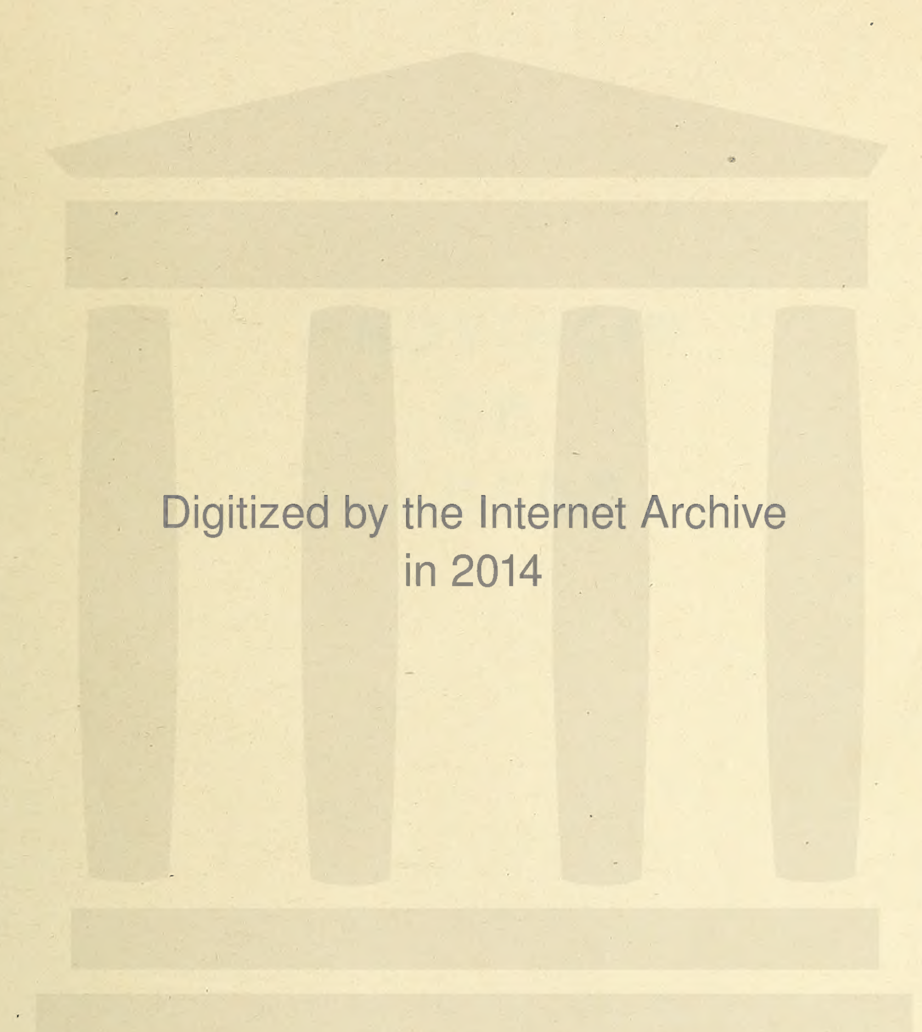

GEOGRAFIA GENERAL DE
CATALUNYA
A. SALÓ
J. ROCA Gdo

PROVINCIA DE LLEYDA

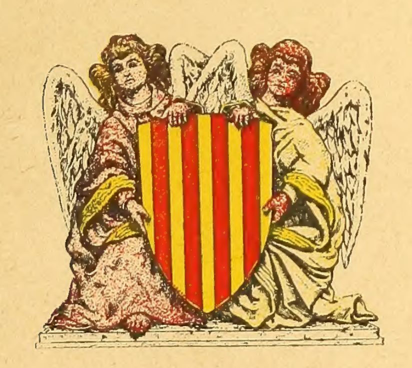
DIRIGIDA PER

Francesch Carreras y Candi

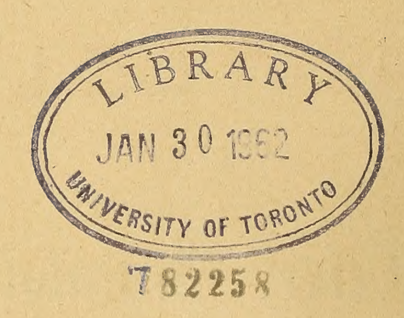
PROVINCIA DE LLEYDA

PER

Ceferí Rocafort

BARCELONA
ESTABLIMENT EDITORIAL DE ALBERT MARTIN
Concell de Cent, 140.—Apartat de Correus, 266

Tip. Atlas Geogràfich
Concell de Cent, 140
Apartat en Correos, 266
Barcelona

LLEYDA.
SITUACIÓ DE LA CAPITAL { L. E. 4° 18' 32" (MERIDA DE MADRID.) L. N 41° 37' 3"
Benet Chias Ing.
F R A N Ç A
ANDORRA
PYRINEUS CENTRALS
MONTANYES MALEHIDES
ANDORRA LA VELLA
SEU DE URGELL
SORT
TREMP
VIELLA
PUIGCERDÁ
BENABARRE
BERGA
S.T GIRONS
FOIX
Ax-les-Thermes
Benasque
C.A TOULOUSE
C.A PERPIGNAN
C.A QUILLAN
C.A BARCELONA
C.A MONT-LOUIS
SERRA DE CADÍ
Montcalm 3080
Pica d'Estats 3141
Mont-Vallier 2839

SIGNES CONVENCIONALS.

- Capital de Provincia
- Cap de Partit
- Poble ab Ajuntament
- Id. agregat
- Limit de Provincia
- Id. de Partit
- Ferrocarril en explotacio
- Id. en construcció
- Carretera en explotació
- Id. en construció
- Camí ordinari
- Canals
- Estació telègrafica
- Arquebisbat
- Bisbat

ESCALA EN KILOMETRES.

0 5 10 20 30 40

ALBERT MARTIN.
EDITOR – BARCELONA.

LLEYDA
CERVERA
IGUALADA
MANRESA
SOLSONA
BALAGUER
MONTBLANCH
VALLS
REUS
FALSET
FRAGA
TAMARIT DE LITERA
BARBASTRO
SERRA DE MONTSECH
SERRA DE ALMENARA
SERRA DE LA LLENA
SERRA DE CAMPELLS

J. Soler G.º

I

Generalitats (*)

La provincia abans del 30 de Novembre de 1833. — Situació. — Extensió superficial. — Població. — Límits y fronteres.

Ocupada antigament en sa major part per los Ilergetes, quan la divisió de Catalunya en vegueríes, corresponían a les encontrades que avuy constituexen la provincia, les de Lleyda, Cervera, Tàrrega, Balaguer, Agramunt y la sotsveguería de Pallars, comprenent la de Cerdanya, bona part de la comarca baridana.

Un pich abolides aquelles; axí que s' establiren los corregiments, radicavan en aquest territori los de Lleyda, Cervera, Talarn y Vall d' Aràn, estenent-se emprò lo de Puigcerdà per la conca del segre fins a Organyà.

L' any 1809 Bonaparte dividí la Espanya en 38 departaments. Lo que portava lo nom de Cinca y Segre, comprenía la provincia que-ns proposàm descriure, ab la metexa capitalitat. Axò fóu modificat l' any següent que-s crearen les prefectures y subprefectures y la de Lleyda estava reclosa per les de Gerona, Barcelona, Tarragona y Osca y l' Imperi francès.

(*) **Advertencia**. —Tenint en compte que ab lo peu forçat de *provincia* y *partit judicial*, que hem d' atendre per exigencies editorials, se-n podría ressentir l' ordre científich que ha de presidir en aquesta mena de treballs, en la descripció general que precedeix al estudi particular, procurarèm relacionar la secció orogràfica, hidrogràfica y comarcal, ab lo demés territori del que, no solament no-s troba deslligada, sinó que ve a completar la admirable unitat de la terra catalana, indestructible, com filla que es de la metexa naturalesa y ahont no arriban les arbitraries disposicions burocràtiques que ab més mal intent que necessitat han procurat desfigurar-la.

La divisió territorial que avuy regeix, prescindint de les comarques naturals que s' haurían de pendre com a base d' una bona organisació administrativa, a més d' artificiosa, la trobàm mancada de rahó. Per aquest motíu no la dexàm passar sense la més ferma protesta al empendre la nostra tasca, puix que, si bé hem de soportar la *provincia* com un fet consumat, no podèm de cap manera admetre la desintegració de la Catalunya històrica.

C. R.

L'any 1822 se distribuí la Península en 52 provincies, emprò ab la immediata cayguda del govern constitucional, se restabliren los antichs corregiments, organisació que durà fins lo 30 de Novembre de 1833 en que les Corts decretaren la divisió vigent, sancionada lo 21 d'Abril de 1834, establint tres categoríes.

Situació.—D'acort ab lo decret abans esmentat, la de Lleyda es de tercera classe y se troba entre los 41° 16′ y 42° 51′ de latitut N. y 4° 1′ y 5° 30′ longitut O. del meridià de Madrid.

Extensió superficial.—12,150'79 kmtres.²; aproximadament ²/₅ de la superficie de Catalunya. Comparada ab les demés d'Espanya, ocupa lo 17 lloch.

Població.—Segons lo derrer cens oficial efectuat l'any 1900, compta 274,590 habitants de fet y 283,909 de dret, o sía a rahó de 22'60 per kilòmetre quadrat, distribuits en la forma que es de veure en los quadros que publicàm a continuació, ordenats per l'Institut Geogràfich y Estadístich de Madrid.

CENS DE 1900

POBLACIÓ DE FET 274,590 HABITANTS

						INSTRUCCIÓ			
		Solters	Casats	Viudos	No consta	Saben llegir	Saben llegir y escriure	No saben llegir	No consta
Hòmens	140,543	76,472	56,746	7,262	63	3,848	58,351	78,242	102
Dones	134,047	64,889	57,316	11,808	34	4,404	30,123	99,394	126

	LLOCH DE NAXENSA				ESPANYOLS		
	En la provincia	En altra provincia	Extrangers	No consta	Per lo seu naxement	Per naturalisacio	Extrangers
Hòmens. .	132,556	7,320	475	192	140,225	211	107
Dones . .	126,949	6,440	405	253	133,787	247	13

PARTITS JUDICIALS	Ajuntaments	POBLACIÓ DE FET 274,590			POBLACIÓ DE DRET 283,909		
		Hòmens	Dones	Total	Hòmens	Dones	Total
Balaguer	49	29,473	27,342	56,815	29,498	28,022	57,520
Cervera	42	21,093	19,787	40,880	21,457	20,333	41,790
Lleyda	66	47,016	45,369	92,385	46,983	45,600	92,583
Sèu d' Urgell . . .	46	10,408	10,227	20,635	12,141	11,138	23,279
Solsona	29	10,714	9,990	20,704	11,083	10,240	21,323
Sòrt	36	7,132	7,181	14,313	8,320	7,624	15,944
Tremp	39	11,619	10,850	22,469	12,410	11,567	23,977
Viella	18	3,088	3,301	6,389	3,813	3,680	7,493

POBLACIÓ DEFINITIVA DE FET EN LOS CENSOS DE				HABITANTS PER KILÓMETRE QUADRAT, EN			
1877	1887	1897	1900	1877	1887	1897	1900
285,339	285,417	275,191	274,590	23'48	23'49	22'65	22'60

De la comparació d'aquests datos, resulta un progressíu descens de població que s'anirà accentuant si no-s posa prompte remey a les causes que-l produhexen. La emigració es constant, sobre tot en la part de montanya, cap al Mitgdía de França; y en lo restant de la provincia, vers allí ahont bonament poden trobar los seus habitants medis de viure que-ls hi nega la terra que-ls ha vist nàxer.

Mólt fundadament es de creure que prenga proporcions alarmants ab motíu de les inundacions ocorregudes lo pròxim passat mes d'Octubre de 1907, puix los perjudicis sofers són incalculables.

Com únich remey, avuy per avuy, a aqueix deplorable estat que dexa improductives veritables fonts de riquesa, no n'hi ha d'altre, al nostre entendre, que la obertura d'obres públiques, especialment víes de comunicació, de quin estat, per demés llastimós, tindrèm ocasió de parlar-ne oportunament.

Límits y fronteres.— Afronta al N. ab França y Andorra; al E., ab les provincies de Gerona y Barcelona; al S., ab les de Tarragona y Çaragoça, y, al O., ab la d'Osca.

La linia fronteriça comença al O. en lo tuch (1) del Cap de la Picada, quina vessant N. dóna aygües a la vall de Banyeres de Luxon; al E. y S. a la vall d'Aràn, y al S. y O. al terme de Benasque, per la vall del Éssera. Recolza vers l'E. fins a trobar lo pich de la Escaleta, anomenat en lo pahís tuch de Cabrirols (2) y tomba al N. entre lo ríu de la Pique (Banyeres) y lo Juhéu (Aràn), per la montanya y Coll de la Montjoya, tuchs de Puylaner y de la Entecada; segueix pêls tuchs de la Pala d'Arres y Baretges, aygavessos dels rius Pique y Garona fins al Portilló de Burbe o de Bossost, continuant pêl tuch de la Bacanera al E., vers lo cap de la Tuqueta, baxant per lo barranch del Terme, fins a trobar l'esmentat Garona, remontant-lo per la ribera esquerra fins al Pont del Rey, ahont l'atravessa.

En la metexa direcció puja pêl terme de Canejàn a la collada de la Poterla y tuch de Crabera cap al portilló d'Albi, tuch de la Serra, port de la Hurqueta, tuch de Mauberme, port d'Urets, tuch del Home, en quin punt dexa

(1) Aquest es lo nom que-s dóna al pich o cim d'una montanya, en la part alta occidental de Catalunya, y especialment en la Vall d'Aràn.

(2) *Cabrirol* o *cabirol* es paraula catalana, no aranesa. Segurament es un derivat de cabra. Ab ella s'ha designat, de temps mólt remot, al animal dels Pyrinèus que a França anomenan *isart* y a Castella *rebeco. (Rupicapra).*

l' ayguavés del Garona y en continues inflexions per sobre les vessants del Noguera-Pallaresa, passa pêl Mall de Bulart o tuch de Pietà, port d' Orla, Barlonguera y port de la Gireta. Del pich dels tres Comtes va pêls ports d' Aulà y Salàu, dexant al N. los ayguavessos del ríu Salat (Ariège), travessa pêl Montroig y port de Cervi, per la carena de les altes valls afluents del Noguera de Cardós; decàu vers lo S. en la Pica d' Estats (cim culminant de Catalunya, en quin punt començan los ayguavessos de la Vallferrera), Canalbona, Pica Roja y port de Buet, des d' ahont baxa a trobar la frontera andorrana en la Roca Entravessada, prop del port de les Bareytes (3).

Donant aygües al afluent del Pallaresa al O. y al Valira al E., de la Coma Pedrosa baxa al Port Negre y comella Ampla, enrotllant la coma de Seturia.

Del Puig Montaner va al SO. per la carena d' Emborts, continúa per la serra de Francolí y colls de Canolich y d' Asnurri, anant a ensopegar lo Valira més amunt de la Farga de Moles. Allí agafa lo camí ral de la Sèu fins al ayguabarreig del ríu Ner (mal dit Ru-ner), que remonta trencant després pêl Tarter Gros y serres de Bescaràn, divisoria entre lo Valira y Segre, regolfa al N. en lo port Negre del S., Mont-turull y coll de Perafita dret al E., pêl Bobinar y Tossal de la Muga, fins a la Portella Blanca d' Andorra, ahont torna a trobar-se lo territori francès.

Després d' haver dexat un petit reclàu que afronta ab la Cerdanya francesa, tenint al E. la provincia de Gerona, lo límit segueix cap a Mitjorn pêl pich de Maranges y dreta de Valltova, agafant seguidament la riba esquerra pera atravessar lo Segre un xich més amunt de son ayguabarreig ab aquell ríu, entre Isòbol y Prats, reblincant al N. pera abraçar aquest derrer poble y tornar altra vegada al S., axí que guanya les Serres del Cadí, per demunt de la plana de Bellver, quina carena consegueix enllà del Pendís (topant-se ja ab la provincia de Barcelona). Del coll de Tancalaporta baxa a la vall de Gòsol, pêl Pedraforca y ribera esquerra del Ayguadevalls, travessant des de Sorribes cap a Cisquer, per sota Llinars (Barcelona); trenca l' Ayguadora desviant-se cap a la serra dels Tossals y tornant-lo a atravessar dalt de Navés, inclohent les quadres de Pegueroles y Vilandeny y Linya, d' aquell terme municipal, y quadra de Buydasachs; passa més avall de Clariana lo Cardener, poch després d' haver-se-li ajuntat lo ríu Negre; se dirigeix vers l' E., fins prop de Cardona, y per Matamargó, creuant lo ríu Saló y Vallmanya, del terme de Pinós, y per la part alta del ríu Bregós o Llobregós, baxa seguint la ribera dreta, per Molsosa, Anfesta y Cellers; l' atravessa entre Torà y Castellfollit, cambiant vers al S. cap a Iborra, Portell, Farràn, Gavà, Morós, Tallada, Rocamora, Bellmunt y Civit, y arriba a la petita serra d' Aguiló, no lluny de Santa Coloma de Queralt, trobant-se ja ab la provincia de Tarragona. Va seguint

(3) Segons l' Institut Geogràfich, en aquest pich coincidexen les fronteres d' Espanya, França y Andorra.

Taula General

DEL MOHIMENT DE POBLACIÓ EN LA PROVINCIA DE LLEYDA, SEGONS HA PUBLICAT L' INSTITUT GEOGRÁFICH Y ESTADÍSTICH D' ESPANYA EN 1910

Anys	Nascuts vius	Matrimonis	Defuncions	Diferencia entre naxements y defuncions	Habitants de la provincia (1)	Proporció per 1,000 habitants			Proporció per 1,000 h. en la capital		
						Nascuts vius	Matrimonis	Defuncions	Naxements	Matrimonis	Defuncions
1893	8,339	2,082	7.940	+ 399							
1894	8,689	2,120	7,604	+ 1,085							
1895	8,358	1,925	7,874	+ 484							
1896	8,651	1,998	8,018	+ 633							
1897	7,685	2,005	7.337	+ 348							
1898	7,313	1,936	7.362	— 49							
1899	8,002	2,263	8,318	— 316							
1900	7,622	2,333	7,510	+ 112	274,500	27'97	8'48	27'31	12'21	11'80	30'40
1901	8,055	2,336	6,599	+ 1,456	273,744	29'38	8'52	24'07	15'50	8'59	28'39
1902	7,997	1,597	5,285	+ 2,712	272,961	29'25	8'44	23'18	15'20	5'24	29'65
1903	7,353	1,555	5,889	+ 1,464	272,150	30'10	8'37	23'45	15'79	6'93	27'41
1904	7,281	1,328	5,526	+ 1,755	271,341	29'14	8'22	22'88	16'90	10'22	26'93
1905	7,245	1,377	4,976	+ 2,269	270,536	28'46	6'98	24'80	16'50	8'74	30'93

Terme mitg del siseni de 1900 a 1905: Naxements, 29'05. Matrimonis, 8'17. Defuncions, 24'28. En la Capital, Naxements, 15'37; Matrimonis, 8'59; Defuncions, 28'95.

(1) Segons los càlculs fets per lo citat Institut, la població de la provincia de Lleyda tendeix a disminuir, fins al punt de que pera l' any 1900, solsament li assenyala 268,531 habitants; però aquest càlcul es una deducció dels datos publicats, y segons confessió del propri Institut, subgecte a molts erros. La capital de la provincia la fà disminuir de 21,357 habitants en 1905 a 21,174 en 1908.

en direcció a Mitjorn, atravessa lo ríu Corb entre Guimerà y Vallfogona; se decanta al SO. pèls pobles de Savellar y Rocallaura, prenent la serra del Tallat, límit de la Conca de Barberà; guanya la linia de Tarragona a Lleyda en lo terme de Tarrés, entre Vinaixa y Vimbodí; pren la vessant S. de la serra Llena, que tanca les Garrigues y dóna aygües al Ebre, comprenent la Pobla de Cèrvoles, Pobla de Granadella, Bobera y Almatret, que ja confronta ab Fayó (Çaragoça). A mitg camí d'aquests dos pobles, a uns 6 kilòmetres d'Almatret, banda ençà del Ebre, hi ha un turó ahont acaban los térmens dels tres últims pobles de les tres provincies fronterices que, per no tenir nom senyalat, podría mólt bé designar-se ab lo de Turó dels Tres Batlles, ja que es un punt estratègich y lo més baix de la provincia.

Des d'aquest punt se dirigeix vers l'Ebre, que després de seguir-lo aygües amunt, lo dexa al endret de la serra de Campells, pera anar a trobar lo Segre, després de son ayguabarreig ab lo Cinca, atravessant-lo dessota de la Granja d'Escarp, ahont arreplega la ribera esquerra del Cinca, que segueix fins quatre kilòmetres abans de Fraga, apartant-se després pera decantar-se vers al N. pêls térmens de Masalcorreig, Seròs, Aytona, Soses, tombant-se un xich al O. pera trobar lo ríu Salado, afluent del Cinca, y remontant-lo per sobre d'Almacelles se creua ab la linia de Çaragoça; puja cap a Almenar y Alfarràs, atravessant lo Noguera-Ribagorçana per demunt d'Andaní y d'Ibars, a la banda oposada de Pinyana (Osca), formant un reclàu en la ribera esquerra y remontant lo ríu fins a tres kilòmetres abans de Tragó, ahont trenca, passa al marge de la dreta, y s'endinza un poch al O. per la montanya de Tragó al endret de Camporrells (Osca). Al arribar al estret de Blancafort, torna a rependre lo curs del esmentat ríu, seguint pêl séu llit cap al Pont de Suert, Vilaller y Senet, si bé passa algunes vegades de la una a la altra banda de ribera, segons la extensió dels respectius pobles fronteriços.

Per axò no es d'extranyar lo que succeheix en lo Pont de Montanyana, que situat a la vessant catalana del Noguera, lo límit marxa cap a la ribera esquerra, enclohent una bona partida al Aragó, sent axí que les metexes cases del Pont pêl costat de Mitjorn, contribuexen a Castissent, que es de Lleyda (4).

A cosa d'un quart passat Senet, ja en l'alt Ribagorçana, dexa definitivament la vora del Noguera y trenca al O. per les vessants orientals de les montanyes Malehides, atravessa la ribera de les Salenques, enfila lo tuch de Fexàn, o de la Tallada, fronterís de la Vall d'Aràn, envolta les fonts del esmentat ríu, anant a parar al tuch de Mulleres y en direcció N. emprèn la carena

(4) Encara es més curiós lo que passa ab Sant Martí dels Castells, entre Martinet y Bellver, y per lo tant enclavat en territori de la provincia lleydatana. Desaparegut lo castell, del que no se-n veuen més que runes dalt d'una roca que s'avença cap al Segre, han quedat dues cases que ab les seves terres contribuexen directament a la Hisenda en la provincia de Gerona; pertany al jutjat municipal de Villech y Estana, y en lo eclesiàstich depèn del bisbat d'Urgell.

d' Alfret (5), arriba a la Forcanada, d' ahont, vers N. NE., pêl Mall de la Artiga y Coll de Toro de Barranchs (Éssera-Juhéu), va a parar a les tuques Blanca y Bargàs, pera trobar lo punt de sortida en lo port de la Picada (6).

(5) Alfret Tonelée, excursionista francès, li donà lo séu nom, puix en lo pahís no-n tenía de conegut.

(6) Aquesta divisió dexa al Aragó una comarca catalana, l' antich comtat de Ribagorça, ahont se parla en mólts endrets la nostra llenga, y en lo espiritual pertany encara al bisbat de Lleyda.

II

Orografía [7]

Aspecte general. — Serres en la conca del Ayguadevalls y Cardener. — Serres entre lo Cardener, Segre y ríu Bregós. — Id. entre lo Segre y Valira. — Id. entre lo Segre y Noguera-Pallaresa. — Id. entre lo Noguera-Pallaresa y Garona (vessant catalana) y l'Ariège y Salat. — Id. entre la Vall d'Aràn (Garona) y les vessants del Noguera-Pallaresa, Noguera de Tor, Noguera-Ribagorçana y Ésera (Osca).—Carena entre La Pique (Luxón) y Garona (Aràn).—Id. compreses entre lo Noguera-Pallaresa y Noguera-Ribagorçana, macíu corresponent al Flamicell.—Id. vessants del baix Segre.

Aspecte general. — Examinada en conjunt aquesta provincia, ofereix dos aspectes ben diferents. Axí com en la part jussana s'extenen immensos plans limitats en lo llunyà horitzó per allargades serres de carena uniforme, sense relléus ni accidents remarcables, passant-se quasi insensiblement de la horta de Lleyda a les planures del Urgell y d'aquesta a la alta Sagarra y riberes de Ció y ríu Bregós, en la part subirana, des del Montsech que la mitgparteix en amunt, domina la montanya enasprada de cayents vigoroses y enlayrades cimes que, si per un costat mostran de vegades les seves vessants més o menys suàus, aparexen estimbades per l'altre, formant enormes cingleres ratllades de dalt a baix per fondes canals de pas insegur y mólt sovint inaccessibles.

En lo macíu pyrinench que, en sa major part, correspòn a la secció dels Pyrinèus Centrals o Alts Pyrinèus, com succeheix en les altes conques del Noguera-Pallaresa, Garona (Aràn) y Noguera-Ribagorçana, ahont campeja per regla general la roca granítica o la esfullada llicorella, lo modelat se presenta enèrgich, ab contraforts cantelluts, interminables tarteres y eriçades arestes, de les quines se-n deslligan pichs agudíssims que se-n pujan per demunt dels 3,000 metres sobre lo nivell de la mar. Regió de veritable importancia en la topografía de la nostra terra, no sols per la extensió que comprèn, sinó pêl séu caràcter marcadament alpí. L'encreuament d'aquestes montanyes per

---

(7) Les altituts que s'indican, fòra de les particularment anotades, son preses de la *Contribution a la carte des Pyrénées espagnoles par le Comte de Saint-Saud; Carte de France dressée au dépôt des fortifications* (fulla XIV); *Carte de France* (Ministeri del Interior); *Institut geogràfich y estadístich de Madrid.* y *Guía monogràfica de la Vall d' Aràn, per Juli Soler;* devent-se tenir en compte que per haver-ne algunes que no són observades ab aparells de precisió, tan sols s' hauràn de considerar com aproximades.

medi de colls y ports de 2,000 y 2,500 metres d' altitut, forman la enravessada xarxa que s' extén per la alta provincia y que al despendre-s de la gran massa pyrinenca, no sempre segueix la direcció dels rius que brollan de les seves entranyes, sinó que aquests se troban móltes vegades barrats de banda a banda per revingudes serralades, obstacle que han tingut de vèncer ab perfidiosa constancia a travers dels segles, cisellant los més abrùptes congosts que podèm observar en tot lo territori català: tals són los Tres Ponts, Grau d' Oliana y Salgar, en lo Segre; Collegats y Terradets, en lo Noguera-Pallaresa; Sopeyra y Bonremey, en lo Noguera-Ribagorçana, sense altres que en lo séu lloch corresponent estudiarèm.

No obstant axò, encare que les serres continúen més enllà dels rius, com que en la part general ja se-n dóna complerta noticia de la seva direcció y formació, pera més claretat les estudiarèm relacionades ab les conques hidrogràfiques.

SERRES EN LA CONCA DEL AYGUADEVALLS Y CARDENER. — Apart del Pedraforca, aygavés del Gresolet y Saldes (Llobregat), y de la vall de Gòsol (Cardener), del que parlarèm més tart com una de les més importants derivacions del Cadí, en sentit transversal al ríu trobàm en primer lloch la serra de Guixés, al extrém S. de la serra del Vert, ab lo Cap de Balç, avençat entre l' Ayguadevalls y Cardener, directament enllaçada ab lo Port de Comte, enrondant la vall de Sant Llorenç pêl NE.

A Mitjorn d' aquesta vall, un pich ajuntats los dos rius abans nomenats, s' axeca l' encinglerat de Busa, a 1,505 metres d' altitut, encarat al Cardener y al Aygadora. Al séu devant, la de Bastets, que en altre temps deuría formar un colossal mur ab les Roques, ferm empit de la Mola, en la Mare de Déu del Hort, se veu ara separada d' aquella per l' engorjat de Vall-llonga, obert pêl Cardener.

Aquest nucleu montanyós, lo meteix que la serra de Belianes al E. de la de Bastets, sembla continuació de la dels Tossals, en lo límit de la provincia, que desprenent-se de la de Queralt, sobre de Berga, no para fins ben entrada la de Lleyda.

SERRES ENTRE LES CONQUES DEL SEGRE, CARDENER Y BREGÓS.—Del pich d' Eyna, a Mitjorn del plà de la Perxa que-l junyeix ab la carena principal del Pyrinèu, arrenca una gegantesca branca vers Ponent, dirigint-se des de Puigmal per la collada de Tosses, plà d' Anyella, Puigllançada, coll de Pal, rasos d' Alp, Padró dels Quatre Batlles, coll de Jou, Moxaró y Pendís (aygavés del Segre y Llobregat), al coll de Tancalaporta, 2,280 metres d' altitut, enclavat ja en la provincia de Lleyda (8). Continúa des d' aquest punt ab lo nom de serra de Cadí, fins al coll de Creus, puix que la estribació que baxa al Segre ja es coneguda

(8) «De cap a cap de la serra de Cadí», per C. A. Torras, en *Butlletí del Centre Escursionista de Catalunya* (Desembre de 1904).

per serra de Tost o Montsech de Tost (9). Dóna aygües pêl N. al expressat ríu, y per Mitjorn al séu tributari Lavansa, que s' escorre entre la esmentada serra y la del Port de Comte o de la Bofia (lligada ab aquella mitjançant la serra de Vert y Costafreda, sobre de Gòsol), quedant les derivacions d'abdues tallades en l' estret dels Tres Ponts. (A la altra banda del Segre y en la metexa direcció s' alçan la montanya del Solà y la d' Ares, per sobre la vall de Cabó, cap al Boumort y vessant del Pallaresa).

Des de Puig Tarrés al costat del Tancalaporta, lo Cadí dirigeix lo séu esquenall calíç cap a Comabona, 2,525 metres d' altitut, coll de Prat d' Aguiló y continúa enterca y trencada en la part que mira al Segre dret a la canal de Bastanist, Costa Cabirolera, Roca Plana, Pas del Cabirol, Clot de Cava, Canal del Crestall (10), canal del Ordiguer, canal del Moscart y Pas del Ticó, enlayrant-se després de la canal del Quer, en lo Puig de la Canal Baridana, a 2,638 metres d' altitut, mantenint-se encara a 2,600 en les Tres Canaletes, des d' ahont decàu quasi soptadament dret al coll de Creus, 1,427 metres d' altitut, y si bé torna a alçar-se en la seva derivació de la serra de Tost, ja sols ateny la altitut de 1,701 metres.

Detall de la serra de Cadí, en lo pas del Cabirol

Pêl costat del Baridà, o sía la cara que mira al Segre, aspra y acanalada, no presenta cap contrafort digne de tenir-se en compte, fòra la montanya de Montellà, axí com també són de poca importancia les corrents que s' hi originan, que no sían Cabiscol o Bastenist y lo ríu Quer, de migrada corrent. No axí en la vessant de Mitjorn originaria del Lavansa.

Del Comabona ne surt una ramificació que marxa al S. per Serra Pedregosa, les Bassotes y Collell, dret a Pedraforca, 2,493 metres d' altitut, donant

(9) No s' ha de confondre ab la gran serralada del Montsech que atravessa los dos Nogueres y de la que parlarèm més endevant.

(10) La celebrada Font del Crestall se troba a uns trenta metres al N. Hi ha mólt mal passant.

aygües al Bastareny (Barcelona) y Lavansa; y des del Pedraforca en avall al Llobregat y ríu de Gòsol. Aquesta estribació que per coll de Jou y coll de la Trapa continúa cap a la serra d' En Cija (Bergadà), en l' esmentat coll de Jou, ja dexa la provincia de Lleyda.

Altre brancal no menys important se n' origina del meteix lloch ahont se troba estrebat lo Pedraforca, que baxa vers O. pêl coll de Font Tarrés, tenint la vall de Cerneda al N., punt de naxensa del Lavansa y vall de Gòsol al S.; corre pêl tossal del Castell de Termes, coll de Josa, 1,689 metres, collada de les Tosses y emprèn la montanya dels Clotarons y per la Costafreda envers Mitjorn baxa al coll de la Mola, 1,843 metres, clot de les Carboneres, remonta lo portell del Os y guanya lo Prat Naviral, 2,272 metres, en la serra del Vert, al cap d' avall enllaçada ab la serra de Guixers, entre l' Ayguadevalls y lo Cardener, demunt de Sant Llorenç dels Pitèus o dels Morunys. Decanta des de Cap d' Urdet, 2,281 metres, extrém meridional de la serra del Vert, a Ponent, cap al Port de Comte, trobant-se ab la serra de la Bofia, en la metexa direcció de la que vé des de La Nou, En Cija y Ferrús (en la provincia de Barcelona).

La serra de la Bofia (11), dita també de Port de Comte, per més que aquest nom s' acostuma a donar més a la part del N., s' alça entre lo Lavansa y Cardener, a 2,216 metres en lo cap de Querol, 2,393 en la Tossa Pelada, y a 2,344 metres en la Estibella. Per la banda de sol ixent s' obre lo coll de Port de Comte, ahont hi ha les fonts del Cardener y per l' O. lo coll de Jou, des de quin punt baxa la serra cap a la punta de Canalda, 1,916 metres, entre lo començament de la Rivera Salada y Perles y per sobre Oden va a caure en lo Turp, 1,621 metres, y Serra Seca, 1,212 metres, vora esquerra del Segre. (Al altre costat de ríu continúa ab igual direcció la serra d' Aubens). Des de la Tossa Pelada, vessant aygües al Perles y Lavansa, se descapdella altre fil de serra que consegueix lo séu terme en los Tres Ponts, dessobre Organyà.

Al O. de Sant Llorenç dels Pitèus, de la metexa serra de la Bofia, en lo coll de Jou, arrenca un braç vers Mitjorn que-s manté ferma fins al plà de Riart, entre la Salada y Cardener, des d' ahont decàu completament en petits serrats cap a Lladurs, continuant per sobre Solsona, ahont origina lo ríu Negre. Per la serra de Pallarès y de Torregassa, va a trobar la del Bancal del Ars, corrent entre lo ríu de Madrona y lo Llobregós, a la dreta del Segre, fins ben aprop de Pons.

Altra branca segueix al cap d' avall d' aquella comarca, vers SE., per Peracamps, 855 metres, y serra de Pinós, a 930 metres, que s' alça quasi al límit de la provincia, entre los primers afluyents del ríu Bregós y lo Saló, que se-n va al Cardener aygües amunt de Suria.

SERRES ENTRE LO SEGRE Y VALIRA. — De la Portella Blanca d' Andorra, que com hem dit es afrontació d' aquell territori ab França y Espanya, se-n

(11) Nomenada axí degut a un depòsit de glaç que en ella se troba.

desprèn una important serralada vers SO., que tenint la Andorra al N., després de seguir la direcció del Segre, al que dóna aygües per Mitjorn, queda atravessada pêl Valira axí que entra al plà de la Sèu, continuant en la metexa direcció fins a trobar les vessants del Noguera-Pallaresa, en lo Ras de Conques y coma de Rubió o puig del Orri. Ja en lo séu començ origina lo ríu de la Llosa, que fineix a Martinet, y més avall lo d' Àransa, en quines regions hi trobàm los pichs més enlayrats: la Tossa Plana, a 2,907 metres sobre lo nivell de la mar; a sol ixent d' aquest, lo Tossal de la Muga, a 2,848 metres a Ponent, lo Tossal Bobinar, a 2,846, seguint a aquest lo conegut Port de Perafita, a 2,566 metres; lo Mont-turull, a 2,753, y lo Port Negre del S., a 2,605 metres d' altitut. Per sobre Bescaràn y serra de Calvinyà, baxa a trobar lo Valira, axecant-se altra vegada passat lo ríu en la Costada de Cogoll, dret al Ras de Conques, ab altituts de 1,764 a 2,110 metres, tenint al S. la vall de Castellbò, afluent directe del Segre, y donant lloch pêl costat N. al riuet de Sant Joan Fumat, tributari del Valira, al que hi desayga també la cresta fronteriça que per coll de Canolich puja a la serra de Francolí, anant a trobar lo pich de Cervellar en les primeres vessants del ríu de Santa Magdalena (Pallaresa).

SERRES ENTRE LO SEGRE Y NOGUERA-PALLARESA. — La carena divisoria d' abdues importants conques hidrogràfiques, arrenca de la Roca-Entravessada, 2,907 metres, en lo límit occidental d' Andorra (12), en lo macíu enclavat en l' aygavés del Ariège al N.; lo Segre, mitjançant lo Valira y Arinsal (Andorra), al E.; y lo Noguera-Pallaresa, per la Vallferrera, al O.

La seva direcció del N. y NE. s' inclina al SO., fins que trobant-se al cap de vall ab lo Montsech, torç bruscament al O., quasi perpendicularment al Noguera.

Des de la Roca-Entravessada pêl coll de Vallaygua, 2,763 metres, dexant la Coma Pedrosa, 2,946, dintre d' Andorra, se-n va al pich de Sanfons, 2,894 metres, en lo començament del ríu de Noris, branca del Vallferrera, quina alta conca al O. segueix pêl port Bell, 2,606 metres, y pich de port Negre, 2,584, cap al port de Cabús, 2,300, y Seturia, 2,523 metres, Tosses d' Embort, 2,772, y pich de Saloria y d' Alins, 2,789 metres d' altitut.

En lo coll junt al pich de Cervella, 2,381 metres, abandona les vessants andorranes, si bé continúa donant aygües al Valira per Civís, Ars y Sant Joan Fumat; per Ponent ha dexat també lo ríu de Noris y origina lo de Santa Magdalena, que va igualment al Pallaresa.

Arribat al Ras de Conques, 2,141 metres, y coll de la Basseta, 1,730 metres, s' obre a Llevant, ampla y extensa, la vall de Castellbò, tributaria ja directament del Segre, mentres que per l' O. continúa lo meteix ríu esmentat de Santa Magdalena, per dessota de Sant Joan del Herm y la Torreta del Orrí o de

---

(12) Veja-s *Límits y fronteres*.

Rubió, 2,438 metres d'altitut (13), que s'avença en la conca pallaresa demunt de Sort. D'aquí baxa al bosch de Guils, 2,161 metres (en lo turó) y en ample recolze al O. vers lo coll de Cantó, 1,715 metres, les ramificacions que-s destacan vers sol ixent, forman diferentes valls que van a reunir-se ab lo ríu de Noves (Segre) y per Ponent dóna lloch a les valls de Llagunes y Vilamur, que desaygan al Pallaresa, prop de Montardit.

Per les montanyes de Tornafort y dels Castells, arriba a Tahús (1,510 metres), quasi en la metexa carena, originaria del ríu Major, que fineix debaix de Gerri en lo propri ríu. Nos trobàm ab lo macíu de Boumort conseguint la altitut de 2,082 metres (14), en lo cap de la serra, altura que ja no ateny cap més montanya d'aquí en avall; punt interessantíssim, tant per la seva situació, entre la conca de la Pobla de Segur, en lo Pallaresa, y la vall de Cabó, en lo Segre, com per l'esplèndit panorama pyrinench que-s desplega al seu demunt. Des del tossal Negre al N., surt un fil de serra que continúa després per la d'Ares, tallada en l'estret dels Tres Ponts pêl Segre; al NO. un segón estrep marxa per Cuberes y Pentina, formant altre engorjat al atravessar-lo lo Noguera-Pallaresa, en lo pas de Collegats, entre Gerri y la Pobla de Segur (15).

Clixé del autor

Cap de Boumort (vessant E. corresponent a la vall de Cabó)

(13) Segons l'Institut Geogràfich y Estadístich, 2,439'93 metres d'altitut.

(14) Segons l'Institut Geogràfich y Estadístich, 2,076'48 metres d'altitut. En la vessant pallaresa hi ha lo *pou del gel*, que se n'hi troba en abundancia fins en lo pich del estíu.

(15) Aquesta serra, quins extrems los hem d'anar a cercar més enllà del Segre, com hem vist al parlar del Cadí y Port del Comte relacionades ab ells, va continuant ab diferents noms vers Occident. Entre lo Noguera-Pallaresa y Flamicell, serra de Peracals, de Montsó y Sant Aventí. Des del Flamicell, que la talla en lo congost d'Erinyà, es coneguda ab aquest nom primer, de Serradell després y Campo-ràn en lo punt culminant entre lo ríu derrerament nomenat y lo Ribagorçana, d'ahont, després d'una fonda depressió demunt la vall de Pinyana, pren la direcció NO. pera alçar-se en la Bedoga d'Adons, 1,839'41 metres d'altitut, y Tossal de Sant Gervàs, 1,880 metres, sobre los congosts de Sopeyra, endinzant-se en la provincia d'Osca.

Del Cap de Boumort la carena baxa a trobar la serra de Carrèu, 1,804 metres d'altitut, de la que veyèm despendre-s la de Sant Corneli, 1,353 metres, en la vessant pallaresa, enllaçada ab la d'Orcàu y Galliner, que en sentit transversal al ríu s'allarga per la de Santa Engracia fins a junyir-se ab la de Lleres, aygavés del Ribagorçana. Ve a constituir aquesta serralada la divisoria entre la Conca de Tremp y la de la Pobla de Segur, físicament ben marcada, si bé en lo llenguatge usual se comprèn la primera dintre de la segona.

Des del Cap de la Serra de Carrèu, originaria per Ponent del ríu de Rams, que s'escorre per la vall de Pessonada y Aramunt, faldejant la susdita montanya de Sant Corneli cap al Pallaresa, dessota del Boumort y vorejant la

Clixé de Lluís M. Vidal

Serra del Montsech. Des de Sant Mamet (Meyà-Terradets)

forta estribació de Santa Fè, vers Llevant, dóna aygües al Segre per Montanicell, dessota d'Organyà; mentres que per Mitjorn, axís que pren la arrencada, la trencada serra de Nostra Senyora de Carramia, 1,649 metres d'altitut, començan a acusar-se los primers escorranchs que des de la Serra de Boxols, 1,467 metres, montanyes de Gabarra y Ginebrosa, en quin extrém vers lo Segre s'alça lo Coscollet, en la serra d'Aubens, a 1,610'93 metres (16), dona lloch a la petita comarca del Rialp, que desayga a aquell ríu, part d'amunt de Gualter.

De les serres de Boxols y Biscarri, passant pêl Grau de Moles, 1,276 metres, abraçant la Conca de Tremp per la banda d'Isona, ab aygües al ríu Gabet, al extrém d'aquella, se troba ab la serra de Comiols y Sant Salvador, que tombant vers Ponent, se solda ab lo Montsech en la secció corresponent a la vall o conca de Meyà, per ahont s'esmuny lo ríu Boix cap a Baldomar. Entre aquest y lo Noguera-Pallaresa, dessota del Montsech, fins al Segre, encara

(16) Institut Geogràfich.

s' allargan importants estribacions, essent la més remarcable la de Sant Mamet, de 1,365 metres d' altitut.

Atenyent la de Montsech una altitut màxima de 1,685 metres, se veu perllongada fins endintre de la provincia d' Osca, després de separar la Vall de Ager de la Conca de Tremp, en la secció dels dos Nogueres que la atravessan pèls Terradets y Bonremey, com tindrèm ocasió de veure més endevant.

SERRES COMPRESES ENTRE LC NOGUERA-PALLARESA Y GARONA *(vessant catalana)*, Y L' ARIEGE Y SALAT. — De la Roca-Entravessada, donant aygües als rius esmentats, continúa fins al pont del Rey, extrém de la Vall d' Aràn, lo braç de Pyrinèu per ahont passa la linia fronteriça ja coneguda, que forma part de la cadena que-ls geògrafs anomenan mediterrànea, junyida ab la que vé del Atlàntich per la intermitja dels macius de Beret y Peyrafita, aygavessants d' abdues mars, de la quina més endevant parlarèm.

Ja abans d' arribar a la Roca-Entravessada, de la metexa frontera andorrana se-n desprèn una forta estribació al N. y NO. pêls pichs d' Escorbes (2,789 metres) y de Noris (2,834 m.), dominada pêl Montexo (2,904 m.), dexant al N. la alta conca del Noguera de Vallferrera y al S. lo ríu de Tor y Noris, que enforca ab aquell dessota d' Áreo.

Ab algunes inflexions sobre los primers brancals del Vallferrera, des de la Roca-Entravessada en direcció N. pêls port de Boet (2,588 m.), Pica Roja (2,904 m.), Canalbona (2,966 m.), va a trobar la Pica d' Estats (3,141 m.) (Institut Geogràfich, pich de Sotllo, 3,114 m.) En la partió del Noguera de Vallferrera y Noguera de Cardós, se desvía un important contrafort per demunt dels estanys de Sotllo (pich de Sotllo, 2,953 m.) y circh de Baborta; al SO. baxa al Tossal dels Plans (2,592 m.) y cap de Tudela (2,318 m.), pera recolzar al S., tornant-se a inclinar al SO. fins a morir en la juntura de dits rius abans de Tirvia.

La carena, aygavés del Ariège per Vichdessòs, segueix per pich de Brugat (2,887 m.) fins més enllà del port de l' Artiga.

Entrada ja en la vessant dels afluents del Salat, pren la direcció de Llevant a Ponent cap al pich de Certescants (2,840 m.) y surt altre estrep vers Mitjorn per la serra dels Canals (2,665 m.), entre les dues branques que enforcades a Tabescàn forman lo Noguera de Cardós, aygavessos que acaban en lo pich de Montroig (2,865 m.), en que començan les del Noguera-Pallaresa, desviant-se cap al S. una gran serralada en la que s' estreba la de Campirme, entre les valls de Cardós y d' Unarre, ab altituts de 2,614 y 1,967 metres en la collada.

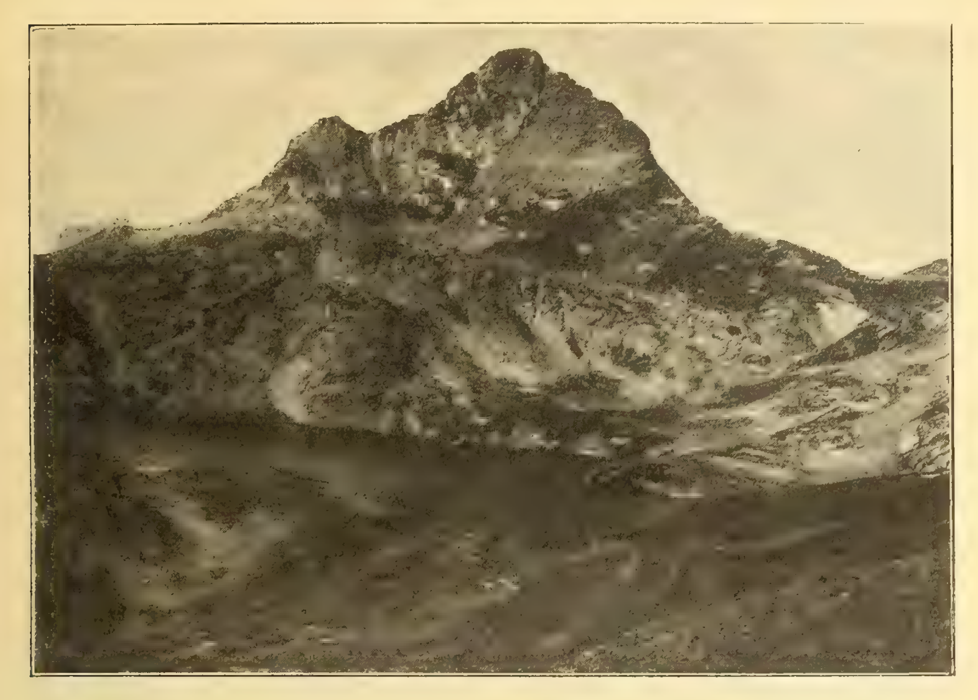
Circumvalant la gran corva que descríu lo Noguera-Pallaresa, ab revinguts contraforts fins al peu del ríu, segueix vers NO. cap als ports de Salàu (2,052 m.) y d' Aulà (2,237 m.), pichs de la Pala de la Clavera (2,670 m.) y dels Tres Comtes (2,689 m.) (17), y envoltant la vall de Montgarri, regolfa en lo

---

(17) D' aquí surt la divisoria del territori adscrit a la Vall d' Aràn, encara que sían vessants del Noguera-Pallaresa.

Mall de Bulart (2,752 m.) pera avençar-se altra vegada en lo pich del Home (2,722 m.), ahont dexa ja lo Noguera-Pallaresa per la petita conca del Forcall, que-s confón ab lo que devalla del port d' Orla (2,363 m.) y entra ja a les vessants del Garona en la Vall d' Aràn; punt d' enllaç de la cadena atlàntica, a la que nos hem referit abans y estudiarèm en lo següent paragraf.

Donant aygües per la banda de França al ríu Lez, que-s confón ab lo Salat a Sant Girons y per l' Aràn al Inyola, passat lo port d' Urets, 2,547 metres, se

Clixé de J. Soler

Tuch de Mauberme (2,880 metres d' altitut)

enlayra en lo tuch de Mauberme (2,880 m.), dominant la comarcada de Liat, de quin extrém occidental surt lo ríu Toran, y pêl port de la Hurqueta, 2,545 m., y portilló d' Albi (2,464 m.) va a parar al tuch de Crabera (2,630 m.), d' ahont, axí que dexa la conca del Lez, declina per la collada de la Poterla, fins a trencar-se dessota de Canejan, en la bretxa oberta per lo Garona en lo pont de Rey.

D' aquesta secció aranesa, de més importancia política que orogràfica per limitar la seva carena los dos Estats vehins, irradían importants contraforts vers al S. y O., que ocupan més de la meytat de superficie de la vall.

Del coll de Mauberme, sota meteix del pich, ne surten dues serres: la que-s dirigeix al O. pêl tuch dels Armeros, 2,545 metres, Pica Palomera y Güerri, gira vers SO. pêl Montludo, 2,470 metres, y Saseuba, 2,330, y va a morir a la montanya d' Arres, constituint l' aygavés del Toran y Barradós; la altra serra, del tuch dels Armeros cap al S. per la collada de Barradós

(2,024 m.), se bifurca anant-se-n la una al O. pêl tuch de la Pincela (2,485 m.), collada de Vilach, y per la serra de Mont acaba en la de Cuivixich y es partió del Barradós y Saliente; y la altra dret al S. per la serra de Montpabà y Arenyo y dexant avançat lo Puy d'Unya (2,370 m.), entre l'Inyola y barranch de Corilla; al O. segueix pêls cims de Montnàs fins a la solana de Viella, vessant aygües al Garona y al séu tributari Saliente.

SERRES COMPRESES ENTRE LA VALL D'ARÁN (GARONA) Y LES VESSANTS DEL NOGUERA-PALLARESA, NOGUERA-RIBAGORÇANA Y ÉSSERA (OSCA). — CARENA ENTRE LA PIQUE (LUXÓN) Y GARONA (ARÁN). — Los dos sistemes pyrinenchs de que hem parlat abans, quedan lligats per la cadena intermitja aygavés d'abdues mars, despresa del tuch del Home en la frontera del departament del Ariège y que en direcció S. baxa per la collada Nera (2,370 metres), remonta lo tuch de Montolíu (2,675 m.) y continúa per les Taules de Parros y monts de Pedescals, cap al macíu de Beret, y pêls tuchs de la Llança y d'Ercults, travessant lo port de la Bonaygua, va a trobar les retallades puntes de Campo y Saburedo (2,815 metres).

Clixé de J. Soler

Agulles de Saburedo

En aquest recorregut, queda al E. entre los ports de Beret (1,880 m.) y de la Bonaygua (2,072 m.) un nucleu montanyós força interessant, en sa major part inclòs en la alta conca del Noguera-Pallaresa, que-l voreja pêl N. NE. y E.,

rebent cabdalosos afluents per Beret, Marimanya, estanys d' Airoto y d' Arreu y ríu de la Bonaygua. Per Ponent vessa al Garona lo ríu Malo, que devalla dels estanys de Rosari y de Bacibé y al Ruda pêl port derrerament nomenat. Les seves altituts atenyen 2,630 metres en lo pich de Bacibé; 2,674 metres en lo pich de Marimanya; 2,717 metres en lo pich de Bonabé, y 2,650 metres en lo tuch de la Llança, que són los més enlayrats.

La cresta que des de les puntes de Saburedo se-n va cap al O. per la Ratera d' Espot (2,860 m.) y gran pich de Colomers (2,935 m.) a trobar les vessants del Noguera-Ribagorçana en la vall de Bohí, per sol ixent, s' allarga pêl pich de Baciero (2,901 m.) fins al Noguera-Pallaresa, debaix del plà d' Esterri, vessant aygües pêl N. al ríu del port de la Bonaygua, vers lo quin se destaca lo pich d' aquest nom (2,761 m.) y al esmentat plà, demunt del que s' alça lo Teso de Sòn (2,696 m.) y per Mitjorn al ríu Escrita, en la vall d' Espot.

Del pich de Saburedo passa al de la Ratera, jurisdicció del poble derrerament nomenat, d' ahont arrenca vers la vall d' Aràn al N. la carena divisoria de les extenses comarcades llacustres de Saburedo al E. y de Colomers al O., que fineix à la montanya de Purera, devant del poble de Tredòs, tenint lo pich Sendrosa de per mitg 2,700 metres (18).

Ab la metexa direcció O., la cresta principal arriba al tuch de Colomers (2,935 m.) (19) y entra ja en l' aygavés del Ribagorçana per la ribera de Sant Nicolàu, tributaria de la de Caldes, extenent-se entre les dues vers SO. lo macíu de Como-los-Altes (20) y Como-los-Bienes, conseguint la Punta Alta los 3,005 metres d' altitut major que la de la carena que mira a la vall d' Aràn. Aquesta avença en direcció N. cap al tuch de la Ribereta (2,680 m.) y tuch de Montarto d' Aràn (2,830 m.) Del primer ne surt un contrafort cap a aquella vall, per la serra de Saubadies y tuch de Salana (2,420 m.), que seguint al N. per les montanyes de Pruedo y de Cauba, acaba enfront de la vila d' Artíes.

De Montarto, vers al SO., envoltant los estanys que abocan al Valartíes, segueix per Tumeneya (2,690 m.) (21) y Biciberri (3,004 m.) (Institut Geogràfich, 2,951'56), del quin arrenca (Montarto de Caldes) la gran crestallera al S. que per Como-lo-Forno (22) (3,032 m.), Puntes d' Erill (2,640 m.) y pichs Forcats (2,444 m.), es partió del Noguera-Ribagorçana al O. y ríu de Caldes o Noguera de Tor al E., afluent d' aquell dessobre del Pont de Suert.

Altre contrafort al O. del Biciberri acaba ab lo pich Comtesa (2,788 m.), demunt del Ribagorçana.

(18) Ab tot y trobar-se enclavat en la Vall d' Aràn, es proprietat del poble de Són en la Vall d' Aneu. *Mentres lo mon sia mon, la Sendrosa serà de Sòn.* (Dita popular).

(19) Ab aquest alterós pich, pêl pontarró d'Espot al S., vé soldada la interessant comarca montanyosa de Capdella y Espot ab la feréstega serra dels Encantats, de la quina nos ocuparèm després.

(20) Comes Altes.

(21) Tuch Menege dels mapes francesos.

(22) Coma del Forn, nomenada axí per haver-hi existit un forn de rehina de pí, segons sembla d' ahont ha pres lo nom lo gran pich dominant de la comarca.

Des del Biciberri, la carena continúa per l' O. dels grans estanys de Rius, que desaygan en lo Valartíes, cap al tuch de Sarraera (2,620 m.), al N., en lo que va estrebada la serra que per Roca Alba (2,430 m.), acaba en la montanya d' Escunyàu, y per Ponent, al tuch de Montoriet (2,670 m.), en lo cap del port de Viella y seguint igual direcció per la carena de la Girgosa y de la Pleta Nova, ensopega lo tuch de Mulleres (2,985 m.) (23), que ja forma part de les montanyes Malehides al O. NO., aygavessants del Ribagorçana y Éssera, quin cim culminant lo pich d' Aneto (3,404 m.) es lo més alt del Pyrinèus.

Clixé de J. Soler

Como-lo-Forno (3,032 metres d' altitut) — Biciberri (3,004 metres d' altitut)
Des dels estanys del Cap de Port de Caldes

Del pich de Mulleres al E., envoltant les fonts del Noguera-Ribagorçana, se desprèn una serralada ab lo pich de Fexant, o de la Tallada (a 2,798 m.), entre quines estribacions y la de la Comtesa s' escola aquell ríu.

Del tuch de Mulleres al de la Picada, en la frontera de França, donant aygües al Éssera y Garona per la carena d' Alfret vers N., s' alça lo Mall dels Puys o Furcanada (2,875 m.), punt extrém de les Malehides, del que arrenca llarga serralada al N. y NE. per la dels Neres y Comes Salies, que examplant-se en lo macíu d' Auba continúa al N. pêl tuch de Montcorbisson

(23) Per aquest pich passa lo límit de les provincies de Lleyda y Osca. Per lo tant, lo pich d' Aneto correspòn ja a aquesta.

(2,100 m.) y montanya de Geles fins al poble de Les Bordes, formant l'aygavessant dreta del Juhéu.

Del Mall dels Puys puja la carena principal y fronteriça al Mall de la Artiga (2,740 m.) y per Coll de Toró de Barranchs (2,287 m.) y tuques Blanca (2,680 m.) y de Bargàs (2,678 m.), consegueix lo tuch del Cap del Port de la Picada (2,530 m.), aygavés esquerre del Juhéu.

En la Picada dexant la vall de Benasque (Éssera), per la de Banyeres de Luxón o de la Pique a la esquerra, continuant per dessobre, al O., la grossa cadena pyrinenca, segueix la carena ja descrita al parlar de les fronteres fins a decaure en lo Garona en lo Pont de Rey, en quina secció com a més importants ressurten lo tuch de Cabrirols o cap de la Escaleta (2,454 m.), serra y coll de la Montjoya (2,115 m.), tuchs de la Entecada (2,215), Pala d'Arres (2,450 m.), la de Baretges (2,080 m.), Portilló de Bossòst (1,310 m.) y tuch de plan del Home, que no arriba sinó a 2,100 metres d'altitut.

SERRES COMPRESES ENTRE LO NOGUERA-PALLARESA Y NOGUERA-RIBAGORÇANA. — MACIU CORRESPONENT AL FLAMICELL. — La gran comarca montanyosa que vessa aygües als dos Nogueres pèls rierals d'Espot, Escart, Bayasca y Sant Antoni (per Llessuy y vall d'Ássua) al Pallaresa, y pèl Noguera de Tor (Bohí), Rahons y Erta al Ribagorçana, brollant de son sí en la regió llacustre de Capdella lo cabdalós Flamicell, tributari del primer, vé soldada ab la serralada abans descrita, en lo macíu de Colomers, pèl Portarró d'Espot, quina vall s'obre a sol ixent, tenint a Ponent la ribera de Sant Nicolàu, que baxa dret al ríu de Caldes en la vall de Bohí.

Lo braç de serra que entre la vall d'Espot al N. y Capella al S., se dirigeix al SE. per la Punta de Subenuix o Subenulls y Agulles de Saboró, partint aygües del Flamicell y Pallaresa, ateny la màxima altitut en l'agut Cap de Peguera, (2,988 m.), cim dominant de la serra dels Encantats y de tota la encontrada; se manté en lo pich de Manyera a 2,916 metres, en lo Montorroyo a 2,874; en lo Montseny (Capdella-Llessuy) a 2,880 (24), decrexent visiblement d'aquí en avall, puix que los tossals dels Morters ja-s quedan a 2,451 y 2,471 metres, y lo serradet de Montrós a 2,498 metres. Encara es més marcat lo descens des del puig de la Coma de Montrós (2,216 m.) al tossal d'Estach (1,578 m.) y Serraespina, donant lloch a una fonda depressió en l'estany de Montcortès (1,055 m.), alçant-se novament a 1,490 metres en la serra de Montsó, que vé en sentit transversal de ríu a ríu, com hem dit al parlar del Boumort, baxant los seus encinglerats contraforts per Collegats al Noguera-Pallaresa y pèl Congost d'Erinyà al Flamicell, que s'ajuntan al peu d'aquella en la Pobla de Segur.

La brancalada que des del Portarró d'Espot s'encamina vers SO., segueix entre la Ribera de Sant Nicolàu y estanys de Capdella pèl pich de Mussolers (2,849 m.), Cogomella (2,876 m.), conseguint la major altitut en lo pich

(24) 2,882'97 metres, Institut Geogràfich.

de Pessó (2,891 metres), desviant-se una forta estribació al O., que separa la esmentada Ribera de Sant Nicolàu de la de Tahull; abdues corresponents a la vall de Bohí.

De tota aquexa carena, especialment en la part alta dels estanys, se-n desprenen enravessats contraforts que en la vall d' Espot forman les valls secundaries de Subenuix, Monestero y Peguera y en la banda de Capdella ori-

Clixé de J. Soler

1, Pich de Peguera (2,988 metres d' altitut); 2, Coll oriental. Des dels estanys de Capdella

ginan diferentes riberetes, essent la més important la que arrenca entre lo Subenuix y Peguera y separa la partida d' Estany-Tort de la dels Jous al E. y la que de Mussolers descendeix per Cap de Foser y pich de la Espada, entre la comarcada d' Estany-Tort y Ricuerna; altra branca va entre la derrera y la vall de Filià.

Des de Rus (2,804 m.), se desdobla la serra, donant lloch al aglebat cercle de Llevata, naxement del ríu de Manyanet, que devalla cap a Sarroca y es afluent del Flamicell. La més oriental s' encamina al pich de Filià (2,769 m.) y Punta de Llena (2,693 m.), d' ahont una estribació al S. separa aquell ríu del séu afluent d' Abellanos, prop de Les Iglesies, y l' altre torç al E. per demunt de Castellnòu d' Abellanos, pera enllaçar-se ab les comes d' Aguiró. Segueix la carena per sobre Castellvill (donant aygües per Ponent al riberal d' Abellanos), y allí topa ab la serra de Santa Coloma, transversal a abdues riberes per

demunt de Sarroca y un pich atravessada segueix la divisoria d' aygües, decayent cap a la Bastida de Bellera y Senterada, en quin punt s' ajuntan.

La secció occidental des de Rus se dirigeix per Tartarroys (2,745 m.), Ginebrell (2,756 m.) y Cerví (2,756 m.), sobre del port d' Erta, per ahont se desvía vers Ponent una altra branca que tanca per Mitjorn la vall de Bohí y Noguera de Tor per pich d' Erta (2,681 m.) y Corroncó de Durro (2,541 m.) Lo Cerví dóna aygues pêl N. a la vall de Tahull; al E. a Llevata, encarat ab la Punta de Llena, y per Mitjorn y Ponent al riberal d' Erta.

D' allí en avall lo Pyrinèu ja cau soptadament perque lo Monebuy primer y lo Camporàn després, en la metexa partió del Flamicell y Ribagorçana, ja no arriban més que a 1,531 y 1,710 metres respectivament.

A Ponent de Monebuy se troba la vall de Víu, que pot considerar-se com una extensió o perllongació de la d' Adons, dominada al cap d' amunt per la estimbada Bedoga (1,839 m.), extrém oriental del Sant Gervàs (1,880 m.), quina serra d' O. NO. a E. SE., per abaxada collada, va a trobar lo Camporàn, de la que sembla despendre-s, portant los seus espadats fins als congosts de Sopeyra. Vers N. continúa la serralada fins al tossal de Montiberri (1,703 m.), entre lo Ribagorçana y torrent de Lavaix. Del Camporàn (25), entre Serradell al S. y vall de Pinyana al N., la carena baxa a trobar la serra de Lleres (1,680 m.), havent dexat ja lo Flamicell, separant la Conca de la Pobla del Ribagorçana. En aquella serra té lo punt d' enllàç la de Santa Engracia, que vers sol ixent, cap a Galliner y Sant Corneli transversalment al Pallaresa, divideix la Conca de la Pobla de la de Tremp. Per sobre d' aquesta continúa cap a la serra Mitjana y serra de Claramunt (1,195 m.) y Montllobar (1,052 m.), creuant-se al sols de la Conca ab lo Montsech, en la secció central o d' Ager (1,677 m.), quina vall queda a Mitjorn d' aquella. Des d' aquí lo descens es ben notable, puix que la serra de Montclús ja no té més que 1,041 metres; descens que-s va accentuant més y més fins a trobar lo ríu Farfanya, que ja desayga en lo Segre, ahont se troba lo Montroig, de 928 metres.

SERRES VESSANTS DEL BAIX SEGRE.—Són de mólt poca importancia comparades ab les que acabàm de descriure. Lo territori afecta la forma d' un plà lleugerament inclinat des del Bregós y Sagarra cap al Segre, donant aygua, fora de la provincia, al Anoya y Gayà. Per sobre de Guissona, envoltant afluents del Ció, corre una llarga serra vessant del ríu Bregós y Segre al N., que va a parar vers l' O. a la serra de Montclar (760 m.) (26), vessant dreta del ríu primerament nomenat, dalt d' Agramunt, extenent-se al S. d' aquesta la d' Almenara (459 m.), límit entre l' Urgell y ribera de Ció.

Es remarcable també la que venint de la Segarra per la serra del Tallat,

---

(25) Lo cim s' anomena cap Estall.

(26) Dóna pas al canal d' Urgell, per llarga foradada, una de les més interessants construccions d' aquesta mena existents a Catalunya.

separant la Conca de Barberà (Tarragona), se reproduheix al SO. en la serra Llena, terme de la comarca de les Garrigues, en l'extrém de la provincia que per nombroses y petites valls desayga en lo Segre per NO. y al Ebre per Mitjorn. La serra de Pinjat, en aquesta comarca, que serví de vèrtix de triangulació, s'alça a 438 metres.

Fora d'aquestes sols havèm d'esmentar les que forman la conca del Cervera y Corb, de tan migrada importancia com ho són aquells rius que s'escorren entre elles.

III

Hydrografía

Conca del Cardener.—Id. del Segre.—Id. del Noguera-Pallaresa.—Id. del Noguera-Ribagorçana.—Id. del Garona.—Estanys.—Fonts.

Lo complicat sistema orogràfich del territori lleydatà, ha d' influir forçosament en la seva hydrografía. Axí veyèm que si lo Garona, després de recórrer la vall d' Aràn, s' endinza en terra francesa pera morir en l' Atlàntich, junt a Burdeus, la part oriental de la provincia dóna aygües al Llobregat per la conca del Cardener; mentres les vessants de Mitjorn de la serra Llena van directament al Ebre, y la gran massa central, si bé aflueix al meteix ríu, ho fà mitjançant lo Segre y los seus tributaris Noguera-Pallaresa, Ribagorçana y Cinca; emperò com d' aquest tan sols una petita llenca ne correspòn al pahís que estudiàm, nos haurèm de concretar a les altres riberes tan importants per son caudal com per la extensió del séu curs.

CARDENER.—Les nomenades fonts del Cardener, abundoses des del séu naxement, se troban en la vessant S. del Port de Comte y al N. de Pedra y Coma, per quin terme s'esmuny cap a Sant Llorenç dels Pitèus o dels Morunys, que-l dexa a mà dreta en direcció a Mitjorn (25 a).

Creuant lo terme de Guixers, se reuneix ab l'Ayguadevalls, que s' origina en la vall de Gòsol, en la font de Torrent Senta, sota lo coll de la Mola, y discorre per termes de Castellfraumir y La Corríu, Císquer y Montcalp, agafant més extensió que-l propri Cardener; emprò no predomina lo séu nom per ésser lo doll d' aygua que porta mólt més reduhit que aquell (26 b).

Un pich ajuntats, al sortir de la vall de Sant Llorenç, atravessan l' engorjat de Vall-llonga, entre la serra de Bastets y les Roques, estrep de la Mola, rebent les Set Riberetes, provinents de la serra de Busa. Per la metexa banda

---

(25 a) Entre Pedra y Coma y Sant Llorenç, en la ribera esquerra, brolla la mólt coneguda Font Pudia, a uns tres quarts de la derrera població.

(26 b) Dessota Vilacireres, del terme de Gòsol, travessa lo pont cabreriç, pont naturalment format, que constitueix un fenomen geològich mólt curiós en lo nostre territori.

esquerra, en la que dexa los caserius de Castelló, Pià, Besora y Quadra de Linya, hi desaygan lo torrent del Adou primer y lo de Rubareda després, regant per mà dreta lo térmens d' Olius, Joval y Clariana, dessota quin poble arreplega lo ríu Negre, que des dels serrats de Lladurs, baxa cap a Solsona y Riuner, trobant-se ab lo Cardener poch abans d' entrar aquest en la provincia de Barcelona. Ja en la jurisdicció d' aquesta, per la ribera esquerra, recull l' Ayguadora, que comprèn en lo séu curs part de la de Lleyda, en lo terme de Valldora y Navés (27).

SEGRE.—*Sicoris.*—Neix en la Cerdanya francesa; atravessa la plana de Puigcerdà y entra en los nostres dominis en lo terme de Prats y Sampsor. Dessota la important vila de Bellver, que dexa a mà esquerra, s' engorja la ribera per la comarca baridana, compresa entre lo Cadí y frontera andorrana, cap a Sant Martí dels Castells (28), Montellar, Martinet, Bar, Aristot, Pont de Bar, banys de Sant Vicents y més avall del Pont d' Arsèguel a la exida del estret de les Cabanotes, ahont brolla la coneguda font Serradana, torna a examplar-se la ribera en lo plà de la Sèu.

En tot aquest tragecte va engroxit per nombrosos afluents, devent-se esmentar en la ribera dreta, lo Valltova, que en algún endret separa la provincia de Gerona de la de Lleyda; les torrenteres de Talltendre y de la Bastida, que desaygan devant de Bellver; lo ríu de la Llosa, que venint de les alteroses vessants de Lles, mitgparteix lo poble de Martinet; lo d' Aransa, un kilòmetre més avall, de curs esvalotat, que després de recullir les sobrexides dels estanys de la Pera, passa frech a frech del establiment Travesseres Sanillers; més avall del estret de Mollet (29), l' abundós torrent de Sant Felíu, provinent de Musa; lo d' Aristot, enfront Pont de Bar; lo de Castellnòu, avall del establiment de banys de Sant Vicents, prop del pont d' Arsèguel; y per fí, lo d' Estimaríu y Bescaràn, procedents tots ells de les estribacions y montanyes fronterices d' Andorra.

Per la ribera esquerra reb lo Valltarga y Caborríu; dessota Bellver l' Ingla, que vé del Pendís; ríu d' Aynet o Ridolanya, entre aquella vila y Sant Martí dels Castells; lo de Montellar, al peu del turó ahont s' assèu aquest poble; lo Cabiscol (30) o Bastanist, que d'aquest santuari s'escorre pêls térmens d'Estana y Vilech y desayga a 10 minuts de Martinet; lo ríu Quer, dessota l' Hostal Nou; lo torrent dels Arenys, al bell costat de la casa que porta aquest nom, més propriament conegut per ríu Barbuja o Barguja y passa per devall del poble

---

(27) Li dóna nom una font que dexa un pòsit dorat y neix en los afràus de Viliella, per més que los primers brancals del ríu los hem d' anar a cercar en l' Hostal de la Font del Pí, en la vessant S. de la serra d' En Cija.

(28) Veja-s nota n.° 4.

(29) En la metexa ribera, mirant aygües amunt, s' obre la cova o forát de la Tuta, de la que se-n conten móltes llegendes. May ningú ha pogut arribar a la fí.

(30) Nom de la casa-molí dessota lo pontet y a vora lo Segre; també es conegut per Villech (poble) y-Rovillech.

de Bar. Seguidament venen los rierals d'Ansobell, entre aquest y Arsèguel; lo de Vilanova; y ja al devant de la Sèu, lo de la Bastida. Aquests tenen son naxement en les vessants N. de la serra de Cadí.

Caracterisan la comarca les produccions propries de la alta montanya, puix si bé la vinya arriba a fer-se en la part baxa fins al Hostal Nou, a mitja hora de Martinet, no es gayre abundosa.

Ja abans d'arribar a la Sèu, que queda a la dreta, y a curta distancia de la confluencia del Valira, sota Castellciutat, des d'Alàs, la ribera s'obre en un bonich y verdejant plà d'uns dos per vuyt kilòmetres d'extensió, veyent-se infinitat de poblets a banda y banda, ab ses característiques cobertes de llicorella, fins al plà de Sant Tirs, des de quin poble van atançant-se les montanyes, donant lloch, dessota dels Hostalets, al imposant estret dels Tres Ponts (31), d'altíssims espadats de constitució caliça, formats per les últimes estribacions de les serres de Cadí y d'Ares, congostos que tornan a repetir-se, encara que no ab tan teréstech aspecte després dels succesius examplaments d'Organyà y Coll de Nargó, en lo grau d'Oliana, d'ahont per Castellnòu de Bassella baxa a regar les pintoresques hortes de Tiurana, Pons y Artesa.

Clixé de J. Vintró

Pas o estret dels Tres Ponts, en lo ríu Segre

(31) Sols resta en peu lo de la Torra. Del tan conegut del Diable, no més se veuen los estreps en la roca viva. Lo que-s construí modernament pera donar pas a la carretera a la sortida del estret, ofereix un bonich e interessant punt de vista. A la entrada del Congost existí un antich monestir del que encara se-n conserva recort.

De la Sèu a Organyà, 27 kilòmetres, per la dreta, se li ajunta en primer lloch lo Valira, que després de fertilisar les valls d'Andorra, entra per la Farga de Moles, recull prop d'Argolell l'important tributari que vé de Sant Joan Fumat, y passant per Anserall, desayga sota de Castellciutat, al cap de 12 kilòmetres de recorregut des de la frontera, dexant a la esquerra Arcabell y Sèu d'Urgell (32). A Adrall aflueix lo rieral de la vall de Castellbò, que baxa del Port de la Basseta, en les montanyes de Sant Joan del Herm. Vé després lo ríu de Noves, lo quin recull los diferents brancals de les serres de Pallerols y coll de Cantó, y passat los Tres Ponts, quasi tocant a Organyà, aboca lo torrent de la vall de Cabó, provinent de les vessants orientals del Boumort.

Per la banda esquerra reb lo Naviners y lo de Tost, prop dels Hostalets, y com a més important lo ríu de Lavansa, que s'origina en lo coll de les Bassotes, demunt de Gòsol; baxa per la vall de Çerneda, fregant per Mitjorn lo Cadí; passant per terme de Josa, sota de Tuixent, arreplega lo ríu de la Mola y les barrancades vessant N. del Port de Comte, y atravessant lo caseríu que li dóna nom, se llença en lo Segre en lo pas dels Tres Ponts (33).

Entre Organyà y Pons, 51 kilòmetres, té com a tributaris en la ribera dreta lo Montanicell, lo Nargó, les torrenteres que devallan de la serra d'Aubens y Ginebrosa, y en lo lloch anomenat Sols de Ríu, més avall de Tiurana, a sobre de Gualter, lo Rialp, que procedent de les montanyes de Gabarra, s'escorre per la Baronía o vall a la que dóna nom.

Pêl marge de la esquerra, lo ríu de Perles o Canelles, que de les vessants NO. dels últims brancals de la serra de Port de Comte, baxa a desaygar entre Pont d'Espía o Espí (34) y Coll de Nargó; les barrancades al O. de Serra Seca, sobre Oliana, ab lo Rexà, y la important Ribera Salada, que s'origina al S. dels pichs de Canalda y Oden, en les montanyes de Cambrils, y per Castellar va a morir en lo terme de Bassella, y per últim lo ríu de Madrona, prop de Castellnòu de Bassella, demunt de Tiurana.

De Pons a Artesa pren la direcció d'E. a O., ajuntant-se-li debaix de Pons, en lo marge esquerre, lo ríu Bregós, conegut també per Llobregós, que vé de Prades y Molsosa, en lo límit de la provincia; després de recullir part del

---

(32) Aquest ríu constitueix una veritable riquesa pera la comarca; puix apart dels extensos territoris que rega, es aprofitat lo séu gran desnivell com a força motríu. Ademés reunexen excelents qualitats les seves aygües, de les quines s'assortexen la Sèu y altres pobles pera les seves necessitats.

(33) En la vall de Lavansa tingué lloch un fenomen bastant curiós ab motíu de les inondacions d'Octubre del prop passat 1907, segons nota que nos ha sigut remesa. Lo 28 d'aquell mes y després de tres díes que havía dexat de ploure, y fent un día esplendorós, los seus habitants se vegeren sorpresos per un formidable burç d'aygua que sortía d'un coster de la montanya coneguda per Casall, poblada de bosch. Ab la aygua que sortía per la nomenada Barrulla, se formà un llit, precipitant-se per ell cap al ríu ab grans desprendiments de terres y roques, ocasionant la cayguda d'un troç de montanya que anà a parar al fons de la vall, tancant lo pas del ríu y ocasionant la sobreixida greus perjudicis a les properes terres.

(34) Lloch ahont se suposa fóu assessinat Carles d'Espanya, per més que alguns creuen va ésser a sobre d'Organyà.

de Barcelona, en son curs atravessa per los térmens d' Antesta, Torà, ahont reb l' afluent Llanera; Taltaull, Biosca, Ribelles, Alsina, Sanahuja, en quin extrém recull l' afluent que porta aquest nom, y Vilanova de la Aguda.

A uns tres kilòmetres ríu avall de Pons, en lo terme del Tossal, hi ha lo barratge del canal d' Urgell, del que-n parlarèm més endevant. Discorre desprès per Collfret y Vilbes, y dexant a la banda dreta Anya, recull lo barranch de Torreblanca y lo de Vall-llebrera, que vé de la serra de Çomiols.

Debaix d' Artesa, arreplega lo Senill en lo meteix terme per la esquerra; y més avall de Mont-sonís atravessa l' estret de Salgar (35), y en la oposada ribera, al endret de Baldomar, aboca lo ríu Boix, que devalla del Montsech per Santa María de Meyà.

Lo Segre emprèn la direcció NO. cap a Alós, decantant-se acanalat al S. vers Camarasa, trobant-se mitja hora abans d' aquesta vila ab lo Noguera-Pallaresa, en la vessant indicada, passant entre feréstegues gorges.

Segueix dret a Balaguer de N. a S., entrant definitivament en terra plana. Cosa d' un kilòmetre més amunt d' aquesta ciutat se li junyeix là ribera de Ció que vé de la Sagarra, en los límits de Barcelona y Lleyda, desprès de passar per los térmens d' Agramunt, Montgay y La Sentíu.

Aygües avall de Balaguer rega extensíssimes hortes, quedant a banda esquerra Vallfogona, Térmens y Vilanova de la Barca. Per mà dreta, abans d' arribar a Menàrguens, recull lo ríu Fartanya, procedent de les rodalíes de Tartarèu, Ós y Castelló de Farfanya; lo Noguera-Ribagorçana, a Corbins, y lo Noguerola al extrém N. de Lleyda, rieral que neix en la serra Çerdera, en lo meteix terme.

Baxant des de Lleyda lo tributari més important en la ribera esquerra es lo ríu Set, que des de Cervià cap a Albagés, Cogul y Alfés, per les derreres estribacions de les Garrigues, se-n va al Segre prop de Sudanell.

Rega los importants pobles d' Alcarraz, Soses, Aytona y Seròs per la dreta, y desprès de recullir des de Torres de Segre per avall les diferentes barrancades (36) procedents de les Garrigues, se barreja ab lo Cinca a la Granja d' Escarp, continuant ab lo nom de Segre fins a Mequinença, que s' entrega al Ebre, als 257 kilòmetres de curs.

Ademés dels nomenats, al parlar de la baxa conca del Segre, deu fer-se esment del ríu Cervera, que provinent de les immediacions de la Panadella, baxa per aquella ciutat, de la que pren lo nom, y per Tàrrega, ahont es conegut per Reguer, escampant-se des d' allí cap al Urgell. Sols porta aygües en temps de pluges.

Lo ríu Corb, quin origen té en la provincia de Tarragona, entra seguit a

---

(35) S' hi troba lo Santuari, coves y despulles d' antigues construccions monacals.
(26) En la comarca de les Garrigues ne diuen *vallades*.

la de Lleyda per terme de Guimerà, dirigint-se per lo de Nalech, Sant Martí prop Maldà y Belianes, perdent-se en la planura abans d' Arbeca.

NOGUERA-PALLARESA.—*Nucaria Pallariensis.*—Té son origen en la font de la Noguereta, al extrém del plà de Beret, a vora meteix del Port (1,872 metres), y a pochs minuts del mal anomenat Güell de Garona, en la vessant oposada.

Durant lo séu curs de S. a NE. per l' esmentat plà de més d' una hora de llargada, riquíssim en pasturatges (37), recull diferents escorranchs del Bacibé y les corrents que devallan del port d' Orla, a les que s' ajunta lo Forcall, que baxa de Montolíu. Se dirigeix vers sol ixent, y al passar per Montgarri ja es un ríu format, que va engroxint son caudal per la esquerra ab los rierals del port de la Gireta y d' Aulà, y per la dreta ab lo de Marimanya, alimentat pêls estanys y ab los barranchs que s' originan en lo Bonavé, de quines immenses boscuries no-n quedarà més que-l recort si continúa com fins ara la desastrosa destrucció que va iniciar-se anys enrera y encara no ha finit. Se decanta cap a Mitjorn, dexant al E. lo port de Salàu, y ab ell la carena fronteriça; direcció que es general en lo séu curs, excepció de les inflexions que li imprimexen les montanyes que li servexen de marge. Entra en la vall d' Áneu completament engorjat, passant per Alòs, Isil, Borèn y Isabarre; aquest un xich enlayrat enfront de la antiga torre de Port-Aràn, quedant en los costers de mà dreta, a la banda contraria, Arreu, Sorpe y Valencia.

Ja mólt abans d' Alòs s' hi aboca lo barranch de Comamala, procedent de les vessants occidentals del Montroig, y aygües avall per Ponent arreplega les sobreixides dels estanys d'Ayroto y d'Arreu y lo riuet del port de la Bonaygua, dessobre d' Esterri, al que desayga l' estany Gervé, sota del Santuari de Nostra Senyora de les Ares, formant bellíssim sallent d' esponjosa escuma en lo meteix camí de la Vall d' Aràn.

A Esterri d' Áneu, en quin lloch l' atravessa un antich pont de pedra, se nota un considerable examplament de la ribera, d' uns cinch kilòmetres de llargada per dos en los punts més apartats. Antigament deuría constituir un extens estany, que un pich sech han vingut a sustituir lo séu llit les verdoses prades que avuy s' hi observan.

En lo plà d' Esterri, prop d' Escalarre, després d' haver recullit lo torrent de Burgo, fineix lo riuet de la vall d' Unarre, que s' escorre dels estanys del Port de Cervi; més avall lo de Llaborre; y per la dreta los de Son y Jou.

Axí que torna a engorjar-se la conca del ríu, passada la Guingueta, en lo Pont de la Torrassa, pren lo riberal d' Espot, conegut també ab lo nom d' Escrita; sa direcció es de Ponent a Llevant. Surt aquest dels estanys de la Ratera, afrontació de Saburedo (Aràn), acoblant en lo séu curs les aygües que venen del Portarró, en lo camí de Caldes de Bohí, les de la vall de Subenuix

---

(37) En la temporada d' istíu hi pasturàn uns 40,000 caps de tota mena de bestiar, produhint la llet necessaria pera fabricar dos quintars diaris d' excelent formatge.

o Subenulls, y després d' haver format lo pintoresch estany de Sant Maurici dessota de les roques dels Encantats, reb successivament los de Monestero, Estanserull y Boteró, y debaix del poble, lo riuet dels estanyets de Peguera, que devallan de les crestes fronterices de Capdella.

A Escaló torna a examplar-se la ribera. Quasi tocant al poble marge de la dreta, s' aboca lo riuet d' Escart, y més avall, devant d' Estaron, un poch abans d' Aydí, en l' Hostal del Caragol, agafa lo torrent de Bayasca, apart de les fortes barrancades que li envían les properes montanyes, de trencats cayents fins a Llavorsí.

A la part oposada de Llavorsí, per la banda esquerra, desayga la ribera de Tirvia, prop de quin poble se confonen lo que vé per la vall de Cardós y lo que baxa de la vall Ferrera, portant, igualment que-l ríu principal que venim descrivint, lo nom genèrich de Noguera. Tant l' un com l' altre tenen veritable importancia, puix constituexen los més caudalosos afluents de la alta conca del Pallaresa.

Noguera de Cardós. — Comprèn los aygavessos de la frontera francesa des del pich de Montroig a la pica d' Estats. Vé format per dues brancalades, separades per la serra de Canals, que baxan a reunir-se a Tabescàn pera continuar vers Mitjorn després d' engollir les aygües de nombrosos estanys escampats en aquella deserta comarcada. De Tabescàn a Ribera se troban en la vessant dreta Ayneto, Lleret, Lladrós, Venante y Aynet de Cardós, y en la de la esquerra, Lladorre, Boldis Jussà y Boldis Subirà, Arrós, Esterri de Cardós y Ginestarre, que ab Surri, completan la població de la vall de Cardós.

Noguera de Vall-Ferrera.—Com l' anterior, la constituexen dues riberes partides per la serra de Monteixo, compreses entre la pica d' Estats, ahont acaba la que acabàm de descriure, y la Roca Entravessada, axí que comença lo límit d' Andorra y pich d' Escorbes, la primera; y des d' aquest lloch al port Negre y pich de Seturia en la susdita frontera, la segona; en la quina se troban los pobles de Noris y Tor. La primerament nomenada, després d' acoblar la conca montanyosa que atravessa, los estanys de Sotllo y circh de Baborta, descríu un gran arch, de sol ixent a Ponent, y decantant-se des de Les Cabanes envers Mitjorn, dexa Áreo y Aynet de Besàn en la ribera esquerra, Alins y Arahós a la dreta, tornant-se a inclinar al O. pera fondre-s prop de Tirvia ab la Ribera de Cardós. Entre Áreo y Alins, per l' E., se li ajunta la ribera de Noris, que extén llurs braços de N. a S., des de la serra de Monteixo als pichs de Saloria y d' Alins, allargant-se al E. per demunt de Tor, fins al port Negre d' Andorra. Dessota Tirvia reb la torrentera de Montesclado y Burch.

De Llavorsí a Sort continúa engorjat fins a Rialp, en que torna a obrir-se la ribera, després d' haver recullit per la vorera esquerra a la Moleta de Roní lo ríu de Santa Magdalena, que serpeja per les vessants occidentals del Ras

de Conques y septentrionals de Sant Joan del Herm, regant los petits poblets de Riumadríu y Montanartró. A Rialp afluexen per mà dreta les aygües procedents de les montanyes de Llessuy y vall d' Àssua (38). A Sort, lo torrent de Castellviny y a Montardit lo de Llarvent, arreplegant abans per la riba esquerra lo de Saverneda, que prové de la vall de Vilamur y Llagunes y de la Coma del Orri o de Rubió. Avall de Montardit se troba lo Torrent de Baro y ja prop de Gerri, vora dreta, lo del Comte, passat lo petit congost d'aquest nom, en quins cingles s' hi veu penjada la romànica ermita de Nostra Senyora d' Arboló. Enfront de Gerri, lo barranch del Convent y dessota Useu y Bresca, lo ríu Major, quin origen se remonta en lo terme de Tahús, en la banda esquerra, y en la altra ribera, lo torrent de Morreres que baxa del Plà de Corts (39).

Clixé de Joseph Ferré

L' estret de Collegats en lo Noguera-Pallaresa

Axí que dexa la vall de Gerri, s' endinza lo Noguera en lo forat de Collegats, congost d' uns 5 kilòmetres que, a copia de temps, ha lograt obrir la acció erosiva de les aygües en los estreps occidentals de la serra

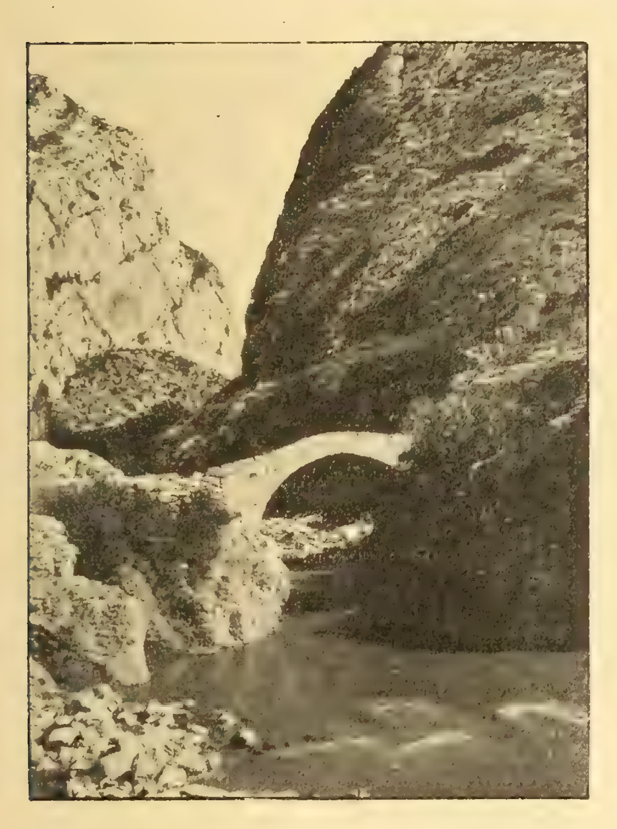
(38) A la Bastida de Sort podèm conceptuar que comença la regió de là olivera.

(39) En lo mapa francès del depòsit de Fortificacions y en los que s' han publicat ab posteritat, se fà desaygar l' estany de Montcortés al Noguera-Pallaresa per aquest torrent, essent axí que-s decanta al Flamicell mitjançant lo Ruxol, entre la Pobleta y Senterada.

de Boumort y en los de Llevant de la de Peracals, continuació d'aquella y d'igual constitució caliça com lo séu nom indica; estret d'enormes espadats y carcomides penyes de fantàstich aspecte, ahont poden admirar-se com a curiositats de la naturalesa, la famosa Argentería ab los seus caramells de glaç, com si fossen argent fos, durant l'hivern, convertint-se al istíu en esplèndida cascata; lo torrent del Infern, esquerda impenetrable en lo punt més encongit nomenat forat dels Cornuts (40) y més avall, casi a la sortida, l'esferehidor barranch de Sant Pere.

L'examplament de la ribera que-s nota a la sortida de Collegats y més encara al arribar a la Pobla de Segur, en quin punt reb lo Flamicell, dóna lloch a la conca o comarca que porta aquell nom, ahont comença lo baix Pallars o Pallars Jussà.

Flamicell.—Vé dels estanys de Capdella, en quin poble s'ajuntan les riberetes d'Estany-Tort y Ricuerna, que arreplega abans la de Filià: segueix per Espuy y Ayguabella cap a la Torre de Capdella; passa dessota de Castell Estahó, després de recullir les aygües de la Coma de Mont-rós per la esquerra y les d'Aguiró y Astell per la dreta; se-n baxa a la Plana y Beranuy, continúa vers la Pobleta y Senterada, en quin lloch recull la ribera de Sarroca, procedent de la vall de Llevata, Manyanet y Iglesies, y, endinzant-se pêl congost d'Erinyà, enforca més avall ab lo Noguera-Pallaresa, al arribar a la Pobla de Segur.

Clixé del autor

Congost d'Erinyà, en lo ríu Flamicell

Des de la Pobla segueix lo Noguera entre Aramunt y Salàs, ajuntànt-se-li per Llevant lo ríu de Rams, que passa per sota d'aquella població, y les fortes torrenteres del Solà y de les Basses, que discorre pêl terme de la segona, entrant en la conca de

(40) Prop d'ell existí lo pont Cabré, per ahont se comunicava lo convent de Sant Pere de les Maleses, de temps immemorial abandonat.

Baix per l' estret de Susterris (41), entre serra de Santa Engracia y Galliner, sota de Talarn, que, igualment que Tremp, Palàu, Puigcercós y Guardia, quedan a la ribera dreta, y Vilamitjana, Gabet y Lliminyana a la esquerra. Són de notar com afluents importants en aquest tragecte, lo ríu Gabet, per la vessant esquerra, y lo Riucós o ríu Tremp, a poca distancia d' aquesta ciutat.

Surt de la conca, per l' estret dels Terradets, llarch congost per l' estil de Collegats a travers del Montsech, que-s desenrotlla perpendicularment al ríu com hem dit al parlar de la Orografía, y abandona la terra pallaresa y se dirigeix per entre la vall d' Áger (42), Oronés y Fontllonga, completament engorjat fins aprop de Camarasa, ajuntant-se ab lo Segre abans de aquella vila, després de recullir los aygavessos de les serres de Sant Mamet y Montclús; y serra de Montroig, en lo terme de Santa Linya.

Clixé de Laureá Soler, Pvre.

Congost dels Terradets.—Pont d' Ager, en lo Noguera-Pallaresa

NOGUERA - RIBAGORÇANA. — *Nucaria Ripacurciensis*.—Brollan les seves fonts de dins de la tartera, en una feréstega canal del Mulleres, a 1,870 metres, en les vessants orientals de les montanyes Malehides. Surt de la ampla reconca que forma

(41) Lo Dr. Mir y Casases, en l' *Album de Lleyda y sa Provincia* y en un opuscle publicat apart, parla de la estació troglodita de Susterris y d' un megalit en ella existent, considerant-lo de gran interès pera la Arqueologia. Opinió que ha sigut combatuda ab sòlida argumentació per l' ilustrat enginyer En Lluís M.ª Vidal, en la seva memoria titulada: *Más monumentos megalíticos en Cataluña,* llegida en la Academia de Ciencies y Arts de Barcelona lo día 30 de Juny de 1893.

(42) En la ribera esquerra, poch abans del pont d' Áger, s' obre lo *forat del or,* llarga cova d' esmicolàdes roques, produhida per la força de la aygua que surt impetuosa quan bufa lo vent de Llevant.

aquell alterós pich ab lo de la Tallada o de Fexant, cap al SE., pera trobar a les dues hores l'Hospital de Viella, havent recullit abans lo barranch d'aquest port y del coll de Toro. Decanta vers Mitjorn per estreta ribera ab petits examplaments en lo plà del Forcallo fins a Senet, engroxint sa corrent per la vorera esquerra, lo Conangles, sota meteix del Hospital, per la part de port de Rius; lo Biciberri, del estany d'aquest nom; lo Penarruya y demés torrenteres de la gran serralada que des del Tumeneya (43), per los pichs de Biciberri, Como-lo-Forno, Punta Senyalada, Puntes d'Erill y Forcat, separa aquesta vall de la de Bohí. Per la dreta l'abundós riberal de les Salenques, al que s'ajunta lo Rugueno o ríu Bueno, alimentat pêls estanys d'Anglos, provinents abdós de les abruptes y desertes comarcades d'Aneto, quin poble se veu devant de Senet, a la dreta del Noguera, ríu que des d'un quart més amunt vé constituint la actual linia divisoria entre Aragó y Catalunya. De manera que lo gran pich d'Aneto (3,404 metres, lo més alt del Pyrinèu), per trobar-se ja en la secció occidental de la carena que-s dirigeix del Fexant al Mulleres, correspòn avuy a la provincia d'Osca.

En aquesta comarca, tant la vessant catalana com la aragonesa, són cobertes per espessíssimes boscuries y no sería aventurat afirmar que-s un dels recons del nostre Pyrinèu ahont atenyen los abets més colossals alçaries.

Debaix de Senet, lo ríu baxa encaxonat formant un bonich sallent (salt de Senet), escampant-se desseguida pêl vert riberal de Bono (Osca), primer examplement d'alguna importancia que travessa. Aquest territori es conegut també per Barrabès.

Més avall de la Quadra de Cierco, s'entafura per l'estret de Forcat y emprèn la oberta vall de Vilaller, guarnida de prades. Allí desaygan pêl marge aragonès los riberals reunits del Baliera, en la vall de Castanesa, y a un kilòmetre del Pont de Suert, devant del tossal de Miravet, s'hi barreja per la esquerra lo Noguera de Tor, que-s lo més important tributari del Alt Ribagorçana.

Noguera de Tor. — S'anomena també ríu de Caldes. Lo séu origen l'hem d'anar a cercar al estany dels Monjos, en lo cap del port de Güellicrestada, al peu del Montarto, en la frontera de la vall d'Aràn. En aquella camarcada de trist y desolat aspecte, envoltada per montanyes que sobrepujan los 3,000 metres, s'hi troban una munior d'estanys que un pich reunides ses diferentes branques donan per resultat un doll abundós que brinca en continuades cascates y sols amayna sa corrent impetuosa al arribar al estany de Cavallers, envoltat per esplèndida vegetació, boscuria que ja no minva sinó pera dexar lloch als prats y conrèus en la part inferior de la vall.

Fins que s'obre la ribera a la envista Erill-la-Vall y Bohí, milloran lo séu cabdal per la esquerra, la ribereta dessota lo Como-los-Bienes, entre l'estany

(43) Tuc Menege en los mapes francesos.

de Cavallers y l' Establiment; y a uns tres kilòmetres d' aquest, a mitg camí de Bohí, la interessant ribera de Sant Nicolàu, que des del Portarró d' Espot, s' escorre entre lo macíu de Colomers (Aràn) y les serres aygavessants de Capdella, y després de rebre diferents estanyols, dóna lloch, en lo séu extens curs (unes quatre hores), a dos estancaments: l' Estany-Llonch al començ, y lo Llebreta al acabament de la vall. Per la vora dreta, lo ríu Malo, abans del estany de Cavallers y passada la Casa dels banys, s' hi aboca en sorollosa cascata lo Sallient, que devalla del Como-lo-Forno, recullint,

Clixé de Juli Soler y Santaló

Pas d' Escales (Sopeira)

entre altres, los dos estanys Gémena. Dessota Erill-la-Vall y Bohí y a mólt poca distancia, per Ponent, hi fan cap les torrenteres de les Puntes y Basco d' Erill, y per Llevant, lo riberal que baxa de Tahull, producte dels que devenen per Mulleres (ports d' Erta y Ginebrell), Port de Rus y dels estanys situats al NO. del pich del Pessó.

Pèl meteix costat hi desayga lo valliu de Durro devant de Barruera y a la vora d' aquest poble, ribera dreta, lo del Port de la Gelada.

Debaix de Cardet s' encongeix la ribera al passar l' estret de les Cabanasses, ahont podèm considerar que acaba la vall de Bohí, y continúa per sota Sarahis, esquerra, y Coll, Llesp y Castelló de Tor per la dreta, quins pobles quedan mólt enlayrats, a excepció del derrer, a poca distancia del aygabarreig ab lo Ribagorçana.

Junt al Pont de Suert desayga lo torrent de Rahons, que devalla de Gotarta y Esperan; y al costat del Convent, lo de Lavaix, de corrent constant y abundosa. Està format pêl barranch que des de Sant Gervàs baxa per la vall d' Adons de S. a N., decantant-se per sota Víu de Llevata cap a Ponent, pera trobar-se ab lo de Masivert y Vall d' Erta, orientat de N. a S., y després de recullir lo Peranera, prop de Gironella, embranca ab lo Noguera-Ribagorçana en lo lloch indicat.

En direcció a Mitjorn, faldeja les vessants occidentals del Montiberri, y torna a cloures la ribera en un curt congost que, després d' examplar-se, se repeteix en lo *pas d' Escales,* llarch y espadat y tan estret, que en lo camí s' han hagut de construir dugues foradades en los contraforts estimbats que cauen dret al ríu, sobre lo que hi ha la palanca carbonera a la sortida d'aquell.

S' obre en la petita vall de Burrugat y Mas de Sant Andréu y altra vegada s' endinza en continues giragonses encaxonat per altíssimes penyes, en lo congost de Sopeyra, últims repeus de la serra de Sant Gervàs, encarada ab les Cornasses d' Aulet en la banda aragonesa.

Torna a obrir-se la ribera en la comarca de la Terreta, terme d' Espluga de Serra, prenent lo pahís des de Sopeyra fins a Areny (Osca), un caràcter del tot diferent del recorregut, acoblant per Llevant los aygavessants de les serres que limitan les conques de la Pobla y de Tremp (Pallaresa). Axí continúa cap a Pont de Montanyana, vila aragonesa emprò en la vessant de Catalunya, sense que rebi cap corrent d' importancia per aquesta banda, encaminant-se al S. SO. pera anar a trobar lo Montsech y les seves estribacions que, interposant-se perpendicularment al ríu, aquest al tallar-lo, forma diferents congosts que sens dupte son los més interessants de Catalunya, puix algún d' ells són tan estrets y espadats, que en lo cas de poder-se atravessar, no es possible fer-ho sinó per medi d' estaques clavades en la penya.

Lo primer y lo més curiós es lo de Bonremey (44), ocupant la ayga tot lo séu fons entre penyals aplombats, de considerable altura, y acaba ab la vall de Corsà, a espatlles d' Ager (Pallaresa).

Abans dels engorjats de Blancafort, per la vessant aragonesa desayga lo ríu Guart al peu dels trencats de Finestres, venen després los congosts de Tragó y Boix, en lo terme de quins pobles radican; y acaba tan enrevessada encontrada ab lo de Pinyana. Aquest pertany ja al Aragó exclusivament per ficar-se lo límit per la esquerra del ríu, quedant en fora la casa de Lleyda, d'ahont arrenca lo canal de Pinyana que assorteix d' ayga a aquella capital.

A sobre d' Ibars dexa d' ésser frontera y torna a entrar definitivament lo ríu en terra lleydatana, atravessant lo Segrià per los térmens d' Alfarràs, Almenar, Alguayre y Portella, enforcant ab lo Segre a Corbins.

---

(44) També l' anomenan Mont-remey.

GARONA.—Constitueix la conca de recepció de la Vall d' Aràn (45) y podèm considerar son origen en los estanys de Saburedo, los quins forman dues riberetes que un pich ajuntades entran a la vall de Ruda. La corrent es de SE. a N. NO. Per sa vorera dreta reb de primer lo barranch dels Araires, que vé del Port de la Bonaygua, y un xich després lo ríu Malo, que surt dels cercles de Bacibé y de Rosari, en l' extrém SO. del Plà de Beret. Seguidament y per la metexa banda s' aboca lo doll provinent de la font, que creyent-se era lo naxement d' aquest ríu, se l' ha vingut anomenant Güell de Garona. Enfront de Tredós, per la esquerra, arreplega l' Ayguamoix, que baxa dels estanys de Colomers. Entre Salardú y Gessa, més prop del primer que del segón, se li afegeix l' Inyola, quin origen se remonta vers N. al estany de Liat, recullint les aygües sobrants del Montolíu y Coma d' Arenyo.

En lo poble d' Artíes, per la ribera esquerra, o sía de Mitjorn, reb l' important afluent del Valartíes, producte de dues branques principals; una, la del SO., que vé dels estanys y port de Rius, del estany de Mar y port de Güellicrestada, y la del SE., o sía lo barranch de Rencules, que devalla dels estanys de Sesloses y de la Ribereta.

Recullit lo sobreximent del Estanyó d' Escunyàu, la ribera s' exampla en lo plà de Viella, en quina població té son ayguabarreig lo ríu Negre per la esquerra. Vé del S. SO. del estany del meteix nom y barranch del Port de Viella.

Aquí cambía sa direcció vers al N. NO., encongint-se la ribera.

Banda ençà de Vilach, a mà dreta, aboca lo ríu Saliente, y més avall d'Arròs, pêl meteix costat, lo Barradors, quin origen l' hem d' anar a cercar en l' estany de la Pincela o de les Truytes, al SO. del Coll de Barradors.

Baix de Les Bordes, per la esquerra, s' ajunta l' afluent més gros dintre de la vall, que-s lo ríu Juhéu, després d' esvalotar ab sa remorosa corrent la ben boscada vall d' Artiga de Lin. Les fonts d' aquest les trobàm en lo güell de Juhéu, engroxides pêls barranchs dels estanys dels Puys y de Pumero y pêls de la Montjoya, de Comes Salies y de Geles.

Fins a Bossost, que torna a examplar-se la ribera formant petits plans cap a Lés, sols hi escupen ses aygües corrents de poca importancia, com lo barranch de la Baresta y lo del Portilló de Bossost per la banda esquerra. En lo meteix costat, ja prop de Pontaut, encara hi salta lo barranch de Bausen, y per la oposada lo barranch d' Arres y lo de Margalida, provinent de sota lo Montludo.

Lo derrer afluent per mà dreta baix del Pontaut es lo ríu de Toran, quin origen cap al E. es en los estanys occidentals de la comarcada de Liat. Tres

(45) Administrativament considerada extén sa jurisdicció fins a Montgarri (Pallaresa) y fins al Hospital de Viella, en l' Alt Ribagorçana.—Per tot lo que-s referesca a aquesta vall, podrà consultar-se ab profit la *Guía monogràfica de la Vall d' Aràn*, per Juli Soler y Santaló.

kilòmetres avall del Pontaut, pèl Pont de Rey, 580 m. alt., entra en terra francesa després d' un recorregut d' uns 45 kilòmetres.

ESTANYS.—Són importantíssims los que-s troban en la alta regió pyrinenca no sols per lo séu nombre y estensió, sinó també per les cabdaloses corrents fluvials que originan. Tant en les conques del Noguera Pallaresa com en les del Garona y Noguera Ribagorçana, podèm dir que cada vessant prové d' una comarcada llacustre, veyent-se esgrahonats y donant-se sovint les aygues los uns als altres, des de respectables altituts que arriban a 2,600 metres y que en la seva sobreixida donan lloch a impetuosos sallents, que constituexen un dels més bells atractíus d' aquella montanya.

En la secció corresponent al Segre, hem de remarcar lo de la Pera, originari del Aransa, del quin n' havèm parlat abans y los que alimentan al Valira que per trobar-se en territori andorrà, no entran en la jurisdicció de Lleyda, y per lo tant los hem d' excloure de nostre treball. En la regió baxa del Segre, en plè Urgell, com si fos un recort del gran estany que un día ompliría lo que es avuy estensa plana, hi trobàm lo d' Ibars, al N. de Bellpuig. Té aproximadament uns 3 kilòmetres de llarch per un kilòmetre d' ample; abocant-hi una abundosa font a 1 quart d' Ibars, camí de Tàrrega. La seva fondaria s' ha calculat en 4 metres y la seva orientació es de Llevant a Ponent (46).

En la conca del Noguera Pallaresa, merexen esmentar-se los de la comarcada de Sotllo dessota de la Pica d' Estats d' ahont surt lo Noguera de Vallferrera, los que-s troban dalt de Tabescàn en lo Noguera de Cardós, y los que abocan directament al Pallaresa per les valls de Montgarri y d' Aneu y mólt especialment los de la alta vall d' Espot, subdividits en diferentes branques; los que venen de la Ratera afrontació de la vall d' Aràn y los que baxan de la part de Peguera, partió d' altra importantíssima comarca com es la de Capdella, ahont són en gran nombre, que un pich reunides les seves aygues debaix d' aquell poble, forman lo Flamicell que com hem vist, té lo séu terme a la Pobla de Segur. En lo séu curs, aquest ríu encara recull altre estany que ab tot y trobar-se fora de la alta çona pyrinenca, puix no té més que uns 1045 metres d' altitut, no per axò desmereix la seva importancia.

Tal es l' estany de Montcortès, entre Gerri, la Pobleta de Bellvehí y Pobla de Segur: Té uns 2 kilòmetres de circumferencia y no reb ayga esterior suposant-se fundadament que es alimentat per una font interior que coincideix ab l' únich punt que no-s glaça durant l' hivern. Desayga pêl torrent de Ruxol dessota de la Pobleta. Los estanys de Besturs al N. de la Conca de Tremp, són de reduhides dimensions; lo més gran no ateny sinó 80 metres de diàmetre y lo més petit no passa de 20. No hi aboca cap corrent esterior.

Lo Noguera Ribagorçana, y lo séu tributari de Tor, arreplegan interes-

(46) Es mólt conegut dels caçadors, per la abundor d' ànechs que s' hi acoblan durant la hivernada. També s' havía esplotat la pesca de les anguiles que-s venían en los pobles de la comarca.

santíssimes conques d' estanys. Lo derrerament nomenat, en la vall de Caldes, quiscuna de les riberes que l' engroxexen devallan d' altres tantes comarcades llacustres. Són prou conegudes les del cap de port de Güellicrestada en la frontera de vall d' Aràn, ab l' estany de Monjos y Travessany; los que de la part occidental de Colomers se reunexen en l' estany Negre; lo de Cavallers en la ribera principal; los estanys Gémena al peu del Como-lo-Formo originaris del Sallient; los de la vessant S. de Colomers que s' escolan per la de Sant Nicolàu ab lo Estany-llonch dessota lo Portarró y lo Llebreta al cap d' avall; y finalment los del Pessó que troban la sortida pêl rieral de Tahull. En la propria Ribagorçana, hem d' apuntar lo Biciberri y los que devenen de la vessant SE. y S. de les Montanyes Malehides per les Salenques, Anglos y ríu Bueno y finalment los de Llauset.

De entre tots, los que constituexen la alta conça del Garona, són potser los que despertan més interès. Los cerchs de Saburedo y de Colomers materialment tatxonats de depòsits líquits en la vall de Ruda y Ayguamoix respectivament, los estanys de Mar y de Rius (47) naxement del Valartíes (frontera S. de la vall d' Aràn), demostran bé prou la nostra afirmació; podent-hi afegir encara los dels Puys y Pomero en lo Juhéu, los dels Rasos de Liat, entre l' Inyola y Toràn, lo de la Pincela en lo Barradors, lo de Montoliu en l' Inyola y lo Bacibé y Rosari en lo riu Malo sense altres que farían interminable aquesta relació.

FONTS.—Són nombroses y d' aygues excelents. Dexant les de caràcter mineral pera quan se parle d' aquest punt, ara nos fixarém tan sols en les que no possehexen aquelles qualitats y són més conegudes. Figuran entre elles com a més notables, les del Cardener dessota lo Port de Comte y terme de Pedra y Coma, punt de naxensa d' aquell important riu y la de Torrent-Senta en la vall de Gòsol originaria del Ayguadevalls en la metexa conca hydrogràfica.

En les vessants del Segre, són remarcables la Fou de Bor a una hora de Bellver; brolla debaix d' una penya en quantitat tan considerable que rega la prada de Bor: la font Serradana al peu de la carretera dessota los penyals de les Cabanotes al entrar en lo plà de la Sèu: la Bordonera, en la montanya de Santa Fè entre Organyà y Montanicell, ab la particularitat de que experimenta forta crescuda quan bufa lo vent de Llevant y les de Cambrils, Josa y Tuixent.

La font de la Noguereta en l' estrém del plà de Beret, no té altra importancia sinó la d' ésser punt de partida del cabdalós Noguera Pallaresa: en los ayguavessos d' aquest ríu, trobàm la de la O al peu de la montanya de Sant

---

(47) Es lo més estens dels Pyrinèus; compta uns 1,600 metres de llarch per 600 d' ample aproximadament ab una superficie total de més de 100 hectàries. Solament lo de Lanós pot ab ell comparar-se.

Corneli en lo terme d' Aramunt, d' ahont surt tota la ayga que porta lo ríu de Rams, suficient pera moure un molí de farina y regar algunes terres: la de Ribert que brolla de dins d' una cova bastant fonda al costat d' aquell poble; la font de Caps, en la vila de Talarn, gosa de gran renòm en tota la Conca; la del forat del Or en l' engorjat dels Terradets a curta distancia del pont d' Ager, es intermitent y sols raja en temps de llevant.

Són també dignes d' esment les fonts del Noguera Ribargorçana en una de les tarteres de les vessants orientals de les Malehides.

Lo Güell de Garona en lo port de Beret vessant oposada de la Noguereta de la que ja n' hem parlat al fer l' estudi d' aquell: lo Güell de Hornos que se suposa vé del estany Negre y es naxement del ríu que porta aquest nom y passa per Viella; lo Güell de Juhéu en la vall d' Artiga de Lin que s' havía cregut procedent dels glaciers de les Malehides, suposició que ha sigut desmentida per quants derrerament se n' han ocupat.

Entre les fonts glaçades, deuen anotar-se la del Crestall en la vessant N. del Cadí; la de la Bofia en la serra que li dóna nom; lo pou del Gel en la de Boumort, ja conegudes y la que neix dessota del Montarto d' Aràn en lo Valarties.

IV

Les comarques

Dificultats de la seva determinació.—*Lo Cardener y la comarca de Solsona.—Conca del Segre:* La Batllía, Baridà, Urgellet, Secció central, Comarca del ríu Bregós, Conca de Meyà, Marquesat de Camarasa, Baix Segre, Ribera de Ció, Plà d' Urgell y la Sagarra, L' Abadiat de les Avellanes, Plà de Lleyda, Segrià, Garrigues.—*Conca del Noguera Pallaresa:* Pallars Subirà: Valls d' Aneu, Vall de Cardós, Vallferrera, Vall d' Assua, Ribera de Sort, Pla de Corts, Flamicell; Pallars Jussà: Conca de la Pobla de Segur, Conca de Tremp, Ribera baxa del Noguera Pallaresa: Vall d' Ager, Marquesat de Camarasa.—*Conca del Noguera Ribagorçana.* Secció alta: Barrabés, Vall del ríu Tor y Bohí, y Comtat d' Erill, Secció central, Baix Ribagorçana, Segrià.—*Conca del Garona*: La Vall d' Aràn.—Costums.

Traçats los nervis principals que s' estenen per tota la provincia y les corrents fluvials que s' escorren entre ells, podèm entrar ja en l' examen general de les comarques que integra aquest troç de Catalunya dexant pera més endevant indicar a la que correspòn cada un dels pobles que la tinga senyalada.

La dificultat ab que-s topa al empendre semblant estudi, es la determinació de quiscuna d' exes encontrades, dificultat que naix de la falta de particular denominació de importants fraccions de territori, afrontació d' altres comarques, quin trànzit entre unes y altres es móltes vegades imperceptible.

Per altra part, convé desfer un prejudici mólt corrent, y es lo creure que Catalunya en passades èpoques havía emmotllat en *un tot* la seva divisió administrativa a la naturalesa. Es cert que quan aquella se governava, havía tingut en compte les fites naturals, moltissim més que en los temps moderns, que no domina més criteri que-l capritxo, mes axò no vol pas dir que s' haguessen respectat en absolut, sinó que en lo transcurs de la historia, per causes circumstancials, trobàm mólt sovint que una metexa jurisdicció passa a travers de diferentes comarques.

Podríam esmentar mólts fets que venen a demostrar aquesta afirmació sense moure-s d' aquesta part de Catalunya. Veja-s lo que passava en lo Pallars quins dominis, rebassant los ayguavessos d' abdós Nogueres entravan en

lo Ribagorçana. Examine-s la antiga divisió en vegueríes y trobarèm que, mentres la de Cerdanya se-n baxava Segre avall cap al Baridà y Plà de la Sèu y sense respectar lo gran murallàm dels Tres Ponts, inclohía les rodalíes d' Organyà, la de Cervera agafava una llenca de la Sagarra y a travers del ríu Bregós s' escampava pèls encontorns de Solsona y ribera de Segre, cap a Pons y Oliana.

La metexa Vall d' Aràn que topogràficament queda ben demarcada per la Alta conca del Garona, administrativament considerada, se-n passa en les vessants del Pallaresa y Ribagorçana.

Mes axò no vol pas dir que desmeresca l' interès del estudi comarcal; mólt al contrari. Per aquest motíu li dedicàm lo present capítol, puix que com obra de la naturalesa, no podèm de cap manera dexar prostergades les comarques que consideràm han de merèxer la deguda atenció per part del historiador y especialment del geògraf.

LO CARDENER Y LA COMARCA DE SOLSONA.—Lo Cardener, com tots los ríus que naxen en lo Pyrinèu o en les seves estribacions, marca en lo séu llarch recorregut dos territoris ben diferents; la montanya ab lo segell que li imprimeix la flora particular de les altes regions y la terra baxa axí que comença la temperada zona del oliver y del cep. Mentres s' esmuny per la provincia de Lleyda, les dugues comarques se troban en la seva conca: la una vé representada per l' Ayguadevalls des de lo séu origen a la vall de Gòsol, y lo Cardener propriament dit ab la vall de Sant Llorens dels Morunys; dominades per lo Pedraforca y serra de la Bofia respectivament; l' altra vé compresa en los encontorns de Solsona, que bé mereix nom especial de comarca enclavada entre la abans esmentada al N., la Segarra al S., lo baix Cardener al E. y lo ríu Bregós al O., puix ab cap d' aquestes pot confondre-s y si bé té mólts punts de contacte ab la derrera, determina lo séu format los ayguavessos del ríu Ner o Negre, al atravessar lo plà, que com hem dit en la secció d' Hydrografía se junyeix ab lo Cardener prop de Clariana.

CONCA DEL SEGRE.—Al abandonar lo Segre la provincia de Gerona, entra a la de Lleyda per la baxa Cerdanya, més propriament dita la Batllía que comprèn los pobles al voltant de Bellver, no tant ampla com la nomenada plana de Cerdanya, ni tan estreta y acanalada com lo Baridà, que li segueix podent-se considerar com una transició entre abdues comarques.

Passat Bellver, al endret de Prullans y Sant Martí dels Castells, s' observa ja la forma acanalada que pren la ribera, ab petits examplaments que ni val la pena de fer notar continuant axí fins més avall d' Arseguel en l' engorjat que originan los penyals de les Cabanotes. Aquest troç de Ribera tancada al N. per les serres afrontació d' Andorra entre les quines se destaca lo pich de Bobinar, y al S. per l' abrupte Cadí de vessants rocoses y encinglerades, es conegut ab lo nom de Baridà, y Puig de la Canal Baridana, s' anomena lo més alt de dita serra, dessobre del poble de Bar. En ella se troban los impor-

tants establiments de Sant Vicens y Senillers, aquest a dos kilòmetres de Martinet, que es lo lloch més important de la rodolía per més que ells se consideran cerdans. Aquestes dugues encontrades tenen lo meteix caràcter que les altes comarques catalanes: la teula y la llicorella s' usan indistintament en la coberta de les cases. Al final de la segona comença la zona de la vinya.

A punt seguit de les Cabanotes, vé lo bonich y extens Urgellet, quina capital es la Séu, dilatant-se cap a Montferrer, Adrall, Arfa y queda tancat més avall del Plà de Sant Tirs axí que començan los estreps que van a caure en l' estret dels Tres Ponts. Comarca rica en pasturatges, fruyterars y hortalices de tota mena, té encara un aspecte ben montanyench a propòsit pera una bona estació estiuenca si no fossen tan dolentes les víes de comunicació.

Vers ponent en direcció a Sant Joan del Herm, s' obre la vall de Castellbò en quin poble residiren los vescomtes tan coneguts en la nostra historia, com oblidat avuy lo lloch ahont s' alçava la seva casa payral.

Ja en los Tres Ponts, no hem de dexar d' esmentar tampoch la vall que forma lo ríu de Lavansa y los seus afluyents entre lo Cadí al N. y la serra de la Bofia a Mitjorn, essent Tuixent lo més remarcable d' aquells pobles. Aquesta, com la abans esmentada y la vall de Cabó a sobre d' Organyà cap al Boumort y altres que anirèm anotant de relativa importancia, les apuntarèm tant sols perque en lo pahís axí les anomenan devent-se compendre en altres comarques més extenses que allà no tenen especial denominació. Ribera de la Sèu, ne diuen a la vall principal del Segre a Organyà, Oliana fins a Pons, ab la que s' enllaça la ribera Salada y la Baronía de Rialp o Riaup, que ja tenim conegudes en la secció orogràfica y hydrogràfica.

Lo ríu Bregós o Llobregós, igualment que la ribera de Ció, comprensives d' aquexes conques, afrontant per Sol ixent ab la alta Segarra, ja poden ostentar nom especial lo meteix que la Conca de Meyà al altre costat de Segre al peu del Montsech oriental.

En les metexes estribacions d' aquesta serra, entre lo Segre y Noguera Pallaresa, hi tenía la seva jurisdicció lo Marquesat de Comarasa, que sols podía tenir valor considerant-lo com a comarca purament històrica, puix comprenía algún poble, Llimiana, per exemple, que es de la conca de Tremp y altres de la vall de Meyà.

La ribera de Ció y Plà d' Urgell, separades per la serra de Almenara, per Sol ixent, quedan tancades per una llenca de la Segarra pertanyent a aquesta provincia y que s' allarga des de los voltants de Sant Guim y Manresana per sobre de Cervera cap al S. per Guimerà, Vallbona y Vinaixa fins a Albi que-s troba ab les Garrigues.

Axí vé limitada la gran plana d' Urgell per Orient, formant un semicercle que decàu en suàu declíu vers al Segre, ahont acaba per ponent. A la línea de Çaragoça correspòn aproximadament la divisoria del Alt y Baix plà de Urgell, regat pêl canal de que m' ocuparé en lo capítol d' Agricultura.

Al cap de vall de la provincia, en lo límit de la de Tarragona y dominant la plana, banda ençà del Segre y Ebre, se veu situada la comarca de les Garrigues, tota ella montanyosa formada per serrats de poca alçada, lligats ab les estribacions de la Serra Llena, regada en la part inferior per lo ríu Set, essent estremadament sech lo séu terrer, de manera que en alguns pobles com passava en l' Urgell abans de construir-se lo canal, encara beuen ayga de pluja embassada, per més que mólts de ells ja la tenen conduhída de mina que han pogut obtenir desprès de no pochs sacrificis. Al decaure les Garrigues vers Ponent, acaba la ribera de Segre tenint a abdues bandes importants vilatges que s' estenen aygues amunt de Lleyda fins a topar-se ab la plana de Urgell y Segrià, donant lloch al fertilíssim plà de Lleyda.

En aquexes derreres comarques, particularment al Urgell, abundan les construccions de tapia donant-los-hi un caràcter diferent de les altres de la provincia.

CONCA DEL NOGUERA PALLARESA.—La gran comarca Pallaresa agafa la conca d' aquest ríu fins al Montsech, si bé lo séu origen en los plans de Beret y vall de Montgarri es adscrit a la vall d' Aràn. Històricament havía comprès lo Pallars, part del Ribagorçana, de manera que lo Pont de Suert y Vall de Bohí havían sigut d' aquell comtat. En la part central del Noguera Pallaresa, queda dividida la comarca per una forta serra que continuant des de lo Boumort queda tallada per l' esmentat ríu en l' estret de Collegats y per lo Flamicell en lo Congost, punts que separan la que en lo pahís se-n díu la montanya, de la conca; o sia lo Pallars Subirà, del Pallars Jussà. Lo Pallars Subirà té les seves arrels en les més altes serres del Pyrinèu Català de les que arrencan pregones valls que venen a constituir subcomarques de les quines sols les més principals esmentarèm. Al capdemunt trobèm les valls de Aneu afrontació del Aràn y Ariege ab la capitalitat d' Esterri en la vall principal del Noguera, a la que hi abocan les de Arreu Servi y Unarre y Espot comarcades poblades d' estanys, origen de altres tantes riberes d' incomparable bellesa.

La Vall Ferrera y vall de Cardós que un pich reunides a Tirvia, abocan al Pallaresa devant de Llavorsi, la vall d' Assua, demunt de Rialp cap al Montseny de Llessuy; desaygan mes amunt de la ribera de Sort, axí nomenada la principal fins que entra en la vall de Gerri, lo plà de Corts sobre de aquesta vila, ab Peramea com a població més important; l' estany de Montcortès com en altre lloch he fet notar, desayga ja vers lo Flamicell. Aquest ríu y lo de Sarroca que ab ell s' ajunta a Senterada, forman una comarca mólt important en lo Pallars Subirà, essent la Pobla lo séu cap per més que-s trobe aquesta vila en lo Pallars Jussà y en la comarca del séu nom, tocant ja a la Conca de Tremp ab la que comunment se confón designant-la ab lo nom de Conca de Dalt. La propriament dita de Tremp, al séu dessota forma un gran examplament a banda y banda de Noguera, closa a Mitjorn per la gran serra-

lada del Montsech, que la separa de la vall de Meyà, terres de Camarasa y vall d' Ager, aquesta al peu del Montsech central, donant-se la mà ab l' Abadiat de les Avellanes y que toca ab lo Farfanya.

CONCA DEL NOGUERA RIBAGORÇANA.—En lo Ribagorçana trobàm que ja abans de Vilaller, lo Noguera pren lo nom de la vall de Barrabés que-l dexa més amunt del Pont de Suert, ahont embranca lo Noguera o Flum de Tor, que devalla de la vall de Bohí, de sobres coneguda per la escelencia de les seves aygues. Lo comtat d' Erill, que s' havía estès per les vessants de la seva esquerra, quasi tocant ab la ribera de Sarroca, sols dèu tenir-se en compte com a comarca esclusivament històrica. Al sortir lo Ribagorçana dels congosts de Sopeyra, atravessa la Terreta al endret de Tamurcia, encaminant-se la ribera vers Areny y Pont de Montanyana trencant seguidament lo Montsech y no troba nom de comarca determinada fins que arriba al Segrià, en la que hi entran los pobles del baix Ribagorçana des de Almenar a Corbins enllaçant-se ab la ciutat de Lleyda.

CONCA DEL GARONA.—La vall d' Aràn, prescindint dels reclàus que forman les vessants del Noguera Pallaresa y Ribagorçana, comprenent lo Santuari de Montgarri en lo primer y l' Hospital de Viella en lo segón, correspòn a la conca hydrogràfica del Garona, veyent-se inclosa en los ayguavessants francesos. Es comarca naturalment ben demarcada y tant per les costums y caràcter de les seves construccions com per lo séu llenguatge propri queda totalment diferenciada de les demés comarques catalanes.

COSTUMS.—La importancia d' aquest punt, requereix no un simple apartat, sinó un capítol sencer; però com ne tornarèm a parlar més endevant, en aquesta secció anotarèm tan sols lo que més ressurt y es més generalisat.

També a aquí hem de fer la deguda distinció que ja he remarcat en altre lloch, d' alta y baxa provincia. En aquesta, y mólt especialment en l' Urgell, Garrigues y part del Segrià, les majorales de la confraría del Roser ab les seves intencionades cançons al sò del característich tambor o pandero, donan una nota mólt alegre y ben apropriada en los casaments, bateigs y festes majors, conseguint pera la Mare de Déu apreciables almoynes.

Lo tal instrument es d' uns quatre palms en quadro aproximadament, recobert de pell a les dues bandes, tenint pintades a les cares d' aquells, la imatge de la Verge del Roser o algún altre Sant. Del angle del bastiment ne penjan flochs de cintes de variades colors y de punta a punta, un enfilall de cascabell. La majorala s' apoya en un dels angles en lo devantal arregussat pera sostindre-l millor y bat ab les mans la cara del devant que ja li vé arràn del pit, mentres les demés xicotes cantan (48):

---

(48) Com a mostra de les cançons, publico la que segueix, que tinch recullida a Les Garrigues.

A Soleràs no hi ha roses
de la Pobla n' han baixat

També es mólt extesa la correguda de cóssos en la que se dóna com a premi, un anyell, pollastres, etc., al home que ab menys temps recorre les distancies previament fixades.

S' usan igualment les rondes en la part occidental que les creyèm de influencia aragonesa axí com la jota ab que se solen acabar les balllades en la Ribagorçana y Pallaresa.

En lo ram de balls, en la montanya se-n conservan encara de mólt interessants que poch a poch van desaparexent com se pert lo trajo que tant los hi escàu y tant s' avé ab lo séu caràcter.

Uns d' aquests balls, són generalment usats com lo ball plà, la contradança, ball rodó, la esquerrana y altres propris d' alguns pobles, entre ells, la morisca de Gerri y la de Gurp, la festa del quarto a Pons l' Ayguarrós que ha quedat quasi localisat a Castellciutat y tants altres que posan de relléu les serioses costums dels avant passats, balls que van morint a montanya pera traure nova florida en la ciutat (49).

Clixé de Arthur Mora

Pagés de la vall de Bohi

---

n' ha baixat una Teresa
que no n' hi ha en tot lo reynat.
Ni de blanques ni de roges
de la Pobla n' han baixat
no pas sinó la Teresa
que no n' hi ha en tot lo reynat.

Pot consultar-se la bonica colecció titulada «*Cançons de Pandero*», per l' erudit folklorista en Valeri Serra y Boldú.—Barcelona, tip. L' Avenç, 1907.

(49) Veja-s Balls antichs del Pallars per Vicens Bosch, Pbre. Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya, 1907.

V

Meners y Aygues minerals

Meners.—Aygues minerals.—*Alcarràç.—Rubinat.—Sant Vicens.—Travesseres Senillers.—Caldes de Bohí.—Caldes de Musa.—Les.—Arties.—Tredòs.*

MENERS.—Són importantíssims y abundosos en tot lo territori y sens dupte constituexen una font de riquesa d' inapreciable valor, puix hi ha un gran nombre de pertenencies denunciades, en plena esplotació algunes de elles malgrat les dificultats que s' han de vèncer en los acarreigs dels materials.

Com que al parlar de les localitats anirèm anotant los que-s troban en la seva respectiva jurisdicció, ara no farèm més qne donar-ne una lleugera ideya dels més interessants, pera completar l' estudi general que vením fent de la provincia, valent-nos principalment de la estadística mineral de 1906 y notes particularment recullides.

Se troba amiant en la serra de Montseny (Capdella-Llessuy); argiles, aplicades a la fabricació de ceràmica, a Verdù y Salars y la especie nomenada *caolín* a Tartarèu; abundan les calices a Vinaixa, Floresta y Torrebesses; la calç a Gerri; ciment a Isona, Organyà y Cervera.

Merexen especial esment les hulles, puix que la faxa que des de Sant Joan de les Abadesses y Castellar de Nuch va a sortir a la base del Cadí, prop de la Sèu d' Urgell, se perllonga a travers del Segre y Noguera Pallaresa, tenint la seva manifestació més occidental en la part d' Erill-Castell (50).

Abunda lo lignit en los encontorns de la Sèu d' Urgell, (51) Isona, Vall d' Ager, Granja d' Escarp, Almatret y Seròs. Lo zench apareix en la Vall d' Aràn, en los rasos de Liat y Montolíu y Forcalls; mólt conegut lo coure de la Torre de Capdella, Os de Civis y Vilaller.

---

(50) Al altre costat de torrent que passa enfondit a Llevant d' aquest poble, se troba lo caseríu de *Peranera*, (Pedra negra) nom mólt apropriat, puix li dóna lo color negrench del terrer ahont aflora lo mineral de que parlàm y que no pot extraure-s per lo escabrós del lloch allunyat de tota comunicació.

(51) Veja-s «Cuenca Carbonífera de Seo de Urgel» per D. Lluis M.ª Vidal. Barcelona 1883.

Lo ferre se troba en móltes localitats com Aynet de Besan que alimentava les fargues de Riumadríu; Baussen en la Vall d' Aràn y altres llochs, essent nombrosíssimes les fonts ferruginoses que brollan arrèu.

Mólt estimats los guixos de Gurb, Montardit y Senterada; apareix manganés a Lavansa y Gerri (ermita d' Arboló); plata a Os de Civis y Toloríu, plom argentífer a Vilaller y Mont-rós y sal en les localitats de Gerri, Gòsol, Vilanova de la Aguda, Foradada, Oden y Vilanova de la Sal, prop de les Avellanes.

També s' ha trobat succino (àmbar) a Isona. La producció de sal a Gerri, resulta verament important y ho sería moltíssim més si hi hagués manera d' exportar la que pot produhir-se. Actualment sols pot aprofitar-se la font cada dues anyades, puix que ab los 30 o 40,000 quintars que-s fan durant los mesos de Juliol y Agost n' hi ha prou pera satisfer les demandes durant aquella temporada.

AYGUES MINERALS.—En pochs llochs se trobarà segurament una varietat y riquesa d' aygues minero-medecinals com nos mostra aquesta provincia especialment en la part montanyana; si bé no-s veuen gayre frequentats los seus establiments, no pas perquè no tingan aquelles, virtuts curatives, de tothòm reconegudes, sinó per la incomoditat del viatge degut a les pèssimes víes de comunicació.

En la relació oficial de 1892, se continuan com declarades de utilitat pública, les d' Alcarràç, Caldes de Bohí, Rubinat, Sant Vicens y Travesseres-Senillers. Mes apart d' aquestes n' hi han d' altres que possehexen establiment obert al públich com les d' Artíes, Les y Tredòs en la Vall d' Aràn, y móltes més que han donat excelents resultats, quasi desconegudes fora de los respectives comarques.

Alcarràç.—Aygues clorurat-sòdiques: brollan dintre de la població situada en la carretera de Çaragoça, a 8 kilòmetres de Lleyda y a uns 170 metres alt. sobre del nivell del mar. La temperatura es de 15° y té l' establiment de moderna construcció, obert des de 15 de Juny a 15 de Setembre.

Rubinat.—(Cervera) sulfatades sòdiques fredes. Hi han dugues fonts la *Amarga* o manantial Llorach a 13° y la *Condal*, Gorgot. (52) Se usan en beguda si bé podrían utilisar-se en bany pera determinades malaltíes. Temporada oficial de 15 de Juny a 30 Setembre.

---

(52) Segons anàlisis del Dr. Canudas, se compòn:

Sulfat-sòdich	93'230	grams
» potàssich	0'238	»
» magnèsich	3'172	»
» càlcich	1'887	»
Carbonat sòdich	1'990	»
Sílice, alúmina, òxit fèrrich	0'036	»
Pèrdua	0'017	»
Total materies salines	100'560	

Sant Vicens.—Aquesta estació balnearia correspòn al poble de Castell-nòu de Quercolze, terme d' Aristot. L' establiment que es de moderna construcció, té magnífiques cambres de banys, departament de pulverisació y escelents dormitoris. Se troba situat a 13 kilòmetres de la Sèu d' Urgell (53) a la vora dreta del Segre en lo camí de Cerdanya y constitueix un bon centre d' escursions per la comarca baridana y montanyes fronterices d' Andorra.

Clixé del Autor

Situació del Establiment de Sant Vicens

Altitut aproximada sobre lo nivell del mar, 800 metres.

Té tres fonts de aygues sulfurat-càlciques de 42′ 6° C. de temperatura. (54) A mitja hora ríu avall en lo torrent d' Arseguel hi brolla una font ferruginosa mólt recomanable als qui frequentan aquell establiment.

Lo preu es sis pessetes diaries, banys compresos ab esmerat servey. Temporada oficial de 15 de Juny a 15 de Setembre.

Travesseres-Senillers.—L' establiment de Senillers del poble de Travesseres, (mitja hora) y municipi de Lles, està situat a uns 1000 metres sobre del mar, a la ribera esquerra del ríu Aransa enfront de la serra de Cadí y a espatlles de les montanyes d' Andorra. Un camí carreter d' uns dos kilòmetres l' enllaça ab Martinet d' ahont surten carruatges cap a Bellver y Puigcerdà a 25 ki-

(53) Hi ha servey públich de carruatges.
(54) Anàlisis: (nota facilitada en lo meteix establiment).

Resum de les materies contingudes en un litre d' ayga

GASOS

Nitrògen.	14'805 c. c.
Acit carbònich.	2'370 »

lòmetres, aproximadament la metexa distancia que des de la Seu d'Urgell. (55) Té bonichs encontorns y la temperatura ordinaria durant la temporada estiuenca (15 de Juny a 30 de Setembre) es de 16° a 23°. Bon edifici y arreglat quarto de banys. Preu sis pessetes diaries, banys apart.

Les seves aygues són classificades com a bicarbonatades-sòdiques, varietat silicatada. Compta ab cinch fonts de pareguda mineralisació en les quatre que són pròximes al establiment, essent diferenta la derrera.

MATERIES SOLIDES

	Grams
Sofre	0'0687
Cloro	0'0629
Sílice	0'0374
Acit sulfúrich	0'0584
Calç en estat soluble	0'0620
» » » insoluble	0'0296
Magnesia en estat soluble	0'0006
» » » insoluble	0'0178
Alúmina	0'0406
Potasa	0'0186
Sosa	0'0191
Materia orgànica nitrogenada	0'0040
TOTAL	0'4187

Composició definitiva de un litre d' ayga

GASOS

Nitrògen	14'805 c. c.
Acit carbònich	1'695 »

MATERIES SOLIDES CONSIDERADES ANHIDRES

Sulfur càlcich	0'0152
Clorur sòdich	0'0154
» càlcich	0'0798
» magnèsich	0'0018
Sulfat càlcich	0'0880
Bicarbonat magnèsich	0'0028
Silicat potàsich	0'0373
» sòdich	0'0220
Alúmina	0'0406
Sílíce	0'0065
Materia orgànica nitrogenada (baregina)	0'0040
Iodurs nitrats	indicis
Litina òxit fèrrich	»
TOTAL	0'3154

(55) Pera lo trànsit de carruatges a Bellver, s' utilisa actualment un mal camí carreter.

La nomenada *font del pahidor* de base *alcalina silicatada*, té 32° de temperatura, de bon gust y fàcil digestió. (56)

La *font de la montanya* a 10 m. del establiment, es mólt semblant a la anterior, ab mineralisació y més baxa temperatura.

La *font herpètica*, junt a la casa, es de base sulfurosa ab bona quantitat de glenoina y té cert paregut ab les aygues d' Escaldes (Cerdanya).

Clixé de Lluís M.ª Vidal

Senillers

La *font del ríu*, brolla al costat meteix del Aransa y es la seva composició per l' estil de la del pahidor.

La font ferruginosa, a base de sals fixes, es agradable y se dexa transportar sense alterar-se des de la font al establiment.

Caldes de Musa.—Pròxim al establiment de Senillers al altre costat del ríu Aransa, hi ha un altre establiment, ab una caseta que pertany al vehí po-

(56) Lo Dr. Salvador Badía publica lo següent anàlisis: (Balneología y Climatología. Travesseres Senillés. Imprempta de Mariano Macià.—Barcelona.)

Per un litre d' ayga:

Silicat de sosa	0'0682
» de alúmina	0'0008
» de potasa	0'0400
Carbonat de sosa	0'0010
Sulfat de sosa	0'0015
» de calç	0'0010
Clorur de sodi	0'0020
Substancia orgànica y pèrdua	0'0005
Total	0'1150

Existeix ademés una cantitat notable d' àcit carbònich y altre menor d' àcit sulfídrich y d' àzoe.

ble de Musa emprò se troba mitg abandonat. L' ayga d' uns 24° dexa percebre una olor lleugerament sulfídrica que prompte desapareix y té un regust debilment salí alcalí. (57)

Caldes de Bohí.—(58) Es universalment reconeguda la fama d' aquestes aygues, per la varietat, en la composició, nombre de fonts y diferencia de temperatura, essent les sulfuroses les més importants.

L' establiment es un vell edifici modernament restaurat que s' alça a 1.500 d' altitut dessobre lo nivell del mar, situat a la vora dreta del Noguera de Tor o ríu de Caldes, a una hora del poble de Bohí, que es lo més aprop y en la

Clixé de J. Soler

Caldes de Bohí

abrupta vall del séu nom poblada de colossals abets. Los banys se troban a uns 600 metres de distancia. Pertany encara al partit de Tremp y les seves

(57) Conté segons lo Dr. Badía sulfur sòdich; clorur sòdich; clorur magnèsich; bicarbonat de calç; bicarbonat magnèsich; silicat aluminich; sílice lliure. Se composa ademés d' algunes quantitats de gasos, àzoe y àcit carbònich.

(58) **Bibliografía.**—*Memoria químico-médica de las aguas de Caldes de Bohí en el principado de Cataluña, por el* DR. FRANCISCO CARBONELL Y BRAVO con un apéndice de los descubrimientos hechos sobre esta clase de baños y aguas sulfúreas termales por D. CARLOS DE GIMBERNAT Y GRASOT. *Observaciones acerca de los efectos que han causado en algunos de los enfermos que he dirigido á los Baños de Ntra. Sra. de Caldes de Bohi*, por el DR. MARIANO DORIA. (Barcelona, imprenta Brusi, 1832).

«*Memoria de los Baños de Caldes de Bohí correspondiente al año 1887*, por el Médico-Director don FELIPE ISLA GÓMEZ». (Publicada en lo *Boletín de Sanidad de la Dirección general de Beneficencia y Sanidad*, corresponent al mes de Maig de 1888).

Aplicaciones terapéuticas de la estufa natural de Caldes de Boh', por el Médico Director del Balneario, DR. RICARDO PORTELLA Y TORRUELLA. (Publicat en la *Revista Médico-hidrológica española de Madrid*, en lo número corresponent al mes de Març de 1905.

montanyes (entre les quines s' alça lo Como-lo-Forno a 3.032 m. alt.), afrontan ja ab la vall de Aràn.

Es un lloch sumament saludable, si bé un xich massa apartat pera les persones delicades. Itinerari: tren fins a Tàrrega; carruatge fins a Tremp o Pobla de Segur (80 y 92 kilòmetres respectivament); 17 hores de cavallería des de Tremp y 15 des de la Pobla, havent de fer nit al Pont de Suert (59).

Segons nota facilitada pêl Dr. Portella, Director del balneari, se troban en los voltants del establiment les següents fonts:

Font calenta de la Estufa de 56° C.; sulfurat-sòdica.
Id. Santa Llucia de 45°; també sulfurat-sòdica.
Id. de la Tartera, de 39°; id. id.
Id. dels Banys, de 48°; id. id.
Id. de la Dutxa, de 50°; id. id.
Id. del Bosch o de la Ubaga, de 25° sulfurada-càlcica-sulfídrica.
Id. del Bou, de 34°; nitrogenada o azoada.
Id. de la Casa, de 35°; sulfatada-càlcica, mineralisada.
Id. de la Montanya, del Ferro, de 8°; ferruginosa sulfatada.
Id. de Sant Nicolàu, de 9°; ferruginosa bicarbonatada.

La estufa o evaporació natural sulfurosa té la seva atmòsfera a la temperatura de 40°. Ademés de la font de 56° ja esmentada, en lo séu interior té altra petita font també sulfurada-sòdica a 39° C., y altra freda a 24°, sense mineralisació especial. (60)

No dexan de tenir igualment la seva importancia, les aygues sulfuroses termals de la vall d' Aràn ab establiment obert a Tredòs, Artíes y Les; aques-

---

(59) Des de la Pobla, passant pêl port d' Erta, s' hi pot anar en una jornada, emprò com hi ha un troç de camí mólt dolent, tan sols se pot recomanar aquest tragecte als escursionistes.

(60) Pí Gibert citat per Anastasi García en la *Hidrología médica de las aguas de España*, dóna lo següent anàlisis:

Ayga sulfat-càlcica.—Temperatura 41°5 C. Pes específich 10 centígrams, del areòmetre Nicholson. Cinch litres per segón, no té olor ni forma sediment.

Acit carbònich	petita cantitat.
Sulfat de calç	0'396
Clorur sòdich	0'198
Carbonat de calç	0'099
Sílice y materies estranyes	0'198
Pèrdua	0'099

Aygues sulfuroses càlciques.—N' hi han nou fonts. Brollan de les roques granítiques. Són llimpies, transparents y dexan pòsit; gust lleugerament amarch.

Composició per un litre:

Acit sulfúrich	5 pulgades cúbiques.
Acit carbònich	petita cantitat.
Sulfat de calç	0'099
Clorur sòdich	0'299
Carbonat de calç	0'099
Sílice y altres materies estranyes	0'298
Pèrdua	0'199

tes derreres conegudes ja en temps dels romans com ho provan les làpides, y los altars votíus dedicats a les nimfes o divinitats de les aygues que s' hi han descobert.

Les (650 m. alt).—Se troba l' establiment a 5 minuts de distancia al cap d' amunt del passeig dels Banys d' aquesta bonica vila del Baix Aràn, envoltat per xamoses prades y arbredes prop del Garona. La construcció es del any 1852. Consta de dos pisos; té a la planta baxa la galería dels banys ab 20 es-

Clixé de J. Soler

Banys de Les

tances de 1.ª y 10 de 2.ª y dutxes. En lo pis de dalt hi ha les habitacions, mólt ben acondicionades per cert. Malgrat ésser la temporada de Maig a Setembre, tot l' any se troban oberts. Se veuen mólt concorreguts especialment de francesos per ésser les comunicacions més fàcils ab la Nació vehina que ab lo restant de Catalunya. La única font que hi ha, brolla en terrer de granet càmbrich y dóna 325.031 litres en 24 hores: Temperatura 35°. Es incolora, transparent y ab olor y paladar marcadament d' ous covats. Es de reacció alcalina. (61)

(61) Juli Soler y Santaló en la seva *Guía monogràfica de la vall d' Aràn*, dóna la següent composició:

Grau sulfuromètrich	o'oo8	gr. de sofre per litre, que correspòn a o'o119 gr. de monosulfur sòdich.
Sulfur sòdic	o'o535	gr.
id. de calç	o'oo38	»
Clorur potàsich		
id. de calç	o'142	»
Silicats alcalins	o'o107	»

Classificació: Sulfurada alcalina, termal.

Artíes (1140 m. alt).—L' establiment està emplaçat a cinch minuts de la vila en lo camí rodat que conduheix a Viella en la ribera esquerra del Garona en mitg de prats que s'estenen fins al ríu. Es d' un sol pis ab algunes habitacions y les cambres de banys en la planta baxa. Hi han tres fonts que brollan en terrer calcàrich-carbonífer y donan 248.840 litres en 24 hores. Temperatura: Gran font 40°3; font Rafel 29°5 que serveix pera la beguda y un' altra de tèbia utilisada pera los banys. Temporada des de Juny a Octubre. Té iguals caràcters que la abans descrita. (62)

Banys de Tredòs.—Se troban en la ribera esquerra del Ayguamoix a 1.695 metres d' altitut sobre lo nivell del mar, envoltat d' espesses boscuries. L'establiment no gayre ben arreglat, consta d' un pis pera habitacions y baxos ahont són instalats los banys. Les dues fonts brollan de dins l' edifici y pertanyen a la classe de sulfurades-sòdiques termals mólt semblants a les d' Artíes. Continuan oberts des de Maig a Octubre, vegent-se poch concorreguts. (63)

Fora de les nomenades, se troban aygues minero-medecinals en móltes altres localitats que si bé conexèm la seva classificació, no han sigut subgectades a un detingut anàlisis. Entre aquestes devèm esmentar: les salines-acídules de Coma (Cardener); les sulfuroses, de Iborra (Cervera); les acídules-ferruginoses, d' Arseguel (Segre, en lo Baridà); la font Pudía, de Conca de Naviners (Segre, Sèu d' Urgell) que conté varies sals y àcits, predominant l' hidrosulfúrich; en la vall d' Ager n' hi trobâm de calíç-ferruginoses y sòdich-ferruginoses; són mólt conegudes en lo Pallars les sulfuroses y ferruginoses d' Isil, en la Vall d' Aneu; ferruginoses de Bessàn, en la Vallferrera; de Povellar y Espuy en lo Flamicell; de Vilamur a dues hores de Sort; les de la Vall d' Espot (Noguera Pallaresa), que a més de les ferruginoses, n' hi ha una de sulfurosa de 27° C. de temperatura, a quinze minuts del poble y 1.420 metres d' alt. y altre de la magnèsia en l' estany de Sant Maurici a 1780 metres; (64) en la Conca de Tremp, es també coneguda entre los pobles comarcans, la font sulfurosa de Santa Engracia y en l' alt Ribagorçana les aygues ferruginoses de Senet.

---

(62) Segons lo Sr. Soler, en la seva obra indicada en la nota precedent, se composa:

Grau sulfuromètrich	0‘0131 gr. de sofre per litre, que correspòn a 0‘0319 gr. de monosulfur sòdich.
Carbonat magnèsich	0‘0149 gr.
id. de calç	0‘0476 »
Sulfat magnèsich	0‘0498 »
id. de calç	0‘0808 »
Clorur potàsich. / id. de calç	0‘156 »
Sílice y materies estranyes	0‘0729 »
Materia orgànica	0‘127 »

Classificació: Sulfurades sòdiques fixes, termals.

(63) Es un lloch mólt recomanable als escursionistes, puix són mólts y atractívols los itineraris que poden combinar-se per l' Alt Aràn, podent-se recullir en aquest establiment.

(64) Les notes referentes a la Vall d' Espot, les devèm al amich Dr. Ramón Casamada, de la facultat de Farmacia d'aquesta Universitat.

VI

Agricultura, Industria y Comerç

Estat de la Agricultura en la provincia.—Rechs: Canal d' Urgell; Canal de Pinyana o de Lleyda.—Canal d' Aragó y Catalunya.—Industria.—Comerç.—Fires.

Malgrat haver-hi alguns establiments industrials, especialment en la part baxa de la provincia, podèm dir que aquesta es essencialment agrícola. De la agricultura y dels seus derivats viuen la immensa majoría de llurs habitants, emperò la falta de víes de comunicació, priva de que pugan adinerar-se los productes naturals essent axò causa de que porte una vida raquítica, impossibilitada per altra part com se veu moltes vegades per la naturalesa del séu terrer d' aplicar los avenços moderns en los grans conrèus.

Tan sols en la plana d' Urgell per la disposició especial d' aquella comarca y baxa ribera del Segre, han pogut fer-se alguns ensaigs aumentant-se considerablement aquesta font de riquesa especialment en la primera, mercès a la construcció del canal, com ho prova lo progressiu desenrotllament d' algunes de les seves poblacions com Bellpuig, Mollerusa y les Borges.

La gran extensió que comprèn y les distintes alçades del territori, des de 100 metres sobre del nivell del mar en lo Segre dessota d' Escarp fins als 3,000 metres dels cims pyrenenchs y la diferencia de clima que axò ocasiona, han d' influir forçosament en la varietat de les seues produccions.

De la importancia agrícola de la provincia podrà donar-ne idea l' estat que a continuació publicàm.

	Hectàrees	
Regadíu	15,476	dedicades a grans y sembradura
	2,744	» a vinyat
	3,939	» a oliverars
	5,409	» a prats
	27,568	
De secà	192,328	» a grans y sembradura
	59,563	» a vinyats
	41,128	» a oliverars
	235,984	» a pastures, deveses, bosch (alt y baix)
	14,899	» a emprius ab aprofitament

Una de les més importants es la del ví que puja a la respectable xifra de 1.960,860 hectòlitres lo que pot produhir-se en un any de regular cullita (65). Lo conrèu del cep s' extén per la alta provincia fins més amunt de la Sèu, en la conca del Segre y en la del Pallaresa fins ben prop de Sort tancant aquesta zona cap al Flamicell y Ribagorçana les serres que envoltan pèl N. la comarca de Pobla de Segur. Per la banda de Solsona s' estronca entre aquesta ciutat y Sant Llorenç dels Morunys. Es mólt important en la Conca de Tremp, riberes de Ció y Segre y en l' Urgell havent donat lloch a noves industries y es quasi nula en les Garrigues.

No queda enderrera lo conrèu del oliver, principal element de les Garrigues y un factor mólt important en tota la plana d' Urgell, baix Segre y Segrià, sense desmerèxer emperò en les altres comarques que comprèn la zona vinícola excepte en les parts extremes d' aquesta. La elaboració del oli ha sofert en poch temps grans transformacions, puix que de mica en mica se van sustituint los antichs molins per les modernes prempses hydràuliques. Se 'n obté ordinariament 122,118 hectòlitres.

Es remarcable la producció de cereals general en tota la provincia y particularment en l' Urgell que ha merescut lo nom de graner de Catalunya. Segons datos de la Direcció General de Agricultura, Industria y Comerç en un any dóna lo següent resultat en hectòlitres: blat, 609,285; ordi, 260,505; blat de moro, 28,207; cibada, 43,737; ségol, 54,036.

Com a conrèu mólt extès en les Garrigues, s' ha de senyalar l' atmetller; particular d' Alentorn, lo lladoner pera la construcció de forques; los cànems en les rodalíes de Balaguer y Artesa y com a general en les comarques regadiues apart dels herbeys com l' aufals de positíus resultats, les verdures y fruyterars essent en aquest sentit remarcable les del baix Segre, Artesa, Pons, Oliana y Urgellet o plà de la Sèu en lo meteix ríu y la de la baxa Conca de Tremp y Pobla de Segur en lo Pallaresa, havent-se d' anotar igualment les excelents llegums que produheix la montanya.

Constituexen altre element importantíssim de la provincia, les pastures, riques y abundoses en les comarques montanyeses especialment dedicades a la recría de bestiar com la Vall d' Aràn; Barrabés y Vall de Bohí, en l' Alt Ribagorçana; la extensa regió Pallaresa; la Batllía, lo Baridà y Urgellet en la banda de Segre.

Segons notes estadístiques que tením a la vista, la remaderia vé compresa en lo següent estat, ab la deguda classificació: de peu forcat; vacúm, 26,310; de llana, 186,400; cabríu, 17,800; porquí, 18,200; de peu rodó; cavallar, 12,590; mular, 20,200; asnal, 20,800.

La riquesa forestal, ha desmerescut considerablement en lo passat segle y si bé hem de reconèxer que s' ha fet alguna tentativa de repoblació entre

(65) La filoxera los derrers anys passats ha reduhit moltíssim aquesta cantitat, si bé s' ha generalisat bastant lo replanteig de vinya americana.

altres llochs, en les vessants del Pallaresa, prop de Gerri, està mólt lluny de satisfer lo que la pública opinió demana. No es aquest, lloch oportú pera escarrassar-nos en demostrar los irreparables perjudicis que ocasiona al pahís, la devastació dels boscos puix tothòm n' està convençut. Emperò, si que hem de recordar que mólta part de culpa la tenen los metexos pobles y proprietaris: los uns per la seva desidia, los altres per l' egoisme de mals entesos negocis que en definitiva resultan perjudicials a la comunitat, com s' acaba de demostrar en les recents inondacions d' Octubre de 1907 de trista recordança, quins desastrosos efectes, no hi ha dupte s' haurían vist notablement aminorats, si les montanyes enlloch de trobar-se despullades d' arbrat, haguessen sigut cobertes d' espessa vegetació pera retenir les aygues pluvials que d' altra manera sense obstacle que s' interpose en lo séu pas, devallan impetuoses emportant-se-n, pera no retornar may més, les terres conreables.

Avuy podèm dir que les boscuries, fora algunes petites excepcions, quedan recloses en lo més abrupte del macíu pyrinench, axí y tot amenaçades per la cobdicia d' industrials empreses amparades per hómens de duptós patriotisme. ¡Pobre pahís si dexant-se enganyar pèls llops disfressats d' ovella, permet que-l despullen del hermós ropatge ab que l' amorosa naturalesa ha volgut vestir la cruesa de les seves montanyes!

Aquesta exclamació, no vol dir que-l nostre criteri se tanque en lo sentit de que quede improductiva una font de riquesa de tan trascendental importancia com són los boschs, no: emperò hi ha una diferencia ben marcada entre la *explotació* ordenada y ben entesa y la *devastació*, sense altres mires que los ingressos que de moment pot reportar la venda de tantes... mils peces, que equival a arrasar-lo; no a traure-n interès, sinó a malmetre un capital inapreciable que-s roba al bé comú. Baix aquest aspecte merexerían la nostra aprovació quantes mides s' adoptessen pèls poders públichs, encaminades a reprimir los constants abusos de que nos hem de plànyer diariament.

Per sort, en la Vall d' Aràn, Alt Ribagorçana y Pallars, podèm admirar encara extensions immenses de colossals abets, faigs, pins, abedolls y altres arbres; mates (66) impenetrables, refugi segur del ós del Pyrinèu. A tots interessa conservar-los, fomentar l' arbrat allà ahont se puga y mólt particularment en los costers y riberes que ademés de servir de defensa, constitueix una bellesa natural que un may se cança d' admirar.

Rechs.—Bona part del territori se rega mercès als canals y cequies derivades de les grans corrents fluvials que atravessan la provincia que si bé ocasionan danys de consideració ab les seves esbojarrades avingudes, en cambi, ab les seves aygues benefactores multiplica la pública riquesa escampant arrèu la vida y benestar.

---

(66) Usém aquest terme, no en lo sentit que ordinariament se li dona sinó en lo de conjunt. En la vall d' Aneu hi ha un gran bosch que pertany a Valencia y es conegut per la *Mata* d' aquest poble.

No hi ha poble ribereny que no tinga la corresponent cequia, grossa o petita, may sía sinó pera regar uns quants prats o bé una llenca d' horta, aprofitant-se també les fonts que, com tením dit, abundan en la part montanyana.

Són importants los regadíus en lo plà de la Sèu per les cequies del Segre y Valira, com també los d' Oliana, Tiurana, Basella, Pons y Artesa de Segre; prou conegudes les cequies de Vilamitjana, Guardia, Talarn en lo Pallaresa y Pobla de Segur que aprofita lo Flamicell com a força motríu y l' utilisa igualment pera lo rech y ús de la vila quines aygües hi té conduhides.

Ha d' anotar-se especialment en lo Baix Segre les cequies de Balaguer, Menàrguens, Gerp, Albesa y les de Vilanova de la Barca y Torres de Segre que ja se les hi podría donar la consideració de canals. D' aquests, sols dos ne tením que axí s' anomenen; lo de Pinyana o de Lleyda y lo d' Urgell que per la seva trascendencia los hi dedicarém unes quantes ratlles que bé ho merexen especialment lo derrer per ésser lo més estens de Catalunya y una de les obres hydràuliques més importants d' Espanya y que ha tornat de mort a vida la immensa planura d' ahont ha près lo séu nom.

Canal d' Urgell.—Se n' havía parlat ja en lo regnat de Carles I. Felip II comissionà al séu tresorer D. Martí Joan Franquesa, del Concell Real, qui estigué tres vegades al Urgell pera disposar les nivellacions y plans y tractar ab los pobles interessats los quins s' obligavan a pagar cert tribut al Erari Real pera que portés a terme la construcció que no va efectuar-se ignorant-se per quins motíus.

En lo segle XVII los naturals del Urgell, possehits de la necessitat que tots sentían, resolgueren empendre la obra, imposant-se pera lo séu cost, un trenté dels fruyts subgectes a delme que havían de participar del rech. No havent sigut possible recullir la cantitat que era menester, se dirigiren al Govern Municipal de Barcelona pera que s' encarregués de les obres oferint reintegrar-ho del producte dels trentès. Al efecte donaren poders a Pere Ripoll, vehí d' Anglesola, qui escrigué una memoria en català sobre les utilitats que reportaría lo rech y en altra, donava solució als duptes que s' havían originat d' algunes preocupacions o contraposats interessos (67). De ella sembla despendre-s que malgrat tractar-se d' un canal de rech, portavan la idea d' estendre-l a la navegació. Malgrat les utilitats que en dita memoria se demostrava reportaría lo canal de referencia, tampoch Barcelona acceptà la proposició que se li feya.

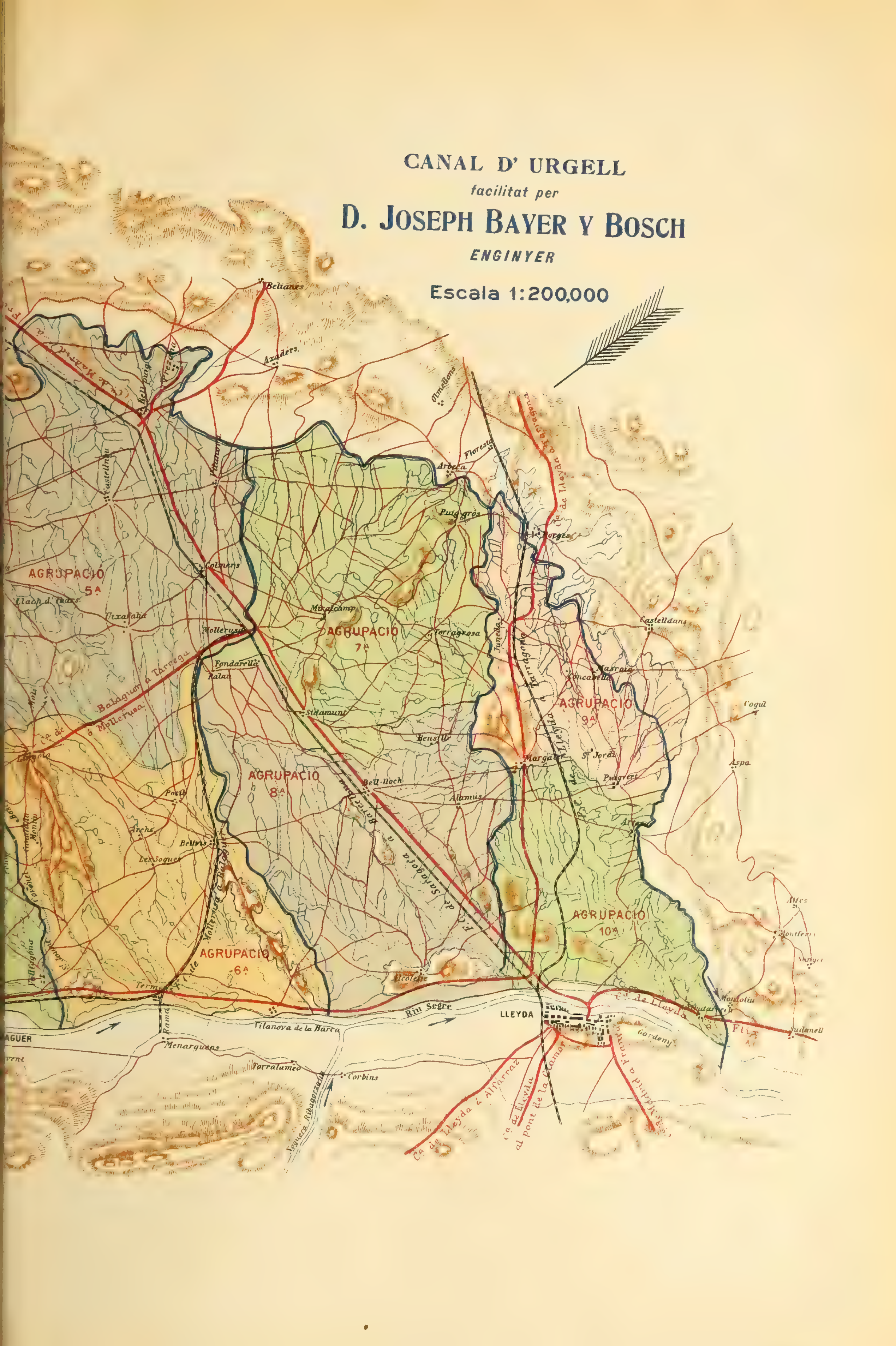
En 1726 se va remoure altra vegada lo progecte de tan importantíssimes obres y D. Jaume de Duràn, al devant d' una associació dels principals comerciants de Barcelona, obrí una suscripció garantisada ab lo producte del trentè

---

(67) Impreses en 1616 per Gabriel Graells. En ella s' hi llegeix al parlar de les utilitats més notables, «per rahó de les quals se suplica a la noble e insigne Ciutat de Barcelona com a *Cap del present Principat de Catalunya,* sía servida de empendre de fer la fàbrica de la nova cequia», etc.

A. Martin-Editor.

CANAL D' URGELL
facilitat per
D. JOSEPH BAYER Y BOSCH
ENGINYER
Escala 1:200,000
AGRUPACIÓ 5ª
AGRUPACIÓ 6ª
AGRUPACIÓ 7ª
AGRUPACIÓ 8ª
AGRUPACIÓ 9ª
AGRUPACIÓ 10ª
Belianes
Axaders
Bellpuig
Arbeca
Floresta
Puig-grós
Borges
Castelldans
Colmars
Miralcamp
Terragrosa
Mollerusa
Fondarella
Palau
Sidamunt
Bensilli
Margalef
Sᵗ Jordi
Puigvert
Bell-lloch
Alamus
Aspa
Cogul
Artesa
Poal
Arbs
Bellvis
Les Soques
Alcoletje
Riu Segre
LLEYDA
Vilanova de la Barca
Menarguens
Torralameo
Corbins
Gardeny
Montoliu
Sudanell
Juneda
Castellnou
Utxafava
Llach d'Ivars
Linyola
Ca de Balaguer á Tárrega
Ca de Balaguer á Mollerusa
Fᶜ de Barcelona á Saragossa
Ca de Lleyda á Tarragona
Ca de Lleyda á Flix
Ca de Lleyda á Alfarraz
Ca de Lleyda al Pont de la Clamor
Ca de Mollerusa á Balaguer
Sequera Ribagorzana

que s' imposavan los pobles, que no produhí cap efecte. En lo plan, se prenía lo canal a Oliana y desaygava debaix de Lleyda.

En 1749 lo Regent de la Real Audiencia de Catalunya, Marquès de Puerto Nuevo, logrà interessar al Govern de Ferràn VII en aqueix oblidat progecte y va confiar-se a D. Bernat Lana, del Real côs d' enginyers, un nou plan que-l feya arrencar prop de Tiurana, en lo mas de la Abella, progectant emprò un segón canal que anomenà de subvenció derivat debaix de Camarasa. Malgrat un dictamen favorable obtingut dels profesors de Medecina de la Universitat de Cervera presentat al Rey en 1753 demostratíu de que no era perjudicial a la salut pública la obra progectada, y los bons desitjos manifestats pêl Marquès de la Mina, capità general del Principat, no obtingué un resultat favorable.

La Junta de Comerç, instaurada en 1763, sempre amatent envers los interessos de Catalunya, havía d' ocupar-se forçosament del progecte ja de tant temps acaronat per la desamparada comarca urgellesa. Obtingudes les copies dels plans anteriors en 1766, comissionà a D. Tomás Desprat y D. Pere Llopart pera que axequessen nous plans que no foren admesos per les dificultats que oferían. Igual comissió donà després a D. Joan Cherta, qui presentà dos plans firmats per Sinibalt Mas prenent les aygues del Noguera Pallaresa en lo terme d' Ager que no varen acceptar-se pêls inconvenients de realisació. No per axò desistí la Junta dels seus propòsits y d' acort ab la Real Societat Econòmica de Tàrrega, obtingueren de Carles III, per mediació del séu ministre, lo Comte de Floridablanca, que en 1786, se remetés a la Junta lo plan de don Bernat Lana, encarregant al arquitecte D. Joan Soler y Faneca reconegués novament lo territori y alcés un plan pera la navegació arrencant del mas de la Abella respectant lo canal de subvenció que-s prenía prop de Camarasa pera lo rech exclusíu del baix urgell. Lo plan de Soler fou enviat al Comte de Floridablanca l' any 1790, destorbant la seva execució los successos polítichs d' aquell període primer y la guerra de la Independencia després (68).

Encarregat per la Junta de Comerç D. Tomàs Soler, qui possehía los plans axecats per lo séu pare, admetent com en aquells la idea de navegació y altre canal de rechs. Los pobles s' imposaren primer un vintè y després un trentè, començant-se los treballs que hagueren d' abandonar-se l' any 1820.

En 1825, comissionat per lo govern l' arquitecte D. Antoni Selles, progectà un altre plan reduhint-lo a rech exclusivament prenent-lo en lo poble de Tossal y en direcció d' Agramunt atravessava la serra de Montclar y recorría tot l' Urgell. Se començaren les obres l' any 1829 baix lo protectorat del Comte d' Espanya, havent-se empleat alguns presidaris, essent abandonada

(68) Plan de los canales proyectados de riego y navegación de Urgel, que de R. O. levantó el difunto D. Juan Soler y Faneca a solicitud y expensas de la R. Junta de Gobierno del Comercio de Cataluña. Se publica por disposición de la misma. Barcelona; imprenta de Agustín Roca, año 1816.

l' any 1833. Acabada la guerra civil la Diputació provincial vetllà continuament pera la realisació d' aquest canal que més d' una vegada havían ja destorbat los successos polítichs. Ab posterioritat s' ho emprengué una societat de la que n' era ànima lo senyor marquès de Remisa, qui morí al poch temps. Les obres continuaren ab gran empenta l' any 1853, quedant acabades l' any 1861 (69).

Lo barratge del canal, se troba en lo terme de Tossal, més avall de Pons, atravessa una petita foradada de 288 metres, y per mà esquerra del Segre per terme de Collfret y Vilves guanya la serra de Sant Jordi y barranch de Senill. Passada la carretera d' Artesa a Agramunt, surt a Foradada y emprèn la serra de Montclar. Aquesta foradada de 4917 metres es importantíssima y sols a ella pot comparar-se dintre de Catalunya, la cèlebre de la Argentera en la línea dels directes a Madrid. Salva per medi d' un acueducte lo ríu Ció prop d' Agramunt y va a sortir a la serra d' Almenara y per la vall de Santa María se dirigeix a Claravalls y Altet, y arriba al terme d' Anglesola passant per altre acueducte lo ríu Cervera a poca distancia de la primera derivació.

Clixé de Joan Comabella

Lo Canal d' Urgell, prop d' Artesa de Segre

Atravessa lo ferrocarril y carretera de Madrid, prop de Vilagrasa, se dirigeix a Preixana y Vilanova de Bellpuig, creua lo ríu Corb, y dexa la segona derivació.

Continua cap a Arbeca, Puiggròs, (tercera derivació), cap a les Borges y per sota de Miravalls entre Castelldàsens y Puigvert vers Artesa de Lleyda,

(69) Poden consultar-se des de aquella fetxa R. O. 8 Març 1850; R. O. 14 de Març de 1846 sobre aprofitaments d' aygues de rius y aclaratoria 21 Agost 1849: R. O. 3 Nbre. 1852, 25 Abril 1856; 12 Juny 1859; 18 Juny 1862; 11 Juny 1866; R. D. 10 Nbre. 1882.

(quarta derivació) dessota de Montolíu desayga al Segre després de haver atravessat la carretera de Sarroca entre Albatarrech y Sudanell.

La totalitat del recorregut es de 144 kilòmetres y passan de 100 los de les 4 derivacions principals. La alçaria de la construcció es de prop de 5 metres; lo séu cabdal 33 metres cúbichs per segón. Abraça una zona regable de 90000 hectàrees.

En tot lo que tinga relació ab los rechs y distribució de les aygues, la Junta del Canal té d' obrar ab intervenció de la Universitat de regants, quins interessos identificats ab los de la Companyía quedan garantits pèl conveni de 17 de Febrer de 1862 y la R. O. de 3 de Setembre del meteix any. Los regants estàn representats per los Sindicats, dels quals n' hi ha un de general y dèu de particulars; dos en la *zona superior* o sía des de la presa fins a la serra d' Almenara, y vuyt en la *zona inferior* que s' extén des de la nomenada serra fins al desaygue del canal. Los sindicats particulars constan de tants individuus com pobles comprenga la agrupació de que estàn formats segons la adjunta relació:

Zona superior.—Primer Sindicat: Collfret, Vilves, Artesa de Segre, Montsonís, Marcobàu.

Segón Sindicat: Montclar, Pradell, Les Ventoses, Butsenit, Montgay, La Asentíu, Balaguer, Camarasa, Preixens, Agramunt y Mafet.

Zona inferior.—Comprèn la Plana propriament dita.

Tercer Sindicat: Castellserà, Tarasó, Almenara Alta y Baixa, Quadres d' Agramunt, Guardia, Salavert, La Pobla, Quadres de Puigvert, Santa María, Espígol, Tornabous, Claravalls, La Aguilella, Anglesola, Barbens, Tarròs, Bullidor, Montaler, Ibars, Fuliola, Boldú, Montsuar y Almasó.

Quart Sindicat: La Torre del Remey, dels Frares, Castellserà, Linyola, Ballestà, Pedrís, Vallfogona, Térmens, Balaguer, La Asentíu, La Ràpita, Fi-lella, Gallifàs, Bellcayre, Bellmunt, Falcons, La Pobla, Penelles y Aladrell.

Quint Sindicat: Anglesola, Bellpuig, Preixana, Vilanova de Bellpuig, Golmers, Mollerusa, Fondarella, Palàu, Utxafaba, Castellnòu, Vallvert, Ibars y Barbens.

Sext Sindicat: Poal, Bellvís, Archs, Bell-lloch, Vilanova de la Barca, Térmens, Vallfogona y Linyola.

Setè Sindicat: Vilanova de Bellpuig, Arbeca, Puiggròs, Les Borges, Juneda, Margalef, Torregrossa, Fondarella, Mollerusa, Miralcamp y Golmers.

Vuytè Sindicat: Alamús, Alcoletge, Lleyda, Vilanova de la Barca, Bell-lloch, Bellvís, Sidamunt y Palàu.

Novè Sindicat: Les Borges, Juneda, Mas-Roig, Castelldàsens, Puigvert de Lleyda y Margalef.

Desè Sindicat: Artesa de Lleyda, Vinatesa, Albatarrech, Montolíu, Lleyda, Alcoletge y Alamús.

Lo conveni esmentat fixa en 3,100 metres cúbichs de aygua la dotació que

ha de donar-se a cada hectàrea compresa en la superficie regable en l' espay dels nou mesos de Setembre a Maig; y des del moment en que la Societat les dóna sortida pêls mòduls existents en lo canal y cequies principals de les partides que forman cada agrupament, correspòn als Sindicats la distribució de les aygues pera-l rech, essent ells responsables dels perjudicis que als interessats pogués ocasionar la falta de equitat en lo repartiment.

La societat «Canal d' Urgell», percebeix lo novè dels fruyts de les terres que rega y té les oficines establertes a Mollerusa.

Pera satisfer noves necessitats, hi ha lo progecte de construir un canal de subvenció que 's pren més avall de Camarasa.

Canal de Pinyana o de Lleyda.—Té la seva arrencada en lo Noguera Ribagorçana 283 metres sobre lo nivell del mar, lloch de Pinyana del terme de Castillonroy. Encara que siga territori de la provincia de Osca, la casa que hi ha en lo barratge pertany a Lleyda de quina capital dista 30 kilòmetres. En lo séu curs atravessa los pobles de Andaní, Alfarràs, Almenar, Alguayre, Rosselló, Torreferrera, Lleyda, Alcarràç y Soses. Té dues derivacions: la cequia del *Cap*, a Vilanova de Segrià y porta senyalats 1,800 litres per minut. En lo terme de Lleyda se desvía la del mitg ab 1,200 y la que continua ab lo nom de *Major* que abasta a la ciutat de Lleyda, ne compta 3,000.

Es proprietat de la capital presidint lo Batlle lo Concell d' Administració. Cada jornal de terra, paga una quarta de blat com a tribut, podent-se exigir altra en metàlich extraordinari en casos imprevistos.

Històricament considerat es de mólta importancia puix ja en temps dels alarbs se té noticia de la cequia del Segrià creyent-se que més tart deuría allargar-se fins a Alcarràç. S' ignora lo nom del enginyer que progectà aquest canal; mes la execució d' aquesta obra, lo repartiment de les aygues y les dificultats que ofereix lo territori que atrevessa perfectament solucionades, demostra que possehía conexements no gayre comuns y la predilecció que per la agricultura tenía lo poble que lo portà a felíç terme.

Cada tres anys, ab totes les autoritats convidades, va a pendre-n possesió l' Ajuntament de Lleyda entrant ab les insignies municipals en lo territori de la provincia de Osca d' ahont com havèm dit abans se desvía aquest canal en la casa de Pinyana.

Canal d' Aragó y Catalunya.—La trascendencia que pera-ls pobles de la provincia de Lleyda que confrontan ab la d' Osca des de Alfarràs en avall, ha de tenir la realisació d' aqueix canal, exigeix que-n digàm alguna cosa encara que actualment no passe de progecte per lo que al nostre territori se refereix puix fora de ell, se troban les obres bastant avençades y continuan ab gran activitat.

Ab lo nom de canal de Tamarit y ab l' intent de fer productives les extenses comarques compreses en la baxa regió del Cinca, Ribagorçana y Segre, ja en temps de Carles III s' havían fet alguns estudis, emprò fins l' any 1834

no va arribar-se a un plan definitíu havent-se concedit la seva construcció a una companyía pera-ls serveys de rech, navegació e industria.

Lo progecte que en 1806 formulà D. Francisco Rocha senyalant la direcció del tronch principal y la de les dues grans derivacions, es la que ha servit de base als nous plans y modificacions que s' hi han introduhit.

Poca cosa tenían feta los qui succesivament havían dirigit les obres fins que en 1892 se declarà caducada la concessió que en 1888 se otorgà pera la construcció del canal d' Aragó y Catalunya aprofitant les aygues del Éssera y Cinca, encarregant-se-n directament l' Estat en 1896, ab la assignació d' un crèdit de dinòu milions pera construir en primer lloch lo que sigués precís al obgecte de regar les primeres seccions del progecte aprovat per R. D. de 23 d' Abril de 1864 y modificacions introduhides pêl de 3 de Juny de 1888, destinant-hi un milió en dit any y un milió cinch centes mil pessetes com a mínimum en cada un dels dotze següents, aumentant-se per la lley de 1903 a tres milions anyals la consignació.

Lo progecte, que en part s' ha convertit en obra puix que se n' aprofitan ja les primeres seccions, consisteix en recullir del cabdal del Essera la cantitat necessaria pera les 105,000 hectàrees que s' admeten en la zona regable, senyalant la lley un volúm de 35 metres cúbichs per segón, portant-los a la alçaria suficient pera la seva canalisació a travers de tots los camps que ha de fertilisar.

La presa es a uns cinch kilòmetres abans de desaygar l' Essera. Ademés dels cinch kilòmetres de conducció pèls Congostos, lo braç principal mideix 61 kilòmetres que s' extén per dessota d' Estadilla, Fonz y encontorns de la Almunia, Sant Esteva, Tamarit y Albelda, fins al Coll de Foix, al entrar en la provincia de Lleyda, ahont queda reduhida la capacitat a 17 metres cúbichs, regant-se d' aquesta lo territori comprès fins al ayguabarreig del Segre y Cinca.

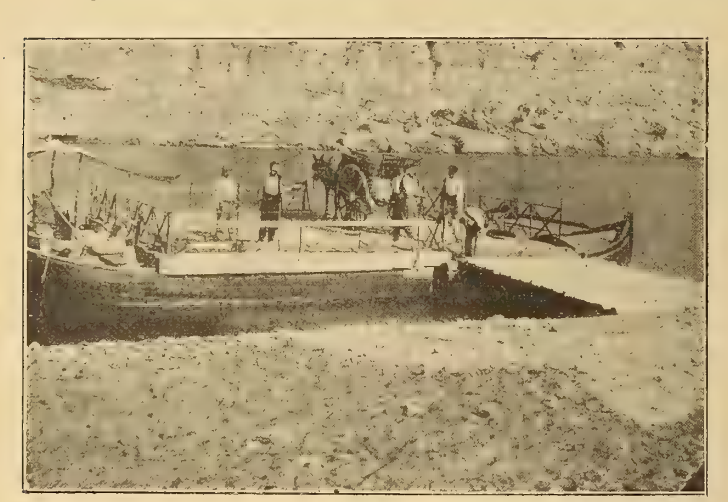
Los canals de segón ordre que-s desviaràn vers Zaidin y Escarp, tenen respectivament, uns 49 y 54 kilòmetres y uns 15 metres cúbichs de dotació per segón, formant en conjunt una xarxa aproximadament de 114 kilòmetres, que afegits a les demés cequies que-s desprenen, vindràn a formar una canalisació de uns 283 kilòmetres.

Industria.—De les quatre provincies catalanes, la de Lleyda es la més atrassada en lo ram industrial no podent-se senyalar cap població que sobresurta en aquest sentit. Axò no pot pas atribuir-se a la falta de geni emprenedor en los séus habitants, com podría creure-s considerant que posseheix grans elements que facilitarían lo séu desenrotllament y ab prou feynes los aprofitan tals com los salts d' ayga y les primeres materies. Les dolentes víes de comunicació que encarirían en gran manera la mà d' obra y no podría competir ab los demés productors per un costat, y per altre lo no comptar ab grans capitals pera emplear-los-hi, són dos poderosos motíus que avuy per avuy ho impossibilitan.

Si los medis d' estracció fossen promptes y barats, y pera lograr-ho s' imposa la construcció de grans línees ferrades que l' atravessen en totes direccions, no hi ha dupte que mils cavalls de força representats per lo desnivell dels seus cabdalosos ríus que ara miserablement se perden, donarían moviment y vida industrials a llunyanes encontrades que avuy han d' aconhortar-se vivint com vivían centuries enderrera, y poble que no progressa es sabut que es poble mort.

La prova la tením en la baxa provincia que gosa de relativa prosperitat comparada ab la montanya y ahont se veuen los pochs establiments industrials que-s troban en condicions pera la exportació, encara que en reduhida escala, mentres que les petites industries de la alta provincia, en estat rudimentari totes elles, no poden produhir més que lo just pera lo consúm en les seves respectives comarques. Com exemple, podèm retreure la mitja dotzena de pobres fàbriques de filats y texits de llana que hi ha al pont de Suert, Senterada, Rialp y ribera de la Séu y los telers a mà, cada día més escassos que havían donat renòm a Sant Llorenç dels Pitèus, la fabricació de xecolata de la Pobla, sal de Gerri, etc. Lo que s' extràu de les mines, si que se-n va a fora; més es de tan migrada importancia comparada ab la riquesa mineral de que ja hem parlat en altre capítol, que ni val la pena de nomenar-ho.

A part de la elaboració del sucre de remolatxa en la importantíssima fàbrica «Sucrera del Segre»; de Menàrguens, la industria més avençada es segurament la de licors y ayguardents que hi hauràn un centenar de fàbriques en tota la provincia; unes vuytanta de farina ademés dels molins d' antich sistema, havent-se aumentat considerablement en pochs anys lo nombre de prempses d' oli que ab los moderns avenços, obtenen lo refinament que es de desitjar en aquests productes.

Clixé del autor

Pas del Segre

Produheix també sabó, paper, y en la banda del Segrià aprofitant los salts del canal de Lleyda, s' hi troban fàbriques de filats y texits com les d' Alguayre y Alfarràs de bastanta importancia igualment que la que s' acaba de fundar a Artesa de Segre.

Axí meteix es utilisada la força hydràulica pera serrar fustes per més que poques són les serradores que merescan lo nom de fàbriques, y pera la producció elèctrica essent móltes les poblacions que tenen aquest sistema d' illuminació.

Són conegudes les adoberíes de Tremp, ceràmica ordinaria de Salars y Verdú havent desaparegut enterament les antigues fargues de ferro que poblavan la montanya.

Comerç.—Si pobra es la industria de la provincia, migrat ha d' ésser forçosament lo séu comerç, limitant-se a importar de fora lo imprescindible pera satisfer les necessitats, consistent especialment en articles manufacturats que després se venen al detall en los caps de comarca a preus alçats puix que resultan caríssims los transports que s' efectuan per medi de vehícols y més encara quan s' han de valdre d' animals exclusivament, com succeheix en les grans extensions de territori que no conexen encara lo trànzit rodat.

Les llanes y lo bestiar de tota mena, es a ben segur la exportació de vera importancia per lo que a la montanya respecta, y los cereals, herbes y altres productes de la terra principalment olis, per lo que a la baxa provincia se refereix.

Clixé del autor

Rays en lo Noguera Pallaresa, passant per la Pobla de Segur

Lo comerç de la fusta, degut a les dificultats que ofereix la seva extracció revesteix un caràcter mólt distint de les demés comarques. Se fà lo transport aprofitant les corrents dels rius, per medi de *rays* consistents en tres y quatre trams de setze vigues cada un, estacat ab redortes y són conduhits per *rayers* que brandan en lo extrém llarchs rems apoyats en la *remera* de suficient alçada pera que-s puga maniobrar ab tota llivertat imprimint-li la direcció que més convinga. En un pal plantat al mitg del ray, nomenat *estatge*, hi portan la berena y ademés hi penjan la roba quedant-se al istíu en trajo de navegar que sol consistir en camisa y calsotets de gruxuda pisana ratllada de color, mocador al cap y peu descalç.

Los rayers, quasi tots són de la Pobla de Segur y Pont de Claverol en la ribera del Pallaresa y de Coll de Nargó y Alinyà en lo Segre.

Com a medi de transport, o pera lo pas del Segre, també s' utilisan les barques, de quin format ne donàm una mostra en la adjunta fotografía.

Fires y mercats.—Ademés dels mercats que se celebran cada setmana en algunes localitats, les transaccions grosses se fan principalment a les fires, ahont acuden comerciants de diferents llochs de Catalunya y de fora de ella; devent-se esmentar per la seva importancia les de Verdú, Salars, Hostal Roy, Bellver, la Sèu, Organyà, Sort, Agramunt, Torregassa, Viella, Vilaller, Pont de Suert, La Pobleta, Bellvehí, Balaguer y les de la capital lo día 15 de cada mes a part de les d' altres pobles de les quines ne donarèm compte en lo séu respectíu lloch.

VII

Víes de comunicació

Estat deplorable de les víes de comunicació de la provincia.—Ferrocarrils.—Lo Noguera Pallaresa.—Carreteres del Estat.—Carreteres provincials.—Camins.

Aquest es lo capítol negre de la provincia més desatesa de Catalunya en quant a víes de comunicació se refereix, que són poques y dolentes; axò sí, mólts progectes que no-s veuen may solucionats; mólt bones rahons y pochs fets. Axí van passant anys y més anys trigant-se en acabar lo que hi ha començat y los pobles esclamant-se continuament, sense que les seves justificades quexes troben lo més petit ressò en los qui podrían y deurían escoltar-los portant a la pràctica lo que es de rahó y de imprescindible necessitat si es que no vol condemnar-se-ls a la més desesperada situació.

No ignoràm que a la montanya són costosíssimes, puix hi sovintejan los treballs de fàbrica que s' han de realisar en qualsevol obra que s' emprenga per ésser excessivament trencat lo pahís, mes axò no vol pas dir que lo començat s' haja d' estroncar o entrebancar de tal manera que al pas que portan, dues generacions no podràn veure acabada una carretera de tercer ordre. Tal succeheix ab la que seguint lo Segre des de la Sèu ha de continuar cap a Puigcerdà y la que remontant lo Pallaresa, se troba interrompuda d' Ager a Tremp y si segueix fins més amunt de Sort, hi quedan alguns troços que sols tenen feta la esplanació y Déu sab quan s' hauràn vençut los obstacles que dificultan la travessía del Port de la Bonaygua des de Esterri d' Aneu a la vall d' Aràn.

En tota la conca del Ribagorçana fins a Alfarràs a pochs kilòmetres del séu ayguabarreig ab lo Segre, no hi ha més que camins de ferradura, únichs medis de comunicació en lo restant de la alta provincia fora les seccions de carreteres en les riberes que hi ha construides y de les quals hem parlat al principi; no podent-se, per altra part, utilisar camins carreters per la escabrositat que ofereix l' aspre terrer.

La baxa provincia, si bé podría estar més atesa, puix s' hi haurían de

introduhir móltes millores, se troba un xich més ben comunicada, podent-se creuar ahont no hi ha carreteres, per camins rodats que cuydan los metexos pobles.

Ferrocarrils. — Les dues úniques víes que atravessan la provincia, ho fan per la part inferior; la de Barcelona a Çaragoça entra per Sant Guim, en la Segarra Alta y la de Tarragona a Lleyda, per Vinaixa en la Segarra Baxa: comprenen en conjunt 142 kilòmetres dintre de la provincia. Abdues recorren lo plà d' Urgell, sortint de la nostra jurisdicció la primera de dites línees, per Almacelles.

Hi ha estació en los pobles que a continuació s' espressa, ab la corresponent distancia de la capital.

Vía de Çaragoça a Barcelona

Almacelles	24 ktres.
Raymat	18 »
Lleyda	» »
Bell-lloch	13 »
Mollerusa	23 »
Bellpuig	32 »
Anglesola	39 »
Tàrrega	43 »
Cervera	57 »
Sant Guim	71 »

Vía de Lleyda a Reus y Tarragona

Lleyda	» ktres.
Puigvert-Artesa	12 »
Juneda	20 »
Borges d' Urgell	25 »
Floresta	30 »
Vinaixa (70)	41 »

De la estació de Mollerusa arrenca una altra vía estreta construida per la «Sucrera del Segre» que arriba fins a Balaguer, 26 kilòmetres, ab un brancal a Menàrguens, passant per los següents pobles:

Mollerusa	» ktres.
Palàu	3 »
Poal	6 »
Bellvís	9 »
Empalme de Menàrguens	» »
Térmens	16 »
Vallfogona	21 »
Balaguer	26 »

Ferrocarril del Noguera Pallaresa.—Ademés de les víes nomenades hi ha en progecte, pendent de subasta al escriure aquestes ratlles, la que sortint de Lleyda cap a Balaguer, remonta la vall del Noguera Pallaresa fins al Port de Salàu ahont ha d' atravessar lo Pyrinèu pera internar-se a França per la vall del Salat. En lo séu extens recorregut de 161 kilòmetres des de Lleyda a la foradada internacional, ha de tenir estacions segons lo progecte anunciat en los següents punts: Alcoletge, Vilanova, Térmens, Balaguer, Sant Llorens, Camarasa, Santa Linya y Massana, Sant Hoisme, Sellers, Tremp, Salars, Pobla de Segur, Gerri, Sort, Rialp, Llavorsi, Escaló y Esterri d' Aneu.

(70) Aquesta línea empalma a Plana-Picamoixons (Tarragona), ab la de Valls y Barcelona.

Del simple examen del traçat se deduheix la grandíssima importancia que té aquesta obra pera tota la provincia, puix la arreplega de cap a cap lo qual facilitaría sens dupte la construcció de víes secundaries que arrencant de la arteria principal podrían extendre-s fins als més apartats recons de la montanya facilitant axí la explotació dels productes minerals que atresora lo séu subsol y lo desenrotllament de grans industries per medi de la força hydràulica fent brollar arrèu fonts de imponderable riquesa que avuy restan estroncades.

Carreteres.—Segons datos de la Direcció General de obres públiques, la xarxa de carreteres de 1.er, 2.on y 3.er ordre, en 1.er de Janer de 1906, corresponent a la provincia de Lleyda, es com segueix:

kilòmetres construits		k. en construcció	ktres. construcció paralisada	ktres. en progecte aprovat	ktres. en estudi	k. sense estudiar
1.er ordre. .	87.635	»	»	»	»	»
2.on » . .	211.073	13.109	»	»	»	»
3.er » . .	334.085	50.641	5874	131.566	452.050	542.366
	632.793	63.750	5874	131.566	452.050	542.366

En conjunt 1.828,399 kilòmetres.

La de 1.er ordre, de *Madrid a la Junquera,* comprèn 88 kilòmetres dintre de la provincia des de abans d' Alcarràç fins passat Sant Pere d' Arquells, després de Cervera, passant per les localitats de Alcarràç a 128 ktres. de Çaragoça; Lleyda, 139; Bell-lloch, 152; Mollerusa, 162; Golmers, 165; Bellpuig, 172; Vilagrasa, 181; Tàrrega, 183; Cervera, 195.

La de 1.er ordre, de *Lleyda a Almacelles y Osca,* ab 25 kilòmetres en la provincia.

La de 2.on ordre, de *Lleyda a Tarragona,* per Montblanch y Valls, 44 kilòmetres fins al límit de la provincia, arrenca a 2 kilòmetres de Lleyda a la dreta de la de Madrid a França y passa per Juneda als 19 ktres. Borges Blanques o d' Urgell 25, Vinaixa, 39 y Tarrés 43.

La de 2.on ordre, de *Lleyda a Puigcerdà y frontera francesa,* surt als 2 kilòmetres de Lleyda, a la esquerra de la de Madrid a França. Està acabada fins 13 kilòmetres més amunt de la Sèu ahont acaba lo servey públich de carruatges en l' establiment de Sant Vicens, continuant després dit servey per camí carreter, des de Martinet a Bellver y Puigcerdà havent-hi sols al séu terme alguns troços d' esplanats. Atravessa los següents térmens des de Lleyda ab la distancia de la capital que s' indica. Alcoletge, 7 ktres.; Vilanova de la Barca, 13; Térmens, 17; Balaguer, 27; Cubells, 42; Foradada, Artesa de Segre, 53; aquí hi ha l' encreuament ab la de Tremp y Tàrrega; Pons, 68; en aquesta vila enforca la de Calaf; Tiurana, 78; Castellnòu de Basella, 84; ha d' arreplegar la que pujarà de Solsona (en progecte); Oliana, 95 ktres.; Coll de Nargó, 113; Organyà, 119; Arfa, 140; Castell-Ciutat, 144; Sèu d' Urgell, 146; en construcció com hem dit cap a Martinet, 172, y Bellver, 180.

La de 3.er ordre, de *Balaguer a la frontera*, es sols construida fins a Ager, passant per les Abellanes. Manca la secció d' Ager per Guardia a Tremp, ahont troba la que puja d' Artesa y Tàrrega. Continua acabada fins a Gerri, faltant-hi lo pont de la Pobla (71) y alguns troços en lestits fins més amunt de Sort, en quina població acaba lo servey rodat. Ha de passar per Esterri d' Áneu, ahont dexa lo Noguera Pallaresa, que ha d' anar seguint des de la sortida d' Ager, y pêl port de la Bonaygua entra a la Vall d' Aràn. Està llesta la secció de Viella a Pont de Rey, 23 ktres.

De Tremp en amunt troba los següents pobles: Talarn, 2 ktres.; Salars, 8; Pobla de Segur, 13; Gerri, 28; Sort, 41; Rialp, 45; Llavorsi, 56; Escaló, 64; Esterri d' Aneu, 74.

Lo pas del port de la Bonaygua, ofereix algunes dificultats al hivern per lo que s' havía pensat guanyar-lo mitjançant una llarga foradada. Segons sembla, se resoldrà en aquest sentit.

La de tercer ordre, de *Jorba a Fôlquer*, està construida la secció de Calaf a Pons, 32 ktres., entrant per Torà cap a Biosca, Sanahuja y Ribelles, enllaçant a Pons ab la de la Sèu.

La de *Basella a Manresa*, sols té 16 ktres. construits en la provincia de Lleyda, entregada al servey públich, des de Solsona per Clariana, entrant abans d' arribar a Cardona, a la provincia de Barcelona.

La de *Artesa a Tremp* y d' *Artesa a Montblanch*, per Tàrrega, es la que primerament s' havía anomenat de *Montblanch a Sort y la frontera francesa*, per Tàrrega, Artesa y Tremp. Los pobles que atravessa y les seves distancies des de lo punt d' origen a Tremp, tal com era progectada y que ha sofert una lleugera modificació com veurèm després, es com segueix: Montblanch (Tarragona), Guardia dels Prats, 2 kilòmetres; Solivella, 9; Belltall, 18; entra seguidament a la provincia de Lleyda, dexa a mà dreta Ciutadilla, Nalech a mà esquerra y Verdú a la dreta. Tàrrega, 36 ktres.; Claravalls, 42; Agramunt, 53; Artesa de Segre 67 (passat Artesa enforca la de Vilanova de Meyà), Montargull, 78; atravessa la serra de Comiols, y se desviava lo primer progecte cap a Conques, 101; Figuerola d' Orcàu, 104; Vilamitjana, 111; y Tremp, 115. Tal com s' ha realisat, des de lo cim de Comiols, decanta vers Sant Salvador de Toló y Vilamitjana, treballant-se actualment en lo camí vehinal que-s desvía de dita serra envers Isona.

La de *Tàrrega a Balaguer*, arrenca de la de Madrid a França a Vilagrasa, 2 ktres. enllà de la primera de dites poblacions, passa per Linyola als 18 kilòmetres, y arriba als 30 a Balaguer.

La de *Cervera a Pons*, per Tarroja, sols arriba a Guisona, 9 ktres.

---

(71) Es inclòs en los presupòsits de 1908 y es de creure que se començarà desseguida la seva construcció.

La de *Lleyda a Flix,* per Mayals, no arriba més que a Sarroca, passant per Albatarrech y per sobre de Sudanell.

Igualment se troban en construcció la de *Cervera a Rocafort de Queralt;* de la *Sèu a Andorra,* 9'818 ktres., y en estudi, la de *Tamarit de Litera a Balaguer* y la de *Graus a Tremp,* per Areny.

Carreteres provincials.—Se troban en explotació, la de *Lleyda a Alfarràs,* per Torreferrera y a travers del Segrià, per Rosselló, Alguayre y Almenar, 21 kilòmetres.

La de *Mequinença,* que arrenca de la de *Madrid a França*, prop d' Alcarràç, y passa per Soses, Aytona, Serós y Avinganya, 25 kilòmetres de construits, y ha de continuar vers Escarp, per la vorera dreta del Segre.

De *Bellpuig de Lleyda*, *al Tallat,* per Belianes, Maldà, Llorens y Vallbona.

De *Vinaixa a Mayals,* sols n' hi han tres ktres. fins a Albi, y quasi acabada d' aquest poble a Cervià.

De la d' *Artesa a Tremp,* passat lo Segre, surt un braç cap a Meyà, 12 kilòmetres, en esplotació, que ha d' anar a trobar al altre costat de Noguera la de *Balaguer a França.*

De *Bellpuig a Preixana, Ciutadilla y Guimerà,* 3 ktres. fins a Preixana. Cap a Guimerà, se-n deslliga un braç de la de Montblanch, enllà de Ciutadilla.

Móltes altres n' hi ha en progecte, que per falta de medis econòmichs la Diputació no ha pogut empendre, com la de Solsona a Berga, per Navés; de la de Solsona a la Sèu a Berga, per Tuixent; de Solsona a la de Folquer a Jorba; de Guisona a Solsona; d' Agramunt a Pons; de Mollerusa a Floresta; de Juneda a Torms; de Floresta a Ciutadilla; de Balaguer a Mollerusa; de la de Artesa a Tremp, cap a Isona (començada); de Pobla de Segur al Pont de Suert y Vilaller, que sería mólt convenient a tota aquella banda de montanya; de Llavorsi a Arco; de Sort a Senterada, per la Pobleta de Bellvehí, y algunes altres que segurament sofrirían alguna variació en lo cas de realisar-se.

La carretera de Reus a Granadella, passant per Alforja, Cornudella y Ulldemolins, se queda avuy en lo cap de la serra en lo límit de la provincia de Lleyda, no havent-se construit res en aquesta. Es tant més de plànyer que no passe aquesta carretera, per quant posaría en comunicació les Garrigues ab aquelles comarques tarragonines, ab les que hi ha un tràfech continuat y pèl poch cost que representa atesa la poca estensió que hauría de tenir, pera trobar a Granyena lo camí vehinal que ja puja d' Alfés y enllaça més avall de Montolíu ab la de Sarroca y plà de Lleyda.

Camins vehinals.—Per regla general se veuen en un estat deplorable, com hem dit al començar arquest article, y si bé havían millorat ab les subvencions d' anys passats, los recents ayguats los han tornat a malmetre. Sería convenient que en los punts ahont no hi ha progecte de carretera, o encara que hi sía, se tinguessen més ben arreglats, lo qual ja comprenèm que es un

xich difícil y més encara atenent a les crítiques circumstancies per que atravessa la provincia, emprò si nos permetèm aquesta observació, es perque creyèm que móltes vegades los metexos pobles los han tingut una mica descuydats mirant ab cert desdeny aquesta secció importantíssima dels serveys públichs.

VIII

Administració, demarcació judicial, militar y eclesiàstica

Consta la provincia de 325 districtes municipals, dividits en 9 partits judicials: Lleyda, Balaguer, Cervera, Sèu d' Urgell, Solsona, Sort, Tremp, Viella y Borjes-Blanques (72). Correspòn a la Audiencia Territorial de Barcelona y a la provincial de Lleyda.

En lo militar, forma part del quart còs d' Exercit (capital Barcelona), ab un Governador militar en la Capital y altre en la plaça forta de la Sèu.

Pera la part administrativa, compta ab un Governador civil y la Diputació provincial.

Forma districte forestal y pertany a la divisió hydrològica del Ebre, que té a Çaragoça lo personal facultatíu.

Hi ha duanes establertes a Les, Bossost, Alòs y Farga de Moles y de 4.ª classe a Civís. En totes elles s' observa poch moviment, degut al poch desenrotllament del comerç de la provincia.

Pera lo servey de corrèus, hi ha administradors apart de Lleyda, a Balaguer, Artesa, Pons, Oliana, Organyà, Sèu d' Urgell, Bellver, Isona, Tremp, Pobla de Segur, Gerri, Sort, Esterri, Viella, Bossost, Solsona, Granadella, Cervera, Tàrrega y Borjes, havent-hi en totes elles estació telegràfica, lo meteix que en les demés que tenen ferrocarril y al Albi y Agramunt, tenint estacions telefòniques, Verdú, Castelldàsens, Albagés y Juncosa, aquest tres derrers a càrrech de la companyía de electricitat, quin servey enllaça ab Puigvert.

Está ben organisada la Beneficencia. Per lo que a Instrucció pública se pertany, correspòn al districte universitari de Barcelona y compta ab un Institu General y Tècnich en lo cap de provincia y altres colegis particulars.

---

(72) Aquest darrer partit ha sigut creat trobant-se en curs de publicació la present obra, com se dirá quant nos ocupèm de ell particularment, y es de creure començi a funcionar lo 1er. de Janer de 1910.

Segons la organisació derrerament adoptada, lo districte Universitari de Barcelona se compòn de 7 çones: la 2.ª, o sía de Lleyda, ab 339 escoles públiques, comprèn lo séu partit judicial ab lo de Les Borjes y los de Balaguer, Sort, Tremp y Viella; y la 3.ª, o sía de Solsona ab 417 escoles públiques, 213 pertanyen als partits judicials de Solsona, Cervera y Sèu d' Urgell y les restants als de Berga, Igualada y Manresa, de la provincia de Barcelona. De manera que corresponen a la nostra provincia, 552 escoles públiques.

En quant a la part eclesiàstica, radican en lo territori de la Provincia los bisbats de Lleyda, Sèu d' Urgell y Solsona, tenint-hi ademés, jurisdicció en alguns pobles, les diòcesis de Tarragona, Vich y Tortosa. En lo séu lloch corresponent, se parlarà dels arxiprestats que comprenen cada un de ells.

NOTA.—Trovant-se en curs de publicació la present obra, lo partit judicial de Les Borges fóu segregat d

A. Martín, editor.- Barcelona

Lleyda, per R. D. de 7 de Desembre de 1908, no havent-se completat encara la seva organisació.

Partit judicial de Lleyda

Idea general.—Districtes municipals: Lleyda, Alamús, Albatarrech, Alcanó, Alcarràç, Alcoletge, Alfèç, Almacelles, Almatret, Artesa de Lleyda, Aspa, Aytona, Bell-lloch, Benavent de Lleyda, Castellnòu de Seana, Corbins, Fondarella, Golmés, Granja d' Escarp, Granyena de les Garrigues, Llardecans, Masalcoreig, Mayals, Miralcamp, Mollerusa, Montolíu de Lleyda, Palàu d' Anglesola, Puigvert de Lleyda, Rosselló, Sarroca, Seròs, Sidamunt, Soses, Sudanell, Sunyer, Torrebesses, Torrefarrera, Torres de Segre, Torreserona, Vilanova de Alpicat y Vilanova de la Barca.

Desprès d' haver-se segregat lo partit de Les Borjes, componen lo de Lleyda los 41 districtes municipals que s' anomenan en l' epígraf, ab una població de 61,610 habitants de fet y 61,605 de dret. Està situat en l' extrém S. de la provincia, confrontant al N. ab lo partit de Balaguer; al E., ab lo de Cervera; al SE. y S. respectivament, ab los de Les Borjes y Falset, (aquest de la provincia de Tarragona, y Casp, de la de Çaragoça; y al O. y N., ab los de Fraga y Tamarit, en la provincia de Osca.

La seva jurisdicció agafa part de les comarques conegudes per Segrià, Plana d' Urgell, Les Garrigues y la ribera del Segre des de Corbins a La Granja o sía la secció entre Ribagorçana y Cinca. Com a recort de la llarga dominació alarb en aquest territori, que no abandonaren fins a mitjans del segle XII, se conservan infinitat de noms de llochs y despoblats que enriquexen en gran manera la toponimia catalana, fenòmen que ja comença a observar-se en lo Segrià y se repeteix constantment en la ribera del Ebre. No los anotarèm tots aquí per haver-ne de parlar extensament de cada hu, emperò sí que podém senyalar com a vía de exemple los que tenen anteposat l' article *al* com *Alcarràç, Alfèç, Alcanó*, *Almatret*, etc., y altres de induptable arrel alarábiga com succeeix en *Gimenells*, *Gebut* y *Vinferre* que ha perdut la *A* devantera conservada encara en *Avinganya*.

Lo terrer, pot dir-se que es una immensa planura que s' ovira de Lleyda estant, ab petits serrats que nexen y moren dintre del meteix partit, a excepció del Montmenèu, banda esquerra del Segre, quasi enfront de Les Garrigues, y aquesta comarca que, si bé es montanyosa, no són gayre remarcables los accidents orogràfichs que presenta. Malgrat axò, pera contenir les terres conreables en los costers de les valls amenaçades per les pluges, se veuen obligats a construir fermes espones que a la vegada servexen pera retener la humitat en

los camps que bé prou ho necessitan en un pahís com aquell, tan faltat de aygua (73).

Escasseja l' arbrat emperò hi abunden los rebolls y garrigues, y en diferentes partides s' hi fan bones pastures, de manera que durant la hivernada

Clixé de J. Rubies

Pescayre en lo baix Segre

hi campan nombrosos remats de bestiar que se-n tornan a montanya a mitja primavera.

La agricultura se troba en estat florexent, especialment en l' Urgell y riberes del Segre, mercès als canals y cequies devallants d' aquell ríu y del Ribagorçana de que abans nos hem ocupat y aumentarà sens dupte considerablement la riquesa en la part occidental, tocant a la provincia de Osca, lo día que-l canal d' Aragó y Catalunya arribe al séu terme, permetent regar grans extensions de terra, que avuy restan poch menys que improductives.

(73) «Qui aygua no detura, ni oli ni ví mesura». (Dita popular en la comarca).

També s' aprofita lo ríu Set pera alguns hortets de la ribera. Ademés de lo que hem dit en la part general respecte dels productes agrícols com fruytes, hortalices, ví, oli y grans que-s colectan en gran quantitat, podèm afegir segons relació de persona fidedigna que l' import de la aufals recullida en l' Urgell en un any excedeix de tres milions de pessetes. Com a conrèu mólt extès en Les Garrigues, cal esmentar la atmetlla, que produheix regulars ingresos. També abunda la caça en tota la comarca y la pesca, especialment en lo Segre, essent més escassa en lo ríu Set.

Lo petit moviment industrial y comercial que-s nota queda reduhit a Lleyda y en quant a la elaboració de olis y productes espiritosos a Mollerusa.

Per lo que a víes de comunicació se refereix, ab tot y ésser aquest ram susceptible de móltes millores, es lo partit de la provincia que les té més bones per passarhi los tres únichs ferrocarrils ab que compta, ademés de les carreteres de Madrid a la Junquera; de Lleyda a Osca; de Lleyda a Serós, que ha de continuar fins a Mequinença; de Lleyda a Sarroca, que ha de seguir cap a Mayals y Flix; de Lleyda a Tarragona; de Lleyda, a travers del Segrià, a Alguayre, Almenar y Alfarràç (Balaguer); de Lleyda a Balaguer, Artesa de Segre, Sèu d' Urgell y Puigcerdà; los camins vehinals des de Albatarrech a Montolíu y Alfèç que s' ha d' internar a Les Garrigues, y de Vinaixa a Albi y Cervià.

Lo Registre de la Proprietat es de primera classe.

Hi han demarcades 7 Notaríes: 5 a la capital y una a Mollerusa y altra a Serós.

Lleyda

La Ciutat y lo terme municipal.—Monuments.—Bisbat.—Notes històriques

La ciutat de Lleyda se troba en mitg d' extensa plana a la dreta del Segre que la voreja de llevant a mitjorn, esgrahonada en l' isolat turó que corona la antiga catededral avuy castell, escampant-se lo séu variat caseríu, entre aquell y lo puig de Gardeny que s' axeca en altre serrat al Sudoest.

Situació: 41° 37′ 3″ longitut N. y 4° 18′ 32″ latitut E. del meridià de Madrid. Altitut, 150'670 metres sobre del nivell del mar (74).

Se composa de 2153 edificis y 2080 fora de la població ab un total de 21432 habitants de fet y 21352 de dret (75). En lo cens de 1359 en que apareix cap de Veguería, se li senyalan 1213 fochs. En 1831, que era igualment cap de Corregiment figura ab 12500 ànimes y lo senyoríu era Reyalench.

---

(74) Institut Geogràfich y Estadístich. (En lo quint esgrahó de Casa la Ciutat).

(75) Per més que lo cens oficial de 1900 done aquest resultat, creyèm que la població de Lleyda no baxarà de 25000 habitants.

Dista 524 kilòmetres de Madrid, 183 de Barcelona y Çaragoça, y 103 de Tarragona, ab quines capitals es enllaçada per ferrocarril.

Aquestes víes y la del Noguera Pallaresa, quan sía acabada (76); la carretera de Madrid a la Junquera que venint de Fraga y Alcarràç atravessa la ciutat dirigint-se vers l' Urgell, y les demés que irradían de la capital com la de Balaguer a Artesa y Sèu; la del Segrià; la de Osca; la de Serós, que ha d' acabar a Mequinença; la de Sarroca, que ha de tenir lo séu terme a Flix; la de les Garrigues y la de Tarragona, posan en comunicació directa ab Lleyda una infinitat de poblacions, convertint-la en un centre comercial importantissim, quina acció arriba fins a les metexes riberes de Cinca y comarca de Litera que, malgrat ésser adscrites a la provincia de Osca, junt ab la regió Ribagorçana, devèm considerar-les comarques catalanes com històricament ho havían sigut y ho són encara en l' ordre espiritual, puix depenen del bisbat lleydatà. Axí es que de la gran extensió territorial compresa en les conques hydrogràfiques del Segre, Noguera Pallaresa y Ribagorçana, Isàbena, Éssera y baix Cinca, en una paraula: de la Catalunya Occidental, a Lleyda correspòn la capitalitat.

Segell de la ciutat de Lleyda, en 1288

Es plaça més comercial y agrícola que no pas industrial. No obstant hi han diferentes fàbriques d' ayguardent, oli, xecolata, sabó, gèneros de punt, una de texits, algunes adoberíes y són mólt desenrotllades totes aquelles petites industries de més imprescindible necessitat en un centre de població com lo que estudiàm, que a la vegada ho es de importants comarques.

Los mercats que celebra los dilluns y dijous de cada setmana, se veuen mólt concorreguts axí com també les fires de bestiar que tenen lloch los díes 1 y 15 de cada mes, destinades aquestes derreres al bestiar de llana.

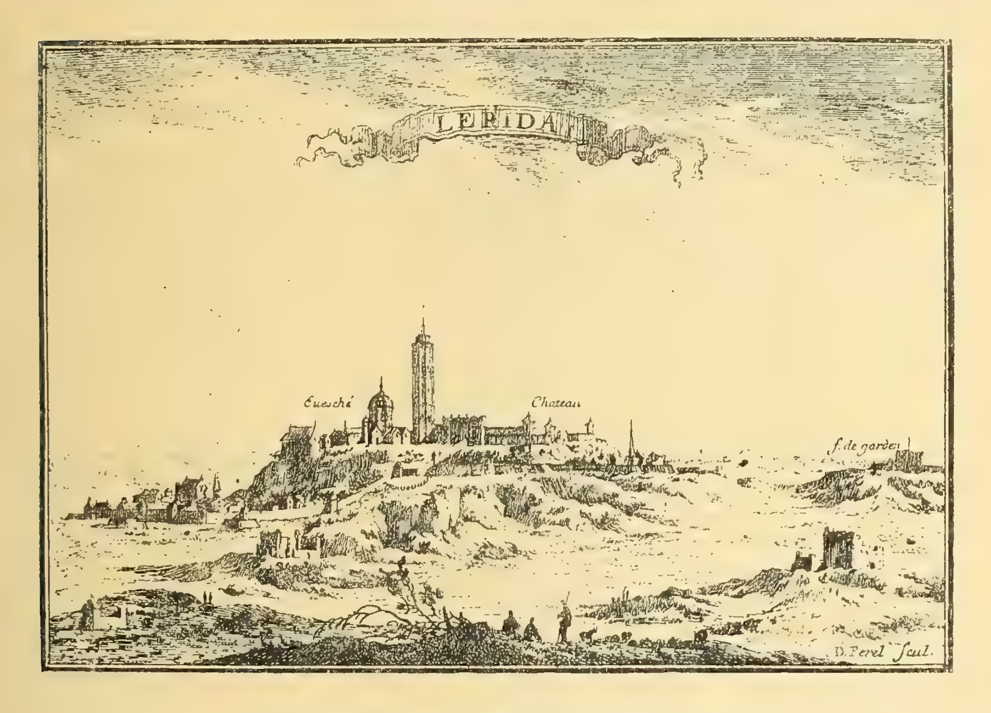
(76) Declarades desertes les dues subastes a que aludíam al parlar de les víes de comunicació en la part general, s' ha acordat derrerament que comencessen les obres per compte del Estat, en la secció de Lleyda a Balaguer, entretant se rectifique l' antich traçat en algún endret que en poca cosa afecta a lo que tením manifestat; aytal modificació, va encaminada tan sols a facilitar la adjudicació de les obres definitives, en quin cas, haurà de tenir-se en consideració les quantitats esmersades directament en lo troç comprès entre Lleyda y Balaguer.

Nos plau fer constar que les gestions practicades prop del Govern per los Diputats lleydatans, han sigut fermament apoyades per tota Catalunya y mólt particularment per la Excma. Diputació y Excelentíssim Ajuntament de Barcelona, en lo gran *meeting* celebrat en lo «Palau de Belles Arts» d' aquesta capital, lo día 29 de Novembre de 1908. Tot es necessari, puix dominen les opinions pesimistes.

També hi han fires del 11 al 14 de Maig, que coincidexen ab les festes de Sant Anastasi, patró de la Ciutat.

En ella se troban tots los organismes y oficines propries dels caps de provincia y de bisbat: Govern civil, Delegació d' Hisenda, Diputació y Audiencia Provincial, Jutjat de primera Instancia y de Instrucció, Curia eclesiàstica, Comandancia militar ab la corresponent guarnició, que té un destacament a la Sèu; establiments de Beneficencia com les cases de caritat y misericordia; y de instrucció ab un Institut general y tècnich, Escola Normal de mestres y Seminari Conciliar.

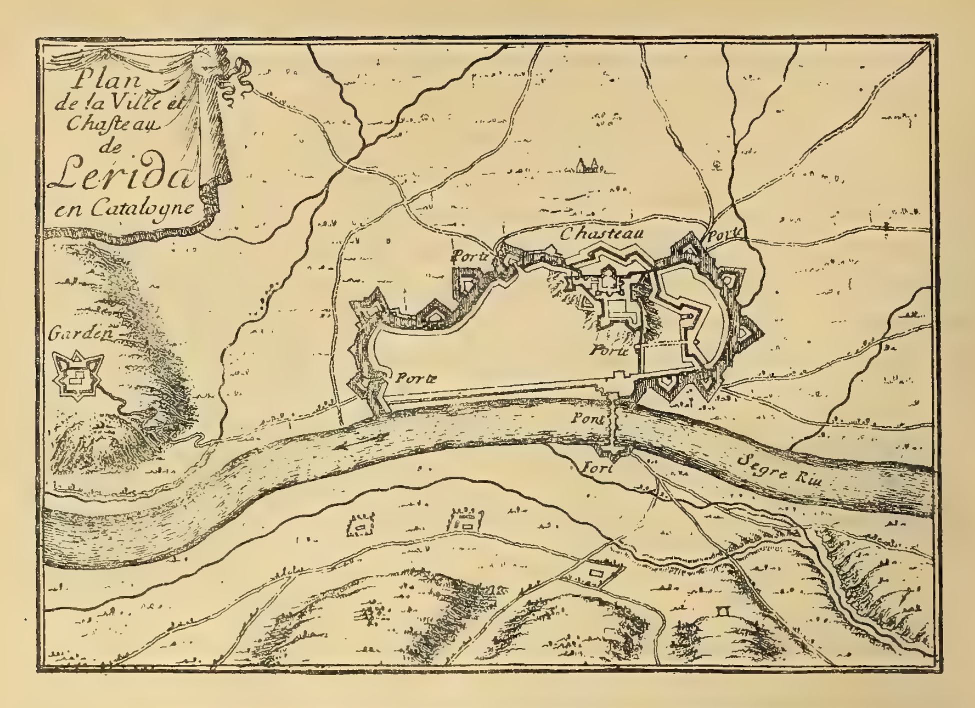
Hi ha Sucursal del Banch d' Espanya, Cambra de Comerç, Societat eco-

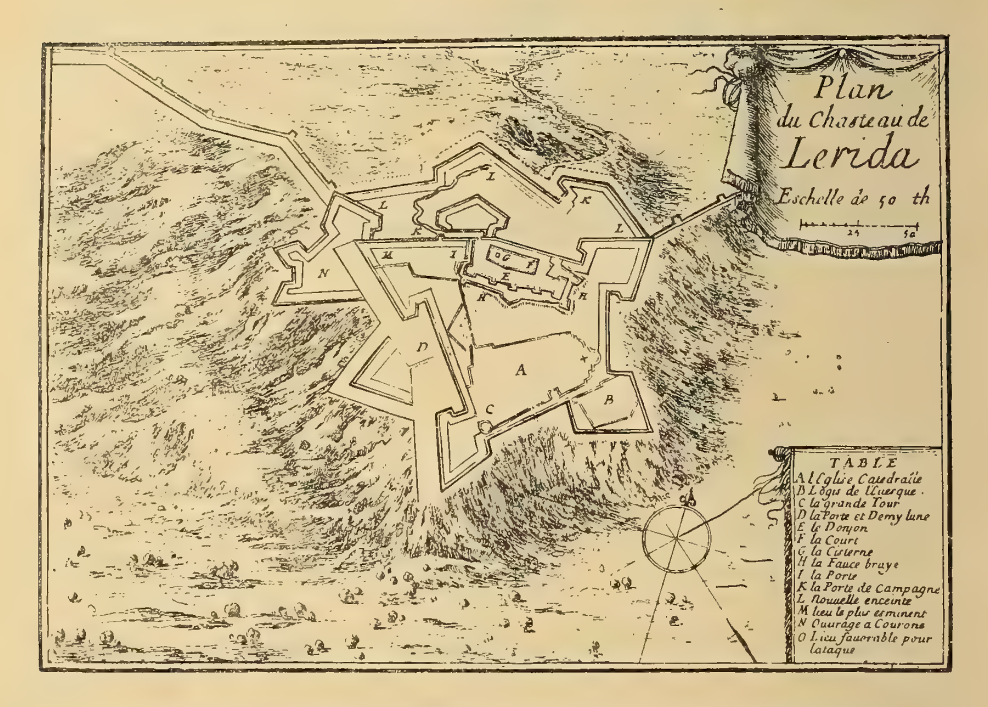
Lleyda.—Vista panorámica de la Ciudad y fort de Gardeny, a mitjans del segle XVII segons dibuix del enginyer francés Beaulieu

nòmica d' amichs del pahís, y móltes altres entitats e institucions de cultura entre les que devèm anotar en primer lloch la Academia Bibliogràfica Mariana fundada en 1862 per D. Joseph M.ª Escolà, Missioner Apostòlich; instalada en edifici expressament construit ahont hi ha magnífich saló d' actes, espayosos jardins y les dependencies d' imprempta pera la *Revista* y demés publicacions de la casa.

Tampoch s' ha de dexar de nomenar entre les societats de cultura lleydatana, lo Centre Excursionista, aplech d' entussiastes elements que no persegueix altre fí que lo d' estudiar y fer conèxer tota aquella bandada de terra catalana.

Lleyda.—Plan topogràfich de la Ciutat y fort de Gardeny a mitjans del segle XVII alçat per Beaulieu

Lleyda.—Plan del castell y catedral vella, en lo segle XVII, dibuix de Beaulieu

Lleyda

Fot. Gausi

Axí meteix, ja que de institucions de cultura parlàm, devèm esmentar la Biblioteca provincial y Musèu Arqueològich, en l' edifici del Institut, y la Biblioteca y Musèu episcopal instalat en lo nou Seminari Conciliar.

La Ciutat està dividida en sis parroquies de la categoría de terme que són: Sant Pere (Catedral); Sant Llorenç Màrtir, ab la seva filial de Butsenit; Nostra Senyora del Carme y Santa María Magdalena; Sant Joan Baptista, ab la filial de Grenyana; Sant Andréu Apòstol y la de Sant Joseph y Sant Martí.

Entre les comunitats relligioses establertes a Lleyda figuran los P.P. Missioners del Sagrat Cor de María; P.P. Mercedaris y Maristes dedicats a la ensenyança. També tenen colegi pera noyes les monges de Nostra Senyora de la Ensenyança, germanes Terciaries Dominiques, del Cor de María y de

Lleyda.—Porta principal

la Sagrada Familia. Hi han ademés les Germanes Josefines, pera cuydar malalts; Germanes dels pobres; filles de Sant Vicens de Paul que tenen al séu càrrech les cases de Maternitat, Misericordia y Hospital. Les Carmelites descalces, Esclaves del Cor de María, y les de Santa Clara, són de clausura, igualment que les abans esmentades de la Ensenyança.

Per la seva especial situació, Lleyda havía sigut declarada plaça forta de primer ordre, tenint pera la defensa ademés de les muralles que envoltavan la ciutat, dos castells; lo principal inclohent en lo séu recinte la antiga Sèu en los cims del Mons-Publicus, y lo Gardeny en lo puig d' aquest nom ahont tingueren la seva residencia los templers.

De les muralles, sols lo recort ne queda y de les velles portes que dona-

van entrada a la ciutat no mes la que s' obre devant del pont resta en peu. Del costat de Mitjorn a Ponent hi havían los portals de Sant Antoni, Boters y Sant Martí, anant a cloure lo mur ab lo castell. Des de aquest punt baxava cap a la porta de la Magdalena y batería del Carme, de N. a E. anant a trobar la porta de Fernando no lluny del ríu.

Ab los moderns avenços, tant lo castell principal com lo fort de Gardeny han quedat complertament inútils de tal manera que han sigut desartillats y sols servexen de allotjament militar. Si de ells nos ocupàm més endevant es únicament pera donar a conèxer los monuments emplaçats en lo séu recinte.

Lleyda.—Rambla de Fernando

Després d' haver-se enderrocat les muralles (77), que privavan lo séu desenrotllament, ha cambiat per complert l' aspecte y lo caràcter d' aquesta capital examplant-se cap al NE. per los voltants de la estació del ferrocarril ahont conduheix la espayosa Rambla de Fernando y especialment vers lo S. y O. per l' esplèndit passeig de Boters, de quin lloch arrencan un seguit de carrers ab belles construccions tal com requereix la vida moderna y la importancia que ha anat adquirint.

Es veritat que en la part antiga, les víes per regla general són estretes y costarudes aparexent encastellats y extremadament compactes los edificis; emprò axí y tot hi trobàm la gran plaça de la Constitució o de Sant Joan, dominada per l' altívol campanar de la Sèu, la de la Pahería, en directa comu-

(77) En 1860 se conseguí la autorisació pera l' examplament de la Ciutat.

nicació ab lo carrer Major, guarnit d' elegants botigues, Caballers y Sant Antoni, que va a enllaçar ab lo nomenat passeig de Boters. En sentit invers de la metexa plaça de Sant Joan, surt lo carrer de la Esterería cap a la plaça de la Sal, venint després los del Carme y Magdalena constituint cada un d' ells importants centres d' ahont irradía la vida envers la ciutat vella.

Paralelament a les primerament esmentades entre aquelles y lo Segre formant passeig demunt la riba conegut ab lo popular nom de la *Banqueta*, se desplega de llarch a llarch de ríu, ab vistes a les hortes lo magnífich carrer de Blondel (78), per ahont passa la carretera general de Madrid, y a punt seguit dalt del pont, continua lo de Cabrinety y Rambla de Fernando, víes que

Clixé de J. Gausi

Lleyda.—Los camps Elísseus.—La paret de tanca s' ha reformat en l' any 1908

se veuen a totes hores sumament concorregudes per ésser lo lloch de junció de totes les carreteres que se dirigexen als pobles comarcans.

Hi ha aygua canalisada per la Capital essent elèctrica la pública illuminació d' aquesta, quin fluit s' obté per medi de la força hydràulica.

Lo séu terme, que antigament comprenía des de Térmens a Masalcoreig y d' aprop de Juneda se n' anava a parar a la ratlla de Fraga y Tamarit com

(78) Entre altres importantíssimes millores degudes al Marquès de Blondel, governador que fóu de Lleyda a les derreríes del segle XVIII, cal esmentar aquest carrer guanyat al areny del Segre que passava junt a les cases, de les quals se troba avuy apartat per forta muralla.

veurèm en les notes històriques, vé ara limitat al N. per lo de Torreferrera y Torreserona; té al E. Corbins, Vilanova de la Barca y Alcoletge; al S., Albatarrech, y al O., Alcarràç y Vilanova de Alpicat.

Lo Segre l' atravessa de cap a cap y vers ell va decayent suaument la planura beneficiada per les aygues del esmentat ríu y del Noguera Ribagorçana distribuides en ben estudiats canals que convertexen tant les hortes pertanyents a la ciutat com les dels pobles que l' envoltan, en un immens verger d' incomparable y sorprenent bellesa.

Tot aquest territori, que si bé pot considerar-se com a continuació del Urgell y del Segrià ab los quals no deu confondre-s malgrat no haver-hi accidents topogràfichs remarcables que-ls separan, forma lo *Plà de Lleyda* que tan brillant paper ha desempenyat en lo curs de la nostra historia. Lo vell esperit de raça lluytant contra dels pobles invasors, lo tením aquí personificat en los capdills ilergetes Indíbil y Mandoni; los séus camps foren teatre de les dissensions romanes ahont Juli Cesar desenrotllà aquella admirable tàctica militar contra Pompey que havía d' immortalisar lo séu nom; fóu cobejat dels alarbs dexant-hi al abandonar-lo a mitjans del segle XII, una bella mostra de la seva activitat en les obres de rech que avuy encara admiràm; y en tots temps, volgut y respectat per los sobirans que han governat la terra catalana.

Un antich pont de pedra (79) comunica la capital ab la ribera esquerra del Segre. En lo meteix extrém se troban l' expayós teatre y jardins dels Camps Elísseus ahont se sol acoblar nombrosa concorrencia puix es lo lloch de diversió y esbarjo preferit per los lleydatans. Construit l' any 1860 lo gran passeig central, se completà la obra quatre anys després, afegint-hi los jardins dels costats y fonts monumentals produhint tot plegat un bonich efecte. Les inondacions d' Octubre de 1907 han causat desperfectes de consideració en les plantes y arbrat enderrocant-se ademés les parets y rexes de tanca que-s van reparant a la hora que escrivím aquestes ratlles.

Aquesta bandada de Segre corresponent al terme que vením estudiant, comprèn les partides rurals nomenades copa d' Or, Alvarés, Plana de Lleyda, Femosa, Fontanet, Quatre Pilans, Les Canals y Grenyana. També s' hi troba lo cementiri general començat l' any 1809 havent sigut obgecte de successíus examplaments.

En la partida de Grenyana cap al NE. a uns tres quarts ríu amunt, hi ha la ermita de la Verge sots aquella advocació, que es filial de la parroquia de Sant Joan, celebrant-hi los tradicionals aplechs per la Mare de Déu de Se-

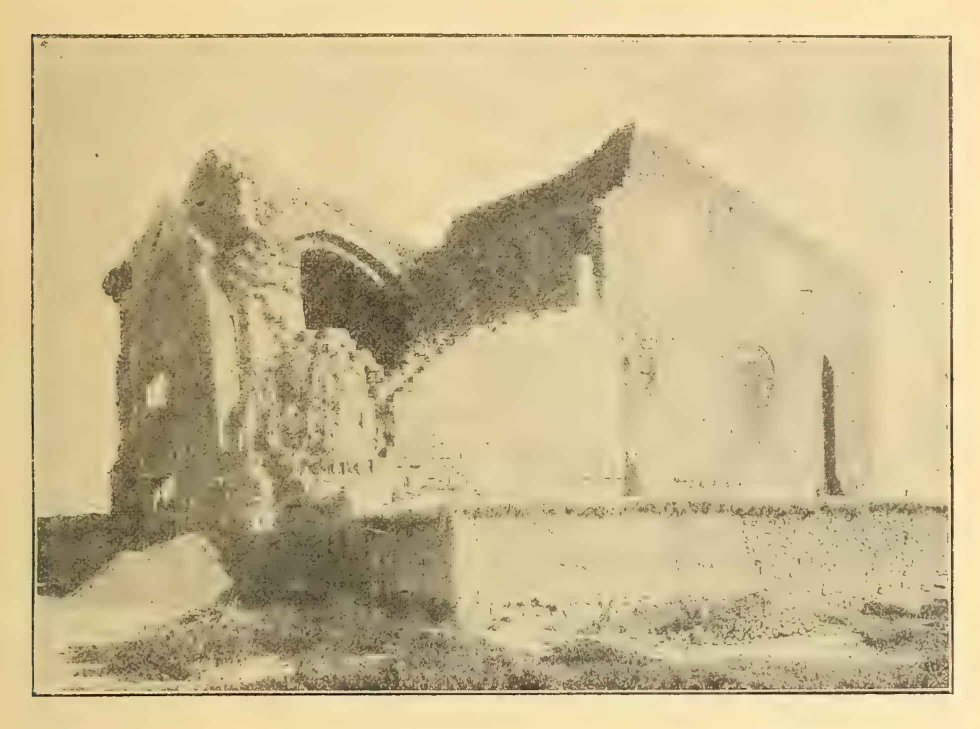
---

(79) Constava de set ulls però los més propers a la ciutat diferentes vegades han anat aygues avall essent sustituits per un tram de ferro. En vista dels gréus perjudicis ocasionats per les derreres inondacions d' Octubre y pera corretgir la direcció del ríu fortament inclinat vers les cases que hi tenen sortida, l' Estat acordà la construcció d' un altre pont de caràcter monumental que, segons los plans aprovats, respòn a la importancia de la capital lleydatana.

tembre, día de la festa, y per Pasqua Florida. Per més que en lo segle xv consta ja la existencia d' aquesta esglesia, fou reconstruida a mitjans del xvii, haventhi fet ab posterioritat algunes millores però no té cap importancia artísticament considerada. En lo camí s' alça una creu de terme y a sota de la ermita hi brolla una regalada font ben hombrejada per atapahides arbredes.

En la metexa part esquerra del ríu, existiren los poblats de Palauet, Vilanoveta, Alvarés y Grealó, avuy desapareguts (80).

En lo costat de mà dreta del Segre, envoltant la ciutat de N. a Ponent fins

Clixé de J. Gausí

Lleyda.—Runes del monestir de Sant Ruf

a la carretera d' Osca, s' hi troban les partides nomenades Pardines altes y baxes, Gindabols, Jesuset, Llivia, Plana del Bisbe, Serrallonga, la Campana, Marimunt, Conillar, Canet, Camprodó, Montcada, Secà de Sant Pere, La Cort, Gualda, Bovà, Balafia, Boixadors, Rejolar, Pasasames y Sant Ruf, en quin lloch s' hi veuhen encara les interessants runes del monestir romànich erigit per Ramón Berenguer IV després de conquerida Lleyda. En 1157 feu donació d' unes terres a mitja hora y al N. de la Ciutat als canonges reglars de

(80) En lo Cens de Catalunya ordenat per les Corts de Cervera l' any 1359 al qual nos referirèm mólt sovint en les successiues descripcions, figuran lo Palàu de la Orta, ab 8 fochs; lo lloch de Vilanova ab 18 y Grealó ab 4. L' esglesia de Santa María de la Orta fou donada als P.P. Agustins en 1327 passant la insigne confraría en ella establerta, a la estingida parroquia de Sant Salvador.

Sant Agustí, del monestir de Sant Ruf de Provença pera que hi fundessin un convent. Pere II lo protegí igualment donant-li lo séu palàu que era a la Çuda y lo cediren desprès al bisbe Gombau á cambi de certes terres y facultat d' axecar una esglesia a Alcanó. Més tart va ésser ocupat pêls Cartuxos, puix trobàm que en 1592 Clement VII autorisà la traslació dels religiosos al d' Escala Dei, passant aquell a la mitra de Lleyda, que encara conserva, mitjançant los drets que pagaban pêl senyoríu de Castelldasens.

Des de la carretera d' Osca per Ponent y Mitjorn fins a tornar a trobar lo Segre, hi han les partides de Joch de la Bola, Rossinyol, Alpicat, Plà de Montçó, Cerdera, Torres de Sanuy, Fontanet lo Curt, Vall Calent, Peu de Mur, Mariola, Caparrella, Sant Just, Malgovern, Coma, Baquera, Puig Bordell, Gardeny, Plana Jussana, Rufea (81).

De la carretera de Madrid que atravessa aquesta secció vers Alcarràç y Fraga, en la Creu del Hostal del Batlle, se desvía lo camí que porta a la coneguda ermita de Nostra Senyora de Butzenit distant uns 5 kilòmetres de la Ciutat. Es filial de la parroquia de Sant Llorènç y en lo cens abans referit figura ab 14 fochs y ab lo nom de *Burcenich.*

Se té nova de la seva existencia en lo segle XIII y va ésser novament consagrada la esglesia, en 1485 segons se desprèn d' una inscripció que allí existía copiada per en Villanueva, en lo volúm XVII del séu *Viaje Literario.*

Lo séu contingut es com segueix:

A XXI DEL MES DE SETEMBRE DÍA DE SENT MATHEU APÓSTOL DEL ANY MCCCCLXXXV FFONCH CONSAGRADA LA PRESENT SGLESIA DE LA VERGE MARÍA DE BUZENICH PER LO REVERENT SENYOR BISBE FRA VICENT TRILLES, BISBE GEROPOL. ESSENT OBRES DE DITA SGLESIA LOS HONORABLES MOSEN LOIS VENTOSA, CAPELLÁ DEL COMPTE, E MOSEN ANTHONI SOPEIRA PABORDE Y RECTOR DE SENT LORENÇ, HI PRESENT NICOLAU... MERCADER, HI JOHAN... DE RUFFEA... ANDREU...

La data sembla estar equivocada, devent-se llegir 1495, per quant lo Bisbe Trilles auxilar del Cardenal-Bisbe Lluis Joan del Milá, no va esser consagrat fins l' any 1491.

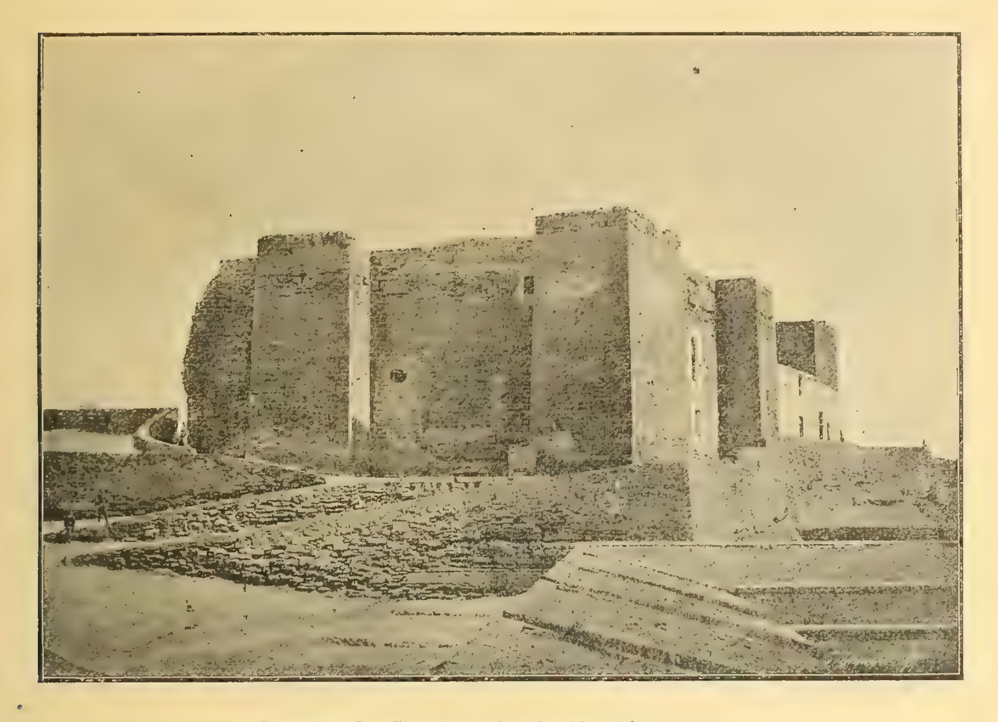
La Mare de Déu de Butzenit es tinguda per especial advocada en les enfermetats de la vista, passant-se per los ulls dels pacients que en gran nombre hi acudexen, una miraculosa pedreta guardada en artístich estoig de fusta en lo meteix santuari.

*
* *

La Çuda y la antiga Sèu.—Conquerida Lleyda l' any 1149, fou imme-

(81) Sanahuy pertanyía, segons lo cens abans expresat, a la parroquia de Sant Martí y tenía 26 fochs y Rufia a la de Sant Llorenç, ab 22 fochs.

diatament restablerta la Sèu episcopal que durant la invasió s' havía refugiat a Roda de Ribagorça a qual efecte Guillèm Pereç de Ravitats en presencia dels comtes de Barcelona y de Urgell entre tant no s' emprengués la construcció de la catedral consagrà solemnement una esglesia que havía servit de meçquita y se trobaba al N: junt a la Çuda, antiga fortalesa provablement d' origen alarb, que va ésser més tart palàu dels reys d' Aragó de quins temps conserva una galería gòtica; creyent-se que dit temple serviría tal vegada de capella reyal. Avuy no podèm examinar ab tota la seva integritat aquest especial monument defensat per robustes torres quadrades per haver-se en part enderro-

Lleyda.—La Çuda o antiga fortificació sarrahina

cat la nit del 15 de Juliol de 1812 en que fou volat lo polvorí que allí hi havía, pera facilitar la entrada al general Lacy al castell que estaba en poder dels francesos, sense poder-ho conseguir.

Tot just havían passat cinquanta anys des de la conquesta de Lleyda, que veyent la insuficiencia del temple pera les necessitats del culte cada día més crexents, se pensà en erigir una nova catedral al costat de la Çuda posant-se la primera pedra (82) en 22 de Juliol de 1203 per lo propri rey d' Aragó Don Pere II, ab assistencia entre altres nobles, del comte Ermengol d' Ur-

---

(82) La làpida commemorativa se trobà en lo Musèu Arqueològich provincial. N.º 50 del catálech. Díu axí: «ANNO DNI. M.CC.III. ET XI. KAL. AUG. ET SUB DNO. INOCENTIO PAPA III. VENERABILI GOMBALDO HUIC ECLESIÆ PRESIDEE, INCLITUS, REX PETRUS II. ET ERMENGAUDUS COMES URGELLEN. PRIMARIUM ISTIUS FABRICÆE LAPIDEM POSUERUNT, BERENGARIO OB.. CON..S.OPERARIO EXISTENTE. PETRUS DECUMBÁ.... M...ER. FABRICATOR.»

gell, y Gombau de Camporrells, bisbe de la diòcessis, essent consagrada lo día 31 d' Octubre de 1278 per lo prelat En Guillém de Montcada (83).

Les dues dates anotades ja indican l' estil arquitectònich que predomina en aqueix incomparable monument tant despietadament tractat des de dues centuries ensà, en que Felip IV de Catalunya y V de Castella, lo convertí en fortalesa per la seva especial situació dessobre la Ciutat.

Lo segle XIII fou època de renaxensa del art y de les lletres; per axò trobàm en la catedral de Lleyda una mostra interessantíssima del romànich-bissantí ab una marcada influencia del mudejar, en la seva ornamentació.

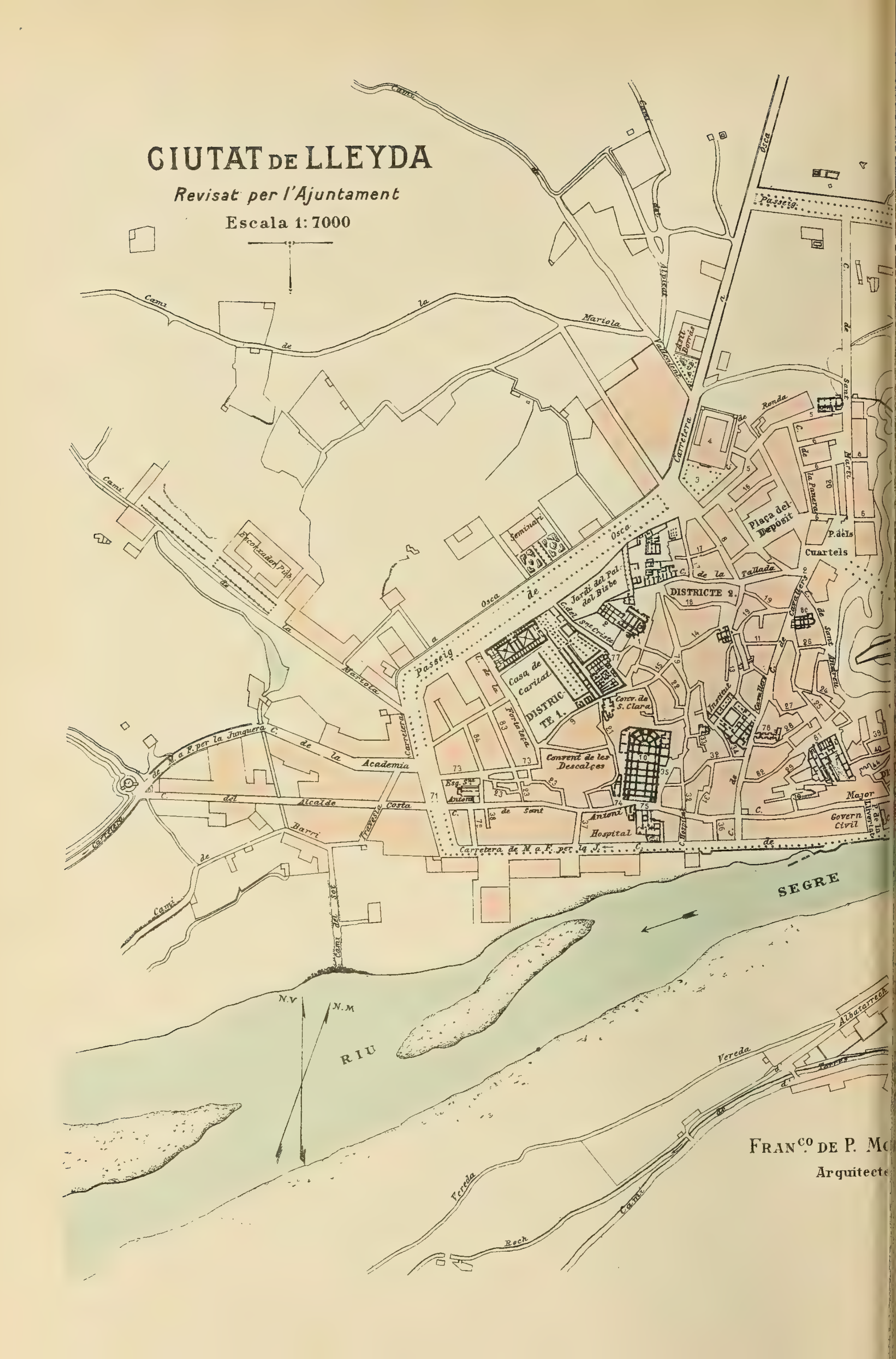
Lleyda.—Antiga Séu vista per la banda que mira a la Ciutat

Emprò si bé es veritat que la disposició general del temple y los motíus ornamentals que l' enriquexen portan lo segell propri del tránsit del romà-nich al gòtich que precisament s' estaba forjant en l' època en que fou eri-gida, veyent-s'hi ademés la influencia de la escola lombarda y tal vegada de la tolosana en lo derrer período, com que les obres duraren mólt temps des-prés, hi trobàm lo segón estil ab tota la seva puresa com en la porta principal o dels apòstols, y algunes capelles; de manera que ve a constituir no una sim-

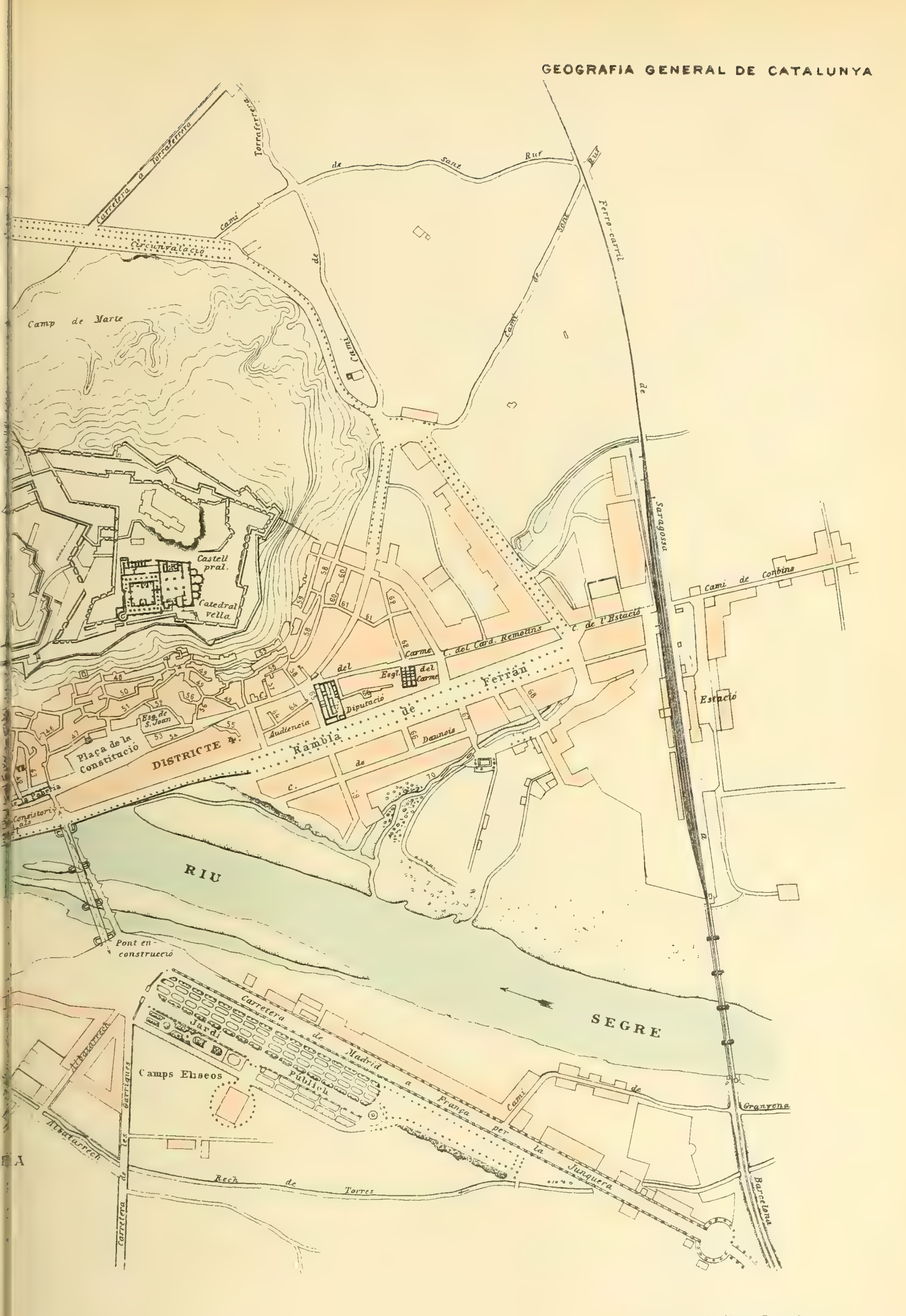
(83) En la porta principal de la esglesia en la part que donaba al cor, se posà la sigüent inscripció: ANNO DNI. M.CC.LXXVIII.II. KALEND. NOVEM. DNUS. G. DE MONTECATENO IX EPUS. ILLER. CONSECRAVIT HANCH ECCLESIAM ET CONCESSIT XL DIES INDULGENTIÆ P. OMN. OCTAV. ET CONSTITUIT UT FESTUM DEDICATIONIS CE-LEBRETUR SEMPER IN DICA. PA. PT. FESTUM. S. LUCHÆ.

Carrers de Lleyda, que en lo plan van indicats per nombres

1 Plaça de Sant Llorenç
2 Esglesia de Sant Llorenç
3 Plaça de Cervantes
4 Presó
5 Carrer del Riuet
6 Travessía
7 Carrer de Murcia
8 » » Sant Carles
9 » del General Urbistondo
10 Catedral
11 Carrer d' Alçamora
12 » dels Timbalers
13 » del Rosari
14 » de les Monges
15 » Nou
16 » del Assalt
17 » de la Cotxera
18 » del Paláu
19 » de la Galera
20 » del Parch
21 » dels Obradors
22 » de Llopis
23 » » la Argentería
24 » » Gairoles
25 » » la Companyía
26 » » Sant Andréu
27 » » Maranyosa
28 » dels Dolors
29 » del Seminari
30 Costa del Jan
31 Carrer de les Carnicerías
32 » » » Caldererías
33 » » Sant Pau
34 » » Sant Domingo
35 » del Almudí Vell
36 » » Baró de Flix
37 » » Corrèu Vell
38 » » Rastre
39 » » Cementiri de Sant Andréu
40 » de Borrás
41 » » Vileta
42 » del Clavell
43 Carrer del General
44 » » Rellotger
45 » de Mossèn Amich
46 » del Seminari Vell
47 » de Fraga
48 » del Canyaret
49 » de N' Olius
50 » » la Cigala
51 » del Guitarrer
52 » » Forn de Tudelá
53 » de la Pilota
54 » » » Estorería
55 » del Clot de les Monges
56 » de Lamarca
57 » » Pamies
58 » » la Parra
59 Costa de la Magdalena
60 Carrer de la Botera
61 » » Bafart
62 Travessía del Carme
63 Carrer de la Font del ayguardent
64 » dels Curtidors
65 » de la Audiencia
66 » » Vila Antonia
67 » del Portal del Lleó
68 Pasatge de Lamotta
69 Carrer del Arcalde Mestre
70 Ríu Noguerola
71 Plaça de Catalunya
72 Carrer del Colisèu
73 » » Canonge González
74 Plaça de Santa María
75 » » la Catedral
76 » » Sant Joseph
77 Esglesia dels Dolors
78 Carrer Nou de la Palma
79 Esglesia de Sant Andréu
80 Plaça del Seminari
81 Carrer de Sant Christòfol
82 » dels Caputxíns
83 » de les Germanetes

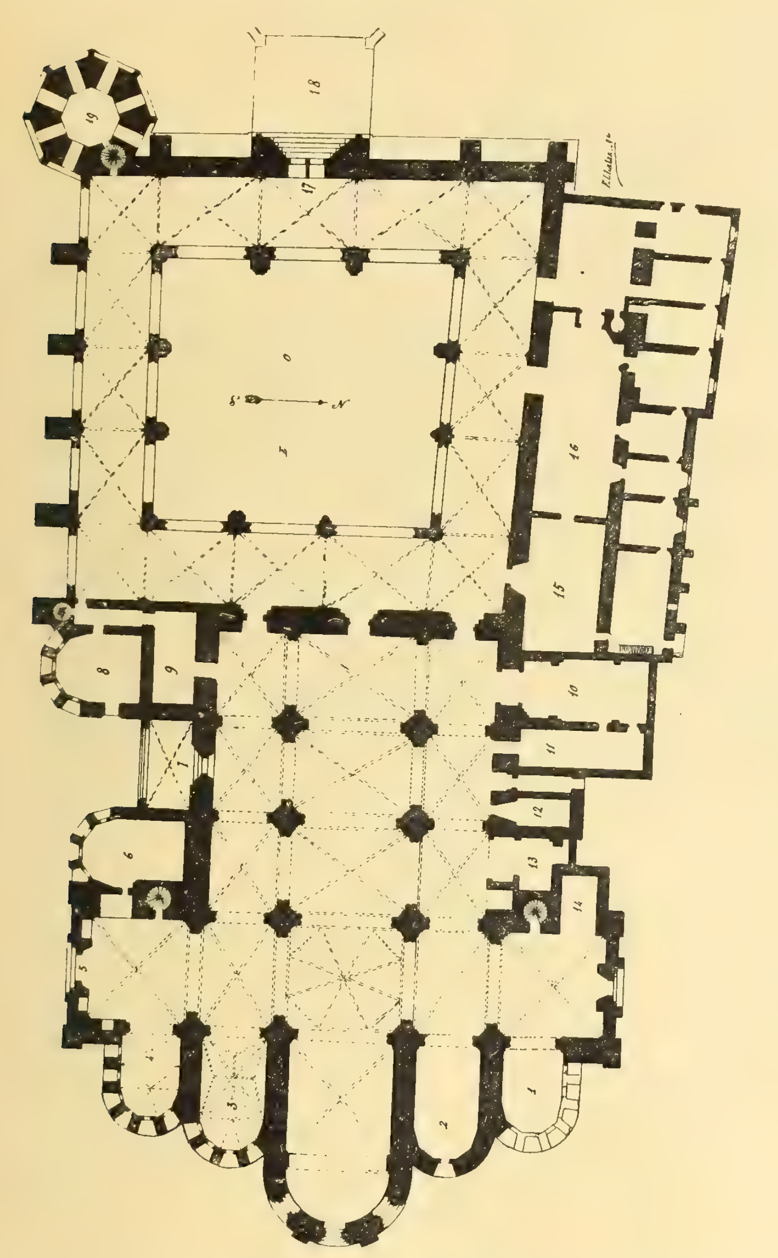

CIUTAT DE LLEYDA
Revisat per l'Ajuntament
Escala 1: 7000
SEGRE
RIU
FRANCO. DE P. MO
Arquitecte

A. MARTIN Editor-Barcelona.

ple plana arquitectural, com atinadament fà observar un ilustre escriptor lleydatà (84), sinó una acabada obra ahont ordenadament van sobreposant-se les arts de quiscuna època y escola, podent-s'hi estudiar totes les evolucions del nostre art en los segles mitjaevals.

Catedral vella de Lleyda.—Planta, per Emili Llatas, arquitecte Escala 1 : 800

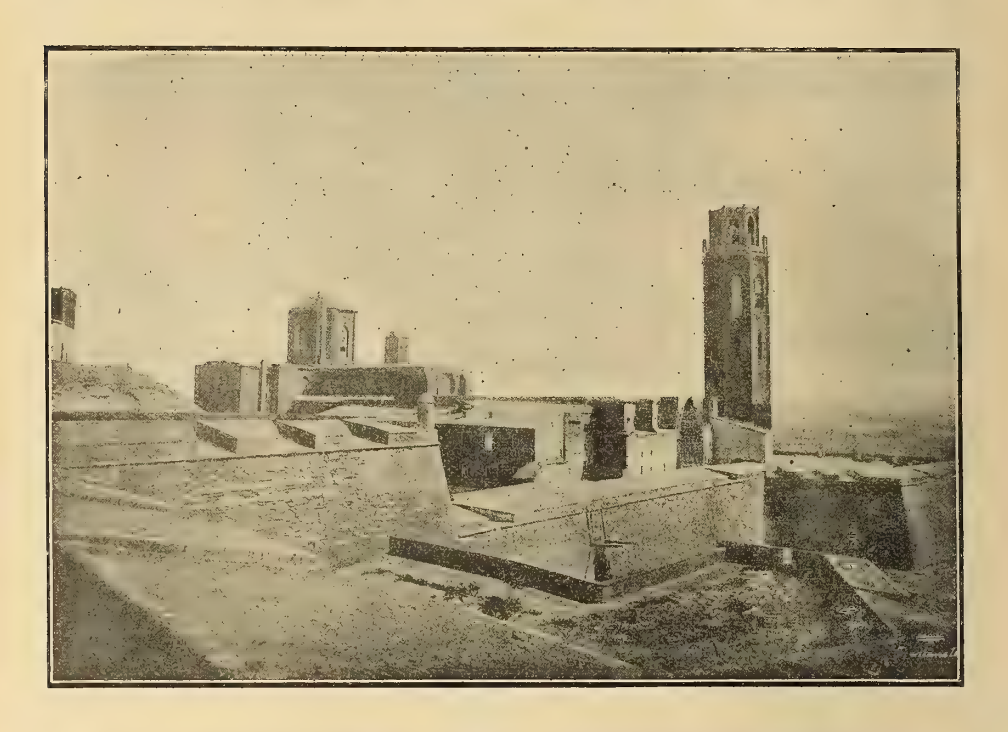
1. Capella dels Gralles.—2. Sagristía.—3. Capella de Sant Pere o de Montcada.—4. Capella de la Concepció o de Colom.—5. Porta de l' Anunciata.—6. Capella de la Epifania.—7. Porta dels Fillols.—8. Capella de Jesús o de Cescomes.—9. Capella de Sant Joan Baptista.—10. Capella del Sagrament.—11. Capella de Sant Vicens.—12. Capella de Sant Erasme.—13. Capella dels Gallart.—14. Capella de Tots los Sants.—15. Capella de Santa María la Vella.—16. Sala Capitular.—17. Porta dels Apòstols.—18. Porxo enderrocat.—19. Campanar.

Consta l' interior de tres naus dividides per sis pilars formats de fexos de setze columnes de dos en dos agrupades y més gruxudes les devanteres que

(84) Lluis Roca y Florejachs. «La Séu, Memoria sobre la catedral antigua de Lérida».

las dels costats, de les quals arrenquen los nervis que seccionen la volta aguantant aquelles l' empenta dels triples archs que passan de l' una a l' altra nau essent doble mes altes les corresponents a la central.

Té aquesta, una llargada de 60 metres per 13 d' ample y 18 d' alsaria y les laterals 30'25 metres de llarch, 7'60 m. d' ample y 10'42 d' alt. La transversal que dona al temple la forma de creu llatina, compta 45 metres de llarch

Lleyda.—Vista panoràmica de la catedral antiga dintre l' actual castell

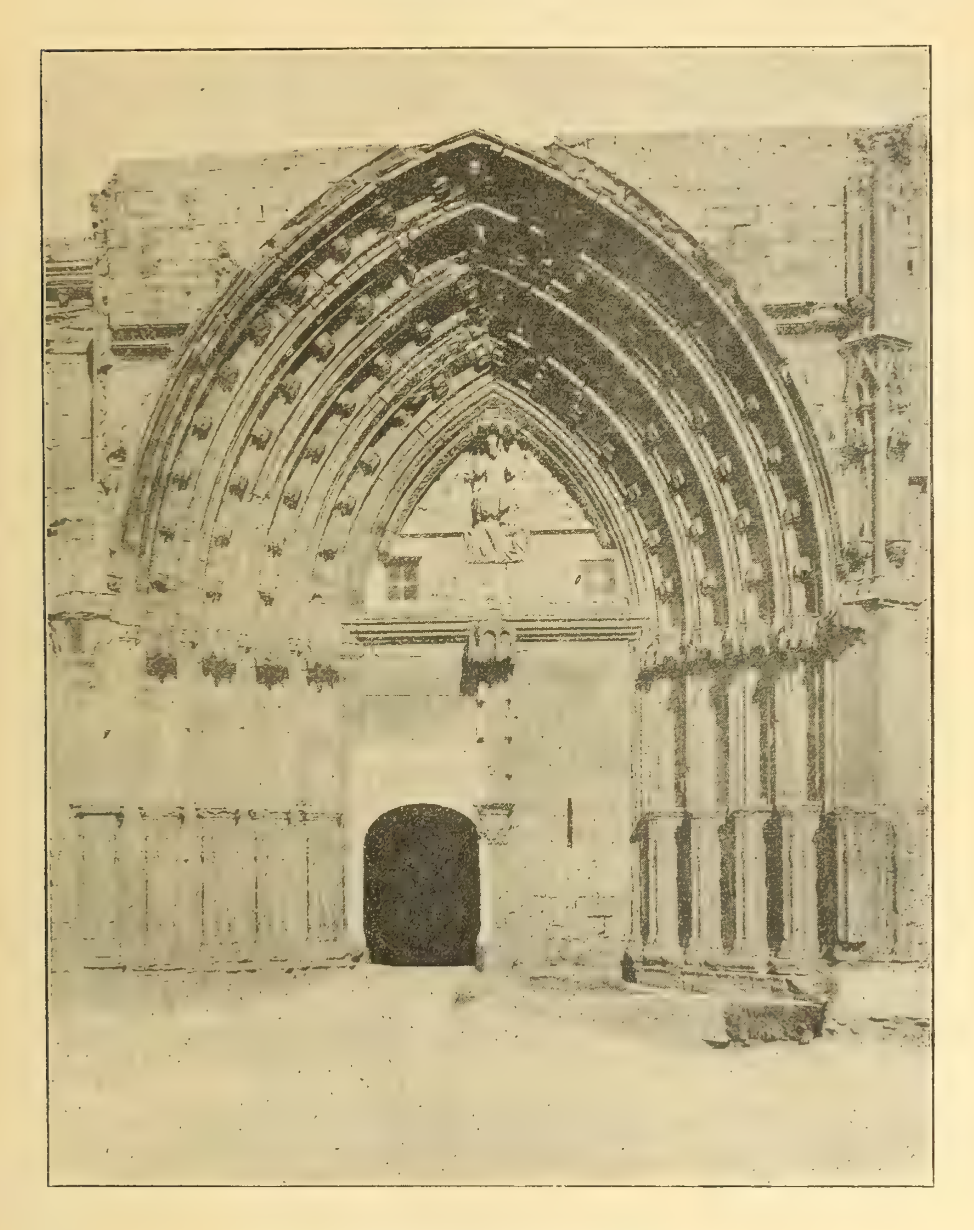
ab la deguda proporció d' alçada y d' ample, surmontant lo punt d' intersecció de les naus lo característich cimbori, mólt usat en aquesta mena de construccions.

Lo tal cimbori es vuytavat y té un finestral a cada cara que se corresponen ab los que aparexen oberts a la part de fora havent-hi una galería interior entre uns y altres. Dels ànguls n' arrenca una columneta en la qual se apoyan los aristons que van a cloure la volta. Lo tránsit de la planta quadrada a la octogonal, queda perfectament solucionada per mija de quatre trompes còniques. De les dugues torres quadrades que s' alçavan a banda y banda del cimbori, sols la del costat de mitjorn se conserva sencera.

En los compartiments de les naus central y transversal y en lo fons del absis y capelles s' hi observan elegants finestres ab archs de mitg punt en degradació que disimulan lo grux del mur en quins angles s' hi recolzan les columnetes y pulcres capitellets, d' ahont aquells arrenquen. Tant en los

extrems dels braços dels creuhers com en lo de la nau principal demunt la porta d' entrada, tres radiats rossetons completavan la iluminació de la part de dins.

Privada del culte la famosa Sèu lleydatana y convertida en allotjament y

Lleyda.—Porta dels Apòstols en la catedral vella

magatzèm militar, fou seccionat l' interior en dos estatges quedant a les fosques lo de baix y en lo de sobre destinat a dormitoris, es difícil poder apreciar la profusió de detalls que adornan los capitells per haver sigut llastimosament emblanquinats.

Ja abans d' atravessar los murs que empresonan la venerable joya que

per breus moments ha d' ocupar la nostra atenció, se repara al SO. del claustre la esbelta torre campanar de 76 metres d' altura que domina la Ciutat y senyoreja l' extensa plana ajeguda als séus peus, sembrada de pobles y caseríus perduts entre la verdor de les hortes y l' immensitat dels camps urgellesos.

Aquesta atrevida torre va idear-se a les derreríes del segle XIV essent acabada en les primeríes del XV. Es de planta octogonal, reforçats los angules

Clixé de Juli Soler

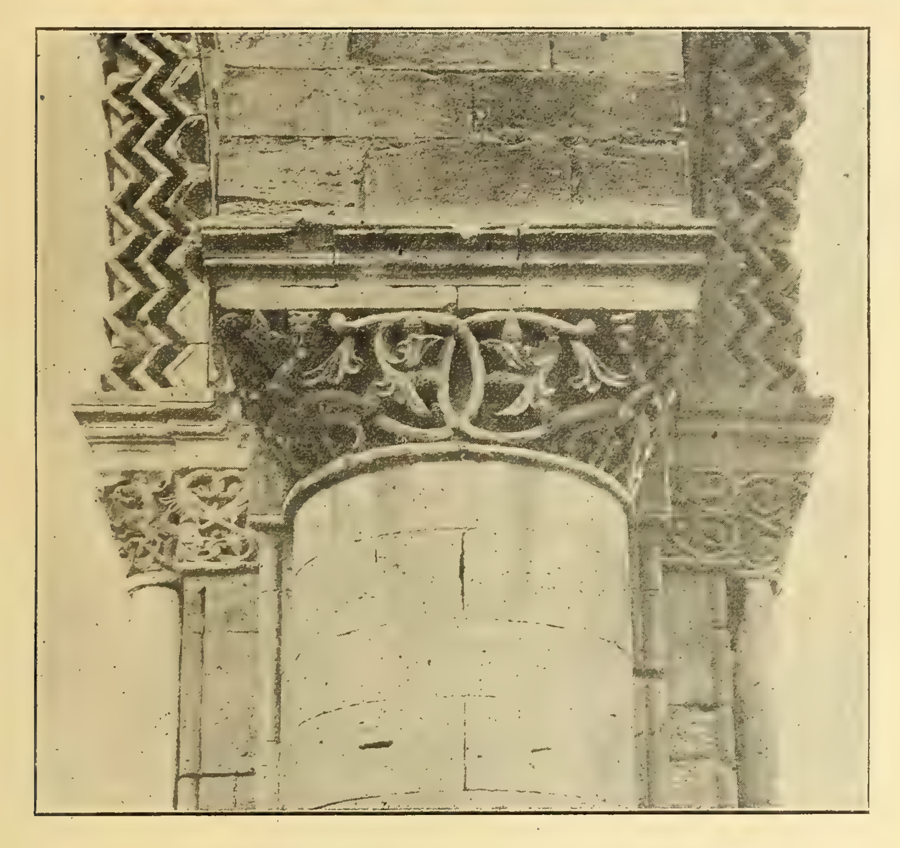
Lleyda.—Claustres de la Sèu antiga

per un contrafort de dalt a baix, tenint a cada cara tres ordres de finestres altes y estretes ademés de les calades obertures de les campanes per demunt de les quals segueix una cenefa d' arquets trilobats formant cornisa. De aquí arrenquen los basaments dels pinacles angulars, alçant-se immediatament mes estret y en la metexa disposició l' afiligranat segon còs, que ha restat sense acabar, quedant esmotxats los pinacles y sense començar, la enorme agulla que havía d' esser digne coronament de la obra.

Es digne de remarcar-se la situació del claustre al devant de l' esglesia, puix son poquíssims los exemplar que-s conexen y axó, tant podía ésser degut a la forma del terrer ahont va emplaçar-se, com a una nova disposició ideada per l' artista que va concebir lo plan de la obra.

La porta dels Apóstols que li dona ingrés, constituex lo frontis principal. Es una obra acabadíssima del gótich del XVe segle y per lo tant mólt més moderna que lo restant del edifici. Está dividida per un pedestal d' ahont arrenca lo ninxo ab estatuetes als costats y ben esculpturat dosser al demunt, que axo–

plugava la estàtua de la Verge; a banda y banda, y en idèntica disposició se troban los llochs que ocupavan altres tantes figures dels dotze Apòstols que, severes y enterques podèm admirar-les en lo Musèu Diocessà; quatre de ells, dos a dos, corresponen als pilars exteriors que resurten de la línea de la façana y van esprimatxant-se gradualment fins a termenar en ayrosos pinacles que han sigut trencats; los vuyt restants se veuen dessota de la gran ogiva en degradació formada per quatre archs concèntrichs, quins intrados

Clixé de Juli Soler

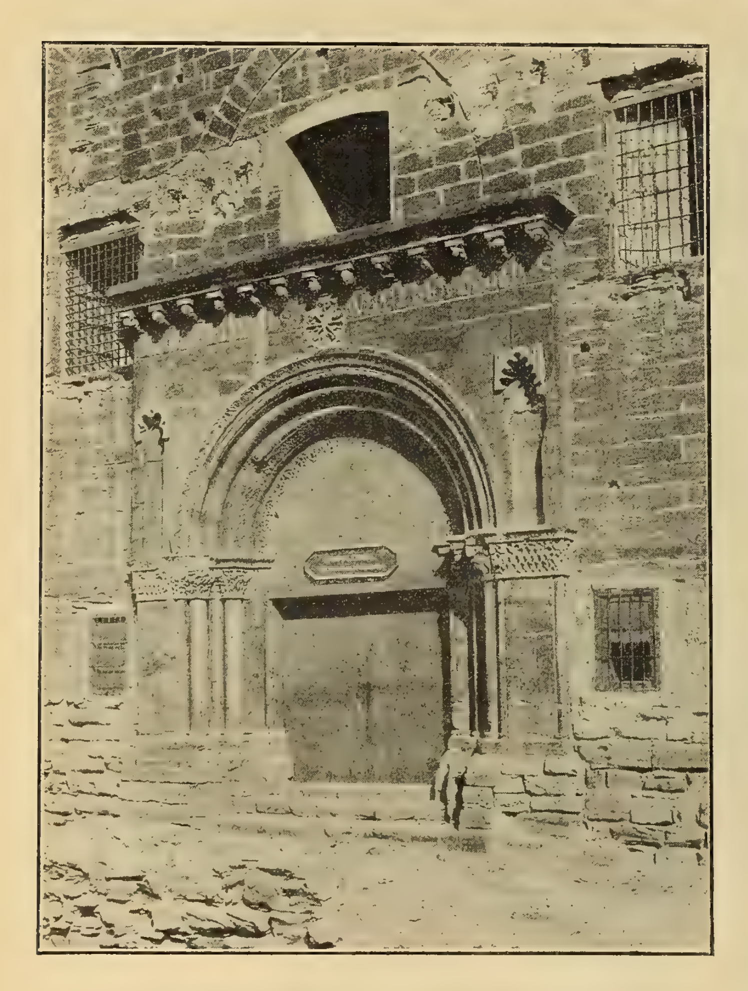
Lleyda.—Capitells del Claustre de la catedral vella

aparexen guarnits de dosselets truncats que servían al ensemps de cobricel a una figura y de peu a la que li seguía. Lo timpà estava adornat per una serie de baxos rellèus avuy malmesos y la estàtua del Salvador sota dosser aguantada per un parell d' Angels.

Lo claustre es sumament original; cada galería se composa de tres grans arcades de punta d' atmetlla, desiguals en dimensions y resseguides en los séus angles per motllures també diferents; entrellaços, cordes retorçades, dents de serra y zigazagues són los motíus que més abundan. Los pilars ahont descançan les ogives són excessivament enrobustits; lo meteix caràcter tenen los de la part de fora que servexen de contrafort, llis y esquadrat per dessobre los ca-

pitells que oferexen la més variada ornamentació que puga concebre-s. Los regnes animal y vegetal s' hi aparexen profusament reproduhits ab un luxe de detalls y una execució tan primorosa, com no se troba en altre monument axecat en nostra terra durant la primera meytat del segle XIV.

Donavan ingrés al temple des de la ala oriental del claustre, tres portes corresponents á les naus; senzilles les laterals sense altra exornació que una correguda filera de prismes al exterior del primer dels archs que aparexen en degradació y més complicada la del centre, oberta devant de la primera arcada del claustre, que per axò sens dupte se li donà més amplaria. La forman cinch archs concèntrichs compresos en lo macís del mur, tots entallats al igual que los capitells, ab idèntichs o mólt pareguts motíus ornamentals que la porta dels Fillols.

Clixé de Juli Soler

Lleyda.—Porta de la Anunciata (Catedral vella)

A cada extrém de creuer n' hi han dues més; la de Sant Berenguer, nomenada també del Castell, encarada al N., se troba mancada de decorat, puix no té més que uns archs circulars y un d' apuntat, ab lo monograma de Crist de per mitg, enquadrada per una corniseta ab carteles sense treballar. La que dóna al mitgdía o sía de cara a la ciutat es coneguda ab lo nom de la Anunciata o de la Ave María, per tenir inscrita dessota la cornisa, la salutació del arcàngel Gabriel a la Verge, quines estàtues (85) ocupavan los dos ninxos de gust marcadament mudéjar buydats a cada costat.

(85) Figuran en lo Muséu arqueológich provincial ab los números 53 y 54.

Dues robustes columnes y altres dues més petites intermitges per banda reben los archs de punt rodó enfondits en un còs avançat y protegit per elegant cornisa ab ben treballades mènsules; entre aquells y aquestes s' hi observa un monograma de Crist delicadament esculpit que talla la susdita inscripció. Tant los capitells com los entrellaços de les impostes, trenats y figures en los archs exterior y del fons, acusan un treball delicadissim en cada una de les parts de que se composa.

Clixé de Juli Soler

Lleyda.—Porta dels Infants o dels Fillols de la Catedral vella

Debaix de aquesta, a la meytat justa de la nau esquerra, entre les capelles de la Epifanía y la de Jesús o de Cescomes, se desplega la meravellosa y sense igual portada dels Fillols o dels Infants. Ella sola ja bastaría pera donar universal fama al monument y a la Ciutat que la guarda com una preuada joya.

Los capitells de les sis columnes, lo cisellat de les impostes y del guardapols que exteriorment ressegueix los archs concèntrichs, gradualment rebaxats en l' avant pit ahont alternan les dents de serra, cilindres anellats de pronun-

ciat rellèu, puntes de diamant, semicercles enllaçats, llaceries, zigazagues y fullatge; la delicada cornisa aguantada per carteles escropulosament executades, lo texit primorós dels arabeschs que se desenrotlla entre elles afegit al ayre y proporció del conjunt, forman un tot tan harmònich, tan ben entès y tan *nostre*, que la crítica més exigent no pot menys que doblegar-se devant de la porta dels Fillols y proclamar-la com a proto-tipus d' aquest romànich, que bé podèm anomenar-lo *lleydatà*, puix que sols en les comarques lleydatanes lo trobàm desenrotllat (86).

Si particularitats ben notables trobàm en la extructura y disposició de la fàbrica que veným estudiant, no resultan menys interessants algunes de les capelles que successivament foren axecades en lo temple ja que en lo primitíu plan eran mólt poques les que hi entravan. La planta que publicàm deguda al distingit arquitecte D. Emili Llatas donarà perfecta idea del séu emplaçament.

Sobresortía entre totes, l' altar major dedicat a la Assumpta en l' absis central, retaule de marbre degut al esculptor B. Robió qui l' executà en la segona meytat del segle XIV (87). La de Montcada dedicada a St. Pere y la de Colóm erigida a la Concepció abdues de costat en la nau transversal a la banda de la Anunciata pertanyents igualment al segle XIV; la sumptuosa de Requesens o de la Epifanía entre aquella porta y la dels Fillols, de la propria època si bé un xich més avançada y al séu devant la de Jesús o de Cescomes.

Igualment podríam esmentar infinitat de sepulcres en elles existents ahont foren enterrats ilustres benefactors d' aquesta esglesia, però nos separaríam del nostre obgecte, devent consignar tan sols que hi reposaren les despulles mortals de D. Anfos IV traslladades més tart a Sant Llorenç y derrerament a la moderna catedral, Guillém Pereç de Ravitats, Gombau de Camporrells, Berenguer de Peralta que lo poble venerava com a Sant, havent donat lo séu nom a la porta de que abans hem fet esment y en les capelles aximeteix hi tingueren sepultura les ilustres familíes dels particulars que costejaren la seva construcció.

Pera acabar les notes referents a la antiga Sèu de Lleyda, continuarèm lo nom dels arquitectes o mestres que successivament estigueren encarregats de les obres. En primer lloch trobàm a Pere Dercumba o de Cumba, ço es, de Coma; Jaume Castayls en 1364; B. Robió, construía lo retaule major dos anys després. Pere Prenafeyta que morí l' any 1286 segons una inscripció del claustre. En 1392 figura Guillém de Solivella; en 1410 Carles Galtés continuava la construcció del campanar y segurament es lo meteix que ab lo nom de mestre Carlí l' acabava en 1416. En 1418 Fr. Pere Creus restaura l' orga.

---

(86) En lo curs d' aquesta obra tindrèm ocasió de comparar-la ab les seves similars d' Agramunt, Cubells, Castelló de Farfanya, Vilagrasa, Vinaixa, etc.

(87) Alguns fragments se guardan en lo Musèu Arqueològich provincial.

Fins a la meytat del segle XV apareix en Jordi Lafont y en 1457 pera succehir-lo, lo Capítol nomena a Andréu Pí. En 1490 hi surt Francesch Gomar y ab posterioritat Jaume d' Odoga.

La Catedral nova.—Tancada per Louvigny en 1707 la Sèu lleydatana, lo Capítol hagué de traslladar-se al Colegi de Jesús de primer y a la parroquia de Sant Llorenç més tart, ahont romangué fins lo día 28 de Maig de 1781 en que fou consagrat lo temple que podèm contemplar avuy en lo terme del carrer Major devant per devant del Hospital.

Obtinguda de Carles III al passar per Lleyda l' any 1759, una pensió de 60,000 pessetes anyals per mentres duressen les obres, se posà la primera pedra lo 5 d' Abril de 1761 y fou acabada la construcció vint anys després, havent-se-n encarregat En Francesch Sebatini, segons los plans traçats per En Pere Çermenyo, del cors d' Enginyers.

Lleyda.—Frontispici de la catedral nova

La fonda impressió que causa la antiga Sèu en mal-hora tancada per doble cercle de muralles, s'esvaheix per complet al visitar la moderna catedral de clàssiques línees, gran, ben proporcionada d'acort ab les regles dominants en aquella època de restauració del art que substituí a les exagerades formes del barroquisme, empro mancada de la inspiració propria de les construccions mitgevals que, subjectant la forma al símbol van directament al esperit axí com aquelles se dirigexen als sentits, puix donan més aviat preferencia a la materia que no pas al concepte.

Per axò estàm mólt lluny de tributar a aquesta obra, los elogis prodigats

al vell temple que espera en debades una mà pietosa que lo restaure o al menys deture la seva ruina.

L' estil dominant en la nova catedral es lo corinti. Consta de tres espayoses naus separades per pilastres que envoltan lo presbiteri tenint a cada extrém del creuer una porta de comunicació al exterior que res de particular oferexen. Lo cor ocupa lo centre de la esglesia. La porta principal, va precedida d' una plataforma a la que se puja per ample esgrahonada a cada costat, desplegant-se tot seguit entre aparellades pilastres los tres grans archs que conduhexen al atri, guardats per treballades rexes de ferro. A dessobre de la sensilla cornisa, una balaustrada de pedra, interrompuda en lo centre per lo basament de la descomunal creu de metall ahont s' hi veuen esculpides les armes de la casa reyal, va de banda a banda fins a tocar a les dues pesades torres que s' axecan en los extrems de la fatxada, resseguint les obertures de les metexes.

Atenent al estil arquitectònich adoptat que prevalexía en los temps de la erecció del present temple, lo séu emplaçament per la falta de visualitat, li fà perdre bona part del caràcter monumental que se li volgué donar. No son aquesta mena de construccions pera entafurar-les entre carrers estrets que les ofeguen; axò aniría bé en l' ordre gòtich, ahont domina la línea vertical, però en una obra clàssica que dóna lloch preferent a la horizontal, de cap manera.

Ademés dels quantiosos donatius de Carles III, mercès als quals va poder-se començar la obra que nos ocupa, hem de fer constar que a la seva realisació contribuí també ab una suma de més de cinquanta mil duros lo bisbe Don Joaquím A. Sánchez Ferragudo, qui obrí al culte en 1787 la adjunta capella de Santa María pertanyent a la confrería de Sant Salvador y de Santa María.

Altres temples que existexen o han desaparegut.—Entre les esglesies parroquials de la Ciutat, merexen esmentar-se per lo séu caràcter monumental les de Sant Joan, Sant Llorenç y Sant Martí.

La de Sant Joan, situada en l' extrém N. de la plaça del séu nom, dessota de la Sêu, es de moderna construcció, de tres naus, ab esbeltes ogives y creuer, obrint-se en aquest una treballada porta que recorda en llurs detalls la dels Infants de la vella catedral. La fatxada principal, tota de pedra picada, acusa a cada banda una quadrada torre sols construida actualment fins a la coberta arràn de la arquejada cornisa, tenint en la part central del segón cos que forma la pronunciada motllura demunt de la porta de punta d' atmetlla, quatre finestres de senzill calat y un rossetó a dalt pera que quede suficientment illuminat l' interior del temple. La antiga esglesia enderrocada l' any 1868, en la cara de la plaça lluhía una notable portada romànica constituida per diferents archs concèntrichs en un cos sortint en la qual s' hi veyan tres petites estatues dels reys d' Orient, obgecte de curioses tradicions. Segons la opinió més autorisada, la seva fàbrica corresponía a la segona meytat del segle XII, o

sía als primers temps de haver-se apoderat de Lleyda lo Comte de Barcelona, si bé sofrí una important reforma en lo segle XIV segons se deduheix d' una làpida recordatoria de la consagració en 1374 que en Villanueva trobà en l' ar-

Clixé de Juli Soler

Lleyda.—Esglesia y plaça de Sant Joan

xíu d' aquesta esglesia (88). D' altra banda tenía gran importancia històrica dintre de la localitat, per haver-se reunit dessota ses voltes lo Concell Municipal en los bons temps de la seva vida autònoma.

De igual antiguetat participa la esglesia de Sant Llorenç a la vora del palàu episcopal, per més que no manca qui pretenga sía obra romana, cosa a totes llums inverosímil. Lo temple primitíu consistía en lo que es avuy nau central, de pesades voltes y macisses parets en les quines s' obriren unes arcades que donan pas a les naus laterals afegides en lo segle XIV, a quin temps correspòn igualment la porta y esbelt campanar ahont sovinteja l' escut de la familia Gallart que pagà les obres. L' altar major ab los seus pinacles, dossers y estatues, destacant-se en lo centre lo titular de la parroquia, es una obra digna del segle XV, podent-se admirar també algún altre retaule y la interes-

---

(88) *Viaje literario á las iglesias de España,* vol. XVII. «En lan de nostre Senyor M.CCC.LXXII frare Ramon de Colum de la orde dels frares Menos, per la gracia de Deu Bisbe de Terenisa (f. Tremecen) sagrà aquesta esglesia lo tercer dimecres apres aparici (la epifania), e eren aquel an obrés en P. Emerich girugich, en Brg. Fyllol, specier.»

sant sepultura del XIV a la dreta de la porta, al costat del campanar en la que hi campeja l' escut de la casa d' Urgell y la que se troba en lo que havía sigut capella de Sant Pere, ahont reposan les cendres de Simón Guaça, que la havía dotat ab esplendidesa essent beneficiat de la parroquia.

Lleyda.—Esglesia de Sant Llorenç

La vella parroquia de Sant Martí va ésser suprimida y agregada a la de Sant Andréu, mes restablerta en temps del Dr. Joseph Messeguer y Costa, se li afegí lo nom del ilustre prelat al que portava antigament y axís se coneix en la actualitat. Des de allavors ençà, s' ha anat restaurant de mica en mica; y aquest temple, interessant per mólts conceptes, puix que serví de capella a la cèlebre Universitat de Lleyda, lluheix altra vegada la seva primitiva forma podent-s' hi observar en la àbsis romànich un seguit d' archs y columnes que envoltan lo presbiteri. La portada ha sigut reconstruida ab les metexes pedres procedents de El Tormillo, poble d' aquesta diòcessis pertanyent a la provincia d' Osca.

De la parroquia de la Magdalena se-n troban ja noticies al poch temps de reconquerida Lleyda. La esglesia que existía en l' extrém del carrer que porta lo séu nom, fou enderrocada l' any 1835, trasladant-se lo servey parroquial a la dels PP. Carmelites descalçats y per axò es coneguda ab los dos noms. L' actual temple va ésser començat en 1766 y consagrat vint anys desprès.

La de Sant Andréu igualment d' antich origen, va ésser destruida en 1708 essent reedificada en lo lloch ahont avuy se troba, en 1754.

Se té memoria d' haver existit altres parroquies que per temps han sigut extingides com les de Sant Salvador, Sant Vicens y Sant Gil.

No essent nostre obgecte recórrer un per un, tots los temples de la Ciutat, dexarèm de parlar dels que pertanyen a les comunitats abans nomenades, però sí que nos creyèm obligats a ocupar-nos de les cases relligioses extingides axí com també de la capella de Sant Jaume, que encara existeix en la cantonada del carrer Major ab lo de Caballers.

Quan se construí en lo segle XIII, fou erigida a Ntra. Sra. de les Neus y fins segles després que en l' altar s' hi posà la imatge de Sant Jaume, no va nomenar-se axí per més que des de temps immemorial se coneix aquest lloch per *lo peu del roméu*. Ab ell hi va lligada una arrelada tradició (89) perpetuada per la costúm d' anar-hi los noys del vehinat, per la seva festa, ab fanalets encesos.

Després d' haver fundat Sant Joan de Mata en 1201 lo convent d' Avinganya (Serós), lo primer de la ordre de Trinitaris que existí a Espanya, immediatament n' establí un altre a les afores de Lleyda, al altre costat de Segre, que més endevant se traslladà dintre de la Ciutat, en la plaça que per aquest motíu prengué lo nom de la Trinitat. Va sofrir desperfectes de consideració durant les guerres dels Segadors y de la Independencia, essent destruit lo any 1820. Obtingué valiosos privilegis particularment de Don Jaume I mercès al séu fill Don Sanxo relligiós d' aquest convent y elegit més tart arquebisbe de Toledo.

Contant ab la benevolença del Conqueridor, l' any 1227 hi havía ja a Lleyda una casa de la ordre de Predicadors que acabava de fundar Sant Domingo. Després de moltes vicissituts, en 1752 se consagrà l' edifici del carrer de Caballers, ahont se troba actualment instalat l' Institut prop de la esglesia dels Dolors.

Santa María de Jesús, s' atribueix al propri Sant Francesch. En aquesta esglesia reposaren les cendres d' Anfos IV, que més endevant se trasladaren a la Catedral. En lo segle XVII varen cedir lo convent que tenían fora de la Ciutat a les monges de Santa Clara passant a ocupar lo que acabavan de construir en la plaça del séu nom, avuy de la Llivertat. La esglesia s' ha tornat a donar al culte baix la advocació de Sant Pere.

Lo convent de Ntra. Sra. de Gracia o de Sant Agustí, se establí cap allà al 1327 en la esglesia de Santa María de la Orta de la que abans hem fet esment instalant-se després de les guerres de Felip IV en lo carrer de Caballers devant de la capella de Sant Jaume. Ocupan avuy los seus solars boniques cases de moderna construcció.

---

(89) Se suposa que al passar per Lleyda lo Sant Apòstol tot dirigint-se a Çaragoça, se li clavà una espina en lo peu en lo meteix punt ahont s' axeca la capella y com era fosca nit los àngels varen fer-li llum perque se la pugués treure ab més facilitat.

La ordre de la Mercè hi tenía també una casa des de 1225 ab temple dedicat a Santa Eulalia Verge y Màrtyr. Acabada la guerra dels Segadors passaren dins de la Ciutat, veyent-se obligats a desamparar la casa al construir-se la Catedral. Emprengueren les obres de la nova esglesia en 1761 y fou consagrada en 1792.

Lo convent de Ntra. Sra. del Carme de relligiosos calçats existía ja en 1272. Restablerta la pau pertorbada en temps de Felip IV ocuparen l' establiment del carrer del Carme, servint després de parroquia la seva esglesia.

Los Antonians tingueren axí meteix lo séu Institut en aquesta Ciutat des de lo segle XIII fins a 1788 en que fou extingida la ordre.

Clixé de Juli Soler

Gardeny.—Esglesia y castell dels Templers

L' any 1586 s' establiren los relligiosos descalçats en una casa del carrer de Caballers y en 1695 acabavan lo convent ahont se troba avuy la casa de Misericordia. Poch després en 1589 segons uns y 1596 segons altres, veyèm instalats los caputxins ab esglesia dedicada a Sant Antoni de Pàdua. En 1592 ocupava lo monestir de Sant Ruf, la Cartoxa de Ara Cœli y finalment en 1603 fundan lo séu colegi los P. P. de la Companyía de Jesús, passant lo convent a ésser Seminari Conciliar en 1767, quan foren espulsats.

Lo convent de Sant Hilari, situat al NO. prop de la carretera de Osca, fundat per la comtessa d' Urgell Donya Elvira, va ésser habitat per les monges Bernardes fins a la guerra de successió que se n' anaren a Tamarit.

De totes les ordres relligioses que han existit a Lleyda no hi ha dupte que

la del Temple mereix atenció per los notables monuments que han sobreviscut a aquella y per la directa intervenció en la conquesta de la Ciutat.

Santa María de Gardeny.—Lo puig de Gardeny, intimament lligat ab la historia de Lleyda, se troba cap a ponent dominant la vall de la Mariola y les verdes planes de banda y banda de Segre. En les seues vessants quedaren desfetes les llegions de Pompeus vençudes pèl propri Juli Cèsar y en lo séu cim establí Ramón Berenguer lo comtal campament en 1149 pera dirigir ab

Clixé de Juli Soler

Gardeny.—La nau de la esglesia partida modernament per un sostre a la meytat de la seva altura

més acert lo setge de la moruna Lareda, fet importantíssim en la nostra historia, puix que ab la cayguda d' aquesta podèm considerar quasi acabada la reconquesta catalana, puix sols quedaren en poder dels alarbs algunes places que al cap de poch hagueren d' abandonar.

No tením noticia certa de que en temps dels alarbs s' hagués fortificat aqueix estratègich punt, per més que segons testimoni d' en Zurita, ja en 1123 se fâ referencia de la Almohalia Gardenyense. Després de la conquesta de Lleyda (90) fou ocupat per la ordre del Temple donant-li lo nom de Santa María de Gardeny axí que hi foren establerts y als templers se deuen les inte-

---

(90) Adjudicada al comte d' Urgell la tercera part de la ciutat, de les dues que restavan al de Barcelona fou reconegut un terç a favor de la ordre dels Templers per los auxilis prestats quedant-hi inclòs lo puig de Gardeny.

ressants construccions que-s veuen encara avuy en lo recinte murat del puig. Un pich guanyada la porta del castell, un se sent fondament impresionat devant la robustesa de les parets totes de carreus escuadrats, sense més obertures que unes poques finestres, les imprescindibles pera donar claror als estrets corredors y llargues sales de pesadíssima volta de canó seguit vergonyosament apuntades y desprovehides de la més petita ornamentació, veyent-se tan sols a la part de fora una filera de mènsules dessota de senzilla motllura al cap demunt com si volgués acusar una rudimentaria cornisa que trenca la fredor d' aquell enorme macíu de pedra de dalt a baix allisat. La esglesia forma un cos apart, emperò junyida ab lo descrit edifici seguint lo meteix ordre d' aquest ab una porta de mitg punt a cada banda mentres al interior entre la nau y lo presbiteri se dibuxa ja l' arch ogival descansant sobre romànichs capitells que recordan lo clàssich corinti. La tingueren en possessió los templers fins a la extinció de aquesta ordre militar, passant en 1318 a la de Sant Joan de Gerusalèm, havent estat en poder del rey des de 1314 a 1317. En los temps moderns de tal manera anaren minvant les seves rendes que en 1772 quedà extingit lo priorat de Gardeny.

A causa de les successives pertorbacions que ha sofert lo nostre territori, aquesta fortificació ha sigut examplada en diferentes ocasions, mólt particularment en les guerres dels Segadors, de Successió y en la de la Independencia, quedant avuy poch menys que inservible com a castell.

Hospital de Santa María.—Ademés de la Casa de Maternitat y la de Misericordia, degudament ateses per la Diputació provincial, compta la beneficencia de Lleyda ab un Hospital general, nomenat de Santa María, en lo que se refundiren a mitjans del segle XV tots los allavors existents, excepció feta del de malalts pobres, en lo cap-pont, que se reservà lo Capítol.

Díu mólt en favor de la Ciutat los hospitals creats després de la reconquesta; alguns autors suposan que arribaren al nombre de onze, mentres que altres no creuen haguessen passat de set, entre los quals deuen esmentar-se los de Capellans, Sant Esperit, Leprosos y Pelegrins. Lo bisbe Aznares en 1417 ja los havía suprimit pera fer-ne un de sol, logrant-se en 1453 la corresponent autorisació (91) confirmada després per Calixte III reconexent-li iguals prerrogatives que al de Santa Creu de Barcelona, encarregant la seva administració als Pahers y alguns ciutadans. Axí continuà fins al segle XVIII en que se disposà lo 18 de Desembre de 1744 que arreglés la Junta les constitucions aprovades en 1797, donant la direcció a una Junta formada per lo bisbe, vicari general, tres canonges, lo rector de la Magdalena, tres regidors y dos ciutadans. Aquesta organisació ha durat fins a la moderna lley de Beneficencia regint-se actualment per lo que la metexa disposa.

---

(91) Baranda atribueix lo decret al rey Anfos, ab data de 25 d' Agost, opinió rectificada per Pleyan de Porta, quí creu va ésser degut a la reyna María y la seva data, lo 15 del meteix mes y any.

Per més que lo 12 d' Agost de 1453 s' havía començat l' enderroch de les cases en lo nomenat *Pes del Rey*, ahont devía emplaçar-se lo nou edifici, lo cert es que fins lo día 13 d' Abril del següent any no fóu posada la primera pedra, segons axí se llegeix en la làpida que hi ha a la entrada del pati (92) ignorant-se per quin motíu se suspengueren les obres que no veyèm continuades fins al segle vinent.

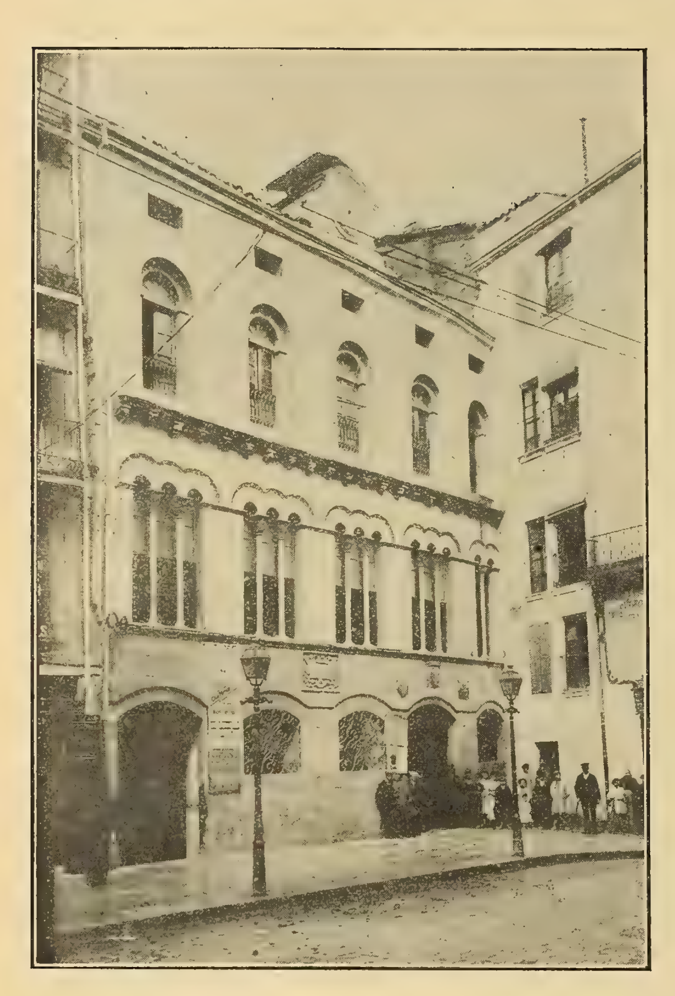
Lleyda. — Hospital de Santa Maria

Sobre lo gran portal adovellat devant per devant de la catedral, crida poderosament la atenció la bellíssima estatua de la Verge cobricelada per afiligranat dosser gòtich, digna pariona de la que existí a la Sèu y ab la qual la tradició la relaciona. Tampoch desmereix d' interès l' espayós pati y esbelta

(92) ANY MCCCLIII A XIII DE ABRIL SE COMENSÁ LA OBRA DE AQUEST SPITAL EN LA QUAL POSAREN LA PRIMERA PEDRA LOS HONORABLES EN LLUIS DE MONSVAR E BNT. GRALLA, CIUTADANS PAHERS, E MICER MANUEL DE MONSVAR, DEGÁ, E MICER GARCÍA DE VALTERRA, CANONGES PER LO HONORABLE CAPÍTOL DE LA SEU DE LLEYDA.

galería gòtica del primer pis y la escala de comunicació tan ben estudiada en lo séu traçat com en la admirable disposició del conjunt.

Posteriors reformes han adulterat algunes dependencies, emperò per lo general, guarda aquesta obra lo caràcter que li imprimí l' arquitecte Andréu Pí que dirigía la seva construcció en los primers anys del segle XVI, essent per lo tant una de les derreres produccions d' aquell estil, alçades en la nostra terra, d' ahont anava fugint pera fer lloch al classicisme que poch a poch s' imposava.

Clixe de J. Gauzi

Lleyda. — La Paheria (Cases Consistorials)

La Paheria.—Axí s' anomenava la casa ahont se reunía lo Concell Municipal quan Lleyda gaudía d' una organisació propria y se governava per los seus furs y privilegis deguts a la lliberalitat del comte de Barcelona y reys de Aragó. Sols la fatxada resta en peu, del antich edifici que modernament ha sigut totalment modificat afegint-hi un segón cos divorciat del graciós estil de la primitiva construcció, quals finestrals, de doble columna ab ben cisellats capitells y correguda cornisa al séu demunt sostinguda per elegants carteles, podèm apreciar encara en la petita plaça a la que ha donat nom. No se sab en quin temps va bastir-se la obra que nos ocupa, però es de creure sería a les derreríes del segle XIII, si tením en compte lo séu traçat. Axò fà que sía més interessant, puix no abundan en les nostres ciutats los edificis civils alçats en aquella època. En lo Racional o Arxíu, se conservan vells pergamins de gran vàlua històrica y especialment lo *Llibre Vert* ahont constan recopilats los privilegis de la Ciutat, obtinguts en los bons temps de la seva vida autònoma.

A Berenguer IV, immediatament després de la reconquesta, se dèu la instalació municipal de Lleyda representada per prohoms, essent sustituits en 1197 per lo Consolat compost de quatre cònsols que per primera vegada nomenà Pere I y foren elegits més tart per los prohoms y poble, havent lo dret de *bandera y defensió* o sía poder armar hosts pera la defensa de les persones y coses. Jaume I en 1264 sustituí los cònsols per los Pahers, organisació que fóu modificada per Pere III en 1386 quedant constituída en la següent forma (93).

Lleyda. — Presó model

Lo *Concell General*. Se composava de tots los estaments socials: lo poble dividit en gremis per oficis y professions, constituía les tres *mans: mà major, mitjana* y *menor* que elegían los concellers. Lo Concell General elegía los quatre Pahers que exercían lo que podríam dir-ne poder executíu. Los *Prohoms de Ventura* entenían com a jutges en la administració de justicia y eran nomenats per lo Veguer y dos Pahers.

Ademés del Concell general ab nombre ilimitat de concellers, hi havía altres concells coneguts per *Prohomeníes* y *Concell de coltellades* que a manera de comissions cuydavan les primeres (94) de determinats rams de la administració municipal y la derrera, de la imposició y percepció de multes.

Anfós IV en 1420 li concedí, apart de la autoritat administrativa que ja tenía, la judicial que havía exercit fins allavors lo Veguer.

(93) Lluis Roca, citat per Pleyan de Porta, «Album de Lleyda y sa Provincia».
(94) Prohomeníes de Capbreu, defensió, vestuaris, hospital, cequies, etc.

Se conexían altres càrrechs, com lo *Mustasaf, Majordòm de propris, Advocats de la Pahería, Notaris de la Pahería major y menor,* lo *Racional,* lo *Almodiner,* lo *Pare dels Horfes,* los *Clavaris de la Universitat, Ministres Taulers, Vehedors* y per fí, com a més baxa categoría, hi havía los *Veguers, macers, timbalers, trompeters, escarcellers, ministrils* y *algutzirs.*

La jurisdicció administrativa de la Pahería s' extenía sobre los pobles que s' anomenavan de *contribució* y eran en temps de Pere III Bell-lloch, Borges, Castellots, Alamurs, Almacelles, Vilanova de Alpicat, Torres de Çanuy, Rufea, Palahuet, Vilanoveta y Cogullada, gaudint igualment de les immunitats y

Clixé de Lluís Ibañez, Pbre.

Lleyda. — Seminari Conciliar

franqueses de la Ciutat, fins a les primeríes del segle XVIII en que Felip IV de Catalunya y V de Castella, féu desaparèxer tot rastre de la vida municipal catalana que tan gloriosament havía persistit durant sis centuries.

Al començar lo present capítol ja hem dit que les modernes construccions han cambiat bastant l' aspecte de la Ciutat, particularment en los examples, però quasi tot se reduheix a edificis particulars y alguns de relligiosos.

Entre los de caràcter civil sobresurten lo palàu de la Diputació provincial axecat de nova planta y la presó que ha vingut a sustituir a la que per espay de mólts anys havía estat establerta a la vella parroquia de Sant Martí.

BISBAT DE LLEYDA.

SENYALS CONVENCIONALS

- CAP D' ARQUEBISBAT
- CAP D' BISBAT
- Cap d' Arciprestat
- *Parroquia de Terme*
- *Id. de ascens*
- *Id. d' entrada*
- *Id. rural de 1.ª clase*
- *Id. id. de 2.ª id.*
- *Tenencia*
- *Ermita*
- *Limit de Arquebisbat ó Bisbat*
- *Id. d' Arciprestat*
- *Ferrocarril*
- *Carreteras*

LLEYDA
Balaguer
Almenar
Borges
Granadella
Fraga
Binefar
Montço
Casp
Arxiprestat de Lleyda
BISBAT DE SOLSONA
BISBAT DE TARRAGONA
ARQUEBISBAT DE TORTOSA
ARQUEBISBAT DE SARAGOÇA
LONGITUT DEL MERIDIÁ DE MADRID.
ESCALA EN KILOMETRES.
0 5 10 20 30 40 50
F.C. Á BARCELONA
F.C. Á TARRAGONA
Á MON-BLANCH
Á VILAGRASA
Á LINYOLA
Á TÁRREGA
F.C. Á SARAGOÇA
Á ZAIDA
Á SARIÑENA
Á RIBAFROJA
Á FLIX
Alcarráz
Albatarrech
Artesa de Lleyda
Montoliu de Lleyda
Torres de Segre
Aytona
Serós
Masalcoreig
Monestir de Escarpe
Granja de Escarpe
Mequinenza
Almatret
Fayón
Torrent de Cinca
Velilla de Cinca
Zaidin
Almudafar
Ossor
Ballobar
Xalamera
Ontinyena
Candasnos
Penyalba
Alcolea de Cinca
Albalate de Cinca
Belver
Sixena
Vilanova de Sixena
Sena
Almacelles
Almacelletes
Vilanova de Segriá
Alguaire
Rosselló
Benavent
Torrefarrera
Torreserona
Corbins
Malpartit
Vilanova del Picat
Menarguens
Torrelameu
Vilanova de la Barca
Alcoletje
Bell-lloch
Alamus
Benavent
Mollerusa
Torregrosa
Puig-gros
Margalef
Juneda
Puig-vert
Vimferri
Miravall
Castelldasens
Floresta
Soses
Sunyer
Aspá
Alcanó
Cogul
Albagés
Sarroca
Torrebeses
Granyena de les Garrigues
Soleras
Torms
Juncosa
Llardecans
Pobla de Granadella
Algerri
Alfarrás
Ivars de Noguera
Pinyana
La Figuera
Castelló de Farfanya
Os de Balaguer
Almenar
Alguaire
Andaní
Altorricon
Algayon
Albelda
Castillonroy
Tamarit de Litera
Esplus
Rafalés
Binaced
Vallcarca
Alfantega
Puey de Sta Creu
Pomar
Estiche
La Masadera
Castellflorite
Sta Lecina
El Torpillo
Foradada
Montsonis
Tudela
Montclar
Butsenit
Ventoses
Pradell
Pretens
Bellmunt
Vichfret
S. Guim de la Plana
Comabella
Manresana
Oliges
Salat
Noguera Ribagorzana
Riu Ebro
Riu Segre
Cinca
Matarranya
Lit. Martin y Baño-Barcelona.
A. Martin-Editor.
J. Soler. G°

De les que figuran en l' ordre relligiós, hem parlat anteriorment de la nova parroquia de Sant Joan y no hem de dexar en oblit lo nou seminari degut principalment a la iniciativa del Doctor Don Joseph Messeguer y Costa, actual arquebisbe de Granada. Una làpida de marbre al costat de la capella recorda la data de la primera pedra posada lo día 7 de Març de 1893, fetxa que coincideix també ab la fundació del Musèu Diocessà que ocupa les sales de la planta baxa, ahont se guardan curiosíssims exemplars arqueològichs que s' han anat recullint en lo bisbat, y es de creure procuraràn millorar los successors del Doctor Messeguer.

Com a peces principals apart del musèu, cal anotar la capella y lo saló d' actes; les demés dependencies responen al fí a que estàn destinades havent-hi com a punt d' esbarjo los claustres que encara han d' acabar-se y bonich jardí al voltant del edifici.

Des de la expulsió dels jesuites en 1767, lo seminari ocupava lo vell convent en la plaça que porta lo séu nom, fundat per los PP. de la Companyía quan vingueren a Lleyda l' any 1603, havent sigut instalat en lo palàu episcopal des de la supressió de la Universitat de Lleyda, fins a la data primerament apuntada.

* * *

Bisbat de Lleyda.—Per motius de caràcter purament històrich, la jurisdicció del bisbat que ha de ocupar la nostra atenció, s' estén per les terres del antich comtat de Ribagorça adscrites avuy al Aragó (provincia de Osca), axí com abans havían pertenescut a Catalunya, conservant-se encara la parla catalana en sa major puritat, en mólts dels pobles que comprenía, si bé en alguns del NO. apareix un xich adulterada venint a formar lo dialecte ribagorçà.

Havent-nos de emmotllar en lo present estudi a la actual divisió administrativa, hauràn de quedar sense descriure aquelles localitats que essent de la diòcessis de Lleyda se troban fora d' aquesta provincia. Emprò al obgecte de que no aparega escapsat lo nostre treball, continuarèm per nota totes aquelles parroquies ab los arxiprestats a que pertanyen, podent-se consultar en lo cos de la obra les demés que completan lo bisbat lleydatà (95).

---

(95) L' arxiprestat Major o de Lleyda, comprèn les següents parroquies: en la Capital, Sant Pere (Catedral), Sant Llorenç ab la filial de Butzenit, Ntra. Sra. del Carme y Sta. María Magdalena, Sant Joan B. ab la filial de Grenyana, Sant Andréu A. y Sant Joseph y Sant Martí; fora de la Capital, Albatarrech, Alcarràç, Alcoletge, Alfeç, Almacelles ab la filial d' Almacelletes, Aytona, Corbíns, Castellnòu de Oluges, Manresana, Masalcoreig, Montolíu, Serós, Soses, Sudanell, Sunyer, Torrelameu, Torres de Segre, Vichfret ab la filial de Comabella, Vilanova de Alpicat ab la filial de Malpartit y Vilanova de la Barca. La diòcessis se composa de 17 arxiprestats: corresponen a la provincia de Lleyda los de la Capital, Ager, Almenar, Artesa de Segre, Les Borges, Granadella, Pont de Suert y Vilaller. Los dos derrerament nomenats tenen algunes parroquies en la provincia de Osca, com per exemple; Buyra, ab la seva filial Torre de Buyra (R. 2.ª) y Cirés, ab la filial de Gabarret (R. 1.ª), en l' arxiprestat del Pont; y Aneto (R. 1.ª), Denuy (R. 2.ª), Ested (R. 2.ª), Forcat y filial de Bono (R. 2.ª), Ginesta y filial de Vinyals (R. 2.ª), Montanuy (R. 2.ª) y Neril (R. 2.ª), depenjen del de Vilaller.

Per més que la tradició assegura que vingué Sant Jaume a Lleyda a predicar l' evangeli, res se sap positiu. Se desconeix quan començà lo cristianisme y quins foren los primers bisbes que governaren la seva esglesia y lo territori ahont extenían la seva jurisdicció.

Seguint als autors (96) que especialment han tractat aquesta materia, lo primer del que se-n té nova certa, a les primeríes del segle VI, es *Pere*, elogiat per Sant Isidor en *Los Varons ilustres*, essent possible que a aquell li precedissen altres prelats dels quals no se-n troba cap memoria.

Vé després *Oronci* u *Orenci*, que si bé ha suscitat algún dupte respecte de la Sèu que governava per aparèxer en les actes del concili de Tarragona

---

Dintre de la jurisdicció civil d' Osca, radiquen los arxiprestats de Benabarre, Berbegal, Fraga, Montçó, Roda, Santaliestra, Sopeyra, Tamarit y Tolva. D' aquests, sols los de Sopeyra y Tolva possehexen parroquies en la provincia de Lleyda, senyalades ab una Ll., en la següent relació.

Arxiprestats del bisbat de Lleyda que radiquen en la provincia de Osca, (*T.*, terme; *A.*, ascens; *R.*, rural; *E.*, entrada).

Benabarre: Benabarre, ab sa filial Puigvert, *T.;* Aguinaliu, *E.;* Capella, *A.;* Caserres, *E.;* Estanya, *R. 2.ª;* Finestres, *R. 2.ª;* Juseu, *E.;* Laguarres, *A.;* Lascuarre, *A.;* Portaspana, ab sa filial Pobla de Mont, *R. 2.ª;* Soler (Lo), *R. 2.ª;* Torrelabat, *R. 2.ª.*

Berbegal: Berbegal, *A.;* Adaosca, *E.;* Alberuela de Liena, *E.;* Açara, *E.;* Açlor, ab sa filial Ador, *E.;* Barbunyals, *E.;* Colungo, *E.;* Lacuadrada, *R. 2.ª;* Lagunarrota, *E.;* Laluenga, *E.;* Laperdiguera, *E.;* Monesma de Sant Joan, ab sa filial Morilla, *R. 1.ª;* Peralta d' Alcofea, *A.;* Pertusa, *E.;* Tornillo (Lo), *E.*; Torres d' Alcanadre, *E.*

Fraga: Fraga, *T.;* Almudafar, *R. 2.ª;* Vallobar, *A.;* Vilella de Cinca, *A.;* Candasnos, *A.;* Xalamera, *E.;* Fayón, *A.;* Mequinença, *T.;* Miralsot, *R. 2.ª;* Ontinyena, *A.;* Osso, *E.;* Penyalba, *A.;* Torrent de Cinca, *A.;* Çaidin, *A.*

Montçó: Montçó, *T.;* Albalat de Cinca, *A.;* Alcolea de Cinca, *A.;* Alfàntega, *E.;* Almunia de Sant Joan, ab sa filial Ariéstolas, *A.;* Bellver de Cinca, *A.;* Binacet, *A.;* Esplús, ab sa filial Rafalés, *E.;* Castellflorit, ab sa filial Lamasadera, *E.;* Conxel, *E.;* Estitxe, *E.;* Ilxe, *R. 2.ª;* Pomar, *A.;* Pueyo de Santa Creu, *E.;* Santalecina, *E.;* Selgua, *A.;* Sena, *A.;* Vallcarca, *E.;* Vilanova de Sixena, ab sa filial Sixena, *E.*

Roda: Roda, ex-catedral, *T.;* Vallabriga, *R. 2.ª;* Beranuy, ab sa filial Pardinella, *R. 1.ª;* Esdolomada, *R. 2.ª;* Güell, *R. 1.ª;* Merlí, *R. 2.ª;* Mont de Roda, ab sa filial La Colomina, *R 2.ª;* Nocelles, *R. 2.ª;* Pobla de Roda, *E.;* Sant Esteve del Mall, *R. 1.ª;* Serraduy, *E.;* Viles del Turbon, *R. 2.ª;* Vilacarle, *R. 2.ª.*

Santaliestra: Santaliestra, *A.;* Aguilar, *R. 2.ª;* Vacamorta, ab sa filial Solano, *R. 2.ª;* Bafaluy, *R. 2.ª;* Benavent, ab sa filial Bellestar, *R. 2.ª;* Egea, ab sa filial Roperós, *R. 2.ª;* Erdao, ab sa filial Centenera, *R. 1.ª;* Llert, *R. 2.ª;* Morillo de Liena, *R. 1.ª;* Pobla de Fantova, ab sa filial Fantova, *E.;* Serrate, ab sa filial Padarníu, *R. 2.ª;* Torruella, ab sa filial Abenoças, *R. 2.ª.*

Sopeira: Sopeira, *E.;* Aulet, ab ses filials Sant Pere dels Molins y Pallerol, *R. 2.ª;* Betesa, ab ses filials Obis y Santa Eulalia, *E.;* Castarner de les Olles, ab ses filials, Llastarre, Eurens, Trepadús y Casa solar de íd., *R. 1.ª*, (Ll.); Cornudella, *E.;* Espills, ab sa filial Escarlà, *E.*, (Ll.); Espluga de Serra, ab sa filial Castellet, *E.*, (Ll.); Iscles, *R. 2.ª;* Orrit, ab sa fiilial Espluga-Freda, *R. 1.ª*, (Ll.); Santorens, *E.;* Sapeira, ab sa filial Aulàs, *E.*, (Ll.); Soperún, ab sa filial Sant Martí de Sas, *R. 2.ª;* Torre de Tamurcia, ab sa filial Masos de íd., *R. 1.ª*, (Ll.); Treserra, *R. 2.ª.*

Tamarit: Tamarit, *T.;* Albelda, *T.;* Alcampell, *A.;* Algayón, *R. 2.ª;* Alins, *R. 2.ª;* Altorricon, *E.;* Azanuy, *A.;* Baells, *E.;* Valdellòu, *A.;* Binefar, *A.;* Calasanz, *A.;* Camporrells, *A.;* Castillonroy, *A.;* Estada, *A.;* Estadilla, *A.;* Estopinyà, *A.;* Fonz, *T.;* Naxà, ab sa filial Saganta, *E.;* Sant Esteve de Litera, *A.*

Tolva: Tolva, ab sa filial Segarras, *T.;* Alçamora, ab sa filial Clua, *R. 1.ª*, (Ll.); Autensa, *R. 2.ª;* Cagigar, *R. 1.ª;* Castigalèu, *E.;* Castisent, *R. 2.ª*, Ll.; Ciscar, *R. 2.ª;* Claramunt, *R. 2.ª*, (Ll.); Fet, *R. 2.ª;* Litera, *R. 2.ª;* Luçás, ab ses filials Sant Llorenç y La Almunia, *A.;* Monesma de Ribagorça, ab sa filial Soliveta, *E.;* Sant Adrià, ab sa filial Censuy *R. 2.ª*, (Ll.)—Tercuy, *R. 2.ª;* (Ll.); Vía-camp, *R. 2.ª.*

(96) Fr. Joseph de la Canal, «España Sagrada», vol. 46; Villanueva, «Viaje literario a las Iglesias de España», vol. 15, 16, 17.

ab lo nom de bisbe *illeberitanæ*, los autors que més han profundisat la nostra historia eclesiàstica s' inclinan a creure que l' anomenar-se axí, es una equivocació dels amanuenses, devent haver escrit *ilerditanæ* o *illeritanæ*. Del contrari es dificultós precisar lo lloch de residencia puix no hi hagué en aquesta regió Sèu Eliberitana y en la Iliberitana de la Bética ab la qual se podría confondre, no hi existí, al menys per aquell temps, cap bisbe de dit nom.

Andréu, apareix suscrit en les actes del Concili celebrat a Barcelona en 540. L' any 546, data del Concili de Lleyda, figura *Februari*. *Polivi*, firma en 589 en lo III Concili de Toledo. *Julià*, assisteix l' any 592 al Concili de Çaragoça. *Ameli*, existía en 599, segons se desprèn del Concili de Barcelona celebrat aquell any. *Gomarell*, governava la Sèu Lleydatana en 614, com pot deduhir-se de les actes del Concili de la Metròpoli tarraconense reunit aquell any a Egara. *Fruytós*, apareix firmant les actes del Concili IV de Toledo l' any 633. *Gaudelen* o *Gaudiolano*, sotscríu lo Concili VIII celebrat en aquella imperial ciutat l' any 653. *Eusent* o *Euret*, sotscríu los Concilis toledans XIII, XV y XVI celebrats respectivament en los anys 683, 688 y 693, quedant ab ell interromput lo episcopologi lleydatà en la època wissigòtica.

Cayguda Lleyda en poder dels alarbs, lo bisbe hagué de refugiar-se en lloch segur vers les montanyes de Ribagorça fins ahont arribaría segurament la seva jurisdicció y s' establí més tart d' una manera definitiva a la Ciutat de Roda fins al 1101 que per haver sigut conquerida la de Barbastre, passà a aquesta població. Per ço continuaren los prelats ab lo nom de bisbes de Roda y Barbastre, traslació autorisada per la Sèu Apostòlica a petició del rey Pere I d' Aragó y del bisbe Pons, com se veurà més endevant.

Jaume I, que existía en 842, es lo primer prelat després de la invasió sarrahina, de que dóna noticia lo P. Lacanal. De 887 a 922 figura *Adulf*, qui en alguns documents se titula bisbe pallarès, per quin motíu lo P. Pascual ha pretengut que fos Tremp la seva residencia, cosa no del tot comprovada. *Ató*, apareix des de 923 a 955 ab lo títol dels tres comtats de Sobrarbe, Ribagorça y Pallars. De 955 a 973 tením nova de *Odisent*, fill del comte Ramón, fundador de la catedral de Roda, nomenant-se bisbe de Ribagorça. *Aymerich I*, de 988 a 991; consagrà la esglesia de Lastanosa. *Jaume II*, en 996 consagrà la esglesia de Guil. *Aymerich II*, de 1016 a 1017, per haver caygut la ciutat de Roda en poder dels alarbs, se traslladà interinament a Llesp y consagrà les dues esglesies de Santa Creu y Sant Pere del monestir de Lavaix. *Borrell* (1017); consagrà les esglesies de Santa María de Roda, y de Sartaroy. *Arnulf* (1023 a 1067); segons tradició, li va ésser revelat lo lloch ahont estava sepultat lo cos de Sant Valeri, que fou conduhit de Estada a Roda. *Salomó* (1068 a 1075); assistí al Concili de Gerona del any 1068; fou deposat per acusació dels seus súbdits malgrat no poder-se-li imputar delictes coneguts. *Arnulf II* (1076 a 1077); no ha sigut degudament comprovada la existencia d' aquest prelat, per més que Zurita díu que va trobar-se en la conquesta del castell de

Munyones acompanyant a Sanxo Ramíreç. *Ramón Dalmàu* (1076 a 1094); concorregué a diferents concilis, restablí la vida canònica en la seva esglesia, havent obtingut que los seus canonges poguessen elegir los prelats de Roda. *Lupo* o *Llop* (1094 a 1097); elet pêl clero y poble, va ésser consagrat a Roma per lo Sant Pare Urbà II.

Bisbes de Barbastre y Roda

Pons (1097 a 1104); conseller de Pere I, va obtenir dels Papes Urbà II y Pasqual II autorisació pera traslladar la Sèu a Barbastre axí que sigués conquerida aquesta ciutat, com axí se féu en 1101. *Ramón II* (1104 a 1126); es venerat en los altars. Fou despossehit del bisbat de Barbastre, foragitant-lo de la ciutat, sots pretext de no ajudar al rey Anfós en guerra contra cristians, essent axí que l'acompanyà en la expedició de Màlaca, y quantes vegades sortía contra la moresma; però lo veritable motíu era la enveja de Esteve, bisbe de Osca, que volía ajuntar a aquesta diòcessis la de Barbastre. Allavors se retirà a Roda, ahont va romandre fins a la seua mort, mentres Esteve, per desobediencia a Pasqual II y a Calixte després, fou excomunicat, si bé prompte obtingué la absolució. *Esteve* (1126); aquest any acompanyà al rey Anfós a Barcelona després de la batalla de Corbins. Fou elet però no consagrat. *Pere Guillém* (1126 a 1135); la primera nova que de ell se té, es la consagració de la esglesia de Tolba, lo primer de Març de 1130. En 1134 acompanyava al rey Anfós en lo siti de Fraga. *Ramir*. Era germà del rey Anfós I, a qui succehí en la corona Aragonesa conservant sempre lo dictat de *bisbe electe*. *Gaufret* (1135 a 1143); consagrà les esglesies de Sant Miquel de Cornudella, la de Sant Adrià en lo cim del Turbó y en 1143 la de les Paúles. Fundà una confraría en la esglesia de Santa Eulalia de Barbastre pera defensar la Ciutat de les escomeses dels alarbs.

Restauració de la diòcessis de Lleyda

Guillém Pereç (1149 a 1176); ab lo títol de *electe Rotense* assistí a la junta de prelats y nobles del regne lo día 27 de Novembre de 1143, en la que lo comte de Barcelona, Ramon Berenguer, feu algunes donacions als Templers, establint aquesta ordre en los seus dominis. Durant lo siti de Lleyda usà de la metexa denominació, prenent possessió del bisbat que se restablí tan bon punt fou conquistada aquella ciutat en 24 de Octubre de 1149, consagrant lo día 30 del metex més, pera que servís de catedral, una meçquita que se trobava junt a la fortalesa com tenim ja manifestat. Donà organisació al nou cabilde y una constitució fonamental per la que en lo successiu se governés. Axí meteix facilità l' establiment dels canonges de Sant Ruf d' Avinyó en lo convent que s' acabava de fundar a les afores de Lleyda. En 1158 convocà un sinodo a Roda pera acabar d' una vegada les diferencies que hi havien entre l' Abat de Alaon y l' Arcedià de Roda, sobre la possessió y drets de la esgle-

sia de Sant Joan d' Elíns. *Berenguer* (1177 a 1191); fill natural de Ramón Berenguer, era Abat de Montearagón y elet bisbe de Taraçona. Assistí al Concili general de Letràn en 1179. Lo séu germà, Anfòs II, d' Aragó, li encarregà una embaxada prop del rey de Castella sobre la restitució del castell d' Ariça y la guerra contra Don Ferràn, rey de Lleó. En 1191 va ésser trasladat a la Sèu de Narbona. *Gombau de Camporrells* (1192 a 1205); defensor constant dels drets de la seva esglesia, recobrà, entre altres, los que havía usurpat Ermengol VIII, comte d' Urgell, qui va ésser nomenat canonge d' aquella, després d' haver-ne fet solempnial restitució. En 22 de Juliol de 1203 se posà la primera pedra de la catedral ja descrita.

Berenguer de Erill (1205-1235); en lo séu temps s' introduhí la regla del Cister en lo monestir de Santa María de Lavaix, unint-lo al monestir de Bonafont. També se troban diferentes fundacions de comunitats relligioses en lo període que governà la diòcessis. En 1229 tingué lloch en la capital del bisbat un Concili presidit per Joan, Cardenal Sabinense, Llegat de Gregori IX, de qual acte arrenca la reforma de la disciplina eclesiàstica en aquesta provincia. *Pere de Albalat* (1236 a 1238); junt ab Sant Bernat Calvó y Sant Ramón de Penyafort, rebé del Papa Gregori IX l' encàrrech d' elegir lo primer bisbe de Mallorca y consagrar-lo en nom de Sa Santetat. En 1237 se celebrà a Lleyda un Concili en lo que s' encarrega als Dominichs y Franciscans la inquisició contra los juhéus del regne. Va ésser arquebisbe de Tarragona. *Ramón de Siscar* (1238 a 1247); assistí al Concili de Tarragona que convocà l' arquebisbe Pere de Albalat y celebrà sínodo en 1240. Se suscità lo plet entre los capítols de Lleyda y de Roda sobre la concorrencia d' aquest derrer en les eleccions de bisbe. En la sentencia que dictà junt ab lo séu antecessor y Metropolità de Tarragona en 26 Març de 1244 se determina que la tercera part de vots fossen del Capítol de Roda, avisant al Prior y Canonges, abans de procedir a la elecció y venint obligat lo Capítol de Lleyda a mantenir durant tres díes als comissionats de Roda. *Fr. Guillém de Barberà* (1248 a 1254); prior del monestir de Santa Catarina de Barcelona, fóu elet per l' arquebisbe de Tarragona, D. Pere de Albalat, Sant Ramón de Penyafort y Fr. Miquel, per comissió especial del Sant Pare en vista de la discordancia entre los capítols de Lleyda y Roda pera fer la elecció. Lo 15 de Març de 1248 y 8 d' Abril de 1253 assisteix als Concilis tinguts a Tarragona. *Berenguer de Peralta* (1256); morí sense haver sigut consagrat. Se li ha tributat culte com a Sant en aquesta esglesia, anomenant-se porta de Sant Berenguer, la més propera al séu sepulcre en la vella catedral. *Guillém de Montcada* (1257 a 1282) com a bisbe elet assisteix a les Corts que Jaume I celebrà a Lleyda lo día 4 d' Abril de 1257 pera confirmar a les esglesies tots los seus drets y privilegis. 31 Octubre 1278, consagració de la catedral. Convocà un sínodo ignorant-se la data. *Guillém B. de Fluvià* (1283 a 1284); va assistir al Concili provincial convocat per l' arquebisbe Bernat Olivella. A ell se dèu la constitució dels set canonges préveres

obligats al torn de les conventuals, per setmanes. *Gerau de Andrià* o *Andirà* (1291-1298); se troba en lo primer Concili convocat per l' Arquebisbe D. Rodorich Tello en 15 Març de 1291 y en lo de Lleyda de 1 d' Agost de 1294, havent celebrat sínodo diocessà lo 6 de Març d' aquest derrer any. En 1293 autorisa que pugan tocar-se fins en temps de entredit les campanes nomenades *cimbala latronis et auroræ*. En 1297 se fà entrega del Sant Bolquer venerat en aquesta esglesia. *Pere de Rege* (1299 a 1307); entre altres Constitucions, manà que s' administrés lo Sant Baptisme sols en la catedral.

Pons d' Aquilaniu (1308 a 1313); era Prior de la esglesia de Roda. *Fray Guillém d' Aranyó* (1314 a 1321); era dominich, prior del Convent de Santa Catarina de Barcelona; celebrà diferents sínodos. En lo Concili de Tarragona de 1317 s' interessà pera la canonisació de Sant Ramón de Penyafort. Durant lo séu pontificat s' efectuà en la Sèu, la unió del infant N' Anfòs, después rey d' Aragó, ab Teresa d' Entença. *Ponç de Vilamur* (1322 a 1324); Dóna impuls a les obres del claustre y torre de la catedral. *Ramón d' Avinyó* (1324 a 1327); abat de Montearagón. Fundació del convent de PP. Agustins en la esglesia de Santa María de la Orta. *Arnau de Cescomes* (1327 a 1334); celebrà sínodo promulgant algunes constitucions. A ell se dèu la construcció de la capella de Jesús de la antiga catedral que consagrà essent bisbe de Tarragona. *Ferrer Colom* (1334 a 1340); manà recopilar les constitucions dels séus antecessors y dedicà una capella a la Concepció de la Santíssima Verge, en la catedral; assistí a la coronació del rey Pere IV. *Jaume Sitjó* (1341 a 1348); promulgà algunes constitucions regulant los enterraments en los claustres de la Sèu. *Esteve Mulceo* (1349 a 1360); assistí al Concili de Tarragona en 1357. En lo séu temps se dictà la constitució que eximía al Capítol y Canonges, del pagament del subsidi caritatíu que se devía al bisbe. *Romeu de Cescomes* (1361 a 1380); fóu conseller de Pere IV. La esglesia de Sant Joan va ésser consagrada durant lo séu pontificat. *Gerau de Requesens* (1380 a 1399); *Pere de Sant Climent;* elet en 1399 ab oposició per part d' alguns canonges per haver-se reservat lo Sant Pare la provisió. Era canonge de aquesta catedral y ab aquest càrrech quedà per decissió del Papa Benet XIII, no havent pogut ésser consagrat ni confirmat.

Joan Bauphes (1403); natural de Normandia, fóu nomenat per lo Papa Benet XIII en recompensa dels serveys que li havía prestat. *Pere de Çagarriga* (1404-1407); presidí lo Compromís de Casp y va ésser Arquebisbe de Tarragona. *Pere de Cardona* (1407-1411); a la mort del rey Martí, se declarà partidari del comte d' Urgell. *Domingo Ram* (1412-1435); era natural de Alcanyíç y bisbe de Osca d' ahont va ésser trasladat en 13 de Novembre de 1415. Assistí al Concili de Constança, al de Tarragona celebrat en 1424 y al de Tortosa en 1429. Lo 23 de Setembre de 1430 conferí ordres ab lo dictat de Cardenal essent després trasladat a Tarragona. *García Aznarez* (1435 a 1449); entrà en aquesta diòcessis en 1438. Progectà la unió de tots los hospitals

existents a Lleyda, en un sol que se construiría en lo cap-pont cosa que destorbà la seva mort ocorreguda lo 13 de Març de 1449 al retornar d' una embaxada a Nàpols per encàrrech del Rey. *Antoni Cerdà* (1449 a 1459); mallorquí de naxença, era nomenat Cardenal Messinense per haver sigut traslladat des d' aquella diòcessis a la de Lleyda en quina universitat va estudiar. Se començà a construir l' hospital general en lo que s' havían d' incloure los allavors existents en la Ciutat.

Lluis Joan del Milà (1461 a 1510); era nebot del Papa Calixte III. Va ésser Cardenal del títol dels quatre Sants Coronats y Llegat de Bolonia y del exarcat de Ràvena. Havent sigut nomenat bisbe en 1460, no residí en la seva esglesia fins al 1464. En les seves ausencies que foren moltes, governava la diòcessis lo bisbe auxiliar Vicent Trilles. Pera lo día 8 de Novembre de 1494 tenía convocat sínodo a Aspa *propter pesteus* a Lleyda, que se traslladà pera lo día 20 del meteix mes a Alfèç. *Fr. Joan de Enguera* (1511 a 1513); pertenexía a la ordre de Sant Domingo. Essent bisbe de Vich va ésser trasladat a Lleyda y després a Tortosa de la que no prengué possessió per haver-lo sorprès la mort. *Jaume Conchillos* (1513 a 1542); procedía de la Seu de Catania. Celebrà sínodo l' any 1525, fundà una càtedra d' escriptura en la Universitat y visità personalment lo monestir de Roda. *Martí Valero* (1542); morí sense haver pres possessió. *Ferràn Loaces* (1543 a 1553); celebrà sínodos en 1549 y 1550. Assistí a la sessió del concili Tridentí celebrada en 25 de Janer de 1552. Va ésser nomenat successivament bisbe de Tortosa, Arquebisbe de Tarragona, Patriarca de Antioquía y Arquebisbe de Valencia. *Joan de Arias*, nomenat en 1553, convocà sínodo pera lo día 17 de Janer de 1554 y morí en lo mes de Juliol del meteix any. *Miquel Despuig* (1556 a 1559); de bisbe d' Urgell vingué a la Sèu de Lleyda. Celebrà sínodo en 1557 y va interessar-se en gran manera per la Universitat d' aquesta ciutat y per los estudis en general havent fundat lo col-legi de la Concepció pera dotze estudiants pobres. Assistí a la segona obertura del Concili de Trento. *Antoni Agustín* (1561 a 1577); es una de les figures que més ressurten en aquest bisbat. Havía sigut canonge de Osca des de 1556 y era bisbe de Alifa, quan presentat per Felip I de Catalunya y II de Castella, fóu promogut a la Sèu de Lleyda per Pius IV ab butlla de 8 Agost de 1561. Prengué part mólt activa en lo Concili de Trento quins decrets manà publicar en la seva esglesia en 27 Agost de 1564, assistint en Octubre del meteix any al Concili Provincial congregat a Tarragona al obgecte de admetre aquell Concili. Axí meteix convocà sínodo diocessà que ocasionà alguna discordia ab lo Capítol satisfactoriament solucionada al poch temps. Publicà un Ritual Ilerdense, cuydà ab zel verdaderament apostòlich de la seva diòcessis que abandonà lo 19 de Febrer de 1577 per ésser promogut a la Sèu de Tarragona en butlla de S. S. de 17 de Desembre del any anterior. *Miquel Tomas* (1578); era de *nació mallorquina*, com díu una nota del arxíu copiada per en Villanueva. Va pendre possessió del bisbat per poders en 23 de Maig de 1578 y morí

lo día 9 de Juliol del meteix any. Quedà la diòcessis vacant fins que fóu elet *Carles Domenech* (1580 a 1581); natural de Barbens y Abat de Vilabertràn (Empordà) morí lo 28 d' Octubre de 1581. *Fr. Benet Tocco* (1583 a 1585); de Abat del Monestir de Montserrat, passà als bisbats de Vich, Gerona y derrerament a Lleyda. Havent mort l' any 1585 (31 de Janer) fóu enterrat a Montserrat. *Gaspar Joan de la Figuera* (1585 a 1586); Bisbe de Jaca y després d' Albarracín, passà a Lleyda morint a Montserrat en ocasió de passar la revista que se li havía encarregat. Entre los séus familiars figura Sant Joseph de Calasanz que va ésser lo séu confessor. *Joan Martinez de Villatoriel* (1586 a 1591); de Inquisidor d' Aragó passà a aquesta diòcessis en 23 de Setembre de 1586. Prohibí que ningú combregués pera cumplir ab la Esglesia fins tres díes després d' haver confessat. *Pere de Aragón* (1592 a 1597); prengué possessió d' aquesta diòcessis en 17 d' Agost de 1592, després d' haver ocupat les Sèus de Vich y Jaca. Va obtenir pera la seva esglesia algunes reliquies de Sant Ramón bisbe de Roda.

Francesch Virgili (1599 a 1620); era natural de Tarragona. Celebrà sínodo en 1600 y 1618. Va visitar la Universitat per encàrrech especial del Rey que motivà la reforma de 1613. *Pere Anton y Serra* (1621 a 1632); convocà sínodo pera lo 22 de Maig de 1622 y morí abans de cumplir ab los devers que li imposava lo càrrech de diputat general de Catalunya per lo braç eclesiàstich pera lo que havía sigut elet en 1629. *Fra Antoni Perez* (1633 a 1634); va ésser trasladat des de la Sèu d' Urgell a Lleyda, prenent possessió d' aquest bisbat en 9 de Juny de 1633, y en 16 de Març del següent, després d' haver celebrat sínodo, passà a Tarragona. *Pere de Magarola* (1634); havía sigut bisbe de Perpinyà y de Vich quan vingué a Lleyda. En la butlla de traslació se li advertí que posés a Montçó un Vicari general pera que regís en lo districte d' Aragó los pobles pertanyents en lo espiritual al susdit bisbat. Havent près possessió lo 12 de Juny, morí lo 20 de Desembre del meteix any. *Bernat Caballero de Paredes* (1636 a 1642); Urbà VIII per butlla de 13 Agost de 1635, lo traslladà des de Oriola, no prenent possesió fins lo 7 de Febrer del any següent. Convocà sínodo y fóu designat pera la Sèu d' Oviedo lo día 13 de Janer de 1642, puix no podía continuar a Lleyda, d' ahont va haver de fugir per mostrar-se contrari al moviment iniciat a Catalunya contra lo mal govern de Felip III de Catalunya y IV de Castella. *Fr. Vicent Margarit* (1642); si bé fóu elet, no arribà a pendre possessió. *Pere de Santiago* (1645 a 1650); desterrat de Solsona per lo partit dominant a Catalunya, trobant-se a Aragó y recobrada Lleyda, sigué designat pera aquesta diòcesis en 14 de Novembre de 1644, entranthi lo 24 de Març de 1645. Lo día 29 de Maig de 1646 celebrà sínodo, aprovant-se diferentes constitucions sobre los mals ocasionats per la guerra, tractant-se de reedificar los monestirs arrunats per la metexa. *Fra Gaspar Català de Montsonís*, elet en 1651, morí en 11 de Febrer del any següent sense haver sigut consagrat. *Miquel de Escartín* (1656 a 1664); l' estat

anormal en que-s trobava Catalunya va ésser causa de no provehir-se aquesta esglesia fins que va designar-se al qui era bisbe de Barbastro. Celebrà sínodo en 1657 y visità la Universitat de ordre del Rey, motivant la reforma datada a Aranjuez a 12 de Maig de 1662. Derrerament fóu trasladat a Taraçona. *Brauli Sunyer* (1665 a 1667); del bisbat de Vich passà al de Lleyda havent assistit essent elet, al Concili celebrat a Tarragona lo 10 de Setembre de 1664. *Joseph Ninot* (1668 a 1673); va ésser Canonge de Barcelona, Auditor de la Rota Romana y Bisbe de Gerona, y seguidament de Lleyda. *Jaume de Copons* (1674 a 1680); de arcedià d' Andorra en la Sèu d' Urgell y bisbe de Vich, sigué traslladat a la present diòcessis pêl papa Climent, prenent possessió lo 26 de Febrer del any primerament anotat. Se celebrà sínodo durant lo séu pontificat. *Francesch Berardo* (1680 a 1681); morí abans del any d' haver-se possessionat del càrrech. *Miquel Geroni de Molina* (1682 a 1698); va ésser traslladat des de Malta. En 1691 convocà sínodo.

Fra Joan de Santa María Alonso de Valeria; era també de Solsona y trobant-se a Viena d' embaxador de Carles II va ésser nomenat pera la Sèu Lleydatana en 1699 y morí a 15 de Desembre de 1700. *Fra Francesch Solís* (1701 a 1714); en 1702 celebrà sínodo. A causa de la guerra de successió hagué d' abandonar la antiga Sèu convertida en castell, traslladant la catedral a la parroquia de Sant Llorenç en 1707. Per butlla de 14 Janer de 1714 fóu nomenat bisbe de Córdoba. *Fr. Francesch de Olasso Hypenza* (1714 a 1735); relligiós de la ordre de Sant Agustí, va pendre possessió del bisbat en 4 Agost de 1714, establint-se de moment a Montçó per tenir arrunat lo palàu de Lleyda. Celebrà sínodo que imprimí en 1714. També publicà un Ritual. Emprengué la fundació del Seminari Conciliar després que va ésser suprimida la Universitat de Lleyda. *Gregori Galindo* (1736 a 1756); celebrà sínodo en 1740 y erigí lo Seminari, axí com també fundà lo convent de les monges de la Ensenyança, en quina esglesia fóu soterrat. *Manuel Macías de Pedrejon* (1757 a 1770); celebrant sínodo, posà la primera pedra de la nova catedral a 17 d' Abril de 1761. *Joaquim Antoni Sanchez Ferragudo* (1772 a 1783); continuà la fàbrica de la nova catedral a la que contribuí ab importants donatíus, y la consagrà a 28 de Maig de 1781.

Geroni María de Torres (1784 a 1816); a 28 de Juliol de 1786 consagrà lo nou altar major de la catedral començat en vida del séu antecessor. Lo día 6 de Febrer de 1789 disposà la celebració de solemnes funeralls en sufragi del monarca Carles III, a qui tant devía aquesta esglesia. Va ésser vocal de la Junta Suprema de defensa establerta a Lleyda en los començos de la guerra de la Independencia, havent-se de refugiar més tart a Mallorca, d' ahont retornà a possessionar-se del càrrech. Havent-se-li concedit un auxiliar pera la governació de la diòcessis, en 3 de Desembre de 1815, ab lo títol de bisbe de Scitópolis, consagrà al canonge que als pochs mesos lo succehí en la mitra, nomenat: *Manuel Villar;* aquest havía sigut designat en 8 de Maig de 1816,

però fins al 4 de Desembre no va pendre possessió, morint lo 31 d' Agost del següent any. *Remigi Lasanta de Ortega* (1818); bisbe de Panamà y després de Nostra Senyora de la Pau, que renuncià ab motíu de la rebelió d' aquells dominis. Havent sigut nomenat pera la Sèu de Lleyda y près possessió en 11 de Setembre, al passar a la nova diòcessis emmalaltí a Tàrrega y morí a 14 de Novembre. *Simó Antoni de Rentería y Reyes* (1819 a 1824); presentat lo día 27 de Març de 1819, prengué possessió lo 16 de Juny següent. Ab los seus escrits y paraula defensà los drets de la Esglesia amenaçats per les Corts de 1820, lo que motivà que en 13 de Febrer de 1823 fós separat de la diòcessis a la que tornà en 2 de Novembre, passada la època constitucional. Va ésser proposat pera la Metropolitana de Santiago, que no pogué desempenyar per haver mort en 24 d' Octubre de 1824. *Fr. Pau Colmenares* (1825 a 1832); era general de la ordre Benedictina quan fóu designat pera lo bisbat de Lleyda en 26 d' Agost de 1824. Preconisat lo 20 de Desembre, consagrat a Madrid lo 20 de Març de 1825, prengué possessió en 6 d' Abril y entrà a la capital lo 8 de Juny. Visitant la diòcessis morí a Montçó lo 20 de Juny de 1832. *Julià Alonso* (1833 a 1844); general de la ordre premonstratense. Preconisat en 15 d' Abril de 1833, va pendre possessió lo día 13 d' Agost. Les turbulencies polítiques l' obligaren a abandonar la capital de la diòcessis. Se li formà causa per suposar-lo compromès ab la Junta Corregimental que en Maig de 1837 se plantejava a Ager. Va recaure sentencia condemnatoria en 7 d' Octubre de 1840, trobant-se a França, ahont va continuar fins a la seva mort, ocorreguda a Nimes en 18 de Febrer de 1844, ab tot y poder retornar a Espanya, puix havía cambiat la situació política. *Joseph Domingo Costa y Borràs* (1848 a 1850); consagrat a Madrid lo 19 de Març de 1848, immediatament va pendre possessió de la seva diòcessis. Formà part de la Junta mixta instalada a Madrid pera l' arreglo dels negocis eclesiàstichs. Presentat pera lo bisbat de Barcelona en Juny de 1849, va ésser preconisat per Pius IX en 7 de Janer de 1850. En 1857 fóu nomenat arquebisbe de Tarragona ahont morí dèu anys després. *Pere Cirilo Uriz Labayru* (1850 a 1861); natural de Olite; presentat per S. M. en 22 de Juliol de 1849, fóu preconisat lo 22 de Març de 1850 y consagrat lo 29 de Setembre. Va pendre possessió lo 12 d' Octubre y lo 24 del meteix mes feu la solemne entrada a la capital. En 24 de Desembre de 1861 sigué preconisat pera Pamplona ahont morí lo día 7 d' Agost de 1870. *Marian Puigllat Amigó* (1862 a 1870); nasqué a Tona (Vich). Preconisat en 21 de Maig de 1862, fóu consagrat lo día 12 de Octubre y possessionat en 9 de Novembre del meteix any. Morí a Roma lo 3 de Febrer de 1870. *Tomàs Costa Fornaguera* (1875 a 1889); fill de Calella, en la provincia de Barcelona y diòcessis de Gerona. Canonge lectoral de Càdiç, fóu presentat en 1875 y preconisat en 23 del meteix mes, essent consagrat en la esglesia parroquial de la seva vila nadiva, en 23 de Janer de 1876 entrant a Lleyda lo 13 de Febrer següent. Lo 29 de Maig de 1889 fóu promogut a la arxidiòcessis de Ta-

rragona ahont entrà en Octubre del meteix any després d' haver-se-li imposat lo Pali lo 20 d' aquell mes en la esglesia de Calella. Lo día 6 de Juny de 1907 celebrà lo 50 aniversari de la seva ordenació sacerdotal, havent-li enviat ab tal motíu lo Sant Pare Pius X (18 d' Octubre de 1907), afectuosa salutació y la Apostòlica Benedicció extensiva a tota Catalunya.

Joseph Messeguer y Costa (1890 a 1905); natural de Vallivana (Castelló). Elet lo 30 de Desembre de 1889 y consagrat lo 19 de Març de 1890, entrà en 19 d' Abril d' aqueix any, governant encertadament la diòcessis fins que preconisat arquebisbe de Granada en 17 de Març de 1905 abandonà Lleyda pera entrar en aquella ciutat en 24 de Setembre següent. Restaurá la antiga parroquia de Sant Martí, construhí lo nou Seminari Conciliar posant-se ja la primera pedra lo 7 de Març de 1893 en quina data s' inaugurà també lo Musèu Diocessà. *Joan A. Ruano y Martín;* es natural de Lavellès (Salamanca). Consagrat bisbe de Barbastro en 16 d' Abril de 1900, preconisat de Lleyda en 14 de Desembre de 1905, va pendre possessió en 30 de Juny de 1907, y lo día 4 de Juliol feu sa solemnial entrada.

Per lo que tením anotat se vèu que figuran en la esglesia de Lleyda noms ilustres per diferents conceptes, com Sant Ramón, bisbe de Roda, Antoni Agustín, Sant Berenguer de Peralta, Berenguer d' Erill, Gregori Galindo, Geroni María de Torres y tants altres dels quins hem fet esment en lo precedent episcopologi; també devèm fer esment del Infant don Pere, germà del Conqueridor, y lo fill d' aquest l' Infant don Sanxo, Calixte III y Sant Vicents Ferrer, graduat en la Universitat d' aquesta ciutat, que axí meteix guarda perdurable recort de Sant Ramón de Penyafort y dels fundadors Sant Joan de Mata, Sant Francesch de Assis y Sants Joan de Perusa y Pere de Saxoferrato, que continuaren la missió de Sant Francesch y Sant Joseph de Calasanç. Lo canonge Francesch Segarra y Baldrich, qui demostrà gran activitat en la construcció de la moderna catedral; Joseph Geroni Besora, qui dexà manuscrites unes *Notas al episcopologio de Lérida;* Esteve Cosellas (97), Francisco Girvés (98). Dexèm de nomenar los qui han sobressortit en la època moderna per ésser de sobres coneguts y no fer interminable aquesta llista, però ab tot y no pertànyer a aquesta esglesia, no podèm passar per alt en aquest lloch al Doctor Francesch Fleix, fill ilustre de la present capital, qui després d' haver ocupat la Sèu de la Habana, fou més tart arquebisbe de Tarragona, ahont morí en 1870.

Los Concilis celebrats a Lleyda y los acorts presos venen a demostrar igualment la importancia que en tots temps ha tingut aquesta esglesia.

Apart del Concili en aquesta capital congregat en la època goda (546), lo

---

(97) Publicà: *Discursos astrológicos de un cometa; De potestate regia et pontificia; De officio cancellarii studiorum generalium Academiæ. Ilerd. an. 1680.*

(98) Disertació publicada per Lacanal en la *España Sagrada. «De episcopali Sede S. Licerii. Disertatio Novo episcopologio Ilerdensi præmittenda».*

primer de que-s té noticia després de la reconquesta de Lleyda es lo de 1173, presidit per lo Llegat Apostòlich Cardenal Jacinte, que ab lo nom de Celestí III ocupà més tart la Càtedra de Sant Pere. Fora l' arquebisbe de Tarragona Guillém de Torroja, se desconeix quins altres bisbes de la provincia hi assistiren. S' aprovaren 23 cànons. En lo de 1190 presidit per lo cardenal Gregori, consta que hi estigueren presents los prelats de Tarragona, Çaragoça, Lleyda, Calahorra, Taraçona, Urgell, Barcelona, Vich, Gerona y Tortosa. Lo que va celebrar-se en 1229 ab assistencia del cardenal Joan, llegat del Sant Pare, l' Arquebisbe de Tarragona y los bisbes de Lleyda, Barcelona, Vich, Gerona, Urgell, Osca y Tortosa, va tenir mólta importancia per los negocis que se tractaren y pêl nombre de cànons aprovats, los quals arriban a trenta set. Després d' aquest trobàm que se celebran bastant sovint, axís es que en 1237 se reuneix pera tractar de la inquisició dels heretges; en 1246, o tal vegada dos anys abans, tenía per obgecte absoldre a Don Jaume I, per haver manat tallar la llenga al bisbe de Gerona, confessor séu, mitjançant determinada penitencia. A aquest seguiren los de 1257, 1293, 1294, y per últim, lo de 1418, al que hi assistiren, ademés dels prelats, diferents abats dels monestirs de la provincia, tenint per obgecte estudiar la manera com podía acabar-se lo cisma que fomentava Benet XIII, des de Penyíscola.

* * *

Notes històriques.—Quan los cartaginesos y romans invadiren lo nostre territori, hi trobaren establerts diferents pobles ab un grau de civilisació bastant avençat ab los quals hagueren d' entrar en pactes quan no hi estigueren en oberta lluyta. Los antichs escriptors en los seus tractats de geografía al descriure la Iberia indican la seva situació mes no pot deduhirse clarament los límits respectíus y la extensió que comprenía quiscún d' ells. Lleyda era la capital dels Ilergetes, poble que ocupava bona part de la actual provincia y de la de Osca des de lo Segre al ríu Aragó per alt, fins al Ebre. Al descriure Estrabó (99) la Iacetania, (100) díu que comensava en los Pyrenèus y s' anava perllongant en grans planures fins a tocar ab los llochs o térmens de Ilerda y de Ileosca que són ciutats dels Ilergetes, poch distants del Ebre. Més endevant afegeix que la distancia que hi ha de Ilerda al Ebre, caminant vers occident, es de 140 estadis; a Tarragona, que cau al Austro, prop de 460 estadis; a Osca, que està al Nort, 540 estadis.

C. Plini (101) que comença la descripció des de Llevant, díu que per lo Pyrenèu se troban los Cerratans, la regió dels Ilergetes, y després d' aquests los Vascons.

---

(99) Estrabó, *Iberia*, llib. III.
(100) S' ha cregut que Jaca era la seva capital.
(101) *Naturalis Historiæ*, llib. III, Cap. III.

Ptoloméu al parlar dels pobles situats a la Espanya que va describint des de Nort y Ponent, afirma que desprès dels vascons venen los ilergetes y entre ells estàn les ciutats de Bergusia, Celsa, Bergidum, Erga, Succosa, Osca, Burtina, Gallica Flavia, Orgia, Ilerda (102). Desprès d' aquests los més orientals son los ceritans o cærretans, dels quins es la ciutat Julia Lybica, l' actual Llivia en la Cerdanya.

Francesch Martinez Marina en lo diccionari dels principals pobles ilergetes, manuscrit de la catedral de Lleyda publicat per lo P. Lacanal (103) continua los següents com a més importants dintre d' aquella regió: Ad Novas, Ad Nucem, Aesona, Aetosca, Attanagia, Balagarium, Bergidum, Bergusia, Burtina, Calagurris, Caum, Celsa, Cincenses, Cyssa, Damania, Ebellinum, Ereosca o Ileosca, Erga, Forum Gallorum, Gallica Flavia, Gallicum, Iliturgi, Ilerda, Mendiculeia, Octogesa, Orgia, Osca, Osicerda, Pertusa, Succosa, Saltus Liciniæ, Segienses, Toloces, Vescetania y Volcianos.

Los documents històrichs més importants que tením de aquest període, són les monedes ab la inscripció ᛗᐱᛘᛟX que ha sigut diferentment interpretada per los autors que les han estudiades. Erro, llegeix *Nilietza,* ciutat abundant en llana, situada en una pujada, creyent que aquest era lo nom vasch de Ilerda; Sestini, la traduheix per ILeRDaCH; Tichsen, interpreta ILTRA; Grotefend, ILERT; Saulcy, ILERGA; Boudard, EILERTA; Heiss y Delgado, llegexen ILTzRT o millor ILTzeRD (104).

Admetent aquesta derrera opinió que sembla la més provable, pot descomposar-se lo mot de Lleyda en dugues arrels *Il* altura, ciutat situada en un alt segons los dialectes parlats antigament a Espanya y altres llochs, y *Tzurda* o *Tzerda,* surda, alusiva a la raça que la poblava, com axí l' anomena Plini, *ilergetes surdaonum.*

En Delgado (105), anota 19 tipus diferents de aquestes monedes.

Les dugues primeres de 9 y 10 milìmetres respectivament, tenen grandíssima importancia per considerar-les encunyades en omonoia ab Massilia, en les Galies, com se acredita per les de plata de tipu de la derrera ciutat ab la nostra llegenda. Axò prova l' extens comerç que ja en aquella remota època mantenía Lleyda, puix s' han atribuit a la quinta època d' encunyació, ço es, des de les derreries del segle de Pericles fins al de Alexandre y per lo tant de les més antigues d' Espanya.

---

(102) Ab no massa fonament sobre tot en alguna d' elles, se fan correspondre respectivament ab les següents: Balaguer, Pobla de Segur, Berga, Organya, Sarinyena, Osca, Almudèbar, Fraga, Urgell y Lleyda.

(103) «España Sagrada,» vol. 46.

(104) J. Botet y Sisó en «Les Monedes Catalanes» vol. I, anota ILT(e)RD(a). Los romans provablement suprimirían la T pera suavisar la pronunciació resultant Ilerda.

(105) «Nuevo Método de clasificación de las medallas autónomas de España» per D. Antoni Delgado.— Sevilla 1876.

Abdues portan en l' anvers un cap que sembla d' Apolo mirant a la esquerra en la primera y a la dreta en la segona y en lo revers, apareix en la una la roda de quatre radis, y entre ells la llegenda M—A— ΡΛΨΟΧ — ᴗ y en l' altra, mitja roda en la part de sobre y entre les dugues aspes la A y la consabuda inscripció; debaix una lloba a la dreta.

En les restants monedes, de diferentes mides que arriban fins a 35 milímetres, hi figura un cap ibèrich en algunes ocasions voltat de dofins, y en lo

Monedes ilergetes (segle III abans de J. C. al segle I de J. C.)

reverç un cavall trotant montat per genet ab palma a la espatlla o bé ab la brida solta y estrella de cinch puntes al demunt y la inscripció ja coneguda, entre les potes; n' hi ha una que ademés porta com a marca en les anques les lletres EC junyides. Deuen especialment remarcar-se, una variant en la que lo cavall es sustituit per una lloba entre mitg de la susdita llegenda, y altra que en l' anvers en lloch del acostumat cap s' hi veu una mitga lluna, la inscripció repetida y un cap de lloba a la dreta.

Existexen ademés monedes de Ilerda y Cose o sia Lleyda y Tarragona ab la inscripció d' abdues ciutats en *omonoia*. Totes portan lo cap ibèrich ab una

espiga al derrera d' algún de ells y cavall ab genet y palma o bé lo cavall galopant ab la brida solta; al dessota les dugues llegendes unides. S' ha suposat que Olerdula (Sant Miquel d' Erdol) es corrupció de Ilerdula que per trobar-se en lo territori cosetà era nomenada cosetana.

Axí meteix són coneguts dos tipus monetaris de Ilerda y Salauri (Salòu) (106) ab les dugues llegendes ibèriques dessota del cavall galopant montat per genet ab palma a la espatlla en lo revers y en l' anvers un cap nú mirant a la dreta ab dos dofins al devant y un al derrera.

Per lo que acabàm de transcriure se veu que la nostra ciutat mantenía activa relació comercial ab les altres comarques y particularment ab les més properes de la costa cosetana; y de que los ilergetes constituían un poble fort que no se doblegava facilment devant dels poderosos, ho prova la resistencia que, guiats per Istolaci e Indortes, oposaren als cartaginesos com després Indibil y Mandoni s' alçaren en armes contra los exèrcits de Roma que anavan triomfants per tota la Iberia.

Malgrat consolidar-se lo poder romà en la nostra terra, no va pas desmerèxer la antiga importancia de Iltzerd, sinó que se posà més de rellèu ab motiu de les guerres entre Cesar y Pompey puix que los exèrcits d' aquest comanats per Afrani y Petrey, foren totalment desfets en los camps de Lleyda per lo propri Juli Cesar, després de mil peripicies que ell meteix nos explica fins al més petit detall (107).

En les monedes encunyades en temps d' August, apareix com a Municipi. Estava en la Espanya Tarraconesa y pertanyía al convent de Cæsar-Augusta.

A la època romana corresponen la meytat inferior de una estatua, un gran capitell d' ordre compost y un troç de columna estriada (108), que varen aparèxer al practicar los fonaments de la nova esglesia de Sant Joan.

Són poques les làpides que s' han trobat, en comparació al gran nombre que ne conexèm d' altres llochs y a les quals tan aficionats s' hi mostrava lo poble romà (109).

N.° 3009	N.° 3010	N.° 3011	N.° 3012
HERCVLI QVIET GENT VM	C. LICINIO C. F. GAL SATVRNINO AED. II. VIR FLAM PORCIA P. F. NIGRINA VXOR	AFRANIA L. L CHROCALE S	MARCIAE TEMPESTIVAE

(106) La segona llegenda se transcríu XALIR, XALIR IAN o be XALIR BN. Hi ha qui creu fà referencia als Salyes, pobles que habitavan als voltants de Marsella.

(107) Juli Cæsar «Comentariorum de Bello Civilli. Liber. I.»

(108) Estàn senyalades ab los nombres 8, 9 y 10 en lo Musèu arqueològich provincial.

(109) En lo catàlech d' Emili Hubner «Inscriptiones Hispaniæ latinæ», hi venen continuades ab los nombres 3009, 3010, 3011, 3012, 3013, 3014 y 5848. En lo musèu provincial ab los nombres 6 y 7 figuran les de Flavi Manlio y Cayo Licini.

N.° 3013	N.° 3014	N.° 5848
MELIA BORIA. FUL. F AN. LU. S. F. C	SERVILIAE SEVERIANAE	TI. MANLIO TI. F. GAL SILVANO. AED II VIR. FLAM CORN. FAVENTINA VXOR

Estrabó ja parla de una calçada que arrancant de Tarragona passant per los confins de Lleyda, segueix per Pamplona de la regió dels vascons, los derrers que tocan ja ab l' Occeà y va a parar a Idanusa que està tocant ab lo meteix Occeà y que tenía de llargaria 2,400 estadis. L' itinerari d' Antonino dóna lo nom y la distancia de les poblacions més propreres de la nostra capital en la següent forma:

De Italia a Espanya. De Summo Pyrenæo baxa cap a Juncaria, Gerunda, Barcinone, Stabulo Novo, Tarracone, Ilerda LXII (milles romanes), Tolous XXXII, Pertusa XVIII, Osca XVIIII.

De Astorga a Tarragona. Oscam, Caum XIX, Mendiculeya XIX, Ilerda XXII, Ad Novas XVIII, Ad Septimum XIII, Tarracone XVII.

Desfet l' imperi romà, escassejan les noves que tením de Lleyda durant lo periode wisigot, però queda plenament demostrada la existencia de la diòcessis puix que los seus bisbes aparexen suscrivint les actes dels Concilis celebrats en aquell temps a Tarragona, Barcelona, Gerona, Toledo y Çaragoça havent-se-n congregat un l' any 546 en la propria capital.

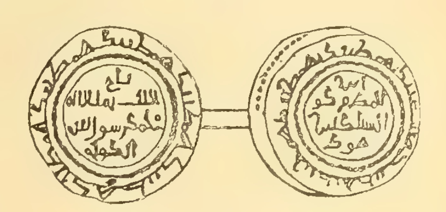
Cayguda en poder dels alarbs a les primeríes del segle VIII, cambià lo nom de Ilerda per lo de *Lareda* o *Lerita* y al ríu Sicoris se-l coneix per *Seguire* d' ahont ha vingut la actual denominació. En un principi depengué del califat, essent adscrita a la provincia de Çaragoça emprò temps a venir formá un waliat apart. La Sèu, com hem vist anteriorment, fóu trasladada per de promte a Ribagorça establint-se més tart definitivament a Roda.

Durant lo llarch període de la dominació musulmana, Lareda hagué de resistir en diferents ocasions les fortes embestides dels cristians que desitjavan la seva possessió. Unes vegades eran los comtes d' Urgell, altres los reys de Aragó los quins obtenían forts tributs del wali lleydatà. Més, debilitat lo poder alarb a mitgans del segle XII en la part occidental y meridional de Catalunya, quan tant sols li quedavan los abruptes penyals de Ciurana, lo derrer wali Aben Hilel, en 24 d' Octubre de 1149 va haver de rendir la plaça devant la irresistible força del comte de Barcelona Ramón Berenguer IV auxiliat per la noblesa catalana y aragonesa. Feta la solemnial entrada lo día 26, a 30 del meteix mes se restablí la Sèu consagrant-se al efecte la mezquita que se trobava junt a la Çuda. Lo reconexement a favor del comte de Urgell y dels Templers va fer-se en la forma ja indicada en la nota 90.

Del 14 de Novembre següent es la concordia entre lo Comte y Aben Hilel *Dominum castri de Lerida*, en virtut de la qual lo primer ofereix al segón les

naus necessaries pera que puga passar a Mallorca ab dos cents cavalls; li cedí també la meytat de les paries dels llochs y alory en que quedava en aquestes terres heredat y l' Alchaid donà arrahenes per la entrega promesa dels castells de «*Çalamnera et Cegdi et Escarps et Seròs et Calaterra et Aitona et Jebut et Castel de Ases et Alcholea,* et donet *illi Albesa et Afesta,* et Monte accuto, et Alchaid teneat Soses per *suum alodium et suos molinos in Lerida et suos alodios.*»

Malgrat les quatre centuries que estigueren los alarbs en aquestes terres y lo rastre que dexaren en les costums y en la toponimia de la comarca, en prou feynes podèm admirar res de lo molt que forçosament deurían construir. Emperò la cequia del Segrià té totes les provabilitats d' ésser obra per ells començada. La numismàtica nos mostra alguns interessants exemplars dels seus encunys. Del wali Jusuf Almotaffir, vulgarment conegut per Almudafar, fill del rey de Çaragoça, Çuleiman Al-Moçtain, nos pervenen dugues monedes d' or, quatre dirhems de plata, quatre de billó y sis de coure corresponents a les dates de 1047, 1058, 1059 y 1066. Se coneix ademés altra moneda que se creu encunyada a Tortosa o bé a Lleyda perque porta lo títol Moizo Daulah que se llegeix en monedes de les dugues ciutats. Per lo que se refereix a la toponimia si que trobàm ben marcada la seva influencia com anotarem al parlar del partit judicial y veurèm encara més al estudiar los pobles de tota la comarca inclohent-hi los del Segrià que pertanyen al de Balaguer.

Moneda alarb de Lleyda

Queda plenament demostrada la importancia de Lareda en l' esmentat període, lo desenrotllament de les seves industries particularment la agricultura, podent-se deduhir la gran extensió del terme jurisdiccional en aquell temps, de les adjuntes notes que extractàm d' un valiós document històrich que nos ha fet conèxer lo incansable escorcollador de les coses lleydatanes en Joseph Pleyan de Porta (110). Des de les metexes *penelles* que eran de Lleyda y s' allargava fins a la torra de *Abihumet* y fins la torra *Dalgar* y la torra d' *Dalbulei* que es prop del sot de Corbins. Com totes les demés, aquestes torres ab los seus térmens eran de Lleyda. Igualment pertanyían al dit terme la torra de *Merana* que fóu de Çaida y la torra de *Picabay.* Tot lo que hi havía sobre lo camí que conduhía a Corbins fins al meteix *morral* situat sobre de Corbins y fins al Noguera y l' hort que fóu *Davinfamar,* era del terme de Lleyda y allí se dividía ab lo de Corbins. Baxava seguidament més enllà del Segre, sobre la vila d' *Aquilar* fins a les metexes pennes de *Vallach* que són entre *Termens* y *Aquilar* y allí se dividían los térmens de Lleyda y de Balaguer. Se dirigía lo de Lleyda cap a la torra de *Çaharig,* y la torra de *Sagàs* que eran del susdit

(110) «Memoria histórica acerca de los tiempos árabes y de la restauración de Lérida».—1880.

terme, la torra de *Sagàs* limitava ab la *Dalbaxig* que era de Balaguer y se nomenava torra dels *Archs* y *Belvís* que pertanyían a Lleyda y arribava fins a

Situació aproximada de les torres y llochs, avuy desconeguts: 1. *Abilumet.*—2. *Dalgar.*—3. *Dalbulei.*—4. *Sottu.*—5. *Picabay.*—6. *Davinfamar.*—7.—*Daquilart.*—8. *Çaharig.*—9. *Sagàs.*—10. *Caten.*—11. *Dabinavita.*—12. *Hospital.*—13. *Morral.*—14. *Madrigueram.*—15. *Portel.*—16. *Femosa.*—17. *Davinpelach.*—18. *Dalvoatob.*—19. *Davinaçalon.*—20. *Davinavista.*—21. *Monmeneç.*—22. *Montfredel.*—23. *Castillon.*—24. *Bataylla de Fraga.*—25. *Las Arcas.*—26. *Dalroge.*—27. *Çalmedina.*—28. *Serra petrosa.*—29. *Sas o torre Davinacalof.*—30. *Daumfiig.*—31 *Davinfortuynols.*—32. *Petras.*—33. *Unilla.*—34. *Daçlen.*—35. *Grupo de torres.*

Caten que també era de aquesta última y afrontava ab la torra *Dabinavit* o de *Pedrillons* corrent-se cap a *Çidamon* de Lleyda igualment.

Lo de *Çidamon* comprenía fins al Hospital y d' aquí fins al *morral de Carraçumada* (Lleyda) y se nomenava *Portel;* se dirigía a la metexa *madrigueram* extenent-se fins al *Portel* prop de *Miralcamp* seguint cap a *Femosa* de-

baix de Juneda que ab los seus térmens eran de Lleyda y *Turrisgrosa* que fóu de *Monof.*

La torra *Davinpelach* que fóu de *Damnalaçdeb*, de Lleyda y la torra de Ramón Roig que fóu Dalboatab de Lleyda y la torra *Davinaçalon* nomenada també *Dalvaç* fins a la serra de *Portel* y al *Velosel* que eran de Lleyda y fins a la torra Davinavita, que també ho era, y fins al *Ríu de Set* y al *Portel Roig*, y Turris y Sudanel y altres torres que hi havía entre mitg ab los seus térmens, corresponían al de Lleyda fins a la *val de Bovera* (sobre de Flix) y a *Monmeneç* (serra de Montmeneu) extenent-se per la altra part fins a *Masalcoraix* (que no era de Lleyda), d' allí pujava fins a *Monfredel* y *Casteillon* que-s trobavan sobre la propria *Bataylla de Fraga* y arribava fins a la *Clamor* que hi havía entre Çaidi y *Fraga* y seguint la metexa clamor passava per devant de la torra de les *Archas* continuava fins a la torra de *Alroge* y la torra *Çalmedina* pujant des de la *Clamor* per *serram petrosam*, a la entrada del *Sas* ahont se dividían los térmens de Lleyda y de *Tamarit* y *Almenara*. Seguía lo de Lleyda cap a la torra que hi havía en lo *Sas* y fóu *Davincalof;* passava entre Davinfiig y Davinfortuynols que era de Lleyda y conseguía les *Petras* que estavan sobre la metexa torra dividint-se allí los térmens de Lleyda y *Alguayra*, extenent-se fins a *Unilla*, d' aquí corría vers los colls de la torra Daçlen ahont té sortida la vía *Dalvella*, y dels metexos colls pujava fins a la torra que hi havía sobre *Tabach* que era de Lleyda y baxava a la torra de *Gilabert*. Des de aquesta torra, lo terme de Lleyda agafaba fins a *Almenara la Veylla* que encara era de Lleyda y fóu Davinferre.

Les torres *Davinumiç*, *Davacariça*, *Davacanicelas*, de les Quadres, *Davalachin*, *Moreillon*, de les *Molas*, cases *Dabdalaçiç* que estavan prop de *Pedríç*, y les torres *Dabdagag* y *Davinbaxir* com totes les que s' alçavan debaix d' aqueix terme corresponían al de Lleyda.

Des de *Almenara la veylla* devallava lo terme de la nostra ciutat fins al *Noguera* y seguint lo curs d' aquest ríu corría cap a Corbíns y de Noguera ençà era tot de Lleyda y res devía tenir Albesa.

D' aquesta senzilla enumeració de llochs se deduheix que lo Territori de Lleyda tenía unes dotze hores de llarch en los punts més extrems.

Ramón Berenguer IV ja s' anomenava marquès de Lleyda abans de la reconquesta, títol que igualment s' atribueix en la amplíssima carta-pobla que junt ab lo comte d' Urgell otorgaren en lo mes de Janer de 1150 y en virtut de la qual quedavan los lleydatans amos de la Ciutat.

Les visites del comte barceloní abans y després del séu casament ab donya Peronella d' Aragó, sovintejaren bastant, axís com també hi feren llargues estades los seus successors, dels quals n' obtingué valiosos privilegis per los que s' administrava la ciutat; privilegis y costums d' excepcional importancia dintre del nostre dret (111).

(111) Costúms de Lleyda.—Còdich municipal compilat en 1228 per Guillém Botet essent cònsol

Per la seva particular situació, era considerada Lleyda la clau dels dos estats confederats y per axò segurament en un fet de tanta trascendencia com era la jura del que havía d' ésser lo gran rey en Jaume lo Conqueridor, en 15 d' Agost de 1214 hi veyan dintre dels murs d' aquella, reunides les Corts generals de les dues nacions que ab tot y ésser governades per un sol ceptre, se regían cada una a si metexa segons los pactes lliurement convinguts al efectuar-se la unió.

Lo senyoríu de Lleyda que era dels comtes d' Urgell, passa a ésser proprietat de Jaume I qui mostrà especial predilecció per la nostra ciutat, com ho provan les mercès y franqueses ab que va voler afavorir-la (112), y les Corts aquí celebrades en 1217, 1241, 1257 y 1275.

Emperò lo fet que més relléu li dóna a les derreries del meteix segle XIII, es la creació de la cèlebre Universitat que havía de posar lo nom de Lleyda al costat dels primers centres de cultura de la Europa mitg-eval y fins ben entrada la època moderna.

Comptant En Jaume II ab la autorisació de Bonifaci VIII pera fundar una Universitat en lo reyalme d' Aragó, que gaudis dels metexos privilegis concedits a la de Tolosa, escullí aquesta localitat pera establir-hi l' estudi general dels seus Estats ahont s' ensenyés lo dret canònich y civil, medecina, filosofía y arts y altres ciencies aprovades, al obgecte de que los súbdits no haguessen d' anar a terres estranyes a nodrir la seva inteligencia. La data de la creació es de 1.er de Setembre de 1300 y lo día 5 del propri mes y any prohibí baix pena de mil florins que en altre lloch dels seus dominis s' ensenyessen les sobre dites facultats.

Per més que-l rey donava al Concell general de Lleyda lo govern y ordenació de la Universitat, no es de creure li concedís la immediata inspecció del esmentat estudi ni en la provisió de càtedres ni en la jurisdicció sobres los seus individuus. Segons lo plan aprovat ab data 2 de Setembre, los estudiants

---

de la Ciutat, a prech dels altres tres cònsols y demés ciutadans, segons declara lo meteix autor en lo prefaci. Ademés d' aquest, conté una rúbrica inicial y tres llibres dividits igualment en rúbriques no numerades que forman un total de 179: dels tres llibres, sols lo tercer porta l' epigraf «De consuetudinibus non scriptis.»

Les fonts del expressat còdich per l' ordre en que devían observar-se, són: 1.er Costúms escrites (llibre II). 2.n Costúms no escrites (llibre III). 3.er Privilegis dels prínceps (llibre I. Conté la carta de població donada a Lleyda en 1149 per Ramón Berenguer IV comte de Barcelona, y Ermengol comte d' Urgell; confirmació de la esmentada carta per Anfòs I y Ermengol comte d' Urgell; altra confirmació per Pere I rey d' Aragó y Ermengol d' Urgell y finalment comprèn lo privilegi donat a la ciutat per Jaume I). 4.rt Usatges de Barcelona. 5.nt Lleys godes. 6.xt Dret romà. En la rúbrica «de villis nostris» nomena los llochs ahont s' extenía la observancia d' aquestes consuetuts figurant-hi entre ells Alamurs, Palàu, Alvares, Rufea, Cuguylada, Villanova, Femosa, Albatarre.

Lo rey Pere III en 27 de Març de 1386 dictà una ordenança municipal pera la ciutat de Lleyda que va ésser reformada per Joan I en 20 de Març de 1387.

(112) Trenta nou documents a qual més important anota en Rafel Gras en un article titulat «Jaume I y la ciutat de Lleyda». Butlletí del Centre Excursionista de Lleyda.—Març a Maig de 1908.

forasters, cada any elegían rector de la Universitat, consiliaris, bedel y *bancaris* ab la metexa potestat que tenían a Bolonia y demés Universitats d' aquell temps ab facultat d' establir les ordinacions que creguessen oportunes. Lo canciller devía ésser sempre un canonge de la Catedral de Lleyda devant del qual y del rector eran examinats los qui aspiravan al grau de doctor. Tant los individuus del estudi, com los llibreters, mercaders de pergamins y d' altres obgectes relacionats ab aquell establiment, quedavan exempts de la jurisdicció civil y criminal excepció feta dels delictes incorreguts en pena capital.

Los seus domicilis eran inviolables y ni tan sols podían ésser extrets los criminals que en ells se refugiessen si no eran de mólta gravetat. Pena als qui perturbessen a aquells. Tant si eran clergues com laychs, en les causes civils y criminals podían escullir entre la jurisdicció secular, la Cort o tribunal del bisbe o bé la del rector del estudi general, exceptuant que los agafessen trobant-se en armes. Franquesa de peatge als qui portan a vendre coses u obgectes relacionats ab la Universitat. Llivertat als estrangers qui vingan a estudiar encara que procedissen de nacions enemistades ab lo Rey y finalment otorga a tots los mestres, estudiants, etc., tots los privilegis concedits als vehíns de Lleyda y ofereix extendre encara més sa reyal munificencia.

Moltes altres disposicions se dictaren referent a aquesta Universitat que fóu l' únich Estudi general de la nostra terra fins l' any 1350 en que se fundà lo de Perpinyà. Havent-se parlat de la seva traslació a Barcelona, Pere III en 1377 demana al Sant Pare que no vulga accedir a tal pretensió y permeta que en dita Universitat puga concedir-se lo títol de Mestre en Teología (113).

Sense alterar considerablement les primordials constitucions, en lo transcurs del temps s' hi feren diferentes reformes, entre elles la del bisbe García Aznares a mitjans del segle XV ab autoritat apostòlica y reyal. Cap a la meytat del segle XVI, va pendre un altre aspecte resultat de les visites dels bisbes de Lleyda D. Miquel Despuig y D. Antoni Agustín, en virtut de les quals Felip I de Catalunya y II de Castella, expedí una cèdula en 27 de Juliol de 1575, manant que totes les càtedres se provehissen per concurs y pública lliçó lo día 9 de Setembre a pluralitat de vots entrant-hi tots los batxillers y los estudiants de facultat que tinguessen tres anys cursats. Encara vingueren més reformes després, com la de 1584, la de 1613 publicada per Felip II de Catalunya y III de Castella, motivada per la visita del bisbe don Francisco Virgili y la de 1662 a causa de la visita del bisbe D. Miquel Escartín.

Per haver-se declarat Lleyda a favor del Arxiduch d' Austria durant la guerra de Succesió, fóu abolida la seva Universitat per Felip IV de Catalunya y V de Castella en virtut de decret de 17 d' Agost de 1717 quedant confosa ab la de Cervera que s' acaba de crear.

---

(113) Veja-s A. Rubió y Lluch «Documents per la Historia de la Cultura Catalana Mig-eval» publicats per l' Institut d' Estudis Catalans.—1908.

Des de la reconquesta, va ésser coneguda a Lleyda la moneda pugesa de la que se-n troban encunys diferents. Lo séu valor era $^1/_4$ de un diner barceloní y $^1/_6$ de diner jaquès. En les més antigues se veu gravat lo lliri y en lo

Monedes pugeses de Lleyda

revers la llegenda «Pugesa de Leida» o «Leda». En les dels dos derrers segles ja s' hi posà en una part lo lliri sobre d' un escut ab les barres de Catalunya. Lo tribunal del Veguer o Cort secular, en lo segell hi portava també les susdites barres y al entorn dos llirs que naxen del peu. En aquesta ciutat corría des del segle XII moneda jaquesa y de Barcelona. Respecte d' aquesta derrera se feren diferentes súpliques en 1340 al rey Pere III al obgecte de que no privés la circulació.

Reorganisat lo Municipi, consagrada la Sèu, regularisada la vida econòmica y estant ja en funcions la Universitat lleydatana, acaba ab lo segle XIII lo que podríam dir-ne període constitutíu de la capital del Segre, després de la reconquesta, posant-se al nivell de les primeres ciutats de la corona aragonesa. En Pere IV es aquí jurat comte de Barcelona.

En 1364 Donya Elionor presideix als catalans reunits en Corts. En 1396, la ciutat de Lleyda adquireix lo Marquesat de Camarasa que més tart torna a la Corona y per tots los sobirans es distingida ab nombrosos privilegis.

A la mort de Martí l' Humà, se declara per Ferràn d' Antequera y no es d' extranyar puix que de temps estava enemistada ab la casa d' Urgell. De manera que cayguda la Ciutat de Balaguer en 1413, lo 2 de Novembre es portat presoner a Lleyda lo *desditxat* Don Jaume contra qui va dictar-se sentencia en 29 del meteix mes essent traslladat lo día 10 de Desembre l' infortunat Comte a Çaragoça y d' allí a Xàtiva. Igualment va recaure sentencia lo día 29 contra la comtessa Donya Margarida condemnada com instigadora de la rebelió del séu fill, a ésser confiscats tots los seus bens. Lo rey Ferràn qui havía entrat solemnialment a Lleyda lo día 6 de Novembre, no la abandonà fins haver donat fí a aquests fets. Entre altres mercès rebudes de Anfòs IV, cal remarcar la donació del pont a la Ciutat.

En 1440 se celebran Corts presidides per la reyna Donya María.

En temps de Joan II y en ocasió de trobar-se aplegades les Corts en la present capital, (2 de Desembre de 1460), fóu pres lo príncep de Viana per quina llivertat s' interessà tota Catalunya y particularment los lleydatans.

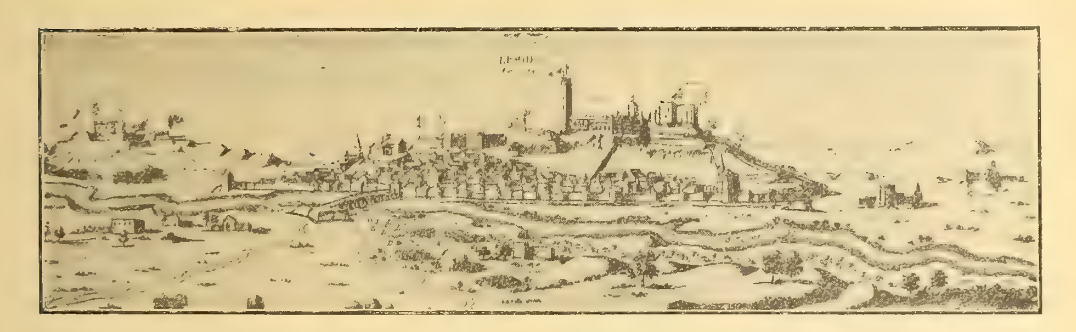
La actitut d' aquests influí tan fondament en l' ànim del rey, que lo día 8 de Febrer següent va haver de sortir fugitíu de la ciutat, en direcció de Fraga. En aquell memorable alçament de Catalunya que provocà lo mal comportament de Joan II, Lleyda fóu una de les primeres poblacions que prengué les armes vegent-se assetjada en 1466 des de 1er de Maig a 6 de Juliol en que entrà l' exèrcit reyal després d' honroses capitulacions, essent acte seguit jurats y confirmats per lo Monarca tots los seus furs y privilegis. En dites turbacions, com moltes altres poblacions catalanes, baté moneda especial.

Moneda de plata batuda de 1462 a 1466

Ab l' adveniment de Ferràn II lo Catòlich y subsegüent casament ab donya Isabel de Castella, les visites reyals no hi sovintejan tant ni les Corts tornan a reunir-se en aquesta localitat. Lo día 20 de Juliol de 1492 surten los juhéus exilats per decret de 31 de Març.

En 1519 y 1585 respectivament, són rebuts a Lleyda, Carles I y Felip I de Catalunya y II de Castella.

Des de aquest temps se registran alguns fets importants en la vida de la població que historiàm: en 1586 y següents les partides dels bandolers pertorban sovint lo repòs de la comarca. En 15 de Març de 1587 se vota la festa de Sant Anastasi. En 1589 se registra una horrorosa peste. En 2 de Juny de 1610 surten los morischs y en 1677 una riuada immensa arrasa la famosa horta de les vores del Segre.

Vista general del fort de Gardeny y de Lleyda, en les operacions del setge de 1644, feta per Beaulieu

En la guerra dels Segadors, per figurar al costat de la causa de Catalunya, se vegé assetjada des de 12 de Maig a 2 d' Agost de 1644, per lo general de Silva essent governador de la plaça Argenzon qui hagué de capitular per manca d' auxilis exteriors. Volgueren recobrar-la primerament Harcourt y després Condé, emprò varen haver de retirar-se sense lograr-ho. Aquest alçament dexà assolada la hermosa campinya lleydatana.

En la guerra de Successió, com quasi tots los catalans, va posar-se de part del Arxiduch, lo qual li valgué un altre setge de tan fatals consequencies com los passats puix que resistí des de 1.er de Setembre a 11 de Novembre de 1707 en que capitulà, quedant com a Governador lo comte de Louvigni, havent-se-li tret més endevant l' Estudi general que fóu trasladat a Cervera com tením ja manifestat.

D' allavors ençà, tots los moviments que han pertorbat lo Principat, han tingut ressò a Lleyda.

Quarenta maravedis.

SELLO QUARTO, QUARENTA MARAVEDIS, AÑO DE MIL OCHO CIENTOS Y OCHO.

VALGA PARA EL REYNADO DEL Sr. D. FERNANDO VII.

Paper sellat que estampà a Lleyda en 1808 la Junta d' aquell Corregiment, alçada contra França

En la guerra de la Independencia s' establí aquí, la Junta Suprema que s' havía creat en 1808 y fóu ocupada la plaça lo día 13 de Maig de 1810 per lo Mariscal Suchet qui la estava hostilisant des de lo 14 d' Abril. En 1812 intentà apoderar-se-n lo Baró d' Eroles aprofitant la confusió que produhiría la voladura del polvorí, sense conseguir-ho.

Quarenta maravedis.

SELLO QUARTO, QUARENTA MARAVEDIS, AÑO DE MIL OCHOCIENTOS Y TRECE.

Paper sellat francès estampat a Lledya en 1813 per ús del Departament de les Boques del Ebre

La Junta del Corregiment de Lleyda, féu tirar paper sellat especial a nom y ab les armes de la Ciutat, en 1808. D' igual manera dos anys més tart lo govern francés estampà un altre paper sellat lleydatà, com a capital del departament de les Boques del Ebre.

En 1823 va ésser de les derreres poblacions catalanes que-s varen sometre al govern restaurat.

En 1833 de cap de Corregiment que era, passa a ésser capital de la provincia del séu nom com antigament ho havía sigut de Veguería.

Sellos de arbitris municipals que circulan actualment

En lo modern renaxement, també li correspòn a Lleyda un lloch d' honor entre les demés poblacions catalanes que més hi han contribuit.

Pera acabar l' estudi de la present ciutat, creyèm convenient la publicació de la adjunta nota dels fills que en diferentes èpoques ab los séus escrits han contribuit a enaltir la capital del Segre.

Anastasi, de ignorat cognòm, en 1601 y ab motíu de les festes de la canonisació de Sant Ramón de Penyafort celebrades a Barcelona, escrigué una important obra en tres llibres, ocupant-se en lo derrer de la antiguetat y excelencia de la pintura y de la seva utilitat. Aquest manuscrit se guardava en lo monestir de les Avellanes.

Fr. Anton, de la Ordre de Menors. Era mólt entès en Teología; escrigué un llibre qual còdice de pergamí se trobava a la biblioteca dels PP. Franciscans de Toledo.

Joan B. Arajol. Essent canonge, predicà lo sermó en la festa de consagració de la nova catedral. Dels seus treballs solzament vegeren la llum pública, en lo segle XVIII, algunes de les móltes oracions per ell pronunciades.

Cristòfol Boleda. No se sab de cert si va nàxer a Tàrrega o a Lleyda. Consta, que va pendre lo grau de Doctor en la Universitat de aquesta capital.

Guillèm Botet, Consul de Lleyda, fou qui recopilà en 1228 les consuetuts de la ciutat de les quals hem parlat abans.

Diego Cisteller. Va ésser catedràtich de Lleys en la Universitat lleydatana. De ell són les següents obres: «*Alegato por la veneración y culto de la Santa Imagen de Cristo crucificado, hallada en Lérida*», Barcelona, 1636; «*Memorial en defensa de la lengua catalana*»; «*Alegación en derecho, á favor del noble Lugarteniente de baile general y su consistorio*».

Francesch X. Elías. Notable escriptor del segle XVIII. Estudià a Cervera entrant més tart a la congregació de Sant Felipe Neri de Barcelona. Té escrites algunes biografíes y altres obres de caràcter relligiòs.

Diego J. Ballester (1824-1865). Autor d' interessants articles de caràcter històrich, administratíus y de viatges als que s' hi mostrà mólt aficionat havent recorregut bona part de Europa y Egypte. Va dedicar-se particularment al foment dels interessos públichs de la ciutat.

Fèlix Farraz. Vivía en 1726; era Doctor en lleys y mólt versat en diferents idiomes com ho prova la obra manuscrita: «*Discursos en cartas a la moda: version a cinco idiomas, catalán, francés, italiano, castellano y latino, con reflexiones políticas y morales*».

Francesch Ferrer y Nogués. Advocat y notable escriptor, conexèm de ell les següentes obres: «*Comentaria sive Glossemata ad utiliorem quandam ex constitutionibus principatus Cathaloniæ incipientem: Lex impuber*», *etc.*, *Ilerda, 1617;* «*Comentarium in constitut. incipien. Hac nostra princip. Cathaloniæ sub titulo: Soluto matrimonio*», *Ibidem, 1629.*

Miquel Ferrer, notable advocat del segle XVII, va escriure «*Observationes sacri regii Senatus Cataloniæ*».

Dr. Ramón Ferrer y Garcés. Catedràtich de Medicina en la Universitat de Barcelona. Entre altres obres de caràcter professional, va publicar l' any 1839: *Clinica quirúrgica*, *o consideraciones sobre el estudio práctico de la cirugía,* y una memoria sobre lo millorament del sistema carcelari correccional y penal de la provincia de Barcelona.

Galaf o Galab, de nació juheva, vivía en lo segle XV y va escriure en llatí.

Fermí Gigó. Eminent jurisconsult, catedràtich de la Universitat de Cervera. Va desempenyar diferents càrrechs oficials en la primera meytat del passat sigle. No s' han publicat los seus escrits.

P. Antoní de Lleyda, de la ordre Franciscana; los séus sermons se trobavan a la biblioteca arquebisbal de Toledo.

Miquel de Cortiada. Catedràtich de lleys en la Universitat de Lleyda. Va ésser advocat, fiscal del Reyal Patrimoni y després Regent de la Reyal Cancillería de Catalunya. La seva obra capdal publicada a Barcelona en 1665, se titula «*Decisiones Reverendi Concellarii Sacri Regiis Senatus Cataloniæ; sive pars prima pro praxi contentionum et competentiarum Regnorum inclitæ coronæ Aragoniæ, super inmunitate ecclesiæ.*

Francesch Molí. Catedràtich de cànons en la propria Universitat, en la segona meytat del segle XVI, publicà lo famós llibre «*De Ratione Docendi*».

P. Joseph Martínez. Era de la Companyía de Jesús. Catedràtich de Retòrica en lo Col-legi de la Ciutat, en la segona meytat del segle XVII y començos del XVIII. Dexà escrita: *Ezequias reales por la muerte de Carlos II, celebradas por la Ciudad de Lérida.*

Fr. Joseph Masot. Va náxer a mitjans del segle XVII. Pertanyía a la ordre de Sant Agustí en la que hi desempenyà importants càrrechs. En 1699 a Barcelona va publicar-se la seva obra titulada: «*Compendio historial de los hermitaños de San Agustín del Principado de Cataluña*».

Jaume Nadal (1804-1872). Publicà diferents discursos y memories, la major part llegits en l' Institut, del que va ésser director y catedràtich d' Historia Natural. Exercí càrrechs públichs, prestant bons serveys a la Ciutat.

Fr. Joseph Pocurull y Vilagrasa. Nasqué a primers del segle XVIII o a les derreríes del XVII. Fou Prior del Monestir de Poblet. Es autor de la obra en 9 volums «*Recopilación histórica de los sucesos de la Europa desde 1640 hasta 1755*.

Dr. Pujasol. Hi ha qui lo suposa fill de Fraga; vivía en la segona meytat del segle XVII, havent publicat en 1680, a Barcelona, la *Filosofía sagaz y anatomía de ingenios*.

Francesch Remolins. Va contraure matrimoni, y retirada la seva muller en lo claustre, s' ordenà de sacerdot. Fou cardenal y publicà móltes decissions quan exercí lo càrrech de Auditor de la Rota. Representà al Rey d' Aragó prop d' Alexandre VI y desempenyà lo virreynat de Nàpols durant les absencies del virrey Ramón Folch de Cardona, en los anys 1511, 1512 y 1513.

Alexandre Domingo de Ros. Protonotari Apostòlich y degà de la esglesia de Tortosa; morí a Madrid l' any 1656. Entre les seves obres figuran: «*Cataluña desengañada: Discursos políticos*», publicada a Nàpols en 1646. M. de la bib. Real. «*Representación a Felipe IV a nombre del principado confesando su rebelión*».

Fr. Joseph Serrano. Carmelita calçat. Essent provincial fundà lo convent de Les Borges y dexà escrits diferents sermons en llahor de la Verge.

Fr. Geroni Taix. Era de la ordre de Predicadors y en 1602 imprimí un llibre en català, sobre los miracles de la Mare de Deu del Roser.

Miquel Taxaquet. Bisbe d' aquesta diòcessis; assistí al Concili de Trento en temps de Pius IV y corretgí lo dret canònich per ordre de Gregori XIII.

Lluis Telm. Fundà les cartoxes de Lisboa y Evora. Morí en 1598.

Miquel Turbaví. Rector del colegi de la Companyía de Jesús de Barcelona y visitador general de Catalunya em 1645. Publicà un «*Certamen poético*» en les festes de canonisació de Sant Ignasi y Sant Francesch Xavier.

Fr. Anselm Turmeda, que tanta popularitat conseguí ab los seus escrits, no consta ben clarament hagués nascut en aquesta ciutat.

Antoni Vilaplana. Catedràtich de dret civil en la Universitat de Lleyda. Té publicades «*De brachio militari, et pristina nobilitate Cathalanorum*»; «*Proposiciones cristianas y políticas*», y en 1687 donà a la estampa «*Ilustraciones feudales et emphitenticales*».

Manuel Angelón. Nascut en l' any 1831. Després de cursar la carrera de dret, colaborà en diferents periòdichs, y dexà varies obres literaries havent-se guanyat un nom envejable entre los moderns escriptors.

Dr. Tomàs Roca y Chesa (1744-1796). A n' ell se dèu ademés d' altres traballs professionals, la «*Descripción histórica de la epidemia de la ciudad de Lérida del año 1783*».

Dr. Ramón Sans y Rives. Va nàxer a primers del segle XIX. Era advocat y Director del Institut de Terol y després de Osca, passant a Murcia, ahont morí en 1870. Publicà «*Elementos de Retórica*» y altres treballs literaris.

Fr. Melcior Pou. En 1541 era provincial en lo convent de Lleyda de P. P. Predicadors, compongué una colecció de sermons pera tot l' any y altre dedicat a la Verge ab lo titol de «*Mariale*».

Joseph Pleyàn y de Porta (1843-1891). Va dedicar-se especialment als estudis històrichs de Lleyda y sa provincia, colaborant en algunes revistes d' aquesta capital. Al morir dexà inèdit un treball sobre numismàtica ilerdense. Les seves obres més conegudes quedan anotades en la *Bibliografía* d' aquesta Ciutat.

Agustí Prim y Tarragò. Ademés de les publicacions que constan en la *Bibliografía*, dexà inèdita una obra sobre la «*Antigua nobleza española*».

Lluís Roca y Florejachs (1830-1882). Era doctor en medecina. Publicà alguns treballs relacionats ab aquesta ciencia, però fou més conegut com a poeta, havent sigut premiat en diferents certaments literaris. En les revistes de Lleyda s' hi veya sovint la seva firma. Les seves poesíes y la Memoria publicada sobre la antiga Sèu lleydatana, bastan pera acreditar al senyor Roca y Florejachs com a escriptor correcte y inspirat.

Frederich Renyé y Viladot. En colaboració ab en Pleyàn y de Porta publicà l' «*Album històrich pintoresch de Lleyda y sa comarca*». Se li coneix ademés una traducció en català de les «*Odes d' Anacreont*».

Manuel del Palacio. Nascut accidentalment a Lleyda l' any 1832, conquerí ab ses poesíes un dels primers llochs entre los moderns autors castellans.

Frederich Castells y Ballespí. Doctor en medecina, publicà treballs relacionats ab la seva professió, y també una memoria sobre «*Las casas de maternidad y expósitos, de beneficencia provincial de Lérida*».

Joseph M. Pinós. Morí l' any 1890. Té escrites algunes memories històriques sobre Lleyda y la seva provincia, de les que en particular devèm esmentar «*Monografía referente á antigüedades de Lérida*».

Ferràn Cos Gayon. Va nàxer l' any 1825. Durant la seva llarga vida ocupà importants càrrechs, com lo de inspector general de la Casa de la Moneda, director general de Contribucions y Ministre d' Hisenda. Té diferentes obres publicades sobre materies jurídiques y questions econòmiques.

Bonaventura Roca (1779-1838). Autor de monografíes de caràcter mèdich.

Pere Ilerdense o bisbe de Lleyda, de qui ja ne parla Sant Isidor posant-lo en lo catàlech d' escriptors eclesiàstichs.

Francesch Maranyosa. D' aquest autor se conservava una obra en la biblioteca de PP. Carmelites Descalços de Barcelona.

Abans de clóure l' article de la capital, hem de fer constar respecte de la metexa que la temperatura sufreix notables variacions en les estacions oposa-

des, arribant de vegades a + 38° y + 39° C. en un istíu rigorós y a — 5° y — 6° C. en un hivern estremat. Axí meteix varía la presió baromètrica entre 747 y 750 y baxa de 730 a 738 respectivament.

Avuy per avuy la població permaneix estacionaria. En 1873, comptava 19,557 habitants; en 1888, n' hi figuran 21,885; y en lo cens de 1900 n' hi aparexen 21,432 o sia una petita diferencia en contra, comparat ab lo derrer.

Les operacions en la Sucursal del Banch d' Espanya, acusan a favor d' aquesta localitat, un moviment superior a les demés capitals catalanes, fora de Barcelona, y no hi ha dupte que lo comerç y la industria millorarían considerablement, si les aspiracions de la ciutat y de la provincia fossen afavorides com deuen ésser per lo que a les vies de comunicació se refereix y de que en altre lloch nos ocupàm.

Acabada la nostra tasca en la Capital, abans d' entrar en l' estudi de les demés localitats que integran aquella, hem de insistir novament que Lleyda ha de veure-s junyida ab tots los pobles de la seva jurisdicció y ab la vehina França per medi de ferrocarrils que ja son progectats y d' una manera especialíssima per lo del Noguera-Pallaresa, que es lley y com a tal s' ha de complir.

Bibliografía.—Pleyan de Porta (Joseph) *Apuntes de historia de Lérida*, 1873; *Guía cicerone de Lérida*, 1877; *Diccionario de la Provincia de Lérida,* (publicades tan sols la lletra *A* y part de la *B); Album històrich pintoresch de Lleyda y sa Provincia*, en colaboració ab en Frederich Renyé y Viladot y molts altres autors; *Memoria acerca de los tiempos árabes y de la restauración de Lérida,* 1880 *Guía de Lérida*, 1882; *Guía de las comarcas que ha de atravesar el ferrocarril del Noguera Pallaresa*, 1885; *Garlanda poètica ilerdanesa; La reconquista de Lérida.* Lluis Roca y Florejachs *La Seo, Memoria sobre la catedral antigua de Lérida; Fastos ilerdenses*, 1872. Carreras y Candi (Francesch) *Excursions per la Catalunya Aragonesa*, *Gardeny en lo* «Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya» Juliol de 1908. Sol y Benet *Guía indicador de la provincia de Lérida,* 1887. Rafel Gras de Esteva *Catálogo de los privilegios y documentos originales del Archivo de Lérida*, 1897; y *Lérida y la guerra de la Independencia 1808-1810*, Lleyda, 1899. Prim y Tarragó (Agustí) *Datos y aclaraciones para la historia de los sellos municipales de la provincia de Lérida,* 1888; *Noticias sobre la Beneficencia de Lérida; Cosas viejas de Lérida*, 1893. Vol. en 8.° 245 pl.. Joan Llorens y Fábrega *La Universitat de Lleyda*, Imprempta Sol y Benet, 1901. Ramón Llobet, Pbre. *La Iglesia de Lérida,* articles en *La Fraternidad cristiana.* (Lleyda imprempta Mariana) dels anys 1902 al 1904. *Viaje literario a las iglesias de España,* per Jaume Villanueva, Pbre., Vols. 16 y 17. *España Sagrada,* Vol. 46, *La Santa Iglesia de Lérida, Roda y Barbastro en su estado antiguo,* per Fr. Joseph de la Canal y vol. 47, *La Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno,* per Pere de Baranda. *España, sus monumentos y artes. Su naturaleza é historia,* per Pau Piferrer y Francesch Pí y Margall, ab notes d' Antoni Aulestia, vol. II de Catalunya. *Las Casas de maternidad y expósitos de beneficencia provincial de Lérida,* per Federich Castells. *Memoria para ayudar á formar un diccionario crítico de los escritores catalanes del siglo XIX,* per Antoni Elías de Molins. *Monografía referente á antigüedades de Lérida,* per Joseph M. Pinós. *Monedas de la Ilergetia,* per Celestí Pujol y Camps en lo *Butlletí de la Real Academia de la Historia:* Abril 1884. *Butlletí del Centre Excursionista de Lleyda.*

Alamurs (114)

Lloch situat a la entrada del Plà d' Urgell tot venint de la ribera de Se–

(114) Com que la majoría de les poblacions no estàn ajuntades directament per carretera ab la Capital de la provincia o del partit a que corresponen, quina distancia no es exactament coneguda, ha sigut calculada aproximadament a rahó de 5 kilòmetres per hora. Lo nombre d' habitants es regulat per lo cens oficial de 1900.

gre, a uns 9 kilòmetres de la Capital. Afronta lo séu terme per N. y E. ab Bell-lloch y per S. y O. ab lo despoblat de Grealó y Aumeradilla.

Consta de 76 edificis reunits y 40 de escampats comptant-hi lo caseríu de Bencilló ab un total de 374 habitants de fet y 364 de dret. En lo cens de 1359 hi figura la Veguería de Lleyda ab 16 fochs. L' any 1831 pertanyía a la jurisdicció senyorial del municipi de Lleyda, y al séu Corregiment, ab 150 ànimes; havent disfrutat fins al 1705 dels privilegis de la capital com un dels *pobles vehins*.

La parroquia pertany a la diòcessis de Lleyda, arxiprestat de Les Borges; dedicada a Sant Martí, rural de 1.ª, tenint com a filial la de Vencilló y celebra la festa major lo día 11 de Novembre. Fóu donada a la Sèu de Lleyda després de reconquerida la Ciutat, puix que ab lo nom de *Alamurs,* figura en la carta de Ordinació d' aquella esglesia y en les *Consuetuts Ilerdenses*. Usualment per corrupció s' escríu y se pronuncía *Alamús*.

Lo séu terme, regat per lo Canal d' Urgell, produheix grà, ví, oli y cría bestiar de llana y cabríu. Hi ha una prempsa d' oli.

Se comunica ab la carretera de Barcelona y Bellpuig a 4 kilòmetres, que es la estació més pròxima y ab los demés pobles dels voltants, mitjançant camins rodats, en regular estat de conservació.

Té escola pera abdós sexes.

Districte electoral de Lleyda, pera diputats a Corts y provincials.

Albatàrrech

Lloch a la esquerra y a poca distancia del Segre del que-s troba una mica alçat, en terrer planejant a 5 kilòmetres y a la envista de la Capital. Lo séu terme té Lleyda al N. lo despoblat de Pedrós al E. Montolíu al S. y lo ríu Segre al O. En lo llenguatge de la comarca, es conegut per Batarri.

Consta de 121 edificis reunits y 27 escampats ab una població de 564 habits. de fet y 567 de dret. Era de la jurisdicció senyorial del Hospital de Vich, havía format part de la Veguería y Corregiment de Lleyda y l' any 1831 junt ab Pedrós comptava 308 ànimes. En lo cens de 1359 figura ab lo nom Dalbatarra ab 12 fochs, adscrit al senyoríu de Bonrepòs.

La esglesia parroquial, que poca cosa ofereix de particular, es dedicada a la Transfiguració del Senyor y celebra la seva festa lo día 6 d' Agost. La rectoría es d' entrada y pertany a la diòcessis y arxiprestat de Lleyda. En la carta de dotació de la esglesia de Lleyda que se anomenan los pobles dels voltants,

fins los avuy desapareguts, no se fà esment d' aquest, lo qual induheix a creure si tal vegada havía de nàxer encara com a tal poble essent sols un lloch habitat; emprò en les consuetuts de Lleyda de 1228, Botet lo continua entre los *pobles vehins,* caràcter que ja no devía tenir en 1362 per quant no consta en lo privilegi concedit a la ciutat per Pere III.

Clixé de Mariano Miaunau

Albatàrrech. — Vista parcial de la població

En lo punt més enlayrat que mira al ríu, se conserva un vell casal de pedra picada, ahont residían los senyors del poble, anomenat lo castell, que res té que veure ab l' estil àrabe que se li ha volgut atribuir.

Lo séu territori que es un seguit plà regat per los canals d' Urgell y de Torres de Segre, es riquíssim en tota mena de fruytes, verdures, llegums, oli, grans, etc. lo qual fà que tinga un bon passament, puix li es fàcil la exportació per la proximitat de la Capital de la que-s troba a 5 kilòmetres per la carretera que baxa a Sarroca y de la que-s desvía al séu devant en direcció a Montolíu lo camí vehinal d' Alfèç vers Les Garrigues. Té escoles pera abdós sexes. Vota ab Lleyda pera diputats a Corts y Provincials. Hi ha 3 prempses d' oli.

Alcanó

Lloch de les Garrigues situat en un replà a la part baxa d' aquesta comarca, a 14 kilòmetres aproximadament de Lleyda. Afronta al N. ab lo terme d' Alfèç; al E., ab lo de Cogul; al S. té lo de Torresbesses y al O. lo de Sarroca, a tres quarts y una hora aproximadament d' aquests pobles. Se composa de 93 edificis reunits y 67 d' escampats ab 357 habitants de fet y 358 de dret.

En lo cens de 1359 consta ab lo nom Daltanó y se li senyalan 12 fochs. Hi exercía la jurisdicció se-

nyorial lo Capítol de la Sèu de Lleyda, y depenjá de la Veguería y Corregiment de la propria Ciutat. L' any 1831 comptava 300 ànimes.

La parroquia es d' entrada y la esglesia de construcció barroca ab portada del meteix istil, es dedicada a Sant Pere Apòstol. Pertany al arxiprestat de Granadella, diòcessis de Lleyda.

Tocànt a la poblaciò hi ha un vell edifici a quatre vents, de pedra escayrada, ab finestres gòtiques y una creu de terme a la plaça. Se troba aquest poble per primera vegada nomenat en 1203 en un document del *Llibre Vert* de Lleyda citat per Pleyan de Porta, referent a un cens que los canonges de Sant Ruf feren al bisbe de aquella Ciutat, del palàu Reyal en la Çuda que los havía donat lo rey En Pere I. A cambi d' axò obtingueren del meteix bisbe, unes terres y facultat pera construir una esglesia en les hortes que possehían en aquell poble; y en una escriptura de 1267 se parla també de Alcanó de la frontera, nom que conservaría tal vegada per trobar-se en l' extrém de la jurisdicció del Waliat de Lleyda en temps dels alarbs.

Té escola pera abdós sexes.

La falta d' ayga, puix han de recullir la de pluja en basses, com passa en altres localitats de la rodalía, fà que reste improductiva bona part de terra del séu extens terme ajudant-hi ademés lo salobre que-s veu aflorar en alguns punts en temps d' humitat. Malgrat axò hi abundan les pastures y la garriga y produheix oli, ví, llegums, blat y altres grans. Se comunica per camins carreters ab los pobles vehins, essent lo més important lo que puja de la carretera de Sarroca per Montolíu y Alfèç cap a Granyena. Hi ha una prempsa d' oli.

Vota ab Les Borges pera Diputats a Corts y ab Lleyda pera los provincials.

Alcarràç

Lloch a la dreta y a mitja hora del Segre al peu d' una petita ondulació del terrer que domina la ribera a 8 kilòmetres de Lleyda y 170 metres d' altitut aproximada sobre lo nivell del mar.

Lo séu terme afronta per N. y O. ab la provincia d' Osca; té a sol ixent lo de Lleyda y a Mitjorn lo de Soses y ríu Segre. Consta de 502 edificis en lo poble, 17 en lo caseríu de Montagut, 2 a Vallmanya y altres 217 d' escampats habitats temporalment, ab una població de 2342 de fet y 2350 de dret. En lo cens de 1359 se li senyalan 114 fochs; 30 a Montagut y 5 a Vallmanya.

La Jurisdicció senyorial corresponía al comte de Fuentes. Depenjà de la Veguería y Corregiment de la capital y l' any 1831 comptava 684 ànimes.

La parroquia pertanyent a la diòcessis y arxiprestat de Lleyda es d' ascens, dedicada a la Assumpta celebrant-se la festa lo día 15 d' Agost y altra lo día 20 de Janer.

La esglesia té tres naus y fatxada de pedra tallada, lo campanar a mitg construir y pertany al tan conegut istil usat a les derreríes del segle XVIII y començament del XIX. Al costat, en lo punt més alt del poble existexen runes d' antiga fortificació y seguint la carretera cap a Fraga, prop de la serra Pedregosa, abans de trobar la fita divisoria d' Aragó, hi ha un vell casalot conegut per la *Meçquita* per creure que es de procedencia alaràbiga. Lo qual no deu estranyar, puix hi feren los alarbs llarga estada en aquests encontorns dexant mólts nóms toponímichs com lo meteix d' Alcarràç ho demostra. Se fà esment de aquest poble en la carta de ordenació de la esglesia de Lleyda de 1168.

Clixé del Autor

Alcarràç.—Detall de la població

Té senyalat punt de la Guardia civil. Escoles pera noys y altra pera noyes. Vota ab Lleyda pera diputats a Corts y provincials.

Són bastant conegudes les aygues clorurat-sòdiques que brollan dintre de la població havent-s' hi construit un edifici apropriat (115).

Lo séu extens terme comprèn uns 2800 jornals, dels quals una tercera part són herms ab abundant caça y bones pastures pera lo bestiar. La part conreuada y sobre tot la çona regada per les cequies del Segre y de Pinyana que per procedir del Ribagorçana passa a més alçaria, es mólt productiva en fruytes, verdures, grans, oli, ví, llegums, constituint una veritable riquesa que aumentarà induptablement quan s' haja acabat lo Canal d' Aragó y Catalunya que li permetrà extendre lo regadíu per tota la part alta del terme. Hi ha 4 prempses d' oli.

Les principals comunicacions són la carretera de Madrid a la Junquera en la secció de Fraga a Lleyda y les que ab ella se junyexen prop d' Alcarràç; la que puja de Seròs, Aytona y Soses y la que vé de Torres de Segre. En totes hi ha servey de carruatges entre les respectives poblacions.

Celebra fira lo día 30 d' Agost y primer de Setembre.

Alcoletge

Lloch a la esquerra y a un kilòmetre y mitg del Segre al peu d' un serradet qual cim servía de fonament a un reduhit castell del qual sols restan los fona-

---

(115) Veja-s en la part general, lo capítol sobre *Aygues minerals*.

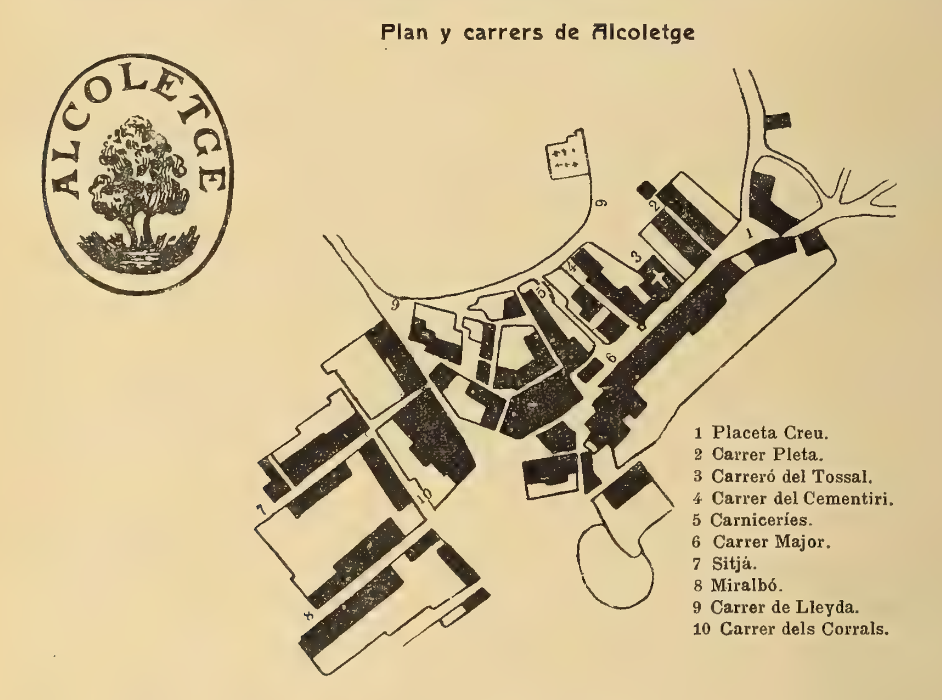
ments. Està situat al enfront d' extensa plana, a 7 kilòmetres de Lleyda y a igual distancia aproximadament de Bell-lloch en lo ferrocarril de Barcelona.

Afronta lo terme per N. ab lo de Vilanova de la Barca; per l' E., ab lo de Bell-lloch; al S. té lo de Lleyda y al O., l' esmentat ríu Segre. Hi ha 216 edificis en lo poble y 74 escampats que sols s' habitan temporalment ab una població total de 898 habitants de fet y 888 de dret. La jurisdicció senyorial era exercida per la Priora de Junqueres y Ajuntament de Lleyda a quina Veguería y Corregiment pertanyía. L' any 1831 comptava 300 ànimes. En lo cens de 1359 s' atribuexen a Cologe que sembla correspondre al actual Alcoletge, 28 fochs.

La parroquia correspòn a la diòcessis y arxiprestat de Lleyda, es d' ascens, dedicada a la aparició de Sant Miquel Arcàngel, celebrant-se la festa lo día 8 de Maig. En lo musèu diocessà se conserva un interessant retaule gòtich, representant a Sant Jaume que procedeix d' aquesta esglesia.

Plan y carrers de Alcoletge

En lo tossal de la Nora, distant un quart al N. del poble hi han quatre sepultures excavades en la roca que varían entre 10 pams y 5 de llargada per 3 de fondaria, y 3, 2 y 2 y mitg d' ample; se trobàn orientades al E.

Segons documents anotats per lo Sr. Pleyan de Porta, la jurisdicció criminal d' Alcoletge, mer y mixte imperi, fóu venuda per Pere III a la ciutat de Lleyda per 7,000 sous barcelonins y era exercida per lo Veguer de dita capital. (Llibre Vert. Arx. Mun. de Lleyda, 1386, fol. 289).

Segons altre document (Alfons IV. Llibre Vert.-1424-fol. 399), la jurisdicció criminal de Alcoletge, era dels Pahers, sense intervenció del Veguer, de manera que lo representant del poder reyal passà a la Pahería de Lleyda, jurisdicció que encara exercía en 1777 puix existeix un nombrament de *Baile* o Procurador, d' aquella fetxa. Axò fou causa d' algunes discusions entre lo poble y la Ciutat y les Sanjoanistes de Junqueres, que tenían la jurisdicció civil.

Lo séu terme regat per lo canal d' Urgell produheix tota mena de fruyts y se veu atravessat per la carretera de Lleyda a Balaguer comunicant-se també per camí carreter ab la de Barcelona.

Té una font pública.

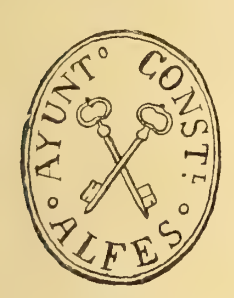
La illuminació pública es elèctrica.

Té una escola pera noys y altra pera noyes.

Vota ab Lleyda pera diputats a Corts y provincials.

Alfeç

Lloch a la entrada de Les Garrigues sobre d' un serrat a la esquerra del ríu Set que-l voreja pêl N., dominant extensos panorames per la part de Lleyda y plà d' Urgell, ab lo Montsech y Pyrinèus en lo llunyà horitzó, y a uns 12 kilòmetres de la capital. Afronta lo séu terme per N. ab lo de Montoliu; per l' E. ab lo d' Aspa; per S. ab lo d' Alcanó y per O. ab lo de Sunyer; quins pobles distan una hora los dos primers y tres quarts los derrers.

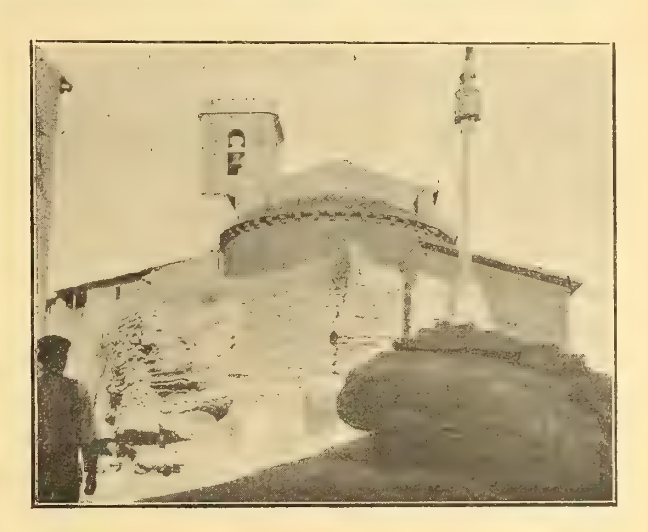

Consta de 164 edificis dintre de la població y 41 d' esgarriats que sols temporalment s' habitan, ab un total de 654 habitants de fet y 647 de dret. En lo cens de 1359 se li senyalan 23 fochs. La jurisdicció senyorial la exercía lo Capítol de la Sèu de Lleyda. Correspongué a la Veguería y Corregiment de aquesta capital y l' any 1831 tenía 352 ànimes.

Té una escola pera noys y altra de noyes.

Vota ab lo districte de Les Borges pera diputats a Corts y ab Lleyda pera diputats provincials.

La parroquia que es d' entrada està sots la advocació de Sant Pere Apòstol, però té ademés una capella, en la part més alta del poble, de-

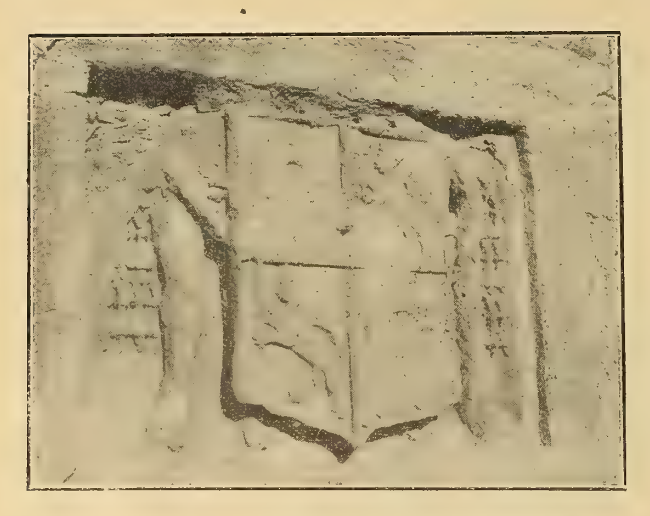
Clixé del Autor

Alfeç.—Creu de terme y Absis de la esglesia

dicada a Sant Salvador, celebrant-se solemnes festes en lo séu honor los díes 6 y 7 d' Agost. Pertany a la diòcessis y arxiprestat de Lleyda.

La construcció de la esglesia parroquial es de diferentes èpoques havent sofert modernament una restauració no gayre ben entesa, especialment en lo campanar; l' absis circolar adornat ab petites mènsules a manera de cornisa es romànich, y en l' interior se conservan alguns detalls gòtichs de quin estil són també uns fragments d' altar cisellats en pedra del pahís que procedents d' aquesta esglesia se conservan en lo Musèu Diocesà.

La part més antiga d' Alfèç nomenada avuy la vileta, en la que s' hi pot veure encara un dels portals que la tancavan, ocupava la secció més alta del serradet al costat de la esglesia, examplant-se més endevant lo poble vers Mitjorn ahont hi té una gran plaça y algún detall artístich digne d' ésser conegut com un finestral del Renaxement (segle XVI) *Casa de les doctores.* També posseheix dues creus de terme una a cada cap de poble; la de les eres y la del portal, junt a la esglesia, que correspòn al gòtich florit y porta la data de 1604.

Clixé del Autor

Binfaro. — Escut del castell

Idèntica a aquesta y encara pot ser més afiligranada en la execució, n' hi ha una altra en la pagesía de Binfaro, un quart enllà d' Alteç en lo camí de Montolíu, a la ribera dreta del Set. En lo cens de Catalunya abans esmentat, se parla de Vinfaren en la Veguería de Lleyda ab 12 fochs que provablement se refereix a aquest lloch avuy despoblat. En lo turonet isolat, s' alçava un fort castell del qual resta en peu un troç de muralla revestit de pedra picada y en una de les parets de la masía que hi ha al séu dessota, y de la que hem fet esment, s' hi troba aculat un gran escut procedent, sens dupte, del vell casal que pertenesqué al Marquès de Benavent, depenjant avuy del poble que descrivím, un de quins tinents d' alcalde ostenta la representació de Binfaro y pera fer-se reconèxer allí ahont convinga, usa una vara petita ab aquella llegenda. Creyèm mólt convenient publicar unes notes del propietari senyor de Riquer referents a aqueix lloch, que comprèn ademés los termes de La-Manxa (poblat antigament) y Torrepicona, que formà terme propri.

A 25 de Febrer de 1282, Pere Guíu ciutadà de Lleyda vengué a Esteve Cardona lo terme de Binfaro, separat dels dos derrerament nomenats, essentne senyor en 1301, Pere de Cardona.

Pere Roméu Çacosta y sa muller Constança, en 1369 vengueren lo castell y térmens a Pere Roméu de Lleyda per 48,000 sous y en 1371 lo meteix Roméu adquirí de Domingo de Cardona lo lloch de La-Manxa y senyoríu de Torre-picona.

En 1390 tingué lloch una concordia entre los tudors de Montserrat y Joan Agustí Roméu y los vassalls de Binfaro, obligant-se aquests a pagar la dècima part de tots los fruyts al senyor del terme.

Clixé del Autor

Binfaro. — Creu de terme

En 1400 los tres térmens abans esmentats són venuts per Montserrat Roméu al séu germà Joan per lo preu de 24,000 sous jaqueses. En 1401 Joan Roméu adquirí del poder reyal per 130 florins d'or, la jurisdicció civil y criminal, alta y baxa; mer y mixte imperi de Binfaro, La-Manxa y Torre-picona.

Una neta de Joan Roméu, casà ab Martínez de Montagut y Valterra, de Valencia, quin nom perdurà fins l' any 1516 que per 56,000 sous la familia Remolins de Lleyda adquirí los tres llochs de que hem fet esment, havent conseguit D. Galceràn de Remolins, una butlla del papa Lleó X en 1518 concedint-li a ell y als séus successors lo patronat de la parroquia de Binfaro en atenció a la seva devoció a dita esglesia y l' aument al doble dels fruyts a la metexa, que oferí dels séus bens.

En 1628 passà la herencia de la familia Remolins a la de Riquer, essent los descendents de Don Martí, Marquès de Benavent, los possehidors.

Dels 3,000 jornals que tindrà lo terme d' Alfeç, ab prou feynes se-n regan un centenar per mija de una acequia desviada del Set de la que se serveix pera moure dos molins. Cull grans, oli, llegums y pochs fruyts y verdures per la escassetat d' ayga, que fins pera beure los hi manca, havent-se de servir de la de pluja embassada. No costaría grans sacrificis, al nostre entendre, la conducció d' ayga de mina com s' ha fet en altres pobles de la rodalía.

Per camí carreter que baxa de Granyena de les Garrigues se comunica ab Montolíu y Albatàrrech ahont agafa la carretera de Lleyda que es lo més transitat, ademés d' altres que portan als pobles vehins.

Almacelles

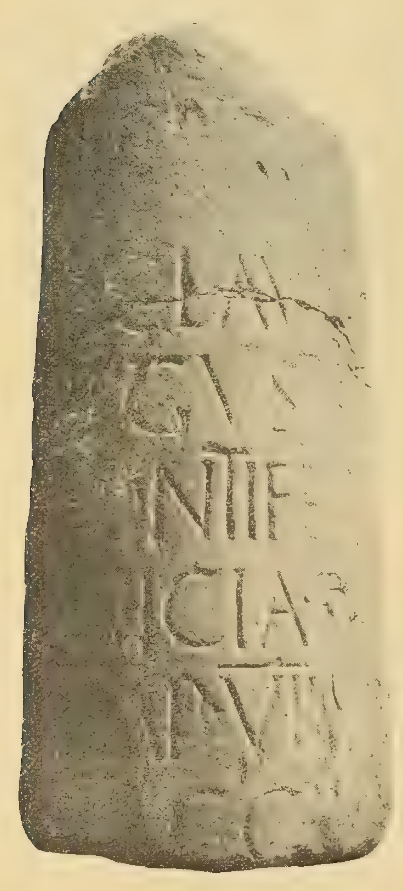
Lloch situat en extensa plana tancada a Mitjorn per una cadena de serrats en lo límit de la provincia ab la d' Osca, a 22 kilòmetres de Lleyda. Afronta lo terme, per N. ab lo de Tamarit (Osca); per l' E. ab lo d' Alguayre, per S. ab lo de Vilanova de Alpicat y despoblat de Sachs y per O. ab la esmentada provincia y despoblat de Ventafarines.

Consta de 335 edificis reunits, 41 d' escampats y 14 en l' agregat Almacelletes ab una població total de 1411 habitants de fet y 1413 de dret. En lo cens de 1359 se li senyalan 51 fochs y es continuat ab lo nom de Almateylles.

Era de la jurisdicciò senyorial de N. Guardia y ha format part de la Veguería y Corregiment de Lleyda. L' any 1831 tenía 356 ànimes.

La parroquia, que té com a filial la d' Almacelletes, es de categoría d' ascens y està dedicada a Nostra Senyora de la Mercè, celebrant la festa major lo 24 de Setembre y altra lo día 15 d' Agost. Correspòn a la diòcessis y arxiprestat de Lleyda.

Clixé de J. Soler
Miliari romà trobat prop de Almacelles

Té una escola de noys y altra de noyes.

Es del districte electoral de Balaguer pera diputats a Corts y de Lleyda pera diputats provincials.

En lo séu extensíssim terme, quasi tot de secà, s' hi cullen grans, oli, llegums y no gayre ví, y cría bestiar, puix que-s troban excelents pastures en diferentes partides. La Clamor Salada que baxa de Tamarit passa envoltant lo terme d' Almacelles ahont pren aquest nom y aprofitan pera-l rech les seves aygues que ara acostuman a ésser abundoses per abocar-s' hi les sobreres del Canal d' Aragó y Catalunya, en construcció, quines obres un pich acabades han de beneficiar en gran manera la comarca y particularment aquesta localitat. En lo Fur d' Aragó, «Quod Ripacurcia, et Litera,» etc., otorgat per Jaume II a Çaragoça l' any 1300, al fixar los límits de Ribagorça y Litera, s' anomena la *Clamor Almacillis*. En aquesta *Clamor* radica lo limit Occidental del principat de Catalunya.

Hi ha estació en lo ferrocarril de Çaragoça, telègraf, y puesto de la

guardia civil. Hi passa també la carretera de Lleyda a Montçó y Barbastre y se comunica per mija de camins carreters ab los demés pobles vehins.

A cosa de un kilòmetre al SO. del poble s' ha descobert lo traçat de la carretera romana que des de Lleyda se dirigía a Osca y Çaragoça passant per *Mendiculeya* y *Tolous*. Les despulles de aquesta important vía, són més fàcil de observar-se a mida que s' interna a Aragó, havent-se trobat a un kilòmetre enllà de la Clamor Salada en lo terme de Vallbona, l' interessantíssim miliari que avuy se guarda en lo Musèu Arqueológich de Lleyda (116). Forma una columna cilíndrica de pedra del pahís, de 1'20 m. d' altura per 57 centímetres de diàmetre, qual inscripció, suplint les lletres borrades, es com segueix:

TI.CLAVDIVS caesar
AVGVSTvs gerMANIcvs
PONTIFEx MAXIMVs TRIB
VNICIA poTesTATE $\overline{\text{IIII}}$
IMP. $\overline{\text{VIII}}$ cos $\overline{\text{III}}$ P. P.
CCXxxviII

Sembla que aquesta vía venía del extrém de la horta de Lleyda enfront del poble de Alpicat, en lo serradet nomenat La Cerdera y a ben segur seguía paralelament a l' actual carretera. Almacelles figura ja en la Carta de Ordenació de la esglesia de Lleyda, feta l' any 1168 y continuava essent de Sant Llorenç en 1359.

En 1362 vé comprès entre los pobles de la contribució de Lleyda, privilegi que disfrutava encara en 1697, de quina data hi ha un nomenament de Batlle fet per los Pahers de Lleyda lo meteix que en anys anteriors.

Ignoràm en que pot fundar-se Madoz, al dir que Almacelles desaparegué en 1640 ab motíu de la guerra dels Segadors y que fou reedificada en 1780 per haver adquirit de la Corona D. Melcior Guardia *aquells* despoblats que segurament se refereix als de Ventafarines y Almacelletes.

Per lo que a aquest se refereix, en lo cens abans esmentat figura ab lo nom de *Castell de la Saydia* ab 7 fochs, comptant actualment 14 edificis.

Se fà esment de Çayda en la Carta-pobla d' Almenar de 1147, y en altre document al descriure lo terme de Lleyda després de la reconquesta en quin temps era una torra o casa forta ab terme propri.

---

(116) Veja-s: *Excursió col-lectiva al plà comprès entre lo Segre y lo Cinca: Antiguetats romanes;* per Eduart Llanas. Butlletí de la Associació d' Excursions Catalana. Any XII, n.º de Janer y Març de 1889.

Les franqueses concedides a Almacelles per lo rey d' Aragó, foren confirmades en 1260 segons document datat a Lleyda a 5 de Maig de aquell any (117).

Almatret

Lloch a la esquerra y no mólt lluny del Ebre, extrém de les Garrigues y al S. de la provincia a uns 46 kilòmetres de la capital; limitant ab la de Çaragoça y Tarragona, que venen a concloure en un turonet a uns 6 kilòmetres per lo camí de Fayó; poble que-s troba a 10 kilòmetres y es la estació més pròxima en la vía de M. Z. A.

Afronta lo terme per N. ab lo de Seròs; per l' E. ab lo de Mayals; té al S. lo de Ribarroja (Tarragona) y al O. los de Fayó y Mequinença (Çaragoça).

Se composa de 314 edificis agrupats y 487 escampats que tan sols temporalment s' habitan, ab un total de 1390 habitants de fet y 1441 de dret. En l' any 1831 tenía 399 ànimes. Havía sigut del Corregiment de Lleyda.

Clixé de Marian Miarnáu

Almatret.—Vista general

La parroquia dedicada a Sant Miquel Arcàngel pertanyent al bisbat de Lleyda y arxiprestat de Granadella, es de la categoría d' ascens y celebra la festa lo día 29 de Setembre. També hi ha una ermita erigida a Sant Joan a cosa de un kilòmetre per la banda del cementiri.

La jurisdicció senyorial era exercida per lo Marquès d' Aytona, després duch de Medinaceli qui, segons tradició oferí a dèu families d' Ambiure, poble desaparegut igualment que Barrús que ha quedat com a nom d' una partida del terme, terres pera conreuar, construint-los-hi casa, esglesia, forn y dipòsit pera retenir la ayga de pluja embassada, mitjançant delmes y altres drets,

(117) *Revista Arqueològica* 1899-1900 pl. 55

excepció feta dels ametllers, que donà franchs, y a axò obeheix segons contan, que hi haja tantes plantades d' aquell arbre, per més que no creyèm sía aquest lo motíu. De aquesta manera seguint la propria tradició, atribuexen l' origen d'Almatret a Mastret per més que no hi donàm cap valor científich. En la plaça se conservava fins fa poch una creu de terme.

Clixé de Ramón Molins, Pvre.

Almatret.—Detall de la plaça

Són conegudes les mines de carbó de pedra y ciment d' aquest poble, que restan sense explotació. Produheix grans, llegums, atmetlla, oli y ví; cría bestiar de llana.

Lo terme que descrivím, es mólt faltat d' ayga puix són de secà les extenses terres (uns 4500 jornals) que comprèn, no podent-se aprofitar l' Ebre pera-l rech, per ésser massa baix lo séu areny.

Hi ha puesto de Guardia civil depenjant de la linia de Seròs.

Una escola de noys y altra de noyes.

Es del districte electoral de les Borges pera diputats a Corts y vota ab Lleyda pera diputats provincials.

Artesa de Lleyda

Lloch en la plana d' Urgell enclavat entre los térmens de Puigvert al E. Aspa al S. (Garrigues) y Montolíu al O. Té al N. lo despoblat de Grealó. A 10 kilòmetres de Lleyda, y a 2 de Puigvert en la vía de Tarragona y a poca distancia de la carretera de dita capital. Comprèn lo despoblat de Vinatesa, principalment dedicat a pasturatge pera lo bestiar. Consta de 200 edificis reunits y 55 escampats, la majoría dedicats als serveys agrícols, ab una població de 967 habitants de fet y 949 de dret. En lo cens de 1359 figura a la Veguería de Lleyda ab 29 fochs y en l' any 1831 en lo Corregiment de dita capital ab 300 ànimes; exercía la jurisdicció senyorial lo gran prior de la ordre de Sant Joan. La part vella

de la població es coneguda per la *Vileta*. Entre lo séu caseríu de poch interès mereix esmentar-se la antiga casa Gallart.

La parroquia dedicada a Sant Miquel es d' entrada y celebra la festa lo día 8 de Maig. Correspòn al arxiprestat de Les Borges, diòcessis de Lleyda.

Té una escola pera noys y altra de noyes.

La illuminació pública es elèctrica procehidora de la fàbrica de Puigvert.

Lo canal d' Urgell, cap al final del séu curs, passa pêl terme d' aquest poble, essent lo penúltim que rega. També hi discorre lo riuet nomenat la Femosa que sols porta ayga en temps de pluja. Les seves produccions són les generals del plà d' Urgell grans, ví, oli, fruytes y verdures, etc., y té camins rodats pera comunicar-se ab les localitats vehines.

Districte electoral de Lleyda pera diputats a Corts y provincials.

Aspa

Lloch de Les Garrigues situat un xich enlayrat a sobre y a la esquerra del ríu Set a uns 15 kilòmetres de la capital y 12 de Puigvert que es la estació mes propera en la vía de Tarragona. Afronta lo terme al N. ab Artesa y despoblat d' Astor, al E. ab lo de Cogul y lo de Melons per lo costat de Castelldàsens y per mitjorn y ponent ab lo d' Alfeç.

Consta de 148 edificis reunits y 47 de separats pera los treballs agrícols ab una població de 502 habitants de fet y 525 de dret. En lo cens de 1359 figura a la Veguería de Lleyda ab 15 fochs y l' any 1831 era del Corregiment d' aquella ciutat, tenía 329 habitants y pertanyía a la jurisdicció del senyor Bisbe de Lleyda a quina diòcesis pertany la parroquia que es d' ascens en l' arxiprestat de Les Borges.

La esglesia parroquial dedicada a Sant Julià, té la fatxada de pedra picada ab algún ornament barroch y en la plaça s' hi veu lo basament gòtich pera sostenir una creu. En l' extrém del poble hi ha una capella erigida a Sant Sebastià que res de particular ofereix.

Té una escola pera noys y altra pera noyes.

Lo Cardenal Lluís Joan del Milà havía convocat Sínodo pera celebrar-se a Aspa lo día 8 de Novembre de 1494 *propter pestem* a Lleyda; a petició del Capítol fóu trasladat a Alfeç pera lo día 20 que tampoch s' hi va reunir.

En la part baxa que es la més vella del poble, s' hi observan algunes cases del segle XVI y XVII, destacant-se entre elles un antich palàu del senyor Bisbe, que malgrat posteriors reformes, conserva fragments d' una galería gòtica ab vistes al Set. Hi ha un oratori ab una pintura al oli de la Puríssima no desprovehit de mèrit artístich.

La principal cullita es la del oli, grans, un poch de ví, llegums y poca

verdura, puix té sols uns quants horts a la vora del esmentat ríu. Dintre del poble hi ha una bassa per arreplegar la ayga de la pluja que serveix d' abeurador als animals. A poca distancia n' hi ha una altra pera los usos domèstichs.

Vota a Les Borges pera diputats a Corts y ab Lleyda en los provincials.

Aytona

Vila situada a la dreta del Segre y al peu d' un serrat a 19 kilòmetres de Lleyda, de quina diòcesis y arxiprestat forma part. Afronta lo séu terme per N. ab lo de Soses; per l' E. ab lo Segre (a $^1/_4$); per S. ab lo de Seròs y per O. ab lo de Vallmanya (Alcarràç) y a SO ab lo de Fraga (Osca).

Comprèn lo despoblat de Gebut del que ja se parla en la Carta de Ordenació de la Esglesia de Lleyda en 1168. Havía pertenescut als Templers y vé continuat ab 24 fochs en lo cens del segle XIV de que parlàm.

Té 490 aglevats reunits y 375 fora del poble destinats als serveys agrícols ab una població de 2075 habitants de fet y 2082 de dret. En lo cens de

Clixé de Francesch Gaya

Aytona. —Vista parcial

1359 figura a la Veguería de Lleyda ab lo nom de Itona y 71 fochs, y en 1831 era del Corregiment de la metexa capital y tenía 1104 ànimes.

Pertanyía la jurisdicció senyorial al Marquès d' Aytona, títol unit avuy ab la casa de Medinaceli, de qui era lo castell quals despulles poden veure-s encara dalt del turó dominant lo poble y l' hermós planell de la ribera. Dues de les torres y fortes muralles recobertes de pedra picada restan en peu y se recordan a ben segur de quan lo desgraciat príncep de Viana hi fóu portat presoner per ordre del séu pare Joan II trobant-se a Lleyda en plenes Corts lo día 2 de Desembre de 1460.

Clixé de J. Soler

Aytona.—Frontispici de la esglesia

De les noves que hem pogut recullir respecte del Marquesat d'Aytona, se deduheix, que en lo segle XV fóu senyor d' aquesta vila don Gastó de Montcada; lo séu fill Joan, obtingué de Carles V lo títol de Comte d' Aytona y lo fill d' aquest Francesch, virrey de Valencia, va ésser nomenat Marquès en virtut de R. Cèdula de Felip II de 1er d' Octubre de 1581. Passà lo Marquesat a la dita casa de Medinaceli en 1722 en virtut del casament de donya Teresa de Montcada ab lo hereu d' aquell Ducat.

Durant l' esmentat período, los Marquesos d' Aytona varen ocupar llochs molt distingits en la política y en les lletres.

Tením noticia documental de la existencia d' Aytona y de Gebut en 1149 any de la reconquesta de Lleyda y des de aquell temps ençá lo séu nom ha relluhit continuament, ja ab motíu de les revoltes que en diferents èpoques han somogut al pahís, o bé degut al prestigi que anaren adquirint los seus marquesos. Antigament, segons opinió generalisada, la vila era coneguda per *Etosca* y en lo séu recinte fóu assessinat per lo traydor Perpena, lo capdill Sertori quí, al costat dels indígenes havía emprès la campanya contra lo poder de Roma.

Existeix una moneda ibèrica atribuída a aquesta vila si bé no ha sigut ben comprovada aquesta opinió.

La esglesia dedicada a Sant Antolí Màrtir, es de tres naus y enlayrada cúpola. La fatxada constitueix un exemplar ricament presentat del desacreditat barroch ab totes les desproporcions y contrasentits imaginables, que caracterisan aquella art. Hi ha també una ermita erigida a Sant Gayetà dintre de la vila y altra a Sant Joan en lo camì de Seròs. En un dels carrers s' hi véu una bonica creu de terme.

La rectoría es d' ascens. Hi ha comunitat de Germanes Carmelites que cuiden d' una escola pera nenes ademés de les municipals.

La illuminació pública es per mija de la electricitat moguda ab la força que li proporciona la cequia provinent del Segre de quals aygues se servexen pera los usos domèstichs y pera regar la famosa horta que-s desplega a la vora del ríu produhint-los-hi abundoses fruytes y verdures, aufals y cànems; en aquest terme es mólt important la cullita del oli y grà y no tant la del ví. La cullita de seda havía tingut importancia.

Passa pêl mitg del poble la carretera que de Serós (a 5 quarts) puja a enforcar passat Sòses, ab la carretera de Madrid dessobre d' Alcarràç. Hi ha servey públich de carruatges ab Lleyda. Fires y festes lo 31 d' Agost, 1 y 2 de Setembre.

En l' escut que usava antigament la vila de Aytona puix s' escrivía ab *i* (llatina) y no ab *y* (grega) com ara s' estila, hi figuran al costat de les quatre barres, los llegendaris pans de la casa de Montcada. Per questions entre la població y dita casa a mitjans del passat segle, fóu sustituit per l' actual.

Vota a Les Borges pera diputats a Corts y a Lleyda pera les provincials.

Bell-lloch

Població situada a 197 metres sobre del nivell del mar, (118) en lo plà d' Urgell a 12 kilòmetres de Lleyda, en la carretera que conduheix a Barcelona, ab estació en la vía d' aquesta Capital a Çaragoça. Lo terme afronta per N. ab Bellvís; E. Sidamunt; S. Lleyda y Alamús y O. Alcoletge. Se composa de 280 edificis y 42 d' escampats, la majoría pera los serveys agricols, ab una població de 1395 habitants de fet y 1349 de dret. En lo cens de 1359 hi constan 53 fochs, era reyalench y depenjava de la Veguería de Lleyda. En 1831 pertanyía al Corregiment de dita Capital y comptava 354 ànimes. La parroquia es d' ascens; correspòn al bisbat de Lleyda, arxiprestat de Les Borges y fà la festa los díes 8 de Maig y 29 de Setembre puix està dedicada a Sant Miquel Arcàngel.

Les primeres noves que tenim d' aquest poble se remontan al any 1168 en que apareix en la Carta de Ordinació de la esglesia de Lleyda. En 1662 ab

(118) En la esglesia parroquial.

caràcter de carrer d' aquesta capital, gosava dels drets y preeminencies d' aquella. Em 1177, segons se desprèn del testament d' Ermengol VIII, era dels comtes d' Urgell. Mentres existiren los telegrafs òptichs, hi havía en aquest terme una torra que-s comunicava ab les de Lleyda y Aumeradilla.

Lo terme y la població va experimentant grans millores ab lo canal de Urgell y ferrocarril; la illuminació pública es elèctrica. Produheix fruytes, ví, aufals y oli pera quina elaboració té cinch prempses.

Hi han dues escoles; una de cada sexe.

Celebra fires lo 28 de Janer, primer diumenge d' Octubre y tercers dimecres de cada mes.

Hi ha servey de carruatges cap a Bellvís los dilluns y dijous.

Vota ab Lleyda pera diputats a Corts y provincials.

Benavent

Lloch en la plana del Segrià a 8 kilòmetres de Lleyda, entre lo Noguera Ribagorçana y la carretera d' Alfarràs. Comprèn lo despoblat d' Alendir y afronta lo terme per N. ab Vilanova de Segrià; per l' E. ab La Portella; per S. ab Torresserona y per l' O. ab Torreferrera. Consta de 154 alberchs aglevats y 64 escampats pera los serveys agrícols ab una població de 487 habitants de fet y 493 de dret. En 1359 era de la Veguería de Lleyda y tenía 9 fochs y en 1831, comptava 360 ánimes, corresponía al Corregiment de dita capital y la jurisdicció senyorial al Marquès de Benavent.

La parroquia dedicada a Sant Joan Baptista es d' entrada y celebra la festa lo día 29 d' Agost.

Lo terme es regat per lo canal de Pinyana, produheix oli, grans, llegums y verdures en lo que es dedicat a horta.

Té escola pera noys y altra pera noyes.

Vota ab Lleyda pera Diputats a Corts y Provincials.

Se comunica per camins carreters ab los pobles vehins.

Alendir, figura en lo cens esmentat ab 8 fochs.

Se parla de Benavent en 1168 en la Carta d' Ordinació de la esglesia de Lleyda.

A continuació publicàm algunes notes històriques sobre lo senyoríu d' aquest poble redactades per don Joseph Riquer y publicades per don Joseph Pleyan de Porta.

6 de desembre de 1191.—Venda per Gombau de Benavent a favor de Pere Lanzauil y sa esposa María, de la meytat de sos dominis sobre la Torre de Benavent.

30 de janer de 1207.—Venda per lo meteix y sos fills a favor de Pere de Solo de tot lo dret, porció y senyoríu que tenían aquells sobre la Torre de

Benavent, per 250 *moravatins*, incloguent-se la potestat y senyoríu del castell y vila mentats y-ls censos, *horts y cavalcades*, hòmens y dones.

30 d' abril de 1245.—Venda per Pere de Solo a favor de Bernat de Torrassona de tot dit lloch de Benavent ab totes ses *quisties*, censos y altres drets.

31 d' agost de 1247.—Condemna dels hòmens de Benavent *a fer la vall* de dita vila, per manament *oficialis Ilerde scripsit Bartolomeus de Santo Stefano*.

28 de febrer de 1286.—Venda del lloch y drets de Benavent per 1875 sous, efectuada per Bernat Buxó a favor d' Esteve de Cardona, qui traspassà dita venda a 6 de janer, del any següent, a Ramón de Isona.

6 d' abril de 1311.—Carta *closa* per Pere de Barca, notari de Lleyda, en la qual lo Rey mana «que lo dret de monedatge se plegàs per lo senyor de Benavent dels homes de Benavent segons los altres senyors ciutadans de Lleyda de sos llochs acostuman plegar».

18 de desembre de 1329.—Elisen (tal vegada d' Isona) esposa de Pere Prats y senyora de Benavent, donà a sa filla Milia per contemplació de matrimoni los drets y-l lloch de Benavent, casantse dita Milia ab Guerau Oluja. A 4 de maig de 1345, aquesta metexa Milia fà testament dexant lo lloch de Benavent a sa filla Gueraldona de Oluja, qui en 20 d' agost de 1351, aportà en los capítols matrimonials ab Pons d' Altarriba lo lloch de Benavent.

31 juliol 1368.—Venda del terme y drets de Benavent per Pons d' Altarriba al noble Guillém Ramón de Montcada, degà de la Seu de Lleyda, com a privada persona, per 67.500 sous.

27 novembre 1370.—Sentencia donada per l' oficial de Tarragona condempnant a dit Montcada, senyor de Benavent, a que tinga que sostenir 4 pobres segons codicilis del testament de Ramón de Isona, 26 de maig de 1288.

2 febrer, 1388.—Guillém de Montcada, fill del esmentat Guillém Ramón, ven al bisbe y Capítol de Lleyda los drets y lo terme de Benavent, dihent que les fites de dit terme estàn d' una part ab lo d' Alendir, d' altra ab lo de Vilanova, d' altra ab lo terme de Torredelgada y en lo terme de la Grallera y castell o lloch de Bernat y rodalíes del Pont Major, y d' altra ab la torre d' en Mir, dihent que fà la venda *franca y en alou* per 18.500 sous.

Lo marquesat de Benavent fou creat per Felip IV de Catalunya y V de Castella en 10 de juny de 1703. Lo primer marquès fou D. Antón de Sabater y de Copóns.

En 1412, en la època del alçament del Comte d' Urgell, ab motíu de sos drets a la corona d' Aragó, Benavent fou saquejat per la host de Don Jaume.

Castellnòu de Seana

Lloch en la plana d' Urgell a 27 kilòmetres de Lleyda y 3 kilòmetres de Bellpuig que es la estació de ferrocarril més propera en la vía del Nort. Afronta al N. ab Ibars y Barbens; E. Bellpuig; S. Vilanova de Bellpuig y O.

Golmés. Comprèn los caseríus de Novella ab 12 alberchs y Utxafaba al O. de 91 que ab los 54 que té escampats pêl terme y 227 a Castellnòu, forman lo

districte municipal ab un total de 384 edificis, 1160 habitants de fet y 1171 de dret. En 1359 era de la Veguería de Tàrrega, ab 25 fochs. L' any 1831 tenía 320 ànimes, pertanyía al Corregiment de Lleyda y lo senyoríu, al Duch de Cesa M. de Altimira.

La esglesia parroquial, que depenja de la diòcessis de Solsona y arxiprestat de Tàrrega, es dedicada a Sant Joan Baptista y la de Utxafaba a Sant Miquel. Aquesta està adscrita al arxiprestat de Mollerusa en lo meteix bisbat. Celebra festa lo día 3 de Febrer.

Té una escola de noys y altra de noyes.

Vota ab les Borges pera diputats a Corts y a Lleyda pera los provincials.

Produheix grà, ví, oli y verdures essent lo terme regat per lo canal d' Urgell. Camins vehinals per ahont transitan ab facilitat los carruatges lo comunican ab los pobles propers. Es exclusivament agrícol: té dues prempses d' oli.

Com a nota artística ha de remarcar-se una hermosa creu de terme.

Corbins

Lloch situat a la dreta del Noguera Ribagorçana, no lluny del séu ayguabarreig ab lo Segre a 10 kilòmetres de Lleyda, que es la estació de ferrocarril

que té més prop. Afronta lo terme per N. ab la Portella y Albesa, E. Torrelameu y Vilanova; S. ab lo ríu Segre y O. ab Torreserona y Benavent en la comarca del Segrià. Se composa de 243 cases y 140 escampades pêl terme pera los serveys agrícols ab una població de 959 habitants de fet y 980 de dret. En lo cens de 1359 figura en la Veguería de Lleyda, ab 19 fochs y 17 en les cases de Corbins que era a mitja hora al O., avuy despoblat. Després va ésser del Corregiment de la capital y tenía en 1831, 600 ànimes. Lo senyoríu pertanyía al Gran Prior de Catalunya, de la Ordre de Sant Joan de Jerusalém.

La parroquia dedicada a Sant Jaume Apòstol es d' ascens y correspòn a la diòcessis y arxiprestat de Lleyda. Es localitat purament agrícola y té una magnífica horta que produheix verdures, fruytes, ví, grà y cull també oli, havent-hi dues prempses pera la mòlta y tres molins fariners. La sua illuminació pública es de petroli.

Escola municipal pera noys y altra de noyes.

Celebra fira lo 22 de Maig y 25 de Juliol. Se comunica ab les localitats vehines, per bons camins carreters.

En lo *Tossal dels moros*, a un kilòmetre aproximadament de Corbins, s' hi descubrí anys enrera un sepulcre de planta rectangular de 5'50 metres de llargada, per 4'30 metres en l' interior ab dos fragments de columna, d' arenisca en la part que mira a llevant, de 48 centímetres de gruix per 0'52 y 0'95 respectivàment. Ab fonament ha sigut atribuit a la època romana, puix

Clixé de Lluis M. Vidal

Corbins.—Pont sobre lo Noguera Ribagorçana

s' han trobat los murs revestits de marbres y jaspis, havent aparescut entre despulles humanes fragments de fina terriça y moltes tégules, apart de ceràmica més moderna, de gust alarb en alguns detalls. En les desferres de les voltes que cubrían los quatre *Conditoriums* en que estava dividit l' interior, s' hi veyan també infinitat de mahons que havían sigut empleats en aquesta construcció.

En los camps propers s' han desenterrat en diferentes ocasions terriça y mosaychs que han sigut destruits. Axò fà creure existía en aqueix lloch un poblat en aquella remota època.

Veja-s *Revista de la Asociación Art'stica Arqueológica Barcelonesa,* V. 3.º any 1901-1902.—*Descubrimiento de un sepulcro romano en Corbins (Lérida)*, per Joaquín Vilaplana: *Recorts de la dominació árabe en la Comarca de Lleyda,* per id.—Revista *La Veu de Montserrat.* Juny 1901.

Fondarella

Lloch en lo plà d' Urgell a 20 kilòmetres de la capital y a 2 kilòmetres de Mollerusa, que es la estació de ferrocarril més propera en la vía del Nort y

a la esquerra de la carretera general de Madrid a la Junquera. Afronta lo séu terme per N. ab Palàu de Anglesola; E. Mollerusa; S. ab lo de Miralcamp; y per l' O. ab lo de Sidamunt. Consta de 105 edificis y 387 habitants de fet

y 384 de dret. Ab lo nom de *Farandella*, se continua en lo cens de 1359 en la Veguería de Lleyda, senyalant-li 16 fochs. Ab igual nombre de fochs figura lo *loch Dalfadarella* en la Veguería de Tàrrega. L'any 1831 tenía 200 ànimes y exercía lo

senyoríu lo Capítol de la Sèu de Lleyda. La parroquia sots l' advocació de Santa María de Fondarella pertany a la diòcesis de Solsona, arxiprestat de Mollerusa. Celebra festes lo 20 de Janer y primer dilluns de Setembre. Los productes naturals consistexen en ví, oli, grans, verdures, aufals y podría mólt bé introduhir-se lo conreu de la remolatxa que en altres localitats dóna bons resultats, tinguent en compte que des de enguany s' ha extès lo rech del canal per quasi tot lo terme, millora que provablement aumentarà la població actual.

Les cases són per regla general de tapia. Se comunica ab los pobles vehins per camins carreters y lo séu caràcter es eminentment agrícola. Té dues prempses d' oli, sistema antich.

En los arxíus de la vila han desaparescut los documents anteriors al segle XVI, que podrían donar una mica de llum pera historiar-la. La casa senyorial del poble se conserva encara, convertida en habitació particular.

Hi ha escola de noys a despeses del municipi.

Vota ab Lleyda en les eleccions de diputats a Corts y provincials.

Se té nova d' haver existit prop d' aquest poble, un monestir premonstratense, dedicat a Sant Nicolàu fundat per la casa d' Anglesola. L' hospital de peregrins estava ja construit per los piadosos fundadors, en 1220 y en 1224 l' entregaren al Abat de Bellpuig de les Avellanes pera que l' erigís priorat de la seva ordre axí que tingués possibilitat.

L' any 1226, lo bisbe de Vich, don Guillém, a solicitut dels nobles don Guillém y donya Sibila de Anglesola, li concedí y senyalà cementiri públich, ço es lliure facultat pera enterrar-se a quants elegissen sepultura en dit monestir. En 1231 se ratificà per l' Abat y comunitat tot lo que s' havía convingut en l' anterior document entre lo bisbe y fundadors.

La seva situació era *in camino Ilerde in termino de Alfandarela et de Palacio de Angularia* corresponent en aquell temps a la diòcesis de Vich. Axí meteix consta que en 1452 se donà llicencia per lo Sr. Bisbe D. Jaume de Cardona al senyor de Bellpuig D. Ramón II Folch de Cardona y Anglesola, y al

premonstratense Fr. Arnàu de Montroig pera reparar la esglesia de Sant Nicolàu, ab les pedres de la enrunada capella dels Alberchs: que en 1510 s' adjudicà lo priorat de Sant Nicolàu del Hospitalet a Joan Castillo clergue de Çaragoça: qui en 1710 lo obtinguè D. Vicent Cortès y havent-se extingit per autoritat apostòlica lo priorat, varen aplicar-se les seves rendes a les distribucions de la Santa Esglesia de Solsona, a quina diòcessis pertanyía des de 1598. No se sab quan se uniren y quan se van separar los dos priorats de Sant Nicolàu y lo de Sant Bartoméu de Bellpuig. (119)

Golmés

Lloch en lo plà d' Urgell, a 25 kilòmetres de Lleyda y 3 de Mollerusa, que es la estació de ferrocarril més propera en la vía del N. La carretera de Madrid a La Junquera passa al peu de les seves cases quedant la majoría de elles a la dreta. Se composa de 307 edificis y 1155 habitants de fet y 1147 de dret. En 1359 era de la Veguería de Tàrrega ab 24 fochs y l' any 1831 tenía 415 ànimes, Corregiment de Lleyda y pertanyía lo senyoríu al duch de Cessa. Afronta lo terme per N. ab Utxafaba; al E. ab Bellpuig; al S. ab Arbeca, y al O. ab Miralcamp y Mollerusa, veyent-se atravessat per lo canal d' Urgell que beneficía les seves terres que produhexen grans, ví, oli en abundancia, verdures y fruytes. Té dues prempses d' oli.

La esglesia parroquial dedicada a Sant Salvador depenja de la diòcessis de Solsona y arxiprestat de Mollerusa.

Se comunica per camins carreters ab los pobles vehins de la plana.

Hi ha una escola pera noys y altra pera noyes a càrrech del municipi.

Vota ab Lleyda pera diputats a Corts y provincials.

Com a nota artística ha de remarcar-se una interessant creu de terme.

Granja d' Escarp

Lloch a la esquerra del Segre quasi enfront del séu ayguabarreig ab lo Cinca, ahont se troba lo Monestir d' Escarp, en lo límit S. de la provincia. Dista vuyt hores de Lleyda y cinch hores de Fayó que es la estació que té més prop en la vía dels directes (M. Z. A.). Afronta per N. ab lo ríu Segre y Convent d' Escarp, terme de Masalcoreig; E., ab lo de Mayals; S., Mequinença y al O. té lo Segre després d' haver-se ajuntat ab lo Cinca. Se composa de 432 edificis junt ab lo caseríu de les Mines y los que se troban escampats pera los serveys agrícols ab una població de 1288 habitants de fet y 1303 de dret. En lo cens de 1359 figura ab 12 fochs en la Veguería de Lleyda y jurisdicció del

(119) Documentos inéditos con que se demuestra la existencia de un monasterio de Premostratenses en la diócesis de Vich á principios del siglo xiii. Notes de D. J. R. V., Vich 1827.

Abat d' Escarp. En 1831 era del Corregiment de la capital, senyoríu del Marquès d' Aytona y tenía 118 ànimes. La parroquia dedicada a Sant Jaume es d' ascens; bisbat de Lleyda y arxiprestat de Granadella. Celebra festa lo día 25 de Juliol y per Sant Sebastià.

La seva horta, regada pêl Segre produheix excelents fruytes y verdures, cull també grà, oli, atmetlles y té bones pastures pera lo bestiar.

La industria consisteix en tres molins d' oli y un de farina. Fins ara pochs anys s' han vingut explotant les mines de carbó y ciment que-s troban en lo terme, havent donat lloch a la formació d' un petit caseríu conegut ab lo nom de *Les Mines*.

Se comunica per regulars camins ab los pobles dels encontorns y lo pas del Segre se salva ab unes grans barques subgectes a una corriola ajustada al cable que va de part a part del ríu y són mogudes per la metexa corrent.

Clixé de Lluís M. Vidal

Granja d' Escarp.—Mines de carbó en la vora esquerra del ríu Segre

Los efectes dels ayguats foren tan enormes en aquest poble, durant l' Octubre de 1907, que pera contenir la direcció que havía pres lo Segre, s' han hagut de construir dues series de murs de penetració nomenats *espuntadors* o

pedrets, de 20 y 40 metres de llarch fets de grans pedres y esgrahonats en los llochs de més perill.

Escoles de noys y noyes a càrrech del municipi.

Vota a Les Borges pera diputats a Corts y a Lleyda pera los provincials.

Granyena de les Garrigues

Lloch en la comarca de les Garrigues al repèu d' un serrat que s' extén per dessobre de la Vall Major, procedent de Juncosa que s' escorre per Mitjorn, per més que casi sempre baxa exuta; a sis hores de Lleyda y tres y mitja de Puigvert que es la estació més pròxima si bé s' utilisa la de la capital ab la que està junyida per camí vehinal transitat per carruatges. Afronta lo terme per N. ab Alcanó y Cogul; E., Cogul y Soleràs; S., Soleràs y Torrebesses, y O., Torrebesses y Alcanó. Se composa de 169 edificis agrupats y 71 escampats pera los serveys agrícols, ab 613 habitants de fet y 603 de dret.

L' any 1831 tenía 250 ànimes; era del Corregiment de Lleyda y lo senyoríu de N. Ager Queralt.

La parroquia dedicada a Sant Miquel Arcàngel, es d' entrada y correspòn al bisbat de Lleyda, arxiprestat de Granadella. Ademés de la festa del Patró, se celebran lo Roser d' Octubre y la de Sant Climent lo 23 de Novembre.

La esglesia té la fatxada barroca y no hi ha res en lo sèu interior que cride la atenció baix lo punt de vista artístich. Al extrém Sur de la població hi ha una antiga capella de Sant Miquel que no està donada al culte; es romànica ab volta lleugerament apuntada, conservant-se encara la portalada y alguna finestra. Produheix grà, atmetlles, ví, oli y pastures pera lo bestiar de llana. Hi ha una fàbrica de sulfur, altra de oli y un molí fariner.

Clixé del Autor

Granyena de les Garrigues

Té l' aygua conduhida de mina, però es tan poch abundosa que hi ha ve–

gades que s' estroncan les fonts públiques, conservant-se encara les basses ahont s' arreplega la de pluja.

Hi ha servey de carruatges ab Lleyda sortint de bon matí ab lo corrèu y retorna per la tarda. En lo recorregut hi posa quatre hores. Ab los demés pobles dels voltants hi ha també camins rodats excepció feta del de Granadella que es de ferradura. Vallmajor amunt cap a Soleràs, Torms y Juncosa, se va a trobar la carretera de Reus y Cornudella que puja al Cap de la Serra.

Escola de noys y altra de noyes a càrrech del municipi.

Vota a Les Borges pera diputats a Corts y a Lleyda pera los provincials.

En lo séu terme s' han trobat monedes romanes de August, Claudi, Domicià y Vespacià.

Llardecans

Vila en la comarca de les Garrigues a 7 hores de Lleyda y cinch de Flix, que es la més pròxima estació que té en la vía dels Directes (M. Z. A.). Confronta al N. ab Sarroca; al E. ab Granadella; S., Bovera, y al O. ab Mayals. Se composa de 339 edificis agrupats en la població, 15 a poca distancia de ella y 594 quasi tots deshabitats, escampats pêl terme y que-s destinan als serveys agrícols; ab una població total de 1351 habitants de fet y 1369 de dret. En lo cens de 1359 figura en la Veguería de Lleyda ab lo nom de *Lardecans* y 22 fochs. L' any 1831 era del Corregiment de dita capital tenía 450 ànimes y era lo senyoríu del comte de Santa Clara.

Clixé del Autor

Llardecans.—Detall de la població

La parroquia dedicada a la Assumpta es d' ascens, correspòn al bisbat de Lleyda y arxiprestat de Granadella. Celebra festa lo 15 d' Agost y 17 de Janer. Dintre meteix de la població hi ha un altra capella dedicada a Nostra Senyora de Loreto.

Té aygua conduhida de mina ab diferentes fonts públiques, malgrat axò, encara conserva al mitg de la plaça una gran bassa pera abeurar les cavalleríes que convindría se fes desaparèxer puix constitueix un perill constant pera la salut pública. Fora de la vila pêl costat de sol ixent hi ha un pou del que encara se servexen, construit l' any 1797.

Plan y carrers de Llardecans

Facilitat pêls senyors «Fills de M. Tomás y C.ª»

La esglesia com la generalitat de la comarca té la fatxada barroca, encara que no desprovehida de gust, y lo campanar de pedra picada. Des de lo punt ahont està emplaçada, serradet amunt, se troba la part de població que havía sigut fortificada; per axò se-n díu Vila-closa.

Ademés de les escoles municipals, les monges de la Sagrada Familia hi tenen establerta una escola pera noyes.

Lo terme es bastant sech y té part de plà y de montanya, atravessat per una extensa vall que baxa de Granadella. Produheix grans, ví, atmetlles, llegums y sobre tot oli, pera lo que hi han 14 prempses de viga, 6 hydràuliques y 2 de palanca y un molí de farina. També s' hi cría bestiar de llana.

S' hi fabrica sulfur. Les comunicacions ab los pobles vehins se fà per camins carreters essent la carretera de Sarroca a tres hores la que té més aprop, que ara se continua fins a Mayals.

Vota a Les Borges en les eleccions de diputats a Corts y a Lleyda en les provincials.

Masalcoreig

Lloch situat a la esquerra del ríu de Cinca una hora abans d' ajuntar-se ab lo Segre en la metexa ratlla d' Aragó, a uns 28 kilòmetres de la capital, de quina estació de ferrocarril se serveix. Confronta lo terme, al N. ab lo de Fraga (Osca); al E. Serós; al S. La Granja d' Escarp y ríu Segre y al O. lo Cinca que serveix en aquella banda de divisoria entre Aragó y Catalunya. Se composa de 166 edificis agrupats y 71 d' escampats pera los serveys agrícols, ab una població total de 617 habitants de fet y 616 de dret. En lo cens de 1359, *Malcoreig* figura en la Veguería de Lleyda ab 19 fochs y era del Abat d' Escarp. L' any 1831 constava de 335 ànimes, era adscrit al Corregiment de Lleyda y jurisdicció del Prior d' Escala Dei.

La parroquia dedicada a Sant Bartoméu Apòstol es d' entrada; pertany a la Diòcessis y Arxiprestat de Lleyda y celebra la festa lo día 24 d' Agost y altra per Sant Antoni Abat.

Lo séu terme comprèn part de secà y de regadíu, essent mólt important la cullita del oli, grans, verdures y fruytes especialment figues dites de Fraga; s' hi fan també bones pastures en los erms ahont campan bones partides de bestiar de llana. Té dues prempses d' oli y un molí de farina.

Vota a Les Borges pera la elecció de diputats a Corts y a Lleyda pera los provincials. La illuminació pública es elèctrica, quin fluit es produhit per força hydràulica y la proporciona també a la vehina ciutat de Fraga. Escoles de abdós sexes.

Se comunica ab l' Aragó per mija d' una barca que atravessa lo Cinca a un kilòmetre de la població y ab La Granja, per altra barca que atravessa lo Segre dessota meteix del monestir d' Escarp, del qual sols ne restan runes que no despertan gran interès artistich, puix corresponía la construcció a les primeríes del segle XIX. La fatxada principal encarada al SE. mira al ríu y lo campanar que encara s' aguanta en peu, es de planta quadrada y poligonal de la teulada en amunt de la enrunada esglesia. Era dedicat a la Verge com ho eran quasi tots los de la orde del Cister. La fundació uns l' atribuexen a D. Pere lo Catòlich y altres al séu fill D. Jaume lo Conqueridor, que acabà la obra començada; emprò ja hem dit que actualment no s' hi conexen aquelles obres per haver sigut edificat de nou en època moderna.

Bibliografía.—Cayetà Barraquer, Pvre. Casas de Religiosos en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX.

Mayals

Vila situada quasi al extrém SO. de Les Garrigues en un petit serrat que domina extensa plana y los ríus Segre y Cinca, a uns 32 kilòmetres de Lleyda y 12 de Ribarroja que es la estació més propera en la vía dels directes (M. Z. A.).

Confronta lo terme al N. ab lo de Serós; al E. Llardecans; al S. Bovera y Almatret y al O. Almatret.

Consta de 542 edificis agrupats, 430 fora de la població y 199 esbarriats pêl terme, sols habitats en lo fort de les feynes agrícoles, ab un total de 2,271 habitants de fet y 2,265 de dret. En lo Cens de 1359 figurava en la Veguería de Lleyda ab 83 fochs. L' any 1831 tenía 700 habitants; pertanyía al Corregiment de Lleyda y a la jurisdicció del Baró de Mayals.

La parroquia dedicada a la Assumpta, es del bisbat de Tortosa y celebra la festa lo día 15 d' Agost. També se fà ab mólta solemnitat la de Sant Roch y la de Sant Sebastià en la propera ermita dedicada a n' aquest Sant. La esglesia parroquial de tres naus y alta cúpula, ha merescut lo nom de Catedral de Les Garrigues per la sumptuositat de la seva construcció. Pertany a la restauració del art clàssich

Clixé de Ramón Molinas, Pvre.

Mayals.—Vista general

dominant a les primeríes del segle XIX; gran portada de pedra adornada de columnes y en l' interior, tres espayoses naus y ample creuer sostingudes per macices pilastres.

La part vella de la població es coneguda ab lo nom de *Vila-closa* perque constituía lo recinte murat que en alguns punts pot resseguir-se encara y ofereix un aspecte bastant típich ab los séus característichs portals, estrets carrers, cases d' aspecte senyorial y archs apuntats que 'ns recordan los primers temps de la seva reconquesta.

En aqueix clos, hi han despulles de dos temples; un en la placeta junt al enderrocat portal de la costa que sols conserva la senzilla fatxada, y altra de més gran enrunada de poch temps hà, emprò que encara pot distingir-s' hi l' estil romànich propri del segle XIII, en la arrencada de la porta que la tenía a Mitjorn per trobar-se orientat lo temple de Llevant a Ponent; en les columnes, aculades en los murs ahont s' apoyava la volta de punta d' atmetlla y

Clixé del Autor

Mayals.—Un carrer de la població moderna

sobre tot en lo rossetó que donava llum al interior convertit avuy en informe munt de runes. S' hauría de conservar lo poch que resta en peu.

Conserva la parroquia un senzill calzer regalat per Carles IV a petició dels Comtes de Santa Clara, senyors que eran del poble, dels quals ne té rebuts la esglesia valiosos donatíus, entre ells la custodia. Fà una vintena d' anys que en un dels costats de la baxada a la vall dels Horts, se trobaren unes sepultures fetes de pedra solta que no s' ha pogut precisar la època a que corresponían. Ab tot y ésser la població de més vehinat de Les Garrigues y de les més riques de la comarca, no té aygua de mina y l' han de beure de pluja embassada y quan s' asseca han de fer més d' una hora de camí pera trobar-ne. Axí com altres llochs de menys possibilitats han lograt la conducció de les aygües a l' interior de les poblacions, nos atrevím a creure que Mayals podría obtenir també igual millora ab una mica de sacrifici que s' imposessen los séus vehíns. Axí com s' han posat d' acort pera lograr la llum elèctrica que era de imprescindible necessitat, es d' esperar que no dexaràn passar gayre temps sense conseguir la conducció d' aygües.

Clixé del Autor

Mayals.—Carrer en la *Vila-closa*

Districte electoral de

Les Borges pera diputats a Corts y de Lleyda pera los provincials. Té escoles de noys y de noyes a càrrech del municipi.

Produheix mólt y excelent oli, grà, atmetlles, ví y cría bestiar de llana.

Celebra fires los díes 1, 2 y 3 d' Abril y tercer dissapte de Novembre.

Per camins carreters se comunica ab los pobles vehíns.

Miralcamp

Lloch situat en la plana d' Urgell à uns 23 kilòmetres de Lleyda y 3 kilòmetres de Mollerusa que es la estació de ferrocarril més propera en la vía del Nort. Afronta lo terme al N. ab la vila derrerament nomenada y Golmés; al E. ab lo d' Arbeca y Vilanova de Bellpuig; al S. ab lo de Torregrossa y al O. ab Sidamunt.

Consta de 207 edificis y 33 escampats pera los serveys agrícols, ab una població total de 744 habitants de fet y 734 de dret. L' any 1831 comptava 305 ànimes; pertanyía al Corregiment de Lleyda y a la jurisdicció senyorial del Marquès d' Aytona.

La parroquia dedicada a Sant Miquel, es del bisbat de Solsona y arxiprestat de Mollerusa. Celebra festa los díes 30 y 31 d' Agost, y lo 20 y 21 de Janer. Té escoles pera noys y altra de noyes.

Lo terme es regat per lo canal d' Urgell y produheix grans, oli, vinya y aufals. Hi han dugues prempses d' oli y un molí de farina.

Se comunica per camins rodats ab los demés pobles dels encontorns.

Lo sistema de edificació, per lo general es de tapia.

Districte electoral de Lleyda pera diputats a Corts y provincials.

Mollerusa

Lloch en la plana d' Urgell a 23 kilòmetres de Lleyda ab quina capital se troba enllaçada per la vía del Nort en la que hi té estació y per la carretera general a Barcelona que atravessa la població. Afronta per N. ab Fondarella y Palàu; al E. ab Golmés; té al S. lo de Miralcamp y al O. altra vegada lo de Fondarella. Consta de 473 edificis y 66 escampats pera los serveys agrícols, ab una població de 1,759 habitants de fet y 1,699 de dret. Segons lo cens de 1359 tenía en aquella data 38 fochs.

L' any 1831 ab lo terme de Novella, tant sols comptava 450 ànimes, per-

Clixé del Autor

Mollerusa.—Una nota de la vila

tanyía al Corregiment de la Capital y lo senyoríu era del Marquès d' Alfarràs.

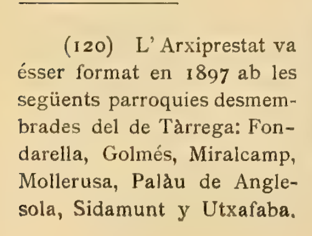
La parroquia dedicada a Sant Jaume, es cap d' Arxiprestat (120) y pertany a la Diòcessis de Solsona celebra festa lo día 15 de Maig. També té una capella en la plaça Major dedicada a Sant Isidor.

Hi ha demarcada Notaría. Ademés de les víes de comunicació abans esmentades, arrenca d' aquí lo ferrocarril de vía estreta que va a Balaguer.

Axò y les oficines del Canal d' Urgell establertes en aquest lloch, li donan un moviment que no-s nota en les demés poblacions, essent de les que més prosperitat ha obtingut de tota la plana; caràcter que-s veu tot seguit en lo bon aspecte que oferexen les seves places y ca-

Mollerusa.—Plaça Major Clixé del Autor

(120) L' Arxiprestat va ésser format en 1897 ab les següents parroquies desmembrades del de Tàrrega: Fondarella, Golmés, Miralcamp, Mollerusa, Palàu de Anglesola, Sidamunt y Utxafaba.

rrers, si bé no hi ha cap edifici que sía digne de particular esment, puix que la metexa esglesia ab fragments de construcció gòtica ha sigut modernament examplada sense tenir en compte cap estil y sí sols la cabuda per l' aument de població experimentat. Fóu benehida lo día 31 d' Octubre de 1897.

Facilitat per Joseph Bayer Bosch, enginyer. — *Escala 1 :*

1 Plaça Major
2 » del Pou
3 Carrer de la Creu
4 » del Carme
5 » de Sant Jaume
6 » del Ferrocarril
7 » de la Carretera
8 Travessía de Sta. Cristina
9 Ronda de la Carretera
10 Camí de Palàu
11 Carrer de Sant Domingo
12 » de Sant Llorenç
13 Carrer de Ponent
14 » del Paralelo
15 » de Sant Joseph
16 Carretera
17 Ronda de Sant Isidro
18 Camí de Torregrossa
19 Plaça de Santa Catarina
20 Carrer Baix de Sant Jaume
21 Travessía de Sant Isidro
22 » de Sant Jaume
23 Ronda de Sant Jaume
24 » del Canal
25 Camí d' Arbeca
26 Carreró de Santa Catarina
27 Travessía de la Forestal
28 » d' Arbeca
29 Carrer de Merola
30 Plaça
31 Estació
32 Fàbrica la Forestal
33 Carrer de Santa Catarina
34 » de Sant Roch
35 Canal
36 Ferrocarril del Nort

Ademés de les dues escoles municipals pera abdós sexes, hi ha una comunitat relligiosa que té col-legi pera noyes; havent-s' hi establert igualment des de poch temps ençà, los germans de la doctrina Cristiana quin estudi se veu sumament concorregut.

Hi han diferents societats, ab un espayós teatre en una de elles; lo sistema d' illuminació es per mija de la electricitat; té cinch prempses d' oli; fàbrica de farina, licors, ayguardent y altra mólt important de cartolina.

Celebra mercat los dimecres y fires lo 19 de Marҫ y lo primer dimecres de cada mes pera bestiar exclusivament.

Se cull grans, oli, ví y fruytes.

Districte electoral de Lleyda.

Lo comte d' Urgell Ermengol V, porta lo sobrenóm de Molleruҫa per haver conquerit aquesta vila als alarbs, per més que en Monfar creu se refereix a un poble del reyalme de León ahont sembla que morí, puix passà llarch temps en aquelles terres per haver casat ab donya Estefanía, filla del comte Pere Anzures senyor de Valladolid.

Montoliu de Lleyda

Lloch situat en l' extrém d' un petit serrat a 8 kilòmetres de Lleyda en lo camí que de la ribera de Segre puja a Les Garrigues. Comprèn lo despoblat de Tabach que es dedicat quasi exclusivament a la remadería. Afronta al Nort ab lo Segre del que se troba a uns dos kilòmetres en lo marge esquerre, y Albatàrrech; al E. lo terme del meteix poble nomenat; al S. Sunyer y al O. Sudanell.

Consta de 98 edificis y 50 d' escampats en lo terme, ab una població de 439 habitants de fet y 436 de dret. En lo cens de 1359 figura en la Veguería de Lleyda ab 22 fochs. L' any 1831 tenía 250 ànimes; era de la jurisdicció del Capítol de la Sèu de Lleyda y depenjava del Corregiment de la propria Capital.

Té escola d' abdós sexes.

La parroquia dedicada a la Nativitat de la Verge, es d' entrada y correspòn a la diòcessis y arxiprestat de Lleyda, celebrant la festa major lo día 8 de Setembre.

Lo campanar de la esglesia, de forma circular sobre basament quadrat, es de pedra esquadrada lo meteix que lo frontispici d' aquella sense que s' hi note cap particularitat digna d' esment.

Lo terme part secà y part regat per lo Canal d' Urgell en quina jurisdicció torna al Segre, produheix oli, ví, llegums y bones pastures pera lo bestiar.

Lo camí carreter que se desvía des de Albatarrech cap Alfeҫ y Granyena de Les Garrigues, passa per lo meteix poble.

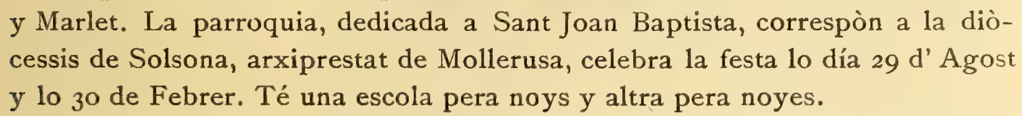
Hi ha servey rodat cap a Lleyda.

Districte electoral de la propria Ciutat.

Palàu de Anglesola

Lloch en la plana d' Urgell a 22 kilòmetres de la capital y 3 kilòmetres de Mollerusa, ahont embranca lo ferrocarril econòmich de Balaguer, en quina vía hi té estació. Afronta lo terme per N. ab lo de Poal y Barbens; al E. té lo de Utxafaba; al S. lo de Fondarella y al O. Bellvís.

Consta de 265 edificis agrupats y 53 escampats pêl terme, ab una població de 939 habitants de fet y 930 de dret. L' any 1359, *Palàu de Anglola* ab 22 fochs corresponía a la Veguería de Tàrrega. Comprèn la seva jurisdicció les partides rurals o despoblats de Escarabat, Novella y Marlet. La parroquia, dedicada a Sant Joan Baptista, correspòn a la diòcessis de Solsona, arxiprestat de Mollerusa, celebra la festa lo día 29 d' Agost y lo 30 de Febrer. Té una escola pera noys y altra pera noyes.

Lo séu territori, regat per lo canal d' Urgell, produheix tota mena de fruytes y llegums, oli, grà, ví y s' hi cría bestiar de llana y cabríu.

La illuminació es per mija de la electricitat.

Ademés de les víes de comunicació nomenades, té a 2 kilòmetres la carretera general de Madrid y es unit per camins rodats ab los demés pobles vehins.

Districte electoral de Lleyda pera diputats a Corts y provincials.

Puigvert

Lloch en la plana d' Urgell, a 12 kilòmetres de Lleyda y un kilòmetre del ferrocarril d' aquesta Capital a Tarragona en lo que hi té estació. Lo terme afronta per N. ab Margalef y Artesa; E. Masroig (de les Borges) S. terme rural de Matxarri y Castelldàsens per ahont passa lo camí de Cogul y O. Artesa.

Consta de 178 edificis reunits y 11 d' escampats ab una població de 882 habitants de fet y 885 de dret. En lo cens de 1359 està continuat en la Veguería de Lleyda ab 13 fochs. En 1831 ab les cases de Binferri tenía 381 ànimes y corresponía lo senyoríu al Prior de la cartoxa d' Escala-Dei.

La parroquia dedicada a Sant Pere Apòstol es d' entrada, correspòn al bisbat de Lleyda y arxiprestat de Les Borges. Té com a filials Margalef y Benferri o Vinferri, que en lo civil pertanyen respectivament a Torregrossa y Juneda. La capella del primer es dedicada a Sant Bartoméu y la del segón ho era a Sant Jordi celebrant-hi un lluhit aplech: avuy es poch menys que aterrada y lo retaule gòtich que hi havía se guarda en la esglesia de Puigvert. En lo

Clixé del Autor

Puigvert.—Detall de la població

cens abans nomenat s' adjudican 12 fochs a Margalef y 6 a *Vinferre* que es tal com apareix escrit.

Té una escola pera noys y altra pera noyes.

Es bastant ben atesa la urbanisació puix té aygua conduhida y electricitat pera la pública illuminació, quin fluit s' obté per la força del canal d' Urgell donant-la ademés a Artesa, Castelldàsens, Albagès y Juncosa. Totes aquestes poblacions estàn unides ab Puigvert per mija de telèfon establert per la propria companyía d' electricitat.

Lo terme, regat per lo canal, produheix oli, ví, grans, verdures y aufals.

La industria se reduheix a les 7 prempses d' oli, una fàbrica de farina y un molí.

Per camins rodats se comunica ab los pobles vehins.

Vota ab Lleyda pera diputats a Corts y provincials.

Rosselló

Lloch situat en la ratlla de la plana de Lleyda ab lo Segrià a 9 kilòmetres de la Capital ab la que comunica per la carretera d' Alfarràs. Afronta lo terme per N. ab Alguayre; E. Vilanova de Segrià y Benavent; S. Torrefarrera y O. Malpartit. Consta de 170 edificis agrupats y 26 esbarriats pera los serveys agrícols, ab una població de 670 habitants de fet y 691 de dret. En lo cens de 1359 figura en la Veguería de Lleyda ab 9 fochs y l' any 1831 tenía 489 ànimes, corresponía al Corregiment de dita capital y lo senyoríu, al gran Prior de Catalunya de la Ordre de Sant Joan. La parroquia dedicada a Sant Pere ad Víncula es d' ascens y pertany al bisbat de Lleyda, arxiprestat de Almenar. Celebra festa los díes 1 d' Agost, 2 de Setembre y 12 d' Octubre, aquesta ab fira.

Lo frostispici del temple es de pedra picada ab ornaments de poch interés en la portada. Hi ha una escola pera noys y altra pera noyes.

Clixé de Antoni Güixens

Rosselló.—Plaça de la esglesia

Lo séu territori, que comprèn les runes de la antiga població, es planer; meytat de secà y meytat regadíu puix l' atravessa lo canal de Pinyana, produheix grans, ví, oli y verdures.

La industria es representada per una fàbrica de filats de cotó, altra de paper d' estrassa, un molí fariner y tres prempses d' oli. Hi ha servey públich de carruatges de la capital a Almenar y Alfarràs.

Vota a Balaguer pera diputats a Corts y a Lleyda per provincials.

Sarroca

Lloch en la comarca de Les Garrigues, situat al peu d' un serradet dominat per les runes del antich castell, a 25 kilòmetres de la capital ab la que se comunica per bona carretera que ha de continuar cap a Mayals.

Clixé del Autor

Sarroca.—Portada de la esglesia

Afronta lo terme al N. ab Sunyer y Torres de Segre; E. Alcanó y Torre-

besses; S. Llardecans y O. per la banda de Segre ab Aytona y Torres.

Consta de 169 edificis agrupats y 140 d' escampats, destinats la majoría pera los serveys agrícols, ab 877 habitants de fet y 876 de dret. En lo cens de 1359 figura ab lo nom de *La Rocha* y 22 fochs en la Veguería de Lleyda y lo any 1831 en lo Corregiment de dita capital ab 298 ànimes y senyoríu de N. Matas. La parroquia, dedicada a la Assumpta es d' entrada;

Plan y carrers de Sarroca (facilitat pêls senyors «Fills de M. Tomàs y C.ª»)

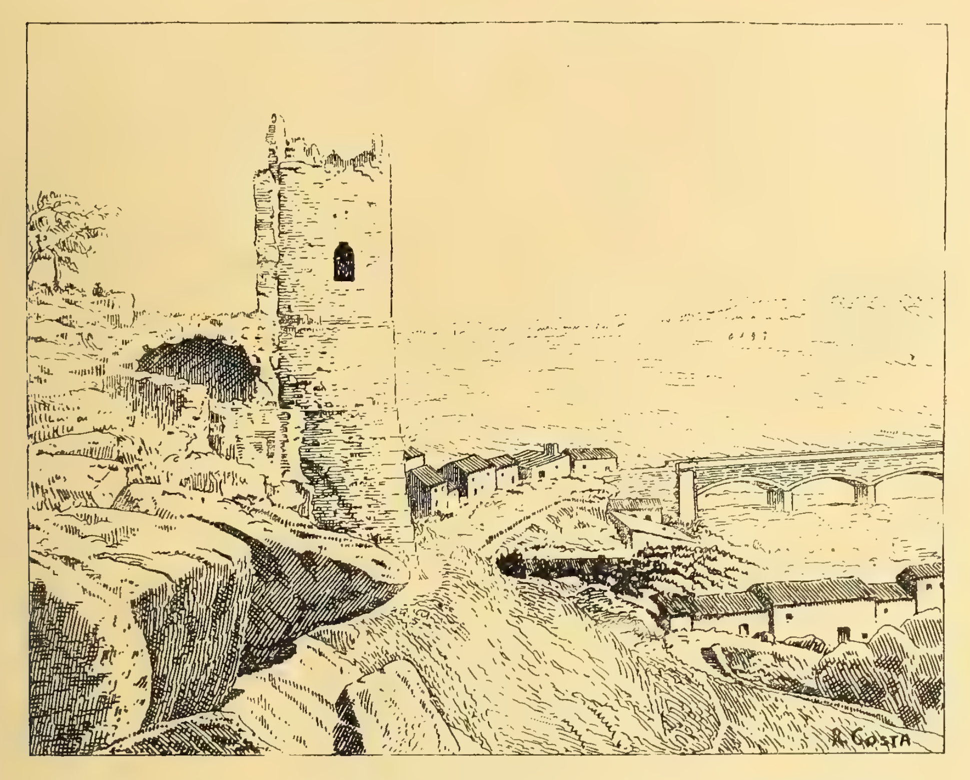
Escala 1 : 4,000

1 Camí de Llardecans
2 Carrer de Torrebesses
3 » Nou
4 Safreig
5 Carrer Nou
6 » d' en Manel
7 Fossar Vell
8 Carrer de la Esglesia
9 Cementiri
10 Abadía
11 Carrer de Baix
12 » del Arrabal
13 Castell
14 Dipósit d' Aygues
15 Safreig
16 Carretera

depenja del arxiprestat de Granadella, bisbat de Lleyda y celebra la festa lo

día 15 d' Agost. La esglesia, si bé de petites dimensions, es digna de remarcar-se puix ha sigut construida en diferentes èpoques. La volta es lleugerament apuntada com era costúm en lo segle XIII; en l' absis aparexen finestres gòtiques ab sensills calats y en la fatxada hi trobàm representat lo Renaxement ab los seus basaments, columnes, medallons y altres motíus ornamentals propris de aquell florit estil.

Dibuix de fotografia del Autor

Sarroca.—Vista parcial de la vila ab les runes del castell que la domina

Del senyorial castell assegut dalt del turó quasi tocant a les derreres cases del poble, sols restan algunes quadres ab macisses voltes y la esbelta torra cuadrada, adornada per gòtichs finestrals; lo talús en forma esgrahonada, s' enfonça en lo ribast que mira a la vall provinent de Torrebesses.

Aquesta vall que s' origina a Juncosa malgrat lo séu gran recorregut, quasi sempre baxa exuta per quin motíu hem de considerar tot aquest terme de secà, puix es insignificant l' aygua que s' aprofita. Malgrat axò, lo poble ne té de conduhida de mina pera lo servey doméstich, servint-se ademés de una bassa que hi ha a poca distancia.

Lo terrer participa de plà y de montanya; produheix grà, llegums, mólt oli pera lo que hi han 5 prempses, poch ví y alguna atmetlla.

Té camí rodat cap a Torrebesses y demés llochs de la comarca y la carre-

tera de Lleyda abans nomenada ab un magnífich pont a la entrada de la població. A la part d' afora, ha de remarcar-se una creu de terme.

Té una escola de noys y altra de noyes.

Districte electoral de Les Borges pera diputats a Corts y de Lleyda pera provincials.

Ceros o Seròs

Vila situada en un extens plà a la dreta y un xich apartada del Segre, a 27 kilòmetres de Lleyda y una hora y mitja abans del ayguabarreig del Cinca.

Afronta lo séu terme al N. ab Aytona y Fraga (provincia de Osca); al E., Aytona; al S., lo esmentat riu Segre y al O. Masalcoreig.

Consta de 682 edificis reunits y 508 (sols temporalment habitats) escampats per lo dilatat terme, pera los serveys agrícols, ab una població de 2683 habitants de fet y 2681 de dret. En lo cens de 1359 figura ab 52 fochs en la Veguería de Lleyda y l' any 1831 ab 1500 ánimes, en lo Corregiment de la propria capital y senyoríu del Marquès d' Aytona. La parroquia dedicada a la Nativitat de Nostra Senyora, es de terme, y correspòn al arxiprestat y diòcessis de Lleyda, celebrant la festa lo día 8 de Setembre. S' hi venera la imatge del Sant Crist procehint del arrunat monestir de Avinganya. La esglesia, de construcció relativament moderna es espayosa y poca cosa de particular ofereix artísticament considerada malgrat tenir la fatxada de pedra picada ab treballades columnes. Té demarcada Notaría; escoles de noys, noyes y pàrvuls y es punt de guardia civil que actualment ocupa l' antich casal del Duch de Medinaceli. La població ofereix bon aspecte ab los séus carrers y places, amples y desembrassats, iluminats per mija de la electricitat que-s produheix a la metexa vila.

Clixé del Autor

Seròs.—Detall de la població

A la sortida d' aquesta, hi ha una creu de terme d' estil barroch nomenada d' Avinganya, per trobar-se en lo camí que conduheix a aquell convent del quin parlàm a continuació.

Lo terme de rech en lo llarch planell que se desenrotlla ribera avall, produheix tota mena de fruyts y verdures que són les primerenques de la comarca; grans, oli, llegums, herbes y bones pastures pera lo bestiar en los secans.

Posseheix set molins fariners; dues fàbriques de gènero de punt, una de texits de fil y setze prempses d' oli.

La moderna carretera que per Aytona y Soses va a trobar la de Madrid dalt d' Alcarraç comunica directament aquesta vila ab Lleyda, havent-hi establert servey públich de carruatges. Lo día que continués fins a Mequinença tal com està projectada y arribe al séu terme lo braç del canal de Aragó y Catalunya que se-n baxa per Masalcoreig, no hi ha dupte que Ceròs experimentarà grans millores y veurà considerablement aumentada la seva riquesa.

Mitja hora més avall, en lo plà que s' extén a la metexa banda de ríu, se troba l' antich monestir de Nostra Senyora dels Angels, d' Avinganya, nom que recorda clarament l' estada dels alarbs en aquestes terres.

Al fixar-se en lo campanar quadrat y prosayca balustrada que-l corona sobressortint per demunt de les construccions efectuades mólts segles després de la obra primitiva, un no somnía que derrera d' aqũella vestimenta postissa s' hi amaga una joya d' inapreciable valor arqueològich. Mes si dirigeix los seus passos de NO. a N. y SE., donant la volta al vell edifici pera ensopegar la entrada, se veurà sorprès per un petit absis poligonal ab revinguts contraforts surmontats per capritxoses gàrgoles y una finestra en la cara del centre, de senzill calat gòtich, a qual estil correspòn la esglesia, per més que ha sofert móltes transformacions la seva fàbrica, com se desprèn del simple examen de la fatxada barroca, que s' aparta totalment d' aquell sistema de construcció.

Forma la porta un arch de mitg punt ab motllures, entre dues ventrudes columnes esculpturades, que descansan sobre pedestal y sostenen un senzill cornisament, ab una gerra de flors en los extrems. En lo centre del frontó, lleugerament corbat, y trencat pêl mitg apareix l' escut de la ordre. L' interior consta de una sola nau gòtica, veyent-se en les tres claus de la volta ahont convergexen los nervis que arrencan de les carteles, representacions de la Mare de Deu y la creu de la orde. La secció del presbiteri y la que dóna a la fatxada, al primer cop de vista se repara que es de temps mólt posterior, puix aquell acaba ab una paret llisa en lloch d' àbside; de manera que lo mur que resta a la part de fora induheix a creure si allí hauría tingut primerament la entrada. Des de la porta endins, la capella que-s troba a mà dreta, correspòn al absis de que hem parlat abans y era la del Sant Christ venerat avuy a la parroquia com teném dit. La obertura del arch de cara a la esglesia es d' aresta viva, igualment que lo que va de part a part del temple, com si hagués servit pera enrobustir la volta. Devant d' aquesta capella, avuy convertida en llenyer, o

Clixé de Juli Soler

Avinganya.—Detall de la esglesia

sía entrant a mà esquerra, hi ha la que fóu dedicada a la Verge del Remey, en qual fons s' obrí modernament una porta de comunicació ab lo claustre. Dessobre lo bellissim calat del segle XIV que l' adorna s' hi veu entre altres escuts lo de la casa de Montcada, y a dins, en lo mur d' espatlles a la fatxada, s' hi conserva encara algún primorós detall d' una sepultura del segle XV faltant-hi lo sarcòfach, com també han desaparegut los que hi havía en altres capelles al costat del presbiteri, un dels quals, segons se díu, guardava les despulles de D.ª Constança, infanta d' Aragó, filla de D. Pere *lo Catòlich*, qui ab donya Sanxa y altres dames de les nobles families d' Aragó y Catalunya foren les primeres relligioses Trinitaries. En lo musèu diocessà de Lleyda se conserva un gran sarcòfach ab cervos esculpturats y sense llegenda, procedent d' aquest convent.

En l' enllosat de la esglesia s' hi poden observar una infinitat d' inscripcions sepulcrals dels segles XVII y XVIII. Al costat de la fatxada s' hi veuen igualment móltes llegendes.

A la banda de mitjorn hi han les dependencies del convent junt als claustres, d' ordre toscà, ab vuyt arcades sobre corregut basament, mólt posteriors a la fàbrica del temple. Una de les ales es completament cayguda y lo restant amenaça ruina de tal manera que fins es perillós transitar per aquells corredors, que per altra part no tenen cap interès.

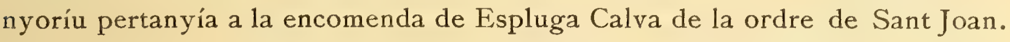
Ja de temps antich existía en aqueix lloch una torre y casa forta nomenada Avinganya, de la qual ne féu donació Don Pere de Bellvís, havent sigut consagrada la primitiva esglesia en 1202, ab assistencia del rey Don Pere, essent lo present monestir, lo primer que Sant Joan de Mata fundà en

la Corona d' Aragó. En 1236 fóu entregat a les relligioses de la ordre per disposició del general a instancia de la infanta Donya Constança, que, enviudada, va pendre l' habit religiós, y allí morí igualment que sa germana Donya Sanxa, continuant en aquesta disposició lo monestir fins l' any 1529, en que, despoblat ab motíu d' una peste, tornaren a ocupar-lo los relligiosos que-n foren despossehits per les lleys desamortisadores iniciant-se allavors la seva ruina.

Sidamunt

Lloch situat en la plana d' Urgell a 16 kilòmetres de la capital y 4 kilòmetres de Bell-lloch que es la estació de ferrocarril més pròxima en la vía del Nort. Afronta lo terme per N. ab lo de Palàu de Anglesola; E. Fondarella; S. Torregrossa y al O. ab lo de Bell-lloch.

Consta de 90 edificis agrupats y 23 escampats pera los serveys agrícols ab una població de 376 habitants de fet y 366 de dret. En 1359 *Cidamunt* figura en la Veguería de Tàrrega ab 32 fochs. L' any 1831 comptava 67 ànimes, corresponía al corregiment de la capital y lo senyoríu pertanyía a la encomenda de Espluga Calva de la ordre de Sant Joan.

La parroquia es dedicada a Sant Bartoméu, celebrant la festa lo día 24 d' Agost. Pertany al bisbat de Solsona y arxiprestat de Mollerusa.

Lo séu terme, que comprèn també lo rural de la Quadra, es regat per lo canal d' Urgell y produheix grans, ví, oli, llegums, verdures y molta ametlla.

Té escola pera abdós sexes.

Districte electoral de Lleyda pera diputats a Corts y provincials.

La carretera general de Madrid passa per aquest poble comunicant-se ademés per bons camins carreters ab los dels encontorns.

Sòses

Lloch a la dreta del Segre en terrer plà a 14 kilòmetres de la capital en la carretera de Seròs que atravessa pêl mitg del poble. Afronta lo terme

per N. y E. ab lo de Torres de Segre S. l' esmentat ríu y O. ab Aytona y Fraga (Osca). Consta de 272 edificis agrupats y 106 escampats la majoría sols utilisats pera les feynes agrícoles, ab una població de 1116 habitants de fet y 1123 de dret. En lo cens de 1359 figura en la Veguería de Lleyda ab lo nom de *Soes* y 44 fochs y en 1831 corresponía al Corregiment de la propria capital, comptava 600 ànimes y pertanyía lo senyoríu al Capítol de la Sèu de Lleyda.

La parroquia dedicada a Sant Llorenç Màrtyr es d' ascens, celebra festa lo 10 d' Agost y pertany a la diòcessis y arxiprestat de la Capital.

Lo terme té una bona partida de regadíu y de secà, produhint bones fruytes, grà, oli, ví, canem y pastures. Lo canal de Aragó y Catalunya ha de beneficiar-la considerablement. També hi abunda la caça.

Una escola de noys y altra de noyes. Dos molins fariners y tres d' oli.

Vota a Les Borges pera diputats a Corts y a Lleyda en los provincials.

Servey diari de carruatges de Lleyda a Alcarraç, Aytona y Seròs.

Sudanell

Lloch situat a curta distancia y a la esquerra dels ríus Set y Segre, poch abans de ajuntar-se, a 8 kilòmetres de Lleyda a vora de la carretera que baxa a Sarroca. Afronta lo terme per N. ab lo esmentat Segre; E. Montolíu; S. Sunyer (de Les Garrigues) y O. Torres de Segre y aquest ríu.

Clixé del Autor

Sudanell.—Detall de la població

Consta de 222 edificis agrupats y 132 en lo camp, ab una població de 719 habitants de fet y 720 de dret. L' any 1831 ne tenía 600, era del Corregiment de la capital y corresponía lo senyoríu al gran Prior de Catalunya de la ordre de Sant Joan. La parroquia dedicada a Sant Pere Apòstol es d' entrada, arxiprestat y diòcessis de Lleyda y celebra festa ademés de la diada del Patró, lo primer diumenge d' Octubre.

La esglesia d' estil dominant a les derreríes del segle XVIII si bé té la fatxada de pedra esquadrada, no ofereix gran interès, emprò sí que mereix fixar la atenció una creu de terme a la part baxa del poble: a la plaça n' hi ha una altra mólt menys interessant.

Té una escola de noys y altra de noyes. Districte electoral de Lleyda pera diputats a Corts y provincials.

Lo terme comprèn una extensa horta regada per la cequia de Torres que produheix excelents fruytes, cullint-se ademés ví, grà, llegums y oli pera lo que hi ha una prempsa.

La carretera d' Albatàrrech y Lleyda cap a Sarroca passa per dessobre del poble vers lo que se desvía un camí carreter que continúa fins a Torres de Segre.

Sunyer

Lloch situat al peu d' un turó, a la esquerra y un xich apartat del ríu Set, en la comarca de Les Garrigues, y a uns 12 kilòmetres de Lleyda. Afronta al N. ab terme de Sudanell; E. Alféç, S. Alcanó y Sarroca y O. Torres de Segre. Consta de 131 edificis agrupats y 45 d' escampats pera los serveys agrícols, ab una població de 479 habitants de fet y 486 de dret. En lo cens de 1359 figura en la Veguería de Lleyda ab 18 fochs. L' any 1831 era del Corregiment de la capital, senyoríu del Capítol de la Sèu de Lleyda y comptava 323 ànimes. La parroquia dedicada a la Nativitat de Ntra Senyora, es d' entrada, correspòn al arxiprestat y diòcessis de Lleyda, celebrant la festa lo día 8 de Setembre. La esglesia ab campaneret d' espadanya si bé es d' antiga construcció poca cosa ofereix de particular que no sía un vell retaule que encara conserva.

Té escola pera abdós sexes.

Districte electoral de Lleyda pera diputats a Corts y provincials.

Pera los usos domèstichs tenen una bassa d' aygua de pluja embassada.

Lo terme que es quasi tot de secà puix en prou feynes pot aprofitar-se lo ríu Set per ésser de poch capdal, produheix ví, oli, blat, llegums y alguna ametlla; també s' hi cría bestiar. Hi ha una prempsa d' oli.

La carretera de Lleyda a Sarroca passa per dessota del poble a 2 kilòmetres, comunicant-se per bons camins carreters.

Torrebesses

Lloch en la comarca de Les Garrigues a uns 28 kilòmetres de Lleyda y 3 quarts de Sarroca fins ahont està esplanada la carretera que vé d' aquella capital.

Se troba situat en una suàu pendent voltada de petits serrats y afronta lo séu terme per N. ab lo d' Alcanó; E. Granyena y Granadella; S. Llardecans y O. ab lo de Sarroca.

Consta de 198 edificis agrupats, 52 per los voltants del poble y 78 escampats pera los serveys agrícols sols temporalment habitats ab una població de 855 habitants de fet y 907 de dret. En lo cens de 1359 figura en la Veguería

de la capital ab lo nom de Torres Beces, y 19 fochs. L' any 1831 tenía 537 ànimes, era del corregiment de Lleyda y lo senyoríu corresponía al Prior del Monestir d' Escala-Dei, qui hi possehía un antich y gran casal que encara existeix en la part dominant del poble conegut per lo Castell ahont hi havía un oratori dedicat a la Concepció.

La parroquia dedicada a la Transfiguració, es d' ascens; correspòn al arxiprestat de Granadella, Diòcessis de Lleyda. Ademés de la festa titular, celebra les de Sant Sebastià, Sant Isidro y Sant Roch. L' antiga esglesia es un exemplar interessant d' estil romànich, ab l' absis circular, portada de tres archs sobre altres tantes columnetes per banda, y campanar d' espadanya. La coberta es de grans pedres formant vuyt grahons arrodonits que no vessa les aygues directament al defora, sinó pêls escorredors a travers del mur perllongat al séu voltant que puja arràn de la cintura. La paret, des de la espadanya fins al àngul entrant axí que comença lo tom del absis, té 13'50 metres. Es digne de remarcar-se un retaule gòtich primorosament cisellat en pedra del pahís. Devant de la esglesia hi ha una interessant creu de terme. Fà més de trenta anys que va començar-se un nou y gran temple en la part baxa de la població, emprò quedaren paralisades les obres quan encara no s' havían acabat les columnes de la nau central. Otereix la població un caràcter mólt típich, tant per la disposició dels séus carrers com per lo trassat dels vells edificis, trobant-s'hi no poques cases y portals de pedra picada, cosa que no es d' estranyar perque abunda mólt per aquells endrets. Lo terme, quasi tot de secà produheix grans, oli, ametlles, llegums, poch ví y s' hi cría bestiar.

Clixé del Autor

Torrebesses.—Detall de la població

Té escola de noys y altra de noyes. Vota a Les Borges pera diputats a Corts y a Lleyda pera los provincials.

Tres prempses d' oli y un molí fariner. Alguns díes surt carruatge cap a Sarroca y Lleyda.

Torrefarrera

Lloch en la plana que s' extén de Lleyda al Segrià, a 6 kilòmetres de la capital, ab la que se comuníca per la carretera que baxa d' Alfarràs y Almenar. Afronta lo terme al N. ab Rosselló; al E. lo meteix poble y Vilanova de Segrià; al S. Torreserona y Lleyda y al O. Lleyda y Vilanova d' Alpicat. Ademés de la fàbrica d' Alier y la de Clua y molí de Gigó, comprèn lo caseríu de Malpartit, ab 10 edificis que sumats als 157 que hi han a la població y los demés que se troban escampats, forman un conjunt de 200, ab 795 habitants de fet y 793 de dret. En lo cens de 1359, ab lo nom de Torra Ferrera de Segrià y 11 fochs figura en la Veguería de Lleyda. L' any 1831 tenía 588 ànimes era del Corregiment de Lleyda y corresponía lo senyoríu al Gran Prior de Catalunya de la O. de Sant Joan.

Torrefarrera.—Creu de terme

La parroquia dedicada a la Exaltació de la Santa Creu, es d' entrada, pertany al arxiprestat d' Almenar, diòcessis de Lleyda y celebra festes los díes 14 y 15 de Setembre; tercer diumenge de Novembre y segón diumenge de Maig.

Hi ha escola de noys y altra de noyes y una comunitat de MM. de Nostra Senyora y Ensenyança.

Vota a Balaguer pera diputats a Corts y a Lleyda pera los provincials.

Lo poble poca cosa ofereix de particular fora d' una crèu gòtica ab influencies del Renaxement que hi ha a la plaça.

La illuminació pública es elèctrica, provinent de la fàbrica aquí meteix instalada pera produhir lo fluyt necessari a la capital.

Lo terme apareix bona part regat per la cequia del Segrià y s' hi cull excelents fruytes, verdures, grans, ví. També produheix bon oli, havent-hi tres prempses pera moldre les olives.

Carretera de Lleyda a Alfarràs y camins carreters ab los pobles dels encontorns.

Torres de Segre

Vila situada a la esquerra en la metexa riba del Segre que li dóna nom; a uns 15 kilòmetres de la capital ab la que se comunica per camí carreter fins més enllà de Sudanell, que consegueix la carretera de Sarroca. Des de l' altre costat de ríu n' arrenca un altra braç que puja a trobar prop d' Alcarraç la general de Madrid. Lo Segre s' atravessa ab una gran barcassa que permet lo trànsit de carruatges y cavalleríes.

Afronta lo terme per N. ab lo esmentat ríu y Sudanell; E., aquest poble; S., Sunyer y Sarroca, pertanyents a Les Garrigues, y al O., mitjançant lo Segre, Soses y Aytona. Comprèn les partides de Vilanova de Remolins y Utxeda.

Consta de 473 edificis reunits, 13 prop de la vila 224 escampats pera les feyñes agrícoles ab una població de 1619 habitants de fet y 1655 de dret.

L' any 1831 no tenía més que 998 ànimes, era del Corregiment de la capital y lo senyoríu corresponía a la Encomenda de Torres de Segre, de la ordre de Sant Joan. Lo de Remolins era del Capítol de la Sèu de Lleyda.

La parroquia dedicada a la Assumpta es d' ascens; correspòn a la diòcessis y arxiprestat de Lleyda y celebra la festa lo día 15 d' Agost.

A cosa de mitja hora en un turó hi ha la coneguda ermita de Nostra Senyora de Carrasumada, imatge mólt venerada per tota la comarca, havent sigut visitada en processó per diferents pobles com Sarroca y fins de Fraga hi havían anat en algún temps. La primitiva imatge, segons explica lo P. Camós, sols tenía cosa d' un palm d' alt y se suposa trobada sota d' una mata d' herba que anomenan *salada*, havent desaparescut cap allà a 1642 ab motíu de les revoltes de la guerra dels segadors.

En l' extrém del poble tocant al ríu, hi havía lo castell del qual solament restan fragments que servexen de fonament a les cases que s' han bastit al séu demunt.

La esglesia es espayosa, té la fatxada ab dos ordres de columnes sobreposades emprò res de particular ofereix en los seus detalls.

Hi han escoles municipals de noys y noyes y ademés pera aquestes la comunitat de Germanes Dominiques hi té establert un col-legi.

Clixé de Pere Borrás

Torres de Segre.—Pas del ríu Segre devant de la vila

La cequia que porta lo nom del poble, que arrenca de més amunt de Lleyda, fertilisa bona part del terme que produheix excelents fruytes, llegums, ví, oli, canem, etc.

Hi han dos molins fariners y prempses d' oli. Servey de carruatges diari a Lleyda: surt al matí y torna cada tarda.

Districte electoral de les Borges pera diputats a Corts y Lleyda pera provincials.

Lo canal de Torres, del que ja hem parlat en la part general, té una gran importancia en aquesta ribera de Segre y per axò creyèm convenient ampliar aquella nova ab les següents notes històriques de la seva construcció y estat actual. (121)

En lo mes de desembre de 1184, lo rey D. Anfòs I autorisà a Ramón de Cervera pera que construís una cequia al obgecte de conduhir l' aygua del Segre, des de Castell-Pagès fins als términs de Torres y Gebut ab la condició

(121) Alejandro Capdevila.—*La acequia de Torres de Segre*, Lérida 1890.

emperò de no poder variar lo séu curs sense obtenir lo consentiment de la Ordre del Temple.

A 7 d' agost de 1227, lo susdit Ramón de Cervera firmà àpoca a favor de Huch de Blumat, Pere Clavell y Guillém Huch de Tolosa, per 9000 morabatins, import del preu de venda del Castell, vila y cequia de Torres, drets que foren tramesos després a Jaume, bisbe de Osca, qui en lo séu testament otorgat a 11 de desembre de 1289, llegà alguns drets a la Ordre del Temple ab la obligació de pagar 3000 sous jaquesos anyalment al Monestir de Poblet.

A 10 d' agost de 1293, lo Comanador de Torres de Segre de la Ordre del Temple y lo lloch-tinent del Comanador de Sudanell de la Ordre de Sant Joan de Gerusalèm, junt ab les Universitats de dits pobles, varen firmar un conveni, en virtut del qual s' autorisà als vehins de Sudanell pera que poguessin utilisar l' aygua de la cequia de Torres necessaria pera tenir en remull lo canem des de lo capvespre del dissapte fins al matí del dilluns.

En 1317 després d' extingida, la Ordre del Temple, tots los drets que aquesta tenía en la cequia s' adjudicaren als Hospitalaris de Sant Joan de Gerusalèm.

En 1325, en mèrits del laudo arbitral dictat per lo senyor Bisbe de la diòcesis pera resoldre certes questions hagudes ab lo Concell de Lleyda, se reconegué a favor dels Santjoanistes la facultat de pendre l' aygua del Segre més avall del pont de dita ciutat, ab la obligació de pagar als Pahers, la quantitat de 350 sous jaquesos anyalment.

En 1445 va aumentar-se lo caudal d' aygua de la cequia continuant com era costúm, a càrrech del Comanador, la llimpiesa y conservació d' aquella, venint ademés obligat a suministrar als habitants de la vila, l' aygua necessaria pera regar les terres, mitjançant la sexta part dels fruyts recullits.

Motivades per la falta d' aygua, hi havían hagut algunes questions entre la Universitat de Torres y la Encomanda de Sant Joan, vegent-se precisada aquesta, en lo segle XVII, a demanar autorisació al Concell de Lleyda pera construir una nova pexera més amunt del pont, com axí va acordar-se en 20 de maig de 1698. En totes aquestes diferencies, que continuaren durant lo segle XVIII, la vila de Torres mantinguè sempre los séus drets. Més com mólta de l' aygua se perdía en los térmens de Lleyda, Pedròs, Albatàrrech, Montolíu y Sudanell, a primers del passat segle demanà y obtinguè autorisació pera construir una nova resclosa (122) a poca distancia de la que hi havía de proprietat del Comanador, qui conservava encara los metexos drets y obligacions.

Ab lo dret que més tart tingué la Corona d' establir en enfiteusis les aygues dels ríus, l' Ajuntament de Torres obtinguè en 1827 l' establiment de dites aygues a favor dels regants de la vila, que varen haver de satisfer un altre canon al Reyal Patrimoni per la esmentada concessió, costejant lo Coma-

(122) Los plans foren aprovats per lo Reyal Concell de Castella en 12 de febrer de 1803.

nador la llimpiesa y conservació de la cequia, fins que, extingides les Encomendes de les Ordres Militars y adjudicats los séus bens a la Nació en virtut de les lleys desamortisadores, foren venuts per la Hisenda, passant, lo que-s refería a la cequia de Torres, en virtut de subasta de 27 de setembre de 1849, a D. Francesch Miret y D. Magí Clua y Companyía de Torres, representats en aquell acte per D. Ramón Aldomà.

Los nous adjudicataris dels drets y obligacions que corresponían a la Encomenda de Torres sobre la cequia, varen declarar devant del Notari d' aquella vila, D. Manel Mestre, en 30 de setembre de 1855, que la adquisició del dret del sisè de fruyts que la repetida Encomenda cobrava de la horta de Torres axí com les obligacions de proporcionar aygua pera los molins, varen fer-la a nom y utilitat de tots los proprietaris de la horta de Torres, quina declaració, acceptada per la majoría d' aquest, constitueix un reconexement de domini de la cequia, tantes vegades nomenada, a favor de la comunitat de regants de Torres de Segre.

Torreserona

Lloch, a l' entrada del Segrià a una hora de Lleyda ab la que se comunica per camí rodat. Afronta lo terme per N. ab Benavent y Rosselló; E., Corbins; S., Lleyda y O. Torrefarrera y Rosselló. Consta de 71 edificis reunits y 16 escampats ab una població de 256 habitants de fet y 257 de dret. En lo cens de 1359, ab lo nom de Torre Serona y 8 fochs figura en la Veguería de la capital. L' any 1831 tenía 146 ànimes, era del Corregiment de Lleyda y lo senyoríu corresponía al Capítol de la Sèu de la metexa ciutat. La esglesia dedicada a la Assumpta, es d' entrada, correspòn a la diòcessis de Lleyda, arxiprestat d' Almenar y celebra festa los díes 15 y 16 d' Agost. Lo terme regat per la cequia del Segrià, produheix fruyta, ví, grà y oli; havent-hi dues prempses pera la molta de les olives.

Té escola pera abdós sexes.

Districte electoral de Balaguer pera diputats a Corts, y Lleyda pera los provincials.

Vilanova de Alpicat

Lloch situat en un petit turó que domina extensa plana, a uns 9 kilòmetres de Lleyda prop de la carretera d' Osca que atravessa lo terme. Agafa la seva jurisdicció municipal les partides de Raymat y Gimenells, ahont se troban les despulles de antich castell havent desaparescut lo restant del poble que segons tradició existía en aqueix lloch. Raymat, a 18 kilòmetres de la ca-

pital y 5 kilòmetres del cap de districte, té estació en la vía de Çaragoça.

Afronta lo terme per N. ab lo de Almacelles mitjançat la partida de la Çaida; E., Malpartit, que es de Torrefarrera; S., Lleyda, tenint al O. en direcció al Aragó lo despoblat de Gimenells de que hem parlat.

Consta de 228 edificis y 71 d' escampats que sols temporalment s' ocupan ab una població de 974 habitants de fet y 967 de dret.

La parroquia dedicada a Sant Bartoméu Apòstol, es d' ascens, té com a filial la de Malpartit (en lo civil de Torrefarrera) y correspòn a la diòcesis y arxiprestat de Lleyda, celebrant-se festes lo día 24 d' Agost, 20 de Janer y 15 de Maig. Té una escola de noys y altra de noyes. Districte electoral de Balaguer pera diputats a Corts, y Lleyda pera los provincials.

En 1359, Vilanova del Picat ab 37 fochs, era de la parroquia de Sant Gili de Lleyda.

Lo terme en part es regat per lo canal del Segrià, produhint fruytes, verdures, canem, ví, mólt oli y grà. En les partides ermes hi han bones pastures que aprofita lo bestiar de montanya durant l' hivern.

Hi han dues prempses d' oli y un molí fariner.

Se comunica per camins carreters ab los pobles dels voltants.

Vilanova de la Barca

Lloch situat en terra plana, a la esquerra y prop del ríu Segre a 12 kilòmetres de la capital y 8 de Bell-lloch que es la estació de ferrocarril més propera en la vía del N. Pêl costat del poble passa la carretera de Lleyda a Balaguer, Artesa de Segre y Sèu d' Urgell.

Lo terme afronta per N. ab Térmens y mitjançant l' esmentat ríu, ab Torrelamèu y Menàrguens, del partit de Balaguer lo meteix que Bellvís, al E.; al S. Alcoletge y per l' O. ab Corvins al altre costat de Segre.

Consta de 214 edificis reunits y 24 escampats ab una població de 779 habitants de fet y 783 de dret. L' any 1831 comptava 359 ànimes, pertanyía al Corregiment de la capital y lo senyoríu corresponía al Gran Prior de Catalunya de la Ordre de Sant Joan.

La parroquia dedicada a la Assumpta es d' entrada y depenja del arxiprestat y diòcessis de Lleyda, celebrant la festa lo día 15 d' Agost.

La metexa junta que administra les aygues de Pinyana, està encarregada de la cequia de Vilanova de la Barca, de 30 kilòmetres d'extensió fertilisant en lo séu recorregut les famoses hortes de la esquerra del Segre a Lleyda y en los térmens de Alcoletge, Albatàrrech, Montolíu, Sudanell y Torres de Segre.

Lo terme té part de regadíu y secà essent los productes més importants l' oli, grans, fruytes y verdures.

Hi han dues prempses pera moldre olives y la illuminació pública es per medi d' electricitat.

Escoles municipals de noys y altra de noyes.

Vota ab Lleyda pera diputats a Corts y provincials.

Clixé de Antoni Güixens

Vilanova de la Barca.—Creu de terme

Es digne d' anotar-se una creu de terme gòtica, derrera de la antiga esglesia.

Té servey diari de carruatges entre la capital y Balaguer, comunicant-se per planers camins carreters ab los demés pobles dels encontorns.

Partit judicial de Balaguer

Idea general.—Districtes municipals: Balaguer, Ager, Agramunt, Albesa, Alfarràs, Algerri, Alguayre, Almenar, Alòs, Anya, Artesa de Segre, Avellanes, Baldomar, Barbens, Baronía de Lavança, Bellcayre, Bellmunt, Bellvís, Cabanabona, Camarasa, Castelló de Farfanya, Castellserà, Cubells, Donzell, Fontllonga, Foradada, Fuliola, Ibars de Noguera, Ibars d' Urgell, Linyola, Menàrguens, Montgay, Oliola, Os, Penelles, Portella, Préixens, Puigvert d' Agramunt, Santalinya, Santa María de Meyà, Térmens, Tornabous, Torrelamèu, Tossal, Tragó, Tudela, Vallfogona, Vilanova de Meyà, Vilanova de Segrià.

Lo partit que nos proposàm descriure, se composa dels 49 districtes municipals continuats en l' epígraf. La seva població es de 56,815 habitants de fet y 57,520 de dret. Se troba limitat al N. per lo de Tremp; al E. per los de Solsona y Cervera; al S. per los de Cervera y Lleyda y al O. per lo de Tamarit, en la provincia de Osca.

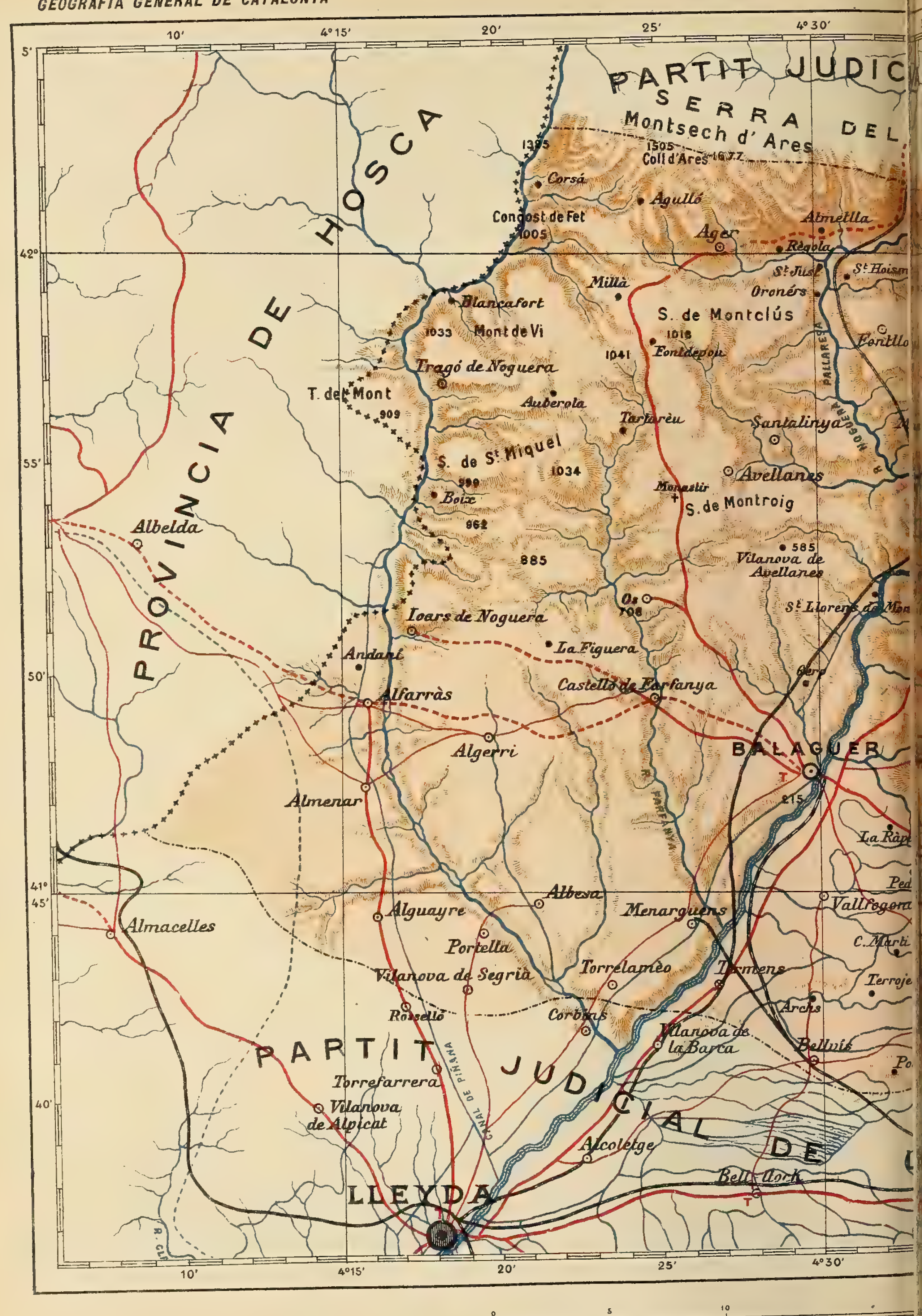
Lo territori, montanyós y trencat en la banda del N., apareix planer per lo costat de mitjorn que agafa extenses partides del Urgell y Segrià. Ademés d' aquestes, comprèn la jurisdicció de Balaguer les comarques del Marquesat de Camarasa y conca o vall de Meyà en la secció del Mont-sech oriental; la vall d' Ager en la vessant del Mont-sech del centre; la del Farfanya y abadiat de les Avellanes; bona part de la Ribera de Ció des de Puigvert y Agramunt en avall; la conca del Segre, des de Tossal (prop de Pons) fins a Torrelamèu, en que trobant-se dessota de Corbins ab lo Ribagorçana, entra en lo partit de Lleyda; lo Noguera Pallaresa des de l' estret dels Terradets (en lo Mont-sech) fins dessobre de Camarasa que s' ajunta ab lo Segre; y la secció inferior de Ribagorçana, des de lo pas del Bonremey o Montrevey en l' esmentat Mont-sech (123).

Ab axò ja tením dit les principals corrents fluvials que l' atravessan y les localitats per ahont discorren, devent remarcar tan sols que los tres grans ríus de la provincia abans nomenats, se confonen en aqueix partit pera endinzar-se en lo de Lleyda y entregar-se al Ebre a Mequinença, després d' haver recullit lo Cinca devant de la Granja d' Escarp.

Com a montanyes més importants, deu anotar-se la gran serralada del

(123) Veja-s en la part general, Hydrografía y Comarques.

PARTIT JUDIC

DE TREMP
MONTSECH
S. de Comiols
Montsech de Rubies
PARTIT JUDICIAL DE SOLSONA
Comiols
Rubies
1685
Peralba
Sta. Maria de Meyà
Torrech
Fòlquer
Figuerola de Meyà
Vilanova de Meyà
Llussàs
Baronia de Lavansa
Tiurana
M. de St. Mamert
1365
Garsola
Argentera
Boada
Montargull
Montmagastre
Clua
Vall Llebrerola
Alós de Balaguer
Vall Llebrera
Torreblanca
Alentorn
Anya
Tosal
Pons
Balaomar
Vives
Colfred
Carbonera
Vernet
Colldelrat
Rubió
Artesa de Segre
364
S. de la Força
Gos
Montsonis
Oliola
Alsina
Sanahuja
Foradada
Cerò
Plandogau
Tudela
Cabanabona
S. DE MONTCLAR 760
Claret
Vilalta
Miranella
Vilamajor
Cubells
Montclar
Rocaberti
Torre de Fluvià
Doncell
Coscó
Flix
Mafet
Butseni
Ventosas
Puelles
Montgay
Pradell
Preixens
Agramunt
SERRA DE ALMENARA
Piugvert de Agramunt
Bellmunt
459
Benelles
Almenara Alta
Castellserà
PARTIT JUDICIAL DE CERVERA
Torroja
La Guardia
Boldú
Fuliola
Tarròs
Claravalls
Vallvert
Bullidó
Tornabous
Ivars de Urgell
Barbens
CERVERA
Anglesola
CERVERA
EYDA
Vilagrassa
Tàrrega
Golmés
Bellpuig
Granyena
35′
40′
4°45′
50′
55′
5′
42°
41° 45′
40′
A. Martín, editor.- Barcelona

Mont-sech, que forma lo limit N. y agafa les conques dels tres ríus primerament esmentats. Los dos Nogueres, Pallaresa y Ribagorçana, que la atravessan de N. a S., la seccionan en tres macius. La més oriental, corresponent a la comarca de Meyà y Rubies, poblet assegut en lo séu faldar, s' extén des de lo Segre al Pallaresa y la seva altitut arriba a 1685 metres sobre lo nivell del mar; la central, compresa entre los engorjats que ja tením coneguts del Pallaresa y Ribagorçana, tanca per N. la vall d' Ager y ateny una altitut de 1677 metres, y la tercera secció, o sía la més occidental des de lo Ribagorçana enllà, se troba enclavada dintre de la provincia de Osca. Ademés d' aquestes, cal anotar entre lo Segre y Pallaresa la serra de Sant Mamet de 1365 metres d' altitut; al altre costat de ríu, la de Montclús de 1041 metres y més avall lo Montroig de 928, apart d' altres derivacions que s' extenen per la part alta del partit y no decauen fins prop del Segrià en lo baix Ribagorçana. En la comarca del Ció, les serres de Montclar y d' Almenara sols atenyen 760 y 459 metres respectivament sobre del nivell del mar y des de quins punts ja comença la terra plana ab inferiors altituts.

Clixé de F. Rubíea

Balaguer.—Pagesos dels voltants

Aquexes diferencies de nivell influexen, com es natural, en la vegetació y produccions. En la terra plana y riberenya abundan los regadíus, puix són nombroses y de llarch recorregut les cequies desviades dels ríus que l' atravessan. Lo canal d' Urgell rega una considerable extensió a la banda oriental,

trobant-s' hi integrament compresa la *Zona superior* y una bona partida de pobles de la *inferior* (124) per lo costat de mitjorn. Les produccions consistexen en grans, olis, fruytes y verdures, ví, cànems, herbes, etc. També s' hi fan bones pastures pera lo bestiar; molts remats hi passan la hivernada fins que a les derreríes de la primavera són conduhits a *la Montanya*.

En lo ram industrial devèm anotar les fàbriques de filats y texits d' Alfarràs, Alguayre y Artesa de Segre; de sucre de remolatxa a Menàrguens; y los turrons d' Agramunt, apart de aquelles altres petites industries de caràcter general. Exporta los fruyts sobrers y importa gèneros colonials y fabrils. Se celebran fires y mercats, entre altres llochs, a Balaguer, Agramunt, Artesa, Almenar, Ager y Vilanova de Meyà.

En quant a víes de comunicació, (125) sols té lo ferrocarril de vía estreta que junyeix Balaguer ab Mollerusa y les carreteres de Lleyda a Balaguer, Artesa y Sèu d' Urgell, la de Tàrrega a Balaguer; d' aquesta ciutat a Tremp sols construida fins a Ager; la de Balaguer a Tamarit, únicament acabada fins a Castelló de Farfanya y a punt de començar-se lo segón troç cap Algerri y Alfarràs; la que sortint de Lleyda a travers del Segrià puja a la derrera població nomenada y la de Vilanova de Meyà, que arranca passat lo pont d' Artesa, de la que se dirigeix a Tremp. També tenen camí rodat Os, Camarasa y altres poblacions que anirém senyalant.

Lo meteix fenòmen que constatarem al parlar del partit de Lleyda per lo que se refereix als noms d' origen alarb, podèm també observar-lo en la regió occidental del present, o sía en lo baix Ribagorçana, ahont tan clarament ho demostran Alfarràs, Almenar, Alguayre y Algerri. Va estar comprès dintre del comtat d' Urgell, vescomtat d' Ager y Marquesat de Camarasa. Mentres existí la divisió de Vegueríes, era repartit en un principi entre les de Lleyda y Cervera, establint-se més tart les noves Vegueríes de Balaguer y Agramunt y quan se crearen los Corregiments, los pobles del actual partit corresponían als de Lleyda y Cervera.

Lo Registre de la proprietat es de primera classe y té demarcades 5 Notaríes; tres en la capital y una a Agramunt y Artesa. Suprimida la d' Ager.

Balaguer

Ciutat, antiga capital del Comtat d' Urgell, situada a 28 kilòmetres de la capital a la dreta del Segre que banya los seus murs per llevant, entre aquell ríu y lo serradet que-s veu coronat per la esglesia de Santa María y les despulles de velles fortificacions, des de quin punt se pot esplayar la vista per tota la plana urgellesa. La altitut sobre lo nivell del mar, 215 metres.

---

(124) Veja-s pl. 65.
(125) Veja-s pl. 72.

Lo séu extens terme, té al N. lo de Gerp y Camarasa; al E. lo de la Asentíu; al S. lo que s' acaba de nomenar y Menàrguens y al O. los de Albesa y Castelló de Farfanya. Consta de 822 edificis reunits y 329 escampats, ab una població de 4938 habitants de fet y 4903 de dret. En 1359 ve continuada la *Ciutat* de Balaguer *en la Veguería de Lleyda* ab 344 fochs (126).

Correspongué al Corregiment de Lleyda y en 1831 comptava 4,000 ànimes essent de senyoríu Reyalench. Es cap d' arxiprestat (127) en la diòcessis de la Sèu d' Urgell ab quina ciutat per Artesa de Segre, està junyida per la carretera (119 kilòmetres) que pujant des de la capital de la provincia, passa a un kilòmetre a la banda oposada del ríu. D' aquí arrencan

Clixé del Autor

Balaguer.—Plaça del Mercadal

lo ferrocarril econòmich que va a trobar la vía de Çaragoça a Barcelona en la estació de Mollerusa; la carretera de Tàrrega; la que s' ha de dirigir per Tremp

(126) Més tart formà veguería propria.

(127) L' arxiprestat de Balaguer comprèn les següents parroquies: Camarasa, A.; Balaguer, T.; Albesa, A.; la Asentíu, E.; Avellanes, E.; Bellcayre, E.; Bellvís, A., Cubells, A., ab la tenencia de Torre de Fluvià; Font-llonga, E., ab Massana; Gerp, E.; Linyola, E.; Llorens, E.; Menàrguens, E.; Montgay, E.; Pedrís, R. 2.ª; Poal, E., ab la tenencia d' Archs; Portella, E.; Ràpita, R. 2.ª; Rubiò, R. 1.ª; Santalinya, E.; Tartarèu, E.; Térmens, E.; Vall-fogona, E.; Vallvert, R. 1.ª, y Vilanova de la Sal, E.

a la frontera, trobant-se sols acabada la secció compresa fins a Ager, (35 kilòmetres) y la de Tamarit que arriba actualment fins a Castelló de Farfanya (9 kilòmetres) ab quines poblacions hi té servey de carruatges, podent-se utilisar igualment cap a Bellcayre y Os, lo meteix que ab Camarasa, encara que sols hi haja camí vehinal vers aquesta derrera. En les dues carreteres primerament nomenades, hi ha també servey d' automòvils en tot lo séu recorregut.

Ademés de la parroquia que es de terme, se troban altres temples de les comunitats relligioses establertes en la ciutat, com los P.P. Escolapis, los Franciscans que ocupan l' antich convent de Sant Domingo, les Clarisses, en quina esglesia s' hi venera la celebrada imatge del Sant Christ y les monges Carmelites que cuyden del Hospital.

Té demarcades tres notaríes, escoles pera noys y pera noyes, apart d' algún altre colegi particular com lo de les monges Carmelites y lo de pàrvuls y 1.ª y 2.ª ensenyança, dirigit per los P.P. Escolapis.

Hi ha lloch de guardia civil ab residencia d' un tinent, quefe de linia, la qual està formada per Balaguer, Ager, Algerri, Alguayre, Almenar, Camarasa, Castelló de Farfanya y Vilanova de Meyà.

Es cap de districte electoral; té estació telegràfica y administració de corrèus y la illuminació pública es elèctrica, fluyt que es produhit ab força hydràulica.

Pera lo consúm, s' utilisa ordinariament l' ayga del Segre, del qual se desprenen dues cequies, que convertexen les dues riberes en una immensa horta, principal basa econòmica d' aquesta ciutat tant sols comparable ab la de Lleyda. Part del terme es igualment beneficiat per les aygues del canal d' Urgell.

Les produccions naturals que s' obtenen en les terres de regadíu y en les de secà, són excelents y abundosos y consistexen principalment en grans, oli, ví, fruytes y verdures, canem, llegums, herbes, etc., que a la vegada dónan moviment al comerç d' exportació y a algunes industries. Hi han diferentes espardenyeríes; dues fàbriques de farina; cinch d' ayguardents; una d' alcohol; tres de serrar fusta; dues de rastellar canem; tres de gaseoses; una de savó y quatre prempses d' oli. Per altra part existexen importants establiments ahont van a provehir los pobles de la rodalía.

Encara que comercialment hi haja alguna altra localitat que la sobrepuge, no hi ha dupte que correspòn a Balaguer un dels primers llochs entre les poblacions de la provincia; y a ben segur aniría encara en aument, si dintre de poch temps logra veure construída la tant desitjada vía del Noguera Pallaresa. S' hi troban axí meteix establertes diverses societats, bones fondes y cafès. De NE. a S. lo séu terme es enterament plà, alçant-se alguns serrats per la banda de NO. Lo clima es fret al hivern y excesivament calurós al estíu, emprò mólt sanitós. Dintre de la seua jurisdicció s' hi veuen móltes cases esgarriades, com ja tením manifestat y los térmens rurals nomenats Moller y Torrodà.

CIUTAT DE BALAGUE

per F. Xavier Rubies y Valls

Escala 1:4500

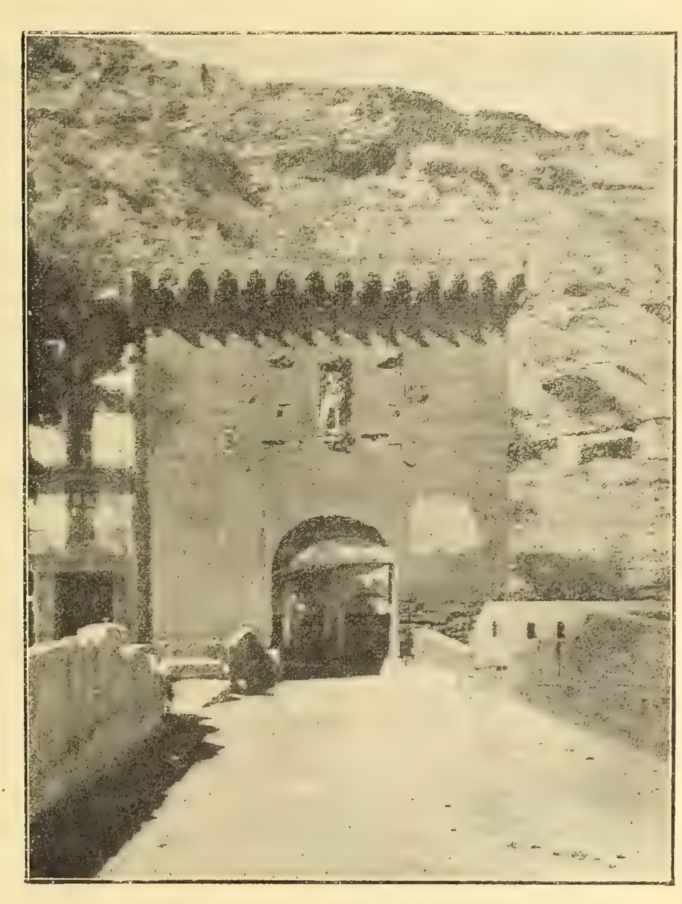
Cementiri
Iglesia de Sta. Maria
Preso
Firal
Portal del Gel
Murallas
Cases Noves
C. de Sta. Maria
C. de la Costa
C. Minerva
Minerva
C. de la Botera
C. de S. Juan
C. de S. Pere
Domingo
P. dels Gitanos
l'Abadia
C. del Torrent
Quartel
C. de S. Aloi
C. del Quartel
Plassa S. Salvador
C. del Rentador de la Reg
C. de les Eres
Casa Consistorial
C. del Barri Nou
Parroquia
C. de S. Joseph
C. dels Texidors
Mercadal
C. de Sta. Agna
Catena
Plassa del Pou
C. Major
Requereta
P. de la Requereta
Plassa St. Jaume
C. de Avall
C. St. Jaume
Plassa del Julye
C. del Miracle
Portalet
Carretera
C. del Pont
Antich Castell dels Comtes d'Urgell
Diposit d'Aigua
Santuari del S. Christ
Carretera á la Frontera
Pont damunt del Segre
Camí de Camarasa
Carretera á Tárrega
Convent de S. Domingo
Camí de Vallfogona

Celebra ab gran lluhiment les festes de la Assumpta, titular de la parroquia, lo día 15 d' Agost, la del Sant Crist lo día 9 de Novembre y la del Miracle lo diumenge següent. També hi ha costúm de fer-se la de Sant Domingo y la de la ermita de Sant Miquel del Corb.

Com a fires, de molta importancia totes elles, deuen remarcar-se la del dimars abans de Carnaval y les de 15 de Maig, 8 de Setembre y 13 de Desembre. Mercats, los dimecres y dissaptes.

* * *

Aspecte de la Ciutat. Monuments.—Ab tot y haver desaparegut alguns dels més notables monuments que testimoniejavan la importancia històrica de Balaguer, conserva encara bastant caràcter y prou recorts pera que l' observador, ab un petit esforç de la seua imaginació puga reconstruir la decayguda grandesa de la ciutat dels comtes urgellesos.

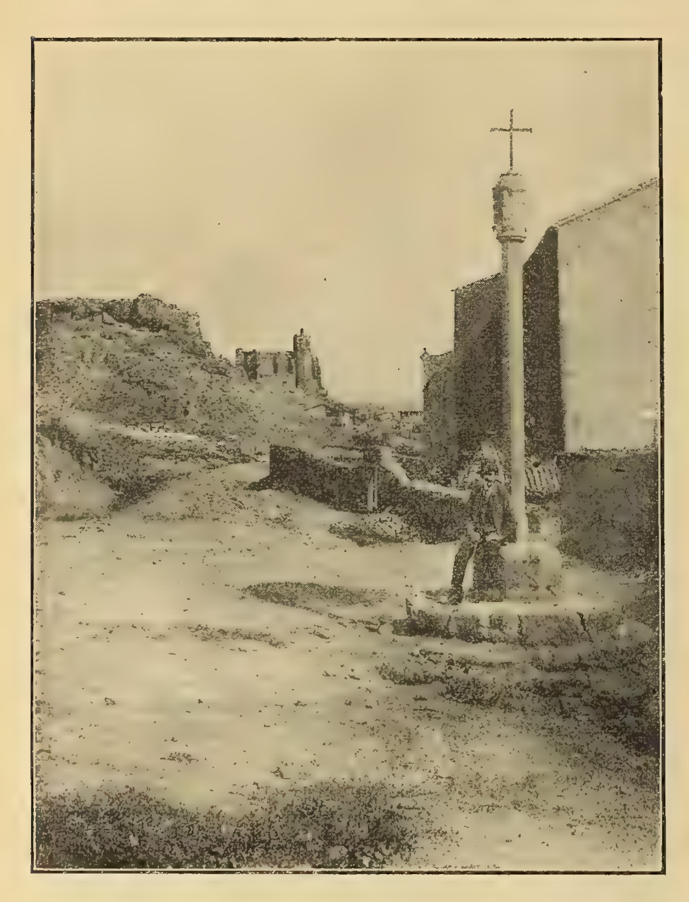
Clixé de J. de Romero y de G.

Balaguer.—Enderrocada porta del Pont

Al extrém del magestuós pont de set arcades que assegura lo pas del Segre, devant per devant del convent de Sant Domingo y en lo punt d' ahont arrenca la carretera d' Ager, hi havía la principal porta que ha subsistit fins als nostres díes. Era d' elegant traçat com pot expressar-se en la adjunta fotografía y en lloch preferent se destacava la imatge de Sant Miquel arcàngel, patró de la casa d' Urgell, entre mitg del escut d' aquesta en forma d' escachs y lo reyal de les quatre barres. Axò induheix a creure si dit portal correspón a la segona meytat del segle XIV en que lo comtat pertanyía ja als Infants d' Aragó.

Altres cinch portes s' obrían en los murs que rodejavan la població: vers N. les del Torrent y de Gerp; al E. la que acabàm de descriure; al S. les dels Escolapis y de Lleyda y a ponent la del Gel.

En la metexa direcció del pont, coster amunt, los comtes d' Urgell hi bastiren la seva estada senyorial (128), que per la sumptuositat y riquesa de la ornamentació, va merèxer lo nom de *castell hermós*. Ab lo setge de 1413 quedà arruinat y los marbres y jaspis que lo decoravan, varen anar a parar a Poblet; igualment se creu que los claustres del convent de St. Domingo procehexen d' aquest lloch. Un munt de desferres, recorda avuy al visitant la poca estabilitat de les fastuositats humanes.

Clixé de J. de Romero y de G.

Balaguer.—Una de les creus de terme

Per lo demés, encara que s' hajan enderrocat los murs que tancavan la vella ciutat y se senta per les seves hortes l' estrident xiulet de la locomotora, Balaguer no s' ha pas despullat del vell ropatge que lluhía en altre temps. Un passeig per l' interior de la població nos ho confirma: les amples porxades dels seus carrers; la espayosa plaça del *Mercadal*, dominada per lo temple de Santa María; les cisellades creus de terme; lo rocàm espargit de les desfetes fortificacions y demés detalls que anirèm anotant, nos transportan a una època molt diferenta de la nostra y nos fan reviure unes institucions y regismes que, si bé varen donar a Balaguer díes de gloria, li proporcionaren també jornades luctuoses.

Al cumplimentar les disposicions testamentaries d' en Jaume I, divuytè comte d' Urgell, respecte de la fundació del convent de Santa Clara, la com-

(128) Junt al Palàu hi havía la esglesia de la Çuda, en la que hi tenían jurisdicció los Abats y després Arxiprestes d' Ager.

Balaguer
Clixé del Album de Lleyda y sa Provincia

tessa viuda donya Cecilia de Comenge, d' acort ab lo clero y comú de Balaguer en 1351, cediren a dites monges la vella esglesia d' Almatar, que servía de parroquia. Aquesta fóu trasladada a la capella de Sant Salvador, entretant se construí l' hermós temple de Santa María en lo meteix lloch que ocupava la esglesieta de Sant Miquel, quedant inclòsa en la nova construcció, pera quines obres oferí la comtessa 25,000 sous, que aumentà axí que foren començades.

La fàbrica sofrí moltes interrupcions. Totjust devían haver-se acabat los fonaments, quan lo bisbe d' Urgell Fr. Uch Desbach, ab la escusa de que s' havía autorisat la permuta de la parroquia trobant-se la Sèu vacant, no

Balaguer.—Esglesia de Santa María

volía aprovar-la de cap manera, fins que posada la questió en mans d' àrbitres, donà lo séu consentiment en 1361. Morta Na Cecilia de Comenge, en 1384 ja no se demostrà tanta activitat en la construcció, però segurament s' hauría vist ben prompte, sinó acabada, mólt avançada, a no sobrevenir les turbulencies que posaren fí al comtat després de la mort del rey Martí.

Sense la ombra protectora dels sobirans urgellesos, la vida de Balaguer quedà estroncada y d' aquest contratemps forçosament se n' havía de ressentir lo temple que no veyèm consagrat fins al 24 de Febrer de 1558. Per aquest motíu no s' hi observa la puresa d' estil que se li hauría donat, si no hagués sofert la interrupció de dues centuries la seua fàbrica.

Malgrat correspondre a la decadencia del art gòtich, que tan esplendorós

s' havía manifestat a Catalunya durant los segles XIV y XV, no per axò ofereix menys interès puix que les grans dimensions de la nau ab le sues voltes resseguides per multiplicades arestes que convergexen en treballades claus, li donan cert caràcter monumental que no lograrn desmerèxer la manca de proporció en les 12 capelles obertes en los murs, ni la falta d' esbeltesa dels cinch finestrals del àbside que illuminan l' interior. Lo campanar s' axeca a la banda de sol ixent amparat en lo mur lateral. Es de vuyt cares y lo templet que lo corona data del segle XVIII.

Clixé de Lluís Olalde

Balaguer.—Interior de Santa María

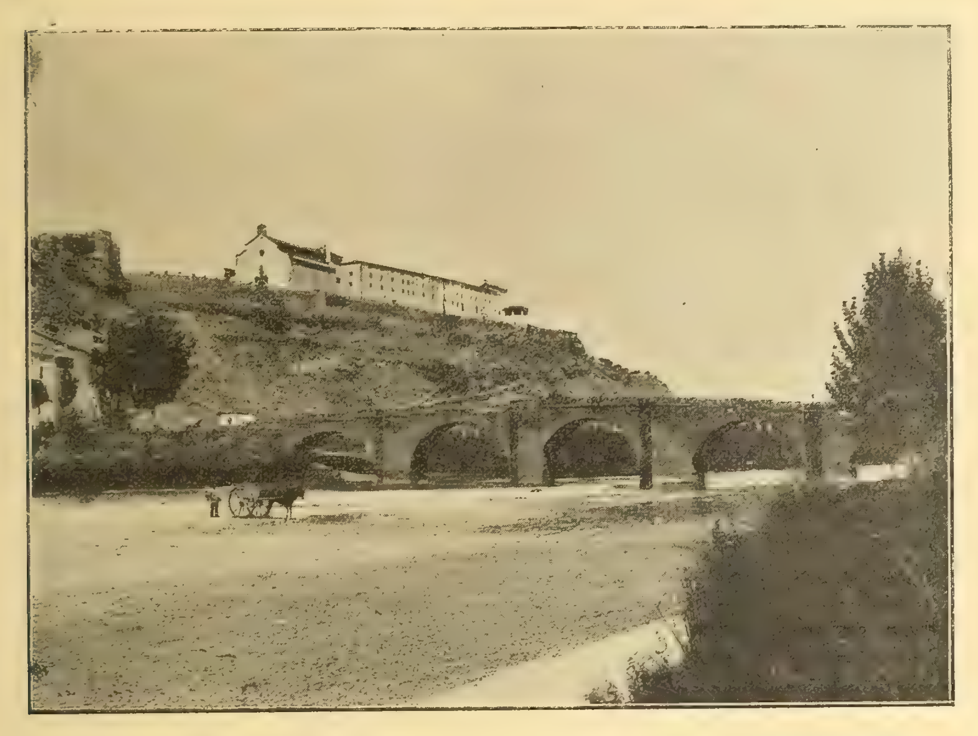
Ab tot y haver-se consagrat en la data susdita, no s' hi establí la parroquial de Sant Salvador fins al 24 de Juny de 1575, continuant-hi fins a les primeríes del any 1836 en que fóu convertida en quartel. Des de allavors havía sofert desperfectes de tal consideració, que la soperba colegiata sería avuy un munt de runes si los bons fills de Balaguer no haguessen emprès la seua restauració portada a felíç terme en 1881; acte mólt digne de llohança, puix que si altres poblacions de Catalunya haguessen seguit l' exemple de Balaguer, no nos hauríam de plànyer avuy de la desaparició de valioses joyes artístiques.

Lo plà dessobre la ciutat anomenat *lo Reyal,* (129) era antigament conegut per Almatar y sots aquesta advocació se venerava una imatge de la Verge (130)

(129) Se creu que li ha esdevingut aquest nom per haver-hi establert don Ferràn d' Antequera lo séu campament en lo setge de 1413.

(130) Avuy se tributa culte a la propria imatge en l' altar del cor del meteix convent junt al presbiteri del altar major del Sant Christ.

en la capella que temps a venir s' havía de convertir en la espayosa esglesia del Sant Christ, a càrrech de les monges de Santa Clara. La planta del primitíu temple, sembla que afectava la forma d' una creu ab los braços vers mitjorn y nort y tenía la porta encarada entre nort y ponent, de la qual se-n troba rastre derrera de la *capella fonda* mirant al Reyal. L' altar major era a sol ixent, poch més o menys en lo punt ahont avuy s' obre la porta lateral. Fóu enderrocada en 1787 pera construir la que avuy existeix, per l' any 1620 ja havía sigut mólt reformada, puix se construí lo camaril del Sant Christ (131) y l' altar

Clixé de Juli Vintró

Balaguer.—Lo pont del Segre ab la esglesia del Sant Christ

major ab l' espayós presbiteri tancat per ampla rexa de ferre. Se troba aquesta esglesia orientada a mitjorn, devant del lloch ahont s' alçava lo castell comtal y la seua altitut li permet dominar un extens horitzó.

La esglesia de Nostra Senyora de Almatar, va ésser parroquia de Balaguer y matríu entre altres, de les esglesies parroquials de Bellcayre, Assentíu, Castellserà, Penelles, Fuliola, Linyola, Poal, Archs, Bellvís, Ràpita, Maller y Vallfogona, sobre quins pobles tingué lo rector d' Almatar lo dret de patronat, que exercí fins a les derreríes del segle XVI.

---

(131) Les despulles de don Pere d' Aragó, XIX comte d' Urgell, foren aquí trasladades en 1787. Derrerament varen colocar-se en un petit panteó de la metexa capella, ab altres de la seua familia.

A la meytat del segle XIV fóu cedida lo esglesia d' Almatar a la Comtessa Na Cecilia pera lo Convent de Clarisses, mitjansant 25,000 sous pera bastir lo temple de Santa María. La parroquial y la Colegiata va trasladar-se a la vella esglesia de Sant Salvador y allí romangué fins a 1575 en que, després de consagrada, quedà establerta en la de Santa María. Ab les turbolencies de la primera guerra civil s' instalà altra vegada en la de Sant Salvador l' any 1836, passant més endevant en la de Sant Joseph.

Una piadosa tradició relaciona la aparició de la Verge de Almatar a un dels comtes d' Urgell estant a punt de guerrejar ab los alarbs y la subsiguent promesa de fundar lo monestir de Santa Clara, quin origen se fà remontar sobre l' any 1260, en que los fundadors vingueren del que acabava d' establir-se a Barcelona.

Guarda aquesta comunitat en una sumptuosa capella de la seua esglesia, la prodigiosa imatge del tan renomenat Sant Christ de Balaguer. Es universalment conegut y constitueix un dels llochs més venerats de Catalunya com ho prova lo sens fí de presentalles que en tot temps hi han aportat los seus devots. La factura d' aquesta imatge acusa ésser obra del segle XVI.

La aparició de la tal imatge, se fà correspondre a derrers del segle XIII o primers del XIV o sía al poch temps de trobar-se instalades les filles de Santa Clara en lo Santuari d' Almatar. Documentalment no pot demostrar-se com y quan va venir lo Sant Crist a Balaguer; sols la relligiosa tradició nos explica que certa nit va observar-se com pujava aygues amunt del Segre ab tres ciris encesos en los extrems de la creu y va parar-se, acompanyat d' angelicals canturies, en una penya devant del esmentat convent y que havent-hi anat la Ciutat en pés pera recullir-lo, s' entornà riu avall. Havent aparescut altra vegada la nit següent en la metexa forma, hi va comparexer processionalment lo Capítol eclesiàstich pera emportarse-l y tampoch ho va poder lograr fins que a la tercera aparició, després de repetits prechs per part dels clergues y magistrats, hi va baxar la comunitat de Santa Clara y la Abadesa va conseguir extraure de l' aygua sense cap esforç, aquella preuada relliquia. En vista de tal prodigi, se va creure que era voluntat divina fos colocada en la esglesia del monestir, o sia de Nostra Senyora d' Almatar, ahont des de allavors ha rebut pública veneració.

La traslació de la Santa Imatge a la capella novament construída, se féu ab molta solemnitat, havent-hi assistit lo meteix rey Felip IV de Castella y III de Catalunya, com axí consta en una làpida posada en lo propri lloch que ocupava l' antich altar (132).

En la esglesia de Sant Salvador de que abans hem parlat, s' hi reuniren

(132) Díu axí: «En esta capilla estuvo la imagen del Santo Cristo más de 400 años y se trasladó á la capilla nueva á XXI de Marzo de MDCXXVI en presencia del Rey nuestro señor Don Phelipe IV y III de Aragón, del Serenísimo Infante Don Carlos su hermano, del Excelentísimo Conde de Olivares, del Marquès de Liche y otros Grandes de la Corte.»

los Pahers de la Ciutat y los Comtes d' Urgell. Convertida en parroquia, dexà de ser-ho l' any 1575, per haver-se aquella instalat en la de Santa María. L' any 1836 va tornar a servir de parroquia fins al 1868 en que s' establí en la de Sant Joseph que havía pertenescut als Carmelites Descalços.

La fundació en 1678, d' aquesta casa relligiosa anomenada de Santa Teresa, fóu deguda a Joseph Roger, en virtut de disposició testamentaria otorgada l' any abans a qual obgecte cedí la seva proprietat que confrontava per mitjorn ab la muralla, per ponent ab lo *barri nou,* y per N. y E. ab los carrers de Sant Joseph y de Jesús respectivament. Durant la guerra de la Independencia sufrí grans desperfectes de manera que després d' haver-lo abandonat los relligiosos en 1835 va ésser convertit en presó. Per R. O. de 30 de Maig de 1845, fóu cedit a les relligioses de Santa Clara d' Almatar, les quines permanesqueren fins al 25 d' Abril de 1868.

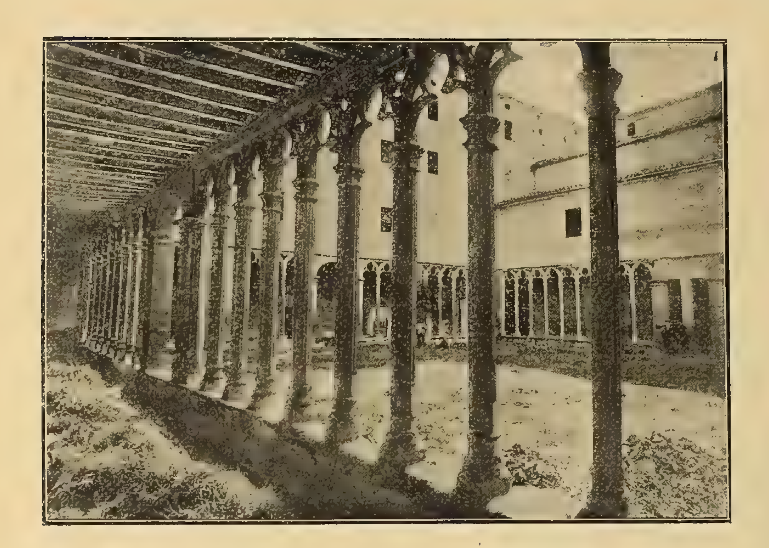
En la derrera guerra civil va establir-s' hi lo quartel de la guardia civil y en 1877 va ésser cedit a un particular, excepció de la esglesia que hi havía establerta la parroquial.

Ja que hem començat a parlar de les fundacions monàstiques, hem de donar un lloch d' honor al convent de Sant Domingo per exigir-ho axí l' interès de la bellíssima construcció que en part encara podèm admirar al extrém del grandiós pont que-l junyeix ab la Ciutat. Per més que D. Ermengol de Cabrera, Comte d' Urgell, en lo séu testament otorgat a Camporrell en 1314 disposés la fundació de un convent de P.P. Predicadors en la horta o plà de Vilanova devant de Balaguer, dotant-lo explèndidament pera que hi poguessen viure un Prior y dotze frares, no va efectuar-se tal fundació fins l' any 1323 en que lo rey don Jaume II d' Aragó, pare del allavors comte d' Urgell don Anfòs va obtenir la deguda llicencia en butlla del Papa Joan XXII, datada a la ciutat d' Avinyò. Consta que en 1350 encara s' hi treballava, ignorant-se quan va quedar acabada la obra.

L' edifici era tot ell de pedra escayrada y se composava de dues llargues ales paraleles de N. a S. separades per un espay d' uns 120 palms ahont hi havía lo senzill claustre nomenat del *Reculliment* que subsistí fins al any 1754. Hi havía un segón claustre que mirava a la ciutat, adornat de calats en les ogives y primorosament esculpturat en llurs detalls y al séu devant un pati mitg tancat, lo qual ha fet creure a algú que era un tercer claustre. Amparada en les parets del segón claustre de llevant a ponent en la banda de mitjorn s' alçava la esbelta esglesia composta d' una sola y atrevida nau, quines dimensions no baxarían d' uns 280 palms de llarch per 100 d' ample. Tal com se troba actualment, ab prou feynes pot donar idea de lo que ha sigut. En lo setge de 1413 quedà tant malmès a causa de trobar-se proper a la casa forta de la Comtessa, que lo propri rey vencedor En Ferràn d' Antequera ordenà des de Montblanch lo día 3 d' Octubre del any 1414, lo pagament de 2.100 florins pera la restauració del convent. En 1417 lo rey Anfòs d' Aragó manà que se li en-

tregués la esmentada casa de la Comtessa en atenció als greus perjudicis que s' havían ocasionat al esmentat monestir.

No foren de menys consideració los danys que les successives guerres ocasionaren a aquesta casa y especialment en la de Successió y de la Independencia que varen abandonar-la los relligiosos, essent profanades les despulles del Infant Don Anfòs y sa muller Donya Teresa de Entença que descansavan en la capella de Sant Pere Martri, y les d' altres personatges enterrats en aquest temple. En la metexa capella esmentada, hi havían hagut uns enterraments que semblavan correspondre als fills dels susdits infants, puix que axí ho donavan a entendre los escuts que los adornavan, en los quins hi aparexían esculpides les barres catalanes y les armes de Entença.

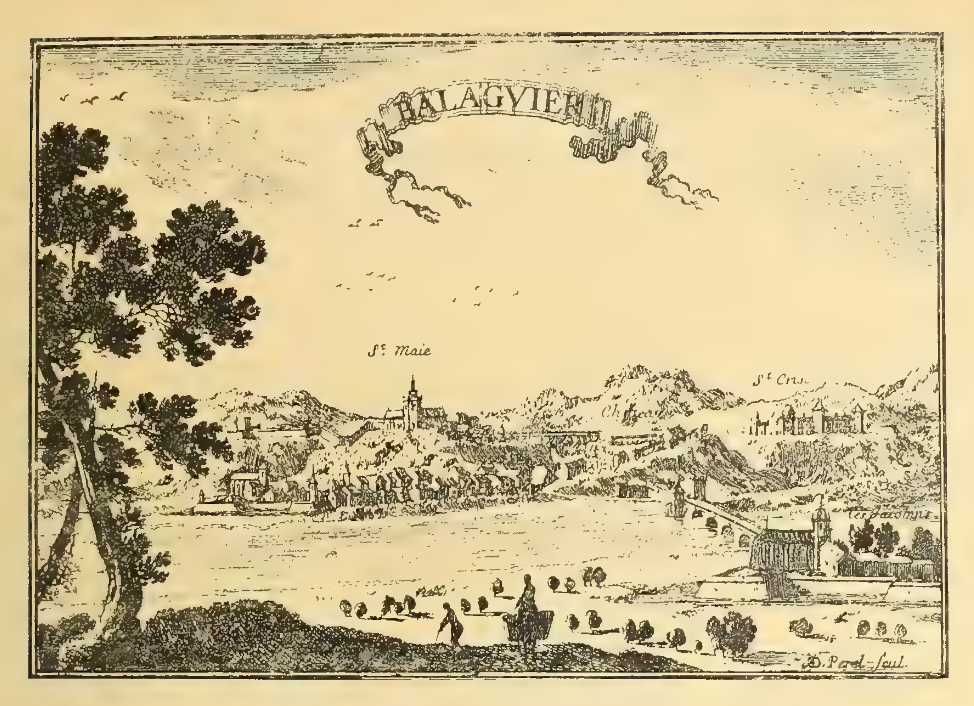

Balaguer.—Claustres de Sant Domingo

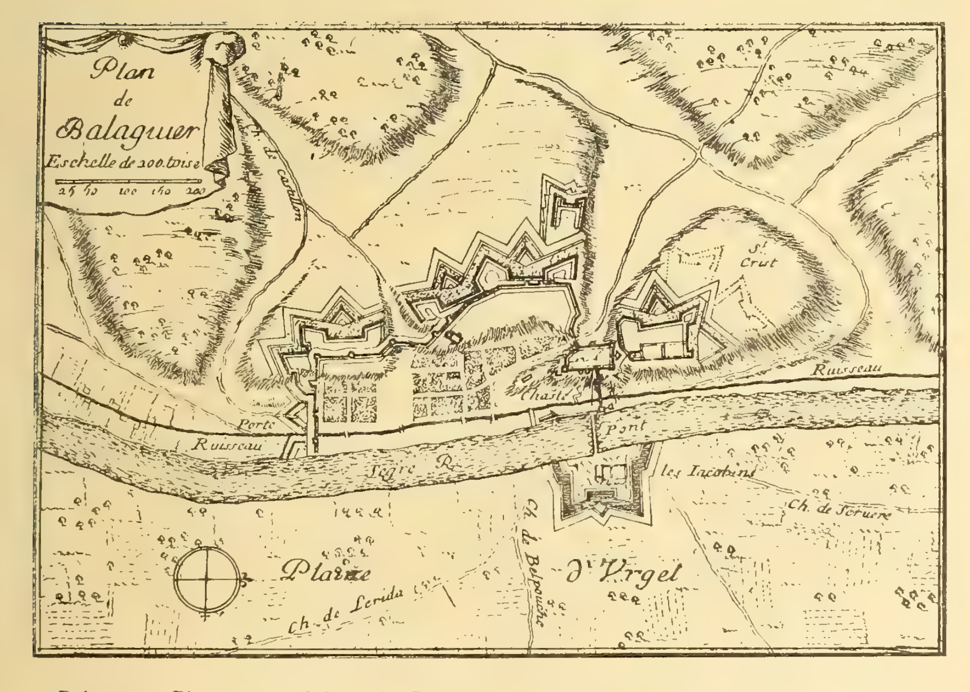
Després del any 1835 s' hi varen establir los P.P. de la Companyía de Jesús, que hi feren notables reformes, havent-lo de abandonar més tart a causa de les revoltes polítiques. Actualment l' ocupan los P.P. Caputxins. La església té avuy quatre capelles a cada costat, faltant-hi encara les dues més que hi devía haver a la arrencada del frontispici que quedà esmotxat ab la reforma de 1716, data que encara se llegeix dessobre la entrada. La volta consisteix en un canò recte apuntat dividit per archs transversals y l' absis de set cares sols té finestrals en les tres del centre.

Lo veritablement notable que avuy resta en aquella casa, són los claustres formats per esbeltes columnes y calats gòtichs procedents, segons se creu, del enderrocat castell comtal. Se troban al N. de la esglesia y midexen 30 y 31 metres de llargaria en les ales de E. a O. y de N. a S. respectivament ab 3'50 y 3'90 metres d' amplaria. Se composa de 18 archs més lo que s' obre al centre de diferent gust y distinta època, en la primera; y 17 més lo del centre en la segona; en la ala oriental hi ha la aula capitular. En aquest convent s' hi han celebrat cinch capítols provincials y sis congregacions y n' han sortit Pares tan eminents com Fr. Bartoméu de Panadès y Fr. Bartoméu de la Ràpita; abdós foren provincials de la Corona.

L' Hospital ab la seva esglesia, se començà a construir en 1480 havent-se

Balaguer.—Vista de la població, en lo segle XVII, dibuix de Beaulieu

Balaguer.—Plan topogràfich de la Ciutat a mitjans del segle XVII alçat per Beaulieu

examplat notablement en temps posteriors sobre tot ab la dexa que en 1783 li féu Joseph Salvador pera la convalescencia.

Al costat de mitjorn, extramurs de Balaguer, los franciscans hi edificaren un sensill convent conegut per Santa María de Jesús, que no ofereix cap particularitat. No estàn los autors conformes respecte la època de la seua erecció; uns la atribuexen al any 1227; hi ha qui creu va tenir lloch en 1276 y no manca qui afirma que Eugeni IV, en 1443, va ésser qui autorisà la fundació. Després d' haver-lo abandonat los relligiosos en 1835, l' adquirí un particular, ha vent sigut utilisat en la derrera guerra civil, pera hospital. Instalats novament los Franciscans en aquesta localitat, lo 12 d' Octubre de 1882, si no estàm mal informats, prengueren possessió del monestir de Sant Domingo, ahont continuan avuy.

En lo Santuari ahont ja de temps se venerava la Mare de Déu de les Parrelles, a mitja hora al NO. de Balaguer, s' hi fundà a les derreríes del segle XIII un convent de Trinitaris que va pendre lo nom de la ermita. Convenientment dotat ab una partida de terra pera provehir de rentes a la comunitat, passaren a ocupar-lo los relligiosos, havent obtingut del comte Ermengol de Cabrera algunes franqueses senyorials en 1290. Durant la guerra de la Independencia, trasladaren la residencia a dintre de la ciutat y allí continuaren fins al any 1835. La esglesia tenía detalls romànichs y les seves pedres com les demés del convent, foren aprofitades l' any 1854 en les cases consistorials y altres construccions de caràcter particular.

També consta la existencia de un convent de Bernardes, nomenat de les Franqueses, a uns cinch kilòmetres de Balaguer en lo camí de Menàrguens. Se deu la fundació a don Ermengol (derrer d' aquest nom) instat per la seua mare donya Dolça, muller de Don Ermengol de Valencia. En 1186 cedí lo terrer que fós menester pera la construcció del monestir y 1,000 sous satisfets en lo terme de 10 anys (133). Los monjos de Poblet varen ocupar-lo des de 1570 al 1700, en quina data fóu venut ab tots los seus drets a don Francesch Portolà, vehí de Balaguer.

* * *

Al descriure Ptoloméu los pobles ilergetes, parla de la ciutat de Bergusia que alguns erudits han cregut corresponía a la actual de Balaguer. Avuy per avuy no tením prou fonaments pera estatuir d' una manera tan categòrica semblant afirmació, puix no conexèm monedes ni altres monuments que acrediten lo séu remot orígen. Titus Livi fà referencia dels Bargusis, però sols diu que los embaxadors romans foren ben rebuts per aquest poble, quan de-

---

(133) Lo senyor Sabat diu que corresponía al estil gòtich y en Pleyan de Porta fà constar que era d' arquitectura bissantina, segons se deduheix d' un croquis que va tenir la sort de recullir.

manaren la seua ajuda per anar contra Cartago. En sentit de Caresmar qui s' apoya en una làpida dedicada per los duumviri de la Ciutat, a Calígula, era coneguda per los romans ab lo nom de Balagarium (134); y res més se sab d' ella fins als temps dels alarbs y de la seua reconquesta definitiva en 1106 en que s' hi establiren los comtes d' Urgell, ab los quins va junyida la seua historia y los hi deu importants privilegis (135) y los principals monuments que s' axecaren fins a la cayguda d' aquella poderosa casa en lo setge de 1413. Per axò no repetím aquí los fets que ressenyàm en les Notes històriques que venen a continuació.

Perduts los estats urgellesos y per lo tant lo caràcter de capitalitat, Balaguer ja no torna a tenir may més la alta significació ab que fins allavors apareix en la nostra historia; malgrat axò, figura entre les primeres ciutats catalanes y en 1542 essent cap de Veguería y de oficialat, se li concedí vot en Corts.

En l' alçament de Catalunya en 1640 contra lo mal govern de Felip III de Catalunya y IV de Castella, la ciutat de Balaguer fóu diferentes vegades assetjada y hagué de presenciar sagnants batusses en los propers camps de Llorens entre los exèrcits que se disputavan la seua possessió, fins l' any 1652

Encunyacions de moneda d' argent fetes a Balaguer en 1641

que entrà altra vegada en lo domini del rey d' Espanya. Durant aquest període encunyà moneda, lo meteix que moltes altres poblacions del Principat.

Quan la guerra de Successió, se declarà a favor del Arxiduch d' Austria quin exèrcit va apoderar-se-n en 1709 y no la abandonà fins al 1711.

Lo día 4 d' Abril de 1810 hi entraren los francesos sense resistencia, emprò l' any següent se formalisà un fort combat devant dels seus murs.

---

(134) Lo Dr. Balari en la seva obra «Orígenes históricos de Cataluña» díu ab referencia a Cebrià Costa que en aquest terme s' hi fà lo *Lygeum espatum* (espart) y d' axò pot pervenir lo nom de la ciutat: *bàlech*, català, lo meteix que *balai* provençal en lo séu sentit primitíu, es la de junch o rama. Noms iguals se troban en altres comarques com per exemple lo *coll de Balaguer* del que ja se té noticia per un document del 1117 al delimitar lo camp de Tarragona.

(135) Privilegi de Ermengol, comte d' Urgell, en que designa les facultats y atribucions dels pahers. Segons se creu està insertat sense data en una confirmació que de ell va fer Anfòs IV, essent infant primogènit y comte d' Urgell: la data d' aquesta es 25 de Juliol de 1351. Original en l' Arxiu de la Ciutat.

Ademés hi han tres ordinacions sobre la elecció d' oficis de república en la ciutat de Balaguer: la una de 7 d' Abril de 1564, l' altra de 10 Setembre de 1570 y la derrera de 1 Desembre de 1585. (Corbella, *Manual de Derecho Catalan*. Reus 1906.)

En les modernes lluytes civils ha sigut també disputada aquesta plaça per los dos partits alçats en armes. En 1822 varen guanyar-la los realistes comanats per Ramonillo. Quan la *guerra dels set anys,* fóu atacada per Borges ab 2,000 carlins, no havent lograt apoderar-se-n en aquella ocasió, que sofriren considerables baxes. En la derrera guerra civil, Torres, qui se n' havía possessionat tranquilament lo 9 de Novembre de 1872, se vegé atacat lo día següent per forces del exèrcit, les quals, entre altres pèrdues registraren la del coronel Gamir qui les manava.

Entre los fills ilustres de Balaguer s' hi compta al rey D. Pere III, qui va néxer lo día 5 de Setembre de 1319 en lo castell comtal, ahont vegeren la llum primera la major part dels sobirans d' Urgell des de que s' establiren en la present ciutat. Lo *cerimoniós* rey, apart d' ésser un bon polítich, va resultar un excelent literat, dexant escrites diferentes obres.

Entre los demés escriptors de que se té noticia, merexen esmentar-se en lo segle XVI Francesch Satorres en lo ram de historia y Geroni Merola en Medecina. En lo segle XVIII Joan Bautista Gener, de la Companyía de Jesús, nat l' any 1711; ensenyà filosofía en la Universitat de Gandía, teología a Gerona, passà a Gènova y després a Roma ahont començà una obra importantíssima sense que logrés acabar-la, sobre Teología y Moral. Té altres publicacions de caràcter relligiós. En lo passat segle trobàm a Fr. Joseph Rius, definidor general de la ordre de Sant Francesch y catedràtich jubilat de la Universitat de Cervera y a D. Ignasi Graells, qui té algunes publicacions relacionades ab la Medecina.

Notes històriques del Comtat d' Urgell

Lo plan general adoptat en la present obra exigeix, que la descripció de Balaguer, vaja seguida d' unes notes històriques de la Casa d' Urgell, per haver sigut aquella ciutat la capital ahont establiren la seva residencia los comtes en lo período més brillant del séu governament.

La riuada sarrahína escampada per tota la Iberia, després de la desfeta del reyalme wissigot, trobà en los monts Pyrinèus una resclosa formidable ahont veren aparèxer tot seguit núcleus de resistencia afavorits per la escabrositat del territori, y directament apoyats per l' imperi dels franchs que veya amenaçats los seus dominis. D' aquí varen néxer, per lo que a Catalunya se refereix, los diferents comtats, devant dels quals hi havía un comte, càrrech vitalici en un principi, nomenat per los reys franchs, que després se convertí en hereditari.

La crítica històrica, no podent admetre les faules inventades per los vells cronistes respecte a la formació de dits comtats, no ha pogut encara esbrinar l' origen de molts d' ells, trobant-se lo d' Urgell en aquest cas.

Sunyer o Seniofret, en la primera meytat del segle X fóu induptablement comte d' Urgell essent-ho ab caràcter hereditari. Governà lo comtat de Barcelona durant la menor etat dels fills del séu difunt germà lo comte Guifre dexant un vescomte en lo d' Urgell.

Borrell, qui omple quasi bé la segona meytat del segle X, fóu també comte de Barcelona quina ciutat va perdre per més que la recobrà més tart. En lo comtat d' Urgell li succehí lo segón fill Ermengol I.

Ermengol I, (993-1010) es nomenat *de Córdoba,* per haver mort en la espedició efectuada contra d' aquella ciutat. Durant lo séu govern, ha de remarcar-se la cèlebre batalla guanyada als alarbs en los encontorns d' Albesa. Fóu enterrat en lo monestir de Ripoll. Li succehí lo séu fill Ermengol II.

Ermengol II, (1010-1038). A causa d' haver mort anant de romiatge a visitar los Sants Llochs, es conegut ab lo sobrenòm de *lo Pelegrí.* Passà lo comtat al séu fill Ermengol III.

Ermengol III lo de *Barbastre.* (1038-1065). Conseguí forts tributs dels walís de Lleyda, Balaguer, Fraga y Barbastre d' ahont li vingué lo sobrenòm. Per més que algún historiador ha suposat que morí en un dels combats lliurats devant de la derrera ciutat, no ha sigut axò ben comprovat, abans al contrari, segons opinió d' en Villanueva. Assistí en 1040 a la dedicació de la esglesia d' Urgell. Se creu va ésser enterrat a Ager.

Ermengol IV lo de *Gerp.* (1065-1092). Era fill del abans nomenat. Lo sobrenòm que porta, es d' un petit poble demunt de Balaguer, ahont s' establí pera millor atacar aquella ciutat, havent lograt en 1079 fer tributari séu lo walí que la ocupava. Assegurà la conquesta de la terra plana, havent-se apoderat de molts pobles de la ribera de Ció, entre ells Agramunt, vers l' any 1070. Se titulava comte y marquès: de igual manera que lo de Barcelona, tenía la seua *Marca* y percebía les *paries* o tribut especial. Com mólt oportunament fà observar en J. Miret y Sans (136), va ésser lo primer que establí o introduhí a Provença la dominació d' una dinastía catalana més de trenta anys abans que entrés en aquelles terres la autoritat del comte de Barcelona per virtut del séu casament ab D.ª Dolça. Morí l' any 1092, havent-lo succehit lo fill que tingué de la primera muller D.ª Lluciana.

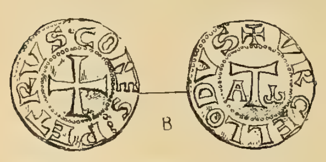
Ermengol V lo de *Molleruça.* (1092-1102). Va casar-se ab D.ª María, filla del comte Pere Anzures, senyor de Valladolid, passant ab tal motíu bona part de la seua vida en los reyalmes de Lleó y Castella, a quins sobirans prestà valiosos serveys. No s' ha pogut aclarir si lo sobrenòm que li ha donat la historia, li pervé de la nostra Mollerusa del plà d' Urgell, o de altra població o lloch de igual nom en terra lleonesa ahont se suposa haver mort. Tingué com a successor lo séu fill Ermengol VI.

Ermengol VI lo de *Castella.* (1102-1154). Durant la menor etat governà

---

(136) La casa comtal de Urgell en Provença en lo B. de A. de Bones Lletres. T. II.

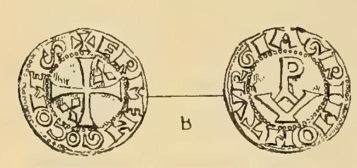
lo comtat lo séu avi Pere Anzures, qui va dirigir-se contra Balaguer, puix que aprofitant la infantesa del comte, los alarbs se resistían a pagar los tributs que devían al d' Urgell. Ademés havían intentat exilar als cristians establerts en dita ciutat que va ésser definitivament conquerida en 1106 y afavorida posteriorment ab importants privilegis. Per la ajuda que havía rebut del comte de Barcelona, li donà lo castell de Niummur o Rábita, la meytat de la Çuda de Balaguer y los castells de Lautens, Gerp, Castelló, Algerre y Os. Per més que Pere Anzures governà a nom del séu net, se li atribueix la moneda que publicàm a continuació.

Diner de billò; pes: o'98 gr. atribuit a Pere Anzures

Ermengol s' encarregà del comtat l' any 1119. Concorregué a la presa de Çaragoça. En 1126 va tenir lloch la sagnant batalla de Corbins. L' any 1144 ab lo Comte de Barcelona passà a auxiliar al de Provença y en 1147 contribuí personalment a la conquesta d' Almería. Lo fet més important esdevingut durant la seua vida, es la reconquesta de Lleyda, portada a terme l' any 1149 ab lo Comte de Barcelona D. Ramón Berenguer IV. Se li atribueix una moneda mólt pareguda a la abans publicada que porta lo nom de *Ermengol comte.*

Ermengol VII lo de *Valencia*. (1154-1184). Aquest Comte y sa muller donya Dolça, fundaren los monestirs de Pons y lo dels Premonstratenses de Bellpuig de les Avellanes, ahont han reposat les seues despulles y les de sa muller D.ª Dolça fins als nostres díes, com tindrèm ocasió de veure al parlar d' aquell convent. Adquirí terres y senyoríus en los reyalmes de Lleó y Castella per la relació de parentíu ab lo comte Pere Anzures. Durant lo llarch temps del séu govern, va veure repoblar-se molts llochs del baix Comtat d' Urgell y la consagració de la esglesia de Solsona. Concedí la carta de població a Agramunt. Morí assessinat prop de Requena (1184). La seua filla donya Marquesa, se casà ab Ponç de Cabrera. Tingué com a successor lo séu fill Ermengol VIII.

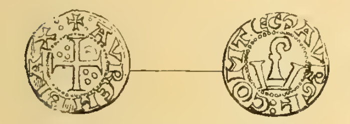
Diner de billò pes: o'76 gr. atribuit a Ermengol VIII. (Porta l' encuny d' Agramunt).

Ermengol VIII. (1184-1208). Va tenir algunes dissidencies ab lo rey y ab lo comte de Foix y Ponç de Cabrera. En lo séu temps se dedicà la esglesia de Nostra Senyora de Gualter. Dexà hereva a la seua única filla donya Aurembiax. Fóu enterrat a Poblet.

Guerau de Cabrera y Pere, rey d' Aragó. (1208-1228). Guerau, fill de Ponç de Cabrera y de D.ª Marquesa ab la escusa de que les dones havían d' ésser excloses de la governació del Comtat, mort lo séu oncle Ermengol VIII, va despossehir-ne a la seua cosina D.ª Aurembiax a qui de dret pertocava. Allavors la comtessa viuda D.ª Elvira, per la menor etat de la seua filla y salvats los drets d' aquesta, en 1209 lo cedí al rey Pere d' Aragó, titulant-se també comte d' Urgell. Vençut Guerau, va mantenir-se fidel fins a la mort del rey l'

any 1213 en que altra vegada s' apoderà del Comtat y ab diferents contra temps lo possehí fins l' any 1228, en que lo rey en Jaume I després d' haver sostingut forta lluyta ab l' usurpador, lo retornà a Aurembiax.

Aurembiax. (1228-1231). Casada l' any 1229 ab l' infant *Pere de Portugal,* trobant-se sense fills li

Obol de billò; pes: 0'48 gr.
Encuny de Aurembiax

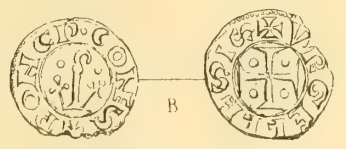

Segell de Guerau de Cabrera (1223)

dexa lo Comtat, qui transferí en 1231 a Jaume I.

Jaume I li concedí en cambi, lo senyoríu de les illes de Mallorca y Menorca, reservant-se emprò alguns drets.

Ponç de Cabrera. (1235-1243). Mort l' Infant y la comtessa Aurembiax, pretengué lo Comtat Ponç de Cabrera, com a net que era de la germana de Ermengol VIII a qui corresponía, segons testament d' aquest, en lo cas de morir D.ª Aurembiax sense fills. Alegava ademés, que no podía tenir cap valor la disposició a favor del Infant y menys encara la transferencia que havía fet en mans del rey. Veyent que don Jaume no atenía les seues pretensions, va alçar-se en armes disposat a pendre-s per sí meteix lo Comtat. Tenía a la seua banda, entre altres senyors d' Aragó y Catalunya, los comtes de Foix y de Pallars y Arnàu de Castellbò, los quals, reunits a Solsona, se conjuraren contra lo rey, qui va veure-s obligat a assetjar-los en lo castell de Pons, ahont s' havían fortificat. Deposades les armes y sotmès lo vescomte al rey, aquest li concedí en fèu los castells y viles de Albesa, Albelda, Menàrguens y Linyola y lo que pugués cobrar del Comtat d' Urgell y que tinga franques les viles d' Ager, Casserres, Calaçanz, Pinsà y Tartarèu. Don Jaume l' anomena comte d' Urgell, emprò ell usa també d' aquest títol. Més endevant, lo rey dóna al de Cabrera lo castell y Ciutat de Balaguer que s' havía adjudicat, y aquell correspón ratificant la donació que

Diner de billò, pes: 0'70 gr.
Encuny de Ponç de Cabrera

donya Aurembiax ja li tenía feta. Va morir Ponç de Cabrera l' any 1243.

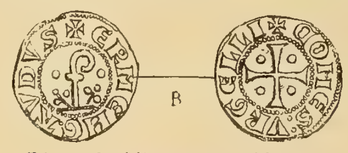
Ermengol IX. (1243). Havent sobreviscut pochs dies al séu pare Ponç, passà lo Comtat a Alvar de Cabrera.

Alvar de Cabrera. (1243-1267). Nascut l' any 1239, va casar-se ab donya Constança de Montcada lo día 24 de Juny de 1253, efectuant-se les noces a Seròs. Anulat més endevant lo matrimoni per la poca etat del príncep, va casar-se novament ab donya Cecilia, germana del comte de Foix, rebent la benedicció nupcial en la vila de Montmagastre. Axò ocasionà fortes desavenencies en tot lo Comtat. La primera muller entaulà plet devant del bisbe de la Sèu, apelant desprès a Roma, obtenint la nulitat del segón matrimoni. Mentres tant don Pere de Montcada, pare de donya Constança y don Guillém de Cardona, oncle d' aquesta, auxiliat per lo rey, havían entrat en sò de guerra per les terres urgelleses. Molts nobles del Urgell se posaren al costat del Comte, qui retirat a Foix ab donya Cecilia, morí l' any 1267 o 1268, essent enterrat en aquella metexa ciutat.

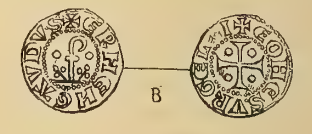

Segell de Cecilia de Foix comtessa d' Urgell (1265)

Ermengol X. (1267-1314). Lo Comtat d' Urgell se trobava en un estat veritablement llastimós; pretenía heredar-lo Guerau, vescomte de Cabrera, alegant que Ermengol y lo séu germà no eran llegítims, mes com no podía satisfer los deutes que pesavan sobre d' aquell comtat, hagué de desistir del séu propòsit. Los testamentaris de don Alvar per altra part, no veyent-se ab prou forces pera defensar lo Comtat revolt per tots costats, ni poder satisfer los compromisos en que se trobavan obligats, lo renunciaren a favor del rey, obligant-se aquet, en que una vegada s' hagués rescabalat del 250,000 sous que se li devían y pagats los deutes que dexà lo difunt Comte, restituiría los estats urgellesosa qui de dret pertocassen. Se reconegué a favor de donya Constança de Montcada, per los seus crèdits dotals, los senyoríus d' Agramunt, Ager, Castelló de Farfanya y Linyola.

Diner de billò; pes: o'66 gr.

Obol de billò pes: o'40 gr.

Encunys d' Ermengol X

Durant la vida de don Jaume, les turbulencies promogudes per la noble-

sa, en lloch de minvar foren cada día més violentes, sobretot en aquestes terres. Lo meteix comte don Ermengol y lo séu germà, havían enviat al rey cartes de *deseximent* y a la mort d' aquest, lo séu successor don Pere hagué de combatre personalment als comtes de Foix, Pallars y Urgell qui se havían fortificat a Balaguer; emprò veyent que l' exèrcit reyal s' havía apoderat de Pons y Montmagastre y se dirigía a assetjar Agramunt, varen concertar-se les paus entre lo rey y los comtes, donant a D. Ermengol en feu lo comtat d' Urgell y lo vescomtat d' Ager ab totes les viles, castells, llochs y jurisdiccions, obligant-se emprò a la *valenza* y a haver d' assistir a les convocacions generals de Corts, puix pretenían los d' Urgell no estar obligats fins allavors. En 17 de Desembre de 1278 D. Ermengol va prestar homenatge al rey per tot lo comtat d' Urgell y vescomtat d' Ager.

Segell d' Ermengol X (1282)

En l' any 1280 tenen lloch a Balaguer importants y trascendentals fets. Formada la gran lliga de senyors catalans contra de Pere II, dirigida per los comtes d' Urgell, de Foix y de Pallars y lo vescomte de Cardona, esculliren a Balaguer per quartel general, concentrant dintre sos murs 300 cavalls y 7,000 infants (Maig 1280). Los pobles de les conques del Segre y del Noguera se vegeren pertorbats, puix los uns seguiren al Rey y los altres als comtes. Lo siti de Balaguer fóu dificultós: durà del 25 de Maig al 11 de Juliol del 1280, capitulant la Ciutat y quedant presoners del Rey tots los nobles aplegats derrera ses muralles.

La vida de D. Ermengol fóu un seguit de lluytes, revoltes y combats. Ab D. Pere lo *Gran* anà a Berbería; prengué activa part en la guerra contra Felip, rey de França; ajudà a D. Anfòs en la conquesta de Menorca; assistí a la guerra de Sicilia y morí finalment a Camporrells essent enterrat en lo Monestir de les Avellanes.

Donya Teresa d' Entença y D. Anfòs d' Aragó. (1314-1327). Morint Ermengol sense successió, en lo séu testament manà que se vengués lo Comtat al rey d' Aragó ab lo ben entès de que s' havía de casar l' infant D. Anfòs ab la neboda d' aquell, donya Teresa d' Entença. Axís s' efectuà, adquirint-se dit comtat lo día 20 d' Agost d' 1314 ratificada la compra en 22 de Setembre.

Monedes de llautó atribuides a Teresa d' Entença. No tenen revers.

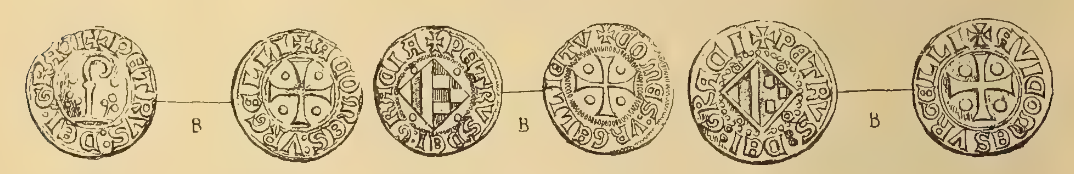
D' aquesta manera se destorbavan los plans del comte de Foix qui volía heredar en molts llochs; y ab lo preu de 100,000 lliures jaqueses podrían pagar-se los llegats testamentaris del difunt comte y satisfer les 15,000 lliures barcelonines en concepte de dot

y demés drets de la comtessa donya Faydida. Igualment hi anava compresa la obligació de confirmar los privilegis y prerrogatives concedits per los comtes avant-passats als habitants del Comtat d' Urgell y Vescomtat d' Ager.

En 23 de Desembre de 1319, estant convocades les Corts a Tarragona, l' Infant D. Jaume renuncià la primogenitura pera pendre l' hàbit de la ordre de Sant Joan, en la que va entrar tot seguit pera passar més tart a la de Montesa; allavors los allí congregats juraren com a primogènit y esdevenidor herèu de la Corona Aragonesa a D. Anfòs, qui era ja Comte d' Urgell. Per comissió del séu pare lo rey D. Jaume, conquerí la illa de Cerdenya y mort aquest lo día 2 de Novembre de 1327, va ésser proclamat rey d' Aragó. Havent mort a Barcelona lo día 24 de Janer de 1336, ses despulles foren portades a Lleyda.

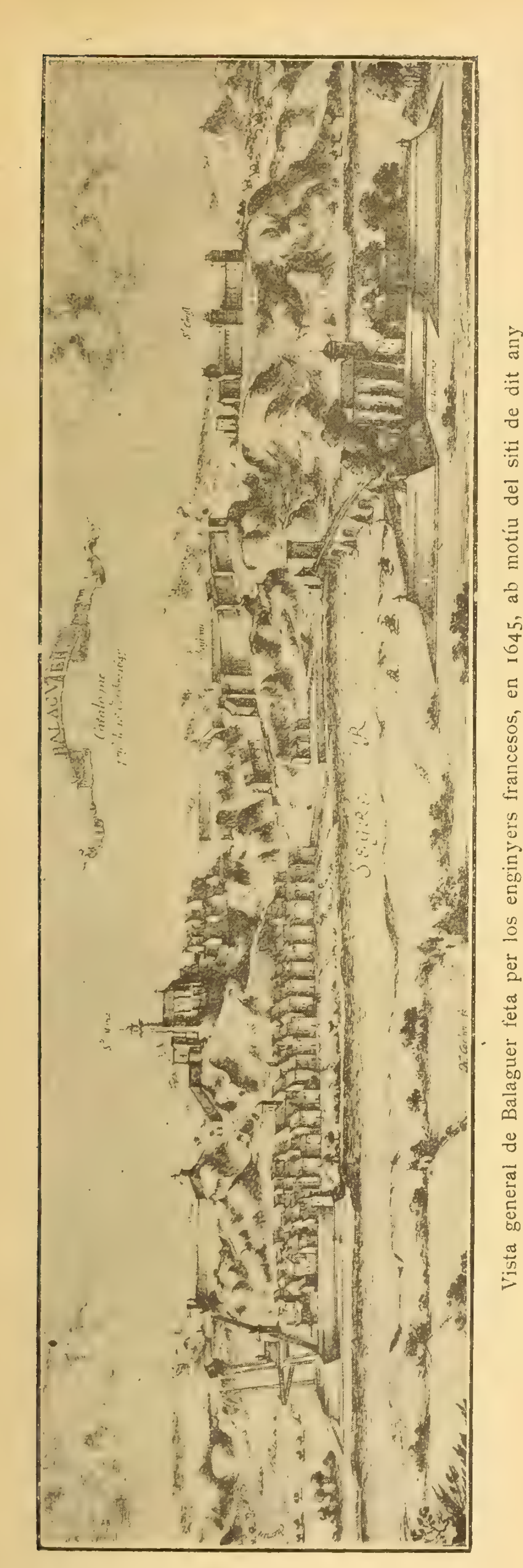
Jaume d' Aragó. (1328-1347). Fill segón de D. Anfòs, fóu honorat ab lo Comtat d' Urgell y Vescomtat d' Ager en l' acte de la coronació del séu pare en la metexa forma que ell l' havía rebut. Afegí ademés les condicions de que, en lo cas de morir sense fills llegítims, retornàs a la corona y si lo fill del primogènit del infant arribés a ésser rey d' Aragó, que passe lo Comtat d' Urgell al segón fill. D. Anfòs, per la poca etat del Infant, puix sols comptava vuyt anys, se reservà lo govern y administració que no li va ésser concedida fins al 1334, que ja tenía més de catorze anys. Va figurar al costat de la *Unió* que tan males estones havía d' ocasionar al séu germà D. Pere lo *Ceremoniós,* per quin motíu no foren les seues relacions gayre afectuoses y fins se suposa si la seua soptada mort ocorreguda a Barcelona l' any 1347, fóu deguda a emmetzinament per ordre del rey. Escullí lo séu enterrament en lo monestir de Franciscans que per disposició seua devía fundar-se a Balaguer, mes no va ésser cumplida la voluntat del difunt y quedaren les seues despulles en lo convent de la metexa ordre de la ciutat primerament nomenada.

Pere d' Aragó. (1347-1408). A la mort del séu pare D. Jaume, tenía pochs anys, per quin motíu governà l' Estat urgellès la seua mare donya Cecilia de Comenge. Abdós se dedicaren de moment a reconstituir lo Comtat, demunt

Monedes de billò de Pere d' Aragò

del qual pesavan forts deutes, cosa que varen lograr al poch temps d' encertada administració. Desempenyà importants comissions durant lo regnat del séu oncle lo rey D. Pere. Mort aquest en 1387, se cuydà del séu comtat que gaudí d' una envejable prosperitat durant la seua vida. Ho provan la fundació del convent de les monges de la ordre de Sant Francesch, ordenat per lo séu pare; la esglesia de Santa María de Balaguer, que va començar-se en aquella

Vista general de Balaguer feta per los enginyers francesos, en 1645, ab motíu del siti de dit any

època y la de Castelló de Farfanya; lo castell d' Agramunt; la Casa Forta de la Comtessa de la quina hem parlat; lo claustre del monestir d' Ager, etcétera.

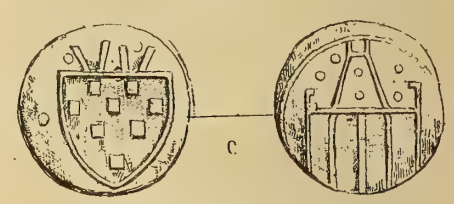
Al entrar lo pretenent de Foix per aquestes terres després de mort lo rey D. Joan, fóu aquest comte un dels qui més bons serveys prestà a la corona aragonesa. Morí l' any 1408 en lo meteix castell de Balaguer. Lo séu còs reposa en la esglesia del Sant-Christ.

Jaume II (1408-1413). En 1407 se casà ab Donya Isabel, filla del rey en Pere. Mort lo rey Martí. va ésser un dels pretendens a la Corona aragonesa. Los seus drets no foren reconeguts per los compromisaris de Casp, puix que proclamaren (per majoría de vots) a D. Ferràn d' Antequera com a successor. No satisfet lo nostre comte ab aquest acort, instigat per la seva mare Donya Margarida de Montferrat y sa muller, anà preparant-se pera resistir al nou rey. Axí ho feu en 1413; emprò com que varen fallar-li auxilis exteriors que esperava y sols ab les seves forces podía comptar, se fortificà en la ciutat de Balaguer, ahont va assetjar-lo lo meteix D. Ferràn lo día 5 d' Agost, entregant-se lo primer de Novembre, després d' haver absolt a la Ciutat del jurament de fidelitat.

Ab la entrega de Balaguer acaba també la casa d' Urgell, que tantes planes glorioses havía escrit en la historia de Catalunya. Lo comtat fou anexionat a la Corona y confiscats los bens de la familia del desventurat Don Jaume; aquest anà de presó en

presó fins que morí en la de Xàtiva lo día primer de Juny de 1433. No va ésser assessinat com han fet córrer novelesques histories, per los infants D. Enrich y D. Pere incitats per l' altre germà D. Joan, pare del Prímcep de Viana, sinó de mort natural y confortat ab los auxilis espirituals, segons se deduheix dels estudis derrerament efectuats per l' erudit historiayre Sr. Giménez Soler.

La numismàtica urgellesa ofereix una particularitat ben digna d' anotar-se. La ceca del comtat era a Agramunt y ab lo nom de moneda agramuntesa era coneguda, mes axò no vol dir que no se n' encunyés en altres llochs. Precisament en la donació dels comtes Don Ermengol y Donya Elvira sa muller, feta en 1208 al monestir de Poblet, del delme de lo que a Agramunt y llurs térmens percebía, s' hi continua «et de moneta ubicumque fiat, sive in acrimontis, sive in alio quocumque loco, in toto comitatu meo» (137).

Epoca indeterminada

També hi tenía certs drets lo bisbe d' Urgell, emprò no sabèm en que podían consistir.

Monfar, referint-se a Finestres, nos parla de diners *comitales,* que suposa encunyats a Balaguer, no havent-se justificat fins ara aquesta suposició. Mes com que la importancia d' Agramunt arrenca de la carta-poblo que li fóu concedida, segons totes les probabilitats, en 1163, resulta que los exemplars anteriors a aquesta data atribuits a Pere Anzures (138) y a Ermengol VI, es possible que s' encunyessin en aquella ciutat.

Des de 1174 sovintejan en los documents les referencies á les monedes dels comtes d' Urgell ab diferentes denominacions: *sous de moneda d' Agramunt, sous agremuntenses* o *acrimontensis, sous de diners de moneda d' Agramunt o de Barcelona corrents, diners censuales acrimontensi quaterni publice curribilium in villa Acrimontis, diners acrimontensis,* etc.

Los diners agramuntesos eran de la metexa lley que tenía la moneda jaquesa. Ademés de diners y òbols, se fabricaren en aquest comtat *bracteades* o monedes de llautó encunyades d' una sola cara, de les quals desconexèm lo séu valor legal.

Bibliografía.—Serie cronológica de pergaminos históricos existentes en el Archivo Municipal de Balaguer, M. S. Academia de la Historia per lo P. Fita; *Historia de los Condes de Urgel,* per Diego Monfar; *La fi del Comte d' Urgell,* Anònim publicat en la «Revista Catalana,» 1889; *Monografíes* de Ferràn Timoneda y Francesch Roca, Pvre., publicades en l' Album de Lleyda y sa Provincia; *Apuntes*

(137) F. Carreras y Candi, *Monedes del Urgellet,* en lo «Butlletí de la Associació Artística Arqueològica de Barcelona». Any 1906.

(138) Dirigint lo govern d' Urgell durant la menor etat del séu net, com ja tením manifestat, no sería estrany hagués encunyat moneda ab lo séu nom.—Veja-s *Les Monedes Catalanes,* per Joaquím Botet y Sisó. Vol. I.

para la Historia de Balaguer, per J. Sabat Anguera, Lleyda 1886; *Proceso contra el último Conde de Urgel y su familia.* Vol. 25 y 26 de la «Colección de documentos del Archivo de la Corona de Aragón;» *Dos recorts d' una excursió á Balaguer,* en lo «Butlletí de la Associació d' Excursions Catalana,» volúm I, 1879; *D. Jaime de Aragón último Conde de Urgel,* per Andréu Gimenez Soler, «Memorias de la Reyal Academia de Bones Lletres.» T. VII; *Historía de la muy leal Ciudad de Balaguer,* M. S. per Francesch Borràs, canonge de la Colegiata de Balaguer; lo *Boletín de la R. Academia de Buenas Letras de Barcelona,* conté los següents treballs: J. Miret y Sans, *La casa condal d' Urgell en Provença,* v. II, pl. 32; F. Carreras y Candi, *Famós siti de Balaguer en 1280,* v. III, pl. 70; J. Serra y Vilaró, *D. Jaume lo Conqueridor y en Guerau de Cabrera,* v. IV, pl. 303; Ferràn de Sagarra, *Sigilografía dels comtes d' Urgell,* v. IV, pl. 306 y v. V, Janer-Març 1909; J. M. P. *Sello del Conde de Urgell Armengol VIII,* «Revista de Archivos y Museos» 3.ª època, a. VIII, n.º 5. Dos documents històrichs (Datats de 1 y 5 Novembre de 1413), per Narcís Prats, en lo *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya,* vol. XI.

Ager

Vila esgraonada en un turó dominat per les runes de la antiga Colegiata en mitg de la vall del séu nom vessant aygues al Noguera Pallaresa que discorre per l' E. extenent-se lo terme cap al Ribagorçana al O. La enasprada serra del Montsech per la banda del N. la separa del partit de Tremp en los districtes municipals d' Alsamora y Guardia, mentres que per Mitjorn la tancan los serrats de Fontdepòu per ahont passa la carretera de Balaguer pujant de les Avellanes. Ademés dels nomenats, té com a térmens vehíns los de Fontllonga y Santalinya y en la conca del Ribagorçana, Tragó de Noguera y Fet (aquest en la provincia de Osca). La voltan mitg enrunades muralles de tant en tant defensades per quadrades torres, en les quals s' hi ha volgut veure rastre de construcció romana.

Segons lo cens derrerament efectuat, la població d' aquest districte municipal se descomposa en la sigüent forma:

Ager.	258	edificis	875	habitants de fet	y	888	de dret
Agulló	38	»	139	»	»	145	»
Corsà.	50	»	162	»	»	168	»
Fontdepóu . . .	35	»	90	»	»	92	»
Millà. . . .	47	»	131	»	»	141	»
Règola	76	»	202	»	»	195	»

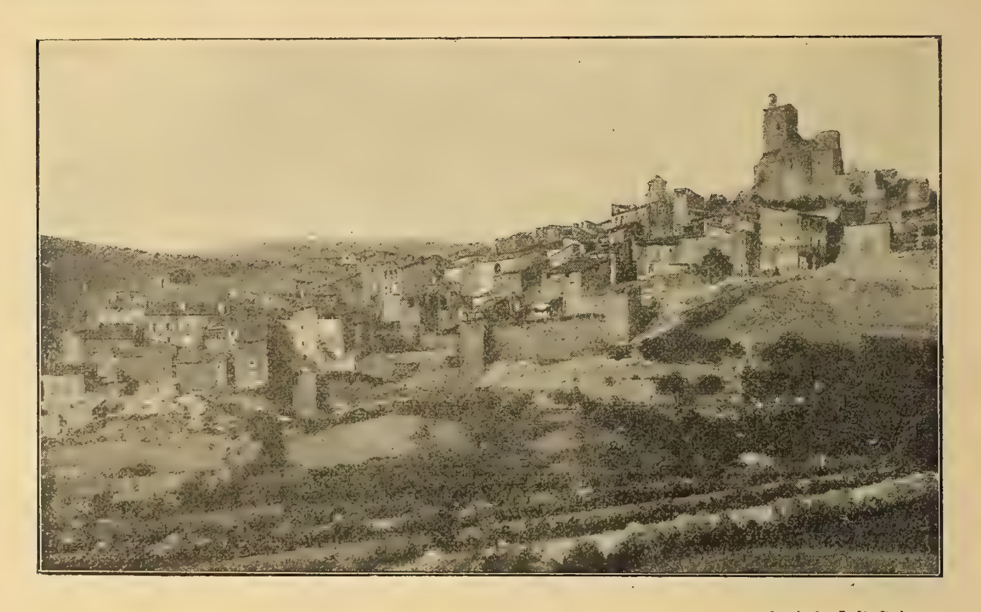
Comprèn ademés 210 cases y alberchs escampats pera los serveys agrícols ab un total de 714 edificis, 2,136 habitants de fet y 2,165 de dret.

La distancia entre los agregats y lo cap de districte resulta: Agulló 4,750 metres; Corsà 10,300; Fontdepòu 8,000; Millà 8,500 (139); Règola 3,000. En lo cens de 1359 figuran; Ager ab 88 fochs, Les cases d' Aguiló 2, Couta 4, Fontdepòu 12, Milla 15, La Regola 11. Tots en la Veguería de Lleyda. L' any 1831 tenía Ager 1,200 ànimes corresponía al Corregiment de la Capital y lo senyoríu era del Arquebisbe de Tarragona.

---

(139) Procedent de Millà, existeix en lo Musèu diocessà de Lleyda, una làpida del 1216.

La parroquia dedicada a Sant Vicens Martri, es de categoría de terme y cap d' arxiprestat (140) en la diòcesis de Lleyda. Celebra festes lo 22 de Janer y 15 d'Agost per la Assumpta. Tots los agregats tenen parroquia. Hi ha ademés les ermites de la Mare de Déu de Pedra, Colobó, Sant Llobí (Sant Llop) y Santa Elena. Són molt visitades particularment les tres primeres, lo día del aplech. Al Colobó s' hi va per Pasqua Florida y per la Mare de Déu d' Agost; y l' endemà de Pasqua Granada o Cincogesma a la de Pedra, abdues assegudes a la falda del Montsech. Emprò lo més anomenat es lo de Sant Llobí, sufragànea de Millà que se celebra lo primer de Setembre.

Clixé de Juli Soler

Ager.—Vista general de la població

Hi havía demarcada Notaría, actualment suprimida; punt de guardia civil; escoles complertes elementals de noys y noyes a Ager, y de incomplertes en los demés pobles del districte. Hi ha també un rector, vicari y tres beneficiats; un de ells està encarregat de la ensenyança del llatí com a sucursal del Seminari de Lleyda.

Es districte purament agrícol y lo séu terme se composa de terra campa, oliverars, vinyats, horts, ferregenal y erms. Los boschs consistexen en alzines, roures, boxos y romers en lo Montsech, Aspres, Ubachs, Garriga y lo Mont, agafant una superficie total de unes 6,530 hectàrees. També hi abunda lo bestiar de tota mena durant l' hivern.

La industria està representada per quatre prempses d' oli y quatre mo-

(140) Comprèn les parroquies d' Agulló (R. 2.ª); Alberola (R. 2.ª); Ametlla (R. 2.ª); Blancafor (R. 2.ª); Boix (R. 2.ª); Corsà (R. 2.ª) Fontdepòu (R. 2.ª); Millà (E.); Os (A); Règola (E.); Tragó (A.); Ibar de Noguera (E.).

lins fariners. Exporta los fruyts sobrers; celebra mercat los diumenges y se veuen molt concorregudes les fires del 7 de Maig y 8 de Desembre.

S' havía explotat unes mines de carbó mes no han donat cap resultat.

La comunicació més fácil es per la carretera que vé des de Balaguer (35 kilòmetres), en la que hi ha establert servey de carruatges. Ha de continuar cap a Tremp. De les quatre porcions en que està dividida la secció d' Ager a la nomenada ciutat, que correspòn a la carretera de Balaguer a la frontera francesa, la tercera y quarta són ja acabades y en la primera y segona o sía d' Ager als Terradets, s' han fet los estudis de replanteig. Mes com lo pas dels Terradets (141) per ahont està traçada es tan dificultós, trigarà encara bastant temps en veure-s junyida la vall d' Ager ab la Conca y la Montanya. Los demés camins són de ferradura y un xich esbarrancats los que atravessan lo Montsech.

L' aspecte encinglerat d' aquesta serra, les fonts riquíssimes y frescals que brollan arrèu y la vegetació en los costers y fondals dels torrents, fan sumament atractiva la vall d' Ager ab tot y estar molt per dessota de les altres valls que se desplegan en la alta provincia (142). En lo cim del Montsech s' hi establí una senyal geodèssica. Sa altitut, segons l' Institut Geogràfich, es de 1,677 metres sobre del mar. La latitut y longitut son de 42° 2′ 23″ y 4° 27′ 14″ E.

Districte electoral de Tremp.

* * *

Poch aficionats a les etymologíes quan aquestes no són basades sobre fonaments sòlits, hem de prescindir si lo nom de la vila que estudiàm procedeix del *Ager* que tan generalisat estava en temps dels romans o si podría ésser una metàtesis de *Erga*, ciutat dels ilergetes com fà observar Martinez Marina; lo cert es que en lo període romà devía ésser ja un centre important. Nos ho fà creure lo trobar-s' hi un sarcòfach de gran valor arqueològich, adornat ab baxos relléus de tritons y monstres marins al voltant d' un bust central cobert ab la clàssica toga. Abans era a la Abadía, mes estant aquesta en estat ruinós fóu trasladat tan singular obgecte a la parroquia, ahont se conserva encara contenint la pila baptismal.

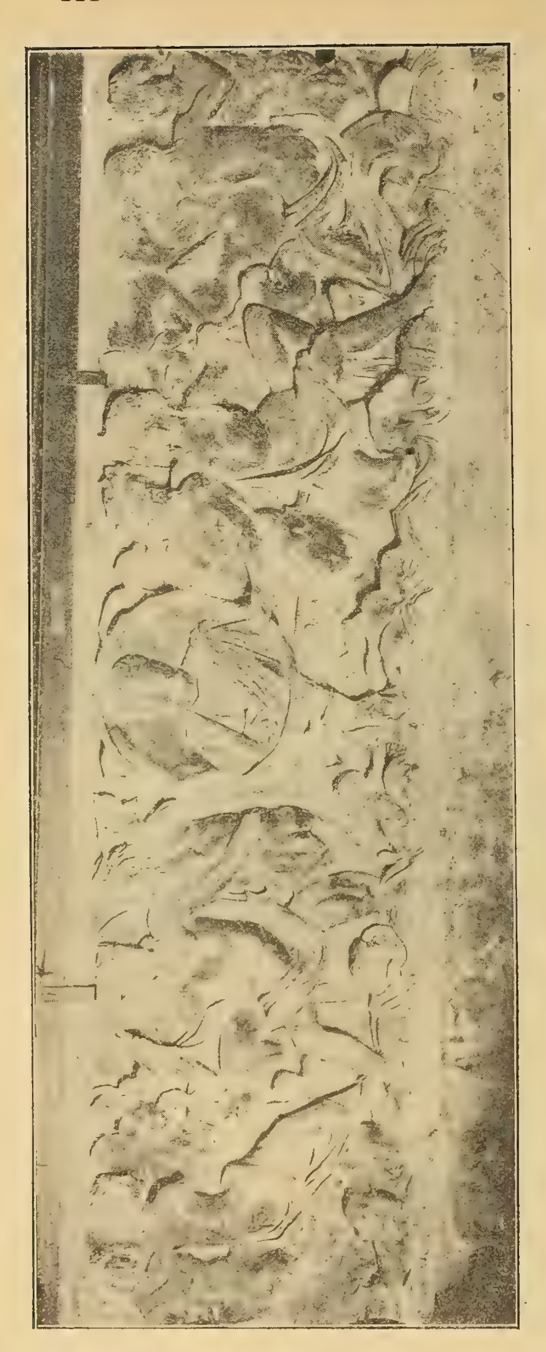
Los vells cronistes nos donan noticia d' un alçament en los *Agerenses montes* l' any 574 regnant Leovigilt, al cap de quin moviment figura *Aspidium,* senyor d' aquell lloch que sembla correspondre a la nostra vila.

La vera importancia d' Ager arrenca de la seua reconquesta definitiva a mitjans del segle XI per Arnàu Mir de Tòst; erecció en vescomtat y fundació de la Abadía que temps a venir donà lloch al arxiprestat *vere nullius*.

---

(141) En aquest estret salva lo Noguera lo pont d' Ager, que es de pedra y d' un sol arch.

(142) Es d' origen *tectònich* produhida per la enorme *falla* que s' observa en la part de mitjorn del Montsech. Hi són representats en aquesta serra los períodes *juràsich, cretàcich,* ab gran riquesa de fòssils, l' *eocènich*, abundant en especies vegetals. Veja-s, Descripció geològica en la part general, per N. Font y Sagué, Pvre.

Ager.—Sarcòfach romà en la esglesia parroquial

Clixé de Laureá Soler, Pvre.

Segons parer d' en Villanueva fonamentada en documents del arxíu que pogué consultar a les primeríes del passat segle, en 1036 y 1041 hi havía cristians y un monestir governat per l' Abat Lanfranch. Havent tornat en poder dels alarbs, la guanyá Arnàu Mir cap allà al 1050 y en 1068 ja consta la dotació de la canònica de que seguidament parlarèm (143). La data del séu testament es de 1071 passant lo vescomtat, a falta de fills, a la casa de Cabrera, per haver-se casat Ponç de Cabrera ab la filla d' aquell, Letgarda. Li succehí donchs, lo séu net *Guerau Ponç de Cabrera*. En 1115 hi ha memoria del séu fill Pere Guerau qui va conquerir lo fort castell d' Os. Ademés d' aquest se li conexen altres dos fills, Ponç y Ferrer, segons se desprèn del testament otorgat en 1131.

En lo meteix segle XII se troban dos vescomtes més que portan lo nom de Guerau Ponç de Cabrera. Lo segón sembla que usà també lo títol de vescomte de Gerona. Lo séu successor Ponç de Cabrera va tenir algunes diferencies ab Ermengol VIII, comte d' Urgell ab qui estigué en lluyta fins que en 1187 se firmaren unes constitucions de pau y treva de les quals resulta que lo vescomtat d' Ager afrontava ab lo Montsech, los dos

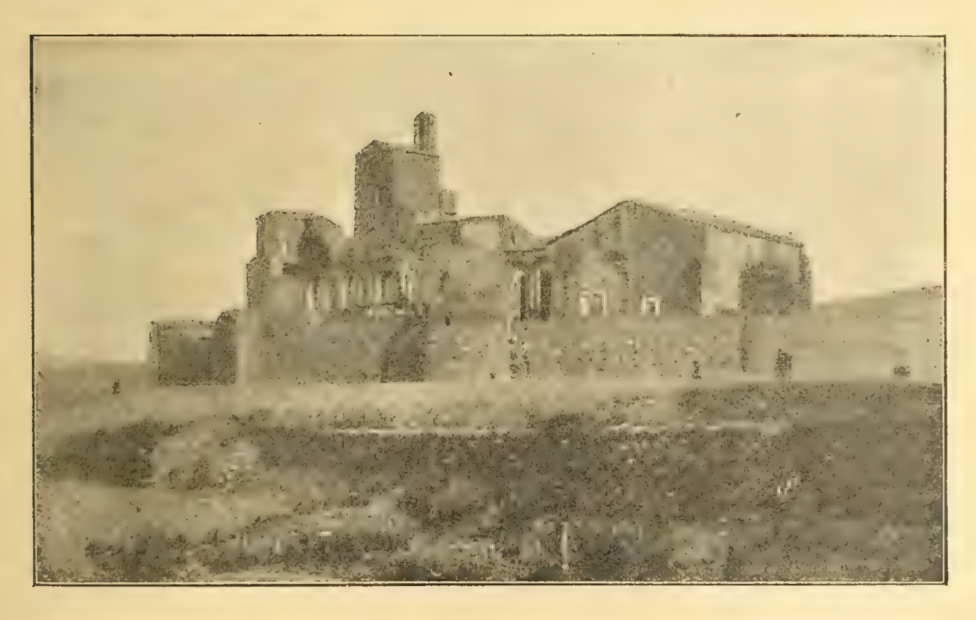
(143) Es possible que no hagués arribat a ésser dominada per los alarbs, fent-hi sols algunes incursions obligant als cristians a pagar certs tributs. *Límites probables de la conquista árabe en la cordillera Pirenaica*, per Francisco Codera. *Boletín de la Real Academia de la Historia*, vol. 48.

Nogueres y fins a Corbins. Vé després Guerau de Cabrera, qui menyspreuant los drets d' Aurembiax única filla d' Ermengol VIII, a la mort d' aquest s' apoderà del comtat d' Urgell havent-hi d' intervenir lo meteix rey. Després de la mort d' aquella y reconegut Ponç de Cabrera, quedaren confosos lo vescomtat d' Ager y Comtat d' Urgell. Extingit aquest en la forma que ja conexèm, passà lo senyoríu d' Ager a D. Pere Çagarriga, arquebisbe de Tarragona, qui va cedir-lo a la nomenada esglesia que conservava encara en lo segle XVII, segons en Monfar, per més que afirma en Villanueva haver vist documents demostratíus de que lo possehía la familia Roiç de Corella, de Valencia, a mitjans del segle XV.

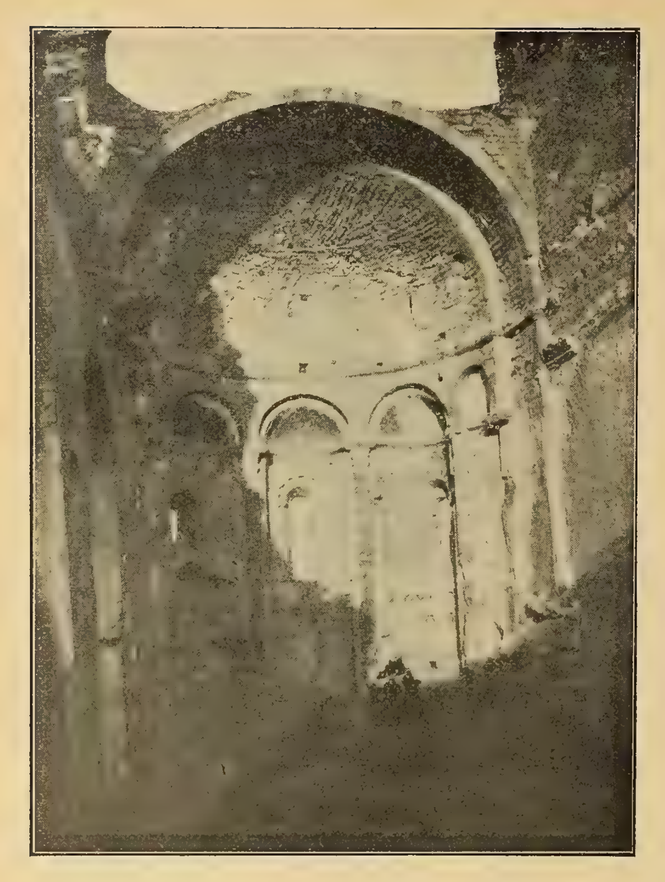
Ager.—Crossa del Abat atribuida a les derreríes del segle XI

Si interès desperta Ager en la seua vida civil, encara es més important per lo que se refereix a la part eclesiàstica. La creació de la Abadía s' atribueix al any 1056 y a solicitut del fundador, va ésser directament subgectada a la de

Clixé de Juli Soler

Ager.—Colegiata de Sant Pere

Clixé de Laureá Soler, Pvre.

Ager.—Absis interior de la Colegiata

Sant Pere de Roma, segons se deduheix de la Butlla del Papa Nicolàu II, datada en 1060 per la qual se eximí a dita esglesia de la jurisdicció episcopal: de manera que cap bisbe podía exigirli cap servey ni a les que de ella depenjaven, ni posar entredit ni excomunicar; concedint a Arnàu y als seus successors pera que ab los clergues pugan elegir Abat a qui creguin convenient. En la dotació que en 1067 féu Arnàu, apareix que havía enviat a Nicolàu II la ofrena de 5,000 sous d' or de Valencia y 3,000 al séu successor Alexandre II ademés de dotze esclaus negres.

Des de lo séu origen donchs malgrat les protestes continuades del bisbat d' Urgell, l' Abadiat d' Ager ha tingut lo caràcter de *vere nullius* que conservà essent canònica Aquisgranense, Agustiniana y derrerament colegiata secular. En consequencia, l' Abat (després Arxipreste) usava pontificals ab totes les facultats y prerrogatives episcopals, excepció feta de les del Ordre, tenía lo séu tribunal, de quines sentencies sols se podía apelar a la Nunciatura, nombrava Vicari general y demés oficis eclesiàstichs; despatxava dimisories, admeses per tots los bisbes; convocava sínodo, en fí, ab immediata subjecció a la Santa Sèu, exercía la jurisdicció episcopal *vere nullius* en tot lo territori que tenía senyalat y que fins al any 1851 comprengué 38 parroquies matríus y 16 anexes en 36 poblacions (algunes en la provincia de Osca) y se dividía en los 4 oficialats de Ager, Castelló de Farfanya, Montclar y Valdellou. Clement VIII en 1592 secularisà la canònica Agustiniana y va erigir-la en Colegiata presidida per un Arxipreste que succehí al Abat en totes les seues atribucions (144). Des de 1851 a 1874

(144) Entre la llarga llista de Abats que governaren aquesta esglesia, deu fer-se particular esment de Bartoméu Martí (1466-1474) qui fóu nomenat bisbe de Segorb y en 1496 Cardenal, morint a Roma, en 1500.

fóu regit per un vicari general que nomenava lo bisbe de Lleyda, quedant després unit a dita Sèu en virtut de Butlla de Pius IX suprimint les jurisdiccions independents.

La antiga Abadía de Sant Pere ha subsistit fins als nostres dies trobant-se actualment en un estat llastimós. De la esglesia, enrunada la volta, sols quedan part de les parets mestres y l' àbsis circular buydat per una filera d' archs que descansan sobre columnes ressaltades en la paret ab finestres espitllerades en lo fons de cada un, podent-se apreciar en certs endrets alguns petits fragments de pintura.

Clixé de Laureà Soler, Pvre.

Ager.—Capitells de la Colegiata existents en lo Musèu arqueològich del Seminari de Lleyda

Se conserva encara una galería gòtica del claustre construit en lo segle XIV, alguna làpida y pochs capitells en la esglesia, puix que la major part han sigut escampats. En lo musèu diocessà de Lleyda se guarda una triada colecció que logrà recullir lo ilustrat sacerdot fill de la població, D. Laureà Soler, Pvre., depositant-los en lloch segur.

En Villanueva, que va veure íntegre aquest monument, díu que lo temple tenía dues portes que donavan a les naus laterals. A la entrada de la esglesia hi havía un sepulcre ab una estàtua d' home y altra de dona que segons tradició era l' enterrament d' Ermengol III lo de Barbastre y en lo presbiteri, lo del fundador Arnàu Mir de Tòst. Entrant per la porta de mà esquerra aparexía lo sarcòfach de que hem parlat.

Dessota de la nau principal hi havía una altra esglesia que a uns 77 palms des de la entrada, la dividían en tres naus, dos ordres de columnes; cinch per cada costat. Era nomenada Santa María la vella, però no sería aventurat creure era la primitiva de Sant Pere que ja hi trobà Arnàu Mir, perque l' estil arquitectònich acusava més antiguetat que la del séu demunt, per més que lo meteix escriptor no la creya anterior al segle XI.

Ademés de la Colegiata, hi havía dintre de la població altres dues esglesies a ella adscrites; la de Sant Vicens màrtyr y la de Sant Salvador al séu costat, que foren més tart ajuntades, servint de parroquia, y en lo lloch nome-

Clixé de Juli Soler

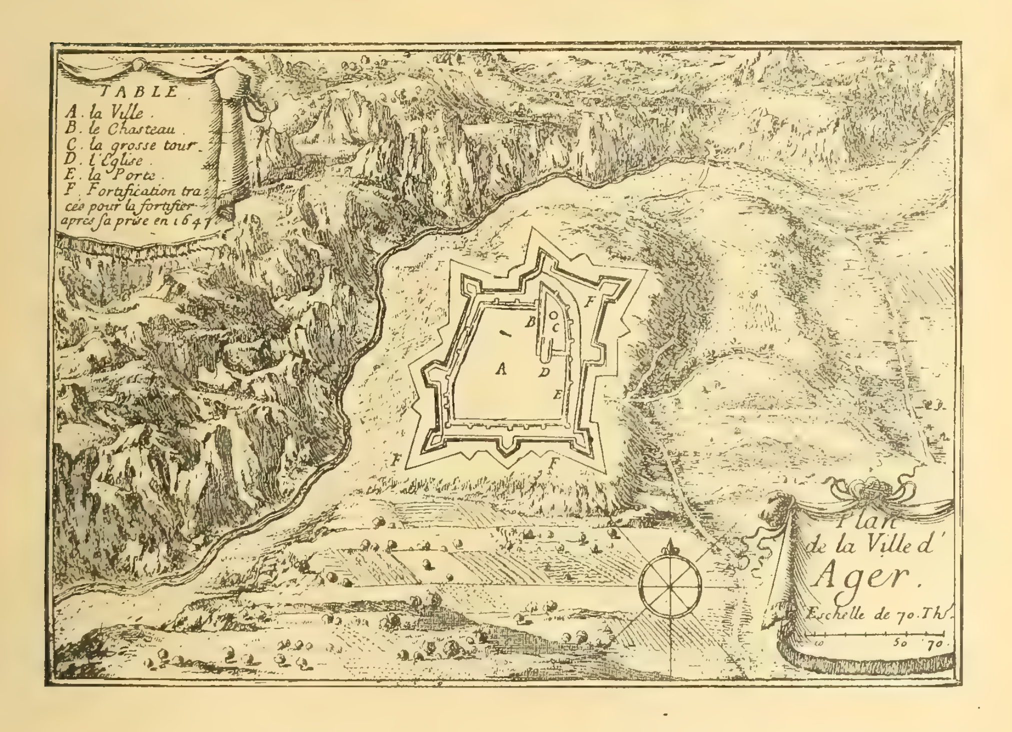
Ager.—Claustres de Sant Pere

nat *Asperum* (Aspre) la de Sant Nicolàu ab un hospital que consagrà en 1101, Berenguer, bisbe de Barcelona. Igualment se li incorporà al començament del segle XII la que hi havía a Montmagastre.

A causa de haver sigut Ager vila fortificada per la posició estratégica que ocupa, en totes les revoltes s' ha vist prou molestada. Quan la *guerra dels Segadors* va guanyar-la a viva força D. Joan Gonzalez Salamanqués desposse-hint-ne als francesos que la tenían ocupada lo día 6 de Octubre de 1652. Durant la guerra dels set anys los carlins de la divisió del Ros d' Eroles hi establiren lo séu quartel general y varen recompondre les muralles ab los tres portals que donavan entrada nomenats de Pedro, Soldevila y Sant Martí. Entre los fets més notables que hi esdevingueren durant aquest temps, deu remarcar-se l' atach del 11 y 12 de Novembre de 1839, dirigit per lo Baró de Meer qui no logrà apoderar-sen fins que la abandonaren los carlins en arrivant la nit al veure que no podían confiar ab los socors que esperavan. En un dels assalts frustrats, Joan Prim, qui més endevant havía de convertir-se en

Ager.—Vista de la població, en lo segle XVII, dibuix de Beaulieu

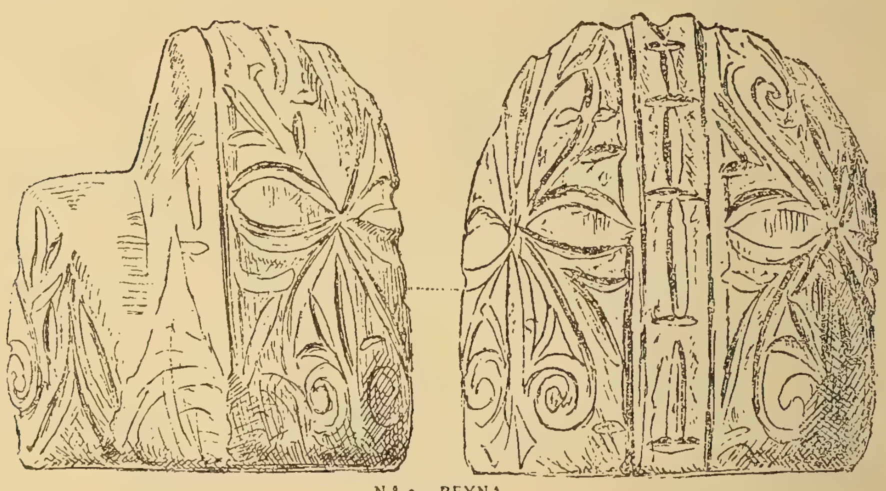
Ager.—Plan topogràfich de la vila a mitjans del segle XVII alçat per Beaulieu

hèroe de la guerra d' Africa, hagué de quedar-se llarga estona en lo fosso ab perill constant de la vida. En aquesta ocasió governava la plaça D. Joan Castells, fill d' aquesta metexa vila. En la derrera campanya carlina lo general Castells es una de les figures que més ressurten, havent sigut nomenat Comandant general de Barcelona. Ab lo séu alçament a Gracia lo día 6 d' Abril de 1872, va iniciar-se la campanya.

Joch d' escachs de crestall de roca del segle XII al XIII, que fóu dels abats d' Ager

N.º 1.—REY.

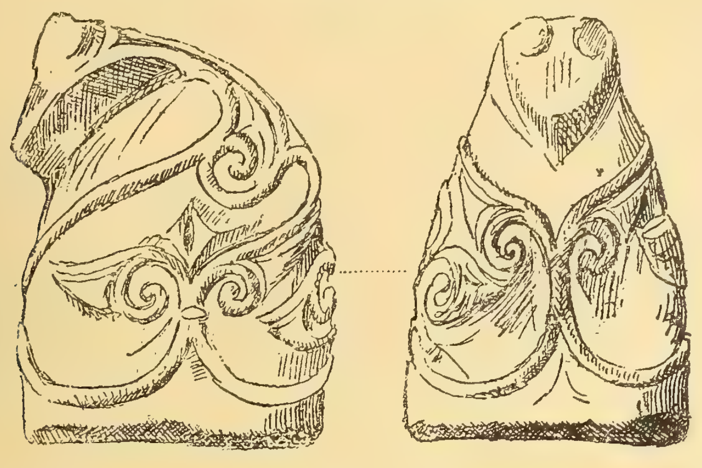

N.º 2.—REYNA.

De costums se-n conservan encara algunes de bastant curioses. Per la festa major axí que arriban los músichs, rondan los carrers de la vila acompanyats dels fadrins. Al punt de la mitja nit fan les *aubades* donan les bones festes a tothom, començant a la esglesia, al Sant Patró; al Sr. Rector, a les demés autoritats y seguidament a totes les families sense distinció.

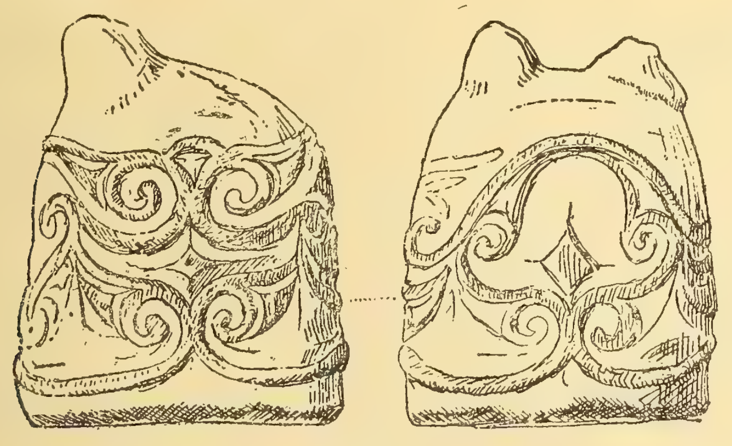
Lo día de la festa hi ha com a típich *correr lo còs*. Lo primer que arriba ahont hi han los premis que sol ésser la plaça, toca la cordera (1.er premi) y ha guanyat lo *còs*, lo segón que toca los pollastres (2.on premi) guanya lo *sotacòs* y lo tercer ja no-s presenta a recullir lo premi que consisteix en una ceba.

En alguns pobles fan lo *còs* d' anada y vinguda.

N.º 3.—ALFIL

Cada any per lo Roser, se nombran una majorala casada y altra de fadrina (pabordesses) que cuydan de la Mare de Déu y concorren ab lo clàssich tambor que porta la fadrina, a tots los bateigs y casaments que se celebran a la vila durant l' any (145).

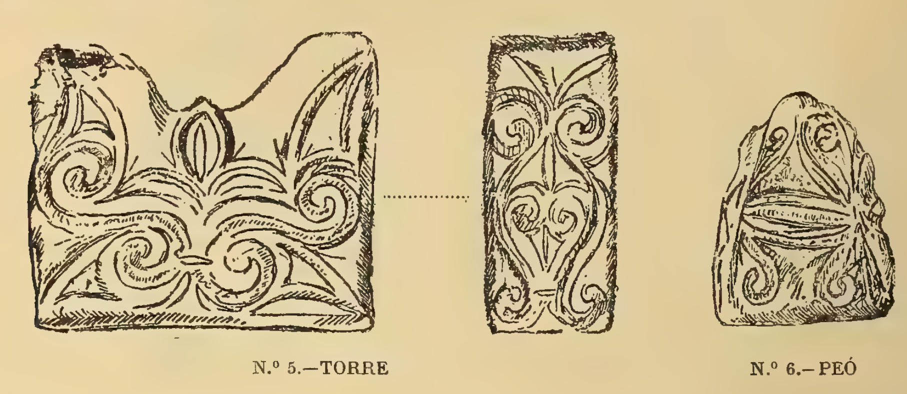

N.º 4.—CAVALL

La gran festa del tambor es per la diada de la Puríssima que es fira d' Ager; la majorala fadrina y demés noyes que la acompanyan, portan mantellina blanca y la casada de color crem. A la nit fan un sopar a casa la fadrina qui lo paga a mitges ab la casada.

(145) Veja-s costums pl. 48.

Entre altres obgectes procedents d' Ager que han anat a enriquir los musèus estrangers, devèm anotar les peces d' un joch d' escachs, de crestall de roca, que publicàm, lo bàcul de bronzo esmaltat, de les darreríes del segle XI o començaments del XII, y los guants y sabates de seda que usaba l' Abat quan celebrava de pontifical. Desprès d' haver sigut descoberts per la «Associació Catalanista d' Excursions científiques», foren degudament estudiats per Don Joseph Brunet y Bellet.

N.º 5.—TORRE

N.º 6.—PEÓ

De les 44 peces que en Vilanova vegé en una capsa y que se guardavan en aquella Abadía (provablement pertanyents a més d' un joch), sols 14 nos han sigut conegudes que semblan correspondre a les següents equivalents a les del nostre joch.

Un Rey. . .	56 milims. diam.	y 70 milims. alçaria	(fig. 1).
Una Reyna. .	52 » »	66 » »	(fig. 2).
Dos Alfils . .	45 » »	55 » »	(fig. 3).
Dos Cavalls. .	45 » »	60 » »	(fig. 4).
Una Torra. .	46 » ample,	40 milims. alt., 19 milims. gruix.	(fig. 5).
Cinch Peons..	dimensions diferents		(fig. 6).

N' hi havían ademés tres de més petites que no se pogué determinar si serían peons d' altre joch o bé formavan part d' altres peces, puix s' observava en una de elles una mica de vidre roig com si hagués servit de materia de unió; les tres són quasi iguals en dibuix, forma y tamany, afectant la forma de mitra y lo séu major diàmetre en la base es de 26 mms. y 35 mms. la altura. Quasi totes aparexen primorosament esgrafiades com pot observar-se en la adjunta reproducció, essent llisos los peons y de dimensions molt més reduhides.

¿Com vingueren a Ager semblants obgectes? Avuy per avuy s' ignora la seva procedencia, prò hi ha qui s' inclina a creure que són d' origen alarb, per no trobar-s' hi representació dels sers vivents, cosa que tenía prohibida aquell poble, y que adquirits per algún dels comtes d' Urgell, podía haver-los cedit a la Abadía, costúm molt corrent en lo segle XI.

Bibliografía.—Notes folk-lòriques de la Vall d' Ager, per Joan de Porcioles, T. de la Biblioteca folk-lòrica del Centre Excursionista de Catalunya.— *Viaje literario á las iglesias de España,* T. IX per

Jaume Villanueva.—*Sobre unes pesses de un joch d' escachs vingudes d' Ager,* per J. Brunet y Bellet, en lo B. de la A. d' *Excursions catalana.* Any X, noms. 101 y 102.—*Ager,* per J. Pleyan de Porta, en l' àlbum pintoresch monumental de Lleyda y sa provincia.—*Prólogo á unas constituciones sinodales antiguas del Archiprestazgo de Ager en lengua vulgar sacadas del archivo de aquella iglesia;* ne parla Torres Amat.—*Noticias de Ager,* pêl P. Caresmar, ne parla Elías de Molins. Lo meteix dexà M. S. un *Sumario cronológico de los instrumentos auténticos recónditos en el archivo de la insigne iglesia colegial de San Pedro de Ager en el Principado de Cataluña.* Torres Amat y Villanueva nos donan noticia de que Francisco Ciscar, Arxipreste de Ager, publicà en 1665 una *Colección de todos los sínodos de dicha iglesia.*—Lleyda, Balaguer, Avellanes, Ager, Tremp, etc., en *L' Excursionista* Butlletí de la «Associació Catalanista d' Excursions científiques». Any IX. Num. 95.

Agramunt

Vila situada a la dreta del ríu Ció en terrer lleugerament inclinat en mitg d' un plà que s' extén entre les serres de Montclar y Almenara, a uns 30 kilòmetres de Balaguer y 17 de Tàrrega que es la estació de ferrocarril que té més propera.

Afronta lo terme al N. ab lo de Mafet y Donzell; al E. ab lo de Puelles y Puigvert; té al S. Almenara, Fuliola y Guardia y al O. Preixens. Consta de 601 edificis reunits, y en los seus agregats Mafet, 40; Almenara Alta, 13; y 40 d' escampats pera los serveys agrícols, comtant-hi 5 en lo caseríu d' Aladrell, ab una població total de 2,453 habitants de fet y 2,405 de dret. En lo cens de 1359 tenía Agramunt 67 fochs en la veguería de Lleyda. L' any 1831 ab lo terme de Muntada comp-

Agramunt.—Vista general

tava 1,356 ànimes en lo Corregiment de Cervera y lo senyoríu era reyalench.

La parroquia dedicada a la Assumpta es de terme y cap d' Arxiprestat (146) en la diòcesis de Séu d' Urgell. Celebra festa lo diumenge després del 14 de Setembre. A Mafet també hi ha parroquia.

L' aspecte de la població produheix bon efecte sobre tot a la entrada y sortida de la carretera de Tàrrega a Artesa que la atravessa per un dels costats. Té una bona plaça ab porxos ahont se fan los mercats los dijous y diu-

Plan y carrers d' Agramunt

Facilitat per Joseph Bayer Bosch, enginyer. — *Escala 1 : 6,000*

1	Plaça Mercadal	10	Carrer del Aspí	19	Carrer dels Estudis Vells
2	» Major	11	» de Vila Vella	20	» de la Curria
3	» del Pou	12	» de la Mercè	21	» de la Sabatería
4	» Nova	13	» de la Carabassa	22	» dels Estudis Nous
5	» del Olm	14	» de St. Joan	23	Castell
6	» del Hospital	15	» de la Saleta	24	Dipòsit de aygua
7	Carrer del Castell	16	Arrabal de St Francesch	25	Safreig públich
8	» del Ció	17	» de Puigvert	26	Carretera
9	» de la Plaça	18	Travessía del forn	27	Travessía del Aspí

menges. Igualment són porticats bona part dels carrers, podent-s' hi observar algún que altre edifici de faysó senyorial. La casa de la vila, en la metexa plaça en que se desplega la hermosíssima portada de la esglesia, es seriosa y ben

(146) Comprèn ademés los següents pobles: Puigvert d' Agramunt, A y tenencia de Puelles; Donzell, E; Altet, E; Barbens, E; Bellver d' Ossor, E y tenencia d' Ossor; Boldú, R. 1.ª; y Torre del Remey; Bullidor, R. 2.ª, Castellserà, E; Ceró, E; Claravalls, E; Coscó, R. 1.ª; Fuliola, E; Ibars d' Urgell, E; Mafet, R. 2.ª; Montfalcó, R. 1.ª; Penelles, E; Santa María de Montmagastrell, R. 2.ª; Tarròs, R. 2.ª; Tornabous, E. ab Guardia.

apropriada al fí pera que fóu construida. En lo frontispici s' hi vèu l' escut de la vila colocat en 1703. Sobre lo fons de les quatre barres se destacan uns munts ab la flor de lis. Apart d' axò la urbanisació es ben entesa. A la banda de baix de la vila hi ha una gran font y un pont de pedra ab dues arcades s' extén demunt del Ció que s' ha de passar tot pujant de Tàrrega.

Hi ha axí meteix safreigs públichs; illuminació elèctrica que igualment es transportada a Mafet, situat aprop de 3 kilòmetres al costat de la carretera, camí d' Artesa.

Té demarcada una Notaría; punt de la guardia civil y estació telegràfica; Colegi de noys, noyes y pàrvuls, altre de particular, lo de les monges Concepcionistes y lo dels Germans de les escoles cristianes que s' hi han establert.

Lo terme es regat en grans estensions per lo canal d' Urgell, aprofitant-se també lo riu abans esmentat. Produheix grà abundant, oli, ví, canem, fruytes y verdures, etc.

La industria més coneguda es la dels turrons d' avellana y mel. Se pot dir que no hi ha fira a la provincia per mica important que siga que no s' hi vejan los simpàtichs turronayres, com no se descuydan tampoch de baxar a Barcelona des de Sant Tomàs a Reys, lluhint per les Rambles la ayrosa barretina musca pera que conste clarament la llegítima procedencia del séu acreditat article. Existexen ademés 5 prempses d' oli; 4 fabricants de xocolata, un molí y una fàbrica de farina, s' hi fà guix y s' hi celebran fires mólt concorregudes los díes 16 y 17 d' Abril, 3 de Maig, 10 d' Agost y 4 de Desembre.

Per bons camins rodats se comunica ab los pobles dels encontorns.

Districte electoral de Solsona.

*
* *

Donant per descomptat que la antiga ciutat de Tolobis o Anabis esmentades per Mela y Ptoloméu, no guardan correspondencia ab la actual Agramunt com algún escriptor ha volgut suposar, ignoràm lo nom que portaría primitivament aquesta vila, en lo cas d' haver existit, puix no tením monuments que ho acrediten. En los documents escrits desprès de la seua reconquesta efectuada sobre l' any 1070 per Ermengol IV, unes vegades se l' anomena Acrimons y altres Acrimontis, com en la carta pobla (147) que li concediren los comtes D. Ermengol y D.ª Dolça ab lo séu fill Ermengol, privilegis confirmats y millorats per los seus successors. També se li ha dit Gremunt en la moneda del segle XV al XVI, que reproduhím.

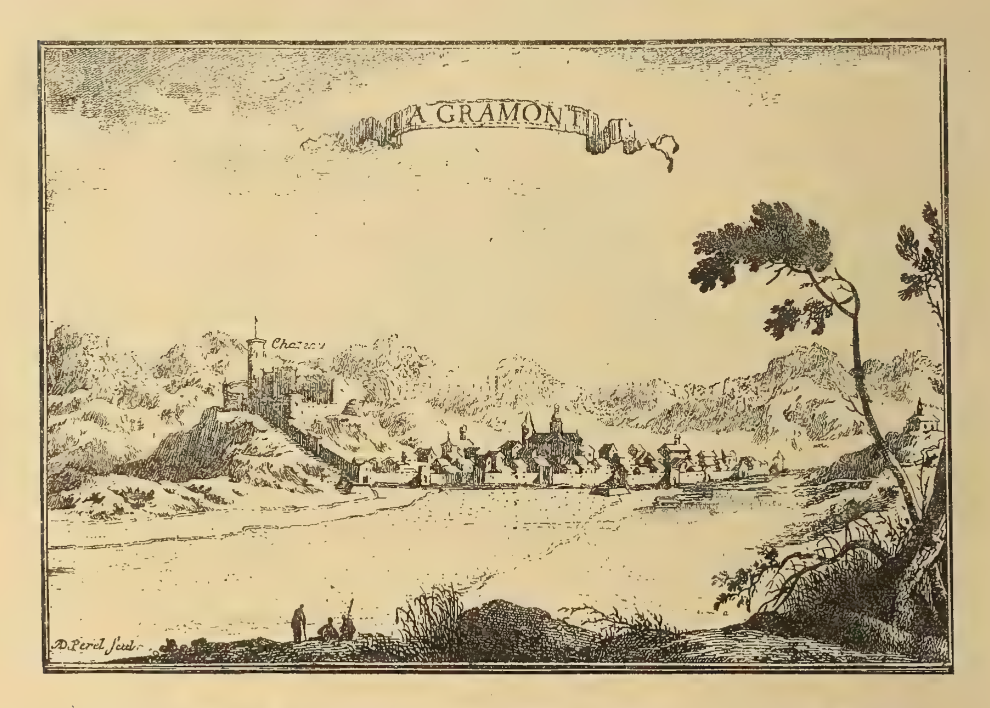
A la ombra del séu dret municipal, y de nous privilegis obtinguts, Agramunt va poder desenrotllar-se lliurement, intervenint en tot lo que afectava al

(147) Lo Sr. Siscár, en l' estudi que n' ha fet, demostra que fóu otorgada en 1163 y no en 1113 com se díu en la Marca Hispànica.

comtat d' Urgell y mólt marcadament en les revoltes que tant sovintejaren durant los segles mitjos.

Va ésser cap de veguería y s' hi encunyà moneda mentres existí lo Comtat d' Urgell (148).

En 1228 quan D. Jaume I reinstaurà a D.ª Aurembiàx en lo comtat que li havía pres Gueràu de Cabrera, fugitíu aquest de Balaguer ahont l' assetjà lo propri rey, los seus partidaris pretenían fer-se forts a Agramunt mes abandonada la vila per lo de Cardona, obrí ses portes al exèrcit reyal.

Agramunt.—Vista de la població y del castell en lo segle XVII, dibuix de Beaulieu

En temps de Pere lo Gran (1278) qui hagué de combatre als comtes d' Urgell, Foix y Pallars que tenían pertorbades aquestes terres, s' hi reuniren diferents cavallers pera auxiliar a Balaguer y intervingué en los principals fets que se desenrotllaren en aquella lluyta.

Durant la guerra que posà fí al comtat d' Urgell, va ésser assetjada la vila per Gueràu Alamany de Cervelló, Governador general de Catalunya. Lo día 13 d' Agost de 1413 se firmà la capitulació confirmada des de Lleyda per D. Ferràn d' Antequera lo 2 de Janer següent.

En dita capitulació hi anava comprès lo reconexement de tots los privilegis, franqueses y llivertats y ademés la clàusula de que sigués la vila senyorejada per la Corona sense poder-la alienar ni empenyorar, cosa que no va

(148) Veja-s *Notes històriques del Comtat d' Urgell*, pl. 218.

Agramunt.—Porta de la esglesia parroquial

cumplir-se perque lo séu successor D. Anfòs la donà al séu germà D. Joan en 1417, qui la empenyorà al comte de Pallars en 1452, per 5,000 florins. Mes com la susdita casa se significà tan marcadament contra D. Joan II y no volgué reconèxer tampoch a D. Ferràn II, li foren confiscats tots los seus bens, Agramunt tornà a la Corona. Empenyorada novament per 30,000 sous a Rodrigo de Bobadilla, qui la va vendre més tart al infant D. Enrich, per casament del séu fill ab D.ª Joana, pubilla de la casa de Cardona, passà en possessió d' aquesta, havent de sostenir un llarch plet ab la vila, que acabà ab sentencia de 26 d' Abril de 1581 contraria a dita familia, tornant altra vegada Agramunt en poder de la Corona, de la que ja no s' havía de separar.

Moneda de Agramunt segle XV al XVI

Monedes encunyades a Agramunt durant la guerra dels Segadors

Quan la guerra dels Segadors, seguí la sort de Catalunya y com tantes altres poblacions encunyà moneda. Igualment se distingí en la guerra de Successió formant cap de Veguería que va perdre quedant inclosa en la nova divisió, en lo Corregiment de Cervera.

També va pendre part mólt activa en la guerra de la Independencia. Després de la nova divisió territorial en provincies y partits, se creà lo de Agramunt que més endevant fóu incorporat al de Balaguer.

En demostració de la gran preponderancia que Agramunt, degut al séu propri esforç, havía adquirit en lo segle XIII, conserva la esglesia parroquial que pot mólt bé figurar entre los més notables monuments que en aquella època renaxent s' alçaren a Catalunya, per més que les obres efectuades en lo segle XVI li han fet perdre bona part del séu caràcter. Consta l' interior de tres naus de punta d' atmetlla separades per tres pilars a cada banda en la prime-

ra construcció ab ben cisellats capitells y que ab posterioritat, provablement en lo esmentat segle XVI, se feren desaparèxer los dos més propers al altar major en detriment de la bona harmonía del conjunt. Les susdites naus s' acusan al exterior per tres absis circolars adornats d' arquets en la part superior y cada un dividit en cinch compartiments per columnetes ressaltades en lo mur. En lo del centre hi aparexen tres finestres, y una de les laterals de forma espitllerada.

Les dues portes que donan ingrés al temple, per sí soles ja se fan acreedores a una detinguda visita, puix constituexen dues hermosíssimes pàgines del art romànich en la seua derrera manifestació especialment la portada principal, íntimament relacionada ab la dels Fillols de la Sèu de Lleyda, la qual si bé la aventatja en esbeltesa y proporció, en cambi no ofereix la multiplicitat de columnes y variada ornamentació de figures que en aquesta se observa. Dessota la pedra en que hi ha esculpida la Mare de Déu en lo grupo de la Adoració, s' hi llegeix una inscripció en caràcters gòtichs que recorda haver-se fet fer aquella imatge per los texidors d' Agramunt en Octubre de 1283.

Clixé de Marián Jené

Lo Pilar de Almenara

Les dues estàtues que figuran a banda y banda, estavan abans dintre de la esglesia y al costat d' un sepulcre del Salvador. Com que res tenen que veure ab la portalada descrita, aquesta guanyaría si fossen retirades del lloch que ocupan, retornant-les al punt d' ahont havían sortit.

En lo meteix frontispici s' hi observa un bonich rossetó y en l' àngul de la esquerra entrant, s' axeca la torre campanar ab gòtichs calats en los finestrals. Al séu dessota hi ha un sepulcre sense cap llegenda, ignorant-se per lo tant lo nom de la persona que hi fóu enterrada.

Fins l' any 1835 hi hagué dos convents. Lo de Nostra Senyora de la Mercè, que ara es del municipi, se troba al N. de la població. S' hi llegexen encara les dates de 1600 y 1792 y res de particular artísticament considerat ofereix ni en la esglesia ni en cap altre departament del edifici.

Lo convent de Sant Bonaventura, que ha desaparegut per complert, pertanyía als PP. Franciscans. S' axecava al SE. de cara a mitjorn ab la esglesia a la banda de la vila. Lo frontispici tenía uns 64 metres de llargada, tot de pedra esquadrada y contenía uns claustres de grans dimensions. Se creu que la construcció tal com estava quan varen sortir-ne los frares no havía sigut acabada y s' atribuía al temps de Carles IV.

La fundació datava del any 1614 en que la Confrarı́a del Esperit Sant establerta en la parroquia, los concedí la capella de Santa Llucia pera bastir aquesta casa relligiosa.

Antoni Mestre, qui dexa escrits diferents drames, va nàxer en aquesta vila l' any 1829.

Lo lloch d' Almenara de que hem parlat y la llarga serra que s' extén a l' esquerra del ríu Ció, han pres lo nom d' una vella torre que la corona coneguda avuy per *Pilar d' Almenara,* des de la qual se domina tota la plana d' Urgell y provablement serviría pera fer senyals ja en temps dels alarbs. No té porta d' entrada y la seua alçaria ab tot y estar esmotxada, arriba a 14'80 metres, tenint 7 metres de diàmetre en la base. Aquest cim va ésser escullit com a vèrtix de triangulació per l' Institut Geogràfich de Madrid, donant-li una altitut sobre lo nivell del mar de 459 metres. Latitut y longitut, 41° 45′ 12″ y 4° 45′ 16″ E.

A poca distancia de la torre s' hi troban les runes d' una vella esglesia.

En lo cens de 1359 lo *castell de Almenara* tenía dos fochs.

Bibliografía.—Casas de religiosos en Catalaña, per Cayetà Barraquer Pbre. *Monografíes* en l' *Album de Lleyda y sa provincia,* per Frederich Renyé y Viladot y Ramón de Siscar. *La Carta puebla de Agramunt*, per Ramón de Siscar, en lo Vol. IV de les *Memories de la Academia de Bones Lletres. El Eco del Sió,* periòdich editat a Agramunt,

Albesa

Vila situada entre dues serres compreses entre lo Noguera Ribagorçana y Segre que regan la part baxa del terme a 12 kilòmetres aproximadament de Balaguer; 16 de Lleyda y 8 de Menàrguens que es la estació de ferrocarril més propera. Afronta ab Algerri per N.; ab lo de Castelló de Farfanya a NE.; per l' E. ab lo de Menàrguens; té al S. Camporrells que forma part del séu districte y Torrelamèo; y al O. La Portella del que lo separa lo Noguera Ribagorçana.

Consta de 355 edificis aplegats y 121 escampats per lo terme dels quals 5 ne corresponen a Camporrells y 2 a la

casa y ermita de Sant Roch ab una població total de 1448 habitants de fet y 1551 de dret. L' any 1359 lo *loch Dalbesa* figura en la Veguería de Lleyda y senyoríu del comte d' Urgell ab 97 fochs. En 1831 era del Corregiment de la Capital, lo senyoríu pertocava al Comte de Fontclara y tenía 800 ànimes.

La parroquia dedicada a la Assumpta, es d' ascens, pertany al bisbat d' Urgell, arxiprestat de Balaguer y celebra festa major los díes 15 y 16 d' Agost.

Lo séu territori es regat per una extensa cequia de prop de 12 kilòmetres, qual administració va a càrrech d' un sindicat de regants. Produheix grans, ví, oli, llegums y fruytes, remolatxa, hortalices y hi ha bones pastures pera lo bestiar. Se pot dir que es població purament agrìcola havent-hi un molí d' oli y altre de farina proprietat de la comtessa de Fuenclara.

Clixé de Antoni Güixens

Albesa. — Pont sobre lo Noguera Ribagorçana

Hi ha escoles de noys y de noyes. En aquesta població s' han establert los P.P. Trapenses, en lo caseríu de Camporrells, a 3 kilòmetres d' Albesa.

Se comunica per camins carreters ab los demés pobles vehins, ab un bonich pont de pedra picada construit l' any 1331 sobre del Noguera pera dirigir-se a Portella y Alguayre, havent-se reconstruit enguany lo terraplè que va ésser destroçat per les avingudes de 1907. Pujant de Lleyda passa un camí vehinal, construits 6 kilòmetres, per Torresserona, Benavent, Vilanova de Segrià, Portella y Albesa d' ahont n' arrenca un altre que passant per Algerri va a trobar lo de Balaguer a Castelló de Farfanya, Alfarràs y Tamarit. Existeix camí directe a Balaguer, a Menàrguens y a Torrelamèo.

Districte electoral de Balaguer.

A les primeríes del segle XI los cristians obtingueren una gran victoria en la batalla lliurada en los camps d' aquesta vila prò ben prompte degué tornar

a caure en poder dels alarbs puix que en 1120 lo walí de Lleyda ne fà entrega a Ramón Berenguer III en penyora de les paries que li havía promès.

En 1149 després de reconquerida Lleyda fóu donada en fèu a Galceràn de Pinós. En 1178 pertanyía al comtat d' Urgell com ho prova l' haver dispo-sat del séu castell lo comte Ermengol a favor de la comtessa. En 1196 va ésser confirmada la donació d' aquesta vila a la casa d' Urgell. E 1228 la comtesa Aurembiax se comprometé a donar acullida al rey y a la seva gent de guerra, en nom dels castells del séu comtat entre ells lo d' Albesa.

Aquest y la vila foren conquerits per D. Jaume I al començar la guerra contra lo comte d' Urgell y donats en fèu a Ponç de Cabrera per lo propri rey en virtut del concert celebrat entre un y altre lo 21 de Janer de 1235.

En 1270 foren incorporats a la Corona, la vila y castell d' Albesa, y tornaren en fèu dels comtes urgellesos en 1278. En 1331 se construí lo pont sobre del Noguera. Durant les turbacions ocorregudes ab motíu del alçament del derrer comte d' Urgell, Albesa va ésser guanyada ab les armes y donada en 1414 per lo rey Don Ferràn a Diego Fernández de Vadiello per los serveys que li havía prestat durant la guerra.

Alfarràs

Lloch a la vora del Noguera Ribagorçana axí que entra a la terra plana pera dirigir-se vers lo Segrià; a uns 23 kilòmetres de Balaguer y 20 de Lleyda que es la més propera estació de ferrocarril ab la que està junyida per la carretera que baxa cap a Almenar, Alguayre y Torrefarrera. Afronta lo séu terme per N. ab Andaní que forma part del séu districte y Pinyaña; per l' E. ab lo d' Ibars de Noguera y Algerri; per S. ab lo d' Almenar y per l' O. ab lo d' Albelda (Osca).

Se composa de 142 edificis agrupats, 33 a Andaní y 16 d' escampats ab una total població de 741 habitants de fet y 738 de dret. L' any 1359 consta en la Veguería de Lleyda ab 12 fochs y senyoríu de la Abadessa del convent de Sant Hilari, de dita capital. L' any 1831 comptava 62 vehins y lo senyoríu era del Marquès d' Alfarràs.

La parroquia dedicada a Sant Pere Apòstol es de categoría de entrada; pertany a la diòcesis de Lleyda y arxiprestat de Almenar. Hi ha ademés la ermita de la Trinitat y celebra festa lo día 29 de Juny y 20 de Janer, aquesta dedicada a Sant Sebastià.

Lo canal de Pinyana del qual hem parlat ja en altra ocasió passa per lo poble y fertilisa lo terme que produheix grans, llegums, oli, ví y pastures.

La industria ve representada per tres fàbriques de filats de cotó mogudes per força hydràulica. Hi ha també un molí d' oli, altre de farina y una fàbrica de gaseoses. Axí meteix s' han vingut explotant les guixeres que se troban en la seva jurisdicció.

Té una escola de noys y altra de noyes.

Lo servey de carruatges establert ab Lleyda es diari; la carretera no passa de aquesta població emprò hi han regulars camins cap a Balaguer y altres que se dirigexen a Tamarit per ahont està traçada la carretera que ha de junyir abdues poblacions. Lo pas del ríu se salva per un antich pont de pedra que per haver sigut derrocat en part durant la guerra de successió, algunes arcades foren substituides per trams de fusta y d'aquesta manera ha continuat fins ara.

Clixé de Antoni Güixens

Alfarràs. — Esglesia y detall de la població

Hi havía hagut un fort castell en temps dels alarbs de quina dominació encara se recorda lo nom que porta avuy. Més endevant s' erigí lo Marquesat de Alfarràs al qual pertanyía lo pont abans esmentat y segons en Madoz, lo marquès va titular-se fins al any 1811, senyor jurisdiccional, territorial y alodial; tenía en aquest lloch un batlle, assessor y presó, emprò la dignitat de xantre de la Sèu de Lleyda percebía lo delme fins que va ésser abolit; des de 15 de Febrer de 1402, lo marquès tenía dret a un onzè que comprà al poble per 660 rs.; des de 11 de Janer de 1603, percebía un desè que igualment havía comprat al meteix poble per 4,125 lliures barcelonines y lo día 15 de Maig de 1788, poble y marquès celebraren un conveni mitjansant mútues concesions, fixantse los drets senyorials en un 1 per 8 y $^1/_2$ dels fruyts que se recullissen. Igualment l' esmentat senyor gaudía del dret exclusíu de la venda de pa y ví y donar posada.

Districte electoral de Balaguer.

Algerri

Lloch a la esquerra del Noguera Ribagorçana al peu d' un seguit de serrats de poca alçaria nomenats los Tossals y a uns 15 kilòmetres de Balaguer que es la estació més propera y 26 aproximadament de la Capital. Afronta al N. ab lo terme de La Figuera que es de la seva jurisdicció, ab lo de Os y ab lo de Boix; al E. ab Castelló de Farfanya; al S. ab lo d' Albesa y al O. ab los de Ivars de Noguera, Alfarràs y Almenar.

Se composa de 274 edificis aplegats, 11 en lo caseríu de La Figuera y 9 escampats per lo terme ab una població total de 994 habitants de fet y 1,103 de dret. L' any 1359 era de la Veguería de Lleyda, ab 72 fochs y en 1831 pertanyía al Corregiment de la propria Ciutat, jurisdicció del Monestir de Poblet y comptava 600 ànimes.

La parroquia dedicada a la Purificació de Nostra Senyora, es d' ascens y correspòn al bisbat de Lleyda, arxiprestat d' Almenar. Celebra la festa lo día

Clixé de Antoni Güixens

Algerri. — Vista de la població y del castell

2 de Febrer y lo 24 d' Agost diada de Sant Bartoméu que era l' antich patró. També hi ha una ermita al costat de Mitjorn sots la advocació de Sant Blay quina festa se fá en lo mes de Febrer.

Lo terrer en la part montanyenca no es de gayre bona qualitat per ésser carregat de guix emprò bastant apropòsit pera lo conrèu de la vinya. La sec-

ció planera tota de secà y la regada per lo Ribagorçana, que correspòn a la horta d' Albesa, són de excelents condicions; s' hi cull grans, oli, llegums, fruytes y verdures, cànem y cría també bestiar de llana.

La explotació de les guixeres havía donant bons ingresos en altre temps.

La comunicació ab Lleyda se fà per camí carreter vers Albesa, Portella y plà de Corvins, y per camí de ferradura atravessant lo Segrià, per Benavent y Torreserona; o bé cap a Alfarràs y Almenar ahont se troba la carretera que baxa per Alguayre, Rosselló y Torrefarrera. Ha de atravessar-lo la carretera en construcció de Balaguer a Tamarit de Litera.

Té escola de noys y altra de noyes y punt de la guardia civil.

Districte electoral de Balaguer.

Lo nom d' Algerri indica la seva procedencia alarb. Del castell quals runes campejan encara en lo cim del turó dessobre lo poble, ne tenim noticia del any 1106 en lo contracte celebrat entre Pere Anzures y Ramón Berenguer III per qual lo primer, que tenía lo comtat d' Urgell pêl séu net Ermen-

Clixé de Pere Borrás

Algerri. — Los tossals

gol, fà donació al comte de Barcelona entre altres, del castell de *Algerre* pera quan sigués conquerit dels alarbs; més endevant dóna la meytat de dit castell a D. Anfós d' Aragó. Aquestes donacions demostran la seguretat que ja allavors se tenía de la pròxima conquesta d' aquestes terres. En 1256 tenía aquest poble Ramón de Cervera y en 1415 trobàm que lo rey D. Anfós hipotecà les *quisties, pesqueres* y altres drets que possehía en Algerri que va ésser donat en lo meteix any a D. Joan de Luna.

Hi han dues prempses d' oli de les de viga.

L' abastiment d' ayga potable s' obté de la procedent d' unes captacions a una vall distant de la població uns 5 kilòmetres. La conducció per canonades ne dona pera les necessitats del beure y neteja de roba que-s fà en safreigs del comú. Pêls demés usos, se gasta l' ayga guixosa de una antiga y abundosa font.

La esglesia parroquial conserva encara un altar ab retaule gòtich dedicat

a Sant Antoni, pertanyent a D. Pere Fontova. Anys endarrera fóu venut un altre altar gòtich que, ab l' anterior, eran los únichs que quedavan de la esglesia vella reedificada a les derreríes del segle XVIII.

Fà tres anys que lo ram de guerra hi té destinades unes escoles pràctiques desenrotllant les evolucions y proves en lo lloch conegut pêl Plà de la Figuera quina configuració es del tot apropriada a dit obgecte.

Alguayre

Vila situada dessota del turó ahont s' alçava lo castell dominant vers S. y E. la plana del Segrià, a uns 25 kilòmetres de Balaguer y 14 de Lleyda que es la estació de ferrocarril de que se serveix. Afronta lo séu terme per N. ab lo d' Almenar; per l' E. ab lo de Portella; té al S. lo de Rosselló y al O. lo d' Almacelles.

Se composa de 580 edificis reunits, 21 en lo caseríu de la colonia de Serra y 192 alberchs escampats per lo terme, ab una població total de 2,346 habitants de fet y 2,344 de dret. L' any 1359 ab lo nom del Guayre figura en la Veguería de Lleyda ab 109 fochs y en 1831 ve continuat en lo Corregiment de la propria capital y comptava 1,200 ànimes; la jurisdicció era del Prior de la Ordre de Sant Joan.

Clixé de Antoni Güixens

Alguayre. — Vista parcial de la població

La parroquia dedicada a Sant Sadurní, es d' ascens en la diòcessis de Lleyda y arxiprestat de Almenar. Celebra festa los díes 25 y 26 de Setembre diada de Sant Faust fill d' aquesta vila, segons creença general.

La principal industria consisteix en una fàbrica de filats y texits de cotó moguda per la força que desenrotlla lo canal de Pinyana a uns dos kilòmetres de la població en quin lloch s' hi ha establert la colonia abans nomenada. Hi ha també fabricació de gaseoses, plomes metàliques y dos molins de farina y dues prempses d' oli.

Escoles de noys, noyes y de petits.

Té un bon terme regat per la esmentada cequia de Pinyana. Les seves produccions són grans y olis, ví, riques fruytes y llegums, canem y cría igualment bestiar vacúm de llana y cabríu.

A poca distancia de la vila passa la carretera d' Alfarràs a Lleyda en la que hi ha establert servey de carruatges diari. Fins a la Capital se fà lo recorregut en hora y mitja.

Districte electoral de Balaguer.

Prop de la població hi hagué lo monestir de monges de Sant Joan de Gerusalèm del que més endevant nos ocupàm y no lluny del castell, segons anota lo senyor Pleyan de Porta s' hi trobà una moneda ibèrica de Lleyda.

Recorda en Monfar transcrivint-ho de Beuter que en aquests camps se lliurà una forta batalla entre Sertori y lo Procònsul Manili.

Les noves documentals de la vila començan en lo segle XII. En 1 de Febrer de 1173 Don Anfòs, rey d' Aragó, féu donació del terme d' aquesta vila als séus habitadors. Fà referencia a altra carta de població otorgada per Don Ramón Berenguer IV comte de Barcelona (149).

Quan se trobà la imatge de Nostra Senyora de Merlí se creu que era ja fundat lo monestir en quina esglesia fóu aquella venerada (150).

Després de la cayguda del comtat d' Urgell entre altres donacions que lo rey D. Ferràn va fer a D. Gueràu de Cervelló per los serveys que li havía prestat durant la guerra, figuran les *cenes* de Corbíns y Alguayre.

En la guerra dels Segadors, lo castell d' aquesta vila serví de base d' operacions al exèrcit català havent contribuit en gran manera al èxit obtingut en la batalla d' Almenar.

En l' arxíu Municipal de Lleyda, se conservan diferents documents relacionats ab aquesta localitat.

Lo que més renòm ha donat a Alguayre es, sens dupte, lo monestir de la orde de Sant Joan de Gerusalèm que s' hi fundà en lo segle XIII.

Los Hospitalers entraren a Catalunya a principis del segle XII, ajudant als comtes de Barcelona y d' Urgell en la reconquesta, havent obtingut ab tal motíu diferentes possessions en los llochs fronterissos, donacions unides primerament al priorat de Sant Gil de Provença fins que s' instituí lo d' Amposta

---

(149) *Documentos inéditos* del Arxíu de la Corona d' Aragó, v. VIII.
(150) P. Camós. *Jardín de María*.

vers l' any 1180, que fóu desprès director de totes les comandes del reyalme d' Aragó. En aquesta data, entre altres llochs, los Hospitalers tenían cases a Cervera, Barcelona, Casp, Lleyda, Siscar, Susterris y Torrent de Cinca.

La orde del Temple, exclusivament militar, va ésser confirmada per lo papa l' any 1120 y ben prompte trobàm les dues ordes de finalitat mólt pareguda, establertes devant per devant en la nostra terra y mólt particularment en los voltants de Lleyda, com se notava igualment en les fundacions d' altres punts, essent axò causa de mal dissimulats rezels entre una y altra.

En los encontorns de Lleyda, tenían los Hospitalers les cases de dita capital, Alguayre, Pedrís, Térmens y los Templers, Corbíns, Gardeny y Barbens.

Los monestirs del Hospital, pera relligioses, començaren a derrers del segle XII, essent lo primer, segons sembla, lo de Sixena (Osca) en la diòcessis de Lleyda, si be enclavat en terres d' Aragó, y fundat en 1183 per Donya Sanxa. Aquest y lo d' Alguayre eran los més importants en la corona aragonesa.

Lo castell y lloch d' Alguayre passà als Hospitalers en 1186 en virtut de permuta de la vila y castell de Cetina, feta per lo rey ab dita orde, que ja de temps tenía possessions en aquella localitat.

La fundació del convent d' Alguayre es deguda a Donya Marquesa de Cervera viuda de Guillèm de Guardia y filla de Ramón de Cervera y de Donya Miracle, germana del comte Ermengol VIII d' Urgell.

Ab la seva filla Gueralda y altres cinch senyores de la noblesa formaren una comunitat havent obtingut la comanda de Cervera en 1248, que abandonaren pera residir a la d' Alguayre, cedida a aquest obgecte junt ab altres bens, per lo Capítol General en 1250.

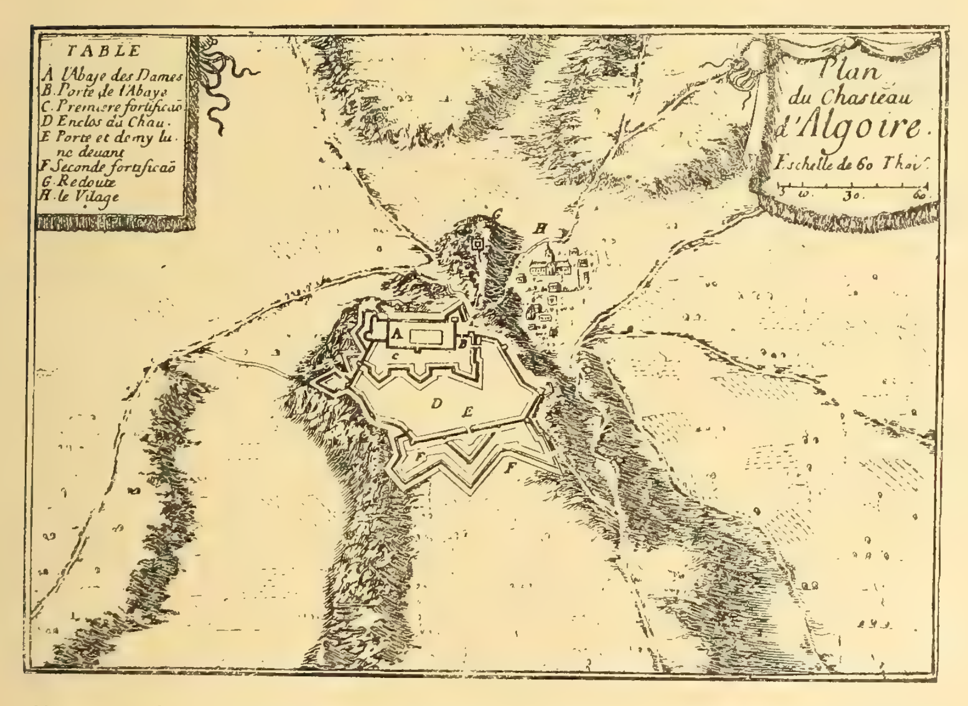
Construit lo monestir en lo cim del turó, dessobre del poble y aprovada la fundació en 1262 per butlla del papa Urbà IV confirmant les seves possessions y drets que tenía en los llochs y castells de la Atmetlla, Llorach, Portella y Ratera, la nova comunitat va ésser governada per la ilustre fundadora fins l' any 1268 en que morí.

En 1265 Climent IV expedí altra butlla posant la casa baix la protecció pontificia y confirmant les possessions entre les quals anomena la torre y esglesia de Sant Sadurní d' Alguayre y les viles y castells de la Atmetlla, Espluga, Guardia, Llorach, Passanant y Sant Iscle. Quedava subgecta al castellà d' Amposta ab lo quin hagué de sostenir fortes qüestions al cap de poch temps que no acabaren fins al any 1330 en virtut dels estatuts o disposicions coneguts ab lo nom de *sentencia* del Gran Mestre Helion de Vilanova.

Ja en 1318 per permuta de la comanda de Cervera ab lo castellà d' Amposta, la casa d' Alguayre adquirí lo lloch de Vilanova de Segrià, lo féu de Geralt d' Oluja en lo terme d' Alguayre y lo castell y terme de Tabach; de manera que era possehidora en aquella data, dels llochs y térmens d' Alguayre, Portella, Ratera, Gatmullat, Olsinar y Tabach.

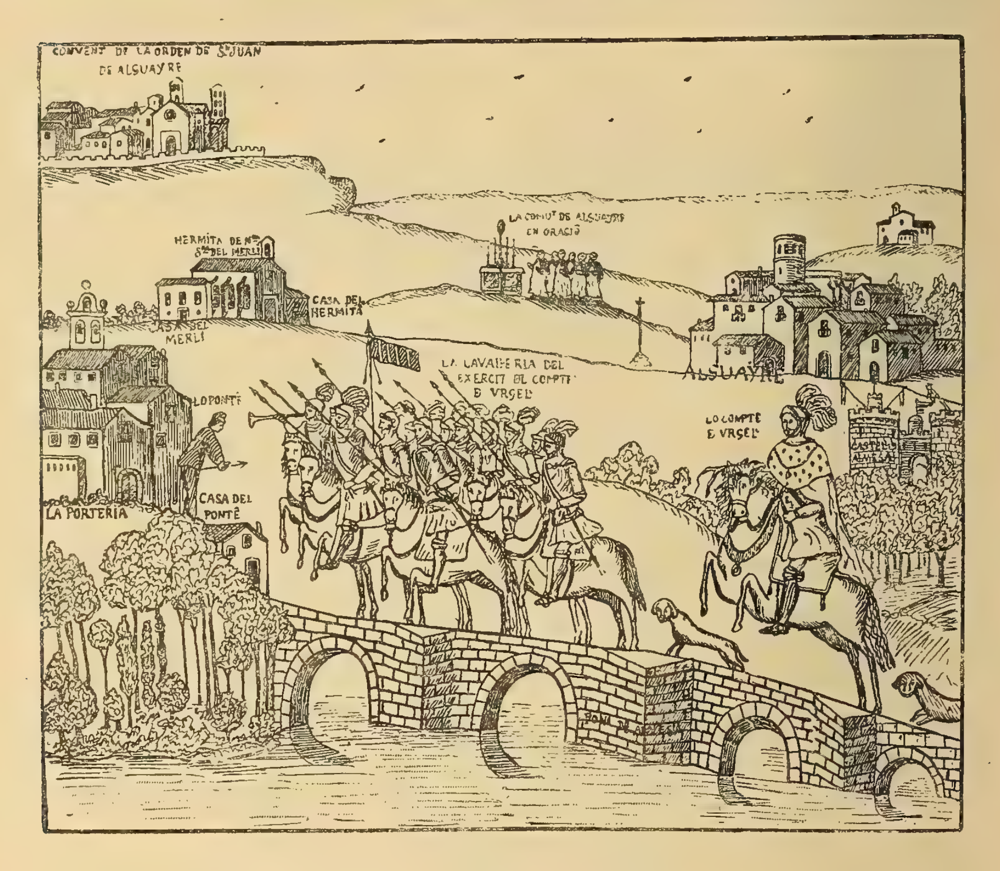
Alguayre. — Vista de la Abadía fortificada ab la població al peu, segons era en lo segle XVII, dibuix de Beaulieu

Alguayre. — Plan topogràfich de la fortificació a mitjans del segle XVII alçat per Beaulieu

Ab motíu d' haver-se unit a la orde dels Hospitalers en 1317 los bens de la extingida orde dels Templers, se fundà lo gran priorat de Catalunya, una de quines comandes era la d' Alguayre.

En 1342 adquirí lo mer y mixt imperi en los llochs d' Alguayre, Vilanova de Segrià, Ratera y los séus térmens. Axò degué ésser causa d' alguna dissidencia ab lo comte d' Urgell per quant segons una coneguda tradició, havent manat la Priora als séus vassalls, que dexessen d' obehir les ordres del

Atach del Monestir d' Alguayre per lo comte d' Urgell

(Pintura mural en la antigua esglesia de Sant Joan de Gerusalèm a Barcelona)

Comte, aquest dirigí lo séu exèrcit contra del monestir, emprò havent implorat les relligioses lo favor del cel, lo comte perdé la vista al atravessar lo pont d' Albesa. Allavors va reconèxer la injusticia ab que procehía y se convertí en protector del convent, recobrant tot seguit la vista.

Al poch temps de elegida priora Donya Agnès de Montpaó en 1389, la ciutat de Lleyda pren *en vehinat* lo monestir y vassalls d' Alguayre ab dret a tota defensa y protecció.

Cap a les derreríes del segle XV adquirí lo terme deshabitat de Corregó

ab lo castell y jurisdicció que havía comprat la relligiosa Donya Catarina de Vilanova.

Després de diferents incidents esdevinguts en los segles XVI y XVII que no vé al cas detallar, l' any 1640, ab motíu de les guerres dels *Segadors* se trasladaren a Barcelona, retornant a Alguayre en 1652, havent de sostenir alguns plets ab Lleyda sobre los rechs y jurisdicció dels vehins d' aquella ciutat que cometían crims a Alguayre.

En 1699 passà la comunitat d' Alguayre a Barcelona y ocupà lo edifici del Gran Priorat en la Riera de Sant Joan del qual obtingué la cessió en 1758, quedant-hi definitivament establerta, fins que en 1880 se trasladaren al nou convent a les afores de dita ciutat, en la barriada de Sant Gervasi de Cassoles.

Bibliografía.—Noticia històrica del Monestir d' Alguayre, per Joaquím Miret y Sans. Tipografía «L' Avenç», 1899.—P. Camós, *Jardín de María.*

Almenar

Vila a la dreta del Noguera Ribagorçana de la que passa un xich apartat. Es al extrém d' un extens plà allargat avall del Segrià. Se veu esgrahonada en un petit turó estrep de la serra que s' extén de N. a S. y lo séu terme afronta per N. ab lo d' Alfarràs; per l' E. ab lo d' Algerri; al S. té los de Portella y Alguayre y al O. los de Tamarit y Albelda en la provincia de Osca. La seva distancia de Balaguer es d' uns 24 kilòmetres aproximadament y 12 d' Almacelles que es la estació de ferrocarril més propera.

Se composa de 537 edificis reunits y 324 cases y alberchs, escampats la majoría, destinats a serveys agrícols, ab una població total de 2,260 habitants de fet y 2,269 de dret. En 1359 figura en la Veguería de Lleyda ab 113 fochs y en 1831 en lo Corregiment de la propria Capital constava de 1,300 ànimes. La jurisdicció ab la Torra de Santa María era del comte de Fontclara. D' aquesta Torra se-n fà esment en lo cens nomenat, senyalant-li 9 fochs.

La parroquia dedicada a la Assumpta es d' ascens, correspòn a la diòcesis de Lleyda y es cap d' arxiprestat (151). Celebra festes lo 20 de Janer, 9 de Maig y 15 d' Agost. Hi ha també la capella de Sant Antoni y l' ermita de Sant Sebastià.

Ademés de les escoles municipals de noys, noyes y petits a càrrech del municipi, hi ha altre colegi particular y la comunitat de Monges de la Sagrada Familia.

---

(151) Forman l' arxiprestat les següents parroquies: Almenar, A; Alfarràs, E; Algerri, A; Alguayre, A; Andaní ab la seva filial de Pinyana, R. 2.ª; Benavent, E; Castelló de Farfanya, A; La Figuera, R. 2.ª; Rosselló, A; Torrefarrera, E; Torresserona, E; y Vilanova del Segrià, E.

La cequia de Pinyana rega la part baxa del terme en la que hi té una bona horta. En los erms del secà hi han bones pastures pera lo bestiar de llana, vacúm y mular. Produheix grans, molt oli, llegums, canem, verdures, etc. Té tres prempses d' oli y una de farina. Celebra fires lo segón día de Pasqua de Resurrecció y lo diumenge, dilluns y dimars després del 16 de Setembre.

Clixè de Antoni Güixens

Almenar. — Vista general de la població

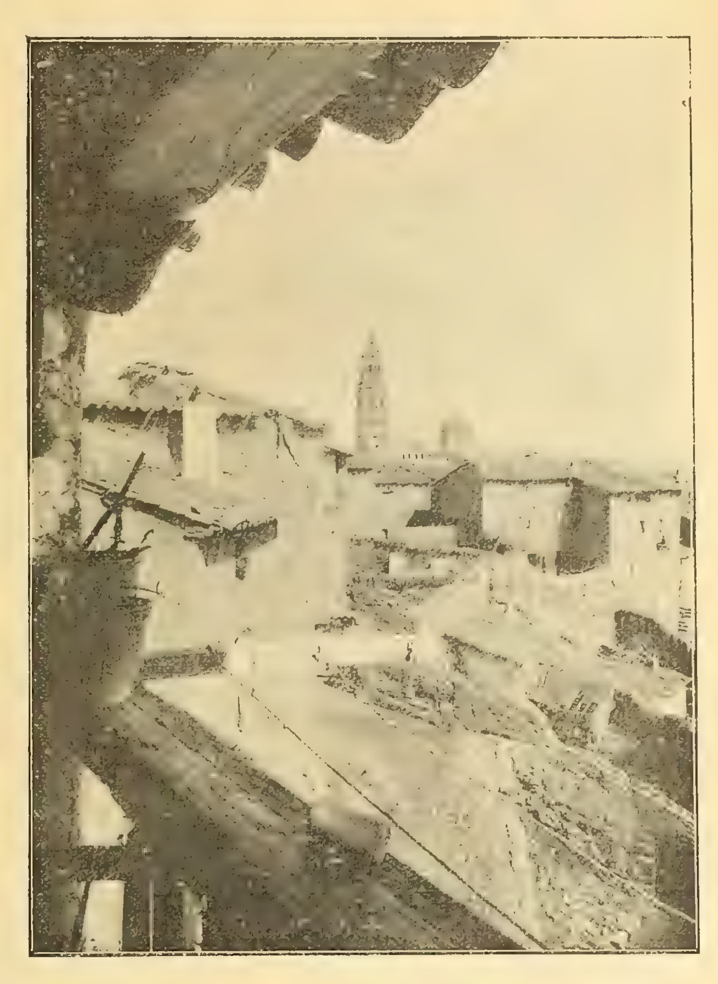
La comunicació se fà ab Lleyda per la carretera que baxa cap a Alguayre y Rosselló. Hi ha servey públich de carruatges que permet fer lo recorregut en poch més de dues hores.

Districte electoral de Balaguer.

Almenar es la població més important de tota aquella rodalía, y en la disposició dels seus carrers conserva un caràcter bastant típich. A la metexa entrada, venint de la part de baix, crida la atenció una esbelta creu de terme de la decadencia gòtica, devant del antich portal de la vila, avuy enderrocat, conservant-se sols los estreps y una dovella, ab l' escut de les quatre barres, que es lo de Almenar, empotrada en un dels costats, escut que-s veu axí meteix en la casa de la vila.

La esglesia, de planta gòtica, ab ben tallats finestrals en l' absis, resseguit per unes arquacions lobulades a tall de cornisa, sofrí reformes de consideració en lo segle XVIII, que no guardan armonía ab lo primitiu estil. Malgrat axò, mereix especial atenció lo gran campanar, de 63 metres d' alçaria, que s' axeca

dessobre de la porta d' entrada en lo frontispici del temple. Fóu construit l' any 1740; es vuitavat, consta de dos cossos, rematat per un àngel de metall y tot ell de pedra picada; ofereix la particularitat d' aguantar-se demunt de volta ab tot y lo enorme pes que representa. Lo segón cos varen emblanquinar-lo anys enderrera, ab motíu d' haver sigut restaurat. Lo volguer unificar lo tò de les pedres velles ab les noves que s' hi emplearen, no disculpa la mal encertada disposició.

Clixé de Antoni Güixens

Almenar. — Un recó de la vila

Al voltant de la esglesia, en sa part NE., se trovan a flor de terra alguns enterraments. Des de la terrassa que hi ha en aquell endret se domina un extens horitzó vers sol ixent y Mitjorn. Dessota y en lo lloch per ahont passa la carretera cap Alfaràs, ocupat per algunes eres y poques cases, segons tradició hi havía hagut edificat lo poble, que fóu delmat per una peste, la qual va fer desaparèxer igualment molts pobles de la ratlla d' Aragó. Dalt del turó, al péu del qual s' assèu la vila, s' hi observa lo *castell dels moros*, que fóu reconstruit en la primera guerra civil. Consta de quatre torres quadrades y una de circolar al mitg, més axecada que aquelles.

Lo nom d' Almenar ja indica la seva filiació alarb. Després de reconquerida la vila, lo comte de Barcelona Ramón Berenguer IV, li otorgà una amplíssima carta-pobla datada en 13 d' Abril de 1147, essent des de llavors una de les principals poblacions de la comarca, de tal manera, que tenía vot en les Corts. En 1278 lo rey D. Pere d' Àragó, pera combatre a la noblesa insurreccionada, entre altres universitats demanà ajuda a la de Almenar. En 1396

lo comte de Foix acampà lo seu exèrcit vora de la població tot dirigint-se a atacar a Barbastre. També tením noticia d' haver-hi hagut juhéus, establerts en lo segle XIV.

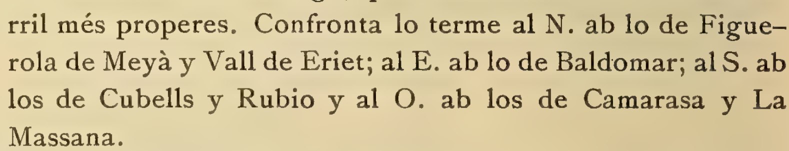
En los mesos de Maig y Octubre de 1587, hi entraren los *bandolers* comanats per lo *Minyó de Montellà* y lo *Barber*, fet que va reproduhir-s'hi en 1589, havent de sortir lo sometent de Lleyda pera combatre-ls.

En lo mes de Novembre de 1641, segons relació del historiador Melo (152), les tropes espanyoles que volían apoderar-se de la vila y castell, foren vençudes per l' exèrcit català-francès dirigit per La Mota y essent governador de la plaça Jaume Guerris. En un dels assalts, l' enemich calà foch a la esglesia y va cometre mil crueltats, havent de fugir ab grans pèrdues de hòmens y municions.

Lo 27 de Juliol de 1710, ab motíu de la guerra de Successió, hagué de presenciar Almenar altra acció militar de trascendental consequencies en aquella lluyta, puix que va ésser derrotat lo meteix rey Felip IV de Catalunya y V de Castella, havent-se de refugiar a Lleyda, des de ahont s' internà cap al Aragó, després de dexar assegurada aquesta ciutat.

Alòs

Vila situada a la vora del Segre a uns 25 kilòmetres aygues amunt de Balaguer y 40 aproximadament de Tàrrega, que són les estacions de ferrocarril més properes. Confronta lo terme al N. ab lo de Figuerola de Meyà y Vall de Eriet; al E. ab lo de Baldomar; al S. ab los de Cubells y Rubio y al O. ab los de Camarasa y La Massana.

Se composa de 223 edificis, ademés de 143 no lluny de la població y altres 25 escampats pera los serveys agrícols, ab una població total de 780 habitants de fet y 1002 de dret. En lo cens de 1359, lo lloch de Alòs del Marquesat ab la Nou e Matana figura ab 57 fochs en la Veguería de Lleyda. L' any 1831 era del Corregiment de la propria capital; lo senyoríu, del Capítol de la Catedral de la Sèu d' Urgell y comptava 700 ànimes.

La parroquia, dedicada a Sant Fèlix, es d' ascens, en l' arxiprestat de Meyà y diòcessis de la Sèu d' Urgell. Celebra festa lo día 20 de Janer y 1 d' Agost.

De les tres ermites de Sant Antoni, Sant Sebastià y Sant Mamet, mereix especial esment la derrera, per trobar-se al N. dalt de la serra que porta lo séu nom, des d' ahont se gaudeix d' un explèndit cop de vista sobre lo Montsech y conca de Meyà. Lo castell s' axecava al cap demunt del poble.

---

(152) *Guerra de Cataluña.* Vol. II.

En lo terme, per lo general montanyós, regat per algunes fonts y ríu Segre en la part inferior, s' hi cull grà, llegums, oli, pera lo que hi han dues prempses y dos molins fariners.

En la seva jurisdicció s' hi troban les montanyes que foren exceptuades de la desamortisació, nomenades lo Mu, 529 hectàrees; Sales, 300 hect.; Fexa fonda y Carbonera, 1,800 hect.

Clixè de Ll. M. Vidal

Alòs. — Vista general de la població

Té escoles de noys y de noyes. Una fàbrica de texits de canem y se comunica per regulars camins ab Camarasa, Agramunt y Vilanova de Meyà.

Districte electoral de Tremp.

Entre les persones ilustres que han portat lo nom d' aquesta vila, deu anotar-se Don Antoni d' Alòs y de Ríu, primer Marquès d' Alòs, qui desempenyà lo càrrech de Capità general de Mallorca, havent nascut a Moyà l' any 1693. Parla d' ell en Torres Amat en lo séu Diccionari d' escriptors catalans.

S' anomena aquesta vila en documents del començament del segle XII y en la dotació del monestir de Bellpuig de les Avellanes, l' any 1166. En lo testament d' Ermengol VII, fundador de dit monestir, otorgat l' any 1177, dóna lo castell d' Alòs a la seva muller Donya Dolça. Durant la Etat Mitjana, se fà molt sovint esment del castell y vila d' Alòs. Quan en 1314 lo rey comprà lo comtat d' Urgell, en seguretat del pagament, va ésser donat junt ab altres, als testamentaris del difunt comte y en 1335 al infant Don Ferràn. L' exèrcit reyal ocupà en 1645 lo pont d' Alòs, punt molt important en les accions que se lliuraren per aquests voltants en aquella revolta època.

Anya

Lloch situat a la vora del Segre en l' extrém NE. del partit y a uns 30 kilòmetres aproximadament de Balaguer y 35 de Tàrrega, quines carreteres s' ajuntan a Artesa, per ahont té les comunicacions més bones.

Lo districte, part planer y part de montanya, se descomposa en la següent forma: Alentorn, 167 edificis ab 416 habitants de fet y 416 de dret; Anya, 71 ab 170 y 170; Comiols, 16 ab 28 y 28; Montmagastre, 61 ab 87 y 87; Montargull, 60 ab 192 y 209; Les Torres, 20 ab 24 y 24; Vall-llebrera, 44 ab 150 y 150; Vall-llebrerola, 28 ab 33 y 33. Compta ademés 479 alberchs escampats, la major part dedicats a les feynes agrícoles, ab una població total de 1432 habitants de fet y 1445 de dret.

Pertanyen al arxiprestat d' Artesa de Segre en lo bisbat de Lleyda les parroquies de Anya (R. 2.ª); Folquer y Comiols (R. 2.ª); Montargull (R. 2.ª); Montmagastre ab les seves filials de Verdrenya y Sant Joan (E.) y Vall-llebrera (R. 2.ª). Es de la diòcessis de la Sèu en l' arxiprestat de Meyà, Alentorn de categoría de entrada que al ensemps constitueix lo lloch més important d' aquest districte que havía format part de la baronía de Montmagastre.

La carretera d' Artesa a Tremp passa per Vall-llebrera y Montargull, dexant a mà dreta lo cònich turó de Montmagastre ab l' enrunat castell, y a la esquerra, dalt de la serra, lo poblet de Comiols. La de Vilanova de Meyà s' encamina cap al costat d' Alentorn.

Les produccions més generals consistexen en grans, olis, ví, llegums y pastures pera lo bestiar. Són mólt conegudes les forques de lladoner que-s fan a Alentorn.

Hi han escoles de noys y de noyes; 7 prempses d' oli y 3 molins fariners.

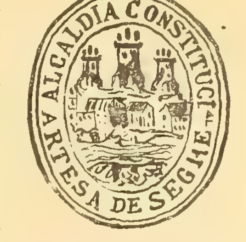
Districte electoral de Solsona.

Lo monestir de Sant Miquel de Montmagastre degué ésser fundat a mitjans del segle XI en que fóu reconquistat aquest territori. Se té noticia certa de la seva existencia en 1085 y al cap de poch temps figura ja com a priorat y subgecte al monestir de la metexa orde de Ager. En lo testament que en 1314 otorgà a Camporrells lo comte Ermengol d' Urgell, llegà 30 morabatins a la esglesia de Montmagastre.

En los documents dels segles mitgevals, se parla mólt sovint del castell que s' axecava en aquell estratègich punt. Axí veyèm que en temps d' Ermengol VIII, lo vescomte Ponç de Cabrera en agrahiment a determinades mercès rebudes del rey Anfòs d' Aragò se comprometé tenir-lo pera ell junt ab lo d' Artesa y altres fortaleses pera que se-n pogués valdre en temps de guerra. En 1359 tenía 26 fochs, en la Veguería de Lleyda.

Artesa de Segre

Vila situada a la esquerra y a cosa d' un kilòmetre del ríu que li dóna nom, y a uns 340 metres sobre lo nivell del mar. Dista 29 kilòmetres de Balaguer y 15 de Pons, 31 de Tàrrega, y 48 de Tremp; en l' encreuament de les carreteres que se dirigexen des de Lleyda a la Sèu y Puigcerdà y des de Montblanch a Tàrrega y Tremp, d' ahont continua per la frontera per la comarca pallaresa.

Aquesta ventatjosa situació en lo nus de comunicacions entre la alta y baxa provincia, li dona un moviment y un especial caràcter de que no poden guadir-se altres poblacions de més importancia y que tot seguit s' observa en la disposició de les fondes, cafès y demés establiments comercials. Avuy per avuy los transports de la Conca y la Montanya ab Lleyda y Barcelona ha d' efectuar-se forçosament per Artesa; empró lo día que s' acabe la carretera de Balaguer a Tremp, la relació d' aquelles comarques ab la capital primerament nomenada, serà mólt més directa per aquest nou tragecte; quedant-li assegurat lo trànsit de

Artesa de Segre. — Pont de la carretera damunt lo Segre

Barcelona mentres no se construesca lo braç de carretera que des de Folquer se dirigeix cap a Pons, en qual cas s' aniría per Calaf, axí com ara se baxa per Tàrrega.

La carretera de Vilanova de Meyà arrenca de la de Tremp, enllà del gran pont de set arcades que s' extén damunt del Segre.

Lo terme afronta al N. ab lo de Vernet; al E. ab lo de Coll de Rat y Tudela; al S. ab lo de Montclar y al O. ab los de Montsonís y Marcobau.

Aquest districte se composa dels següents llochs:

Artesa . . .	330 edificis	1485 habitants	de fet y	1473 de dret.
Collfret . . .	30 »	103 »	»	106 »
Vilves . . .	38 »	112 »	»	124 »

Té ademés 125 cases y alberchs escampats, y tot plegat una població de 1736 habitats de fet y 1746 de dret.

Ab lo nom d' Artea y 19 fochs figura en lo cens de 1359 en la Veguería de Lleyda. En la relació de 1831, sols hi constan 33 vehíns y 88 habitants, xifra que creyèm equivocada, per que disset anys després en que escrivía Madoz, li senyala 442 ànimes. Lo senyoríu era del Monestir de Montserrat, que hi tenía un gran casal conegut encara ab lo nom de *La Granja*. Avuy es de proprietat particular.

La parroquia, dedicada a la Assumpta, es de terme y cap d' arxiprestat (153) en lo bisbat de Lleyda, als que pertanyen igualment Vilves (R. 1.ª) ab la seva filial de Collfret.

Hi ha també la ermita de Ntra. Sra. del Plà a mitja hora de la vila.

Celebra festa los díes 4 y 15 d' agost. Fires lo tercer diumenge de quaresma, 24 d' agost y 22 de novembre. Mercat los diumenges.

Hi ha escoles de noys y de noyes. Una comunitat de Germanes Terciaries Dominíques. Té demarcada notaría y punt de guardia civil, Administració de corrèus y estació telegràfica. La illuminació es elèctrica, produhint-se lo fluyt ab força hydràulica en la metexa vila.

En lo séu terme, en part regat per lo canal d' Urgell y la cequia desviada del Segre, s' hi cull grà, ví, oli, cànems, verdures y excelentes fruytes en la seva extensa horta.

Com a industria s' ha d' anotar la gran fàbrica de texits que hi acaba d' establir la casa Tolrà de Barcelona. Hi ha també dues fàbriques d' alcohol, de xacolata, dos forns de guix, una prempsa d' oli y un molí fariner.

Districte electoral de Solsona.

En 1036 Ermengol II féu donació de la vila y castell d' *Artesia* a Arnau Mir de Cervera, y en 1037, segons un document anotat per en Villanueva en l' arxíu d' Ager, l' Abat Lanfranch recobrà la esglesia de Santa María d' aqueix lloch, que era retinguda per lo prepòsit de la Sèu d' Urgell. En lo turó de Sant Jordi se veuen encara les despulles del nomenat fort. Durant la primera guerra civil, varen ésser enderrocades tres torres quadrades, dexant en peu una de circular. En la vessant SO. se troban rastres d' antiga població.

---

(153) Comprèn les parroquies de Artesa de Segre, (T.); Anya, (R. 2.ª); Bellmunt, (E.); Butsenit, (A.); Coll del Rat, (R. 2.ª); Folquer y Comiols, (R. 2.ª); Foradada, (R. 2.ª); Montclar, (A.); Montsonís, (E.); Montargull, (R. 2.ª); Montmagastre y filials de Verdrenya y Sant Joan, (E.); Pradell, (A.); Preixens y filial de Güergo, (E.); Tudela, (E.); Vall-llebrera, (R. 2.ª); Vilves y filial de Collfret, (R. 1.ª).

També hi va haver un castell a Collfret, del qual ne parla lo rey D. Pere d' Aragò en l' enfeudament que, en 1278, trobant-se a Agramunt, va otorgar a Ermengol, del comtat d' Urgell.

Avellanes

Lloch en lo faldar d' un serrat a mà dreta quasi tocant ab la carretera que puja de Balaguer a Ager; distant 18'50 kilòmetres de la primera de dites poblacions y uns 16 per l' antich camí de ferradura. Afronta lo terme al N. ab lo de Tartarèu y Ager; al E. ab lo de Santalinya; al S. ab lo de Vilanova de la Sal y al O. ab lo de Os.

L' estat de població del districte es com segueix: Avellanes, 135 edificis ab 464 habitants de fet y 496 de dret; Tartarèu, 134 ab 382 y 417; Vilanova de les Avellanes o de la Sal, 120 ab 388 y 405. Hi han ademés 123 cases y alberchs en lo terme ab un total de 1247 habitants de fet y 1329 de dret.

En lo cens de 1359 lo Castell de les Avellanes figura ab 18 fochs en la Veguería de Cervera y en 1831, Avellanes comptava 200 ànimes y Vilanova y Tartarèu 180 cada un. Los tres senyoríus corresponían al Abat del Monestir de Bellpuig y eran del Corregiment de la Capital.

En los tres pobles hi ha parroquia d' entrada en l' arxiprestat de Balaguer y bisbat de la Sèu. La primera y tercera són dedicades a la Assumpta, tenint aquesta derrera les ermites nomenades Sant Cap y de la Mare de Déu de Montalegre, que es visitada en romería lo primer de Maig. Abdues parroquies fan la festa lo día 15 d' Agost y la de Avellanes celebra també la del Sant Christ del Hort lo día 3 de Maig. La de Tartarèu té per patró l' Arcàngel St. Miquel.

Hi han escoles de noys y de noyes; 5 prempses d' oli, 2 molins fariners y 3 fàbriques de sal que s' explota a Vilanova y per aquest motíu es axí anomenada o de les Avellanes indistintament. Lo producte s' obté mitjansant la evaporació de l' aygua. En la parroquia d' aquest poble se guardan les despulles dels comtes d' Urgell, tretes en mala hora dels sepulcres que hi havía en lo Monestir, del que-n parlarèm més endevant (154).

Lo terme es montanyós y l' atravessa lo riuet Farfanya en la part de Tartarèu ahont lo conexen ab lo nom de Barranch. Allí hi han unes balçades de *caolin* que per espay de mólt temps ha sigut utilisat per una fàbrica de pisa de Barcelona. Avuy no ho explota ningú. Corresponent a aquest terme hi ha la partida de la serra dels Vells.

Les produccions consistexen en cereals, olis, y ví, encar que està mólt perduda la vinya que per tots los medis s' hauría de procurar la seua replan-

(154) Com que lo monestir de les Avellanes està enclavat en la jurisdicció de Os, de ell nos ocuparèm al estudiar aquest districte municipal.

tació, la del atmetller y més olivers. S' hi cría també bestiar de llana y cabríu essent quasi nula la riquesa forestal y si hi ha algún petit bosch s' explota pera carbó.

Lo clima es benigne y la temperatura ordinaria anyal es de 16°.

Pera lo consúm domèstich utilisan algunes fonts. Hi mancan les pluges, principalment al estíu.

Ja hem dit que l' atravessa la carretera de Balaguer a Ager en la que hi ha servey de carruatges establerts. Un braç de camí carreter va dels pobles agregats a dita carretera.

Districte electoral de Tremp.

En la carta de fundació del proper monestir de Bellpuig de les Avellanes, feta per Ermengol VII en 1166, entre les moltes donacions que hi constan, hi ha la de *villam novellam de Privadano,* que novament edificà y poblà, y que, segons totes les provabilitats, correspòn a la actual Vilanova.

Baldomar

Lloch a 100 metres distant del ríu Boix poch abans d' ajuntar-se ab lo Segre; a uns 30 kilòmetres de Balaguer y 40 aproximadament de Tàrrega, en lo

Plan y carrers de Baldomar

Facilitat per l' Ajuntament. *Escala 1 : 5,000*

1 Costa del Vall
2 Vall
3 Carrer del Vall
4 » de Dalt
5 » de la Font
6 » de la Seda
7 » del Forn
8 » de la Esglesia
9 » de la Costa
1 » del Sastre
11 » del Mitg
12 » de Baix
13 » del Roser
14 » del Brescó
15 Plaça Major
16 » del Portal
17 » dels Castells
18 » de la Esglesia
19 Perllongació del carrer de Dalt
20 Plaça de la Font

camí de Alòs a Artesa de Segre. Confronta lo terme al N. ab lo de Santa María de Meyà, Vilanova de Meyà y Baronía de Lavança; té al E. lo de Anya y Artesa mitjansant lo ríu Segre; al S. lo esmentat ríu y Foradada; y al O. lo de Alòs.

Forman districte municipal: Baldomar, 129 edificis ab 449 habitants de fet y 490 de dret; Clua (a 3 kilòmetres y mitg), 21 ab 68 y 70; Vall d' Eriet (a 6 kilòmetres), 48 ab 125 y 121; y Vernet (a 3 kilòmetres), 27 ab 90 y 97.

Hi han ademés 96 cases y alberchs escampats, formant una població total de 747 habitants de fet y 976 de dret.

En lo cens de 1359, Baldomar tenía 16 fochs y pertanyía al Marquesat de Camarasa. L' any 1831 comptava 160 habitants y lo senyoríu era del Capítol de la Sèu d' Urgell. Lo Nomenclator de 1863 senyala a tot lo districte 883 habitants y des de aquesta data no solament no ha aumentat, sinó que encara ha disminuit a causa de la emigració a la República Argentina.

La parroquia dedicada a la Assumpta celebra festa lo día 15 d' Agost y es d' entrada; les de Clúa y Vernet rural segona y Eriet, corresponen a Santa María de Meyà en l' arxiprestat d' aquest nom y diòcessis d' Urgell.

Baldomar. — Vista general de la població

Lo terme, part de secà y de regadíu, comprèn unes 4,000 hectàrees y produheix cereal, ví, canem y llegums. Hi ha alguna partida poblada d' alsines, roures y pins. També cría bestiar. Té camíns carreters cap a Artesa y Alentorn y de ferradura vers Alòs, Montsonís y altres.

Pera lo pas del Segre, ab fondos municipals se construí un pont de ferre devant de Vernet que se l' emportà la riuada d' Octubre de 1907.

Té una prempsa d' oli y un molí fariner y abans de la filoxera s' hi produhía bastant ayguardent. Escoles de noys y de noyes.

Districte electoral de Balaguer.

Com a particularitats remarcables deuen esmentar-se lo pont del diable y los forats bufadors que trauen vapor al hivern, essent l' ayre fresch al estíu.

Existexen les runes d' un antich castell de la Etat Mitjana, damunt la vall d' Eriet.

Barbens

Lloch en lo plà d' Urgell a uns 20 kilòmetres de Balaguer y 4 de Bellpuig que es la estació de ferrocarril que té més propera. Confronta lo terme al N. ab Bullidor; al E. ab Anglesola; al S. ab Bellpuig y al O. ab Ibars y Bullidor.

Se composa de 170 edificis reunits y altres 26 comptant-hi los caseríus de Bullidor y Guilella ab 7 y 8 cases respectivament pera les feynes agrícoles y una població total de 812 habitants de fet y 800 de dret. En lo cens de 1359 figura lo *Castell de Barbens* ab 15 fochs de la jurisdicció del Spital de S. Johan.

Clixé de Antoni Güixens

Barbens. — Vista de un carrer

L' any 1831 tenía 150 habitants en lo Corregiment de Lleyda y la jurisdicció era de la Encomanda de Barbens de la Orde de Sant Joan.

La parroquia dedicada a la Assumpta, es de entrada en l' arxiprestat de Agramunt, diòcessis d' Urgell y celebra festa lo día 15 d' Agost.

Lo terme enterament plà, es regat per lo canal d' Urgell y produheix grà, ví, oli, hortalices y aufals, qual exportació li reporta bons ingressos.

La illuminació pública es elèctrica.

Té escoles de noys y de noyes.

Per camins rodats en bon estat de conservació, se comunica ab los pobles dels encontorns.

Ab lo nom de Barhene y Agilela se fà esment dels llochs apuntats, en l' acta de consagració de la esglesia de Guissona (1099).

Lo monestir de Poblet hi possehía la *Granja* en dit terme.

Districte electoral de Balaguer.

Baronia de Lavança

Aquest nom no correspòn a cap entitat de població determinada, sinó que axís se coneix lo districte municipal que comprèn los següents llochs: Lluçàs, 41 edificis ab 134 habitants de fet y 139 de dret; Argentera, 14 ab 45 y 49; Boada, 14 ab 49 y 49; Gàrsola, 27 ab 109 y 109; y Torrech, 34 ab 105 y 110, respectivament.

Compta ademés altres 104 cases y alberchs escampats y una població total de 464 habitants de fet y 479 de dret.

Afronta per N. ab Vilanova de Meyà y Montodó; al E. ab Montargull; al S. ab Vall-llebrera y Alentorn y al O. ab Argentera y altra vegada Vilanova de Meyà.

Lluçàs qué es lo principal lloch, dista uns 28 kilòmetres de Balaguer y 40 aproximadament de Tàrrega. La parroquia es d' entrada ab tinencia a Torrech y la de Argentera, rural primera, en la diòcessis d' Urgell y arxiprestat de Meyà.

Les produccions naturals consistexen en cereals, oli, ví y llegums.

Té escola d' abdós sexes; una prempsa d' oli y dos molins fariners.

Districte electoral de Balaguer.

Per la identitat del nom hi ha qui ha confós aquest terme ab lo de Lavança que s' extén al peu del Cadí, que tampoch correspòn a entitat determinada y comprèn una munior de llochs que forman la vall però no Baronía. De manera que lo *valle Lavantía* de que se fà esment en la acta de consagració de la esglesia de la Sèu del any 819, entenèm que fà referencia a aquell y no al que ara nos ocupa perque en la data apuntada tots aquests voltants eran dominats per los alarbs que trigaren encara bastant temps en abandonar-los (155).

En lo cens de 1359 se nomenan los llochs de *Luças* y de *Levanta* senyalant-los-hi 12 fochs en la Veguería de Lleyda.

Bellcayre

Lloch situat en l' extrém N. del plà d' Urgell, a 9 kilòmetres de Balaguer en la carretera que va a Tàrrega. Se solen servir de la estació de Mollerusa, a 12 kilòmetres de distancia; los 8 són de carretera y los 4 restants camí carreter, que ne té igualment pera comunicar-se ab los pobles del voltant, com Bellmunt, Penelles, Linyola, Vallfogona, etc.

Afronta lo terme per N. ab lo de Bellmunt y la Assentíu ab lo quin forman un meteix districte municipal; té al E. lo de Bellmunt y Penelles; al S. lo terme rural de Ballestar y Linyola y al O. lo rural de Pedrís y Balaguer.

---

(155) Veja-s «*Lavança*», en lo partit judicial de la Sèu d' Urgell.

Se composa de 209 edificis a Bellcayre, ab 860 habitants de fet y 851 de dret, y a la Assentíu 184 ab 628 y 647 ànimes respectivament; més 70 cases y alberchs esbarriats, entre los quals s' hi comptan los de Bensa, Flix, Moller, Pedrís, (Santuari y casa) Pedrís-Orella, Sentanyes, Torre-Sala, etc., formant un total de població de 1728 habitants de fet y 1734 de dret. En 1831 tenía 250 ànimes en lo Corregiment de Lleyda y senyoríu del monestir de Poblet. Les parroquies són dedicades a la Assumpta y a Santa Magdalena, abdues són d' entrada en l' arxiprestat de Balaguer y bisbat de la Sèu d' Urgell. Se celebra la festa de St. Pere Celestí pêl mes de Maig y la de St. Pere Apòstol.

En lo caseríu de Pedrís hi ha també parroquia, que es rural, de segona.

En lo terme, regat per lo canal d' Urgell, s' hi fan grans, ví, mólta aufals y remolatxa, textils, verdures, oli, pera lo que hi té una prempsa.

També se servexen de dita ayga, que tenen canalisada per la població.

Hi ha escola municipal de noys y de noyes. Districte electoral de Balaguer.

Bellmunt

Lloch situat en un serrat que porta lo séu nom, dominant la plana, per quin motíu se l' ha conegut per lo *Balcó d' Urgell;* a uns 12 kilòmetres de Balaguer y a tres de la carretera d' aquella ciutat a Tàrrega, comunicant-se per camins rodats ab los pobles que l' envoltan. Pera anar a Balaguer se passa per l' endret de Bellcayre a dita carretera.

Lo séu terme afronta al N. ab lo de Montgay; al E. ab lo de Butsenit, té al S. lo de Penelles y al O. lo de Bellcayre. Consta de 128 edificis y 28 cases y alberchs escampats pera los serveys agrícoles, ab una població de 519 habitants de fet y 527 de dret. L' any 1359 vé continuat ab 7 fochs en la Veguería de Lleyda. En 1831 tenía 108 habitants y lo senyoríu era del monestir de Poblet y Corregiment de Lleyda.

La parroquià, dedicada a Sant Joseph, es d' entrada en l' arxiprestat d' Artesa de Segre y diòcessis de Lleyda. Celebra la festa major per Sant Bartomèu, lo día 24 d' Agost; ne fà també lo segón diumenge de Maig y ab gran solemnitat lo primer de Setembre, la de Sant Llop.

En lo séu terme abunda lo guix, pera lo que hi han una dotzena de forns. Les terres, regades en part per lo canal d' Urgell, produhexen mólta aufals, remolatxa y sembla que podría introduhir-s' hi, ab èxit, lo conrèu del blat de moro. També s' hi cull blat, ví y oli, per lo que hi té una prempsa.

La estació de ferrocarril de que se servexen es la de Mollerusa, a 8 kilòmetres de carretera y altres 8 de camí carreter.

Escola municipal de noys y noyes. Districte electoral de Balaguer.

Bellvís

Vila situada en lo plà d' Urgell a 12 kilòmetres de Balaguer. Té estació en lo ferrocarril de vía estreta de Mollerusa a la ciutat abans nomenada. Lo terme afronta al N. ab lo de Térmens y Archs que es del séu districte; al E. ab

lo de Linyola y al S. ab lo de Palàu y Poal que també li correspòn y té igualment estació en la esmentada vía.

Lo districte municipal comprén: Bellvís, 419 edificis ab 2,045 habitants de fet y 2,009 de dret; Archs (a 2 kilòmetres), 35 ab 169 y 177; Poal (a 3 y mitg id.), 81 ab 418 y 423; Les Tarroijes (a 6 id.), 16 ab 54 y 54, y ademés 68 cases y alberchs escampats pera los serveys agrícols, ab una població total de 2,714 habitants de fet y 2,689 de dret. En 1359 lo *Castell de Bellvís* tenía 18 fochs en la Veguería de Cervera y lo senyoríu era del Capital de la Sèu de Lleyda, que encara conservava en 1831, que comptava 650 habitants en lo Corregiment de la Capital. Lo cens de 1878 li senyala 1518 ànimes.

Clixé de Francesch Mir Bosch

Bellvís. — Vista parcial de la població

La parroquia dedicada a la Assumpta es d' ascens en lo arxiprestat de Balaguer y bisbat de la Sèu d' Urgell. Celebra festa lo día 15 d' Agost y 26 y 27 de Octubre. Poal, ab la tinencia d' Archs, es de entrada en lo meteix arxiprestat.

Lo terme, que es de excellent qualitat, es regat per lo canal d' Urgell al que li dèu la gran crexensa que va experimentar en lo passat segle, com se

deduheix de les notes estadístiques abans apuntades. Avuy figura entre les riques poblacions del plà d' Urgell. Produheix molta aufals, grans, oli, ví, llegums y fruytes.

Celebra fira lo 27 d' Octubre (dura dos díes) y mercat los diumenges. Hi han dues importants fàbriques d' oli y vuyt prempses hydràuliques; tres molins de farina; s' hi fabrica savó y gaseoses y la illuminació pública es elèctrica.

Plan de Bellvís. — Facilitat per l' Ajuntament

Escoles municipals de noys y de noyes y un colegi a càrrech de la Comunitat de la Sagrada Familia.

Com a nota artística deu remarcar-se una bonica creu de terme.

Una branca de carretera embranca ab la general de Bell-lloch y per bons camins rodats se comunica ab los pobles de la rodalía. Carruatges a Lleyda.

Districte electoral de Balaguer.

En lo plet entaulat en 1407 entre lo rey y lo comte d' Urgell sobre la jurisdicció d' alguns llochs en lo límit del Comtat, entre altres pobles se concedí al Comte lo de que nos ocupàm. Axí meteix portan lo cognòm de Bellvís ilustres personatges de la nostra historia.

Com si ab lo que tením apuntat no n' hi hagués prou pera fer resaltar la importancia de la present vila, li acaba de donar nomenada la Mare de Déu de les Sógues, patrona d' Urgell, que en ella se venera. Lo séu culte se fà remontar al segle XII, però les noticies documentades no començan fins al segle XVI, com fà observar molt bé l' erudit escriptor lleydatà D. Enrich Arderíu y Valls. Es un decret cardenalici de concessió d' indulgencies, datat a Romà lo día 28 de Janer de 1510, y des de aqueix temps ençà les noves que-n tením venen seguides: en 1513 dues Butlles otorgant al Santuari lo poder tenir Ger-

mandat y Comunicació de privilegis ab la de Sant Joan de Letràn; l' any 1528 s' extengué l' acta del Miracle; l' any 1584 autorisació del Bisbe de la Sèu al rector de Bellvís, pera que puga traspassar dita Capella als Trinitaris, los quals ne prengueren possessió l' any 1585; del any 1592 es una Butlla de Climent VIII respecte la unió de dit Santuari al Convent de Trinitaris; l' any 1595, ne varen pendre novament possessió, fomentant ab lo seu zel la major devoció de la Verge sots la advocació de les *Sogues*.

Una piadosa tradició explica que la Verge se va aparèxer al séu devot Joan Amorós, del vehí poble de Cidamunt, en lo Reguer, a mitja hora al N. de Bellvís; y que les *sogues*, rompudes pera salvar la càrrega y la mula que conduhía, en lo moment d' haver-se-li arranat en un fanguissal, se junyiren miraculosament en les mans d' Aquella. Quan va tornar-hi ab lo poble, hi trobaren la estàtua que des de allavors ha sigut venerada.

La capella que se construí, depenjava de la parroquia, mes al cap de temps fou cedit lo Santuari a la orde dels Trinitaris calçats, los quins ne varen pendre possessió a les derreríes del segle XVI. Aquests hi bastiren un monestir situat en l' enforcament del camí que sortint de Bellvís, un braç se dirigeix a Balaguer y altre a Archs. La esglesia quedava inclosa en l' interior del edifici, que formava un quadrat de 55'75 metres de llargaria en lo camí d' Archs, per 43'66 en lo de Balaguer. Lo Rt. Dr. Barraquer, qui nos dóna aquestes noves, afegeix que hi havía un claustre gòtich ab galería solament en la planta baxa y columnetes de secció quatrilobada, recordant les del claustre de Santa Agna de Barcelona. Les seves dimensions eran 23 metres de llargaria de E. a O., per 14 d' ample, y la esglesia, segons los càlculs més aproximats, tenía 27'50 y 13'82 metres respectivament. No va construir-se lo convent allí meteix ahont la tradició senyala la aparició, sinó a cosa d' un kilòmetre al NO., alçant-se en aquell punt una fita recordatoria y a les duescentes passes la capella que s' anomenà del Miracle.

Foragitats los relligiosos l' any 1835, la imatge fou traslladada a la parroquia y venut lo convent, va ésser arrasat vers los anys 1841 o 1842.

Bibliografía.—Las casas de religiosos en Cataluña, per Cayetà Barraquer, Pvre.—*De la vellu-ria: Bellvís, Les Sogues,* per Enrich Arderíu, en lo «Butlletí del Centre Excursionista de Lleyda», Febrer de 1908.—*Jardín de María plantado en Cataluña,* per Fr. Narcís Camós.—*La Virgen de les Sogues, patrona de Urgel,* por Valerio Serra y Boldú. *Academia Bibliográfica Mariana* Lérida 1902 (porta una extensa nota bibliogràfica).—*Relación histórica de Ntra. Señora de les Sogues en Bellvís,* per Santiago Yubero de la Torre, Pvre. *Academia Bibliográfica Mariana.* Lérida, 1902.—*Narración histórica de la aparición de María Santísima,* per D. Joseph Manuel Torrentó. 1799.

Cabanabona

Lloch situat al peu del torrent de la Rabassa que discorre per ponent, en un plà obert per Nort y sol ixent, tenint a mitjorn lo serrat de les Forques. Afronta lo terme per N. ab Vilalta y Vilamajor; al E., Alsina; al S., Sitges y al O., Rocabertí.

Consta de 85 edificis y 265 habitants, ademés de 21 y 37 respectivament en lo lloch de Vilamajor y 11 cases o alberchs escampats, ab un total de 330 habitants de fet y 342 de dret. L' any 1831 comptava 30 ànimes en lo Corregiment de Cervera y lo senyoríu pertanyía a N. Alemany. En 1359 tenía 5 fochs.

La parroquia es d' entrada y correspòn al arxiprestat de Pons en la diòcessis de la Sèu. Està dedicada a Sant Joan Baptista, per quina diada fà la festa, celebrant-se-n una altra per Sant Sebastià. Té un santuari nomenat de Sant Apolinar.

En lo séu terme, que agafa 12,000 jornals de superficie, s' hi cull grà, poch ví y podría extendre-s ab ventatja lo conrèu del oliver. S' hi cría bestiar de llana. Lo bosch dóna també regulars rendiments, puix ne té uns 600 jornals poblats de roures y alsines que s' aprofitan principalment pera fer carbó. Una de les montanyes més conegudes del terme es la costa del Mas de 'n Vall.

Hi ha camins carreters que van a Pons y a Cervera y de ferradura vers Artesa de Segre.

Dista uns 30 kilómetres del cap de partit, dels quals 16 són de ferradura y 14 de carretera. Se serveix de la estació de ferrocarril de Tàrrega, de la que se troba a 25 kilòmetres; 12 de carretera per Agramunt y 13 de camí de ferradura, invertint-se 7 hores en lo séu recorregut.

Reb la correspondencia per peató de Pons.

Districte electoral de Solsona.

Camarasa

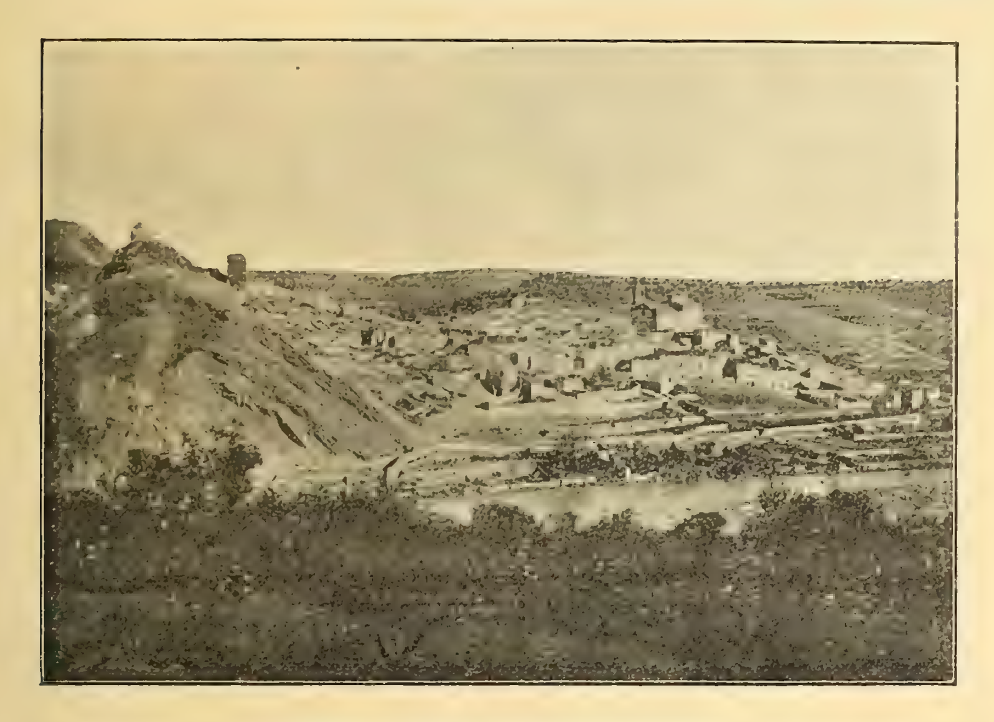
Vila situada a la esquerra del Segre, poch després de haver-se-li ajuntat lo Noguera Pallaresa. Se veu esgrahonada en un turó ahont s' alçava lo antich castell, comunicant-la un antich pont de set archs ab la ribera oposada; aproximadament a 12 kilòmetres de Balaguer que es la estació que té més propera. Afronta lo terme per N. ab lo de Alòs, ab lo de Montroig y ab lo de Santalinya; al E. lo de Cubells; al S. lo de La Assentíu y Balaguer, y té al O. Sant Llorenç de Montgay, agregat a aquest districte. Altitut sobre lo nivell del mar 251 metres.

Consta de 406 edificis; 1,402 habitants de fet y 1,444 de dret. A Sant Llorenç de Montgay que forma part del districte municipal hi corresponen 76 edificis y 302 habitants, havent-hi ademés en tot lo terme 397 cases y alberchs escampats pera los serveys agrícols ab un total de 1,729 habitants de fet y 1,773 de dret. L' any 1359 la batllía de Camarasa com-

prenía 73 fochs en la Veguería de Lleyda. En 1831, 1,050 ànimes y lo senyoríu era del marquès. Sant Llorenç de Montgay ne tenía 112 en igual data y lo senyoríu pertanyía a N. Antich; abdós del Corregiment de Lleyda.

La parroquia dedicada a Sant Miquel correspón al arxiprestat de Balaguer, diòcesis de la Sèu d' Urgell. Celebra festa major per Sant Antoni de Janer y altres per Sant Jaume y Santa Agna. També resulta molt lluhit l' aplech que se fà lo día 23 d' Abril en la ermita de Sant Jordi, en lo cim de la serra a la que dóna nom. La esglesia es relativament moderna puix se benehí l'any 1737. Antigament era a la part alta, vora lo castell del qual restan encara en peu dues

Camarasa. — Vista general des de lo Planell

torres. La vella esglesia corresponía al istil romànich y ab tot y trobar-se en runes s' hi poden apreciar interessants detalls, tant en les arcuacions exteriors del ábside, en mitg de les que s' obren estretes finestres, com també en los capitells de variada ornamentació que se conservan en lo destartelat interior del temple.

Ademés d' una cequia provinent del canal d' Urgell, que fertilisa tota la part S. y SO. constituída per les partides conegudes per Pedriça, Tarrasa, la Plana y la Vall, regan aquest terme altres tres, y una gran noria formada per una colossal roda de 11 metres de diàmetre que axeca la aygua del ríu pera conduhir-la a la horta. Les principals produccions consistexen en grans, oli, ví, llegums y aufals. Camí rodat des de Balaguer.

Hi han nou prempses d' oli y un molí fariner, forns de guix y rejola y

totes aquelles petites industries que requereix la importancia de aquesta localitat dintre del partit y comarca.

Apart de les escoles municipals de noys y noyes y d' abdós sexes, fins ara hi havía hagut un collegi de les Germanes Dominiques Terciaries.

Es punt de Guardia civil.

Districte electoral de Tremp.

Com a monts públichs exceptuats de la desamortisació, deuen esmentar-se lo Monteró y Ribera (350 hectàrees); Sant Jordi y Serra Grossa (300 hect.),

Plan y carrers de Camarasa

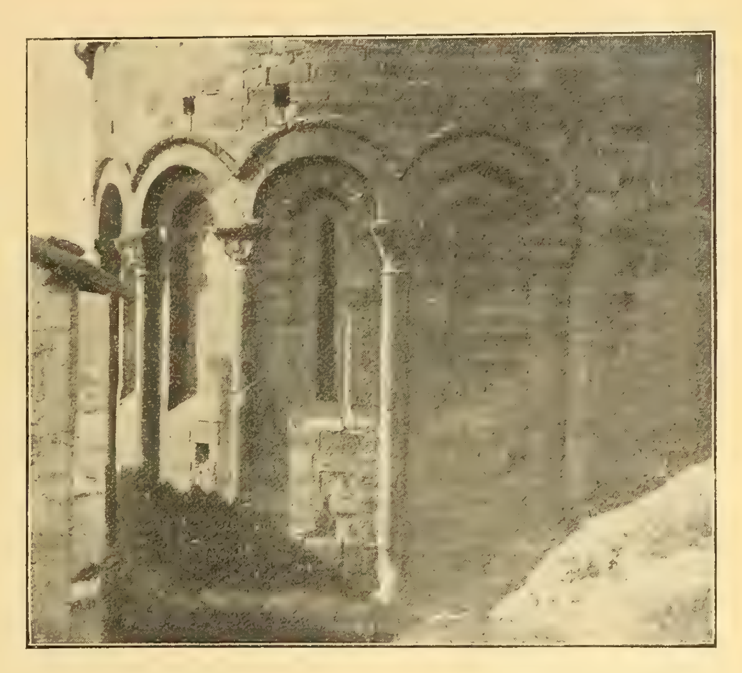
Revisat per l' Ajuntament. *Escala 1 : 5,000*

abdós de Camarasa, y La Garriga y Solana (685 hect.) que es de Sant Llorenç y entre los que varen declarar-se enagenables, la serra de Sant Salvador (10 hect.) y la Fexa Gran (20 hect.) en lo terme primerament nomenat.

A Camarasa y en los séus encontorns abundan les belleses naturals: la montanya de Sant Jordi que forma part de la serra Carbonera permet disfrutar d' un panorama esplèndit vers lo Urgell, y fins se repara Montserrat; la junció del Noguera Pallaresa ab lo Segre entre los espadats contraforts de les serres de Montroig y de la Massana ab lo pas del pont del diable ofereix interessants punts de vista; y sobre tot, la renomenada cova del Tabaco, en la que s' hi ha trobat rastre del home primitíu,

se fan acreedores a una detinguda visita. Aquestes han sigut explorades per Don Lluís Mariàn Vidal. La del Tabaco, anomenada axís perque en altra època que era més extès l' ús del *rapè* anavan a buscar-hi pols fina del color més apropriat pera barrejar-la ab la del tabach, se troba a una hora de Camarasa, serra de Montroig amunt al altre costat de Segre y a 300 metres sobre lo nivell del ríu. La boca té 15 metres d' amplaria en la base per 20 d' alçaria afectant la forma apuntada. Des de la primera cambra d' uns 20 metres de diàmetre, puja lo pis y s' abaxa la volta comunicant-se ab l' interior per una obertura de 2 metres d' alt per 9 d' ample. Les cambres succesives són sembrades de grosses roques despreses del sostre y als 80 metres cap al NO. la direcció de la cova cambía vers N. ab una amplaria de 12 metres y gran alçaria; apar tancada als 180 metres de llargada total, puix dels tres forats que s' obren al fons sols un es practicable quedant després definitivament obstruida en la derrera cambra en la qual s' observa una argila roja empastada de menudes pedres anguloses, venint a demostrar que la època de la inundació que experimentà aquesta cova es la que los geòlechs conexen ab lo nom de *diluvium roig*. En alguns endrets s' hi veuen també estalactites y estalagmites a causa de les filtracions d' aygua que se produhían per una esberla de la volta, però no tenen la importancia que revestexen altres cavernes de la nostra regió. Lo pis ofereix terra y pedregàm de 20 a 60 centímetres de gruix; al dessota pols grisenca que va prenent un color més fosch a mida que s' endinza y debaix d' aquest depòsit una grossa massa de pols blanquinosa.

Clixé de Joan Valls

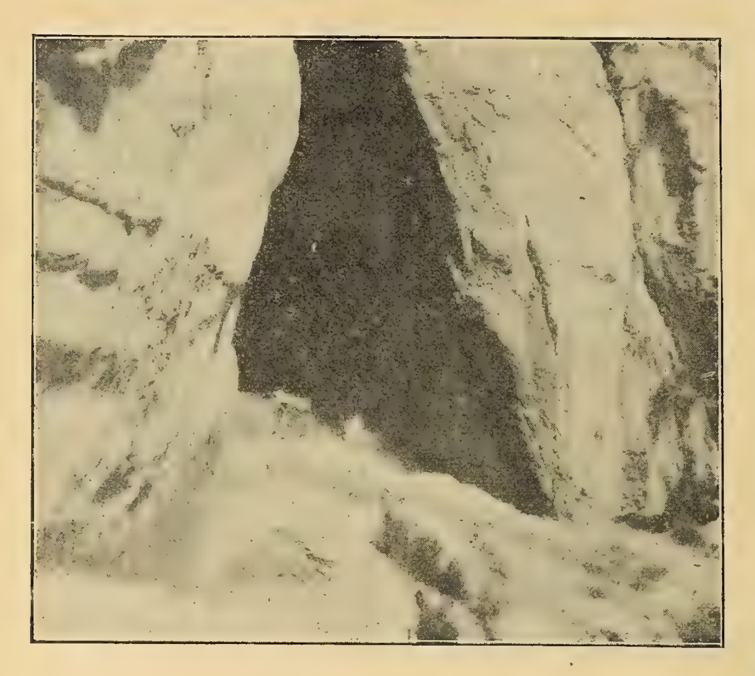
Camarasa. — Absis de la esglesia vella

Les despulles protohistòriques de que donàm compte s' han trobat entre mitg del pedregàm de la primera cambra.

Entre los obgectes de pedra que va descobrir l' inteligent geòlech Sr. Vidal, figuran *pedres de molins* o *molins de fricció*, de 30 a 50 centímetres de llargada y 12 a 20 d' amplada. Una *bola de quarç* de ús desconegut emprò sem-

bla serviría de *percussor*. Dues *pedres de moldre color*, y finalment *silex tallats* a manera de *rascadors* de 6 centímetres lo més llarch.

Han aparegut igualment obgectes d' òs, un troç de braçalet fet de petxina, troços de petxina arrodonits, un ullal d' òs y desferres de terriça grollerament treballada ab sensillíssims ornaments de ratlles y punts fets al buril y altres detalls fets ab los dits o aplicant a la superficie tires de argila.

Clixé de Joan Valls

Camarasa. — Entrada de la cova del tabaco

Les ossamentes que s' hi han trobat ademés de les humanes (dos cranis y un fragment d' un parietal), corresponen al *Cervus elaphus* L. (cerv); *capra* (cabra); *Bos taurus* L. (toro); *Canis familiaris* L. (gos); y *Meles taxus* (texó).

A uns 165 metres de desnivell de la *cova del Tabaco*, hi ha la de la *Escaleta* en mitg d' un cingle, mes no es de bon troç tan important com la que acabàm de descriure.

A 3 kilòmetres de la vila en direcció NE. y en la partida nomenada *les Salines*, hi ha una antiga font salada y despulles de les *eres* ahont se elavorava la sal de que tantes vegades parlan documents històrichs referents a Camarasa. Quan Ramón Berenguer I adquirí aquest terme per conveni ab lo walí de Lleyda en 1050, ja s' explotava dita font en lo *barranch salat*, que fóu concedida a una sexantena de masos los quals se repartían equitativament les eres de la sal pagant-ne delme al Monarca. En 1270 solsament s' aprofitavan de ella deu o dotze proprietaris. Aquesta explotació ha durat fins al segle XIX. L' any 1846 lo govern la prohibí manant destruir les saleres y los alberchs dels guardes y fent-la sortir barrejada ab aygua dolça en lo *barranch salat*. Posteriorment, en una temporada en que la sal anà a alt preu, lo vehinat aprofità aquella aygua fent-la bullir y extrayent-ne la sal per evaporació.

Com ja hem dit abans, lo terme d' aquesta vila passà en poder del comte de Barcelona Ramón Berenguer I per conveni celebrat ab Almudafar walí de Lleyda l' any 1050.

Camarasa, Cubells y Montgay fóu territori de la Corona, regit per un batlle reyal; malgrat axò los sobirans lo enfeudaren y enagenaren en diferents ocasions.

En lo segle XIII la castlanía y altres drets de la vila nomenada, varen anar a parar a Gueràu Alemany passant després a Donya Constança filla de Pere I. En 1247 Jaume I la incorporà a la Corona. En 1314 Jaume II comprà lo comtat d' Urgell donant com a penyora per la part de preu no satisfet, tots los drets de host, cavalcada y exèrcit que li competían a Camarasa y altres llochs.

Entre la vila y la junció dels dos ríus hi ha progectada la presa d' aygues pera lo canal auxiliar del d' Urgell.

Camarasa fóu cap del Marquesat del séu nom del qual lo rey Anfòs en 1330 va fer-ne donació al séu fill Joan. En 23 de Març de 1396 va adquirir-lo la Pahería de Lleyda per 50,000 florins y en 23 d' Octubre de 1414 tornà altra vegada a la Corona que se-n va despendre en 1458 per 10,000 florins. Obtingué dit Marquesat D. Lluís de Coscó, havent passat succesivament a les families de Luna, Cobos y Gayoso.

Los marquesos nomenavan los batlles y jutges, fallant-se los plets en lo tribunal del marquesat qual territori s' extenía per les vessants del Montsech de Rubies entre les Riberes de Segre y Noguera-Pallaresa incloent-hi la conca de Meyà y fins algún poble com Llimiana que es de la conca de Tremp al altre costat de la esmentada serra, y fins a la altra bandada de ríu (156).

En 1480 Joan de Luna afavorí a Camarasa ab valioses franqueses per los serveys obtinguts durant la guerra. La filla de aquest, donya Lluisa, hereva del marquesat, va casar-se ab l' oficial francès M. Jean de Matherot obligant-se aquest a acceptar pera ell y los séus succesors lo cognòm de Luna, admetent igualment l' escut de la casa que consistía en una tiara y dues claus creuades ab dos pexos.

Durant la guerra promoguda per lo Comte de Foix, a la mort del rey Martí, sembla que varen desaparèxer los poblets de *Merita*, *Palous* y *Vall d' Arnars*.

Quan la guerra dels *Segadors*, hagué de presenciar aximeteix una forta batalla entre los dos exèrcits que volían possessionar-se del pont per considerar aquest lloch sumament estratègich en aquesta comarca.

No són menys de plànyer los actes que s' hi desenrotllaren en lo segle XIX ab motíu de les guerres de la independencia de primer y les civils, després va estar en poder dels francesos que destruiren una de les arcades del pont. Los reyalistes hi entraren en 1822 comanats per Ramonillo. En la gue–

---

(156) Pobles del Marquesat de Camarasa en sa fundació: Camarasa, Cubells, Torre de Fluvià, Montgay, Butsenit, Foradada, Montsonís, Artesa de Segre, Marcobàu, Vilves, Vernet, Alòs, Baldomar, Sant Llorenç de Montgay (avuy agregat a Camarasa), Privà (Vilanova de Avellanes o de la Sal), Santalinya, Sant Hoisme, Oroners, Fontllonga, Coll d' Orenga, Sta. M.ª de Meyà, Vilanova de Meyà, Font-Sagrada, Llimiana o Lliminyana.

rra dels set anys, formà una companyía de Miquelets composta de 120 hòmens que s' agregaren a les columnes de Niubó y Guerguer. L' any 1835 se-n possessionà lo capitost Cortassa essent aquesta entrada motíu d' algún fusellament y altres desgracies esdevingudes a la guarnició presonera.

Camarasa.—Vista de la fortificació ab la població al peu, segons era en lo segle XVII, dibuix de Beaulieu

Lo general Contreras en 1848 disposà la reconstrucció del castell posant-hi un destacament que s' hi retornà en 1854.

Avuy gaudeix Camarasa de la vida reposada esperant que la nova vía del Noguera Pallaresa la trega del isolament en que se troba en la actualitat. La estació del ferrocarril projectada, porta la cota de 251 metres sobre lo nivell del mar.

Bibliografía.—Les coves prehistòriques de la provincia de Lleyda per D. Lluís Mariàn Vidal, «Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya» vol. IV. *Caciquisme polítich en lo segle* XIII per Francesch Carreras y Candi, «But'letí de la Reyal Academia de Bones Lletres» vol. III. (Conté moltes notes referents a Camarasa y altres llochs del comtat d' Urgell) *Camarasa,* per Pleyan de Porta en l' «Album de Lleyda y sa provincia»; *Excursió a Camarasa*, per Lluís Izquierdo y Manel Serra, en lo «Butlletí del Centre Excursionista de Lleyda, nombres de Abril y Maig de 1908.

Castelló de Farfanya

Vila situada al costat del ríu Farfanya, entre lo Montbell y Tossal de les Forques, a 9 kilòmetres de Balaguer y 24 de Lleyda o 36 donant la volta per la carretera de Balaguer. Altitut sobre del nivell del mar 367 metres aproximadament. Afronta al N. ab terme de Os y Vilanova de les Avellanes; al E. ab los de Gerp y Balaguer; al S. Menàrguens y Albesa; al O., Algerri y Figuera.

Consta de 423 edificis y 36 cases y alberchs escampats pera los serveys agrícols ab una població de 1,421 habitants de fet y 1,410 de dret. En lo cens de 1359 figura ab 152 fochs, xifra considerable en

Clixé de Manel Terré

Castelló de Farfanya. — Vista general de la població

aquell temps, lo qual prova que era una de les poblacions més importants de la Veguería de Lleyda. L' any 1831 comptava 1,200 ànimes en lo Corregiment de la propria

Castelló de Farfanya.—Vista de la fortificació y població, segle XVII, dibuix de Beaulieu

capital, corresponent lo senyoríu ab lo terme de Torrada, al Duch d' Alba.

La parroquia dedicada a la Assumpta es d' ascens en l' arxiprestat d' Almenar y diòcessis de Lleyda. Celebra la festa lo día 15 d' Agost. Hi ha també dintre la població la esglesia de Sant Miquel y a fora, la ermita de St. Domingo.

Clixé de Joseph de Romero y de G.

Castelló de Farfanya. — Porta de la parroquia de Santa María

Lo temple parroquial o sía lo de Santa María es gòtich d' una sola nau, ab bonica portada de la derrera època d' aquell istil. Del meteix temps conserva un cisellat retaule en pedra y altre posterior no desprovehit de mèrit artístich. Hi ha un sepulcre en lo que se suposa enterrat un nen de la casa de d' Urgell. En la vella esglesia de Sant Miquel, resta encara de la primitiva construcció la notable portada romànica, qual fotografía publicàm pera que puga relacionarse ab les seves similars existents en lo baix comtat Urgell.

Al N. de la vila hi han les runes del antich castell. A mitjans del passat segle s' hi veyan encara cinch torres que demostravan la importancia que havía tingut.

Lo terme es regat en part per les cequies derivades del ríu Farfanya. Se composa de plà y montanya. Les seves produccions consistexen en cereals, oli, cànems, llegums y podría introduhir-s'hi ab èxit la vinya americana, axís com també deuría repoblar-se alguna partida comunal puix hi manca l' arbrat. Les guixeres, que tenen més d' un kilòmetre d' extensió, sols les aprofitan los particulars pera les seves obres. S' hi cría bestiar menut.

La carretera que de Balaguer se dirigeix cap a Alfarràs y Tamarit, es sols acabada fins a Castelló, havent-hi actualment servey rodat. Té també camins carreters a Balaguer, Menàrguens, Albesa y Algerri y de ferradura a Os y a la Figuera.

Hi han tres molins fariners y una prempsa d' oli. Punt de la Guardia civil y escoles complertes de noys y de noyes.

Districte electoral de Balaguer.

Pere Ançurez donà lo fort de Castelló al comte de Barcelona per lo séu concurs en la conquesta de Balaguer l' any 1106. Va ésser una de les més

importants viles del vescomtat d' Ager y comtat d' Urgell, havent obtingut valiosos privilegis; al confirmar-los en 1319 Don Anfòs d' Aragó, concedí als habitants de Castelló la mercè de que no vinguessen obligats a prestar homenatge ni a ell ni als séus successors fins que tinguessen jurades les llivertats e immunitats de que disfrutava la vila. Lo propri don Anfòs, en l' esponsalici que féu a sa muller, donya Teresa d' Entença en 1314, pera major seguretat del meteix, entre altres li senyalà aquest lloch y castell.

Clixé de Joseph de Romero y de G.

Castelló de Farfanya.—Portada de la esglesia de Sant Miquel

Segons anota don Joseph Vila y de Berart, esmentat per en Madoz, en 1334 l' infant don Jaume va concedir-los-hi lo dret de tenir fleques y carniceríes, lo privilegi de elegir quatre pahers (regidors), y que no poguessen fer pesquissa general contra los vehins de la vila. En 1336 lo meteix don Jaume los féu franchs de passatge, peatge y lleuda. En 1347 la comtessa donya Cecilia concedí indult general als vehins de Castelló que ho necessitessen y poguer celebrar mercat tots los dimecres. En 1353 la propria comtessa disposà que no fossen obehits los séus oficials fins que haguessen jurat les llivertats y privilegis. En 1421 obtingueren una fira al any. En 1437 lo comte de Foix otorgà que lo nomenament de Batlle durés tres anys y que no se pogués imposar cap pena als séus oficials.

Felip IV de Castella y III de Catalunya, perdonà a la vila tot lo que devía de quintos, y en lo successíu per 20 anys, y que pogués encunyar 10,000 ducats de billó, manant que aquesta moneda sigués admesa en tota la provincia com la de Barcelona y que pogués crear dos cavallers y dos nobles.

De don Manel Terrés són les següents interessants notes que publicàm a continuació.

Venut lo senyoríu per Ferràn d' Antequera al comte de Foix per 34,000 florins, com a dot de donya Catarina, muller de don Joan, passà als reys de Navarra, essent-ne despossehits al conquerir don Ferràn lo Catòlich aquell regne. Allavors fóu trasmès a don Lluís de Beaumont, comte de Lerin y Condestable de Navarra, a qui semblan correspondre los escuts que ornamentan la nomenada portada de Santa María.

Ajuntada aquella casa ab la d' Alba, exercí lo senyoríu fins a la època constitucional, com hem fet constar al començament del present article.

Per lo que se refereix a la part eclesiàstica, comptava una nombrosa comunitat de racioners de Santa María y de Sant Miquel ab lo séu prior, rector de la parroquia que constituía un dels oficialats del Arxiprestat d' Ager.

Castellserà

Lloch en lo plà d' Urgell, a 15 kilòmetres de Balaguer, igual distancia aproximadament de Mollerusa y 12 kilòmetres de Tàrrega, de quina estació de ferrocarril ordinariament se serveix, per la carretera que de aquella ciutat va a la població primerament nomenada, havent-hi servey públich de automòvils.

Confronta al N. ab Aladrell (Agramunt); al E., Boldú y Almenara Baxa; al S., Boldú y Penelles. Consta de 268 edificis y 81 cases y alberchs escampats pera los serveys agrícols ab una població total de 1,209 habitants de fet y 1,186 de dret. L' any 1831 tenía 650 ànimes en lo Corregiment de Lleyda y la jurisdicció era del Monestir de Poblet.

La parroquia es d' entrada en l' Arxiprestat d' Agramunt y diòcessis de la Sèu d' Urgell. Té ademés una ermita dedicada a Sant Sebastià a mitg kilòmetre al O. de la població, celebrant-se ab gran solemnitat festes lo día 20 de Janer y segón diumenge de Maig.

Lo séu terme, enterament plà y tot ell regat per dues cequies derivades del Canal d' Urgell dóna excel-lents produccions d' oli, aufals y remolatxa, grans, poch ví, verdures, etc. S' hi cría també bestiar menut.

Lo clima es temperat si bé excesivament calurós al estíu per trobar-se mólt enclotat.

La illuminació pública es elèctrica; té escoles de noys y de noyes y se comunica per camins carreters ab los pobles dels encontorns.

De la seva prosperitat agrícola ne són bona prova lo bon aspecte de la població y lo benestar de que disfruta.

Districte electoral de Balaguer.

Cubells

Vila situada al cim d' un turó que voreja la carretera de Lleyda a la Sèu; a 15 kilòmetres de Balaguer y 11 de Artesa de Segre. Afronta lo terme per N.

ab lo d' Alòs y Rubió; al E. ab lo de Foradada y Montclar; al S. ab lo de Montgay y Flix, y al O. ab los de Camarasa y la Assentíu.

Consta de 356 edificis reunits, 35 en l' agregat de la Torre de Fluvià y 207 entre cases y alberchs escampats, ab una població total de 1,325 habitants de fet y 1,357 de dret. En lo cens de 1359, lo lloch de *Cubelles* figura en la Veguería de Lleyda ab 89 fochs. L' any 1831 tenía 1,200 ànimes, en lo Corregiment de Lleyda y senyoríu del Marquès de Camarasa y la Torre de Fluvià sols ne comptava 50, y lo senyoríu pertanyía a N. Vega.

La parroquia, dedicada a Sant Pere, es d' ascens y comprèn la tenencia de la Torre, en l' arxiprestat de Balaguer y bisbat de la Sèu.

Clixé de Miguel Regás

Cubells.—Portada de la Esglesia del Castell

Té altres dues esglesies: la de Sant Miquel, que res de particular s' hi ob-

serva, y la de la Mare de Déu del Castell, ab una portada romànica interessantíssima, digna pariona de la d' Agramunt, que ja tením coneguda.

Del castell de Cubells se 'n té memoria en lo segle XI; l' any 1052 lo comte de Barcelona lo cedeix en feu a Ermengol d' Urgell. En 1057 lo meteix comte Ramón Berenguer lo dóna a Donya Almodis. Igualment que la castlanía de Camarasa y altres drets, passaren en lo segle XIII a Gueràu Alamany y després a Donya Constança, filla de Pere I. Los dos llochs nomenats, juntament ab lo de Montgay, foren regits per un batlle reyal, qui tenía a les seves ordres altres sotsbatlles. Al comprar Jaume II lo comtat d' Urgell, en penyora de la part de preu no satisfet, entre altres llochs donà lo de Cubells. Com se veu, des de que sortí aquesta vila del poder dels alarbs, a mitjans del segle XI, tingué relativa importancia, que devía conservar en lo segle XIII, com ho prova la esplendorosa pàgina artística que hi dexà cisellada y que ha restat fins ara quasi desconeguda.

Ademés de les escoles municipals de noys y noyes, les Germanes Dominiques hi tenen establert un colegi.

Entre los monts públichs que varen declarar-se enagenables, hi figuran la serra de la Quadra y Calvari (28 hectàrees); Arquells (180 hects.); Vall d' Artesa (4 hects.); Les Forques y Montniar (3 hect.); Serreta de la Mallola (5 hectàrees).

Cubells té lo dret de pastures en terme d' Alòs y gaudeix igualment de la facultat de llenyar en terme de Camarasa, limitada a les garrigues, puix no hi van compresos los arbres.

Fora de la carretera abans nomenada, té camins carreters y de ferradura pera comunicar-se ab los pobles vehins.

Districte electoral de Balaguer.

Donzell

Lloch en la conca del Ció, debaix de la serra de Montclar; a 30 kilòmetres aproximadament de Balaguer y uns 20 de Tàrrega que es la estació de ferrocarril que té més propera. Lo terme confronta al N. ab lo de Tudela; al E. ab lo de Oliola; al S. ab los d' Agramunt y Preixens y al O. Montclar, que toca ab lo de Cubells. Consta lo districte de 226 edificis y 738 habitants de fet y 740 de dret, repartits en la següent forma: Montclar, que es lo lloch més important del municipi, 122 cases y 406 habitants; Donzell, 64 y 178; Puelles, 24 y 92 respectivament.

Té ademés lo petit caseríu de Rocabertí y altres cases escampades fins al nombre de 16. L' any 1831 Montclar tenía 108 ànimes y lo senyoríu era del marquès de Palmerola; Donzell, 60 habitants y senyoríu de Pau Solà; Pue-

lles, 20 y senyoríu de N. Puigvert; y Rocabertí de Sant Salvador, 15 habitants y senyoríu de N. de Solà; tots corresponían al Corregiment de Cervera.

La parroquia de Montclar es d' ascens en lo bisbat de Lleyda y arxiprestat de Artesa de Segre; la de Donzell es de entrada en lo bisbat de la Sèu y arxiprestat d' Agramunt, y Puelles es tenencia de Puigvert en la metexa diòcessis. Celebran festa a Montclar los díes 25 de Juliol y 22 de Janer; a Donzell lo 15 d' Agost y lo 4 del propri mes a Puelles.

Clixé de Eduart Camps

Montclar. — Vista general de la població

Les produccions consistexen en grans, oli, ví, llegums. Lo canal d' Urgell entra en aquest municipi per la serra de Montclar, en la que hi ha una llarga foradada (157). La carretera que puja des de Montblanch y Tàrrega atravessa lo present districte en la secció de Agramunt a Artesa.

Hi ha escoles de noys, noyes y d' abdós sexes. Dos molins d' oli y les comunicacions ab los pobles vehins se fan per camins carreters y de ferradura.

Districte electoral de Solsona.

A Montclar, la casa del *senyor*, ab dos torrellons en lo frontispici, era situada a la plaça.

En lo cens de 1359, figuren la Donzell y Montclar ab 11 fochs cada un en la Veguería de Lleyda.

En la donació del comtat d' Urgell feta per Don Jaume II al séu fill Don Anfòs en 1314, al anomenar los castells y viles, parla també de La Donzell.

Fontllonga

Lloch situat en la vessant de una montanya que porta lo séu nom, a uns

(157) Veja-s p. 64.

30 kilòmetres de Balaguer, que es la estació de ferrocarril que té més propera y a 12 de la carretera d' Ager. Lo districte municipal agafa los pobles expressats a continuació y afronta per N. ab Sant Miquel de la Vall, en lo partit de Tremp; al E. ab Santa María de Meyà y Alòs; al S. ab Santalinya y al O. ab la Vall d' Ager.

Fontllonga, lloch ab 63 edificis, 209 habitants de fet y 206 de dret; en l' any 1831 comptava 125 habitants y corresponía al senyoríu de M. de Camarasa. La parroquia es de entrada y correspòn al arxiprestat de Balaguer y diòcesis de la Sèu d' Urgell.

Ametlla, 51 edificis, 158 habitants de fet y 160 de dret. En 1831 comptava 55 habitants y pertanyía a la colegiata de Ager. La parroquia que es rural de 2.ª classe, correspòn al arxiprestat de Ager, diòcesis de Lleyda.

Clixé de Lluís Marián Vidal

La Baronía de Sant Hoisme vista des de Oroners

Figuerola, 58 edificis; 154 hab. de fet y 146 de dret; en 1831 tenía 70 habitants y pertanyía al Prior de Meyà. La parroquia es de entrada y correspòn al arxiprestat de Meyà, diòcesis de la Sèu d' Urgell.

Massana, 29 edificis; 72 hab. de fet y 72 de dret. Es de la parroquia de Fontllonga.

Oroners, 30 edificis; 76 hab. de fet y 77 de dret. En 1831 comptava 75 habitants y era del senyoríu de N. Sobies. Es de la parroquia de Atmetlla.

Rubies, 10 edificis; 44 hab. de fet y 45 de dret. Es de la parroquia de Peralba, arxiprestat de Meyà, diòcesis de la Sèu d' Urgell.

Sant Hoisme, 23 edificis, ab una població de 72 hab. de fet y 78 de dret. En 1831 era del senyoríu de N. Sobies, ab 45 habitants.

Sant Just, 10 edificis; 18 hab. de fet y 23 de dret. Es de la parroquia de Règola.

Ademés hi han 79 cases y alberchs escampats, ab 116 hab. de fet y 109 de dret. Població total: 919 habitants de fet y 916 de dret.

En la Baronía de Sant Hoisme s' hi observan despulles de velles fortificacions y una esglesieta romànica.

En lo cens de 1359, apareix Font Longa ab 22 fochs.

Lo terme es montanyós y trencat, puix que s' extén per les vessants occidentals del Montsech de Rubies. Produheix grans, ví, oli y bones pastures. L' atravessa lo Noguera Pallaresa que s' ajunta ab lo Segre, debaix de la Massana. Té 7 molins fariners. Escoles d' abdós sexes a Fontllonga, Atmetlla y Figuerola. Los camins són de ferradura y no gayre bons, sobre tot los que se-n pujan per les escabrositats de la serra.

Monts públichs exceptuats de desamortisació: Jaubarola, 74 hectàrees; Malpartit y serra de les Roques (Fontllonga), 103 hectàrees; Congost, 52 hectàrees; Quadra de Montniar, 62 hectàrees; Jaubarola (Figuerola de Meyà), 56 hectàrees; Penya Alta y Rautrisxera (Massana), 37 hectàrees; Montsech (del Estat en terme de Rubies), 617 hectàrees. Entre los monts públichs considerats enagenables en 1896, figuran: Llanes y Cabesola (Fontllonga), 34 hectàrees; Serrat (Massana), 22 hectàrees; Teulera (Atmetlla), 12 hectàrees; y Llanes (Figuerola), 25 hectàrees.

Districte electoral de Tremp.

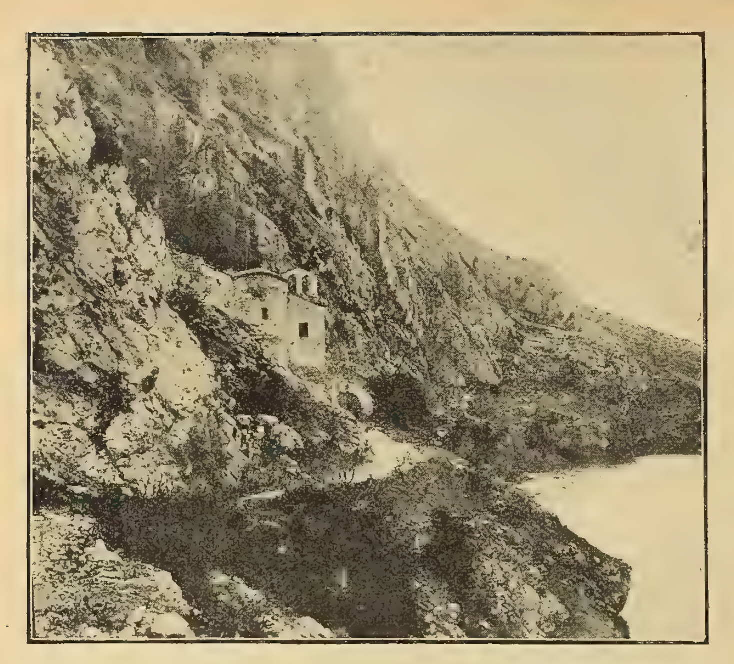
Foradada

Lloch situat debaix d' una penya foradada per la metexa naturalesa en lo faldar de la serra nomenada del Munt, a 20 kilòmetres de Balaguer que es la estació que té més propera. Afronta de NE. a S. ab terme de Montsonís, y al O. ab Cubells y Rubió.

Lo Districte municipal comprèn los següents llochs: Foradada, 66 edificis ab 242 habitants de fet y 230 de dret; Marcobàu, 17 ab 52 y 52; Montsonís, 61 ab 224 y 230; Rubió, 49 ab 218 y 221. Té ademés 69 cases o alberchs escampats, ab una població total de 801 habitants de fet y 798 de dret. L' any 1831 Foradada de Montsonís tenía sols 47 ànimes, era del corregiment de Cervera y lo senyoríu pertanyía a Rocabruna y Sans.

La parroquia de Foradada (R. 2.ª) y la de Montsonís (E) són del arxiprestat de Artesa de Segre en la diòcesis de Lleyda; y la de Rubió (R. 1.ª) del arxiprestat de Balaguer, bisbat de la Sèu.

Atravessa aquest terme la carretera de Lleyda a la Sèu en la secció de

Clixé de Joan Comabella
Foradada (Montsonís).—Pas del Segre a Salgar

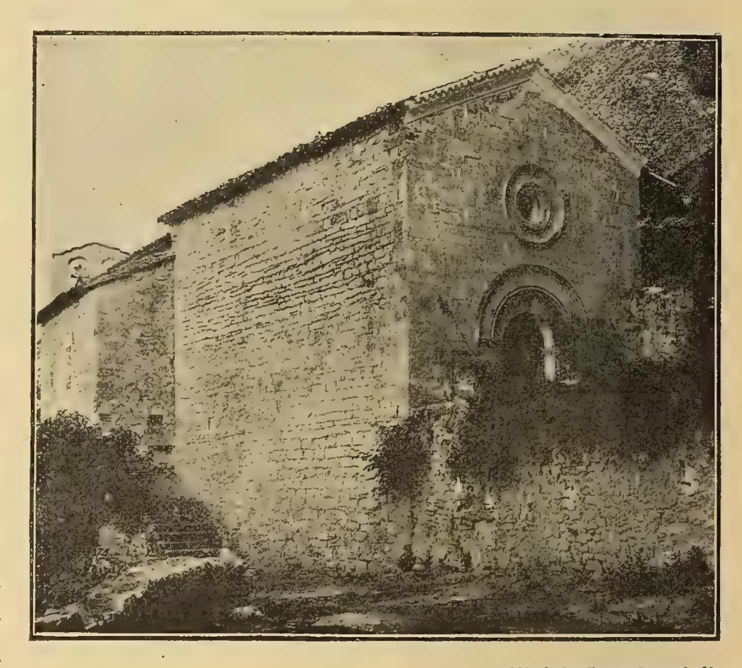
Balaguer a Artesa y lo canal d' Urgell per Montsonís y Marcobàu que estàn incluits en la *Çona superior.*

Les produccions naturals, consistexen en grans, ví, oli y pastures péra lo bestiar.

Hi ha escoles de noys y de noyes.

Districte electoral de Tremp.

En lo terme de Montsonís y a la vora esquerra del Segre en mitg del engorjat que allí forma la seua corrent, se troba lo que havía sigut convent de Nostra Senyora del Carme de Salgar, protegit en part per la metexa penya y rodejat de grans estimballs; lloch a posta pera fer-hi vida retirada com ho havía practicat lo *senyor de Salgar* segons la tradició assegura, qui dexà aquestes terres als PP. Carmelites calçats. Se díu igualment que dita orde aprofità aquest punt que resulta ésser un veritable desert, pera los religiosos que merexían algún càstich per faltes comeses; y no sería estrany que axò sigués cert, puix la comunitat se reduhía tot lo més a quatre persones.

Clixé de Joan Comabella
Foradada (Montsonís). — Esglesia de Nostra Senyora de Salgar

S'ignora la època de la seua erecció, però se crèu fundadament que la entrega a dita orde se

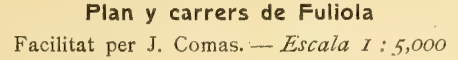
atrassa al any 1404. Entre mitg de la esglesia y del convent hi ha un pati que los separa. Aquella es senzilla, ab porta adovellada y espadanya pera les campanes. Des de lo convent ficat en part dins de la bauma, un mal viarany que va resseguint la penya, porta a una cova y d' aquesta se puja a altra de més alta ahont se venera una antiga imatge. La Verge de Salgar es obgecte de molta devoció en la rodalía y es costúm visitar-la en romiatge los pobles de Montsonís, Foradada, Montclar, Cubells y Oliola.

Hi han en aquests endrets infinitat de baumes y cavernes, essent la *cova del Bandoler,* dalt de la montanya, la més important ab tot y no oferir gran interès comparada ab les que se conexen en altres punts de la metexa ribera del Segre.

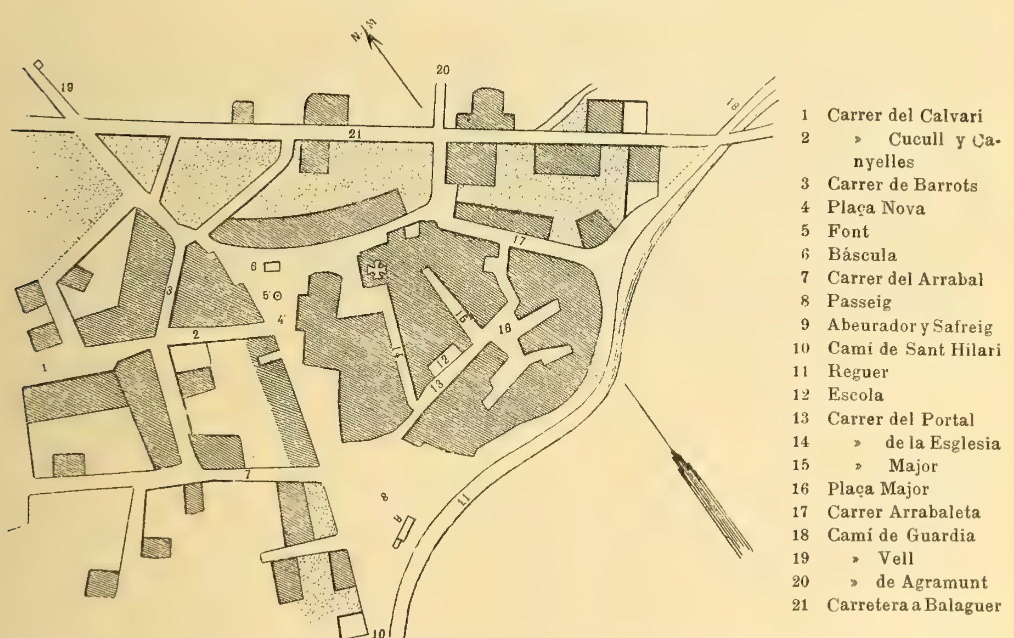
Bibliografía de Salgar.—Las casas de religiosos en Cataluña, per Gayetà Barraquer Pbre.—*Les Coves de Salgà,* per Joseph Maluquer y Nicolau, en lo *Butlletí del Centre Excursionista de Cata'unya,* vol. XII.

Fuliola

Lloch en lo plà d' Urgell a uns 20 kilòmetres aproximadament de Balaguer y 8 de Bellpuig, que es la estació de ferrocarril que té més propera. Se

Plan y carrers de Fuliola
Facilitat per J. Comas.—*Escala 1 : 5,000*

troba comprès entre los términs de Almenara, La Guardia, Tarròs, Tornabous, Barbens y Boldú.

Consta de 224 edificis, més 26 escampats pêl terme ab una població

de 792 habitants de fet y 810 de dret. En 1359, lo Castell de la Fuliola apareix ab 5 fochs, en la Veguería de Cervera. L' any 1831 tenía 31 vehins, en lo

Corregiment de Lleyda y la jurisdicció era del Monestir de Poblet. La parroquia dedicada a Santa Llucia, es d' entrada, en l' arxiprestat d' Agramunt, bisbat de la Sèu y celebra la festa lo día 13 de Desembre. Lo terme regat per lo canal d' Urgell produheix grans, oli, ví

y fruytes. L' atravessa la carretera de Tàrrega a Balaguer. Hi ha escoles de noys y de noyes, la illuminació pública es elèctrica y per camins carreters se comunica ab los demés pobles dels encontorns.

Districte electoral de Balaguer.

En la concordia feta en 1307 entre lo rey y lo comte d' Urgell sobre la jurisdicció d' alguns pobles, entre altres que s' anomenan s' adjudica al comte, la Fuliola.

Ivars de Noguera

Lloch en la baxa Ribera del Noguera Ribagorçana a uns 20 kilòmetres de Balaguer y 23 de Lleyda aproximadament. Afronta lo terme per N. ab lo

de Boix; E. y S., Algerri y O. Alfarràs y Andaní. Consta de 135 edificis y 13 escampats pera los serveys agrícols ab una població de 477 habitants de fet y 483 de dret. L' any 1831 tenía 200 habitants, venía comprès en lo Corregiment de Lleyda y la jurisdicció senyorial del Marquès d' Alfarràs. La parroquia dedicada a la Assumpta es d' entrada en l' arxiprestat d' Ager, diòcessis de Lleyda y celebra la festa lo día 15 d' Agost y 20 de Janer.

Lo terme es regat per una cequia que se desvía del ríu abans esmentat y produeix grans, oli, ví, cànems, llegums y excelents fruyts. Cría bestiar menut.

Té un molí fariner; escoles de noys y noyes y les comunicacions més fàcils són per Algerri y Alfarràs.

Districte electoral de Tremp.

Ivars de Urgell

Lloch en la extensa plana que li dóna nom, a uns 20 kilòmetres de Balaguer, emprò la més propera estació es la de Bellpuig. Confronta al N. ab los

térmens rurals de Montsuar y Montaler; al E., lo de Barbens; al S., Bellpuig y al O. lo de Vallvert. Consta tot lo districte de 289 edificis y 928 habitants de fet y 930 de dret, distribuits en la següent forma entre los séus agregats:

Ivars, 175 edificis y 742 habitants; *Montaler y Montsuar*, 14 cases y 39 habitants; *La Sendrosa*, 26 y 36 respectivament; y *Vallvert*, 35 edificis y 111 ànimes, ademés de 39 cases y alberchs escampats.

La parroquia de Ivars es d' entrada, celebrant festa lo 14 de Setembre, y la de Vallvert, rural 1.ª; abdues del bisbat de la Sèu; la primera pertany al arxiprestat d' Agramunt y la segona al de Balaguer.

Lo terme es regat per lo canal d' Urgell y produheix grans, ví, oli, hortalices, fruytes, etc. Té dues prempses d' oli y una fàbrica de alcohol.

Escoles de noys y de noyes,

Se comunica per bons camins rodats ab los pobles dels voltants.

Clixè de Antoni Güixens

Ivars d' Urgell. — Vista general de la població

A cosa d' un quart de la població hi ha la ermita de Ntra. Sra. de la Horta, que es mólt venerada.

Se troban en aquest terme diferentes fonts, y a mitja hora al S. de la localitat, l' estany que li dóna nom del qual ne correspòn bona part al terme de Castellnòu de Seana. Districte electoral de Balaguer.

Linyola

Vila en lo plà d' Urgell a uns 12 kilòmetres de Balaguer y 8 de Molleru-

Clixé de Antoni Güixens

Linyola. — Esglesia parroquial

sa, estació de ferrocarril més propera, y ab la qual hi té servey de carruatges. Afronta per N. ab terme de Bellcayre; al E. ab lo de Ivars; al S. Utxafa-

ba y al O. Archs y Poal.

Consta de 331 edificis y 24 d' escampats ab una població total de 1,439 habitants de fet y 1,449 de dret. En 1359 lo castell de Lineola en la Veguería de Lleyda tenía 30 fochs. L' any 1831 Li-

Clixé de Antoni Güixens

Linyola. — Vista general de la població

nyola y Terme de Tarroges comptava 702 ànimes en lo Corregiment de la Capital y la jurisdicció senyorial era del Duch de Cessa.

La parroquia es d' entrada en l' arxiprestat de Balaguer y diòcesis de la Sèu d' Urgell. Celebra festa lo 15 d' Agost y 22 de Maig.

Lo terme, regat per lo canal d' Urgell, es rich en tota mena de produccions, essent les més importants lo grà, oli, aufals, verdures y fruytes y cría també bestiar.

Té escoles de noys y de noyes dues prempses d' oli y per camins rodats se comunica ab los pobles vehins.

Districte electoral de Balaguer.

En l' enfeudament que féu lo rey D. Pere, a D. Ermengol, del comtat d' Urgell en 1278, s' esmenta lo castell y vila de Linyola.

Menàrguens

Vila situada a la dreta del Segre, a 8 kilòmetres de Balaguer y 15 de Lleyda, junyida per un braç de ferrocarril ab la vía estreta de Mollerusa a Balaguer.

Consta de 243 edificis y 82 més escampats pêl terme ab una població total de 1,285 habitants de fet y 1,119 de dret. L' any 1359 figurava ab 42 fochs en la Veguería de Lleyda. En 1831 tenía 1,000 ànimes en lo Corregiment de la Capital y lo senyoríu era reyalench.

La parroquia es d' entrada en l' arxiprestat de Balaguer y bisbat de la Sèu. Celebra festa lo 22 de Janer y tercer diumenge de Maig.

En lo ram industrial cal esmentar la gran fàbrica coneguda per «Sucrera del Segre».

Hi ha escoles de noys y de noyes; la illuminació pública es elèctrica y per regulars camins rodats se comunica ab los pobles dels encontorns.

Lo séu terme que té bona part de regadíu produheix grans, oli, ví, canem. Lo principal conrèu, quan no lo limitan com ara succeheix, es lo de la remolatxa.

Districte electoral de Balaguer.

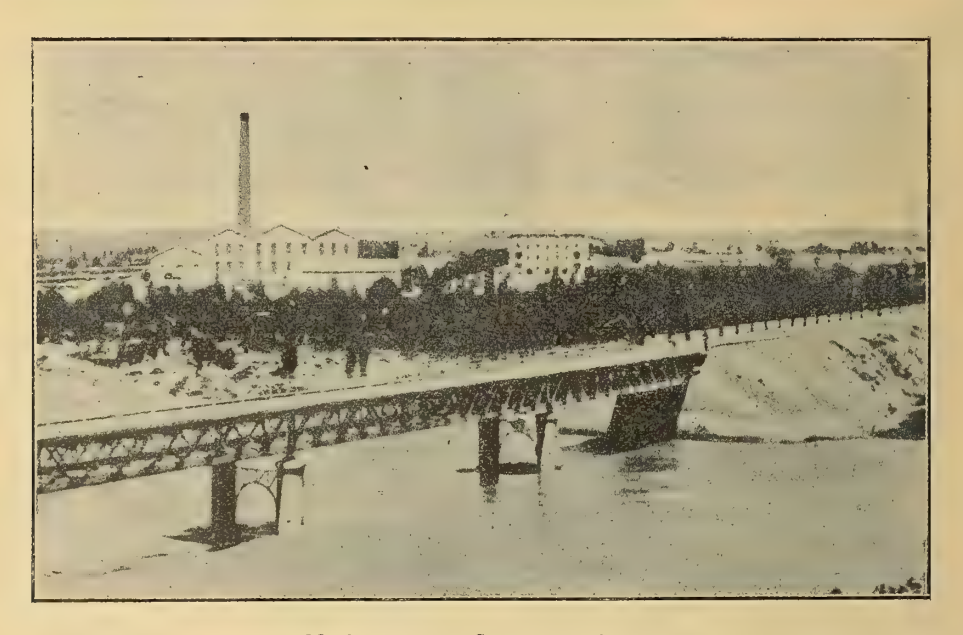
Ab lo nom de *Meraneges* figura en la carta de fundació y dotació del monestir de Bellpuig de les Avellanes, de 1166.

Consta lo castell y vila de Menàrguens en la donació feta pêl rey Don Jaume II al infant Don Anfòs en 1314, declarant-lo com a territori feudal.

En lo séu terme hi ha la gran fàbrica de la «Sucrera del Segre», que es l' establiment industrial més important de la provincia. Està emplaçada en una superficie de 80,985 metres quadrats. Consta de tres naus de 130 metres de llargaria per 49 d' ample, y altres tres edificis en los quals s' hi troban instalades diverses dependencies, abarcant tota la construcció una superficie de 8,785 metres

quadrats. Dintre del recinte tancat de la fàbrica, existexen dos edificis més, destinats un a casa de bàscules y altre a magatzèm d' adobs. Fora del tancat hi ha una casa de tres estatges, destinada a habitació del director y empleats, y altra de dos estatges pera obrers y una quadra y magatzèm d' arrèus.

Pera emmagatzemar la remolatxa, té 10 sitges de cabuda de 1,000 tonelades cada una, y pera donar moviment als diferents aparells de la fàbrica, mon-

Menàrguens. — «Sucrera del Segre»

tada ab tots los avenços, hi han dues màquines de vapor de 150 cavalls cada una. La una fà moure la secció de la difusió y la altra les turbines y cristalisadors.

Lo servey elèctrich es format per una màquina de vapor de 150 cavalls, dos dinams de 110 volts y 700 ampers cada un y un quadro de distribució ab tots los seus accessoris.

Pera obtenir l' aygua necessaria, a la vora del Segre y a 200 metres de la fàbrica, hi han dos electromotors de 110 volts y 235 ampers cada un, que portan aparellades dues bombes que axecan l' aygua del ríu a una base de 5,000 metres cúbichs de cabuda.

Pera lo séu servey, té la «Sucrera del Segre» lo ferrocarril econòmich de vía estreta, que va de Mollerusa a Balaguer, de que hem parlat en la secció de comunicacions, obert al públich en Novembre de 1905. Poch abans de la estació de Térmens, arrenca lo brancal de Menàrguens, que atravessa lo Segre per un pont de ferre construit per la «Maquinista Terrestre y Marítima» de Barcelona. Encara que sía explotat per la Societat «General Azucarera», continua essent proprietat de la «Sucrera del Segre».

Montgay

Lloch en la ribera del Ció a 12 kilòmetres de Balaguer y 18 de Mollerusa, de quina estació ordinariament se serveix, podent fer los transports ab carruatge. Afronta lo terme per N. ab lo de Cubells; E. Torre de Fluvià y Butsenit que forma part del districte; S. Butsenit y Bellmunt y al O. ab los de Cubells y la Assentíu.

Lo municipi consta de 344 edificis, 1,205 habitants de fet y 1,243 de dret. A Montgay ne corresponen 753 y 154 edificis y a Butsenit 408 y 98 respectivament; les altres 92 cases y alberchs se troban escampats pêl terme. En lo cens de 1359 figuran en la Veguería de Lleyda ab 27 fochs a *Muntgay* y 14 a *Burcenich* (158). L' any 1831 tenía 300 ànimes lo primer, ab lo senyoríu corresponent a N. Antich y 200 lo segón y lo senyoríu del Monestir de Poblet; abdós del Corregiment de Lleyda.

La parroquia de Montgay, es d' entrada, en l' arxiprestat de Balaguer y diòcesis de la Sèu y la de Butsenit, d' ascens en l' arxiprestat d' Artesa y bisbat de Lleyda. Se celebra festa lo 15 y 16 d' Agost que es la titular; tercer diumenge de Maig y per Sant Isidro. Lo terme es per un regular planer, ab petites serretes y es regat per dues cequies derivades del Canal d' Urgell. Les seues produccions consistexen en oli, aufals, remolatxa, grans, ví y podría introduhirse lo conrèu del blat de moro, al que no hi estàn gayre afectats. Cría bestiar menut. Hi han escoles de noys y de noyes; tres prempses d' oli y un molí fariner.

Per camins carreters se comunica ab los térmens vehins de Cubells, Bellmunt, Preixens y Bellcayre. Districte electoral de Balaguer.

Lo castell de Montgay fóu donat pêl rey als marmessors del comte Ermengol en seguretat de les 900 lliures jaqueses que se-ls hi havía de pagar.

Montgay, juntament ab Camarasa y Cubells, en 1046 dexà de formar part del reyalme alarb en Çaragoça, per passar a formar-ne del de Lleyda, sots lo govern del séu rey Almudafar, y en 1050 ingressà al Comtat de Barcelona.

Sempre mes estigué Montgay, dintre la batllía reyal de Camarasa, havent-hi un sotsbatlle, qui estava a les ordres del batlle reyal, residint a Camarasa. A mes del sotsbatlle, hi havía un castlà especial per la custodia del séu castell, càrrech ocupat per Arnàu de Montgay del 1290 al 1299.

Bibliografía.—F. Carreras y Candi, *Caciquisme polítich en lo segle XIII,* publicat al *Boletín de la R. Academia de Buenas Letras de Barcelona,* v. III.

Oliola

Lloch en l' extrém oriental del partit ratllant ab lo de Solsona y conca del Llobregós, a uns 32 kilòmetres de Balaguer y 30 de Tàrrega aproximada-

(158) Equivocadament hem atribuit aquesta nota a la ermita de Butsenit al parlar del terme de Lleyda.

ment, enclavat entre Pons y Agramunt. Consta lo municipi de 289 edificis, 923 habitants de fet y 859 de dret, descomposant-se en la següent forma entre los pobles que comprèn lo districte: Oliola, 57 edificis ab 225 habitants de fet; Coscó, 20 ab 102; Gos, 12 ab 58; Miranella, 13 ab 51; Plandogàu, 33 ab 117; Renant, 10 ab 25. Hi han ademés 144 cases y alberchs escampats ab 345 habitants. Oliola comptava 106 ànimes l' any 1831 en lo Corregiment de Cervera y senyoríu era del Duch de Cardona. Lo de Coscó pertanyía al Capítol de la Catedral de la Sèu. La parroquia de Oliola es d' entrada, en l' arxiprestat de Pons, y la de Coscó rural 1.ª en lo de Agramunt, bisbat de la Sèu. Celebra festa lo 28 de Janer.

Les principals produccions consistexen en grans, oli pera lo que hi han 20 prempses en tot lo districte, ví, llegums y pastures pera lo bestiar. S' explotan algunes guixeres. Té escoles de noys y noyes a Oliola y Coscó.

Districte electoral de Solsona.

Os

Vila situada en un turó a la esquerra del ríu Farfanya y a 420 metres de altitut aproximadament sobre lo nivell del mar, en la jurisdicció del Abadiat de les Avellanes, a 14 y mitg kilòmetres de Balaguer y 32 de Lleyda per lo camí més dret y 42 per camí rodat. Un braç de carretera la posa en comunicació ab la que va de la primera ciutat nomenada a Ager, en la qual hi ha servey públich de carruatges, invertint-se dues hores en lo recorregut. Afronta lo terme per N. ab los de Alberola y Tartarèu; té al E. Gerp y Vilanova de les Avellanes; al S. los de Figuera y Castelló de Farfanya y al O. los de Tragó y Boix. Ab lo séu agregat de Gerp, consta de 498 edificis y una població total de 1,286 habitants de fet y 1,378 de dret. Corresponen a Os 259 edificis y 959 ànimes y a Gerp 81 y 289. Les 158 cases y alberchs restants són escampats pêl terme, entre les quals deuen esmentar-se les d' Aguilar, Cièrvoles y lo Monestir de les Avellanes. En 1359, Os tenía 54 fochs en la Veguería de Lleyda y Gerp 28. L' any 1831 hi havía a Os 655 ànimes y a Gerp 150. Eran del senyoríu del Abat de les Avellanes y del bisbe de Solsona respectivament. Corregiment de la Capital.

La parroquia de Os dedicada a Sant Miquel Arcàngel, es d' ascens en l' arxiprestat d' Ager, en la diòcesis de Lleyda y celebra la festa lo 29 de Setembre. La de Gerp, sots la adoració del Salvador, (6 d' Agost), es d' entrada en la diòcesis de la Sèu y arxiprestat de Balaguer. Hi ha ademés los santuaris de Nostra Senyora de Cièrvoles y Nostra Senyora d' Aguilar, als que s' hi va en romiatge los dies 23 d' Abril y 1 de Maig.

Lo terme es montanyós, emprò de bona qualitat les terres dels fondals

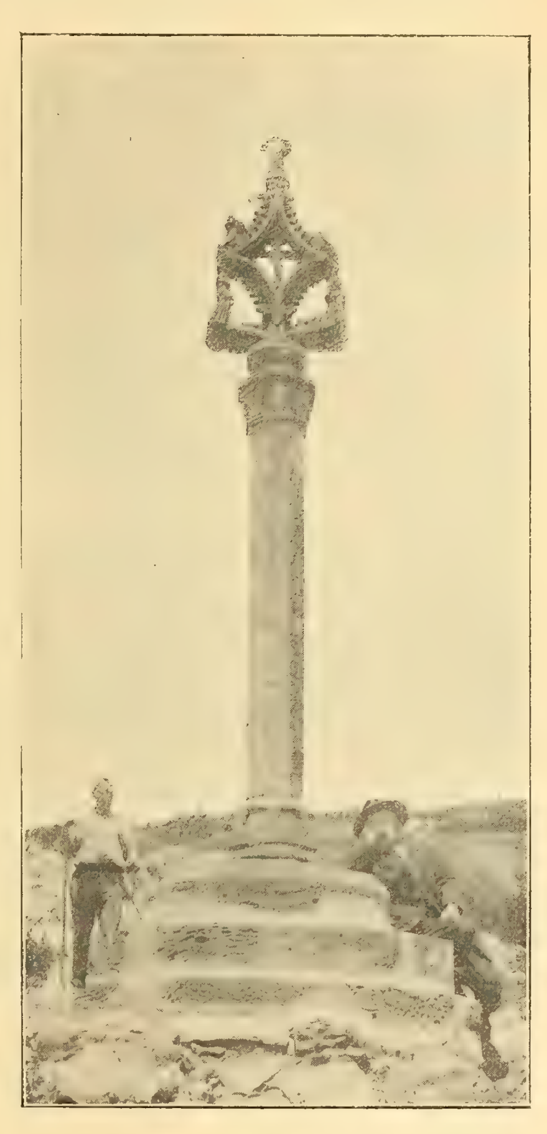
que són regades per les cequies de poca importancia que se desvían del Farfanya, nomenades Llumenar, Caragol, Grau. Les produccions consistexen en grans, olis, llegums y pastures pera lo bestiar menut que s' hi cría. Segons parer del ilustrat metge titular d' aquest districte, Don Ermengol Cirera, qui nos ha facilitat valioses notes dels pobles que comprèn l' Abadiat, podría introduhir-s'hi ab èxit lo conrèu del atmetller y la regeneració de la vinya. Hi abunda la pedra caliça y lo guix, essent lliure la explotació. Resta sense explotar una mina de ferre. Entre les montanyes més conegudes, figuran lo Montassor, La Mata y Guardialta, ab altituts aproximades de 650, 580 y 540 metres sobre lo nivell del mar.

Atravessan lo terme la susdita carretera, los camins carreters de Balaguer (quasi perdut) y lo de Tartarèu y camins de ferradura a Balaguer, Castelló de Farfanya, Algerri, Tragó, Avellanes, Camarasa y ríu Segre.

Existexen en aquest districte cinch prempses d' oli y quatre molins fariners.

Ademés de les escoles municipals de noys y noyes, hi tenen obert un col-legi les germanes Dominiques.

Com a fill ilustre d' aquesta vila, cal esmentar lo P. Cirera, director del Observatori astronòmich del Ebre, que la Companyía de Jesús té establert en la ciutat de Tortosa.

Clixé de Juli Soler

Convent de les Avellanes. — Creu de Terme

Districte electoral de Tremp.

L' històrich poblet de Gerp, que donà nom al comte d' Urgell Ermengol IV, per haver dirigit des de aquest punt l' atach a Balaguer l' any 1070, se trobava situat en un repèu de serra a la esquerra del Segre, en lo camí d' Avellanes; emprò, de poch temps ençà, s' han anat edificant noves cases en la part planera, ahont hi té una frondosa horta,

y en lo primitíu lloch no hi acaba de quedar ningú. Pere Gueràu, fill de Gueràu Ponç de Cabrera, de qui se té memoria en 1115, conquerí lo *malignum castrum de Os,* com ell l' anomena. En aquestes parts de Farfanya, hi tingué en lo segle XII, una torra o castell lo cavaller sarrahí Almofarani, passant al cristià Mir de Toló y d' aquest, en 1195, al monestir de Poblet.

Lo Rey possehía la host y cavalcada en lo terme d' Os, del qual se 'n apoderà lo vescomte Ramón de Cardona, al començar lo reynat de Pere II.

En lo cambi de Santalinya, entre Ramonet de Cardona y Jaume I, que hagué de revertir a la Corona, parla del castell de Hos, del que díu que es en Farfanya (mitjans del segle XIII).

En l' enfeudament que en 1278 féu lo rey Don Pere a Don Ermengol, del comtat d' Urgell, se parla entre altres dels castells de Os y de Montassor. En aquest derrer lloch s' hi poden veure encare les runes del nomenat castell y una vella esglesieta.

Clixé de Joseph de Romero y de G.

Bellpuig de les Avellanes. — Porta de la esglesia

En seguretat del esponsalici de 100,000 sous jaquesos que en 1314 féu l' infant Don Anfòs a Donya Teresa, donà a aquesta los castells y llochs de Os, Tartarèu y Castelló.

Se troba en aquest terme lo cèlebre monestir de Santa María de Bellpuig de les Avellanes qual fundació, en 1166, es deguda al Comte d' Urgell Ermengol VII y a sa muller Na Dolça.

Abans de otorgar la esmentada carta, Joan d' Organyà havía obtingut ja lo *Mons de Mollet* o *de Malet* fent vida eremítica en una cova del lloch de Muro, segons los Anals Premostratenses, y a qui se li havían ajuntat altres companys, alguns de ells, segons sembla, procedents del monestir de Vallclara, que abandonaren per causes avuy desconegudes.

Los susdits comtes dotaren explèndidament lo novell monestir ab diferentes finques y altres drets que tenen en los térmens d' Alòs, vila nova de Pri–

và, (avuy de la Sal), Balaguer, Lleyda, Menàrguens y prohibí que sense lo séu consentiment o dels seus successors passés aquesta casa a altra orde y que no se subgectés ni obehís a altra esglesia que no sía la d' Urgell.

En 1168 ja era construida la esglesia que fóu dedicada per lo bisbe d' Urgell Arnàu de Prexens, en qual acte li concedí entre altres coses, la meytat dels delmes y tota la primicia de Campríu. Mes aquesta no es pas la que existeix avuy sinó la que s' alçava en lo Mollet o Malet sots la invocació de la Mare de Déu en l' acte de la Adoració dels Reys, d' ahont va nàxer la costúm d' anar-hi la Comunitat en semblant diada, y en ella se guardavan les relliquies de Joan d' Organyà, qui fóu venerat com a sant.

Clixé de Juli Vintró

Bellpuig de les Avellanes. — Claustre

En lo testament d' Ermengol VII otorgat en 1177, li donà la vila de Bellcayre, disposant lo séu enterrament en aquella esglesia.

En lo començament del segle XIII obtingué lo Bonrepòs, quedant des de llavors com Priorat del de Bellpuig. Ab igual caràcter figura després de 1224 lo de Sant Nicolàu, del quin hem parlat al descriure Fontdarella. Més tart adquirí lo de Santa María de la Alegría, en lo bisbat de Lleyda, ahont residía un canonge.

Arribà a tenir domini espiritual y temporal en los pobles de Les Avellanes, Os, Tartarèu, Santaliñya y Vilanova y tots los térmens que comprenía l' Abadiat y Baronía; los batlles prestavan jurament en mans del Abat, qui tenía lo séu tribunal o cort a Balaguer y lo Capítol era qui nomenava lo jutge que lo presidía. Lo Capítol era cosenyor del Marquesat de Camarasa, igualment que lo de la Sèu, del qual eran considerats com individuus, ab dret de seure en lo cor d' aquella Catedral. L' Abat tenía lo títol de Baró ab veu y vot en Corts, podent ésser insaculat en la Diputació y gosant de iguals prerrogatives que los altres abats de Catalunya.

Com a notabilitats d' aquest monestir, deuen esmentar-se los PP. Caresmar, Pasqual y Martí, que tant contribuiren a enaltir los estudis històrichs en les derreríes del segle XVIII y primers del XIX. Guardava preciositats bibliogràfiques en còdex y manuscrits, ademés d' un petit musèu ordenat per lo P. Pasqual, qui dexà inèdita la famosa obra *Sacræ antiquitatis Cathalonia Monumenta*. Los comtes d' Urgell ab los quals està íntimament lligada la historia de aquest monestir, hi tenían un palàu al costat de Mitjorn. De la primitiva construcció restan los claustres romànichs ab columnes aparellades, en les que s' apoyan los archs de mitg punt, resseguits per senzilla motllura; alguns dels capitells sols se troban desvastats. Allí hi tenían sepultura los frares.

Clixé de Juli Soler

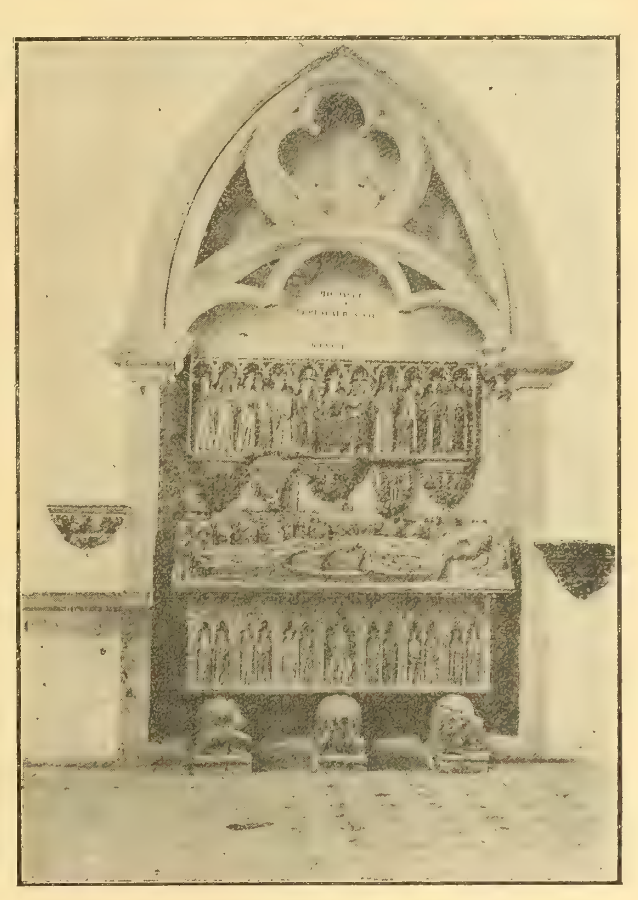
Bellpuig de les Avellanes. — Absís de la esglesia

La esglesia afecta la estructura d' una creu. En lo braç inferior, devant del presbiteri, lo cor contenía més de 70 seyents. Sofrí grans desperfectes: després d' haver sigut abandonada y a punt d' enderrocar-se per complert, fóu reconstruida per una comunitat de Trapenses que hi establí uns vintivuyt anys enrera lo Marquès de la Pezuela, allavors propietari de la finca y fóu llàstima que no hi continuessen, puix eran una garantía pera la conservació d' aquell monument arquitectònich. Per l' aspecte general que presenta, es de creure sa construcció del segle XIV; axí semblan denotar-ho los calats finestrals del absís, l' arquejat que va resseguint per sobre dels contraforts y la ben treballada porta que s' obra a la part forana del edifici en un còs avançat sota lobu-

lada arquació. Cinch archs en lo mur rebaxat arrencan d' altres tants fexos de columnetes en quals capitells aparexen capritxosament barrejats ab fullatge, l' escut d' Urgell, en forma d' escachs, lo del monestir, que consistía en una montanya de plata en camp vermell, y un altre ab lleó rampant, que, segons tradició, eran les armes de la casa d' ahont ixqueren los fundadors.

Emperò lo més notable que podía admirar-se a Bellpuig, eran los sepulcres que han guardat fins l' any 1906 les cendres dels comtes urgellesos.

En lo presbiteri, dessota d' un calat ninxo gòtich, hi havía lo d' Ermengol VII, segons resava una inscripció estargida en la paret. La urna, bellament esculpturada, descansa-va sobre tres lleons de pedra; en la part devantera y en lo centre l' efigie del Salvador assegut; y en tres compartiments per banda, dividits cada un en dos per ayroses columnetes, d' ahont arrencan lobulats arquets, los dotze Apòstols en posició dreta. La separació d' aquests compartiments serveix de peana a altres figuretes de delicat dibuix, lo meteix que los calats que les cobricelan. S' extén demunt la tomba l' estàtua jayent del comte primorosament cisellada, ab trajo talar, capa a usança d' aquell temps y espasa debaix de ses mans creuades. Per diferents costats campejan escuts de la casa d' Urgell. Al séu voltant una munior de figures en alt relléu ab lo cap cobert, en actitut de plorar, y al demunt, en ample requadre de llarch a llarch del sepulcre, lo Capítol premostratense presidit per l' Abat, en actitut de pregar; a la banda dreta àngels ab encensers, y a la esquerra se-n veuen altres que acompanyan l' ànima del difunt. A sobre de tot de tan bell monument sepulcral, la Verge ab l' infant Jesús als braços y a cada costat hi havía hagut dues estàtues ab hòmens a cavall, endolats per la mort del séu senyor.

Clixé de Juli Vintró

Bellpuig de les Avellanes. — Sepulcre de Ermengol VII

En Monfar atribuía aquest enterrament a Ponç de Cabrera, creyent pertanyía a Ermengol VII lo que hi havía al séu devant al costat del Evangeli a sobre lo de donya Dolça. Mes lo P. Caresmar, qui examinà detingudament lo sepulcre descrit, assegura fundadament ésser d' Ermengol VII les despulles allí guardades, perque lo cadavre, apar de persona morta ab violencia, puix encara conservava un troç de sageta incrustada en los ossos de la espatlla, y ja sabèm que Ermengol VII fóu assessinat l' any 1184 prop de Requena. Devant d' aquest enterrament, en la banda del Evangeli, sota gòtica arcada de cinch lòbuls, resseguits per sensill guardapols, hi havía dos sarcòfachs més contenint les cendres de donya Dolça y al séu demunt lo d' Ermengol X, abdós ab estàtua jayent de tamany natural y adornats ab cinch escuts d' Urgell y de Catalunya, alternats en lo primer, y ab los d' Urgell solsament en lo segón, distribuits en trilobats requadros, lo meteix que l' anterior.

Clixé de Juli Vintró

Bellpuig de les Avellanes. — Sepulcres d' Ermengol X y Na Dolça

En la paret del presbiteri, enrondant los sepulcres, hi havían hagut antiguament, banderes, estandarts y trofèus de guerra que lo temps ha anat consumint.

En lo braç del creuer que arrenca del costat de la Epístola, en la capella del Sant Christ, s' hi veya altre sarcòfach ab les armes d' Urgell gravades en sis escuts disposats com los abans descrits, descansant sobre dos lleons de fantàstich aspecte, essent digne d' observar-se la estàtua de guerrer y llarga espasa sobre lo pit ab les mans creuades. S' ha vingut creyent si era del comte Alvar, per més que en Monfar l' atribueix al comte Ermengol, fundador del convent de Predicadors de Balaguer.

En lo meteix creuer, però en la part corresponent al Evangeli, cridava la atenció una altra sepultura mólt curiosament treballada, en set escuts sense armes ni senyal de que n' hi hagués hagut.

Qui visite avuy Bellpuig de les Avellanes, ja no podrà saborejar lo gust artístich que presidía en aquests enterraments, puix fóren venuts l' any 1906 pera transportar-los a Anglaterra. Aquest escandalós fet, va moure un estat d' opinió tal, que hi varen haver d' intervenir les autoritats eclesiàstica y judicial, però lo cert es que no han tornat fins ara los sepulcres al lloch de la sua procedencia.

Les despulles dels comtes fóren traslladades a la vehina parroquia de Vilanova de la Sal, precisament en lo meteix poble fundat per Ermengol VII y donat al propri monestir: *villam novelam de Privadano quam noviter edificavimus et populavimus*, com díu l' acta remembrada en lo començament d' aquest article.

Ja que la Providencia ha vetllat per les venerables cendres d' aquells qui tan honraren la nostra historia ab les sues proeses, los urgellesos farían una obra meritoria si procuressen hostatjar-los en forma que no desdiga de la alta gerarquía de que anavan revestits los nomenats comtes, quan, en lo segle XII, compartían ab la Casa de Barcelona los destíns de la terra catalana.

Bibliografía. — *Viaje literario á las iglesias de España*, per Jaume Villanueva, Pvre.—*Bellpuig de les Avellanes*, per Ceferí Rocafort, «Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya», any 1906.— *Sacræ antiquitatis Cathalonia Monumenta*, per lo P. Jaume Pasqual. — *Las casas de religiosos en Cataluña*, per lo Rnt. Cayetà Barraquer, Pvre.

Penelles

Lloch en l' extrém N. de la plana d' Urgell a 12 kilòmetres de Balaguer y 14 de Mollerusa, de quina estació ordinariament se serveix. Passa pèl terme la carretera de Balaguer a Tàrrega y té camins rodats que van a tots los pobles dels encontorns. Afronta per N. ab lo de Bellmunt; E. Castellserà, y Bellcayre al O. Comprèn aquest districte los caseríus de Almasor, Ballestar, Torre del Remey, los Falcons y Torre-Neral, formant un total de 167 edificis y 983 habitants de fet y 993 de dret, dels quals ne corresponen a Penelles 113 edificis y 520 habitants, havent aumentat la seua població, mercès al canal d' Urgell, puix que l' any 1831 sols tenía 64 ànimes. Lo senyoríu era de la comanda de Barbens de la orde de Sant Joan de Gerusalèm.

La parroquia, dedicada a la Degollació de Sant Joan, es d' entrada en l' arxiprestat d' Agramunt y diòcesis de la Sèu. Celebra la festa major lo día 29 d' Agost y altres festes lo primer diumenge de Maig y tercer día de Nadal. Hi ha residencia d' un capellà en la Torre del Remey, adscrita a la parroquia de Boldú en lo meteix arxiprestat.

Les principals produccions consistexen en les generals del Urgell, conreuant-se especialment molta aufals y remolatxa que consúm la «Sucrera del Segre». S' hi cría també bestiar.

Hi ha escoles complertes de noys y noyes; una prempsa d' oli; una fàbrica d' ayguardent y altra de farina. Districte electoral de Balaguer.

Al parlar d' aquest terme dèu fer-se esment de la gran colonia agrícola de la Torre del Remey, la qual agafa uns sis kilòmetres de extensió ab una trentena d' edificis. Es proprietat de D. Ignaci Girona, qui ha esmersat una quantiosa fortuna establint-hi los avenços més moderns en totes les branques de la agricultura, de la que ha sigut sempre un constant defenedor.

Portella

Lloch en la comarca del Segrià a la dreta del Noguera Ribagorçana; a uns 14 kilòmetres de Balaguer y igual distancia aproximadament de Lleyda. Afronta lo terme per N. ab lo d' Alguayre; E. Albesa; S. Corbins y Vilanova de Segrià y al O. altra vegada ab lo d' Alguayre.

Consta de 133 edificis y 36 d' escampats, ab una pobla-

Clixé de Antoni Güixens

Portella. — Esglesia parroquial

ció de 520 habitants de fet y 529 de dret. En 1359 comptava 2 fochs en la Veguería de Lleyda. L' any 1831 tenía 400 ànimes en lo Corregiment de la Capital y era lo senyoríu de la Priora de les Monges de la orde de St. Joan de Gerusalèm. La parroquia es d' entrada en l' arxiprestat de Balaguer y diòcesis de la Sèu. Celebra festa lo día 29 d' Abril. En lo temple pot apre-

ciar-s' hi un curiós rossetó pertanyent a la primitiva fàbrica. Lo terme es regat per lo ríu abans esmentat y produheix grans, oli, ví, llegums, etc. Hi ha escoles de noys y de noyes; tres prempses d' oli y per camins carreters se comunica ab los pobles dels encontorns.

Districte electoral de Balaguer.

La Priora del monestir d' Alguayre tenía a la Portella tota jurisdicció e imperi y percebía delmes y censos en virtut de la donació feta per lo Comte d' Urgell a favor de la orde del Hospital en l' any 1173 en quant a una meytat y en força de la venda feta per Pere de Bellvís a dita relligió en 1179 per lo que pertoca a la altra meytat. L' exercici de la jurisdicció civil y criminal, mer y mixte imperi, lo tenía dita Priora en aquest lloch, per la Concordia otorgada a Çaragoça en 1301 entre lo Rey y lo Comte d' Urgell.

Preixens

Lloch en la ribera del Ció, a uns 20 kilòmetres de Balaguer y 18 de Tàrrega aproximadament, que es la estació de ferrocarril de que se serveix seguint la carretera fins Agramunt. Afronta lo terme per N. ab lo de Montclar; E. Mafet y O. Pradell.

Lo districte se composa de 292 edificis y 906 habitants de fet y 990 de dret, dels quals ne corresponen 95 edificis ab 337 habitants a Preixens; 73 y 303 respectivament a les Ventoses, y 56 y 224 a Pradell que forman part d' aquest municipi ademés de 68 cases y alberchs escampats per lo terme. L' any 1831 sols hi havía 60 habitants a Preixens y 81 a Pradell; lo senyoríu del primer era de Viure y lo del segón corresponía a N. de Pons. Corregiment de Cervera.

La parroquia de Preixens, dedicada a Sant Pere Apòstol, es d' entrada, y la de Pradell baix la advocació de la Assumpta, es d' ascens ab la seua filial de Ventoses; abdues en la arxiprestat d' Artesa de Segre y diòcesis de Lleyda. Celebra festa lo 15 d' Agost.

Lo territori regat per lo canal d' Urgell, produheix grà, oli, ví, llegums, etc. Hi ha una prempsa d' oli y un molí fariner.

Escoles en los tres pobles.

Districte electoral de Solsona.

Puigvert d' Agramunt

Lloch en la ribera de Ció a una hora d' Agramunt y 16 kilòmetres aproximadament de Tàrrega, que es la estació que té més propera. Afronta lo terme per N. ab lo de Puelles; al E. y S. lo partit de Cervera y al O. Agramunt.

Consta de 156 edificis y 70 escampats pera los serveys agrícols ab una població de 551 habitants de fet y 602 de dret. L' any 1831 tenía 250 ànimes en lo Corregiment de Cervera y lo senyoríu era del marquès de Barbarà. La

parroquia ab la tenencia de Puelles es d' ascens en l' arxiprestat d' Agramunt y diòcesis de la Sèu d' Urgell. Celebra festa lo 20 de Janer.

Lo séu terme produheix grans, oli, ví, llegums, etc., trobant-s' hi algunes bones pedreres que són aprofitades pera la construcció. Té escoles de noys y de noyes; una prempsa d' oli y per camins carreters se comunica ab los pobles dels voltants.

Districte electoral de Solsona.

Santalinya

Lloch a uns 20 kilòmetres de Balaguer que es la estació de ferrocarril més propera. Si vol aprofitar-se la carretera de les Avellanes a dita ciutat, hi han 18 kilòmetres de camí rodat y cinch de ferradura empleant-se quatre hores en lo recorregut.

Se troba situat a la dreta y a uns 6 kilòmetres del Noguera Pallaresa en la part solana de la Serra, essent los térmens vehins Ager, Avellanes, Fontllonga, al altre costat del Noguera, y Camarasa banda enllà del Segre.

Consta de 164 edificis y 50 d' escampats, ab una població de 459 habitants de fet y 455 de dret. L' any 1831 tenía 150 ànimes en lo Corregiment de Lleyda y lo senyoríu era del Abat de Bellpuig de les Avellanes.

La parroquia es d' entrada en l' arxiprestat de Balaguer y diòcesis de la Sèu d' Urgell. Té ademés los santuaris de Sant March, Sant Urbà, Sant Salvador, Sant Miquel y Sant Isidro, celebrant-se festes los díes 25 y 26 d' Abril, l' aplech de Sant Urbà día 25 de Maig, y per Sant Domingo 4 y 5 d' Agost.

La superficie del terme es de 6,044 hectàrees, 26 àrees y 21 centiàrees; quasi tot de secà puix no té més que petits hortets regats d' alguna fonteta. S' hi cull grans, oli y poch ví per acabar-se de perdre la vinya que s' hauría de procurar regenerar-la axí com també implartar-hi lo conrèu del ametller. Cría bestiar de llana, cabrer y bous. La riquesa agrícola en prou feynes basta pera les necessitats del poble. La riquesa forestal no té tampoch cap importancia; solament hi han alguns aprofitaments pera llenya y carbó que a pes de carga transportan a Balaguer. Hi han escoles d' abdós sexes y un molí fariner.

Districte electoral de Tremp.

Segons tradició, lo poble estava situat demunt del tossal nomenat Castell y a poch a poch se varen fer les cases al lloch ahont se troba, al peu d' ahont era abans.

Santalinya, diu lo P. Jaume Pasqual, que es contracció de *Saltus Liciniæ,* recordant a la familia Licinia, tan poderosa a Isona, segons les làpides.

En lo segle XIII Santalinya formava un extens terme que comprenía lo castell de Privà, Vilanova de Bellpuig, Çes Avellanes, Estardit, Moragues, Montelús y Castellnou. L' havía tingut lo Vescomte de Cardona, de quí Pere II l' obtingué en 1279, donant-li en cambi los castells de Puig-gròs y Torregrossa.

A 7 o 8 kilòmetres al N. hi ha la ermita de Sant Urbà, en quin punt se díu que per temps hi existí lo poblet de Montclús que fóu enfonzat per un terratrèmol. La població nomenada *Saltus Liciniæ,* que se suposa es de procedencia romana, correspòn al de que nos ocupàm. Los comtes d' Urgell Ermengol y Constança, li concediren carta de Franquesa l' any 1036.

Al morir Jaume I, lo vescomte de Cardona possehía lo terme de Santalinya lo qual abarcava lo castell de Privà, Vilanova, Çes Avellanes, Cestardit, Moragues, Montclús y Castellnòu.

En 1279 passà en poder de Pere II rebent-ne en cambi lo comte de Cardona, los castells de Puig-gròs y de Torregrossa.

En 1314 al comprar Jaume II lo comtat d' Urgell, donà com a penyora per la part de preu no satisfet, tots los drets de host, cavalcada y exèrcit que li corresponían entre altres llochs, a Santalinya.

Santa Maria de Meyà

Lloch situat en les vessants del Montsech tributaries del ríu Segre, a uns 40 kilòmetres de Balaguer per la carretera d' Artesa y Vilanova de Meyà, y 46 aproximadament de Tàrrega de quina estació ordinariament se serveix per les carreteres de Vilanova a Artesa y Agramunt. Pera dirigir-se a la capital del partit, té també camí de ferradura vers Alòs y Camarasa. Pera comunicar-se ab la Conca de Tremp, té igualment camí de ferradura directe que atravessa lo Montsech per lo Pas Nou y l' Hostal Roy, ahont se celebra la renomenada fira lo 29 de Setembre. Afronta lo terme per N. ab lo de Rubies; per l' E. y S. ab Vilanova de Meyà y per l' O. ab la Vall d' Eriet y Coll d' Orenga. Consta de 100 edificis y 305 habitants y 37 y 55 respectivament en lo séu agregat de Peralba, ab 118 cases y alberchs escampats per lo terme que compta en conjunt 412 habitants de fet y 405 de dret. L' any 1831 Santa María de Meyà y Peralba no tenían més que 200 ànimes en lo Corregiment de Lleyda y lo senyoríu corresponía al Prior de Meyà.

La parroquia de Santa María es d' ascens y la de Peralba rural de 1.ª en l' arxiprestat de Meyà diòcesis de la Sèu d' Urgell. La primera celebra festa lo día 15 d' Agost y 20 de Janer que va en romiatge a la ermita de St. Sebastià.

Lo temple parroquial del segle XVI obra ab posterioritat, es la metexa esglesia del antich Priorat de Meyà, que fóu Colegiata, tenint al séu costat lo palàu ahont residía lo Prior que exercía la jurisdicció eclesiàstica en tot lo territori de Meyà, avuy arxiprestat del meteix nom (159) en la diòcesis de la Sèu d' Urgell.

(159) L' arxiprestat de Meyà comprèn les següents parroquies: Santa María de Meyà; Vall d' Eriet, A.; Alentorn, E.; Alòs, A.; Argentera, R. 1.ª; Baldomar, E.; Clua, R. 2.ª; Figuerola, E., ab la Baronía; Lluçàs, E., ab Torrech; Peralba, R. 1.ª, ab Rubies; Vernet, R. 2.ª y Vilanova de Meyà, A.

Devant de la esglesia s' hi veu una notable creu de terme de 1661.

En lo séu terme domina la montanya y produheix grà, ví, oli y abundoses pastures pera lo bestiar. S' hi troban diferentes fonts y lo riuet de Santa María.

Clixé de Lluís Marián Vidal

Santa María de Meyà. — Vista general de la població

Entre les montanyes que foren exceptuades de desamortisació hi figuran la de Cabrera, de 699 hectàrees y part del Montsech de 638.

Són molt conegudes les pedreres de caliça que s' utilisan pera los treballs litogràfichs. Hi ha també una mina de carbó.

Escoles d' abdós sexes.

Districte electoral de Balaguer.

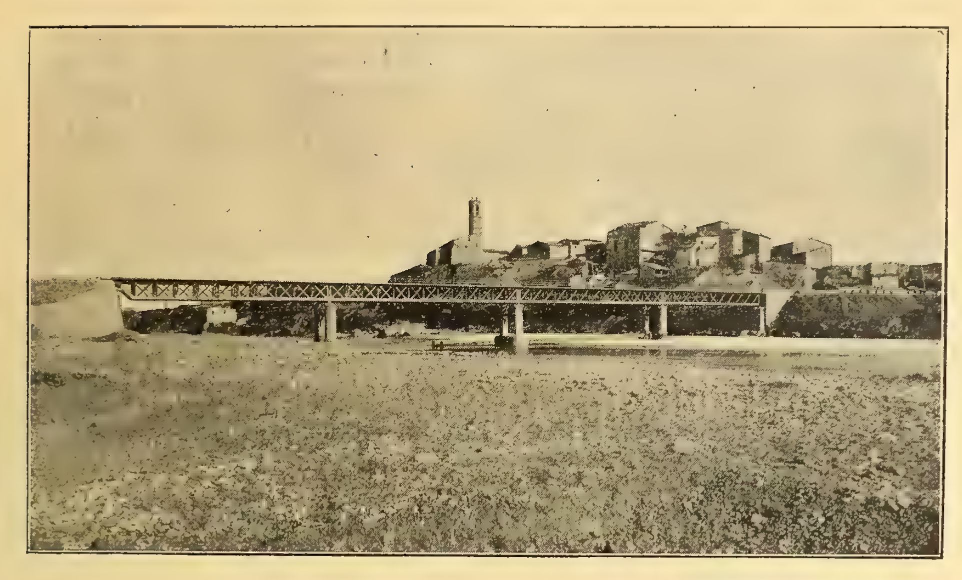
Bibliografía.—Parla de Santa María lo Sr. Carreras y Candi en la ressenya d' una excursió a Isona; Mur y Meyà, *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya,* vol. VII.

Térmens

Vila situada a la esquerra del Segre a 10 kilòmetres de Balaguer y 16 de Lleyda, ab estació en lo ferrocarril de vía estreta de Mollerusa a la primera ciutat anomenada. Com a térmens vehíns té los de Vallfogona, Archs, Bellvís, Vilanova de la Barca y Menàrguens al altre costat de ríu. Consta de 220 edificis y 50 d' escampats, la majoría pera los serveys agrícols, ab una població de 990 habitants de fet y 988 de dret. L' any 1831, Térmens, Frexanet y Vallfogona tenían 365 habitants y lo senyoríu era de la Comanda de Térmens de la Orde de Sant Joan de Gerusalèm

en lo Corregiment de Lleyda. La parroquia es d' entrada en l' arxiprestat de Balaguer y diòcesis de la Sèu d' Urgell. Celebra festa los díes 20 de Janer y

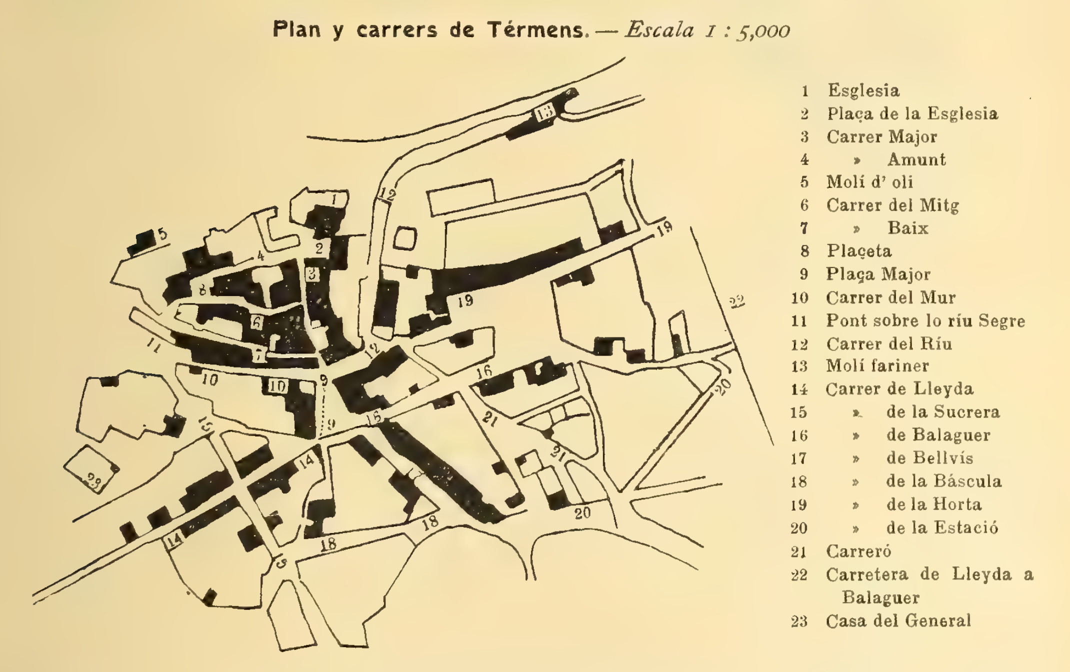

Clixé de Antoni Güixens

Térmens. — Vista general de la població

12 de Setembre. Lo terme es planer ab una rica horta en la ribera del Segre, de quines aygues se serveix, havent-hi un sindicat que administra la cequia,

Plan y carrers de Térmens. — *Escala 1 : 5,000*

en la metexa vila, la superficie regada es de 55o hectàrees pertanyents a aquesta localitat, ademés de les partides beneficiades per lo Canal d' Urgell. Entre

les produccions principals deuen senyalar-se los cereals, oli, ví, llegums y verdures, cànems y remolatxa que consúm la propera fàbrica «Sucrera del Segre».

Té escoles de noys y de noyes; dues prempses d' oli.

Ademés del ferrocarril nomenat, a cosa d' un kilòmetre de la població passa la carretera de Lleyda a Balaguer y Sèu en la que hi ha servey d' automòvils.

Districte electoral de Balaguer.

Tornabous

Lloch en la plana d' Urgell a uns 22 kilòmetres de Balaguer y 5 d' Anglesola aproximadament, que es la estació de ferrocarril que té més propera.

Plan de Tornabous. — *Escala 1 : 5,000*

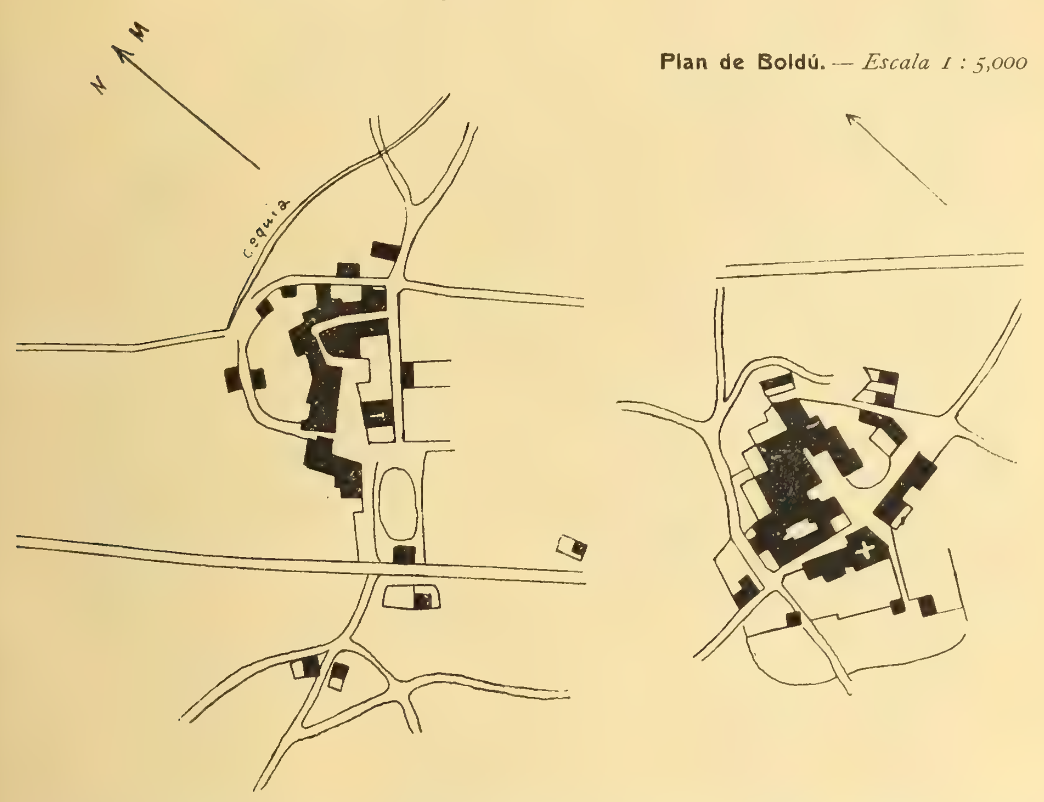

Afronta lo terme per N. ab lo de Espigol; al E. Altet; al S. Anglesola y al O. Tarròs. La població del present districte municipal ab los séus agregats se descomposa en la següent forma: Tornabous 84 edificis y 370 habitants; Boldú 38 y 131; La Guardia 63 ab 214 y Tarròs que-n té 57 y 194 respectivament ademés de 12 cases escampades ab un total de població de 975 habitants de fet y 912 de dret. L' any 1831 Tornabous tenía 200 ànimes y Boldú 73 abdós en lo Corregiment de Lleyda y senyoríu del monestir de Poblet; y Tarròs en lo Corregiment de Cervera era del Marquès de Barbarà. La parroquia de Tornabous ab Guardia es d' entrada; la de Boldú ab La Torre del Remey que en lo civil, aquesta derrera es de Penelles, rural 1.ª y Tarròs rural 2.ª; corresponen totes al bisbat d' Urgell y arxiprestat d' Agramunt.

Lo terme regat per lo canal d' Urgell, produheix grans, ví, oli, cànems, llegums y pastures pera lo bestiar.

Té dues prempses d' oli y dos molins fariners; escola municipal de noys y noyes y servey de automòvils a Balaguer y Tàrrega, quina carretera passa a la vora de la població.

D. Joseph M.ª Valls y Vicens en la ressenya d' una excursió efectuada l' any 1884, diu que en la esglesieta del poble podía admirar-se un campanar

romànich de poca alçaria, y un interessant retaule en l' altar major. Casi tocant al poble, un casal arruinat que conservava algunes finestres gòtiques, era de la familia dels Lluries y va hostatjar-hi lo rey Carles IV.

Districte electoral de Balaguer.

A Boldú hi ha una bonica creu de terme y la illuminació es elèctrica.

Bibliografía.—Excursió a Tornabous per Joseph M.ª Valls y Vicens, en *L' Excursionista*, vol. II.

Torrelameu

Lloch situat entre lo Segre y Noguera Ribagorçana, en l' angle que forman poch abans d' ajuntar-se; a la dreta y un xich apartat del primer, que discorre per sol ixent; y a la esquerra y més proper del segón que passa per mitjorn y ponent comunicant-se per lo pont de Corbins ab la ribera oposta. Dista uns 12 kilòmetres de Lleyda y 15 aproximadament de Balaguer.

Afronta lo terme per N. ab lo de Camporrells que correspòn a Albesa;

per l' E. ab Vilanova de la Barca, al altre costat de Segre; té al S. lo de Corbins y al O. lo de Portella. Se composa de 145 edificis y 38 d' escampats, ab una població de 579 habitants de fet y 588 de dret. En lo cens de 1359 *Torre de Mahó* figura ab 12 fochs en la Veguería de Lleyda y en 1831 tenía 250 ànimes en lo Corregiment de la Capital y lo senyoríu corresponía al Gran Prior de Catalunya, de la Orde de Sant Joan de Gerusalèm.

La parroquia, dedicada a la Assumpta, es d' entrada en l' arxiprestat y diòcesis de Lleyda. Celebra festa los díes 20 de Janer y primer diumenge de Maig.

Lo Noguera rega part del terme que produheix grans, oli, ví, verdures, bones y abundants fruytes y herbes pera lo bestiar.

Clixé de Antoni Güixens

Torrelamèu. — Vista general de la població

Té camí rodat ab alguns dels pobles vehins; escoles de noys y de noyes. Districte electoral de Balaguer.

Tossal

Lloch a la esquerra del Segre a uns 38 kilòmetres de Balaguer y 35 aproximadament de Calaf, ab quina estació de ferrocarril se comunica des de Pons, (3 kilòmetres).

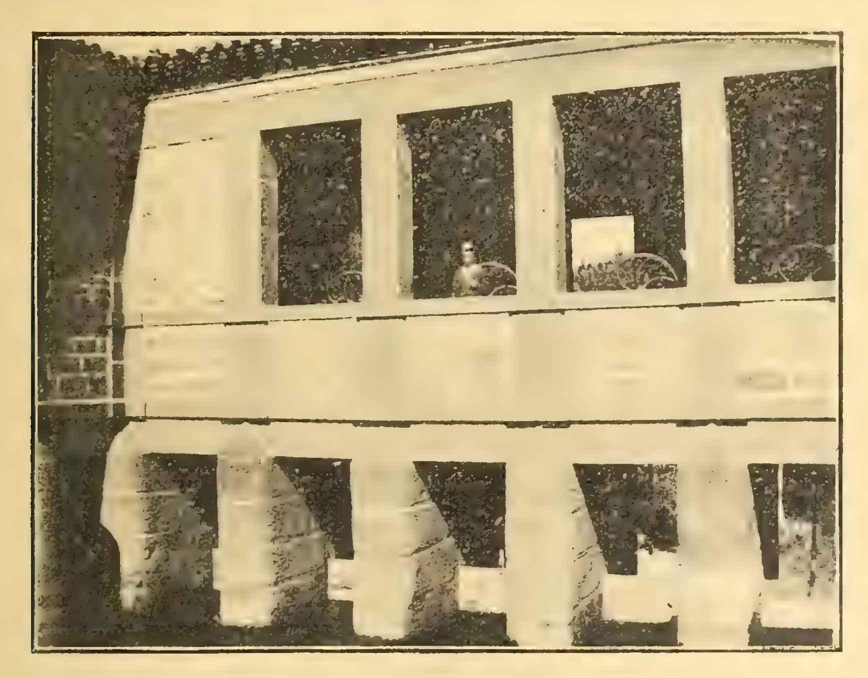
Afronta lo terme per N. ab lo de la vila derrerament anomenada; per l' E. ab lo de Gos; al S. Anya y al O. Torreblanca que forma part del districte compost de 79 edificis, y 224 habitants. D' aquests ne corresponen 70 a Torreblanca; 64 a Tossal y 30 a Forsa de Estany, y 35 cases y alberchs escampats que tenen 60 ànimes. L' any 1831 Tossal comptava 57 habitants y Torreblanca del Tossal, 5 en lo Corregiment de Cervera y los

senyoríus corresponían a N. Mata de Copons lo primer y reyalench lo segón.

Tossal. — Començament del Canal d' Urgell

La parroquia es d' entrada en l' arxiprestat de Pons y diòcesis de la Sèu. Celebra festa los díes 4 y 5 d' Agost.

Tossal. — «Les Comportes» del Canal d' Urgell

Les produccions consistexen en blat, oli, ví y s' hi cría bestiar.

En aquesta jurisdicció té començament lo canal d' Urgel y són dignes de visitar-se la resclosa y demés obres que la Companyía ha hagut de reconstruir pera la presa de les aygues després de les riuades d' Octubre de 1907, que hi causaren greus dampnatges.

Hi ha escoles de noys y de noyes.

Districte electoral de Solsona.

Tragó de Noguera

Lloch a la esquerra del Noguera Ribagorçana, lo meteix que los seus agregats Blancafort y Boix, trobant-se uns 8 kilòmetres apartat Alberola, que forma també part d' aquest districte. Dista 32 kilòmetres aproximadament de Balaguer, la meytat de carretera; y uns 40 kilòmetres de Lleyda. Afronta lo terme al N. ab lo de Blancafort y Millà; al E. té Alberola, al S. Boix y al O. Estopinyà en la provincia de Osca. Consta de 216 edificis y 709 habitants; y en los agregats n' hi ha respectivament 35 y 95 a Alberola; 32 y 84 a Blancafort; 57 y 196 a Boix, dues cases a Canelles y altres 255 edificis y alberchs escampats pera les feynes agrícoles. L' any 1831 hi havía a Tragó 535 ànimes y lo senyoríu era del Abat de Poblet; 80 a Alberola y lo senyoríu de N. Montoliu; 69 a Blancafort y lo senyoríu de N. Sant Genís y 72 a Boix ab la jurisdicció del abans nomenat monestir. Pertanyían al Corregiment de la Capital.

Plan de Tragó. *E. 1:5,000*

En los quatre pobles hi ha parroquia, essent d' ascens la de Tragó, dedicada a la Assumpta y rural de 2.ª les altres tres: tenen per patrons respectivament Sant Antoni de Pàdua, Santa Fè y Sant Julià. Totes elles en l' arxiprestat d' Ager y diòcesis de Lleyda.

La festa major es lo día 23 d' Abril y lo 24 del meteix, la Mare de Déu del Castell, a quina capella se hi va en processó.

Les produccions consistexen en grans, oli y llegums. Convindría replantar la vinya perduda y introduhir lo conrèu del ametller. Cría bestiar menut, cabres y ovelles.

Com que la riquesa agrícola no basta pera la vida del poble, molts dels seus habitants se dedican a fer carbó, escampant-se per los térmens dels pobles vehins y algunes vegades a llargues distancies. Són mólt aymants de la seua terra y malgrat la pobresa del pahìs, són pochs los que n' emigran.

Pera fer lo viatge a Tragó, pot aprofitar-se lo ferrocarril fins a Balaguer y la carretera fins a Os y 16 kilòmetres de camí de ferradura; o bé des de Lleyda carretera a Alfarràs y uns 20 kilòmetres de camí igualment.

Hi ha en aquest districte les runes d' un convent de monges cistercienses, conegut per lo Monestir, del qual se conserva l' absis romànich. Eran propietaris del castell de Montassor y de la torre de Cèrvoles de Os.

Tot lo terme es mólt escabrós, trobant-se en lo curs del Noguera Ribagorçana abruptes congostos y estrets passants, dels quals hem donat compte en la secció Hydrogràfica. Entre les montanyes més importants, cal esmentar lo Montdeví, que se axeca a uns 700 metres aproximadament sobre lo nivell de la mar.

En aquest lloch va ocórrer un important fet d' armes en la guerra civil passada lo día 23 d' Abril de 1874, quedant derrotat lo quefe lliberal D. Joan De Latre per lo general carlí D. Joan Castells.

Districte electoral de Tremp.

En la vessant meridional de la serra de Blancafort prop del ríu y a 75 metres sobre del séu llit se troba la *cova Negra*.

La entrada consisteix en un forat alt y irregular en sa amplaria. Al costat dret s' ha d' escalar una penya pujant-se a una placeta interior d' ahont arrencan dues galeríes: la que va en direcció N. arriba aprop de 150 metres de llargaria; y la que se encamina vers sol ixent té uns 400 metres, variant la alsaria y amplaria entre 15 metres y 50 centímetres. Per tots endrets aparexen abundoses despulles de la industria del home, de les quals lo Sr. Vidal ne té recullits curiosos exemplars, consistents en pedres de molí per l' estil de les trobades a Camarasa, una mà de morter, boles de granet, pedres esmoladores, destrals de pedra pulida, silex treballats y diferents núcleus de silex. Ademés d' agulles o estilets d' òs y una punta de fletxa de la metexa materia, s' hi descobrí un troç de braçalet fet de valva de *pectunculus* y diversos fragments de terriça iguals als de la cova del Tabaco de Camarasa y una olla que se conserva sencera. Les poques ossamentes aparescudes demostran la existencia del *Cervus elaphus* (cervo comú); *Bos taurus* (toro); *Capra hircus* (cabra); *Sus escrofa* (singlar); y *canis familiaris* (gos).

Aquesta estació protohistòrica ha sigut atribuida a la època *neolítica*.

S' explotan unes salines que són cap al terme d' Estopinyà.

Bibliografia.—Les coves prehistòriques de la provincia de Lleyda, per D. Lluís M.ª Vidal, en lo *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, Vol. IV.

Tudela de Segre

Lloch situat dalt d' un serrat de cara a mitjorn, a uns 24 kilòmetres de Balaguer y igual distancia de Tàrrega aproximadament, de quina estació de ferrocarril se serveix. Afronta al N. ab Coll del Rat y terme de Tossal; al E. Ceró y Oliola; al S. Donzell d' Agramunt y al O. Artesa de Segre.

Lo districte consta de 334 edificis y 797 habitants de fet y 877 de dret del quals corresponen a Tudela 99 edificis y 355 ànimes; als seus agregats Ce-

ró 69 y 246 y a Coll del Rat 37 y 130 respectivament, havent-hi ademés 129 cases y alberchs escampats per lo terme. L' any 1831 Tudela tenía 65 habitants en lo Corregiment de Cervera y lo senyoríu correspo-nía al Marquès de Barbarà.

Hi han tres parroquies; la de Sant Pere, de Tudela d' entrada y la de Sant Miquel, de Coll del Rat rural 2.ª en l' arxiprestat d' Artesa de Segre y diòcesis de Lleyda y la de Santa María de Ceró d' entrada en l' arxiprestat d' Agramunt y bisbat de la Sèu d' Urgell.

Les terres són àrides y lleugeres y poch productives per ésser mancades de regadíu y excessivament guixoses. Malgrat axò s' hi fà grà, llegums, ví y poch oli. Hi han ademés partides de bosch poblades de roures y alzines y pasturatges que aprofitan durant l' hivern los remaders d' Andorra. Lo Cenill que atravessa lo terme sols porta aygua en temps de pluja que hi acostuma a faltar per l' Abril, estíu y tardor.

Pera les compres y demés transaccions se serveix del mercat d' Artesa.

Celebra festa lo primer dissapte de Setembre.

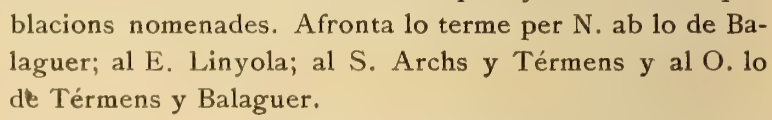
Escoles de noys, de noyes y d' abdós sexes.

La carretera de Lleyda a Puigcerdà passa a un kilòmetre de la població y a tres kilòmetres la de Tàrrega a Tremp. Hi ha diferents camins de ferradura que van als pobles vehins.

Districte electoral de Solsona.

Vallfogona

Lloch en l' extrém NO. del plà d' Urgell, a 5 kilòmetres de Balaguer y 21 de Mollerusa, ab estació en lo ferrocarril econòmich que ajunta les dues poblacions nomenades. Afronta lo terme per N. ab lo de Balaguer; al E. Linyola; al S. Archs y Térmens y al O. lo de Térmens y Balaguer.

Consta de 119 edificis y 545 habitants. Té com agregat La Ràpita ab 16 edificis y 57 ànimes; havent-hi ademés en lo terme 27 cases y alberchs escampats ab una total població de 703 habitants de fet y 697 de dret. La parroquia de Vallfogona es d' entrada y la de La Ràpita rural 2.ª, abdues en l' arxiprestat de Balaguer y bisbat de la Sèu d' Urgell. Se celebra festa lo día 29 de Setembre.

Lo terme regat per lo Canal, dóna grà, oli, ví y demés produccions del plà d' Urgell.

Hi ha escoles de noys y de noyes; dues prempses d' oli, y es atravessat lo séu territori per la carretera de Lleyda a la Sèu, que passa un poch apartada de la població.

Districte electoral de Balaguer.

Vilanova de Meyà

Vila situada en una de les estribacions del Montsech vessant aygues al Segre en la Conca de Meyà a uns 38 kilòmetres de Balaguer y 43 de Tàrrega ab les que se comunica per la carretera que baxa a trobar prop d' Artesa de Segre la de Tremp a Tàrrega. Afronta lo terme per N. ab lo de Sant Salvador de Toló (a la altra vessant del Montsech en la Conca y partit de Tremp); al E. ab los de Montodó y Lluçàs; al S. ab los d' Argentera y Garsola y al O. ab los de Vall d' Eriet y Santa María de Meyà. Consta de 227 edificis y 799 habitants y 252 cases y alberchs escampats, entre ells la casa y ermita de la Mare de Déu de Meyà, en un plà dalt de la montanya que porta lo séu nom y en quin lloch s' hi han trobat despulles d' antiga població.

Lo nombre total d' habitants es de 814 de fet y 807 de dret. Es la localitat més important de la comarca de Meyà. L' any 1831 tenía 320 habitants en lo Corregiment de Lleyda y era lo senyoríu del Capítol de la Sèu d' Urgell; a quina diòcesis pertany la parroquia que es d' ascens en l' arxiprestat de Meyà.

Part del terme es regat per lo riuet de Vilanova que ve del costat del Pas Nou en lo Montsech, y per lo de Sant Pere que devalla de la banda de Santa María. Les sues produccions consistexen en cereals, ví, oli, llegums, cànems y bones pastures en les sues montanyes pera lo bestiar que s' hi cria. Lo Cogulló, de cabuda 100 hectàrees va ésser comprés entre les montanyes exceptuades de la desamortisació.

Té dues prempses d' oli y tres molins fariners. Escoles de noys y noyes. Celebra festa lo 14 de Setembre y fira lo día 11 de Novembre. Fora la carretera nomenada, se comunica per camins de ferradura ab los pobles vehíns.

Lo Dr. Joseph Alsinet, que va escriure algunes obres de caràcter mèdich y fóu nomenat metge de Cambra de Carles III, era fill d' aquesta vila. Axí meteix fóu vehí de Vilanova lo Dr. Antoni Elíes Rubert, de qui es la obra «Discurso sobre el origen, antigüedad y progresos de los pósitos,» editada a Cervera l' any 1787.

Districte electoral de Balaguer.

Vilanova obtingué diferents privilegis en la etat mitgeval. En 1311 lo rey d' Aragó atentà contra d' ells incorporant la vila al castell de Meyà.

Diu Salat que encunyà moneda durant la guerra dels Segadors, per més que no se-n coneix cap exemplar.

Celebra una important fira lo día 11 de Novembre. Hi han dues creus de terme, una a la entrada y altra a la sortida de la vila, de la qual sols resta lo fust.

En la primera guerra civil aquesta població experimentà greus perjudicis, dels quals s' ha anat refent de mica en mica.

En lo terme s' hi troban aygues riquíssimes, devent-se esmentar particularment la «font de la Ampolla.» Servey diari de carruatges a Artesa.

Bibliografía.—Parla de Vilanova en Carreras y Candi en la ressenya d' una excursió a Isona, Mur y Meyà. *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya,* Vol. VII.

Vilanova de Segrià

Lloch en la comarca que li dóna nom a uns 20 kilòmetres de Balaguer y 12 de Lleyda, que es la estació de ferrocarril que té més propera. Afronta per N. ab terme de la Portella; per l' E. ab lo de Corbins; al S. Benavent y al O. Rosselló y Alguayre.

Consta de 144 edificis y 66 d' escampats ab una població total de 494 habitants. L' any 1831 tenía 355 ànimes y la jurisdicció era de la Priora del convent de Sant Joan de Gerusalèm.

La parroquia, dedicada a Sant Sebastià, es d' entrada, en l' arxiprestat d' Almenar y diòcesis de Lleyda. Lo séu territori es regat per lo canal de Pinyana o de Lleyda, desviat del Noguera Ribagorçana quin ríu passa per la part baxa del terme. Produheix grans, oli, ví, llegums y verdures, canem y cría bestiar de llana.

Clixé de Antoni Güixens

Vilanova de Segrià. — Vista general de la població

Hi ha escoles d' abdós sexes; una prempsa d' oli y un molí de farina.

Per camins rodats se comunica ab los pobles vehins.

Districte electoral de Balaguer.

PARTIT JUDICIAL DE LES BORJES BLANCAS

A. Martín, editor.- Barcelona

Partit judicial de Les Borges

Idea general.—Districtes municipals: Albagés, Albi, Arbeca, Belianes, Bovera, Castelldàsens, Cervià, Cogul, Espluga-Calva, Floresta, Fulleda, Granadella, Juncosa, Juneda, Olmellons, Pobla de Cèrvoles, Pobla de la Granadella, Puig-gròs, Soleràç, Tarrés, Torms, Torregrossa, Vilosell y Vinaxa.

Forman lo partit judicial de Les Borges que s' acaba de crear segregant-lo del de Lleyda, los districtes que encapsalan lo present article y se troba situat en la part jussana de la provincia tocant-se ja ab la de Tarragona. Lo limitan per N. los partits de Lleyda y Cervera extenent-se aquest per solixent, fins que troba lo de Montblanch; té al S. los de Montblanch, de Falset y una petita llenca del de Gandesa al endret de Bovera; y al SO. y O. altra vegada lo de Lleyda. Compta una població de 30,775 habitants de fet y 30,978 de dret. Agafa la sua jurisdicció part de les comarques naturals conegudes per Plà d' Urgell, baxa Sagarra y Garrigues.

La orografía revesteix poca importancia; serrats de poca alçaria al costat de la Sagarra y confrontació ab la Conca de Barberà y més cap a les Garrigues, la serra Llena ahont s' origina lo ríu Set que es la sola corrent fluvial que mereix tal nom dirigint-se cap a ponent des de lo Vilosell passant per térmens de Cervià, Albagés y Cogul.

Es pahís eminentment agrícol essent les olives lo conrèu que dóna més profit; havent-hi a Les Borges importants establiments pera la elaboració d' olis que li han proporcionat justa nomenada en los mercats nacionals y extrangers. S' hi cull també abundor de grans, y en la plana regada per lo canal d' Urgell hortalices y verdures y atmetlles en les Garrigues. En aquesta derrera comarca ha desmerescut considerablement lo conrèu del cep a causa de les derreres malaltíes, per quin motiu han anat minvant los vinyats.

Es atravessat per lo ferrocarril y carretera que se dirigeix des de Lleyda a Tarragona de la que arrenca a Vinaxa altra carretera cap a Albi y Cervià ahont acaba actualment devent continuar en direcció d' Albagés y ríu Set avall vers Cogul y Aspa pera embrancar debaix d' Alfèç ab la de Lleyda ab quina capital se troba gayrebé incomunicada aquesta comarca malgrat la poca distancia que la separa.

Altres carreteres hi han progectades y que es de imprescindible necessitat la seva construcció. En aquest cas se troba la que venint de Reus y Cornudella, acaba avuy en lo cap de la serra axí que dexa la provincia de Tarragona a uns 6 kilòmetres de Juncosa per ahont ha d' encaminar-se seguint la vall cap als Torms, Soleràç y Granyena baxant seguidament vers Alcanó y Alfèç fins a trobar la de Sarroca devant d' Albatárrech. També sería molt convenient la transversal de Les Garrigues des de Les Borges a Albagés, Granadella y Flix.

Un braç de camí vehinal arriba fins a Vilosell y per camíns rodats se comunican la majoría de pobles.

Hi ha notaríes demarcadas a Les Borges, Arbeca y Granadella. Lo Registre de la proprietat correspòn a Lleyda.

L' Ajuntament y primers contribuyents del cap de districte, havían demanat ja en 1868 la creació d' aquest jutjat, petició que fóu reproduhida l' any 1882. Paralisada la tramitació del expedient en 1884, després d' haver informat favorablement la Sala de Govern de la Audiencia Territorial de Barcelona, lo Fiscal de la metexa y lo Ministeri de la Governació, se posá en curs en 1900 en vista de nova solicitut de Les Borges y altres poblacions, accedint-se a la petició formulada en virtut de Real Decret de 7 de Desembre de 1908.

A la hora que escrivím aquestes ratlles, no està del tot organisat lo present partit judicial puix en l' article 2^{on} de la esmentada disposició se mana que no començarà a funcionar fins que en los Presupostos generals del Estat se consigne lo crèdit necessari pera subvenir a les sues despeses podent-se creure fundadament que serà lo día 1er de Janer de 1910.

Borges Blanques o d' Urgell

Ciutat situada a 295 metres sobre lo nivell del mar en l' extrém S. de la plana d' Urgell a la esquerra del canal que passa arràn de la població y rega lo séu extens terme quina afrontació es per NO. ab Juneda; per N. ab Puiggròs y Arbeca; E. Floresta y Albi; S. Cervià y part ab terme de Miravall, y O. Castelldàsens y Puigvert quedant enclavat per aquest costat bona part del terme de Miravall dins del terme de Borges. Comprèn lo mas de Concabella ab 4 edificis, mas de Corbella 3, mas Roig 5 y ermita de Sant Salvador 2, que ab los altres que-s troban escampats pera los serveys agrícols, suman 217, mes 824 agrupats en la població. Lo nombre d' habitants puja a 4,081 de fet y 4,013 de dret en la ciutat ab una total població de 4,254 ànimes, essent per lo tant de les que tenen més vehinat de la provincia.

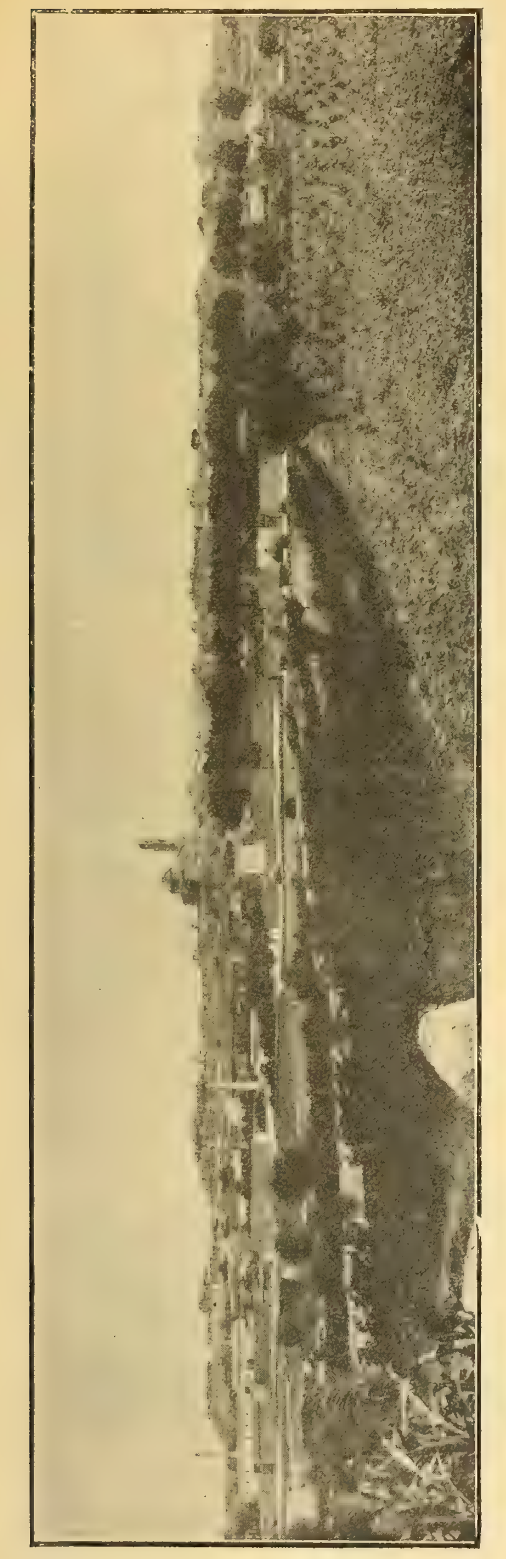
Ciutat
DE
Borges Blanques
per R. Abelló Coll.
REVISAT PER L'AJUNTAMENT.

1 *Molí y F.ca d' Electricitat.*
2 *Esglesia Parroquial.*
3 *Esglesia de N.a S.a del Carme.*
4 *Hospital Civil.*
5 *Escorxador.*
6 *Casa Quartel de la G. C.*
7 y 8 *Teatres.*
9 *Cases Consistorials.*
10 *Rentadors.*
11 *Font Vella.*

ESCALA DE METRES
0 50 100 200

CANAL DE URGELL
FERRO-CARRIL DE LLEYDA Á REUS Y TARRAGONA
CARRETERA Á ARBECA
CAMÍ ESTACIÓ
ESTACIÓ
CAMÍ Á LA FLORESTA
CÉQUIA 11 a. SUPERIOR DEL CANAL
CÉQUIA 4a. SUPERIOR
Cº. AL CEMENTIRI VELL
CEMENTIRI VELL
N. M.
PRESÓ
C. Castell Alt
C. Castell Baix
C. Abadia
Carnicería
Ave Maria
Pluçeta
C.
Hospital
C. Carreret
Forn Vell
PLAÇA CONSTITUCIÓ
C. Diputació Macià
Carme
Bassa
Arrabal de Lleyda
C. de la Creu
de St. Gregori
C. de St. Sebastià
C. Ensenyança
Arrabal del Carme
C. de St. Jaume
de St. Joseph
Orient
C. de Sta. Justina
Oliver
C. de St. Pere
Carrer de la Font
DIPOSSIT
CARRERADA
DEL CANAL
Á TARRAGONA
PASSEIG
TERRALL
CARRETERA DE LLEYDA
CARRETERA Á FLIX
Cº. Á TORREGROSA
Cº. Á LA SERRETA
Cº. Á CERVIÁ
Cº. Á ALBI

A. Martin-Editor.

Borges Blanques. — Vista general de la població
Clixé de R. Rozada

En lo cens de 1359 se li senyalan 72 fochs en la Veguería de Lleyda y 10 a Castellots. Abdós varen ésser més endevant poblacions de la contribució de Lleyda. Estigué compresa en lo Corregiment de dita ciutat, y junt ab Castellots, lo senyoríu era Realench. L' any 1831 comptava 1425 ànimes.

Té estació en lo ferrocarril de Tarragona a Lleyda, de quina ciutat dista 25 kilòmetres y l' atravessa igualment la carretera que junyeix les dues capitals nomenades.

Es cap de districte electoral y del arxiprestat del séu nom (160) pertanyent a la Diòcesis de Lleyda; té demarcada Notaría; punt de guardia civil y estació telegràfica.

La parroquia, dedicada a la Assumpta, es de terme y celebra solemne festa lo primer diumenge de Setembre.

Tingué una comunitat relligiosa fins l' any 1835 en lo convent de Nostra Senyora del Carme fundat en 1602 y ocupat avuy día per les Germanes Terciaries Carmelites estant oberta al culte la esglesia que res de particular ofereix artísticament considerada, com tampoch los claustres d' aquell vell edifici ahont se troban instalades unes escoles y l' hospital.

Es població de gran tràfech comercial, puix té cinch molins de fa-

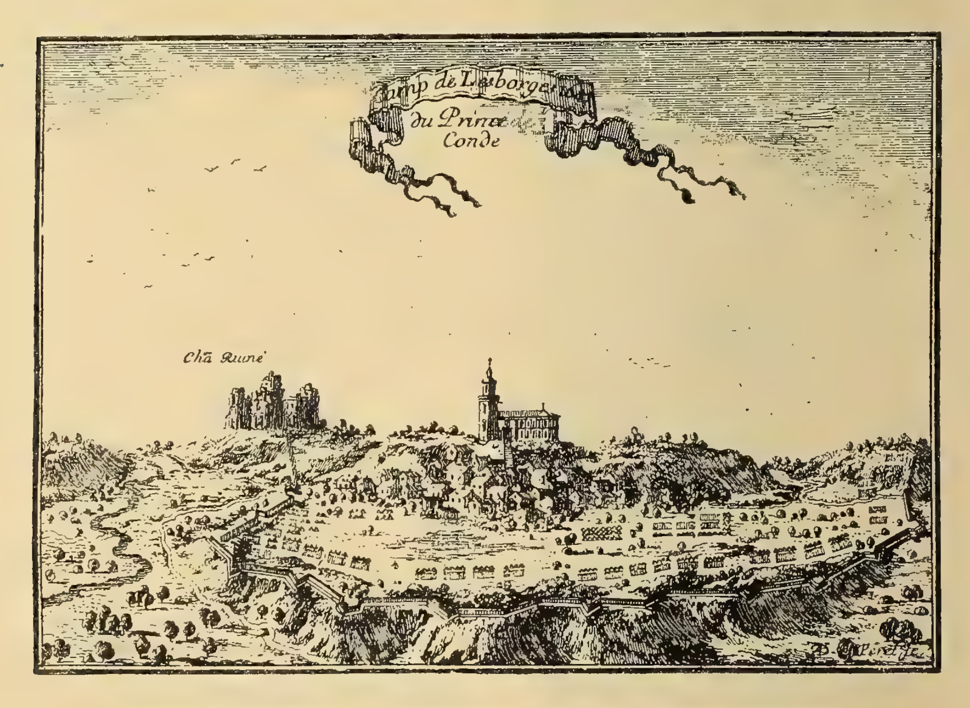
(160) Comprèn los següents pobles: Borges, Alamurs, Albagés, Artesa de Lleyda, Aspa, Bell-lloch, Castelldàsens, Cogul, Floresta, Juneda ab la seva filial de Miravall, Puig-gròs, Puigvert ab les filials de Margaléf y Vimferri, y Torregrossa.

rina, algunes fàbriques d' ayguardent y nombroses prempses d' oli, obtenint

Borges Blanques. — Plaça de la Constitució

excelents resultats en la fabricació que ha dexat gayre bé deserts los antichs molins que hi havía en los pobles dels encontorns.

Vista del campament de Les Borges del any 1644, dibuix de Beaulieu

Se pot considerar com a centre d' aquella bandada del Urgell y extrém

de la Sagarra baxa y Garrigues que hi portan a vendre moltes olives, principal producte del pahís; veyent-se mólt concorreguts los mercats que tenen lloch cada diumenge y les fires de 17 de Janer, 18 Agost y quart diumenge de Octubre. Produheix oli, grans, ví, llegums, atmetlles, herbes etc. La població es ben urbanisada; aygua conduhida, illuminació elèctrica y per tot se reflexa lo benestar de que disfruta.

Com a nota artística deuen remarcar-se dues creus de terme. En lo temple parroquial crida la atenció la alçaria del séu campanar obrat modernament.

Clixé del Autor

Borges Blanques. — Detall de la ciutat

La importancia de les Borges dintre y fora de la provincia, pot deduhir-se de les adjuntes notes que publicàm tal com nos han sigut trameses.

Lo terme agafa unes 30,000 hectàrees, la major part plantades d' oliveres y encara se-n fan de noves. Com a terme mitg pot calcular-se en 10,500 hectòlitres l' oli que se produheix en un any de regular cullita.

Es un dels centres de producció més importants d' Espanya. Hi han instalades 64 prempses hydràuliques y 46 d' altres sistemes. Entre totes, durant la temporada, esmicolan diariament unes 6,500 quarteres d' olives, que al preu ordinari de 16 pessetes resultan 104,000 pessetes. Aquestes olives donan diariament 19,250 quartans d' oli que pagant-se a 6'50 pessetes quartà, lo séu valor es de 125,125 pessetes diaries.

Les 6,500 quarteres d' olives diariament esmicolades, produhexen 3,000 quarteres de pinyol que se pagan a 2'50 pessetes quartera y representan 6,600 pessetes per día. Lo pinyol serveix de primera materia a les quatre fàbriques que además se dedican a la extracció del oli per mija del sufur, oli que es esclusivament destinat pera la fabricació de savó.

Bibliografía.—Las Casas de religiosos en Cataluña, per C. Barraquer, Pvre.; Notes d' una excursió efectuada l' any 1887 per l' Associació catalanista d' excursions científiques, *L' Excursionista,* v. III, p. 41.

Albagés

Lloch en la comarca de Les Garrigues sobre d' un serrat a la esquerra del ríu Set, a uns 22 kilòmetres de Lleyda y 13 km. de Puigvert que es la estació de ferrocarril més propera en la vía de dita çapital a Tarragona ab la que-s comunica per camí carreter. Afronta lo séu terme per N. ab Castelldàsens; per E. ab Cervià; té al S. lo

Clixé del Autor

Albagés. — Vista general

de Juncosa, Torms y Soleraç y al O. lo de Cogul.

Consta de 185 edificis reunits y 76 escampats, ab una població de 777 habitants de fet y 780 de dret. En lo cens de 1359 figura ab 12 fochs. Pertanyía a la jurisdicció senyorial del Monestir de Poblet y formà part de la Veguería y Corregiment de Lleyda. L' any 1831 comptava 353 ànimes.

La parroquia dedicada a Sant Joan Bautista es d' entrada, correspòn al arxiprestat de Les Borges, bisbat de Lleyda y celebra la festa major los díes 29, 30 y 31 d' Agost (degollació de Sant Joan).

Malgrat lo reduhit del vehinat, aquest poble s' ha preocupat sempre de la seua urbanisació y benestar; axí es que avuy té un bon lloch d' esbarjo en lo bonich passeig arbrat y ab pedriços en la part de llevant; té ayga conduhida de la vall de Sisquella ab cinch o sis fonts públiques; y posseheix illuminació elèctrica, quina energía se produheix a Puigvert, tenint ademés telèfon en comunicació ab aquesta vila y Juncosa establert per la companyía de electricitat.

Entre los seus edificis se destacan la esglesia ab fatxada barroca y campanar de pedra picada y lo castell construit tal vegada en lo segle XV al cap de amunt del poble, o sía a sol ponent, del que sols una part resta en peu veyent-se en les seues macisses parets, una finestra partida per una columneta

que ha desaparegut, ab un escut al costat. La fortificació continuava per N. aprofitant la forta pendent que hi ha demunt del ríu. De la existencia d' aquest castell, ne tením noticia en 1315, puix lo senyala D. Jaume II en la confirmació dels bens del monestir de Poblet, feta per D. Jaume I en 1212 (161).

Lo territori format de serrats de poca alçaria agafa uns 420 jornals de secà y sols rega petits horts mercès a una cequia desviada del Set. S' hi cull mólt oli y atmetlles que les acostuman a vendre a Reus, grans, llegums y poch ví; s' hi cría bestiar de llana y cabríu.

Te una escola pera noys y altra pera noyes.

Districte electoral de Les Borges pera diputats a Corts y de Lleyda pera diputats provincials.

Les comunicacions són per camí carreter a Cervià (dues hores y mitja) ahont troba la carretera que puja a Vinaxa; a Puigvert com tením dit, y al Cogul (una hora) ríu avall del Set.

Hi ha fira lo día 20 de Janer y tercer diumenge de Maig.

Albi

Vila situada en lo límit de la Sagarra y Les Garrigues en una suàu pendent decantada a Mitjorn al peu del turó coronat per les runes del antich castell dels barons, a la dreta del riuet Gorp que toca á la població y a uns tres kilòmetres del ríu Set. A 40 kilòmetres de la capital y a 3 k. de Vinaxa que es la estació de ferrocarril mes pròxima. Afronta lo séu terme per N. y E. ab Vinaxa; S. ab lo Vilosell y O. ab Cervià a hora y mitja de distancia.

Consta de 464 edificis reunits, 9 en lo caseríu de Sant Cosme y 319 d' escampats ab un total de 1267 habitants de fet y 1306 de dret. En lo cens de 1359 lo Castell del Albi figura ab 63 fochs y depenía de la Veguería de Montblanch. Pertanygué a la jurisdicció senyorial dels Barons d' Albi, al Corregiment de Tarragona y comptava l' any 1831 una població de 900 ànimes.

Correspòn a la arxidiòcesis de Tarragona. La esglesia parroquial nomenada Santa María del Albi, es d' estil abarrocat ab portalada de pedra picada y alt campanar. En un dels altars se guardan pintures procehidores del castell pertanyents a moderna escola y no estàn desprovehits de mèrit artís-

---

(161) En dita confirmació se parla també dels castells de Beces y Vallderey que lo senyor Pleyan de Porta atribueix respectivament a Torrebeces y Valldoreix, aquest de la provincia de Barcelona. Al nostre entendre, lo primer se refereix al poble de Les Beces, dues hores amunt de Albagés, en la propria ribera del Set que al dexar de existir passà a formar part del de Cervià. Per lo que respecte al segón, en lloch de Valldoreix del Vallès, se referirà sens dupte a la Vall de Reig, que prop d' Albagés desaygua en lo meteix ríu abans nomenat.

tich. Al estrém de la població hi ha la ermita dels Sants Cosme y Damià quina festa los díes 27, 28 y 29 de Setembre, es la més concorreguda de les que celebra la vila. Lo día 15 de Maig també se-n fà en honor de Sant Isidro, y dura dos díes.

Té escola pera noys y altra pera noyes.

Districte electoral de Les Borges pera diputats a Corts y de Lleyda pera los provincials.

L' Albi ofereix un caràcter simpàtich ab les dues places, la principal porticada y carrers lleugerament inclinats que portan sovint lo segell de la antigor. La illuminació pública es per gas acetilè. Se troba ben provista d' ayga que neix a curta distancia y dintre de poch temps s'ha d' empendre la construcció de cloaques y urbanisació general. Havía sigut fortificada conservant-se una tela ahont se pot apreciar encara l' aspecte de la vila ab la faxa de muralles que venía a cloure lo sumptuós castell habitat per los Barons d' Albi. La fàbrica d' aquesta construcció, en runes, es digna de visitar-se, puix constitueix un tipu de casa senyorial del Renaxement que no abunda a Catalunya. L' adovellat portal en un cos sortint del frontispici es defensat per revinguda lladronera, veyent-se en la clau de la volta de la entrada, l' esculpturat escut dels barons; una robusta arcada de punta d' atmetlla dóna al costat ahont s' obra un gran arch rebaxat que conduheix al quadrat pati ocupat tot ell per una cisterna a la que hi abocavan la ayga des de les taulades, llargues canaleres de pedra que seguían de dalt a baix pèls angles del edifici. La grandiosa escala que conduheix a la galería del primer pis, s' obre a mà dreta per derrera d' esbelta columna que sosté dues altes arcades que se-n pujan a la altura del segón. Les altres ales, comprenen

Clixé del Autor

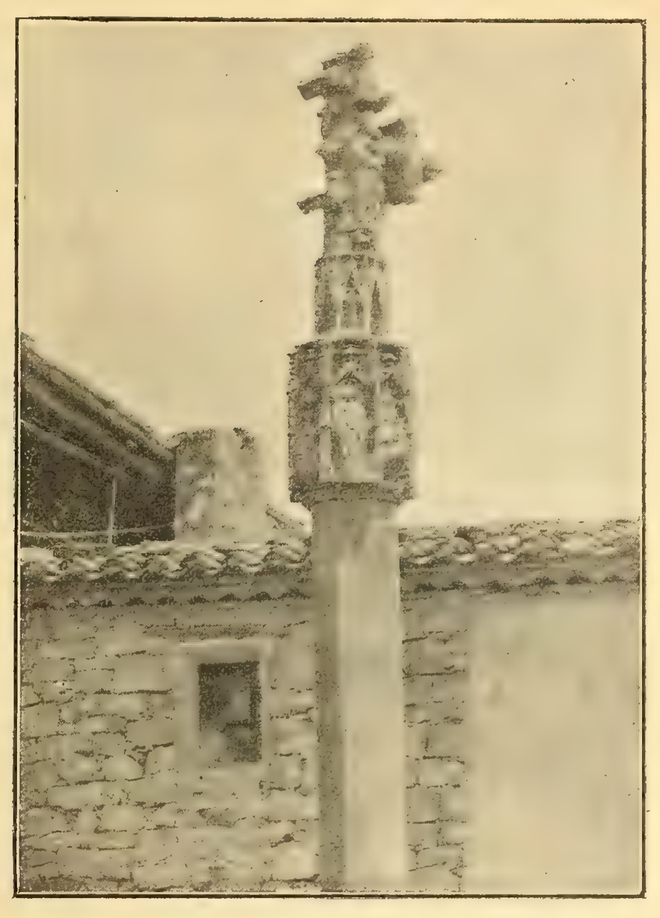
Albi. — Pati del castell

cada una quatre archs de mitg punt sostinguts per estriades columnes y en lo segón pis, sis archs rebaxats aguantats per columnetes poligonals. Fóu construit en l' ultim terç del segle XVI y altres dependencies en lo següent. Axò no vol dir que en lo meteix castell no hi haja algún troç bastit anteriorment com tal vegada la entrada y la presó en la planta baxa.

Derrera de l' esglesia parroquial s' axeca una notable creu gòtica.

Lo séu territori, meytat planura meytat coster, quasi tot de secà, produheix grans, llegums, atmetlles, mólt oli pera-l que hi han tres prempses de modern sistema y s' hi cría excelent casta de bestiar.

Per bona carretera (3 kilòmetres) se comunica ab Vinaxa que es la estació de ferrocarril més propera en la vía de Tarragona a Lleyda; dita carretera continua fins a Cervià en la ribera del Set y comarca de Les Garrigues. Hi ha estació telegràfica ab caràcter limitat. Celebra mercat los diumenges y fires los díes 13, 14 y 15 d' Agost y 16, 17 y 18 de Desembre.

Clixé de Juli Soler

Albi. — Creu de terme

Obtingué l' Albi dels seus senyors, diferentes franquicies y privilegis. Entre les notes de costums ha d' esmentar-se la *majorala del tambor* elegida anyalment pêl senyor Rector d' acort ab l' Ajuntament. Lo día del nomenament, se fà càrrech d' un antich tambor de una sola cara (pandero) y junt ab tres més quan hi ha una boda, dues de elles tancan lo carrer per ahont ha de passar, ab una faxa de seda que sostenen una per cada cap. Axí que arriba la comitiva, la del tambor tocant aquell estrany instrument canta una cançó als nuvis y quedan detinguts fins que dexan caure alguna almoyna que serveix pera subvenir les despeses del culte que-s tributa a la Verge del Roser.

Arbeca

Vila al extrém de la plana d' Urgell ratllant ab la baxa Sagarra, situada en la pendent d' un serradet ahont se troban les despulles d' un fort castell del duch de Medinaceli que exercía la jurisdicció senyorial. Dista uns 27 kilòmetres de Lleyda y 3 kilòmetres de Les Borges que es la estació

més propera. Lo terme afronta al N. ab lo de Bellfort; al E. ab lo de Belianes; té al SE. Omellons; al S. Les Borges, y al O. Puig-gròs.

Clixé de Antoni Güixens

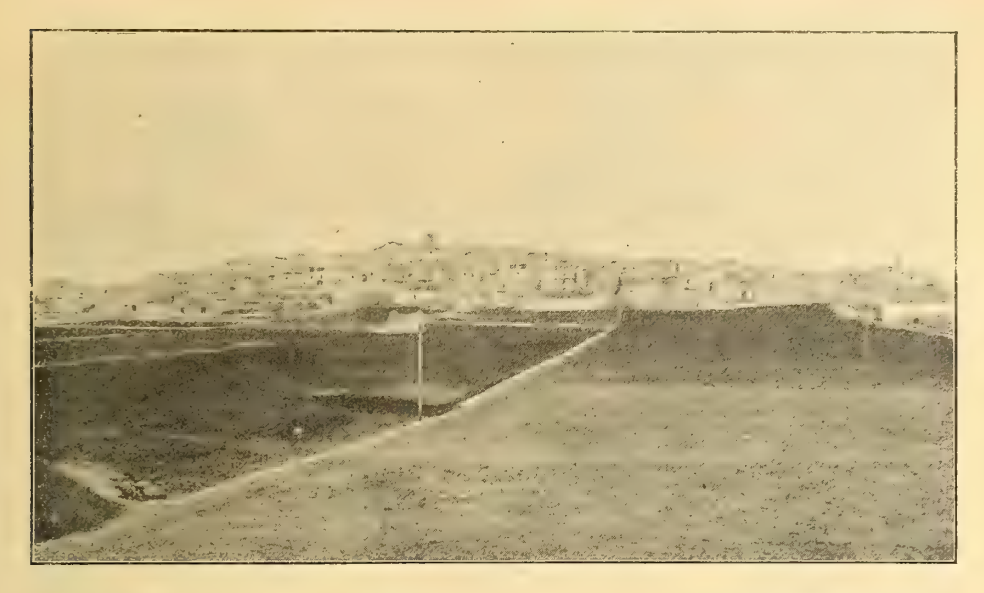
Arbeca. — Plaça de la esglesia

Consta de 870 edificis reunits y 485 fora poblat pera los serveys agrícols ab 2,921 habitants de fet y 2,928 de dret. En lo cens de 1359 figura en la Veguería de Lleyda ab lo nom de castell Darbecha y 68 fochs. En 1831 era del Corregiment de la capital y s' hi comptavan 1500 ànimes junt ab Castelló, Fortesa y part comtal, exercint la jurisdicció senyorial lo Duch de Cardona.

Lo castell qui dominava la vila ha sigut tan maltractat en los temps moderns, que en prou feynes pot donar-nos idea de la sumptuositat d' aquella construcció lo poch que-n resta; y suposàm fundadament sería de gran valua y riquesa, per quant en Monfar al parlar-ne lo califica de *insigne alcazar*. Pera fer-se càrrech de la importancia que havía tingut aquexa mansió senyorial sols dirèm que hi havía 365 finestres y era defensat per quatre torrellons angulars y un de central que sería la torre del homenatge. Modernament s' hi ha establert lo depòsit de les aygues.

Ademés de lo apuntat, tením noticia de la existencia d' una inscripció llatina en lo carrer de Sant Jaume y d' una treballada creu de pedra.

Estéfano Bissantí parla de Arbeca, que mentres uns escriptors creuen era Daroca per ésser de la Celtiberia, altres l' han situat en lo territori lleydatà y en aquest cas correspondría a la nostra vila. Es per axò que algún autor li

Clixé de Antoni Güixens

Arbeca. — Vista general de la població

ha atribuit una moneda ibèrica que no s' ha posat en clar a quina ciutat d' aquella apartada època correspòn. Però si aquest punt ofereix algún dupte, del temps mitgeval tením noves precises demostratives de les encunyacions monetaries d' aquesta vila. Se-n conexen tres exemplars de coure; dues sense inscripció y la tercera ab la llegenda ✠ *De Arbeca*, ab lo cap d' àliga a la esquerra en l' anvers y la metexa inscripció al entorn d' un cart en lo revers.

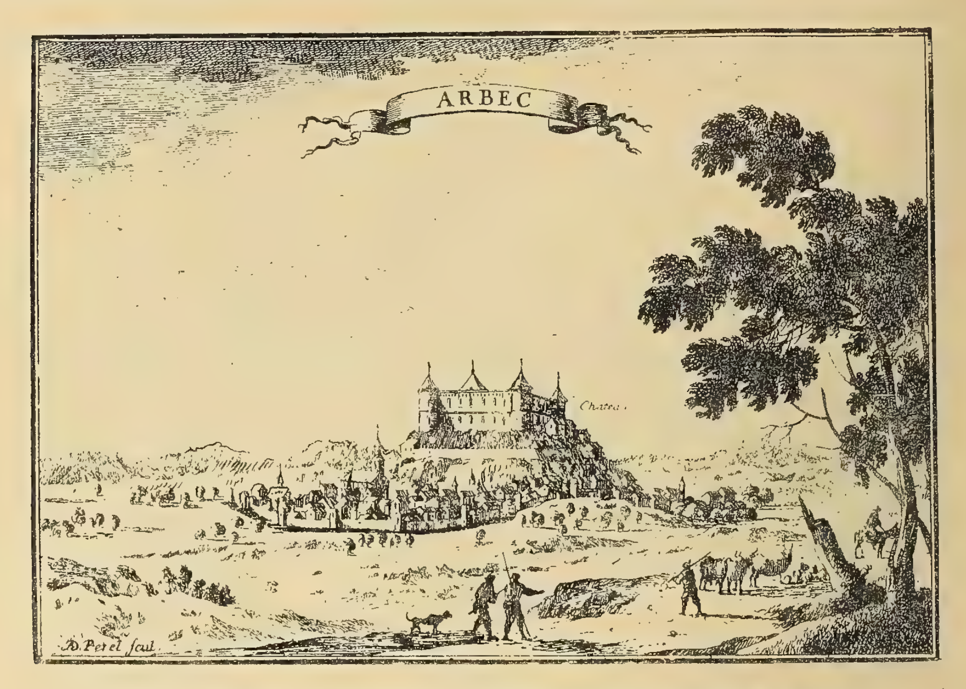

Monedes de Arbeca

Un dels exemplars nomenats, en lo revers porta una T rodejada de punts y en l' anvers lo cap d' àliga, com les demés. La que té llegenda, per la semblança de les seves lletres ab les de les monedes de Lleyda, s' ha cregut que correspòn al meteix temps de les d' aquella ciutat, o sía a les derreries del segle XIII o començament del XIV.

Ab motiu de la guerra dels Segadors va ésser fortificada la vila y refor-

çada la guarnició del castell per lo mariscal La Motte, essent conquerida en 1646 per lo marquès de Leganès. Tant en aquella guerra com en la de Successió se considerà com important punt lo castell y plaça d' Arbeca.

Arbeca. — Vista de la fortificació y població, segle XVII, dibuix de Beaulieu

La parroquia dedicada a Sant Jaume depenja de la arxidiòcesis de Tarragona. Posseheix una imatge del Sant Christ mólt venerada, que segons tradició es obra d' àngels. La esglesia fóu construida en lo segle XVII. Celebra festes lo día del Sant titular 25 de Juliol, y per la Assumpta y exaltació de la Santa Creu. Ademés de les dues escoles oficials pera abdós sexes, n' hi han de caràcter particular, essent totes mólt concorregudes.

Té posades y cafès ben acondicionats e illuminada per mija de la electricitat obtinguda ab força del canal d' Urgell que rega bona part del extens territori de la seva jurisdicció y es aconduhida a la vila. Produheix abundancia de grà, llegums, verdures, ví y oli de excelent qualitat essent conegut l' *oliver arbequí* de mena petita igualment que lo séu fruyt mólt apreciat en tots los mercats.

Celebra una fira los díes 25 y 26 de Novembre.

Districte electoral de Lleyda pera diputats a Corts y provincials.

Hi ha demarcada una Notaría.

Belianes

Lloch situat a la esquerra del ríu Corp en la ratlla de la Sagarra ab lo plà d' Urgell a uns 36 kilòmetres de Lleyda y 9 kilòmetres de Bellpuig que

es la estació de ferrocarril més propera ab la que hi té servey de carruatges per la carretera que se dirigeix a Vallbona y Montblanch. Afronta lo séu terme per N. ab los de Prexana y Bellpuig; per l' E. ab Sant Martí de Maldà; per S. ab Maldà y per l' O. ab Arbeca comprenent lo terme rural de Exaders ab 6 cases, Torre de Mora y la partida de Castell Salvà ahont sembla hi havía hagut una antiga població.

En lo terme s' han trobat diferents obgectes arqueològichs y moltes monedes de les quals sols tením testimoni fidedigne de que una de elles era del emperador Claudi. També hi han sepultures excavades en la roca com les de Olèrdula y altres punts, y que se suposan dels primers cristians.

Consta de 343 edificis agrupats 186 escampats pera los treballs agrícols ab un total de 1,330 habitants de fet y 1,310 de dret. Quan se va fer lo cens de 1359 se composava de 20 fochs y era de la Veguería de Montblanch. En 1831 corresponía al Corregiment de Tarragona y tenía 253 ànimes; pertocava la jurisdicció senyorial a la Encomenda de Barbens, de la Orde de Sant Joan y la de Exaders a la Abadessa de Vallbona.

La esglesia dedicada a Sant Jaume, pertany a la arxidiòcesis de Tarragona y celebra la festa major los díes 25 y 26 de Juliol.

Antigament visitava en romiatge a la Verge del Tallat quina festa celebrava lo tercer día de Pasqua de Resurrecció.

Té una escola pera noys y altra pera noyes.

La principal cullita es la del oli, grans y alguns llegums; lo bestiar de llana hi troba bones pastures.

Vota a Lleyda pera diputats a corts y provincials.

Bovera

Lloch situat en l' extrém S. de la provincia tocant ab la de Tarragona en la comarca de Les Garrigues en la vessant del Ebre a uns 36 kilòmetres de la capital y 12 de Flix que es la estació de ferrocarril que té més propera. Afronta al N. ab Granadella; E. Pobla de Granadella; S. Flix y O. Llardecans y Mayals. Consta de 228 edificis agrupats y 174 esbarriats pêl terme destinats a la agricultura, ab 740 habitants de fet y 739 de dret. En lo cens de 1359 figura en la Veguería de Lleyda ab 10 fochs. L' any 1831 era del Corregiment de la propria capital; exercía la jurisdicció senyorial N. Ager Queralt y tenía 65 ànimes de població. La parroquia que es d' entrada, té a Sant Joseph per patró y depenja de la diòcesis de Lleyda, arxiprestat de Granadella.

En lo séu terme mólt faltat d' aygua s' hi cull grà, oli, pera quina fabri-

cació hi han mitja dotzena de prempses, atmetlles y cría bestiar de llana y cabríu. En lo centre de la plaça hi havía una bassa d' aygua de pluja pera abeurar los animals, que acaba d' ésser terraplenada.

Se comunica ab la comarca a que pertany, y ab Flix, per camins de ferradura en regular estat de conservació.

Districte electoral de les Borges.

Castelldàsens

Lloch conegut també per Castelldans en lo límit de les Garrigues al entrar en lo plà d' Urgell. La seva situació enlayrada en un coll al peu del turó coronat en altre temps pêl fort castell que li ha donat nom y del qual no restan més que los fonaments, li permet contemplar tota la plana d' Urgell y los nevats Pyrineus per dessobre del llunyà Montsech. Des de la *Plana de les Forques* y *Comellar del infern* al demunt del poble, se reparan també les Garrigues y serres de Prades y Montsant. Afronta lo terme per N. ab Puigvert y Juneda; E. Aranyó y masía de Miravall camí de Les Borges; S. Albagés y O. Cogul y Aspa. Al NO. entre Puigvert y Cogul, té les masíes de Matxerri y Melons que forman térmens propris (161).

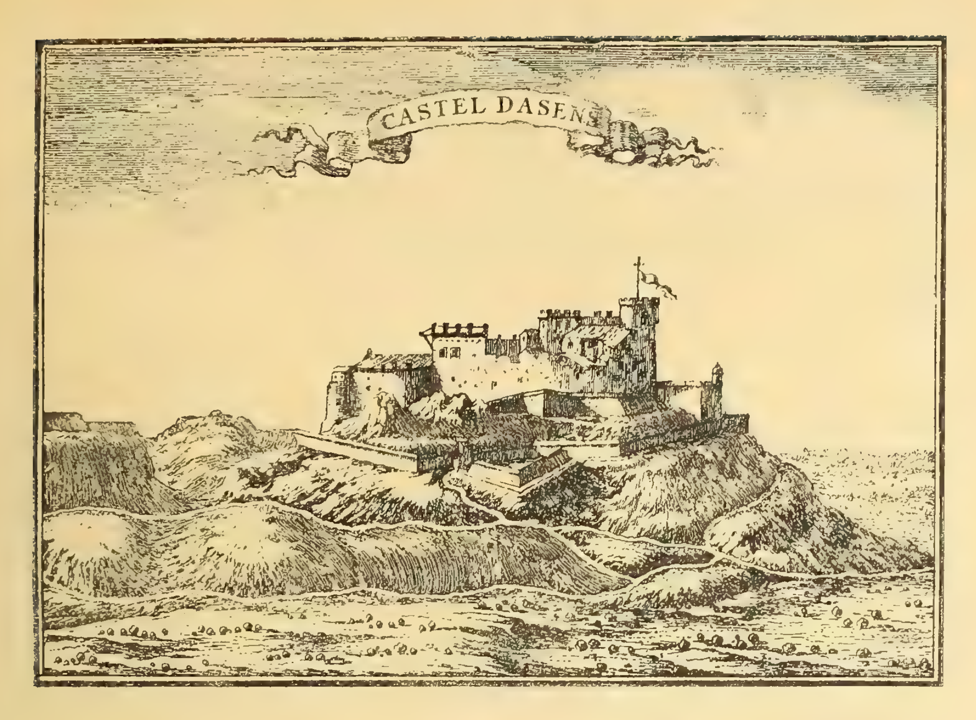

Consta de 396 edificis agrupats y 13 en despoblat ab 1,323 habitants. En lo cens de 1359 se li senyalan 43 fochs y era de la Veguería de Lleyda a quin Corregiment correspongué més tart. En 1831 tenía 509 ànimes y exercía la jurisdicció senyorial lo Prior de la Cartoxa d' Escala Dei, monestir que possehía en aquest terme una considerable extensió de terra asegurant-se que hi arreplegavan de dues a tres mil quarteres de blat en un any de regular cullita. En lo lloch ahont estava emplaçada la gran dependencia del Priorat, s' hi han construit móltes cases aprofitant-se de les despulles d' aquella y encara se veuen a travers d' elles algunes arcades y finestres ab l' escut d' Escala Dei. Al extrém del poble hi ha una creu de terme ab la data de 1818 y al séu costat una bassa d' aygua de pluja que per no tenir-ne d' altra han de utilisar, ab altra de més apartada, pera les necessitats domèstiques.

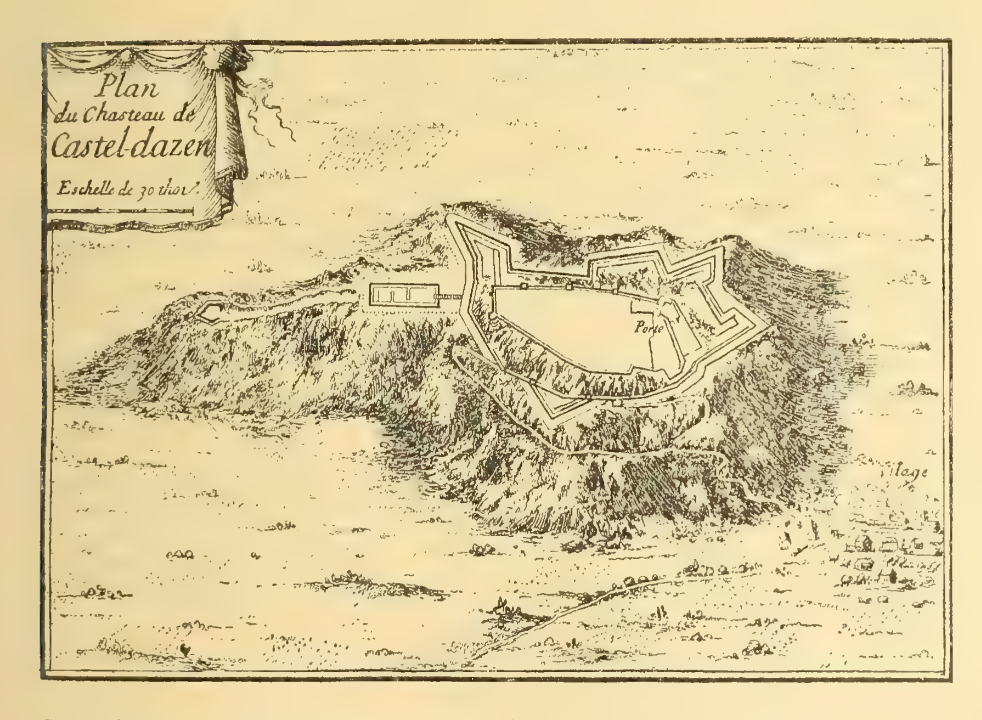
Dista unes quatre hores de Lleyda, cinch quarts de Puigvert que es la estació més propera y dues hores de Les Borges, Cogul y Albagés ab quines poblacions se comunica per camins carreters. Produheix oli, atmetlles, blat, llegums y bons pasturatges pera lo bestiar.

Del castell abans esmentat se-n té nova de la seva existencia ja en lo

(161) La etymología, segons lo doctor Balarí Jovany prové de *assinos*, una mena de pedra piçarrosa que ha donat nom a diferents llochs de Catalunya, com per exemple *Coll d' ases* entre Sant Llorenç Savall y Castelltersol.

Castelldàsens.—Vista de la fortificació, en lo segle XVII, dibuix de Beaulieu

Castelldàsens.—Plan topog àfich de la fortificació a mitjans del segle XVII, alçat per Beaulieu

segle XI per més que-s contan mil faules de temps anterior que per no donar-los-hi crèdit no continuàm en aquest lloch.

La parroquia dedicada a la Assumpta, es d' entrada y pertany al Bisbat de Lleyda, arxiprestat de Les Borges. Havía sigut patronat del Abat de Escala-Dei. En la esglesia pot apreciar-se un valiós retaule del segle XVI.

Districte electoral de Les Borges.

Bibliografía.—Se parla de Castelldàsens en *L' Excursionista*, p. 41. Vol. III, corresponent al any 1887.

Cervià

Lloch en la comarca de Les Garrigues a la dreta del ríu Set, que baxa enfondit a Mitjorn. Dista uns 30 kilòmetres de Lleyda y 9 de Vinaxa que es la estació de ferrocarril més propera y ab la qual està junyida per bona carretera que s' acaba de construir passant per l' Albi. Afronta al N. ab terme de Les Borges; E. Albi; S. Pobla de Cèrvoles y Juncosa; y al O. ab Albagés. Se composa de 394 edificis en lo poble y 77 escampats pera los serveys agrícols, ab 1,763 habitants de fet y 1,762 de dret.

Móltes de les seves cases en lo llindar de la porta tenen estampada la data del segle XVIII o començos del XIX, havent-s' hi traslladat, segons tradició, los habitants del enrunat poble de Les Beces després d' haver sigut deshabitat. Se trobava a mitja hora ríu avall ahont ara hi ha lo molí de les Besses y ab aquest nom s' ha conegut fins als nostres díes malgrat no haver-hi quedat en aquell paratge una sola casa. Lo cens de 1359, senyala al *loch de les Beçes*, 12 fochs; era de la Veguería y més tart Corregiment de Lleyda. Lo any 1831 consta ab 30 habitants y jurisdicció senyorial del Abat de Poblet.

La esglesia parroquial es dedicada a Sant Miquel, celebrant la festa lo día 29 de Setembre.

Ademés hi ha una comunitat de monges carmelites descalces que tenen al séu càrrech un colegi de nenes.

Té aygua conduhida des de lo torrent de les Tapiades a dintre de la població. Aquesta es purament agrícola. Produheix grà, oli, poch vi, llegums y bones pastures pera-l bestiar. Tres molins fariners y quatre prempses d' oli constituexen la seva industria.

En lo séu terme, que té més de tres hores de E. a O. y dues de N. a S. hi han algunes coves que no han sigut explorades.

Se comunica ríu avall per camí carreter ab Albagés y a travers d' accidentats serrats, ab Juncosa y Pobla de Cèrvoles.

En lo punt ahont era lo poble de les Beces, pot apreciar-s'hi encara les

runes de la petita esglesia: s' hi conservan un parell d' archs apuntats ab unes mènsules al dessobre que deurían sostenir la coberta de fusta que soplujava lo temple. Hi manca lo primer arch per la part de llevant, que com los nomenats, arrencava des de terra a diferencia del derrer, rasant ab la paret de ponent corresponent al altar major que s' apoyava en dugues carteles. En lo costat N. hi ha una porta de mitg punt formada de grans dovelles resseguides al demunt per una senzilla motllura a manera de guardapols.

Districte electoral de Les Borges.

Cogul

Lloch situat en la comarca de Les Garrigues a la esquerra y a sobre del ríu Set a uns 18 kilòmetres de la capital y 12 per camí rodat de Puigvert que es la estació de ferrocarril més pròxima en la vía de Tarragona. No hi ha servey de carruatges; si vol utilisar-se lo de Lleyda a Alfèç s' ha de caminar encara dues hores passant per Aspa. Ribera amunt del Set se comunica ab Albagés y Cervià de la metexa encontrada y per carretera des de aquest últim lloch a Vinaxa en sis hores, a la esmentada vía. Passant per Castelldàsens, en quatre hores pot anar-se a Les Borges Blanques.

Afronta lo terme al N. ab Aspa y Puigvert; E. Castelldàsens, S. Albagés y O. ab Granyena. Consta de 138 edificis agrupats y 42 esbarriats pera los serveys agrícols, ab una població de 486 habitants de fet y 490 de dret. En lo cens de 1359, figura *Cugull* ab 16 fochs en la Veguería de Lleyda; pertenesqué més tart al Corregiment de dita capital y l' any 1831 comptava 300 ànimes y era de la jurisdicció senyorial del Monestir de Poblet.

La parroquia sots la advocació de la Assumpta, es d' entrada, depenja de la diòcesis de Lleyda y arxiprestat de Les Borges. Celebra la festa lo día 15 de Agost. La portalada de la nomenada esglesia es barroca, ab la imatge de la tutelar demunt de la porta y vuytavat campanar de pedra esquadrada. L' interior de tres naus, res de particular ofereix artísticament. La imatge del Sant Crist, gosa de mólta devoció entre los comarcans.

En la part més vella de la població s' hi veuen algunes cases dels segles XVI y XVII. Es eminentment agrícola y produheix grà, oli, poch ví y bones pastures pera lo bestiar y algunes verdures en la poca terra regada per una cequia desviada del Set.

Té aygua conduhida dintre del poble y a poca distancia una font que no es gayre abundosa. De diners del comú, s' ha construit sobre del Set un pont de pedra picada que assegura la comunicació ab la ribera oposada ahont se enlayra lo serrat de les forques que domina tota la plana d' Urgell explayantse la vista fins als Pyrinèus.

Districte electoral de Les Borges.

Del castell de Cogul, no-n resta més que los fonamentas que tampoch revelan hagués tingut gran importancia. Lo que sí la tenen y mólt notable, són les pintures rupestres de les que-ns ocuparem oportunament al descobrir-les en una de les nostres passades excursions.

Plan y carrers de Cogul

Facilitat y revisat per l' Ajuntament. — *Escala 1 : 5,000*

1 Plaça Major
2 » y carrer de Vileta
3 Carrer de Apere
4 » de Civit
5 » de Eral
6 » de Olivé
7 Travessía del carrer de Olivé
8 Carrer de la Llebre
9 Arrabal
10 Carrer del Ríu
11 » del Magí
12 » del Farré
13 » del Castell
14 Camí del Cementiri
15 » de Castelldásens
16 » de la Bassa
17 » de Alcanó

Se troban a un kilòmetre aproximadament del poble al altre costat del ríu, en una enorme roca despresa del cingle format per molassa del oligocènich a la vora del camí que puja a Albagés en una petita bauma que forma la part de dalt, despulla provable d' una cova de molta més capacitat, avuy ensorrada y a la qual correspondría la roca de referencia abans de deslligar-se de la maça de que procedeix.

Ocupan una extensió de poch més de dos metres en los punts més extrems y consistexen en agrupaments de rumiants y de figures humanes extranyament representades, ab dues inscripcions o geroglífichs al cap demunt que no s' han pogut fins ara interpretar. Los colors empleats són lo negre y roig, tal com se véu en altres pintures de paregut estil trobades en diferents pahíssos. Resulta mólt interessant la disposició de les dues figures en negre de 30 centímetres, que-s destacan en primer terme y les de la dreta tan estranyes per la actitut en que-s veuen representades com per la seva indumentaria, particularment les primeres, ben contornejades, de cintura excessivament compri-

Pintures rupestres de Cogul (Garrigues — Lleyda). Segon calch, de D. Juli Soler y D. Ceferí Rocafort, publicat per l' *Institut d' Estudis Catalans.* *Escala 1 : 7 1/2*

mida en relació ab les altres parts del cos cobert fins a la meytat de les cames y afectant la protecció del cap una forma marcadament cònica. Entre lo cap y les espatlles hi ha solució de continuitat. En lo derrer agrupament a mà dreta encara apareix més estranya una figura d' home ab lo meteix gruix de braços y cos en actitut de ballar, rodejat d' altres dones ab pareguda indumentaria de les abans descrites, acusant-se lo cap per la forma arrodonida. Al extrèm de mà esquerra aparexen dos peus, havent desaparescut lo restant de la imatge.

Clixé del Autor

Cogul. — Detall de la població

Al entorn de les figures humanes hi han diferents rumiants de variades especies, algunes ben conegudes, com lo cervo, l' antilope, lo bou, etc., y altres de difícil classificació, observant-se en lo fons d' ahont se destaca lo derrer toro perfilat a la esquerra, fortes taques negres y ratlles en diferents sentits y una altra figura en actitut de córrer segons se desprèn de la posició de les potes de derrera y de mólt reduhides dimensions, puix no té més que 11 centímetres. Cada una de aquestes figures, té sols un color; quasi totes són plenes y dues no més de perfilades.

Mólt semblants, per no dir iguals ab aquestes, són les descobertes en altres llochs com a Altimira (Santander). La Mouthe, Font de Gaume, Mas d' Azil, en lo Mitgdía de França, que han sigut atribuídes al período magdalenià per los obgectes treballats que s' han trobat en aquelles coves. Malgrat haver sigut obgecte de detingut examen, no s' ha pogut encara precisar la època a que corresponen les de Cogul per haver desaparescut, efecte de successius desprendiments, lo terrer que devía retenir obgectes arqueològichs contemporanis de les pintures, emperò poden considerar-se com lo monument més important fins ara conegut pera l' estudi de la protohistoria catalana (162).

(162) Aquest descobriment al poch temps de fer-lo públich, cridà poderosament la atenció de les Academies científiques d' Europa, puix era la primera vegada que en semblants pintures aparexia la figura humana. L' Abbé Henri Breuil, qui derrerament les ha estudiades, al atribuir-les a la època quaternaria, creu que lo que senyalàm com a inscripcions, són figures esquemàtiques representant la caça del cervo. Com que aquesta derrera afirmació no ve prou fonamentada, no nos ne fem, avuy per avuy, solidaris de la metexa, perque encara que se les hi reconegués per la seua imperfecció molta més antiguetat que les demes figures, admirablement executades, derrera del *cervo esquemàtich*, que resulta acè-

Uns dos kilòmetres del poble y amunt en la metexa ribera del Set, en la partida del Saladar, si que hi han aparescut infinitat de sílex tallats que demostran haver sigut habitada tota aquesta cinglera en la edat de la pedra y que segurament guardaràn relació ab les esmentades pintures. També s' hi han trobat fragments de ceràmica grollerament fabricada y altre troç d' època mólt més avençada.

Excavades en la roca viva en lo propri Saladar, hi han una quarentena de sepultures, que res tindràn que veure ab les pintures abans descrites, haventse descobert algunes que conservavan encara despulles humanes. Hi havía enterrades varies persones en una sola sepultura afectant diferentes formes; rectangulars, trapezoydals y ovalades, no essent tampoch uniforme la seva orientació.

Bibliografía.—Se parla de les pintures rupestres de Cogul: Ceferí Rocafort en lo Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya, Març de 1908. L' Abbé Henri Breuil, en lo Butlletí del Centre Excursionista de Lleyda, Octubre de 1908 y en la revista de París, L' Anthropologie, T. XX, (1909). Don Lluís Marian Vidal en l' Anuari del Institut d' Estudis Catalans, corresponent a 1908.

Espluga Calva

Vila de la baxa Sagarra situada en una vall per ahont s' escorre lo Rinet; a uns 32 kilòmetres de Lleyda y 7 kilòmetres de Floresta que es la estació de ferrocarril més propera. Afronta lo terme al N. ab lo de Olmellons; al E. ab lo de Olmells; al S. lo de Fulleda y al O. la Floresta. Se composa de 351 edificis reunits y 150 escampats que-s destinan als serveys agrícols, ab 1,195 habitants de fet y 1,293 de dret. En 1359 figura ab 42 fochs en la Veguería de Montblanch. L' any 1831 ne tenía 877 y exercía lo senyoríu jurisdiccional la Encomenda de la Espluga Calva de la Orde de Sant Joan y depenjava del Corregiment de Tarragona a quina diòcesis pertany encara.

La esglesia es dedicada a la Verge y celebra la festa lo primer diumenge de Setembre. Hi ha una comunitat de monges dominiques Terciaries dedicades a la ensenyança. Un antich casal en mitg del poble era conegut per lo Castell.

Hi ha 5 prempses d' oli que es lo producte més important junt ab lo grà, y té molins de farina; s' hi cull poch ví y s' hi cría bestiar de llana, puix té bones pastures.

Per camins carreters se comunica ab los pobles vehins.

Districte electoral de les Borges.

---

fal, puix està faltat de la més insignificant linia que puga simular lo cap, aparexen dues senyals mes que no forman part integrant d' aquella *escena de caça* però que evidentment són fetes de la propria mà que va traçar les altres, valent-se de la metexa pintura e idèntich procediment y responent totes a una sola ideya com los punts, ratlles y rodones que en altres llochs similars s' han trobat y continúa essent enigmàtich lo significat pera los qui s' han dedicat al séu estudi.

Lo comte de Barcelona trobant-se en lo setge de Tortosa otorgà carta de població a Espluga Calva.

Floresta

Lloch en la Baxa Sagarra, ratllant ab la plana d' Urgell, a 30 kilòmetres de Lleyda. Confronta lo terme per N. ab lo de Olmellons; E. Fulleda; S. Vinaxa y al O. ab Les Borges d' Urgell. Consta de 127 edificis y 556 habitants de fet y 552 de dret. L' any 1831 sols tenía 17 ànimes, era del Corregiment de Lleyda y lo senyoríu Realench.

La parroquia dedicada a Sant Blay, es d' entrada, correspòn al bisbat de Lleyda y arxiprestat de Les Borges. Celebra festes lo 3 de Febrer y 14 de Setembre.

Lo séu territori, un xich accidentat, en part es cobert de bosquina y produheix grans, poch ví, llegums y abundant oli pera lo que existexen tres prempses. També s' hi fan bones pastures pera lo bestiar. Té estació en lo ferrocarril de Lleyda a Tarragona, passant ademés pêl séu terme la carretera que junyeix abdues ciutats.

Des de la estació, apartada del poble, surten carruatges cap a Fulleda.

Poca cosa de particular ofereix lo séu caseríu, però dèu remarcar-se un antich palàu de pedra picada ab la corresponent torra.

Per camins carreters y de ferradura se comunica ab los pobles dels voltants.

Districte electoral de Les Borges.

Fulleda

Lloch de la Sagarra Baxa en situació enlayrada, a uns 40 kilòmetres de Lleyda y 8 de Vinaxa, que es la estació de ferrocarril de que se serveix ordinariament en la vía de Tarragona. Afronta lo terme per N. ab Espluga Calva; per E., ab Omells; per S., ab Tarrés y Vimbodí, y per O. ab Vinaxa. Consta de 139 edificis y 44 escampats pera los serveys agrícols, ab una població de 423 habitants de fet y 434 de dret. L' any 1831 en lo Corregiment de Lleyda, ne tenía 250 y lo senyoríu corresponía al Abat del Monestir de Poblet. La parroquia dedicada a la Assumpta, depenja del Arquebisbat de Tarragona. Si bé l' aygua no hi es mólt abundosa, se troban algunes fonts en lo séu terme que produheix grans y oli, poch ví, llegums y cría bestiar de llana.

Té dues prempses d' oli y l' aspecte del poble es purament agrícol. Hi han carruatges que van a Floresta y per camins rodats se comunica ab los pobles del voltant. Hi ha escola d' abdós sexes a càrrech del municipi.

Vota a Les Borges pera diputats a Corts y a Lleyda en los provincials.

Granadella

Vila capital de la comarca de Les Garrigues situada en un serradet avançat entre dues valletes a 35 kilòmetres de Lleyda y uns 19 kilòmetres de Flix

(Tarragona) que es la estació que té més propera en la vía dels directes (M. Z. A.). Afronta lo terme per N. ab lo de Granyena y Torrebesses; E., ab lo de la Pobleta o Pobla de Granadella; S., Bovera y O. ab lo de Llardecans y Torrebesses. Consta de 520 edificis y 290 escampats pera los serveys agrícols que mólts d' ells portan lo nom de «masos» essent temporalment habitats. La seva població es de 1,857 ànimes de fet y 1,896 de dret. En lo cens de 1359 figura en la Veguería de Lleyda ab 79 fochs. Més tart depenjà del Corregiment de la metexa capital. Era lo senyoríu de N. Ager Queralt y tenía en 1831, 1,200 habitants.

La parroquia dedicada a Ntra. Senyora de Gracia, es de terme y cap d' arxiprestat corresponent al bisbat de Lleyda (163). Celebra la festa los díes

Clixé de Lluís Marián Vidal

Granadella. — Vista general de la població

14 y 15 de Setembre. Té ademés una ermita sots la advocació de Sant Antoni Abat que també s' hi fà bona festa per la diada del Sant. Des de lo punt ahont

(163) L'Arxiprestat de Granadella comprèn los següents pobles: Granadella, Alcanó, Almatret, Bovera, Granja d' Escarp, Granyena de les Garrigues, Juncosa, Llardecans, Pobla de Granadella, Sarroca Soleràc, Torms y Torrebesses.

se troba emplaçada al NO. de la vila, se gaudeix d' un explèndit cop de vista. No lluny d' aquella, hi ha una bassa d' aygua de pluja pera los usos domèstichs y en la plaça devant de la esglesia n' hi havía una altra pera abeurar los animals que fà poch temps ha sigut terraplenada. Actualment hi ha aygua conduhida de mina dintre de la població per més que mólts encara preferexen la de bassa.

Hi havía hagut un castell en l' estrém de la vila del qual sols migrades despulles ne restan. Té demarcada Notaría; lloch de la guardia civil y estació telegràfica.

Clixé del Autor

Granadella. — Plaça de la esglesia

Hi ha establerta una comunitat de monges de la Sagrada Familia que té al séu càrrech un colegi pera noyes ademés de les escoles municipals, que són de noys, noyes y pàrvuls. Lo séu terme mólt extens, es extremadament sech y bastant accidentat per quin motíu se veuen obligats a construir fortes margenades (espones) pera contenir les terres. Produheix grans, poch ví, atmetlles, bones pastures pera lo bestiar y excelent y abundant oli, com en totes les Garrigues, havent-hi 11 prempses y una fàbrica de farines. Districte electoral de Les Borges.

Per camins carreters se comunica ab los pobles vehins menys ab Granyena, y guanyaría moltíssim si s' acabés de construir la carretera que des de Lleyda, atravessant la comarca vers a Flix, des d' aquesta localitat se-n deslligués un braç cap a la de Cornudella y Reus, puix es contínua la relació que manté ab lo camp de Tarragona y Priorat, quin tràfech se fà avuy en males condicions.

Lo temple parroquial, malgrat ésser d' istil barroch, es digne de remarcar-se per la esbeltesa del séu campanar de dos cossos y les proporcions del edifici. Lo Sant Christ que s' hi venera té mólts devots y gosa de mólta fama en tota la comarca. Devant de la esglesia hi ha una crèu de terme.

En quant a costums, també ne conserva algunes que valen la pena d' ano-

tar-se. Los tres díes de la festa té lloch lo *ball del Sant*, que sol consistir en una jota. Obren lo ball los primers majorals, vestits ab una mena de fandilletes vermelles guarnides de cascabells. S' encantan ventalls, rams, mocadors, etc., y ab ells s' obsequía a les balladores, no entregant-los-ho fins a la segona dança, havent ballat ab ella la primera, tenint lo ballador a la mà l' obgecte que ha d' oferir-li després. La música se dirigeix a la plaça des de la casa del majoral. Lo primer y segón nomenan majorala, que acostuma a ésser germana o parenta, may la promesa. També se va a buscar algunes de les balladores a casa seva, y entremitg dels dos acompanyants, ab un parell d' atxes de vent s' encaminan a la plaça. Ademés de la correguda de la cordera que es mólt generalisada en totes les festes d' aquestes comarques, té lloch la de les *dotze pedretes* que-s dexan a un costat de plaça. Los qui prenen part al joch, a cada tom que donan ne prenen una y lo qui ha donat més vols n' ha pogut arreplegar més. Los premis consistexen; lo primer, en dos pollastres, un lo segón y una ceba lo terç, los quals oferexen a la persona del séu gust, que correspòn ab la entrega de 5 o 6 pessetes. Lo qui ha obtingut lo derrer premi consistent ab una ceba, ha d' oferir-la a senyora casada, de cap manera a xicota soltera.

Bibliografía.—De les Garrigues al Plà de Lleyda, per Ceferí Rocafort, en lo «Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya». Abril-Maig de 1908.

Juncosa

Lloch en la part alta de Les Garrigues a unes vuyt hores de Lleyda y quatre de Vinaxa que es la estació més propera en lo ferrocarril de Tarragona. Afronta al N. ab Albagés y Cervià; al E. Cervià y Pobla de Cèrvoles; al SE. y S. ab Ulldemolins (Tarragona) y Pobla de la Granadella; y al O. ab terme de Granadella y Torms. Se composa de 336 edificis agrupats y 122 escampats pera los serveys agrícols ab una població de 1,244 habitants de fet y 1,215 de dret. En lo cens de 1359 La Jun-

Clixé del Autor

Juncosa. — Vista general de la població

cosa figura en la Veguería de Lleyda ab 35 fochs y Sisquella, despoblat que ve comprès en la seva jurisdicció, ab 10. Avuy d' aquest lloch no-n restan més que despulles. L' any 1831 tenía Juncosa 600 ànimes y lo senyoríu era del Abat del Monestir de Poblet.

La parroquia dedicada a la Nativitat de Nostra Senyora, es d' ascens y correspòn al bisbat de Lleyda, arxiprestat de Granadella.

La illuminació pública es per la electricitat, que li ve de Puigvert ab quina població la companyía hi ha establert un telèfon.

Lo camí carreter que passa per la Vall Major cap a Torms, Soleràç y Granyena, la comunica a Lleyda y per la part oposada a cosa d' uns 6 kilòmetres al cap de la serra troba la carretera que puja de Reus y Cornudella en la que hi ha servey rodat fins al Hostal de la Serra, per ahont se fan ordinariament los transports.

Lo terme es bastant trencat y rega poca terra. Produheix grà, atmetlles, poch ví, mólt oli y pastures en los erms abundant-hi los rebolls o garrigues. Entre los monts públichs declarats enagenables, figura lo d' Auvins, d' aquesta jurisdicció, ab una cabuda de 10 hectàrees.

Té cinch prempses d' oli y un molí fariner.

Les monges de la Sagrada Familia hi tenen establert un colegi pera noyes.

A cosa de 3 kilòmetres, baxant cap als Torms, a mà esquerra de la vall se repara una gran bauma coneguda per cova caldera.

Districte electoral de Les Borges.

Juneda

Vila en lo Pla d' Urgell, situada a 262 metres sobre lo nivell del mar, al peu d' un turó a 20 kilòmetres de Lleyda. Confronta lo terme al N. ab Torregrossa y Puig-gròs; al E. ab les Borges Blanques; al S. ab Puigvert y al O. ab Margalef del terme de Torregrossa. Se composa de 528 edificis, 11 en lo caseríu de Aranyó, 10 en lo de Miravall que depenjan de dita vila y ademés, 202 escampats pera los serveys agrícols, ab una població de 2,804 habitants de fet y 2,785 de dret. En la seva jurisdicció se troba lo despoblat de Vinferri. L' any 1831 era del Corregiment de Lleyda, tenía 1,000 ànimes y corresponía lo senyoríu al Duch de Cardona. Té estació en lo ferrocarril de Lleyda a Tarragona passant-hi igualment la carretera que junyeix les dues esmentades ciutats.

La parroquia dedicada a la Trasfiguració del Senyor, es d' ascens, té com a filial la de Miravall y correspòn al bisbat de Lleyda y arxiprestat de Les Borges. Depenjava d' aquesta parroquia la ermita de Sant Jordi, avuy enderrocada. Celebra festa lo 29 d' Agost.

Hi ha establerta una comunitat de monges Dominiques que té al séu càrrech una escola de noyes, ademés de les que tenen caràcter municipal.

La illuminació pública es elèctrica.

Té servey de carruatges ab la capital; una serradora; 9 prempses y dos molins d' oli y cinch molins de farina.

Plan y carrers de Juneda

Revisat per l' Ajuntament. — *Escala 1 : 5,000*

1 Carretera de Lleyda a Tarragona
2 Carrer de la Font
3 » Major
4 Plaça
5 Esglesia parroquial
6 Carrer de Sant Joan
7 » Nou
8 » del Orient
9 » d' Arbeca
10 » de Cervantes
11 » de Torregrossa
12 Canal d' Urgell (cequia 4.ª)
13 Carrer de la Floresta
14 Carrer de Anselm Clavé
15 » de Guillerm de Cervera
16 » March Mir
17 » de Victor Balaguer
18 » del Doctor Robert
19 » de Roca y Florejachs
20 » de Pleyan de Porta
21 » de Mossén Cinto Verdaguer
22 » de Ferrán Puig
23 » de la Carnicería
24 » del Doctor Kam-mar
25 » del Calvari
26 Carrer de la Llivertat
27 » del Cementiri
28 » del Forn
29 » de Castelldásens
30 » de Roger de Lluria
31 » del General Prim
32 » de Pí y Margall
33 » de Estanislao Figuera
34 » del Camí de Puigvert
35 » de Balmes
36 » de Sant Joan
37 Estació del Ferrocarril

Es població d' importancia dintre de la plana urgellesa, com ho prova lo gran desenrotllament que ha experimentat des de la construcció del canal y del ferrocarril, de quals ventatges han sabut aprofitar-se los seus habitants pera la prosperitat de la vila.

Lo terme, quasi tot de rech, produheix grà, oli en abundancia, ví, fruytes, verdures, aufals, etc.

En lo séu extens territori s' hi troban algunes partides, qual nom, com Vinferri, es de procedencia alarb. Ademés d' aquesta, són conegudes en lo ter-

me de que nos ocupàm, les nomenades Safrà, Rogera, Manreana o Manresana, Concabella, Plà d' Eixalà, Pinell, Les Forques, Quadrats, Bassa nova, Les Pla-

Clixé de Antoni Güixens

Juneda. — Vista general de la població

nes, Femosa, Salat, Cabrahí, Pont de la Cova, Ramàs, la Mina, Coma, Franquesa, Vidaló, Clot, Colls, Secà, Còs, la Llantia, Bas, Paradell, Escarabat, Parrelles, Curiola, Cabalcadó, Jovals, Miravall, Aranyó.

Bons camins rodats la comunican ab los pobles dels encontorns.

Districte electoral de Lleyda.

Bibliografía.—Se parla de Juneda, en la ressenya d' una excursió efectuada per mossèn Joan Segura, Pvre. en 1890 y publicada en lo *Butlletí de la Associació d' Excursions Catalana*, Vol. XII.

Olmellons

Lloch situat en lo límit de la baxa Sagarra y plana d' Urgell, a uns 28 kilòmetres de Lleyda y 3 de La Floresta que es la estació de ferrocarril que té més propera en la vía de Tarragona. Afronta lo terme al NO. ab Arbeca; al E. Espluga Calva; al S. Vinaxa y al O. la Floresta. Consta de 115 edificis y 63 escampats pera los serveys agrícols ab una població de 513 habitants de fet y 528 de dret. L' any 1831 tenía 300 ànimes y la jurisdicció correspo-nía al Prior del Monestir d' Escala Dei. La esglesia parroquial dedicada a Sant Miquel correspòn a la arxidiòcesis de Tarragona y celebra la festa lo 29 de Setembre. Té una escola pera noys y altra pera noyes. En lo terme que es montanyós per lo general hi abunda la pedra de construcció y s' hi cull mólt oli y de bona qualitat,

pera lo que hi han quatre molins; blat, llegums y poques verdures, puix hi escassejan les aygües; s' hi cria bestiar.

Se comunica per camí rodat ab Floresta, Espluga Calva y Fulleda.

Districte electoral de Les Borges.

Pobla de Cèrvoles

Lloch situat en lo límit de les comarques nomenades baxa Sagarra y Garrigues, ratllant ab la provincia de Tarragona; a uns 40 kilòmetres de la capital y 12 de Vinaxa que es la estació de ferrocarril més propera ab la que està junyida per bon camí vehinal. Afronta lo terme per N. ab Albi y Cervià, ab lo ríu Set de per mitg; al E. Vilosell; al S. Ulldemolins (Tarragona) y al O. Juncosa. Consta de 230 edificis y 75 d' escampats pera los serveix agrícols, ab lo caseríu nomenat la Fumada. La seva població es de 790 habitants de fet y 845 de dret. En lo cens de 1359, figura Cervolles ab 21 fochs en la Veguería de Montblanch. L' any 1831 tenía 669 habitants, era del Corregiment de Lleyda y jurisdicció senyorial del Abat del Monestir de Poblet.

Té una escola de noys y altra pera noyes. La parroquia dedicada a Santa María de la Junquera, es de la arxidiòcessis de Tarragona; hi ha també una ermita sots la advocació de Sant Miquel. Celebra festa lo 8 de Setembre y 21 de Novembre.

Una font que naix vora del poble, los assorteix d' aygua pera totes les necessitats.

Lo terrer es montanyós y bastant trencat, quasi tot de secà cullint-s' hi excelent y abundós oli, pera quina elaboració hi han 3 molins y 6 prempses. S' hi cull ademés grà, llegums, poques verdures y s' hi cría bestiar, havent-hi algunes partides poblades de bosch baix, mates, garrigues, etc. També hi abunda la caça.

Lo ríu Set passa per aquest terme però no s' aprofitan gayre les seves aygües.

Districte electoral de Les Borges.

Pobla de la Granadella

Poble de Les Garrigues, tocant a la provincia de Tarragona. La Pobleta, que axí s' anomena comunment, se troba en lo fil de la serra que se-n puja a uns 500 metres sobre lo nivell de la mar, d' ahont decàu ja la vessant cap al Ebre. En una situació explèndida, dominant extensíssims panorames demunt les serres del Montsant y Ports de Beceyt en la baxa Catalunya, tancant lo llunyà horitzó, cap al N. per dessobre lo Montsech, les altes crestes del Pyri–

nèu. Axò esplica lo nom de Bella Guarda ab que antigament era conegut, puix que de aquesta manera lo trobàm continuat en lo cens de Catalunya de 1359, que li senyala 6 fochs.

Ab Bovera havía format part de la baronía de Granadella, de quina vila depenjavan en lo civil y eclessiàstich, fins que disgregats d' aquella, han constituit ajuntament per separat. Afronta lo terme per N. ab Torms y Juncosa; E. Juncosa y part de Margalef; S. Flíx y O. Bovera y Granadella. Dista uns 32 kilòmetres de Lleyda y 22 aproximadament de Flix que es la estació de ferrocarril més propera en la vía dels directes (M. Z. A.)

Consta de 230 edificis ademés de 94 que-n té d' escampats pera los serveys agrícols, ab una població de 791 habitants de fet y 782 de dret. L' any 1831 comptava 280 habitants; corresponía lo senyoríu a Ager Queralt y era del corregiment de Lleyda com abans havía sigut de la Veguería d' aquella capital.

La parroquia dedicada a Sant Antoni Abat, es d' entrada y correspòn al bisbat de Lleyda, arxiprestat de Granadella. Ademés de la festa del Sant titular, ne celebra pêl Setembre y 25 d' Abril.

En lo séu terme, montanyós y trencat s' hi cull oli y atmetlles en abundancia, grà, llegums y poques verdures que regan mercès a alguns pous y petites fonts que hi ha en les valletes de les que en prou feynes se servexen pera les necessitats domèstiques, puix tenen al costat de la població una gran bassa que recull les aygües de pluja. Per camí carreter se comunica ab la carretera de Cornudella a Reus, que com en altre lloch tenim dit arriba fins al cap de la serra distant una hora y mitja de la Pobla. També té camins rodats cap a Granadella y altres pobles vehins.

Districte electoral de Les Borges.

Puig-Gròs

Lloch en la plana d' Urgell situat en un turó que li dóna nom a uns 22 kilòmetres de la capital. Afronta lo terme per N. ab Belianes; E. Arbeca; al O. ab Torregrossa y al S. ab Les Borges y Juneda que són les estacions que té més properes en la vía de Tarragona.

Consta de 102 edificis agrupats y 59 d' escampats en lo terme pera los serveys agrícols ab una població de 298 habitants de fet y 306 de dret. En lo cens de 1359 figura en la Veguería de Lleyda ab 20 fochs. En 1831 era del Corregiment de la Capital, lo senyoríu pertanyía a Boatella de Subies y comptava 82 ànimes. La parroquia dedicada a la Assumpta es d' entrada y correspòn al bisbat de Lleyda y arxiprestat de Les Borges. Celebra la festa los díes 15, 16 y 17 de Agost. Té escola pera abdós sexes y vota ab Lleyda pera diputats a Corts y Provincials.

Lo séu terme, regat per lo canal d' Urgell, produheix oli, grà, ví y verdures.

Clixé de Antoni Güixens

Puig-Gròs. — Vista general de la població

Per camins rodats se comunica ab los pobles vehins.
Districte electoral de Lleyda.

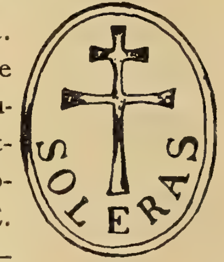
Soleràç

Clixé del Autor

Soleràç. — Detall de la població

Lloch de la comarca de Les Garrigues, situat en la fondalada de la Vall Major procedent de Juncosa; a uns 23 kilòmetres de Lleyda. Afronta lo terme que comprèn lo rural nomenat Montvallet al N. ab Cogul y Albagés: E. Torms; S. Granadella y O. Granyena. Consta de 255 edificis agrupats y 79 escampats habitats temporalment ab una població de 927 ànimes de fet y 934 de dret. En lo cens de 1359 ab lo nom de Salaraç figura en la veguería de la capital ab 9 fochs y en 1831 comptava 418 habitants, correspo-

nía al corregiment de Lleyda y lo senyoríu al Abat del Monestir de Poblet. La parroquia dedicada a la Assumpta es d' entrada, celebra la festa lo día 15 d' Agost y pertany al arxiprestat de Granadella, bisbat de Lleyda.

Lo séu terme quasi tot de secà puix sols rega uns hortets a la part baxa de la vall, produheix grà, oli, poch ví, llegums y pastures pera lo bestiar.

Pera los serveys domèstichs tenen ayga conduhida, ab diferents fonts públiques en la població y utilisan també ayga de pluja embassada.

Té una escola municipal de noys y altra de noyes.

Vota a Les Borges pera diputats a Corts y a Lleyda pera los provincials.

Posseheix un molí de farina, dues fàbriques d' oli y sis prempses.

Se comunica per camí carreter ab Torms y Juncosa y ab Granadella (una hora), fins a quin lloch arriba lo servey de tartanes.

Tarrés

Lloch en lo límit de la baxa Sagarra ab la Conca de Barberà y de la provincia de Tarragona; a 43 kilòmetres de Lleyda y 4 kilòmetres de Vimbodí en la esmentada provincia que es la estació de ferrocarril més propera en la vía que junyeix les capitals esmentades atravessant per la *foradada de Tarrés*, les serres que separan les dues comarques naturals que abans hem senyalat. Afronta lo terme al N. ab Fulleda; E. y S. Vimbodí y Vallclara (Tarragona) y O. Vinaxa. Consta de 142 edificis y 49 escampats pera los serveys agrícols ab una població de 361 habitants de fet y 352 de dret. L' any 1831 figura ab 135 ànimes en lo Corregiment de Lleyda y senyoríu del Abat del Monestir de Poblet.

La parroquia dedicada a la Assumpta, depenja de la arxidiòcessis de Tarragona y celebra festa lo día 15 d' Agost y altra lo 15 de Maig.

Té escola d' abdós sexes.

Vota a Les Borges pera diputats a Corts y a Lleyda pera los provincials.

Oli, grà, llegums y poch ví són los productes naturals d' aquest terme que es bastant accidentat y pedregós, trobant-s'hi ademés algunes clapes de bosch.

L' atravessa la carretera de Lleyda a Tarragona, dexant lo poble a mà esquerra.

Torms

Lloch en la comarca de Les Garrigues, situat en una pendent a la esquerra de la Vall Major que baxa de Juncosa, entre aquella y altra vall que se li ajunta dessota meteix del poble, a uns 26 kilòmetres de Lleyda. Afronta al N. ab terme d' Albagés; al E., Juncosa; S., Granadella; y al O., Soleràç.

Consta de 133 edificis aplegats, 33 a la vora del poble y 53 separats pera los serveys agrícols, ab una població de 449 habitants de fet y 450 de dret. En lo cens de 1359 figura en la Veguería de Lleyda ab lo nom de *loch dels Torms*, y 11 fochs.

Clixé del Autor

Torms. — Detall de la població

L' any 1831 comptava 289 ànimes, era del corregiment de la capital y senyoríu del Abat del Monestir de Poblet. La parroquia dedicada a Sant Joan Babtista es de entrada y depenja del bisbat de Lleyda y arxiprestat de Granadella. Lo frontispici de la esglesia es de pedra picada ab ornaments barrochs. Lo séu terme tot montanyós produheix grà, oli, atmetlles, poch ví y pastures pera lo bestiar, havent-hi alguna partida coberta de bosch baix.

Té escola d'abdós sexes. Hi ha ayga conduhida pera los serveys domèstichs.

Districte de Les Borges en les eleccions de diputats a Corts y de Lleyda en les provincials.

Se comunica per camí carreter ab Juncosa y Granyena d' ahont segueix vers Alfeç y Albatàrrech cap a Lleyda.

Torregrossa

Lloch en la plana d' Urgell a 16 kilòmetres de Lleyda y 4 kilòmetres de Juneda, que es la estació de ferrocarril més propera. Té al N. los térmens de Mollerusa, Miralcamp, Sidamunt y Bell-lloch; al E., Puig-gròs y Juneda; S., Juneda; y O., Alamurs, mitjansant lo terme de Vencilló.

Consta de 403 edificis: 25 per los voltants de la població, 10 en lo caseríu agregat de Margalef y altres 127 escampats per lo terme que comprèn ademés les partides de Vimpeli, Vilaplana y Paradell o Pradell, lo caseríu de Margalef y la Torre de Santa María, sumant en conjunt 565 edificis ab una població

de 1976 habitants de fet y 1961 de dret. En lo cens de 1359, la *Torra Grossa,* figurava ab 24 fochs en la Veguería de Lleyda. En 1831 tenía 700 ànimes, era del Corregiment de la capital y lo senyoríu corresponía al Marquès d' Argensola junt ab Vimpeli y Vilaplana. La parroquia dedicada a la Assumpta, es d' ascens; depenja del bisbat de Lleyda, arxiprestat de les Borges y celebra festa los díes 15 d' Agost y 22 de Janer.

Lo nom d' aquest poble es degut a una enorme torre que hi havía en lo castell que fou enderrocada pera altres construccions. Hi ha escola de noys y altra de noyes.

Ab lo canal d' Urgell ha millorat considerablement puix que en lo séu terme s' hi cull abundant grà, ví, oli y fruytes, havent-hi també bones pastures en los despoblats de que hem fet esment.

Clixé de Antoni Güixens

Torregrossa. — Vista general de la població

La illuminació pública es elèctrica; hi han 5 prempses d' oli y carruatges que van a Lleyda, a quin districte electoral vota pera diputats provincials y ab Les Borges pera diputars a Corts.

La carretera de Lleyda a Tarragona atravessa aquest terme municipal abans de passar per Juneda.

Districte electoral de Les Borges.

Vilosell

Lloch situat en la ratlla de la Baxa Sagarra y Les Garrigues en lo límit de la provincia, a uns 40 kilòmetres de Lleyda y 6 y mitg de Vinaxa que es la estació més propera en la vía de dita capital a Tarragona, ab la que està ju-

nyida per carretera provincial. Afronta lo terme al N. ab lo d' Albi; E. Albi, Vinaxa y Vallclara; S. ab Vallclara y Vilanova de Prades (Tarragona), y al O. ab lo ríu de Set que separa lo de Pobla de Cèrvols. Consta de 217 edificis ademés de 17 vora del poble y 44 escampats que se destinan als serveys agrícols, ab una població de 627 habitants de fet y 677 de dret. En 1359 *Valosell* figura ab 61 fochs en la Veguería de Montblanch. L' any 1831 tenía 450 ànimes, corresponía al Corregiment de Lleyda, y lo senyoríu era del Abat del Monestir de Poblet. La parroquia de Santa María, depenja de la arxidiòcesis de Tarragona y celebra festes lo tercer diumenge de Setembre y 20 de Janer. A tres quarts de distancia hi ha la casa y ermita de Sant Miquel de la Tosca situada al peu de Serra la Llena d' ahont provè lo ríu Set y la de Sant Sebastià, immediata al poble. Lo temple parroquial conserva part de la antiga construcció.

Lo terrer, montanyós per la banda de mitgdía y més planer per N. y E., no es de gayre bona qualitat emprò produheix mólt oli, llegums, grà y poch ví. Lo ríu Set que comença a formar-se en aquest terme, passa per lo SE. y se decanta vers Ponent fent anar dos molins, un d' oli y altre de fariner y una màquina de serrar. Hi ha ademés una fàbrica d' oli dintre de la població que es moguda per vapor. Cría bestiar de llana.

Lo bisbe que fou de la Sèu d' Urgell, Dr. Joseph Caixal y Estrader va néxer en aquest lloch, havent-se perpetuat la seva memoria una làpida que va ésser colocada anys enrera ab gran solemnitat.

Té una escola de noys y altra de noyes.

Districte electoral de Les Borges pera diputats a Corts y de Lleyda pera les provincials.

En Desembre de 1178, D. Anfòs I d' Aragó concedí en feu a Pere de Besora, lo castell y vila de Velosell, los quals en lo mes de Maig de 1184 li otorgaren carta de població.

Vinaxa

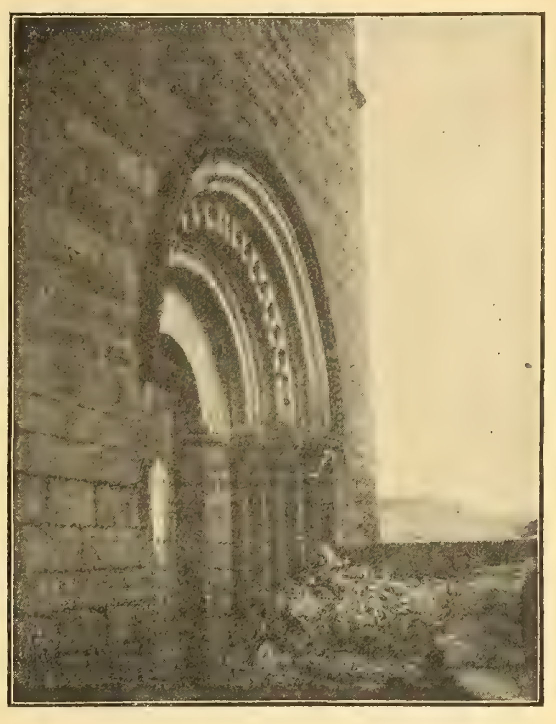
Lloch en la Baxa Sagarra situat en terrer montanyós a 41 kilòmetres de la capital ab estació en lo ferrocarril de Tarragona passant pêl mitg del poble la carretera que des de Lleyda se dirigeix a aquesta derrera ciutat.

Afronta lo terme al N. ab lo de Espluga Calva (2 hores), Floresta (2 hores y mitja), Olmellons (2 hores y mitja), y Fulleda (1 hora y mitja); al E. ab Tarrés (1 hora) y Vallclara (aquest de Tarragona); al S. ab lo Vilosell y Albi, y a Ponent ab aquesta derrera població.

Consta de 272 edificis y 96 escampats habitats alguns de ells, y altres se destinan sols als serveys agrícols, ab una població de 1103 habitants de fet y 1156 de dret. En 1359 tenía 58 fochs en la Veguería de Montblanch. L' any 1831 comptava 459 ànimes, era del Corregiment de Lleyda y la jurisdicció senyorial la tenía l' abat del Monestir de Poblet.

La parroquia dedicada a la Degollació de Sant Joan, correspòn a la arxidiòcessis de Tarragona y celebra la festa lo 29 y 30 d' Agost; també n' hi ha una altra lo 23 d' Abril. A 3 quarts al N. del poble hi ha una ermita erigida a Sant Bonifaci ahont se celebra un aplech lo día de Sant Jordi (23 Abril). La esglesia parroquial es mólt digna d' ésser coneguda per la notable portada pertanyent a la derrera època del art romànich que tan brillants planes dexà escrites en tota aquesta banda de Catalunya; té tres columnes a cada costat ab los corresponents capitells y abachs primorosament esculpits, podent-s' hi apreciar fins al més insignificant detall de les escates de les pinyes que s' hi veuen multiplicades. Al interior tres archs de punta d' atmetlla aguantan la volta senzilla y a la part de fòra ressegueix per sota la teulada una ben combinada filera d' esculpturades carteles. Se conserva entre altres joyes una primorosa custodia gòtica de plata sobredaurada.

Clixé del Autor

Vinaxa. — Portada de la esglesia

En la metexa plaça de la esglesia y en diferents carrers, hi han algunes cases de pedra picada ab treballats finestrals.

Lo terme quasi tot secà, es bastant montanyós, y se veu en algunes partides cobert de bosquina, abundant-hi la caça. Produheix grà, llegums y poch ví; emprò es mólt important la cullita del oli, havent-hi 11 prempses pera la molta de les olives. Un any que no sía castigat se n' arreplegan fins a 9000 peus.

També hi abunda la pedra de construcció calç y guix.

Pera los serveys domèstichs tenen ayga de pou.

Hi ha una escola de noys y altra de noyes.

Districte electoral de les Borges pera diputats a Corts y de Lleyda pera los provincials.

Partit judicial de Cervera

Idea general.—Districtes municipals: Cervera, Anglesola, Aranyó, Bellpuig, Ciutadilla, Claravalls, Estaràs, Figuerosa, Florejachs, Frexanet, Granyena, Granyenella, Guimerà, Guissona, Ivorra, Maldà, Manresana, Massoteres, Montoliu de Cervera, Montornés, Naléch, Oluges, Olmells de Nagaya, Ossor, Pallargues, Portell, Prexana, Prenyanosa, Rocafort de Vallbona, Sant Antolí y Vilanova, Sant Guim de la Plana, Sant Martí de Maldà, Sant Pere dels Arquells, Talavera, Talladell, Tàrrega, Tarroja, Torrefeta, Vallbona de les Monges, Verdú, Vilagrassa y Vilanova de Bellpuig.

La jurisdicció de Cervera comprèn los 42 districtes municipals que s' acaban de transcriure, entre los quals s' hi comptan dues ciutats, nou viles, noranta set llochs, tres aldees y sexanta dos caseríus, ab un total de població de 40,880 habitants de fet y 41,790 de dret.

Les seues afrontacions són: per N. ab lo partit de Solsona y part del de Balaguer; al E. ab lo de Igualada (Barcelona); al S. ab lo de Montblanch (Tarragona) y part de Les Borges y al O. ab lo de Les Borges, Lleyda y Balaguer. De manera, que s' extén lo present partit fins a la conca del Llobregós, quedant aquest ríu inclòs en lo de Solsona y comprèn part de les comarques conegudes per la ribera de Ció y plana de Guissona, la Sagarra, tallada per la divisoria de les provincies de Barcelona y Tarragona y una petita llenca del plà d' Urgell, fins als voltants d' Anglesola, Bellpuig y Vilanova.

Per lo que acabàm de dir, ja se comprèn que lo territori ha d' ésser mólt variat. Los serrats, sense tenir gran importancia, dominan en la banda de Sagarra, per ahont passan los ayguavessos de les conques del Llobregat y Segre, en una gran extensió gayrebé al centre de Catalunya y que arriba a una màxima altitut d' uns 800 metres sobre lo nivell del mar, en los confins del partit d' Igualada, que arreplega les vessants del ríu Anoya. Per la banda del Segre va decayent suaument fins a trobar la plana urgellesa.

Recorren lo districte que ocupa la nostra atenció, los riuets Corb, Ció, en la part alta de la seua conca y lo Cervera conegut també per Reguer, des de Tàrrega en avall. Aquest s' origina en lo terme de Civit, provenint de les fonts de Bordell, Bullidor y Dondara; en lo séu recorregut fins que entra en la jurisdicció de Balaguer debaix d' Anglesola, atravessa terres de Civit, Pallerols, Sant Antolí, Hostalets, Sant Pere dels Arquells, Vergós, Cervera, Mora, Talladell, Tàrrega, Vilagrassa y Anglesola.

Partit Judicial de Cervera

GEOGRAFIA GENERAL DE CATALUNYA

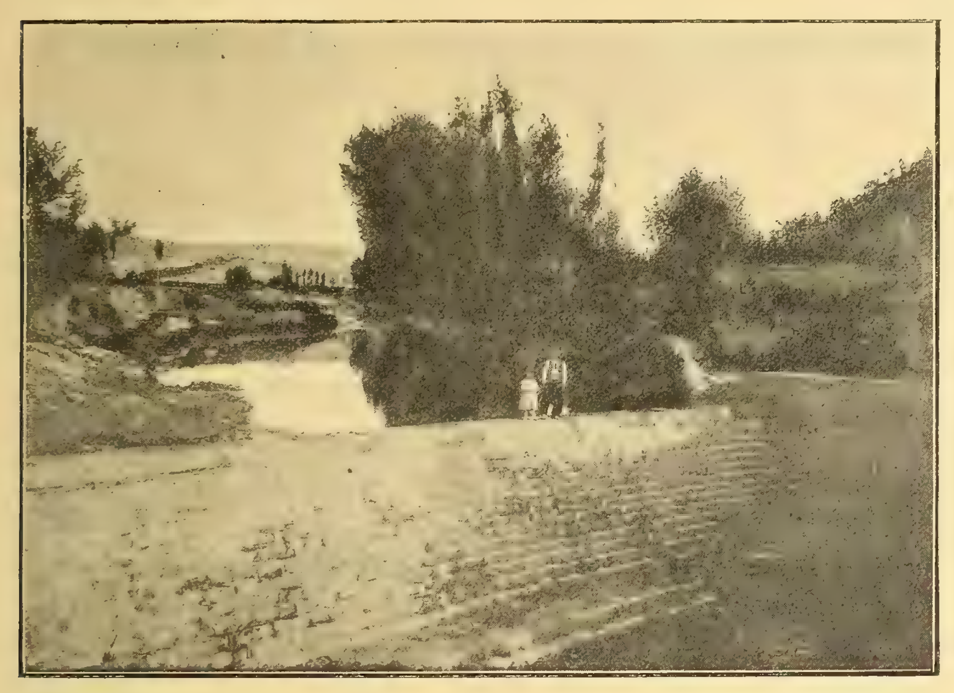
PROVINCIA DE LLEYDA

A. Martín, editor. - Barcelona

Lo clima es bastant fret a la Sagarra y extremadament calurós al istíu, per lo que toca al Urgell. Segons los datos meteorològichs recullits a Cervera durant dèu anys, resulta una temperatura *mitja* de 14'45° C.; la *màxima* en lo meteix período 34'5° C. y lo promèdi de la *mínima* en igual temps es la de 5'5—0, C. Promedi de l' ayga cayguda en dèu anys 559'7 milímetres. Promedi de díes de pluja, 34 al any. Neva unes dues vegades anyalment. Los vents dominants són lo llevant nomenat *marinada*, lo ponent conegut per *vent serè* que bufa generalment al matí y algunes vegades molesta també la tramontana (164).

Les produccions consistexen en grans, mólt oli, ví, llegums, fruytes y verdures en los regadíus, com les riberes del Ció y Cervera y les terres com-

Clixé de Marián Jené

Lo ríu Cervera sota de Vergós

preses en lo canal d' Urgell, que són poques, puix lo present districte agafa una çona reduhida d' aquella plana. La cullita del ví ha desmerescut considerablement com en tantes altres comarques castigades per la malura que invadí la vinya (165).

La industria té poca importancia, quedant gayrebé reduhída a les fàbriques d' oli, d' alcohols, ayguardents y de farina, alguns texits y la producció

(164) Notes de D. Joaquim de Pedrolo, publicades per D. Faust de Dalmases, en la seua Historia de Cervera.

(165) En los quatre anys de 1885 a 1888, se produhí en tot lo partit de Cervera 602,000 hectòlitres; resultant un promitj anyal de 150,000 hectòlitres.

elèctrica en les poblacions que més sobresurten, devent especialment anotar la fabricació de cantis de Verdú. Lo comers ha obtingut més desenrot-llament, en quin ram se distingeix la ciutat de Tàrrega, observant-se també mólt moviment en la vila de Bellpuig, Cervera y Guissona, que són les quatre localitats més importants del partit que estudiàm. Verdú se distingeix també per la gran fira que s' hi celebra, essent una de les més renomenades de Catalunya.

Atravessa aquest territori la vía de Çaragoça a Barcelona, que té estacions a Bellpuig, Anglesola, Tàrrega, Cervera y Sant Guim. Lo ferrocarril económich progectat de Cervera a Pons per Guissona, ha sigut abandonat després d' esmersar-hi un capital en la explanació. La carretera general de Madrid, recorre una gran extensió des de Bellpuig a Vilagrassa, Tàrrega, Cervera y térmens de Sant Pere dels Arquells y Sant Antolí y Vilanova, entrant després en la provincia de Barcelona. Altres carreteres creuan lo territori comptant-s'hi la de Montblanch a Tàrrega y Artesa; la de Bellpuig al Tallat y de Bellpuig, construida fins a Prexana, que ha d' anar a trobar la anterior y un braç vers Guimerà; la de Sant Guim a Santa Coloma de Queralt; la de Guissona a Cervera y sols començada la d' aquesta ciutat a Rocafort de Queralt. La de Tàrrega a Balaguer, entra en aquest partit, enllà d' Anglesola.

Hi han demarcades tres notaríes a Cervera, dues a Tàrrega, una a Bellpuig y altra a Guissona.

Registre de la Proprietat de primera clase.

Forma districte electoral.

Cervera

Ciutat capital de la Alta Sagarra, situada a uns 550 metres sobre lo nivell del mar, a la dreta y un xich enlayrada demunt del ríu que porta lo séu nom, a 57 k. de Lleyda y 126 (166) de Barcelona, ab estació en la via del N. que junyeix abdues poblacions. Hi passa la carretera general de Madrid a La Junquera y d' aquí arrenca la de Guissona (14 k.) en la que hi ha establert servey públich de carruatges, estant sols començada la de Rocafort de Queralt. Afronta lo terme per N. ab lo de la Curullada; té al E. Sant Pere dels Arquells; al S. Oluges y al O. Cardosa. Consta de 932 edificis y 4,029 habitants de fet y 3,915 de dret. Té com agregats Vergós ab 50 edificis y 197 habitants y Comtals a 3 k. en la esmentada carretera general ahont existexen les renomenades aygues purgants, ademés de 614 cases y alberchs escampats.

En lo cens de 1359 figura com a cap de Veguería ab 485 fochs y Vergós 13. Dividida Catalunya en Corregiments, s' establí lo de Cervera. En 1831 comptava 3,497 ànimes y lo senyoríu era reyalench.

166) Per la carretera reyal són 105 kilòmetres.

Havía tingut dues parroquies, la de Santa María y la de Sant Antoni, ara suprimida. Aquella es de terme y cap d' arxiprestat (167) en la diòcesis de Solsona. Celebra la festa major los díes 6 y 7 de Febrer per lo Sant Misteri de que més endavant parlarèm y lo quart diumenge de Setembre la del Sant-Christ que-s venera en la esglesia de Sant Antoni.

Hi han establertes les comunitats relligioses següents: d' hòmens, PP. Missioners del Inmaculat Cor de María, instalats en la ex Universitat, en quin edifici hi tenen lo colegi del noviciat; y de dones, les germanes de la Caritat,

Cervera. — Vista general

encarregades del Hospital; les germanes que cuydan de la casa de Misericordia, les monges franceses y les de la Sagrada Familia, dedicades a la ensenyança.

Escoles municipals complertes de noys y de noyes. Es punt de Guardia civil ab residencia d' un capità y té demarcades tres notaríes y Registre de la Proprietat. Administració de corrèus y Estació telegràfica. Hi ha illuminació elèctrica y de gas acetilè. Ayga conduhida y safreigs públichs.

Com a centre de comarca que es, compta ab alguns importants establiments ab tot y haver disminuit d' uns anys ençà lo séu tràfech comercial, especial-

167) Comprèn les següents parroquies: Cervera, T.; La Curullada, A.; Farràn, E.; Granyena, A.; Granyenella, A.; Guspí, E.; Lo Llor, E.; Montfalcó, R.; Montornés, E. ab Masdebondia; Les Oluges, A.; Portell, A.; La Prenyanosa, A.; Sant Guim, A.; Sant Ramón de Portell, E.; Santa Fè, A.; Torroja, A. Vergós de Cervera, E.; Vergós Garrejat, E. y Viver de Sagarra, E.

ment de vins pera lo que s' havían construit nombrosos magatzems, avuy deserts. Malgrat axò, se veuen concorreguts los mercats que celebra lo dimars y divendres de cada setmana y les fires de 10 y 11 de Novembre y 21 de Desembre.

Lo poch moviment industrial que s' observa, ve representat per alguna fàbrica d' ayguardents y alcohols, de midó, una de texits ordinaris, teles metàliques, quatre prempses d' oli y molins fariners, apart de totes aquelles petites industries imprescindibles pera la necessitat de la ciutat y comarca.

Rega molt poca terra, puix lo Cervera acostuma secar-se durant l' istíu. Les produccions naturals consistexen en grans, llegums, fruytes, atmetlles, ví y oli.

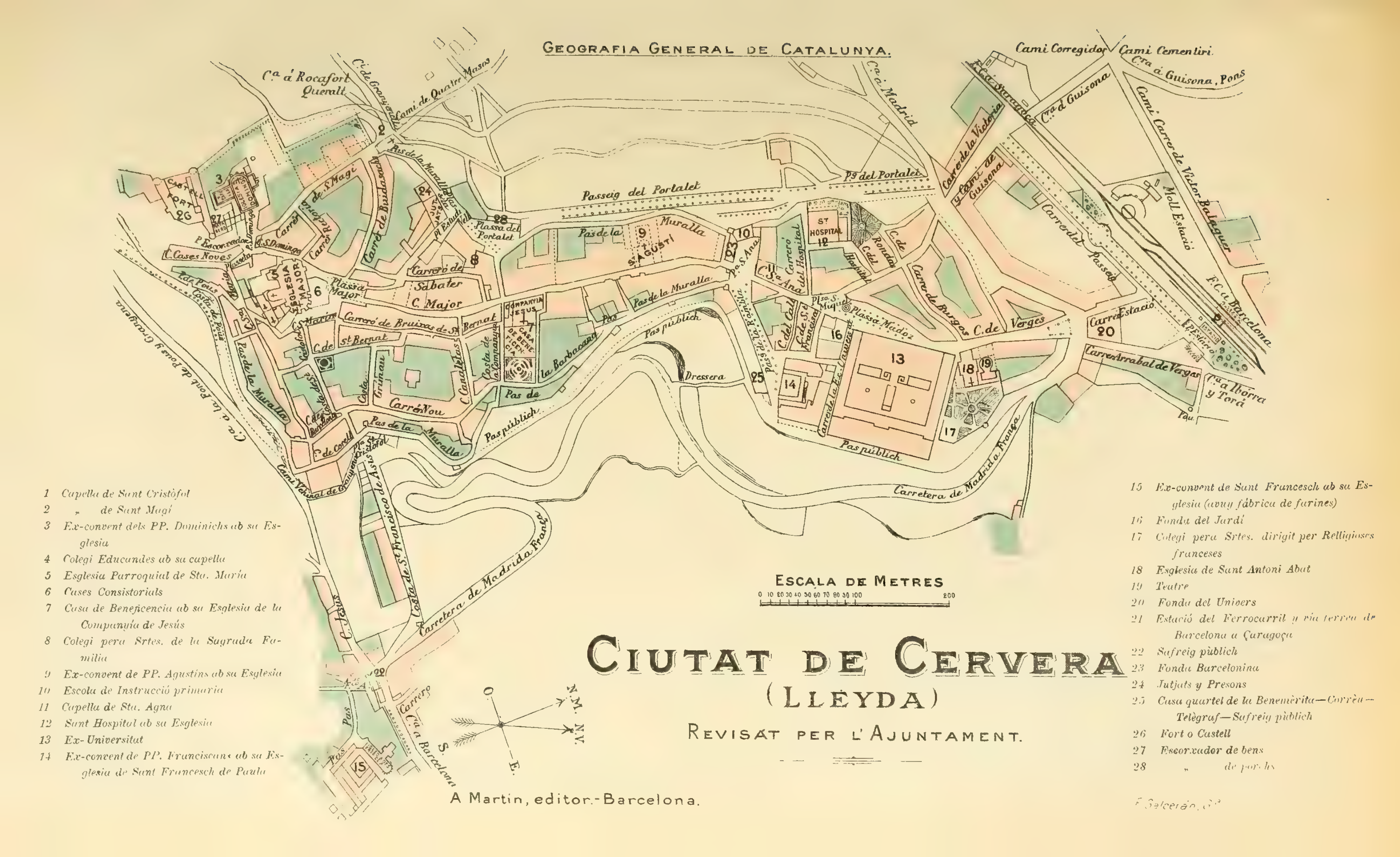
Cap de districte electoral del séu nom.

* * *

Aspecte de la ciutat.—Monuments.—Axí com en lo segle XVIII ab lo gran impuls que va pendre Cervera mercès a la erecció de la Universitat, va extendre-s per les vores de la carretera de Madrid, donant lloch als arrabals de Caputxins y de les Verges, en los nostres temps després de la construcció del ferrocarril de Çaragoça ha anat examplant-se lo séu caseríu per los encontorns de la estació. No gosa avuy del moviment que s' hi observava vinticinch anys enrera, quan era un centre vinícol de vera importancia, puix que ab la pèrdua de la vinya, han restat les seues iniciatives gayre bé estroncades, emprò fà de bon veure la seua urbanisació y sobre tot una mena de distinció que tant los edificis públichs com privats li imprimexen, revestint-la d' un caràcter impossible de confondre ab cap mes localitat de Catalunya.

Han anat cayent les velles fortificacions que la defensavan. De elles n' aparexen encara alguns fragments de murs ab quadrades torres y part del castell al cap d' avall mirant al ríu. En lo marge d' aquest, antigament segons tradició, era edificada la ciutat, y en prova d' axò se senyalan les runes allí existents de la gòtica esglesia de Santa Magdalena, temple del desaparegut hospital, y la rotonda de Sant Pere *lo gros* atribuida al segle XI. També se troba rastre d' un monestir de monges clarisses, nomenat de Santa Catarina, que era a mitg camí del arrabal de Vergós. Ab lo transcurs del temps anà remontant lo serrat conegut per *coll de les sabines* (per abundar-hi semblant planta), quedant allí definitivament establerta la ciutat.

Los murs, quasi enderrocats durant la guerra de Successió, foren reedificats després per considerar-se plaça forta. Hi havía la porta de les Verges, de la Victoria o Caputxins, Sant Cristòfol y Santa Agna. La de la Cadena junt a la plaça de Santa Agna en lo començament del carrer Major, va desaparèxer l' any 1857. Se té nova de que a les primeríes del segle XIV existían los portals de Sant Salvador y de Santa María.

GEOGRAFIA GENERAL DE CATALUNYA.
CIUTAT DE CERVERA
(LLEYDA)
REVISAT PER L'AJUNTAMENT.
ESCALA DE METRES
0 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100 200
A Martin, editor.-Barcelona.
1 Capella de Sant Cristòfol
2 „ de Sant Magí
3 Ex-convent dels PP. Dominichs ab sa Esglesia
4 Colegi Educandes ab sa capella
5 Esglesia Parroquial de Sta. María
6 Cases Consistorials
7 Casa de Beneficencia ab sa Esglesia de la Companyía de Jesús
8 Colegi pera Srtes. de la Sagrada Familia
9 Ex-convent de PP. Agustins ab sa Esglesia
10 Escola de Instrucció primaria
11 Capella de Sta. Agna
12 Sant Hospital ab sa Esglesia
13 Ex-Universitat
14 Ex-convent de PP. Franciscans ab sa Esglesia de Sant Francesch de Paula
15 Ex-convent de Sant Francesch ab sa Esglesia (avuy fábrica de farines)
16 Fonda del Jardí
17 Colegi pera Srtes. dirigit per Relligioses franceses
18 Esglesia de Sant Antoni Abat
19 Teatre
20 Fonda del Univers
21 Estació del Ferrocarril y via ferrea de Barcelona a Çaragoça
22 Safreig pùblich
23 Fonda Barcelonina
24 Jutjats y Presons
25 Casa quartel de la Benemèrita—Corréu—Telègraf—Safreig pùblich
26 Fort o Castell
27 Escorxador de bens
28 „ de porchs
Ca. á Rocafort Queralt
Ci. de Granyanella
Camí de Quatre Masos
Ca. á Madrid
Camí Corregidor
Camí Cementiri
Cra. á Guisona, Pons
Ca. d Guisona
Camí Carrer de Victor Balaguer
Moll Estació
F.C. á Barcelona
F.C. á Saragoça
Carrer de la Victoria
Passeig del Portalet
Pg. del Portalet
Carrer del Passeig
Carrer Estació
Carrer Arrabal de Vergas
Ca. á Iborra y Torá
C. de Verges
Carrer de Burgos
Plassa Madoz
Carretera de Madrid á França
Pas públich
Dressera
La Barbacana
Pas de la Muralla
Carrer de Bruixas de St. Bernat
C. Major
Sabater
Plassa Major
Esglesia Major
C. Cases Noves
Costa de Pous
Ca. á la Pont de Pouy Granyena
Camí Veïnal de Granyena
Costa de St. Francisco de Asis
C. Jesús
Ca. á Barcelona
Carrer Nou
C. Canaletas
Costa de la Companyía
Casa de Beneficencia
Companyía Jesús
St. Agustí
St. Hospital
C. de Santa Ana
Carreró del Hospital
Plassa del Portalet
Carrer de Buidasachs
Carrer Rectoria de St. Magí
Castell Fort
N.M.
N.V.
O.
E.
S.

Una de les millores més importants, es la conducció de les aygues, efectuada l' any 1864, de quina època són les fonts de les places de Madoz y Major. En 1778, essent regidor D. Andréu de Massot, ja s' havía pensat en portar les aygues d' una abundosa dèu del terme de Vergós Garrejat, més per dificultats d' expedienteig primer y a causa de les guerres després no va poder realisar-se fins a la data abans anotada.

Clixé de Jacinto Oliveres

Cervera. — Plaça de Madoz

Com a vies públiques més conegudes, deuen esmentar-se la *Rambla* terraplenada en 1719 ab les desferres de les cases, quals solars devía ocupar la Universitat; lo passeig de la Estació y lo del Portalet, al costat de Ponent; plaça de Madoz, ab la Universitat en un dels costats; y lo carrer y plaça Major al final de la que dóna cara la casa de la Ciutat y campanar de Santa María.

Des de que Cervera entra de plè en los dominis de la historia, després de ésser reconquerida per les armes de Ramón Berenguer I, Comte de Barcelona, totes les escoles artístiques que des de allavors s' han succehit, hi ha dexat quelcòm digne d' estudiar. Lo romànich ab les seues primitives y rústegues formes, lo veyèm representat en la interessantíssima rotonda de Sant Pere, abans anomenada; exemplar interessantíssim, puix no abundan en la nostra terra los temples de planta circular (168). Aquest ofereix la particularitat d' obrir-se en la immensa gruxa de les seues parets, la escaleta que conduheix a la coberta obrada de lloses, coronada en lo bell mitg per una senzilla espadanya. En la secció corresponent al altar, forma un petit absis acusat al exterior; y a dintre no se repara ornamentació de cap mena, trencant sols la fredor de les parets sis buidats en forma de ninxos en lo mur. Lo monestir de Sant Pere va ésser fundat l' any 1081 per Guillém Ramón de Cervera y Arsendis sa muller, subgectant-lo al monestir de Ripoll. Ramón Berenguer III

(168) Lo més conegut fins ara ha sigut lo de Sant Miquel de la Pobla de Lillet. En les nostres excursions per les serres del Tibidabo n' hem trobat altre tipu mólt curiós, en la mitg enrunada capella de Sant Adjutori, entre la ermita de Sant Medí y Sant Cugat del Vallès, a mà dreta de la riera.

en lo séu testament li féu donació del molí de Vergós. Fóu després Priorat y lo qui desempenyava aquest càrrech en lo cor de la parroquia ocupava lo primer lloch. No se sab quan s' extingí, però en lo segle XVI ja no vé continuat entre los que formavan la congregació claustral de Tarragona. Les despulles del convent varen acabar de desaparèxer durant la guerra de Successió, restant actualment en pèu la capella isolada, ahont sols se diu missa en la diada del Sant titular.

Clixé de Agustí Durán

Cervera. — Antiga esglesia de Sant Pere «Lo Gròs»

Una altra plana romànica d' un gust més refinat, trobàm en la porta de mitjorn de la parroquia de Santa María que comunicava ab l' antich fossar. En lo timpà, dessota lo doble arch un tant pesat que se desenrotlla de columna a columna, se veu en baix relléu la figura de Sant Martí a cavall, partint la seua capa ab un pobre, com recordant la antiga advocació que havía tingut la parroquia.

L' any 1147 ja era dedicada a Santa María. En lo següent segle començaren les obres del nou temple, encloguent en lo séu recinte la ermita de Nostra Senyora del Coll de les Sabines, qual interessant imatge, de fusta sobredaurada, se venera en una de les capelles del absis. Mes no 's crega que d' aquell temps tinga gran cosa la actual esglesia, puix lo séu istil, d' un gòtich mólt avençat, es posterior al que s' usava en lo segle XIII, y axí venen a demostrar-ho les dates de la seua construcció. En una làpida que abans de la restauració feta en 1821, se trobava derrera del presbiteri dessota d' una estàtua de Sant Miquel, s' hi llegía l' any 1363; y en altra inscripció posada en lo portal del antich cor, constava l' any 1451. Existexen ademés noves documentals al finalisar lo segle XIV, de les resolucions del Consell general pera termenar lo temple. En 1377 lo campanar estava en disposició d' aguantar lo *seny major* y en 1431 lo dexava enllestit Pere de Vall-llebrera. En 1403 l' ar-

quitecte Pere Perull, per 4,000 florins s' havía encarregat de tancar algunes voltes y no acabaren les obres fins al 1487, que les dirigía lo mestre Joan Barrufet. Fora de la porta de Sant Martí ja descrita, n' hi han dues més: la que mira al N. y la principal de senzilla factura, emprò en harmonía ab l' istil dominant en lo restant de la fàbrica, cosa que diu mólt en favor del bon gust dels arquitectes Tomàs Soler y Pau Viada, als qui s' encomanà la reforma realisada en 1821, per no haver-se dexat influir per les corrents neoclàssiques que en aquell temps prevalían.

Dèu pilars constituits per fexos de columnetes, dividexen l' interior en tres espayoses naus. Les laterals, mólt més baxes, tant bon punt arriban al

Clixé de Marián Jené

Cervera. — Exterior de Santa María, des del castell

presbiteri, s' examplan y donan lloch a un absis poligonal a cada extrém de lo que podèm nomenar creuer y van a cloure derrera del altar major, envoltat per sis dels dèu pilars, formant un graciós absis illuminat per ayroses finestres obertes demunt la volta d' aquelles. A la arrencada dels archs, les arestes continuan ab les metexes motllures de les columnes interrompudes solament per una senzilla faxa a manera de capitells adornats d' escudets en lloch del fullatge acostumat en aquesta mena d' obres.

La cripta va ésser acabada l' any 1588, a despeses de D. Antòn Vilaplana, herèu de D. Lluís Vilaplana, qui havia començada la seua construcció.

Derrera del presbiteri, poden apreciar-se quinze bustos esculpits en alabastre, per lo cerverí Jaume Padró, que representan a Jesuchrist, los dotze Apòstols, Sant Matíes y Sant Bernat.

Los escuts que aparexen en les columnes del trascor, indican les confraríes o particulars que pagaren los treballs.

Entre les capelles, n' hi ha una mólt sumptuosa a mà dreta dedicada al *Santíssim Misteri*. Fóu construida en 1633, restaurada en 1888 y lo altar, de marbres y jaspis de Tarragona, Sarreal y Tortosa, es obra del any 1789, completament en desacort ab lo estil de la església.

Clixé de Jacinto Oliveres

Cervera. — Interior de la parroquia de Santa María

Lo tant renomenat *Santíssim Misteri de Cervera*, consisteix en un fragment de *Lignum Crucis*, del qual, segons tradició, s' apoderà un soldat del Conestable de Borbón en lo saqueig de Roma. Vingut a Catalunya, a la hora de la mort, ocorreguda a Martorell, ne féu donació al prevere Jaume Albesa, fill de Cervera, qui havent obtingut un benefici en la parroquia d' aquesta ciutat, al cap de temps la depositá junt ab altres reliquies en un armari de la capella de Sant Nicolàu. Demanada per lo pàrroco del Tarròs una part de dita reliquia y reunit pera obtenir-la lo 6 de Febrer de 1540 ab altres quatre capellans y cinch seglars, segons detalladament explica una informació pública que obra en l' arxíu parroquial, la sagrada fusta se resistí al tall del ganivet, que quedà tacat, rompent-se després ab les mans ab molta facilitat, degotant sanch al fracturar-se, en quin moment se sentí ressonar un fort trò (169). Ab tal motíu, custodiada en valiós reliquiari, se li ha tributat sempre més culte, instituint-se per butlla del papa Paulus III, la festa del *Santíssim Misteri de Cervera* ab ritual doble major y reso de la misa y ofici que usa la

(169) No falta qui ha impugnat lo Sant Misteri, entre ells lo dominich Fr. Bernat Ribera, en la seua obra *Echo Fidei*, empró cap bisbe s' ha oposat a que se li tributés culte.

Esglesia lo día de la Exaltació de la Santa Creu. Tots los reys y princeps que han passat per la Ciutat, no han dexat de visitar aquella reliquia. Ab gran solemnitat se celebra la festa los dies 6 y 7 de Febrer (170).

Abans de pendre comiat del temple de Santa María, no podèm dexar en oblit los admirables sepulcres que guardan les cendres dels seus benefactors, alguns d' ells ab estàtues jayents demunt los sarcòfachs, en los que s' hi veuen los respectíus escuts nobiliaris y una ornamentació tan rica com variada en tots llurs detalls. Tals són los de Berenguer de Castelltort (171); de Ramón Serra (172); altre monument sepulcral en la capella de Sant Ramón, que havía sigut de Serra major, quals escuts s' hi veuen estampats; la de Queralt (173); la de Bernat Major en la capella de la Pietat; la de Bertràn dels Archs, sense estàtua, y algun altre.

Clixé de Jacinto Oliveres

Santa María de Cervera. — Sepulcre de Berenguer de Castelltort fundador del Hospital

Casa de la Ciutat. — Deficient l' antich edifici de la pahería pera les noves necessitats de Cervera, qual importancia havía anat crexent, en 1679 va

(170) En los Estatuts de la Universitat del any 1749, lo rey Ferràn VI disposà que cada any, en la festa del Sant Misteri, hi hagués un grau de major pompa, alternant se entre les diferentes Facultats.

(171) La inscripció es com segueix: Tu hom que-m guardas a mí—hom era axí com tu e morí—e tu moriràs axi com mí. Me—diràs Pat. nos. per ànima de mí—Berenguer de Castelltort que jac—aquí en la capella de S...—de esta Isia. Pasi de Barcelona—dilluns a IV de Octubre del any—de MCCCLXXXIX. Sotarrarentme—la mia ossa en la mia capella—devall la tomba hont jac vuy—que es dilluns a X Octubre del—any MCCCLXXXXII.—Requiescat in pace.

(172) Mólt semblant al anterior y pareguda inscripció. Morí l' any 1382.

(173) Morí l' any 1315.

ésser novament edificat tal com se veu avuy, excepció d' alguna que altra petita reforma. Lo frontispici es de pedra picada y d' un gust una mica discutible, puix resulta excesivament pesada la construcció, sobre tot si se compara ab lo esbelt y macís campanar de Santa María, que al séu derrera llueix la delicada ornamentació dels calats finestrals y lo elegant arquejat que corona lo seu front.

Clixé de Jacinte Oliveres

Cervera. — Casa de la ciutat y torre de Santa María

Demunt de les portes, en enormes blochs de pedra, hi ha de relléu l' escut de la ciutat. Dessota dels balcons unes mènsules ab grotesques figures despertan la curiositat, sinó per la seua execució, per lo trajo d' època ab que aparexen esculpturades.

En lo primer pis hi han los grans salons d' actes y lo de efigies, per haver-hi les dels reys d' Espanya que se succehiren des de los nomenats Catòlichs fins a Carles III. A mà dreta hi ha un petit oratori ab un altaret barroch dedicat a la Concepció.

Universitat.—Cayguda Barcelona després d' heroyca resistencia en 1714 y assegurada la pau en tot lo Principat, lo vencedor rey Felip V de Castella y IV de Catalunya, dexà sentir la seua pesada mà de ferro sobre les poblacions que més s' havían distingit en contra d' ell, y al ensemps volgué demostrar lo séu agrahiment envers los poquíssims partidaris que simpatisaren ab la seua causa, durant la guerra de Successió. En aquest cas se trobava Cervera, de la qual la reyal cèdula de erecció ne diu: «tenint present ma gratitut quant he degut al amor y constant lleyaltat de la fidelíssima ciutat en tot lo temps que los enemichs ocuparen aquell Principat».

No content lo vencedor en suprimir furs y privilegis que tanta sanch havían fet vessar, per decret de 16 de Novembre de 1714, ordenà la traslació interina a Cervera dels estudis de teología, cànons, lleys y filosofía, dexant sols a Barcelona la medecina y cirugía, y la ensenyança de gramàtica y retòrica en lo colegi de PP. Jesuites. La reyal junta de Justicia y Govern establerta

Clixé de Joseph de Romero y de G.

Cervera. — Frontispici de la Universitat

a Barcelona, va ésser la encarregada de portar a cumpliment aquesta disposició y féu los nomenaments de Vice-rector y catedràtichs, manant passessen a Cervera al obgecte de que pogués començar lo curs lo día 7 de Janer de 1715, com axí s' efectuà en lo convent de PP. Mínims.

Per reyal cèdula de 11 de Maig y 17 d' Agost de 1717, s' erigí definitivament la Universitat de Cervera, senyalant-li les «6,000 lliures de renda que so-

Cervera. — Vista general de la Universitat

»bre les generalitats de Barcelona pagava aquella ciutat a sa Universitat y ade»més totes les rendes ecclesiàstiques y seculars que gosava dita Universitat, »les de Lleyda, Gerona, Vich, Tarragona y demés d' aquell Principat, les »quals per aquesta providencia quedan existents y traslladades a la de Cer»vera», que des de allavors era l' únich estudi general de Catalunya.

Mentres duraren les obres del nou edifici, se donavan les càtedres en lo convent de Sant Francesch de Paula. En 1730, per Butlla del papa Benet XIII se li otorgaren vuyt canonicats a igual nombre de professors y altres donacions y privilegis, de manera que les rendes anyals pujavan a 248,457 rals. En 1725 se declararen vacants totes les càtedres, disposant que fossen provehides per oposició. Lo meteix rey Felip dotà ab 150 raccions diaries de pà a favor dels fills necessitats de la població que volguessen seguir los estudis, y ab l' estalvi que-s féu per haver sigut pochs los qui utilisessen tal mercè, se fundà lo hospital y colegi de Santa Creu.

Sigué incorporat a aquesta Universitat lo colegi de la Verge de la Assump-

ta, que abans era agregat a la de Lleyda y sostenía molts escolars ab les seues rendes propries. A compte de la Universitat hi havían lo de la Concepció, de patronat especial y lo dels Vuytanta.

Fins als començaments del passat segle, continuà la Universitat de Cervera funcionant ab tota regularitat, que va interrompre de tant en tant la guerra de la Independencia y los moviments polítichs d' aquells temps.

Clixé de Jacinto Oliveres

Cervera. — Frontispici interior de la Universitat

Ab motíu de la guerra civil, en 1837 va ésser provisionalment traslladada a Barcelona, restablint-se altra vegada a Cervera en 1840, ahont continuà fins que per decret del Regent del Regne, de 22 d' Agost de 1842 quedà definitivament reintegrada a Barcelona.

Creada la Universitat, en 1718 ja varen començar-se les obres del gran edifici en los solars que ocupavan algunes cases y l' antich hospital. Traçà los plans l' enginyer Lluís Curiel y, en 1740, si bé no del tot acabat, ja va poder inaugurar-se. Lo séu cost total pujà a quaranta milions de rals. Té la forma d' un quadrat de 112 metres 81 centímetres per 90 metres 44 centímetres.

D' acort ab lo gust o millor dit mal gust que dominava en la època de la seua erecció, pertany al ordre barroch, del que-n dóna perfecta idea la fatxada que s' allarga de cap a cap de la plaça de Madoz. En la part central s' obre la entrada en mitg d' aparellades columnes aculades a la paret demunt de ventrut basament; són decorades ab línies trèmules fins a un terç en sa altura y estriades en la restant del fust fins a trobar los capitells y cornisament que serveix com de peana al segón cos. Un medalló (174) entre los escuts del Pontificat y de Espanya; al demunt, la Verge entre dos florons y una serie de motllures on-

(174) Porta la següent inscripció: «Academie Cervariensis a Philipo V rege erecta anno MDCCXVII regiæ in cervarienses munificentiæ constantis cervariensium in regem fidei perenne monumentum.

dulades en la part termenal dessobre la teulada, ab los imprescindibles gerros flamejants en los extrems y una colossal y desproporcionada corona de metall dalt de tot, constituexen una mostra acabada del desacreditat xurriguerisme, que en mal hora vingué a trencar la tradició artística catalana.

Passada aquesta porta s' entra en un gran pati ab altre frontispici més seriós que lo de la part de fora, y de millor execució, encara que se ressent bastant del encarcarament propri de les construccions d' aquell temps.

Consta de dos còssos, un frontó y dues torres cuadrades de dos còssos igualment, ab un parell de rellotges.

Dessobre la porta ornada de columnes, se desenrotlla la segona secció del nomenat frontispici ab un balcó central y dues finestres entre pilastres jòniques estriades y arrimades a la paret. Entre lo balcó y l' arquitràu hi ha una gran inscripció en marbre blanch (175), llegint-se en lo fris: *Sapientia ædificavit sibi domum. prov. c. VIII.* En lo frontó termenat per una bola, s' hi vèu representada en baix relléu la Sabiduría.

En lo primer pis hi ha la capella de tres naus y cúpula, sostingudes per dos matxons a cada banda. Altar y temple estàn ricament decorats; y malgrat lo barroquisme en que se inspira, lo conjunt es seriós tal com requería lo lloch en que se celebravan los grans actes universitaris.

Aquest edifici va estar a punt d' ésser volat en temps dels francesos, després va servir de presidi y derrerament s' hi instalà lo noviciat dels PP. del Immaculat Cor de María, essent axò una garantía pera la seva conservació.

Comunitats religioses extingides. Institucions benèfiques. — La primera orde relligiosa establerta en aquesta Ciutat, es la de Sant Benet, de que abans hem fet esment.

L' any 1180 consta que los Hospitalers tenían casa a Cervera, y a la meytat del segle XIII D.ª Marquesa, viuda de D. Guillém de Çaguardia, havía ja fundat lo convent de relligioses de la orde de Sant Joan de Gerusalèm, que per autorisació del Capítol General celebrat a Osca en 1250, passaren a Alguayre traslladant-se més tart a Barcelona (176). Continuaren los Hospitalers a Cervera, de quina casa que ocupava l' actual carreró de Sabater, tant sols ne resta la petita esglesia de Sant Joan. Entre los cerverins que ingressaren en aquesta noble orde en los segles XVI y XVII respectivament, figuran D. Felip de Sabater y de Oluja y D. Joseph de Vilallonga y de Saportella, que desempenyaren lo càrrech de Gran Prior de Catalunya.

Se crèu comunment que lo convent de Santa María de Jesús va ésser fundat per lo meteix Sant Francesch vingut a Cervera per més que no tots los au-

---

(175) Diu axís: Carolo Caroli F. Philipi, N. Borbonio. Aug. fundatori. pacis. p. p. et Ludovicæ. Borboniæ. Aug. Coniugi piæ. felici. Borbonia. Cervariensis. Academia. optimis. regibus. hospitibus. desideratissimis. a. 1802. ex. a. C.

(176) Veja-s Alguayre, p. 244.

tors hi estàn conformes. Era situat al S. extramurs de la població y consta que en 1225 ja s' hi treballava. Obtingué algunes concesions de D. Jaume I y de Anfòs II. Ab motíu del setge que Joan II posà a la ciutat en 1465, quedà destruit, manant lo meteix rey que se dongués als relligiosos l' hospital pera que l' habitessen y fundessen un nou convent dintre de la ciutat, quina esglesia fóu benehida en 1468. Lo rey Ferràn lo Catòlich en 1497 demanà a la Sèu Apostòlica autorisació pera que los PP. de la *menor observancia* poguessen reedificar lo vell convent de Santa María de Jesús, cosa que va ésser fàcil d' obtenir, però oferí algunes dificultats al portar-ho a terme, que no se varen resoldre fins l' any 1516, degut a la oposició que hi feren los *conventuals* pretenent la seua pertenencia (177). En abdós cases se celebraren diferents capítols provincials.

La Encomanda de Sant Antoni Abat fóu creada en 19 de Febrer de 1278, per haver obtingut la relligió antoniana, la casa, hospital y esglesia de Sant Antoni, que havían fundat a Cervera D. Ferràn de Menola y Arcendis y sa muller. En 1711 Climent XI provehí per separat la Encomanda de Cervera de la de Barcelona, per trobar-se ab motíu de la guerra de Successió baix diferent govern les dues ciutats.

Extingida aquesta orde, foren tots los seus bens aplicats a favor del Hospital nomenat de Castelltort y la esglesia construida en 1787 ha sigut parroquia fins a la derrera reforma del bisbat de Solsona, publicada lo 1.er d' Abril de 1909.

Lo convent de Sant Pere Martri es vulgarment conegut per Sant Domingo. Va ésser fundat en 1318 per Bernat del Castillo ab diners propris y de la herencia de Castelló Dalot, emplaçant-lo en part del castell que al efecte havía cedit D. Jaume II. Ab los donatíus que li féu en 1332 D.ª Laura, esposa d' Arnàu de Montgay y altres almoynes, s' acabà d' edificar lo monestir, que fóu examplat en 1559 a despeses de Fr. Domingo de Romeu, bisbe de Utica y administrador apostòlich de la diòcesis de Gerona qui era fill de la ciutat y havía sigut religiós de dita casa. De la vella construcció, entre runes, pot apreciar-se les parets de la esglesia y part de la volta y de la més moderna sols resta lo temple, que figura entre los més grans de Cervera, fora la parroquia. Hi varen tenir lloch quatre capítols provincials; un ab motíu de la erecció de la Universitat, en la que se fundaren dues càtedres de Teología y de Filosofía pera aquests relligiosos (178).

La erecció del convent de Sant Agustí en 1362, fóu deguda a Ramón Serra, *major*, mercader de la present ciutat (179).

---

(177) Actualment hi ha una fàbrica de farina. S'hi observa part de les velles construccions.

(178) Lo Dr. Barraquer qui pogué examinar detingudament les runes de Sant Domingo, creu que abans de la fundació del monestir hi devía haver altra construcció relligiosa puix aixís ho donan á entendre alguns detalls romànichs trobats juntament ab despulles del gòtich, istil que se usava al temps de la seva fundació.

(179) Lo séu enterrament l' hem trobat en la capella de Sant Isidro de la parroquia de Santa Ma-

S' hi celebraren dos capítols en 1379 y 1413. Era situat en lo carrer major y ha sigut modernament restaurada la esglesia en la que hi ha establerta la Congregació de la Bona Mort.

De Sant Francisco de Paula ja n' hem parlat incidentalment. La esglesia ab portada gòtica al costat de la Rambla, es mólt espayosa y continúa donada al culte. En lo que era convent, s' hi ha instalat la Central de electricitat. Va ésser primerament Hospital, fundat per Berenguer de Castelltort en 1389 y traslladat aquest en 1466 en lo monestir que havía sigut de les monges de Santa Clara, aquell meteix any lo ocuparen los PP. Claustrals, com tenim anotat al descriu-re lo de Sant Francesch. Exilats aquells en 1567, fóu cedit en 1592 als PP. Mínims de Sant Francesch de Paula que hi estigueren fins a la exclaustració en 1835. Serví de Universitat des de 1716 a 1740, que duraren les obres del edifici expressament construit.

Lo convent dels PP. Caputxins datava del any 1608, en que los pahers cediren pera aquesta fundació la esglesia y hospital del Miracle. La seua àrea la ocupan avuy les modernes cases del carrer de la Victoria. Era dedicada la esglesia a Nostra Senyora del Miracle, compatrona de la ciutat, que se venera ctualment a la esglesia de Sant Antoni.

Ja de temps la relligió del Cister tenía aquí una esglesia dedicada al séu patriarca Sant Bernat, en la que s' hi havían reunit les Corts Catalanes. Se-n despossehíren los monjos de Santes Creus, adquirint-la D. Francesch de Sant Martí, qui a la seua mort la donà a la Companyía de Jesús, pera que hi fundés una residencia, com axís se féu en Desembre de 1697, comptant ab altre important llegat de D. Pau Aquiles. Adquiriren després diferentes finques, en quins solars axecaren lo edifici conegut per «La Companyía», que serveix actualment de Casa de Misericordia. La esglesia, que continuà ab la advocació de Sant Bernat, fóu acabada en 1765.

Existiren dos monestirs de dones; un de MM. Dominiques baix la advocació de Santa Catarina, edificat prop del camí de Vergós, que va desaparèxer en lo segle XVIII y altre de Franciscanes y advocació de Santa Clara. Quan los PP. del Convent de Sant Francesch s' instalaren en l' Hospital de Castelltort en 1466, aquest fóu traslladat al convent de Santa Clara, lo quin hagué d' enderrocar-se pera la construcció de la Universitat. Lo retaule de la esglesia se destinà a la de les Verges. En 1594 s' havía extingit per mort de la única relligiosa que hi quedava y les seues rendes adjudicades a la parroquia.

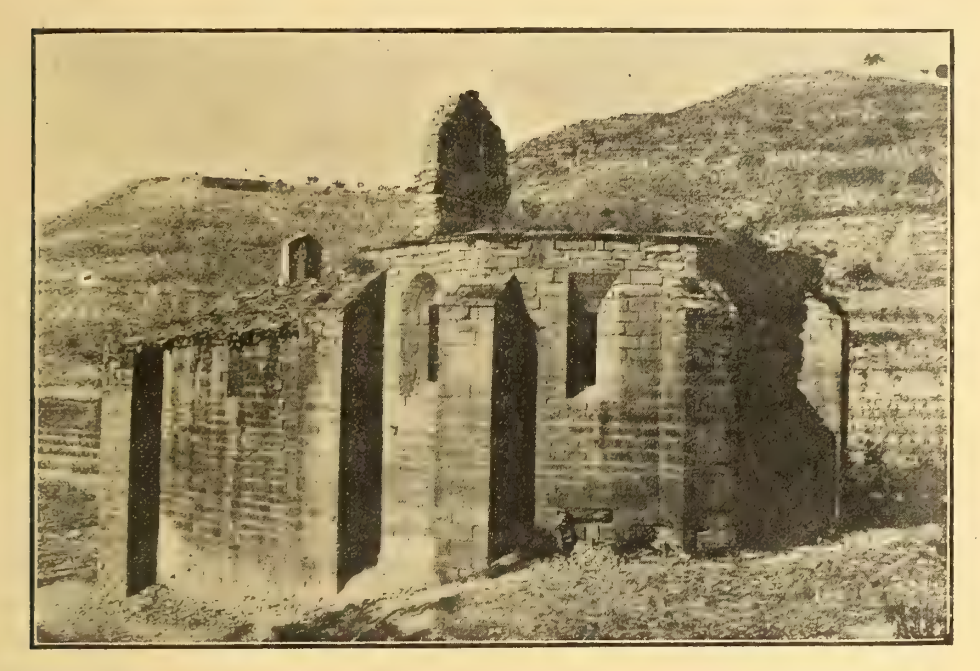
Ademés de les nomenades esglesies, se comptan a Cervera la de la Congregació de Nostra Senyora dels Dolors; la de Sant Cristòfol; la de Sant Magí y la de Santa Agna. Han desaparescut la de Sant Miquel, adjunta a la casa

ría. Morí en 1 de Novembre de 1382. Alguns l' han confós ab altre Ramón Serra, mort en 31 d' Agost de 1355 (data anterior a la fundació de Sant Agustí) y apareix enterrat en la capella de Sant Ramón de Penyafort, com tením manifestat al tractar d' aquella esglesia.

de Misericordia y la capelleta de Santa Magdalena en lo enderrocat portal de la Cadena.

No podèm acabar aquesta secció sense dedicar quatre ratlles als establiments de beneficencia que han existit o existexen en la present ciutat. Procedint per ordre cronològich, trobàm en primer lloch l' Hospital de Sant Joan de Gerusalèm, del qual abans ja n' hem dit quelcom.

L' Hospital de leprosos, sots la advocació de Santa Magdalena, era devant d' aquesta esglesia en la horta, a la dreta del ríu. Les primeres noves

Clixé de Marián Jené

Cervera. — Santa Magdaléna

se remontan al any 1200 y continuà segurament en lo meteix lloch, fins que la desaparició de tan crudel enfermetat lo féu innecessari. La esglesia, ab una petita recomposició en la volta feta en lo segle XVIII, ha arribat fins a nosaltres. La porta es sensilla y en lo timpà s' hi repara una imatge de la Santa cobricelada per calat doselet; aquest detall y algún altre que pot observar-se en los calats dels finestrals y disposició del temple, nos fà creure si va ésser obrat en diferent temps, puix acusa una factura posterior al en que ja existía l' Hospital. Actualment es de proprietat particular (180).

Los de Sant Antoni junt a la esglesia que tením coneguda, eran pera cada un d' abdós sexes.

---

(180) Sería mólt convenient que los cerverins s' interesessen per la seua conservació, adquirint-lo novament y donant-lo altra vegada al culte, després d' una ben entesa restauració.

Lo de les Verges, que fóu emplaçat al començament y a mà dreta de la carretera que s' encamina a Oluges, va ésser fundat en 1328 per Domingo de Aguilar y Guilleuma, sa muller. Venía a ésser com una casa de maternitat y expòsits.

L' Hospital de Nostra Senyora del Miracle, es al que hem fet referencia, al parlar dels caputxins.

En altra ocasió hem esmentat l' Hospital fundat per Berenguer de Castelltort en 1389 y en lo trascurs d' aquesta relació l' hem vist passar en 1466 de lo que havía d' ésser convent de Sant Francisco de Paula, al monestir de Sta. Clara, ahont romangué fins al 1717 en que hagué de desocupar-lo per trobar-se comprès en los solars ahont se construía la Universitat. Allavors fóu traslladat a la plaça de Santa Agna, entretant no s' acabés lo que avuy existeix començat l' any 1733 y que reuneix totes les condicions pera les necessitats d' una ciutat com Cervera.

La fundació de la casa de Misericordia se dèu al Rt. Simeò Vicent Pvre. y domer de la parroquia, en virtut de testament otorgat en 1645. Se troba ben instalada en lo edifici que fóu colegi de Sant Bernat. Una làpida commemora la cel-la ahont estava aposentat Balmes, quan la casa era Colegi de St. Carles.

* * *

Notes històriques.—Per més que Marca y altres autors han pretès demostrar que la nostra Cervera correspòn a la antiga *Ascerris* nomenada per Ptolomèu, cap monument d' aquella remota època ha vingut a confirmar tal afirmació. Lo nom de Cervera comença a dibuxar se clarament en lo temps de la reconquesta, aumentant cada día la seua importancia, degut a la ventatjosa situació que ocupa en lo centre de Catalunya. No es massa despropòsit creure que a ella se refereix la *Hins Dhervera* de que parlan los historiadors alarbs al senyalar lo lloch en que lo capdill Almançor derrotà als naturals del pahís. A mitjans del segle XI, governant lo comte de Barcelona Ramón Berenguer lo vell, fóu reconquerida definitivament, havent-se distingit en aquest acte d' una manera mólt especial D. Guillém Ramón de Timor qui, segons anotan los cronistes, cambià lo nom per lo de la ciutat guanyada, quina defensa li fóu encomanada. D' allavors ençà, la noble familia de Cervera intervé mólt sovint en los afers públichs. S' ha dit que disfrutava del senyoríu de la ciutat, mes axò no apar cert, puix que des de Ramón Berenguer I veyèm que los comtes de Barcelona, y després reys d' Aragó, ne disposan lliurement. Lo que si tenía dita familia era la *carlanía,* en virtut de la qual li corresponían part dels delmes que se recullían en la ciutat y terme; dret que va ésser renunciat en lo segle XIII, igualment que lo que pertanyía al rey d' Aragó, que-n feu donació en benefici de la Ciutat en 1248. Per un privilegi d' Anfós I, datat a Lleyda en Juny de 1182, se concedí a Cervera la facultat d' erigir-se en *Comú,* y de ele-

gir ella metexa los Cònsuls que ben prompte veyàm anomenar-se Pahers. Eran quatre: un per quiscún barri en que se dividí la vila o sia Major, Montseré, Arrabal y Fra Menors. La elecció se feya per caps de casa.

En un principi existían dos Concells: lo *Ordinari* compost de setze individuus, dels quals se elegían los qui havían de desempenyar càrrechs que tinguessen jurisdicció. Lo de *Vintiquatrena* cuydava de la part administrativa y estava subordinat al *Concell Ordinari*.

En 1311, Jaume II disposà que se elegissen sis *Pahers;* dos pera cada classe en que se dividía la societat: *mà major*, *mitjana* y *menor*.

Anfòs III en 1331 establí lo sistema de elecció per compromissaris tant per lo que se refereix als Pahers com als Consellers. Al efecte en quiscún barri se feyan cinquanta nomenaments la vigilia de Nadal, y reunits lo día de Sant Esteve a la Pahería, cada aplech del barri respectíu separava tres individuus pera Paher y dèu pera consellers. Respecte dels primers, se confiava a la sort lo qui havía de desempenyar lo càrrech, y en quant als segons, que entre los quatre barris sumavan quaranta, los setze eran nomenats pera lo Concell Ordinari y los demés formavan la Vintiquatrena.

Hi havía ademés la *Sexantena,* una mena de consell Suprèm format dels majors contribuyents de la vila y entenía en la resolució de afers importants y en lo que disposavan los privilegis y ordinacions per que se regía la localitat.

Ferràn lo *Catòlich* en 1480 cambià la forma de procehir en la elecció. Reunits lo día de Sant Esteve los Pahers y Concell Ordinari presidits per lo Veguer, se sortejavan dos entre lo degà de la parroquia y superiors de les Ordes relligioses de la vila que assistían a la sessió. Tots junts elegían setze hòmens de cada barri, dels quals se-n sortejavan vuyt; constituits tots trenta dos a la Pahería, prestavan jurament en mans del Veguer y elegían tres de cada barri que formavan la terna, d' entre los quals se confiava a la sort la elecció. Lo nomenament dels Concells Ordinari y Vintiquatrena, se feya igualment en presencia del Veguer.

Per decret de 1698, sofrí una important variació aquest sistema. Atesa la graduació de les persones, s' insaculavan en quatre bosses tots los estaments, y d' aquells se sortejavan pera tots los càrrechs, segons dita disposició manava. Aquesta forma d' elecció durà fins al any 1716, en que fóu promulgat lo Decret de Nova Planta.

No són aquests tant sols los privilegis y distincions que ha merescut dels sobirans. Cervera y lo séu extens terme estavan exempts del pagament de delme y primicia. Los seus vehins no venían obligats a respondre a cap querella que no sigués devant del Veguer (Jaume I en 1255).

En temps de Jaume II, obtingué la celebració d' una fira y los qui anessen als seus mercats, no podían ésser detinguts ni penyorats (1293). Franquesa de *leudas*, *pedagio*, *mensuràtico*, *pasàtico*, *pontático*, *penso* y *usàtico* (1307).

Podía usar marca pera respondre de la llegimitat dels articles d' argent que s' hi fabriquessen (en 1315). Facultat de nomenar guardies pera los fruyts del terme (en 1317). En totes les inquisicions civils y criminals hi havía d' assistir un paher o prohòm los quins havían d' estar també presents en qualsevol reconexement de nit que vulguessen practicar lo Batlle o Veguer (any 1320).

A D. Anfòs III, se dèu que los obrers de causes criminals rústegues y urbanes nomenats per la vila, tinguessen jurisdicció pera decidir les causes a ells sotmeses, podent-se recórrer solament devant dels pahers (any 1332), confirmat y ampliat per D. Anfòs IV en 1430 y per Felip I de Catalunya y II de Castella, en 1556.

Los pahers y concell tenían plena jurisdicció contenciosa *(juhí de Prohòmens)*, sobre les persones que haguessen comès algún delicte a Cervera y llochs de la seua jurisdicció: lo Governador general de Catalunya, lo Veguer o Batlle devían portar al delinquent a aquell judici y lo jutge o assessor d' aquests, sols tenía vot consultíu. (D. Anfòs III en 1335, ratificat per D. Pere III en 1372. D. Martí, en 1404. Ferràn lo *Catòlich* en 1510 y Felip I en 1585).

En 1353 D. Pere III lo *Cerimoniós* instituí pera lo séu fill D. Joan, lo comtat de Cervera, disposant que may s' enagenaría de la Corona. Lo meteix rey ordenà en 1340 que cap vehí pogués ésser detingut a la presó, a menys que se li atribuís delicte de mort o mutilació de membres: en los demés casos devían ser-ho baix fiança o *manlleuta*. Otorga franquesa y exempció de tota *quistia, subsidi, mutuo* servey o contribució reyal de qualsevol nom (en 1343). Concedí (1351) als pahers y hòmens bons la escrivanía de la *Curia* y lliure elecció d' un notari reyal, y en 1371 la facultat de fabricar-se un segell d' argent pera marcar les escriptures, llibres y cartes d' aquell municipi.

Joan I lo facultà pera nomenar *Comptadors* pera examinar los comptes que presentavan los clavaris (1387) y que poguessen establir lo *Mestre Racional* que tenía atribucions pera decidir los comptes dels pahers, clavaris, administradors y demés empleats; y tanta autoritat tenía que, deute continuat en lo *Llibre del Racional,* bastaba un senzill certificat del que desempenyava dit càrrech, pera empresonar als principals y fiadors, mentres no haguessen donat satisfacció.

Segons disposició de D. Martí l' *Humà* en 1397, les escriptures que los notaris de la vila autorisessen pera lo municipi, quedavan en l' arxíu d' aquest. Los pahers podían arrestar y perseguir als deutors del municipi, usant en aquest cas de la vara, com ministres de justicia (1404).

Anfòs IV facultà als governants de la vila pera imposar als seus habitants *quisties, talles* y *feudos* a utilitat y benefici del comú (1430).

Ferràn I lo *Catòlich,* autorisà als pahers pera exercir la jurisdicció de *pau* y *treva* entre los ofesos (1496). Després s' extengué als nobles que venían obligats a firmar pau y treva encar que sigués ab los de baxa mà, en poder dels pahers, los quins podían conèxer les causes petites. Los escribans que mar-

xessen de la vila, hi devían dexar los protocols. La corporació municipal podía vendre les cases ruinoses que no reparessen los seus proprietaris.

Carles I en 1520. Quan s' havía de pendre la residencia als veguers y assessors, un mes abans la vila podía formar tres ternes; una de cavallers, altra de lletrats y altra de baxa mà, de cada una de les quals lo Virrey n' elegía un y los tres constituits en tribunal conexían dels excessos d' aquells.

Felip II de Catalunya y III de Castella, li otorgà la mercè de que pogués tenir taula de cambi y comuns depòsits ab los metexos furs de les demés del regne.

Eran mólt especials los privilegis respecte al aprofitament de les aygues del ríu Cervera.

D. Pere II en 1375 li concedí lo domini de l' ayga de la font del Bordell y les que discorren pêl ríu. L' Ajuntament anava corporativament a pendre-n possessió en dita font.

En 1460 D. Joan II li va permetre pendre a cens 6,000 lliures barcelonines pera la conducció de la font Dondara.

En 1504 obtingué lo dret de nomenar un batlle o procurador d' aygues a qui y al sots-batlle otorgà Felip IV de Catalunya y V de Castella, en 1718, la metexa jurisdicció que tenía lo Veguer.

Actualment hi ha una Junta de rechs nomenada per l' Ajuntament y proprietaris de la horta.

Durant la etat mitgeval, se la nomenava Cervera d' Urgell, havent intervingut mólt directament en les seguides turbulencies que remogueren aquell comtat.

En 1338 D. Pere III lo *Cerimoniós* hi congregà les Corts catalanes, mes prorrogades aquestes, se celebraren a Barcelona. Ja en 1202 s' hi havía reunit una assamblea pera apaybagar la guerra entre los comtes d' Urgell y de Foix, renovant-se les Constitucions de Pau y Treva, mes no va tenir lo caràcter de veritables Corts, com les de 1359 y 1476. Axí meteix s' hi constituí en 1468-69 lo Parlament pera tractar de la pacificació de Catalunya, ab motíu de les guerres de Joan II, en quina lluyta hi va pendre una part mólt activa, havent-hi entrat les tropes reyals en 1465, per capitulació, essent-li reconeguts tots los seus furs y privilegis. A la mort del rey don Joan II, los juhéus que hi havía establerts, li celebraren unes sumptuoses exequies.

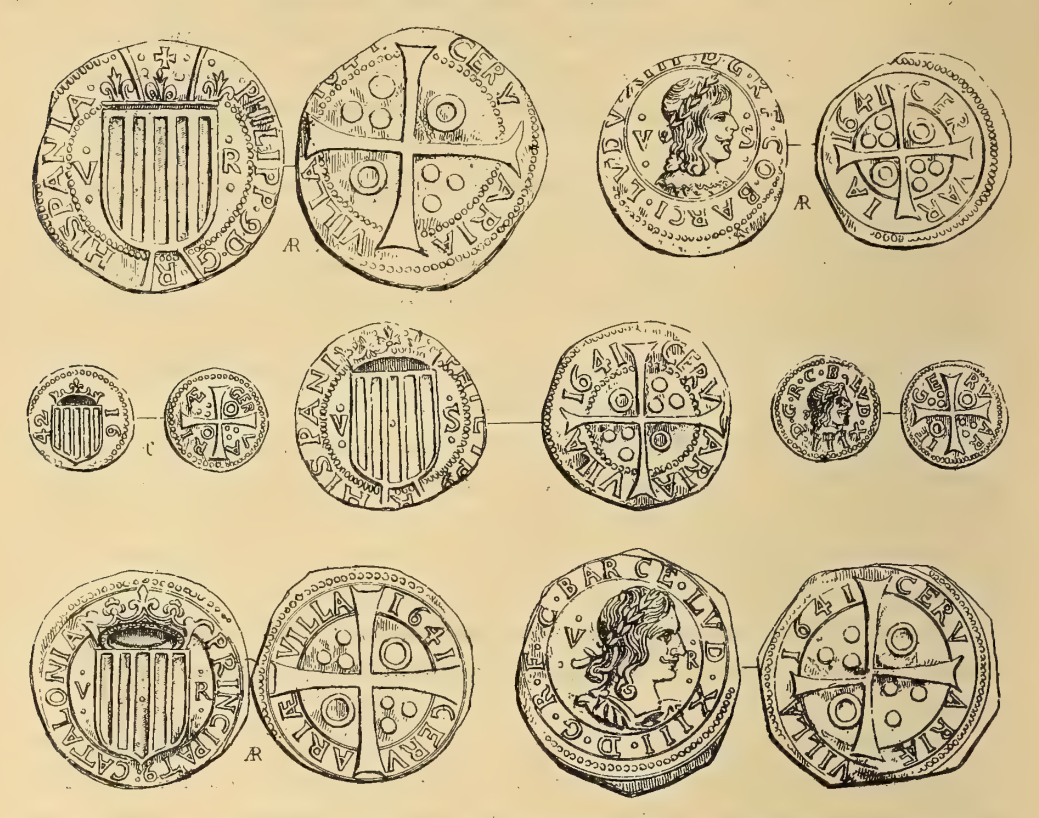
En la guerra dels Segadors també se distingí la nostra ciutat al costat de Catalunya y encunyà moneda, com ho feren altres localitats durant aquella calamitosa temporada (181).

Al començar lo segle XVIII Cervera viu completament divorciada dels sen-

(181) Lo rey Pere, conestable de Portugal, en 1465 concedí a la vila encunyar moneda de plata ab la metexa lliga de Barcelona (F. Carreras y Candi, *Les encunyacions monetaries locals en les guerres de Joan II*, en lo *Boletín Arqueológico* de Tarragona, any V n. 18, p. 572). Anota Pedrals que se-n va batre en 1624, a nom del Principat.

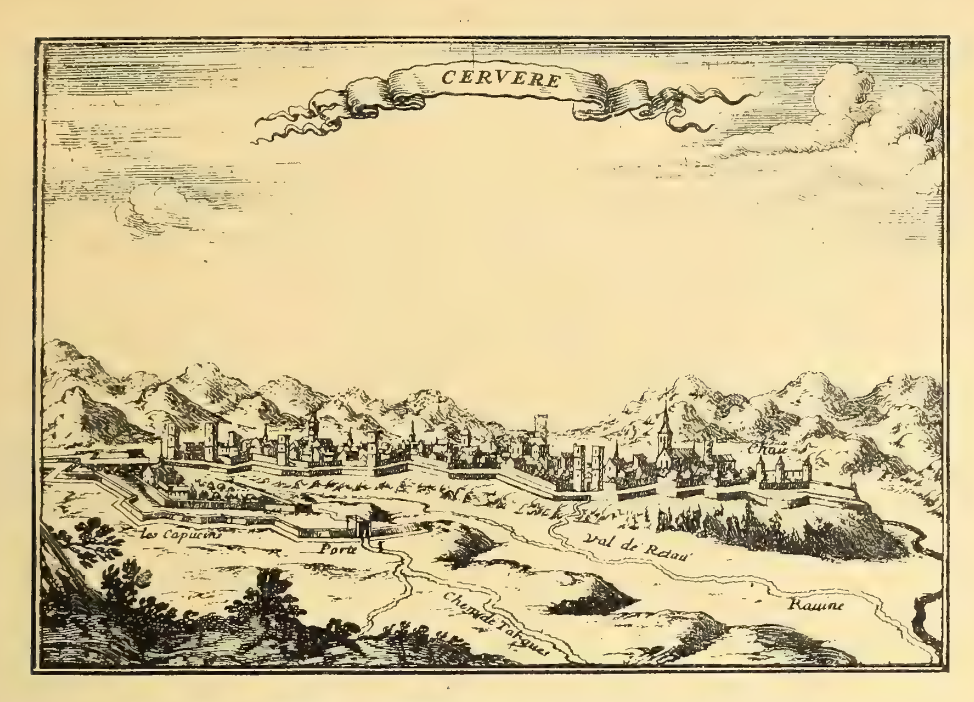
timents de Catalunya, Felip IV (V de Castella) li havía otorgat en 1702 lo títol de Ciutat, y en la guerra de Successió se decantà per lo partit d' aquest, en contra del Arxiduch d' Austria, que era lo preferit dels catalans; y tant a la

Monedes de plata y coure acunyades a Cervera

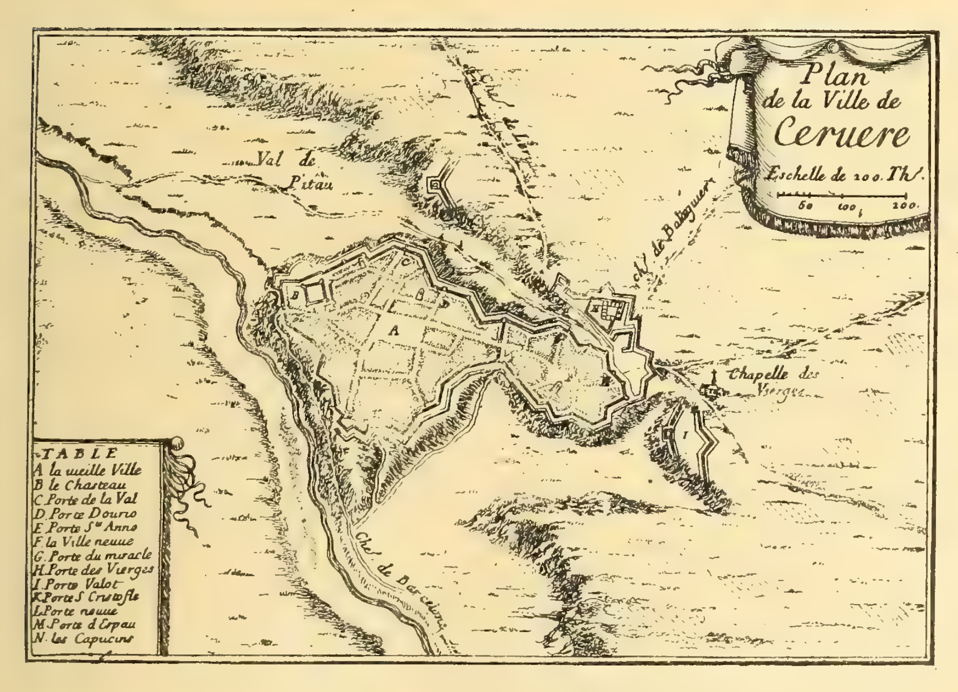

valenta s' ho va pendre, que fins armà la *Coronela* al servey del Duch d' Anjou. Per axò, en tò de burla, se nomenava *Botiflers* als seus habitants. Fóu perduda y recobrada la plaça en diferentes ocasions per abdós bandos, y un pich acabada la guerra lo favorescut rey li premià llargament los seus serveys, fundant la Universitat que disfrutà durant 125 anys y dispensant-li tota mena de mercès.

Cervera era cap de Veguería y tenía vot en Corts. Per axò y per la actitut que va pendre en la guerra derrerament esmentada, no es estrany que en la nova divisió de Catalunya ordenada en lo Decret de Nova Planta, de 16 de Janer de 1716, sigués erigida en Capital de Corregiment. Comprenía aquest, la Veguería de Cervera y Agramunt y la sotsveguería de Prats de Rey, ab un Corregidor y un tinent a dita ciutat; tinent a Agramunt, y en 1828 se disposà altre tinent a Solsona y més tart a Cardona. Ab la nova divisió en provincies, de la que hem donat compte en les Generalitats, s' establí lo partit judicial que estudiàm.

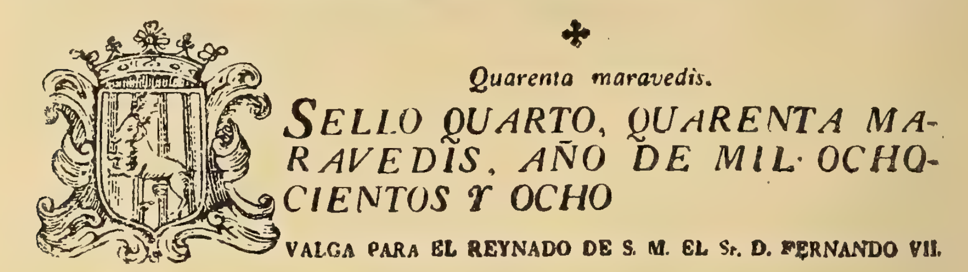

Cervera. — Vista de la població, en lo segle XVII, dibuix de Beaulieu

Cervera. — Plan topogràfich de la Ciutat a mitjans del segle XVII alçat per Beaulieu

En lo passat segle va pendre part en tots los moviments polítichs. Lo Baró d' Eroles ne foragità als francesos y durant dita guerra de la Independencia estampà paper sellat. En les lluytes civils restà fortificada la ciutat, havent de sostenir un gran foch contra dels carlins que se-n volían possessionar lo día 16 de Febrer de 1873.

Paper sellat que estampà a Cervera en 1808 la Junta d' aquell Corregiment alçada contra França

* * *

Entre los fills ilustres de Cervera, hi ha quí hi posa a *Arnàu de Vilanova* y *Ausies March,* per més que no ha sigut ben comprovada tal filiació; *Joseph Salat,* autor del tant conegut tractat de Numismàtica y *Domingo Romeu,* bisbe de Útica. *Joseph Corts,* qui dexà escrita la obra de que se fà esment en la Bibliografía, acabada a 18 d' Octubre de 1740, día en que va començar-se a llegir en la Universitat, de la que era secretari. *Fr. Geroni Laureto* o *Lloret,* fóu monjo de Montserrat y morí essent Abat de Sant Felíu de Guíxols en 1571: mólt conexedor de les Sagrades Escriptures, dexà escrites algunes obres mólt elogiades. *Fr. Mateu Lloret,* monjo de Monserrat, traslladat a Italia, va ésser Abat de Sant Salvador del Castello: de éll es la obra «De vera existencia Corp. S. Benedicti in Casinensi ecclesia de que ejus translatione. Napoli 1607.» *Jaume Magre Tolrà,* Dr. en lleys, capellà de Felip IV, Degà de la esglesia de Vich y Mestre escòla de la de Lleyda en 1639; va escriure un llibre sobre la familia Queralt. *Joseph Masdevall,* catedràtich de Medecina. *Antoni Miró,* Pvre., Dr. en Teología, dexà manuscrit un comentari sobre lo Decàlech. *Benet María de Moxó y de Francolí,* va nàxer a Cervera en 1763; fóu monjo de Sant Cugat del Vallès, catedràtich de lletres humanes de la Universitat; nomenat arquebisbe de Charcas, publicà algunes homilíes y pastorals impreses a Lima y Buenos Ayres, y morí a Salta del Tucuman l' any 1816, havent dexat inèdites varies obres: en 1790 havía escrit unes Memories històriques del Monestir de Sant Cugat del Vallès. *Joseph Antoni Moxò de Francolí,* germà del abans nomenat, baró de Juras Reales, Fiscal de la R. Audiencia de Xile, catedràtich de Jurisprudencia de la Universitat de Cervera. Además de les moltes oracions que féu essent catedràtich, publicà «Elogio del se-

nyor D. Felipe V». *Lluís de Moxò,* baró de Juras Reyals, fill del anterior, en 1828 publicà a Barcelona «Entretenimientos de un prisionero en las provincias del Río de la Plata»; va ésser Provisor y Vicari general de Xarcas en 1807 y 1808, Fiscal de S. M. a Xile, Regent de la Audiencia de Càceres y Ministre de la de Catalunya. *Manuel Flotats,* advocat y oficial del Arxíu de la Corona d' Aragó; colaborà y dirigí «El Telégrafo», publicant-hi efemèrides de Catalunya; traduhí ab en Bofarull la crònica de D. Jaume I. *Lluís Jané y Gimbernat,* advocat y llicenciat en Filosofía; colaborà a la «Revista de Lérida» y en la «Sinceridad de Huesca», catedràtich de Historia en la Universitat lliure de Gerona. *Joseph Jordana Morera,* enginyer de monts, ingressà en lo servey forestal del Estat en 1857. Té móltes publicacions tractant aquestes materies. *Gombau Oliva,* dominich, dexà escrit «Commentaria in Magistrum sententiarum». *Jaume Puig,* jesuita en 1600, ensenyà gramàtica a Lleyda, filosofía a Gandía y teología a Barcelona; rector del colegi y procurador de la provincia a Roma. Entre les seues obres hi ha un «Sermó túnebre de Lluís XIII lo *Just* y relació de les exèquies celebrades en aquesta ciutat en 1643». *Joseph Vega y Sentmanat;* mólt erudit y aficionat a les lletres, en 1808 lo nomenà Barcelona pera assistir a la junta de Bayona; en 1810, elegit diputat per Cervera; morí en aquesta ciutat en 1831.

Huch Dalmau, assistí a la promulgació dels Usatges. Se l' ha considerat tronch dels Cerveres, procedint probablement de la casa vescomtal de Bergadà.

Bibliografía.—Jaume Villanueva, «Viaje literario á las iglesias de España». Vol. IX. «Recuerdos y Bellezas de España», Vol. de Catalunya, per Pau Piferrer. «Guia histórico descriptiva de la ciudad de Cervera», per D. Faust de Dalmases. «Album de Lleyda y sa provincia», articles de Cervera, per don Joan Maluquer y Viladot, Crispí Borràs Pvre., y Francesch de A. Condominas. «Estado Antiguo y Moderno de la ciudad de Cervera», per Joseph Corts. «Lleyda y Cervera ab los Privilegis dels Botiflers», per M. de Urgellés y Depares en lo «Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya» Vol. IX. «Estatutos y Privilegios Apostólicos y Reales de la Universidad de Cervera». Cervera, 1750. «Las Casas de religiosos en Cataluña», per lo Dr. Cayetà Barraquer, Pvre. «Dietari de la guerra a Cervera 1462-1466», per Francesch Carreras y Candi.

Anglesola

Vila en lo plà d' Urgell a 18 kilòmetres de Cervera; 39 kilòmetres de Lleyda y a 1 kilòmetre de la vía del Nort en la que hi té estació. Passa pêl costat de la població la carretera de Tàrrega a Balaguer, que a poca distancia, prop de Vilagrassa arrenca de la general de Madrid. Afronta lo terme per N. ab los de Tornabous y Claravalls; al E. lo de Altet; al S. lo de Vilagrassa y al O. los de Bellpuig y Barbens.

Consta de 445 edificis, ab una població de 1,696 habitants de fet y 1,780 de dret. En lo cens de 1359, *Engleola* tenía 111 fochs en la Veguería de Tàrrega. En 1831, comptava 714 ànimes en lo Corregiment de Cervera y lo senyoríu era del comte de Peralada. La parroquia dedicada a Sant Pau, es de

terme en lo arxiprestat de Tàrrega y diòcesis de Solsona. Celebra festa major per Santa Creu de Maig, havent-hi la costúm de obsequiar ab quatre panets benehíts a tots los concurrents.

Lo séu terme, que comprèn 2,195 hectàrees, 32 àrees, 30 centiàrees, es enterament plà, ab un petit serradet en lo secà de Sant Pere; es en sa meytat regat per lo canal d' Urgell y en part per lo ríu de Cervera, conegut per Re-

Plan y carrers de Anglesola

Escala: 1 : 5,000

guer, si bé acostuma a secar-se quan més se necessita. Les produccions consistexen en grans, ví, oli, verdures, plantes forratgeres, lleguminoses y atmetlles. També s' hi cría un poch de bestiar.

Hi ha una prempsa d' oli y un molí de farina. La illuminació pública es elèctrica. Té igualment ayga conduhida dintre de la vila.

Ademés de les escoles municipals de noys y noyes, hi ha un colegi a càrrech de les monges carmelites que hi són establertes.

Per camins carreters se comunica ab Barbens, Prexana, Ivars y Claravalls.

Districte electoral de Cervera.

La vila que descrivím, produheix una bona impressió, devent remarcar-se com a punts més coneguts, lo carrer major, ab velles cases de pedra picada, entre la parroquia y la espayosa plaça de Santa Agna, nomenada axí per haver-hi hagut una capella dedicada a dita Santa, quin interessant retaule gòtich, després d' ésser enderrocada, se traslladà a la moderna esglesia de les Carmelites allí propera. L' arrabal del convent s' extén al cap demunt ahont se troba lo edifici mitg enrunat que habitaren los Trinitaris calçats, lo qual res de particular ofereix en los seus detalls. Actualment s' hi estàn practicant obres ab motíu d' haver-s' hi instalat un patronat moral instructíu que entre altres esbarjos compta ja ab un teatre construit mercès a les iniciatives del digne senyor Ecònomo que regenta la parroquia.

Clixé del Autor

Anglesola. — Creu gòtica, de Santa Agna (Segle XV al XVI)

D' acort ab Sant Joan de Mata, fundaren aquest monestir, en 1204 los nobles Berenguer de Anglesola y sa muller D.ª Angelina; de manera que fóu lo tercer de la orde Trinitaria que existí a Espanya.

En 1214, havent fet renuncia a favor del séu fill Bernat, prengueren los piadosos fundadors l' hàbit de tercers y varen dedicar lo restant de la seua vida al servey dels malalts del hospital que erigiren en lo convent, essent soterrats en la esglesia. La primitiva construcció va ésser completament transformada. En una de les finestres s' hi llegeix la data de 1652 y en altra del chor s' hi veya estampada la de 1734.

A uns 500 metres hi ha lo barri de Lurdes. En ell se veu una capella dedicada a la Verge sots aquella advocació, construida l' any 1885 per un devot capellà fill de la vila y disposada en mitg d' una gran plaça ab un clòs al séu costat y al derrera. A cada pilar hi ha una llegenda de la lletanía y lo nom de la persona que l' ha pagat. Al bell mitg una cisterna y d' espatlles a la capella, lo que havía de simular la gruta; havent restat sense acabar aquesta part d' edifici, puix ningú s' ha cuydat de continuar-lo des de que lo fundador morí assessinat en la parroquia per la diada del dijous Sant.

La esglesia parroquial correspòn a la decadencia del art gòtich ab algu-

nes reformes del segle XVIII com se llegeix en lo frontispici. De la primitiva construcció són dignes d' esmentar-se unes estàtues empotrades a la entrada y uns baxos relléus en lo presbiteri, axí com també la pica de l' aygua beneyta que apar del segle XV. Han desaparegut uns fragments gòtichs y se conserva encara un requadro d' un altar d' alabastre, quina factura acusa lo segle XVI.

Del castell de la familia Anglesola, que tan sovint la trobàm intervenir en los afers de Catalunya durant la etat mitgeval, sols restan uns troços de paret que no revestexen cap importancia. De tant poderosa casa ne tením noves que-s remontan al segle XII (182).

En aquest lloch se reuniren en 1314 lo comte de Foix y lo vescomte de Cardona ab altres nobles, sobre les pretensions del nomenat comte en lo comtat d' Urgell.

En 1646, ab motíu de les guerres de Catalunya contra Felip III (IV de Castella), lo marquès de Leganès s' apoderà de Anglesola.

Val la pena de remarcar-se com a detall artístich, tres creus de terme; la de la plaça de Sta. Agna, de gran alsaria, sisellada en richs calats gòtichs y les armes de la casa de Anglesola que són les de la vila en la socalada; la de Bastida a cinch minuts de les derreres cases vers ponent y la de la falda o faldar, un kilòmetre enllà de la població, ab la qual van enllaçades curioses tradicions.

Aranyó

Lloch a sis kilòmetres al N. de Cervera. Afronta lo terme per N. ab lo de Hostafranchs; té al E. lo de Montcortés, al S. Canós y al O. lo de Moller.

Lo districte municipal se composa dels següents llochs: *Aranyó,* 14 edificis ab 37 habitants; *Canós,* 29, ab 120; *Concabella*, 57, ab 232; *Hostafranchs,* 67, ab 292; *Moller,* 10, ab 25; *Montcortés*, 14, ab 50; y *La Ratera*, 10, ab 24 respectivament. Hi han ademés 185 edificis escampats per tot lo districte que comprèn en conjunt una població de 792 habitants de fet y 760 de dret.

Com se veu, lo poblat més important es Hostafranchs, qual parroquia igualment que les de Canós y la de Concabella són d' entrada en l' Arxiprestat de Guissona y bisbat de la Sèu d' Urgell.

En lo cens de 1359, *Saranyo,* tenía 3 fochs; Canós, 4; Concha Bella, 10; lo castell de Osta Franch, 13; lo de Montcortés 3 y Ratera, 1. Tots eran de la veguería de Cervera.

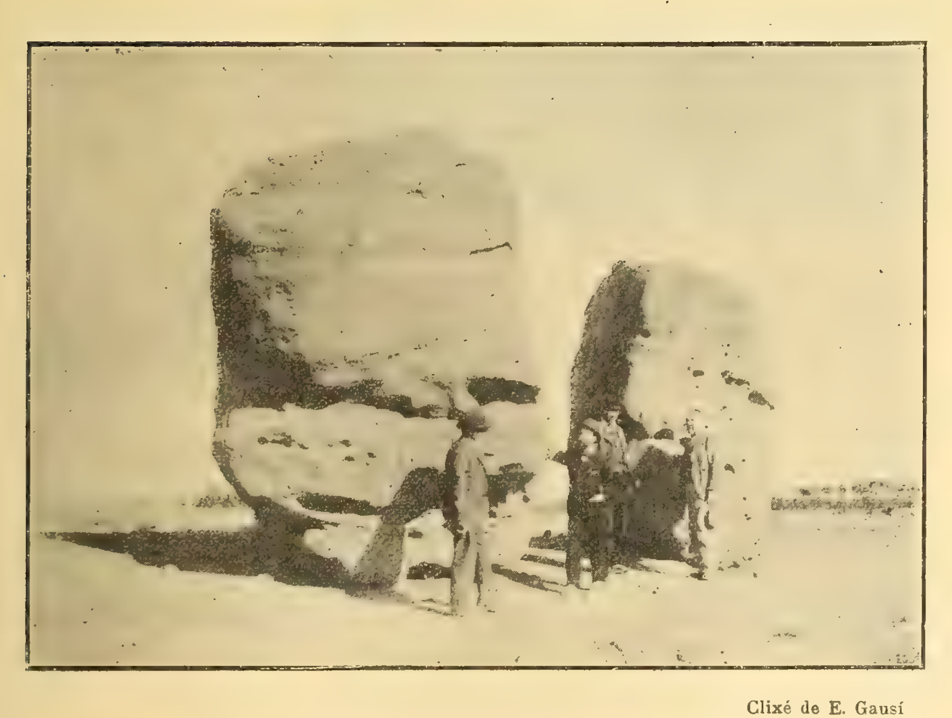
En la relació de 1831 aparexen en lo Corregiment de aquella ciutat en la següent forma: Aranyó, senyoriu de Pedrola y de Gomar, 12 habitants; Canosa, senyoríu de Moxò y Francolí, 41; Concabella, senyoríu de Ramón Eril, 72

(182) Veja-s lo que de la nomenada familia se díu al tractar de Bellpuig.

Clixé de Marián Jené

Aranyó.—Lo Castell

Clixé de E. Gausí

Aranyó.—Grans roques que reben lo nom de «Los Pallers»

ànimes; Hostafranchs, del Capítol de la Sèu d' Urgell, 85 ànimes; Moller d' Hostafranchs, de Ramón Eril y Ribas, 9 habitants; Montcortés, de Francesch de Moxó, 35 habitants; y Ratera, del Capítol de la Colegiata de Guissona, 5 ànimes.

Al parlar del present districte municipal, val la pena de fer particular esment del senyorial castell de Montcortés, bonich exemplar arquitectònich del segle XVI, retaule gòtich de la esglesia y una artística creu de terme en lo meteix lloch; lo castell del Aranyó ab la macissa torre que-l domina; lo de Concabella que se destaca dessobre de les cases, en regular estat de conservació. En aquest derrer poble, en lo punt ahont se troba instalat lo molí apareix altra mansió senyorial a un centenar de metres del Ció que rega lo terme municipal de que-ns ocupàm. A Hostafranchs s' ha de senyalar una artística creu.

Clixé de Eduart Camps

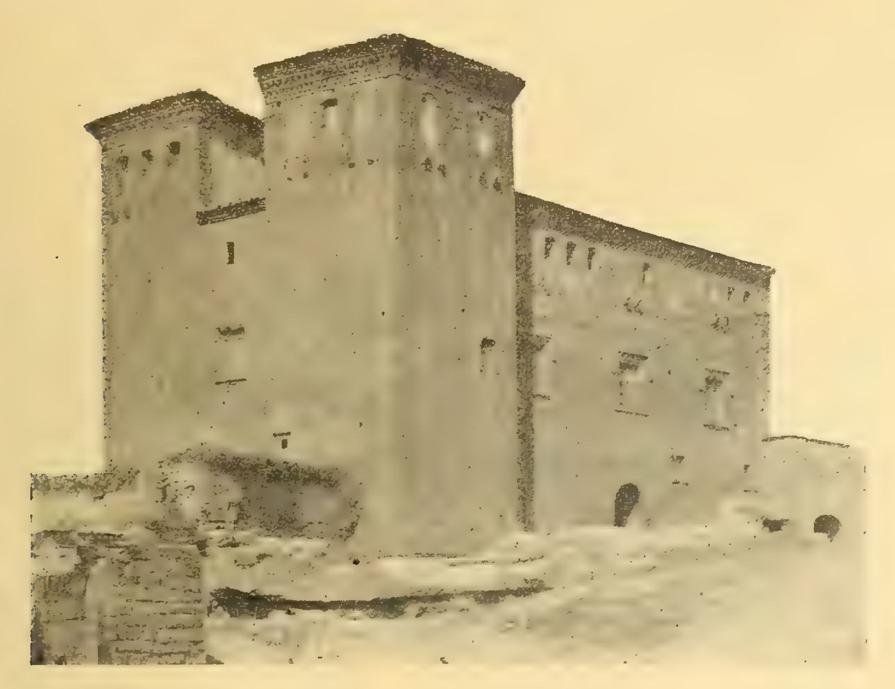
Concabella. — Lo molí
(Ex-castell senyorial situat a 100 metres del Ció)

Del castell d' Aranyó se-n té noves que se retrassan al any 1100. Se-l conexía per *Castro Arigui*, nom que no pot correspondre sinó a aquest poble donchs se transcríu juntament ab lo proper de Claravalls com si aquest estés en terme d' aquell.

També hi ha a les afores de dit poble, dues roques isolades que constituexen un curiós exemple d' erosió o sia efecte purament natural, per més que no falta qui les hi haja atribuit caràcter megalítich. Lo poble no sabent-se explicar la presencia d' aquelles pedres, puix que en tot lo voltant no se-n troban de consemblants, ha inventat la tradició de que en certa nit un pobre demanà aculliment a casa de un proprietari y li fóu negat; suplicà que al menys li dongués uns brins de palla pera que li servissen de jaça y se-l va traure del devant en males paraules; allavors llançà lo pobre una forta maledicció contra aquell rich sense entranyes, desitjant-li que tant de bò se li tornessen pedres les palleres, com axí li va succehir.

Les produccions consistexen en grans, ví, llegums, oli y s' hi cría també bestiar.

Se celebra festa lo día 15 d' Agost; hi ha escoles pera abdós sexes y una prempsa d' oli.

Clixé de Agustí Durán

Montcortés. — Castell antich senyorial

Hi ha camins carreters y de ferradura pera comunicar-se ab los pobles dels encontorns.

Districte electoral de Cervera.

Bellpuig

Vila al pèu d' un turó, en lo que s' hi veuen les runes del castell senyorial, en lo plà d' Urgell, a 32 kilòmetres de Lleyda y 25 de Cervera, ab estació en la vía del N. passant-hi vora de la metexa la carretera general de Madrid, (308 metres sobre lo nivell del mar). D' aquí arrenca la carretera que prop del Tallat va a junyir-se ab la de Montblanch a Artesa, en los límits de la provincia de Tarragona; passa per Belianes, Maldà y Vallbona. Y altra de començada de la que sols hi han 3 kilòmetres construits fins a Prexana. Lo terme està comprès entre Utxafaba y Anglesola al N.; Vilagrassa al E.; Prexana al S. y Golmers al O.

Consta de 507 edificis, 35 en la barriada de la estació, 80 fora de poblat

y altres 116 escampats pera los serveys agrícols, formant un total de 738 ab una població de 2,374 habitants de fet y 2,412 de dret. En lo cens de 1359 figura ab 36 fochs en la Veguería de Tàrrega y senyoríu del noble Ramón de Anglesola. L' any 1831 tenía 1,400 ànimes en lo Corregiment de Lleyda y lo senyoríu pertanyía al Duch de Cessa.

Plan y carrers de Bellpuig

Facilitat per Joseph Bayer Bosch, enginyer, y revisat per l' Ajuntament.—*Escala, 1 : 7,500*

1	Carrer de Foramunt	10	Carrer Major	19	Carrer de les Heres
2	» de Mercadal	11	» de St. Roch	20	» del Cementiri
3	» de Font	12	Plaça de St. Roch	21	» de Coscollar
4	» del Hospital	13	Carrer de Bullidor	22	» d'Aspa y Carretera Reyal
5	Plaça del Hospital	14	» del Castell	23	» de la Estació
6	Arrabal Prexana	15	» del Pou	24	Plaça de la Carn
7	Carrer de Basa	16	» de St. Joseph	25	Estació
8	Plaça del Oli	17	» de les Boniques	26	Ferrocarril de Çaragoça a Barna
9	Carrer de la Esglesia	18	» de les Hermoses	27	Parch

La parroquia dedicada a Sant Nicolàu, es de terme en l' arxiprestat de Tàrrega, diòcesis de Solsona y celebra festa major lo día 14 de Setembre. La situació enlayrada de la esglesia fà que s' hi puge per una llarga esgrahonada dividida en sis trams per amples replanades. En l' interior quasi a la meytat de la espayosa nau, se troba l' artístich enterrament de que més endevant se parla.

Hi ha altre temple en lo monestir que fóu de Franciscans, a les afores de la població, ocupat avuy per una comunitat de PP. de Sant Vicens de Paul.

Lo terme, regat per lo canal d' Urgell, es de excelents condicions y produheix abundosos grans y oli, ví, atmetlles, fruytes y verdures.

Bellpuig. — Vista general

Hi ha una fàbrica y cinch prempses d' oli, dues fàbriques d' alcohols, altra de gaseoses y un molí de farina; la illuminació pública es elèctrica y té aygua conduhida.

Ademés del colegi a càrrech de la Comunitat de Germanes Carmelites, hi ha escoles municipals de noys y de noyes; demarcada una Notaría y punt de la guardia civil.

Es un bon centre de contractació en la comarca y celebra fira lo dimars de la Setmana de Passió.

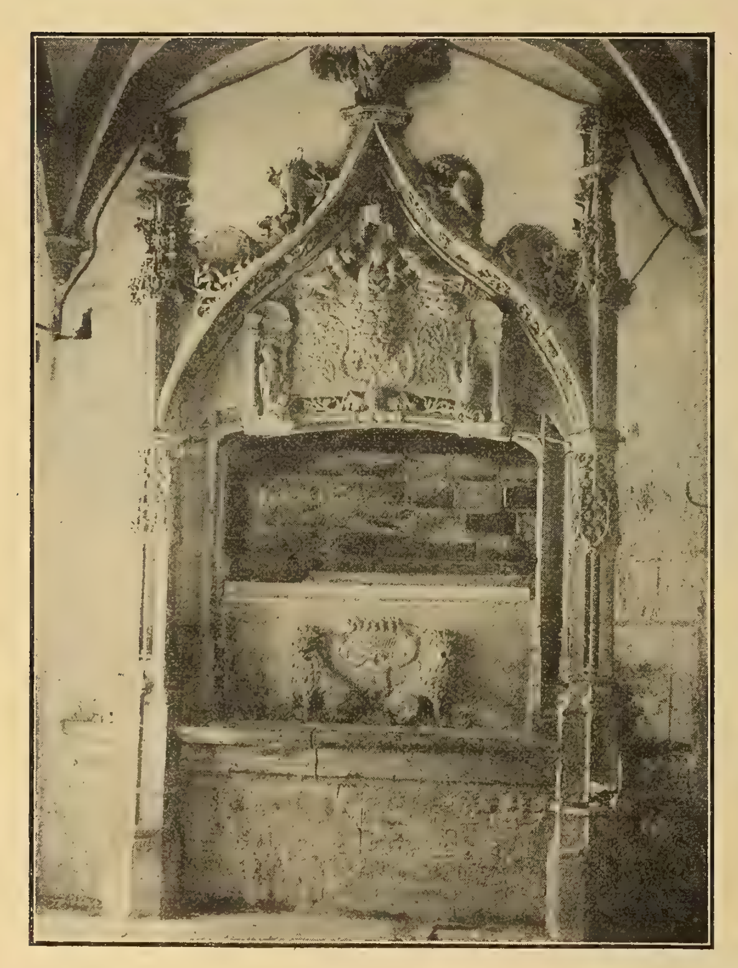
Modernament ha cambiat bastant lo séu caràcter y manera d' ésser. Les seues condicions agrícoles, algunes industries y comerç que s' hi ha desenrotllat, la posan entre les primeres poblacions de la plana d' Urgell per la seua activitat y riquesa.

Districte electoral de Cervera.

* * *

Lo monestir de Sant Bartoméu o de Jesús.—De entre los senyors jurisdiccionals de Bellpuig, lo qui més sobressurtí fóu D. Ramón III, Folch de Cardona. Si ab los fets d' armes en les campanyes d' Italia y Africa va revelar-se un temperament militar y en lo vireynat de Nàpols s' acreditá d' excelent diplomàtich, la erecció del convent de Jesús posà de relléu los seus delicats sentiments relligiosos y d' amor a les obres belles, al ensemps.

En 1507 obtingué del Sant Pare Juli II, la corresponent Butlla autorisant la fundació del monestir de Franciscans al costat de la ermita de Sant Bartoméu; y no havía de passar gayres anys sense veure-s acabada la sumptuosa fàbrica tan volguda per los bons fills de Bellpuig com admirada dels qui tenen lo gust artístich una mica refinat.

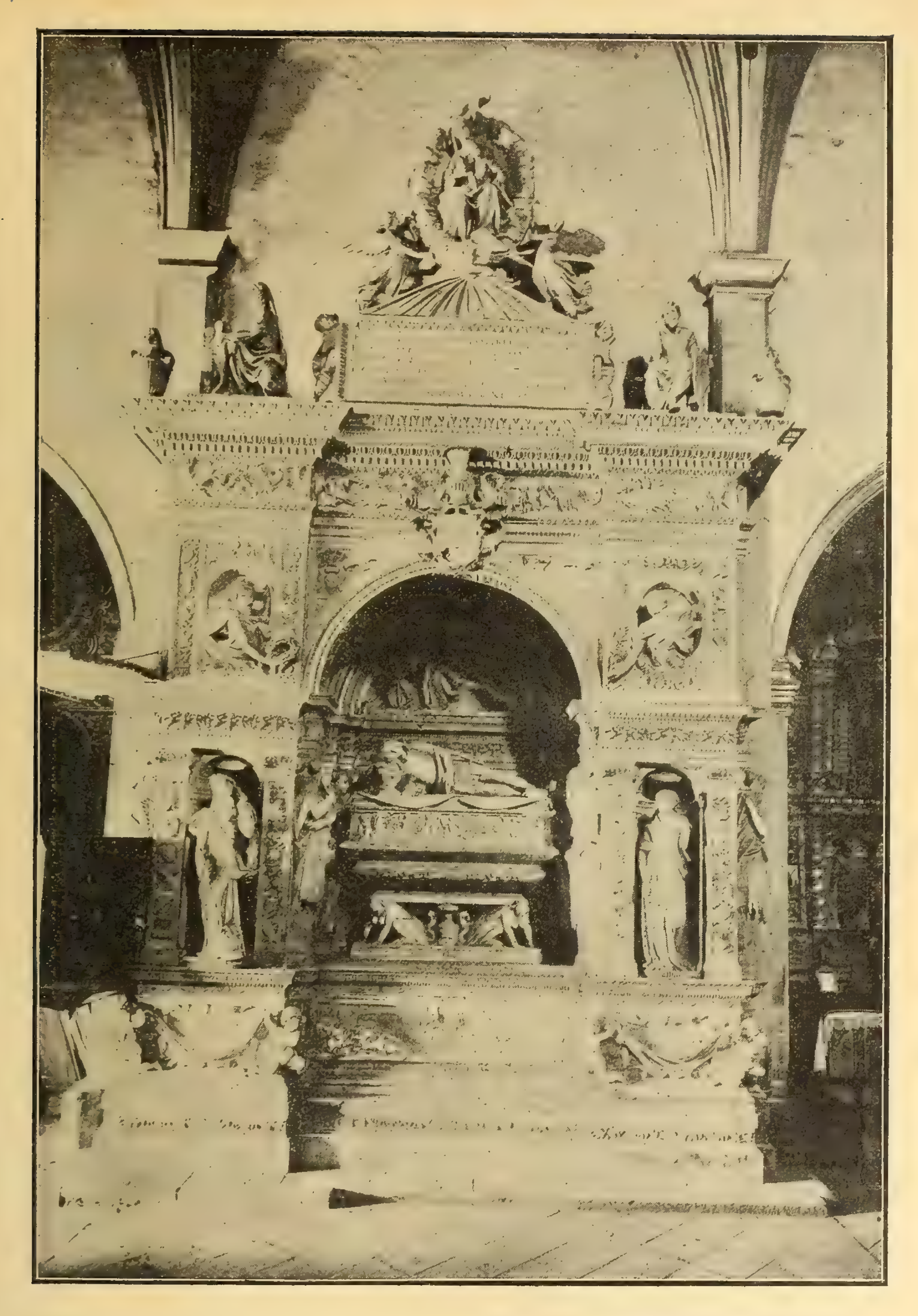

Clixé del P. Joseph M.ª Perelló

Bellpuig. — Font en lo ex-convent de Franciscans

En virtut de les lleys desamortisadores, passà a ésser de proprietat particular, y quan estava a punt de desaparèxer, puix tenía concertada la compra una poderosa casa de Barcelona ab l' intent de traslladar-lo pedra per pedra, varen adquirir-lo una comissió del poble que asseguraren la sua conservació. Després d' haver-lo restaurat convenientment, lo día 1.er de Octubre de 1899 s' inaugurà la Casa Missió de Relligiosos de St. Vicents de Paul, que hi continua establerta y lo 4 d' Octubre de 1903 fóu posada la primera pedra de la esglesia que havía de bastir-se demunt lo vell temple ja de temps enderrocat, y que als tres anys se trobava en disposició d' ésser benehida.

D. Ramón Folch de Cardona morí a Nàpols en 1522 y portat a Bellpuig lo séu cadavre, va éssar depositat lo día 15 de Març de 1531 en lo mausolèu que li havía fet construir sa muller D.ª Isabel. Era colocat en la esglesia del convent a la banda de la Epístola y al pèu del presbiteri. Los francesos, per la guerra de la Independencia varen destapar lo sarcòfach y se n' emportaren la espasa que cenyía lo difunt y que en 1510, al ésser nomenat general de la Santa Lliga, li regalà lo Sant Pare Juli II, segons acreditava la inscripció al or

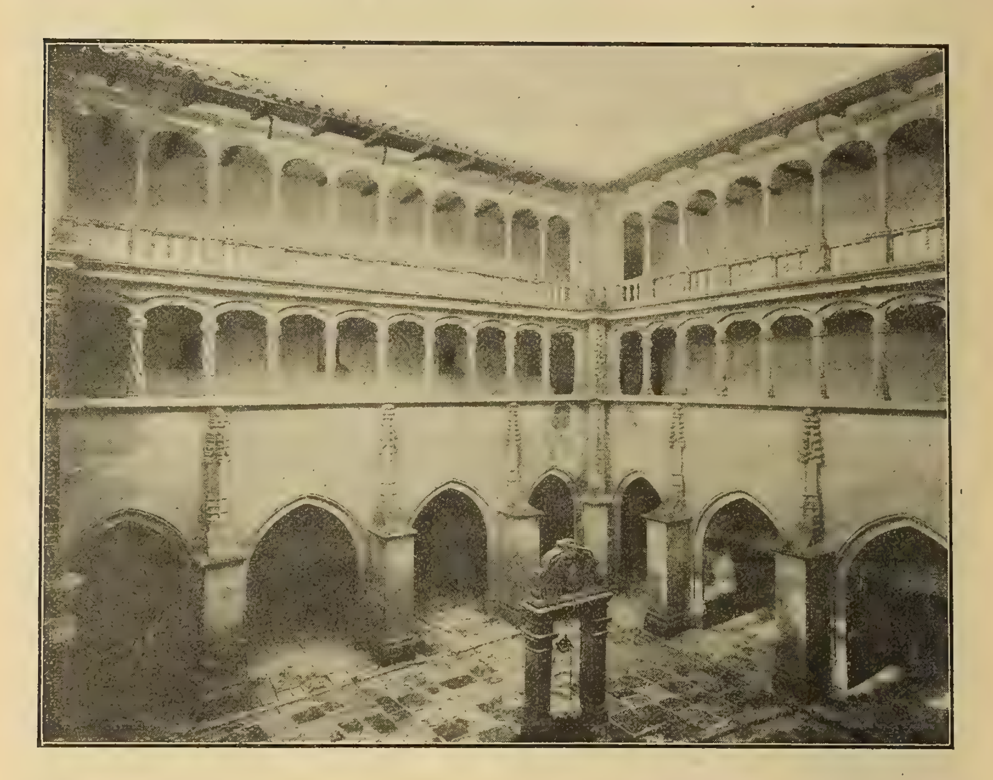
Clixé del P. Joseph M.ª Perelló

Bellpuig. — Mausolèu de Ramón III Folch de Cardona

que se llegía en lo puny: *Julius secundus, Pontifex maximus, anno octavo.*

En temps de Antòn II, qui encara residía en lo castell senyorial de la vila, foren transportades al meteix temple les despulles dels seus avant passats, soterrades en lo fossar del castell, essent un y altres, ab mólt bon acert, traslladats en 1842 a la parroquia, ahont continuan.

Entre los diversos fets esdevinguts en aquesta casa constantment afavorida per los Barons de Bellpuig y particulars de la comarca, cal esmentar la vi-

Clixé del P. Joseph M.ª Perelló

Bellpuig. — Claustre del convent de Franciscans

sita en 1702, de la muller de Felip IV de Catalunya y V de Castella y lo Capítol Provincial de la orde que s' hi celebrà en 1777.

La obra va ésser ampliada ab posterioritat. En lo claustre fàcilment pot observar-se la diferencia d' istil entre les galeríes superiors alçades en 1614, y les inferiors y del primer pis construides al començ del segle XVI. Se composan aquelles de onze arcades cada una ab columnes dòriques estriades, demunt de les quals s' avança un ràfech de treballada fusta.

En la part inferior, se desenrotllan quatre grans arcades de punta d' atmetlla mólt fexugues, ab pesats contraforts entre elles, surmontats de llarchs y ben treballats pinacles que se-n pujan al empit del primer pís, y les dels ànguls fins a la cornisa dessota la balaustrada del segón. Les galeríes del primer, te-

nen onze pilans ab les quatre cares acanalades, als quals s' hi enrotllan des de la base quatre pronunciades motllures que per dessobre los capitells van resseguint los archs rebaxats. En los capitells pot apreciar-s' hi una ornamentació tan rica com variada, consistent en fullatge, animals fantàstichs, fruytes, etc. Una cisterna, ab esculpturat brocal en lo centre, agafa tot lo pati que té 19 metres 85 centímetres de costat, incloguent-hi les galeríes.

Altres detalls, que no deuen restar oblidats, se veuen arrèu. En la Sala Capitular se reparan les efigies del fundador y de sa esposa, esculpides en les claus qus tancan la volta. En direcció del refetor s' hi troba una font debaix d' ayrós arquejat, guarnit de fullatge ab aplechs de pinacles als extrems y una Verge al bell mitg, vorejada d' àngels y arabeschs, bella mostra del gòtich florit lo meteix que la graciosa portella que s' obra en una de les parets de la sagristía.

Emprò lo que més sorprèn, es la magnificencia desplegada en lo mausolèu que guarda les cendres del fundador, digne de la alta representació de la persona a la qual va dedicat, y del tendre afecte que li duya la qui manà erigir-lo.

Tot es cisellat en marbre, materialment sembrat de detalls primorosament esculpits, que representan dofins, sirenes, nereydes; agrupaments diversos prenent la flora y fauna marítima com a element decoratíu, en les cornises y basaments; armes y trofèus militars en admirable profusió en la cara de les pilastres; escenes de guerra en los frisos; estàtues y bustos simbolisant la victoria; cariàtides expressives de condol, són altres tants elements de que se val l' artista pera donar forma al séu pensament. Lo sarcòfach, ab estàtua jayent del virrey, es aguantat per unes sirenes dessota lo gran arch exornat, en qual fons se destaca en baix relléu la figura de Jesuchrist devallat de la Creu, ab les tres Maríes, que junt ab la estàtua de la Verge voltada d' àngels en lo coronament, dessobre la dedicatoria (183), donan caràcter cristià al monument que d' altra manera hauría pogut semblar de concepció pagana, com passa en totes les creacions del Renaxement inspirades en aquell art.

Sempre recordarèm la forta impressió rebuda al contemplar la obra mestra de *Johannes Nolanus* (184) quan per primera vegada en 1899 tinguerem ocasió de visitar-la; y axò que nos sabíam de memoria la complexa ornamentació ab que apareix revestida. Si d' acort ab los que de ella s' han ocupat

---

(183) Diu axí la inscripció: *Raimundo Cardonæ qui Regnum Neapolitanum prerrogativa pene regia tenens gloriam sibi ex mansuetudine comparavit, Isabella uxor infelix marito opt. fecit. Vix. ann. XXXXXIIII mens VIII diebus VI ann. M. D. XXII.*

En lo basament, a banda y banda del baix rellèu que ocupa la part central representant un desembarch, s' hi llegeix: a la dreta, *Ornasti et manes lacrimis miserabilis uxor, haud optare alias fas erat inferius.* A la esquerra, *Servavi thalamum genio dulcissime coniux, servandus nunc est pro thalamo tumulus.*

(184) S' hi llegeix *Johannes Nolanus faciebat.* Lo séu nom era Joan Marliano, emprò fóu conegut per lo poble de la seua naturalesa, que era Nola, prop de Nàpols.

hem de considerar-la com lo més notable exemplar que nos ha llegat la escola iniciada a Italia en lo segle XV, lo monestir de Sant Bartoméu, l' estoig que servava aquesta incomparable joya, deu figurar també entre lo millor que tením en l' ordre arquitectònich, puix es únich en lo séu genre. En los segles XIV y XV l' art gòtich havía produhit mólt y bò, fins a pendre un segell veritablement català; art que va ensorrant-se ab la decadencia política de Catalunya com anava migrant-se també la literatura y tot lo que nos havía donat un caràcter distintiu. Lo convent de Bellpuig constitueix donchs una bella mostra de la derrera forma que pren lo goticisme abans de la invasió clàssica; es la fita termenal d' un período gloriós del nostre art, y per axò ressalta més la seua importancia.

Alguns dels primers documents que parlan de la nostra vila en la etat mitgeval la anomenan *Pulchripodium.* Sense monuments justificatius hi ha qui fà correspondre a Bellpuig la romana *Ad Novas* que l' itinerari d' Antoninus posa entre *Ilerda* y *Septimum.* La sua historia comença ab la reconquesta en lo segle XII y donació confirmativa que lo comte de Barcelona en 1079 feu a Berenguer I Gombau de Anglesola, del castell d' aquesta vila y territori comprès en lo comtat de Ausona, des de Mor fins al ríu Corb y des de los confins de Tàrrega a Mollerusa y comtat d' Urgell. Aquesta casa senyorejà la Baronía de Bellpuig y en lo cim del turó (puig-bell o bonich) que ha donat nom a la vila, s' hi alçà lo castell, en diferentes èpoques engrandit y restaurat, quals runes encara s' observan.

D' allavors ençà, la sua vida va junyida ab los nobles d' Anglesola (després Cardona) y per axò continuàm la nota genealògica extractada de la que formà don Jaume Ripoll en 1820.

Després de Berenguer Gombau, apareix lo fill Arnàu Berenguer, de qui se té nova, en 1128, per haver firmat una concordia en la esmentada data. Seguidament trobàm al séu fill Berenguer II Arnàu, de qui parla Diago ab referencia al any 1134. Ademés de les filles Nínive y Sibila, va tenir a Guillém I, de qui se sab que féu algunes donacions en 1166. Del matrimoni d' aquest ab D.ª Arsendis, li sobrevisqué Guillém II, del qual consta que en 1220 fundà ab sa esposa D.ª Sibila, filla del Vescomte de Cardona, un hospital pera peregrins; y en 1224 lo monestir de Sant Nicolàu de Premostratenses, anotat al ocuparnos de Fonderella. Foren fills séus Guillèm III, que va succehir-li, Berenguer Arnàu y Ramón, bisbe de Vich per los anys de 1264 a 1265. En 1255 Guillém III ja era senyor de Bellpuig; y de sa esposa D.ª Constança de Alagón, dexà dos fills Guillém IV y Ramón, que en 1306 fóu elegit bisbe de Vich. En 1325 morí Guillém IV, casat ab D.ª Beatriu, filla dels comtes de Pallars, de qual matrimoni varen quedar-li Ramón I y D.ª Beatriu, casada ab Huch, vescomte de Cardona.

En 1386 havía mort Ramón I sense haver successió de sa muller D.ª Fran-

Clixé de S. Perez Argemí

Bellpuig. — Detall del Claustre

cisca, estingint-se allavors la línea masculina de la casa de Anglesola, entrant en los dominis de Bellpuig la de part de dona, ab Huch I Folch de Cardona, derrer vescomte y primer Comte de Cardona, fill de D.ª Beatriu de Anglesola y net de Guillém IV. De sa muller D.ª Beatriu de Luna va tenir a Joan Ramón, primogènit y Comte de Cardona, Huch, a qui dexà la baronía de Bellpuig, Antón, Comte de Golisano y Pere, bisbe de Lleyda. Va morir l' any 1401. Després de Huch II de Cardona y de Anglesola, vingué lo séu fill Ramón II

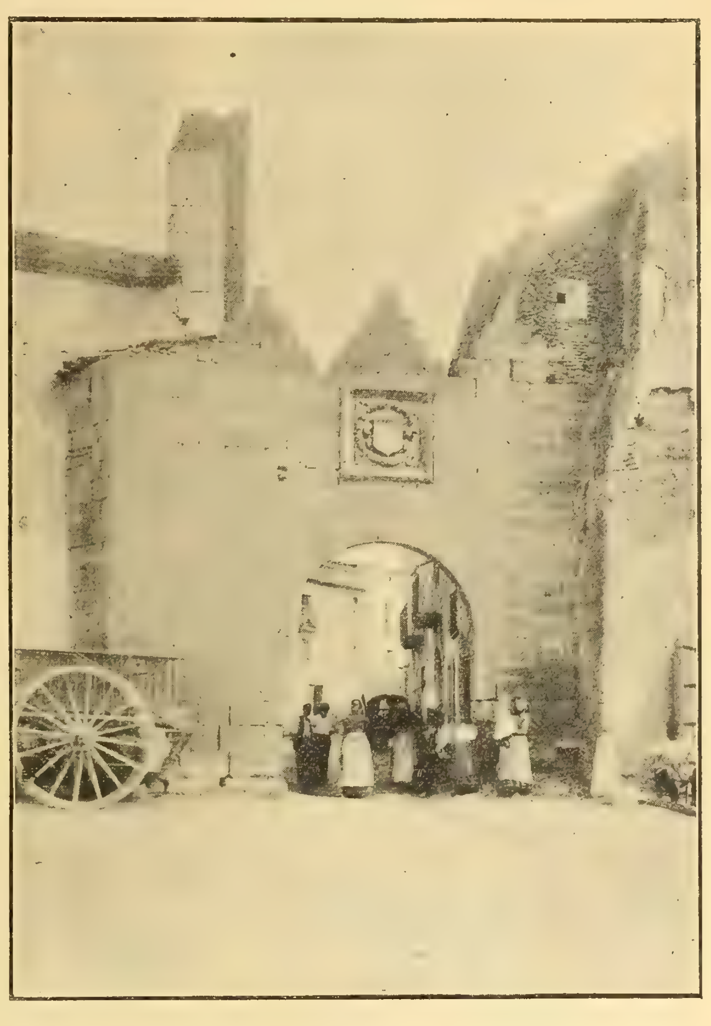
Clixé de Juli Vintró

Bellpuig. — Runes del Castell

de Cardona y Anglesola, que morí en 1460, havent tingut los fills Huch III, Antoni y Ramón. Havent-se declarat partidari del Príncep de Viana, Huch III va caure presoner en la batalla de Rubinat. Despossehit de la baronía de Bellpuig en 1462, passà al séu germà, Antoni I, qui en 1485 havía mort, dexant de sa esposa D.ª Castellana a Ramón successor séu y a D.ª Isabel, que va casar-se ab Bernat de Vilamarí, comte de Capacho.

Ramón III, Folch de Cardona y Anglesola, fundador del monestir de Bellpuig, era comte de Alba, Olivento y de Palamors, senyor de la ciutat de Marsano y gran Almirall de Nàpols. Morí cap al any 1522 y va succehir-li lo séu fill Ferràn Folch de Cardona, Anglesola y Requesens, duch de Soma. Era casat ab D.ª Beatríu, neta del gran capità Gonçalo de Córdoba. Va tenir quatre fills, Ramón y Geroni, morts en la infantesa y Lluis y Antoni, que varen succehir-li en la baronía de Bellpuig. Morí en 1571. Lo primogènit Luis no dexà fills, passant la baronía en 1574 al séu germà Antoni. Aquest se titulaba en

1590 duch de Sesa, per la seua mare, neta del duch de Sesa lo Gran Capità. Va casar-se ab D.ª Joana, filla dels duchs de Cardona, y al morir en 1606, li quedaren fills, dels quals dexarèm de fer-ne esment, per haver desaparegut lo títol de Anglesola. D' aquí endevant usan lo cognòm de Fernandez de Córdoba y ja no viuen ni són enterrats a Bellpuig. Ab motíu dels diferents entroncaments que varen sobrevenir, aquella familia conseguí los primers llochs de la noblessa y en lo segle XVIII, per haver-se estroncat la línea masculina de la casa de Cardona, entra la de Osorio y Moscoso.

Clixé de Juli Vintró

Bellpuig. — Antich portal de la vila

En 1599 sofrí la vila una peste horrorosa, essent víctimes del séu amor al pròxim, los PP. Fr. Joan de la Creu, Fr. Elisèu de Sant Pere, sacerdots y Fr. Pere de Jesús, llech. En 1604 la vila va dedicar-los-hi un sepulcre, ahont constavan los seus noms.

Després del alçament de Catalunya, en 1640, conegut per guerra dels segadors, varen entrar-hi les tropes castellanes en 1646 y dexaren presiri al castell. Tant oprimits estigueren los seus habitants, que per haver-se vist lliures del saqueix ab que se-ls havía amenaçat, se votà la festa de Sant Antoni que se celebra lo día 15 de Febrer. Durant aquexa guerra hi estigueren La Motta, Leganés y Condè a la retirada del setge de Lleyda. Ab motíu de dita guerra encunyà moneda, com ho feren altres importants poblacions de Catalunya. De mólt abans se-n coneix altre exemplar ab l' emblema del cart que usava la casa de Cardona, per l' estil de les

monedes d' Arbeca que ja tením conegudes. Y com que dita familia no succehí als Anglesoles en lo senyoríu de la Baronía de Bellpuig fins al segle XIV, d'

Monedes encunyades a Bellpuig en 1642

aquí vé que consideràm aquesta encunyació posterior a dita època y anterior a les del 1642, no podent emprò determinar-li fixament lo temps en que fou batuda.

Moneda d' època indeterminada, encunyada a Bellpuig

La guerra de la Independencia li ocasionà greus danys y la mort de Jaume Capdevila, batlle; Francesch Balaguer, metge y Ramón Blasi. Hi entraren los francesos en 1809. S' aposentaren en lo convent, ahont estigueren quatre mesos destroçant y malmetent lo que los venía en mà.

Entre los fills que honran a Bellpuig deuen esmentar-se al Ven. Fr. Joan de la Verge; D. Ramón de Anglesola, bisbe de Vich, en la segona meytat del segle XIII. D. Joseph Antoni de Gomar y de Navés, qui morí essent catedràtich de Cervera en 1783, y dexà escrites algunes obres sobre jurisprudencia. D. Joseph y D. Ramón Fita, abdós canonges de Tarragona. Varen néxer en 1631 y 1669 respectivament, havent-se dedicat abdós a recullir datos sobre la Mare de Dèu del Claustre, venerada en aquella Catedral. D. Pau de Borja, fill de Sant Francisco, qui va escriure en 1581 «Empresas morales a la S. C. R. Magestat del Rey D. Felipe». D. Joseph de Solà y de Guardiola, comissionat en les Corts de 1702 pera la compilació de les constitucions y capítols de Cort de 1599. P.re Fr. Pere Jover morí en 1632 essent electe bisbe de Lleyda: Rafel Granyó, canonge de Vich en 1666. P. Joseph Granyó, canonge de Vich y jesuíta en 1712. Roch Granyó, canonge de Vich en 1726. Ven. P. Gabriel Granyó, jesuíta, morí a Ferrara en 1773. Joan B. Tapies, cavaller pensionat de la orde de Carles III, del Concell Suprèm d' Hisenda. D. Joseph Vilamajor, canonge magistral de Vich, morí en 1813. Havent-hi d' anotar axís meteix a donya Francisca Folch de Cardona Anglesóla y Córdoba y D.ª Isabel María de Casanova, les quals portaren d' Italia lo Sant Christ que se venera a la parroquia.

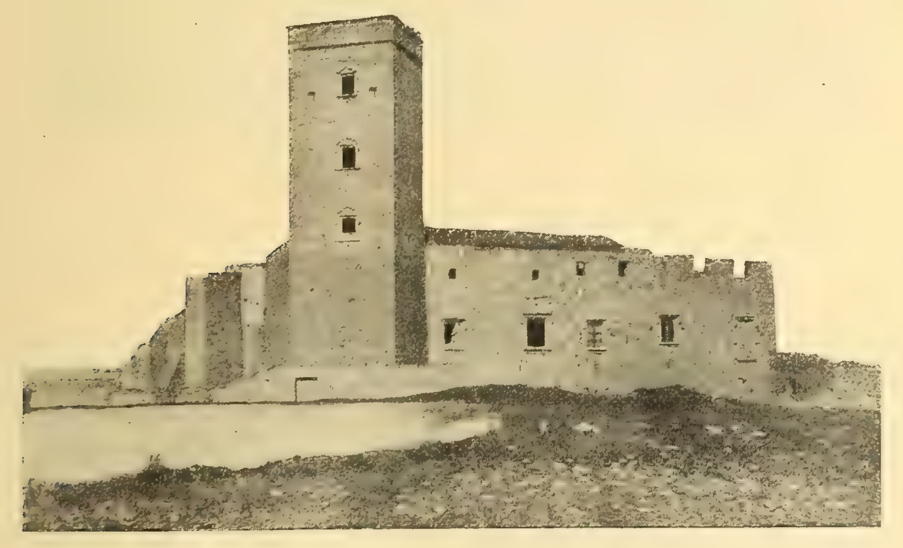
Bibliografía.—«Compendio de la vida y virtudes del Ven. P. Fr. Juan de la Vírgen,» etc., per don J. R. V. Vich, 1820. «Novenario á Cristo crucificado que se venera en la iglesia parroquial de Bellpuig,» compuesto por un devoto en 1781 y adicionado por D. J. R. V. Barcelona, 1857. «Bellpuig,» per Joseph Pleyan de Porta, en «L' Album de Lleyda y sa Provincia.» «Viaje literario a las iglesias de España,» per Jaume Villanueva. «Recuerdos y Bellezas de España,» per Pau Piferrer. «Lo Convent de Bellpuig,» per Valeri Serra y Boldú. Lleyda, 1908.

Ciutadilla

Vila en la baxa Sagarra a uns 22 kilòmetres de Cervera y 9 de Tàrrega en la carretera que des de Montblanch puja a la ciutat darrerament nomenada, la qual a 500 metres de Ciutadilla es atravessada per altra que sortint de Sant Martí de Maldà mor avuy a Vallfogona de Riucorb passant per Guimerà. Ha d' arribar a Santa Coloma de Queralt.

Hi ha en progecte un ferrocarril secundari que sortint de Igualada vaja a trobar a Mollerusa lo de la «Sucrera del Segre, lo qual passaría per aquest districte. Ha quedat enclosa en lo plan general de carreteres, una de tercer ordre que arrencant entre los kilòmetres 38 y 39 de la de Montblanch a Tàrrega y Artesa y passant per Ciutadilla, Passanant, La Sala y Forés, ha d' acabar en la premediació del kilòmetre 4 de la de Sarreal a la que s' acaba de

Clixé de Antoni Güixens

Ciutadilla. — Vista exterior del castell

esmentar. Afronta lo terme: al N., ab lo de Guimerà; al E., Vallbona; al S., Naléch; y al O., ab lo de Verdú.

Consta de 198 edificis y 192 escampats, la majoría destinats als serveys agrícols, ab una població total de 713 habitants de fet y 787 de dret.

L' any 1831 tenía 331 ànimes en lo Corregiment de Tarragona, Subdelegació de Montblanch y la jurisdicció senyorial era del Marquès de Ciutadilla, qui hi posseheix la casa-palàu nomenada castell, que havía sigut una bona mostra arquitectònica del Renaxement, trobant-se en un estat deplorable. Lo magnífich pati, del qual dona idea la adjunta fotografía, ja no lluheix les ayroses arcades de la escala ni es possible examinar los bells finestrals que se malmeteren l' any 1908 al ensorrar-se la paret, emprò restan en peu la quadrada

Clixé de Joseph de Romero y de G.

Ciutadilla. — Vista del pati abans d' ensorrar-se una de les galeríes

torre y alguns fragments dels murs y torrellons que envoltavan lo castell y part vella de la vila. Com a població fortificada que era, Ciutadilla ha hagut de sofrir los desastres de totes les guerres, emprò la que pitjors recorts li ha dexat es a ben segur la de Successió, a la qual fa referencia la nota que nos ha sigut tramesa per D. Lluís Gallart, metge de la vila (185).

(185) Lo llibre pertanyent a la *Universitat de Ciutadilla* y començat en lo día 1er d' Abril de l' any 1682, díu textualment entre altres coses: «Y als 6 de Febrer 1712, estant la present vila de Ciatadilla tant empenyada, ja per los quartels tant crescuts, ja per los composits, ja per les contribucions, tant per la part de Carlos tercer com per la part de Feliph quint en lo temps estant en la guerra y molts altres gastos excessius y sobre aver de pagar dites pechas aver saquejat lo poble deu begades, aço es, dos per los soldats de Carlos tercer y les restants per los de Felip quint y tots los saqueigs tant rigurosos y avernos pres los soldats quatre cullitas, aço es, los grans en forratge com la de *1708*, *1709*, *1710* y de *1711*, se resolgué dita Vila empenyar dit día ab una resolució del concell y ab decret de mi Sra la Marqa un buité al Sr Pau Giner de Santa Coloma de Queralt per preu de cinch mil y cinch centes lliures... etc».

La parroquia dedicada a Sant Miquel, correspòn a la arxidiòcessis de Tarragona y celebra festa los díes 16 d' Agost y 29 de Setembre.

La orde de Sant Domingo tenía en aquest poble lo convent de Nostra Senyora del Roser, del qual se-n poden veure les runes cosa d' un kilòmetre enllà de la població, tirant cap al N. y a petita distancia de la carretera.

La seua fundació, deguda a la noble familia de Guimerà, qui possehí lo senyoríu del poble, se fixa entre los anys 1582 y 1587. Lo temple, pertanyent al gòtich del derrer período, amida 20 metres de llarch per 12 d' ample, ab creuera y absis poligonal de tres cares adornades de finestres; fatxada de pedra picada ab les estàtues de Sant Francesch y Santa Clara a cada banda de la Verge; en lo presbiteri, sepulcre de la nomenada familia de Guimerà; campanar quadrat, de pedra picada y petits claustres sense cap interès. La esglesia està a punt de enderrocar-se. En la trona se conserva encara l' escut del convent, de pedra. No va tenir gran importancia, y en lo temps de la exclaustració ja quedava la comunitat reduhída a la més mínima expressió.

Lo terme es atravessat per los riuets Corb y Buxaró. L' aygua d' aquest, mitjansant un recorregut de 3 kilòmetres, ha sigut conduhida a la vila pera los serveys domèstichs, havent-hi diferentes fonts públiques. Les produccions consistexen en grà, oli, ví y llegums. Hi ha una fàbrica de farina y dos molins; sis prempses d' oli (una de hydràulica); una serradora, dues teuleríes y moltes pedreres. Escoles de noys y de noyes y punt de guardia civil. Carruatges a Montblanch y Tàrrega, Sant Martí y Vallfogona.

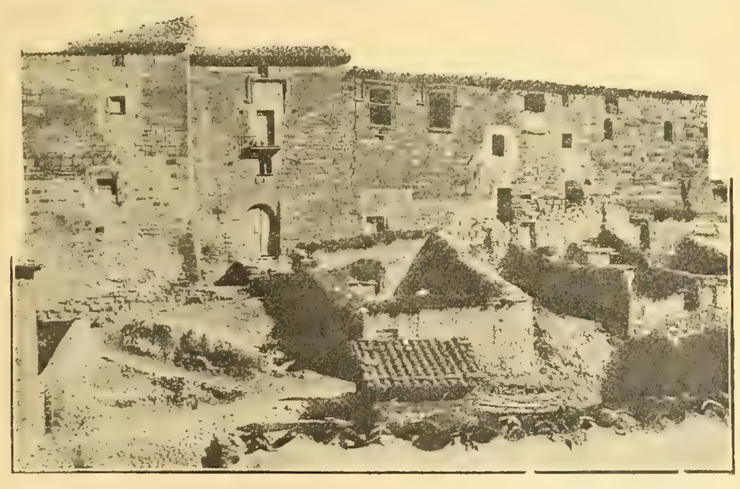
Districte electoral de Cervera.

Claravalls

Lloch en la plana d' Urgell a uns 16 kilòmetres de Cervera, 6 de Tàrrega y 11 de Agramunt en la carretera de Montblanch a Artesa. Afronta per N. ab Montmagastrell que forma part del districte municipal;

al E., ab Cunill; al S., Altet y al O., ab terme d' Anglesola. Consta de 120 edi-

Clixé de Marián Jené

Claravalls. — Vista del castell

Clixé de Marián Jené

Claravalls.—Creu de terme

ficis y 33 a Montmagastrell ab 411 habitants en lo primer, 118 en lo segón. Té ademés 28 cases y alberchs escampats pera los serveys agrícols y una total població de 595 habitants de fet y 625 de dret.

En 1359 lo castell de Clares Valls tenía 5 fochs, en la Veguería de Tàrrega. L' any 1831 comptava 250 ànimes en lo Corregiment de Lleyda y lo senyoríu era reyalench; y Montmagastrell de Montfalcó, ne tenía 9 y lo senyoríu del Marquès de Dosaygues en lo Corregiment de Cervera. La parroquia de Claravalls es d' entrada y la de Santa María de Montmagastrell rural 2.ª, abdues en la diòcesis de la Sèu d' Urgell y arxiprestat de Agramunt, celebrant-se festes los díes 6 d' Agost y 8 de Setembre.

Lo terme, tot plà y en part regat per lo canal d' Urgell, produheix grans, oli, ví y llegums. Lo atravessa la carretera abans nomenada, en la que hi ha establert servey públich d' automòvils, y per altres camins rodats se comunica ab los demés pobles dels encontorns.

Té escoles de abdós sexes; dues prempses de oli.

Se conserva a Claravalls, encara que bastant atropellada, la casa senyorial nomenada castell y una artística creu de terme.

Ab lo nom de Claresvalls vé continuat en la acta de consagració de la esglesia de Guissona del any 1099.

Districte electoral de Cervera.

Estaràs

Lloch a quatre hores de Cervera en l' extrém oriental del partit, essent Sant Guim la estació de ferrocarril que té més propera en la vía del Nort.

Afronta lo terme per l' E. ab Castell de Santa María; al S. Montfalcó Murallat, al O. té Oluges, y al N. Altarriba. Farràn, es lo lloch més important del districte municipal que se descomposa en la següent forma: *Altarriba,* 12 edificis, ab 47 habitants; *Estaràs,* 17, ab 60; *Farràn,* 43, ab 149; *Gaver,* 10, ab 47; *Vergós Garrejat*, 17, ab 76. Comprèn ademés altres 110 cases y alberchs escampats pera los serveys agrícols entre les quals s' hi compta lo caseríu de Malacara. La població total es de 468 habitants de fet y 529 de dret. En lo cens

de 1359 figuran Alta Riba. ab 4 fochs; Castell Ferràn, 11; Guaver, 9 y Vergós Guerrajat, 9; en la Veguería de Cervera. L' any 1831 se veuen continuats en lo Corregiment de la metexa ciutat, Altarriba, 13 habitants y senyoríu del Monestir de Santes Creus; Estaràs, 3, de D. Magí de Vilallonga; Farràn, 132, del Duch de Cardona; Gaver, 21, de N. Queraltó; Vergós Garrejat, 33, del Marquès de Campmany.

Les parroquies de Farràn y Vergós Garrejat dedicades respectivament a Sant Jaume y Santa Magdalena, són d' entrada en l' arxiprestat de Cervera y diòcessis de Solsona.

Farràn y Malacara són anomenats en lo testament de Ramón Berenguer otorgat en 1131.

Des de Gaver baxa lo ríu Ció que s' aprofita pera regar algunes petites partides de terra d' aquest districte, essent lo demés de secà y de no gayre bona qualitat. Produheix cereals, llegums, poch ví y s' hi cría bestiar. Té un molí de farina. Escoles de noys y noyes.

Districte electoral de Cervera.

Figuerosa

Lloch a uns 12 kilòmetres de Cervera y 6 de Tàrrega aproximadament, que es la estació més propera. Afronta per N. ab terme de la Quadra de Conill; E. Riudovelles; S. Altet y O. Claravalls.

Lo districte consta de 189 edificis ab 736 habitants de fet y 758 de dret, distribuits en la següent forma: Altet, que es lo lloch més gran, 77 edificis y 335 ànimes de població; Conill, 10 ab 36; Figuerosa, 72 ab 264; Riudovelles, 18 ab 59. Hi han ademés 12 cases y alberchs escampats pera los serveys agrícols.

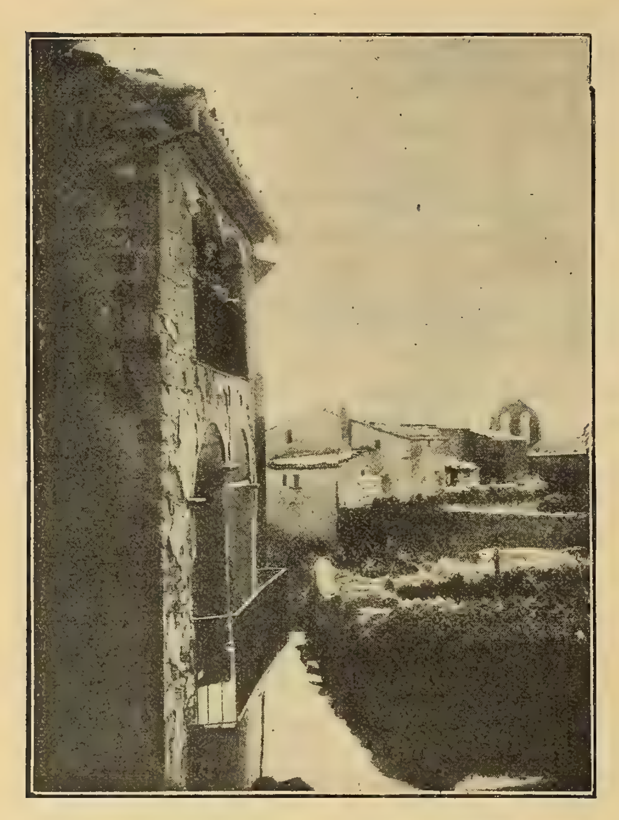
Los quatre pobles se troban esmentats en la acta de consagració de la esglesia de Guissona del any 1099.

En lo cens de 1359 figuran en la Veguería de Lleyda: Altes, ab 2 fochs y en la de Tàrrega, Figuerosa y Conill ab 5 y 4 fochs respectivament; y Riudovelles ab 4 fochs en la de Cervera. L' any 1831 aparexen en lo Corregiment d' aquesta derrera ciutat: Ríu de Ovelles, ab 15 ànimes y lo senyoríu de la Abadessa de Monges de Tamarit; y en lo de Lleyda, Altet y Figuerosa ab 115 y 200 habitants respectivament, y senyoríus de N. Ruíz y bisbe de Solsona.

La parroquia de Altet es d' entrada en l' arxiprestat d' Agramunt y la de Figuerosa, de entrada igualment en l' arxiprestat de Guissona, abdues en lo bisbat de la Sèu d' Urgell.

Se celebra festa a Figuerosa per la Mare de Déu d' Agost y a Altet lo primer diumenge de Setembre. Encara que en lo cens de 1359 se nomena Altes y no Altet, creyém fundadament se refereix a aquest darrer y que lo cambi

de lletra deu atribuir-se a un error de copia. D' altra manera no s' explicaría la omissió tenint com tením noticia d' Altet en 1231 al fundar-se lo monestir de Fondarella.

Clixé de Marián Jené

Figuerosa. — Detall de la població

Aquest lloch havía sigut cap del districte municipal, axí com ho es ara Figuerosa.

Com a nota artística, dèu remarcar-se una creu de terme a Conill y alguns obgectes gòtichs dedicats al culte, que-s guardan a la parroquia de Figuerosa.

En la donació feta l' any 1075 per Arnàu Traver, s' anomena lo castell de *ipsa figerosa* en lo terme de Guissona y Comtat d' Urgell. De la vila de *figerosa,* que segurament se referirà a la actual Figuerosa, se-n fà esment l' any 1105, en la donació que Mir Arnàu y Sanxa, sa muller, feren a Santa María de la Sèu. No té res que veure ab l' arbre de la figuera, sinó que es sinònim de tapia o paret, segons lo Dr. Balari.

Escoles de noys y de noyes.

Lo terrer, bastant sech, produheix blat, ví y oli, pera lo que hi ha una prempsa.

Districte electoral de Cervera.

Florejachs

Lloch a uns 16 kilòmetres de Cervera, situat en la conca del Ció y plana de Guissona, a una hora aproximadament d' aquesta vila. Afronta lo terme per N. ab lo de Ribelles; per l' E. ab lo de Guissona y Palòu de Sanahuja; té al S. Pallargues y al O. Castellnou de Montfalcó.

Lo districte municipal se composa dels següents llochs:

Florejachs, 66 edificis ab 206 habitants; Grà, 33 ab 127; Granollers, 12 ab 21; La Morana, 47 ab 141; Palòu de Sanahuja, 46 ab 91; Sant Martí de la Morana, 35 ab 93; Selvanera, 71 ab 163.

Ademes té 48 cases y alberchs escampats, comptant-hi lo petit caseríu de Sitges. La població total es de 1,077 habitants de fet y 1,050 de dret. En lo cens de 1359 figuran Florejachs ab 4 fochs en la Veguería de Lleyda y La Morana ab 3 fochs en la de Cervera. Tots los pobles que forman lo districte, foren més tart del Corregiment de Cervera y en 1831 corresponían a Florejachs 40 habitants, a Selvanerá y Granollers 166, a Sitges de Florejachs 10 y lo senyoríu dels esmentats llochs era del Marquès de Gironella; Grà, ab 40 habitants, era de N. Boatella; La Morana, ab 58, del Baró de Maldà; Palòu de Sanahuja, ab 54, del bisbe de la Sèu de Urgell, y Sant Martí de Morana, ab 21, al Capítol de la Colegiata de Guissona.

Florejachs. — Castell de Les Sitjes

Les parroquies de Florejachs y Grà, de la que depenja la tenencia de Morana, són d' entrada y les de Palòu y Selvanera, rurals de primera, en l'arxiprestat de Guissona y bisbat de la Sèu d' Urgell. La festa principal es per la Mare de Déu d' Agost.

En lo séu extens terme s' hi produhexen bons cereals y llegums, oli y vi y s' hi cría també bestiar. Hi han dues fàbriques d' oli, una d' ayguardent, tres molins fariners y escoles municipals.

Se fà esment de Florejachs, Morana, Sant Martí y Grada, en la acta de consagració de la esglesia de Guissona del any 1099. Se conserva una antiga casa forta nomenada «Les Sitges», entre Florejachs y Palòu, veyent-se encara un pilar de pedra com a senyal de jurisdicció en lo cap d' un serradet a 500 metres de distancia aproximadament vers SE., conegut per «Tossal de la Forca». Florejachs vé del nom propri Floriacus y axí s' anomena en la escriptura de donació otorgada l' any 1083 per Arnàu Company. Pere Ponç en la donació a la canònica de Urgell feta en 1100, parla de la *villa que vulgo dicitur floriag*, y un document de 1131 nos dona a conèxer lo *castrum Floriaci*, que segurament se referirà al meteix. En la concordia de 1307, lo rey concedí al comte d' Urgell íntegra jurisdicció de la Morana, *Siges* y Florejachs.

Districte electoral de Solsona.

Frexanet

Lloch cap de districte municipal en l' extrém oriental del partit, ratllant ab la provincia de Barcelona, en la que hi ha los térmens vehins de Pujalt, Veciana, Copons, Argensola y Montmeneu. Afronta al N. ab Montpalàu; al E. Sant Guim de la Rabassa; al S. Rabassa y al O. Montlleó. La distancia que la separa de Cervera es de 18 kilòmetres, anant per la carretera; 16 kilòmetres seguint per camí carreter; 14 kilòmetres si s' utilisa lo camí de ferradura. La estació més propera es la de Sant Guim, a poch més de 2 kilòmetres, que es del meteix districte, lo qual se composa dels següents llochs: Castell de Santa María, 11 edificis ab 27 habitants; La Estació, 11 ab 53; Frexanet, 34 ab 117; La Rabassa, 20 ab 55; Sant Domí, 20 ab 57; Sant Guim de la Rabassa, 21 ab 74; Tallada, 27 ab 74.

Hi han ademés, altres 142 edificis y alberchs escampats pera les feynes agrícoles, ab 79 habitants. La població total es de 536 ànimes de fet y 544 de dret. En lo cens de 1359, figuran en la Veguería de Cervera lo Castell de Santa María ab dos fochs y ab vuyt fochs Frexanet, La Rabassa y Sant Domí. En 1831 formavan part del Corregiment de Cervera: Frexanet y Quadras, ab 150 ànimes y senyoríu de Montserrat y Marlés; La Rabassa y Cases de Palamors ab 77 ànimes y senyoríu del Marquès de Benavent y N. Sabater y Meca; Castell de Santa María ab 24 ànimes y senyoríu de N. Vega; Sant Guim de la Rabassa ab 19 habitants y senyoríu de N. Marlés y N. Montserrat; y Tallada ab 104 ànimes y senyoríu de N. Queraltó.

Tot aquest districte se troba enclavat en la alta Sagarra y en la partió d' aygues del Segre y Llobregat, mitjantsant los afluyents del ríu Anoya y encara que no sía mólt montanyós lo séu territori, se-n puja a uns 800 m. sobre lo nivell del mar, per quin motiu es extremadament freda la temperatura al hivern y mólt variable, faltant-hi les pluges per la primavera y estíu.

Pera los usos domèstichs se servexen de les fonts y pous comunals.

Lo terme agafa una superficie de 1,5oo hectàrees, de les quals 5oo són de bosch petit ab algunes alzines, roures y pins, que s' explotan pera carbó y fusta. Les produccions consistexen en cereals, ví, llegums y forratge.

Ademés de la via del N. passan per aquexa jurisdicció la carretera de Santa Coloma de Queralt, des de la estació de Sant Guim, y lo camí de ferradura de Guissona a Igualada.

Una casa de Barcelona y altra de Sant Pere de Riudevitlles explotan unes pedreres calcàrees, exportant-se la primera materia treballada sols a mà y martell, a la derrera localitat nomenada y a Rubí, ahont se fabrican bales de pedra.

Hi ha parroquia a Frexanet, Sant Domí y la Tallada y sufragànees Castell de Santa María, Sant Guim y la Rabassa. Com ermites y santuaris deuen esmentar-se les de Palamors, Sant Salvador y Amorós.

Les festes més conegudes són: a Frexanet, per la Ascensió y 15 d' Agost; a Sant Domí, lo 29 de Juny y tercer diumenge de Setembre; a Tallada, per Sant Pere Màrtir; a Sant Guim, per Sant Andréu y a la Rabassa per lo Roser.

Té escoles municipals de noys y de noyes.

A Sant Guim y en la gran casa que se veu a la dreta de la vía, baxant cap a Cervera, hi havía hagut un colegi-noviciat dels PP. de la Companyía de Jesús, quan residían en aquella Ciutat.

Districte electoral de Cervera.

Granyenella

Lloch a 5 kilòmetres de Cervera y 7 de Tàrrega, que són les estacions més properes en la vía del N. que atravessa lo terme. També passa per aques-

Plan de Granyenella. *Escala, 1 : 5,000* **Plan de Fonolleres.** *Escala, 1 : 5,000*

ta jurisdicció la carretera general de Madrid. Afronta lo terme per N. ab Curullada; E. Granyena; S. Mas de Bondía y O. Mora.

Lo districte municipal se composa dels següents llochs: Curullada ab 47

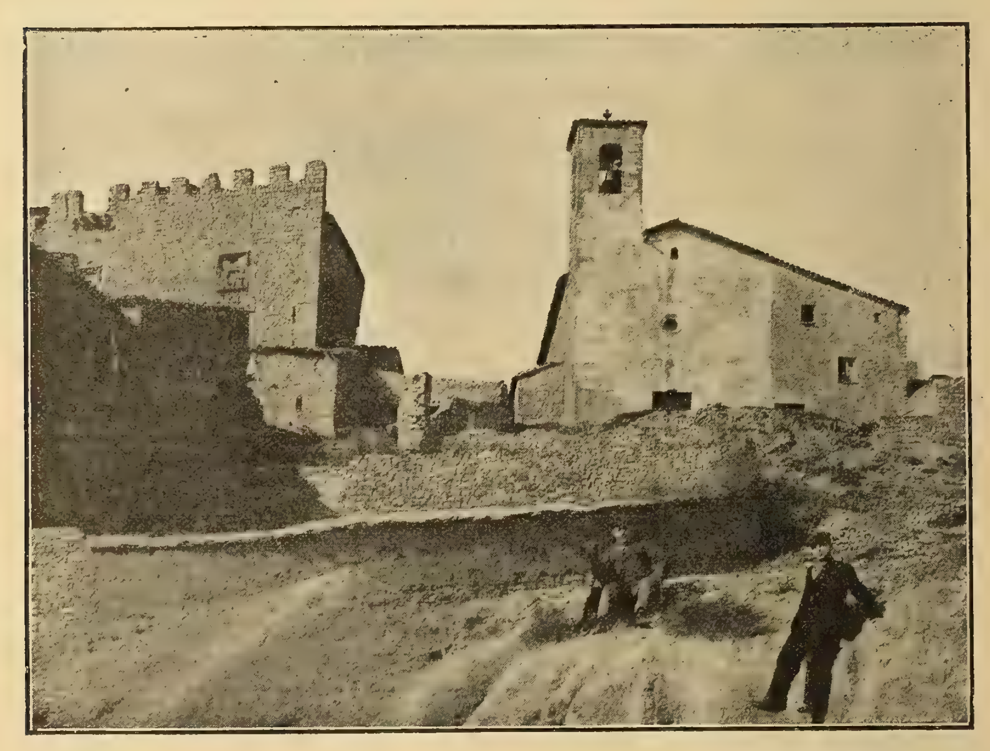
edificis y 158 habitants; Fonolleres ab 28 cases y 91 ànimes; Granyenella, 42 y 153; La Mora, 18 y 75; Tordera, 11 ab 45; havent-hi ademés 49 cases y al-

Clixé de Antoni Güixens

Granyenella. — Vista general de la població

berchs escampats, formant en conjunt un total de 195 edificis y 555 habitants de fet y 540 de dret. En lo cens de 1359 figuran en la Veguería de Cervera,

Clixé de Agustí Durán

Granyenella. — Castell y parroquia de la Curullada

Ça Cruillada ab 5 fochs; Fonolleres 5; Granyenella 9; La Mora 4. L'any 1831

en lo Corregiment de la propria ciutat constan: Curullada ab 57 habitants y senyoríu de N. Vilallonga; La Mora 51 y senyoríu de Moxó y Francolí B. de Jurareales; Tordera, 21 y senyoríu de N. Vilallonga y Granyenella 150 en lo Corregiment de Lleyda y senyoríu del Monestir de Poblet. De Fonolleres, ab relació a Sant Donat de Sadaó, se-n fà esment en la donació feta per Guillém Pere y sa muller en 1118.

Al costat de la rectoría de La Curullada, se conservan despulles del castell que com en tants altres llochs de la Sagarra varen axecar-se durant la llarga temporada que va ésser frontera dels dominis cristians. També s'hi conserva en aquest terme la antiga masía anomenada «La Torre», proprietat dels Vilallongues. Es un gran casal, en part arruinat, que en un dels ànguls conserva encara una torre circolar de defensa, d' ahont segurament li ve lo nom ab que actualment se la coneix.

Hi han parroquies a Granyenella (Sant Salvador) y la Curullada (Sant Pere A.) y són d' ascens en lo arxiprestat de Cervera y diòcesis de Solsona.

La ermita de Sant Donàt correspòn a Granyenella. Aquesta població celebra la festa major los dies 6 y 7 d' Agost; Curullada lo segón diumenge de Setembre; a Tordera lo 8 del meteix mes; a Fonolleres lo 15 d' Agost y a Mora lo 25 de Juliol.

Reb la correspondencia de Cervera día per altre per l' agutzil. Les produccions consistexen en cereals, ví, oli, llegums, s' hi cría bestiar de llana y porquí. Hi han dues prempses d' oli y quatre molins moguts per cequies desviades del ríu Cervera, que recorre lo terme. Lo clima es temperat y sech puix hi mancan les pluges, quina aygua recullen en una bassa y la aprofitan pera los serveys domèstichs.

Escoles municipals d' abdós sexes.

Districte electoral de Cervera.

Granyena

Vila situada dalt d' un turó a la cara de sol ixent en la comarca de la Sagarra, a 5 kilòmetres de Cervera, que es la estació més propera ab la que se comunica per camí carreter (7 kilòmetres). Afronta lo terme per N. ab los de Tàrrega, Talladell y Cervera; al E. Cisquella y Gramuntell; al S. Montornés y al O. Verdú. Dessobre lo poble hi han despulles de un castell enderrocat. Aquesta fortalesa tenía gran importancia en lo segle XI, puix que trobant-se en la ratlla frontera dels dominis alarbs, era un dels punts avençats que tenía lo comtat de Barcelona en lo límit occidental. Dintre del séu terme estaba enclòs lo puig de Agremunt concedit en 1054 per Ramón Berenguer I a Guillém Ramón, fent-lo depenjant dels castells de Cervera y Granyena.

Lo *castrum Grannana* fóu donat en esponsalici l' any 1056, per lo nomenat comte a sa muller Almòdis.

En 1072 va celebrar-se un conveni entre lo sobirà y lo noble Bernat Isarn, qui se obligava a fer cavalcades y seguiments y a habitar lo castell de Granyena «stet semper in Granana ipse cum sua uxore et cum quinque optimos cavallarios bene incavalcatos et armatos et ut faciat ei hostem...» (186).

En 1130 Ramón Berenguer III va cedir-lo als Templers, y en 1155 trobàm que Pere de Redorta, bisbe de Vich, confirmà al Maestre dels Templers, Pere Rovira, la donació que los hi havía fet lo séu antecessor Ramón Gaufret, de una capellanía en lo susdit castell.

Consta de 136 edificis, més 89 cases y alberchs escampats pera los serveys agrícols, ab una població de 527 habitants de fet y 539 de dret. En lo cens de 1359 pertanyía a la orde dels Hospitalaris de Sant Joan de Gerusalèm, figura

Clixé de J. Batlle

Granyena. — Vista general de la població al hivern

ab 52 fochs en la Veguería de Cervera y en 1831 ab 236 ànimes en lo Corregiment de la propria ciutat y senyoríu de la Encomanda de Catalunya de la dita orde de Sant Joan.

La parroquia de Santa María es d' ascens en l' arxiprestat de Cervera, diòcesis de Solsona. Celebra la festa major lo día 8 de Setembre y lo prop vinent dijous la festa nomenada *lo Capítol,* aplech en la ermita de Nostra Senyora del Camí, a 500 metres de la població, que hi concorre tota la comarca. Prop del santuari, en lo lloch ahont se va trobar dita imatge, va axecar-s' hi l'

(186) J. Miret y Sans. «El castillo de Ametlla de la Segarra.» Butlletí de la Academia de Bones Lletres, Vol. II.

any 1908 un pedró commemoratíu, pagat per subscripció entre los diferents pobles de la rodalía. Hi ha també una capella dedicada a Sant Pere.

Lo terme comprèn 3,625 jornals; es montanyós, atravessat per lo torrent de Cercavins y produheix cereals, oli y ví, dominant-hi los terrenys argilosos y caliços. Es mólt faltat de pluges, per quin motíu es lo clima sech y fret emprò mólt sanitós.

Hi ha camins rodats que van a Cervera, Tàrrega, Gramuntell y de ferradura que se dirigexen a Guimerà, Montornès y Montoliu. Té 2 prempses d'oli.

Escoles municipals de noys y de noyes.

Districte electoral de Cervera.

Bibliografía.—P. N. Camós. «Jardín de María plantado en el Principado de Cataluña».

Guimerà

Vila esgrahonada en un turó coronat per les despulles del castell, en la baxa Sagarra, a la vora del riuet Corb, a uns 16 kilòmetres de Cervera y 12 de Tàrrega, que es la estació de ferrocarril més propera. Afronta lo terme per N. ab Mas de Bondía; té al E. Montornès; al S. Passanant y al O. Ciutadilla. Consta de 403 edificis y 265 cases y alberchs escampats, ab un total de població de 1,394 habitants de fet y 1,386 de dret. En lo cens de 1359 figura en la Veguería de Tàrrega ab 174 fochs, nombre bastant

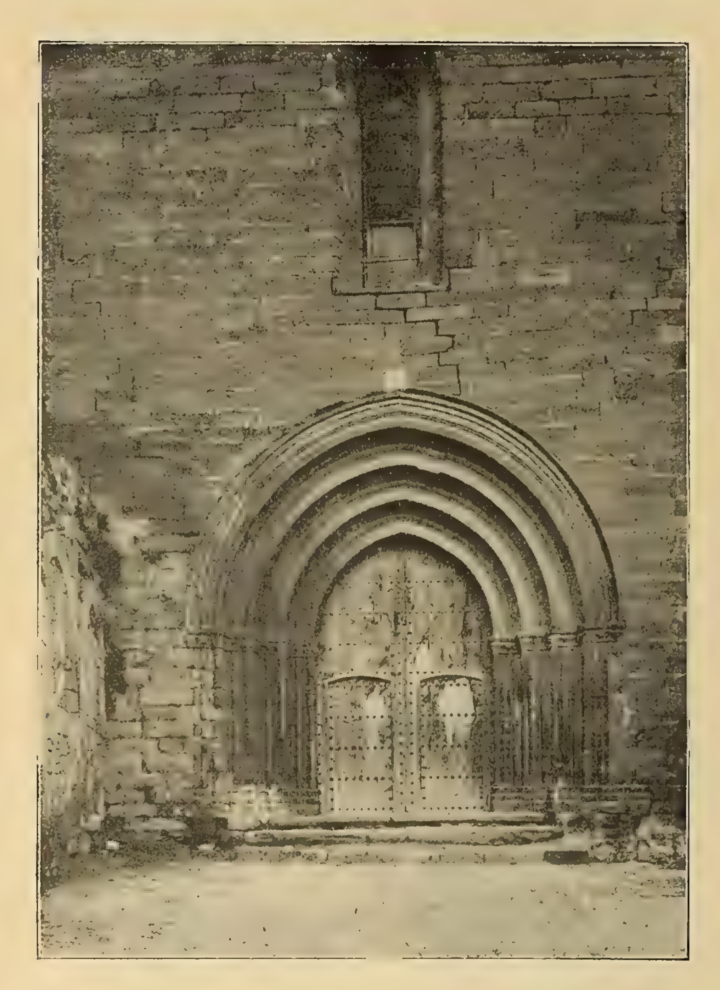
Clixé de Antoni Güixens

Guimerà. — Vista general de la població

considerable en aquell temps, lo qual prova que era ja allavors de les més im-

portants poblacions de la comarca. L' any 1831 tenía 1,292 ànimes en lo Corregiment de Lleyda y lo senyoríu corresponía al Duch de Híjar.

La vila y la familia que porta lo séu nom han figurat bastant en lo que afectava a Catalunya durant la etat mitjana. En les guerres del temps de Joan II la població va ésser presa per lo rey l' any 1464 després d' haver subgectat la plana d' Urgell y ribera de Ció.

Clixé de Antoni Güixens

Guimerà. — Portada de la esglesia

En 1344 se té memoria de Fr. Guillém de Guimerà, Comanador de Montçó, de la orde de St. Joan de Gerusalèm. En 1358 apareix Bernat de Guimerà en les guerres de Cerdenya. Gispert de Guimerà forma part en 1370 de la Junta de cavallers de Catalunya pera defensar-se contra les pretensions dels comtes d' Urgell y d' Empories y vescomtes de Cardona y Castellbò. En 1395 figura Guerau de Guimerà y en 1462, quan va ésser assetjada la ciutat de Gerona per lo comte de Pallars, Gispert de Guimerà se trobava al costat de la reyna. La casa de Guimerà portava per armes dues faxes d' atzur en camp de plata.

La parroquia es de la arxidiòcesis de Tarragona, podent-se apreciar en lo frontispici de la esglesia una ayrosa porta gòtica y estret finestral al dessobre. Celebra festa lo día 20 de Janer. En lloch alterós prop de la vila, hi ha lo santuari de Nostra Senyora de Bovera, nom del punt ahont fóu trobada la imatge dintre d' una alzina. Es d' alabastre y està dreta. La capella se convertí més tart en convent de relligioses cistercienses traslladades després a Vallsanta entre Guimerà y Ciutadilla.

Lo terme produheix grans, oli, ví y verdures en les partides que rega lo ríu Corb, que baxa del cantó de Vallfogona en lo límit de la provincia, lloch prou conegut per les seues aygues, ab la qual se comunica la nostra vila per carretera que s' hi dirigeix des de lo enforcament, ab la de Montblanch a Tàrrega y Artesa, havent-hi servey de carruatges y provablement dintre de poch temps, curs d' automòvils des de la segona de les poblacions derrerament nomenades. Hi han quatre prempses d' oli, tres molins fariners y celebra mercat los diumenges. Escoles municipals de noys y de noyes.

Districte electoral de Cervera.

Guissona

Vila situada al extrém NE. de la conca del Ció, que passa a 5 kilòmetres; en la plana del séu nom (187) lleugerament inclinada vers SO. dominant extensos horitzons fins al meteix castell de Lleyda. Dista 14 kilòmetres de Cervera, que es la estació que té més prop en la vía del N. y ab la qual està junyida per bona carretera. Confronta lo terme per N. ab los districtes de Massoteres y Florejachs; al E. ab lo de Sant Guim de la Plana; al S. ab lo de Torrefeta y al O. altra vegada ab lo de Florejachs. Consta de 418 edificis reunits, 10 en lo caseríu de Guardasivenes y 280 cases y alberchs escampats per lo terme pera los serveys agrícols, ab una població total de 1,668 habitants de fet y 1,784 de dret. En lo cens de 1359, figura ab 70 fochs en la Veguería de Cervera. L' any 1831 tenía 1,600 ànimes en lo Corregiment de la metexa ciutat y lo senyoríu era del bisbe de la Sèu d' Urgell.

La parroquia es de terme y forma arxiprestat (188) en la diòcesis de la Sèu. Celebra la festa major per la Mare de Déu de Setembre. Lo temple parroquial, axecat en lo meteix lloch ahont hi havía la antiga Colegiata, consagrada per Sant Ot l' any 1099, poca cosa ofereix de particular, artísticament

(187) Aquesta denominació ve confirmada per diversos documents ab referencia a Sant Guim, que encara se-l coneix ab lo sobrenòm de la Plana pera diferenciar-lo del de la Rabassa, y Sant Martí de la Plana de Guissona entre altres. La Mare de Déu del Claustre se titula igualment Patrona de Guissona y sa Comarca. En aquesta s' hi consideran compresos los següents pobles: al N. de Guissona, Palòu de Sanahuja, Guardasivenes y Selvanera; al NE. Massoteres, Taltahull, Palouet de Torà, Ivorra y Vicfret; al E. Sant Guim de la Plana y Comabella; al S. Llor, Bellvehí, Torrefeta, Torroja, Cedó y Riber; al SO. Hostafranchs, Concabella, Cisteró, Pelagalls y Montroig; al O. Morana, Sant Martí, Grà, Ossor y Pallargues y a NO. Florejachs.

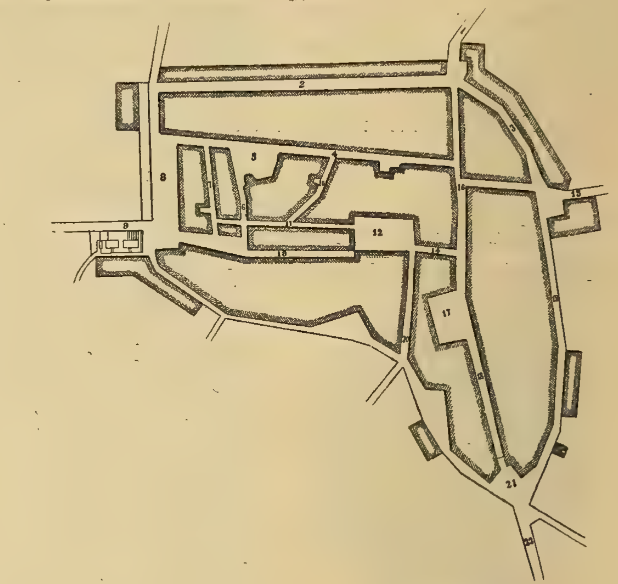
(188) Comprèn les següents parroquies: Sanahuja, A.; Bellvehí, E.; Canós, E. ab Riudovelles; Cedó, E. ab Cardosa; Concabella, E.; Figuerosa, E.; Florejachs, E. Grà, E.; ab Morana: Guissona, T.; Hostafranchs, E.; Montroig, E.; Palòu, R. 1.ª; Pallargues, E.: Pelagalls, R. 1.ª; Ribelles, E.; ab Vilalta; Selvanera, R. 1.ª y Torrefeta, R. 1.ª

considerat, puix correspòn al tipu d' esglesies que se construían en lo segle XVIII. Lo frontispici es de pedra picada y l' interior se composa de tres espayoses naus dividides per pilastres, ocupant lo cor la part central com li co-

Plan y carrers de Guissona

Facilitat per l' Ajuntament. *Escala, 1 : 5,000*

1 Carrer de Sant Pere
2 Arrabal de Coma
3 » del Convent
4 Carrer del Olm
5 Plaça de Capdevila
6 Baxada de Capdevila
7 Carrer del Gueto
8 Passeig
9 Arrabal del Cementiri
10 Carrer de Sant Magí
11 » de Santa Margarida
12 Plaça Major
13 Carrer de la Font
14 Carrer de Botigues
15 Carretera de Cervera
16 Carrer de Fluvià
17 Plaça del Palàu
18 Carrer de Bisbal
19 Arrabal
20 Carrer del Corral
21 Plaça de Sant Roch
22 Arrabal de les Guinguetes

rresponía per la seua qualitat de Colegiata. S' hi troban en la seua jurisdicció les ermites de Sant Pere, Sant Atanasi, Sant Romà y Sant Macari. La plaça al séu devant es porticada y en ella s' hi distingeix una gran casa ab apreciables detalls gòtichs en lo séu interior. Hi han ademés les plaçes del Palàu y de Capdevila; barris de la Font, Bisbal y Fluvià.

Clixé del Autor

Guissona. — Lo portal del Angel

Lo terme, que es regat en algunes partides per les moltes fonts que brollan arrèu, produheix excelent ví, oli, tota mena de cereals, exquisides fruytes y llegums.

Essent Centre comarcal, no es estrany que tinga mólt desenrotllat lo séu comerç, com pot apreciar-se per lo gràn nombre d' establiments que posseheix, vegent-se sumament concorreguts los mercats que celebra los dissaptes y les fires, entre les quals deuen anotar-se les del diumenge de Rams, dilluns de Pasqua Gra-

nada, St. Joan, Tots Sants, la nomenada dels *mossos*, que té lloch lo 27 de Desembre, diada de Sant Joan, y les de bestiar de llana tots los dilluns de Maig.

La industria ve representada per dues prempses d' oli, dues fàbriques d' ayguardent, dos molins fariners, pastes pera sopa y demés petites industries dels caps de comarca.

Hi han establerts los Germans de la Doctrina Cristiana y una comunitat de Dominiques terciaries; uns y altres se dedican a la ensenyança.

Guissona. — Vista general de la població

Té demarcada Notaría; escoles de noys y de noyes; es punt de Guardia civil; la illuminació pública es elèctrica.

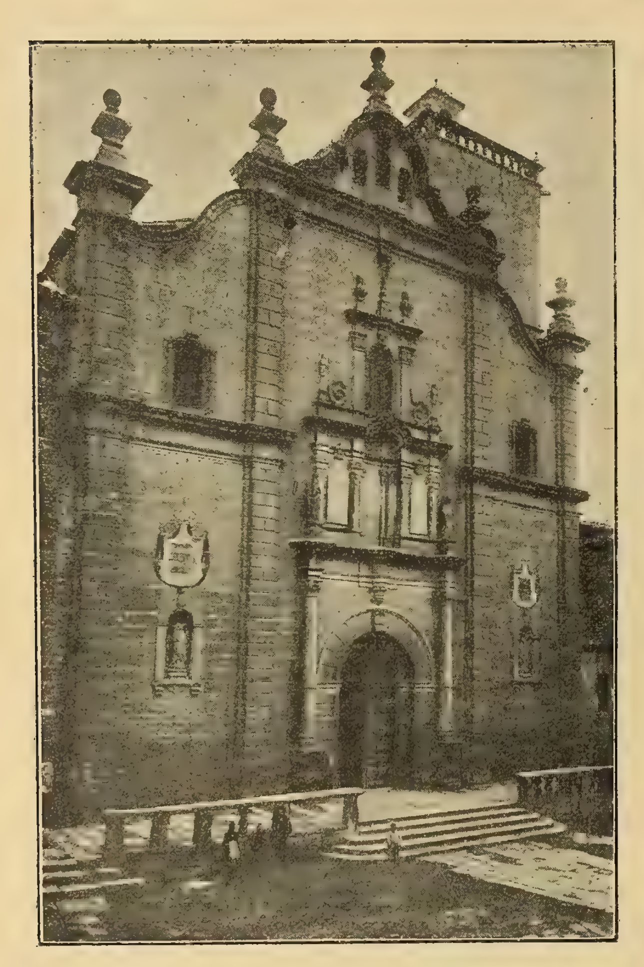
Pera los serveys domèstichs hi ha una abundosa font extramurs de la població ab safreigs públichs havent-hi aygua suficient pera la neteja de la xarxa de clavegueres que s' extén per tots los carrers. La vila apareix neta y ben urbanisada, puix que tots los carrers són enllosats. Una carretera de circumvalació, en la que hi han los arrabals, tanca la part vella, a la que s' hi entrava per diferentes portes, de les quals, per lo séu típich caràcter, merexen esmentar-se los portals de Sant Roch y del Angel, encara existents.

La abundor d' ayga fà que sigan mólt atractíus los encontorns de la vila, que per altra part gaudeix d' un clima sanitós.

Com a fonts, les més conegudes són: *L' Estany*, a 1,500 metres al E. de la vila, que serveix pera regar la horta. La de la *Salut*, mólt més reduhida, al S. de la població, y se recomana pera les malaltíes del aparell digestíu. A un

kilòmetre vers ponent, la del *Gabatx,* que es la primera de la llarga filera de fontetes que brollan en lo torrent de Tapioles.

Hi havía hagut un convent de PP. Agustíns descalços en l' edifici que encara existeix al S. de la vila junt a la carretera de Cervera. La seva fundació es del any 1651, trobant-se ja enllestit en 1699. Res de particular ofereix, ni en la esglesia, que tenía 28 metres de llargaria, ni en lo claustre, format de cinch archs de mitg punt a cada banda, aguantats per pilars quadrats de senzilla factura. Mideix 27'35 metres de N. a S. y 26'30 de E. a O. Al pis de demunt, en lloch de galería, hi havía un parell de balcons, faltant construir la del costat N. y la ala occidental. Formavan la comunitat uns vint preveres que se dedicavan, ademés del sagrat ministeri, a la ensenyança y a la assistencia dels malalts.

Clixé del Autor

Guissona. — Frontispici de la ex-colegiata

Altra comunitat de PP. Paúls existí en aquesta vila, fundada en 1737 per lo doctor Jacinto Granyó per disposició testamentaria de D. Antoni Granyó. Era dedicat a la Assumpta y Sant Miquel. Tenía una vintena de relligiosos. En diferentes èpoques del any s' hi practicavan excercicis, veyent-se molt concorreguts. La esglesia y convent s' alçavan a sol ixent, ab lo frontispici ab ornamentació barroca en la porta d' entrada, de cara a la vila. L' any 1835 restava encara sense acabar y avuy día quasi bé del tot enrunat.

Al N. de la vila hi ha l' Hospital que té espayoses sales y esglesia.

Se conserva també part del antich palàu dels bisbes de la Sèu, ahont hi ha actualment instalades les cases consistorials.

La construcció més interessant que posseheix Guissona, es a un kilòme-

tre al NE. en lo punt ahont hi havía lo lloch de Fluvià, avuy desaparegut, y que se conserva encara lo nom aplicat a tota aquella partida de terme. L' edifici data del segle XVI, emprò no va ésser acabat, puix sols arribava a primer pís la part construída. Les voltes foren ensorrades durant la guerra de la Independencia, quedant sols lo macís quadrat de quaranta metres, reforçat per un enjup de metre y mitg d' alçaria, quina dimensió tenen també les gruxes de les parets des de lo talús en amunt. Tot es de pedra picada, podent-se ob-

Clixé de Eduart Camps

Guissona. — La Obra de Fluvià

servar hermosos detalls de la derrera època del gòtich en lo poch que resta de les finestres, esglesia y demés dependencies, entre les quals mereix remarcar-se una gran llar.

Actualment es coneguda aquesta construcció per «Obra de Fluvià» o bé «Santa Llucia.» Lo senyoríu del poble de Fluvià va anar a parar en 1383 a Blanca de Fluvià, filla d' Arnàu de Fluvià y casada ab Berenguer Sacosta, senyor de Figueres. Havent anat mólt a menys aquesta familia, pera acabar d' una vegada les qüestions y malevolenses hagudes entre dit poble y Guissona, la Universitat d' aquesta vila adquirí per 170,000 sous lo senyoríu del primer, que comprèn lo castell, lloch de Fluvià, quadres de Vilamur, tots los territoris, aygues, jurisdicció civil y tots los altres drets (189). Emprò li mancava la

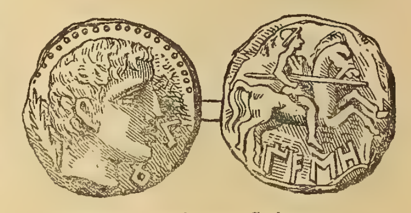
(189) En la acta de consagració de la esglesia de Guissona de 1099, se fà esment de Fluvià, Vilamur y Tapioles.

jurisdicció criminal, y com aquesta, segons lo establert, en cas de posar-se en venda havía d' anar a parar als bisbes d' Urgell, passà a mans del que allavors ho era, D. Francisco de Tobia, per la quantitat de 15,000 sous. En l' any 1505, lo bisbe D. Pere de Cardona, desitjós d' adjuntar a la jurisdicció criminal que tenía sobre Fluvià, los altres drets de senyoríu, proposà la adquisició dels drets que hi tenía la Universitat de Guissona, y axí va obtenir-ho, emprò ab les condicions de que s' ensorrés lo poble, esglesia y castell, no permetent poblar altra vegada dit territori ni axecar-hi *casa forta alguna* y que lo bisbe, pera ell y los seus successors, construís *una casa de plaher*. D' aquesta casa actualment sols ne podèm observar les despulles, y prova de que ja allavors se dubtava de que fos exclusivament de plaher, que sempre més se l' ha coneguda per *obra de Fluvià*. Aquí foren traslladades les imatges de Santa Llucia y de Sant Blay, que se veneravan en la vella esglesia y d' aquí ve lo popular nom de «Santa Llucia» ab que encara se la senyala. La construcció degué durar de 1505 a 1514, en que lo bisbe Cardona passà a ocupar la cadira metropolitana de Tarragona.

Districte electoral de Solsona.

Es difícil posar en clar l' origen de Guissona; mes tothòm està conforme en atribuir-li una remota antiguetat que nos guardarèm bé prou d' escatimarli. En los voltants de la vila s' han trobat en poch temps nombrosos sílex pulits, diversos fragments de terriça grollerament fabricada y abundoses mostres de finíssima ceràmica, ab algún que altre dibuix en negre, completament trocejada, per quin motíu fà difícil indicar la seva procedencia, però que revela una civilisació ja més avençada y podría molt ben ésser coetànea de la època en que varen erigir-se les làpides romanes més endevant anotades (190).

Del período ibèrich s' atribuexen a Guissona diferentes monedes, per més que algunes de elles han sigut molt discutides per los numismàtichs al interpretar les llegendes indicadores de les localitats en que foren batudes. En la que publicàm a continuació, segons la interpretació més acceptada, s' hi llegeix IEXE, equivalent a *Iessos*, que autorisades opinions fan correspondre a Guissona. Ptoloméu posa *Iesos* a la Lacetania o Iaccetania, com díu Hübner; y als quins habitavan aquesta regió, Plini los anomena *Iessonienses*. Creuen alguns que *Iessos* es lo meteix que *Aessona* o

Moneda ibèrica de Guissona

(190) Aprofitàm aquesta ocasió pera expressar lo nostre reconexement a D. J. Cava y D. Eduart Camps, per lo séu concurs al estudiar la present comarca, havent-me mostrat en sa propria casa la valiosa colecció d' obgectes que tenen recullits y que nos donaràn a conèxer dintre poch temps en les «Notes històriques de Guissona» que están escrivint.

Issona, emprò com siga que se troban en inscripcions, *Aessonenses* y *Iessonenses,* de aquí ve que se haja cregut eran dues localitats diferentes; axí opina en Delgado al atribuir *Aessona* a la actual Isona y *Iessona* o *Iesso* a Guissona. A aquesta denominació, Heiss no li determina localitat (191).

Semblants exemplars acostuman portar per símbol, derrera del cap del anvers, una palma y devant algún signe ibèrich, y en lo revers lo genet ab palma o bé ab llança en actitut d' embestir.

Díu en Botet y Sisó que ab aquesta llegenda sols se conexen asos del segón període, de tipus iguals als de les monedes que corresponen al districte tarragoní.

Hi ha un altre tipu numismàtich molt semblant a la que acabàm de referir-nos, faltant-hi emprò la primera lletra de la llegenda. Se transcríu EXE o EXO, y que en Delgado, interpretant-la Iesso, la atribueix igualment a Guissona. De ella ne parlarèm al tractar de Isona, a quina localitat té més provabilitats de correspondre.

Tampoch se han pogut posar d' acort los tractadistes respecte dels exemplars que seguexen, qual llegenda perfectament destacada se transcríu CESSE, CISSA o KISSA, localitat dels Cessetans segons Polibi y que Ptoloméu sitúa

Monedes ibèriques atribuides a Guissona

en la regió Lacetana. Per axò veyèm que mentres Heis y altres autors mostran lo séu parer favorable a la actual Guissona com a lloch del séu encuny; Hübner, fundat en lo text de Polibi, pretén que sía Tarragona; Delgado admet la provabilitat d' ésser Sitges; Zobel y Pujol, *Cissa* de la Lacetania, y en Botet y Sisó no s' atreveix a fixar la situació de la antiga Cesse.

Durant la dominació romana, Iesso va constituir municipi en lo convent de Tarragona.

De la importancia que arribà a tenir Guissona en aquesta època, ne són

(191) D. Francesch Condomines, en l' article sobre Guissona, insertat en «L' Álbum de Lleyda y sa Provincia», en lo qual publica lo meteix exemplar d' en Delgado, que reproduhím, díu: «però com ella ne tením una altra perfectament conservada, que-s va trobar en lo fossar antich de la vila o siga en lo de Sant Felip Neri».

bona prova les làpides que han arribat fins a nosaltres y hem tingut ocasió de comprovar en la metexa vila. Les tres primeres que publicàm se troban soltes en lo ruinós palàu episcopal, ahont hi ha actualment les cases consistorials y la derrera se veu empotrada en lo frontispici de la esglesia parroquial (192). Ab referencia a Iessona n' han aparegut altres a Badalona y Tarragona.

A travers de la dominació alarb, Guissona degué conservar la seua preponderancia sobre los demés pobles de la comarca. No s' ha pogut posar en clar la data de la seua reconquesta, mes, sembla que degué efectuar-se abans del any 1024, per Sant Ermengol, bisbe d' Urgell, segons se deduheix de un document publicat per en Villanueva, del que extractàm les adjuntes notes.

En Guillém de Lavança, ab la excusa de que pertanyía a la conquesta que ell havía fet del castell de Llor, se possessionà de part del territori de Guissona motivant axò un judici en qual acta se fixan les afrontacions del terme de la present vila y llochs a ella pertinents. Per la banda de sol ixent arribava fins a la *Guardia Grossa* entre *Sanugiam, Taltevul* et *Gessonam*, *Ilsinellam curvuam* en la serra sobre l' areny del *Fluvià; Pugios rotundos;* terme de *Taurani,* (Torà) o de la Aguda; vila de *Archels,* vila que es dessota lo castell del Llor; ipsam Antiquam; serra en lo punt ahont hi havía una creu de terme a la roca y *Prinnonosam* Prenyanosa.

Al S. tenía *Guardia de Sadaone* y ríu *Cervera*. Al O. lo Segre, *in Leri-*

---

(192)

1.ª	2.ª	3.ª
		M Q FABIO
M . CORNELIO	M CORNELIO	AVCTO
FAVENTINO	PHAEDIMO	FA BIA
SEVIRO	SEVIRO	E . Y . D . E
CORN . FAVENTINA	CORN . FAVENTINA	FRATRI
FRATRI	FRATRI	CARISSIMO
50 centímetres de alt, per 41 » de ample.	47 centímetres de alt, per 50'50 » de ample.	50 centímetres de alt, per 66 » de ample.

La que porta lo n.º 2 se veu repetida en altra cara del meteix bloch. Les dimensions són 50 per 50 centímetres, compresa la cenefa de fullatge al séu voltant, de 3'50 cetímetres.

4.ª

M . CAECLIO
M . CAECILI
ARGVTIF . GAL
PROBO
TYCHELIB
D.S.F.C.

80 centímetres de alt, per
52 » de ample.

Les numerades 1.ª, 2.ª y 3.ª indica Hübner haver estat al proper palàu de Fluvià y les porta catalogades baix los nombres 4,453; 4,454 y 4,455, ab una petita diferencia en la transcripció.

Tenint en compte lo bon zel que per les coses de Guissona demostra l' Ajuntament, nos permetèm indicar-li la necessitat de fixar-les en lo lloch que se crega més oportú, per assegurar la seua conservació.

ta et Balagarium y castell Curvumus y al N. *ipsa Sponda* entre *Sanaugiam* y *Gessonam,* baxava per entre *Palaciolum* (Palou) y *Guardia sive Mua* (193) y per mitg de la vall *Dalada* fins a la metexa *fossam comitalem.*

Sant Ermengol en lo séu testament otorgat en 1035, dexà a la canònica de Santa María de la Sèu, entre altres llochs, *ipsa civitate quam dicunt Guissona cum terminos et fines et omnia sibi pertinencia.*

L' any 1099 se féu la solemne consagració de la esglesia de Guissona per Sant Oth, bisbe de la Sèu, assistit per Fulcó y Pons, que ho eran de Barcelona y Roda respectivament. Entre los nombrosos llochs de que se fà esment y donacions a dita esglesia que figuran en la acta, canstan los pobles de Fluvià, Tapioles y Rubiol, actualment desapareguts y *Guarda si veniunt* conegut avuy per Guardasivenes.

Lo antich temple va desaparèxer pera construir-se l' actual en lo meteix punt. Se li concedí lo títol de «Sacra Basílica» y com a Colegiata que era tenía Capítol de canonges. D' aquests ne sobressortí un que no podèm dexar oblidat: lo poeta Geroni Ferrer en la primera meytat del segle XVII. També hem de recordar al canonge Jaume Castells, a qui principalment se déu la devoció que se té a la Mare de Déu de la Claustra, per haver-li edificat capella en aquell departament de la esglesia, després d' haver-se cremat l' altar en que era venerada.

Per lo demés, pochs fets d' importancia se registran en aquesta vila. En 1462, ab motíu de la guerra del comte de Foix, hi entrà lo mariscal de França senyor de Orbal y tots los alçaments que se han produhit a Catalunya, han tingut ressò a Guissona, especialment en les modernes discordies civils, havent-se-n apoderat Tristany y Ros de Eroles l' any 1847.

Bibliografía. Parlan de Guissona Delgado Hëis, y Botet y Sisó, en les seves respectives obres de numismàtica y Celestí Pujol en lo «Butlletí de la Academia de la Historia,» Vol. III. Francesch Condomines, en «Album de Lleyda y sa provincia.» Enrich Arderíu, «Lo Canonge poeta de Guissona,» en lo «Butlletí del Centre Excursionista de Lleyda.» Vol. I.

Ivorra

Lloch situat en l' extrém oriental del partit, a uns 17 kilòmetres de Cervera, essent Calaf la estació de ferrocarril més propera, podent-se fer lo tragecte des de Torà (una hora). Afronta lo terme per N. ab lo de Torà; al E. ab lo de Castellfollit de Riubregós; al S. Portell y al O. Vichfret.

Consta de 96 edificis y 88 cases y alberchs escampats pera los serveys agrícols, ab una població total de 266 habitants de fet y 264 de dret. L' any

(193) Axí ho posa en Villanueva al copiar lo document de referencia. Es mólt provable que sía aquest nom un error de transcripció, perque en la acta de consagració de la esglesia de Guissona feta 75 anys després, repetides vegades se parla de *Guarda si veniunt* que com aquell, té una metexa situació, respecte de Guardasivenes, per quin motíu no duptàm en fer-los correspondre a aquesta derrera localitat.

1831 comptava 380 ànimes en lo Corregiment de Cervera y lo senyoríu era del Duch de Cardona. La parroquia dedicada a Sant Cugat es d' ascens en l' ar-

xiprestat de Torà y bisbat de Solsona. Celebra festa lo día 15 d' Agost. Lo territori es un xich trencat y produheix grà, oli, ví y verdures, en una petita horta regada de les aygues sobreres d' algunes fonts que brollan al terme, que per un torrent desayguan al Llobregós al endret de Torà. Hi ha una prempsa d' oli, quatre molins fariners, asfalts y guix. En un barranch aflora una beta de carbó de pedra que s' intentà explotar-la en los anys 1841 y 1842, sense haver obtingut cap resultat. També es coneguda una font sulfurosa. Lo temple fóu consagrat en 1782 per lo bisbe Rafel Lasala qui hi traslladà lo S. S. y les Santes Reliquies. En lo cens de 1359 lo castell de Ivorra tenía 25 fochs.

Districte electoral de Solsona.

Ademés de la parroquia hi ha la ermita de Santa María, o de Nostra Senyora de Ivorra. En aquest punt, segons diu la tradició, hi va tenir lloch en lo segle XI lo miracle del *Sant Dupte*. Lo fet tal com s' explica, es: que

Clixé de E. Camps

Ivorra. — Vista general de la població

duptant un sacerdot si les especies de pà y de ví se convertían al pronunciar les paraules de la consagració, en lo cos y sanch de Jesuchrist, començà a sobreexir sanch del càlzer fins a tacar l' altar, tocant seguidament les campanes sense que ningú les brandés; y afegexen que Sant Ermengol portà lo càlzer en que va ocórrer lo que s' acaba d' esmentar al Sant Pare, qui féu lo present de les Santes Reliquies que se veneran en aquesta parroquia.

Segons lo P. Villanueva, no merexen gayre crèdit los documents que d' axò fan esment anteriors al segle XV, puix se troban plens d' inexactituts y de

duptós origen. D' aquest temps se tenen documents originals, los quals parlan del Sant Dupte com d' una antiga tradició. L' any 1430 se obtingueren indulgencies del bisbe de la Sèu com després ho feren també los de Solsona.

Antigament hi havían dos pobles que s' anomenavan les Ivorres. En lo de més avall hi havían dues petites esglesies; una dedicada als Sants Gervasi y Protasi (existent en 1670 y actualment enderrocada), y altra de Santa María, en la qual se suposa tingué lloch lo Sant Dupte, que fóu reconstruida després, segons diu En Villanueva, qui dóna també noticia d' un retaule del segle XV, ahont se representa aquell fet. Lo demés fóu traslladat a la esglesia de la principal població que se troba en lo meteix lloch ahont hi havía lo castell en 1096, nomenat de Sant Cugat, com avuy.

Un fragment dels corporals tacats de sanch, se guarda en un reliquiari junt ab les demés reliquies, que són les que en lo document de Bernat, bisbe de Tolosa, del any 1012, se suposan entregadas com ofrena del papa Sergi IV.

L' autor abans nomenat trobà en aquella esglesia una inscripció romana qual contingut es com segueix:

L. CAECILIO
AGIDILLO
L. CAEC. AGILIO
PATRI. PIENTISSIMO
ET. SEVERIANO. FILIO
KARISSIMO. AN. XVI.

Ivorra s' anomena en una escriptura de venda otorgada per Emma en 1031.

En la donació feta per lo comte Ermengol a la esglesia d' Urgell en 1126, figura Ivorra. També consta en la acta de consagració de la esglesia de Solsona, del any 1163.

Bibliografía.—J. Villanueva en lo «Viaje literario en las iglesias de España,» vol. IX. P. Camós en lo «Jardín de María».

Maldà

Lloch en la baxa Sagarra, a uns 25 kilòmetres de Cervera y 12 de Bellpuig, que es la estació de ferrocarril més propera; en la carretera d' aquesta vila al Tallat. Afronta lo terme per N. ab lo de Sant Martí de Maldà; al E. Vilet; al S. Espluga Calva y al O. Belianes.

Consta de 228 edificis y altres 143 cases y alberchs, escampats ab una població de 896 habitants de fet y 894 de dret. En lo cens de 1359 figura ab 35 fochs en la Veguería de Montblanch. L' any 1831 ab Maldanell tenía 646 habitants en lo Corregiment de Tarragona y Subdelegació de Montblanch y lo senyoríu corresponía a Amat y Cortada Baró de Maldà. La parroquia pertany al arquebisbat de Tarragona y celebra festa lo día 27 d' Agost. La esglesia fóu construida en lo segle XVIII. Té ademés, altra capella dedicada

a Sant Pere. Segons les referencies abaix anotades es romànica, senzilla, cridant la atenció debaix del altar, una pedra ab les imatges dels quatre evangelistes de la transició del romànich al gòtich.

Nostre particular amich l' inspirat poeta sagarrench En Joseph Iglesias Guizard, nos fà observar que en l' obach de Maldanell gayrebé dessota de la ermita de Sant Joan (en construcció), hi han dues pedres de grans dimensions emprò sense coberta, les quals han sigut tingudes com a despulles d' algún

Clixé de M. Herrera, facilitat per lo Centre Excursionista de Lleyda

Maldà. — Lo castell

monument megalítich, de quina opinió participa també Mossèn Joan Torra Pvre., segons se desprèn del contingut del article esmentat en la nota bibliogràfica. Per la nostra part no hem tingut ocasió de comprovar-ho. Allí hi havía hagut lo enrunat poble de Maldanell, (diminutiu de Maldà), ab lo séu castell. En lo cens del segle XIV abans apuntat, se li atribuexen 5 fochs.

En antichs documents se troba escrit *Amaldanus* y *Amaldanellus* com a diminutiu del primer.

Lo castell pertanyent al senyor Baró de Maldà, demunt del poble, se troba en estat ruinós, emprò se conservan encara algunes sales ab archs de punta d' atmetlla.

En 1151 en Ramón de Cardona y lo séu germà Guillém, feren donació a la esglesia de Sant Vicens de Cardona, dels seus bens dominicals en dit castell. En 1243 D. Jaume II ratificà la carta de pagament de 3,250 morabatins d' or, com a preu dels castells de Maldà y Maldanell, que féu a Maymons de Castellaulí. Los nomenats castells foren venuts per Guillém de Cardona, a sa filla donya Berenguera, l' any 1266.

La poca ayga del ríu Corb s' aprofita pera regar alguna partida de terme que produheix grà, mólt y excelent oli y llegums.

Hi ha una fàbrica y quatre prempses d' oli; una fàbríca y un molí de farina; illuminació elèctrica y té servey de carruatges ab Bellpuig y Vallbona de les Monges.

Escoles municipals de noys y de noyes.

Districte electoral de Cervera.

Bibliografía.—«Notes sobre Sant Joan de Maldanell», per Joan Torra Pvre. Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya. Vol. XV.

Manresana

Lloch a uns 9 kilòmetres de Cervera en la Sagarra, en terrer planer en la alta conca del Ció. Afronta lo terme al N. ab lo de Guspí; al E. ab Portell; al S. Montfalcó Murallat y al O. Oluges. Consta de 143 edificis, més 72 cases y alberchs escampats, ab una població de 467 habitants de fet y 485 de dret. En lo cens de 1359 figura ab 16 fochs en la Veguería de Cervera; y l' any 1831 tenía 178 ànimes en lo Corregiment de la metexa ciutat, y senyoríu del marquès de Manresana, títol que va pendre-s d' aquest poble, en lo quin s' hi troba rastre del castell senyorial. La parroquia, dedicada a Sant Jaume, es d' entrada en l' arxiprestat y diòcesis de Lleyda. Celebra la festa major los díes 25 y 26 de Juliol.

Clixé de E. Camps

Manresana. — Vista parcial de la població

Lo terme es bastant aspre, emprò produheix cereals, ví, llegums y cría un poch de bestiar.

Es població eminentment agrícola y se comunica per camins rodats ab los pobles dels encontorns.

Al extrém del carrer, anant cap al Portell, hi ha lo caseríu de Sant Ramón, del qual nos ocuparèm al parlar d' aquell districte municipal.

Escoles de noys y de noyes

Districte electoral de Solsona.

Massoteres

Lloch a 16 kilòmetres de Cervera en la comarca de Guissona, emprò vessant aygues lo terme cap al Llobregós. Afronta per N. ab Taltahull; al E. ab Palou de Torà; al S. ab terme de Sant Guim y al O. ab lo de Guissona. Consta de 84 edificis y 236 habitants. Los seus agregats ne tenen: Palou de Torà 30 ab 90 y Taltahull, 16 ab 43 respectivament, ademés de 27 cases y alberchs escampats, ab una població total de 427 habitants de fet y 435 de dret. En lo cens de 1359 figura lo castell de Taltaul ab 26 fochs en la Veguería de Cervera. L' any 1831, los tres pobles que forman lo districte, aparexen ab 479 habitants en lo Corregiment de dita ciutat y senyoríu de Felip de Buxons y N. Martí.

La parroquia de Massoteres (Sant Salvador) es de ascens; y la de Palou (Sant Jaume) ab la Tenencia de Taltahull (Sant Pere A.), d' entrada, abdues en lo arxiprestat de Torà y diòcesis de Solsona. Festa lo día 6 d' Agost.

Lo terme, en part planer y montanyós, produheix grans, ví, oli, llegums y algunes verdures y fruytes, regant-se algunes partides per les fonts que hi brollan. Lo de Taltahull ja se-n va més cap al Llobregós, en lo camí de Guissona y Massoteres a Biosca. Hi ha fira de bestiar porquí lo día 2 de Novembre.

Escola de noys y de noyes.

En lo testament de Guillém Arnàu bisbe d' Urgell, otorgat l' any 1093, se parla del castell de *Talem volo* anomenat *Taltevul* en altre document del 1014 anotat per En Balari. *Taltavel* en la acta de consagració de la esglesia de Guissona feta en 1099 y *Talteví* en la de Solsona de 1163.

Segons En Monfar, Ermengol de Gerp, després de retuda la ciutat de Balaguer, donà lo castell y terres de Taltahull a Galceràn de Pinós y en 1333, havent-se quexat al rey, Pere Galceràn de Pomar de que alguns enemichs li movían guerra y li volían pendre los castells y llochs de Taltahull y Massoteres, que estavan en fèu dels comtes d' Urgell, manà lo rey al séu procurador general en lo comtat, que ne prengués possessió com se usava allavors, conseguint axí, que per respecte al rey, no sigués aquell molestat.

En la enfeudació que lo rey D. Pere féu a D. Ermengol, del comtat d' Urgell, entre altres ve continuat lo castell de Taltahull.

Districte electoral de Cervera.

Montoliu

Lloch en la baxa Sagarra en lo límit de la provincia a 10 kilòmetres de Cervera. Afronta lo terme per N. ab lo de Vilagrasseta; té al E. Guardiolada; al S. Ametlla y al O. Montornès. Lo districte municipal se composa dels següents llochs: Ametlla, 60 edificis y 201 habitants; l' any 1831 tenía 71 ànimes y lo senyoríu de la Encomanda de Cervera de la Orde de Sant Joan (a dues hores de Tàrrega). Capestany, 19 edificis ab 58 habitants. En lo cens de 1359 figura ab 6 fochs en la Veguería de Cervera. L' any 1831 comptava 37 ànimes y lo senyoríu de la Encomanda de la Espluga de Francolí de la Orde de Sant Joan. Guardiolada, 89 edificis ab 291 habitants; (lo lloch més gran del municipi). En lo cens de 1359, La *Guardia Lada* apareix ab 32 fochs en la Veguería de Cervera. L' any 1831 comptava 263 ànimes y lo senyoríu corresponía a la Orde de Sant Joan.

La Ametlla. — La plaça de la esglesia

Montolíu, 47 edificis y 162 habitants. En lo cens de 1359 comprenía 28 fochs en la Veguería de Cervera. L' any 1831 tenía 73 ànimes y lo senyoríu era del Monestir de Santes Creus.

Vilagrasseta, 41 edificis y 111 habitants. En lo referit cens 18 fochs en la nomenada Veguería y en 1831 constava de 41 ànimes y senyoríu del Monestir

de Santes Creus. Ametlla fóu del Corregiment de Lleyda y los demés del de Cervera. Bisbat de Vich, en l' arxiprestat de Santa Coloma de Queralt.

La carretera (en construcció) de la capital de partit a Rocafort de Queralt, ha de passar per aquest districte, que en part es regat per lo ríu Corb. Les produccions consistexen en cereals, vins y oli, havent-hi una prempsa pera la molta de les olives.

En un turó que domina Guardiolada, hi han despulles d' un antich castell, lo meteix que a la Ametlla, ahont se trobava una mica apartat del caseríu.

L' any 1077 los comtes de Barcelona Ramón y Berenguer, cediren lo castell de la Ametlla a Ecart Miró y sa esposa Mayencia, senyors de Torroja y Solsona. Les seves afrontacions eran: a sol ixent, terme del castell de Guardialada, en la vía de *Capistagno* (Capestany) al ríu de la vall de *Alfedi;* a mitjorn, lo nomenat ríu fins als térmens de *Guimerans;* a ponent, part de *Collatarat* y terme del nomenat castell de Guimerans; al Nort, terme de *Monte olivo* (Montolíu), de *ipso collo Arche* fins *ad ipsum Vilar* que es *ad ipsam Caselam* y fins al terme de *losor* (Ossó), passa per *ipsum Fitorel* y puja al plà de *losor* y per la metexa vall fins a *Rabatholam,* puja a la metexa Guardia que es al cap de la vall y segueix per *ipsum Vilarum* que divideix a Guimerà, pujant per lo plà en lo ríu de *Valdosei.*

Se té nova de que lo castell de la Ametlla l' any 1165 pertanyía encara a la familia Torroja. Entre aquesta data y la de 1239, degué adquirir-lo la orde militar del Hospital de Gerusalèm y baix aquest domini anà a parar la possessió y usdefruyt dels seus drets y rendes, a la familia de Jorba. En 1272 se troba encara a Guillém de Jorba titulant-se *miles* y *castlà* del castell de la Ametlla. Los Hospitalers disfrutaren del domini eminent fins a la època de la seva definitiva extinció.

Huch de Dalmàu, tronch de la familia Cervera, celebrà conveni ab Guifre Bonfill en 1075, al encomanar-li lo castell de *Guardia alada.*

En lo testament de Ramón Berenguer otorgat l' any 1131, també se fà esment d' aqueix lloch.

Escoles municipals de abdós sexes.

Districte electoral de Cervera.

Bibliografia.—«El castillo de Ametlla de la Segarra» per Joaquim Miret y Sans, en lo «Butlletí de la R. Academia de Bones Lletres.» Vol. II.

Montornés

Lloch en la comarca de la Sagarra, al pèu d' un serrat ab despulles del castell, a 8 kilòmetres de Cervera. Afronta lo terme per N. ab Granyena; al E. ab Montolíu; té al S. Ametlla y al O. Mas de Bondía, de la seua jurisdicció.

Consta de 42 edificis y 170 habitants, y 35 y 136 respectivament en l' agregat Mas de Bondía, ademés d' altres 49 cases y alberchs escampats pera los

serveys agrícols, ab una total població de 306 habitants de fet y 328 de dret. En lo cens de 1359 figuran en la Veguería de Cervera, Montornès ab 29 fochs y 19 a Mas de Bondía. En 1831 formava part del Corregiment de Lleyda; tenía 86 ànimes y lo senyoríu era de la Encomanda de Granyena de la orde de St. Joan. La parroquia, dedicada a Sant Joan Baptista, es d' entrada y la tenencia de Mas de Bondía té per patró a Sant Bartoméu, en la diòcesis de Solsona, arxiprestat de Cervera. Los Templers tenían casa y possessions a Montornès y Mas de Bondía. Lo territori, un xich trencat, produheix grans, ví, llegums y oli, havent-hi una prempsa pera la molta de les olives.

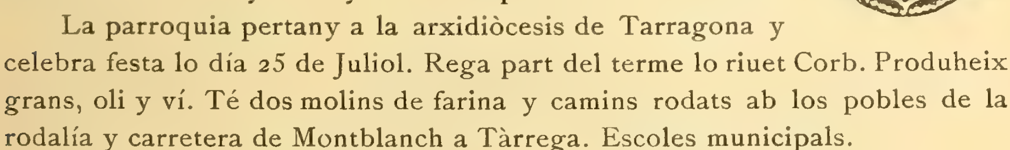
Escola municipal de abdós sexes.

Districte electoral de Cervera.

Nalech

Lloch en la baxa Sagarra, a uns 22 kilòmetres de Cervera y 9 de Tàrrega, que es la estació de ferrocarril més propera. Afronta al N. ab terme de Verdú; al E. Ciutadilla; al S. Sant Llorens y al O. Rocafort de Vallbona. Consta de 127 edificis ademés de 212 cases y alberchs escampats pera los serveys agrícols, ab una població total de 474 habitants de fet y 481 de dret. L' any 1831 tenía 102 habitants en lo Corregiment de Tarragona y subdelegació de Montblanch y lo senyoríu corresponía al bisbe de Vich.

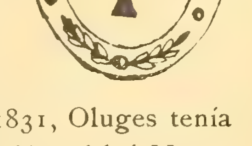
La parroquia pertany a la arxidiòcesis de Tarragona y celebra festa lo día 25 de Juliol. Rega part del terme lo riuet Corb. Produheix grans, oli y ví. Té dos molins de farina y camins rodats ab los pobles de la rodalía y carretera de Montblanch a Tàrrega. Escoles municipals.

Districte electoral de Cervera.

Oluges

Lloch comunment conegut per Oluges altes y baxes, (Sobirana y Jussana) situat en un coster de serrat, en lo quin hi havía lo castell senyorial, a la vora del Ció y a 5 kilòmetres de Cervera, que es la estació de ferrocarril més propera. Confronta al N. ab terme de Malgrat; E. Montrós; S. Cervera y O. Castellnòu. Consta de 113 edificis y 340 habitants y en los seus agregats; Montfalcó Murallat, 21 ab 51 y a Santa Fè 37 ab 112 respectivament, ademés de 87 cases y alberchs escampats, la majoría pera los serveys agrícols. Població total 520 habitants de fet y 564 de dret. En lo cens de 1359 aparexen Uluja subirana ab 11 fochs y Uluja jussana ab 12, en la Veguería de Cervera. L' any 1831, Oluges tenía 183 ànimes y la jurisdicció corresponía al Baró de Rocafort; Montfalcó Mura-

llat, 40 habitants y jurisdicció del Duch de Cardona y Santa Fè 63 y jurisdicció del Marquès de Barbarà, en lo Corregiment de la metexa ciutat.

Montfalcó-Murallat, lloch agregat a les Oluges, es una població interessantíssima arqueològicament considerada. Com la sua paraula ho demostra,

Clixé de Agustí Durán

Les Oluges altes y Baxes. — Vista general

forma un recinte clos y murat, dalt d' un turó, que, vist de lluny, a vegades té aspecte d' un gran vaxell o d' una locomotora. Ses altíssimes muralles, de més de 2 metres d' amplada, assentades en la roca viva, no tenen més que una

Clixé de J. Miret y Sans

Montfalcó Murallat. — Vista general

entrada mólt ferma, fortificada ab doble porta en àngul, ab pati interior descobert. Una vall envoltava los murs. Un dels ànguls d' aquests es conegut des del temps semieval, ab lo nom de *la bestorra,* interessant paraula poliorcètica, qual aplicació nos es coneguda.

L' interior de Montfalcó lo constituexen dos carrers estrets ab una plassa al mitg: los primers estàn plens de voltes que-ls enfosquexen y donan aspecte retrospectíu. Al mitg de la plaça hi ha una gran cisterna.

Clixé de J. Miret y Sans

Montfalcó Murallat. — Un carrer del interior de la població-fortalesa

La esglesia parroquial s' alçava en lo meteix recinte del mur, per manera que demunt la sua absis, hi havía hagut una rodona torra de defensa.

Per una mina se comunicava Montfalcó ab les Oluges.

Les parroquies de Les Oluges (Santa María) y de Santa Fè (Sant Pere), són d' ascens y la de Montfalcó (Sant Pere), rural, en l' arxiprestat de Cervera y diòcesis de Solsona. En la primera se celebra festa lo día 15 d' Agost. En ella hi ha la capella de Nostra Senyora de Gracia trobada prop d' un pí a

curta distancia de la metexa. Hi visqué un ermità, Joan Castellet, en companyía d' altres los quins obtingueren llicencia del llegat del papa Martí V, en 1419, pera examplar lo santuari y edificar nova capella. Més endevant fou donada als Agustins de Cervera, segons anota lo P. Camós. La imatge, de fusta, està dreta y no té més enllà de dos palms.

Lo terme en part es regat per lo Ció y s' hi cull grans, oli, ví y verdures.

Hi han dos molins fariners y dues prempses d' oli.

Escoles de noys y de noyes.

Per camins rodats se comunica ab los pobles dels encontorns.

Districte electoral de Cervera.

Olmells de Na-Gaya

Lloch a la baxa Sagarra a uns 35 kilòmetres aproximadament de Cervera y uns 14 d' Espluga de Francolí, que es la estació més propera en la vía de Lleyda a Tarragona. També té fàcil comunicació ab Bellpuig en la vía del N. en quin recorregut s' invertexen quatre hores anant a cercar la carretera de Vallbona. Afronta lo terme per N. ab Vallbona; té al E. Montblanquet; al S. Fulleda y al O. Vilet. Consta de 175 edificis y 76 de escampats pera los serveys agrícols ab una població de 641 habitants de dret y 723 de fet. En lo cens de 1359 figura ab 47 fochs en la Veguería de Montblanch. L' any 1831 tenía 215 ànimes en lo Corregiment de Tarragona y subdelegació de Montblanch. Lo senyoríu corresponía a la Abadessa del monestir de Vallbona de les Monges.

Clixé de Joseph Salla

Olmells de Na-Gaya. — Vista general de la població

La parroquia correspòn a la arxidiòcesis de Tarragona y celebra festa los dies 15 d' Agost y 22 de Maig per lo Roser.

Lo séu territori produheix grà, oli, ví y llegums.

Hi ha aygues conduhides a la població.

Escoles municipals de noys y de noyes.

Districte electoral de Cervera.

Ossó

Lloch cap del districte municipal, corresponent a la ribera del Ció, en l' extrém NO. del partit, a uns 15 kilòmetres de Cervera y 12 de Tàrrega. Afronta lo terme per N. ab dita ribera; té al E. y S. Bellver, y al O. Montfalcó y Santa María y Castellnòu. Lo municipi se descomposa en la següent forma: Bellver, 45 edificis y 184 habitants; Castellnou, 20 ab 62; Montfalcó de Agramunt, 29 ab 125; Ossó, 66 ab 204, tenint ademés lo caseríu de Peraltes, que ab les demés cases y alberchs suman 15. Població total, 619 habitants de fet y 631 de dret. En lo cens de 1359 Ossó consta ab 15 fochs en la Veguería de Cervera. L' any 1831, en lo Corregiment de Cervera, Ossó tenía 55 ànimes y lo senyoríu corresponía al bisbe de la Sèu d' Urgell; Montfalcó de Agramunt, 50 y Castellnòu de Montfalcó, 16, essent lo senyoríu del marquès de Dosaguas.

La parroquia de Bellver, ab la tenencia de Ossó, es de entrada, y la de Montfalcó rural 1.ª en l' arxiprestat d' Agramunt y diòcesis de la Sèu d' Urgell.

Belveder ve continuant en la acta de consagració de la esglesia de Guissona del any 1099 y en la de Solsona de 1163 apareix ab lo nom de *Belvecer*.

En la concordia entre lo rey y lo comte d' Urgell del any 1307, se concedí al comte la íntegra jurisdicció entre altres del lloch de *Orçó*.

Lo terme, per lo general argilós, es en part regat per lo nomenat Ció y produheix grans, vins, oli, llegums y algunes verdures; sería convenient que s' hi introduhís lo conrèu de la atmetlla. Mancan les pluges y lo clima es benigne.

Té una prempsa d' oli. Per camins rodats, en regular estat de conservació, se comunica ab los pobles dels encontorns.

Hi ha escoles municipals de noys y de noyes.

La festa major es per la Mare de Déu de Setembre.

Districte electoral de Cervera.

Pallargues

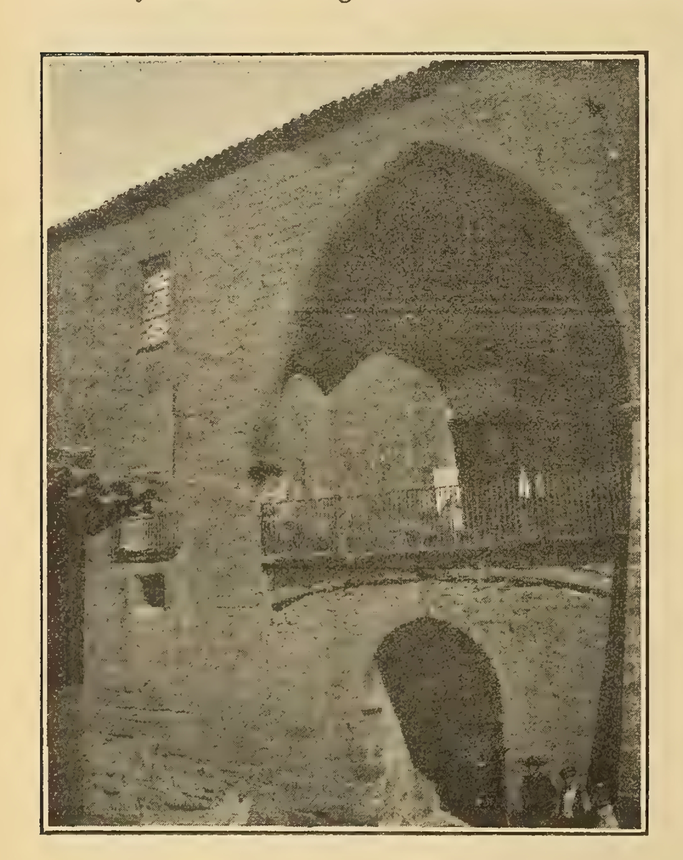
Lloch en la ribera del Ció, a uns 12 kilòmetres de Cervera, que es la estació de ferrocarril més propera. Lo terme afronta al N. ab lo de Florejachs; al E. Sant Martí; al S. Pelagalls y al O. Ossó.

Lo districte municipal se composa dels següents llochs: Pallargues, 75

edificis y 329 habitants; Cisteró, 20 ab 77; Montroig, 73 ab 218; Pelagalls, 19 ab 83; havent-hi ademés 47 cases y alberchs escampats pera los serveys agrícols, ab una població total de 732 habitants de fet y 776 de dret. En lo cens de 1359 *Espaylargues* figura ab 14 fochs; *Paylagalls*, 10; *Sisteró*, 4; tots en la Veguería de Cervera. L' any 1831, en lo Corregiment de la metexa ciutat constan Pallargues, ab 65 ànimes y senyoríu del marquès d' Argensola; Pelagalls, y Sisteró, 45 habitants y senyoríu del bisbe de la Sèu d' Urgell. D' aquests tres pobles se-n fà esment en la acta de consagració de la esglesia de Guissona del any 1099.

En la concordia efectuada entre lo rey y lo comte d' Urgell en 1307, sobre la jurisdicció d' alguns llochs en lo límit del comtat, se concedí al d' Urgell la íntegra jurisdicció entre altres, del lloch de Spallargues.

Clixé de Eduart Camps

Pallargues. — Frontispici del castell

A Pallargues se conserva encara lo castell senyorial ab una esbelta arcada gòtica que reproduhím en la adjunta fotografía. A Pelagalls es digne d' esmentar-se com a nota artística, la notable porta romànica de la esglesia en la que s' hi reparan quatre columnes per banda y un interessant baix relléu en lo timpà, de factura consemblant a les construccions del segle XI.

Les parroquies de Pallargues y Montroig són d' entrada y la de Pelagalls rural 1.ª en l' arxiprestat de Guissona y diòcesis de la Sèu. Se celebra festa lo día 6 d' Agost.

Lo ríu Ció rega part del terme, quals produccions consistexen en grans, oli, ví y llegums.

Los camins que la atravessan se dirigexen a Cervera, Agramunt, Guissona y Tàrrega.

A Cisteró s' hi venera la Mare de Déu de Bellvila.

Hi han dues prempses d' oli y tres molins fariners.
Districte electoral de Cervera.

Olixé de Eduart Camps

Pelagalls. — Portada de la esglesia

Portell

Lloch en la alta Sagarra, en l' extrém NE. del partit, (2 kilòmetres de Cervera). Afronta lo terme ab lo de Castellfollit de Ríu Bregós al E. (Barcelona) y ab los de Montrós, Guspi y Viver.

Lo districte municipal se composa dels següents llochs: Portell, 50 edificis y 221 habitants; Guspi, 43 ab 173; Sant Ramón de Portell, 10 ab 58 y Viver, 33 ab 124, ademés de 51 edificis, vora de la població y 84 escampats per lo terme pera los serveys agrícols, ab una població total de 646 habitants de fet y 692 de dret. En lo cens de 1359 figura Portell ab 7 fochs y Viver ab 3 en la Veguería de Cervera. L' any 1831, en lo Corregiment de la propria ciutat, tenía Portell 156 ànimes y Viver 41, del senyoríu del bisbe de Solsona, y Guspi 45 y senyoríu del marquès de Palmerola.

En tots quatre pobles hi ha parroquia: la de Portell, dedicada a Sant Jaume es d' ascens y les altres tres de entrada en l' arxiprestat de Cervera y diò-

cesis de Solsona. Són dedicades, la de Guspi y Viver de Sagarra, a Santa María, y la de Sant Ramón de Portell, ho es lo nomenat Sant, celebrant-se gran festa lo día 31 d' Agost. Hi ha instalat en aquest punt un convent de Mercenaris, del qual extensament se parla a continuació.

Les produccions generals són les de la Sagarra, grans, ví, llegums, etc.

Se fà fira lo diumenge abans y després del 31 d' Agost.

Eseoles de noys y de noyes.

Districte electoral de Solsona.

Sant Ramón de Portell.—Lo Portell es universalment conegut per ésser patria del gran mercenari Sant Ramón Nonat. Aquest sobrenòm li pervé d' haver sigut extret ab vida quasi miraculosament de les entranyes de la seua mare quan acabava de finir en l' any 1204. Essent petit visitava sovint la capella de Sant Nicolàu, en la que s' hi venerava una antiga imatge de la Verge, quedant dita ermita més tart inclosa en la esglesia del convent que va construir-se en lo meteix lloch. Entrà Ramón a la Orde de la Mercè que acabava de fundar Sant Pere Nolasch, y al poch temps fóu nomenat Cardenal per lo Papa Gregori IX.

Clixé de Eduart Camps

Portell. — Sant Ramón, vista del convent

Canta la tradició, que anant Sant Ramón a Roma, morí a Cardona l' any 1240, y havent-se promogut fortes rahons entre diferents pobles que pretenían guardar les seues despulles, acordaren carregar lo còs del difunt demunt d' una mula cega y soterrar-lo en lo punt ahont aquella pararía lo séu curs després de dexar-la en complerta llivertat, pensant que la Providencia encaminaría los seus passos. Axò efectuat, l' animal se dirigí al Portell, emprò al arribar a la ermita de Sant Nicolàu, donà tres toms al entorn y caygué morta.

Lo meteix Sant Pere Nolasch escullí lo sepulcre del séu dexeble Ramón, pera fundar-hi un petit cenobi, que més endevant se convertí en un grandiós monestir, especialment en 1675, mercès a la munificencia del Rt. P. Pere de Salazar, bisbe de Córdoba y cardenal, com axí consta escrit dessobre d' una de les portes del edifici antich.

La data apuntada ja ve a indicar que semblant construcció tant com té de gran li manca de gust. Lo més exagerat barroquisme domina per tot; en lo frontispici de la esglesia, adornat per columnes salomòniques y les estàtues del Sant Titular, de Sant Pere Nolasch y Santa María de Cervelló y en l' altar major, d' istil excessivament recarregat. Derrera d' aquest se venera lo còs de Sant Ramón, confiada avuy la seua guarda a una comunitat de PP. Mercenaris, los quals després d' haver hagut de desemparar la present casa l' any 1835, ne prengueren possessió novament en 1897. Hi ha també un bon claustre de sis arcades de mitg punt per banda ab capitells de ordre compost. Les seves dimensions són 35'80 metres en quadro encloguent les galeríes. Al temps de la exclaustració encara no era acabat. La esglesia mideix 44 metres de llargaria. En la planta baxa y derrera del retaule major hi ha lo camarín en quin altar s' hi veu una imatge de la verge, romànica, que la tradició suposa era la metexa que existí en la vella capella de Sant Nicolàu. En la peanya del templet apareix la urna ab les despulles mortals de Sant Ramón.

Bibliografía.—«Las casas de religiosos en Cataluña», per en Gayetà Barraquer, Pbre.

Prexana

Lloch en la plana d' Urgell, a uns 24 kilòmetres de Cervera y 3 de Bellpuig, que es la estació més propera en la vía del Nort, ab la qual està junyit per carretera que ha d' anar a trobar la de Montblanch a Tàrrega. Afronta lo terme al N. ab Anglesola; al E. Verdú; al S. Belianes y al O. Bellpuig. Consta de 211 edificis y 60 cases y alberchs escampats pêl terme, ab una població total de 742 habitants de fet y 752 de dret. En lo cens de 1359 figura en la Veguería de Tàrrega ab 57 fochs. L' any 1831 tenía 350 habitants en lo Corregiment de Lleyda y senyoríu de la Abadessa del Monestir de Vallbona de les Monges. La parroquia, sots la advocació de Santa María, es d' ascens en l' arxiprestat de Tàrrega y diòcesis de Solsona. Celebra festa lo día 10 d' Agost. Lo terme es regat per lo canal d' Urgell y les seues produccions consistexen en grans, oli, ví, verdures y fruytes. Hi han algunes pedreres y tres prempses d' oli.

Per bons camins carreters se comunica ab los demés pobles de la comarca.

Santuari de Nostra Senyora de les Hortes.

Havía sigut població murada; tenía tres portes y castell, del qual poca cosa ne resta.

Era fill d' aquesta població lo Dr. Jaume Ripoll y Vilamajor, qui morí essent canonge de Vich, l' any 1843. Va ésser batejat lo día 24 de Febrer de 1775. Per los seus avis paterns era descendent de Bellpuig.

Escoles de noys y de noyes.

Districtc electoral de Cervera.

Prenyanosa

Lloch entre la Sagarra y ribera de Ció de la que domina bona part, degut a la seua situació enlayrada, a 4 kilòmetres de Cervera, que es la estació de ferrocarril que té més prop. Afronta lo terme per N. ab Malgrat; al E. Tudela; al S. Castellnòu de Oluges, que corresponen al meteix districte, y al O. ab Torroja. Lo municipi se descomposa en la següent forma: Prenyanosa, 28 edificis y 136 habitants; Castellnòu de Oluges, que es la més gran, ne té 46 ab 188; Cardosa, 14 ab 56; Malgrat, 16 ab 70; y ademés 133 cases y alberchs escampats, comptant-hi los caseríus de Tudela y Carras. Població total, 490 habitants de fet y 485 de dret. En lo cens de 1359, Malgrat y *Pruinosa* tenían 16 fochs; Cardosa, 11; Oluja y Castellnòu de Oluja, 10; (actualment lo primer no forma part d' aquest districte) y Tudela y Carras, 10; tots compresos en la Veguería de Cervera. L' any 1831, Cardosa tenía 10 ànimes y senyoríu de Montull; Castellnòu de Oluges, 165 y senyoríu del marquès de Cerdanyola; Malgrat, 67 y Prenyanosa, 42; abdós del senyoríu del bisbe de Solsona. Corregiment de Cervera.

La parroquia de La Prenyanosa, dedicada a Sant Miquel, es d' ascens en l' arxiprestat de Cervera y diòcesis de Solsona; la de Castellnòu de Oluges té per titular Sant Pere A., es rural 1.ª en l' arxiprestat y diòcesis de Lleyda, y Cardosa es tenencia de Cedó en l' arxiprestat de Guissona y diòcesis de la Sèu d' Urgell.

Al determinar les afrontacions de Guissona l' any 1024, se fà esment de *Prinnonosam.*

Prenyenosa y *Todela* figuran en la acta de consagració de dita esglesia de Guissona del any 1099.

Lo terme, regat en part per lo Ció, produheix grans, ví, poch oli, fruytes y verdures. Hi ha quatre molins de farina.

Colegi de noys. Festa lo día 29 de Setembre.

Districte electoral de Cervera.

Rocafort de Vallbona

Lloch en la baxa Sagarra, a uns 26 kilòmetres de Cervera y 14 de Tàrrega y aproximadament a igual distancia de Bellpuig, que són les estacions de ferrocarril que té més properes, trobant-se enclavat entre les carreteres de Montblanch a Tàrrega y de Bellpuig a Vallbona, podent-s' hi anar des de Ciutadilla y Maldà respectivament.

Lo terme està comprès entre los de Sant Martí de Maldà, Naléch al E.; Vallbona al S. y Maldà al O.

Consta de 89 edificis y 322 habitants y los seus agregats Llorens, de 56 y

163; y Vilet, de 49 y 121 respectivament. Compta ademés 98 cases y alberchs escampats, ab una població total en lo municipi de 617 habitants de fet y 630 de dret. En lo cens de 1359, Rocafort tenía 21 fochs y Llorenç 10, en la Veguería de Montblanch. L' any 1831, en lo Corregiment de Tarragona, Rocafort tenía 241 ànimes; y Llorenç, 158; abdós corresponían al senyoríu de la Abadessa de Vallbona.

La parroquia de Rocafort pertany al arquebisbat de Tarragona. Celebra festa los díes 6 y 7 d' Agost.

Atravessa lo terme lo riuet Corb. Les produccions consistexen en ví, oli, llegums y algunes verdures. Hi han bones pedreres que s' aprofitan pera la construcció y dos molins fariners.

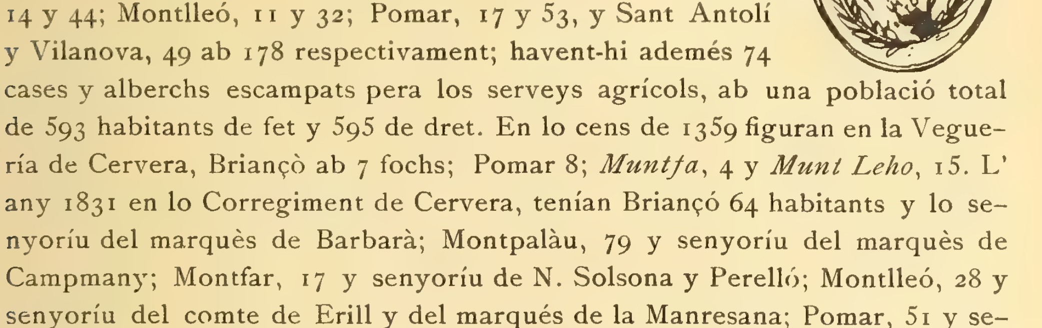
Hi ha una font que ha sigut recomenada a les persones delicades del aparell digestíu.

Escoles d' abdós sexes.

Districte electoral de Cervera.

Sant Antolí y Vilanova

Lloch en la comarca de la Sagarra, situat en un coster prop d' un torrent a 9 kilòmetres de Cervera y a la dreta de la carretera de Madrid a Barcelona. Afronta lo terme per N. ab lo de Pomar; té al E. Pallerols; al S. lo de Pavía, y al O. lo de Rubinat. Lo districte se composa dels següents poblets, trobant-se a 4,500 metres del cap del municipi lo més distant. Briansó, 11 edificis y 43 habitants; Hostalets, 31 y 108; Montpalàu, 29 y 102; Montfar, 14 y 44; Montlleó, 11 y 32; Pomar, 17 y 53, y Sant Antolí y Vilanova, 49 ab 178 respectivament; havent-hi ademés 74 cases y alberchs escampats pera los serveys agrícols, ab una població total de 593 habitants de fet y 595 de dret. En lo cens de 1359 figuran en la Veguería de Cervera, Briançò ab 7 fochs; Pomar 8; *Muntfa*, 4 y *Munt Leho*, 15. L' any 1831 en lo Corregiment de Cervera, tenían Briançó 64 habitants y lo senyoríu del marquès de Barbarà; Montpalàu, 79 y senyoríu del marquès de Campmany; Montfar, 17 y senyoríu de N. Solsona y Perelló; Montlleó, 28 y senyoríu del comte de Erill y del marqués de la Manresana; Pomar, 51 y senyoríu del comte de Erill; y Sant Antolí y Vilanova, 108 y senyoríu igualment del comte de Erill.

Corresponen a la diòcesis de Vich y s' hi celebran festes los díes 25 de Juliol y 2 y 8 de Setembre. Atravessa lo terme lo ríu Cervera.

Produccions de cereals, ví y llegums.

Hi ha un forn de ciment y altre de guix y dos molins fariners.

Escoles de noys y de noyes.

Districte electoral de Cervera.

Sant Guim de la Plana

Lloch en la comarca de Guissona, a uns 14 kilòmetres de Cervera, de quina estació de ferrocarril se serveix, aprofitant la carretera de Guissona. Afronta lo terme al N. ab Massoteres; al E. Comabella; al S. Lo Far, y al O. Bellvehí. Consta de 56 edificis y 202 habitants. En los seus agregats Comabella, 21 y 76 y a Vichfret, 43 ab 127 respectivament, havent-hi ademés 11 edificis prop de la població y 16 cases y alberchs a fora, dedicats als serveys agrícols, ab una total població de 405 habitants de fet y 424 de dret. En lo cèns de 1359, lo castell de *Bitfret* tenía 9 fochs y Comabella 3, en la Veguería de Cervera. L' any 1831, en lo Corregiment de la metexa ciutat, figuran Sant Guim, ab 59 habitants y senyoríu del marquès de Barberà; Comabella, ab 24 y senyoríu del bisbe de Solsona y Vichfret ab 40 y senyoríu del duch de Cardona. La parroquia de Sant Guim, dedicada a Santa María, es d' ascens en l' arxiprestat de Cervera y diòcesis de Solsona y la de Vichfret ab la seua filial de Comabella, dedicada a Sant Esteva, es rural 2.ª en l' arxiprestat y diòcesis de Lleyda. Lo terme, de secà, produheix cereals, ví y llegums.

Se celebra festa pera la Mare de Déu d' Agost. Hi ha escoles de noys.

Districte electoral de Solsona. En la acta de consagració de la esglesia de Guissona del any 1099, se fà esment de *Bechfret*.

Sant Martí de Maldà

Vila en la baxa Sagarra, quasi ratllant ab lo plà d' Urgell, en un replà dessobre lo ríu Corb, a uns 25 kilòmetres de Cervera y 12 de Bellpuig, que es la estació de ferrocarril més propera, ab la que se comunica per camí rodat y carretera. Afronta lo terme per N. ab Prexana y Bellpuig; al E. Vilet y Verdú; al S. Maldà y al O. ab Belianes. Consta de 339 edificis y 67 de fora la vila, ademés de 134 cases y alberchs escampats per lo terme, ab una població total de 1,243 habitants de fet y 1,271 de dret. En lo cens de 1359 vé continuat en la Veguería de Montblanch ab 32 fochs. L' any 1831 comptava 1,000 ànimes en lo Corregiment de Lleyda y lo senyoríu corresponía al Duch de Cesa.

La parroquia, dedicada a Sant Martí, que ha donat nom a la vila, pertany al arquebisbat de Tarragona y celebra festa los díes 11 y 12 de Novembre.

Antigament revestía molta solemnitat la processó que se feya anyalment al visitar la Verge del Tallat.

La major part de lo séu terme es regat per lo riuet Corb, essent les principals produccions oli, que es lo més important, cereals, ví y llegums. Cría també bestiar.

Hi ha un molí d' oli de la vila y sis prempses més; un molí de farina y la illuminació pública es elèctrica. Està faltada de aygues. A part de les escoles municipals de noys y noyes, les Germanes Dominiques Terciaries hi tenen establert un colegi, y la societat «Lo Foment» també se dedique a la ensenyansa.

Les carreteres de Bellpuig a Vallbona y de Montblanch a Tàrrega, són ajuntades per una altra branca en construcció, que passant per Sant Martí, segueix per Guimerà y Vallfogona, havent de continuar fins a Santa Coloma de Queralt. Es una llàstima que quede empantanegat aquest treball tan necessari pera facilitar la comunicació de tota aquesta bandada de Sagarra.

Districte electoral de Cervera.

Bibliografía.—Se parla de la antiga processó del poble de Sant Martí a la Mare de Déu del Tallat, en la Memoria històrica d' aquest santuari, escrita per Mossèn Ramón Bergadà, Pvre.—Francesch Rius, rector de la vila, havía recullit infinitat de notes històriques que no s' han publicat,

Sant Pere dels Arquells

Lloch en la Sagarra, a 5 kilòmetres y mitg de Cervera, a mà dreta de la carretera general de Madrid a Barcelona, entre Igualada y aquella ciutat que es la estació de ferrocarril que té més propera. Afronta lo terme per N. ab los de la Panadella, Rocamora y Montmanèu (Barcelona). Lo districte municipal se composa dels següents llochs: Cisquella, 10 edificis y 29 habitants; Gramuntell, 26 ab 97; Rubinat, 24 ab 93; Sant Pere dels Arquells, 28 ab 100; tenint ademés 10 edificis pròxims al cap de districte y 95 cases y alberchs escampats pera los serveys agrícols, ab una població total de 397 habitants de fet y 390 de dret. En lo cens de 1359, Sant Pere dels Arquells tenía 6 fochs; *Agramuntell* 12 y lo castell de *Rabinat* 15. L' any 1831 Gramuntell tenía 29 ànimes y senyoríu del Monestir de Santes Creus; Rubinat, 65 y senyoríu del comte de Erill y Sant Pere dels Arquells y terme de Cisquella 105 ànimes y senyoríu del Monestir de Montserrat, en lo Corregiment y abans Veguería de Cervera.

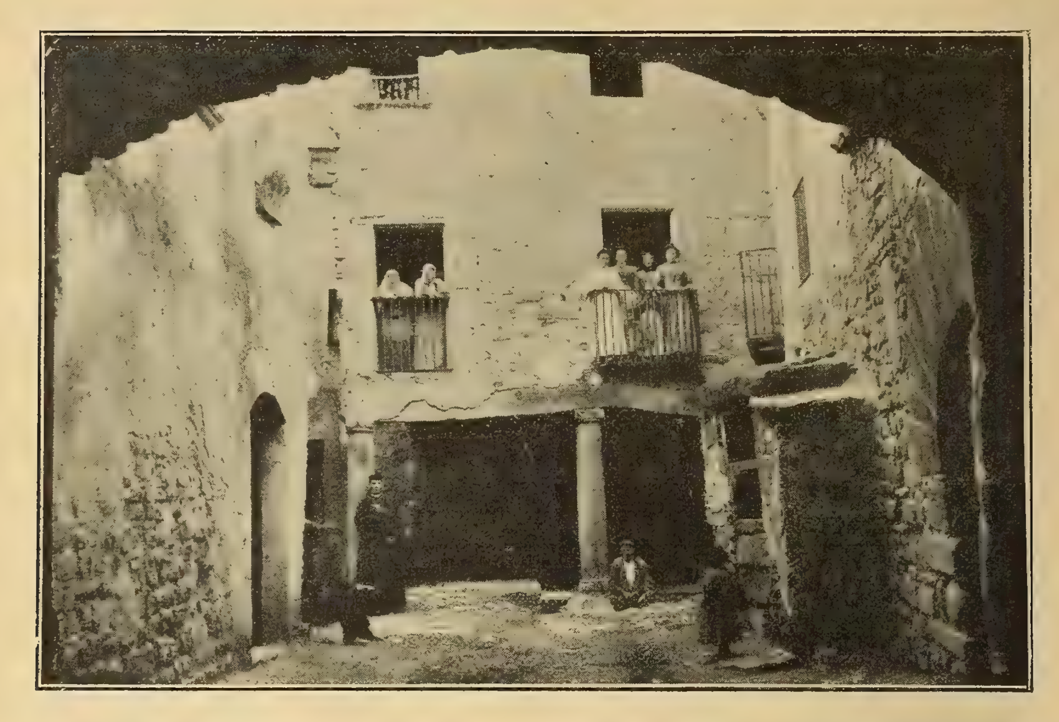
Les parroquies corresponen al bisbat de Vich y se celebra festa los díes 29 de Juny y tercer diumenge de Setembre.

En lo testament de Ramón Berenguer, atorgat l' any 1131, ja se fà esment de Sant Pere dels Arquells, nomenat *Archels* al delimitar lo terme de Guissona l' any 1024.

Lo terme es regat per lo ríu Cervera y torrent Salat. Produheix cereals, llegums, ví, oli y cría també bestiar. Hi han tres forns de ciment.

A Rubinat se troban les tan conegudes aygues purgants de que hem donat compte en la part general. En lo meteix lloch s' hi lliuráren dues batalles lo 22 y 23 de Juliol de 1462. En aquesta acció hi fou desfeta la host barcelonina, que havía format la Diputació de Catalunya y la ciutat de Barcelona per combatre a Joan II. La comanava llavors N' Huch de Cardona, qui quedà pre-

soner, com també Joan de Ló, Pere Icart de Lleyda y altres. Entre los morts

Clixé de Marián Jene

Sant Pere dels Arquells. — Plaça Major

s' hi comptava Jofre de Castu y lo barceloní Francesch Setantí. Entre uns hi altres hi moriren 766 hòmens.

Escoles municipals incompletes.

Districte electoral de Cervera.

Talavera

Lloch situat en lloch alterós en la baxa Sagarra, a uns 12 kilòmetres de Cervera, que es la estació de ferrocarril més propera. Lo terme afronta per N. ab lo de Guardiolada; al E. ab lo de Civit; al S. Cirera y al O. Pavía. Lo districte municipal se composa dels següents pobles: Bellmunt, 22 edificis y 77 habitants; Civit, 23 y 93; Pallerols, 39 ab 211; Pavía, 15 ab 88 y Talavera, 72 ab 281. Ademés hi ha 109 cases y alberchs escampats pera los serveys agrícols, ab una població total de 855 habitants de fet y 856 de dret. En lo cens de 1359 venen continuats en la Veguería de Cervera *Belmunt* ab 8 fochs; *Palarols* ab 21 y Talavera y Pavía ab 25. L' any 1831 apare-

xen tots en lo Corregiment de Cervera; Bellmunt, 48 ànimes, Civit, 83, y jurisdicció de abdós lo monestir de Montserrat; Pallarols, 97 y senyoríu del

comte de Erill; Pavía, 47 y senyoríu de M. de Rubí y de Ayerbe, y Talavera 64, y senyoríu de M. de Rubí P. de Belmonte.

Eclesiàsticament correspòn al bisbat de Vich. La principal festa se celebra lo 6 d' Agost.

Lo terme, un xich accidentat, produheix cereals, ví, llegums y bones pastures. Hi ha un molí de farina; per regulars camins se comunica ab los pobles dels encontorns.

Escoles municipals de noys y abdós sexes.

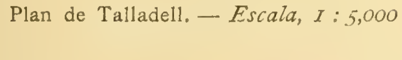
Se descobrexen despulles del vell castell senyorial que defensava la població.

Districte electoral de Cervera.

Talladell

Lloch a 10 kilòmetres de Cervera y 3 de Tàrrega, que són les estacions més properes en la vía del Nort. Afronta lo terme per N. ab lo de Ofegat; al E. Mora; S. Mas de Bondía y Verdú y al O. Tàrrega.

Consta de 161 edificis y 59 cases y alberchs escampats pera los serveys agrícols, ab una població de 594 habitants. En lo cens de 1359 lo *loch des Ta-*

Plan de Talladell. — *Escala, 1 : 5,000*

jadell al qual sembla correspondre lo que forma lo present districte, comptava dos fochs en la Veguería de Tàrrega. L' any 1831 tenía 266 ànimes en lo Corregiment de Lleyda y senyoríu de la Encomanda de Granyena, de la orde de Sant Joan de Gerusalèm y D. de Hijar.

La parroquia, dedicada a Sant Pere A., es d' ascens en l' arxiprestat de Tàrrega y diòcesis de Solsona. Celebra festa lo primer diumenge de Setembre.

Ab motíu de les qüestions hagudes entre lo bisbe de Vich, Pere de Redorta y lo prepòsit de Solsona, sobre les esglesies de *Taladell* y altres llochs, se celebrà una concordia a la Catedral de Barcelona, lo 13 de Novembre de 1156, quedant pera Solsona lo patronat de sola la meytat de dites esglesies salvant lo dret episcopal del Bisbe de Vich.

Lo terme té poch regadíu, produheix grans, llegums, ví, oli y s' hi cría un poch de bestiar. Hi han tres prempses d' oli y molí fariner.

En tot lo séu territori abundan les pedreres, que són utilisades pera la construcció.

Escoles municipals de noys y de noyes.

Districte electoral de Cervera.

Tàrrega

Ciutat situada en lo límit oriental del plà d' Urgell, confrontant ab la Sagarra; des del turó ahont s' alçava lo castell, entre aquest y lo puig de Sant Eloy, que domina extensos horitzons; a dreta del ríu Cervera o Dondara, aquí conegut per Reguer. 14 kilòmetres de Cervera; 43 de Lleyda y 140 de Barcelona, ab estació en la vía del Nort, que junyeix les dues capitals nomenades.

Hi passa la carretera general de Madrid; la de Montblanch a Artesa y Tremp; y de prop de Vilagrassa, en la carretera de Madrid, arrenca la de Tàrrega a Balaguer, passant per Anglesola, Tornabous, Fuliola. En les dues derrerament nomenades, hi ha servey d' automòvils. Afronta lo terme per N. ab lo de Altet; al E. Talladell; al S. Verdú y al O. Vilagrassa. Altitut sobre lo nivell del mar 373 metres.

Consta de 965 edificis, 209 vora de la població y 131 cases y alberchs escampats per lo terme, dedicats als serveys agrícols, ab un total de 4,552 habitants de fet y 4,475 de dret. En 1359 era cap de Veguería y comptava 195 fochs. En 1831, Tàrrega y lo terme de Ofegat, figuran ab 3,164 ànimes en lo Corregiment de Lleyda y lo senyoríu era reyalench.

La parroquia de Santa María es de terme y cap d' arxiprestat (194) en la diòcesis de Solsona. Hi ha també la esglesia del antich convent del Carme y la de Sant Antoni del Hospital, Sagrada Familia y les de les comunitats relli-

(194) Comprèn les sigüents parròquies: Anglesola, T.; Bellpuig, T.; Castellnòu de Seanà, A.; Prexana, A.; Talladell, A.; Tàrrega, T.; Verdú y Vilagrassa, A.

gioses. La festa major, dedicada a les Santes Espines y Mare de Déu de l' Alba, té lloch los díes 11, 12 y 13 de Maig. També se-n fà en lo barri del Carme per la Mare de Déu d' aquesta advocació, y lo primer diumenge de Setembre se

Plan y carrers de Tàrrega

Facilitat per Joseph Bayer Bosch, enginyer, y revisat per l' Ajuntament. — *Escala, 1 : 7,000*

1 Arrabal de Sant Agustí
2 Pas del Reguer
3 Reguer Dondara
4 Carrer de la Muralla. — Firal de bestiar cavallar
5 Safreig públich
6 Carretera de Artesa a Montblanch
7 Farinería y Serradora
8 Horts
9 Carrer de Picas
10 Plaça de la Palla
» Carrer de la Palla
11 » de la Font
12 » de Sitjes
13 » de Sant Agustí
14 Horts
15 Erals y firal de bestiar de llana
16 Carrer de Lluís Folguier
17 » Major
18 Plaça de Sant Antoni
19 Esglesia
20 Hospital de pobres
21 Plaça Major
22 Carrer de Vilanova
23 Esglesia parroquial
24 Carrer de Agoiers
25 » del Carme
26 Plaça dels Albers
27 Carrer de Santa Agna
28 Carniceríes
29 Carrer de Sant Joan
30 » d' Urgell
31 » de Capellans
32 » de la Cendra
33 » del Castell
34 Plaça del Carme
35 Passeig del Carme
36 Esglesia del Carme
37 Camí del Roig
38 » de Comabruna
39 Carrer de la Misericordia
40 Arrabal del Carme
41 Carretera de Madrid a Barcelona (Junquera)
42 Carretera de Artesa a Montblanch
43 Edifici dels PP. Escolapis
44 Carrer de Santa María
45 Carretera de Madrid a Barcelona (C. de Ponent)
46 Carrer del Carnicer
47 Estació del Ferrocarril
48 Carrer de Alonso Martínez
49 » del Segle XX
50 » de Ardevol
51 » de Sant Joseph
52 » de l' Aurora
53 » de Sant Roch
54 Farinería
55 Carrer del Governador Padulls
56 » de Sant Eloy
57 » del Nort

celebra l' aplech a la propera ermita de Sant Eloy, edificada dalt del turó a la banda oposada del ferrocarril, ahont se veuen encara despulles de fortificació de les passades lluytes civils. Al matí s' hi fan los cóssos y per la tarda los balls de coques y fira de joguines. Hi ha altra ermita nomenada de Sta. Clara.

Entre les comunitats relligioses establertes s' hi comptan los PP. Escolapis que hi tenen colegi de 1.ª y 2.ª ensenyança. PP. de la orde del Cister que ocupan la finca de Mas Colóm qual conrèu se fà ab avenços desconeguts a la comarca. Les Germanes Carmelites qui dirigexen un colegi de senyoretes; y les germanes vetlladores de malalts.

Hi han escoles municipals de noys y noyes y de abdós sexes; administració de corrèus; estació telegràfica ab caràcter limitat y comunicació telefònica ab Verdú y Agramunt; punt de guardia civil ab residencia d' un tinent quefe de línia que comprèn los puestos de Tàrrega, Anglesola, Bellpuig, Cervera, Ciutadilla y Torre del Remey. La illuminació pública es elèctrica.

Tàrrega. — Vista general de la població

La industria està representada per dues fàbriques de farina, tres de ayguardents, una de esperit de ví, de texits, teles metàliques, sedes, faxes, sabates, de serrar fusta moguda per la electricitat, quin fluit li proporciona la fàbrica de farines; pastes pera sopa, gaseoses, ceràmica ordinaria, xecolata, forns de obra, etc.

Més important es encara per lo que al comerç pertoca, mantenint activa relació ab tota la provincia y extenent-se fora d' ella. S' hi veuen oberts importants establiments mercantils de tota mena. Les palles del Urgell, la aufals, lo ví y l' oli, tenen aquí un excelent punt de sortida, puix són nombroses les contractacions que hi tenen lloch en los seus concorreguts mercats que se celebran los dilluns y dijous de cada setmana y les fires de 10 d' Abril, 10 de Setembre y les de bestiar lo primer dilluns de quiscun mes.

Les produccions naturals consistexen en grans, ví, oli, llegums y algunes verdures. La major part del terme es de secar. Hi abunda la pedra de construcció.

Fora del Cervera o Dondara, atravessan aquest territori lo reguer de Cer-

cavins y lo d' Altet y Claravalls, mes tan poca ayga portan, que mólt sovint se quedan exugades les cequies que de ells se desvían, nomenades de les Planes, de la Tanda, Astes y Cercavins. Lo canal d' Urgell passa a 6 kilòmetres prop de Claravalls. No pot aprofitar-se-n pera lo regadíu, puix té lo nivell massa baix, emprò utilisa les seves aygues que té conduhides, pera los serveys domèstichs, axecant-les a una altura de 66 metres per medi de bombes mogudes per la electricitat. Aquesta es una de les millores que més necessitava y ha obtingut Tàrrega en los nostres díes. Abans havían de beure ayga de pou o bé de pluja embassada, que no reunía cap qualitat higiènica.

Hi han demarcades dues Notaríes.

Districte electoral de Cervera.

La ciutat.—Si a lo que tením apuntat hi afegím les bones condicions que reunexen les fondes, les societats recreatives existents y la de caràcter económich y científich com la Cambra de Comerç, Sindicat agrícol y Patronat de Sant Jordi y ademés un Centre Excursionista; y se té en compte lo excelent efecte que produhexen les modernes construccions y la ben entesa urbanisació ab carrers espayosos, aceres cuydades, xarxa de clavegueres extesa per tot, fonts públiques, passeigs, entre los quins deu remarcar-se lo passeig del Carme, ab los grans pavellons militars que han passat a ésser proprietat particular, lo tràfech que se observa arrèu, degut a les companyíes de transport y víes de comunicació que hi afluyexen del Urgell, Sagarra, Segre y Conca de Tremp, es fàcil compendre que Tàrrega constitueix un centre importantissim, en estat florexent, que per la seva activitat y ab lo séu propri impuls s' ha conquerit un lloch preeminent entre les ciutats lleydatanes. La part vella de la població, la antiga vila, té també lo séu aspecte ben típich que li donan les amples porxades nomenades *escuberts* y alguns edificis que despertan força interès.

Tàrrega.—Passeig del Carme

En aquest lloch deu remarcar-se la casa mitjaeval del segle XIII, perta-

nyent a la noble familia de Sobies que existeix al carrer del Carme, junt a la renovada esglesia de la Sagrada Familia y altra casa ab finestrals gòtichs; una torre de defensa; una antiga esglesieta en lo que actualment es forn de pà; los tres pavellons militars abans esmentats y les fortificacions reconstruides en la derrera guerra civil ab carrèus del convent del Pedregal, que era per la banda del Talladell. Encara que artísticament no té la parroquia cap particularitat que valga la pena de ésser anotada, no desdíu de la població que descrivím, per la seva capacitat y seriós aspecte. Lo vuytavat campanar, tot de pedra, se fà acreedor a una visita, si vol disfrutarse del gran panorama que se descobreix des de la balaustrada.

Clixé de Joseph de Romero y de G.

Tàrrega. — Casa darrerament ocupada per la familia Sobies

Hi havía hagut en la present localitat una interessantíssima creu gòtica del segle XV, quals despulles se conservan actualment en lo musèu arqueològich provincial de Lleyda.

Lo convent de Nostra Senyora del Carme ha donat nom a un important arrabal a sol ixent de la ciutat, en lo que hi ha un ample passeig, vulgarment conegut per lo *Pati*.

Segons la làpida que se llegeix en la porta principal del edifici, aquest va ésser fundat l' any 1363, emprò la construcció actual es mólt més moderna. La esglesia es del 1602 y los claustres, formats per sis arcades de mitg punt de clàssich gust y dos pisos, portan estampades les dates dels respectius anys en que foren edificades les galeríes entre lo 1622 y 1721.

Lo convent ha sigut convertit en habitacions particulars y la esglesia continúa donada al culte.

Los mercenaris varen tenir casa a Tàrrega des de poch després d' haverse establert aquesta orde. Lo primitíu convent fundat per D. Jaume lo Conqueridor l' any 1227, se trobava situat a extramurs de la vila, fins que l' in-

fant D. Martí, fill de D. Pere III d' Aragó, posà la primera pedra de la nova fàbrica dintre de la població. Res ha quedat d' aquestes construccions; la que ara serveix de residencia als PP. Escolapis al N. de la ciutat, fóu axecada al començament del passat segle, havent sigut millorada per los actuals possehidors. Té una esglesia de molta capacitat y uns claustres de prop de 24 metres de costat, servexen d' esbarjo a la nova comunitat y als colegials quina educació tenen encomenada.

Clixé de J. de Romero y de G.

Tàrrega. — Antiga casa de la familia Sobíes (segle XIII) existent en lo carrer del Carme

Lo monestir de Sant Agustí està completament enrunat. Era al altre costat de ríu, donant cara a la ciutat. La porta de la esglesia d'estil gòtich, tenía a cada banda un sarcòfach aguantat per columnes dessota d' un arch apuntat. Lo temple se construí cap al segle XVII, y no se sab que tingués claustres aquest convent, del qual tan sols ne queda lo recort. L' Hospital abasta de sobres a les necessitats que ordinariament pugan presentar-se. En la esglesia s' hi venera la imatge del Sant Christ trobat, que reproduhím en la adjunta fotografía, atribuit al segle XIII. Les dues estàtuas de pedra que se reparan a la entrada, procedexen de la nomenada esglesia de la Sagrada Familia.

Notes històriques.—Es desconegut l' origen de aquesta localitat. Sense cap fonament, puix no s' han trobat documents que ho confirmin, hi ha qui la fà correspondre a *Anabis* de que parlan Plini y Ptolomèu; ciutat, que com hem vist, s' ha atribuit igualment a Agramunt. Si va tenir o no importancia durant la època romana, ho ignoràm, perque no ha aparegut rastre d' aquella dominació; no bastant, pera formar judici, los fragments de mur que

s' havían cregut romans y posà al descobert la riuada de Santa Tecla, ni les despulles de edificacions entre aquesta ciutat y Talladell.

Ab la invasió dels alarbs, Tàrrega degué quedar aterrada. Les primeres noves documentals se remontan a mitjans del segle XI en que lo séu castell formava la ratlla frontera del Comtat de Barcelona en la part oriental. L' any 1058 per virtut de un conveni celebrat entre Ramón Berenguer I y sa esposa Almodis, ab Ricart Altemir, li donan los térmens y pertinencies del castell de Tàrrega ab lo ben entès de que acabaría la torre començada y altra que hauría de alçar de bell nou y que devían atènyer la altura de 100 palms y 100 de gruxa; ademés de dues bestorres de 50 palms d' alt y de gruix cada una. Com que no estavan encara termenades aquestes fortificacions l' any 1061, lo comte de Barcelona concedí set mesos més de temps a Ricart Altemir pera enllestir los forts en los que se comprometé a tenir-hi deu cavallers.

Clixé de Juli Soler

Tàrrega. — Fragment de la creu de terme (segle XV) que se conserva en lo Musèu provincial de Lleyda.

L' any 1078 Ramón Berenguer II donà en fèu la vila de Tàrrega als germans Queralt ab la condició d' haver de pagar un petit cens y 200 marchs d' or de Valencia y defensar lo camí des de Cervera a Anglesola. Ramón Berenguer III la cedí al comte de Pallars Artal, en 1097; y Pere IV l' any 1356 ne fà cessió al comte Enrich de Trastamara. Aquest la vengué a Felip de Castro qui casà ab la germana d' aquell, tornant poch temps després al poder reyal.

Ab motíu de les rahons hagudes entre lo bisbe de Vich y lo prepòsit de Solsona sobre determinades esglesies de la Sagarra y Urgell entre les quals figurava la de Tàrrega, va celebrar-se una concordia en la Catedral de Barcelona lo día 13 de Novembre de 1158, quedant pera Solsona lo patronat de sola la meytat de dites esglesies, salvant lo dret episcopal del bisbe de Vich.

En 1269, sabèm que Ramón de Anglesola, bisbe de Vich, erigí una confraría en honor de Nostra Senyora.

Un fet importantíssim registra la historia de Tàrrega, esdevingut l' any

1346, que demostra la tolerancia relligiosa dels segles mitgevals. Hi havía aquí establerts molts juhéus com passava igualment a Santa Coloma de Queralt, Cervera, Agramunt y altres localitats. Tenían en la present ciutat una sinagoga pera les seves pràctiques relligioses, en la que no solsament no eran molestats, sinó que lo meteix Vicari General a 21 d' Abril del esmentat any, abans de pendre possessió de la Sèu de Vich, Huch de Fenollet, los otorgà llicencia pera reedificar la sinagoga enrunada.

Tàrrega. — Sant Christ trovat atribuit al segle XIII

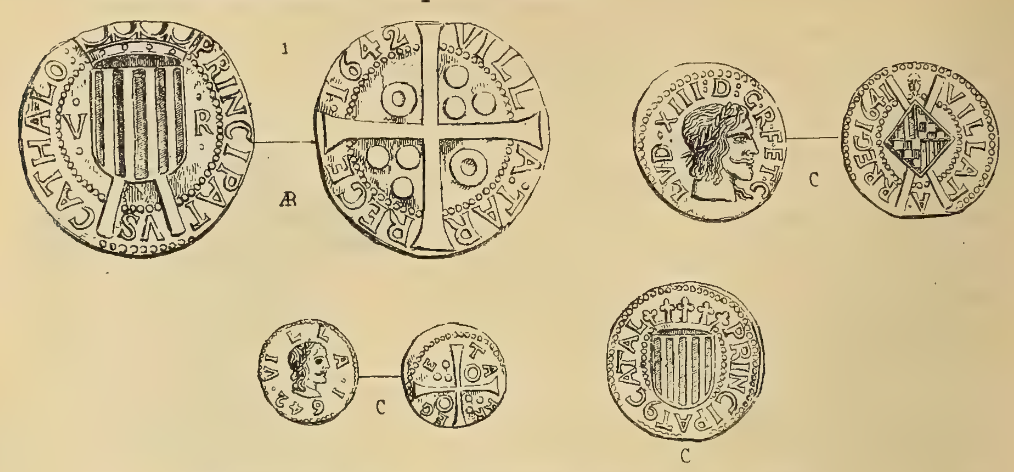
Quan en 1462 Catalunya s' alçà contra Joan II, guardà a Tàrrega Pere de Sant Climent. A Tàrrega se donà lo primer combat: una sortida d' en Sant Climent comanant 180 hòmens de la vila, lo 21 de Juny de 1462, los féu caure a tots en una celada que no n' escapà ni un sol. Lo 30 de Juny entrava a dita ciutat bona part de la host barcelonina ab son capità Joan de Marimón. Aprés del desastre de Rubinat, Marimón, tement trobar-s' hi massa sol, comptant ab poca gent y tement una traició, passà a Cervera lo 28 de Juliol. Al endemà, Tàrrega obría les portes a Don Joan II, prestant-li obediencia (29 Juliol 1462).

Tàrrega fóu una de les viles que tenían vot en Corts. Totes les guerres que s' han desenrotllat en lo Principat, han tingut ressò a la ciutat que venim estudiant. En la dels segadors encunyà moneda, com ho feren moltes altres poblacions; y en la de Successió se posà al costat del arxiduch de Austria, quin partit havía seguit la antiga familia de Sobies. Los mals que li ocasionà la guerra de la Independencia, varen ésser incalculables. Los francesos la ocuparen sense cap resistencia en 27 de Desembre de 1810, y tant degué patir en aquesta temporada que l' any següent, va ésser conegut per any de la fam, havent-se arribat a pagar lo blat a 110 pessetes quartera.

Ademés de aquestes calamitats que tant sovint pertorbaren la tranquilitat y benestar de Tàrrega, lo ríu Cervera li ha donat molt que sentir en difetes èpoques. Les diades 17 de Setembre dels anys 1644 y 1783; y lo 23 de Setembre de 1874 (riuada de Santa Tecla), són dates de trista memoria que recordaràn ab esglay los vehins dels barris baxos de la població puix quedà inundada, essent moltes les víctimes ocasionades.

En los nostres temps, Tàrrega y Les Borges són a ben segur les poblacions que més desenrotllament han adquirit en la provincia; y si la segona de les nomenades ciutats ha vist satisfets los seus desitjos ab la creació del jut-

jat de 1.ª instancia, es de creure que Tàrrega no quedarà oblidada en qualsevol nova divisió administrativa que s' establexi.

Monedes encunyades a Tàrrega durant la guerra dels Segadors

Abans d' acabar lo present article, no podèm dexar oblidats los fills de la ciutat que ab los seus escrits han contribuit a enaltir lo séu nom. Mossèn N. Azam Asam nexé a Tàrrega, puix ell meteix ho anota en la seva obra «Hexameron sacrum seu de opere sex dierum.» Original y traducció en vers castellà se troba al Escorial, segons en Torres Amat, qui admet la possibilitat de que lo nostre poeta pertanyía a la noble familia Azam, avehinada a Lleyda en 1479. Mossèn Bernabé Asam fou autor d' una notable obra sobre la institució de la cavallería, escrita durant les guerres de Joan II, de quin Rey era partidari.

Cristòfol de Boleda, no era fill de Lleyda com creu En Caresmar, sinó de Tàrrega y doctorat en la Universitat de aquella capital; axí se llegeix en la portada d' una obreta publicada vers l' any 1710.

Felíu Formiguera, si bé no havía nascut en la localitat de que nos ocupàm, fóu rector de la seva parroquia. Dexà un escrit de caràcter relligiós en 1718 y «Descripción de las honras funerales que hizo la villa de Tàrrega en la feliz memoria del rey Carlos II y su oración fúnebre en 1701.»

Francisco Olivó de Alvernia, canonge de la Sèu de Vich de 1585 a 1587, y después arcedià de Santa María de la Mar, de Barcelona, canonge y Vicari general d' aquest bisbat.

Del Dr. Plens, rector de Mollerusa y derrerament de Tàrrega, són algunes plàtiques impreses en 1735.

Gabriel de Târrega, va escriure sobre medecina en 1524.

Ramón Vinader, jurisconsult, arcedià major de Vich, morí l' any 1353. Antoni Agustín parla de les seves obres.

Antoni Gener y Roca, carmelita calçat, era prior del convent de Barcelona l' any 1835 y morí a Barcelona en 1880.

De entre tots, lo qui més sobressurt, es Ramón o Raymond de Tàrrega,

en lo segle XIV anomenat per alguns Ramón Lull de Tàrrega, neòfit, juhéu y rabí. Abans dels dotze anys professà la relligió catòlica entrant mès tart en la orde de Sant Domingo. Gran filosop y teòlech, va escriure diferentes conclusions, proposant-les a la pública controversia. Per creure-les herètiques, se li instruí procés. Ell se defensà en lloch de retractar-se, donchs considerava que tals proposicions no eran contraries a la doctrina de la Esglesia. No hi va recaure sentencia per haver mort lo séu autor en lo convent de Barcelona abans de fallar-se.

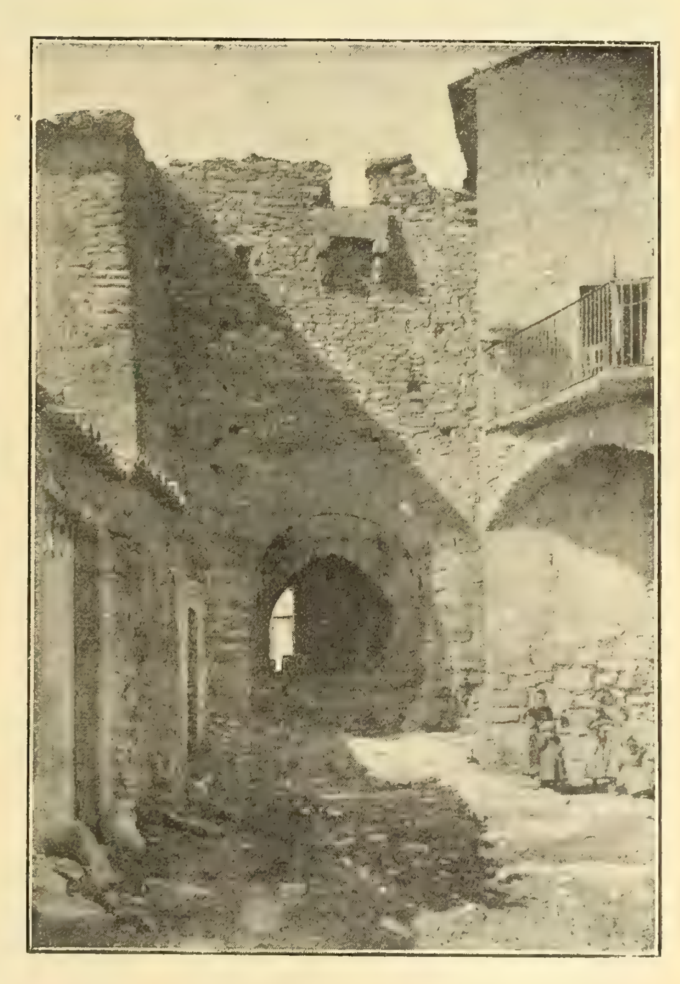
Bibliografía. «Tàrrega», per G. y B. en l' Album de Lleyda y sa provincia.—«Las casas de religiosos en Cataluña», per Cayetà Barraquer Pvre.—Parla del castell de Tàrrega, en Carreras y Candi, en un article sobre los castells del Maresma, insertat en lo Butlletí de la Academia de la Historia, volúm 45 y també en lo «Dietari de la guerra a Cervera des del 1462 al 1465.»

Torrefeta

Lloch del districte municipal del séu nom, a 11 kilòmetres de Cervera, a la esquerra de la carretera que de dita ciutat va a Guissona en la plana

d' aquesta vila ab la que confronta per N. tenint lo municipi; al E. Sant Guim; al S. Torroja y més cap al O. Pallargues. Lo districte se composa dels següents llochs: Alfar, 13 edificis y 21 habitants; Bellvehí, 108 y 196; Cedó, 112 y 395; Llor, 52 y 155; Riber, 20 ab 80; y Torrefeta, 59 ab 248 respectivament. Hi han altres 46 edificis y 105 cases y alberchs escampats per lo terme entre los quals s' hi

Clixé de Agustí Durán

Torrefeta. — Detall de població

compta lo Hostal, lo caseríu de Sant Donat y lo Santuari y casa de Santesmasses. Població total: 1,123 habitants de fet y 1,220 de dret. En lo cens de 1359, figuran Asfa (que segurament se refereix a al Far), 5 fochs; Bellvehí, 14; Llor, 7; Riber y Sadao, 26 y *Torra feyta*, 14. Tots compresos en la Veguería de Cervera.

L' any 1831, en lo Corregiment de la metexa ciutat, aparexen: Lo Far ab 9 habitants y senyoríu del bisbe de Solsona; Bellvehí, ab 97 y senyoríu del marquès de Gironella; Cedó, 125, y era reyalench; Llor, 106 y senyoríu de Mata y Cordellas; Riber, 26, y de senyoríu reyalench; y Torrefeta de Guissona ab 100 habitants corresponía al bisbe de la Sèu d' Urgell.

En 1073 los vehins de *Turrefracta* prestan homenatge al bisbe de Urgell, Guillèm Guifret.

En la acta de consagració de la esglesia de Guissona del any 1099, se fà esment de *Sadao*, *Turrefracta* y *Belveder*.

Les parroquies de Bellvehí y Cedó (aquesta ab la tenencia de Cardosa); són de entrada y la de Torrefeta rural 1.ª en l' arxiprestat de Guissona y diòcesis de la Sèu d' Urgell y la de Llor, de entrada en l' arxiprestat de Cervera y bisbat de Solsona.

En lo terme s' hi cull grà, ví y oli, havent-hi quatre prempses pera la molta de les olives, una fàbrica d' esperit de ví y tres molins fariners.

Escoles de noys y de noyes.

Districte electoral de Cervera.

Torroja

Lloch situat a la dreta del Ció a 8 kilòmetres de Cervera, a la esquerra de la carretera que des de aquesta ciutat se dirigeix a Guissona, en la que hi ha servey públich de carruatges. Afronta lo terme per N. ab Torrefeta y Bellvehí; al E. Prenyanosa; al S. Castellnòu y al O. ab Cedó.

Consta de 125 edificis agrupats y 77 cases y alberchs escampats pera los serveys agrícols, ab una població de 460 habitants de fet y 488 de dret.

En lo cens de 1359, lo castell de Torroja tenía 32 fochs en la Veguería de Cervera.

L' any 1831 tenía 136 ànimes en lo Corregiment de la metexa ciutat y lo senyoríu corresponía al duch de Cardona. La parroquia, dedicada a Sant Salvador, es d' ascens en la diòcesis de Solsona y arxiprestat de Cervera.

Celebra la festa major lo día 6 d' Agost.

La població era antigament murada ab tres portes de entrada.

La familia Torroja fou mólt coneguda en los segles mitgevals. A Ecart Miró y sa muller Magencia, senyors de Torroja y Solsona, los concedí Ramón Berenguer lo castell de la Atmetlla l' any 1077, senyoríu que encara conservava aquesta casa, l' any 1165. Ecart Miró, en lo séu testament atorgat l' any 1085,

dexà al primogènit Bernat Ecart, lo castell y alous de Solsona, los castells de la Aguda y de Calonge y part dels alous de Espina, Moratell y Torroja, axí com tots los que possehía a Oluja; al altre fill Pere, li llegà les rendes de les esglesies de Torroja, Aguda y Solsona. No se sab quan va morir Ecart, però consta que al començament del segle XII figura cap de la familia Torroja, lo séu

Clixe de Agustí Durán

Torroja. — Vista general de la població

fill Bernat Ecart. Cal esmentar entre los personatges que portaren aquest cognòm, Arnàu de Torroja, maestre dels Templers a Provença y Espanya per los anys de 1167 a 1180; Guillém de Torroja, bisbe de Barcelona y arquebisbe de Tarragona, en 1172 y D.ª Agnès de Torroja casada ab lo primogènit de Cardona en 1217.

Lo terme, part de plà y de montanya, produheix fruytes y verdures en la part baxa, regada per lo nomenat Ció, y en lo demés s' hi fà grans, oli, ví y llegums y alguna pastura.

Té una prempsa d' oli y un molí fariner.

Escoles municipals de abdós sexes.

Districte electoral de Cervera.

Vallbona de les Monges

Lloch en la baxa Sagarra limitant ab la provincia de Tarragona, a uns 30 kilòmetres de Cervera y 17 de Bellpuig, que es la estació de ferrocarril que té més propera, ab la que està junyida per bona carretera, en la que hi ha servey de carruatges. Lo terme té al N. Rocallaura; al E. Llorens; al S. Olmelles y al O. Rocafort.

Lo districte municipal comprèn los següents llochs: Montblanquet, 28 edificis y 92 habitants; Rocallaura, 83 y 364 y Vallbona 162 ab 561 respectivament; més 19 fora de població y altres 458 cases y alberchs escampats pera los serveys agrícols, ab una població total de 1,034 habitants de fet y 1,096 de

dret. En lo cens de 1359 tenían Montblanquet, 13 fochs; *Roca Laura*, 19 en la Veguería de Montblanch. L'any 1831 figuran en lo Corregiment de Tarragona y subdelegació de Montblanch: Vallbona, ab 145 ànimes y Rocallaura ab 45; lo senyoríu d' abdós pobles era de la Abadessa del Monestir de Vallbona. Les dues parroquies y la sufragànea de Sant Andréu de Montblanquet, corresponen al arquebisbat de Tarragona. Se celebra la festa major en les tres localitats los díes dels seus patrons o sia 27 de Setembre; 10 d' Agost y 30 de Novembre respectivament. En aquesta jurisdicció y parroquia de Sant Llorens de Rocallaura, radicava lo cèlebre santuari de Nostra Senyora del Tallat qual imatge se venera actualment en la esglesia derrerament nomenada.

Les produccions consistexen en grans, ví, pastures, y oli, havent-hi quatre prempses pera la molta de les olives y un poch de bosch.

Hi ha dintre de la població un convent de MM. Bernardes, que ha donat nom al poble, y que per la seva importancia, lo meteix que lo santuari del Tallat, estudiarèm apart.

Les aygues de Rocallaura se recomanan pera les enfermetats de la orina.

Escoles de noys y de noyes. Districte electoral de Cervera.

Notes històriques.—Lo Monestir.—Lo poble de Vallbona ha près lo nom del famós Monestir de monges bernardes, que hi existeix des de lo derrer terç del segle XII. La fundació d' aquesta casa relligiosa s' atribueix al noble Ramón de Anglesola, al qual los vehins de la Sagarra anomenan Sant Ramón de Vallbona y se senyala lo lloch del séu enterrament demunt de la rexa lateral que tanca lo combregador de les monges.

Diu la tradició que lo noble de Anglesola s' havía retirat del món, escullint pera fer vida penitent, les soletats del Tallat y de la *vallis horrida*. Lo comte de Barcelona Ramón Berenguer IV li cedí en 1157 lo territori de Colobres (després Tallat) pera que hi pogués fundar un monestir que trobàm tot seguit establert sots la orde del Cister y direcció de la primera abadessa donya Oria de Ramírez. Tal fóu lo predicament de Ramón de Anglesola, que hòmens y dones de la noblesa, se posavan baix la seua direcció. Allavors erigí altra casa a Vallbona que no va tenir abadessa fins l' any 1176, y després d' haver mort aquell, baxant a governar-lo Oria de Ramírez y ab ell se va confondre més endevant lo de Colobres.

Lo poble no existí fins al segle XVI. Lo Concili de Trento disposà que los convents de relligioses en clausura que se trobavan en despoblat, se traslladessin a altres monestirs dintre de les ciutats o viles. Allavors va ésser quan lo de Vallbona oferí ventatjoses proposicions als vehins del proper poble de Montesquíu, que quedà desert, passant a ocupar les habitacions que se construiren al entorn del Monestir, conreuant les terres que los varen concedir, reco-

nexent tan sols lo dret de senyoríu. Al acabar lo segle XVI era lo poble envoltat de murs ab tres portals que li donavan entrada; lo de la procura; lo del molí y lo de *dalt*, que ha arribat fins als nostres díes. La data de la traslació del poble se fà coincidir per los anys de 1570, y de que abans no existía, ne tením una prova negativa en lo cens que va fer-se en 1416 dels pobles de la Baronía, després d' haver sigut delmats per una peste, entre los quals no hi figura Vallbona (195).

Clixé de Lluís Marián Vidal

Vallbona de les Monges. — Lo Monestir

Del poble de Montesquíu, ne tením noves constants des de lo segle XIII que han sigut çuydadosament ordenades per Mossèn Bergadà en la monografía que té escrita sobre Vallbona y Tallat. Pretenent lo castell y poble de Montesquiu los monestirs de Poblet y de Vallbona, en 1238 los compromissaris nomenats lo reconegueren a favor del segón emprò ab la obligació de pagar al primer la quantitat de 400 morabatins. En 1242 se determinà que los delmes fossen repartits entre lo Arquebisbe y Capítol de Tarragona de una part

(195) Lo esmentat document atribueix a Olmells de Nagaya, 20 cases; a Vilamanyanó (actualment Vilet), 6; Rocafort, 12; Montesquiu, 8; Rocallaura, 11 y Llorens, 6.

y la Abadessa de Vallbona, d' altra, que adquirí axí meteix en 1284 per preu de 3,700 sous barcelonins tots los censos que en aquell poble tenían Bernat de Solà y Elisenda sa muller, que habitavan en dit castell.

En 1315 Guillém de Guardia va vendre a favor dels germans Pere y Joan Gener, lo senyoríu y dominicatura de Puig Colobres, nomenat també Puig del Tallat, enclavat entre los térmens de Montblanquet, Rocallaura y Guardia de Blancafort.

En 1334 lo convent arrendà a Jaume Gener y Pere Escuder, per quatre anys y preu de 6,000 sous lo castell y terme de Montesquiu, poble que durant lo segle XV continuà feudatari de la Baronía del repetit Monestir.

En la erecció del convent hi prengué mólt activa part D.ª Berenguera de Cervera, a la qual se considera cofundadora. Des de allavors, la *vallis horroris* o *solitudinis*, com se la anomenava, se convertí en la plàcida *Vall-bona*, mercès a la influencia exercida per lo Monestir que ja en lo séu començ era una de les més importants cases relligioses de Catalunya; preponderancia que fóu cada día més crexent, degut a la especial predilecció que per aquella han sentit sempre les nobles dames de la nostra terra, quan despreciant les vanitats humanes, han cercat en la solitut del claustre un lloch apropòsit pera millor practicar los consells evangèlichs.

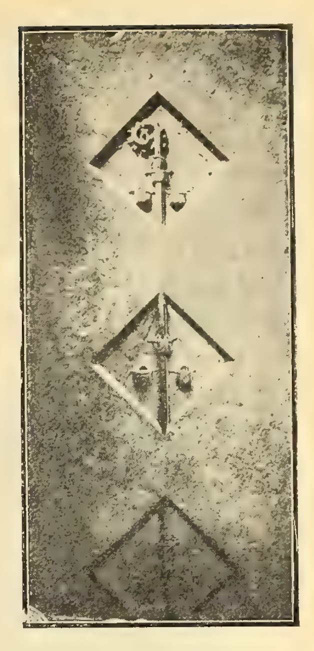
Lo abaciologi nos posa de manifest un seguit de cognoms ben coneguts entre les més distingides families, podent-se apreciar los respectius escuts nobiliaris en les lloses sepulcrals que tancan les despulles de les abadesses, que al ensemps tenen un valor artístich inapreciable, puix venen a constituir ab la seva ornamentació, una interessantíssima mostra dels estils que s' han anat succehint fins al passat segle.

Oria de Ramírez, 1177-1190?—Emparentada ab les cases reyals de Navarra y Aragó, fóu la primera abadessa de Vallbona. *Ermesendis de Rubió*, 1190-1209. Tenía parentíu ab lo Fundador. Durant lo séu govern va erigir-se lo monestir de Sant Hilari de Lleyda, filial del que estudiàm. *Eldiardis de Ager*, 1211-1230. Era filla de la cofundadora D.ª Berenguera. Va veure engrandir-se considerablement la casa ab diferentes dexes y donacions. Ab motíu d' haver prés l' habit Dolça de Passanant, hereva del castell de Montesquiu, aquest y les seves proprietats passaren a formar part de la Baronía de Vallbona. *Ermesindis de Fontova*, 1230-1247. Va vendre lo poble de Boldú al monestir de Poblet y se arreglaren en la forma que ja tením coneguda les diferencies hagudes ab lo Capítol de Tarragona. *Eldiardis de Anglesola*. 1249-1259. Era de la familia dels fundadors. Lo monestir obtingué importants donacions de D. Jaume lo Conqueridor. Renuncià la dignitat en 1259. *Arnaida de Altarriba*, 1259-1267. La vescomtessa de Bas donà al monestir lo castell y terme de Olmells de Nagaya. Conseguí altres donacions. Algunes relligioses passan al convent de Zaidía, que acabava de fundar D. Jaume lo Conqueridor. Renuncià en 1267. *Gerònima de Cardona*, 1267-1270. Dexà lo càrrech als

tres anys, essent elegida *Elisendis de Timor* lo día 11 de Desembre de 1270 y renuncià lo 3 d' Abril de 1273, en que fóu per segona vegada nomenada *Gerónima de Cardona*, qui governà des de 1273 a 1282. Durant lo séu abadiat foren traslladades al monestir les despulles mortals de la reyna D.ª Violant y de D.ª Sanxa (any 1275). Renunciada la prelacía, li succehí *Gerónima de Queralt* en 1282, desempenyant ab gran prudencia lo séu comès, fins que se retirà l' any 1294. *Blanca d' Anglesola*, 1294-1328. Comprà part del feude de Rocallaura. Creà la plaça de un Notari en la Baronía del Monestir. Dexà escrites moltes advertencies pera les relligioses. *Alamanda de Avinyó*, 1328-1340. Reorganisà la part administrativa del convent y possessions. *Elisenda de Copons*, 1340-1348. Es la temporada més esplendorosa del monestir, que arribà a comptar 75 religioses. *Berenguera de Anglesola*, 1348-1377. Los vassalls de la Baronía de Vallbona són excluits del treball pera la construcció dels murs de Montblanch, perquè dit monestir ja tenía lo castell de Olmells pera resguardarse. *Sibila de Anglesola*, 1377-1379. *Saurina de Anglesola*, 1379-1392. Adquirí la jurisdicció civil y criminal dels pobles y llochs, proprietat del Monestir. *Constança de Cabra*, 1392-1401. En 1393 se fundà lo benefici de Nostra Senyora del Claustre, en la capella del Sant Esperít de la petita esglesia de Santa María, la antiga, de Vallbo-

Blanca de Anglesola
† 1328

Blanca de Caldes
† 1446

Desconegut

Elionor de Vilafranca † 1547

na, sobre lo qual tinguè després lo Monestir lo dret de presentació. *Galdosa de Alemany*, 1401-1419. Per manament reyal, ordenà lo cens de la Baronía, de que abans hem parlat. *Violant de Perellós*, 1419-1422. *Blanca de Caldes*, 1422-1446. Durant lo séu abadiat se feren grans millores en lo Monestir, com la construcció del claustre major, la sala capitular y lo refetó. Manà que fossen ordenats los documents existents en l' arxiu. *Beatríu de Far*, 1446-1455. *Aldonsa de Caldes*, 1455-1468. En lo séu temps hi havían vintiuna relligioses. *Violant de Sestorres*, 1468-1479. En 1475 va trobar-se la Mare de Déu del Tallat. *Francisca de Guimerà*, 1479-1503. Pertanyía a la noble

Magdalena de Areny
y de Toralla † 1683

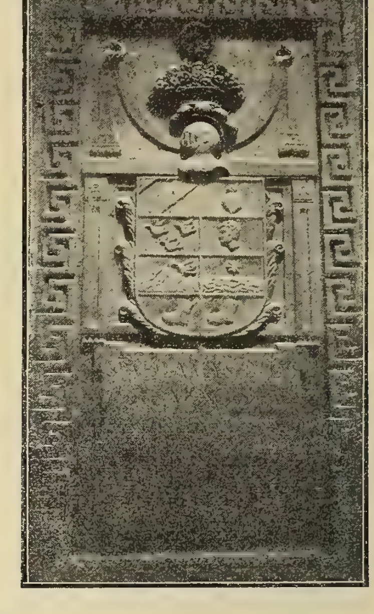
María Roger de Lluria y de Magarola
† 1701

familia que possehía los castells de Guimerà, Belltall, Nalèch y Ciutadilla. Inventarià les rendes del Monestir. D' acort ab l' Abat de Poblet, instà a D. Ferràn lo Catòlich, pera que lo senyor de Solivella dexès la administració del Santuari del Tallat, lo qual fóu conseguit en 1482. *Lluisa de Majà*, 1503-1507. Ordenà fossen guardades ab pany y clau les quantitats procedents de les proprietats del Monestir. Nomenà dues relligioses ab lo càrrech de porteres. *Aldonsa de Pallarés*, 1507-1510. Va obtenir permís pera que les Abadesses poguessen fer celebrar misses en altar portàtil. *Beatríu de Copons*, 1510-1537. Feu recapitular les rendes de la Baronía y en 1511 manà acabar lo cimbori de la esglesia. *Aldonsa Vilajasana*, 1537. Morí lo meteix any. *Elionor de Vilafranca*, 1537-1547. Ordenà reedificar lo refetor y construir la capella de Sant Cristòfol, en la que fóu enterrada. D. Carles I, en 1545 va pendre

lo monestir baix la seva reyal protecció. *Joana de Vilafranca*, 1547-1554. *Gerònima de Boxadors*, 1554-1562. Lo rey D. Felip I de Catalunya y II de Castella, en 1560, posà sots sa protecció lo monestir. *Estefanía Piquer*, 1563-1576. En lo séu temps se establíren a Vallbona varies families de Montesquíu. *Arcàngela de Copons*, 1576-1601. Morí als 90 anys. *Gerònima de Pons y de Icart*, 1601-1603. *Dorotea Ferrer*, 1604-1626. Ab lo séu tacte y prudencia logrà realçar lo monestir, tant en lo espiritual com en sa part material. Dels seus bens pagà lo retaule del altar major. *Victoria de Vallbona*, 1626-1628. Després de la seva mort quedà lo convent quatre anys seguits sense abadessa, fins que fóu elegida *Leocadia de Ricart*, 1631-1657. Malgrat los calamitosos temps per que passà Catalunya durant lo séu abadiat, no se-n ressentí la bona administració ni lo govern del Monestir, recapitulant les seves rendes. *Agna María de Sullà*, 1657 1658. Obtingué dels duchs de Cardona 52 càrregues de sal anyalment. Traslació de la imatge de Nostra Senyora del Claustre, a la capella de Sant Cristòfol. *María Angela de Sullà*, 1658-1662. Llegà riques joyes a la esglesia y cuydà la administració. *Magdalena de Areny y de Toralla*, 1662-1683. Era filla dels barons de Claret. Manà construir lo cadiràm del chor. En 1669 foren traslladades les despulles del fundador, des de la esglesia de Santa María la antiga a la esglesia del Monestir. Dexà escrit un llibre pera la direcció de la casa. *María de Borrell y de Aquitania*, 1683-1701. Ordenà la construcció del altar de la Cena que hi ha dintre del chor. Va obtenir de Roma la concessió de ésser altar privilegiat lo major de la esglesia. *María Roger de Lluria y de Magarola*, 1701. Morí als tres mesos de ésser elegida. *Agna María de Castellví y de Pons*, 1701-1711. Durant l' abadiat posà de relléu les bones qualitats de govern que possehía. *Emanuela de Cortada y de Pujalt*, 1716-1747. Féu construir la sagristía que actualment existeix. Va socórrer les necessitats dels pobles que tant havían patit durant les guerres. *Catarina de Borràs y Carbonell*, 1747-1748. Morí als sis mesos de haver sigut elegida. *Agnès de Cortit y Colomina*, 1748-1761. Manà construir lo locutori. Donà l' habit a vintiquatre senyores y tres donades. *Teresa de Riquer y de Sabater*, 1767-1802. Contribuí ab la quantitat de 1,000 lliures pera la guerra contra de França, en temps de Carles IV. Mentres governà, se construí l' actual retaule del altar major. *María Ignasia de Castellvi*, 1802-1806. Féu construir les escales de la plaça del Monestir. *María Josefa de Moxó y de Francolí*, 1807-1811. Ab motíu de la guerra de la Independencia les relligioses hagueren d' abandonar lo convent des de lo día 28 de Febrer fins al 4 d' Abril de 1809, en que hi tornà la abadessa ab cinch monges. Al poch temps varen haver de sortir-ne altra vegada y no hi tornaren fins passats quatre anys. Durant dita guerra, les relligioses Bernardes de Tamarit de Litera se refugiaren a Vallbona, ahont varen estar cinch mesos. *Lluisa de Dalmàu y de Fals*, 1815-1853. Les commocions polítiques que se desenrotllaren des de que va pendre possessió del Abadiat, posaren de manifest les excelents qualitats de govern de la senyora de Dal-

màu. L' any 1835 estigueren les monges cinch o sis mesos fora del convent; en 1828 y 1845, respectivament, va contraure germandat ab lo de Sant Feliu del Mercadal (Gerona) y lo de Zaidin (Valencia). *María Isabel de Gallart y de*

María Ignasia de Castellví † 1806 María Josefa de Moxó y Francolí † 1817

Clixés de A. Mas

Grau, 1854-1872. Era natural de Reus. Trobant-se lo convent en mal estat econòmich després de la desamortisació, tingué la sort de que hi entrés D.ª Teresa Dalmàu, qui ab los seus bens remeyà la crítica situació.

Ab posterioritat a la mort de la abadessa derrerament anomenada, ha cambiat bastant l' aspecte d' aquesta casa, havent-se axecat un nou edifici.

La abadessa tenía autoritat en los pobles que composavan la Baronía y nomenava los alcaldes. Tenía lo dret de presentació dels beneficis curats de Vallbona, Olmells y Prexene y dels quatre beneficis simples que radicavan en lo Monestir. Com a senyal de la seva dignitat, usa lo bàcul y una mena de estola. Quan se feyan rogatives, se portava en processó la imatge de la Mare de Déu del Claustre, Patrona de la Baronía.

Al Reyal monestir de Vallbona deuen la seva fundació los de Sant Hilari (Lleyda); Santa María de Vallsanta y Santa María de la Bovera (Guimerà); Santa María del Pedregal (Talladell); Santa María de Bon-repòs (Montsant); Santa María de Vallvert y Santa María de les Franqueses (Urgell) y Santa María de Zaidín (Valencia).

Al primer cop de vista, se veu que esglesia y monestir han sigut fruyt de diferentes èpoques, a judicar per la diversitat d' istil que s' hi repara en algunes de les seves parts. La impressió que s' experimenta al arribar a la plaça

es intensa; a un costat la nau principal gòtica coronada per elegant cimbori de filigranats crestells, lluheix entre senzills contraforts los seus calats finestrals, llarchs y estrets, enfondits en lo mur, quin gruix puja disminuit de la meytat en amunt; y apoyats en la paret, descansant sobre de columnetes aparexen cinch sepulcres, provablement del segle XIII, dels quals un porta les armes de la casa de Cardona, altre entre flors y castells, s' hi llegeix lo nom de Margarida Deza, y los tres restants s' ignora los personatges a qui serviren d' enterrament.

Clixé de J. de Romero y de G.

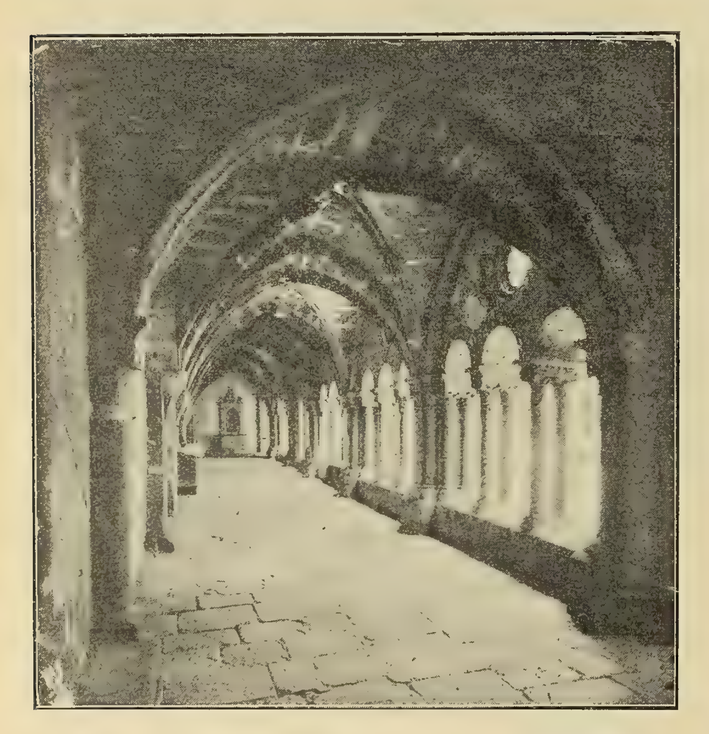
Vallbona. — Porta de la esglesia del Monestir

Al costat de ponent s' allarga lo braç esquer del creuer, de la més antiga construcció, ab la romànica porta en la metexa plaça. Està formada per archs en degradació en un còs avençat, lo derrer dels quals porta unes anelles angulars: a banda y banda, columnes ab senzills capitells de fullatge y en lo timpà, representada la Verge ab lo Fill y dos àngels: més enfora, arch adovellat resseguit per una pestanya y al dessobre unes arquacions a manera de cornisa propries d' aquell estil, que continuan la forma de la doble vessant que pren la part superior. La planta de la esglesia es de creu llatina, podent-s' hi observar lo trànsit del art romànich, des de l' absis al creuer, al gòtich, que desplega les característiques nervatures en les esbeltes voltes de la nau principal, demunt de la qual s' enlayra lo famós cimbori reforçat ab contraforts, en quiscún dels ànguls rematats per treballats pinacles. Entre aquests, dessobre los ayrosos finestrals que adornan les vuyt cares, una cresteria perfectament armonisada ab l' agut xapitell que corona lo conjunt. Corresponent al creuer, hi ha altre cimbori molt més baix y de factura més senzilla, de construcció anterior al abans descrit.

Lo cor ocupa la nau principal, essent tancat per una rexa de ferro que

separa la clausura. D' aquest se passa al claustre, obra admirable, en diferentes èpoques construida y tan ben descrita per la autorisada ploma del malaguanyat escriptor D. Antoni Aulestia, que no podèm dexar de reproduhir los principals paragrafs a ella referents:

«La galería de llevant, coetànea sens dupte de la primera construcció de la esglesia, té ses voltes d' archs apuntats, quals aristons venen a descansar en les parets en unes carteles en forma de mitges piràmides invertides, que apoyan també unes pilastres. En la part exterior està dividida la paret en varis archs apuntats, sostinguts per columnes y pilastres romàniques ab capitells de fullatge, subdividits cada arch en tres semicírculs més petits descansant en columnes parellades. L' espay des de la línea d' aquexes arcades fins al vèrtix de la ogiva, lo ocupa un rossetó adornat ab unes columnetes en disposició radial. Les galeríes de ponent y mitgdía, oferexen més senzillesa, puix consistexen en series de tres arquets en plè cintre apeats en fexos de columnes.

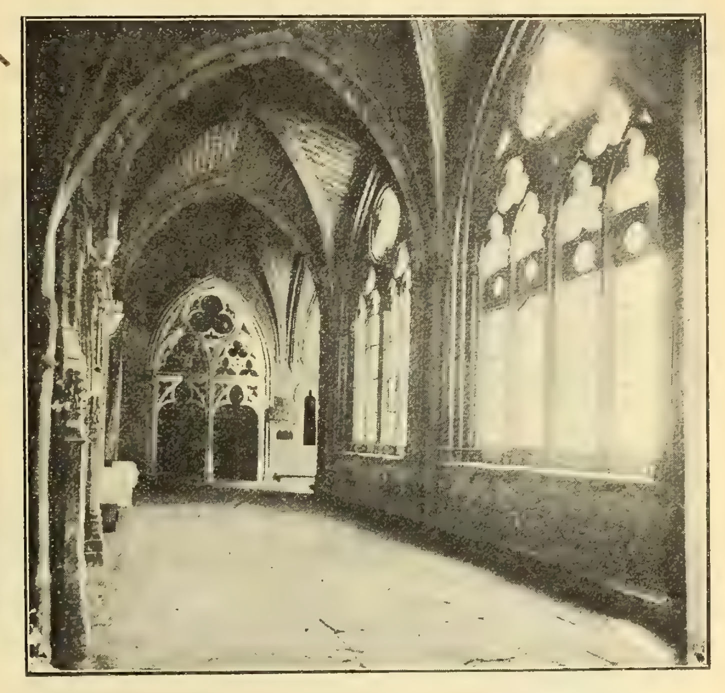
Clixé de A. Mas

Vallbona.—Galería romànica (transició) en lo claustre del Monestir

»La galería N., o sía la del costat de la esglesia, presenta tota la expansió del art gòtich, dihent ben clar lo grau d' esplendor que les ordes monàstiques havían alcançat en lo segle XV, quan la abadessa Blanca de Calders (1422-1446) governava la comunitat. Les proporcions són verament grandioses. La galería es mólt més alta que les restants. La forman una serie de arcades ogivals interpolades en la part del jardí, ab matxons mólt sortits. Les arcades estàn adornades en sa part superior, per un trilobat que se apoya en altres dues ogives interiors, que tenen altra vegada lo meteix ornament apoyat de igual manera y sostingut tot per tres columnetes de cisellats capitells.

»En lo cornisament d' aquesta galería corre una serie de ojives repetides, sostingudes per unes testes totes variades. L' interior té a un costat un altar barroch sortint del mur y la porta que dona al chor, y al fons la Sala Capitu-

lar, ample espay ab volta, que reb llum per una portada sumptuosa. Forman aquesta, una gran ogiva que forada lo mur y flanquejan primes columnetes. Omplen la part superior uns calats iguals als de les arcades de la propria galería, apoyats en un travesser que corre horizontalment a nivell de la arrencada del arch. L' espay quadrat que resulta en la part inferior, està partit per una columneta, subdividintse en dugues entrades o portes que acaban dessota del travesser per uns calats laterals.»

Clixé de A. Mas

Vallbona. — Galería gòtica del claustre

En lo presbiteri de la esglesia se conservan dues sepultures. La del costat de la Epístola correspòn a Donya Violant de Hungría, segona muller de don Jaume lo Conqueridor; y la de la banda del Evangeli atribuida a la filla de aquella, Donya Sanxa (196). Ademés dels nomenats, hi han en lo monestir de que nos ocupàm, los següents enterraments: en l' altar de Nostra Senyora del Roser, los de D. Felix Alemaso y de Toralla y D.ª Beatríu de Toralla, senyors del castell de Guimerà, traslladada aquesta derrera des de lo monestir de Vallsanta. En lo propri convent foren soterrades les despulles de D.ª Guilleuma, comtessa de Pallars; en 1211, D.ª Berenguera de Cardona; en 1221, D. Arnàu de Rubió; en 1252, D.ª Agnès de Cervera y en 1823, D.ª María Gabriela de Bellet y de Mercader.

(196) «No mereix cap crèdit la inscripció que díu ésser de D.ª Sanxa, Reyna de Castella, per ésser feta en temps mólt modern, puix que en 1738, al donar compte Fr. Francesch Camprubí y Lluch al General del Cister de les preciositats del convent de Vallbona, manifesta que en los nomenats sepulcres sols hi ha escuts, però no parla de inscripcions, per més que equivoca lo nom de D.ª Sanxa y axís ho dòna a entendre al dir que es D.ª Elionor, filla de D.ª Violant de Hungría, la allí enterrada. En un escrit del segle XIV, conservat a Vallbona, consta a 10 de les kalendes de Novembre: «Translata est Domina Joles Regina Aragonium et Sanctia filia ejus anno Dni. MCCLXXV» y a 8 de les kalendes de Maig diu «Obiit Dna. Sanctia filia Regis Aragonium.»

Possehía aquest monestir, infinitat de obgectes dedicats al culte, de gran valor arqueològich.

Priorat del Tallat.—Lo santuari del Tallat se remonta, segons tradició, al any 1475, en que fóu trobada la sagrada imatge per un pastor fill de Rocallaura, estant al servey de Ramón Berenguer de Llorach, senyor del castell de Solivella. Aquest prengué la esglesia que se edificà a la serra del Tallat, sots la seua protecció y fins conseguí del Abat de Poblet un monjo que cuy-

Clixé de Narcís Cuyàs

Galería gòtica del Priorat del Tallat, tal com apareix reconstruida en lo castell de Santa Florentina de Canet de Mar

dava del culte de la Mare de Déu. Fóu gran la devoció que despertà entre los pobles de Blancafort, Solivella, Rocallaura y Montblanquet, extenent-se tot seguit a les comarques properes (197).

La imatge es de marbre blanch, de poch més d' un palm d' altura y està

(197)
Mare de Déu del Tallat
que alta vos n' heu pujada
a la vista del Urgell
de la Conca (de Barberà) y la Segarra.
(Cant popular).

representada en posició dreta, porta l' infant Jesús a la mà esquerra, tenint un àngel a cada costat ab una estrella y una palma. N' hi ha una copia a St. Martí de Maldà y se-n trobà una altra en unes excavacions del antich temple de Sant Llorens de Rocallaura.

D. Joan II, des de Lleyda en 1475, concedí al monjo sagristà de Poblet, lo privilegi de poder viatjar per los dominis de Catalunya y Aragó, al obgecte de recullir almoynes pera lo culte del Tallat. Encara s' hi va pendre més interès D. Ferràn lo Catòlich, al construir-se y traslladar-se en 1493 la Santa Imatge al nou temple que s' acabava de bastir mercès a la munificencia reyal; havent sigut per éll y sa muller visitat, segons la tradició que no podèm comprovar, per haver desaparegut l' arxíu de Poblet ahont constaría.

Lo propri rey D. Ferràn cedí lo santuari del Tallat al monestir de Poblet en 20 d' Abril de 1509, instituint-se seguidament lo Priorat que existí fins al 1822. Abandonat lo santuari, lo día 8 de Març del esmentat any fóu traslladada la imatge a Rocallaura junt ab altres obgectes del culte, apart de los que varen distribuir-se entre les esglesies de Blancafort y Montblanquet (filial de Rocallaura).

En la antiga parroquia de Rocallaura se construí ab posterioritat un camaril dedicat a la Verge del Tallat, quina primera pedra portada del vell santuari, va colocar-se lo día 24 de Juny de 1900, essent inaugurat lo día 2 de Setembre del meteix any, celebrant-se una gran festa ab tal motíu.

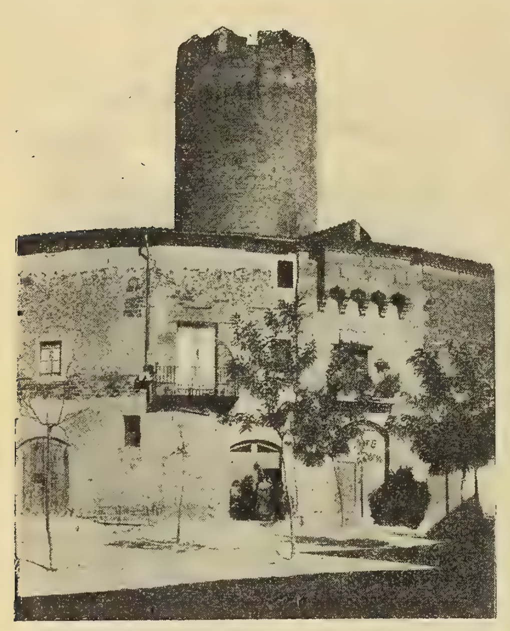
Des de que sigué abandonat lo santuari, les antigues construccions, en les que s' hi observavan exemplars interessantíssims del derrer període del estil gòtich, han anat desaparexent de mica en mica. Ab tot podèm donar-nos per satisfets de que no hajan desaparegut de entre nosaltres moltes d' aquelles venerables despulles, de les quals se-n guardan belles mostres en lo castell de Santa Florentina, de Canet de Mar, propietat de D. Ramón Muntaner, devent fer particular esment de la esbelta galería ab historiats capitells, quína fotografía publicàm.

Bibliografía.—«Memoria histórica de la Imagen y santuario de Nuestra Señora del Tallat,» per Ramón Bergadà Pvre.—«Monestir de Santa María de Vallbona de les Monges y Priorat del Tallat,» per Antoni Aulestia, en «l' Album pintoresch Monumental de Catalunya» publicat per la Associació catalanista de Excursions científicas.—«Segarra y Conca de Barberà, per la Mare de Déu del Tallat. Costums y tradicions» (Aplech de poesíes), per Joseph Iglesias Guizard.—«Viatge a Vallbona de les Monges,» per M. Herrera, en lo «Butlletí del Centre Excursionista de Lleyda,» Núms. 1-3 de 1908.—«Monestir de Vallbona,» per J. Pleyan de Porta, en l' Album de Lleyda y sa provincia.—Pau Piferrer, en «España y sus monumentos.»

Verdú

Vila en l' extrém oriental del plà d' Urgell y ponent de la Sagarra, a 4 kilòmetres de Tàrrega, que es la estació de ferrocarril que té més propera en la carretera que puja des de Montblanch a aquella ciutat y Artesa. Afronta lo terme per N. ab lo de Tàrrega; al E. Mas de Bondia; al S. Guimerà, Ciutadilla y Nalèch y al O. Sant Martí de Maldà.

Consta de 487 edificis y 177 cases y alberchs escampats pera los serveys agrícols, ab una població total de 1,844 habitants de fet y 1,975 de dret. En lo cens de 1359 figura en la Veguería de Montblanch ab 128 fochs, nombre que demostra la gran importancia que ja tenía en aquella data la present localitat. En 1831 corresponía al Corregiment de Lleyda y ab los Amprius de Ciutadilla era de la jurisdicció del Abat del Monestir de Poblet y tenía 1,414 ànimes. La parroquia, dedicada a Santa María, es de terme en lo arxiprestat de Tàrrega y diòcesis de Solsona. Celebra festa los díes 9 y 10 de Setembre y 28 y 29 de Janer. Hi ha un altre temple baix la advocació de Sant Pere Claver, que era fill d' aquesta vila, y la capella de Sant Miquel, ab una creu de terme gòtica al séu devant. Les produccions consistexen en grans, molt oli, ví, llegums y pastures. Una línia telefònica lo junyeix ab Tàrrega; té 10 prempses d' oli y la illuminació pública es elèctrica.

Clixé de M. Herrera, facilitat per lo C. E. de Lleyda

Verdú.—Castell y torre del homenatge

Lo que més renòm ha donat a la present vila, són les cèlebres fires que s' hi celebran del 20 al 28 d' Abril, en la que hi concorren compradors y bestiar de llunyes terres y les que s' hi fan lo tercer dissapte y diumenge de Octubre.

La fabricació de sellons y cantis de Verdú es altra característica de la present vila, puix que en tota Catalunya es coneguda aquesta producció industrial que li dóna bons rendiments.

Per lo que a monuments se refereix, apart de la esglesia, hi ha que remarcar-se una artística creu de terme, lo típich dels seus carrers y lo castell senyorial ab la gran torre del homenatge que lo domina.

La jurisdicció fou exercida per lo Monestir de Poblet y la familia de Cervera; essent una bella mostra del poder d' aquell, lo esmentat castell ab los seus graners, sellers espayosos, la gran *Sala de juntes* y la *Torre escapsada* que s' axeca al àngul NO., en quin costat se conserva bastanta cosa de la antiga construcció del palàu. La entrada es per la plaça, observant-se al séu demunt, arràn de la teulada, una interessant barbacana de quatre obertures, que la defensava. La torre de Guayta té uns vinticinch metres d' alt per altres tants de circumferencia. Es tota llisa y té uns finestrals apuntats al

cap de munt. En l' interior hi ha una altra torre inscrita y entre les dues se desenrotlla la escala que puja a dalt

La esglesia parroquial mereix particular atenció, puix totes les èpoques, des de que fóu erigida, hi han dexat marcada la seva influencia. Primitivament sols hi havía una capella dedicada a Sant Nicolàu, compresa des de la meytat de la actual nau central, fins al antich absis, ara enderrocat. Lo millor que pot observar-se en aquesta obra, es lo rossetó y la notable portada romànica de les derreríes del segle XIII, digna pariona dels tipus que hem anotat en altres localitats, estil que té en la porta dels Fillols de Lleyda la més explendorosa manifestació. Les obres portades a terme en lo segle XVI, degueren perjudicar forçosament la antiga fàbrica. La consagració efectuada lo día 15 de Juny de 1586 per D. Joan Terès essent bisbe de Tortosa, consta en una làpida al costat del presbiteri.

Clixé de Agustí Durán

Verdú. — Portada de la esglesia

Segons anota D. Enrich Arderíu, en la ressenya de una excursió a Verdú, de qual treball extractàm les següents notes històriques, lo altar major constituía un bon exemplar del Renaxement, que fóu transportat al Musèu episcopal de Vich. Lo altar dedicat a Sant Flavià, compatró de Verdú, data del any 1636. Inspira molta devoció en los pobles de aquesta comarca la imatge del Sant Christ que se venera en la present esglesia. Entre les joyes que s' hi conservan, deuen remarcar-se una Vera Creu gòtica y una creu processonal.

Abans del any 1191, lo poble y terme de Verdú ja corresponía a la familia dels Cerveres, qui possehiren lo senyoríu, fins que Guillém cedí llurs drets al monestir de Poblet en 1227. En 1203 lo havía empenyorat a favor del nomenat monestir per 1,000 morabatins que li havía facilitat pera la expedició a

Gerusalèm y 1,400 sous y 5 morabatins pera pagar als seus acreedors. La venda efectuada en 1227 va ésser per 3,000 morabatins, aprovant-la D. Jaume y lo Papa Gregori IX. Lo castell havía sigut posat en 1222 baix la protecció reyal. En 1231 l' Abat de Poblet y Guillém de Cervera, que havía entrat en aquell convent, junt ab altres monjos, sotscriuen la renuncia y remissió a favor dels habitants de Verdú, dels mals usos a que estavan subgectes los vassalls (quistía de civades, pernils, gallines; cugucies, ters de vendes de possessions, exorquies y intestats). Lo preu fóu de 120 maçmutinas de or anyals; reservant-se emprò les *decimas, firmamentum; justicias jovas traginas batudas, tiradas et omnem ipsorum dominium et plenam jurisdiccionem.* En quant a la jurisdicció devía referir-se a la civil, puix que la criminal apareix adquirida per l' Abat de Poblet en 1388; y encara en la civil, es de creure hi havía alguna limitació.

En 1348, l' Abat Arnàu de Examús confirmà als vehins de Verdú totes les consuetuts, llivertats, privilegis y usos de que gaudían; confirmació que va ésser otorgada a petició dels Jurats y Universitat (municipi).

Ab motíu del plet sostingut per la Universitat de Verdú contra l' Abat y convent de Poblet, oposant-se al pagament de 3,000 sous que se li exigía per certa subvenció otorgada al rey per la expedició a Sardenya, va celebrar-se una concordia lo día 27 de Abril de 1357, després de la promesa de guardar y cumplir tots los privilegis otorgats, se comprometía dit monestir a no donar may res al Rey, Reyna o primogènit, ni a cap persona, baix esperança de exigir-ho després a la Universitat y particulars de Verdú, salvant lo cas de haver consentit lo previ requeriment que hagués fet en aquest sentit.

Per privilegi del rey D. Pere, otorgat lo día 10 de Setembre de 1378, Verdú conseguí lo dret de celebrar la fira per la festa de Sant March del mes d' Abril y los deu díes consecutius, que s' ha vingut conservant fins als temps actuals, y autorisació pera que hi tingués lloch un mercat los dimecres de cada setmana, posant baix la protecció reyal a tots los qui hi assistescan, exceptuant als malfactors. Privilegi ampliat en 18 de Mars de 1379, donant majors seguretats de salvetat y guiatge als que hi concorreguessen. En 14 de Novembre de 1380, s' autorisà, ademés, una fira per Sant Hilari (13 de Janer) y deu díes més, que actualment no se celebra.

En compensació dels serveys que lo Monestir de Poblet tenía rebuts de Verdú, en 15 de Desembre de 1411, l' Abat d' aquell convent renuncià lo dret que tenía de exigir al esmentat poble, les despeses fetes fins allàvors en la qüestió que sostenían lo Monestir y en Gispert de Guimerà, senyor de Ciutadilla. Per disposició de D. Ferràn d' Antequera, de 13 de Mars de 1415, se traslladà la fira de Sant Hilari (13 de Janer) al 21 de Octubre.

En 1418 tres vehins de Verdú constituiren un censal de 150 sous barcelonins de capital y 11 sous de renda anyal a favor del Hospital. Aquesta benèfica institució ha regularisat la seva administració aumentant les seves rendes.

En 1438 Verdú veu confirmats tots los privilegis y llivertats otorgats per los Abats de Poblet, y en 1449 Abat y poble convenen una avinensa sobre pastures, confirmada en 1474, reservant-se aquell lo delme de corders y llanes contra qualsevol arrendador del terme, delme que havía de presentar lo carnicer de lo metexa vila, excepció feta del bestiar que s' escandellés a la població.

A 17 de Febrer de 1479, los jurats en nom de la Universitat donan a Salvador Ramón una torre que era en lo mur de Vila-closa, a la part del portal de la Font, nomenada *Torre cantonera,* ab la obligació de tenir-la coberta de teula, y en temps de guerra donar entrada y estatge als guaytes y sobreguaytes. Altres noves de caràcter administratíu venen continuades en los extractes dels documents existents en l' Arxíu de Verdú, que publica lo Sr. Arderíu. Confirmació de privilegis, consuetuts y pràctiques, tant escrites com no escrites, y absolució de penes, civils y criminals, etc., de tot lo qual se desprèn la gran importancia que adquirí durant la Etat mitgeval la present localitat.

Ademés de les escoles municipals de noys y de noyes, hi tenen establert un colegi les Germanes Carmelites de Sant Pere Claver.

Per bons camins rodats se comunica ab los pobles dels encontorns.

Districte electoral de Cervera.

Entre los fills notables de Verdú merexen esmentar-se Sant Pere Claver, qual vida es prou coneguda; Joan Terés, mólt entès en les ciencies sagrades, fóu bisbe titular del Marroch, Elna, Tortosa, y darrerament arquebisbe de Tarragona y Virrey de Catalunya. Publicà les Constitucions provincials de Tarragona, l' Arquepiscopologi de aquella Metròpoli y una descripció d' abuell Arquebisbat. Consagrà la esglesia parroquial ahont va ésser batejat, com abans hem fet constar, y morí en 1603 essent enterrat a la catedral de la nomenada ciutat.

Lo Dr. Joan Prim y Gassol, rector de Fondarella va publicà una carta sobre lo jurament de fidelitat a Napoleón y altres escrits relacionats ab la política de aquella revolta temporada, impresos a Berga en 1811 y 1812.

Bibliografía.—Excursió a Verdú, per Enrich Arderíu. «Butlletí del Centre Excursionista de Lleyda», nombres 6, 7 y 8, any 1908.

Vilagrassa

Vila en lo plà d' Urgell, a 14 kilòmetres de Cervera, 3 de Tàrrega y 2 de Anglesola, que són les estacions que té més properes en la vía del Nort. Passa pèl mitg de la població la carretera general de Madrid, de la qual arrenca a poca distancia la nomenada de Tàrrega a Balaguer, en la que hi ha establert servey d' automòvils. Afronta al N. ab térmens de Claravalls, Altet y Tàrrega; al E. Tàrrega y Verdú; al S. Verdú y Prexana; y al O. Bellpuig y Anglesola.

Consta de 166 edificis reunits, 15 fora la població, 10 en lo Mas de Estadella y 69 escampats pera los serveys agrícols, ab un total de 616 habitants de

fet y 632 de dret. En lo cens de 1359 figura en la Veguería de Tàrrega ab 60 fochs y l' any 1831 ab lo terme de Mor era de la ju-

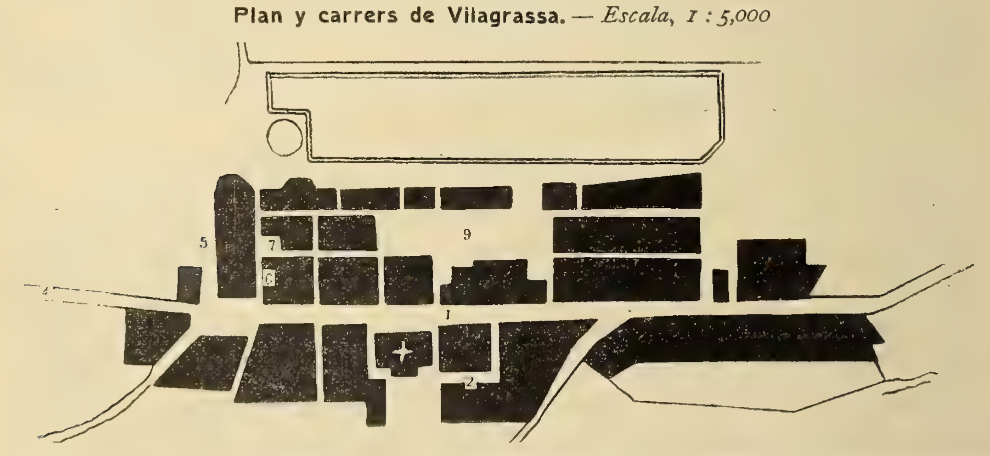
risdicció del marquès de Cerdanyola y tenía 538 ànimes en lo Corregiment de Lleyda.

Vilagrassa. — Portada de la esglesia

La parroquia, dedicada a Santa María, es d' ascens y correspòn al arxiprestat de Tàrrega en la diòcesis de Solsona. Té ademés una ermita sots la advocació de Nostra Senyora del Roser. Celebra la festa major lo día 4 de Setembre.

Lo terme es atravessat de E. a O. per lo riuet Cervera, que baxa exut llarga temporada y per la part extrema de ponent hi discorre lo canal d' Ur-

Plan y carrers de Vilagrassa. — *Escala, 1 : 5,000*

1 Carrer de Tárrega — 2 » del Hospital — 3 Plaça Major — 4 Carrer d' Anglesola — 5 Carrer de Serradors — 6 » de la Font — 7 Plaça del Pou — 8 Carrer del Rossinyol — 9 Plaça del Sitjar — 10 Carrer del Aló

gell. Les produccions més generals consistexen en cereals, llegums, oli, ví, hortalices y aufals. S' hi cría bestiar de llana. Hi han tres molins d' oli.

Escoles de noys y de noyes; camins rodats la comunican ab tots los pobles dels encontorns.

Districte electoral de Cervera.

Vilagrassa va ésser un dels primers llochs entre los municipis autònoms, puix que la seva carta de població es del regnat de Anfòs I, mercès a la qual degué obtenir vera importancia, com nos ho demostra la hermosíssima portada del segle XIII, de la seva esglesia, corresponent al tipu romànich de que hem parlat al descriure la porta dels Fillols de la Catedral vella de Lleyda.

Vilanova de Bellpuig

Lloch en lo plà de Urgell a uns 23 kilòmetres de Cervera y 4 de Bellpuig que es la estació de ferrocarril de que se serveix en la vía del Nort. Té al N. Castellnòu de Seana; al E. terme de Bellpuig; al S. Belianes y al O. Miralcamp. Consta de 280 edificis y 88 cases y alberchs escampats pera les feynes agrícoles, ab una població de 999 habitants de fet y 1,020 de dret. L' any 1831 tenía 320 ànimes en lo Corregiment de Lleyda y lo senyoríu corresponía al duch de Cesa. La parroquia, dedicada a Sant Pere, es d' ascens en l' arxiprestat de Mollerusa y diòcessis de Solsona. Celebra festa lo segón diumenge de Setembre.

Les produccions són les generals del Urgell, quin canal fertilisa lo séu territori y ha sigut la causa del aument observat en la població, segons se desprèn de les notes estadístiques abans apuntades; hi abundan los grans, l' oli, ví, aufals, remolatxa y verdures.

La illuminació pública es elèctrica. Se comunica per bons camins rodats ab los pobles dels encontorns.

Escoles de noys y de noyes.

Districte electoral de Cervera.

Partit judicial de la Sèu d' Urgell

Idea general.—Districtes municipals: Sèu d' Urgell, Alàs, Alinyà, Anserall, Arabell, Arcabell, Arfa, Aristot, Ars, Arseguel, Bellver, Bescaràn, Cabó, Castellàs, Castellbò, Castellciutat, Cavà, Civis, Coll de Nargó, Ellar, Estamariu, Fígols, Fórnols, La Guardia, Guils, Lles, Lavança, Montanisell, Montellà, Musa y Aransa, Noves, Organyà, Pallerols, Parroquia de Ortó, Plà de Sant Tirs, Prats y Sampsor, Prullans, Riu, Serch, Tahús, Talltendre, Toloriu, Tost, Tuxent, Vall de Castellbò, Vilech y Estana.

Consta lo partit judicial de la Sèu dels 46 districtes municipals que acabàm de anomenar, comprenent una ciutat, sis viles, 102 llochs, 17 aldees y 105 caseríus, ab una població total de 20,635 habitants de fet y 23,279 de dret. Les seves afrontacions són: per N. ab lo de Sort y Vall d' Andorra; al E. ab una petita llenca de la Cerdanya francesa en lo municipi de Lles, y Cerdanya espanyola (partit judicial de Puigcerdà en la provincia de Gerona) y part del de Berga, en la de Barcelona; al S. té lo de Solsona y al O. los de Tremp y Sort.

Lo Segre l' atravessa partint-lo en dues seccions quasi bé iguals des de que sortint de la plana de Cerdanya propriament dita, s' endinza en la nostra provincia per lo terme de Prats y Sampsor, de sol ixent a ponent, decantant-se després a Mitjorn axí que emboca l' estret dels Tres Ponts passat la Sèu y entra en la jurisdicció de Solsona més avall de Coll de Nargó. En aquest recorregut reb com a principals afluyents, per la dreta los rierals que devallan de les montanyes afrontació de Andorra, lo Valira, que es lo més important, provinent de aquell territori y los ayguavessos de les serres que separan la conca del Noguera Pallaresa en lo partit de Sort y una petita extensió en lo de Tremp per la part de Boumort. Per la ribera esquerra hi fan cap les torrenteres que se originan en les serres que tancan la Batllía o Baxa Cerdanya, en la comarca de Bellver y en lo macíu del Cadí, de entre los quals lo Lavança es lo que té més curs, originant-se en lo terme de Josa (Solsona).

Lo terrer es mólt accidentat. Fora dels examplaments que ofereix la ribera en los encontorns de Bellver, en lo plà de la Sèu y en lo més reduhit de Organyà, lo que resta es montanyós y trencat, dificultant en gran manera la comunicació entre los respectíus pobles, que sols pot fer-se en la majoría d' ells per mals camins de ferradura.

PARTIT JUDICIAL

E SÉU D' URGELL

PROVINCIA DE LLEYDA

A. Martín, editor.-Barcelona

En la part general tením feta la descripció orogràfica y hydrogràfica que no continuàm en aquest lloch pera no encórrer en enutjoses repeticions; però nos creyèm obligats a remarcar la importancia que abdues seccions tenen en la present divisió territorial. Constitueix la afrontació andorrana en la banda del N. la gran serralada que des de la Cerdanya segueix per la dreta del Segre cap al Valira, continuant enllà d' aquest ríu fins a trobar vers occident la jurisdicció de Sort, entre Os y Tor. Com a montanyes més notables fins que ensopega lo Valira, deuen esmentar-se les de Ellar, Talltendre, Coborríu de la Llosa, Lles, Viliella, Aransa y Bescaràn, ab los ports de Perafita y port Negre de per mitg, de 2,566 y 2,605 metres de altitut respectivament sobre del nivell del mar. Los pichs més enlayrats són la Tossa Plana, de 2,907 metres; Tossal de la Muga, 2,848; lo de Bovinar, a 2,846 y lo Monturull a 2,753. Cap al costat del Pallars, lo port de la Basseta (Sant Joan del Herm) sols arriba a 1,730 metres y lo coll de Cantó, en lo camí de Sort, 1,715 metres, axecant-se lo fil de serra, a mida que va apropant-se a la alta zona pyrinenca. La serra que més relléu consegueix en aquesta comarca, es sens dupte lo Cadí, de 2,638 metres en lo puig de la Canal Baridana, disminuint les seues estrebacions cap als ríus que besan lo séu faldar o brollan de les seues entranyes. Se troba a sol ixent del partit entre lo Segre y lo séu tributari Lavança, limitant lo de Solsona y allargant-se fins al de Berga en la provincia de Barcelona.

Clixé de Pere Arderiu

Encontorns de Bellver. — Garbejant

La altitut sobre del nivell del mar que ateny la ribera del Segre mentres passa per aquesta jurisdicció, varía entre 1,000 metres aproximadament en los encontorns de Bellver y 500 al endret de Coll de Nargó. Aquexa diferencia de altura en lo territori que descrivím, més marcada encara en les regions montanyoses que com hem vist se-n pujan a 2,900 metres, influeix naturalment en les seves produccions, flora y fauna. La zona de la vinya arriba fins a Hostalnòu prop de Martinet. Les fruytes y les verdures abundan en los voltants de Organyà y especialment en lo plà de la Sèu, des de ahont començan a verdejar los prats artificials, de positíus rendiments, mercès a les nombroses cequies que creuan en totes direccions, procedents del Segre y Valira. També s' hi fan

bons cereals y excelentes llegums. Lo bosch ha minvat bastant ab tendencia a desaparèxer lo poch que queda, si no se prenen certes mides pera evitar-ho; lo roure, la alzina, l'abedoll y lo pí, hi tenen terrer abonat, crexent-hi igualment alguns frondosos abetars.

Los pasturatges que se troban en les seves montanyes, representan un factor importantíssim en la riquesa del país.

Los cabrirols se veuen trescar sovint per los roquerals del Cadí y serres del costat d' Andorra. La caça hi era abans mólt abundosa, havent disminuit notablement degut a la persecució continuada de les perdíus, llebres, guatlles y conills per part dels caçadors poch escrupulosos. La pesca consisteix en anguiles, barbs y apetitoses truytes.

L' aspecte general del país ofereix algunes diferencies a causa de la diversitat de altitut de que parlavam abans y per lo tant del clima, extremadament rigurós durant l' hivern en la part montanyana, ahont aparexen les edificacions cobertes ab la característica llicorella, pera resguardar-se de les neus.

Lo pas dels Tres Ponts, entre Organyà y la Sèu y l' estret de les Cabanotes axí que torna a encongir-se la ribera demunt de dita ciutat, determinan lo límit entre unes y altres comarques de que feyam esment en la primera part de la present obra.

Per lo que a minerals se refereix, devèm anotar, entre les aygues sulfuroses y ferruginoses de la Sèu, les de Arseguel, bicarbonatades-sòdiques silicatades de Lles, aygues sulfuroses, sòdiques silicatades de Musa y Aransa, mines de ferre y platino de Civis, coure, ferre y aygua ferruginosa de Pallerols, mina de carbó de la parroquia de Ortó y encontorns, sofre y pedreres de piçarra de Tahús, mines de lignit de Prats y Sampsor y finalment les aygues sulfuroses ab los importants establiments de Sant Vicents y Travesseres-Senillers.

No hi ha en tot lo partit cap ferrocarril y la carretera de Andorra es sols esplanada en lo séu començament. De manera, que la única vía de comunicació aprofitable es la carretera que des de Lleyda se dirigeix a la Sèu y ha de continuar Segre amunt cap a Puigcerdà, trobant-se aquesta secció un xich atrassada. De la Sèu al establiment de Sant Vicents, està completament llesta, ab servey públich de carruatges. De Sant Vicents a Martinet, se estàn fent actualment los treballs de explanació y des de Martinet a Bellver y Puigcerdà, si bé manca moltíssim pera tenir-la enllestida, hi ha servey rodat entre dites poblacions. Des de 1908 en que fóu establert lo servey de automòvils de Calaf a Pons y Sèu d' Urgell y en 1909 de Lleyda a Pons, la comunicació ab dita ciutat venint de terra baxa, es relativament fàcil y còmoda, puix han desaparescut les dificultats que ofería lo gran recorregut que havía de fer-se forçosament en diligencia. Ara no falta sinó que s' acabe lo tragecte fins a Cerdanya y que continue a travers de Andorra la carretera començada, en espera de que tingan realisació los ferrocarrils progectats que cambiarían de soca arrel la manera de ésser de aquelles comarques.

Ciutat de la
SEU DE URGELL
Revisat per l'Ajuntament
Escala 1:5000

A. MARTIN-Editor.

La industria y lo comerç s' han desenrotllat mólt poch en aquest país a causa de la falta de bones víes de comunicació que ab prou feynes permeten exportar los fruyts sobrers y important los de primera necessitat. Malgrat axò se nota algún moviment a la Sèu, a Organyà y Bellver, en quines localitats hi tenen lloch importants transaccions en les llurs fires de bestiar.

Hi han tres Notaríes demarcades; dues a la Sèu y una a Bellver. Registre de la Proprietat de 4.ª classe.

Districte electoral, Sèu d' Urgell.

Sèu d' Urgell

Ciutat bellament situada en mitg de la plana del séu nom, dominada per les altes serres afrontació d' Andorra y lo encinglerat Cadí; a la dreta del Segre poch abans de ajuntàr-se-li lo Valira, prop de Castellciutat, quins rius fertilisan aquella esplendorosa campinya, la més atractiva de la alta provincia lleydatana y la assortexen d' aygua excelent y abundosa pera totes les necessitats. Altitut aproximada sobre lo nivell del mar, 690 metres. La seva distancia de la capital es de 146 kilòmetres per bona carretera, ab la cual se junyeix en la metexa vila de Ponts als 78 kilòmetres, la que ve de Calaf (32 kilòmetres), que es la estació de ferrocarril més propera en la vía del Nort. En les dues carreteres nomenades, hi ha servey públich de automòvils. De la Sèu a Puigcerdà (51 kilòmetres) no hi ha actualment servey rodat en la secció compresa entre los banys de Sant Vicens y Martinet. Cap a la Farga de Moles hi ha començada la carretera que ha de dirigir-se a Andorra ribera amunt del Valira.

Confronta lo terme per N. ab los de Anserall y Calvinyà; té al E. los de Alàs y Torres; al S. los de Ges y Serch y al O. lo de Castellciutat.

Consta de 486 edificis reunits, 36 vora de la població y 60 cases y alberchs escampats, ab una població total de 3,044 habitants de fet y 2,919 de dret. En lo cens de 1359, figura ab 230 fochs en la Veguería de Cervera. L' any 1831 tenía 1,313 ànimes y lo senyoríu era del bisbe de la propria diòcessis.

Es cap de bisbat y arxiprestat (198) y la parroquia es de terme, celebrant-se festa lo día 7 de Juliol per Sant Oth.

La capitalitat de la diòcessis ab les corresponents oficines governatives, Capítol de la Catedral y Seminari Conciliar, es lo que li ha donat més importancia, axí com hi contribuí també la qualitat de ésser plaça forta de 2.ª classe ab un governador militar. Es residencia de la comandancia de carabiners de la provincia y punt de guardia civil, ab un tinent jefe de línia, del que depenjan los llochs de Sèu d' Urgell, Castellbó, Bellver, Organyà y Tuxent.

(198) Veja-s «Diòcessis» en lo present article.

Té estació telegràfica; administració de corrèus; dues notaríes demarcades; Registre de la proprietat de 4.ª classe; Comunitat de Nostra Senyora de la Pietat; colegi de Germans de les Escoles Cristianes; congregació de Missioners diocessans de la Immaculada Concepció y Sant Ermengol; Relligioses Filles de Nostra Senyora (Ensenyança); Relligioses de la Sagrada Familia (casa professa); Assil de Sant Joseph, cuydat per Germanetes dels pobres; Hospital, escoles municipals y la illuminació pública es elèctrica.

Clixè de Lluis Marián Vidal

Sèu d' Urgell. — Vista general

Lo ram industrial té poca importancia, emprò hi han fàbriques de texits ordinaris, molins fariners y totes aquelles petites industries propries de les localitats que són cap de comarca. Axí meteix compta ab nombrosos establiments comercials, ahont van a provehir los pobles de la rodalía, bones fondes y ben arreglats cafès.

Se veuen molt concorreguts los mercats que celebra los dimars y divendres y les fires del 15 d' Abril y 3 de Novembre.

Les produccions consistexen en cereals, ví, oli, llegums, herbes, verdures y fruytes, que transportan cap a Cerdanya, y cría bestiar de tota mena.

Es cap de Districte electoral.

* * *

Aspecte de la ciutat.— Monuments: Té la Sèu un aspecte complertament diferent de les demés poblacions lleydatanes que hem vingut estudiant. Los elements militar y eclesiàstich en una localitat de tan reduhit vehinatge li imprimexen cert caràcter que al primer colp de vista repara l' esperit menys

observador; de manera que una vegada visitada, ab dificultat s' esborra lo séu recort.

Mes, apart d' axó, la Sèu com totes les capitals de comarca té vida propria demostrada per lo moviment que li dónan l' actíu comerç desenrotllat per la seva mediació en tota aquesta banda de montanya.

Clixé de J. Claverol

Sèu d' Urgell. — Passeig de Tetuàn

Emprò la nota més atractiva de la nostra ciutat es l' art y la naturalesa. Los encontorns de la Sèu ab les arbredes voreres del Segre y Valira; los tons verdosos de la plana enrondada per altes serres clapejades per infinitat de poblets lluhint los aguts campanarets de llicorella; l' ayre frescal dels Pyrinèus y la excelencia y abundor de les aygues que brollan arrèu, són un conjunt de qualitats que difícilment se troban juntes en altres llochs ahont s' han constituit veritables colonies estiuenques. Lo Plà de la Sèu no ha merescut fins ara aquesta preferencia, a causa tal vegada de les males víes de comunicació que tenía ab la terra baxa, que ara, ab les línees de automòvils han millorat.

Alguns dels carrers del recinte vell portan encara lo segell de la antigor, com los carrers Major y de Santa María, mes a la part de fora hi apareix algún que altre detall modern com lo passeig de Tetuàn, que es una verdadera

llàstima no arribe al ríu. Entre los edificis moderns, hi ha que veure lo Seminari Conciliar, l' Assil de Sant Joseph, lo Noviciat de la Sagrada Familia y lo restaurat Palàu episcopal.

Dels edificis antichs, la catedral es lo qui més crida la atenció y de ella nos ocuparèm ab la extensió deguda. La superficie edificada de la ciutat, s' allarga en sentit de N. a S. mólt més que no pas de E. a O. Quatre portes li donavan entrada; la del N., nomenada d' Andorra; la del E., o sía la de

Clixé de Francesch Duarte

Sèu d' Urgell. — Vista de la Catedral

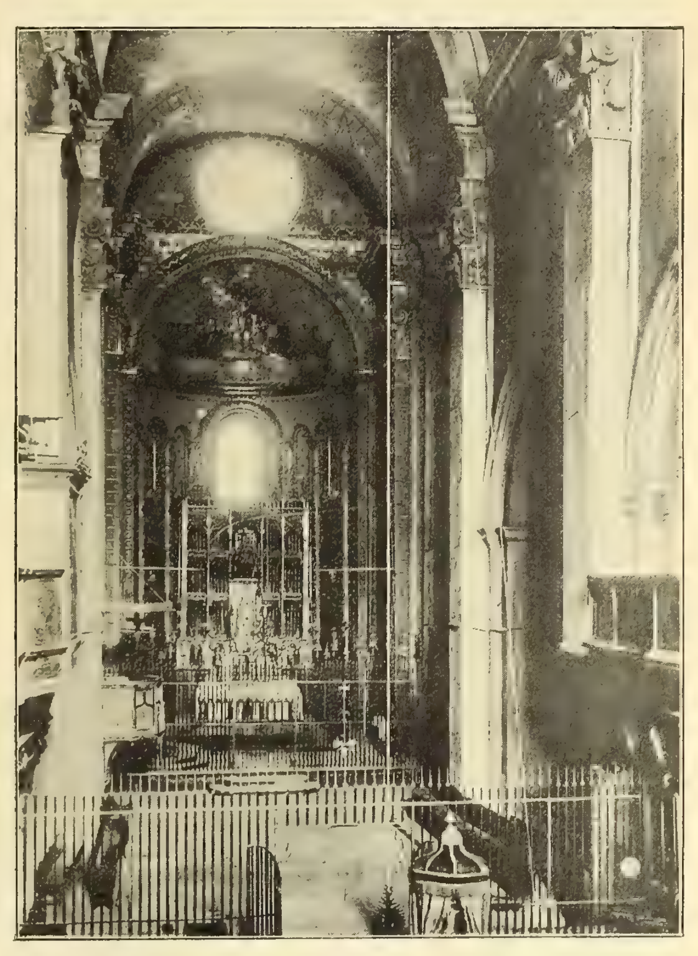
Cerdanya; la de Sant Agustí al S. y la de la Princesa al O. Dos són les principals places: la del Palàu, de 76 metres de llarch per 46 de amplaria, y la de Patalin, de 30 per 28 metres, deven-se esmentar lo carrer Major entre les víes que produhexen més bon efecte.

Com a plaça de armes, té la Sèu tres punts fortificats a uns dos kilòmetres al O. ab Castellciutat de per mitg en quin terme municipal radican. Malgrat axò creyèm oportú parlar-ne en lo present article, per exigir-ho lo major ordre en les materies exposades, a despit de sa poca significació.

La *Ciutadella* era antigament nomenada Torre Blanca. Tant los quartels y magatzems com la torra, són fets a prova de bomba. Al altre turó que s' alça demunt meteix de Castellciutat, en los primers temps de la recon-

questa conegut per *Puiolo Urgelli,* hi ha lo *Castell* ab cinch baluarts y totes les demés dependencies propries d' aquesta mena de construccions, lloch estratègich que avuy queda inutilisat per los avenços de la moderna artillería. Com a vanguardia del Castell y a un mitg kilòmetre de distancia, s' avança la *Torre de Solsona,* vers N., cap a la banda d' Andorra.

Hem dit abans que l' art hi estava dignament representat en la població que anèm descrivint. La prova de semblant afirmació la tením en la catedral y en la esglesia de Sant Miquel, a ella propera.

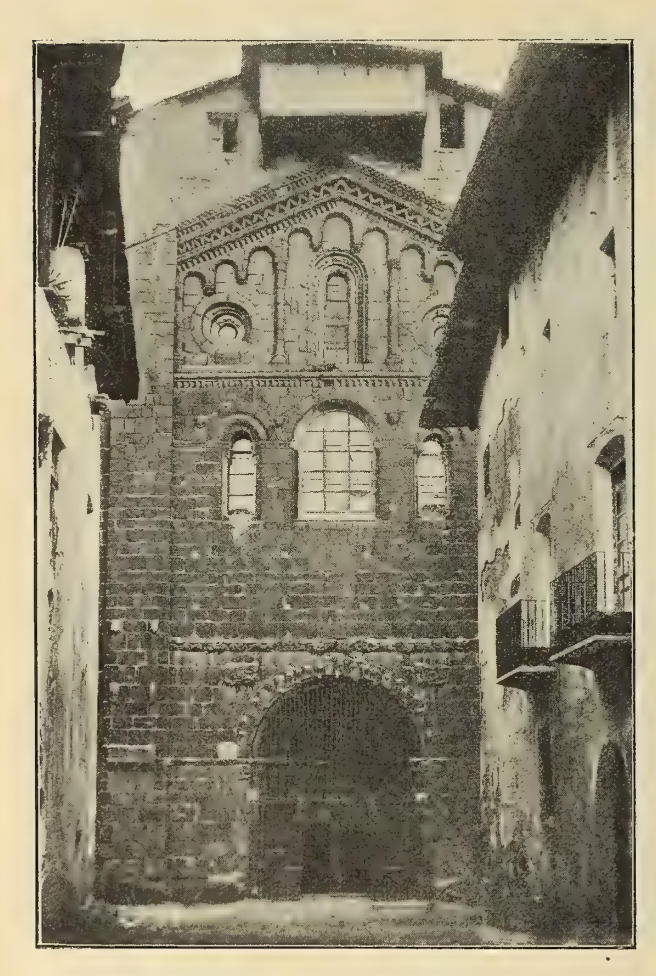
Clixé de J. Claverol

Sèu d' Urgell. — Interior de la catedral

En la secció corresponent al Bisbat d' Urgell se fà ressaltar la antiguetat y importancia de la present diòcessis, que ja trobàm existent en la època visigòtica. La invasió sarrahina ab tot y haver sigut poch consistent en les comarques pyrinenques dexà aterrat lo vell temple de la Sèu, y en los primers temps de la reconquesta, quan los cristians sols dominavan la part montanyenca de la regió occidental de la Marca Hispànica, pensaren en reconstruir la casa del Senyor, veyent lograts los séus desitgs l' any 819, data en que fóu consagrada la esglesia de Santa María de la Sèu urgellesa, segons axís consta en un valiós document, que com tants altres, de extraordinari interès pera la nostra historia, se conservan en aquell arxíu.

Es provable que al poch temps la *Vicus Urgelli,* com allavors s' anomenava a la Sèu, hagués tornat a caure en poder dels alarbs, ignorant-se quan fóu definitivament guanyada, emprò es de creure ho sería abans del any 860, en que l' emperador Carles lo *Calvo* otorgà algunes concessions a la nostra esglesia y al séu bisbe Visat I.

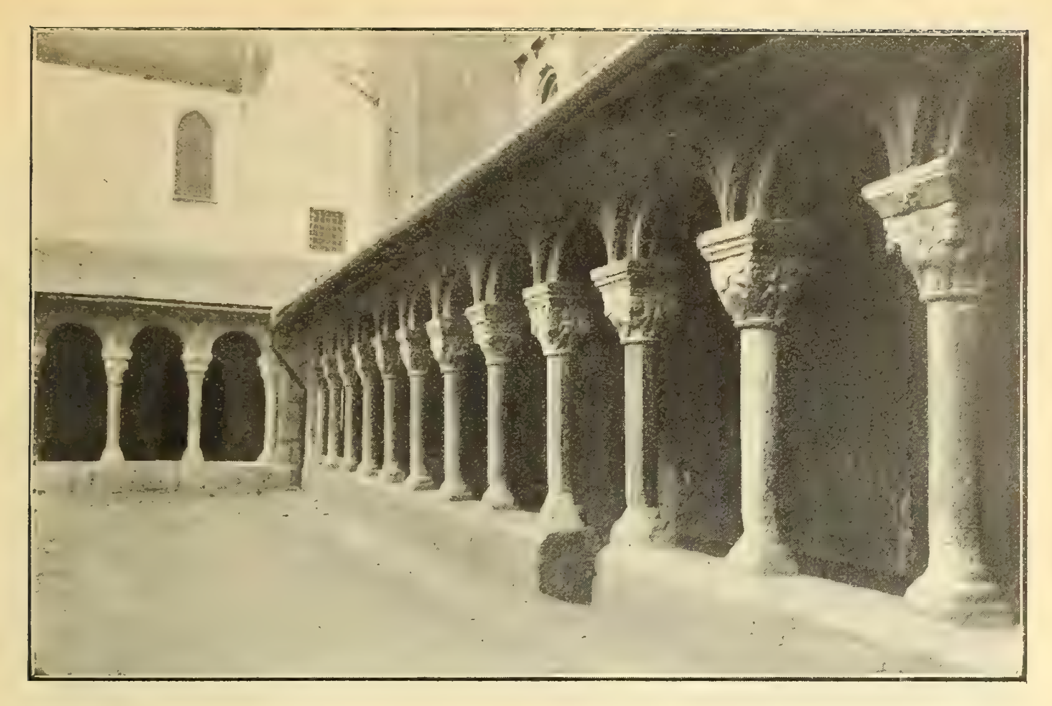
Assegurada la pau en la alta regió urgellesa mercès a la gran volada que emprengué lo comtat al apuntar lo segle XI, en temps del bisbe Salla, se concebé la idea de construir una nova catedral; idea realisada per lo séu nebot y successor Sant Ermengol y completada per Eriball, formalisant-se l' acta de dotació y organisació de la esglesia l' any 1040, extensament ressenyada en un document que publicà la Marca Hispànica. Entre altres personatges assistiren a aquell solemne acte, l' arquebisbe de Narbona, a qual Metropolitana pertanyía, per trobar-se encara Tarragona en poder de infidels, los bisbes de Carcassona, Elna, Roda, Comenge, D.ª Constança, viuda del comte Ermengol II y lo séu fill, allavors menor de etat.

Sèu d' Urgell.—Secció central del frontispici de la catedral

Feta la consagració, no vol dir que les obres estiguessen acabades, sinó que continuaren ab més o menys interrupcions; axí veyèm contractar al bisbe Arnàu de Perexens en 1175 a Ramón *Lambardo,* nom que sembla denotar ofici o lloch de procedencia, puix manifesta Ramón, que cada any tinga pera lo servey, *quatre lambardos* y *jo cinch.* Hi ha qui creu se refereix a la Lombardía, per reconèxer certa influencia exercida per la escola lombarda en les obres efectuades a la Provença, Llenguadoch y Catalunya. De totes maneres, fà notar Sanz y Barrera en la seva notable monografía, que l' arquitecte que progectà aquesta catedral, devía ésser una persona peritíssima y que no sería aquesta a ben segur la única obra que portés a terme. Actualment no la podèm contemplar ab tota la seua integritat per los adefesis que en distintes èpoques han desfigurat lo edifici, més axís y tot, corprèn la severitat de aquella milenaria construcció.

Dos contraforts en lo frontispici acusa la disposició del temple en tres

Clixé de Jaume Viladrich

Sèu d' Urgell. — Claustres de la catedral

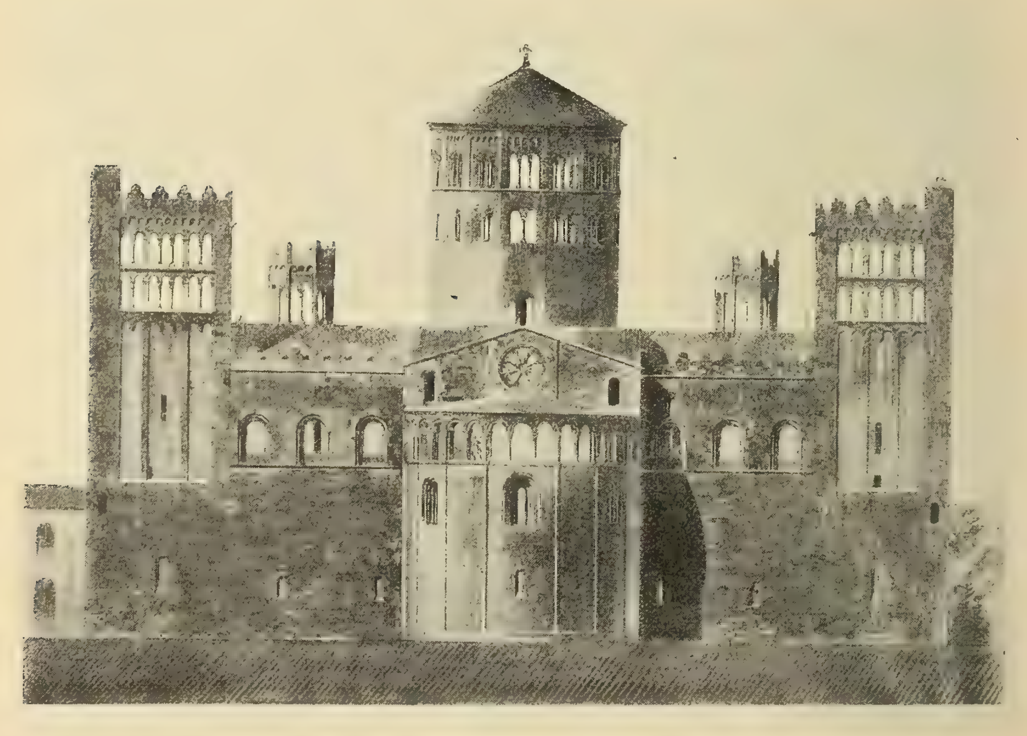
Clixé de J. Claverol

Sèu d' Urgell.—.Absis de la catedral

Sèu d' Urgell. — Restauració de la catedral, segons progecte del Sr. Sanz y Barrera

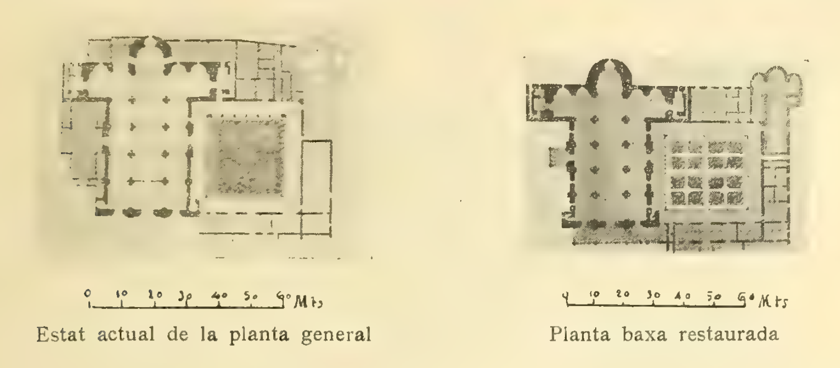
Frontispici

Absis

naus ab les corresponents portes, senzilles les laterals, formades per archs en degradació, sense cap motllura a la part de fora. Lo còs central ofereix mólt més interès en les tres seccions en que se divideix. A la part de baix, la porta té columnes interpolades ab capitells historiats de no gayre complicada factura. Un estret frís, d' admirable execució, representant sers humans y mons-

Sèu d' Urgell.—Restauració de la catedral, segons progecte del Sr. Sanz y Barrera

Estat actual de la planta general — Planta baxa restaurada

tres de tota mena, separa la secció inferior de la central, en la que s' hi obran tres finestrals, més ample y alt lo del mitg que no pas los dos que li fan costat, adornats axís meteix de variades motllures, columnetes, etc.; y finalment una altra motllura correguda de banda a banda, en quins extrems van a finir les vessants de les naus laterals, dóna lloch a la tercera secció, ab coberta a doble vessant, que simula una cornisa ab zigues zagues, quadrets, dentellons y delicats filets, d' ahont se desprenen una serie d' arcuacions, dividit lo tot per esbeltes columnetes en tres compartiments, ocupats per ulls de bou en los dos costats y una finestra al mitg. En conjunt recorda bastant los monuments del Nort de Italia, ab los quals s' ha pretengut posar-lo en relació. A cada angle puja una torre sense acabar, de base rectangular prenent a certa altura la forma poligonal. Al endret de cada porta, en temps posterior, s' hi afegí una barbacana. Altres construccions modernes desentonan igualment ab la robusta torre quadrada que ha quedat també a mitg fer y lo graciós abside ab la ben entesa y original galería que l' envolta al cap de munt, sostinguda per columnetes que moren en una motllura desobre lo gran finestral adornat de columnes, mentres que altres baxan fins al basament, admirable conjunt ahont tot està ajustat al pensament relligiós que presidía en aquestes obres.

Consta l' interior de la Catedral, de tres naus, més alta la central que les laterals. Una restauració mal entesa féu desaparèxer lo típich aspecte del temple de St. Ermengol, convertint-lo en una prosayca esglesia del segle XVIII. Entre los altars de diferents istils, deuen anotar-se los de Sant Ermengol y Sant Oth y lo gòtich altar major de forma mólt semblant al de la Catedral de Barcelona. Lo trascor ha sigut també modernisat.

Al costat de Mitjorn ab una bella porta de paregut decorat ab la principal, hi han los claustres formats per llargues galeríes romàniques quals archs sostenen una filera de columnes ab treballats capitells excepció de la de Llevant que fóu construida en temps mólt posterior sense tenir en compte la igualtat de estil ni la més rudimentaria noció de estètica. Aquests defectes desaparexerían totalment si algún día arribés a portar-se a terme, com sería de desitjar, lo progecte de restauració que de tan notable esglesia té publicat lo erudit arquitecte senyor Sanz y Barrera.

Capitells del claustre de la catedral de la Sèu d' Urgell

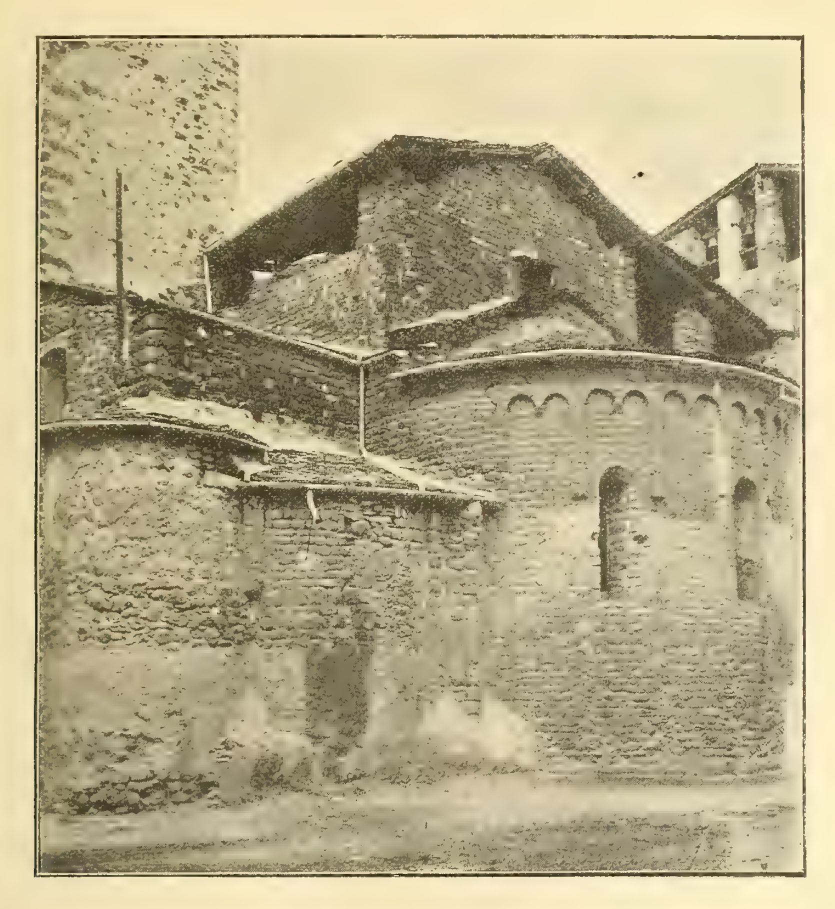
Se conservan ademés riques joyes y un valiós arxíu de excepcional importancia pera la nostra historia mitgeval.

Al parlar de la catedral, entre quals canonges se destaca la figura de don Pau Clarís qui s' immortalisà en l' alçament de Catalunya contra lo govern de Felip III (IV de Castella), no podèm dexar en oblit la immediata esglesia romànica de Sant Miquel adornada ab bellíssimes pintures del segle XII. En los segles XI y XII s' hi professà la regla Agustiniana y los clergues estavan incorporats y eran indivíduus del clero catedral ab lo qual prenían part en tots los actes de la canònica urgellesa. La fundació s' atribueix a Sant Ermengol segons pot deduhir-se del séu testament en lo qual dexa terres a «Santo Michaele Archangelo quem ille edificavit in sede Vicco», etc., que era lo nom que allavors se donava a la Sèu.

Entre los convents merexen esmentar-se lo de Sant Domingo que haventse primerament bastit extramurs de la ciutat, al Nort en la partida nomenada les tombes, fóu traslladat al interior l' any 1364, per pôr de que s' hi fortifiqués lo vescomte de Castellbò ab motíu de les guerres que en aquell temps tenían perturbat lo comtat d' Urgell, instalant-se allavors en la parroquia de Sant Miquel.

Respecte de la casa de Santa Magdalena de Sèu d' Urgell, després de la exclaustració, la esglesia ha continuat donada al culte y en lo convent s' hi instalà lo Hospital Civil y militar. Segons P. Joseph Massot va ésser antigament fundat per Sant Paulí a un quart d' hora de la Sèu. Abandonat quan la invasió alarb, se tornà a reedificar y la habitaren los Franciscans claustrats. En 1576 va ésser cedit als Agustíns, donant-ne possessió al pare Ambròs Sicart baix condició de que cambiés lo títol de Santa Magdalena. Lo empla-

çament era al S. de la Ciutat cantonada al carrer que de ell prengué lo nom de Sant Agustí. Lo frontispici tenía en temps dels frares dos o tres ninxos ab estàtues destruides deprés del any 1835. La esglesia ogival, de senzilla factura, ab tres capelles per banda, mida 35'15 metres de llargaria; 10 d' amplaria y 3 lo fons de les capelles. La biblioteca que tenía nombrosos volums, fóu incorporada a la episcopal.

Clixé de J. Claverol

Sèu d' Urgell. — Absis de la esglesia de Sant Miquel

Apart de les ordres nomenades, dues institucions relligioses de dones han sigut establertes en aquesta ciutat reportant-ne excellents beneficis: tals són lo convent de relligioses de la Ensenyança, degut al bisbe Simeó Guinda y lo de la Sagrada Familia fundat per lo cardenal Cassanyes.

També hem de fer esment de la Pietat, lo Palàu episcopal y lo Seminari Conciliar. Aquest derrer va ésser erigit per butlla del Papa Climent VIII en 1592; emprò l' actual edifici se deu al caràcter emprenedor del bisbe Caixal, posant-se la primera pedra lo día 25 de Abril de 1860. Se encarregà la direc-

ció de les obres al arquitecte Tomás Samsó. Consta de tres grans cossos, espayosa esglesia, claustre y una bona horta al séu entorn. Com es de suposar, una obra de tanta empenta no podía acabar-se en quatre díes y la iniciativa del Dr. Caixal va veure-s secundada per lo Dr. Peyró, nebot d' aquell bisbe y per lo Cardenal Cassanyes.

Lo palàu episcopal ha sigut axímeteix reformat per los dos prelats abans esmentats.

* * *

Bisbat.—Lo bisbat de la Sèu es a ben segur lo quin agafa més territori de Catalunya, puix s' extén des de la vall de Ribes y Cerdanya des de Llevant fins a la provincia de Osca en la que hi té enclavat l' arxiprestat de Areny, confrontant ab la jurisdicció de Lleyda. De N. a S. devalla des de la frontera fins als encontorns de la metexa capital de la provincia en l' arxiprestat de Balaguer.

Se troba la diòcesis dividida en 20 arxiprestats y se composa de 411 parroquies que se aniràn anotant en lo curs de la present obra al parlar-se de cada població capital de Arxiprestat (199).

Com més endevant se fà constar, lo bisbe de la Sèu es co-príncep de Andorra; única soberanía eclesiàstica de caràcter temporal que subsisteix.

Dividida la Cerdanya en virtut del tractat dels Pyrinèus entre França y Espanya, en lo espiritual continuà formant part de la diòcessis d' Urgell fins que lo bisbe se vegé obligat a renunciar la Cerdanya francesa lo día 18 de Novembre de 1803, formulant algunes protestes. En justa recompensa li fóu adscrit en 24 de Febrer de 1804 la Vall d' Aràn deslligada del bisbat de Comenge, lo que autorisà S. S., per butlla de 19 de Juliol del meteix any, prenent-ne possessió ab data de 14 de Juliol de 1805.

Hem de convenir ab en Villanueva que ab los documents fins ara coneguts, se fà impossible formar lo episcopologi d' Urgell en los primers segles, puix són molt duptoses les noves que tením de *Sant Ctesifon* y *Urbici,* considerats per alguns los primers bisbes d' aquesta esglesia; axí com tampoch podèm anar sobresegur al senyalar los demés que la dirigiren fins al segle VI, que constan en un catàlech imprès en 1747 en les sinodals del Ilm. Fr. Sebastià de Victoria. Existeix altre catâlech en un dels cartorals de Gerri, que sols

---

(199) Segons la divisió que actualment regeix, los arxiprestats són los següents: Sèu d' Urgell, Agramunt, Andorra, Aneo, Vall d' Aràn, Areny, Balaguer, Bellver, Cerdanya, Gerri de la Sal, Guissona, Meyà, Oliana, Organyà, Pobla de Segur, Pons, Ribes, Sort, Tirvia y Tremp. Com que Areny radica fòra de la divisió administrativa que hem de descriure y per lo tant no hem de parlar de aquesta població, anotarèm aquí les parroquies que comprèn ab les respectives categoríes: Areny, A. ab tinencia de Berganuy; Caladrones, R. 1.ª; Castanesa, E.; Castarner, R. 1.ª; Claravalls, R. 2.ª; Colls, R. 2.ª; Estall, R. 2.ª, ab Montfalcó; Gabassa, R. 1.ª; Montanyana, E.; Noales, R. 2.ª; Peralta de la Sal, A. ab Quatrocorz; Pilzà, E.; Pont de Montanyana, E.; Purroy, E.; Rocafort, R. 2.ª; Senyíu, R. 2.ª; Torrebaró, R. 2.ª; Xiriveta, R. 2.ª; Zurita, R. 2.ª

Lit. Martin y Bañó - Barcelona.

A. Mar…

BISBAT DE LA SEU D'URGELL.
ANDORRA
Andorra la Vella
Arciprestat de Puigcerdà
Puigcerdà
Llivia
Bellver
Ribes
SEU D'URGELL
Organyá
BISBAT DE VICH
BISBAT DE GERONA
BISBAT DE SOLSONA
SERRA DEL CADI
SENYALS CONVENCIONALS
CAP D' ARQUEBISBAT
CAP D' BISBAT
Cap d' Arciprestat
Parroquia de Terme
Id. de ascens
Id. d' entrada
Id. rural de 1.ª clase
Id. id. de 2.ª id.
Tenencia
Ermita
Limit de Arquebisbat ó Bisbat
Id. d' Arciprestat
Ferrocarril
Carreteras
LONGITUT DEL MERIDIÁ DE MADRID.
ESCALA EN KILOMETRES.
0 5 10 20 30 40
J. Soler G.º

ateny al segle xii. Al arribar al any 527, trobàm a *Sant Just* governant aquesta diòcessis, qual conexement nos pervé de constar-nos la aprovació dels cànons del Concili II de Toledo, firmats ab lo caràcter de bisbe de la nostra Sèu. També va trobar-se en lo concili celebrat a Lleyda l' any 546, o bé 524 com altres suposan. Dels seus comentaris sobre los «Càntichs de Salomó», se 'n ocupa Sant Isidor. Axí meteix dexà escrit un sermó tractant de Sant Vicens Màrtyr. Sense documents en que apoyar-se, s' han vingut senyalant després de Sant Just, a *Egigano* y *Marcel. Simplici* va sotscriure lo Concili III de Toledo del any 589, lo II de Çaragoça de 592 y lo de Barcelona de 599.

No està prou comprovada tampoch la existencia de *Gabila* (604) y *Leuderich* (634-650). Com a certs podèm continuar lo nom de *Ranari* en l' any 633. *Maurell*, que firma en lo Concili VIII de Toledo del any 653 y en lo IX celebrat dos anys després. *Leuberich* o *Leoberico* envià al prevere Florentí al Concili XIII de Toledo del any 683. Lo meteix va fer en lo XV del 688; emprò assistí personalment al XV que tingué lloch l' any 693.

Lo esmentat catàlech continúa la serie de bisbes del segle viii en la següent forma: *Urbici* (700-704); *Marcel* (705-721); *Just* (722-733); *Leuderich* (735-754); *Esteve* (755-765); *Dotila* (773). Encara que no pogàm admetre la exactitut de les dates que a quiscún senyalan, es de creure que ab tot y la invasió alarb, no quedà lo present bisbat sense pastor y si hi va haver interrupció, degué durar molt poch, per ésser en aquell país passatgera tal dominació.

Entre los anys 783 y 799, trobàm a *Felix* com a bisbe d' Urgell, qui ab Elipando, propagaren per Espanya la heretgía de que Jesucrist, en quant a la humanitat, sols era fill adoptíu y nominal de Déu. Aquesta doctrina nomenada *Feliciana*, per creure-la n' era autor lo nostre bisbe o al menys per ell pregonada y defensada, fòu condemnada per diferents concilis celebrats a França y especialment per lo de Francfort del any 794. Lo bisbe Félix se retractà y reincidí repetides vegades en lo séu erro, havent mort exilat y privat enterament de la sèu episcopal professant emprò la fè catòlica, segons autorisades opinions; de manera que se l' ha considerat com un dels set sants bisbes que ha tingut la esglesia d' Urgell, y axí lo anomena lo catàlech de Gerri escrit en lo segle xii. No s' ha dit la derrera paraula sobre Félix y sa heretgía.

Des del any 792 o 796, en Villanueva posa com a duptós a *Raudulf*, que no ve continuat en lo catàlech imprès de les Sinodals. Després d' aquest y ab caràcter duptós igualment, figura *Leideradus* (799-806), qui construí o dedicà en la soletat de Ardevol lo monestir de Sant Sadurní de Tabernoles. *Posedoni I* (815) es mólt duptós per constar en la donació que lo comte Fredelao va fer a Sant Sadurní de Tabernoles. *Sisebut I* (819 y 823), dotà la esglesia d' Urgell y consagrà lo temple, que va desaparèxer ab la fàbrica del actual. De *Posedoni II*, se-n té noves del 21 de Juny del any 823, en que Ludwich Piadós li confirmà la possessió del monestir de Santa María, nomenat Santa

Grata, reedificat per lo meteix bisbe. Des de 833 fins al 840, se troba lo recort de *Sisebut II.* Lo bisbe *Florenci* dèu escloure-s. Després de Sisebut II, hi ha alguns anys dels quals res positivament se-n sab. *Beat* governaría la present esglesia en 850, segons clarament consta del reconexement que feu Wisamunt. *Wisat I* (857-872); *Ingobert* (885-893); en aquest temps hi hagué un bisbe intrús nomenat *Sclua.* No es ben fundada la existencia de *Golderich* o *Goldench,* com també trobàm escrit, creyent que pot haver-se incorregut en errada y confóndre-l ab *Ingobert* en lo únich document que de ell se parla, publicat per lo P. Villanueva.

Nantigis (900-914). Assistí al Concili de Barcelona celebrat en 906 y en lo que tingué lloch a la Septimania en 909. Emprò lo concili que revestí gran importancia pera aquesta diòcessis, fóu lo de Fontcuberta del any 911, que altres equivocadament atribuexen al 940, y no falta un Masdéu que rebutja la seva existencia. La convocació d' aquest concili obehí a que *Adulf* feya ja 23 anys que governava la regió Pallaresa com a bisbe propri, essent axí que era territori consignat al d' Urgell des del any 819. La resolució de dit concili va ésser favorable a la diòcessis d' Urgell, permetent, emprò, que Adulf possehís lo bisbat pallarès durant la seva vida, reunint-se després al d' Urgell, cosa que no va lograr-se de moment, perque encara continuaren per algún temps los bisbes pallaresos. D' *Engilbert,* com a successor de Nantigis, ne prescindirèm per la falta de proves. *Rodulf* (Radulf, Raudulf o Ranulf) (914-940); era fill del comte Wifret lo Pilós. *Wisat II* (¿942-978?). Se-l creu nebot de Salla y Ricardis, fundadors del monestir de Bages. *Salla* o *Sanla* (981-1010), fill del vescomte Isarn y germà de Bernat, vescomte de Conflent, qui fóu pare del successor Sant Ermengol. Era arcedià d' aquesta esglesia l' any 960. L' any 991 reuní en la seva esglesia los bisbes de Barcelona y Roda y diferents monjos pera excomunicar y posar en entredit les esglesies dels comtats de Cerdanya y Bergadà, ahont alguns hòmens, a la sombra y ab la autoritat de la comtessa Ermengardis, viuda de Oliva Cabreta, s' havían apoderat de moltes esglesies, rebutjant pagar a la matríu d' Urgell lo cens eclesiàstich que li devían. L' any 1001 se trobava a Roma, havent obtingut del Sant Pare Silvestre II una butlla confirmatoria dels drets y possessions de la seva esglesia y protecció apostòlica. En 1002 recuperà lo *Castrum Keralt.* L' any 1009 ab altres bisbes va concórrer a la esglesia de Barcelona pera tractar y aprovar la restauració y dotació de aquella canònica, que axí meteix intentà en la seva diòcessis, cosa que logrà lo séu successor.

Sant Ermengol (1010 a 1035); era nebot del bisbe Salla; en 1001 figura ab lo càrrech de Arcedià. Se creu havía sigut nomenat auxiliar en vida de Salla. Restaurà la canònica d' aquesta esglesia obtenint la confirmació del papa Sergi IV y en 1013 la amplíssima butlla de Benet VIII, documents publicats en la Marca Hispànica. En 1017 confirmà la elecció de Borrell com a bisbe de Roda, qui fóu consagrat tres díes després. La escriptura de elecció

que va firmar-se, en sentit de Villanueva dexa entreveure una subgecció particular de la esglesia de Roda a la d' Urgell. Una sentencia favorable conseguí lo sant Bisbe per lo que se refereix a les terres de la jurisdicció de Guissona, de que hem parlat al ocupar-nos de aquella vila. Se díu que mentres se construía lo pont de Bar, estant ab los treballadors, va caure daltabaix y morí. Lo séu cos fóu transportat a la Sèu; depositant-lo al costat esquerre d' aquella catedral fins que poch temps després va ésser colocat al altar de Nostra Senyora y venerat com a Sant. De manera, que segons documents del 1043 o 1044, ja era instituída la seva festa lo día 3 de Novembre, extenent-se lo séu culte per tot Catalunya. *Eribal* (1036-1040); era fill de Ramón, vescomte de Cardona, títol que heretà nostre bisbe, essent ja ardiaca la mort del séu germà Beremont. Revesteix veritable importancia la demanda que lo Bisbe interposà devant de Ramir I, quexant-se de que lo séu pare, don Sanxo, haguès tret de la subjecció y obediencia a la esglesia d' Urgell, lo comtat de Ribagorça y altres terres que Ludwich lo Piadós havía subordinat en la memorable acta de consagració del any 819. En l' any 1040, lo nomenat rey ordenà retornessin a aquella diòcessis y obediencia, dits comtats y particularment la ciutat de Roda, ab tot lo que a sa esglesia pertanyía; resolució que no produhí cap efecte perque eran mólt diferentes les circumstancies en los segles IX y XI. Es de créure que lo que se pretenía era mantenir la dependencia de que parlavam abans, o bé que no se separessin les esglesies novament restaurades. *Guillèm Guifret* (1041 a 1075); era fill dels comtes de Cerdanya y germà de Guifret, arquebisbe de Narbona. En 1048, lo comte Ermengol III y sa mare viuda Constança, donaran a la esglesia d' Urgell la dècima part de les *paries* o tributs que los hi pagavan los alarbs. Per donació que li féu a ell y a sa esglesia, lo comte d' Urgell, Ermengol III y sa muller Clemencia, des de l' any 1055 possehía lo castell de Solsona. Morí assessinat l' any 1075 o 1076. *Bernat Guillém* (1076 o 1077 a 1092); elegit per lo clero d' aquesta esglesia, fóu consagrat a Roma per lo Sant Pare. En 1090 autorisà y confirmà la restauració y dotació de la canònica de Organyà. *Folch* (1092 a 1095); pertanyía a la familia dels Cardones, havent succehit al séu germà en lo vescomtat. Era Ardiaca de Sant Vicens de Cardona, en quina esglesia y en la de Calaf introduhí la canònica agustiniana en lloch de la aquisgranense. Va ésser elegit per lo Capítol en discordia ab en Guillém Arnal, ab lo qual coexistí en la jurisdicció de la diòcessis, per més que aquest derrer va ésser lo oficialment reconegut per lo comte. Guillém Arnàu de Montferrer es, donchs, lo veritable representant de la present diòcessis, des de 1092 al 1095, y malgrat haver-li sobreviscut lo séu contrari, no se possessionà de la diòcessis, sinó que fóu nomenat Sant Oth.

Sant Oth (governà des de 1095 a 1122); fill dels comtes de Pallars, Artal y Llucia. Se creu que va nàxer a Sort, mes no falta qui assegura ésser lo castell de Valencia de Aneu lo lloch del séu natalici. Reclamà contra la pre-

tenció dels bisbes de Barbastre y Roda, sobre la jurisdicció dels llochs propers a Lleyda, y lo comte Ramón de Pallars li restituí algunes de les esglesies que estavan subgectes a aquella esglesia. En 1102, lo comte Ermengol V d' Urgell otorgà una extensa donació a aquesta Sèu y Bisbat. En 1109, a prechs del Sant Bisbe, los comtes de Pallars, Pere Ramón y Arnàu, restituiren a la esglesia de Tremp, lo que ja li havían concedit los seus pares, los comtes Ramón y Valencia. Encara que per poch temps governà lo monestir de Santa María de Gerri. La santetat de la seva vida y les grans virtuts de que estava adornat, feren que se li decretés culte públich y festa eclesiàstica per lo Bisbe successor y Capítol, com axís consta en estatut particular de 21 de Juny de 1133. *Pere Berenguer* (1123 a 1141); confirmà als clergues la facultat de poder testar lliurement dels séus bens, imposant-los solament, per dret de *luctuosa,* la cessió de la quarta part de tots los mobles, que se reservava pera sí y successors. En 1126 lo comte Ermengol VI, en indemnisació d' alguns danys rebuts, li cedí a ell y a la seva esglesia, lo senyoríu de un home en cada una de les ciutats y viles dels séus estats *(homo dominicus),* los quals, ab los seus bens, eran vasalls d' aquell a qui se cedían. Lo día 2 de Maig de 1140, se firmà una concordia entre lo nostre bisbe y lo de Roda y Barbastro sobre la jurisdicció d' algunes parroquies, mitjansant la autoritat del llegat apostòlich Guillém, arquebisbe de Arles, lo comte de Pallars y altres persones (200). *Bernat Sanz o Sanxo* (1142 a 1162); no satisfet lo comte d' Urgell del nomenament d' aquest prelat, empresonà als electors y al electe, per lo qual lo Papa Inocenci II excomunicà al comte y posà en entredit los séus estats. Aquesta resolució degué produhir lo séu efecte, puix lo nostre bisbe se trobava ja en llivertat l' any 1145. Assistí al setge de Lleyda, 1149, obtenint donacions dels comtes d' Urgell y de Barcelona. Per los anys de 1150, va haver de sincerar-se d' alguns erros que se l-hi havían imputat y de ésser simoniach, ignorant si ab fonament o bé si se tractava d' una calumnia. Mes se justificaría, per que continuá en lo govern de la Sèu. *Bernat Roger* (1163 a 1166); Alexandre III, per butlla de 1165 confirmà los bens d' aquesta esglesia. Com a senyor d' aquesta ciutat, concedí als séus vehíns llivertat pera testar y disposar de tots los séus bens. *Arnáu de Perexens o Perexels o Perexene* (1167 a 1195); se retragué al monestir de Bellpuig de les Avellanes, hont finà sos díes. *Bernat de Castelló* (1195 a 1198); lo 21 de Juny de 1195, ja era bisbe electe. Retirat al monestir de Santa María de Espirà, en lo bisbat de Elna, renuncià lo càrrech per motíu de enfermetat, empro penedit, tornà abans de que li nomenessen successor, trobant-s'hi novament abans del día 8 de Maig

(200) En ella s' hi llegeix: «Hæc est pars divisionis hujus, contingens Urgellensi episcopo, ecclesiæ, videlicet, omnes, quæ sitæ sunt, vel erunt in valle quæ dicitur Vallis Sennid et in valle de Bovino, et ecclesiæ Sancti Martini de Aren cum suis pertinenciis, et ecclesiæ de Girbeta cum suis pertinenciis, et omnes aliæ ecclesiæ Palearensis et Urgellensis comitatus, quæ sunt vel erunt ultra flumen de Nogairola, et de ista parte ipsius fluminis, ecclesiæ Sancti Stephani de Sarga cum suis pertinenciis».

de 1196. Durant lo séu pontificat, ocasionaren mólt de mal a la esglesia y als séus bens los nomenats Aragons y Brabanzons, calamitat que volgué remeyar, per medi de penes espirituals, lo concili Lateranense III, celebrat l'any 1179.

Bernat de Vilamur (1199 a 1203); era sagristà de la present esglesia, quals bens se trobavan mólt minvats, a causa dels incidents anotats en l' anterior pontificat. Per aquest motíu sens dupte, va absoldre al clero del pagament de la quarta part dels seus bens, en cas de mort, imposada per lo séu predecessor. *Pere de Puigvert* (1204 a 1230); conseguí del rey Pere I permís, a 26 de Novembre de 1207, pera construir una fortalesa a Montellà. En 1223 li fóu cedida per Guerau de Cabrera, comte de Urgell, la dècima de la moneda de Agramunt, en lo cas de que se alterés o encunyés novament. Lo séu pontificat no acabà per mort, sinó per renuncia (3 de Abril de 1230), obtinguda del Sant Pare. *Ponç de Vilamur* (1230 a 1257); fóu elet lo 14 de Maig y encara estaba sense confirmar lo día 6 d' Abril de 1231. Procedía de la familia dels vescomtes de Vilamur, y per lo séu parentíu ab altres de noble llinatge, era una garantía pera recobrar lo que lo comte de Foix havía usurpat a la esglesia y al meteix temps resistir les heretgíes que invadían aquell país. Confirmà la costúm de que los canonges poguessen testar lliurement y reservà al Capítol sa disposició dels que morissen intestats. Los derrers anys del séu pontificat foren mólt agitats, primerament per la heretgía dels albigesos, protegits per lo comte de Foix, a qui excomunicà, extenent-se cada día més en lo vescomtat de Castellbó, que era de la jurisdicció de aquell. Ademés, hagué de soportar ab veritat o sense ella, una terrible acusació que formularen alguns individuus del séu Capítol que ja s' havían resistit a la seua elecció. *Abril* (1257 a 1269); essent arcedià de Salamanca y capellà del Papa Alexandre IV, aquest va elegir-lo Bisbe, escrivint al Capítol pera que lo reconegués com a tal. Conseguí la supressió del deganat de la esglesia de Tremp, incorporant les seves rendes a la mensa episcopal. *Pere de Urg* (1269 a 1293); elet lo 3 de Novembre, fóu consagrat lo día 29 de Desembre a Tarragona. Celebrà dos sínodes: lo 1.er, a 19 de Octubre de 1276 y lo 2.on, a 21 de Març de 1286. Les dissidencies ab lo comte de Foix per rahó del senyoríu de Andorra, quedaren concordades en la sentencia arbitral donada devant del rey d' Aragó, lo día 8 de Setembre de 1278, per la qual se disposà que Andorra quedés del senyoríu de abdós litigants, possehint-lo alternativament un any cada un, en quant a les exaccions, mentres que les del Bisbe no passessen de 4,000 sous melgoresos, y les del comte fossen sens límit; que los Batlles administressen justicia de comú acort y dels seus honoraris la quarta part sigués del Bisbe y les tres del comte: y que aquest tingués aquell senyoríu com feu del Bisbe, prestant-li homenatge. Los drets de la casa de Foix varen anar a parar als reys de França y d' aquí lo senyoríu que lo Bisbe d' Urgell té sobre de Andorra, compartit ab l' Estat francès. En 1292 assistí al concili provincial de Tarragona, com ho havía fet en 1273 y 1279 als concilis Provincials.

Fr. Guillém de Montcada (1293 a 1308); de la noble familia d' aquest nom, fóu designat per embaxador del Papa Bonifaci VIII, en lo regne de Sicilia. Establí encertades disposicions pera lo bon govern de la esglesia, reforma y dotació del clero. Suprimí los arcedianats de Aristot, Cerch, Ars, Her y Prats y la Abadía de Sant Miquel, cambiant-se ab los de Urgell, Andorra, Solsona, Berga, Pallars y Llimiana, erigint ademés lo de Cerdanya. En 1300 Jaume II li prohibí erigir escoles en la ciutat, que poguessen perjudicar a la Universitat de Lleyda que s' acabava de crear. Morí a Guissona lo día 3 de Novembre de 1308, essent allí meteix enterrat. *Fr. Ramón Trebaylla* (1309 a 1326); era benedictí y elet lo 21 de Octubre, no essent consagrat fins l' any següent. Morí a Berga, ahont va ésser enterrat. *Arnàu de Lordat* (1326 a 1341); se-l coneix també ab lo sobrenòm de Guillém. En 1328 celebrà sínode. Les hostilitats del comte de Foix a aquesta esglesia, l' any 1333 lo obligaren a marxar de la ciutat. Fóu traslladat a Tortosa en 2 de Octubre de 1341. *Pere de Narbona* (1341 a 1350); fill del vescomte de Narbona. *Nicolàu Capoci* (1350); era de nacionalitat italiana y fóu nomenat Cardenal per lo Papa Climent VI. *Fr. Huch Desbach* (1351 a 1361); des de 1326 era abat de Ripoll. *Guillém Arnàu de Patàu* (1361 a 1364); era Degà d' aquesta esglesia. En 1362 celebrà sínode, disposant que se reunís cada any, que no tingués lloch fins dos anys després. *Pere de Luna* (1365 a 1370); la lauda sepulcral d' aquest bisbe fóu trobada a Cervera per lo P. Villanueva. *Berenguer de Erill* (1371 a 1387); en 1378 disposà la celebració de la festa de Sant Oth, lo día 7 de Juliol.

Galceràn de Vilanova (1388 a 1415); ab armes y diners, auxilià en 1396 als comtes de Pallars y Urgell contra lo comte de Foix. Com a representant de Catalunya, intervingué en lo compromís de Casp. Morí lo 15 d' Abril de 1415. *Francesch de Tovia* (1416 a 1436); celebrà sínode lo día 17 de Maig de 1416. *Arnàu Roger de Pallars* (1443 a 1461); fill dels comtes de Pallars y arcedià de Empories. *Jaume de Cardona* (1462 a 1466); havía sigut abat de Solsona, bisbe de Vich y de Gerona. Fóu nomenat Cardenal y enterrat a la esglesia de Sant Vicents de Cardona.

Pere de Cardona (1472 a 1515); era germà del primer duch de Cardona. Fóu nomenat per lo papa Sixte IV, a instancia del rey d' Aragó. En 1474 avisà al Capítol de la Sèu que aniría a la seva esglesia y s' anomena electe, dictat que se troba encara en 1493. Sabèm que en 1487 era abat comenditari del monestir de Lavaix, dignitat que disfrutà fins al 1502. En 1488 suprimí los arcedianats que ja ho havían intentat los seus antecessors; reduhí lo nombre de dignitats y canonicats al de 21. Fóu traslladat a la Metropolitana de Tarragona en 1515. *Joan d' Espes* (1515 a 1530); aumentà les distribucions d' aquell clero, qual fondo dotà en 10,000 lliures barceloneses y 2,000 a cada una de les esglesies de Sanahuja, Guissona y Tremp. Morí a Pons. *Pere Jordan de Urries* (1532 a 1533); no arribà a consagrar-se y morí a Reus. *Francesch de Urries* (1534 a 1551); era bisbe de Patti (Sicilia). Morí a Osca. En 1535 era bisbe au-

xiliar Baltasar de Heredia. Joan Punyet ab lo meteix títol de Bisbe Cirenense que l' anterior, era Vicari General de la present diòcessis lo día 12 de Octubre de 1551. *Miquel Despuig* (1553 a 1556); fóu traslladat a la sèu de Lleyda. *Joan Pérez García de Olivàn* (1556 a 1560); en les butlles de promoció se l' anomena *clergue Cesaraugustà*. Morí y fóu enterrat en la esglesia del Sant Christ de Balaguer. *Pere de Castellet* (1561 a 1571); canonge y sagristà de Tarragona. Assistí al concili de 1564 y al següent sobre la admissió dels decrets del Tridentí, y en 1569 al de Barcelona, que durà fins dos anys després, en quina ciutat morí. *Joan Dimas Loris* (1572 a 1576); no vingué a la diòcessis fins l' any 1574. Lo concili provincial de 1572 y 1573 li concedí llicencia pera no residir al bisbat durant sis mesos per haver de estar en la cort del rey. Va ésser traslladat a Barcelona. *Miquel Geroni Morell* (1578 a 1579); morí en lo convent de Sant Domingo de Balaguer, ahont va ésser enterrat. *Fr. Huch Ambrós de Montcada* (1580 a 1586); procedía de la casa de Aytona; celebrà dos sínodes: un a la Sèu y altre a Sanahuja. Morí en lo lloch del Plà de St. Tirs.

Fr. Andréu Capilla (1588 a 1609); creà un seminari al que passaren gran part de les rendes que tenía lo de Sant Sadurní de Tabernoles que s' acabava de suprimir. Morí a Sanahuja, essent enterrat en aquella esglesia. En 1591 tingué de lluytar ab los luterans que s' havían apoderat de Arcavell. *Fr. Bernat de Salvà* (1610 a 1620); era franciscà. Celebrà dos sínodes y morí a Barcelona en lo convent de Jesús de la seva orde. *Fr. Lluis Díaz Aux de Armendariz* (1622 a 1627); natural del Perú. De la orde del Cister y abat del monestir de la Oliva; després bisbe de Jaca, d' ahont vingué a la present diòcessis. Celebrà un sínode y feu sortir los sacerdots francesos que en gran nombre eran en aquest y altres bisbats. Fòu nomenat Virrey de Catalunya y derrerament Arquebisbe de Tarragona, morint abans de pendre possessió d' aquella sèu. *Fr. Antoni Pérez* (1627 a 1633); era benedictí. Celebrà un sínode a la Sèu y altre a Balaguer en 1630. Va ésser traslladat a Lleyda. *Pau Duràn* (1634 a 1651); ab motíu de les guerres del any 1641, abandonà la diòcessis, puix era partidari de Felip III de Catalunya y IV de Castella, qui lo remunerà presentant-lo a la arxidiòcessis de Tarragona, de la qual tampoch pogué pendre possessió per les turbacions que hi havía en tot lo país. Per motíu d' aquestes, lo nostre bisbat quedà vacant nou anys. *Fr. Joan Manuel de Espinosa* (1660 a 1664); natural de Sevilla y abat de Montserrat. Als quatre anys va ésser traslladat a Tarragona. *Melcior Palàu* (1664 a 1670); natural de Mataró, arcedià de Vich, inquisidor y arcedià de Barcelona. Convocà dos sínodes en 1665 y 1670. *Pere de Copons* (1671 a 1681); celebrà un sínode y morí a Balaguer. *Joan Bautista Desbach* (1682 a 1688); era canonge de Palma; celebrà un sínode y morí passant la visita a la vila de Areny. *Olaguer de Montserrat* (1689 a 1694); era arcedià de Tarragona. Convocà dos sínodes a Guissona, ahont morí, essent traslladat lo séu cadavre a Barcelona.

Fr. Julià Cano (1694 a 1714); era de nacionalitat castellana. Celebrà un sínode en 1696 y hagué de abandonar la diòcessis per motíu de la guerra de Successió, puix s' havía declarat partidari de Felip IV de Catalunya y V de Castella, essent traslladat a Avila en 1714. *Simeó de Guinda y Apezteguí* (1714 a 1737); natural de Navarra y canonge de Roncesvalles. Morí a Sant Julià de Loria (Andorra) passant la santa visita. *Jordi Curado y Torreblanca* (1738 a 1745); natural de Lucena, renuncià lo bisbat. *Fr. Sebastià de Victoria Emparàn y Loyola* (1747 a 1756); celebrà sínode y manà imprimir les constitucions dels seus antecessors. Morí a Guissona. *Francesch Joseph Catalàn de Ocón* (1757 a 1762); morí a Tremp ahont fóu enterrat. *Francesch Fernández de Xàtiva.* Va pendre possessió en 10 de Maig de 1763. *Joaquím de Santiyàn y Valdivieso.* Se possessionà lo día 7 de Janer de 1772 y traslladat al arquebisbat de Tarragona. *Joan García Montenegro* (1780-1784); prengué possessió en 27 de Novembre de 1780, passant a aquesta esglesia des de la parroquia de Santa Creu de Madrid, d' ahont era rector. *Fr. Joseph de Boltas* (1785-1797); natural de Orán, de la regular observancia de Sant Francesch, prengué possessió lo día 31 de Març de 1785.

Francesch Antoni de la Dueña y Cisneros. Se li donà possessió en 29 de Octubre de 1797; passà al bisbat de Segorbe lo día 3 de Janer de 1817. *Bernat Francès Caballero.* Prengué possessió lo día 28 de Octubre de 1817; traslladat al arquebisbat de Çaragoça lo día 29 de Janer de 1825. *Fr. Bonifaci López Pulido.* Va pendre possessió lo día 4 de Abril de 1825. (No-s troba la rahó y data de la vacant, solsament se troba lo derrer document firmat per éll en 21 de Maig de 1827). *Fr. Simón de Guardiola.* Prengué possessió lo día 29 de Setembre de 1827. Morí lo día 22 d' Agost de 1851. *Joseph Caxal y Estradé.* Preconisat lo día 10 de Març de 1853; consagrat a Tarragona lo día 5 de Juny de 1853; prengué possessió lo día 15 del meteix mes y any. Morí en Roma lo día 26 d' Agost de 1879. *Salvador Casañas y Pagés.* Preconisat en 22 de Setembre de 1879; prengué possessió lo día 22 d' Abril de 1880; nomenat Cardenal l' any 1895, passà a la sèu de Barcelona en 1901.

Ramón Riu y Cabanes. Preconisat lo día 18 d' Abril de 1901; va pendre possessió lo día 24 de Setembre del meteix any. Morí lo día 27 de Desembre següent. *Joan Laguarda y Fenollera.* Fóu preconisat lo día 9 de Juny de 1902; prengué possessió lo día 10 de Setembre del meteix any; traslladat a Jaén lo día 1.er de Maig de 1907 y a Barcelona en 1909. Actual D. *Joan Benlloch y Vivó.* Preconisat lo día 6 de Desembre de 1906; prengué possessió lo día 11 de Juliol de 1907.

* * *

Notes històriques.—L' origen de la Sèu, nos es desconegut. Hi ha qui la fà correspondre ab la antiga Bergidum y també ab Orgia, nomenada per Ptoloméu. La antiguetat que se li ha volgut atribuir, pertany més aviat a Castell-

Clixé de Jaume Viladrich

Sèu d' Urgell. — Vista general del Seminari

Clixé de Jaume Viladrich

Sèu d' Urgell. — Palàu del Bisbe-Príncep

ciutat, en opinió d' En Balari, perque la Sèu, segons los més vells documents escrits que han arribat fins a nosaltres, era coneguda per *Vicus* en relació segurament ab aquella, puix es sapigut que vicus venía a significar arrabal o vila nova, presuposant altre lloch que en aquest cas sería la *civitas fracta* o sía la actual Castellciutat.

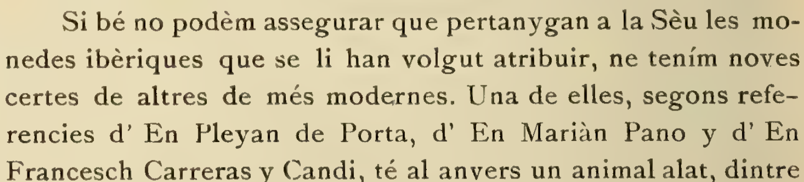
En los primers temps de la reconquesta es provable que los comtes d' Urgell hi establissen la seua residencia, que més endevant traslladaren a Agramunt y més derrerament a Balaguer.

La ressenya que portàm feta del bisbat y comtat d' Urgell, per la seua íntima relació ab la Sèu, nos estalvía de parlar-ne en aquest lloch pera no repetir noves ja conegudes. Malgrat axò, hem de remarcar la intervenció que en les derreríes del segle XII tingué en les guerres promogudes per lo comte de Foix que se repetiren doscents anys després, quan aquella casa pretenía la corona aragonesa. Se pot dir que tots los moviments han tingut ressò en la nostra ciutat des de les guerres de Joan II fins a la de Successió que se mostrà partidaria decidida del Arxiduch d' Austria.

En 1691 y 1792 los francesos li ocasionaren perjudicis de consideració. Emprò quan ha jugat més lo nom de la Sèu, ha sigut en les modernes lluytes civils. Axí veyèm que l' any 1822, després d' haver sigut los forts assaltats per los reyalistes en 21 de Juny, s' hi instalà la *Regencia del Regne,* de la qual formavan part lo Baró de Eroles, lo Marquès de Mataflorida y l' Arquebisbe de Tarragona. Al apropar-se les tropes de Mina, hagueren de abandonar la plaça que més endevant fóu assetjada per una divisió francesa y reyalistes.

En la derrera guerra civil, fóu sorpresa la ciutadella per Tristany, lo día 16 d' Agost de 1874. Los carlins establiren a la Sèu lo quartel general, fins que plaça y forts varen guanyar-se lo día 26 de Agost de 1875 per Martínez Campos. En 1888 se creà a favor d' un fill d' aquest general lo Ducat de la Sèu d' Urgell.

La nostra ciutat ha gaudit de importants privilegis, remontant-se alguns d' ells al any 1165. En l' arxiu municipal se guarda un interessant exemplar del «Llibre dels privilegis de 1470 de la ciutat d' Urgell». Consta que en 1473 tenía construida la casa comunal.

Moneda de la Sèu

Si bé no podèm assegurar que pertanygan a la Sèu les monedes ibèriques que se li han volgut atribuir, ne tením noves certes de altres de més modernes. Una de elles, segons referencies d' En Pleyan de Porta, d' En Mariàn Pano y d' En Francesch Carreras y Candi, té al anvers un animal alat, dintre de un cercle, entre les potes una S, y al voltant *Civitas Urgellina;* demunt de la ala altra S en vuyt. Es de llautó y no té revers. Se-n conexen algunes varietats d' encunys y pertanyen a la segona meytat del segle XVI. També Heïs ne publicà altre, figurant un edifici públich, segurament la catedral.

Al crear-se la Audiencia de lo criminal l' any 1882, la de la Sèu comprenía ademés del séu districte, los de Solsona, Sort y Viella.

Abans d' acabar lo present article hi anotarèm alguns dels hòmens que més han sobressortit en aquesta localitat. Hi ha qui preté haja nascut aquí lo Papa Sant Damàs, cosa que es mólt difícil de comprovar. *Lo Beat Pere de la Cadireta*, de la orde de Sant Domingo, fóu mort per los albigesos a Castellbó l' any 1279. *Bernardí Coromines*, jurisconsult y poeta; segons afirma Serafí, vivía en lo segle XVI. *Fr. Gaspar Sorribes*, de la orde de Sant Agustí, graduat en Teología l' any 1612; desempenyà importants càrrechs en la orde a que pertanyía fins a la seva mort, ocorreguda en 1629. *Fr. Antoni Marquès*, de la Companyía de Jesús passà a la orde de Sant Agustí. Era afamat predicador. En 1641 va escriure la obra «Cataluña defendida de sus émulos con motivo de las turbaciones de aquellos tiempos». *P. Antoni Font*, jesuíta, publicà un diccionari català llatí, en 1637. *Nicolàu Mayet*, lector de filosofia y teología en lo convent de Sant Agustí de la Sèu. Dexà escrites diferentes obres que se guardan en la Academia de Bones Lletres de Barcelona, segons anota lo Sr. Elías de Molins. *Antoni Rispa*, professor de la escola de sorts-muts de Barcelona, publicà una obra de reconeguda competencia professional, en la especialitat a que ab preferencia va dedicar-se. *Llorens Tomàs y Costa*, se distingí en la guerra de Successió, posant-se al costat del Arxiduch, qui especialment lo afavorí.

També deu fer-se esment dels *PP. Rafel Cassany* y *Lluís Fiter*, abdós de la Companyía de Jesús, havent-se distingit en les missions que los hi foren encomanades y en los opuscles que escrigueren respectivament en 1722 y 1885.

Lluís Dalmàu. Notari que fóu de la Sèu y comisari de guerra de primera classe, publicà l' any 1849 «Historia de la República d' Andorra».

Oth Fonoll y Guarda. Pensionat per la Diputació provincial, estudià en la Escola Normal de Madrid, quedant després encarregat de organisar la de Lleyda, de la que era director y professor. En 1849 dirigí la Normal de Barcelona, y suprimida aquesta, va ésser incorporat al Institut fins que se restablí aquella per la Junta revolucionaria. Morí l' any 1875, dexant publicades diferentes obres relacionades ab la ensenyança.

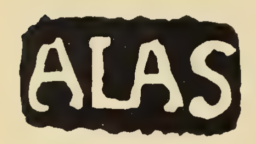
Cristòfol Ramoneda. Canonge y capiscol de la Sèu d' Urgell. Ensenyà filosofía a Perpinyà y publicà en 1596 «Commentaria in librum divi Thomæ de Ente et Essentia».

Bibliografía.—Llorens, *Topografía Médica de Seo de Urgel.*—Villanueva, *Viaje literario á las iglesias de España.*—Pascual Sanz y Barrera, *Restauración de la catedral de la Seo de Urgel.*—Agustí Coy, *Sort y Comarca Noguera Pallaresa.*—Pleyan de Porta, *Album de Lleyda y sa provincia.*—Cayetà Barraquer, Pvre., *Las Casas de religiosos en Catalunya.*—Francesch Carreras y Candi, *Monedes del Urgellet y Cerdanya*, publicat en la «Revista de la Asociación Artístic.-Arqueológica Barcelonesa» y en «Miscelánea histórica catalana», II serie.

Alàs

Lloch a la esquerra del Segre, al N. de una montanyeta y a 4 kilòmetres de la Sèu, per ahont se comunica ab la estació de Calaf. Pêl seu territori, a la

banda oposada del ríu, passa la carretera y camí de Cerdanya. Afronta lo terme: per N., ab lo de la Sèu y Estamaríu; al E., Torras y Vilanova de Banat; al S., Vilanova y Ortodó, y al O., Ges y Cerch.

Consta de 84 edificis y 313 habitants; 12 y 47 en lo lloch de Torres de la seva jurisdicció, a tres quarts de distancia, y altres tres cases apartades de poblat, ab un total de 380 ànimes de fet y 399 de dret. L' any 1831, Alàs tenía 212 habitants y senyoríu del Capítol de la Sèu d' Urgell, y Torres, 31 y senyoríu del Bisbe de la Sèu; abdós en lo Corregiment de Puigcerdà.

La parroquia de Alàs ab la sufragànea de Torres, es d' entrada en lo arxiprestat y diòcessis de la Sèu. Celebra festa lo tercer diumenge de Octubre. Lo P. Camós parla de la imatge de Ntra. Senyora venerada en lo Castell de Alàs y parroquia de Sant Esteve. En 1359 tenía Alàs 14 fochs en la Veguería de Cervera.

Les produccions consistexen en cereals, ví, llegums, fruytes, entre les que se distingexen les peres, y verdures en los regadíus y bones pastures pera lo bestiar. Hi ha un molí fariner.

En la acta de consagració de la esglesia de la Sèu d' Urgell del any 819, se l' anomena Alass, lo qual demostra la antiga existencia de la present localitat, que hem de suposar molt anterior als segles mitjevals.

Es punt de carabiners. Escola municipal de abdòs sexes.

Ab referencia a Alàs, documents del segle XI parlan del *monte calvo* y *Elasso calvo.*

Districte electoral de la Sèu d' Urgell.

Alinyà

Lloch situat prop del ríu del seu nom, conegut també pêl de Perles, que desaigua a la esquerra del Segre entre Organyà y Coll de Nargó. A uns 35 kilòmetres de la Sèu y 15 de Organyà. Altitut aproximada 1,025 metres sobre lo nivell del mar. Afronta lo terme: al N. y E., ab los de Fígols y Lavança; al S., ab lo de Cambrils, y té Perles al O. Lo districte se descomposa en la siguent forma: Alinyà, 22 edificis y 35 habitants; Alsina, 48 y 86; Forn, 15 y 18; Llovera, 23 ab 61; Perles, 54 ab 84; Pujol, 12 ab 29; Sorts, 36 ab 122; ademés d' altres 25 cases, entre les que s' hi compta Vall Baxa y Coll de Boix,

y alberchs escampats, ab una població total de 489 habitants de fet y 577 de dret. L' any 1831 eran del Corregiment de Cervera y senyoríu del duch de Cardona, Alinyà ab 60 habitants y Perles ab 20. La parroquia de Alinyà ab la tinencia de Alsina, y la de Perles y sufragànea de Canelles, són de entrada en l' arxiprestat de Organyà y diòcessis de la Sèu.

Lo terrer es bastant accidentat y produheix cereals, llegums, verdures, llenya y fusta de construcció, per més que han sofert mólt les boscuries, y excelents pastures pera lo bestiar de tota mena que hi campa.

La antiga parroquia es dedicada a Sant Esteve y té ademés l' ermitatge de Sant Pons dalt d' una penya. En la acta de consagració de la catedral de la Séu del any 819, se nomena Elinna, que segurament correspòn al nostre lloch, més endevant conegut per castell de Alinyà. També s' esmenta lo de Perlas. L' any 1849, los carlins comanats per Borges, portaren a terme alguns fets d' armes en aquest voltants contra del brigadier Manzano.

Per camins de ferradura se comunica ab los pobles dels encontorns.

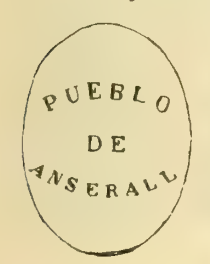
Hi ha dos molins de farina.

Escoles municipals de noys y noyes.

Districte electoral de la Sèu d' Urgell.

Anserall

Lloch situat a la dreta del Valira, demunt del que hi té un pont de fusta, a 2 kilòmetres de la Sèu, prop del camí d' Andorra. Altitut aproximada sobre lo nivell del mar, 740 metres. Afronta lo terme per N. ab los de Ars, Arcabell y Sant Joan de Ministrell; al E. té Calvinyà; al S. la Sèu y Castellciutat, y al O. Arabell, Bellestar y Campmajor. Lo districte municipal se descomposa en la següent forma: Anserall, 30 edificis ab 94 habitants; Estelareny, 11 ab 25; Calvinyà, 31 ab 91, comprenent ademés los petits caseríus de Lo Monestir, Llirt y Morters. Lo nombre total de edificis del municipi es de 110 ab 283 habitants de fet y 297 de dret. L' any 1831 Anserall tenía 85 ànimes y lo senyoríu era del Seminari de la Sèu; Calvinyà, 85 y senyoríu del Ajuntament de dita Ciutat, abdós en lo Corregiment de Puigcerdà.

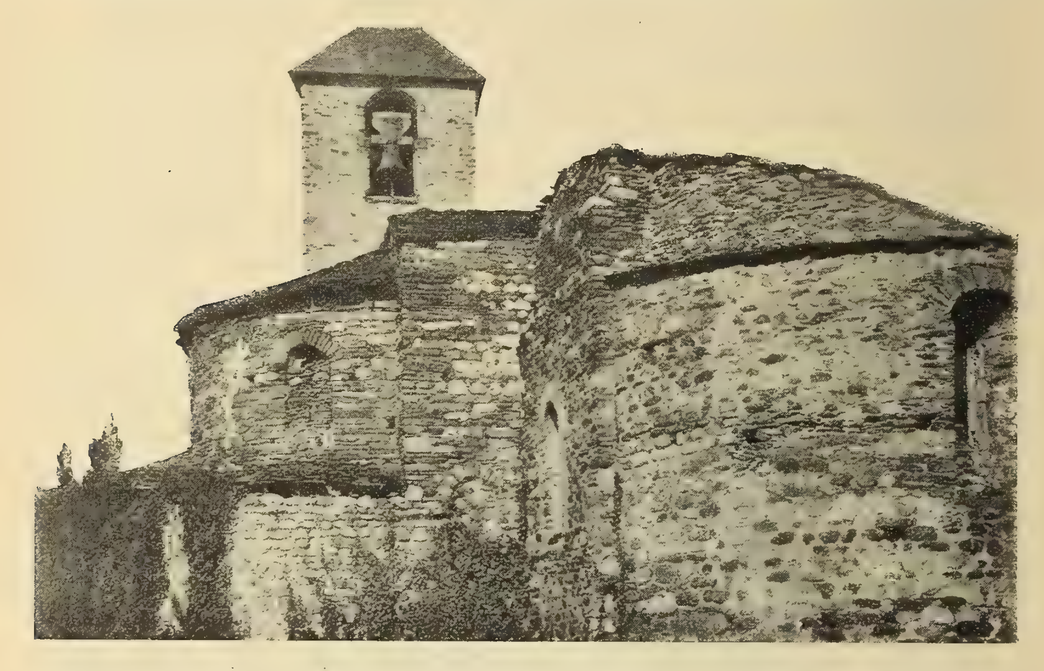

Anserall. — Vista general

La parroquia d' Anserall es rural 1.ª, celebrant-s' hi festa lo segón diu-

menge de Novembre, y la de Calvinyà, rural 2.ª, en l' arxiprestat y diòcessis de la Sèu d' Urgell. Hi han ademés los santuaris de Sant Miquel, Sant Llorenç, Sant Fruytós y Nostra Senyora de la Concepció.

A uns cinch minuts de Anserall, sobre del ríu, se veuen les despulles del antich monestir de Benedictins, nomenat de Sant Sadurní o Sant Cerni de Tabernoles, qual esglesia, en la part que no es enderrocada (un braç y mitg de la creu que formava sa planta romànica), serveix de parroquia al poble abans nomenat. Existía ja en lo temps de Carlemany, ignorant-se lo séu origen. Les primeres noves que-n tením, se remontan al any 806, en que lo bisbe

Clixé del Comte de Carlet

Sant Sadurní de Tabernoles

d' Urgell Leiderado, féu donació al abat Calordo y demés monjos, de la esglesia de Sant Sadurní, que ell havía construit en la soletat de Ardevol. Aquesta casa intervingué en diferentes ocasions en los afers del comtat d' Urgell. Ermengol IV va obtenir-ne una valiosa joya; en 1105 donà 150 sous de plata pera auxiliar al comte Pere Anzures en la conquesta de Balaguer, y en 1264, ab motíu del divorci de D. Alvar de Cabrera ab D.ª Cecilia, l' abat de Sant Sadurní y lo prior de Organyà foren los encarregats de executar la sentencia. En distintes èpoques se varen unir y subgectaren a aquest monestir altres cases relligioses, entre elles la de Sant Andréu de Tresponts, que ho era en 1019; y la de Santa Cecilia de Elins. Lo derrer abat fòu Tomàs Costa en 1565. A les derreríes del segle XV se donava aquesta abadía en encomanda y axí va seguir fins a la total disolució del monestir en 1592 per Clement VIII,

passant part de les seves rendes al de Gerri y part a la dotació del Seminari Tridentí del present bisbat.

En la acta de consagració de la catedral de la Sèu del any 819 se fà esment de *Calpitiniano* (Calvinya) y de *Linzirt* (Llirt).

Ademés del Valira atravessan lo terme los torrents de Anserall, Cortingles y de la Bastida; y les cequies de la Rivera, de Sèu d' Urgell, de Anserall, Cortingles, Monestir y Miquel. De lo que dexàm anotat, se deduheix que bona part de terra es de regadíu, essent les principals produccions, cereals, verdures, fruytes, llegums y herbes pera lo bestiar de tota mena que s' hi cría.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació, figuran Janerroig y Collada, de Anserall, de cabuda 191 hectàrees; y Torrent de la Ossa, Coll de Jou y Rioles, de Calvinyà, de 310 hectàrees.

De entre los monts públichs enagenables, segons R. O. de 21 de Novembre de 1896, corresponen a Calvinyà, les Costes de Cerverar, de 6 hectàrees, y Font de la Ossa y Sucarrada, de 24.

Està traçada per aquest districte la carretera d' Andorra.

Escoles municipals de abdós sexes.

Districte electoral de la Sèu d' Urgell.

Bibliografía.—Jaume Villanueva, *Viaje literario á las iglesias de España.*—*Del Segre al Arièje a travers d' Andorra* per lo Comte de Carlet.—*Vizcondado de Castellbó*, per J. Miret y Sans.

Arabell

Lloch situat en un planell a les vessants de la dreta del Segre, a uns 5 kilòmetres de la Sèu. Afronta lo terme al N. ab Bellestar; al E. Castellciutat y Montferrer; al S. Adrall y Arfa y al O. Vilamitjana y Castellbó.

Lo districte municipal se composa dels següents llochs: Arabell, 12 edificis ab 50 ànimes; Bellestar, 18 ab 95 y Montferrer, 35 ab 150 respectivament; 14 edificis més y altres 27 cases y alberchs escampats, comptant-hi lo caseríu de Campmajor, ab una total població de 381 habitants de fet y 423 de dret. Arabell es tinencia de la parroquia de Adrall; Bellestar rural 1.ª y Montferrer rural 2.ª en l' arxiprestat y diòcessis de la Sèu d' Urgell. A Montferrer correspòn lo renomenat santuari de Nostra Senyora de la Trobada, quina esglesia, si bé no té res de particular des de lo punt de vista artístich, es bastant espayosa y ben cuydada.

L' any 1831 Arabell ab Bellestar, era del senyoríu del Vescomte de Castellbó y tenía 80 ànimes; Campmajor, del Marquès de Benavent, 52, y Mont-

ferrer, del Capítol de la Catedral de la Sèu d' Urgell, 125 ànimes. Tots eran compresos en lo Corregiment de Puigcerdà.

La vescomtessa Sanxa en lo séu testament otorgat al començament del segle XI llegà a la esglesia d' Urgell un alòu a Arabell.

En lo testament otorgat en 1146 per Pere de Montferrer (Montisferrarii), dexà a la esglesia d' Urgell tot lo que possehía a Montferrer y al vescomte de Castellbó lo que tenía a Montferrer junt ab lo testador, quals drets motivarían sens dupte lo conveni celebrat en 1162 ab lo prelat, per lo qual Bernat Sans concedí a Ramón de Castellbó lo castell de Montferrer en comanda y una pensió anyal de doscents sous, prometent per la seva part ajudar al bisbe contra tots los enemichs exceptuant los comtes d' Urgell y de Barcelona, y en cas de desavinença entre aquest y lo anomenat prelat, se obligava a entregar-li los cavallers que tenía en feu de la esglesia o sía los de Andorra, Tarraça y Montferrer. Per altre conveni de 1171, Ramón de Castellbó renuncià a tot lo de Montferrer, excepció feta del servey de dos hòmens, dret que cedí lo vescomte Arnàu en 1201, quedant des de allavors en plena proprietat de la esglesia.

Aquestes concordies se celebraren ab motíu de les qüestions que tan sovintejaban entre la casa de Castellbó y la mitra d' Urgell.

Lo terme té part de plà regat per una abundosa cequia y part de montanya, essent atravessat per la carretera que va a la Sèu. Les produccions consistexen en cereals, llegums, ví y bones pastures pera lo bestiar de tota mena.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació, figuran la serra Morral (de Arabell y Bellestar), quina cabuda es de 141 hectàrees; y entre los enagenables apareix la serra Seca (de Arabell) ab 59 hectàrees.

Escoles incompletes a Arabell y Montferrer.

Districte electoral de la Sèu.

Arcabell

Lloch situat a la esquerra del Valira, en una petita vall a 10 kilòmetres de la Sèu y 1,170 metres d' altitut aproximadament sobre lo nivell de la mar.

Afronta lo terme: per N., ab Andorra; té al E., Bescaràn y Estamaríu; al S., Calvinyà, y al O., Ars y Sant Joan Fumat. Consta de 45 edificis ab 92 habitants; 11 ab 78 respectivament en la Farga, y 12 escampats, ab una població total de 208 habitants de fet y 248 de dret. L' any 1831 tenía 113 ànimes y lo senyoríu era del bisbe de la Sèu d' Urgell. La parroquia es de entrada en l' arxiprestat y diòcessis de la Sèu, y celebra festa per Sant Andrèu. Hi ha ademés les ermites de Santa Llucia y de Sant Roch.

Lo territori es montanyós y accidentat, comptant-se entre les seves pro-

duccions principals, cereals, llegums, pastures pera lo bestiar que hi ha de tota mena, llenya y fusta de construcció.

Com a lloch fronterís ab Andorra, hi ha punt de carabiners y Aduana en la Farga de Moles. Hi ha un molí fariner.

Entre los monts exceptuats de desamortisació, figuran Pradal ab 49 hectàrees; Estremi, Rebollar y Solana de Santa Llucia, ab 340 hectàrees y Pinar, de 615, pertanyents al Estat.

En una escriptura de donació feta per lo comte d' Urgell, Ermengol de Córdoba, datada en 995, ab referencia a Arcabell, se fà esment de la serra de *bescardal*. Del any 1132 es una donació del comte Ermengol a favor del bisbe d' Urgell, de tot lo que possehía a la vall d' Andorra y Arcabell.

En la acta de consagració de la esglesia de la Sèu d' Urgell del any 819, se fà esment de *Archavell*.

Lo Runer o Ríu Ner entre lo Valira, ahont desaygua y los monts de Caborrèu, forma la línea divisoria entre Arcabell y Sant Julià de Loria (Andorra), afrontació que ja trobàm senyalada en documents del segle XI.

Per camins de ferradura se comunica ab los pobles de la rodalía. La carretera d' Andorra es progectada per aquest districte.

Escola municipal d' abdós sexes.

Districte electoral de la Sèu d' Urgell.

Bibliografía. — Parla d' aquest y altres llochs dels voltants, lo comte de Saint-Saud en lo «Butlletí de la Associació d' Excursions Catalana». Any X.

Arfa

Vila situada dessobre la ribera esquerra del Segre a 630 metres aproximadament demunt lo nivell del mar y a 4 kilòmetres de la Sèu quina carretera passa a poca distancia de la població. Lo terme afronta per N. ab lo de Montferrer; té al E. Naviners; al S. lo de Tost y al O. lo de Adrall. Consta de 132 edificis y 300 ànimes, 13 ab 24 en lo caseríu de Coma y altres 19 comptant-hi los caseríus de Freyta y Naviners ab una població total de 396 habitants de fet y 459 de dret.

Plan de Arfa

L' any 1831, aparexen Arfa ab 327 ànimes y Naviners ab 86, en lo Corregiment de Puigcerdà y senyoríu del Capítol de la Catedral de la Sèu d' Urgell.

En la acta de consagració de la catedral de la Sèu del any 819, se fà esment de les parroquies de *Naviners* y *Ollafracta* (La Freyta).

La parroquia de Arfa es de entrada y celebra festa los díes 28 y 29 de Novembre y les de La Freyta y Naviners rurals de 2.ª Les tres pertocan al arxiprestat y diòcessis de la Sèu. Lo terme per lo general montanyós y un xich

Clixé de J. Olaverol

Panorama de Adrall a Arfa y Montferrer

planer en la ribera produheix cereals, ví, llegums, verdures y fruytes especialment cireres que han obtingut justa nomenada y bones pastures pera bestiar de tota mena. En la seua jurisdicció s' hi troba hulla.

Se parla de *Asfa* en una escriptura de donació de Arnàu Guillém del 1091.

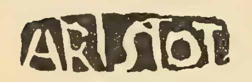
En lo cens de 1359 comptava 5 fochs en la Veguería de Cervera.

Hi ha escoles municipals.

Districte electoral de Sèu d' Urgell.

Aristot

Lloch situat a la dreta del Segre demunt d' un serrat a 1190 metres de altitut aproximada sobre lo nivell del mar a quatre hores de la Sèu. Afronta lo

terme per N. ab les montanyes de Andorra; té al E. Musa; al S. mitjansant lo Segre, Bar y Toloríu y al O. Arseguell (esquerra del Segre) y Bescaràn (a la dreta).

Consta de 51 edificis ab 110 habitants y 52 ab 77 respectivament a Castellnòu de Carcolse que es de la seua jurisdicció al que correspòn l' establiment de banys nomenat de Sant Vicens del qual hem parlat en la part general (201) y 14

(201) Veja-s plana 52.

cases y alberchs escampats ab una total població de 202 habitants de fet y 258 de dret. En lo cens de 1359 figura *Ariscot* ab 13 fochs en la Veguería de Cerdanya y *Castellnou de Cardolze* ab 16. L' any 1831 tenía 229 ànimes y lo senyoríu era del marquès de Cartellà y Moya; Castellnòu ab 98 habitants era de la jurisdicció del Capítol de la catedral de la Sèu d' Urgell abdós corresponents al Corregiment de Puigcerdà. Parroquia de Castellnòu rural 1.ª en l' arxiprestat y bisbat de la Sèu.

En la acta de consagració de la catedral de la Sèu del any 819 se fà esment de la parroquia de *Corcobite* (Carcolse) y de Aristot. Lo castell *Carcolde* fóu venut l' any 996 per lo vescomte d' Urgell, Guillém. Aristot també tenía castell quals murs manà enderrocar Arnau, vescomte de Castellbó en 1209.

Lo terme montanyós y accidentat ab algunes partides de bosch migrat, produheix cereals, ví, llegums y pastures pera lo bestiar de tota classe. Lo regadíu agafa poca extensió utilisant-se l' ayga d' alguna font y lo meteix Segre en algún pradell de la ribera. Hi ha un molí fariner. Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació figuran Santa Llogaya de Aristot, ab 1,061 hectàrees; y Orri y Socarrada de 358, Tossal, de 157 y los Cingles, de 191 hectàrees corresponents a Castellnòu.

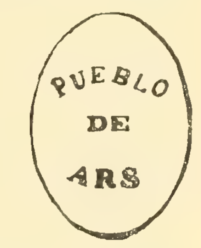
Per la vora del ríu puja la carretera que ha de dirigir-se a Puigcerdà la qual se troba un xich apartada de les dues localitats que composan lo districte. Los demés camins són de ferradura y bastant dolents.

Escoles municipals de abdós sexes.

Districte electoral de Sèu d' Urgell.

Ars

Lloch situat en les vessants de la dreta del Valira en lo faldar d' alta serra a 1,530 metres aproximadament sobre lo nivell de la mar y a uns 18 kilòmetres de la Sèu. Afronta lo terme per N. ab los de Civis y Argolell; al E. Arcabell; al S. Anserall y al O. ab les serres divisories del ríu de Santa Magdalena (Pallaresa) y afluents del Valira. Consta de 38 edificis ab 139 habitants; 20 ab 47 respectivament en lo lloch de Sant Joan Fumat y altres 41 repartits entre los caseríus de Ferrera y Ministrells y alberchs escampats ab una població total de 250 habitants de fet y y 293 de dret. L' any 1831, Ars tenía 151 ànimes en lo Corregiment de Puigcerdà y lo senyoríu corresponía a la Colegiata de Organyà. En la acta de consagració de la catedral de la Sèu del any 819, se fà esment de la parroquia de *Ares* (Ars) y de *Ferrera*. La parroquia de Ars es rural 1.ª y Sant Joan Fumat, tenencia de Asnurri, en l' arxiprestat y diòcessis de la Sèu.

Lo territori es extremadament accidentat, té algunes partides de bosch y les produccions consistexen en cereals, llegums y bones pastures campant-hi tota mena de bestiar. Hi ha un molí fariner.

Guillém Guitart de Calvet, en lo séu testament de 1110, llegà a la esglesia d' Urgell lo castell de Ars.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació figuran: Cogoll, (del Estat), de 349 hectàrees; Burbré, de Sant Joan Fumat, de 262; Les Clotes y la Mata, de Ars, de 430 y 465 hectàrees respectivament.

Brollan en lo terme algunes fonts que engroxexen lo torrent que discorre per debaix de Sant Joan Fumat cap al Valira. Los camins que conduhexen a Andorra, a Sant Joan del Herm y Castellbò, són tots de ferradura y gens recomanables, y en més bon estat lo que va a la Sèu per la ribera del Valira.

Escoles de abdós sexes.

Districte electoral de la Sèu d' Urgell.

Arseguel

Lloch situat a la esquerra y a poca distancia del Segre demunt del que hi té un antich pont de pedra; a uns 15 kilòmetres de la Sèu prop de la carretera

de Cerdanya. Altitut aproximada sobre lo nivell del mar 792 metres, en lo pont. Afronta lo terme al N. ab los de Bescaràn y Castellnòu de Carcolse; al E. ab lo de Toloríu; al S. Ansobell y Cava y al O. Vilanova de Banat. Consta de 84 edificis 8 fora del poble y 12 alberchs escampats ab una població de 284 habitants de fet y 303 de dret. En lo cens de 1359 figura ab 23 fochs en la Veguería de Cerdanya. L' any 1831 ab 185 ànimes apareix en lo Corregiment de Puigcerdà y senyoríu de Joseph Capdevila y Castellnòu ab 98 ànimes y senyoríu del Capítol de la Catedral de la Sèu.

La parroquia de Arseguel es de entrada y la de Castellnòu rural 1.ª en l' arxiprestat y diòcessis de la Sèu, celebrant festa lo primer diumenge de Octubre y 31 de Desembre.

Lo terme es montanyós, comprèn uns 1,650 jornals y es atravessat per lo torrent que porta lo nom del poble que rega alguna partida. Les produccions principals són cereals, llegums, hortalices, fruyta, llenya y fusta de construcció y abundoses pastures havent-hi cría de tota mena de bestiar. Hi ha un molí fariner. Prop del pont abans esmentat y a uns vint minuts d' ell hi ha una font ferruginosa de la que hem donat compte en la part general.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació compresos en lo catàlech de la provincia figuran; Frontroset y Socarrada, de 267 hectàrees y Coll de Overri y Costes de la Rosa de 235 de cabuda total.

Per camins de ferradura se comunica ab los pobles dels contorns y per carretera (a mitja hora) ab la Sèu. En la acta de consagració de la esglesia de la Sèu del any 819, ja se parla de *Arcegal*.

Ab motíu de les perturbacions de Catalunya en lo segle XVI per los dos partits nomenats *nyerros* y *cadells*, vers los anys de 1592, D. Joan Cadell fóu sitiat en lo castell de Arsequel per los sometens y tropes del Virrey. La coin-

cidencia de que en lo cens del segle XIV figura Jaume Cadell com a senyor de dita localitat, fà suposar a Pleyan de Porta si aquell cèlebre bando comanat per Pere Cadell pot tenir alguna relació ab la de la familia que senyorejava lo poble de Arseguel des de la data abans anotada.

Escola municipal de noys.

Districte electoral de la Sèu.

Bellver

Vila situada en un turó dominant extens panorama, d' ahont li vé lo nom (bella o bonica vista); a la vora esquerra del Segre, demunt del qual hi ha un pont de moderna construcció, a 34 kilòmetres de la Sèu y 17 de Puigcerdà, ab quina vila se comunica per carretera (en construcció), en la que hi ha establert servey públich de carruatges. La estació de ferrocarril més propera es la de Guardiola-Bagà en la vía de Manresa a Berga, havent-se d' atravessar per mal camí de ferradura lo coll de Pendís pera dirigir-s' hi. La estació de Ripoll, a 69 kilòmetres, resulta avuy la més ventatjosa, podent-se utilisar lo servey d' automòvils que hi ha establert fins a Puigcerdà y tartana des de aquesta població a Bellver. Deixant Puigcerdà, 50 k. Des de Calaf en la vía del Nort,

DISTRITO MUNICIPAL DE LA VILLA DE BELLVER

Clixé de Lluís Marián Vidal

Bellver. — Vista general de la població

s' han de recórrer 110 kilòmetres de carretera fins a la Sèu (servey d' automòvils) y 34 kilòmetres més d' aquella ciutat a la nostra vila. Per no tro-

bar-se encara esplanada la carretera, sols pot utilisar-se carruatge des de la Sèu al establiment de Sant Vicens y de Martinet a Bellver, havent-se de fer actualment en cavallería lo tragecte de 12 kilòmetres que hi ha entre los dos llochs primerament nomenats.

Altitut sobre lo nivell del mar, 1,040 metres aproximadament.

Lo terme afronta per Nort ab los de Prullans y Talltendre; al E. ab lo de Prats y Sampsor; té al S. los estrebs de la Serra de Cadí y al O. Montellà.

Lo districte municipal comprèn los següents llochs y poblats: Bellver, 176 edificis y 624 ànimes; Balltarga, 18 edificis; Bor, 44; Ingla, 10; Nas, 23; Nèfol, 18; Olià, 10; Pedra, 15; Pí, 39; Ríu de Santa María, 26; Santa Eugenia, 10; Santa Magdalena, 11; Talló, 18; y 46 més repartits entre los caseríus de Badés, Coborríu, Cortaríu, Vilella y alguns alberchs escampats, formant un total de 464 edificis y alberchs, ab una població de 1,620 habitants de fet y 1,722 de dret.

Clixé del Autor

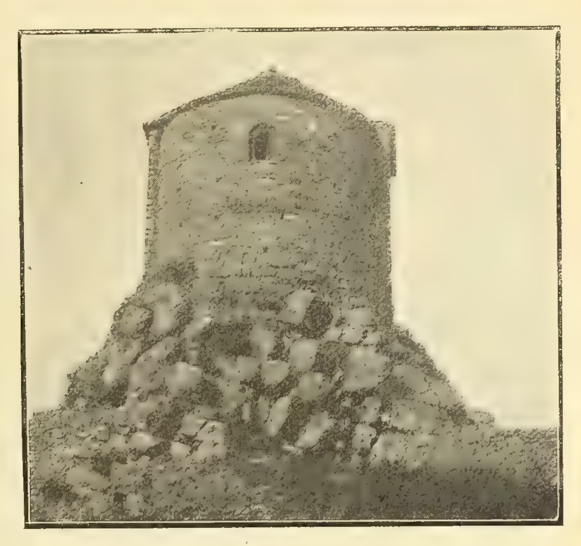
Bellver.—Detall de la població

La parroquia de Bellver, que té la sufragànea del Talló, ahont se venera la coneguda imatge de la Verge sots aquella advocació, es de ascens; la de Balltarga, rural 2.ª, y les de Pedra, Pí y Santa Eugenia, de entrada en l' arxiprestat de Bellver (202) y diòcessis de la Sèu d' Urgell. La esglesia de Bellver no ofereix res de particular artísticament considerada; se troba al cap de munt de la vila, prop del castell, del que sols migrades despulles ne restan. Havía sigut esglesia colegiata dedicada a Sant Jaume Apòstol, composant-se lo Capítol de quatre vicaris pàrrocos, nomenats canonges, de patronat y del arcedià de Cerdanya en la catedral de la Sèu. Dita colegiata, que era també parroquia, tenía com a sufragànees les esglesies de

(202) L' arxiprestat de Bellver comprèn les següents parroquies: Bar, E., ab Toloríu y tenencia de Pont de Bar; Aransa, E.; Aristot, E.; Balltarga, R. 2.ª; Bellver, A., ab la sufragànea de Talló; Coborríu, R. 2.ª, Ellar, E.; Estana, R. 1.ª; Lles, E.; Martinet, E., ab la tenencia de Travesseres; Montellà, A., Musa, E.; Pedra, E.; Pí, E.; Prats, R. 1.ª; Prullans, E. Querforadat, E.; Ríu, E.; Santa Eugenia, E.: Talltendre, E.; Viliella, E.; Villech, R. 1.ª;

Nostra Senyora de Talló, Sta. Magdalena y Ríu de Sta. María. Lo temple de Pedra, encar que senzill, desperta algún interès per lo séu caràcter romànich.

L' any 1831, Balltarga tenía 66 ànimes; Pedra, Bor y Badès, 280; Santa Eugenia de Olià y Nas, 271 y lo senyoríu era reyalench; Bellver, 830 y senyoríu del marquès de Moyà y de Cartellà; Pí y Nefol, 358 y senyoríu de N. de Barutell. Tots corresponían al Corregiment de Puigcerdà.

Clixé de Pere Arderiu

Bellver (Pedra).—Detall de la esglesia

Hi han escoles municipals de noys y de noyes y un colegi dirigit per monges de la Sagrada familia; administració de corrèus y estació telegràfica. Té demarcada una notaría y es punt de carabiners y guardia civil.

La població se troba distribuida en diferents carrers y tres amples places, distingint-se per son bon aspecte la del costat de la esglesia, en part porticada. Les cases són cobertes indistintament de teula o bé llicorella. La seva illuminació es elèctrica. Té tres molins fariners, fàbrica en petita escala de xecolata, xorisos, havent-hi ademés les industries d' un cap de comarca. Celebra festa major los díes 13 y 14 de Juny y fires los díes 5 de Maig y 11, 12 y 13 de Octubre, aquesta molt important.

També dèu comptar-se en lo capítol de festes, l' aplech del proper santuari del Talló, que se fà per Pasqua de Resurrecció, vegent-se ab tal motíu molt concorreguda la renomenada font ahont va ésser trobada la imatge de la Verge que allí se venera.

Lo territori es obert y en part planejant en la Batllía de Bellver, que alguns anomenan baxa o petita Cerdanya, envoltat per altes serres, en molts endrets covertes de bosch, de les quals nos ocuparèm en los districtes municipals respectíus. Les principals produccions, són cereals, llegums, patates y pastures pera lo bestiar de tota mena que s' hi cría. Boscuries de pí-abet en algunes partides.

Se troban en lo terme algunes pedreres de lignit, de difícil explotació.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació que ha de compendre lo catàlech d' aquesta provincia, figuran: montanya de Pí de Bellver, de 876 hectàrees; Solana de Bellver, de 382 hectàrees; Sta. Eugenia, de 783 y Vilà y Bayllà, de 1,640 hectàrees; aquests dos derrers pertanyents a Bellver y agregats.

Entre los monts enagenables, d' acort ab la R. O. de 21 de Novembre de 1896, aparexen: Camproig y Costes del Segre, de 20 hectàrees; y les Carboneres, de 6, que són de Santa Eugenia; y Baldiós de Torrelles, de 30 y Tossal del Segre, de 35 hectárees, corresponen a Balltarga.

Com a bellesa natural digna de esment, dèu remarcar-se la Fou, a uns 15 minuts del lloch de Bor, de quina cova se-n comptan mil tradicions. Té diferents compartiments plens de estalactites, units per estrets corredors que dificultan bastant la exploració quan l' ayga que-n surt es abundosa. Es un punt molt visitat y recomanable als qui van a estiuejar en aquells paratges.

Se ignora la data de fundació del castell y vila de Bellver. En lo cens de 1359, figura ab 53 fochs en la Veguería de Cerdanya. Díu Madoz que durant la guerra de la República, en lo cim de Montarròs a mitjorn de la vila, los francesos construiren un fort, del qual no-n foren despossehits fins que lo general Gregori de la Cuesta, en la batalla de 27 de Juliol de 1795, rendí y feu presonera la divisió manada per lo general Charlet; noves ampliades per Bofarull en la seva «Historia de Catalunya».

En la acta de consagració de la catedral de la Sèu, del any 819, se fà esment de la esglesia de *Borr*.

En la acta de consagració de la esglesia de Baltarga, del any 890, lo bisbe Ingobert concedí a dita esglesia de Sant Andréu y sa parroquia, diferents drets dintre dels térmens que senyala, entre los quals figura lo pujalt de Beders.

Districte electoral de la Sèu d' Urgell.

Bibliografía.—Parla de la Fou de Bor, lo «Butlletí de la Associació Catalanista de Excursions Científiques», n. 84.

Bescaràn

Lloch a uns 16 kilòmetres de la Sèu bellament situat en terrer montanyós, a la vessant dreta del Segre. Altitut aproximada, 1,350 metres sobre lo nivell del mar. Afronta lo terme, regat per lo riuet que porta lo nom del poble, al N. ab lo d' Arcabell y Andorra; al E. ab Castellnòu de Carcolse; al S. Estamaríu y al O. ab Calvinyà. Consta de 73 edificis, 2 prop del lloch y 21 cases y alberchs escampats ab una població de 241 habitants de fet y 340 de dret. En la acta de consagració de la catedral de la Sèu del any 819 ja se fà esment de Bescharàn, trobant-lo escrit en documents posteriors ab los noms de Bascharam, Biscaran y Bescaran. En 1831 tenía 181 ànimes y lo senyoríu corresponía al Capítol de la Catedral de la Sèu d' Urgell en lo Corregiment de Puigcerdà.

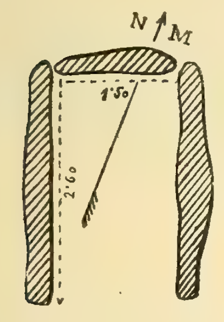
La parroquia es de entrada en l' arxiprestat y diòcessis de la Sèu, celebrant festa lo día 11 de Novembre.

Lo terme, mólt accidentat, produheix grà, llegums y excelents pastures pera lo bestiar de tota mena que va a péxer en les seves montanyes que com

tením dit, afrontan ab les d' Andorra. Entre aquestes se troba lo pich del Port Negre a 24 kilòmetres y 2,760'94 metres d' altitut sobre lo nivell del mar en la qual se establí un dels vèrtix de triangulació.

En la relació dels monts públichs exceptuats de la desamortisació compresos en lo catàlech d' aquesta provincia figuran: lo de Bescaràn, de dit poble, ab una cabuda de 2,154 hectàrees y la Cabana del Moro y Camp de Ramonet respectivament de 16 y 21 hectàrees pertanyen al Estat. Hi ha escola de noys, un molí de farina, los camins, tots de ferradura, són bastant escabrosos.

Dolmen de Bescaràn

Clixé de A. Mas

Bescaràn.—Campanar romànich de la enderrocada esglesia

D. Lluis Mariàn Vidal ha reconegut en lo present terme municipal en un coll a tres hores de la Sèu, un interessant dolmen nomenat la Cabana del Moro, qual llosa que forma la coberta amida 3 metres de llargaria per 2'80 d' amplaria y 0'60 de gruxa, descansa demunt de tres pedres verticals que ab altra de menys dimensió posada a la entrada forman una cambra de 2'60 metres de llarch per 1'50 metres d' ample y 1'20 de alçaria.

Està orientat al N. 20° al O., y a una altitut de 1306 metres sobre lo nivell del mar. Les despulles del túmulus que lo cubrí ha fet pujar de tal manera los voltants ahont se troba que sobresurt mólt poch malgrat les seves dimensions.

Entre les runes de la antiga esglesia, resta en peu lo campanar romànich, de tres estatges ab dobles finestrals, qual fotografía publicàm.

Clixé de Lluis Mariàn Vidal

Bescaràn. — Vista general de la població

Ab motíu de les qüestions hagudes entre lo bisbe d' Urgell y Arnàu de Castellbó, aquest manà enderrocar lo castell de Bescaràn al començament del segle XIII.

Bibliografía. — «Más monumentos megalíticos en Cataluña», per D. Lluis Mariàn Vidal; Barcelona, 1894.—«De Berga a Bescaràn y Andorra», per Arthur Osona, en lo «Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya», v. VIII.

Cabó

Lloch en la vall del séu nom que desaygua a la dreta del Segre, a deu minuts dessobre d' Organyà. Se troba situat en un coster de serra a la esquerra del rieral, tenint la parroquia a la banda oposada del meteix. Altitut aproximada demunt lo nivell del mar, 730 metres. Distancia de la Sèu, uns 32 kilòmetres y 8 d' Organyà, que es la població més important que té a la vora. Afronta lo terme per N. ab lo de Tahús y Guardia; al E. ab lo que era Priorat dels Tresponts, Ares y Organyà; al S. ab los de Montanissell y Senyús y al O. ab la montanya de Boumort, ahont comença a formar-se la vall.

Consta lo districte municipal de 236 edificis y 541 habitants de fet y 659

de dret, distribuits en la següent forma entre los llochs agregats: Cabó 64 edificis y 167 ànimes; Pujalt, 14 y 43; Senyús, 26 y 58; Vilar, 53 y 137 respectivament; hi han ademés los caseríus de Ares demunt de la serra axí nomenada, lo de Cap de la Vall, ademés de diferents alberchs y cases escampades, entre les quals la de Favar ab la ermita de Sant Bartoméu a ella propera.

L' any 1831, Cabó y Vilar comptavan 181 habitants y lo senyoríu corresponía al rey y al vescomte de Castellbó; Senyús, de 31 habitants, era de N. Roca y Areny y Ares del vescomte de Castellbó, compresos tots ells en lo Corregiment de Puigcerdà.

Clixé del Autor

Vall de Cabó

La parroquia de Cabó de entrada, ab tenencia a Senyús; y Vilar, rural 1.ª de la qual depèn Ares, són del arxiprestat de Organyà y bisbat de la Sèu d' Urgell.

Les produccions principals són grà, oli, llegums, poch ví y pastures pera lo bestiar. Hi ha alguna partida de bosch, que hauría de procurar-se la seva conservació.

Escoles de noys y de noyes y un molí fariner.

Lo terrer es mólt accidentat, ab tallades cingleres calcàrees al costat de mitjorn y ponent de la vall, comunicant-se per camins de ferradura ab los pobles vehins.

Lo senyor Vidal en la obreta en altre lloch anomenada sobre monuments megalítichs, anota la existencia de un dolmen en lo present terme, que no ha tingut ocasió de examinar. Se troba a uns 100 metres a la dreta del camí de Organyà a Cabó. Per la nostra part, tampoch hem pogut comprovar-lo.

En la acta de consagració de la catedral de la Sèu del any 819 ja se parla de la parroquia de Caput-Eizo (Caboez, Cabot o Cabó) y de la esglesia de Fava que pot mólt ben referir-se al mas de igual nom abans anotat.

Com a nom de familia, trobàm la de Caboez en documents del any 997. Guillém Guitart de Caboet que ve a correspondre a aquell cognòm, en lo séu testament otorgat en 1110, llegà a la esglesia d' Urgell los seus castells de Sevis y Ars y que havía de tenir-los sa filla Ermengarda en feu per la esglesia de Santa María, de quin fet arrencan los drets feudals de la mitra sobre los

dominis dels senyors de Cabó. De dit testament se deduheix que aquests possehían la vall d' Andorra en feu del bisbe. A favor de la esglesia féu donació Ramón, de la vall de Caboet y respecte de aquesta, les valls de Sant Joan y de Andorra, disposà en lo séu testament otorgat l' any 1156 que les possehís lo séu germà Arnàu en feu de la esglesia baix condició de quedar desheredat si no admetía la sobiranía episcopal sobre aquelles tres valls. En la metexa forma ho va trasmetre Arnàu a sa filla Arnalda en lo séu testament del any 1170. Casada aquesta, ab Arnàu de Castellbó, se varen fondre en una, dues de les més importants cases en aquella època existents en l' alt comtat d' Urgell y que tenían vehins los seus dominis.

La Universitat (municipi) de la vall de Cabó, tenía obligació de guardar lo *pont de la Torre* que defensava lo pas dels Tresponts.

Districte electoral de la Sèu.

Bibliografia.—J. Miret y Sans. «Investigación histórica sobre el Vizcondado de Castellbó».

Castellàs

Lloch situat en les vessants de la dreta del Segre, quines baxan a reunirse debaix de Noves, entre Organyà y la Sèu d' Urgell, a uns 28 kilòmetres de aquesta ciutat y 104 aproximadament de Calaf, que es la estació de ferrocarril més propera. Lo terme al N. Junyent; al E. Guils y Solans; al S. Espahent y al O. Trejovells.

Se composa de 53 edificis ab 91 habitants y en lo séu agregat Junyent, 43 ab 63 y 31 més repartits entre Biscarbó y Latorre y escampats pêl terme, ab una població total de 185 habitants de fet y 267 de dret. En lo cens de 1888 n' hi constan 276 y 292 respectivament en tot lo districte.

L' any 1831, Castellàs y Biscarbó, ab 99 habitants, eran de la jurisdicció del Vescomte de Castellbó, en lo Corregiment de Puigcerdà y Junyent y Quadra de Mesons (a 4 hores de Gerri, de quina estafeta rebían la correspondencia), tenía 43 ànimes y la jurisdicció era del marquès de Pallars y vescomte de Vilamur en lo Corregiment de Talarn.

Les parroquies de Castellàs ab la tinencia de Espahent y la de Junyent, són d' entrada en l' arxiprestat y diòcesis de la Sèu. Se celebra festa lo día 20 d' Agost.

Discorre per lo terme lo riuet que devalla de Junyent. Les produccions consistexen en grans, llegums y pastures pera tota mena de bestiar que s' hi cría.

Lo terrer es tot montanyós y los camins són de ferradura. Per lo pont de Noves pot atravessar-se lo Segre al pèu meteix de la carretera, en la secció de la Sèu a Organyà. Atravessant la serra, a Gerri pot conseguir-se la carretera del Pallars.

En la acta de consagració de la catedral de la Sèu, se fà esment de *Bocona*, que sembla correspondre al actual Biscarbó.

Escoles d' abdós sexes.

Districte electoral de la Sèu d' Urgell.

Castellbó

Vila situada a uns 12 kilòmetres de la Sèu, en un fondal de la Vall del séu nom, a la dreta, bastant allunyada del Segre, y dominada per un turó ahont s' alçava lo castell de la familia vescomtal, del qual sols migrades despulles ne restan. Altitut aproximada sobre lo nivell del mar, 780 metres.

Afronta lo terme per N. ab lo districte de la Vall de Castellbó; té al E., Arabell y Bellestar y al S. y O., la abans esmentada Vall.

Consta de 74 edificis aplegats y 7 cases y alberchs escampats, ab una població de 177 habitants de fet y 190 de dret. L' any 1831 figurava ab 124 persones en lo Corregiment de Puigcerdà y senyoríu del vescomte de Castellbó, a qui corresponían molts llochs d' aquesta comarca.

La parroquia, antigament colegiata, es d' ascens en l' arxiprestat y diòcessis de la Sèu. Celebra festa lo día 15 d' Agost. En los derrers temps lo Capítol colegial se composava del prior y 5 canonges. La servía lo canonge curat de la Colegiata y 4 beneficiats.

Lo temple ha sofert algunes reformes que han desfigurat la primitiva construcció, emprò conservant lo caràcter que li donava la categoría de colegiata. La porta principal es gòtica y de mólt paregut traçat ab la de Sant Domingo de la Sèu. Conserva restos de retaules gòtichs y una romànica estatua coneguda per Sant Fum.

A la entrada de la vila, anant-hi des de la capital del partit, pot apreciarse demunt de un pilar de pedra, una interessant creu de terme. Fora de lo anotat y una finestra gòtica procedent de la vella casa senyorial, poca cosa més de particular ofereix la històrica vila, que no sía algún que altre detall de població de típich y montanyench aspecte.

Quasi tocant a la vila hi ha una ben arreglada y abundosa font, de la que se assortexen los vehins pera llurs necessitats.

Lo territori, en sa major part montanyós, produheix grans, llegums, trumfes, ví, oli y excelents pastures pera lo bestiar de tota mena que s' hi cría. Té dos molins fariners. Hi ha escola de abdós sexes y es punt de guardia civil.

Passa per dintre de la vila lo camí que de la Sèu va a Sant Joan del Herm y Pallars. Fins a dit santuari des de Castellbó s' hi comptan quatre hores, pujant sempre fins al coll de la Basseta, y una hora de camí planer des de aquest punt.

Lo senyor Vidal en l' opuscle sobre monuments megalítichs de que en altre lloch hem fet esment, anota un dolmen a la esquerra de la vall de Castellbó, que no ha sigut encara degudament estudiat.

Districte electoral de la Sèu.

Clixé de Juli Vintró

Castellbó.—Vista general de la vila

Notes històriques.—Lo càrrech de Vescomte en un principi, era exclusivament vitalici y tenía jurisdicció delegada, emprò ab lo temps va convertir-se en hereditari y tingué adscrit un determinat territori. Se coneix ab certitut la existencia de vescomtes beneficiaris, en lo comtat d' Urgell en lo primer terç del segle IX convertits en hereditaris a mitjans del següent. Per lo que al Vescomtat de Castellbó se refereix, es de creure que fóu Guillém, del qual ne tením noves que se remontan al any 981, lo veritable fundador del nostre vescomtat y de la familia proprietaria qui va possehir-lo fins al segle XIII, segons atinadament fà observar D. Joaquim Miret y Sans en lo séu rahonat estudi sobre aquella important casa urgellesa.

Per més que la donació que li féu Borrell, comte de Barcelona-Urgell en 988, de la vall de *Castell-lleó* nomenada des de mitjans del segle XI, *Castellbó,* no significava la constitució de un vescomtat territorial o senyoríu particular, deu haver de considerar-se com l' origen del poderíu que ostentà més tart la

esmentada familia. Durant lo segle XI continuaren nomenant-se vescomtes d' Urgell y no trobàm usesin lo títol de Castellbó fins al any 1126.

En 1036 era vescomte Mir-Guillém, fill del anterior, qui apareix casat en 1140 ab una germana de Arnàu Mir de Tost. Aquest meteix any reconegué y prestà homenatge al comte de Cerdanya, més l' any següent s' havía ja reconciliat ab lo d' Urgell.

Per mort de Mir-Guillém, figura l' any 1079 com a vescomte d' Urgell lo séu fill Ramón Mir.

Ab la conquesta de Ager y succesivament altres importants llochs del Montsech en avall, féu que vers les derreríes del segle XI, ademés dels vescomtes que ja conexèm, se nomenés també a Guerau Pons, vescomte d' Urgell, havent-hi simultàneament dos vescomtes, un a la part de montanya y altre en lo baix comtat que més endevant se nomena vescomte d' Ager, axí com lo abans esmentat va pendre lo títol del séu patrimoni de Castellbó com ja tením anotat.

Ramón Mir devía morir cap al any 1114. Li va succehir lo séu fill Pere Ramón, qui per conveni ab lo vescomte de Cerdanya, efectuat en 1126, en que per primera vegada usa lo títol de Castellbó, adquirí los castells de St. Martí, Miralles y Queralt.

Com que Pere Ramón estava casat ab Sibilia, única filla del vescomte de Cerdanya, en 1134 quedaren junyides aquelles dues importants cases. A causa de voler construir un castell a Ciutat, havent-s' hi oposat lo bisbe, hagueren algunes disensions entre lo nostre vescomte y la mitra, en 1135, diferencies que se reproduhiren y se resolgueren satisfactoriament pera les dues parts, en 1154, quan governava los estats de Castellbó lo fill de Pere Ramón, *Ramón II,* qui tres anys abans ja figura com a vescomte. Aquest vescomte celebrà altra concordia en 1162 ab lo bisbe de la Sèu respecte los drets que un y altre tenían sobre Montferrer, en virtut de testament de Pere de Montferrer, del any 1146. En dita concordia reconeix lo vescomte Ramón disfrutar a Andorra certs bens o drets depenjants del bisbe, lo qual prova que la casa de Castellbó estava relacionada ab Andorra abans d' efectuar-se la unió ab la de Caboet. Noves discordies hagudes entre Ramón y lo bisbe en 1171, foren falllades per lo bisbe de Elna com àrbitre, per lo qual se celebrà altre conveni, renunciant lo vescomte als seus drets sobre Montferrer.

La primera vegada que trobàm a *Arnàu,* fill de Ramón II, titular-se vescomte de Castellbó, es lo 24 de Setembre de 1185, poch després del séu casament ab Arnalda de Caboet y de la mort del pare de aquell.

Lo bisbe de la Sèu, baix quina protecció havía quedat Arnalda, procurà casar-la ab Bertràn de Tarascó, pera evitar que entressen les possessions de Caboet en la casa de Castellbó, ab la qual les relacions de la mitra no eran gayre amistoses. Més, enviudada, se efectuà lo susdit matrimoni y no pogué per lo tant evitar que les valls de Caboet, Sant Joan y Andorra, que possehía en

feu de la esglesia, lo cavaller Arnàu de Caboet, entrassen a la mort d'aquest a formar part de la familia de Castellbó després del casament de sa única filla Arnalda. Les velles enemistats entre la casa de Castellbó y lo bisbe varen reproduhir-se. De moment quedaren apaybagades mitjansant certs convenis, bastant gravosos pera lo vescomte Arnàu, puix hagué de regonèxer la soberanía de la esglesia sobre los dominis de la casa de Caboet, tenint en feu del prelat les valls de Cabó, Sant Joan y Andorra. També se obligà a no casar la seva única filla Ermessindis sense consentiment del bisbe, qui li arrencà aquest compromís pera privar de que los dits dominis anessen a parar en familia que no convingués a la mitra tractant-se de uns senyoríus tan importants y vehins de aquella, com eran los de Castellbó y Caboet.

No logrà lo prelat los seus propòsits perque les bones relacions entre Arnàu y lo comte de Foix a qui auxilià en la guerra dels albigeses, acabaren ab lo casament de Ermessindis ab lo fill d' aquest, Roger Bernat, fet de capdal trascendencia pera lo vescomtat de Castellbó, que passà a mans extrangeres.

Malgrat la intervenció del vescomte Arnàu en los afers albigeses, no es de creure hagués participat de tal heretgía puix que se va sometre als representants de la Esglesia y ocupava un lloch en lo concell del rey d' Aragó. L'erudit escriptor abans nomenat, fà observar la manca de documents justificatíus de que després d' aquella sumissió, Arnàu hagués intervingut novament en la lluyta dels albigeses y per lo tant donat motíu a la seua condemna per herètich en 1269, després d' haver transcorregut 43 anys de la seva mort.

La historia de Castellbó, fins que lo rey D. Ferràn lo Catòlich s' apoderà del vescomtat, va junyida ab la casa de Foix, a quins dominis entrà per virtut del casament de que hem parlat, quedant extingida la vescomtal familia en 1230, ab la mort de Ermessindis. Lo comte viudo governà lo vescomtat d' acort ab lo séu fill Roger, a qui va cedir-lo més endevant pera sustraure-s de la acció del bisbe d' Urgell, qui acabà per excomunicar-lo per la ajuda que prestava aquell als heretges, refugiats en los seus dominis.

Roger I d' aquest nom a Castellbó y IV a Foix, casà ab la filla del vescomte de Cardona. Fondes y més accentuades diferencies ab lo prelat des de 1241 caracterisan lo séu govern. A força d' adquisicions logrà examplar los seus senyoríus per la ribera avall del Segre fins a Sallent, Montanisell, Centinya y Pinyes. Casà la seva germana Cecilia ab lo comte Alvar de Cabrera, qui li cedí lo vescomtat de Castellbó en franch alòu. Roger Bernat III, poch després d' encarregar-se del comtat en 1265, adquirí la Vallferrera; intervingué en la lluyta que esclatà en 1268, per causa de la successió de Alvar, comte de Urgell, defensant junt ab la casa de Cardona los drets de Ermengol y Alvar, fills d' aquest y de Cecilia de Foix, quina tutela li fóu encomanada. Va constituir-se en capdill dels nobles catalans en lluyta ab Pere II y en 1277 ab un fort exèrcit se dirigí contra lo bisbe d' Urgell. En 1278 fóu firmat lo *Pariatge de Andorra* del qual hem dat compte en l' episcologi de la Sèu, celebrant-

se un nou conveni en 1288. Adquirí nous territoris en terra pallaresa, que units al vescomtat de Castellbó formaren lo *quarter* de Tirvia. Invadí lo comtat de Pallars, mentres Jaume II era a la guerra de Sicilia, conseguint una treva lo vescomte de Cardona y finalment ab les gestions hagudes per motíu dels bens de Guilleuma de Montcada, quan se preparava pera rompre novament les hostilitats, morí lo 3 de Març de 1302.

Al pendre possessió del comtat Gastó I, confirmà los privilegis que los seus predecessors havían otorgat a la vall de Castellbó. No acostumavan a viure los comtes en aquesta vila, puix consta que des de mitjans del segle XIII hi tenían un veguer que unes vegades se nomenava de Urgellet y altres del vescomtat. Adquirí les baroníes de Montcada y de Castellví y se constituí feudatari del rey de Mallorca per les terres del Donasà. Reclamà del rey los seus pretenguts drets sobre lo Comtat d' Urgell a la mort d' Ermengol X, y morí l' any 1315, succehint-li los seus fills Gastó II a Foix y Roger Bernat a Castellbó.

Aquest va casar-se ab Constança de Luna y ab ell tornava a tenir lo vescomtat de Castellbó, senyors diferents del de Foix-Bearn; mes no eran com los de la primera niçaga, sinó una branca deslligada d' aquella familia y tenía les seves afeccions més cap al Llenguadoch que no pas a Catalunya. La vall d' Andorra la conserva lo comte de Foix completament separada de les demés possessions de Castellbó. Va tenir algunes questions ab lo bisbe d' Urgell, serví al rey de França y morí al poch temps d' haver otorgat testament en 1349.

Lo fill del anterior que porta igual nom de Roger Bernat, va casar-se ab Gerarda de Navalles, adquirí los castells de Bar y Aramunt; lo rey d' Aragó lo nomenà lo séu capità a Rosselló y Cerdanya; lo duch d' Anjou lo autorisà pera encunyar moneda. Lo séu fill Matéu figura com a vescomte de Castellbó des de 1381, estant en lo començament baix la tutela de la seva mare. Per haver mort sense successió Gastó Febus, obtingué lo comtat de Foix, trobant-se altra vegada reunits los dos estats. En 1392 va casar-se ab la filla de Joan I, rey d' Aragó, pretenent la corona a la mort d' aquest, cosa que no logrà per haver-se proclamat a Martí, germà del difunt, respectant axí la tradició de que sols los varons podían cenyir la corona aragonesa. No per axò quedaren convençuts ni Matéu ni la seva muller Joana, sinó que en 1396 començaren per invadir lo Pallars y per Ribagorça, s' endinzaren a Aragó, travessant altra vegada los Pyrinèus al veure que era perduda la seva causa. Més endevant intentaren una altra sortida, que fóu tan desgraciada com la primera. Ab tal motíu los foren confiscats tots los bens que tenían a Catalunya per sentencia de 28 de Juny de 1397, essent ocupat per l' exèrcit reyal lo vescomtat de Castellbó. Lo comte Matéu morí l' any següent, sense tenir descendencia, passant los estats de Foix a la seva germana Isabel, casada ab Archimbau de Graylli, als quals lo rey Martí restituí lo nostre vescomtat l' any 1400.

Ab la nova successió entra ja la tercera niçaga en lo govern de Castellbó. Los comtes de Foix concedexen lo títol de vescomte de Castellbó al séu primogènit Joan, en 1406, entrant en possessió del ús de fruyt y govern dels demés estats de la casa de Foix, per haver-los-hi cedit la comtessa Isabel pochs díes després de la mort del comte Archimbau Graylli en Janer de 1412. Adquirí noves possessions en lo Pallars, entre elles lo vall d' Assua y Rialp en 1435.

Mort lo comte Joan I en 1436, li succehí lo séu fill Gastó IV, casat ab Elionor de Navarra y per lo tant cunyat y después rival del desgraciat Príncep de Viana. Esclatada la guerra contra Joan II, la Diputació li confiscà los bens que tenía en aquest territori, cedint lo de Castellbó a Huch Roger de Pallars, que comandava l' exèrcit, mes no se portà a efecte aquesta donació. Lo séu primogènit nomenat també Gastó, usava lo títol de Vescomte de Castellbó y morí abans que lo séu pare en 1470, dexant com a únichs fills de poca edat, Catarina y Francesch Febus, que succehí a Gastó IV en tots los estats, baix la tutela de la seva mare Magdalena. En 3 de Novembre de 1482 entra en possessió de la corona de Navarra, de la que per lo tant formava part lo nostre vescomtat. A 29 de Janer de 1483 havía mort lo jove sobirà y repercutían a la seva germana Catarina tots los estats fins que per virtut de les guerres promogudes per Ferràn lo Catòlich se n' apoderà aquest en 1512, y en 28 de Janer de 1513 feu donació a sa muller Germana, del vescomtat de Castellbó, valls d' Assua, Vallferrera y Andorra y de la vila de Castelló de Farfanya. En 1513 fóu lo vescomtat invadit per un exèrcit gascó, que entrant per los ports d' Andorra passà vers Castellbó y Vallferrera, retornant per lo port de Boet al país de Foix després de haver comès mil atrocitats.

En 1528 Germana cedí lo vescomtat en hipoteca a Lluís Oliver de Boteller qui arribà a titolar-se vescomte sense ser-ho. En 1548, cobrat l'impost de la hipoteca, passà lo vescomtat a la Corona.

Al entrar en possessió la reyna Germana, tenía lo vescomtat de Castellbó un miler de fochs repartits en la següent forma, entre los cinch *quarters* (districte) en que se trobava dividit: de Castellbó, 230; de Organyà, 146; de Ciutat, 170; de Tirvia, 210 y de Rialp o Assua, 243. Al parlar de dites localitats, anotarèm los llochs que a quiscuna pertocavan. Per lo que se refereix al quarter de Castellbó, al formar-se lo *Spill manifest* en 1519, lo castell de la vila estava enderrocat y aquesta era murada y tenía dues torres, la del Serrat y la de Malberch, y comptava 75 families. Lo batlle ho era de tot lo *quarter*, tenint lloch-tinents a Tahús, vall d' Aguilar, Castelló y Guils. La vall d' Aguilar comprenía los llochs de Noves, La Guardia, Bellpuy, Malgrat, Argestues, Tesjuvell, Miravall, Beren y Espahent. Dintre del nomenat quarter quedava enclosa la vall de Pallerols.

En los territoris del vescomtat de Castellbó trobàm existents des de lo segle VIII los monestirs de Sant Sadurní de Tabernoles, del qual hem parlat al ocupar-nos de Anserall, Sant Andréu de Tres-ponts, que pertany actualment

a la jurisdicció de Fígols y Santa Cecilia de Elins. Més endevant va aparèxer lo priorat de Santa María de Costoya, de la Orde de Sant Joan de Gerusalèm, entre Castellbó y la Sèu. Proper a aquests, en lo que fóu vila de *Cotineto*, a uns 6 kilòmetres de dita ciutat y a les vores del Segre, se troba rastre de Sant Climent de Codinet, incorporat al de Tres-ponts en lo segle XI. En los dominis de la vall d' Assua, que tenía lo vescomtat en lo Pallars subirà, sembla haver-hí existit lo de Sant Pere de Vellanega, que fóu subgectat al de Sant Sa-

Clixé de A. Mas
Castellbó.—Porta de la ex-colegiata

durní de Tabernoles en 1093, com ho sigué axí meteix lo de Santa Cecilia de Elins. La dotació d' aquest va ésser confirmada en 880. A causa de la relaxació de la vida monàstica, lo comte Ermengol de Gerp, d' acort ab lo Llegat pontifici, hi posà relligioses benedictines del convent de Sant Pere de les Puelles, de Barcelona, cambi que coincidí ab la nova consagració de la esglesia reedificada per lo bisbe Bernat d' Urgell, otorgant-se la corresponent escriptura en l' any 1080. A aquesta època se atribueix la porta de entrada, que ofereix la particularitat de ésser l' arch de ferradura. Actualment se troba enrunada y transformada en casa de pagès; y axís y tot no dexa de oferir interès la seva estructura de tres naus y tres absis (203). Era prop de Pallerols. En

(203) Veja-s «L' Arquitectura romànica a Catalunya» per J. Puig y Cadafalch, A. de Falguera y J. Goday, vol. I.

1383 fóu suprimit aquell cenobi, transformant-lo en priorat de monjos negres de Sant Benet, subgectes directament al diocessà. Traslladades les monges a Castellbó, fóu extingida la comunitat en 1436 per lo Papa Eugeni IV, al erigir la Colegiata, a la qual incorporava lo priorat de Elins y la dotava ab les rendes del vell monestir, disposicions confirmades per Nicolàu V. En los començos del segle XVI se composava dita colegiata, de un prior y set canonges que havían de ésser fills de la vila, excepció feta del sagristà, quina presentació corresponía al vescomte. Com a successors del monestir de Santa Cecilia, lo prior y canonges tenían jurisdicció sobre la vall de Pallerols. Subsistí dita colegiata fins al Concordat de 1851 en la forma anotada al començar lo present article.

Bibliografía.—«Investigación histórica sobre el Vizcondado de Castellbó», per Joaquim Miret y Sans. «Viaje literario a las iglesias de España», per Jaume Villanueva. Ne parla també En Cristòfol Freginals en la seva «Excursió a Bergà, Cerdanya, Sèu d' Urgell, Andorra, Sant Joan del Herm y Castellbó.» Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya, vol. VIII.

Castellciutat

Vila situada en l' ayguabarreig del Valira y Segre, a la dreta dels dos ríus, en lo coll y faldar de un serrat de cara a la Sèu, de quina ciutat dista uns

Clixé de Lluis Marián Vidal

Castellciutat.—Vista general de la població

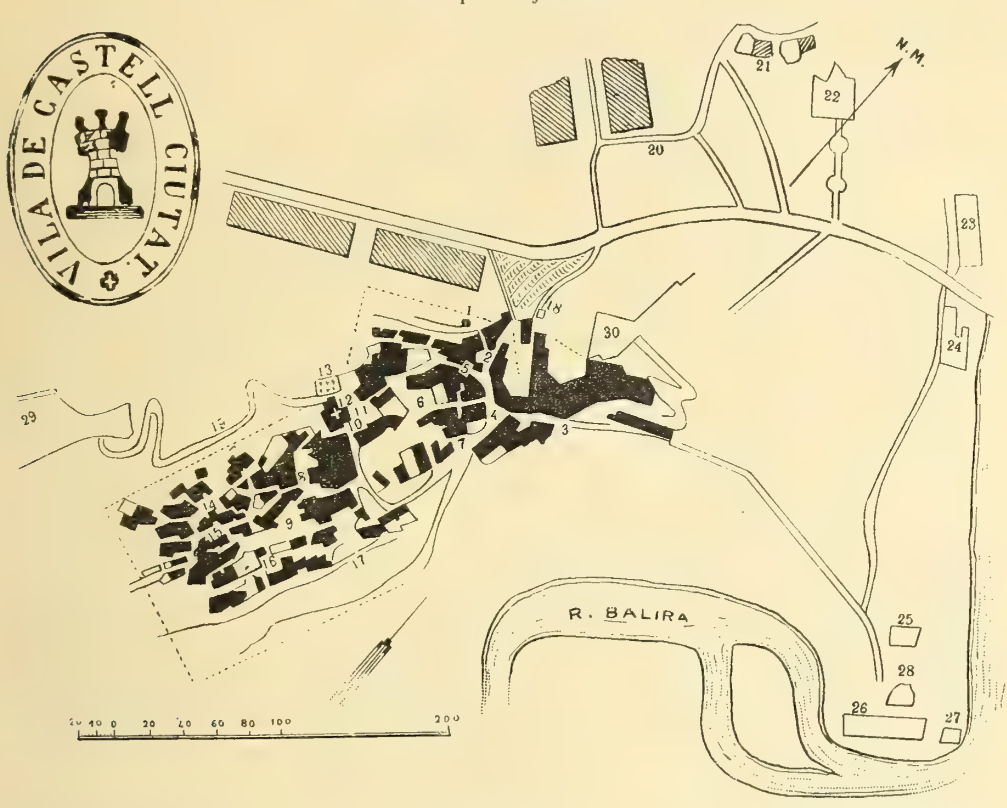
dos kilòmetres. Altitut aproximada sobre lo nivell de la mar, 705 metres.

A una y altra banda de la població, coronan los serrats que la

asseguda, les fortificacions de que nos hem ocupat al parlar de la capital de partit, per quin motíu no les descrivím novament en lo present article.

Plan y carrers de Castellciutat

Revisat per l' Ajuntament

1 a 3 Carrer de la Plaça
4 Plaça Principal
5 Carrer de la Bola
6 Mercadal
y 8 Carrer de la Vila
9 Plaça dels Estudis
10 Carrer de la Esglesia
11 Placeta de la Esglesia
12 Esglesia parroquial
13 Cementiri
14 Carrer dels Terrats
15 » del Serrat
16 » del Poblador
17 Camí de les Porques
18 » de Bellestar
19 Carretera de la Ciutadela
20 Camí del Sellarès
21 Cases Roges
22 Torre de Solsona
23 Central Elèctrica de fluít a Sèu d' Urgell y Castellciutat
24 Manso Tonipal
25 Glorieta de Nistal
26 Fábrica de llanes de Farrás germans
27 Molí fariner
28 Caseta de la fàbrioa
29 Ciutadela
30 Castell

Afronta lo terme per N. ab los de Campmajor y Anserall; al E. ab lo de la Sèu, mitjansant lo Valira, demunt del que hi té un pont; al S. té lo meteix ríu, lo Segre y Montferrer y al O. Arabell y Bellestar.

Consta de 99 edificis, 25 fora de la vila y tres de escampats; ab una població de 476 habitants de fet y 486 de dret. L' any 1831 tenía 83 vehíns y uns 400 habitants, essent lo senyoríu del Vescomte de Castellbó, en lo Corregiment de Puigcerdà.

La parroquia es de entrada en l' arxiprestat y diòcesis de la Sèu. Celebra festa lo día primer d' Agost.

Lo terme té bona part de plà, atravessat per la carretera que se dirigeix a la Sèu. S' hi cull grà, llegums, ví, oli y pastures, pera lo bestiar que s' hi cría.

Té algún establiment de comerç, una fàbrica de ayguardent, altra de llana, un molí de farina, escoles de noys y noyes y la illuminació pública es elèctrica.

Districte electoral de la Sèu.

En la escriptura de dotació de la esglesia de Sant Felíu, del any 952, en que fóu consagrada per Wissat, bisbe d' Urgell, s' anomena *Civitate-fracta.*

Segons escríu lo senyor Miret y Sans, des de lo començament del segle X, en diferentes ocasions lo bisbe d' Urgell havía adquirit determinats drets sobre aquesta vila com la impignoració que en 1054 feu lo comte Ermengol III al bisbe Guillém Guifre. Per axò, al voler lo vescomte de Castellbó construir un castell en dit lloch l' any 1135, s' hi oposà lo prelat, considerant que sería en endevant una amenaça constant pera la mitra, més subgectant la qüestió al arbitri del comte Ermengol VI, autorisà tal construcció. No degué quedar gayre ben resolta aquesta qüestió, puix que en 1154 Ramón de Castellbó promet no causar-li mal, si la esglesia conservés bones amistats ab lo comte Ermengol, y li jurà fidelitat contra tots, excepció feta del comte, y lo bisbe se prometé a ésser bon amich y bon senyor y no promoure res sobre lo de Ciutat. En 1190, lo comte d' Urgell facultà al vescomte Arnàu de Castellbó, pera reconstruir lo castell de Ciutat, concedint-li una quantitat pera lo pagament de la obra, emprò obligant-li a que li dongués la potestat del castell de Castellbó, ab les seves dependencies y noves fortificacions axecades en diferents punts de la vall.

Ciutat, que es l' actual Castell-Ciutat, formava part del Vescomtat de Castellbó y era cap d' un dels cinch *quarters* en que se trobava dividit. Comprenía les batllíes de Arabell-Bellestar, de la vall de Sant Joan, ab los llochs de Ministrells y Ars, de Civís, de Ahós (Os), de Estamaríu, de la Bastida de Ortons y de Adrahent.

Lo comte Joan de Foix cedí a aquesta vila, en 1434, un molí que era en lo ríu Valira, junt a la palanca.

En 1602, los delmes y primicies que percebía en aquesta localitat lo monestir de Sant Cerní, corresponían al Seminari de la Sèu.

Lo trobar-se situada la vila entremitg de les fortaleses que defensan la Sèu, ressenyades oportunament, ha sigut causa de que se desenrotllessen a Castell-Ciutat importants fets d' armes, de entre los quals merexen especial esment los que hi tingueren lloch en la passada guerra civil.

Los carlins per sorpresa s' apoderaren de la ciutadella la tarda del día 16 d' Agost de 1874, aprofitant lo moment oportú de trobar-se part de la guarnició en la festa de la Assumpta, que se celebrava a baix a la vila. Encara que

quedava lo castell, com aquest era dominat per la nomenada fortalesa, de res serví al brigadier governador de la plaça, quí hagué d' abandonar pera dirigir-se a Puigcerdà, topant-se ab les forces de Tristany, al quí varen haver de rendir-se. Los carlins estigueren en possessió de les forteleses un any seguit, fins lo día 26 d' Agost de 1875, en que, mancats d'aygua y sense poder rebre cap auxili, varen capitular devant les irresistibles embestides del exèrcit comanat per Martinez Campos, qui los tenía assetjats des de lo 22 de Juliol y los hi havía dirigit 10,383 tirs entre granades, bombes y metralla.

Lo *Spill manifest* de que donavam compte en l' article de Castellbó, diu que lo castell de Ciutat es una fortalesa situada en vista y prop la Sèu, edificada a quatre cayres, llisa, sense exir cap torre. En lo pati havía un pou redó de pedra picada en que hi ha sempre aygua. Tenía també una capella sots la invocació de Sant Jordi. Era en aquell temps la residencia del Veguer del vescomtat y havía d' ésser guaytat per los hòmens de Ahós, Cìvis, Vall de Sant Joan, batllía de Arabell y Bellestar.

Cava

Lloch a uns 20 kilòmetres de la Sèu en la vessant Nort del Cadí, a la esquerra del Segre del que se troba mólt apartat. Afronta lo terme per N. ab lo de Toloriu; té al E. Querforadat; al S. Josa, a la banda oposada de la esmentada serra y el O. Ansobell. Lo districte municipal consta de 139 edificis ab 278 habitants de fet y 316 de dret, distribuits en la següent forma: Cava, 20 edificis y 54 ànimes; Ansobell, 52 y 102; Querforadat (roca foradada), 45 ab 83 respectivament, ademés de 22 cases y alberchs escampats entre los quals s' hi comptan lo santuari del Boscal, câl Pubill y masía de Vinyoles. En lo cens de 1359 figura Cavà ab 14 fochs en la Veguería de Cerdanya. L' any 1831 Cava tenía 75 ànimes y lo senyoríu de Tomàs Doria, de Arfa; Ansobell, 57 y senyoríu del Duch de Híjar y Comte de Erill y Querforadat, del Duch de Híjar y Comte de Crexell, trobant-se tots ells compresos en lo Corregiment de Puigcerdà. Altitut aproximada de Ansobell, 1,505 metres sobre lo nivell de la mar.

La parroquia d' Ansobell es de entrada ab la tenencia de Cavà en l' arxiprestat de la Sèu y la de Querforadat, de entrada també, correspòn al arxiprestat de Bellver y bisbat de la Sèu de Urgell.

Rega part del terme lo rieral que baxa del Cadí havent-hi axímeteix diferentes fonts que s' aprofitan pera los serveys domèstichs.

Produheix grà, llegums y bones pastures pera lo bestiar de tota mena que s' hi cría.

Hi ha escola de abdós sexes y dos molíns fariners.

Mals camins de ferradura per la escabrositat del terrer tot ell montanyós lo comunican ab los pobles dels encontorns y ribera de Segre.

Des de primers del segle XI lo lloch y terme de Querforadat figurava entre les possessions senyorials de la casa de Pinós, no havent sigut may cap de vescomtat com han assegurat alguns cronistes. Tan sols per los anys de 1620, Gaspar de Pinós, comte de Guimerà, prenía lo títol de Vescomte de Querforadat, emprò no apareix en la antiga documentació. En una escriptura del any 1075 se l' anomena Cheroforadat.

A les derreríes del segle XIII lo senyoríu de Querforadat va tenir-lo temporalment Pere de Aragall; y afegeix lo senyor Miret y Sans que los Aragalls eran senyors de la baronía de Ansovell.

Districte electoral de la Sèu.

Civís

Lloch a uns 22 kilòmetres de la Sèu a la dreta del Valira en punt enlayrat proper a la frontera andorrana. Altitut aproximada sobre lo nivell de la mar 1,555 metres. Afronta lo terme per N. ab Os y Coma de Burch; té al E. Andorra; al S. Sant Joan Fumat y al O. lo de Asnurri. Lo districte municipal se descomposa en la seguent forma: Civís, 51 edificis ab 223 habitants; Argolell, 14 ab 62; Asnurri, 16 ab 80; Os, 31 ab 113 respectivament ademés de 42 cases y alberchs escampats, comptant-hi lo caseríu de Arduix ab 3 edificis: en total 508 habitants de fet y 592 de dret. En la acta de consagració de la catedral de la Sèu del any 819 se fà referencia de les esglesies de *Civiz*, *Asnur* y *Orgolell*? L' any 1831 Argolell tenía 62 habitants y lo senyoríu era de Antoni Peguera, de Barcelona; Asnurri ab 47 ànimes corresponía al bisbe de la Sèu; Civís ab 112 habitants y Os ab 75 al Veçcomte de Castellbó. Tots venían compresos en lo Corregiment de Puigcerdà.

La parroquia de Argolell es rural 2.ª; la de Asnurri, rural 1.ª, ab tinencia a Sant Joan Fumat; la de Civís, rural 1.ª; y la de Os o bé Hos o Ahós com també s' escríu, rural 2.ª, en l' arxiprestat y diòcessis de la Sèu.

Lo terrer es mólt trencat y montanyós y sols té camins de ferradura que se dirigexen a la capital del partit, a Andorra y a Tirvia (Pallars) per los colls de Ossor y de Màniga. Les produccions consistexen en cereals, llegums, pastures pera tota mena de bestiar que s' hi cría.

Hi ha també algunes partides de bosch. Meners de ferro y plata. Punt de carabiners. Escoles de noys y de noyes.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació que han de compendre lo catàlech de la provincia figuran lo Cauvera, de Civís, de 396 hectàrees; lo Gabarret, de Os de Civís, de 139 hectàrees; Vila Firia, de Civís y Asnurri, de 232 hectàrees y la Molina, de 497; La Obaga, Plana Cervellar, y Confluent, de Os de Civís, de 620 hectàrees y lo Geresí, de Civís, de 10 hectàrees.

L' any 1171, Ermengol VIII, comte d' Urgell, sa muller Dolça y lo séu fill, impignoraren a la esglesia d' Urgell los delmes del castell de Civís.

En lo *Capbréu de les rendes reyals del vescomtat de Castellbó* del any 1602, consta que lo vescomte havía cedit al senyor de la Bastida d' en Donat, prop d' Andorra, la batllía de Ahós (Os) ab lo séu lloch y castell y que dit senyor acostuma a posar allí un lloch-tinent, mitjansant terna formada per la Universitat (municipi).

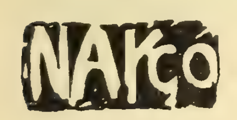
L' any 1396, ab motíu de la guerra del comte de Foix pretenent la corona aragonesa, li fóu ocupat lo castell de Civís pera resistir al comte de Illa, que havía de entrar ab gascons, per aquelles terres; castell que fóu assetjat l' any següent per los hòmens de Castellbó, quin vescomtat, com es sabut, pertanyía al de Foix. Acabada la guerra, y confiscats los bens que los comtes de Foix tenían a Catalunya, foren reintegrats en los metexos y entregat lo castell de Civís en 1400.

Lo veguer que lo comte de Foix tenía a Castellbó en 1276, va rebre sots la seva protecció als hòmens d' Asnurrí.

Districte electoral de la Sèu.

Coll de Nargó

Lloch situat dalt d' un penyal, a la dreta del Segre, dessobre la carretera entre Oliana y Organyà; a 33 kilòmetres de la Sèu y 77 de Calaf, que es la estació de ferrocarril més propera en la vía del Nort. Hi ha servey públich de automòvils. Altitut aproximada sobre lo nivell de la mar, 543 metres. Afronta lo terme: per N., ab los de Montanicell y Sallent; al E., Organyà, Fígols, Perles y Cambrils; al S., Oliana, y al O., Valldarques y Peramola. Lo districte municipal consta de 291 edificis, ab una població total de 707 habitants de fet y 728 de dret, dels quals corresponen 202 edificis y 500 habitants a Coll de Nargó; 51 y 86 respectivament a Les Masíes, y los demés se troban repartits entre los petits caseríus de Aubás, casa Barber, La Massana, Sant Miquel y Santa Eulalia, casa y santuari, ademés de 14

Plan de Coll de Nargó
Escala 1 : 5,000

alberchs escampats per lo terme, en lo qual hi estigué enclavat l' hostal dels Espluvins, que en 1896, a poca diferencia, va desaparèxer sobtadament durant la nit, a causa d' una esllavissada, emportant-se-l Segre avall ab totes les

Clixé de Juli Vintró

Coll de Nargó

persones que s' hi havían recullit. L' any 1831, Coll de Nargó tenía 221 ànimes en lo Corregiment de Puigcerdà y lo senyoríu corresponía al vescomte de Castellbó. La parroquia de Coll de Nargó ab la sufragànea de les Masíes, es de ascens en l' arxiprestat de Organyà y diòcessis de la Sèu. La esglesia es de construcció romànica.

Hi ha escoles municipals.

Lo territori es montanyós y esbarrancat, atravessant-lo ademés del Segre, los torrents nomenats Pinya, Nargó y Massana. Té part de regadíu y de secà. Les produccions consistexen en cereals, llegums, vi, oli y pastures pera lo bestiar de llana, cabríu y porquí. Hi han tres molins fariners y dos de oli.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació, figuran lo Turp, que es del Estat, ab 476 hectàrees de cabuda, y Albens de Coll de Nargó, ab 148. Lo *Morro de Turp* s' axeca vers mitjorn a la altra banda del Segre, a 1,620 metres aproximadament sobre lo nivell del mar, altitut de verdadera importancia per trobar-se en una çona relativament baxa.

Lo comerç típich d' aquesta localitat es la exportació de fusta ríu avall per mija de ralls que conduhexen fins a Tortosa, si bé no-s nota lo moviment de anys enderrera.

Se troban en aquest terme diferentes pedreres y algunes betes de carbó de pedra sense explotació.

Entre aquesta població y Organyà, dóna pas al Segre, un pont de pedra de una sola arcada, conegut per *pont d' Espía* o *d' Espi*, des de ahont los carlins tiraren al ríu lo còs del capitost Carles d' Espanya, després d' haver-lo assessinat segons se díu, qual cadavre, recullit més avall, fòu soterrat en lo fossar de Coll de Nargó lo día 7 de Novembre de 1839, de quin punt fóu exhumat més tart.

Fora de la carretera esmentada, sols hi han mals camins de ferradura pera comunicar-se ab los poblats dels encontorns.

Se fà esmenf de Nargó en la acta de consagració de la catedral de la Sèu del any 819.

Ab referencia a Sant Climent de Nargó, s' anomena l' any 1090 lo torrent de *ipso aqual*.

Mort Ermengol VIII, comte d' Urgell, en 1208, Arnàu de Castellbó, ademés d' auxiliar al comte de Foix en la guerra dels albigesos, vulnerà los drets de la esglesia d' Urgell, cobrant tributs y rendes, entre altres llochs a Nargó, apoderant-se del castell que lo comte d' Urgell havía cedit en franch alòu al prelat.

En lo tractat conegut per Pariatge d' Andorra, celebrat en 1278 pera resoldre les qüestions del comte de Foix y lo bisbe de la Sèu, aquest renuncià als seus drets sobre Nargó.

Segons fà constar lo senyor Miret y Sans en lo sèu estudi sobre lo vescomtat de Castellbó, lo *Espill manifest* quan parla dels punts fortificats del vescomtat, diu: «*La Roqueta* es una torre o casa situada en un cap de rocha e fà gran fortalesa e la dita casa fà castell e es del terme de Nargó.»

Districte electoral de Sèu d' Urgell.

Ellar

Lloch situat en un coster al E. de la montanya del séu nom, a uns 35 kilòmetres de la Sèu essent Ripoll, la estació de que ordinariament se serveix, passant per la carretera de Puigcerdà, invertint-se 10 hores en lo recorregut. Afronta per N. ab lo de Talltendre y Pyrinèu; té al E. Maranges; al S. Cortás y al O. Talltendre y Orden.

ÉLLAR

Conste de 34 edificis y 18 en lo agregat de Cortás, ab una població total de 148 habitants de fet y 162 de dret. Lo senyoríu de Éllar corresponía a N. Descatllar y lo de Cortás ab Olopta a N. Solanell. Pertanyían al Corregiment de Puigcerdà.

La parroquia de Éllar es de entrada en l' arxiprestat de Bellver y diòcessis de la Sèu. Se celebra festa per Santa Eulalia, lo 10 de Desembre y per Sant Policarpi, que hi té dedicada una ermita, lo día 26 de Janer. Se fà esment de *Ellar* y *Cortalb* en la acta de consagració de la catedral de la Sèu del any 819.

Atravessa lo terme lo riuet de Valltova, que en alguns endrets limita la provincia, y després de regar terres de Cortás desaygua al Segre. Es molt montanyós, trencat y de poca producció, excepció de les pastures pera tota mena de bestiar que s' hi cría. S' hi fan cereals y llegums. Hi ha també una partida de bosch de pins y altres de ginebres, garroberes boxos, etc. La explotació es de escassa importancia, havent-hi una serradora ab motor hydràulich.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació, existeix lo que s' anomena Pinatella, que es del Estat, ab una cabuda de 114 hectàrees.

Per lo demés, es un pahís molt pobre, faltat de víes de comunicació y sens esperança de que se-n construescan.

Districte electoral de Sèu d' Urgell.

Estamariu

Lloch a uns 10 kilòmetres de la Sèu, situat dalt d' una penya, a la dreta y a tres quarts d' hora del Segre, prop del ríu que baxa de Bescaran y rega part del terme que afronta per N. ab los de Bescaran y Arcabell; al E. ab los de Torres y Castellnou; al S. ab lo de Alàs y al O. ab lo de Calvinyà. Altitut aproximada 1,085 m. sobre lo nivell de la mar.

Consta de 88 edificis y 31 cases y alberchs escampats, ab una població total de 299 habitants de fet y 344 de dret. L' any 1831 tenía 206 ànimes en lo Corregiment de Puigcerdà y lo senyoríu era del Vescomte de Castellbó.

La parroquia es d' entrada en l' arxiprestat y diòcessis de la Sèu d' Urgell. Se conserva la antiga esglesia romànica, qual fotogravat acompanyàm y les runes de altra, tal vegada de més primitiva construcció.

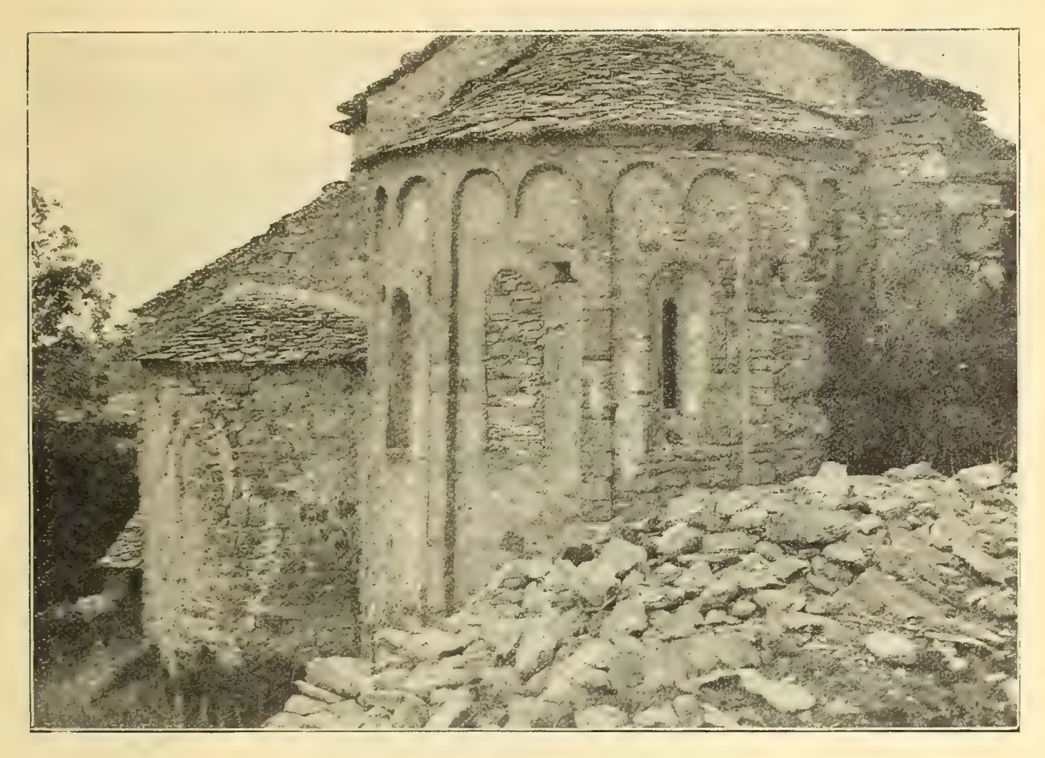
Té escola municipal de abdós sexes.

Lo terrer es aspre y trencat, atravessant-lo arràn del Segre y per lo costat de la casa nomenada la Quera, dessota d' un gran penyal, la carretera que puja cap a Puigcerdà. Les produccions consistexen en cereals, llegums, un poch de ví y pastures pera lo bestiar que cría. Hi ha alguns prats artificials que regan los rius abans mentats.

Entre los monts públichs que resultan exceptuats de la desamortisació, figuran los nomenats de Santa Cecilia y Pinar o l' Orri (del Estat), y la Plana (del poble), ab una cabuda total de 30, 309 y 144 hectàrees respectivament.

Ab lo nom de *Stamarit* consta en la acta de consagració de la catedral de la Sèu, del any 819.

Al determinar-se en una escriptura del any 996, les afrontacions del castell de Carcolse se parla de *Stamarice.*

Clixé de A. Mas

Estamariu.—Antiga esglesia romànica

En lo testament otorgat en 1141 per Pere Ramón, vescomte de Castellbó, dexà tot lo séu honor a sa muller Sibilia de Cerdanya en usdefruyt fins que lo séu fill sigués armat cavaller, retenint allavors lo castell de Estamariu y altres que anomena que haurían de passar després de la mort d' aquella als seus fills Ramón y Pere.

Roger Bernat, vescomte de Castellbó en 1335 concedí perpetuament als hòmens del castell de Torres, lo dret de pastura tan del bestiar gros com petit en los térmens del castell de Estamaríu, mitjansant un cens anyal.

Fà notar lo senyor Miret y Sans en lo séu estudi sobre lo vescomtat de Castellbó, que durant la guerra del comte Matéu de Foix y confiscats los seus bens, «la torra sita en lo terme de Estamaríu apellada comunament la torra del vescomte de Castellbó» va ésser donada per Guerau de Guimerà, comissari de la reyna y per delegació de ell, per Joan Cadell, senyor dels castells de Vilanova y Arseguell, al donzell P. de Enveig.

Districte electoral de la Sèu d' Urgell.

Fígols

Lloch a uns 30 kilòmetres de la Sèu, a la esquerra y un xich apartat del Segre que atravessa per lo famós pont d' Espí o d' Espía, des d' ahont fóu estimbat, o punt ahont va aparèxer lo cadavre de Carles de Espanya, del qual hem fet esment al parlar de Coll de Nargó. Afronta lo terme per N. ab lo que fóu Priorat de Tresponts; té al E. Lavança; al S., Perles y Canelles y al O. lo ríu Segre, a poca distancia de Organyà.

Lo districte municipal se composa en la seguent forma: Fígols, 63 edificis ab 202 habitants; Aubach, 10 ab 26; Canelles, 16 ab 48; Romanius, 20 ab 50 habitants respectivament, y ademés 30 alberchs y cases escampades entre los quals s' hi comptan los caseríus de Boloríu, Boltrera y expriorat de Tresponts formant en conjunt un total de 139 edificis y 451 habitants de fet y 429 de dret.

Plan y carrers de Fígols

Revisat per l' Ajuntament.—*Escala 1 : 5,000*

1 Esglesia
2 Plaça Major
3 Capella del Roser
4 Carrer Major
5 » del Roser
6 Carrer del Prat de la Era
7 Plaça del Roser
8 Balses pera los molíns
9 Carrer de Bonavista
10 » del Ball de les Eres
11 Camí de Organyà
12 Acequia
13 Camí del Pont de Espía
14 » públich
15 Caminet de la font

L' any 1831 Fígols ab Valoríu tenía 115 ànimes y lo senyoríu era del Capítol de la Sèu d' Urgell y Canelles, 18 y senyoríu del Capítol de la Colegiata de Organyà, corresponents al Corregiment de Puigcerdà.

La parroquia de Fígols es de entrada y Canelles depenja de Perles en l' arxiprestat de Organyà y diòcessis de la Sèu. Se celebra feste lo día de

Sant Víctor. Se parla de *Cannellas* en la acta de consagració de la catedral de la Sèu d' Urgell del any 819.

En lo terme hi brollan diferentes fonts, veyent-se atravessat per lo riberal de Canelles. Produheix cereals, llegums, ví, oli, y s' hi cría també bestiar. Hi ha tres prempses d' oli y tres molíns fariners. Lo terrer, montanyós, com tot lo de la regió que estudiàm sols se veu creuat per camins de ferradura, puix que la carretera no se mou de la ribera de Segre.

Clixé de J. Claverol

Fígols.—Pont d' Espí o d' Espía

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortísació figuran los Fuxans y Penyalta, de Fígols, ab 160 y 40 hectàrees respectivament de cabuda; la Fontanella, de 212 hectàrees y la Coma obscura, de 143, del terme del Priorat de Tresponts; y Valldelluch, de 60 hectàrees, que pertany a Canelles.

Entre los monts públichs enagenables, segons R. O. de 1896, consta lo Norieda, de Fígols, ab una cabuda total de 31 hectàrees.

Una partida de tiradors de Catalunya y los nacionals de Tuxent y Organyà en nombre de una trentena, foren sorpresos en aquests voltants l' any 1836 per los carlíns, havent-se refugiat a la esglesia de Fígols ahont moriren per haver aquesta sigut cremada.

Lo vell monestir de Sant Andréu de Tresponts *(inter pontes)* o de Centelles, del qual actualment ab prou feynes ne queda rastre, era situat a la esquerra del Segre prop del ayguabarreig del Lavança, a uns tres kilòmetres de

Organyà. Segons en Villanueva (204) existía ja l' any 785 y del segle IX són molts los documents coneguts que a ell fan referencia. L' any 1004 se li incorporà lo de Sant Climent de Codinet, y en temps d' Ermengol de Gerp, lo de Sant Llorenç dels Morunys, unint-los en 1079 a Santa María de Ripoll, des de quina data quedà reduhit lo de Tresponts a simple Priorat. Encara subsistía en lo segle XII y se trobava ja enderrocat en 1519, puix axí se dedueix del contingut del *Spill manifest* del vescomtat de Castellbó. Formava part del quarter de Organyà.

Districte electoral de la Sèu.

Fórnols

Lloch en la vessant esquerra del Segre a mitjorn de la serra de Cadí en punt enlayrat a 1,288 metres aproximadament sobre lo nivell del mar. Dista uns 16 kilòmetres de La Sèu y sobre 50 de la estació de Olvan en lo ferrocarril econòmich que surt de Manresa. Afronta lo terme per N. ab lo de Adrahent; té al E. Cornellana y al S. y O. lo de Lavança, quin ríu passa a uns tres kilòmetres de la població, ab una bona font en la metexa.

Lo districte municipal consta de 189 edificis, 461 habitants de fet y 529 de dret repartits en la següent forma: Adrahent 38 edificis y 115 habitants; Cornellana, 67 y 144 y Fórnols, 75 y 194 ànimes respectivament, més 9 cases y alberchs escampats. En la ressenya del any 1831, figuran en lo Corregiment de Puigcerdà, Fórnols ab 121 ànimes y senyoríu del Capítol de la Sèu d' Urgell; Adrahent 106 y senyoríu del Rey y Vescomte de Castellbó y Cornellana ab 75 corresponia al Capítol de la Catedral de la Sèu, a quina diòcessis y arxiprestat pertanyen les parroquies, essent rural 1.ª la de Adrahent y de entrada la de Fórnols que té tenencia a Cornellana. S' hi celebran festes los díes 25 de Juliol y 23 de Novembre.

Lo terrer es molt trencat degut a la proximitat del Cadí y sols lo creuan mals camins de ferradura pera dirigir-se a la Sèu, Solsona, Berga y vall de Gòsol. Les produccions consistexen en llegums, grans y pastures pera lo bestiar que s' hi cría.

Entre los monts pùblichs exceptuats de la desamortisació que figuran en lo catàlech de la provincia hi han La Vella que es del Estat, de 467 hectàrees; Mascaró, Boxader y Solana de Robal, y Caboch, de Fórnols, ab una cabuda de 135 hectàrees lo primer, 63 lo segón y 9 lo tercer; a Cornellana existexen lo Codinell y Rodell, de 400 hectàrees, Ginabreda de 219 y Solana de Cadí,

---

(204) Viaje literario á las iglesias de España.

de 985; y corresponen a Adrahent, Meca de Banyeres, de 31 hectàrees; Meca de Solanelles, de 48; Bocanella y Jobaga de 350. Entre los que resultan enagenables aparexen; lo de Sant Salvador de Adrahent 30 hectàrees; Costes de Vinyoles, de Cornellana, ab 9; y los de Fórnols nomenats Devesa, Puig y Espinal, ab 14, 16 y 14 hectàrees respectivament.

Hi ha escola municipal de noys.

En la serra de Cadí, pertanyent a aquest districte, a 12 kilòmetres de Fórnols, se establí una senyal geodèsica, qual altitut es de 2,561'06 metres sobre lo nivell del mar. Lat. 42° 17′ 13″, 79 y long. E. 5, 16, 14″, 88.

La acta de consagració de la catedral de la Sèu del any 819, fà esment de *Aragen,* que sembla correspondre a Adrahent y de *Corneliana,* que equival a Cornellana.

En lo testament otorgat per Pere Ramón, vescomte de Castellbó en 1141, nomenà usufructuaria a sa muller Sibilia fins que lo séu fill sigués armat cavaller, retenint allavors, entre altres, lo castell de Adrahent. En 1250 adquirí Roger IV, comte de Foix y vescomte de Castellbó, los drets que sobre dit castell hi tenía B. de Alb. La batllía de Adrahent corresponía al *quarter* de Ciutat.

Districte electoral de la Sèu.

La Guardia

Lloch a uns 25 kilòmetres de la Sèu en punt enlayrat en la vessant dreta del Segre y terrer montanyós creuat per mals camins de ferradura. Afronta lo terme per N. ab lo de Castellàs; al E. ab lo de Espahent; al S. ab serra de Ares y Vall de Cabó y al O. Tahús.

Lo terme municipal se composa de 141 edificis, 129 habitants de fet y 317 de dret distribuits en la següent forma: La Guardia, 60 ab 62; Ausas, 12 ab 9; Espahent, 19 ab 33; Trejubell, 13 ab 19 habitants respectivament y ademés 37 cases y alberchs escampats. En la relació del any 1831 figuran en lo Corregiment de Puigcerdà y senyoríu del vescomte de Castellbó.

En lo eclesiàstich, Guardia es tenencia de Tahús y Espahent ho es de Castellàs en l' arxiprestat y diòcessis de la Sèu, celebrant-se festa lo segón diumenge de Octubre. Les produccions consistexen en llegums, grans y pastures pera lo bestiar que s' hi cría. Atravessa per Espahent un riuet que després d' arreplegar diferents brancals en aquest territori s' encamina al Segre per terme de Noves.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació en aquesta provincia, aparexen Balsacans, de Trejubell, ab una cabuda de 244 hectàrees y entre los que resultan enagenables per R. O. del any 1896, constan la Montanya, de Espahent y Camplans de la Guardia, de 3 y 4 hectàrees respectivament.

Hi ha escoles de abdós sexes.

En 1250 Roger IV, comte de Foix y vescomte de Castellbó, adquirí los drets que B. de Alb tenía sobre lo castell de Trejubell. Aquest, La Guardia y Espahent, formavan part del *quarter* de Castellbó en dit vescomtat.

Distriste electoral de la Sèu.

Guils

Lloch a uns 20 kilòmetres de la Sèu, en les vessants del riuet que porta lo séu nom y desaygua a la dreta del Segre per terme de Noves. Afronta al N. ab Pallerols; al E. Beren; té al S. Solans y Vilarrubla y al O. Rubió (del partit de Sort).

Lo districte municipal se composa de 122 edificis ab 190 habitants de fet y 293 de dret dels quals ne corresponen 79 ab 113 respectivament a Guils; 10 ab 19 a Solans; 23 ab 39 a Vilarrubla y 10 cases y alberchs ab 19 habitants escampats pera los serveys agrícols. En la relació del any 1831 figuran ab 87 ànimes en lo Corregiment de Puigcerdà y senyoríu del vescomte de Castellbó.

Hi ha parroquia a Guils que es de entrada en l' arxiprestat y diòcessis de la Sèu, celebrant-se festa per Sant Fruytòs.

Les produccions consistexen en grans, llegums, pastures pera lo bestiar de tota mena que se cría en les seues mentanyes en algún endret poblades de bosch.

Lo territori es molt trencat y sols se comunica per camins de ferradura ab los pobles dels entorns, passant per lo proper coll de Cantó lo que se dirigeix de la Sèu a Sort.

Hi ha un molí de farina.

Escola municipal de noys.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació que figuran en lo catàlech de la provincia, hi ha lo Tossal y Sant Magí, que es del Estat y radica en lo present terme ab una cabuda de 309 hectàrees.

En la acta de consagració de la Catedral d' Urgell del any 819, se fà esment de *Eguils* (Guils) y de *Villa rubea* (Vilarubla).

Guils formava part del *quarter* de Castellbó en dit vescomtat.

Districte electoral de la Sèu.

Lles

Lloch a uns 25 kilòmetres de la Sèu en les vessants de la dreta del Segre, tenint al N. les montanyes de Andorra; al E. Coborríu de la Llosa y Prullans; al S. Martinet y Montellà y al O. Musa y Aransa. Lo territori que comprèn lo districte municipal, en la part corresponent al agregat de Coborríu, toca ab

França passant la ratlla fronteriça per dessobre de la Cerdanya espanyola adscrita a la provincia de Gerona interposant-se entre los límits d' aquesta y Andorra. Compta lo present municipi 406 edificis, ab una població total de 552 habitants de fet y 607 de dret distribuits en la següent forma: Lles 115 edificis y 150 ànimes; Coborríu de la Llosa, 49 ab 68; Travesseres, 51 ab 83; Viliella, 126 ab 166 respectivament; ademés de 65 alberchs y cases escampats, ab 85 habitants entre los quals s' hi comptan los petits caseríus de Barnola, Llosa, Vilar y l' Establiment de Travesseres-Senillers de quines aygues medecinals nos hem ocupat ab la deguda extensió en la part general (205).

La parroquia de Caborríu es rural 2.ª les de Lles y Viliella de entrada y Travesseres depèn de Martinet. Tots los pobles nomenats pertanyen en lo eclesiàstich al arxiprestat de Bellver y diòcessis de la Sèu. Se celebra festa lo día 29 de Juny.

Quan la divisió de Catalunya en Corregiments, eran del de Puigcerdà, Lles, Travessera y lo Vilar ab 445 ànimes de població y senyoríu de Barnola, y Coborríu de la Llosa ab 52 ànimes y senyoríu de M. de Moyà y del Capítol de la Catedral de la Sèu.

Antigament era conegut lo districte ab lo nom de Baronía de Lles y encara resta en peu la casa senyorial que era de la familia Barnola.

Tocant lo municipi de Lles ab Andorra y França mitjansant lo Pyrinèu, ja se comprèn que ha de ésser pahís molt accidentat abundant en pastures pera tota mena de bestiar que s' hi cría, trobant-se algunes vessants cobertes de bosch del que s' extrauen excelents fustes.

Les produccions, com en tota aquexa montanya, consistexen en grans, llegums, patates, etc.

Es abundosa la pesca en los estanys y ríus de Aransa y de la Llosa que atravessan lo terme, axís com tampoch escasseja la caça, veyent-s' hi molt sovint escamots d' isarts en los llochs més selvatjes.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació que han de compendre lo catàlech de la provincia, aparexen: la Montanya de Lles, de cabuda 3,138 hectàrees que es de les localitats de Lles, Vilella, Travesseres, lo Vilar y la Llosa; Abellanosa, de 303 hectàrees, de Coborríu; y les costes de Ambret de Vinyer y de la Llosa y Serres de Merlius y Montsech, de 146 hectàrees, que són també dels cinch pobles primerament nomenats. Dels monts públichs enagenables de conformitat ab la R. O. de 1896 hi ha lo Mollet, ab 27 hectàrees de cabuda, dels pobles de Lles, Viliella, Vilar y Travesseres.

(205) Veja-s plana 52.

En la acta de consagració de la Catedral de la Sèu del any 819, venen continuats *Les* (Lles) y *Travesseres*.

Lo castell de Lles, en lo segle IX ja apareix depenjant del comtat de Cerdanya. Aquest y lo de Travesseres són anomenats en la acta de 1313 al prestar homenatge al rey Sanxo de Mallorca, Roger Bernat III, comte de Foix, per les terres del Donasà.

Les comunicacions se fan per mals camins de ferradura.

Districte electoral de la Sèu.

Lavança

Districte municipal en la vall, regada per lo ríu que porta aquest nom, a uns 20 kilòmetres de la Sèu. Afronta al N. ab lo de Fórnols; al E. Fórnols y Tuxent; al S. Figols y al O. aquest meteix y lo de Tost. Se composa dels següents nuclis de població; Coll de Arnat, 20 edificis ab 16 habitants; Montargull, 16 ab 40; Ossera, 33 ab 65; Pradines, 10 ab 26; Sant Pere, 16 ab 43; Cisquer, 11 ab 31; Sorribes, 22 ab 50. Té diferents caseríus com lo de Banyeres, Masroig, Serrats y diferentes cases y alberchs escampats, formant en conjunt 186 edificis ab 331 habitants de fet y 408 de dret. En lo cens de 1359, figura Lavança ab 25 fochs en la Veguería de Cervera y més endevant al Corregiment de Puigcerdà y senyoríu del Capítol de la Catedral de la Sèu.

La parroquia de Lavança es de entrada ab tenencia a Ossera; y Banyeres correspòn a Adrahent, arxiprestat y diòcessis de la Sèu.

La vall de Lavança podem considerar que comença ahont acaba la de Tuxent, agafant una extensió de dues hores aproximadament, regada per lo ríu de igual denominació que desaygua al Segre prop de Hostalnòu. Queda tancada al N. per les serres de Montsech de Tost (1,701 metres), ab los pobles de Cisquer, Adrahent y Fórnols; la serra del Port de Comte, al E., extenent-se cap al S. la Tossa Pelada, de 2,393 metres sobre lo nivell de la mar, la més alta d' aquesta rodalía.

Les produccions consistexen en grans, llegums, trumfes y pastures pera lo bestiar que s' hi cría. Hi han quatre molins fariners.

Entre los monts públichs exceptuats de desamortisació figuran la Obaga Negra o del Asp, del Estat, de 26 hectàrees y Casal y Montanya de Asp, que són de Lavança, ab 496 y 1,258 hectàrees respectivament de cabuda.

En la acta de consagració de la catedral de la Sèu del any 819, fà esment de la present vall en los següents térmens: *Deinde ipsas parrochias de Valle Lavantia, id est Banieres et Ezerred, vel Spelunca, atque Guardia, sive Freixa, vel Corneliana, atque Lausa, vel Toxen, cum omnibus Ecclesiis vel villulis atque villarunculis earum,* etc.

En una escriptura del any 1098, s' anomena Sant Julià de Pera en la vall de Lavança.

En 1130 lo comte d' Urgell Ermengol VI celebrà un conveni ab Galceràn de Pinós, concedint-li en encomanda lo honor de Lavança ab los seus castells y fortaleses, mitjansant certes prestacions.

Escola municipal de abdós sexes.

Districte electoral de Sèu d' Urgell.

Bibliografía.—Arthur Osona. «Guía itinerari del Lluçanès, de les conques del Llobregat, Cardoner y del Segre», any 1899.

Montanicell

Lloch situat en un turó, a 1,105 metres d' altitut aproxímadament sobre lo nivell de la mar, en les vessants de la dreta y un xich apartat del Segre en lo límit del partit, afrontant ab lo de Tremp a uns 32 kilòmetres de la Sèu. Té al N. lo terme de Cabó; al E. lo de Organyà, de quina vila dista uns 6 kilòmetres; al S. Valldarques y al O. Boxols, que ja pertoca a Tremp.

AYUNTAMIENTO DE MONTANISELL

Lo districte municipal consta de 232 edificis, ab 483 habitants de fet y 496 de dret, dels quals, 43 y 114 respectivament pertanyen a Montanicell; 23 y 35 a Prats y 41 y 33 a Sallent. Ademés hi han 125 alberchs y cases escampades, formant caseríu algunes de elles com los de Valldarques y Estremós.

Quan la divisió de Catalunya en Corregiments corresponían al de Puigcerdà, Montanicell ab Sallent y lo senyoríu dels dos era del vescomte de Castellbó; correspongué al quarter de Organyà. Lo senyoríu de Valldarques era del Bisbe de la Sèu d' Urgell.

La parroquia de Montanicell es rural 1.ª, les de Sallent y Valldarques, de entrada y Prats es tenencia de Boxols en l' arxiprestat de Organyà y diòcessis de la Sèu.

Tot lo terme es montanyós vegent-se atravessat per diferents barranchs y lo riuet de Sallent. Hi passan los camins que des de Organyà se dirigexen a Tremp y a la Pobla de Segur, guanyant lo fil de serra que se desprèn al Sur del Boumort, ab petites partides boscades. S' hi cull blat, llegums, patates, havent-hi també bones pastures pera lo bestiar. Hi ha un molí fariner.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació que han de compendre lo catàlech de la provincia, figuran la Montanya dels Prats, que es de Montanicell, Sallent y Organyà, ab 697 hectàrees de cabuda; Albens y Ubaga de Coll de Tahús, de Valldarques, ab 23 y 8 hectàrees respectivament.

Per camins de ferradura se comunica ab los pobles dels encontorns. La carretera passa per la ribera de Segre.

Escola municipal de noys y de noyes.

En la acta de consagració de la catedral de la Sèu d' Urgell del any 819, se anomena Montanione (Montanicell), Salent (Sallent) y Arches (Vall d' Arques).

En la butlla de Urbà II, *pro urgellensi eclesia,* del any 1099, publicada en la *Marca Hispánica,* se fà esment de Sallent y de la vila *Montaniocel.*

Roger IV, comte de Foix y vescomte de Castellbó, l' any 1253 va comprar los drets que G. de Sallent tenía sobre los llochs y castells de Montanicell, Sallent, Centinya y Pinyes, per la quantital de 20,000 sous.

Districte electoral de la Sèu.

Montellà

Vila situada en un turó a la esquerra del Segre; a uns 26 kilòmetres de la Sèu y 78 aproximadament de Ripoll, que es la estació de ferrocarril de més fàcil accés passant per Cerdanya. Altitut aproximada sobre lo nivell de la mar 1,140 metres. Afronta lo terme per N. ab lo de Travesseres; té al E. Santa Eugenia; al S. la serra de Cadí y al O. Vilech y Estana.

Lo districte municipal consta de 272 edificis ab 656 habitants de fet y 779 de dret, dels quals ne corresponen 133 y 263 respectivament a Montellà y 108 y 328 a Martinet que forma part del municipi havent-hi ademés 31 alberchs y cases escampades ab 65 habitants comptant-hi entre elles lo petit agrupament de les Valls. L' any 1831, Mantellà, Martinet y Sant Martí dels Castells, tenían 943 ànimes y lo senyoríu era del Capítol de la Catedral de la Sèu d' Urgell.

Martinet a uns 2 kilòmetres de Montellà y 950 metres de altitut, se troba a la dreta del Segre, que frega ses cases, en quin ríu hi té una palanca per ahont passa lo camí de la Sèu a Bellver y Puigcerdà. Es punt de carabiners y hi ha servey de carruatges ab les dues viles derrerament nomenades. Forma com dos barris separats per lo ríu de la Llosa, que allí meteix fineix lo séu curs.

Les estisores de esquilar bestiar que se fabricavan a Martinet, eran molt estimades en aquesta comarca y vehines. Actualment ha desmerescut bastant aquesta industria.

Alguns prats artificials s' observan en la pintoresca ribera, clapes de bosch a la montanya y abundoses pastures en lo restant del terme, pera lo bestiar que s' hi cría. S' hi cull blat, llegums, patates y demés produccions propries de les regions mantanyenques.

La parroquia de Montellà es de ascens y la de Martinet de entrada ab tenencia a Travesseres en l' arxiprestat de Bellver y diòcessis de la Sèu.

A mitja hora de Martinet, encara que de diferent municipi, hi ha l' establiment de aygues sulfuroses de Senillers, del qual en altre lloch hem parlat.

Clixé de Lluis Marián Vidal

Martinet.—Vista general de la població

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació que ha de compendre lo catàlech de la provincia, constan los Clots, Mata y Prat de Aguiló, ab una cabuda total de 1741 hectàrees, que corresponen als dos pobles demunt nomenats.

Fora los camins carreters de ribera y Senillers, tots los altres són de ferradura. Los treballs de la carretera que ha de pujar des de la Sèu estàn bastant avençats. Servey de carruatges de Martinet a Bellver y Puigcerdà.

En la acta de consagració de la catedral de la Sèu, ja consta lo poble de *Monteliano*, equivalent a Montellà. Lo castell dit Castellbó del Baridà (ab lo qual no dèu confondres lo Castellbó que donà nom al vescomtat), estava en lo terme de Montellà y d' ell se parla ja en 1171.

P. Joseph Ribot, nat a Montellà a les derreríes del segle XVII, desprès d' ésser rector de Ur y Vilar, ingressà en la congregació de Sant Felip Neri, de Vich. Va escriure dues obres de caràcter relligiós, impreses en 1729 y 1732.

Districte electoral de la Sèu.

Musa y Aransa

Districte municipal que se composa dels dos llochs nomenats, situats a la

dreta y un xich apartats del Segre en lo coster meridional de les serres que confrontan ab Andorra; a uns 5 kilòmetres de distancia l' un del altre y a 28

aproximadament de la Sèu, dessobre lo camí de Cerdanya. Lo territori de Musa afronta al N. ab lo de Aransa; al E. ab lo de Llés y Travesseres; al S. lo ríu Segre y al O. Aristot. Aransa té al N. Andorra y terme de Llés; al E. Prullans; al S. Montellà y Martinet y al O. Musa.

La població se descomposa en la següent forma: Aransa, 71 edificis y 169 ànimes; Musa 63 y 130. Hi han 6 edificis més y altres 9 cases y alberchs escampats, ab un total de població en lo municipi, de 319 habitants de fet y 351 de dret.

L' any 1831 Aransa tenía 176 ànimes y senyoríu de N. Copons; y Musa, 112, era reyalench; corresponían al Corregiment de Puigcerdà.

Clixé de Lluis Marián Vidal

Musa.—Vista general de la població

Les dues parroquies són d' entrada en l' arxiprestat de Bellver y diòcessis de la Sèu d' Urgell. Hi han escoles de abdós sexes. Celebran festes respectivament, per Sant Martí, patró d' Aransa y per la Ascensió a Musa. En aquesta localitat hi han les aygues sulfuroses de que s' ha fet esment en la p. 54.

Se troban en lo terme de Aransa, trencat y escabrós per demés, les montanyes de Perafita, coll de Queralt y la Pera, ab los dos estanys que portan aquest nom, d' ahont surt lo ríu Aransa, que desaygua al Segre debaix de Martinet, desprès de regar bona part del territori del districte que estudiàm.

S' hi crían excelents truytes y en les partides altes del terme abunda la caça de isarts.

Les produccions consistexen en cereals, llegums, fusta de construcció y pastures pera tota mena de bestiar que s' hi cría.

Se parla de *Aransar* y de *Muncar* (que provablement correspòn a Musa) en la acta de consagració de la catedral de la Sèu del any 819.

Districte electoral de la Sèu.

Nòves

Lloch situat a 700 metres aproximadament sobre lo nivell de la mar, a la dreta y a un quart del Segre, demunt del qual hi té un pont de ferro en la carretera vehinal construida per lo poble y comunica aquest ab la carretera de la Sèu, que passa per la ribera oposada. Los demés camins són de ferradura. Dista uns 12 kilòmetres de la capital del partit y 94 de Calaf, que-s la estació més propera.

Plan y carrers de Nòves

Revisat per l' Ajuntament

1 Carrer de Ferrería
2 » de Centanyo
3 Camí vehinal que enllaça ab la carretera de Lleyda a Puigcerdá.
4 Carrer de Caneró
5 » Major
6 » Escobas
7 Carrer de Garriga
8 » del Portal
9 » de la Torre
10 Camí de La Guardia
11 Cases Consistorials
12 Camí de Pallerols
13 Camí de Guils

Afronta lo terme per N. ab Gramós; te al E. lo ríu Segre; al S. lo mont d' Ares y al O. Tresjuvell y Espahent. Lo districte municipal consta de 252 edificis, ab 421 habitants de fet y 765 de dret, distribuits en la següent forma: Nòves, 133 edificis y 229 ànimes; Argestues, 11 ab 18; Bellpuy, 42 ab 70; Beren, 26 ab 35; Malgrat, 13 ab 17; Miravall, 10 ab 23 respectivament y es lo més apartat, a cosa de 11 kilòmetres del cap de municipi. Hi han ademés 17 alberchs y cases escampades, habitades per 29 persones. L' any 1831, Nòves, Beren, Malgrat, Miravall y Bellpuy, tenían 268 ànimes y eran del senyoríu del vescomte de Castellbó. Argestues ab Nòves corresponía al senyoríu reyal y a dit vescomte. Tots venían compresos en lo Corregiment de Puigcerdà.

La parroquia de Nòves es de ascens y la de Beren rural 2.ª en l' arxi-

prestat y diòcessis de la Sèu. Se celebra festa en la primera, per Sant Andréu, lo 29 y 30 de Novembre.

Regan aquest territori los riuets de Castellàs y Nòves, que junyits desayguan al Segre un quart dessota la població derrerament nomenada. A ella correspòn la montanya que porta lo nom de Nòves, que figura entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació, ab una cabuda total de 906 hectàreés. Les produccions consistexen en blat, llegums, patates, ví y pastures pera lo bestiar que s' hi cría. Hi ha tres molins fariners.

Escoles de noys y noyes.

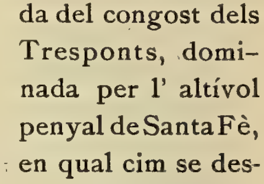
En la acta de consagració de la catedral de la Sèu del any 819, ja se troban anomenats Nove (Nòves) y Beren.

En 1190 se parla de la Roca de Beren com a dependencia del Castell de Castellbó. Quan aquest vescomtat estava dividit en *quarters*, al de Castellbó corresponía lo present districte.

Districte electoral de la Sèu.

Organyà

Vila situada a 506 metres aproximadament sobre lo nivell de la mar; en un planell a la dreta del Segre, en lo petit examplament que forma a la sortida del congost dels Tresponts, dominada per l' altívol penyal de Santa Fè, en qual cim se destaca la tan renomenada ermita. A uns 27 kilòmetres de la Sèu y 83 de Calaf, que es la estació de ferrocarril més propera, ab quines poblacions se troba junyida per carretera, havent-hi servey públich de automòvils.

Plan de Organyà

Revisat per l' Ajuntament.—*Escala 1 : 5,000*

Consta de 322 edificis reunits, en diferents carrers de típich aspecte en lo clòs antich de la vila, 7 fora de aquesta y 24 escampats pera les feynes agrícoles, ab una població total 1,002 habitants de fet y 1,155 de dret. En la relació de 1831, figura en lo Corregiment de Puigcerdà ab 503 ànimes y jurisdicciò del vescomte de Castellbó.

La parroquia es de terme en l' arxiprestat del séu nom (206) y diòcessis de la Sèu. Té ademés altra capella y la abans nomenada de Santa Fè, a una hora, en la que s' hi celebra un important aplech lo dilluns de la segona Pasqua. Dita parroquia havía sigut Colegiata dedicada a Santa María. L' antich temple, que ha sofert alguna mal entesa reforma, té lo campanar quadrat y lluheix una bonica portada pertanyent a la transició del romànich, al gòtich y un treballat rossetó al séu demunt; del absis se-n conservan encara algunes arquacions, que pertanyen a ben segur a la esglesia consagrada en lo segle XI.

Clixé del Autor

Organyà.—Detall de la població
Penyal de Santa Fè en segón terme

Afronta lo terme per N. ab lo que fóu Priorat de Tresponts; E. Figols, al altre costat de Segre; S. Canelles y Coll de Nargó y al O. Montanicell y Cabó, que forman dues valls a banda y banda de la serra despresa del Boumort, que té lo punt termenal en la esmentada roca de Santa Fè.

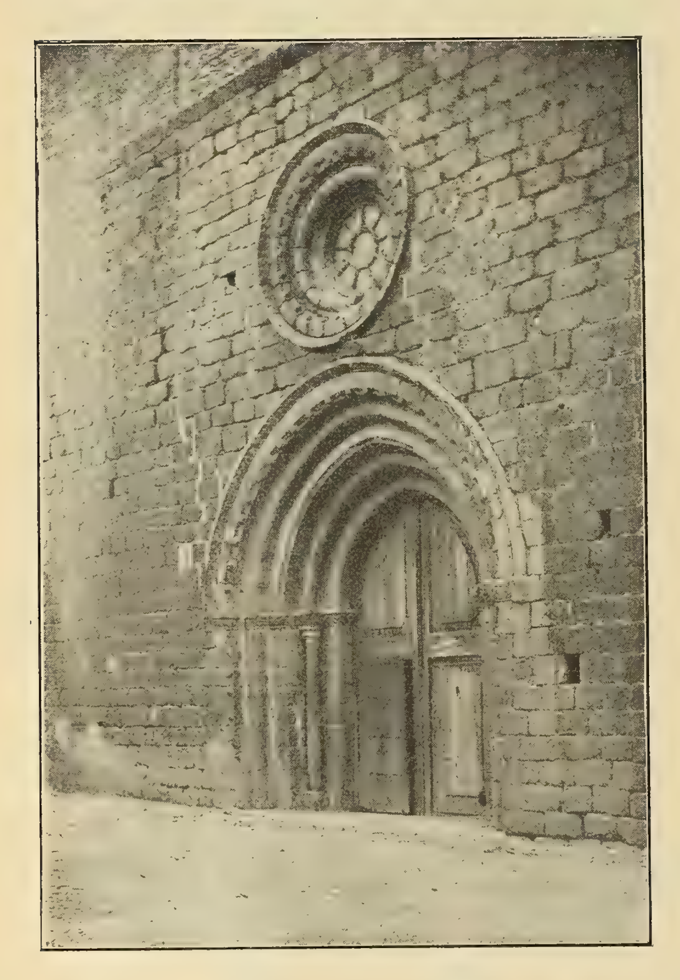
Es Organyà una de les principals localitats del partit y comarca que descrivím, essent de les poques que s' hi nota algún moviment comercial, puix hi provehexen les poblacions de la rodalía, celebrant-s' hi mercat los diumenges y importants fires lo 30 de Novembre.

Té administració de corrèus y estació telegràfica; la illuminació pública es elèctrica; punt de guardia civil; escòles de noys y de noyes y una comunitat de

(206) L' arxiprestat de Organyà comprèn les següents parroquies: Alinyà, E. y tenencia d' Alsina; Boxols, E., tenencies de Prats y Rua; Cabó, E. y tenencia de Senyús; Coll de Nargó, A. ab les Masíes: Figols, E., ab Forn y Caferna; Gabarra E.; Montanicell, R. 1.ª; Perles, E. ab Canelles; Sallent, E.; Valldarques, E. ab Perarrua; Vilar, R. 1.ª ab Ares.

monges de la Sagrada Familia dedicades a la ensenyança; dues prempses de oli, un molí fariner, bones fondes y establiments de diferenta naturalesa.

Dintre de la seva jurisdicció abocan al Segre lo riberal de la Vall de Cabó demunt de la vila y per debaix, lo que prové de Montanicell, en la qual neix la celebrada y abundosa font Bordonera, a tres quarts de distancia, aygues que recullides en un gran bassal, són aprofitades pera regar la horta y altres terres a ella properes. Les produccions consistexen en grans, llegums, hortalices y fruytes, ví, oli, tenint també algunes pastures pera lo bestiar.

Clixé de Juli Vintró

Organyà.—Frontispici de la ex-colegiata

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació en lo catàlech de la provincia, pertanyen al present terme lo Montroig y Solà, ab una cabuda de 93 y 312 hectàrees respectivament. També li pertocan alguns drets en la montanya dels Prats, del districte de Montanicell.

Apart de la carretera abans esmentada, los demés camins són de ferradura y en no gayre bon estat, per lo qual se fà mólt convenient la realisació de la progectada carretera cap a la Conca de Tremp, posant axí en comunicació les riberes del Segre y Noguera Pallaresa. Actualment lo camí més directe entre aquestes dues comarques, posat a Organyà, es lo que en 10 hores se dirigeix a la Pobla de Segur passant per Carrèu y lo que va directament a Tremp.

Hi ha qui se inclina a creure que Organyà correspòn a la antiga Erga dels ilergetes, de la qual fà esment Ptoloméu al descriure aquell poble. Abdós no tenen sinó una petita semblança en lo nom ab lo cambi de la inicial y la paraula *na* afegida al final com veyèm en no pochs pobles espanyols. No se ha trobat fins ara en la present localitat cap rastre de les antigues civilisa-

cions que vinga a aclarir aquest punt. Lo primer monument escrit que ha arribat fins a nosaltres y que parla de *Organna,* es la acta de consagració de la catedral de la Sèu del any 819.

En lo primer terç del segle XIII lo vescomte de Castellbó obtingué alguns drets y possessions en aquesta vila, apart dels que li pertocavan com a successor de la casa de Caboet, que a les derreríes del segle X o al començ del XI, havía fundat lo priorat de Santa María de Organyà. Arrasada la primera construcció de la esglesia, fou consagrada en aquell segle per lo bisbe Guillém Guifret, dotant-la de molts bens, dotació ampliada novament per los senyors de Caboet, Isarn y Gebellina, d' acort ab lo bisbe Bernat Guillém (207). No creu en Villanueva que s' hi establís un monestir de relligiosos, y cas de haver-hi hagut vida canònica Agustiniana, deuría durar poch temps, puix que, des del acabament del segle XII, apareix en estat secular, ab distribucions pecuniaries als canonges. Fundat en les paraules *instituta Sancti Agustini et sanctorum patrum,* continuades en la escriptura a que fà referencia la adjunta nota, creu lo esmentat autor que més aviat se instituí una canònica quasi Aquisgranense.

Possehiren la jurisdicció de Organyà *pro indivis,* lo vescomte de Castellbó y lo Capítol de la catedral de la Sèu. Per lo tant, quiscún senyor hi tenía un batlle nomenat de entre la terna formada per la vila y presentada al governador del vescomte y al repetit Capítol, qui tenía la plena jurisdicció del barri conegut per *vila nova,* que comprenía la esglesia, fossar y casa del Priorat, que no entravan en lo condomini. Per los anys de 1232, lo comte de Foix, vescomte de Castellbó, havía celebrat un pareatge ab lo prior de Organyà pera la disposició de un nou barri y mercat.

Dividit lo vescomtat de Castellbó en *quarters,* lo de Organyà comprenía lo lloch de Ares, les batllíes de Coll de Nargó, de la vall de Cabó y de Sallent-Montanicell y priorat de Tresponts.

Joaquím Espar, Pvre., nat a Organyà en 1817, morí l' any 1884. Dexà publicades algunes obres sobre poètica y predicació.

Districte electoral de la Sèu d' Urgell.

Bibliografía.—Parlan d' Organyà: J. Miret y Sans en *Investigación histórica sobre el vizcondado de Castellbó.* Villanueva en el *Viaje literario á las iglesias de España.*

Pallerols

Lloch situat a la dreta y mólt apartat del Segre, en lo camí que des de la

(207) En la carta de restauració y dotació de la esglesia colegiata de Santa María de Organyà del any 1090, publicada per en Villanueva, se li concedexen determinats drets en les esglesies de Sant Cristòfol de *Aris,* Sant Miquel de *Vilaris,* Sant Martí de *Spodilia* y en los llochs que anomena *villa Puioli, villa de Amigdala, villa Serræ, villa Puiali, villa Organiani* («Viaje literario á las iglesias de España»).

Sèu, de la que dista uns 16 kilòmetres, se dirigeix a Sort per coll de Cantó. Altitut aproximada sobre lo nivell del mar, 1,240 metres. Afronta lo terme per N. ab la vall de Castellbó; té al E. Abellanet; al S. Guils y a ponent la montanya de Sant Joan del Herm y districte de Soriguera (Sort). Consta lo districte municipal de 131 edificis ab 138 habitants de fet y 158 de dret, distribuits en la següent forma: Pallerols, 65 edificis ab 70 persones; Casovall, 30 ab 26 y Saulet, 11 ab 20 respectivament y altres 25 alberchs y edificis escampats per los serveys agrícols, dels quals 4 forman lo caseríu de Canturri. En la relació de 1831, figura Pallerols y Perdiguers ab 141 ànimes en lo Corregiment de Puigcerdà y senyoríu de la Colegiata de Castellbó.

Hi ha parroquia a Pallerols, que es de entrada en l' arxiprestat y diòcessis de la Sèu.

Es un districte mólt pobre, montanyós y poch productíu; s' hi fan llegums, blat, patates y pastures pera lo bestiar. Meners de coure y ferre, un molí fariner y escola de abdós sexes.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació, en lo catàlech d' aquesta provincia, corresponents a Pallerols, figuran Tossal, de 364 hectàrees; Sant Magí y Ubach, de 322 y Castelló, de 816.

Un brancal del riuet de Nòves devalla del present terme.

En la acta de consagració de la catedral de la Sèu del any 819, se fà esment de *Palerols* (Pallerols).

En lo *Spill manifest de les coses del vescomtat de Castellbó,* escrit en 1519, al ocupar-se de la vall d' Elins, axí nomenada la de Pallerols per lo vell monestir de Santa Cecilia, díu que lo vescomte pretenía que la *sanch* era seua, lo qual volían també pera ells los canonges. Aquests havían fet uns ceps a Pallerols, que lo veguer manà destruir, y nomenat àrbitre lo bisbe, ab tot y haver fallat a favor de la Colegiata, no va cumplir-se la sentencia, sinó que lo vescomte feya pau y guerra dels hòmens de dita vall en los quins tenía host y cavalcada.

Districte electoral de la Sèu.

Parroquia de Ortó

Lloch a uns 10 kilòmetres de la Sèu, en la vessant dreta y un xich apartat del Segre, situat en terrer montanyós.

Afronta per N. ab Vilamitjana; E. Adrall y Arfa; S. Plà de Sant Tirs y Nòves y O. Gramós y Abellanet.

Lo municipi consta de 126 edificis, ab 434 habitants de fet y 438 de dret, dels quals a la Parroquia ne corresponen 52 ab 200; a Adrall, que se troba debaix, a la ribera, 39 y 135; a Gramós, 20 ab 55 respectivament y 15 alberchs y cases escampades.

En lo cens de 1359 figura la Parroquia de *Laortó* ab 15 fochs y *Adaral* 9, en la Veguería de Cervera. En la relació publicada l' any 1831 apareix la Parroquia de la Ortó ab 107 habitants y Adrall ab 114 y era lo senyoríu del Capítol de la Sèu d' Urgell. Gramós pertanyía al marquès de Benavent, junt ab Baridà y terme de Cornalbòu; tots venían compresos en lo Corregiment de Puigcerdà. La Parroquia de Ortó y la de Adrall són de entrada, aquesta té la tenencia de Arabell; la de Gramós, rural 2.ª, totes tres del arxiprestat y diòcessis de la Sèu. Se celebran festes per lo Roser y 26 de Juny.

La carretera y lo Segre passan per terme de Adrall, ahont se regan algunes peces de terra. Les produccions generals són grans, ví, oli, llegums y pastures. Hi ha un molí d' oli y altre de fariner. Mener de carbó pera explotar. Escoles de abdós sexes. Com a riquesa forestal deu anotar-se alguna partida de bosch d' alzines y pins.

Entre los monts públichs enagenables, segons R. O. de 1896, s' hi continúa com pertanyent a la Parroquia de Ortó, la Coscollera, de 40 hectàrees de cabuda total.

A Adrall s' hi recrían mulats y vaques.

De Ortó, *Garamós* y *Adrall* se-n fà esment en la acta de consagració de la catedral de la Sèu del any 819.

En 1370, lo vescomte de Castellbó Roger Bernat firmà un conveni ab lo bisbe d' Urgell a causa de la sentencia arbitral que fixà les afrontacions de la parroquia de Ortó que era del Capítol, y Nòves, del Vescomte. Les qüestions esdevingueren sobre les forques manades alçar per Roger Bernat en la partida nomenada *Sonya*, que se trobava entre los pobles abans esmentats.

Lo castell de Adrall que tenía la esglesia de Urgell juntament ab lo de Montferrer, foren permutats en virtut del Pariatge de Andorra del any 1278 ab los de Ortons y Adrahent que possehía lo Comte de Foix, Vescomte de Castellbó.

Segons anota D. J. Miret y Sans en lo séu estudi sobre Castellbó, la universitat (municipi) y hòmens de la parroquia de Sant Andréu de La Ortó, des de temps immemorial abonavan tots los anys setze *sarcinatas de bone vendimie* y cinquanta sous per alberga al vescomte. Aquestes prestacions havían dexat de satisfer se des de una de les guerres entre Roger Bernat y lo bisbe d' Urgell, mes havent sigut reclamades hi hagué sentencia en 1339 a favor del

vescomte de Castellbó, pactant-se allavors una concordia per virtut de la qual los habitants de la parroquia podrían recórrer ab seguretat de día y de nit per tot lo territori vescomtal sense imposició de cap mena. Que lo vescomte los defensaría contra los extrangers que los molestessin. Que podrían péxer lo séu bestiar en les montanyes del Urgellet y treure dels boschs les fustes que haguessen menester pera llurs edificis, y que en endevant quedarían lliures de la prestació que havía promogut la qüestió transigida, mitjansant lo pagament anyal al vescomte de trenta sextaris de sègol en lo lloch de Castelló de la *lodrera*.

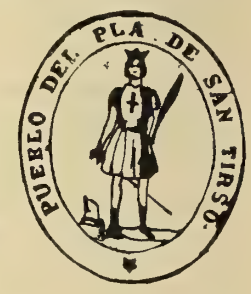
Districte electoral de la Sèu.

Plà de Sant Tirs

Lloch a la esquerra del Segre, a 8 kilòmetres aygues avall de la Sèu, essent Calaf la estació de ferrocarril més propera. Ab les dites poblacions hi

Plan de Plà de Sant Tirs.—*Escala 1 : 5,000*

està junyit per carretera ab servey públich de automòvils. Afronta lo terme per N., ab lo ríu Segre y Parroquia de Ortó; E., Arfa; S., Tost y O., Segre.

Lo districte municipal se composa de 130 edificis ab 407 habitants de fet y 417 de dret, dels quals 113 ab 351 respectivament corresponen al cap d'ajuntament y 10 ab 40 al arrabal de La Ferrería. Té ademés 7 cases y alberchs escampats. En lo cens de 1359 figura en la Veguería de Cervera. En la relació de 1831 apareix ab 112 habitants en lo Corregiment de Puigcerdà y lo senyoríu del bisbe de la Sèu d' Urgell, a qual diòcessis y arxiprestat pertany la parroquia, que es de entrada y celebra festa los díes 28 y 29 de Janer.

Part del terme es regat per l' esmentat ríu y les principals produccions consistexen en cereals, fruytes, llegums, ví y oli en petita escala. Se troba en lo séu territori hulla que no s' explota. Pastures per lo bestiar que s' hi cría. Un molí de farina.

Fora de la nomenada carretera, los demés camins són de ferradura.

S' anomena aquest lloch en la acta de consagració de la catedral de la Sèu del any 819. En 1071, era aquest lloch, de Arnàu Mir de Tòst qui lo dexà

entre altres per virtut de testament d' aquella data, a la seva filla Valencia.

Ab motíu de les dissensions entre lo comte de Foix, Roger Bernat y lo

Clixé de Joseph Claverol

Plà de Sant Tirs. — Vista general

bisbe de la Sèu, les tropes d' aquell, destruiren en 1239 lo castell del Plà de Sant Tirs.

Districte electoral de la Sèu.

Prats y Sampsor

Districte municipal compost de Prats, lloch de 54 edificis y 195 habitants y del caseríu de Sampsor, distant cosa de mitg kilòmetre, ab 10 edificis y 21 persones. Hi han 3 cases escampades formant un total de 67 edificis ab 220 habitants de fet y 256 de dret. Dites localitats se troban situades a la esquerra del Segre, un kilòmetre enllà en terrer planer, clòs per los pobles vehins de Isòbol, Dàs, Ríu y Bellver. Aquest districte forma lo límit NE. de la provincia, ratllant ab la de Gerona, en la comarca nomenada de Cerdanya. Atravessa lo territori la cequia de Bellver. Les produccions consistexen en blats, llegums, trumfes, ferratges que deurían aumentar-se pera la recría de bestiar de tota mena, que constitueix sa principal riquesa. Per quatre camins carreters se comunica ab los pobles dels encontorns. En la seua jurisdicció hi ha lignit, mes no s' explota. Té un molí de farina.

Se troba a uns 35 kilòmetres de la Sèu entre Bellver y Puigcerdà, dels quals 14 són de carretera, 13 de camí carreter y 8 de camí de ferradura. La estació

de ferrocarril més propera es la de Bagà, a 6 hores, emprò la de que se serveix ordinariament, es la de Ripoll, a 7 hores, podents' hi anar en carruatge.

En la relació del any 1831, apareix Prats y Sampsor ab 219 ànimes en lo Corregiment de Puigcerdà y senyoríu reyalench.

La parroquia de Prats es rural de 1.ª en l'arxiprestat de Bellver y diòcessis de la Sèu. Celebra festa lo primer diumenge d' Octubre. Hi ha també la esglesia de Sampsor y santuari de Sant Salvador.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació, lo conegut per Torrelles, del present municipi, té 101 hectàrees de cabuda total.

Escoles de noys.

Districte electoral de la Sèu.

Prullans

Lloch situat en un faldar de montanya a la dreta y a un quart distant del Segre, a 1,100 metres d' altitut aproximadament sobre lo nivell del mar; 25 kilòmetres de la Sèu, prop del camí que va a Bellver y Puigcerdà, en lo que hi ha servey rodat; la estació de ferrocarril de que ordinariament se serveix es la de Ripoll, a 9 hores de distancia. Afronta al N., ab terres de Coborriu; al E., Bellver; al S., Pí, Santa Eugenia y Sant Martí y al O., Travesseres. Lo districte consta de 149 edificis ab 489 habitants de fet y 591 de dret, dels quals 10 y 30 respectivament corresponen a Ardevol y 117 y 373 a Prullans, havent-hi ademés 22 alberchs y cases escampades habitades per 86 persones, comptant-hi entre elles lo caseríu de Serra. En lo cens de 1359 figura Prullans ab 4 fochs reyals en la veguería de Cerdanya y a Prullans y la Bastida 9 d' esglesia y cavallers.

L' any 1831 Prullans, Aubert y Ardovol, que també s' anomena axí a Ardevol, tenían 566 ànimes y lo senyoríu era del baró de Beniparrell, en lo Corregiment de Puigcerdà.

La parroquia de Prullans es d' entrada en l' arxiprestat de Bellver, y diòcessis de la Sèu. Celebra festa lo día 7 de Maig. Hi ha ademés lo santuari de Anàs.

Les produccions consistexen en grans, trumfes, ferratges artificials, que sería convenient s' estengués mólt més lo séu conrèu. Té també bones y abundoses pastures pera tota mena de bestiar que s' hi cría; una mina en la que s' hi ha trobat or, mener d' Ambret, que no s' explota y excelents aygues ferruginoses.

Exporta trumfes, fruytes y bestiar e importa ultramarins y demés articles necessaris pera la vida domèstica. Com a industria deuen anotar-se dos molins fariners.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació que pertanyen

als dos pobles que forman lo municipi, figuran lo Tossal y Coronals, de 247 hectàrees; Collpàu y Canals de Roger, de 214; Atalaya, de 53 y Serrat de Puig Massot, ab 29 hectàrees de cabuda total.

Lo ríu Llosa passa a 3 kilòmetres. La extensió superficial del terme es de 40 kilòmetres quadrats.

Lo séu territori es mólt accidentat per la banda de la montanya, millorant axí que s' atansa a la ribera.

Té camins de ferradura que van a Talltendre y Viliella y camins carreters, un de general y tres secundaris, per los quals se comunica ab los pobles dels encontorns.

Escola municipal de noys y noyes.

La parroquia de Prullans, es anomenada en la acta de consagració de la catedral de la Sèu del any 819.

Districte electoral de la Sèu.

Riu

Lloch en la baxa Cerdanya, situat en terrer montanyós, a la esquerra y a uns 4 kilòmetres del Segre y a la dreta del Bascort, extenent-se lo terme per les estrebacions del Cadí, quedant enclòs entre los de Dàs (Gerona), Bagà (Barcelona), Bellver y Prats. Dista uns 38 kilòmetres aproximadament de la Sèu y de Ripoll, de quina estació de ferrocarril ordinariament se serveix ab tot y tenir més propera la de Bagà, puix lo camí que lo junyeix ab aquesta es de ferradura y en mal estat, mentres que ab la de Ripoll hi té camí rodat.

ALCALDIA CONSTITUCIONAL DE RIU

Lo districte municipal comprèn uns 36 kilòmetres quadrats y consta de 55 edificis, 145 habitants de fet y 173 de dret, dels quals 45 y 120 respectivament pertanyen a Ríu y 10 ab 25 a Canals.

La parroquia de Ríu es de entrada en l' arxiprestat de Bellver y diòcessis de la Sèu d' Urgell. Celebra festa lo 24 de Juny.

S' hi produheix grà, llegums, ferratges y pastures pera lo bestiar que s' hi cría.

Entre los monts exceptuats de desamortisació figuran la montanya de Ríu y Canals, ab una cabuda de 833 hectàrees ab bosch de pí-abet que no s' explota, y entre los declarats enagenables per R. O. de 1896, lo Santset, ab 78 hectàrees.

Escola municipal de abdós sexes.

Districte electoral de la Sèu.

Serch o Cerch

Lloch a la esquerra del Segre en terrer montanyós, a uns 4 kilòmetres de la Sèu. Lo districte se composa de diferents pobles y caseríus que afrontan ab

los municipis de la Sèu y Alàs per N. y E. y vers al S. y O. Fórnols y Arfa, comprenent algunes de les estrebacions de la serra de Cadí.

Consta de 180 edificis ab 634 habitants de fet y 681 de dret, distribuits en la següent forma: Bastida de Ortóns, 34 edificis y 108 persones; Ges, 19 ab 56; Ortodó, 27 ab 101; Serch, 25 ab 83; Vilanova del Banat, que es lo lloch més gran, 46 y 145 habitants respectivament. S' hi comptan ademés, 29 alberchs y caseríus, entre ells lo de Lletó, *Lotone,* que ab *Villanova vel Banathi* son anomenats en la acta de consagració de la catedral de la Sèu, del any 819. Altitut aproximada de Ortodó sobre lo nivell de la mar, 1,168 metres. Aquest lloch havía sigut cap del districte municipal.

En la relació del any 1831 figuran en lo Corregiment de Puigcerdà, Bastida de Ortons, ab 61 ànimes y senyoríu del Rey y vescomte de Castellbó; Ges y Serch, ab 99 y senyoríu del Capítol de la Catedral de la Sèu d' Urgell; Ortodó y Lladó ab 74 habitants, igual senyoríu del abans anomenat.

Les parroquies de Bastida de Ortons y de Serch, són de categoría rural de 1.ª, aquesta té tenencia a Ges: la de Ortodó, rural 2.ª y la de Vilanova de Banat, de èntrada en l' arxiprestat y diòcessis de la Sèu d' Urgell.

Les produccions consistexen en grans, llegums, ví y pastures pera lo bestiar. Hi ha un molí fariner.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació en lo catàlech de la present provincia, aparexen Bedollera, ab 34 hectàrees dels térmens de Ortodó y Lletó; Toscarre y Socarrada, ab 139, de Ges y Serch; Comunals de la Bastida de Ortons, de 56, y 549 hectàrees de la montanya del Cadí corresponent al Estat.

Escola municipal.

Districte electoral de la Sèu.

Tahús

Lloch situat a 1,510 metres aproximadament sobre lo nivell del mar, en una de les vessants al NE. del cap de Boumort, a uns 30 kilòmetres de la Sèu, en l' extrém occidental del partit. La comunicació per la ribera del Segre pot fer-se des de Organyà y Vall de Cabó o bé des de Noves; y per la ribera del Pallaresa, des de la Pobla y Ortoneda o des de Gerri en tres o quatre hores per camí de ferradura. Afronta lo terme per N. ab Junyent y Castellàs; té al E. la Guardia; al S. la montanya de Boumort y al O. los Castells y montanya de Cuberes. Consta lo districte de 140 edificis y 254 habitants de fet y 358 de dret, dels quals 105 ab 165 ànimes corresponen a Tahús, y 27 ab 83 a Castells, més 8 cases y alberchs escampats. Va correspondre al Corregiment de Puigcerdà, y lo senyoríu era del vescomte de Castellbó.

La parroquia de Tahús es d' entrada ab tenencia a Guardia, en l' arxiprestat y diòcessis de la Sèu. Se celebra la festa lo derrer diumenge de Setembre.

Produccions; grans, llegums, trumfes, pastures per lo bestiar que s' hi cría, etc. S' ha trobat sofre en lo séu terme.

Clixé de Lluís Marián Vidal

Tahús.—Vista general de la població

Entre los monts exceptuats de desamortisació en lo catàlech apareix lo de Gabarret, corresponent a Castells, ab una cabuda total de 151 hectàrees.

Mals camins dificultan la comunicació d' aquest municipi ab los que l' envoltan, essent lo territori escabrós per tots costats.

A causa de la altitut en que se troba emplaçat y la seva situació desembaraçada, lo clima es bastant fret al hivern.

Escoles municipals de noys.

Districte electoral de la Sèu.

Talltendre

Lloch situat en la vessant d' una montanya, a la dreta, y a 6 kilòmetres del Segre. Distant uns 30 kilòmetres de la Sèu, dels quals 14 són de carretera, 8 de camí carreter y 8 de ferradura, y a 55 kilòmetres aproximadament de Ripoll, que es la estació de ferrocarril de que se serveix, ab la que està junyida per 30 kilòmetres de carretera, 15 de camí carreter y 5 de camí de ferradura.

Lo terme està comprès entre lo de Ellar, Bellver, Prullans, Lles y lo Pyrinèu.

Consta lo municipi de 60 edificis y 181 habitants de fet y 220 de dret, dels quals, 32 edificis y 103 ànimes pertocan a Ordén y 28 y 78 respectivament corresponen a Talltendre. En lo cens de 1359, Ordén y Talltendre venen compresos en la Veguería de Cerdanya, ab 3 fochs d' esglesia y cavallers, 4 de reyals y 3 de ciutadans. L' any 1831 figuran dits pobles en lo Corregiment de Puigcerdà ab 329 habitants y lo senyoríu, del Colegi de Preveres de Puigcerdà. Los dos aparexen continuats en la acta de consagració de la catedral de la Sèu del any 819. La parroquia de Talltendre es de entrada en l' arxiprestat de Bellver y diòcessis de la Sèu. Lo terme es montanyós y se veu atravessat per los torrents de Farga vella y Corner. Les produccions consistexen en grans, llegums, patates, naps, ferratges y bones pastures pera lo bestiar de tota mena que s' hi cría, y venen a constituir lo comerç d' exportació, important-se los demés articles que són menester.

La temperatura es mólt freda, degut al séu emplaçament en la çona pyrinenca, que ateny una altitut aproximada a 1,500 metres sobre lo nivell de la mar.

Per camins de ferradura se comunica ab los pobles de Ellar, Prullans y Bellver.

Entre los monts públichs exceptuats de desamortisació d' aquest districte hi han lo Bosch, que es del Estat, ab 151 hectàrees de cabuda y lo Solà y Comes, de Talltendre y Ordén ab 587.

Escola municipal de abdós sexes.

Districte electoral de la Sèu.

Toloríu

Lloch, cap del districte municipal del séu nom, situat a la esquerra del Segre, en la comarca baridana, a 1,166 metres aproximadament sobre lo nivell de la mar. Confronta al N. ab terme municipal de Aristot; al E. per Bar, limita ab lo de Montellà; al S. ab lo de Cava y al O. ab lo de Arseguel. Dista uns 16 kilòmetres de la Sèu, ab la que pot comunicar-se per carretera des de los propers banys de Sant Vicens, trobant-se actualment en construcció la secció que per Pont de Bar, ríu amunt, se dirigeix a Martinet, Bellver y Puigcerdà.

Lo municipi consta de 128 edificis y 352 habitants de fet y 429 de dret, dels quals ne corresponen 39 y 129 respectivament a Toloriu; 45 y 109 a Bar; y 22 ab 99 a Pont de Bar. Té ademés 22 cases y alberchs fora de dites localitats, ab los caseríus de Barguja y Sobeix, entre ells. En la relació del any 1831,

en lo Corregiment de Puigcerdà, aparexen Toloriu y Pont de Bar ab 293 habitants y senyoríu de M. de Vilana y Capítol de la Sèu d' Urgell; Bar, Sobeix y cases de Borgonyà (que segurament confón ab Barguja), ab 324 ànimes, del senyoríu del abans esmentat Capítol; Sobeix ab Bar, reyalench. La parroquia de Bar es d' entrada, de ella depenjan Toloríu y tenencia de Pont de Bar, en l' arxiprestat de Bellver y diòcessis de la Sèu d' Urgell. En la acta de consagració de la Catedral de la Sèu del any 819, se fà esment de *Sanctæ Mariæ Tolonensis* y de *Barguia*. Lo territori es montanyós, puix agafa les estrebacions del Cadí, que moren al Segre, en quin punt planeja un xich en los encontorns de la casa dels Arenys, nom del torrent que devalla de la serra que desaygua allí meteix, sota del camí de la Cerdanya. S' hi cull grà, llegums, trumfes y bones pastures pera lo bestiar que s' hi cría. Té dos molins fariners.

Clixé del Autor

Toloríu.—Pont de Bar

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació, figuran La Mata, de Bar, ab 20 hectàrees de cabuda y La Mata, de Toloriu, ab 57.

Hi ha escola municipal.

A sol ixent, dominant lo poble de Bar, existí lo famós castell, del qual migrades despulles ne restan, que donà nom al *Baridà,* de quina comarca hem parlat oportunament (208). Junt ab lo de Aristot, al altre costat de ríu, defensavan lo camí engorjat entre la Sèu y Cerdanya; punts estratègichs que aprofitaren los partidaris del Arxiduch, durant la guerra de Successió. Lo castell de Bar fou adquirit en 1366 per Roger Bernat, vescomte de Castellbó. L' any 1396 va ésser ocupat a causa de la guerra del comte de Foix pretenent la corona aragonesa. Al restituir-se als de Foix los bens que ab motíu de dita guerra se-ls havía confiscat, lo rey entre altres se reservà lo castell de Bar, que havía sigut venut a carta de gracia en lo susdit any de 1366. En la disposició que feu Pere Ramón, vescomte de Castellbó, abans de marxar a Gerusalèm cap al any 1143, per si un cas morís en aquella peregrinació, dexà a la

(208) Veja-s p. 45.

esglesia de Santa María de la Sèu dos mansos; un a Toloríu y altre a la vila de *Barguiga*.

A Pont de Bar hi ha una palanca de fusta que ha vingut a sustituir l' antich pont ahont, segons tradició, trobà la mort Sant Ermengol, bisbe de la Sèu, mentres dirigía sa construcció.

Districte electoral de la Sèu.

Tòst

Lloch de la comarca del Urgellet, a uns 16 kilòmetres de la Sèu, entre aquesta y Organyà, en les estrebacions occidentals del Cadí, vessants de la esquerra del Segre, un xich apartat d' aquest ríu, al que hi desaygua lo torrent del séu nom dessobre dels Hostalets, per quin punt puja la carretera a uns 94 kilòmetres de Calaf, que es la estació de ferrocarril més propera. Afronta lo terme per N. ab Naviners; E. Fórnols y Lavança; S. Fígols y al O. lo ríu Segre. Consta lo municipi de 161 edificis ab 398 habitants de fet y 401 de dret, distribuits en la següent forma: La Bastida, 10 edificis y 24 ànimes; Castellar, 10 ab 17; Hostalets, 15 ab 55; Montant, 34 ab 101; Sabanya, 10 ab 30; Torà, 18 ab 56; Tòst, 21 ab 69. S' hi

Clixé de Lluis Marián Vidal

Tòst.—Vista general de la població

comptan 43 alberchs y cases fora de poblat habitats per 46 persones. En la relació de 1831, Tòst y Montant, ab 248 ànimes, venen continuats en lo Co-

rregiment de Puigcerdà y lo senyoríu era del Capítol de la Catedral de la Sèu d' Urgell.

La parroquia de Tost es d' entrada, ab tinencies de Muntant y Torà, en l' arxiprestat y diòcessis de la Sèu. Apareix nomenada en la acta de consagració de la Catedral de la Sèu del any 819.

Lo territori es mólt montanyós, per lo que abans tením anotat, conseguint lo Montsech de Tost, la altitut de 1,701 metres sobre lo nivell de la mar. Les produccions consistexen en grans, llegums, ví y pastures pera lo bestiar que s' hi cría. Té un molí fariner.

Entre los monts públichs enagenables està comprès lo nomenat Maleses, de Montant, ab una cabuda de 344 hectàrees.

Al parlar de Tòst, no dèu oblidar-se de fer esment de Arnàu Mir de Tòst, del qual nos hem ocupat al estudiar la reconquesta d' Ager y altres llochs en lo segle XI, vers la frontera aragonesa, y lo trobarèm axí meteix intervenir en no poques localitats de la conca de Tremp, per ahont havía extès també les seues conquestes d' acort ab los comtes d' Urgell y no de *motu propri*, com ha cregut algún historiador. La índole del nostre treball no-ns permet entrar en disquisicions biogràfiques y històriques, emprò no podèm menys que constatar en aquest lloch lo nom del llegendari campió de la reconquesta, que ab los seus fets omple la meytat de la onzena centuria en la Catalunya Occidental. En lo séu testament, otorgat en 1071, llegà lo castell de Tòst a la seva filla Valença y al séu net Arnàu o Arnal. En dit castell hi havía la esglesia dedicada a Sant Jaume y en lo poble hi devía haver la de Sant Martí, a la qual confirmà tot lo que li havía donat abans.

Districte electoral de la Sèu.

Bibliografía. — J. Miret y Sans, «Investigación histórica sobre el vizcondado de Castellbó», cap. II.

Tuxent

Lloch situat a 1,225 metres aproximadament sobre lo nivell de la mar, en un serrat vèrtix de dues valls, per ahont corren lo Lavança y lo ríu de la Mola, que devalla del coll del meteix nom en lo camí de Gòsol (2 hores), tenint a mitjorn los estreps de la serra de Port de Comte, per quin punt se comunica ab Sant Llorenç dels Pitèus y Solsona. Dista uns 25 kilòmetres de la Sèu y 35 aproximadament de la estació de Guardiola (passant per Gòsol), que es la estació de ferrocarril més propera que té.

Afronta lo terme per N. ab lo de Jossa; E. Gòsol; S. Pedra y Coma, y al O. ab Lavança. Consta de 147 edificis, més 18 cases y alberchs escampats pera los serveys agrícols ab una població total de 344 habitants de fet y 390 de dret. En lo cens de 1359 figura ab 33 fochs en la Veguería de Cervera. L' any 1831 tenía 204 ànimes en lo Corregiment de Puigcerdà y lo senyoríu corresponía al Capítol de la Catedral de la Sèu d' Urgell.

La parroquia es d' ascens en l' arxiprestat y diòcessis de la Sèu. Celebra festa lo segón diumenge d' Octubre y lo 25 de Juliol. Ab lo nom de *Toxen*, vé continuada en la acta de consagració de la Catedral de la Sèu del any 819. En una donació otorgada l' any 1083, se parla del *portum* (port) *de vila de Tuxen*. També se esmenta dita localitat ab lo nom de *Tossen*, en la butlla de Urbà II, *pro Urgellensis ecclesia*, del any 1099.

Clixé de Lluís Marián Vidal

Tuxent. — Vista de la població

Del temps d' Ermengol I, anota en Miret y Sans un document referent a una donació que lo esmentat comte fà a Daco, de un alòu a Tuxent en lo comtat d' Urgell, *in loco ubi dicitur villare ipsa rocha quam vocant castell arillo*. La confirmació de Tuxent a favor de la esglesia d' Urgell, fou feta per Ermengol II l' any 1028.

Les produccions consistexen en grans, llegums, trumfes y pastures pera lo bestiar que s' hi cría. Lo terrer es montanyós y boscat en algunes partides, essent mólt celebrades les seves aygues, ab tot y no tenir qualitats medecinals determinades. Té un molí de farina y es punt de Guardia civil. Lloch sumament pintoresch, constitueix un bon centre de excursions, que poden fer-se al pich de les Tres Caneletes y coll de Jovell, al N.; vers la Tossa Pelada y als dos turons de Estabella, més al SO.; y al turó de Mitjorn, més cap al S. Com industria especial, dèu remarcar-se la producció de pega y oli de ginebre.

Entre los monts públichs exceptuats de desamortisació, venen continuats en lo present terme: Costasses, Fita y Prat, ab 567 hectàrees de cabuda; Plana Fenerals y Clot del Asp, ab 1041; Cadinell ab 74 y Radell ab 427.

Sols hi ha camins de ferradura.
Escola municipal de abdós sexes.
Districte electoral de la Sèu.

Bibliografía.—Parla de Tuxent, l' Arthur Osona en la seva «Excursió de Berga a Bescaràn y Andorra», en lo «Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya», vol. VIII.

Vall de Castellbó

Nom ab que se coneix aquest districte municipal, sense que corresponga a cap entitat de població determinada. Formà una gran vallada demunt del poble de Castellbó, del qual està disgregat administrativament. Les afrontacions són: per N., les montanyes de Ars y les de Burch y Ferrera (aquests dos llochs en la vessant Pallaresa, partit de Sort); al E., Bellestar, Arabell y Campmajor; al S., Castellbó, Parroquia de Ortó y Pallerols, y al O., aquest meteix y montanyes de Rubió, que també es de Sort. La distancia del poble més proper a la Sèu, es de unes tres hores.

Consta de 249 edificis ab 419 habitants de fet y 466 de dret, dels quals ne corresponen al lloch de Solanell, que es lo més gran de la vall, 26 edificis ab 63 persones tan sols, segons lo cens derrerament efectuat. Los demés se troban distribuits entre los següents poblats que venen compresos en aquest municipi: Albet, Avellanet, Carmeníu, Les Heres, La Roqueta, Santa Créu, Sant Andréu, Cercedol o Sarcedol, Sallent, Sendes, Sex, Turbiàs, Vilamitjana y una cinquentena de alberchs escampats, entre los quals s' hi enclòu en lo Nomenclàtor del Institut Geogràfich y Estadístich, lo tan conegut santuari de Sant Joan del Herm, que ja se troba emplaçat derrera lo coll o port de la Baceta, donant aygues al Noguera Pallaresa, que en lo eclesiàstich pertoca a Montanartró.

En la acta de consagració de la catedral de la Sèu del any 819, se fà esment de *Villa Mediana* (Vilamitjana), *Casamuniz* (Carmeníu), *Sancta cruce* (Santa Creu), *Solanello* (Solanell). La vila de Solanell es anomenada en 1035 en virtut de una donació del vescomte Guillém al séu fill Oliba Isarn. També tením conexement del castell de Vilamitjana, per haver-hi reconegut lo meteix Guillém, *senyor* o *vicari* de Castell-lleó (Castellbó), certs drets a favor de Durand, abat de Santa Cecilia de Elins. En un capbréu del any 1415, segons testimoni del Sr. Miret y Sans, entre altres donacions que se havían fet a la capella del castell de Castellbó, constan la novena part dels delmes de la parroquia de Torbias, vulgarment nomenada *costó de Torbias* y *Carmeníu.*

La parroquia de Santa Créu es de entrada ab tenencia a Albet, y les de Sendes, Solanell, Turbiàs y Vilamitjana són rurals de 2.ª classe en l' arxiprestat y diòcessis de la Sèu.

Lo territori es mólt accidentat y no gayre abundós en les produccions, que consistexen en grans, llegums, pastures per lo bestiar que hi puja a

péxer. En algunes partides, especialment per los voltants de Sant Joan del Herm, s' hi reparan encara per sort grans boscuries d' abets centenaris.

Entre los monts públichs exceptuats de desamortisació, figuran en aquesta vallada los següents: Sant Joan del Herm, pertanyent a la vall de Castellbó, Tirvia, Burch y Farrera, ab 1,755 hectàrees de cabuda; vall y vila, de Castellbó, 1,336; Obaga de Sant Andréu y Roquerols, de 260 y Obaga de Ornalls y Tall, de la vall de Castellbó, ab 192.

Clixé de Juli Vintró

Santuari de Sant Joan del Herm

Sant Joan del Herm. — Aquest renomenat santuari està enclavat en la present juriscicció municipal, á la part extrema de ponent, en l' ayguavessant del ríu de Santa Magdalena, tributari del Noguera Pallaresa. La seva situació es a uns 1,700 metres aproximadament sobre lo nivell de la mar, en un coster de serra encarat entre N. y E. a la esquerra del esmentat ríu de Santa Magdalena, dessobre del poblet de Riumadriu, entre quins punts hi ha uns 350 metres de desnivell. Es lloch sumament concorregut, no tan sols per los devots que visitan l' ermitatge y per trobar-se en lo camí que comunica lo plà de la Sèu y Vall de Castellbó ab lo alt Pallars, sinó també per los estiuejants y excursionistes. Les grans boscuries de abets y les seves aygues fortes y frescals, li han donat justificada fama, devent-hi de afegir que es un lloch aposta pera empendre atractives excursions per tota la rodalía, y com a més important de totes, la ascensió al proper pich de la Coma de Rubió o Torreta del Orri (2,439'93 metres), que serví de vèrtix de triangulació y des de ahont se domina un esplèndit panorama pyrinench, des de les serres que envoltan la Cerdanya, fins més enllà de les montanyes Malehides.

La esglesia no té res de particular, artísticament considerada, que no

sían algunes despulles de uns retaules aprofitats pera portes. Té tres altars a cada costat y en lo major se hi venera la imatge de Sant Joan, que segons tradició, va ésser trobada per un toro en la font de baix o del cobert. Se creu que a les derreríes del segle X los monjos de Santa Cecilia de Elins li havían tributat culte en lo meteix lloch. Lo santuari pertoca a la mitra de la Sèu y se sosté exclusivament de almoynes y de lo que produheix l' hostatge. Consta aquest de diferents cossos d' edifici ab una quarentena de cambres arreglades y totes les demés dependencies necessaries en aquesta mena de establiments.

Lo santuari romàn obert des de Santa Creu de Maig fins passat Tots Sants, celebrant-s' hi durant aquest temps diterents aplechs los dies 15 d' Agost, 8 de Setembre, 24 de Juny y primer diumenge d' Octubre; emprò, lo més concorregut, es per la festa de la Degollació de Sant Joan lo día 29 d' Agost. Hi ha també festes votives de pobles los díes 13 y 26 de Juny y lo 25 de Juliol.

Per la banda del Segre se hi pot anar des de Nòves per Gramós y Avellanet, y des de la Sèu, per Castellbó y Santa Creu, en set hores. Des de Adrall per Vilamitjana, 6 hores. Per la ribera del Noguera Pallaresa, sortint de Sort, encaminant-se cap a Rialp y Roní, se hi posan cinch hores; passant directament per lo bosch de Tres Comuns (dels pobles de Vilamur, Sort y Rialp), no hi ha més que quatre hores, podent-se esmorsar en la celebrada font de la Sèu, y anant per Vilamur y Rubió, prop de set hores. Venint del alt Pallars, des de Llavorsí, se hi puja en cinch hores, desviant-se de la ribera a la moleta de Roní cap a Montanartró. Des d' Andorra hi ha també camí directe, que sortint de Sant Julià de Loria, passa per Civís y Ras de Conques dret a la Basseta.

Districte electoral de la Sèu.

Bibliografía. — Parlan de Sant Joan del Herm: Arthur Osona en la «Guía itineraria del Lluçanès, a les conques del Llobregat, del Cardoner, del Segre, etc.», any 1899. — Cristòfol Fraginals, en la «Excursió a Bagà, la Cerdanya, Sèu d' Urgell, Andorra, Sant Joan del Herm y Castellbó», en lo «Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya», any 1898. — Antoni Bartuméus, «Sant Joan del Herm», en la nomenada revista, any 1905. — Jacinto Verdaguer, Pvre., «Excursió al alt Pallars».

Vilech o Villech y Estana

Districte municipal format per aquests dos pobles y Béxach, a uns 30 kilòmetres de la Sèu y a la esquerra del Segre, montant lo séu territori fins al Cadí, d' ahont devalla lo rieral de Bastenist, nomenat també Rovillech (Ríu Villech) y conegut per Cabiscol axí que desaygua dessota del molí a poca distancia de Martinet. Altitut aproximada sobre lo nivell de la mar: Vilech, 1,080 metres y Estana, 1,475. Les afrontacions són: terme de Martinet y Montellà, al N. y E.; Serra de Cadí, al S., y districtes de Cava y Toloríu, al O. Se composa lo districte de 86 edificis ab 128 habitants de fet y 190 de dret, dels quals ne corresponen

17 edificis y 27 persones a Béxach; 38 y 61 respectivament a Estana y 20 y 34 a Vilech, havent-hi 11 cases y alberchs escampats. L' any 1831, figuran en lo Corregiment de Puigcerdà, Béxach ab 51 habitants y senyoríu del Colegi de Preveres de Puigcerdà; Vilech y Estana ab 127 y senyoríu del marquès de Benavent y duch de Híjar.

Hi ha parroquies a Vilech y Estana, rurals de 1.ª en l' arxiprestat de Bellver y diòcessis de la Sèu d' Urgell. A la segona correspòn lo conegut santuari de Nostra Senyora de Bastenist, que inspira gran devoció en tota aquesta comarca.

En la acta de consagració de la catedral de la Sèu del any 819, se fà esment de *Bexabe* y *Batiriense,* que semblan correspondre a Béxach y Bastenist respectivament.

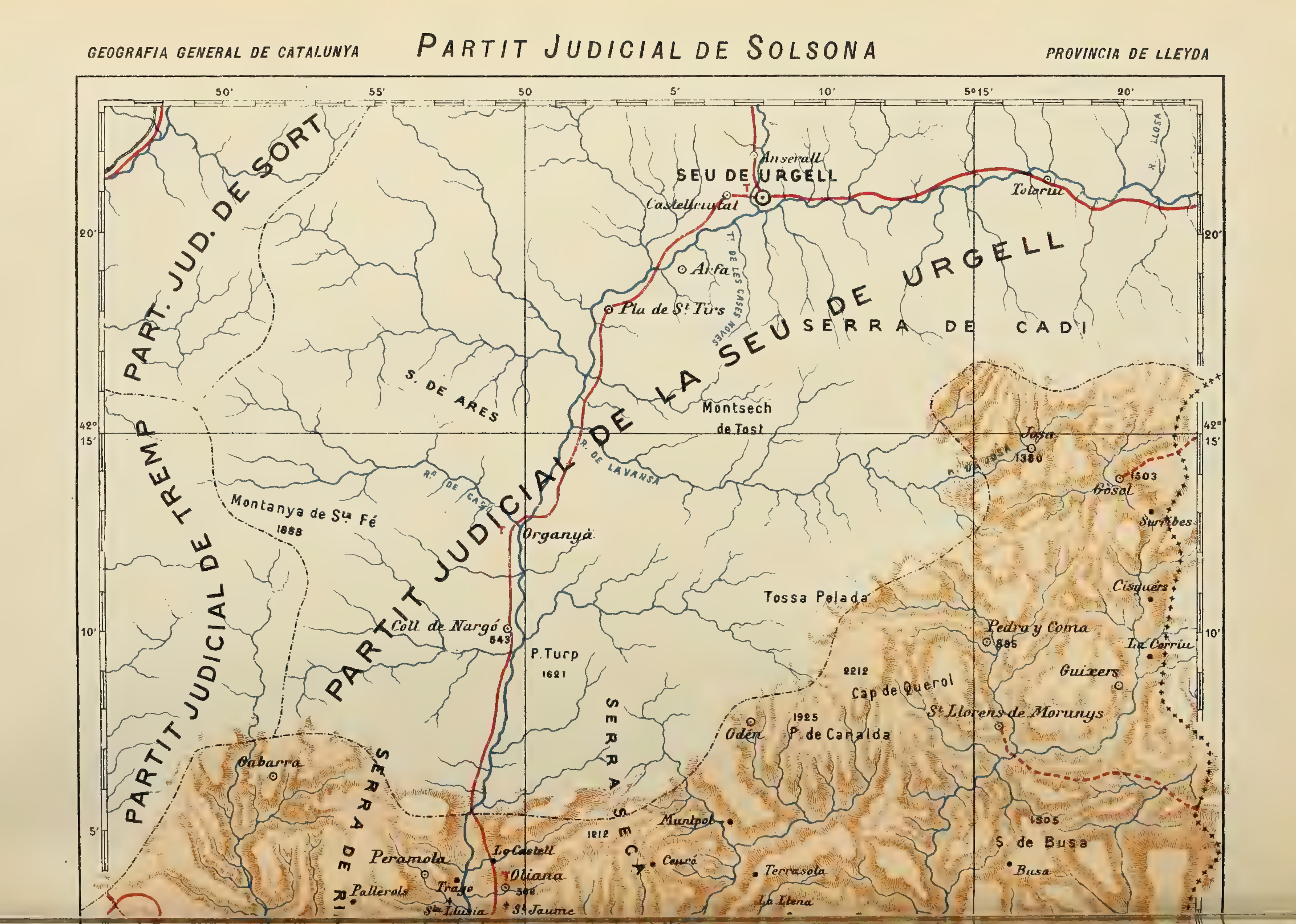
Lo séu territori es molt escabrós, ab alguna partida boscada vers lo Cadí. Produheix grans, llegums, trumfes y bones pastures pera lo bestiar que s' hi cría. Camins de ferradura. Un molí de farina.

Entre los monts públichs exceptuats de desamortisació, hi han los nomenats Llobateres y Estemaló, de la obra Pía de la Sèu d' Urgell, ab 997 hectàrees de cabuda; Montanya de Béxach, de 76. De entre los que resultan enagenables per R. O. de 1896, constan la Malesa y Penatella, de Béxach, ab 32 hectàrees; Tossal y Solà de la Obaga, abdós de Vilech y Estana, ab 34 y 102 hectàrees respectivament.

Escola municipal.

Districte electoral de la Sèu.

PARTIT JUDICIAL DE SOLSONA

SOLSONA
PARTIT JUDICIAL DE BALAGUER
PARTIT JUDICIAL DE CERVERA
PROVINCIA DE BARCELONA
Aguilar
Basella
Castellar
Castelló
Besora
Lo Donsell
Clua
Altés
Cauró
Pampé
Navés
La Torre (Baronia de Rialp)
Vilaplana
Castellnou de Basella
Clarà
Olius
Bellfort
Casas de Rialp
Pinell
Tiurana
Mirambell
St. Bernard
Miralpeix
St. Antoni
St. Climents
Jóval
Politg
Guardiola
St. Miquel
Llovera
Gualter
Clariana
Pons
Vilanova de la Aguda
Torre de Nagó
E. Lloverola
Sallent
Lo Miracle
Peracamps
Frexinet (Riner)
Rivelles
Lloverola
Sanahuja
Llanera
Cabanabona
St. Just de Ardevol
Su
Vallforosa
S. de Pinós
Biosca
Matamargó
Fontanet
Ardevol
Aguda
Claret de Figuerola
Pinós
Torá
Na. Sa. de Pinós
Vallmanya
Massoleres
Sellés
S. de Castelltallat
Prades
Agramunt
Guisona
Anfesta
Quadrells
Molsosa
Castellfollit de Riubregrós
Calaf
Torroja
Pujalt
Claravalls
Prenyanosa
Prats del Rey
R. Llobregós
R. Cardoner
R. Aiguadora
42°
55'
50'
41°
45'
5°15'
10'
5'
20'
A. Martín, editor. - Barcelona

Partit judicial de Solsona

Idea general.—Districtes municipals: Solsona, Baronía de Riaup o Rialp, Bacella, Biosca, Castellar, Clariana, Gavarra, Gòsol, Guixers, Jossa, Lladurs, Llanera, Llovera, Molsosa, Navés, Odén, Oliana, Olius, Pedra y Coma, Peramola, Pinell, Pinós, Ponts, Riner o Riuner, Sanahuja, Sant Llorenç dels Morunys o dels Pitèus, Tiurana, Torà, Vilanova de la Aguda.

Se composa lo present partit judicial dels 29 districtes municipals que acaban de nomenar-se ab una població total de 20,704 habitants de fet y 21,323 de dret. Afronta per N. ab los de Sèu d' Urgell y Berga (aquest de la provincia de Barcelona); per l' E. ab lo meteix de Berga, Manresa y Igualada, de la propria provincia; al S. ab los de Igualada, Cervera y Balaguer y al O. ab los de Balaguer, Tremp y Sèu d' Urgell. Lo séu territori se troba comprès entre la conca del Cardener al E. y la del Segre a Ponent. Al primer, hi abocan successivament l' Ayguadevalls y lo ríu Negre, anomenat Riner, y l' Ayguadora que s' hi junyeix demunt de Cardona després d' haver regat una part del nostre partit per lo costat de Llevant. Lo Segre l' atravessa solament en la secció que va des de sobre Oliana fins a Ponts, rebent per la dreta lo Riaup o Rialp que devalla de d' amunt de Gavarra; per la esquerra la important ribera Salada y cap al límit debaix de Ponts lo Llobregós que arreplega les vessants de mitjorn ahont se veuen les importants poblacions de Sanahuja, Biosca y Torà. Lo Cardener, té les seves fonts en terme de Pedra y Coma y des de la serra de Port de Comte cap a Sant Llorenç dels Morunys dessota de quina vila arreplega l' Ayguadevalls que s' origina a la vall de Gòsol y ab tot y tenir més llarch lo séu recorregut pert lo séu nom al ajuntar-se ab aquell, comforme tením manifestat en la part general (209); lo Cardener dexa lo partit axís que surt de la provincia y engroxit per l' Ayguadora, s' encamina cap a Cardona, Suria y Manresa, pera confondre-s ab lo Llobregat després d' haver donat impuls a importants establiments industrials.

La regió montanyenca que en lo terme de Jossa agafa part del Cadí, vessant aygues al Lavança, se manté ferma en les estrebacions d' aquella serra

(209) Veja-s Seccions de Orografía, Hydrografía y Comarques.

que ja tením conegudes en la secció orogràfica, atenyent altituts com la del Pedraforca a 2,493 metres en la partió de la provincia de Barcelona, dessobre de Saldes, serra del Vert, 2,272 metres en lo Prat Naviral y 2,281 en lo cap d' Urdet, serra de Port de Comte y de la Bofia, allargant-se per demunt de Coll de Jou a la punta de Canalda, que se sosté encara a 1,916 metres. Entre lo Cardener y l' Ayguadora la serra de Busa arriba a 1,5o5 metres, quedant la serra de Bastets al séu devant y la Mola en direcció a la Mare de Déu de Lort o del Hort.

Clixé del Autor

Pí de la Torregassa, prop del firal

Ab lo nom de Vall-de-Lort, era coneguda en los segles IX, X y XI tota la comarca que s' extenía des del coll de Tuxent al de Montmajor, vers Cardona y de Canalda, al torrent d' Agrevolet.

Al cap de vall del partit, les serres de Peracamps s' axecan a 855 metres y les de Pinós a 930, en quin punt s' hi establí una senyal geodèsica.

La altitut dels pobles d' aquesta jurisdicció, varía entre 1,5o3 metres sobre lo nivell de la mar en que se troba Gòsol y uns 400 en les de les baxes riberes del Llobregós y Segre, influint, com es natural, aquestes diferencies de altitut en les produccions y en les costums de llurs habitants. En la part alta se notan encara frondoses boscuries y excelents pasturatges a propòsit pera la recría de bestiar, mentres que en les regions inferiors uns y altres van minvant axí que s' atansa la çona del cep y de la vinya, observant-se extenses y ben conreuades hortes en les voreres dels esmentats rius.

Entre les produccions minerals, cal esmentar les fonts salades que se troban a Vilanova de la Aguda, Gòsol y Cambrils, aygues sulforoses de Pedra y Coma, y alguns afloraments de carbó de pedra de poca importancia.

La industria y lo comerç s' hi han desenrotllat mólt poch, essent les poblacions de la ribera, Sant Llorenç dels Piteus y Solsona ahont se nota algún moviment per constituir centres comarcals en los que se celebran concorregudes fires. D' aquestes se-n celebran també en llochs despoblats, com són los

de Torregassa, en un serrat a uns 4 kilòmetres de Solsona, lo 20 de Setembre y la del Bancal, prop de Sanahuja, lo día 19.

En quant a víes de comunicació, passa per la ribera del Segre en la secció de Ponts a Oliana la carretera de Lleyda a la Sèu, Puigcerdà y frontera francesa; la de Jorba a Folquer en la secció de Calaf a Ponts per la ribera del Llobregós y uns 16 kilòmetres de la de Manresa a Bacella, que passa per Solsona, faltant la continuació des de més enllà d'aquesta derrera ciutat fins a dit

Clixé de Adolf Mas

Solsona.—Firal del Camp

poble de Bacella, ahont ha de trobar la carretera abans nomenada. A la sortida de Solsona n' hi ha una part de construida, emprò resta en estudi la secció que ha de atravessar lo districte de Castellar. N' hi han moltes de progectades que atravessan aquesta jurisdicció, com la de Cervera a Ponts, que actualment arriba a Guissona; d' aquesta vila a Solsona, y de Solsona a Berga per Navés y de Berga cap a Sant Llorenç dels Piteus, quina vila s' hauría de veure directament junyida ab Solsona y ab Tuxent y Sèu d' Urgell, axí com per la part del Ayguadevalls hauría de remontar un brancal cap a Gòsol anant a enforcar ab la que des de la estació de Guardiola-Bagà se dirigís per Massaners y Saldes a aquella vall, avuy completament isolada, com ho es igualment la de Sant Llorenç dels Piteus o dels Morunys. Fòra de les carreteres primerament esmentades y de algún que altre camí carreter, los demés camins són de ferradura, únich medi de relacionar-se la montanya ab la terra baxa.

Hi ha una Notaría demarcada a Solsona y altra a Ponts.

Lo Registre de la proprietat es de 4.ª clase.

Forma districte propri pera les eleccions de diputats a Corts.

Solsona

Ciutat situada a uns 676 metres d' altitut aproximada sobre lo nivell del mar, en terrer plà, lleugerament inclinat, dominant extens horitzó vers mitjorn; a la dreta del ríu Negre, entre aquest, que la voreja per l' E. y lo turó ahont s' axeca Castellvell, al O. dista 52 kilòmetres de Manresa, que es la estació de ferrocarril més propera en la vía del N. ab la qual està junyida per bona carretera, ab servey públich d' automòvils, trobant-se entre mitg de les dues, Cardona com a vila més important. Té començada la carretera de Bacella que embrancant ab la de la Sèu en lo poble derrerament esmentat, passa per Solsona y se dirigeix a Manresa.

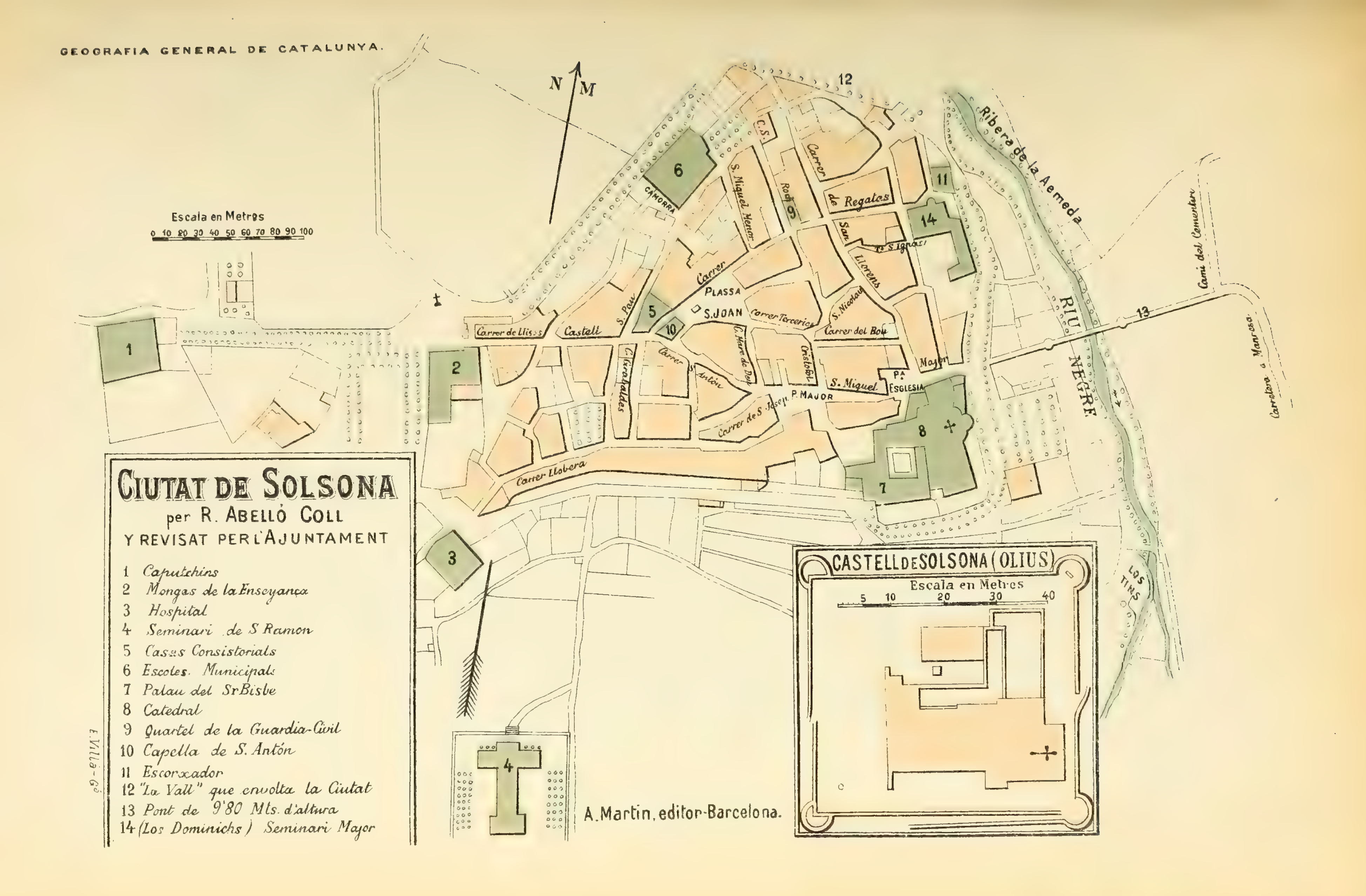
Lo terme ve comprès entre los de Lladurs, al N.; Olius, al E. y S. y Castellvell al O. Es per lo general, planer, enrondat per petits serrats que se extenen de NE. a N. y NO., coneguts per Sant Bartoméu, La Borda y Castellvell respectivament. Ademés del ríu Negre, provinent de Lladurs y de tan poch caudal, que mólt sovint s' exuga al istíu, passan per aquest territori la riera d' Almeda, que s' escorre entre La Borda y Castellvell y lo torrent de Ribalta que devalla dels estrebs occidentals de la Torregassa.

Consta de 339 edificis aplegats, 2 propers a la ciutat y 237 cases y alberhs escampats habitats per 714 persones, formant en conjunt un total de 578 edificis ab 2,304 habitants de fet y 2,246 de dret. En lo cens de 1359 figura ab 212 fochs en la Veguería de Cervera y l' any 1831 apareix ab 1,741 ànimes en lo Corregiment de la esmentada ciutat. Lo senyoríu pertanyía al duch de Cardona y al Prelat de la diòcessis.

Es cap de Bisbat y arxiprestat (210), essent de terme la seva parroquia, y dedicada a la Mare de Déu de la Mercè, instalada en la Catedral. Celebra la festa major lo día 8 de Setembre, tributant-se solemnials cultes a la Mare de Déu del Claustre, apart d' altres festes de caràcter popular que atrauen molts forasters de la comarca.

Lo ésser capital de la diòcessis fa ressaltar la importancia d' aquesta loca-

(210) L' arxiprestat comprèn les següents parroquies: Besora, E.; Brichs, E.; Busa, E.; Cambrils, E.; Canalda, A.; Castellar de la Ribera, E.; Ceuró, E.; Clarà, E.; Joval, E.; Linya, R.; Lladurs, A.; Llanera, E.; La Llena, E.; Llovera, A.; Lluelles, E. y ajuda de Tantellatge; Madrona, A.; Miraver, E.; Montpol, E.; Navés, A.; Odén, E.; Olius, A.; Peracamps, R.; Pinell, E.; Riner, E. y ajuda de Frexinet; La Salsa, E. y ajuda de Pampa; Santcliments, E.; Santasusagna, E., La Selva, E.; Solsona, T.; Su, E.; Timoneda, E.; Torredenagó, E.; Los Torrents, E. y ajuda de Peà, La Valldòra, E.

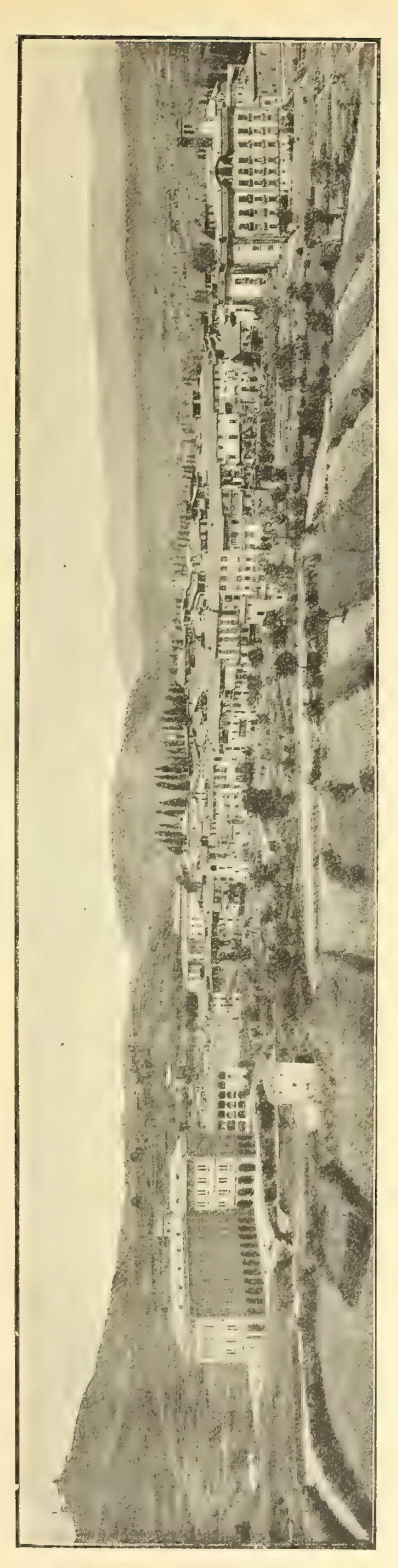
CIUTAT DE SOLSONA
per R. ABELLÓ COLL
Y REVISAT PER L'AJUNTAMENT
1 Caputchins
2 Mongas de la Enseyança
3 Hospital
4 Seminari de S. Ramon
5 Cases Consistorials
6 Escoles Municipals
7 Palau del Sr Bisbe
8 Catedral
9 Quartel de la Guardia-Civil
10 Capella de S. Antón
11 Escorxador
12 "La Vall" que envolta la Ciutat
13 Pont de 9'80 Mts. d'altura
14 (Los Dominichs) Seminari Major
Escala en Metros
0 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100
N M
CASTELL DE SOLSONA (OLIUS)
Escala en Metres
5 10 20 30 40
Ribera de la Aemeda
RIU NEGRE
Camí del Cementiri
Carretera a Manresa
LOS TINS
Carrer de Regatos
San Llorens
S. Miquel Menor
Roca
C.S.
CAMORRA
Carrer de Llisos
Castell
S. Pou
Carrer
PLASSA S. JOAN
Carrer Tercerics
S. Nicolau
Carrer del Bou
C. Mare de Deu
Cristobol
S. Miquel
Mayor
Pª ESGLESIA
P. MAYOR
Carrer de S. Josep
Carrer S. Antón
C. Grabaldes
Carrer Llobera
A. Martin, editor-Barcelona.
E. Villà-Gº

litat en que hi residexen les corresponents oficines eclesiàstiques, Capítol, Seminari major y Seminari menor, o Colegi de Sant Ramón, havent-hi un notable musèu, en lo qui s' hi poden observar infinitat de obgectes fabricats ab sal de Cardona, que havía cuydadosament recullit lo exemplar sacerdot mossèn Riba. Hi han establertes comunitats de PP. Missioners del Immaculat Cor de María, Monges de la Ensenyança y les germanes carmelites encarregades del hospital.

Escoles de caràcter particular y municipals de noys, noyes y pàrvuls. Administració de corrèus, telegràf, telefon ab Manresa, punt de guardia civil ab residencia de un tinent quefe de línia, una notaría demarcada y Registre de la proprietat de 4.ª classe.

La illuminació pública es elèctrica, té xarxa de clavegueres, safreigs públichs y aygua dintre de la població conduhida des de les fonts de Lladurs. Durant lo tragecte, havent de atravessar algunes fondaries, hi han construits diferents aqüeductes, de entre los quals es molt conegut lo de la Afrau. Aquestes aygues arribaren a Solsona en 1763, després de 10 anys de treball en la seva conducció. Consta en lo arxíu de la Ciutat que en 1033 foren concedides a Solsona per Ramón Folch de Cardona, essent ratificada la concessió en 1332 per lo vescomte Huch y per la comtessa Joana en 1413.

Al NO. de la Ciutat, sortint per lo portal de Travesset y passeig d' aquest nom, cap a la carretera de Bacella, a uns dos kilòmetres, se troba la tan renomenada Mare de la Font, dessota del camí d' Oliana.

Solsona. — Vista general de la població

Clixé de J. Serra

Hi ha fàbrica de ayguardents, dos molins de farina, espardenyers, ceràmica y totes aquelles altres industries propries dels caps de comarca, devent-se fer particular esment com a especial de la present localitat, la fabricació de ganivets, que-s venen en totes les fires de la provincia.

En quant a comerç, s' hi notan alguns establiments ahont van a provehir los pobles de la rodalía, essent de imprescindible necessitat pera poder examplar la seva activitat, la continuació de la carretera de Bacella y les demés que hi ha progectades, únich medi de traure aquesta comarca de la postració en que actualment se troba. Són mólt concorreguts los mercats, que hi tenen lloch los divendres y les fires del 3 de Març, 24 d' Agost y 11 de Novembre.

Clixé de J. de Romero y de G.

Solsona.—Aqüeducte de la Afrau

De les notes meteorològiques corresponents al any 1897, publicades per lo Sr. Falp y Plana, se deduheix que la mínima temperatura del mes de Janer, fou — 5°, la màxima 9° y la mitja 3° 6; en lo mes de Març, — 1°, 11° y 5° 2; Maig, 1°, 22° y 12° 1; Juliol, 6°, 32° 5, 19°; Agost, 12°, 31° y 23°; Octubre, 1°, 8° y 4° 2 y en lo mes de Desembre,—1°, 6° y 3° 3 respectivament. Lo vent del NO., nomenat *Pallarès,* per provenir d' aquesta comarca, se presenta bastant humit; lo del NE., conegut per *Bergadà,* del costat de la encontrada aixís nomenada, porta generalment les gelades tardanes, y la *marinada* se presenta al cayent de la tarda durant l' istíu.

Les produccions agrícoles consistexen en cereals, llegums, trumfes, fruytes, etc.; escaseja lo ví y oli en la comarca. Les creus de terme nomenades creu de Sant Joan, blanca y de Castellvell, oferexen poch interès arqueològich.

Es cap de districte electoral.

* * *

Aspecte de la ciutat.--Monuments.—La antiga vila esdevinguda en ciutat per decret de Felip I de Catalunya y II de Castella, de 30 de Juliol de 1594, l' any següent d' haver-la erigida en cap de diòcessis, conserva lo meteix caràcter de les velles poblacions que un fet extraordinari en la seva vida local les hi va imprimir y que han restat estantisses per no haver-hi arribat l' ayre

Clixé de Macari Golferichs

Solsona.—Absis de la catedral y portal del pont

modern que tot ho capgira. Lo moviment de Solsona queda avuy exclusivament reduhit a la ciutat y pobles del encontorn y no per manca d' energíes en los seus habitants, sinó degut al isolament a que la tenen condemnada los governs, no construint, com es dever de tot bon regim, noves víes de comunicació que facilitin la vida expansiva dels pobles impulsats per nobles iniciatives.

Mes tot vé compensat; qui se dirigesca a Solsona ab altra disposició d' esperit, al recorrer los seus ben enllosats carrers, plaça de Sant Joan ab la font central que la adorna, y rodalíes de la ciutat, experimentarà impresions no sentides en los demés punts que hem anat descrivint, puix sols aquest lloch pot proporcionar-los-hi.

Les cases, formant clòs, aparexen apilotades entre lo ríu Negre y lo Castellvell (211) en l' extrém oposat, qual silueta, per l' extens horitzó de la campinya solsonina, des de lluny ja se repara.

Un pont de dotze o catorze arcades (212), començat en temps del bisbe Mezquia, encara la porta principal, antigament nomenada de Sant Miquel, construida en 1805 (213), veyent-se al séu costat la catedral ab lo vell absis ro-

Clixé de Adolf Mas

Solsona.—Plaça Major

mànich, de la antiga canònica, encloguent la més moderna obra gòtica. Al costat de ponent existexen encara los portals de Llovera y del Castell, que donan al camp ahont se celebran les fires.

---

(211) Pertany al districte municipal de Olius.

(212) Al arribar a Solsona, anant-hi des de Cardona, lo primer que a un se li ocorre es que hi ha massa pont per tan poch ríu, quasi bé sempre axut. Aquesta consideració y los fets de quedar la població de la Ciutat mólt minvada ab les lluytes del passat segle y haver transcorregut mólt de temps sense estar provehit lo bisbat, donà lloch a la coneguda dita de que Solsona era una ciutat sense ciutadans, que tenía diòcessis sense bisbe y un pont sense ríu.

Al senyor Mas devèm la següent inscripció, colocada en l' esmentat pont.

D. O. M. | ANNO DOMINI MDCCLXIX. S. E. PONTIFICE. CLEM. XIV HISP. | ET IND. REGE: CAROLO III | DELATA. A. CONS. COELSONEN. FACULTATE, HYACIN. SAM | PERE. CAN. DOM. SOLER. PRS. JPHS. DE BORDONS. ET DE MATA. | ANT. ANDREU. ET. DE. VALLS. NOBILES. PATRITII. ANTO. | MONTAÑA. GR. VILADOT. NAVILAS. OMS. COELS. CIVES. OPTIMI. | B. D. S. M. | LABORE. CONSTANTIA. PATR. AMORE. ÆRE. SUO. ET. EPUBLI. | QVÆSITO. HUNC. AD. AQV. CŒEL. PONTEM. S. C. F. F.

(213) AN. DNI. MDCCCV | PONTIF. SVM. PIO VII. EPISC. NRO. D. F. PE. NOL. MORA. REGE. NRO. CAROLO. IV. REGNANTIBUS. | COSS. B. D. PAT. M. HOC. MONUMENTUM EREXERUNT.

La porta del Travesset s' obría al N. ahont s' hi desplega avuy lo bonich passeig que porta igual nom. De la del castell arrenca lo passeig que va al convent dels caputxins, ocupat actualment per los PP. del Immaculat Cor de María. La fundació del esmentat monestir data del any 1592, emprò era més allunyat y se traslladà en aquell lloch en 1624.

Clixé de J. de Romero y de G.

Solsona.—Plaça de Sant Joan

Los dominichs hi tingueren també un Convent-colegi, sots la advocació de Sant Miquel y St. Gabriel. Durant lo pontificat del segón bisbe de Solsona D. Joan Alvaro y per mediació d'aquest, lo sant Pare Paulo V, per butlla del any 1614 establí lo present colegi en l' edifici del Hospital d' En Llobera, en lo quin s' hi ensenyava filosofía, teología y altres ciencies, essent erigit en 1620 en Universitat, ab facultat pera conferir graus, la qual subsistí fins l' any 1717, en que, com les demés existents a Catalunya, va ésser incorporada a la de Cervera. L' edifici, més que convent, apar una casa senyorial de la derrera època del gòtich, ab frontispici de pedra esquadrada, porta adovellada ab les armes de Llovera al dessobre y finestrals ageminats que se convertiren en balcons en temps posteriors. Al interior, un petit pati ab esbeltes columnetes en la galería superior que descansa demunt de sortides carteles en la inferior. Lo temple, segons se llegeix, se construí en 1641 y per lo tant ja se comprèn que ha de ésser de mólt diferent estil que lo restant del edifici, en lo qual s' hi establí més endavant lo Seminari Conciliar.

De lo que portèm anotat, se deduheix la transformació que va experimentant Solsona des de que se erigí la diòcessis, ab quins bisbes va lligat l' engrandiment que va transformant la ciutat des de les derreríes del segle XVI y ho acaban de demostrar los fets que consignàm a continuació.

En 1639 se posà la primera pedra del Hospital, construít ab un llegat de

Pere M. Colomés y considerablement millorat en lo segle XVIII, mercès als donatíus del fill de Solsona Pere Joan Lleonart. La esglesia va ésser inaugurada en 1690, sots la advocació de la Mare de Déu del Socós, traslladant-se a ella la Pía Unió de Preveres, que fins allavors estigué en la esglesia del Hospital vell, que era a la plaça de Sant Pere. En 1829 se establiren en dit Hospital les germanes Carmelites de la Caritat, essent la primera casa, que fòra de Vich, fundà aquell institut.

Clixé de J. M. Vicens

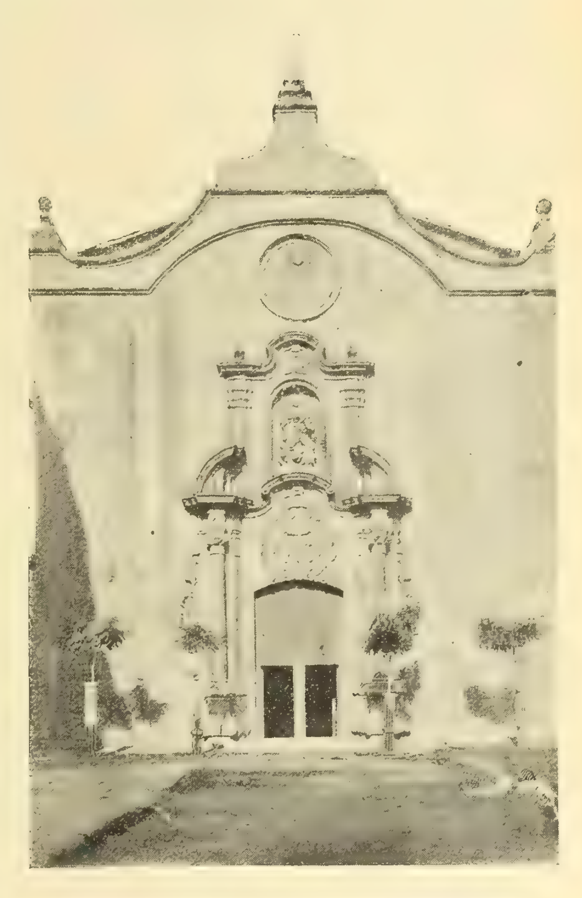
Solsona. —Secció central del palàu episcopal

En 22 de Janer de 1740 se posà la primera pedra del convent de la Ensenyança, costejat ab un llegat del Dr. Pau Alinyà y en 1758 ne prengueren possessió.

Lo 12 de Març de 1757 se instalaren a Solsona los PP. Escolapis, ocupant en 1790 lo nou edifici, començat en 1774, per iniciativa del gran bisbe Lasala, a qui tant ha d' agrahir l' embelliment de la Ciutat, puix del séu peculi particular va satisfer moltes obres portades a terme durant lo séu pontificat. Ell pagà lo baix relléu que representa Sant Agustí en èxtasi, colocat en la porta lateral de la catedral, construida en 1780, y al meteix bisbe Lasala es degut lo palàu episcopal començat en 1776, qual frontispici, de clàssich gust, tal com se estilava en aquella època, seriós y ben proporcionat, fóu dirigit per l' arquitecte Francesch Pons. En dit edifici s' hi han practicat després noves obres, entre elles la galería en temps del ilustre bisbe Dr. Ríu, qui manà construir també lo Seminari menor o Colegi de Sant Ramón a 100 metres de la població, començat lo día 12 d' Abril de 1896, sots la direcció del arquitecte senyor Duràn y Ventosa.

L' edifici més notable de Solsona es la catedral, edificada en lo meteix punt ahont s' alçà la canònica en lo segle XII, de quina construcció romànica tan sols se conservan los tres absis exteriors que s' acusan a la banda del ríu al costat del portal del pont. La primera esglesia coneguda a Solsona de que tením noves acabada la reconquesta, fóu bastida en temps del comte d' Urgell Sunyer, en la primera meytat del segle X, no havent-se posat en clar quina era la seua

advocació, puix que si bé en la donació que l' any 928 feren a dita esglesia Exibirus y sa muller Doteleva la anomenan *domum Sancta Maria, terra in castro Stelisona, in loco vocitato Sancti Gervasii,* en altra escriptura del any 965 se parla de la esglesia de Santa María y de Sant Pere *qui sunt fundati prope castro Celsona.* Es mólt provable, diu en Villanueva, que la esglesia de Sant Pere nomenada junt ab la de Santa María, era la capella que se va incloure, temps a venir, en la primerament nomenada, y que va ésser titular de la parroquia fins que lo bisbe Joseph de Mezquia manà construir en la metexa catedral la capella de Nostra Senyora de la Mercè, traslladant-hi en 1754 la parroquia quin títol porta des de llavors, com fà notar lo Dr. Ríu en la seva lluminosa monografía sobre la Verge del Claustre.

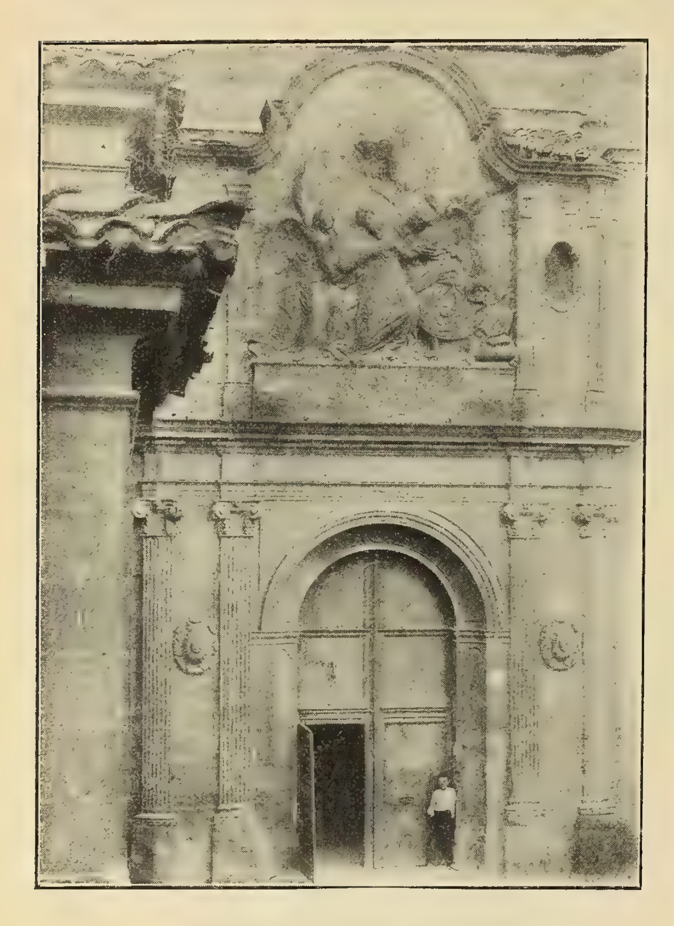
Clixé de J. M. Vicens

Solsona.—Frontispici de la catedral

L' increment que prengué Solsona en lo segle XI, feu pensar en la construcció d' un nou temple acabat en 1069 entre celestials prodigis, segons escriu lo vell Leccionari d' aquella esglesia, y consagrat lo día 8 de Desembre de 1070 per Guillém, bisbe d' Urgell, a quina jurisdicció pertanyía, assistit del séu germà, l' arquebisbe de Narbona. Tantes eran les donacions ab que los devots afavoriren la esglesia solsonina durant los segles X, XI y XII y tanta la fama y celebritat que havía obtingut lo temple de Santa María, que va haver-se d' examplar en lo segle següent construint-se en aquella ocasió los absis encara existents de que abans parlavan, celebrant-se ab gran sumptuositat la segona consagració lo día 10 de Novembre de 1163 a qual acte assistiren los Prelats d' Urgell, de Çaragoça, de Pamplona, de Barcelona, de Vich, los comtes d' Urgell, los vescomtes de Cardona y altres representacions de la noblesa catalana.

Los claustres romànichs obrats en temps del Prepòsit Bernat de Pampa (1161-1195) han desaparescut essent substituits per una prosayca construcció que no desperta cap interès. En les seves parets s' hi observan uns notables

enterraments gòtichs. Ja en temps mólt més avençat, en opinió d' En Villanueva, en los segles XIV y XV, se construí lo temple actual, que forma una espayosa nau per cert despullada d' aquella esbeltesa de línees, tan escayent en semblant estil y que podèm admirar en altres temples de dit periode. Les portes que hi donan accés, són posteriors y no guardan cap harmonía ab la esmentada construcció; veja-s sinó la portada barroca en lo frontispici principal ab la estàtua de la Verge al séu demunt y la de Sant Agustí, del 1780, lluhint lo bonich baix-relléu abans nomenat, que costejà lo bisbe Lasala.

Clixé de Adolf Mas

Solsona.—Porta de Sant Agustí en la catedral

Quan los francesos entraren a Solsona per la guerra de la Independencia, hi calaren foch, no quedant restaurada fins l' any 1835 y en 1855 se reconstruí l' altar major y lo cor que ocupa la part central de la esglesia.

La capella de la Mare de Déu del Claustre, patrona de la Ciutat, en la metexa catedral fóu també cremada, podent-se extraure per sòrt de entre les runes la singularíssima estàtua de la Verge, devant de la qual se postra fervorosament lo creyent y se extasían los artistes y arqueòlechs (214).

En tot temps ha sigut obgecte d' una devoció intensa per la comarca de Solsona prenent part en les públiques pregaries los quatre castells; o sian los pobles vehins Olius, Castellvell, Lladurs y Llovera. La Memoria de que se fà esment en la nota bibliogràfica explica detalladament lo ceremonial que

(214) Ab aquest trasbalç, va desaparèxer lo cap del Jesús, que va haver-se de construir novament. Si se compara ab lo cap de la Verge, fàcilment s' observa la diferencia de modelat de les dues testes.

s' observa en l' *acte del vot*, *processons*, ab l' ordre que hi concorren los pobles (215) *vestir la imatge* y demés solemnitats ab que Solsona festeja a la seva celestial patrona.

Les obres de restauració de la capella dedicada a dita imatge foren sovint interrompudes per los acontexements polítichs que tant afectaren a la nostra ciutat en la primera meytat de la passada centuria. Axís es, que continuades en 1840, un pich acabada la guerra civil, en 1849, va colocar-se l' altar, havent-se gastat en lo decorat de dita capella, ab los baxos relléus de la cúpula y esculpturat del camarín, segons testimoni del Dr. Ríu, la crescuda suma de més de cinquanta mil pessetes, des del any 1848 al 1888.

No dèu confondre-s la Mare de Déu del Claustre, de Solsona, ab la titular Santa María, a la qual se referían les donacions de que abans ferem esment y no a la Verge del Claustre, de la que no-n tením nova documental fins al començament del segle XIV (216).

Solsona.—Mare de Déu del Claustre Clixé de Adolf Mas

Com totes les imatges trobades, té la de Solsona la seva tradició, callant-se emprò lo temps en que tal fet va esdevenir (217).

Lo Dr. Ríu, d' acort ab Mossèn Costa y Bofarull, creu que deu atribuir-se la data de tal troballa a les derreríes del segle XIII o als primers anys del XIV y que pot reduhir-se entre los anys 1265 y 1302, que fóu Prepòsit Ponç de Vilaró, prepositura dexada pera possessionar-se del bisbat de Vich, que desempenyà fins a la seva mort en 1306. Fonamenta tal opinió en haver escullit aquest prelat la seva sepultura en la humil capella de Nostra Senyora del Claustre, que éll tal vegada manà edificar, enterrament que se traslladà més endevant junt a la antiga porta que comunicava la esglesia ab los claustres.

Aquest fet tan significatíu y lo traçat de la estatua, podría donar peu a creure de dita època la actual imatge, per més que ilustrats autors fan recular cinch o sis centuries la seva construcció relacionant la tradiciò artística oriental ab la tradició popular que la suposa existent abans dels alarbs y amagada en les primeres invasions, va aparèxer més endevant en la forma que tením anotada.

Es obrada en pedra negrenca de poch més d' un metre d' alçaria, en posició asseguda tenint un parell de monstres sota dels peus com volent simbolisar lo triomf de María sobre lo maligne esperit. Ab la mà esquerra, aguanta en lo séu genoll lo diví Fill, qui dona la benedicció ab la mà estesa y ab la destra sosté lo ceptre que arrenca de un pom y acaba ab dues aus picotejant una pinya. Lluheix demunt la testa diadema de pedrería, ab tres florons que fa resaltar la sobirana bellesa de la faç maravellosament esculpida y en la qual imprimí l' artista, una tendresa y afabilitat en la expressió, corprenedores. Lo cabell apareix en clenxa partida y recullit per dues gracioses trenes que resseguexen les espatlles, lleugerament caygudes, vegent-se aquestes protegides per rich mantell agafat a la dreta, ab les orles explendorosament exornades; completant la serena magestat de la estatua y los multiplicats y ben distribuits plechs del ropatge, lo bon efecte que produheix la obra en conjunt.

---

(215) Los pobles als quals se convida particularment són los següents Olius, Castellvell, Lladurs, Llovera, Joval, Navés. Linya, Sant Feliu de Lluelles, Selva, Valldora, Sorba, Pujol de Planers, Pegueroles, Gargallar, Besora, Clará, Miraver, Lloverola, Llena, Timoneda, Terrasola, Montpol, Cambrils, Odén, Canalda, Torrents, Torredenagó, Llanera, Vallferosa, Ardevol, Pinós, Vallmanya, Saló, Matamargó, Su, Riner, Clariana, Santa Susagna y Busa.

(216) En lo Necrologi del antich Martirologi de la Esglesia de Solsona, s' hi llegeix que lo canonge Berenguer de Olivelles, mort lo día 16 de Febrer del any 1303, dexà dos lliures de cera pera illuminar la imatge de Nostra Senyora del Claustre, en quatre festivitats de la Verge María y en set de Jesucrist.

(217) Lo P. Camós la consigna en lo séu «Jardín de María», y díu que trobant-se jugant uns noys en lo Claustre de la Catedral, un de ells va caure dintre del pou. Al veure la seva mare que entrada la nit no havía comparegut a casa seva, sortí enguniosa a cercar-lo, dirigint-se al nomenat departament de la esglesia ahont hagué esment d' haver-hi estat ab altres companys. Al cridar-lo, afegeix la tradició, sentí clarament la veu del séu fill, que des de lo fons del pou li responía que no passés ansia, puix estava ben guardat per una mólt hermosa Senyora, que no era altra que la imatge, que des de lavors va rebre pública veneració.

A. MARTIN-Editor.

Lit. Martin y Baño

D' acort ab entesos arqueòlechs no dubtàm en otorgar a la Verge de Solsona lo primer lloch entre les imatges que la escola romànich-bissantina en la seva darrera època produhí en la nostra terra.

* * *

Bisbat. — La diòcessis de Solsona es relativament moderna, puix no va ésser erigida fins a les derreríes del segle XVI ab les parroquies segregades del bisbat d' Urgell y de Vich. La extensió y accidentat territori d' aquestes, feya difícil la bona administració eclesiàstica y se pensà en crear un nou bisbat que vinguès a satisfer les necessitats sentides en aquella calamitosa època en que la heretgía començava a emmetzinar los espirits dels habitants de les comarques fronteres de França, ahont se notavan ja, los desastrosos efectes de les guerres relligioses. Per virtut del Concordat de 1851 quedà suprimit, continuant regint-se per Vicaris Capitulars fins que en 1891, lo doctor Morgades, bisbe de Vich, fóu nomenat administrador apostòlich.

Les repetides gestions que des de 1851 se efectuavan pera lo restabliment del bisbat, varen ésser en endevant coadjuvades per lo Dr. Morgades, fins que va lograr-se lo decret de 29 d' Abril de 1895, creant la Administració Apostòlica de Solsona independent de tota altra diòcessis, pera quin govern se nomenà al Dr. Riu, prenent-ne possessió lo día 9 de Setembre següent, després d' haver sigut consagrat en la propria catedral ab assistencia del Nunci senyor Cretoni, qual nom va donar-se a la plaça del palàu episcopal. Axí meteix, en un artístich bronzo que costejaren los clergues de la diòcessis, enclavat en la ala S. del claustre, se féu constar lo públich agrahiment envers lo Dr. Morgades per los treballs portats a terme.

Al obgecte de subvenir a la dotació del nou prelat, se constituí un capital pera que poguessen realisar-se los desitjos dels solsonins sense necessitat de gravar los presuposts generals del Estat.

De totes maneres, la situació creada per lo R. D. de 1895, té caràcter de interinitat y es de esperar que un pich revisat l' article del Concordat que manava suprimir-la, se decretarà la completa reposició, per exigir-ho axí lo bé general de les extenses comarques que comprèn, excesivament escabroses en la regió montanyosa y l' aument de població que algunes de elles han experimentat, trobant-se per altra part allunyades del centre de les diòcessis vehines, que són: al N., la d' Urgell; al E., la de Vich; al S., la de Vich, Tarragona y Lleyda, y al O., la de Lleyda y d' Urgell altra vegada.

Abarca un petit fragment occidental de la provincia de Gerona; bona part del NO. de la de Barcelona y la regió oriental del Centre de la de Lleyda, essent repartides les 150 parroquies y 21 ajudes de que consta, entre los partits judicials de Berga, Solsona, Cervera, Lleyda, Manresa, Puigcerdà e Igualada, enumerats per ordre de major a menor nombre. Està dividida en

11 arxiprestats, que són Solsona, Bagà, Berga, Cardona, Cervera, Gironella, Mollerussa, Morunys, Pobla de Lillet, Tàrrega y Torà (218).

Episcopologi. — *Lluís Sans y de Codol* (1594 a 1612); fill de Puigcerdà, d' ahont havía sigut beneficiat, rector de Ur, vicari general de la Sèu d' Urgell, canonge de Barcelona y abat comanador de Gerri. Preconisat bisbe de la present diòcessis en 3 d' Octubre de 1594, prengué possessió per vía de apoderat en 13 Febrer de 1595, axí com també de la ciutat y successivament dels demés pobles del bisbat, que era senyor temporal. En 18 de Juny se possessionà del priorat de Morunys per mort del darrer prior. Va fer la solemnial entrada en 26 de Novembre de 1596. Ordenà sabies constitucions, observades fins als nostres díes. Celebrà sínodes en 1598 y 1599. En 1599 assistí a les Corts convocades a Barcelona y en 1602 al concili provincial de Tarragona. Passà a la diòcessis de Barcelona en 1612, governant-la fins a la seva mort, ocorreguda en 1620. *Joan Álvaro* (1613 a 1623); era abat de Veruela de la orde del Cister. Elet bisbe de Bossa (Cerdenya) en 1612, essent promogut a la present sèu, de la qual ne va pendre possessió lo 26 de Juliol de 1613. Convocà sínode pera lo any següent. Defensà lo dret que li pertocava en les esglesies desmembrades del bisbat de la Sèu y morí en 1623 a Tàrrega passant la visita pastoral. *Miquel dels Sants de Sant Pere* (1624 a 1631); com los seus antecessors obtingué la abadía de Gerri. Fou nomenat per Felip III de Catalunya y IV de Castella, llochtinent en aquesta regió, de Rosselló y Cerdanya. Pera desempenyar aquest càrrech, residí a Barcelona des de començaments del any 1627 fins a Juny del següent. Celebrà sínode en 1629, quals constitucions ab les del bisbe Santiago, han vingut regint en lo bisbat. Nomenat president del Consell

---

(218) Al parlar-se de les poblacions cap d' arxiprestat, se fà esment de les parroquies de que se composa cada un de ells; mes com hi han arxiprestats que radican en provincia diferenta y per lo tant no hem de relatar-los en lo nostre treball, les continuèm en la present nota, podent-se consultar en lo còs de la obra, com hem fet en les demés diòcessis los que pertanyen a la provincia en lo lloch que de elles nos ocupàm particularment.

Arxiprestats que radican en la provincia: Solsona, Cervera, Mollerussa, Morunys, Tàrrega y Torà. Al tractar del de Mollerussa, hem descuydat de continuar les seves parroquies que són: Fondarella, Golmès, Miralcamp, Mollerussa, Palàu, Sidamunt, Utxafa y Vilanova de Bellpuig. Fòra de la provincia hi han los següents arxiprestats y parroquies; *Bagà* té 8 parroquies: Aspar, de A.; Bagà, T. y ajuda a Grexa; Brocà, E.; Gisclareny, E.; Massaners, E.; Saldes, A.; Sant Llorenç prop Bagà, A.; Vallcebre, T. y ajuda de Frexens. *Berga*, compté 18 parroquies: Avià, T.; La Vadella, E.; La Baells, E.; Berga, T.; Capolat, E.; Castellar del Ríu, E.; Castell d' Areny, A. y ajuda de La Clusa; Lo Cint, E.; Espinalbet, E. y ajuda de Coforp; La Espunyola, E.; Fígols, A. y ajuda de Peguera; La Nou, E. y ajuda de Malanyeu; Montclar, A.; Obiols, E.; Pont de Raventí, A.; La Portella, E. y ajuda de La Quar; La Valldan, E.; Vilada, A. *Cardona*, té 19 parroquies: Bergús, E. Cardona, T.; La Corominá, A.; Castelladral, A. y ajuda de Valldeperes; Clariana, E.; Coaner, E.; Correà, E.; Gargallà, E.; Matamargó, E.; Montmajor, E.; Pegueroles, R.; Pujol de Planers, E.; Saló, A.; Salou, E.; Serrateix, A. Sorba, E.; Torruella, A.; Valmanya, E.; Viver de Serrateix, E. y ajuda de Mondarn. *Gironella*, comprèn 10 parroquies: Casserres, T. y ajuda de Fonollet; Gironella, T.; La Guardia, E.; Marlés, E.; Merola, A.; Navàs, A. y ajuda de Mojal; Olvan, A.; Sagars, E.; Sant Maurici, E. y ajuda de Les Eures; y Puigreig, T. *La Pobla de Lillet*, se composa de 6 parroquies: Castellar de Nuch, A.; Cerdanyola, A.; Frontanyà, A.; Gavarrós, E.; Palmerola, E. y ajuda de Boatella; La Pobla de Lillet, T.

de Castella, traslladà sa residencia a Madrid. En 1630 renuncià la abadía de Gerri y en 1631 fou promogut al arquebisbat de Granada. *Pere de Puigmarí y Funes* (1631 a 1634); desempenyà importants comandes en la orde a que pertanyía (benedictí claustral). Sigué del Consell de S. M. y lo séu canciller a Catalunya. Presa possessió del bisbat en 15 d' Abril de 1631, tingué lloch la solemnial entrada en 20 de Juliol del meteix any. Celebrà sínode en 1631 y 1634. En 1633 publicà un nou ritual d' acort ab los usos y costums de la diòcessis. Morí a Bellpuig lo 25 de Desembre de 1634 y trasportat lo séu cadavre a Solsona. *Diego Serrano de Sotomayor* (1636 a 1639); era de la orde de la Mercé. Possessionat de la diòcessis lo día 12 de Març de 1636, lo següent mes de Maig feu la solemnial entrada. Celebrà sínode y assistí a dos concilis provincials. Fou traslladat a la sèu de Segorbe y més endevant a la de Guadix. *Pere de Santiago* (1640 a 1644); natural de Jaca. Essent vicari general de la Congregació de Agustíns descalçats, fou nomenat bisbe de la diòcessis que estudiàm, prenent-ne possessió en 5 de Abril de 1640. Per lo mes de Setembre celebrà sínode, que repetí los dos anys següents. Partidari de la causa de Felip III de Catalunya y IV de Castella, fou desterrat en 1642, continuant regint lo bisbat per mija de vicari general, des de Aragó, ahont s' havía refugiat. Nomenat pera la sèu de Lleyda, restà Solsona sense bisbe fins lo any 1657, a causa de les guerres que tenían pertorbat lo territori; no havent tingut efecte la presa de possessió de *Fr. Joseph de Lainez* primer y *Fr. Francisco Roger* després, nomenats per lo rey d' Espanya, ni la de *Fr. Vicent Margarit,* ni *Joan B. Chaveri y Valentí,* designats per lo monarca francès. *Francisco Roger* (1657-1663); de la orde de Sant Domingo, provincial de la Corona d' Aragó y calificador de la Inquisició. No pogué pendre possessió fins al 22 de Març de 1657, després de 4 anys de haver sigut electe. Celebrà sínode. Morí lo 18 de Janer de 1863 y fou traslladat lo séu cadavre al convent de Santa Catarina de Barcelona. *Lluís de Pons y d' Esquerrer* (1664 a 1665); natural de Montclar, era benedictí del monestir de Ripoll, d' ahont fou almoyner. Desterrat per lo séu afecte a Felip III de Catalunya y IV de Castella, aquest lo designà pera la nostra sèu, de la qual va possessionar-se lo 4 de Novembre de 1664, entrant lo día 23 després d' assistir al concili de Tarragona. Hagué de sofrir algún contratemps en lo séu govern. Celebrà sis sínodes. En 1680 construí la capella de Sant Pere pera que servís de parroquia a la catedral. *Manuel de Alba* (1685 á 1693); prengué possessió per vía de apoderat lo día 8 de Octubre de 1685 y entrà solemnialment lo día 16. Celebrà sínode en 1686, elegint-se a Sant Ramón Nonat com a patró de la diòcessis. A causa d' algunes dissensions ab lo Capítol, en 1689 establí la residencia a Verdú. En 3 de Novembre de 1693 se li donà possessió de la mitra de Barcelona. *Joan de Santa María Alonso y Valeria* (1694 a 1699); provincial de la orde de Sant Francesch, a Nàpols y definidor de la metexa, predicador de Carles II. Data la possessió d' aquest bisbat, del 27 d' Abril de 1694. Celebrà

sínode. Anà d' embaxador a Viena en 1696, ahont se trobava encara al ésser promogut pera la sèu de Lleyda en 1.er de Juny de 1699.

Guillém de Gonyalons (1699-1708); de la orde de Sant Agustí. Féu sa entrada en 6 de Juliol de 1700. Dintre del meteix any celebrà sínode y altre en 1703. Partidari del Arxiduch d' Austria, assistí a les corts per aquest convocades en 1706 a Barcelona y morí en dita capital lo 12 d' Agost de 1708, essent enterrat en lo convent de Sant Agustí de la metexa ciutat.

Felip IV de Catalunya y V de Castella designà pera sustituir-lo a Miquel de Marimón, arxipreste d' Ager, emprò, havent mort sense haver sigut preconisat, va prevaldre lo nomenament fet per lo Arxiduch a favor de *Francisco Dorda* (1710 a 1716); natural de Mataró y abat de Poblet, vingué a Solsona per lo mes de Maig de 1710. Celebrà sínode los díes 20 y 21 y se-n tornà a Barcelona al costat del rey. Obtingué permís pera residir a la Cort ab motiu d' haver sigut nomenat comissari general de la Creuada. Felip IV de Catalunya y V de Castella va exilar-lo del séu bisbat, traslladant-se a Poblet, lo qual li motivà forts disgusts, causa de la seva mort en 3 de Desembre de 1716. *Pere Magaña* (1717 a 1718); general de la Congregació benedictina. Prengué possessió del bisbat en 7 d' Agost de 1717 y entrà lo 29 d' Octubre. Morí lo 9 de Febrer següent. Elet Joseph Taverner y Ardena, avans d' ésser preconisat fou nomenat pera la sèu de Gerona. *Tomás Broto y Pérez* (1720 a 1736); mestrescola de Çaragoça, li donaren possessió de la diòcessis en 8 d' Agost de 1720. En lo sínode celebrat lo proper Novembre, se nomenà una comissió pera gestionar a Roma y Madrid que no sigués traslladada la sèu a Cervera, tan afavorida per lo Rey, com volía fer-ho. En 1722 assistí personalment al concili provincial, y per vía de procurador al que va tenir lloch en 1727. En 10 de Setembre de 1727 va traslladar-se la imatge de la Mare de Déu del Claustre a la actual capella. En 20 de Maig de 1731 benehí lo nou retaule del altar major dedicat a la Assumpta. Morí lo día 8 d' Abril de 1736. *Joseph Esteban de Noriega* (1738 a 1739); era canonge premonstratense y havía sigut catedràtich de Teología de la Universitat de Salamanca. Assistí al concili provincial de Tarragona de 1738 y celebrà sínode lo meteix any. Morí en lo convent de franciscans de Bellpuig y fou traslladat lo seu cadavre a Solsona. *Francisco Zarceño y Martínez* (1740 a 1746); trinitari calçat, havía sigut catedràtich de la Universitat de Salamanca y provincial de Castella. En 15 de Febrer de 1740 prengué possessió. Celebrà sínode lo Setembre següent. Morí lo 23 de Janer de 1746. *Joseph dc Mezquia y Días* (1746 a 1772); era mercenari y general de tota la orde d' Espanya. Se li donà possessió lo 30 de Novembre de 1746, entrant a Solsona lo 21 de Janer de 1747. Celebrà sínode lo meteix any. Vetllà celosament en lo govern de la sèu y bones costums dels fidels. Durant lo séu pontificat se establiren a Solsona los PP. Escolapis y les monges de la Ensenyança. Morí lo día 9 de Setembre de 1772 als 85 anys de etat. *Rafel Lasala y Locela* (1773 a 1792); agustinià, fill de Vinaroz; obtingué importants cà-

rrechs en la seva orde. Catedràtich de la Universitat de Valencia y bisbe auxiliar en aquell arquebisbat. Nomenat pera la sèu de Solsona lo día 30 de Octubre de 1772, preconisat lo día 15 de Març de 1773, va pendre-n possessió per procurador lo 18 de Juliol y celebrà sínode en lo mes de Novembre del meteix any. Fundà una biblioteca en lo séu palàu, destruída durant les guerres del passat segle. Féu construir un edifici pera los PP. Escolapis (1774 a 1790); en 1780 la porta lateral de la Catedral y en 1789 benehí lo cementiri. Finalment, com a obra important a ell es degut lo palàu episcopal, que encara existeix. Igual caràcter emprenedor manifestà en les esglesies que novament se axecaren o se reconstruiren mercès a les seves iniciatives en tot lo bisbat, ahont dexà gratíssims recorts del séu pontificat. Morí lo día 17 de Juny de 1792. *Agustí Vázquez Varela* (1793 a 1794); exercí importants comissions en la orde del Cister, en la que havía professat en 1738. Prengué possessió de la nostra sèu lo día 21 de Novembre de 1793, entrant-hi lo Desembre següent y morí lo día 11 de Febrer de 1794.

Pere Nolasco Mora (1794 a 1811); general de la orde de la Mercè a Barcelona. Possessionat lo día 12 de Setembre de 1794, entrà lo día 31 de Març. Orador afamat, estava adornat de excelents dots de govern. Morí al santuari de la Mare de Déu de Lort, ahont fou enterrat, en 18 Març de 1811. *Manuel Benito Tabernero* (1814 a 1830); natural de Guadalajara, abat mitrat de la Colegiata de Lerma, passant al present bisbat en 10 d' Agost de 1815. A causa de les revoltes de 1822, hagué de abandonar la diòcessis y protestà contra alguns actes portats a terme per lo governador eclesiàstich intrús, Joseph Oliveres, contra los llegítims drets de Joseph Fages, que ell havía nomenat. Morí en lo palàu de Solsona lo 25 de Juliol de 1830, essent enterrat en la capella del claustre.

Joan Joseph de Tejada (1832-1838); era mercedari y Rector del Colegi de Alcalà de Henares; en 1827 fóu nomenat General de la Mercè, essent després preconisat Bisbe d' aquesta diòcessis, ahont va entrar lo día 10 de Novembre de 1832. Restaurà la catedral y remeyà moltes necessitats durant la calamitosa temporada de la guerra civil. Ordenà en la present ciutat al eminent filosoph Jaume Balmes y al Venerable Pare Claret. Morí lo día 15 de Juny de 1838. Vacant la mitra per la mort del Dr. Tejada, la diòcessis fóu governada per Vicaris Capitulars, continuant d' aquesta manera després de la supressió, per virtut del Concordat de 1851 fins que ab lo Dr. Morgades, bisbe de Vich, se inicià la tanda de Bisbes Administradors Apostòlichs.

VICARIS CAPITULARS.—*Pere M. Coma* (1838-1840); la anormalitat en que se trobava Solsona durant lo séu govern, motivà que s' establís a Valldora fins que hagué d' abandonar la diòcessis, quedant-ne encarregat *Francisco Blanch,* qui juntament ab aquell hauría sigut elegit, emprò va veure-s obligat a dexar-la igualment per les turbulencies de la guerra, delegant la jurisdicció en los oficials eclesiàstichs, puix lo Capítol no li acceptà la renuncia del càrrech fins lo día 15 de Juliol de 1841, quan se trobava al extranger substituint-

lo, *Domingo Sala y Monner* (1841-1842). Lo Regent del Regne no aprovà lo séu nombrament y se procedí a nova elecció a favor de *Joan de Palàu y Soler,* qui renuncià seguidament. Acceptà *Geroni Bellit y Verneda* (1842-1846), ab caràcter interí. En 1846 conseguí de la Reyna lo ex-convent de Dominichs, pera establir-hi lo seminari. *Gil Esteve* (1846–1848); restaurà y amplià lo Seminari y donà nova organisació a la ensenyança. Renuncià lo día 8 d' Agost de 1848 per haver sigut preconisat Bisbe de Taraçona y de Tortosa. *Domingo Sala* (segona vegada) 1848-1853. Gestionà ab molta insistencia la conservació de la Sèu episcopal, abans del Concordat y després pera lo restabliment del meteix. *Joan de Palàu y Soler* (1853–1857); elegit per segona vegada. Suprimida la ensenyança del Seminari per lo govern, en lo bieni de 1854 a 1856, fundà en l' ex-convent de escolapis un colegi civil. En lo séu temps se reconstruí l' altar major de la Catedral y los seyents del cor. *Francesch Blanch* (1557-1864); reimprimí lo ritual de la diòcessis. *Pere Jaume Segarra* (1864–1881); restaurà lo ex-convent de Caputxins, establint-hi los Missioners Fills del Cor de María. Fundà lo «Butlletí oficial eclesiàstich». En lo revolt període del any 1868 a 1875 que lo govern retirà la dotació del Seminari procurà arbitrar los medis necessaris pera lo sosteniment del personal y material, creant després un colegi junt a la rectoría de Sant Pau de Casserres, ahont se ensenyava llatinitat y eran mantinguts los estudiants. *Ramón Casals* (1881-1891); traslladà a Solsona los estudiants de Casserres, destinant-los-hi part del Palàu episcopal que mercès a les seves gestions havía retornat lo ram de guerra. Del séu patrimoni particular avançà lo prèu de redempció de les terres del Miracle, perdudes en temps de la desamortisació. Després de la seva mort ja no se nomenan més Vicaris Capitulars sinó que se disposà sigués regida per lo bisbe de Vich nomenat ab caràcter de Administrador Apostòlich de la present diòcessis, en 30 de Maig de 1891.

BISBES ADMINISTRADORS APOSTÓLICHS.—*Joseph Morgades y Gili* (1891-1895); prengué possessió en 7 de Juny de 1891. Nomenà un Vicari General y un Provisor. No per axò dexà de intervenir personalment en tot lo que afectava a la diòcessis, conseguint per fí una Administració Apostòlica ab caràcter episcopal, independent d' altra mitra, com ja tením manifestat. *Ramón Riu y Cabanas* (1895-1901); era fill de Solsona; Arxiprest mitrat de Toledo quan va ésser preconisat en 15 de Juliol de 1895 Bisbe de Tamaso, consagrat lo día 8 de Setembre següent en la metexa catedral de Solsona, pera quina diòcessis havía sigut elegit Administrador Apostòlich. Després d'una detinguda visita, dexà plantejat l' arreglo parroquial en 1.er de Febrer 1897. Mercès a la seva protecció se restauraren diferentes esglesies antigues y emprengué noves construccions. Logrà veure restituits los PP. Mercedaris a la residencia de Sant Pere del Portell, establí la orde del Císter a Mas de Colom (Tàrrega) y a Sant Pau de Casserres y entre altres obres que efectuaren los instituts relligiosos, deu comptar-s' hi lo nou monestir alçat en lo Santuari del Miracle. Va construir de plan-

ta l' edifici de Sant Ramón pera colegi de seminaristes pobres y Seminari menor, que fóu començat en 12 de Abril de 1896 y en 23 de Setembre del any següent, se trobava ja en disposició de servey. Sería mólt llarch ressenyar de-

Clixé de Adolf Mas

Solsona. — Colegi de Sant Ramón o Seminari menor

tingudament tot lo efectuat per lo Dr. Ríu en lo curt temps del séu pontificat. La diòcessis y la ciutat guardaràn eterna memoria de un dels seus fills més ilustres. Promogut pera la sèu urgellesa en 1901, a quina capital tingué de traslladar-se en Octubre, continuà exercint lo càrrech de Administrador Apostòlich de Solsona, fins a la hora de la seva mort, ocorreguda lo día 28 de Desembre del meteix any. Fóu enterrat en la capella de Nostra Senyora del Claustre. *Joan Benlloch Vigó* (1902-1907). Preconisat pera la diòcessis de la Sèu en 6 de Desembre de 1906, ne va pendre possessió lo día 11 de Juliol de 1907, havent-lo succehit en la de Solsona *Fr. Lluís Amigó*, quí, actualment (1909), regeix lo bisbat.

*
* *

Notes històriques.—Hi ha qui crèu que lo nom de Solsona provè de la antiga Celsa esmentada per Ptoloméu, entre les ciutats dels ilergetes; més aquesta, que segons Estrabó se trobava en la ribera del Ebre, demunt del qual hi tenía un pont de pedra, erudits escriptors la atribuexen a Xelsa (219).

Per la similitut del nom, Marca y Florez fan correspondre la present ciutat ab la Setelsis romana que Lopez, en lo séu mapa del any 1786, posa en la regió dels Jacetans y aquells autors la consideran cap de la Lacetania. Enrobusteix la seva opinió un document del any 1003, que ab referencia a Solsona parla del mont *Lecitano,* que no es altre que lo de Sant Bartomeu, nom esdevingut per una ermita en lo séu cim, erigida a dit apòstol. La documentació del segles X, XI y XII sembla donar-los' hi la rahó, puix que repetides vegades apareix escrit *Setelisona* y *Celsona.* En los murs que poch a poch van derrocant-se, s' ha pretingut axí meteix veure-hi despulles de les velles fortificacions romanes.

Les noves indubtables que tením d' aquesta Ciutat, començan en lós primers segles de la reconquesta y no sería estrany que hagués entrat en poder dels cristians en temps de Ludwich lo Piadós, abans de començar lo segle IX y guanyada novament per los alarbs, sigués definitivament reconquerida per lo comte Guifre, com suposa Marca. En la acta de consagració de la catedral de la Sèu del any 819, se fà referencia de Solsona.

Lo comte Sunyer, que governà en la primera meytat del segle X, li concedí una carta-pobla (220) y manà construir la esglesia, de la qual ne parla lo séu net Ermengol I, comte d' Urgell, en la donació feta al Prior, l' any 999 o 1000, de la qual se deduheix que hi havía comunitat o canònica establerta. Aquest fet consta ja clarament en la documentació del segle XI y per més que no diga de quina classe era, la creyèm aquisgranense, com ho era la d' Urgell, a la que estava subgecte. Al acabar-se lo segle XI, pot-ser ab motíu de la consagració de la esglesia en 1070, se convertí en Agustiniana. En los seus començos, lo superior de dita esglesia se nomenava *Prior,* mes des del any 1120 fóu conegut per *Prepòsit* fins l' any 1409, que va ésser erigida en Abadía, havent subsistit l' *Abat* fins a la secularisació per butlla de Clement VIII del 1.er d' Agost de 1592 y subsegüent erecció en catedral l' any 1593.

Al acabar lo segle XIII los Prepòsits de la esglesia solsonina exercían patronat y administravan temporalitats en 75 esglesies que havían obtingut en successives donacions, enclavades en los bisbats d' Urgell, Vich, Barcelona, Lleyda y Çaragoça, havent-se distingit especialment entre los qui exerciren dit càrrech, Bernat de Pampa, qui manà construir los claustres enderrocats posteriorment y Ponç de Vilaró, dels quins nos hem ocupat al parlar de la Verge del Claustre.

Durant la etat mitgeval, Solsona no mirà ab indiferencia lo que afectava al govern general de la nació y particularment al comtat d' Urgell. En 1231 trobàm reunits dintre dels seus murs los nobles confederats a favor de Ponç de Cabrera, y en 1268 contra D. Jaume I lo Conqueridor; ab motíu de les qües-

---

(219) Miquel Cortés y López. «Diccionario Geográfico-Histórico de la España antigua».
(220) Corbella. «Manual de Derecho Catalán».

tions hagudes en lo comtat d' Urgell a la mort d' Alvar de Cabrera, se aplegaren igualment a Solsona, Folch de Cardona, los comtes d' Empories y Pallars, declarant-se partidaris dels varons del segón matrimoni del comte Alvar.

Les circumstancies apuntades en altre lloch, determinaren a Felip I de Catalunya y II de Castella, a erigir la diòcessis de Solsona, concedint-li lo tí-

Solsona. — Vista de la població, segons dibuix del segle XVII, fet per Beaulieu

tol de Ciutat, des de quin temps cambía de soca arrel la manera de ésser de la antiga vila que se vegé ademés afavorida ab la nova Universitat, creada per Paulus V y que subsistí fins que en 1717 se reuniren a Cervera totes les de Catalunya. Los grans alçaments que somogueren lo Principat en temps de Felip IV de Castella y III de Catalunya, a mitjans del segle XVII y del primer dels Borbons en los començos del XVIII, havían de commoure forçosament la ciutat de Solsona, posant-se decididament en abdues ocasions a la banda de Catalunya.

Lo día 19 de Octubre de 1810 va entrar-hi lo general francès Macdonald, que tan greus recorts dexà del séu pas en aquesta comarca. La catedral y lo proper santuari del Miracle foren entregats a les flames, entornant-se-n després d' haver saquejat la ciutat, que los habitants, esporuguits, havían abandonat per refugiar-se a la montanya.

Les guerres civils al cap de poch temps esdevingudes, ocasionaren igualment a Solsona danys de consideració, dels quals ab prou feynes s' ha refet.

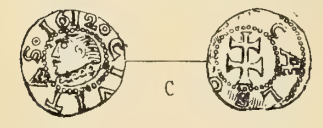
En Maig y Juny de 1822 va veure-s bloquejada. En 1835 la assetjaren los capitosts carlins Ros de Eroles y Orteu y en 1837 hi entrà Tristany, allotjant-se lo 15 de Juny del meteix any en lo palàu episcopal lo pretendent Carles V. Després del setge, que durà del 21 d' Abril fins al 2 de Maig, quedà tan minvada la població, que en 1840, segons escríu l' autor de la «Diòcessis de Solsona», les 700 cases s' havían reduhit a 60 y encara d' aquestes sols 8 o 10 en perfecte estat de conservació.

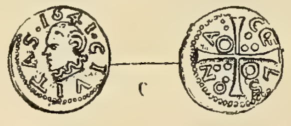
Apart de les lleys especials per les quals se regía Solsona, consígnades en la carta-pobla concedida per lo comte Sunyer en lo segle X y lo privilegi de que gaudeix l' Ajuntament de poder-se cobrir dintre de la esglesia quan se cobrexen los sacerdots y l' ús d' espasí, provan la importancia històrica de la ciutat que vením estudiant, la facultat que tingué de encunyar moneda. De elles ne parlan Salat, Heiss y Botet, en los seus respectius tractats de Numismàtica. Los exemplars que publicàm a continuació són de època incerta, mes, anteriors a la autorisació otorgada per Felip II de Catalunya y III de Castella, de la qual farèm esment més endevant. Són diners de llautó dels que corrían fins a tres llegües al entorn de Solsona, incuses, o sía encunyades per una sola cara com algunes *pugeses* de Lleyda y d' Urgell. La primera, porta lo sol que segurament simbolisa la primera síllaba del nom de la ciutat que apareix al séu voltant. La creu patriarcal que porta la segona, sense llegenda, y altres posteriorment encunyades, segons Salat, aludeix a Solsona, capital del territori vehí, que com a centre de camins, rebía, lo tant usual nom de Cap de Creus (221).

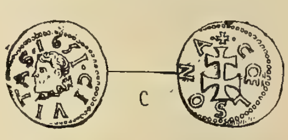

Segons lo nomenat autor, lo privilegi de encunyar moneda es de 13 de Juliol del any 1599 y afegeix que Bartoméu Tomasa, síndich de Solsona en les Corts celebrades a Barcelona per Felip II de Catalunya y III de Castella, demanà al rey que, axís com la ciutat per ell representada, podía batre moneda de llautó, tingués axís meteix facultat pera encunyar-ne de coure; que cada 24 diners menuts valguessen un ral català y de la metexa manera que los

diners menuts de llautó, tenían valor a tres llegües al entorn de Solsona, les que novament se fabricassen de coure s' extengués a sis llegües al voltant de dita ciutat. Lo rey, no accedint «in totum» a lo que se demanava, concedí que

(221) Lo meteix escriptor díu, que lo segell de la Ciutat, ademés de la creu, porta una torra al un costat, un cart al altre, y al extrém un sol. Creuen alguns, que lo cart aludeix a un tal Acart, que suposan redimí la vila y la féu independent y que la torre significa haver sigut baronía. Aquella planta es més provab'e que faça referencia a la casa de Cardona.

los diners de coure valguessen dues llegües al encontorn de la ciutat. D'aquest període nos han pervingut los tres exemples que acompanyàm, un del temps de Felip II de Catalunya y III de Castella y dos del regnat de Felip IV de Castella y III de Catalunya.

Ab motíu del alçament del Primpcipat en 1640, com tantes altres poblacions de Catalunya, Solsona també encunyà moneda. Ne publicàm dos tipus: la primera, es d' abans de la acceptació de Lluís XIII y la segona, de després d' aquell fet. Salat esmenta altre exemplar de seisé per l' estil del primer, sense lo cap de Lluis XIII ab la data de 1642.

Essent lo senyoríu de Solsona compartit entre la seua esglesia y los vescomtes de Cardona, cada un de ells hi tenía un batlle, y la corporació municipal estava formada per quatre cònsols y deu consellers de quiscún senyoríu. En l' arxíu de la vila, manifesta lo Dr. Riu que s' hi guarda lo llibre titolat «Taula dels privilegis concedits a la Ciutat de Solsona per los Excelentíssims Duchs de Cardona y Ilustríssims Bisbes, Abats y Pabordres, senyors de ella».

En los segles XIII, XIV y XV, segons documents anotats per lo escriptor derrerament esmentat, hi va haver una Aljama, a Solsona, creyent-se fundadament que los hebreus tenían lo séu fossar dalt del serrat de Sant Gervasi, ahont han aparescut despulles humanas; y d' aquí ve que sigués conegut per carrer dels juèus lo quí actualment se anomena de Sant Pàu.

Com a complement del article de Solsona, seguint l' ordre establert en les altres localitats, posàm a continuació los fills de la ciutat qui més s' han distingit per les seves publicacions.

Fr. Pere Manter Coma.—Provincial de la orde de predicadors y lector a la càtedra de Tarragona. Com a teòlech assistí al Concili Tridentí, acompanyat del bisbe de Gerona. Fóu nomenat bisbe de Elna. Morí lo día 5 de Març de 1578 o 1580. Dexà escrites algunes obres de caràcter relligiós.

Domingo Costa Bofarull, Pvre.—Va ésser rector de Vallferosa, Castellvell y Castellnòu de Ceana. Publicà en 1790 una Novena y goigs de Sant Blasi, patró de la esglesia derrerament nomenada. Ademés dexà escrita «Una historia de Cataluña en cuanto á lo antiguo» y diferentes obres referentes a Solsona, de les quals se fà esment en la adjunta nota bibliogràfica.

Dr. Geroni Jutlar o *Jutglar.*—En 1565 era rector de Santpedor. Visitador general de la ciutat de Vich. En 1568 publicà en català un manual pera los rectors, seguit de un catecisme de la doctrina cristiana.

Dr. Joseph Llord, fill de Solsona y rector de Fondarella, donà a la estampa en 1693 un llibre de caràcter piadós.

Fr. Pere Torres.—Després de ésser sacerdot entrà de monjo a Sant Geroni de la Murtra. Va compondre algunes poesíes en llatí y en parla catalana.

Tomàs Bou.—Ignoràm ahont va néxer, però consta que era lector del collegi de PP. Dominichs de Solsona. Publicà unes converses de caràcter polítich, per qual motíu hagué de emigrar a França, retornant en 1823.

Francesch X. Cabanes.—Va nexer l' any 1781 y morí a Madrid lo 25 de Febrer de 1834. Seguí la carrera de les armes y escrigué algunes obres referents a la guerra de la Independencia y altres de caràcter exclusivament militar. En 1830 publicà la «Guía General de correos, postas y caminos del reino de España» ab un mapa itinerari de la península, que va ésser la primera de la seva classe que va veure la estampa. Establí en Espanya lo servey de diligencies, com pot veure-s en una anotació del Sr. Elías de Molins, en lo séu diccionari de escriptors catalans del segle XIX.

Joseph Marian de Cabanes.—Era doctorat en Facultat de Dret, per la Universitat de Cervera. Va néxer a Solsona y morí a Barcelona en 1842, en quina ciutat havía exercit importants càrrechs. Fóu individuu corresponent de la Academia de la Historia, y de nombre de la de Bones Lletres. Dexà escrites diferentes obres sobre Arqueología y particularment de Numismàtica. Una memoria sobre lo temple romà de Barcelona, llavors dit de Hèrcules y dues sobre la esglesia de Santa María del Pí.

Gil Esteve, Governador eclesiàstich de la diòcessis, publicà una instrucció pera los rectors del bisbat de Solsona en la recepció, publicació y copia de instruments.

Entre los fills ilustres de Solsona mereix un lloch preeminent lo Dr. Ríu, del qui hem parlat en l' episcologi. Publicà la Memoria històrica anotada en la secció bibliogràfica.

Bibliografía.—«Celsona Ilustrada», per Fr. Joseph Andrez; M. S. del any 1701 que-s guarda en l' arxíu del Claustre.—Description de la Maravillosa Invención de la Reyna de los Ángeles, etc., baxo la Advocation del Claustro, per lo Rt. Joseph Plens, rector de Mollerusa M, S. del any 1713 guardat en lo meteix arxíu.—«Sermones predicados en la catedral de Solsona los días 8, 9 y 10 de Setiembre de 1771, per Fr. Martí de Barcelona, caputxí; M. S. en lo propri arxiu».—«Memorias de la ciudad de Solsona y su Iglesia», per D. Domingo Costa y Bofarull Pvre. M. S. del any 1779; conservat igualment en l' arxíu del Claustre.—«Memorias de la ciudad de Solsona y de la prodigiosa Imagen de María Santísima del Claustre», per D. Joan Torrabadella, canonge d' aquesta esglesia; M. S. del any 1866, que també se guarda en dit arxíu.—«Relación de las devociones que se han hecho en la iglesia Cathedral de Solsona á la Imagen de Nuestra Señora de la Claustra, por la necesidad de agua». Romanç anònim imprès a Barcelona en 1605 y reimprès en 1727.—«Novena de la devota y miraculosa imatge de María Santísima del Claustre que se venera en la ciutat de Solsona», impresa a Barcelona en 1850.—«Piadós Novenari a María Santíssima del Claustre de Solsona per alcançar la sua protecció soberana en totes les necessitats.» Imprès a Solsona en 1866.—«Memoria de lo que acostumbra practicarse siempre que para alcanzar la lluvia o para que cese otra calamidad se acude á la Vírgen del Claustro». Imprès a Solsona l' any 1868.—«Memoria de la prodigiosa Imagen de María, venerada en la Iglesia Catedral de la Ciudad de Solsona bajo el título de Nuestra Señora del Claustro», per D. Joan Torrabadella, canonge de dita esglesia. Imprès per la Academia Mariana de Lleyda l' any 1873.—«Monografía de la Imagen de Nuestra Señora del Claustro de la Catedral de Solsona», per D. Jaume Dachs y Sabatés, canonge de la

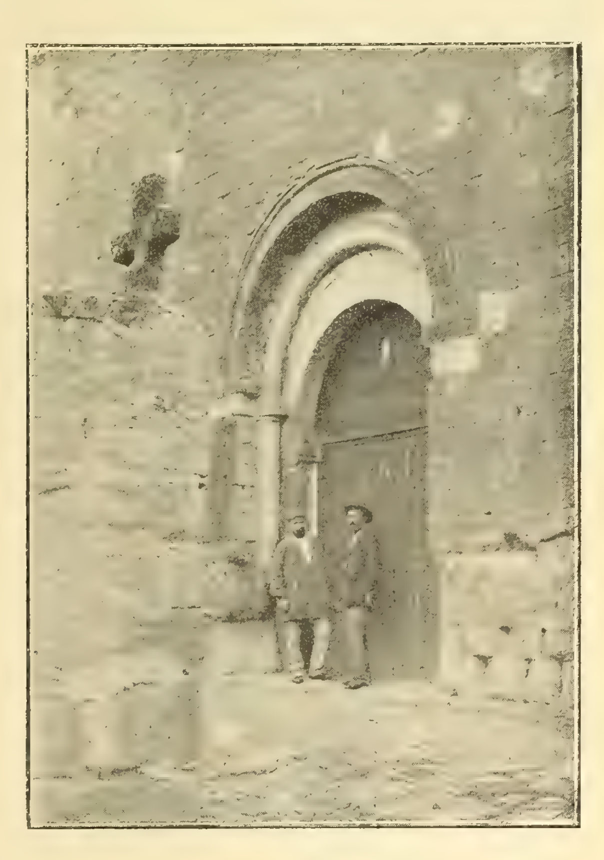
Catedral de Tarragona y impresa en dita ciutat l' any 1880.—«Memoria histórica de la Imagen de Nuestra Señora del Claustro que se venera en la iglesia Catedral de Solsona,» per lo Dr. Ramón Riu y Cabanes, canonge de Toledo y deprés bisbe de Solsona. Impresa a Lleyda en la Academia Mariana en 1891. —«Solsona,» per Antoni Aguilar, en l' Album històrich pintoresch de Lleyda y sa provincia.—Article ilustrat en lo periòdich de Barcelona «La Vanguardia» del 8 de Setembre de 1895 ab motíu del restabliment de la diòcessis.—«Topografía Médica de Solsona y distritos adyacentes,» per J. Falp y Plana.— «La Diócesis de Solsona,» volúm de 247 pàgines, imprès per Tobella y Costa a Barcelona l' any 1904. —«Viaje literario á las iglesias de España,» per Jaume Villanueva, vol. IX.— «Modificaciones del arreglo parroquial de la diócesis de Solsona,» Suplement del Butlletí oficial eclesiàstich de primer d' Abril de 1909.—«Aljama Hebrea de Solsona», per Ramón Riu y Cabanes; en lo volúm XXI del «Boletín de la Real Academia de la Historia».

Baronia de Rialp

Districte municipal qual nom no correspòn a cap entitat de població determinada, essent Gualter lo lloch més important a uns 2 kilòmetres de Ponts aygues amunt y en la ribera oposada del Segre ab la que se comunica per medi de una

barca. La carretera de Lleyda a la Sèu y Puigcerdà, passa per devant de Gualter, al altre costat de ríu a 40 kilòmetres de Calaf, que es la estació de ferrocarril més propera en la vía del Nort.

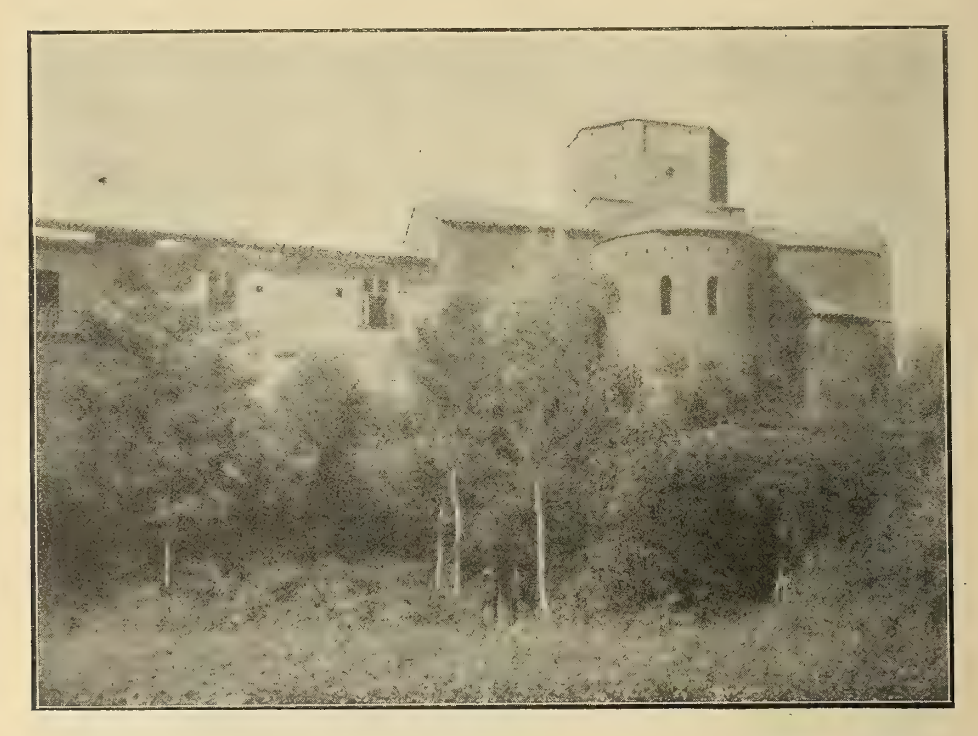

Clixé de J. de Romero y de G·

Gualter.—Porta de la esglesia del monestir

Lo terme té al N. los de Peracolls y Gavarra; al E., lo esmentat ríu; al S., terme de Gualter y al O. Bellfort y Peracolls. Consta de 382 edificis y 1,244 habitants de fet y 1,248 de dret, distribuits en la següent forma: Bellfort, 17 edificis ab 56 persones; Gualter, 73 y 241; Politg, 22 y 83; Sant Cristòfol, 13 ab 30; La Serra 20 y 63; La Torre, 7 ab 12; Vilaplana, 14 ab 32, més 216 alberchs y cases escampades en tota la jurisdicció, comptant-hi entre aquests los petits caseríus nome-

nats La Donzell, La Guardia, La Oliva, Palàu, Peracolls, Pallerols, Puy. En la relació de 1831 aparexen en lo Corregiment de Cervera, Baronía de Rialp ab senyoríu de Mercader y Sadurní. Gualter, que corresponía al Capítol de la Catedral de Solsona. Bellfort, de la comanda de Susterris, de la Orde de Sant Joan de Gerusalèm. Vilaplana, del Baró de Tiurana D. de Híjar. En lo cens de 1359, figura *Gauter* ab quatre fochs.

Clixé de J. Salvia

Gualter.—Absis de la esglesia del monestir

Les parroquies de Gualter y Puy, ab tinencia a Sant Cristòfol y La Torre ab tenencia a La Serra, són de entrada y les de Bellfort, Palàu, Pallerols y Vilaplana, rurals de 2.ª en l' arxiprestat de Pons y diòcessis de la Sèu.

Lo territori es atravessat per lo ríu Segre y Rialp, anomenat per corrupció de llenguatge Riaup, de escassíssim capdal. La major part del terme es de secà. Produheix grans, ví, oli, llegums y s' hi cria bestiar.

Hi ha una prempsa d' oli y dos molins fariners. Escoles municipals.

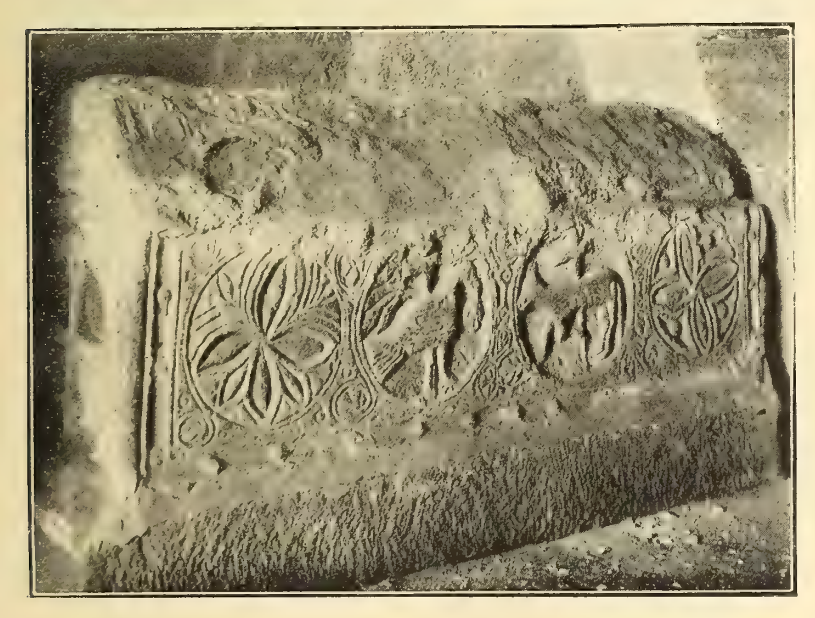
Lo més important del present districte, considerat des de lo punt de vista artístich-arqueològich, es lo monestir de Santa María de Gualter, qual esglesia, de traçat romànich, serveix actualment de parroquia. Es de tres naus, trobant-se paredades les laterals; creuer ab cúpula en la seva intersecció, que sembla acusar vuyt cares a la arrencada, esdevenint tot seguit la forma esfèrica; al exterior, absis ab senzilles finestres. La volta de la nau central, té archs

formers apuntats y altres de mitj punt que la seccionan en quatre compartiments. En lo frontispici surmontat per una espadanya de dues obertures, apareix la porta de punt rodó enfondida en lo mur, del que resalta una motllura apoyada en dues columnes del meteix gruix. Tocant al temple, al costat de mitjorn, hi ha encara les despulles dels claustres en un estat verament llastimós, puix que sols se conservan unes arcades, baxes y estretes, ab alguns capitells de rudimentaria execució, qual mostra acompanyàm en la adjunta fotografía. Sería mólt convenient se practiquessen petites reparacions en aquesta galería, pera evitar al menys, la completa ruina d' una part tan interessant del vell monestir de Santa María.

Clixé de Adolf Mas

Gualter.—Sepulcre romànich existent en la esglesia

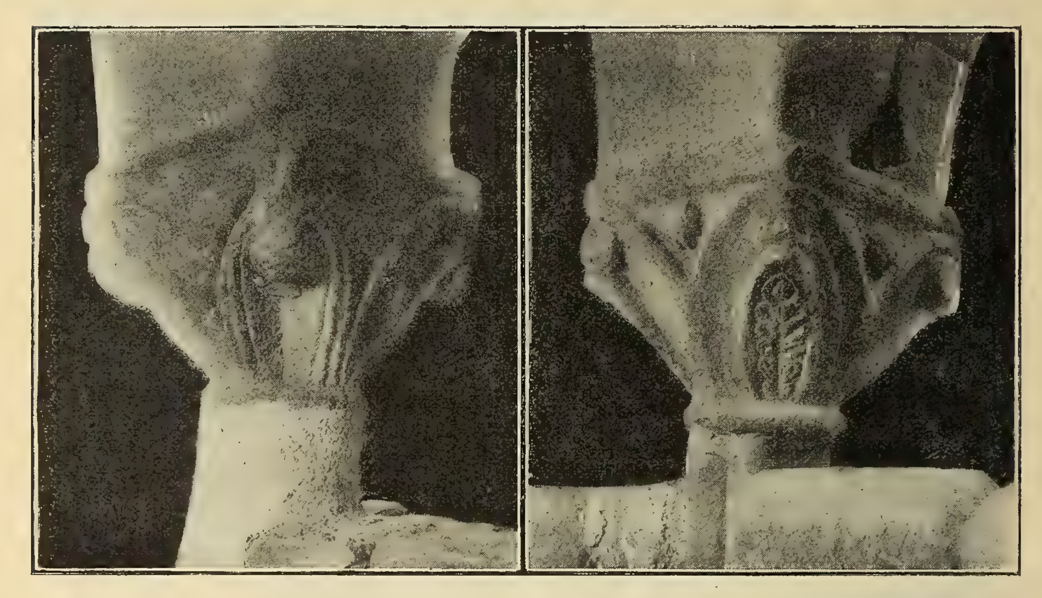

Clixé de Adolf Mas

Gualter.—Sepulcre romànich existent en la esglesia

Són mólt interessants los sepulcres existents en aquella esglesia, que igualment reproduhím en los dos gravats que precedexen.

Lo monestir de Santa María de Gualter, era de la orde de Sant Benet y des de la seva fundació per Ermengol IV apareix subgecte com a simple priorat al monestir de Ripoll. Les primeres noves que-n tením, se remontan al any 1069 en que lo nomenat comte oferí fundar aquella casa dotant-la ab moltes possessions. En Villanueva fà esment d' altra escriptura del any 1083, que pot considerar-se com la verdadera fundació del convent, que encara se trobava pera ediflcar. Al obgecte de començar la fàbrica, entregaren 1,000

Clixés de Adolf Mas

Gualter.—Capitells del claustre

florins d' or y algunes possessions y delmes, subgectant-lo novament al de Ripoll, al que pertanyía la possessió de dit lloch, per donació del comte Wifret. En la tal concessió de delmes y primicies figuran los *de omni laboratione, quam Comes fecerit de la serra dalmenara versus Ispaniam.* Va subscriure la esmentada acta, lo Cardenal Ricart, llegat apostòlich. En 1170 continuava com a tal priorat, segons se deduheix de una concordia entre los abats de Alab y de Ripoll sobre la possessió de la esglesia de Vilert o Ciurana en lo terme del castell de Gavasa.

Les rendes d' aquest monestir serviren pera dotar la mensa canonical de Solsona, quan en lo segle XVI va ésser erigida en Catedral.

Districte electoral de Solsona.

Bacella

Cap del ajuntament del séu nom, a uns 26 kilòmetres de Solsona, situat a la esquerra del Segre y dreta de la Ribera Salada, prop del ayguabarreig dels

dos rius; en la carretera de la Sèu que lo comunica per Ponts ab la estació de Calaf, a 56 kilòmetres, que es la més propera en la vía del N. D' aquí ha de arrencar la carretera de Bacella a Manresa per Solsona, trobant-se ja molt

avençats los estudis en la secció de Bacella a Solsona, ab uns 4 kilòmetres construits prop d' aquella ciutat y completament acabada de Solsona a Manresa. Afronta lo terme: al N., ab Oliana; al E., ab Altés; al S., Castellnou de Bacella, 3 kilòmetres avall de la carretera primerament nomenada, y al O., Aguilar, que-s veu enlayrat en un turó al altre costat del Segre, ab despulles de antiga fortificació.

Lo districte municipal que abans portava lo nom de Castellnou de Bacella, se composa de 211 edificis ab 815 habitants de fet y 855 de dret, distribuits de la següent manera: Aguilar, 14 edificis ab 32 persones; Altés, 11 ab 50; Bacella, 20 ab 72; Castellnou de Bacella, 24 ab 94; La Clua, 15 ab 57; Guardiola, 10 ab 30; Mirambell, 16 ab 36; Ugern, 25 ab 111 respectivament, comptant-hi altres 76 cases y alberchs escampats, entre ells los caseríus de La Salsa y Saranyana. En lo cens ds 1359, consta Castellnou de Bacella ab 6 fochs en la Veguería de Cervera.

L' any 1831 figuran en lo Corregiment de Cervera, Aguilar y Clua, ab 42 ànimes y senyoríu del bisbe de la Sèu; Altés, ab 27 y senyoríu de Mercader y Sadurní; Bacella, ab 21 y senyoríu de N. Biure; Castellnou de Bacella, ab 70, era del bisbe de la Sèu; Guardiola, Mirambell y la Portella, ab 24, del comte de Erill y Salsa y Ugern, ab 50 y senyoríu de N. Texidor.

Les parroquies de Aguilar y de Altés són rurals de 1.ª; la de Castellnou de Bacella ab tenencia a Guardiola, de entrada en l' arxiprestat de Oliana y diòcessis de la Sèu. La parroquia de la Salsa, dedicada a Sant Sadurní, es de entrada en lo arxiprestat y diòcessis de Solsona. Segons lo Dr. Riu, va ésser donada a Santa María de Solsona l' any 1133.

Lo terme es montanyós y es regat per los dos rius esmentats. Produheix grans, ví, oli, llegums, fruytes y pastures pera lo bestiar.

Hi han quatre molins fariners.

Lo pont de pedra que assegurava lo pas de la carretera, en la Ribera Salada, va ensorrar-se a causa de les inundacions del mes d' Octubre de 1907, y es de esperar que prompte se trobarà reconstruit. Servey de automòvils de Calaf a la Sèu y de Ponts a Lleyda.

Escoles municipals.

En la acta de consagració de la catedral de la Sèu del any 819, se fà esment de *Aothes* (Altés), *ipsa Clusa* (La Clusa) y de Salsa.

En la acta de consagració de la esglesia de Solsona del any 1063, se fà esment de Autés, que correspón al actual Altés, y de Salsa. Díu en Villanueva que entre los arcedianats de que se parla en lo bisbat de la Sèu en lo segle XIII, apareix lo de Altés.

Los térmens de la esglesia de Ugern eran, en lo segle XIII, «de La Salsa cap a Vilaplana, cap a la Bena, coll de Guardiola, y passant pêl camí públich, pujava vers lo coll de Ohadar (?) y fins a Roca Soriguera, y devallava vers al ríu d' Altés» en la Ribera Salada. Mossèn Serra y Vilaró anota dos documents dels quals se deduheix que l' any 1025 va ésser donat per Galindo, *monacus* et *sacer*, al monestir de Sant Andréu de Centelles (Tresponts), lo propri y franch alòu que possehía en lo castell y térmens de Salsa (passat després al monestir de Solsona) y en la vila de Sarannana; y en 1133, Pere, bisbe d' Urgell, concedí a la esglesia y canònica de Santa María de Solsona, la esglesia de Sant Cerní d' aquest lloch y la de Sant Martí de Guspí ab les demés sufraganies.

La Ribera Salada havía pres antigament lo nom de Autés (222), com era conegut lo castell de Altés, que segons un document del començament del segle XII, estava enclavat en lo terme del d' Ugern, quedant més endevant entre los de Montpolt, Frexa, Pampa, Castellar y Ceuró.

La esglesia de Sant Pere construída en aquest castell, va ésser donada per Arnàu Guitart y sa muller en 1118 a la canònica de Solsona; donació que repetí en 1172 Arnàu d' Altés, establint un patronat a favor de ell y dels parroquians. Los drets que en lo nomenat castell tenían Bruna y lo séu fill Guillém de Rocafort, foren venuts a Bernat de Zodró en 1215 per 335 sous barcelonins. Mes lo veritable senyor ho era Bernat de Cornellana, quí va concedir-lo en 1228 a Berenguer de Gradano, mitjansant lo pagament de 176 sous agramuntesos.

Districte electoral de Solsona.

Bibliografía. — « Senyoríu de la Vescomtal familia Miró », per Joan Serra Vilaró, Pvre., en lo «Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya», any 1909.

Biosca

Vila situada en la vessant d' un serrat de cara a mitjorn en la conca del Llobregós. Dista uns 24 kilòmetres de Solsona y 19 de Calaf, que-s la estació de ferrocarril més propera en la vía del Nort, ab servey d' automòvils, que es dirigexen a Ponts y Sèu d' Urgell.

Afronta lo terme per N. ab lo de Lloverola; al E. té Vallferosa y Aguda; al S. Taltavull y al O. Sanahuja. Consta lo districte de 273 edificis ab 835 habitants de fet y 846 de dret dels quals ne corresponen 146 edificis agrupats y

(222) No era aquesta forma solament com lo trobàm escrit, sinó que apareix sovint ab les variants de Adtés, Aotés, Azantés y Adaltés.

437 persones a Biosca; 4 fora de la població y 123 alberchs y cases escampades entre elles los petits caseríus nomenats L' Hostal, Lloverola, Sant Pere Saserra y lo santuari de Sant Pelegrí. L' any 1359 comptava 36 fochs en la Veguería de Cervera. En 1831 Biosca tenía 423 habitants y lo senyoríu corresponía a N. Iglesies y Forn; Lloverola y la Quadra de Mas d' en Forn ab 146 ànimes, y era del senyoríu del Marquès de Gironella; abdues localitats del Corregiment de Cervera.

La parroquia de Biosca, dedicada a Santa María, es de terme y la de Lloverola sots advocació de Sant Miquel, de entrada en l' arxiprestat de Torà y diòcessis de Solsona. La esglesia de Santa María de Biosca y demés del séu terme, són donades a la esglesia de Solsona l' any 1100 per Brocart y sa muller Toda. Donació que també otorgà en 1102 lo comte Ermengol de Molleruça, segons anotació del Dr. Ríu en la obra esmentada abans. Se parla de Bioscha en la acta de consagració de la esglesia de Solsona del any 1163.

Atravessan lo terme la esmentada carretera, lo camí de Guissona, altre que va a Solsona, lo ríu Bregós o Llobregós y lo torrent que pren lo nom de la vila.

La casa del senyor, que era a la banda de sol ixent, fóu enderrocada, segons escríu en Madoz, l' any 1837, construint-s' hi dos anys després en lo meteix lloch un castell ab quatre torres angulars y altra central dexant-hi un fort destacament, puix resultaba ésser un punt sumament estratègich en lo camí de Solsona ahont tantes accions s' hi desenrotllavan en les passades lluytes civils.

En la enfeudació que féu lo rey D. Pere a D. Ermengol, del Comtat d' Urgell en 1278, se fà esment entre altres, del castell de Biosca.

Produccions: grans, llegums, ví, oli, pera lo que hi han dues prempses y dos molins fariners.

Escoles de noys y de noyes.

Districte electoral de Solsona.

Castellar

Ajuntament que pren lo nom del petit caseríu situat a la esquerra de la Ribera Salada, en punt enlayrat, quasi a mitg camí entre Solsona y Castellnou de Bacella, lloch que se comunica ab Ponts y Calaf (53 kilòmetres) y Segre amunt ab Oliana, Organyà y Sèu d' Urgell. Altitut aproximada sobre lo nivell de la mar 675 metres.

Les afrontacions són: al N., ab La Llena, que-s de Lladurs; al E., Clarà; al S., Pinell y al O. Ceuró y Ugern. La major part del districte està format per cases escampades, havent-hi reduhits caseríus com lo meteix de Castellar,

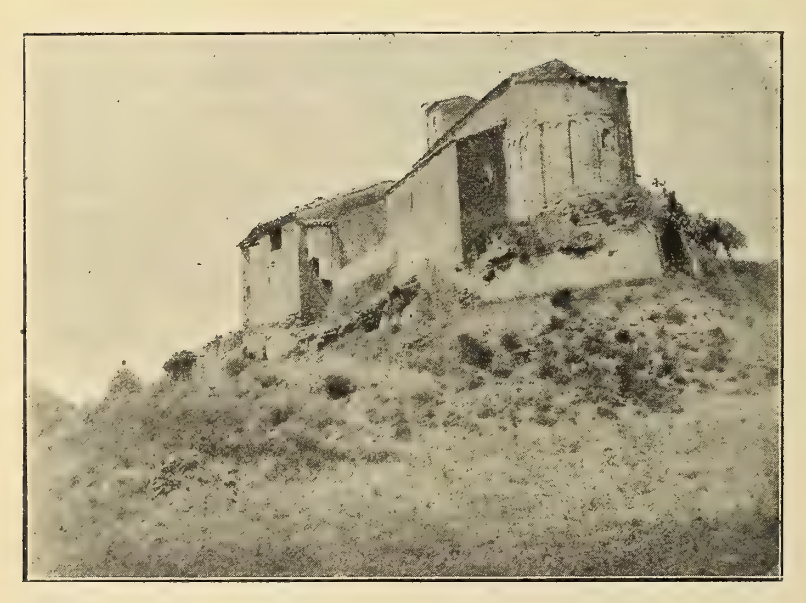
que sols compta 6 edificis, Pampa, 7, les rectoríes de Ceuró y Clarà. En conjunt consta de 114 edificis ab 394 habitants de fet y 405 de dret. Formà part de la Veguería y Corregiment de Cervera. Lo senyoríu de Castellar era de la Priora de la Ensenyança de Barcelona y lo de Ceuró ab Pampa, pertanyía a Gibert y Auguirot. En lo cens de 1359, figura Pampa ab 3 fochs en la Veguería de Cervera.

Les tres parroquies de Castellar de la Ribera, Ceuró y Clarà, dedicades respectivament a Sant Pere, Sant Julià y Sant Andréu, són de entrada en l' arxiprestat y diòcessis de Solsona. La de Pampa, dedicada a Santa Margarida, es avuy ajuda de la Salsa y de ella se-n parla ab lo nom de *Pampano,* en la acta de consagració de la catedral de la Sèu del any 819.

Lo territori, atravessat per la Ribera Salada, que desaygua al Segre, prop de Bacella, es en sa major part de secà. S' hi cull grans, llegums, trumfes y s' hi cría també bestiar. Hi ha un molí fariner.

Actualment los camíns són de ferradura, emprò la carretera començada des de Solsona, se ha de dirigir a Bacella passant per aquest districte; obra que li sería altament beneficiosa si logra veure-la acabada dins poch temps.

Clixé de J. de Romero y de G.

Ceuró. — Absis de la esglesia y castell

La esglesia de Ceuró, de la qual ne tením noves del any 1094, conserva en lo absis lo traçat romànich del segle XI. Un llamp destruí part del frontispici en 1905. Junt a dita esglesia se alçava lo castell que en los segles mitgevals era conegut per *Zouró, Ozoró* y *Azró* y va ésser donat a la esglesia de Solsona per Guillém y Bernat de Lavança. En 1343 la possehía per dita esglesia Arnàu de Coria, qui fou obligat a prestar lo degut homenatge al Pabordre abans de donar-se-li la investidura del esmentat féu.

Al altre costat de riera, des dels primers temps que tením noves d' aquesta comarca de la Ribera Salada, hi trobàm establert l' alou de Perdiguers y més avall la vila que encara avuy se coneix. Al turonet que s' alça al séu devant, se bastí la ermita de Santa María, nomenada Ça-Vila, remontant-se al any 1250 les noticies documentals que anota Mossèn Serra y Vilaró. Bernat de Zouró en lo séu testament d' aquella data, li feu un llegat de cinch sous. La imatge es atribuida al segle XIII y fou traslladada en 1781 a la capella que va construir-se novament al péu del camí demunt de la «Font de la Mare de Déu», acabada en 1788. Per corrupció de llenguatge s' ha escrit *Savilla* y pronunciat *Sevilla,* donant axò motíu a una tradició que suposa va ésser portada la imatge des de aquella capital y després trobada per un pastor.

La esglesia de Pampa té actualmeut lo caràcter de ajuda de parroquia. Ja hem dit que se troba anomenada l' any 819 en la consagració de la catedral de la Sèu, y ne tením noves més precises, del any 959, en que lo comte Borrell va vendre per cinquanta sous, l' alou ab les sues terres, etc., que possehía en la vila de Pampano, fixant-li les següents afrontacions: per sol ixent, Puje-Pult (Montpol); per mitjorn, Aotés (Altés); per ponent, la serra d' An, y per nort, *ipsas laceras*. L' any 1097 sembla que formava part del terme d' Oliana, y afrontava: al nort, ab términs de Torms, Ciutadilla y Montpol; a sol ixent y mitjorn, ab lo ríu Autés, y per ponent ab lo ríu Segre. En 1227, Pons, comte d' Urgell, donà a Br. de Peramola lo castell de *Pampanel* y masos en lo terme d' aquest, que confrontava allavors ab los castells d' Altés y Clará, serra d' Oliana y castell de Castellar. Entre les despulles del castell y de la esglesia, resta la casa senyorial. Lo nou temple construit en lo faldar del turó, data del any 1806. Porta lo nom d' aquest lloch, lo pabordre Bernat de Pampa, de quí hem parlat en lo article de Solsona.

Districte electoral de Solsona.

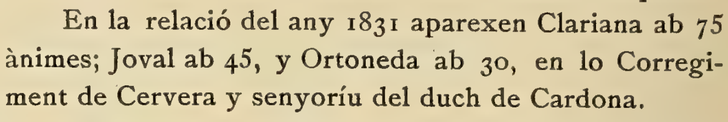
Bibliografía.—«Senyoríu de la vescomtal familia Miró», per Joan Serra Vilaró, pvre., en lo «Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya», any 1909.

Clariana

Districte municipal en lo límit de la provincia ab la de Barcelona; al SE. de Solsona, de la qual dista 12 kilòmetres y 40 de Manresa, que es la estació de ferrocarril més propera en la vía del N., enllaçada ab dites ciutats per bona carretera ab servey públich de automòvils.

Afronta: al N., ab terme de Olius; al E. y S., Cardona (Barcelona), y al O., Riner. Consta de 86 edificis quasi tots escampats, trobant-se en lloch solitari prop de la carretera la esglesia y casa rectoral de Clariana. La casa consistorial se establí a cân Nadal. Los caseríus més coneguts, apart del abans nomenat, són Ortoneda, Joval y Sant Just. En total compta 329 habitants de fet y 333 de dret. En lo cens de 1359, Clariana figura en la Veguería de Cervera ab 17 fochs y la parroquia de Joval ab 5.

La parroquia de Clariana dedicada a Sant Sadurní, y la de Joval baix la advocació de Sant Martí, són de entrada y pertanyen respectivament als arxiprestats de Cardona y Solsona, en la diòcessis d' aquesta.

En la relació del any 1831 aparexen Clariana ab 75 ànimes; Joval ab 45, y Ortoneda ab 30, en lo Corregiment de Cervera y senyoríu del duch de Cardona.

Regan aquest territori lo Cardener y lo ríu Negre, que tenen lo séu ayguabarreig dessota de Clariana, ajuntant-se ab lo derrer los torrents de Obach y Révol, que devallan de la banda occidental. Domina la montanya en continuats serrats boscats de pins, sobre la part planera. Les produccions consistexen en cereals, llegums, patates, poch ví y pastures pera lo bestiar. Hi han dos molins fariners. Escola municipal de abdós sexes.

En l' any 1012 se fà esment del castell de Clariana, ab la qual confrontava lo lloch nomenat *aquilione*.

La esglesia de Sant Miquel de Clariana depenía, al final del segle XII, de la esglesia de Cardona.

En la escriptura de dotació de la esglesia de Solsona, ve continuat lo lloch de Jovale.

Districte electoral de Solsona.

Gavarra

Lloch en l' extrém occidental del partit, situat dalt d' un turó en la part subirana de la Baronía de Rialp o Riaup, debaix de les serres d' Aubens, que

per sol ixent lo separan de la ribera del Segre; se troba a uns 12 kilòmetres aproximadament de Oliana, la població més important que té a la vora y ab la qual se comunica per mals camins de ferradura, no essent millors los que-s dirigexen a la conca de Tremp per haver d' atravessar les serralades ayguavessants del Noguera Pallaresa.

Lo terme queda inclòs entre les de Valldarques (Montanicell) al N.; lo de Peramola al E. y S., y al SO., la Baronía de Rialp.

Consta de 47 edificis, més 4, prop de la població y 26 alberchs y cases escampades, sumant en total 199 habitants de fet y 195 de dret. L' any 1831 figura ab 46 ànimes en lo Corregiment de Cervera y senyoríu del Capítol de la Catedral de la Sèu d' Urgell a quina diòcessis pertany la parroquia, que es d' entrada en l' arxiprestat de Organyà. En lo cens de 1359, apareix en la Veguería de Cervera ab 6 fochs.

Se fà esment del *castrum Gavarra* en lo comtat d' Urgell, que confrontava per mitjorn ab lo de Peramola, en una donació del any 1095 per lo vescomte Guerau Ponç.

Lo territori es montayós y mólt accidentat, la major part de secà. Les produccions consistexen en grans, llegums, trumfes y pastures pera lo bestià.

Té un molí de farina.

Districte electoral de Solsona.

Gòsol

Vila situada a uns 1,503 metres de altitut aproximada sobre lo nivell de la mar; en lo coster y al peu d' un turó, en quin cim se destacan les runes de la antiga parroquia y castell; al mitg de la vall

del séu nom, enrondada per altes serres; dista uns 50 kilòmetres de Solsona, passant per la dressera cap a Sant Llorenç dels Pitèus o dels Morunys. La estació més propera es la de Guardiola-Bagà, a uns 30 kilòmetres en lo ferrocarril de vía estreta de Manresa a Olvan (Berga).

Clixé del Autor

Gòsol.—Detall de la població

Afronta lo terme per N. ab lo de Jossa; al E. té lo de Aspar, que correspòn a Saldes (Barcelona); al S. Mirapol y al O. Tuxent y Pedra y Coma.

Lo districte municipal consta de 257 edificis ab 718 habitants de fet y 782 de dret, distribuits en la següent forma: Gòsol, 195 y 560; Sorribes, 17 ab 42; Mirapol, també nomenat Moripol, 12 ab 48 y altres caseríus, entre ells lo de Vilacireres. L' any 1831 Gòsol figura ab 354 ànimes en lo Corregiment de Manresa y senyoríu del Marquès de Pinós y Mataplana. En lo cens de 1359 lo castell de *Gosoll* tenía 42 fochs en la Veguería de Manresa, Berga y Bergadà.

La parroquia de Gòsol, dedicada a Santa María, es d' ascens en l' arxi–

prestat y diòcessis de la Sèu, y celebra festa major per la Mare de Déu d' Agost. En lo caseríu de Vilacireres hi ha ajuda de parroquia, que correspòn a la de Corriu en l' arxiprestat de Morunys y bisbat de Solsona. A mitja hora de Gòsol, al O. vers lo coll de la Mola y camí de Tuxent, hi ha lo santuari, y casa de Santa Margarida.

Clixé de Lluís Marian Vidal

Gòsol. — Vista parcial de la població

Les produccions consistexen en grans, llegums, trumfes mólt estimades y bones pastures per lo bestiar que cría.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació, aparexen en lo catàlech de la provincia pertanyents a aquest districte, Costafreda, de Gòsol, ab 488 hectàrees; Matella, de Sorribes, ab 59; Matella, Comes y Vert, de Gòsol, ab 1,263 y Pedra-Forca, de Gòsol y Sorribes, ab 720 hectàrees de cabuda total.

Hi ha una salina que no dóna gayres rendiments; una petita fàbrica de texits y filats de llana del país y dos molins fariners; s' hi fan excelents formatges y celebra concorregudes fires los díes 8 de Maig, 30 de Setembre y 29 d' Octubre.

La vall de Gòsol té prop de dugues hores de extensió de N. a S., y si bé

es estreta y encongida en lo séu començament, queda bastant oberta cap al costat de mitjorn, per ahont desaygua lo ríu de Gòsol, decantant-se després vers ponent, fins a trobar sis hores en avall, lo Cardener sota de Sant Llorenç dels Pitèus.

Reclouen aquesta vall per N., lo coll de Jossa, 1,690 metres altitut aproximada; Tossal de Castell de Termes y coll de Font Terrers, vessants de la valleta de Cerneres, des de quin punt, per jurisdicció de Jossa, discorren les primeres aygues que devallan al Lavança y Segre, alçant-se al altre costat de rieral, fora del present districte, lo gran macíu del Cadí ab lo altíu puig de la Canal Baridana que sembla presidir les demés serres que envoltan la vall. Del coll de Font-Terrers pêl costat de la coma dels Caners, se desprèn lo serrat de la Guardia y al séu demunt començan los estimballs del Pedraforca, que desestrebant-se del Cadí, prop del coll de les Bassotes, segueix entre les valls de Gresolet y Gòsol, limitant les provincies de Lleyda y Barcelona cap a Saldes, inclosa en aquesta derrera; per coll de Jou y coll de la Trapa continúa la partió d' aygues vers mitjorn sortint-se del present districte y va a trobar la serra d' En Cija. L' ayguavessant no determina ja la confrontació de provincies, perque Aspar, que es a la banda del ríu de Gòsol, pertany al nomenat districte de Saldes.

Des de lo coll Jossa tanca la vall, la Costafreda, que per coll de la Mola (1,845 m.) vers ponent, se dirigeix a la bonica serra del Vert, axí nomenada per les grans boscuries que la cobrexen; mólt rica en pasturatges, fusta y llenya, de quina producció, més que usar-ne n' abusan los de la vall, puix que si no se regularisa la extracció, tal com actualment se practica, quedarà dintre poch temps del tot despullada la serra que tants beneficis reporta avuy a la vila de Gòsol.

Los 200 edificis que composan dita vila, s' extenen des de lo cim al pèu del turó, en que hi forman una espayosa y típica plaça que té per fons lo alterós Cadí y s' enfilan altra vegada en lo barri de la Guardia per la pedregosa vessant del serrat que porta igual nom.

A la part subirana de la vila, s' hi veuen munts de enderrochs, puix la població ha anat invadint la part jussana ahont se construí la esglesia parroquial, benehída lo día 18 de Novembre de 1892. La vella parroquia, en lo cim del turó, continúa en pèu, empró en estat ruinós des de que va ésser abandonada. En les dues terceres parts del temple, la volta es de canó seguit; l' altre terç, fins a la porta, es gòtich, ab quatre arestes, que amparant-se en uns caps d' àngel enclavats a les parets, se reunexen en una clau que porta esculpit l' anyell. La secció més moderna estava constituida per unes capelles a tall de creuer obertes en temps mólt posteriors.

Del castell y cases que l' envoltavan, sols fragments de parets ne restan y en lo que eran habitacions no es estrany veure-hi un planter de cols y patateres. Aquesta derrera producció y los formatges de Gòsol han donat justa

nomenada a la vall que estudiàm. Des de derrera la esmentada esglesia o millor dit des de lo fossar, tota la vessant del turó que s' encara per ponent ab la Roca Roja de Costafreda, formant un estret nomenat lo Congost, s' observa plena d' aquelles plantacions, aprofitant la poquíssima terra que poden aguantar ab les parets de tanca, tan revingudes pera contrarrestar lo desnivell, que semblan talment murs ciclòpichs.

Per aquest petit congost, en temps de pluja, s' escorren les aygues de la vall superior de Gòsol, emprò lo ríu comença a formar-se més avall ab la abundosa font de Torrent-senta per la vallada del coll de la Mola.

Per la diada dels Ignoscents, hi havía a Gòsol la costúm de possessionarse los fadrins dels càrrechs del Ajuntament y, disfressats estrambòticament, assistían a la esglesia cometent veritables impietats, de tal manera, que lo capellà venía obligat a presentar-los la vera creu y anavan a oferir ridicolisant-ho tot. Aquesta mala costúm, recort del paganisme, va desaparèxer mercès a la enteresa d' un rector l' any 1854, qui va oposar-se resoltament a que en lloch sagrat se realisessen actes tan reprovables. Emprò com aquell jorn la autoritat era capgirada, lo bon rector va veure-s lligat y arrestat 27 hores, com axí ho féu constar en la consueta que se guarda en dita parroquia.

Escoles municipals de noys y de noyes.

Districte electoral de la Sèu d' Urgell.

Bibliografía.—Céssar A. Torras, en la «Guía del Bergadà».—«Diada dels Ignoscents a Gòsol», per Ceferí Rocafort, en lo «Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya», any 1909.

Guixers

Districte municipal enclavat en les vessants del Cardener y Ayguadevalls en l' extrém oriental del partit, a uns 28 kilòmetres de Solsona y 8 de Sant Llorenç dels Morunys. Lo terme es tot ell montanyós y pren nom de la serra de Guixers que s' extén entre los dos esmentats ríus. Té al N., Pedra y Coma; Sisquer o Cisquer al E.; Castelló y Busa al S., y la vall de Sant Llorenç dels Piteus al O.

Consta de 207 edificis en diferents caseríus escampats ab 424 habitants de fet y 504 de dret. Pera lo servey espiritual hi ha tres parroquies: la de Castelltort, dedicada a Sant Climent, de categoría de entrada, a la qual està adscrita la esglesia de Sant Martí de Guixers; la de Sisquer o Cisquer, també de entrada, sots la advocació de Sant Esteve, de la que depèn Santa María de Valls, filial, sense coadjutor y té com ajuda de parroquia la de Montcalp, dedicada a Sant Pere; y la de la Corriu, que té per patró a Sant Martí, en l' arxiprestat de Sant Llorenç dels Morunys, diòcessis de Solsona.

Les produccions consistexen en blat, blat de moro, trumfes, llegums y

pastures pera lo bestíar que s' hi cría. Se troba en la seva jurisdicció carbó de pedra, guix y ciment, jaciments que no són obgecte de cap explotació. Hi ha ademés una *font puda*. Té un molí fariner mogut per lo ríu Aygua de Valls que atravessa lo terme poch abans d' ajuntar-se ab lo Cardener.

En lo cens de 1359, figura lo *Castell Tort* y parroquia de Tort ab 20 fochs y *Castell de Siquer*, de *Linars* ab 28, en la Veguería de Cervera.

En la jurisdicció del present dístricte se reparan bones partides de bosch y entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació que han de compendre lo catàlech d' aquesta provincia, s' hi comptan: lo Bosch, ab 1,251 hectàrees; Roca de Guixers, 30; y los Tarters, ab 472, de Sant Llorenç del Morunys y Guixers; lo Bosch de Valls, de 127 y la Serra dels Prats, de 761 hectàrees, que són de Cisquer; y la Montanyeta, de 142 y Obach, de 76 hectàrees, de La Corriu.

Entre los monts enagenables d' acort ab la R. O. de 21 de Novembre de 1896, figuran lo Obach de Sant Romà; la Roca de câl Sepo y Serra de Sisquer, ab 19, 2 y 22 hectàrees respectivament en terme de Sisquer; Les Costades, de La Corriu, ab cabuda de 19 hectàrees y finalment Montlabó de Guixers, ab 47 hectàrees.

L' Ajuntament celebra les sessions en la anomenada Casa nova de Valls.

Dues escoles municipals, una de completa y altra de incompleta.

Lo comte Ermengol de Gerp y sa segona muller Adelayda, ab lo séu fill Ermengol, l' any 1088 donaren a Santa María de Solsona, entre altres esglesies, la de Sant Martí de Guixers.

La esglesia parroquial de Castelltort va ésser reconstruida en temps del bisbe Lasala (1773-1792).

En la acta de consagració de la esglesia de la Sèu del any 819, se fà esment de *Sischer, illa Curriz* (La Corriu), *Montecalvo* (Montcalp).

Madoz en lo séu Diccionari, fà constar que l' Ajuntament de Guixers celebrava en aquell período (any 1847) les sessions en una caseta a la dreta del Cardener, nomenada del *Jardí* y hostal de la *Mel*. Aquest lloch va fer-se cèlebre en les eleccions de 1846, havent-se-n parlat extensament a les Corts y a la prempsa, per haver depositat llurs vots los electors dintre un tupí. L' escrutini no devía anar ab gayre legalitat quan tant se enrahonava de les eleccions de Guixers, cosa que devía repetir-se molt sovint després d' aquella data en altres pobles, y d' aquí segurament haurà pervingut lo nom de *tupinada* ab que se sol titllar lo resultat de una elecció quan s' hi observa alguna irregularitat en lo procés de la metexa. La paraula *tupinada* ha passat les fronteres de Catalunya y s' ha usat indistintament ab la equivalent castellana de *pucherazo*.

Los caseríus nomenats, corresponían al Corregiment de Cervera y lo senyoríu pertanyía al duch de Cardona.

Districte electoral de la Sèu d' Urgell.

Jossa

Lloch situat a 1,380 metres aproximadament sobre lo nivell de la mar; en la vessant de mitjorn de la serra de Cadí, en lo rieral devallant de Cerneres que constitueix lo brancal de més extensió que arreplega lo ríu de Lavança, tributari del Segre.

Afronta lo terme per N., ab los de Montellà, Querforadat y Ansobell, a la altra banda de Cadí; al E., ab lo de Saldes, que ja correspòn a la provincia de Barcelona; al S., Gòsol y al O. Tuxent y Cornellana, aquest es de Fornols. Consta de 76 edificis y 32 cases y alberchs escampats, ab un total de població de 193 habitants de fet y 206 de dret. En lo cens de 1359 apareix lo castell de Josa ab 13 fochs en la Veguería de Manresa, Berga y Bergadà. La estació de ferrocarril més propera es Guardiola. La parroquia de la que depèn Cerneres, es d' entrada en l' arxiprestat y diòcessis de la Sèu. La esglesia, en lo punt nomenat Lo Castell, ahont radicava la casa senyorial de la familia de Jossa, fóu reedificada en la primera meytat del passat segle. Té mólt bones aygues, essent particularment coneguda la font de la Roca. Lo territori, sumament escabrós, produheix grà, llegums, trumfes y pastures pera lo bestiar que s' hi cría; abunda en caça, trobant-se en lo Cadí bastants cabrirols o isarts, malgrat la persecució de que són obgecte en tota aquella serra y estrebacions de la metexa.

L' atravessan dolents camins de ferradura vers Tuxent, Port del Comte y Sant Llorenç dels Piteus, pera dirigir-se a Solsona, com també pot anar-s' hi per Gòsol (una hora) cap a Vilacireres per l' Ayguadevalls; a 55 kilòmetres aproximadament de Solsona, essent la estació de Guardiola-Bagà la més propera en lo ferrocarril de vía estreta que va a Manresa.

Entre los monts públichs exceptuats de desamortisació compresos en lo catàlech de la provincia, figuran en aquest districte Catarro, Juvell y Solana de Cadí, ab una cabuda respectivament de 556, 162 y 1,880 hectàrees.

Escola municipal de abdós sexes.

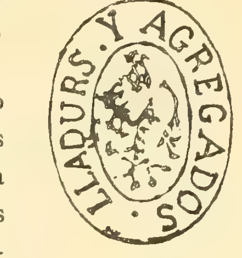
Districte electoral de la Sèu.

Lladurs

Districte municipal al N. de la comarca de Solsona, de quina ciutat dista la parroquia y cases de Lladurs uns 6 kilòmetres.

Afronta lo terme: per N., ab lo de Canalda y Odén; té al E. lo de Olius y Navés; al S., Solsona y Olius, y vers O., Castellar. Compta 608 habitants de fet y 635 de dret ab 280 edificis, tots ells escampats per la seva jurisdicció, que donan lloch a diferents caseríus, dels quals tenen parroquia Lladurs, que ho es d' ascens, dedicada a Sant Martí; La Llena, d' entrada, sots la advocació de Sant Sadurní; Montpol, d' entrada, té per patró Sant Miquel;

Timoneda, d' entrada, que porta per titular Santa Eulalia, y Los Torrents, d' entrada igualment, y patronat de Sant Julià, en l' arxiprestat y diòcessis de Solsona. Hi ha ademés com a més coneguts, Aubets, Borrells, Cinca ab la ermita de Santa María al séu devant, Fàbrega, Isanta, Riart, La Salada, Cirera y Terrassola.

En lo cens de 1359, figura lo castell de *Ladurs* ab 10 fochs; lo de Montpolt, ab 4; lo de Terrassola, ab 5; lo dels Torrents, ab 5, y la parroquia de Timoneda, ab 6, en la Veguería de Cervera. En 1831 Lladurs tenía 112 habitants y lo senyoríu era del duch de Cardona; La Llena, 34 y senyoríu del bisbe de Solsona, a quí corresponía també lo de Timoneda. Lo senyoríu dels Torrents era dels Priors de Descolls; lo de Isanta pertanyía al Capítol de la Catedral de la Sèu y lo de Terrassola a N. de Miquel. Tots eran del Corregiment de Cervera.

Lo terme comprès en lo trànsit de la Montanya y la Terra baxa, apareix bastant accidentat formant pregones torrenteres en la part alta suavisant-se en la aspror de la terra, axís que decanta vers lo centre de la comarca, com pot observar-se des de lo plà de Riart, devallant per lo camí de Sant Llorenç dels Morunys cap a Solsona.

Dóna aygues al Cardener, per l' E. mitjansant los torrents de Foix y de Lladurs; origina lo ríu Negre que s' escorre vers mitjorn y cap al SO. per La Llena aboca a la Ribera Salada, que marxa encaxonada prop de Montpol entre abruptes penyals, pera entrar seguidament en lo districte de Castellar y desaiguar després al Segre en terme de Bacella.

Produheix grans, llegums, trumfes y pastures pera lo bestiar. Algunes partides són cobertes de pinedes.

Quatre molins fariners.

Escoles municipals de abdós sexes.

En la acta de consagració de la catedral de la Sèu del any 819, se fà esment de *ipsa Lena* (La Llena); *Ladurz* (Lladurs); *Timeneda* (Timoneda); *Muiopulto* (Montpol), y Terraçola.

En un document del any 1097, se senyala a Montpol com afrontació nort del lloch de Pampa.

Segons testimoni del Dr. Riu y Cabanes, entre altres donacions que se feren a la esglesia de Solsona, figuran en 1102, per lo comte Ermengol de Moyeruça, les de Sant Martí de Ladurs ab la de Sant Miquel del plà de la Cirera; en 1106, Guillém Gozpert y sa muller Godlen, pera després de la mort del séu fill Babot, donaren lo castell de La Llena; y Berenguer, bisbe d' Urgell, en 1131, la esglesia de Timoneda.

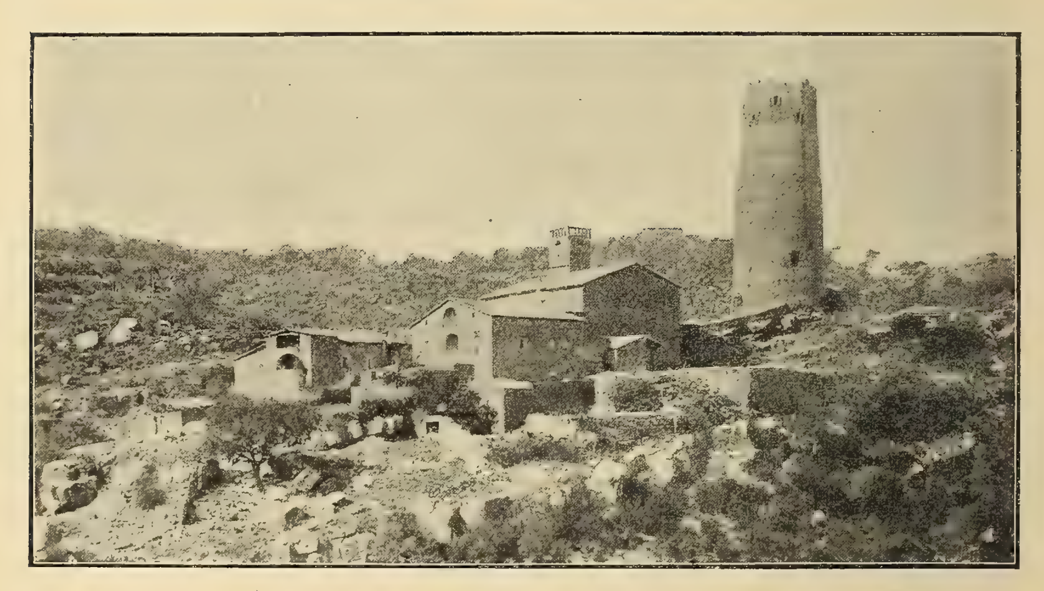
En la acta de consagració de la esglesia de Solsona del any 1163, se fà esment de *Lena* y *Terracola*.

Districte electoral de la Sèu d' Urgell.

Llanera

Districte municipal a uns 15 kilòmetres de Solsona, en una de les vessants del Llobregós per la banda de Torà, per quin lloch se pot dirigir-s' hi des de la estació de Calaf, que es la més propera en la vía del Nort, a uns 25 kilòms. Afronta lo terme per N., ab lo de Llovera; E., ab lo de Ardèvol, del municipi de Pinós; S., ab lo de Torà y al O., ab lo de Biosca. Consta lo districte, de 214 edificis, la major part escampats, ab 372 habitants de fet y 387 de dret. Alguns de ells forman localitat ab parroquia propria, com Vallferosa, Cellers y Claret. Fontanet es sols ajuda. La de Llanera, dedicada a Sant Martí, es d' entrada en l' arxiprestat de Solsona, a quina diòcessis pertanyen les demés que radican en l' arxiprestat de Torà, y són igualment de entrada, Claret ab advocació de Santa María y Cellers, que porta la de Sant Martí. Vallferosa, baix la advocació de Sant Pere, es d' ascens y la ajuda de Fontanet, té a Sant Miquel per patró.

Clixé de Joseph Colell

Llanera.—Esglesia y rectoría de Vallferosa

En lo cens de 1359, figuran lo *Castell de Linera* ab 12 fochs, lo de *Valforosa* ab 24 en la Veguería de Cervera.

L' any 1831, Llanera y Sant Cerní, ab 75 ànimes, eran del senyoríu de Font y Espona. Corregiment de Cervera.

Lo riuet que porta lo nom de Llanera, atravessa aquest territori fins que entra en jurisdicció de Torà. Les produccions consistexen en grans, ví, lle-

gums y algunes pastures. Té dos molins fariners. Escola municipal de abdós sexes.

La esglesia de Sant Martí de Llanera va ésser consagrada, en 1060, per Guillém Guifred, bisbe d' Urgell. De ella se parla en la Butlla de Urbà II *pro Urgelensis ecclesia,* del any 1099.

La esglesia de Vallferosa, ab les demés del séu terme, va ésser donada a la de Solsona, en 1107, per lo vescomte Guerau Ponç y sa muller Adelaida, ab lo séu fill Ferrario.

Lo vell temple romànich del monestir de Cellers, fóu restaurat mercès al Dr. Ríu quan va ésser bisbe de la present diòcessis.

Districte electoral de Solsona.

Llovera

Cap de districte municipal al S. y a uns 6 kilòmetres de Solsona y 35 aproximadament de Calaf. Té al N., Miraver y Olius; al E., Brichs y Torre de Nagó; al S., Llanera y Peracamps, y al O., Miraver, que es de Pinell. Lo municipi consta de 316 habitants de fet y 313 de dret, repartits entre 137 edificis tots escampats, que donan lloch als següents caseríus ab la parroquia propria, essent de categoría d' ascens les de Llovera y de Torre de Nagó, dedicades respectivament a Sant Pere y Santa María y rural la de Peracamps, sots la advocació de Sant Pere. Arxiprestat y diòcessis de Solsona. En lo cens de 1359, figura lo castell de Lobera ab 20 fochs;

Clixé de Joseph Colell

Llovera.—Vista de la rectoría

Quadra de Peracamps ab 4, en la Veguería de Cervera. En 1831, Llovera tenía 97 ànimes y lo senyoríu era del duch de Cardona; Torre de Nagó, 20

y senyoríu de N. de Bordons y de Mata, y Peracamps, ab 20 habitants y senyoríu de N. Navarrete. Corregiment de Cervera. Lo territori va decayent vers mitjorn, anant a parar part de les seves aygues a la ribera de Llanera, de poca importancia, que les escup al Llobregós. Les produccions consistexen en grans, algunes llegums, trumfes, poch ví y pastures per lo bestiar. Gayrebé tota la terra es de secà. S' ha de remarcar en lo terme de Llovera una creu de pedra, gòtica, nomenada creu de la Vila.

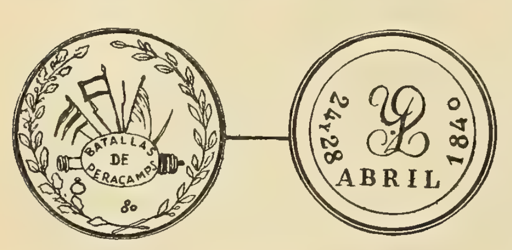
Clixé de Joseph Colell

Llovera.—Vista de Peracamps

Passa per aquesta jurisdicció lo camí de Torà a Solsona. Lo de Biosca a dita ciutat atravessa Peracamps.

Escola municipal de abdós sexes.

Les cases de Peracamps s' han fet cèlebres per les arriscades operacions militars que s' hi desenrotllaren durant la guerra civil dels set anys. La primera durà dos díes y fóu manada per lo baró de Meer, que tenía la quefatura del exèrcit lliberal de Catalunya, tot dirigint-se lo día 30 d' Abril del any 1837 a socórrer Solsona, que acabavan de ocupar los carlins comanats per Tristany.

Medalla de la batalla de Peracamps

La segona acció va ésser dirigida per lo general Van Halen l' any 1840 al finalisar aquella cruenta lluyta. Va intervenir-hi per part dels carlins lo general Segarra, qui havía fortificat les cases pera destorbar lo pas del convoy destinat a Solsona, que per de prompte hagué de dexar-se a Biosca. La batalla se portà a terme lo día 24 d' Abril; passà lo convoy compost de 900 bagatges lo día 26, essent també hostilisat y fóu reproduhit lo 28 al retornar les

forces d' aquella ciutat. En aquesta acció se vessà molta sanch, rivalisant abdós exèrcits en actes de veritable heroisme. Va honrar-se al general Van-Halen ab lo títol de comte de Peracamps, y se féu molt popular l' hymne que se va compondre en memoria de aquells fets.

En remembrança de les batalles derrerament anomenades, va encunyar-se una medalla qual dibuix reproduim en l' adjunt gravat.

Districte electoral de Solsona.

Molsosa

Cap del districte municipal del séu nom, aproximadament a 26 kilòmetres de Solsona y 6 de Calaf, que es la estació de ferrocarril més propera en la vía del Nort. Lo terme, que se troba en los brancals més apartats del Llobregós, té Pinós y Pradell al N. y O. y al E. y S. la provincia de Barcelona. Molsosa, Prades, Anfesta y lo caseríu de Quadrells forman lo municipi. Tots plegats no tenen més que 138 edificis, la majoría de ells escampats, ab 204 habitants de fet y 225 de dret. En la relació del any 1831 figuran en lo Corregiment de Cervera, Molsosa y Quadrell, ab 137 persones y senyoríu del duch de Cardona; Prades ab 75 y senyoríu del Abat de Cardona. En lo cens de 1359, apareix lo castell de la Molçosa ab 25 fochs en la Veguería de Cervera. Les respectives parroquies corresponen al bisbat de Vich. A Molsosa s' hi reconexen despulles del antich castell.

Lo territori, un xich accidentat, participa del caràcter de la Sagarra y s' hi cull grà, llegums y s' hi fan també pastures.

Escola municipal de abdós sexes.

En Villanueva anota un document del any 1008, per lo qual lo bisbe de Vich, Arnàu, aprova la dotació de la esglesia de Santa María bastida en lo mont de la Molçosa, que ab llicencia dels canonges de aquella sèu, havía dedicat Berenguer, bisbe de Barcelona.

En lo segle XII, era dita esglesia de la de Cardona.

Districte electoral de Solsona.

Navés

Cap del districte del séu nom, a uns 15 kilòmetres de Solsona, situat en los *Plans de Navés,* a la dreta del Ayguadora, entre quin ríu, l' Ayguadevalls y lo Cardener, radica lo accidentat territori municipal ab alguns petits plans, inclinant-se vers mitjorn, essent creuat en les vessants que abocan als esmentats rius, per fondes torrenteres. Forma part de la comarca antigament coneguda per *Valldelort.* Té al N. los termens de Guixers y Sant Llorens dels

Morunys; al E. y S., la provincia de Barcelona, y al O., jurisdicció de Olius, Odén, Lladurs y Clariana. Està constituit l' Ajuntament per cases escampades

y reduhits caseríus, dels quals, Busa es lo més gran y no compta 50 habitants, devent-se esmentar entre los més coneguts, los de Besora, Pegueroles, Linya, La Selva, Valldora y Cases de Posada. 242 edificis y 857 habitants de fet y 903 de dret.

En la relació de 1831 figuran en lo Corregiment de Cervera, Navés, Vilardeny y Pegueroles, ab 122 habitants; Besora, ab 67 y Valldora ab 53, corresponent lo senyoríu dels tres al Bisbe de Solsona y Linya ab 34 al duch de Cardona.

Hi ha parroquia: a Navés, d' ascens y dedicada a Santa Margarida; són de entrada, Besora, sots la advocació de Sant Sadurní; Busa, de Sant Cristòfol; La Selva, erigida a Sant Climent y la de Valldora a Santa Eulalia. La de Linya, ab títol Sant Andréu, es rural; hi ha ajuda de la parroquia dels Torrents, a Peà, dedicada a Sant Jaume. Totes aquestes corresponen al arxiprestat de Solsona, y la de Pegueroles, que té a Sant Martí per patró, es rural en l' arxiprestat de Cardona en la metexa diòcessis.

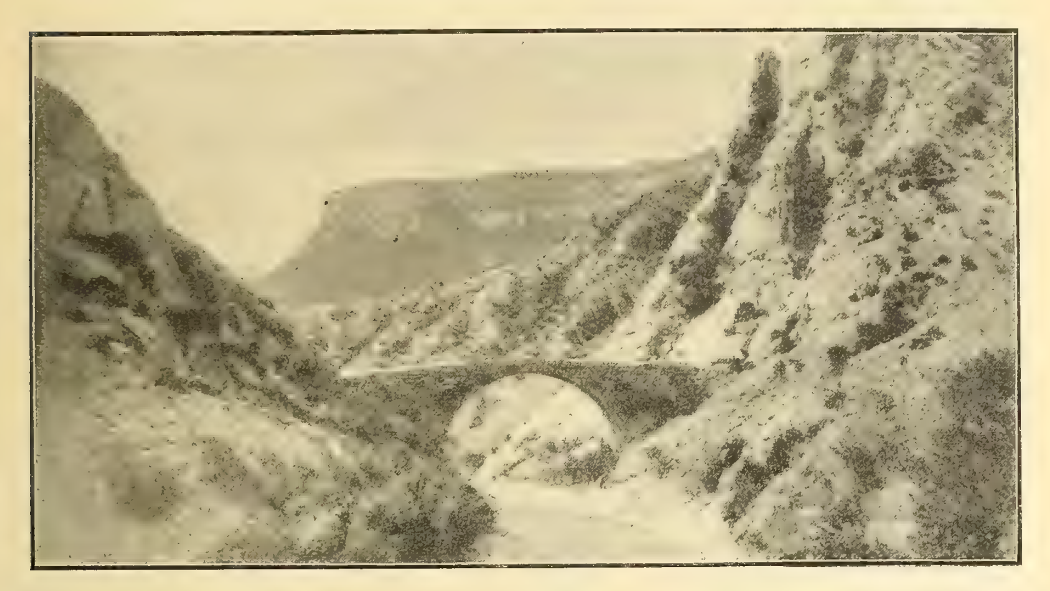
Clixé de Joseph Colell

Navés.—Vista general de Valldora

La serra de Busa, de 1,505 metres d' altitut, de la que hem parlat en la part general, ve compresa en aquest municipi.

Per manament del general Lacy, va ésser fortificada l' any 1810, establint-hi lo colegi de cadets, a qual efecte, s' hi construí gran nombre de casetes y les fortificacions convenients. També se féu cèlebre, segons indicació de Madoz, per haver sigut lo primer lloch, després de Càdiz, ahont se proclamà

la Constitució del any 1812. Al parlar de Busa, no pot dexar-se d' esmentar lo Capolatell, penyal issolat del primer, completament estimbat per totes cares, ab lo qual se comunica per una palanca de fusta. Retirada aquesta, no es possible fugir d' aquell reduhit espay, que degut a aquesta circumstancia, va aprofitar-se pera guardar-hi presoners en les lluytes civils del passat segle.

Clixé de Joseph Colell

Pas del Cardener en l' estret de Vall-llonga

Lo séu extens terme, es atravessat per lo ríu Ayguadòra a sol ixent y per lo Cardener a ponent axí que surt de la vall de Sant Llorenç dels Piteus escorrent-se per l' estret de Vall-llonga. Produheix grans, llegums, trumfes, pastures y apareix en algunes partides boscat.

Quatre molins fariners.

Té senyalat lo día 13 de Desembre pera celebrar fira.

Camins de ferradura lo comunican ab los pobles vehins.

En la acta de consagració de la Catedral de la Sèu del any 819, al descriures les parroquies que se comprenían en la *Valle Lordense,* entre altres parla de *Oderam,* equivalent a Vall d' Ora, y *Bisauram,* que correspón a Besora. En lo cens de 1359 aparexen en la Veguería de Cervera lo castell de Navés ab 27 fochs y lo de Basora ab 7.

Mossèn Serra y Vilaró, en lo erudit treball que acaba de publicar, esmentat en la adjunta nota bibliogràfica, dóna extenses noves històriques de tota aquesta comarca. Lo castell de *Navazes* existía ja l' any 968 y ab aquella paraula s' entenía la encontrada actualment coneguda per Plans de Navés, compresa dintre de la Vall-de-Lord des de Peu de Roques fins al Cardener.

Aquest castell estava l' any 1099 en poder de Ponç Uch y sa germana Ermessen, qui, l' any següent, va fer donació en propri alòu a Santa María de

Solsona de les esglesies de Santa Margarida de Navés y Sant Andréu del Pujol, donació més tart (1103) confirmada per Ramón Miró, qui concedí en propri alòu lo castell de Navés ab los seus térmens ab les esglesies que hem nomenat. En 1218 era senyor de Navés, Guillém de Bellvezer, com axí se deduheix de les declaracions testimonials en les qüestions hagudes sobre certs drets en lo castell de Pujol de Navés, conegut avuy per Puig-Melós. Passà després al fill d' aquell, Ramón, de Meda, y cap a la meytat del segle XIII estava en possessió de la familia de Josa. En 1292 lo tenía la casa de Anglesola, qui l' entregà al pabordre de Solsona, Pons de Vilaró, mitjansant la cessió de certs drets que aquell tenía en altres llochs.

L' autor abans esmentat continúa en la present comarca, los castells de Prexana, Pujol, Aubareda, Meda, Escoza o Escocia, Valldelort, que lo suposa situat en lo lloch ahont actualment se troba la esglesia de Valldora, puix los limits que se li senyalan en un document del any 1125, corresponen ab los que avuy día s' anomenan Antigues, Terrers y Ventoda. Aquest al N. de Besora, te encara una capella romànica dedicada a Sant Miquel.

Lo de Besora se troba en la carena divisoria de les aygues del Cardener y del Ayguadora. De ell ne tením noves que se remontan al any 982 y fóu senyorejat per la familia que porta lo nom d' aquell castell.

Al séu dessota, en direcció a mitjorn, hi ha la rectoría y esglesia de Sant Cerní, primitivament dedicada a Sant Pere, qual taula romànica encara se conserva. Lo nou temple fóu començat en 1651 y acabat en 1655. Posseeix una bonica creu gòtica de plata sobredaurada construida l' any 1631.

Al nort de Navés, a uns dos kilòmetres junt al mas de cân Felíu, hi ha la capella de Santa María de Ossea, qual nom prové del castell de *Orsera*. Havía sigut parroquia y derrerament sufragania de Linya, suprimida l' any 1897. Lo temple va èsser construit l' any 1799. Una antiga imatge de Santa María y un càlzer d' aquesta esglesia, forman part del Musèu de Vich. Dit castell, per virtut de testament de Pere de Vilaró, en 1163 passà a la esglesia de Solsona. Lo castell de Tarascó era a uns dos kilòmetres a sol ponent de Navés, en lo turó dessobre la pagesía de igual nom. De la familia senyorial que l' habitava, se-n troban repetides noves en los segles XI y XII. Prop del castell se veuen les runes de la vella parroquia de Sant Martí de Tarascó, que tenía com a sufraganies les de Sant Miquel de Marsinyach y Sant Cerní de Ginebrós, ab les quals va ésser venuda a Miró Sunyer l' any 1044.

En los encontorns de Tarascó, tres kilòmetres al NE., hi han les runes del castell de Pujol-Melós; y a mitja hora del primer, se trobava també lo mas de Montanyà, ahont va néxer lo canonge de la sèu de Manresa, Ramón Montanyà, que tan directament intervingué en 1808, en la acció del Bruch.

La parroquia de Sant Martí de Tarascó, afrontava l' any 1044 al nort ab la de Galten y montanyes de Busa; a sol ixent ab la de la Selva; a mitjorn ab Seubassembrada y Clariana y a sol ponent ab les de Besora, Te-

rrers y pujaba cap a Sant Pere y Aguilenyar. Castelló, qui havía donat nom al municipi, té encara rastre del vell castell que en 1116 va ésser donat als Hospitalers per Pere de Besora.

Com a nota final d' aquesta comarca, devèm parlar del monestir de Sant Pere de Grau d' Escala, entre les parroquies de La Corriu y Valldora en lo límit de les provincies de Lleyda y Barcelona. Corresponía a la orde de Sant Benet y fóu erigit en 960 per lo bisbe d' Urgell Wisadus. La esglesia se troba molt enderrocada y tenía la forma de creu, ab cùpula y tres absis.

Districte electoral de Solsona.

Bibliografía.—«Senyoríu de la vescomtal familia Miró», per Joan Serra y Vilaró, pvre., en lo «Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya», any 1909.—Arthur Osona, «Guía itineraria del Llussanés, de les conques del Llobregat, del Cardoner y del Segre de les serres de Busa, Cadí, Bescarán y Pyrinèus ab la Cerdanya»,

Odén

Caseríu en lo faldar de la montanya, que porta lo séu nom, a uns 25 kilòmetres de Solsona, ab la qual se comunica per camí de ferradura, lo meteix que ab Sant Llorenç dels Piteus y Oliana, que són les poblacions de alguna importancia que té més properes. Afronta al N., ab lo terme d' Alinyà, del partit de la Sèu; al E., Canalda; al S., Timoneda y Montpol, y al O., Cambrils. Lo districte municipal se composa de 615 habitants de fet, 640 de dret y 188 edificis, la majoría de ells escampats o bé formant petits caseríus, de reduhit vehinat; Valldàn compta 38 persones. En lo cens de 1359, figuran en la Veguería de Cervera, Castell de Canalda ab 10 fochs; Cambrils, 23; La Mora *Comdal,* 6, y Castell Dodeny, que se referirà segurament a Oden, per venir continuat entre los demés llochs d' aquesta rodalía, tenía 13 fochs. En la relació del any 1831, aparexen Oden ab 61 habitants y senyoríu de la Comunitat de Preveres de la Catedral de Solsona; Cambrils ab 21, senyoríu del duch de Cardona; Mora Condal ab 24 y Valldan ab 42 y senyoríu d' abdós, del Capítol de la Catedral de la Sèu d' Urgell.

Tenen parroquia corresponent al arxiprestat y diòcessis de Solsona; Canalda, d' ascens, dedicada a Sant Julià; Cambrils y Odén de entrada, sots advocació respectivament de Sant Martí y Santa Cecilia. Valldàn, rural 2.ª, es del arxiprestat de Oliana en la diòcessis de la Sèu, al qual pertany axís meteix Mora Comtal, per més que aquest caseríu no forma parroquia, sinó que depenja de Lesanoves.

En la acta de consagració de la catedral de la Sèu del any 819, se parla de les esglesies de *Canauda* (Canalda), *Oden, Cabrils* (Cambrils) y *Valle Han* (Valldan).

La esglesia de Sant Martí de Kabrils fòu consagrada l' any 1051.

Clixé de Joseph Colell

Odén.—Vista general de Canalda

Clixé de Lluis Marián Vidal

Odén.—Salt d' aygua a Cambrils

Ermengol VIII, comte d' Urgell, en lo séu testament otorgat en 1208 llegà a la esglesia de Solsona tots los mansos que possehía en lo castell de Odèn.

Lo territori del present municipi es molt accidentat y sols té camíns de ferradura pera comunicar-se ab los pobles dels encontorns. Comprèn les estribacions occidentals de la serra de la Bofia abans descrita, devent-se esmentar per la seva altitut la punta de Canalda, que arriba a 1,916 metres sobre lo nivell de la mar.

Es d' anotar a Cambrils una font d' aygua salada, d' ahont prèn lo nom la Ribera, que passant per la jurisdicció de Castellar, desaygua al Segre en terme de Bacella. Altra font important es la de Canalda, que dóna lloch al riuet tributari de aquella.

Les produccions consistexen en grans, trumfes, llegums y herbes per lo bestiar que pastura en les seves montanyes.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació, figuran: la montanya de Odén, ab 122 hectàrees de cabuda y Torrecuit de Ordoll, Puig Suberat y Portet, de Canalda, ab 222.

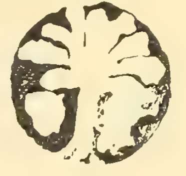
Quatre molins fariners.

Escola de abdós sexes.

Districte electoral de la Sèu d' Urgell.

Oliana

Vila esgrahonada en un serradet a la esquerra y a cosa de un kilòmetre del Segre, que rega la hermosa campinya que se desplega al séu devant. Dista uns 24 kilòmetres de Solsona (camí de ferradura), 44 kilòmetres de la Sèu y 62 passant per Ponts, fins a Calaf, que es la estació de ferrocarril més propera, ab la qual està junyida per carretera, ab servey públich de automòvils que se dirigexen a la Sèu d' Urgell. Afronta lo terme: per N., ab lo de Coll de Nargó (Sèu d' Urgell), Valldàn y Cambrils, que són del districte de Odén; per l' E., Montpol, Salsa y Ugern; al S., lo de Bacella y Altés, y al O., Peramola mitjansant lo Segre, en lo que hi ha una barca pera comunicar-se les dues riberes. 88 kilòmetres de Lleyda.

Lo districte consta de 261 edificis, ab 986 habitants de fet y 1,057 de dret, distribuits en la següent forma: Oliana, 200 y 776; Lesanoves, 15 ab 93, y Castell de Oliana, ab 5 edificis, apart d' una quarentena més entre cases y alberchs escampats per lo terme. En la relació del any 1831, figuran Oliana y Anoves ab 436 ànimes en lo Corregiment de Cervera y senyoríu del Capítol de la catedral de la Sèu d' Urgell.

La parroquia dedicada a Sant Andréu, es de ascens y cap de arxiprestat (223) en la diòcessis de la Sèu. Hi ha ademés la ermita de Sant Jaume, lo santuari colegi de la Mare de Déu del Angels, per quina diada, 2 d' Agost,

se celebra la festa major, y a sis o setcens metres al O., junt a la carretera, la ermita del Sant Nom de Jesús. Dintre de la població se troba la capella dels Dolors y la de Santa Agna en la casa Hospital. La vella esglesia del caseríu del Castell, anexa de dita parroquia, es en lloch dominant, més a la vora del Segre, axí que surt aquest del engorjat conegut per Grau d' Oliana, en quin punt se veu un antich pont de pedra de una sola arcada. La nomenada esglesieta se díu que havía sigut matríu de la de Oliana.

Clixé de Feliciá Solsona

Oliana.—Vista general de la població

La vila apareix situada de llarch a llarch al costat de la carretera, qual direcció a poca diferencia porta l' espayós carrer Major ab la parroquia al cap de munt. Aquest temple ha sigut construit en diferentes èpoques, essent molt notables les obres efectuades en lo segle XVII, que va axecar-se de bell nou, y en lo XVIII. Ademés del pàrroco, que se provehía en concurs general, hi havía comunitat de nou beneficiats, ab rendes propries. La metexa corporació tenía lo patronat actíu y lo passíu corresponía als fills de la vila excepció feta del càrrech de penitencier que se provehía en concurs general però en igualtat de circumstancies eran preferits los fills de la població. Actualment hi ha rector, vicari y dos beneficiats, un de ells organista.

Hi havía hagut colegi de PP. Escolapis, que, segons se crèu, fóu lo segón que s' establí a Espanya en 1686. Varen abandonar-lo durant la guerra civil dels set anys. L' edifici, modernament restaurat, ab la capella de la Mare de

(223) Comprén l' arxiprestat les següents parroquies: Oliana, A.; Aguilar, R. 1.ª; Altés, R. 1.ª; Castellnòu de Bacella, E., ab tenencia a Guardiola; Cortiuda, R. 2.ª; Lesanoves, R. 2.ª, a la que correspòn la Mora Comtal; Peramola, A., ab tenencia a Castell-llebre; Santa Llucia de Tragó, R. 1.ª; Valldàn, R. 2.ª

Déu dels Angels, de la que hem parlat abans, ha sigut habilitat pera colegi, qui porta aquest nom, servit per capellans destinats per lo senyor bisbe de la Sèu. S' hi dóna la primera ensenyança y los primers cursos de la segona. La fundació es deguda al bon patrici, fill de la present vila, D. Ignaci Esteve.

Lo territori té part de montanya y una bona partida planera ribera avall del Segre, regada per una cequia desviada d' aquest ríu; es la que s' anomena horta d' Oliana, abundantíssima en fruytes y hortalices. Se cull ademés ví, oli, llegums y algunes pastures.

Plan de Oliana. — *Escala 1 : 5,000*

Té Oliana bonichs encontorns, per trobar-se entre les derreres estrebacions que-s desprenen dels Pyrinèus. Vers l' O. y NO. en la jurisdicció de Peramola al altre costat de Segre, se desplegan los espadats de la serra d' Aubens ab lo cim del Coscolló, que se distingeix perfectament des de la vila y que ab relativa facilitat pot anar-s' hi en quatre hores (224). Abocan al Segre dintre d' aquest districte, los torrents de Rexà, Junset, de la Flor y ríu de la Mora, apart d' altres de menys importancia.

Entre les diferentes fonts que hi brollan, cal remarcar la que va a sortir a la vila, que li atribuexen excelentes qualitats pera la curació del mal de pedra.

Se celebran en la localitat dues fires los díes 1.er de Novembre y 26 de Janer. Hi han alguns establiments ahont provehexen los pobles de la rodalía. Administració de corrèus; estació telegràfica; punt de la guardia civil y esco-

(224) Se passa per sota lo Roch del Castell, debaix de les Tres Creus, Pont vell, que comunica ab la ribera oposada en l' engorjat de que abans feyam esment y des de aquí per la vorera del torrent de la Mala Muller (districte de Peramola), dexant a mà esquerra les altes roques de Sant Honorat, se va a trobar la serra y casa de Sant Pou. Demunt d' aquesta s' obre la escabrosa canal de la Jassa, que es lo pas més dreturer pera guanyar lo cap de serra y tan sols practicable per un *esporret*. Quan se diu que per un lloch qualsevol no més hi pot passar un esporret o *espahit*, com en altres comarques s' anomena al home sol y sense impedimenta, vé a significar-se que se fà completament impossible lo trànsit de cavalleríes.

les municipals de noys y de noyes y altre dirigit per monjes de la Sagrada Familia.

Antigament hi va haver gremi de pellayres, emprò actualment no revesteix cap importancia la seva industria, concretant-se a la que es propria dels petits caps de comarca, un molí fariner y una prempsa d' oli.

En la acta de consagració de la esglesia de la Sèu, del any 819, se fà esment de *Uliana* y de *Lezonoves* (Lesanoves).

Segons un document del any 1097, Pampa formava part del terme de Oliana. En la donació que lo comte Ermengol d' Urgell féu l' any 1126 a la esglesia de la Sèu, entre altres llochs se parla de *Uliana*.

L' any 1129 lo meteix comte donà a la esglesia de Solsona un mas que tenía en terme de Oliana junt a Ugern.

Ermengol VIII, que morí l' any 1208, en lo séu testament llegà a dita esglesia de Solsona totes les dominicatures que possehía, a Oliana.

En Madoz fà constar que en l' arxíu de la vila existeix un privilegi del any 1200, per virtut del qual se declara als seus vehíns lliures de la lezda, passatge, lloisme y altres drets feudals com la intestía, cogucia y exorquia, lo que prova la importancia que ja havía obtingut en la etat mitgeval com ho demostra igualment lo fet d' haver encunyat moneda, segons Antich Roca, autor del segle XVI, esmentat per Heiss en lo séu tractat de Numismàtica. També n' encunyà en 1642 ab motíu de la guerra dels Segadors, com molts altres pobles de Catalunya.

En 25 de Juliol del any 1810, lo general Lacy trobant-se en aquesta localitat, va pendre la quefatura de les tropes de Catalunya formades en lo Rexà.

Districte electoral de Solsona.

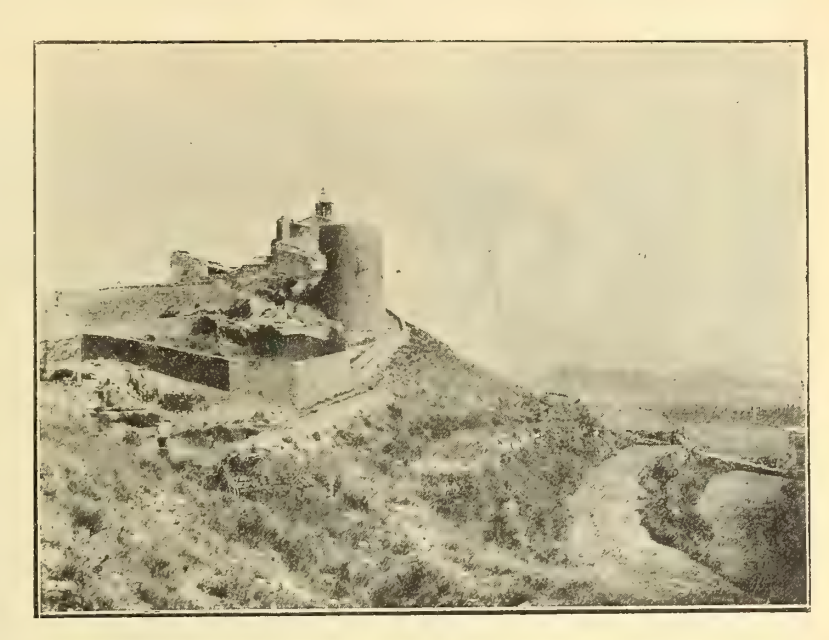
Olius

Caseríu que dóna nom al districte municipal, a uns 5 kilòmetres al E. de Solsona y a la dreta dessobre del Cardener, que atravessa lo terme de N. a S. Afronta al N. ab lo de Lladurs y los Torrents; té al E. Besora (Navés); al S. Joval y Riuner, y al O. Solsona.

Consta lo municipi, de 488 habitants de fet y 486 de dret, ab un total de 127 edificis, dels quals la majoría són esbarriats y altres forman los petits caseríus nomenats Olius, Brichs, Castellvell, Les Comes. A Olius y Brichs hi ha parroquia de ascens y entrada respectivament, dedicades a Sant Esteve y a Sant Salvador en l' arxiprestat y diòcessis de Solsona.

En lo cens de 1359, lo castell d' Olius figura en la Veguería de Cervera ab 18 fochs. En la relació de 1831, aparexen Olius ab 126 habitants, Brichs ab 10 y senyoríu del bisbe de Solsona, y Castellvell ab 72, del duch de Cardona.

Ademés del Cardener, que s' aprofita pera la producció del fluyt elèctrich suministrat a Solsona, lo ríu Negre atravessa lo present territori tancat per ponent per les serres de Castellvell y derivacions de la serra de la Torregassa. Les produccions consistexen en llegums, grans, trumfes y pastures pera lo bestiar. Té tres molins fariners, dels quals lo més important es lo que s' anomena dels Cubs y actualment de la Llum, per produhir-s'hi lo fluyt elèctrich que illumina Solsona. La seva construcció data del segle XIII. D' aquella època tením també noves d' altres molins existents en lo present terme, com los de Picamola, de Rocafort y lo del pont que l' any 1079 ja va ésser donat pera la illuminació dels altars de Sant Esteve, ab lo nom de Alçalicames, com més endavant manifestàm. Escola municipal de abdós sexes.

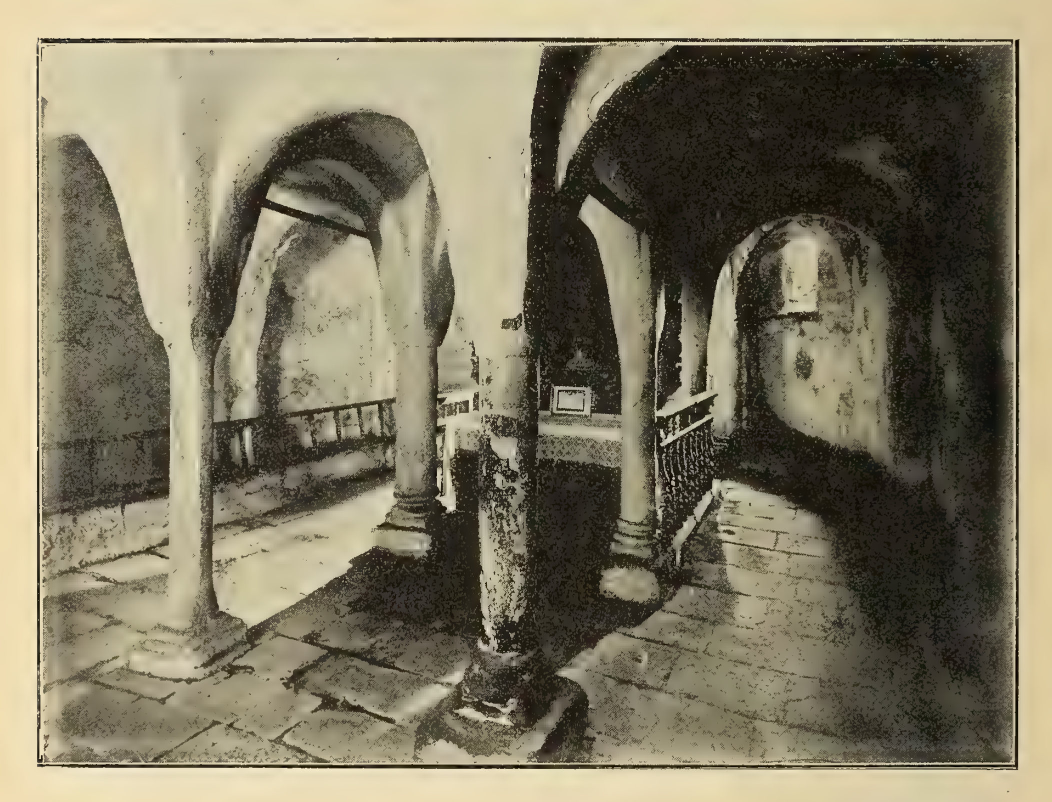
Clixé de J. de Romero y de G.

Olius.—Castellvell

Dominant bona part de la vall del Cardener, hi havía a Olius un famós castell y palàu dels comtes d' Urgell, del qual ne tením noves que se remontan a les derreríes del segle X. Segons un document que obra en l' arxíu episcopal de Solsona, trobant-se lo comte Ermengol de Córdoba en lo séu palàu del castell de Olius, a petició del prior Ramón, concedí a la esglesia de Solsona carta de franquesa pera adquirir bens y li féu ademés donació de la «Muntada» de Olius. Ermengol de Moyeruça, en lo séu testament ordenat en 1102, disposà que se entregués a aquella lo castell y lloch de Olius, ab la esglesia de Sant Esteve y demés que hí hagués en lo terme, reservant empròal séu fill, la meytat del castell mentres visqués.

Lo terme de Olius, segons anota mossèn Serra y Vilaró, s' extenía allavors des de Coll de Olzina, cap al terme de Capolat, devallant per los de Santa María de Sodorbano (Sorba, en la provincia de Barcelona), y de Sant Pons fins a trobar los del castell de Riuner, Joval, Solsona, Lladurç, Valldelort y Besora.

Com lo susdit testament va ésser disposat verbalment devant d' un sol testimoni, Guerau Pons, sembla que de moment no produhí cap efecte per lo que a la donació se refereix. Ermengol de Castella lo retingué en lo séu poder y va donar-lo en feu a Pons Guillém en 1115, y si bé aprovà en l' any 1128 la donació feta per lo séu pare a favor de la esglesia de Solsona, lo conservà en-

Clixé de Adolf Mas

Olius.—Cripta de la esglesia

cara fent-ne altra vegada donació en lo testament otorgat en 1143, després de haver-li fet entrega de dit castell Geralt Pons, fill de Pons Guillém, qui l' havía obtingut en 1115. La solemne entrega del nostre castell a la nomenada esglesia de Solsona, va ésser feta en 1182 per lo comte Ermengol de Valencia. Com que Guillém de Ponts lo possehía en feu pêl Comte, ab lo séu fill va vendre-l al pabordre Bernat, per 42 morabatins, posant-lo baix lo domini y potestat de la esglesia de Solsona en propri y franch alòu, havent-se fet abdós, fidels cavallers de la metexa.

Ab lo nom de Quadra de Olius, se trobava en 1588 sots lo govern dels consols de Solsona, puix axí se deduheix del privilegi o costúm allí observada en aquella data, segons la qual los terratinents y enfiteutes de Olius no pagavan terç o lloisme al senyor directe podent alienar lliurement. Se parla també de Olius, en la acta de la consagració de la esglesia de Solsona, del any 1163.

L' autor abans esmentat s' inclina a creure que ja en lo segle X hi havía a Olius un monestir o bé una reunió de clergues dirigits per un *sacer*, com sembla deduhir-se d' algunes donacions fetes *ad domum Sancti Stephani*.

En lo segle XI se construí un nou temple, encara existent, quina consagració va efectuar-se solemnialment lo día 21 de Desembre del any de la Encarnació 1079 per lo bisbe d' Urgell, Bernat.

Va ésser dedicat a Sant Esteve, com ho era lo que hi havía abans, y l' altar de la cripta o de la confessió, al sepulcre del Senyor y de Santa María.

En lo meteix acte se li donà la tercera part del delme de lo que se cullía en la parroquia; la tercera part del delme de tots los molins enclosos dintre de la parroquia, lo molí d' Alçalicames; dos molins al casal de Picamola y se li senyalaren com a sofragànies les esglesies que se trobessen dins lo terme de la parroquia entre les quals anomena Sant Just de Joval, Sant Miquel del Camp, Sant Joan, Sant Pere de Cerco (Cerch), Sant Ermengol, Santa María de Suciats y Santa Fè d' Anseresa (Auvereda).

Segons l' autor que vením seguint al compondre aquestes notes, la de Sant Just es la que obtingué més importancia, puix hi residía un capellà que depenía del de Sant Esteve. Actualment pertany a la parroquia de Joval y conserva encara lo séu estil romànich.

Des del segle XIV fins que va ésser erigida parroquia d' entrada, la esglesia de Sant Esteve havía sigut regida per un vicari perpètuu, dependent de la esglesia de Solsona.

A Castellvell s' hi conserva una torra de defensa y despulles de fortificacions, encloguent la esglesia dedicada a Sant Miquel. Aquesta havía sigut ajuda de Solsona fins que regí lo nou arreglo parroquial, declarant-la suprimida. Fóu donada per lo bisbe d' Urgell a la esglesia de Solsona l' any 1132.

En la masía de Rebullosa del terme de Castellvell va néxer Fr. Jaume Rebullosa, qui havent entrat en l' orde de Sant Domingo, morí a Lleyda l' any 1621. Apart de fer moltes traduccions, puix possehía diferentes llengues, va escriure una Relació de les festes que tingueren lloch a Barcelona per la canonisació de Sant Ramón de Penyafort, y altres obres piadoses, entre elles una colecció de sermons y la vida de Sant Olaguer.

Districte electoral de Solsona.

Bibliografía.—«Notes històriques de Olius», per Joan Serra Vilaró, Pvre., en lo «Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya», any 1908.

Pedra y Coma

Districte municipal en la alta conca y a banda y banda del Cardener, qual ríu brolla de les caudaloses *Fonts del Cardener* en aquesta jurisdicció y vessants meridionals de la serra de Port de Comte. Està format per lo caseríu

escampat de Pedra y lo lloch de Coma que té 40 edificis. Dista uns 30 kilòmetres de Solsona pêl camí de Sant Llorenç dels Piteus o dels Morunys y lo terme se troba enclavat entre los de Tuxent y Gòsol al N.; Guixers, al E. y S., tenint en la direcció de mitjorn y a una hora la nomenada vila de Sant Llorenç y al O., Lavança y Tuxent.

Consta de 183 edificis y una total població de 487 habitants de fet y 503 de dret. En la relació del any 1831 figuran ab 362 persones en lo Corregiment de Cervera y senyoríu del Duch de Cardona. En lo cens de 1359, apareix lo castell de la Pedra ab 21 fochs en la Veguería de Cervera.

Clixé de Juli Soler

La Coma.—Vista general de la població

La parroquia de la Coma, dedicada a Sants Quirze y Julita, es d'ascens y la de Pedra, sots la advocació de Sant Sadurní, de entrada, abdues en l' arxiprestat de Morunys y diòcessis de Solsona. De la esglesia de *ipsam petram* en la vall *Lordensis,* ne fà esment la acta de la Sèu d' Urgell del any 819.

Lo clima es mólt fret per estar lo present municipi comprès en la regió montanyenca del Port de Comte, que resta coberta per la neu bona part del any. Los camins són de ferradura, ressentint-se de la escabrositat del territori, sobre tot los que travessan la serra y més recomanables los que seguexen

la Ribera del Cardener, en la qual se troba la celebrada Font Pudia (sulfurosa). S' hi cull grà, llegums, trumfes y s' hi fan també bones herbes pera lo bestiar que hi pastura.

Hi ha sal que no s' explota; quatre molins fariners y texits.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació, venen continuats en aquest districte, Coll de Prat ab una cabuda total de 854 hectàrees; La Comarca, ab 42 y Obaga Negra, ab 383.

Escola municipal de noys y noyes.

Districte electoral de la Sèu de Urgell.

Peramola

Vila situada a la dreta y un xich apartada del Segre, a uns 24 kilòmetres de Solsona y 67 aproximadament de Calaf, que es la estació més propera en la vía del Nort. Afronta lo terme per N. ab lo de Gavarra, Valldarques y Nargó; al E., Oliana (a una hora),

Plan de Peramola.—*Escala 1 : 5,000*

ab l' esmentat ríu de per mitg; al S. Aguilar y al O. lo de la Baronía de Rialp.

Lo districte municipal se composa de 713 habitants y 275 edificis, dels quals 143 corresponen a Peramola; 32 a Tragó; 10 a Cortiuda, altre lloch ab 11 y 79 cases y alberchs pera los serveys agrícols. En la relació del any 1831, Peramola ab 227 habitants, figura en lo Corregiment de Cervera y senyoríu de N. Navarrete.

En l' ordre eclesiàstich pertany al arxiprestat de Oliana y bisbat de la Sèu d' Urgell, ab parroquia d' ascens a Peramola, ab tenencia a Castell-llebre; rural 1.ª Santa Llucia de Tragó y rural 2.ª la de Cortiuda. Se fà esment de *Curtizda* (Cortiuda) en la acta de consagració de la esglesia de la Sèu del any 819. A Castell-llebre, s' hi venera la Mare de Déu baix aquesta advocació.

Lo séu terme s' extén des de la ribera, que es la part més productiva, cap a la aspra serra d' Aubens, en quin cim, lo Coscollet, s' hi establí una senyal geodèsica pera la triangulació del país. L' Institut geogràfich y estadístich lo posa ab l' Ajuntament de Peramola, a 18 kilòmetres de Valldarques. La seva

altitut es de 1,610'93 metres sobre lo nivell de la mar; lat. 42° 6′ 50″, 73 y la long. E. 4-57-17, 85. Des de Oliana se repara perfectament com tením manifestat en aquell districte indicant l'itinerari. Produheix oli, grans, ví, fruytes y verdures, llegums y pastures pera lo bestiar que s' hi cría. Per camins de ferradura se comunica ab los pobles vehins, havent-hi pera passar lo Segre, una barca, devant de Oliana. Té un molí fariner. Escola municipal de noys y de noyes. A Peramola hi ha una capella romànica, qual absis reproduhím en l' adjunt gravat. En l' enfeudament que va fer lo rey D. Pere a D. Ermengol, del comtat d' Urgell en 1278, entre altres se parla del castell de Peramola.

Clixé de Adolf Mas

Peramola.—Esglesia romànica en lo fossar

Distre electoral de Solsona.

Pinell

Caseríu escampat que dóna nom al districte municipal a uns 15 kilòmetres de Solsona y 36 aproximadament de Calaf, que es la estació més propera en la vía del Nort, ab la que està junyida per carretera des de Sanahuja y camí fins a Pinell. La totalitat del municipi consta de 758 habitants de fet y 728 de dret, ab 144 cases y alberchs escampats y distribuits en petits caseríus, dels quals Sant Climens es lo més gran y no passa de 25 edificis; comprenent ademés los de Madrona, Miraver y Cellent, quin accidentat territori dóna aygues directament al Segre per lo ríu Madrona y al Llobregós per lo de Sanahuja, que devalla pêl costat del lloch derrerament nomenat. De manera que la extensa jurisdicció de Pinell va a trobar al N., per Ceuró, la de Castellar; al E. topa ab la de Llovera; al S. ab la de Biosca y Sanahuja, y al O. ab

la de Vilanova de la Aguda y Bacella, vejent-se atravessat per los camins de Ponts a Solsona; de Solsona a Sanahuja y de Sanahuja a Oliana.

En lo cens de 1359, figura lo castell de *Sent Climens* ab 4 fochs en la Veguería de Cervera.

En la relació de 1831, aparexen en lo Corregiment de dita Ciutat, Pinell ab 94 habitants y senyoríu del Capítol de la Sèu d' Urgell; Madrona, ab 95 y senyoríu de N. Sadurní; Miraver, ab 37 y senyoríu de N. Ferrer y Smandia; Santclimens, ab 28, del meteix senyoríu, y Cellent, ab 30, que era de la comunitat de Preveres de la catedral de Solsona.

En lo eclesiàstich correspòn a la diòcessis de Solsona, havent-hi parroquia en los següents punts: Pinell, dedicada a Sant Miquel; Miraver, a Sant Pere, y Sant Climens a aquest Sant, són de entrada, y Madrona, ab titular de Sant Pere, d' ascens en la arxiprestat de la metexa capital; Cellent, baix advocació de Sant Jaume, rural 1.ª, pertoca al arxiprestat de Torà. Hi han ademés diferentes ermites.

Les produccions consistexen en grans, llegums, escasseja lo ví, y pastures per lo bestiar. Lo bosch s' ha perdut bastant.

Escoles municipals de abdós sexes.

Al S. del terme, en lo Bancal del Ars, que correspòn a Madrona, s' hi celebran dues importants fires, al camp ras, los díes 19 de Setembre y 28 de Janer. També ne té lloch una altra a Sant Climens lo segón diumenge de quaresma.

Mossèn Serra y Vilaró, de quí hem parlat en altre lloch, nos dóna a conèxer curioses notes referents a Madrona. Joan de Jossa y Cardona, l' any 1559, se titula senyor de les baroníes de Madrona, Altés, Ciuró, Ugern, Castellar y Pinós y de la Salsa Lo vell temple de Madrona, quin absis romànich, del segle XII, encara s' observa, tenía lo castell al séu costat, avuy convertit en pagesía, havent arribat fins a nosaltres sols un departament de la presó. En dita esglesia, díu l' esmentat escriptor, que s' hi veuen mitg esborrades pintures murals, y en una cariàtide que sosté l' arch de la cripta, pot llegir-s'hi clarament *Mirus me fecit,* referint-se a la construcció de dit temple.

En lo segle XVIII se-n construí un altre de més gran a uns doscents metres d' aquell. Lo frontispici porta la data de 1776.

Derrera de la esglesia primerament nomenada, s' axeca una interessant creu de terme.

En la acta de consagració de la esglesia de Solsona del any 1163, se fà esment de Pinell, Miraver y Madrona.

Districte electoral de Solsona.

Pinós

Caseríu escampat en la serra d' ahont li ve lo nom y l' ha donat al districte municipal en lo límit del partit. Se composa de 625 habitants de fet y 752

de dret ab 330 cases y alberchs, de les quals ne corresponen 19 ab 46 ànimes a Valmanya, que es lo més gran, 17 ab 45 a Ardèvol y 4 ab 6 al Santuari de Pinós, ahont hi ha la casa consistorial; los petits caseríus de Malagarriga, Matamargó y moltes altres pagesíes, fins a completar lo nombre de 330 edificis abans anotats.

En lo cens de 1359 figuran los castells de Pinós y Vallmanya ab 13 fochs cada un y los de Matha-Margo y *d' Erdèvol,* ab 14 y 26 respectivament en la Veguería de Cervera. En la relació del any 1831, aparexen en lo Corregiment de dita ciutat, Pinós ab Santa María d' Ardèvol ab 81 habitants y senyoríu de N. Becardí; Vallmanya ab 117, era del senyoríu del monestir de Montserrat. També hi va continuat Sant Just d' Ardèvol ab 21 vehins y 252 habitants, xifra que creyèm exagerada, y senyoríu del duch de Cardona.

Lo terme de Pinós se troba enclavat entre los dc Riner; provincia de Barcelona (Cardona y Sant Matéu de Bages); Molsosa, Llanera y Llovera. La distancia del cap de partit, es de 20 kilòmetres aproximadament y altres tants de Calaf, que es la estació més propera en la vía del Nort.

Les parroquies de Ardèvol y Pinós, dedicades respectivament a Santa María y a Sant Vicents, són de ascens y corresponen al arxiprestat de Torà y la de Vallmanya y Matamargò que tenen per patró a Sant Pere, son d' entrada en l' arxiprestat de Cardona y totes tres de la diòcessis de Solsona. En la de Pinós existeix lo tan conegut santuari de Nostra Senyora de Pinós. Se celebran festes lo tercer diumenge de Setembre a Pinós; 15 d' Agost a Ardèvol; la diada de Corpus a Matamargó y lo 27 de Setembre a Vallmanya. Hi té lloch una fira lo primer diumenge de quaresma.

S' hi cull grà, ví y llegums y s' hi fan també pastures pera lo bestiar petit, havent-hi algunes partides de bosch baix en lo séu accidentat territori, que se veu atravessat per lo Cardener y torrent de Malagarriga, riberes de Matamargó, Vallmanya, Mantallí d' Ardèvol y Sant Just ab altres petits afluents. Hi han 5 molins fariners.

Escoles municipals.

Lo caseríu de Pinós va ésser cremat l' any 1836 ab motíu de la guerra civil. A cosa d' un kilòmetre de la esglesia, se troba ja lo cim de la serra, en la que l' Institut Geogràfich y Estadístich de Madrid hi establí una senyal geodèsica pera la triangulació del pahís. La seva altitut sobre lo nivell del mar es de 929,97 metres, latitut 41° 50′ 0″71 y longitut. E. 5—12—58,95.

Hi ha mólta devoció en aquesta encontrada a la Mare de Déu de Pinós, quina festa se celebra en lo mes de Setembre, essent mólt visitada per los pobles vehins.

Prop de la esglesia de Santa María d' Ardèvol, s' hi reconèxen rastres de velles fortificacions.

Don Lluis Mariàn Vidal, nos dóna nota de dos dòlmens: un de ells es a la

serra de Vallmanya, prop de la casa La Oliva, en lo camí de Saló, y l' altra se troba en la vessant S. de la serra de Pinós, de Matamargó en lo lloch conegut per *creu dels albats*. Aquest derrer, contenía despulles humanes.

Sant Pere de Matamargó depenjà, en lo segle XII, de la esglesia de Cardona.

Se parla d' Ardèvol en la acta de consagració de la esglesia de Solsona del any 1163.

Districte electoral de Solsona.

Bibliografía. — P. Narcís Camós en lo «Jardín de María plantado en el Principado de Cataluña».

Ponts (225)

Vila a la esquerra del Segre y a la dreta del Llobregós, poch abans d' ajuntar-se ab lo ríu que acabàm de nomenar; situada al peu de la costa de les Forques, quin cim se veu coronat per les runes del castell y esglesia de Sant Pere. Altitut aproximada sobre lo nivell del mar, 350 metres. Dista uns 45 kilòmetres de Solsona y 38 de Calaf, que es la estació de ferrocarril que té més propera en la vía del Nort, y ab la qual está junyida per carretera ab servey públich d' automòvils que se dirigexen a la Sèu d' Urgell. Aquesta carretera, que es una secció de la de Folquer a Jorba, enforca en la nostra vila ab la que puja des de Lleyda (64 kilòmetres) cap a la Sèu y Puigcerdà, havent-hi igualment servey d' automòvils. La secció de Folquer a Ponts de la primerament esmentada carretera, se troba encara pera construir, y com que arrenca de la d' Artesa a Tremp, en la serra de Comiols, lo día que siga acabada, se n' emportarà lo tràfech de la Conca y Pallars, que avuy va per Artesa y Tàrrega vers Barcelona. Ab axò, no cal dir la millora que representa pera aquesta localitat, ahont se centralisaria lo moviment de les comarques de la alta provincia.

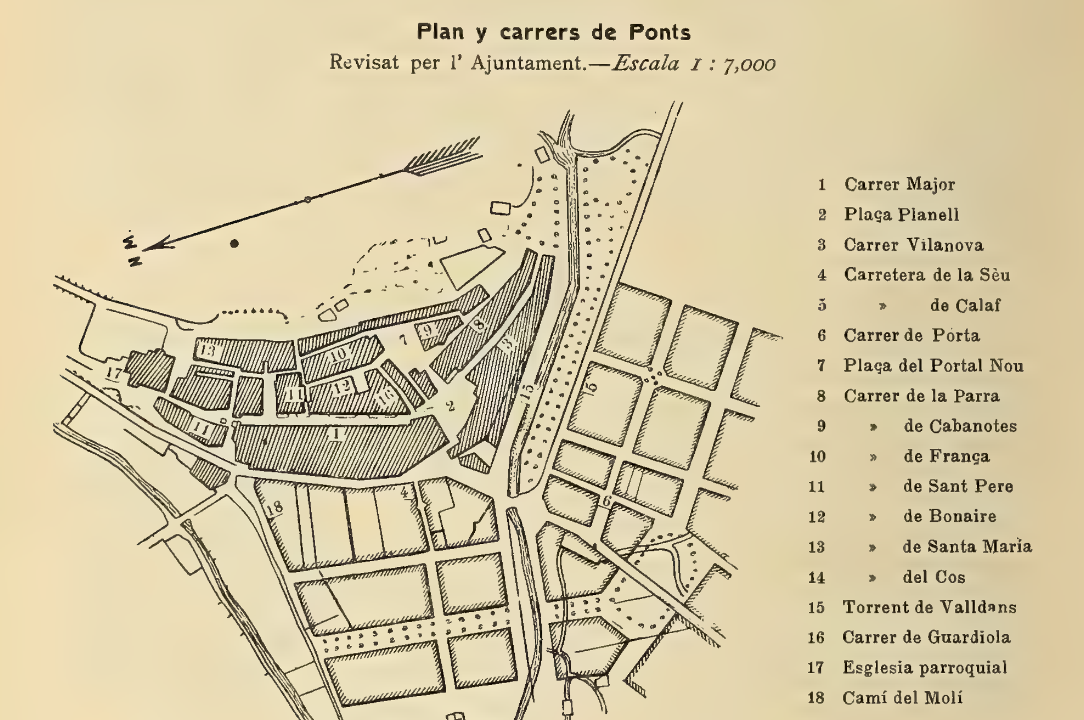
Lo terme municipal se troba enclavat entre lo de la Baronía de Rialp al N.; lo de Vilanova de la Aguda al E.; Oliola al S. y Tossal al O. Té una bona partida plana al costat de la ribera, regada per una cequia desviada del Segre en una gran extensió, que forma la rica horta de Ponts. S' hi cull excelentes fruytes y verdures, tota mena de llegums, ví y oli, havent-hi dos molins de farina. Consta de 332 edificis reunits, 18 fora de la vila y 14 escampats pera los serveys agrícols, ab una total població de 1,829 habitants de fet y 1,887 de dret. En lo cens de 1359, Ponts y son terme comptava 65 fochs en la Vegue-

(225) Algunes de les notes del present article han sigut extretes de la inèdita obra «Topografía mèdica de Ponts y sa comarca», per lo Dr. Francesch X. Montañà.

ría de Cervera y era del comte d' Urgell. L' any 1831, figura en lo Corregiment de dita ciutat ab 162 vehins y 566 ànimes (xifra que creyèm equivocada), y lo senyoríu pertanyía al marquès de Ponts C. de Fernàn Nuñez.

Plan y carrers de Ponts

Revisat per l' Ajuntament.—*Escala 1 : 7,000*

Des de los més antichs documents, ve lo séu nom llatinisat ab la forma *Pontibus,* ço es, *Ponts* y may *Poncius,* que sería *Pons,* segons oficialment lo escriuhen ara. La parroquia es de terme y cap d' arxiprestat (226) en la diòcessis de la Sèu d' Urgell. Celebra la festa major los díes 14, 15 y 16 de Setembre.

Entre les poblacions de segón ordre, Ponts es una de les més importants de la provincia, puix la situació extratègica que ocupa y les víes de comunicació de que hem fet esment, han afavorit en gran manera lo séu florexent comerç; axís s' explica la existencia de nombrosos establiments, ahont van a provehir una munior de pobles d' aquella rodalía, y que se vejan mólt concorregudes les fires que anyalment s' hi celebran los díes 1 de Janer; 24 de Juny; 22 d' Agost; 28 d' Octubre y 25 de Novembre y los mercats los dimecres de cada setmana. També hi havían donat algún renòm los molins paperers.

Hi ha administració de corrèus; estació telegràfica, punt de guardia civil,

---

(226) L' arxiprestat de Ponts comprèn les següents parroquies: Tiurana, E. ab Cluella; Bellfort; R. 2.º; Cabanabona, E. ab tenencia a Plandogàu; Gualter, E.; Oliola, E. ab Gos; Palàu de Rialp, R, 2.ª, Pallerols de Rialp, R. 2.ª; Ponts, T.; Puig de Rialp, E. ab tenencia a Sant Cristofol; Torre de Rialp, E. ab Serra; Tossal, E. ab Torreblanca; Vilanova de la Aguda, E. y Vilaplana, R. 2.ª.

ab residencia d' un tinent; hospital a càrrech de les germanes carmelites que tenen també colegi; escoles municipals de noys y de noyes y altre colegi dirigit per germans de les Escoles Cristianes. Una Notaría demarcada.

Clixé de E. Camps

Ponts.—Vista parcial

L' aspecte de la població es agradable, emprò susceptible d' algunes millores, com la canalisació de l' aygua que la beuen del Segre, y sobre tot en la illuminació, que es encara per medi de petroli. Ja sabèm que s' han fet alguns treballs pera posar la electricitat, com tenen avuy poblacions que estàn mólt per dessota de la que nos ocupàm. No volèm esbrinar los motíus que han impossibilitat fins ara lo veure satisfets los desitgs de la majoría dels pontsicans, emprò entenèm que la manca de voluntat d' un o d' alguns no deu ésser en perjudici de la progresiva y simpàtica vila.

Al entorn del plà, entre los dos ríus esmentats, se desplegan un seguit de serrats de poca altitut, qual aridesa, suavisada per qualques pins y alzines, contrasta ab la ufanosa horta de la ribera. Lo séu horitzó queda tancat al nort per los costers de la Baronía de Rialp, entre les derreres estrebacions de les serres d' Aubens o Albens y Montsech; les serres Alta y Baxa s' axecan al E. endinzant-se vers la comarca de Solsona; al S. nombrosos turons, entre ells los de Sant Salvador, Sant Julià, les Agudes, etc., y per ponent la montanya coneguda per la Força.

La esglesia erigida en colegiata, segons escríu Madoz, tenía nou canonges, essent un de ells rector del terme, y quatre beneficiats. Ab motíu de les discordies civils, l' any 1839, va ésser cremada la vila y de les 300 cases que

tenía, sols la meytat varen quedar en peu després d' aquell desastre. Lo temple ha sigut reparat imitant l' estil gòtich que era l' orde arquitectònich a que pertanyía la construcció com pot apreciar-se en alguns finestrals per la banda ahont actualment hi ha la capella del Hospital. En la capella del Roser, s' hi observan unes interessants rejoles de Valencia en lo séu decorat.

Clixé de Feliciá Solsona

Ponts.—Detall de la població ab la cequia al séu devant

La esglesia de Sant Pere mitg enderrocada dalt del turó ahont hi havía lo castell, es un notable exemplar del art romànich, que los bons fills de Ponts haurían de procurar conservar, puix constitueix una fita importantíssima en la reconquesta catalana. L' any 1169, quan no devía fer gayre temps que era bastida y tal vegada faltava acabar en alguns dels seus detalls, fóu donada per P. de Puigvert a Arnàu, bisbe d' Urgell, segons se deduheix d' un document publicat per en Villanueva. Per sort se pot veure actualment lo bell traçat dels absis laterals y central adornats al cap demunt per un seguit de finestres de mitg punt, distribuides de dos en dos en cada compartiment, que apareix rebaxat en lo mur com es costúm en semblants construccions. En la intersecció dels tres absis, se alçava la cúpula campanar del qual sols resta en peu una llenca de paret a punt de caure.

Díu en Monfar que lo comte Ermengol de Gerp havía donat la carlanía de Ponts, a Gispert de Ponts per los serveys prestats en la conquesta de Balaguer.

En 1185, lo comte Ermengol d' Urgell va fer donació a sa muller Elvira, pêl séu esponsalici, dels castells de Agramunt, de *Pontz,* y de Alòs, y de *Linerola* y *Bellog*, y en 1206, ordenà als habitants de Linyola, Agramunt y Ponts, que atenguessen y obehissen a la comtessa Elvira, com axí prometeren fer-ho dites viles.

En l' enfeudament que lo rey D. Pere féu a D. Ermengol, del comtat d' Urgell en 1278, entre altres viles y castells esmenta Ponts, lo qual va ésser

guanyat com també lo séu vehí de Montmagastre durant la guerra que havían encès los nobles contra lo séu rey en aquesta banda de Catalunya.

En tots los moviments que han perturbat lo Principat, la nostra vila no ha restat pas indiferent, havent hagut de presenciar en diferentes ocasions, sagnantes lluytes en lo meteix clòs de la vila, com passà en la guerra de Successió y més encara en la primera guerra civil del passat segle, que va veure disminuit considerablement lo séu vehinat a causa dels fets en altre lloch apuntats.

Clixé de N. Salvia

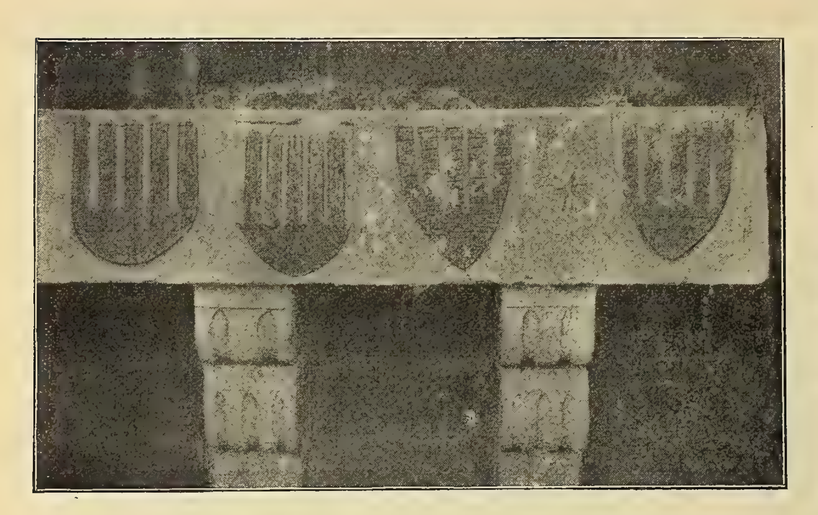
Ponts. — Esglesia de Sant Pere

Los Mínims tenían a Ponts lo convent de Sant Francisco de Paula, del qual ni rastre ne queda. No deuría esser gayre important, a judicar per les noves que fins a nosaltres han arribat. Com que Montanya, cronista de dita orde, no-n fà esment, es de creure que l' any 1619 encara no era construit. En lo solar que ocupava, atravessat per la carretera de Lleyda a la Sèu, s' hi han construit modernament alguns edificis.

L' escriptor Gaspar Janer, de la Companyía de Jesús, va néxer en aquesta vila l' any 1744, segons indica Torres Amat. Publicà la vida del sacerdot D. Bernat Recio.

Per la octava de Corpus se celebra a Ponts lo que se-n díu la *festa del quarto*.

Quiscún barri té lo séu día senyalat, mes lo derrer día fan la festa tots plegats. Se comença per *lo bon jorn*, ab música de la coneguda cançó popular *Los fadrins de Sant Boy*. Los fadrins, qui portan a les cames uns mitjos calçons guarnits de cascabells, recorren los carrers de la vila arrenglerats dos a dos que se dónan un mocador pera que, braç enlayre formant pont, tinga aquest més amplaria y per lo séu dessota pugan passar les parelles de derrera, avançant sempre al sò de la metexa tonada. Abans del ofici, reunides les majorales y totes les noyes disposades a oferir, se dirigexen a la esglesia al compàs d' una tocada especial, portant-hi llargues coques adornades ab flors y altres de petites, també enramades, que són pera los sacerdots y cantors. En aquest acte les fadrines van ab mantellina blanca y les casades la portan negra.

Clixé de Adolf Mas

Ponts.—Sepulcre existent en la esglesia de Sant Pere

La tarda es dedicada al *ballet de Déu*, van ballant a tots los carrers y allí ahont han plantat un *maig*, lo ball ha de continuar al séu entorn.

Districte electoral de Solsona.

Riner o Riuner

Districte municipal al SE. de Solsona, de la qual dista uns 12 kilòmetres y 18 aproximadament de Calaf, que es la estació més propera en la vía del N. Li dóna nom lo ríu Negre o *Ner*, que l' atravessa axís que surt de la jurisdicció de Olius. A abdues bandes se desenrotllan un seguit de serrats, trobant-se alguns planells en los agregats de Su y Santa Susagna.

Lo terme està enclavat entre Olius al N.; Clariana y provincia de Barcelona al E.; Pinós y Llanera al S. y al O. Llovera.

Consta de 471 habitants de fet y 462 de dret, ab 161 cases y alberchs escampats la major part, ab petits caseríus dels quals Su es lo més gran y no compta sinó 21 edificis. L' any 1831, Riner, Santa Susagna y Frexinet ab 223 habitants figuran en lo Corregiment de Cervera y senyoríu del duch de

Cardona. En l' ordre eclesiàstich pertany al arxiprestat y diòcessis de Solsona, havent-hi parroquia d' entrada a Su y a Riner, dedicades respectivament a Santa María y a Sant Martí, tenint aquesta derrera com ajuda la de Frexinet. Hi ha ademés lo gran Santuari de Nostra Senyora del Miracle a càrrech dels monjos benedictíns de Montserrat que hi han practicat importants reformes.

S' hi conreuan grans, llegums y pastures pera lo bestiar menut y demés produccions de la comarca de Solsona.

Té un molí fariner.

Escoles municipals.

Riner es sobradament conegut per correspondre a la seva jurisdicció lo santuari de la Mare de Déu del Miracle, mólt celebrat en tota la comarca y un dels més importants de Catalunya. Se troba a uns sis kilòmetres de la parroquia en la part de ponent de la serra coronada per la ermita de Sant Gabriel, entre Solsona y Cardona, a dues hores de la primera y quatre per bon camí carreter de la segona de dites poblacions.

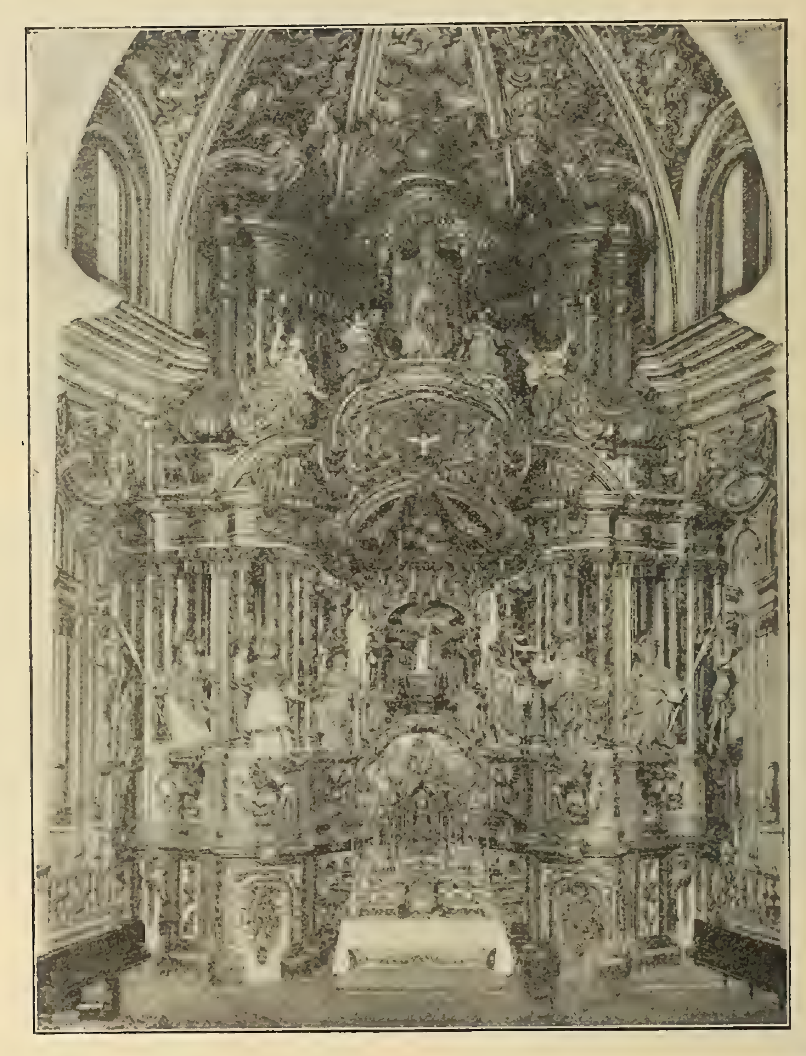
Clixé de Geroni Castelló

Riner.—Santuari de la Mare de Déu del Miracle

Lo nom del Miracle prové d' un fet que se díu ocorregut lo día 3 d' Agost del any 1458, pera la comprovació del qual s' instruí procés per l' Oficial de Solsona; document que se guardava en l' arxíu del Santuari y ha desaparegut ab les revoltes del passat segle.

De les declaracions que en aquell constavan, resulta que dos noys de la masía nomenada de la Cirosa, guardavan lo bestiar del séu pare en lo prat de la Bassadoria, de dita heretat. Se los hi va aparèxer la Verge portant una creu que va entregar a un de ells tot recomanant-li que fes a saber als comarcans, la necessitat de fer processons y penitencies pera aplacar los mals que feya temps sufrían los pobles de la rodalía. Des de aquell moment fóu dit lloch

conegut ab lo nom de Miracle que conservà la esglesia edificada allí meteix pera remembrar lo fet que acabàm d' esmentar. Aquesta construcció quals despulles han arribat fins als nostres díes, ha anat desaparexent a mida que la necessitat ha exigit nous edificis en lo Santuari.

Clixé de Adolf Mas

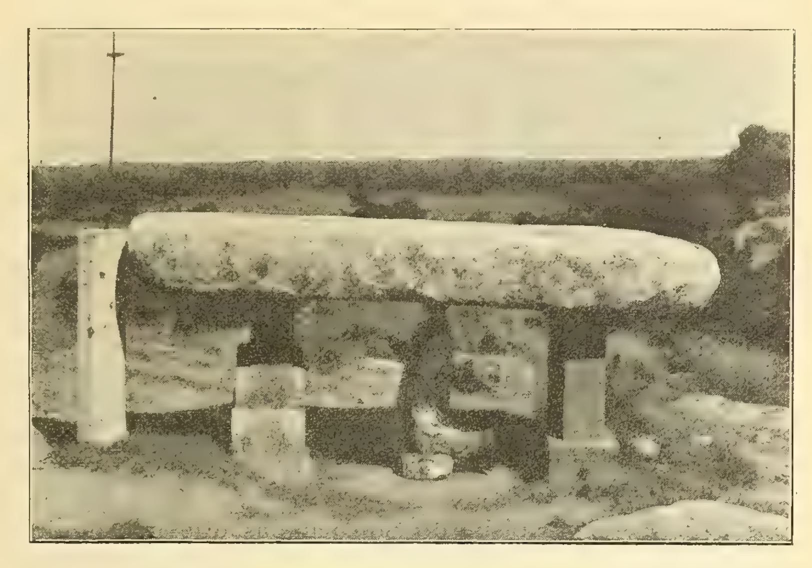
Riner.—Altar major en la esglesia de la Mare de Déu del Miracle

En lo punt junt al arbre ahont díu la tradició que va aparèxer la Verge, s' hi alçà una creu de pedra, que sols conserva lo capitell ab vuyt estatuetes, y en lo lloch per ahont se díu va retirar-se, n' hi ha una altra del any 1548, manada fer per J. Montroig de Torà; y restaurada en 1895. Devant d' aquesta, al altre costat de camí, la capella de Sant Joan Evangelista, porta la següent inscripció: IOA ALTERAGHS 1600

Un tancat de pedra del 1677, protegeix un plançó de la alzina prop de la qual se suposa va desaparèxer la Verge.

Junt a la carretera de Cardona s' hi veu altra esculpturada creu y tres més del segle XVI en lo camí que va a la parroquia de Riner,

Hi ha una altra curiositat que no dexan de visitar los qui van al Miracle. Es aquesta, lo *Roch de la Mare de Déu,* prop de la capella de Sant Gabriel, vers sol ixent; enorme bloch de 3'50 metres de llargaria per 1'45 d' amplaria que va montat sobre dos pilars. Se creu que procedeix d'algún dòlmen enderrocat.

Clixé de Adolf Mas

Riner.—Santuari del Miracle. Lo Pedró o Roch de la Mare de Déu

Quan se fà processó, en aquest *pedró* descansa lo tabernacle mentres se cantan les tres acostumades salves a la Verge de Lort y de Pinós, quals santuaris se distingexen, y a la de Montserrat, quina montanya també se repara al lluny.

En una de les dues grans *cases del Miracle*, hi ha una estàtua tallada en pedra que té un rahím en una mà y una serp entortolligada en la altra. Es comunment coneguda per l' *home del Miracle.*

Existexen altres edificacions y s' han fet modernament importants obres, tant en los departaments com en lo temple, des de que los monjos de Montserrat estàn encarregats del Santuari, devent-se esmentar particularment uns notables freschs pintats per lo conegut artista senyor Graner.

La esglesia actual se devía començar cap al derrer terç del segle XVII, puix que en la porta lateral se estampà la data de 1674. Dóna lo séu frontispici en la cara de mitjorn mirant a la plaça. La nau mideix 28 metres de llargaría, 15 d' ampla y 24 d' altura. Les grans dimensions d' aquest temple requerían un altar proporcionat, y al efecte se construí lo que encara podèm observar que ocupa a ben segur lo primer lloch entre los que produhí lo barroquisme en la nostra terra. Se composa de tres cossos. En lo basament, tenint a banda y banda dos agrupaments de pedestals, hi ha la taula del altar y demunt d' ella la esgrahonada que arriba fins al peu del sagrari sostingut

per sis columnes de prop de dos metres, representant-se en lo timpà la Aparició en baix relléu. En lo segón cos, ocupa la estàtua de la Verge la part central y a cada costat les estàtues, de tres metres d' altura, que representan, a la dreta, Sant Joseph, Sant Ramón y Sant Esteve; y a la esquerra, Sant Joan Babtista, Sant Pere y Sant Tomàs Apòstol; en los espays que dexan aquestes y al séu derrera, pilastres y columnes que sostenen lo cornisament. Lo derrer cos vé constituit per un frontó corvat ab l' Esperit Sant entre núvols y raigs lluminosos; les estàtues de la Caritat y la Fè a cada costat; agrupament de pilastres al séu derrera y entre elles la gegantesca estàtua de Sant Martí, de més de quatre metres, en mitg de dos àngels; cornisa al dessobre, coronant lo retaule altres dos àngels.

Dues escales conduhexen al camaril luxosament exornat y que vé a formar una de les més interessants capelles del temple descrit.

Tenía aquest Santuari grans cabals, puix que ademés de les dexes que rebía mólt sovint, en los pobles comarcans se recullían anyalment moltes almoynes pera dita casa, que los destinava a beneficencia. Li pertanyía lo castell de Suria titolant-se la Mare de Déu del Miracle, *Senyora Carlera de Suria* segons anotació de D. Jaume Viladrich.

Afectades les finques del Miracle per les lleys desamortisadores, fóren recobrades l' any 1886, administrant des de allavors los bens, lo capellà custodi posat per lo senyor bisbe de Solsona fins que ho adquiriren los monjos de Montserrat.

En aquest Santuari s' hi celebra una important fira lo dimars de Pasqua de Resurrecció.

Districte electoral de Solsona.

Bibliografía. — *Memoria histórica descriptiva de la Imagen de Nuestra Señora del Milagro, de Riner*, per D. Jaume Viladrich Gaspar. Lleyda, Imp. Mariana, 1897.

Sanahuja

Vila situada a la dreta del Llobregós y de la *Ribera de Sanahuja* que passa quasi rasant a les seves cases y en la que hi té un antich pont de pedra

de dues arcades. Està encarada a mitjorn al pèu del serrat dominat per les runes del castell. Dista uns 26 kilòmetres aproximadament de Solsona y 25 de Calaf, que es la estació més propera en la vía del Nort, ab la qual està junyida per la carretera de Jorba a Folquer, (que passa a mitg kilòmetre) secció de Calaf a Ponts, en la que hi ha establert servey públich d' automóvils que se dirigexen a la Sèu. Afronta lo terme per N. ab lo de Cellent y Lloverola; té al E. Biosca; al S. Selvanera, que es de Florejachs, en lo partit de Cervera y al O. lo de Ribelles, que correspón a Vilanova de la Aguda.

Consta lo districte de 1,006 habitants de fet y 1,025 de dret ab 608 edificis dels quals 296 aplegats forman la vila y los restants escampats pera les feynes agrícoles. En lo cens de 1359, Sanahuja, que era del bisbe de la Sèu d' Urgell, y la batllía de Sanahuja ab Paloll, figura ab 104 fochs en la Veguería de Cervera. En la relació de 1831, apareix en lo Corregiment de dita ciutat y senyoríu del bisbe de la Sèu ab 204 vehins y 686 habitants, xifres que no guardan gayre proporció.

Clixé de Manel Porta

Sanahuja.—Vista general

La parroquia es d' ascens en l' arxiprestat de Guissona y diòcessis de la Sèu. Tenía una comunitat composta de 15 beneficiats.

Hi ha altra esglesia dedicada a la Mare de Déu del Plà, de la qual seguidament parlarèm, y en lo Castell, s' hi venerava altra Mare de Déu que porta aquest nom.

L' interior del temple parroquial es gòtich, y lo frontispici, més modern, no correspòn a aquell ordre arquitectònich.

Lo caràcter de la població es lo que oferexen les antigues viles catalanes, ab les imprescindibles places y carrers porticats.

Hi ha una dita mólt coneguda a Catalunya referent a la present localitat, y es, que quan plou, la gent *fan com los de Sanahuja, que-s fican dessota la pluja.*

Fora de la vila hi havía hagut un palàu temporalment habitat per lo bisbe de la Sèu, que com tením dit, era senyor jurisdiccional de la metexa.

Celebra festa lo día 8 de Setembre y té senyalada fira lo 30 de Novembre.

La esmentada ribera, de tan poch cabdal que mólt sovint resta exuta,

desaygua directament al Llobregós debaix de la vila a poch més d' un kilòmetre.

Produheix grans, ví, oli, llegums y pastures, etc. S' hi fà guix; hi han dues prempses d' oli y dos molins fariners. Es punt de Guardia civil.

Escoles municipals de noys y de noyes. Les germanes dominiques hi tenen també obert un colegi.

Cortés y Lòpez atribueix la Athanagia romana a la nostra Sanahuja. Durant la República havía obtingut certa importancia, emprò entrat l' Imperi la devía perdre mólt depressa, puix que ni Plini ni Ptolomeu ne fan esment. Díu Titus Livi que Cneo Scipió se dirigí contra dels pobles ilergetes ocupats per Asdrúbal y que al cap d' aquella regió hi havía Athanagia. No vol significar axò que sigués la capital, sinó la primera població que se trobava a la part oriental, que fóu per ahont entrà lo general romà.

Clixé del Autor

Sanahuja.—Detall de la població

Com a paraula derivada del grech que era Athanagia, segons opinió de autors de reconeguda competencia, la *th* se pronunciava *z* y de *Azanagia*, suprimida per afèresis la primera lletra y cambiada la *g* en *j*, ha pervingut l' actual Sanahuja. Tot axò, segons se veu, no té altra base que la semblança dels dos noms, puix no hi ha documentació de cap classe que vinga a confirmar aquesta opinió. Es veritat que des de que va ésser reconquerida cap al segle XI, apareix Sanahuja entre les principals viles del comtat d' Urgell, emprò hem de tenir en compte abans d' admetre com a cert lo hipotètich, que ja allavors havían transcorregut un miler d' anys dels fets que dexàm ressenyats.

Segons Tarafa, esmentat per Monfar, los castells y viles de Guissona y Sanahuja fóren donades per Ermengol de Gerp al bisbe d' Urgell, havent compte los serveys que li havía prestat en la conquesta de Balaguer, si bé va

pretendre-s que dita donació havía sigut feta a favor de la esglesia y no de la mensa episcopal.

En 1580, lo bisbe d' Urgell, Fr. Huch Ambròs de Montcada, celebrà sínode a Sanahuja.

A poch menys d' un kilòmetre de la vila y al altre costat de la carretera que passa gayre bé fregant los murs, s' axeca encara lo exconvent dels agustins conegut per Nostra Senyora del Plà, de Sanahuja. Ja de temps, en la ermita alçada en lo meteix lloch ahont més endevant s' havía de construir lo monestir, se venía tributant culte a la Mare de Déu del Plà, axí anomenada per la forma que afecta lo terrer en una gran extensió al séu entorn. Ermita y proprietats varen cedir-les en 1655 a la esmentada Orde, qui va tenir-les fins al any 1835, havent-hi construit un gran edifici, ab espayosa esglesia, en 1773, data que porta escrita en lo séu frontispici. Los claustres, de vint metres de costat, són de pedra picada, ab cinch archs de mitg punt en cada galería, aguantats per columnes d' ordre toscà. Lo pati central es ocupat per la cisterna, obrint-se al bell mitg lo brocal igualment de pedra treballada, emprò sense que un y altra oferescan cap particularitat com facilment pot deduhir-se de les dates apuntades, període que no se distingía pas per lo bon gust de les obres construides.

Joan Agell y Torrents, va néxer a Sanahuja lo día 4 de Janer de 1809. Formà part de la Real Academia de Ciencies de Barcelona y soci honorari de la de Madrid. En 1845, fóu nomenat catedràtich de Química y en 1863 Rector de la Universitat de Barcelona. Té publicades diferentes Memories, especialment sobre Química y Electricitat.

Lo notable compositor, *Francesch Andreví*, també fill d' aquesta localitat, hi va nexer en 1786. Les primeres nocions de música les va apendre a la Sèu d' Urgell y perfeccionà després a Barcelona. Sevilla, Segorb, Santa María de la Mar de Barcelona y la catedral de Valencia conservan bon recort del séu talent musical. En 1830, previa oposició, fóu nomenat mestre de la Capella Reyal de Madrid. Ocupà aquest càrrech fins l' any 1836, que se traslladà a França. En 1849, prengué la direcció de la capella y escolanía de la Mercè de Barcelona y poch després se li concedí un benefici en la metexa parroquia. Morí lo día 23 de Novembre de 1853, essent mólt nombroses les peces de música relligiosa que va compondre.

Entre los fills qui honran la present vila, hem de constatar també a Fr. *Joan de Jesús Roca*, carmelita descalçat, un dels principals reformadors en 1572, en que professà. En lo convent de Barcelona se conservava manuscrit un tractat de Teología, del qual era autor.

Districte electoral de Solsona.

Bibliografía. — *Las casas de religiosos en Cataluña*, per D. Cayetà Barraquer, Pvre.—*Jardín de María plantado en Cataluña*, per lo P. Narcís Camós. —*Diccionario geográfico histórico de la España antigua Tarraconense, Bética y Lusitania*, per Miquel Cortés y Lòpez,

Sant Llorenç de Morunys o dels Pitéus

Vila situada a uns 920 metres aproximadament sobre lo nivell de la mar, a la dreta y a cosa d' un kilòmetre del Cardener, que passa enfondit per sol ixent. Dista uns 25 kilòmetres de Solsona y prop de 35 de Berga-Olvàn, que es la estació de ferrocarril de que se serveix en lo de vía estreta que va a trobar a Manresa lo del Nort. Los 15 primers kilòmetres són de camí de ferradura, y los altres 20 fins a Berga, carretera, posant-se sis hores en lo séu recorregut.

Ademés dels nomenats, enforcan en aquesta vila los camins de Odén; lo que per Port de Comte va a Tuxent; lo de la Sèu; lo que remontant l' Ayguadevalls fà cap a Gosol, y lo que puja de Cardona ríu amunt. Com se veu, la present localitat constitueix un important centre de comunicacions, emprò, mancada de carreteres que la posen en relació ab les comarques vehines, havent-se de utilisar cavalleríes pera lo tràfech comercial.

Es de desitjar que les noves víes progectades se convertescan prompte en realitat, facilitant axí la explotació de les fonts de riquesa ab que compta la vall de Sant Llorenç, y d' una manera especial en l' aprofitament de la força hydràulica, avuy quasi improductiva.

Los districtes municipals vehints són: Pedra y Coma al N.; Guixers al E.; Navés al S. y al O. Odén.

Consta de 165 edificis agrupats, 8 fora de la vila y 7 escampats, ab una població total de 769 habitants de fet y 779 de dret.

En la relació del any 1831 apareix ab 650 ànimes en lo Corregiment de Cervera y senyoríu del duch de Cardona.

La parroquia dedicada a Sant Llorenç es de terme y cap d' arxiprestat (227) en la diòcessis de Solsona. Celebra festa lo día 15 d' Agost. Hi ha, ademés, la capella de la Pietat; la del Hospital va esser erigida a Sant Francesch Xavier; ermites de Sant Cerní, Santa Creu y Sant Llehí, y de dita parroquia depenja lo conegut santuari de la Mare de Déu de Lort.

Produeix grà, llegums, trumfes, mongetes y algunes pastures pera lo bestiar.

Celebra fires lo 2 de Febrer, 10 d' Agost y 25 de Novembre. Hi ha dos molins de farina, una serra y alguna fabricació de xoriços; també li havían donat molt renóm los texits de llana pera lo meteix país, coneguts per *piteus*. Dessota meteix de la vila hi ha un establiment fabril mogut per aygues del Cardener.

Hi ha escoles municipals de noys y de noyes; germanes de la Caritat y punt de guardia civil.

(227) Comprén les següents parroquies: Castelltort, E.; La Coma, A.; La Corriu, E. y ajuda de Vilacireres; Llinars, E.: Morunys, T.; La Pedra, E.; Sisquer o Cisquer, E.

La present vila era murada y tenía set torres en los set angles que formaba la població, ab cinch portals que li donaban entrada. L' any 1823, en ocasió d' haverla abandonada los seus habitants al acostar-se lo general Mina, aquest manà cremarla. Durant les guerres civils que se succehiren lo passat segle, sofrí grèus trastorns, especialment l' any 1836 ab lo setge del santuari de Lort, fortificat per los carlins y ahont se desenrrotllaren esgarrifoses escenes.

Clixé de Ll. Mª Vidal

Sant Llorenç de Morunys o dels Piteus.—Vista general

Lo monestir de Sant Llorenç lo trobàm unit l' any 1019 al de Sant Sadurní de Tabernoles, essent, per lo tant, de la orde de Sant Benet.

L' any 1078, Ermengol IV va ajuntar-lo ab lo de Sant Andréu de Tresponts, y l' any següent abdues cases foren unides a la de Ripoll.

Axó ha fet pensar an en Villanueva si tal vegada se tractaba de dos monestirs diferents ab una metexa advocació, per més que es de creure se referirà a un meteix, malgrat trobar-se documentació del primer en lo Seminari de la Sèu, provinent del de Sant Sadurní, y del segón en lo de Ripoll.

De la comarca que des de los primers temps de la reconquesta era coneguda per Vall de Lort o Lord (Valle Lordensis), ja n' hem parlat en la descripció general del partit judicial y en la particular del districte de Navés y hem de constatar-la novament, perque ella ha donat nom al santuari de la

Mare de Déu de Lort (situat dalt d' un penyal a uns tres quarts d' hora de Sant Llorenç), que equivocadament s' ha vingut escrivint l' Hort, ab qual paraula no creyèm hi tinga res que veure.

Clixé de Joseph Colell

Sant Llorenç de Morunys.—Santuari de la Mare de Déu de Lort

L' any 992 ja apareix ab la forma adoptada, en una cessió a dit santuari referent, feta per los testamentaris de un tal Guifre, segons document anotat per lo P. Villanueva, confirmada per Ermengol IV y sa muller Azalaitis l' any 1068, en la que anomenan *ipsam rocam de Lurdo cum ipsa Baselica Sancte Marie* (228).

En 1587, segons escríu lo P. Camós, s' encarregaren del santuari los PP. de la orde de Predicadors, que hi continuaren durant lo primer terç del segle següent. A les derreríes del XIX s' hi havía establert una comunitat trapense.

La reconstrucció d' aquesta devota casa va ésser feta l' any 1870 per

---

(228) Ermengol IV, l' any 1067, concedí franqueses als habitants del *Valle Lordensis*, senyalant-li les següents afrontacions: «a parte orientis rivo de Clusa et descendit per Succinglos et vadit usque ad gradum de Terrariis et connectit se in collo de Montemajore et pervadit ad Silvam seminatam. A meridie namque affrontat in ecclesia Sancti Poncii et ascendit usque ad kanelas. Ad occiduum vero in Pugaltel et ascendit usque ad torrentem de Agrevoled et pervadit usque ad serram de Cordas. A plaga septentrionali affrontat in portum de Tuxen et ascendit usque ad collum de Prato de Albes et circuminiit ac descendit in Vivel de David».

Hi hagué també dintre de aquesta circumscripció una localitat ab igual nom, que per les rahons exposades en lo districte de Navés, podía coincidir ab Valldora. Pera major claretat en aquesra materia, hem de fer constar que en lo cens del any 1359, ve continuat *Vall de Lort* ab 33 fochs en la Veguería de Cervera.

Mossèn Esteve Monegal, encunyant-se ab tal motíu la medalla qual gravat re produhim (229).

En lo temple parroquial se venera una altra imatge que, per haver-se trobat en un collador a curta distancia de la vila, es titulada Mare de Déu dels

Clixé de Adolf Mas

Sant Llorenç de Morunys.—Fragment central del retaule en la capella de la Pietat

Colls (230). Lo séu altar barroch porta estampades les dates 1784 y 1789. Tot ell es un prodigi d' ornamentació, podent figurar entre los més notables exemplars que possehím d' aquell estil.

En los altars laterals, s' hi reconexen dos valiosos retaules gòtichs de la

(229) En lo revers consta lo nom dels pobles que comprén lo santuari, en la següent forma: Sant Llorenç de Morunys, Castelló, Pedra y Coma, Sisquer, Torrents, Busa, Les Cases, Besora. Navés, Corriu, Llinars, Castelltort, Lladurs, Olius, Timoneda, Canalda, Odén.

(230) No sabém per quin motíu lo nom de la advocació es en plural, en lloch de singular.

primera meytat del segle XV, y en la capella de la Pietat, edificada en un serradet fora de la població, n' hi ha un altre pintat per Francesch Solibes l' any 1480, segons nota d' en Pere Pagés en lo treball que s' esmenta en la secció bibliogràfica, tràsmesa per lo proprietari de dita capella senyor Rovira y Cabanes. En lo fragment que se representa en l' adjunt gravat, s' observa a banda y banda y en primer terme, dues imatges agenollades figurant lo matrimoni Piquer, quí fundà la capella y va fer construir lo retaule.

En la vall de Sant Llorenç hi abundan també les belleses naturals, y no es estrany tractant-se d' un territori tant montanyós com es lo que ocupa la nostra atenció; vers N. y NO. la serra de Port de Comte y Cap Querol, de 2,216 metres demunt lo nivell de la mar, permet esplayar la vista en una llarga extensió de la serralada pirynenca; per sol ixent s' esmuny lo Cardener, que arreplegant l' Ayguadevalls, trenca les serres de Bastets y la Mola per mitjorn, que li donan sortida per l' estret de Vall-llonga; desenrotllant-se un seguit de crestells cap a la Roca foradada vers ponent que cenyexen lo santuari de Lort, alsant-se més y més les serres demunt del camí de Solsona cap a Coll de Jou fins a trobar los derrers estrebs de les vessants pelades y calcinoses de la Bofia.

Districte electoral de Sèu d' Urgell.

Bibliografía. — Villanueva, en lo *Viaje literario á las iglesias de España.—Historia de Nuestra Señora de L' Hort,* per lo Dr. Corominas.—*Jardín de María,* per lo P. Camós.—*Excursió al Ripollés, alts Bergadà y Cardoner,* per Pere Pagès, en lo «Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya», any 1904.

Tiurana

Vila situada a la esquerra del Segre, entre aquest y la carretera de Lleyda a la Sèu, Puigcerdà y frontera francesa; a uns 20 kilòmetres de Solsona y 45 de Calaf, que es la estació de ferrocarril més propera en la vía del Nort y ab la qual està junyida per carretera passant per Ponts, ab servey públich de automóvils que se dirigexen a la Sèu. Com a termens vehints, té los districtes de Bacella al N. y E.; al S. lo de Ponts y al O. y N. la Baronía de Rialp.

Plan de Tiurana
Escala 1 : 5,000

Compta 471 habitants de fet y 493 de dret ab 135 edificis, dels quals, 92 d' agrupats, forman la població de Tiurana, 21 lo séu agregat de Miralpeix y los restants escampats dintre de la seva jurisdicció.

En lo cens de 1359, figuran en la Veguería de Lleyda, Tiurana ab 10 fochs y Miralpex ab 3. En la relació de 1831 constan en lo Corregiment de Cervera, Tiurana ab 175 ànimes y senyoríu del baró de Tiurana, duch de Híjar, y Miralpex, ab 25 y senyoríu de N. Puig y Franqueza.

Clixé de Adolf Mas

Tiurana.—Detall de la població

La parroquia, que es de entrada, correspòn al arxiprestat de Ponts, en la diòcessis de la Sèu d' Urgell ab la anexa de Cluella. Produheix grà, ví, oli, llegums, bones fruytes en la horta regada pêl Segre y pastures pera lo bestiar. Hi ha un molí de farina y dues prempses d' oli.

Dintre de la vila se conserva una bonica creu de terme.

Escola de noys y de noyes.

En l' enfeudació que féu lo rey D. Pere a D. Ermengol del comtat d' Urgell en 1278, se parla del castell de Tiurana.

Districte electoral de Solsona.

Torà

Vila situada al S. de la montanya de la Aguda, a la dreta del Llobregós, a uns 30 kilòmetres aproximadament de Solsona y 15 de Calaf, que es la estació més propera de la vía del Nort.

Afronta lo terme: per N., ab lo de Fontanet, que correspón a Llanera; al E., Castellfullit de Riubregós, en la provincia de Barcelona; al S., jurisdicció de Ivorra, y al O., de Biosca.

Consta de 931 habitants de fet y 972 de dret, ab un total de 310 edificis, dels quals n' hi han 13 al séu agregat la Aguda, 10 al arrabal de Casetes, 227 agrupats a Torà, 17 fóra de la vila y los restants escampats per la seva jurisdicció.

En lo cens de 1359, lo castell de Torà tenía 50 fochs en la Veguería de Cervera. En la relació de 1831, figuran Torà ab 749 ànimes y la Aguda ab 76 en lo Corregiment de dita Ciutat y jurisdicció del duch de Cardona.

La parroquia, dedicada a Sant Gil, es de terme y cap d' arxiprestat (231) en la diòcessis de Solsona. Celebra festes los díes 1 y 2 de Setembre. Lo Llobregós y Llanera regan la seva horta, que produheix bones fruytes y verdures. Les demés produccions consistexen en grans, llegums, ví, oli, y poques pastures pera lo bestiar.

Clixé de Ramón de Sagarra

Torà.—Vista general de la població

Té algún petit comerç y es una de les principals poblacions que se troban en la ribera del Llobregós. En mitg de allargada plaça ab algunes típiques construccions al cap de munt, hi ha la font pública. S' hi fabrica ayguardent

(231) Comprén les següents parroquies; Ardevol, A.; Biosca, T.; Castellfullit, A.; Claret, E.; Ivorra, A.; Lloverola, E.; Massoteres, A.; Pinós, A.; Sellent o Cellent, R.; Sellers o Cellers, E.; Palou de Torà, E., ab ajuda a Taltahull; Torà, T., ab ajuda de Fontanet; Vallferosa, A.

y texits. Té un molí fariner y tres prempses d' oli. Escola municipal de noys y de noyes y altre dirigit per germanes dominiques terciaries. Es punt de guardia civil y celebra fires lo derrer diumenge de Maig y lo 30 de Novembre. Mercat los divendres.

Torà.—Creu de terme

Hi ha a Torà una artística creu de terme. Se fà esment d'aquesta vila y de la Aguda, en la acta de consagració de la esglesia de Solsona del any 1163. Durant la guerra civil dels set anys, hi tingueren lloch importants fets d' armes. Lo día 7 d' Agost de 1835, fóu atacada sense resultat per l' exèrcit carlí comanat per Samsó. L' any següent, en la rodalía de la present localitat, se toparen les forces lliberals y carlines manades respectivament per Espoz y Mina y lo Baró de Eroles, y en 1837 va ésser atacada per Tristany, qui no logrà dominar-la en aquella ocasió, produint-li emprò grèu dany ab los repetits trets de canó.

Al NE. y a poca distancia de la vila, a les derreríes del segle XVII, va construir-se lo convent de Sant Antoni de Pàdua de la Orde Franciscana, en lo camp allavors nomenat de la Creu de Minort. Sembla que la vila havía fet vot de fundar un convent de Menors Observants, a qual efecte, en 14 d' Agost de 1694, concedí lo corresponent permís D.ª Catalina Antonia de Aragón y Sandobal, duquesa de Segorbe y de Cardona. No devía trigar-se gayre temps en començar les obres, puix que en lo dintell d' una porta s' hi llegeix la data

de 1697, per més que en altre lloch se troba la de 1747. Ni la esglesia ni los claustres, de prop de 23 metres de llarch, oferexen res de particular des de lo punt de vista artístich.

Varen néxer en aquesta vila, Joan y Rafel Nuix, en 1740 y 1741 respectivament. Abdòs entraren en la Companyía de Jesús y dels seus escrits ne fà un judici molt favorable lo Dr. Torres Amat en lo séu Diccionari de escriptors catalans. Entre les obres que dexà publicades lo primer, mereix especial esment la que imprimí a Leburn en 1783, titulada «Reflexiones imparciales sobre la humanidad de los españoles en Indias».

Districte electoral de Solsona.

Vilanova de la Aguda

Lloch en la conca y un xich apartat del Llobregós a uns 36 kilòmetres de Solsona y 34 de Calaf, que es la estació de ferrocarril més propera en la vía del Nort, atravessant lo séu terme per devant de Ribelles la carretera, ab servey públich d' automòvils que van a la Sèu. Té al N. y al O. Ponts; al E. Madrona y al S. Ribelles, corresponent al meteix municipi, que confronta al E. ab Sanahuja y al S. ab lo partit de Cervera, en termens de Florejachs y per Alsina al O. y Vilalta al S. ab lo de Balaguer en lo de Cabanabona. Lo districte se composa de 743 habitants ab 273 edificis, dels quals 18 corresponen a Alsina, 15 a Guardiola, 35 a Ribelles, 24 a Vilalta, 63 a Vilanova de la Aguda y los restants en lo Castell de la Aguda o les Agudes, Santa Perpètua y escampats per lo terme pera los serveys agrícols.

En lo cens de 1359, figura Ribelles ab 4 fochs en la Veguería de Cervera. L' any 1831 constan en lo Corregiment de Cervera, Vilanova de la Aguda ab 103 ànimes y senyoríu del marqués de Castellvell, Ribelles ab 76 y senyoríu de Durán y Bastero.

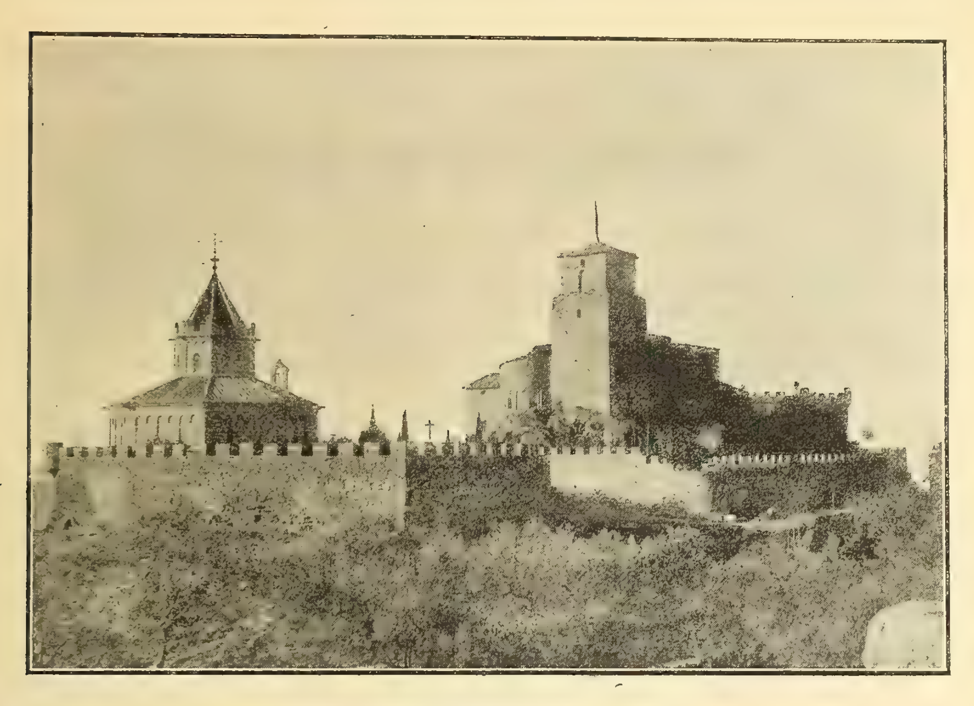
La parroquia de Vilanova es d' entrada en l' arxiprestat de Ponts y la de Ribelles de entrada en l' arxiprestat de Guissona ab tenencia a Vilalta, en la diòcessis de la Sèu.

Les produccions consistexen en grans, ví, oli y fruytes. S' hi fà carbó. Té un molí d' oli y altre de farina.

Escoles de noys y de noyes.

Lo que més crida la atenció en aquest districte, es lo castell y poble de Ribelles, en lo cim d' aquest turó a la dreta y a uns dos kilòmetres de la carretera de Calaf a Ponts. Al costat del camí que hi condueix, hi ha una creu de terme ab la següent llegenda: *Jacinto Planes me fecit 1632.* L' abside de la esglesia es romànica, de construcció senzilla, y serveix de campanar una antiga torre de defensa. Lo castell dels barons de Ribelles al séu costat y en-

voltant lo temple, ha sigut restaurat o millor dit edificat novament no fà pas gayres anys per los qui posseexen actualment los bens de la antiga familia de Ribelles. Del séu traçat y disposició ne donarà cabal idea lo fotogravat que

Ribelles.—Esglesia y castell restaurat

publicàm. La Baronía abarcaba ademés los poblats de Alsina, Guardiola y Vilalta, y entre los séus drets s' hi comptaba lo de patronat de la parroquia.

Son dignes de esmentar-se les obres modernament efectuades en la pexera y molí, en la metexa ribera del Llobregós, proprietat de dita casa.

Districte electoral de Solsona.

Partit judicial de Sort

Idea general.—Districtes municipals: Sort, Alins, Altròn, Areu, Aynet de Besán, Bahent, Enviny, Escaló, Espot, Estach, Estahon, Esterri d' Aneu, Esterri de Cardós, Ferrera, Gerri, Isil, Jou, Lladorre, Llavorsí, Llessuy, Montcortés, Montrós, Norís, Peramea, Pobleta de Bellvehí, Rialp, Ribera de Cardós, Son, Soriguera, Sorpe, Surp, Tirvia, Tor, Torre de Capdella, Unarre, Valencia d' Aneu.

Forman lo partit judicial de Sort, 36 districtes municipals, quals noms acabàm de transcriure, comprenent cada un de ells diferents agregats, que suman en total una població de 14,313 habitants de fet y 15,944 de dret.

Les seves afrontacions són: per N. ab lo districte de Viella o Vall d' Arán y França ab les crestes pyrinenques de per mitg; té al E. les Valls d' Andorra y lo partit judicial de la Sèu d' Urgell del que se trova separat per les serres que s' axecan entre les conques hidrogràfiques del Noguera Pallaresa y Segre; al S. topa ab la jurisdicció de Tremp en lo estret de Collegats y per ponent queda envoltat per lo partit derrerament esmentat.

Se troba inclòs dintre de la comarca pallaresa, per més que històricament, com veurèm al parlar de Tirvia y Rialp, algunes localitats havían format part del vescomtat de Castellbó. En la antiga nominació de *Pallars subirà* y *Pallars Jussà,* considerant lo Collegats com a ratlla divisoria d' un y altre, correspòn al primer; y en ell venen integrades altres subcomarques com la Vall de Cardós y Vall-Ferrera, ajuntades dessota de Tirvia y les Valls d' Aneu, comprensiva cada una de elles de les vessants dels respectíus ríus que les atravessan y que portan lo nom genèrich de Noguera. Un pich barrejades les altes riberes, tota la rodalía de pobles que miran a la vall principal y que tenen a Sort com a centre, es coneguda per Ribera de Sort, per més que en lo llenguatge usual s' acostuma donar més extensió a tal paraula. Vers nort y ponent, des de Rialp per amunt cap al Montseny, hi ha la vall d' Assua y al séu derrera, emprò donant aygues al Flamicell, s' extén la interessant vall de Capdella donant-se les mans ab la vall d' Espot (Pallaresa) y la vall de Bohí, que ja pertany al partit de Tremp en l' ayguavés del Ribagorçana.

A continuació de dita vall, ve la Ribera de la Pobleta y a Sudest d' aquesta, en la depressió que s' observa en l' estany de Montcortès que en-

PARTIT JUDICIAL DE SORT

A. Martín, editor. - Barcelona

cara desaygua al Flamicell, comença lo Plà de Corts, tenint la vila de Peramea com a més important en la vessant del Noguera Pallaresa, al indret de Gerri, ahont aquest ríu, debaix de la Ribera de Sort, forma una estreta vall que podèm conceptuar comença en l' engorjat del Comte, tancada al cap devall per los penyals del estret de Collegats.

Clixé de Lluis Miquel

Estany Gervé

Tota aquesta secció consta suficientment descrita en la part general, però no serà de més remarcar lo que més ressurt en lo séu accidental territori y al ensemps rectificar alguna equivocació que per error de caxa va aparèxer al ocuparnos del Noguera de Cardós y Vall-Ferrera.

Lo primer d' aquests dos ríus comença a formar-se en lo meteix poble de Tavascán, situat entre los dos importants brancals que l' originan. Devalla del costat del port de Lladorre lo més oriental, al que hi abocan los ayguavessos de les extenses comarcades del Salibarri, Broate, Besero y los estanys de Certascan y Naorte. L' altre brancal, més a ponent de Tavascán, ve per la banda del port de aquest nom, constituit per la sobrexida de diferents estanys com lo de Mariola y altres riberetes, entre les quals mereix esmentar-se la de la Roya de Mollàs per la dreta y la de Noarre per l' esquerra, que arreplega los estanys Garosos y Flamisella.

Entre abdues corrents, dessobre de Tavascán, s' axeca lo Montcauvo a 2,570 metres aproximadament sobre lo nivell de la mar, punt avançat de la carena que per dessobre de les Canaletes y canals de Noarre remonta fins a la frontera, envoltant lo Certascan, ahont ateny una altitut de 2,840 metres.

Des de Tavascán en avall, se trova a mà esquerra del Noguera de Cardós, Lladorre, Boldís Jussà Boldís Subirà, coneguts per los Boldisos, Ginestarre, Esterri de Cardós, Arrós y Casibrós. A la banda dreta hi ha Ayneto, Lleret, Lladrós, cases de Venante, Aynet de Cardós y Ribera de Cardós ab Surri al séu demunt. Dessobre de Ribera s' ajunta lo riberal de la vall d' Estahón, que ademés d' aquest poble, té a la dreta Anàs y a la esquerra Bonastarre. Seguint lo Noguera de Vall-Ferrera des de Areu, dexa a mà esquerra Norís y Tor en lo riberal del séu nom, en direcció d' Andorra; y al pèu de la ribera, Alins; y per mà dreta Aynet de Besan, Besan y Arahós. Abans d' ajuntar-se ab la de Cardós, sota les roques de Sant Miquel, apareix per mà esquerra, en situació enlayrada, Tirvia, cap d' aquestes comarques y de la Coma de Burch, quines vessants donan lloch al ríu Glorieta que, passant a sol ixent d' aquella vila, va a barrejar-se per l' esquerra ab los dos Nogueres de Cardós y Vall-Ferrera, ja reunits. Feta aquesta aclaració o adició, referint-nos á la secció d' Hidrografía en la part general, sols devèm afegir que lo Noguera Pallaresa ab los seus tributaris en ella descrits, rega lo partit judicial de Sort des de sobre d' Alós, després d' haver recorregut la vall de Montgarri, adscrita a la jurisdicció de Viella, fins que s' endinsa en l' estret de Collegats, ahont troba lo de Tremp. Comprén ademés lo partit que estudiàm, les altes valls del Flamicell, fins debaix de la Pobleta de Bellvehí, en que entra al terme de Senterada, que pertoca a Tremp igualment.

Ja hem manifestat en altre lloch lo gran nombre d' estanys que se troban en aquesta regió pirynenca, puix són poques les riberes d' alguna importancia que no síen alimentades per aquells grans depòsits, respecte dels quals s' han fet seriosos estudis pera aprofitar la força que podría desenrotllar-se mercés a la seva altitut. Figuran entre los més coneguts, los de Capdella, Vall d' Espot, los que abocan al ríu de la Bonaygua y com a principal l' estany Gervé, los d' Arreu y Ayroto en la vall d' Aneu; en la vall de Cardós los de Lladorre y Tavascan y en la Vall-Ferrera los de Sotllo. En molts d' aquests estanys y dels nomenats ríus, s' hi pescan sabroses truytes. L' estany de Montcortés correspòn ja a una çona molt més baxa, emprò, enclavat en les estrebacions pirynenques, entre lo Noguera Pallaresa y Flamicell, a quin ríu desaigua entre la Pobleta y Senterada.

En la Orografía se dóna nota detallada de les montanyes que se desenrotllan en dit territori, lo qual nos estalvía descriure-les novament, però hem de constatar la grandíssima importancia que tenen en la Orografía de Catalunya, per trobar-se en la present comarca los cims més enlayrats de la nostra regió en lo terme d' Áreu y pica de Sotllo, coneguda per Estats en alguna cartogra-

fía, qual altitut se-n puja a 3,141 metres sobre lo nivell de la mar (232). Apart d' aquest, varen escullir-se com a vèrtix pera la triangulació en aquest districte de Sort, la Coma de Rubió o Torreta del Orri, de 2,439'93 metres y lo Montseny, al costat Occidental, de 2,882'97 metres.

L' interés que desperta la orografía en lo partit judicial que estudiém, ademés de lo que dexém anotat, se deduheix de lo contingut en la part general, al descriure les «serres entre lo Segre y Noguera Pallaresa» fins que arriban prop del Boumort, quin cim, en lo municipi de Ortoneda, es de Tremp; «serres compreses entre lo Noguera Pallaresa y Garona y l' Ariege y Salat» fins que troba lo pich dels Tres Comtes, ahont comença la jurisdicció de Viella; «serres compreses entre la vall d' Arán y les vessants del Noguera Pallaresa» fins que ensopega les vessants del Noguera Ribagorçana demunt d' Espot, y finalment, lo macíu entre les valls de Capdella, Espot y Llessuy, ahont s' alçan pichs tant alterosos com lo Montseny, ja esmentat, y lo gran pich de Peguera, que se-n puja a 2,988 metres sobre lo nivell de la mar, y carena divisoria del Noguera Pallaresa y Flamicell fins al plà de Corts y serra de Peracals.

Clixé del Autor

La capta de les priores, per lo Roser de la Torre de Capdella

La altitut dels pobles varía entre 600 metres que té Gerri y 1,700 Rubió, que es lo més enlayrat de tota la provincia. De entre los pobles situats a la ribera, correspón la major altitut a Capdella, 1,465 metres, en lo Flamicell; Alós, 1,256, en lo Noguera Pallaresa; Espot, 1,307, en lo ríu del séu nom; Tavascan, 1,090, en la vall de Cardós, y Areu, 1,279, en la Vall-Ferrera.

La comunicació a travers dels grans macíus montanyosos, se fà per ports y colls, quals altituts de 2,000 y 2,600 metres, moltes vegades no poden salvar-se al pich del hivern a causa de les neus. A la Vall-Ferrera son molt cone-

(232) L' Institut Geogràfich y Estadístich de Madrid, li dóna 3,114'88 metres, emprò s' ha de tenir en compte que no establí la senyal geodèsica en lo cim més alt.

guts lo port Negre, que des de Alins per Norís y Tor, comunica ab Andorra; los que donan pas a França, com lo de Boet, que també s' anomena d' Areu; des de la vall de Cardós, los de Llodorre y Tavascan; des de la vall d' Unarre, lo de Cervi; y vall d' Aneu amunt des de Alós, lo de Salàu, per ahont ha de tenir sortida lo progectat ferrocarril del Noguera-Pallaresa. Des de Esterri a la Vall d' Arán, lo port de la Bonaygua, de 2,072 metres; per Espot cap a la Ribera de Sant Nicoláu, en la vall de Bohí, lo portarró d' Espot y cap a dita vall des de Capdella, lo coll o port de Rus, que arriba a 2,600 metres. Entre Capdella y Llessuy lo coll de Triador, que passa de 2,100 metres al peu del Montseny; de Sort a la Sèu, lo coll del Cantó y tants altres que fan molt penoses les comunicacions entre comarques que ab tot y ésser vehines, se necessiten jornades enteres pera traslladar-se de la una a l' altra.

La carretera de Balaguer a Tremp y frontera francesa que passant per Gerri, Sort, Rialp, Llavorsí, Escaló y Esterri s' ha de desviar cap a la Vall d' Arán per lo port de la Bonaygua, actualment sols arriba a Gerri, y si bé continúa lo transit rodat fins a Sort, es mólt dificultós sinó impossible en temps revolt, puix hi faltan los ponts y l' afirmat està per fer en molts llochs. Es veritat que hi han alguns altres fragments construits més amunt, emprò com que manca ajuntar-los, es com si no hi fossin y los temporals se cuydan de malmetre lo començat. Des de Llavorsi cap a la vall de Cardós varen explanar-se un parell o tres de kilòmetres, suspenent-se los trevalls no sabèm per quin motíu; avuy, en prou feyna se coneix que per aquell camí s' hagués traçat una carretera. Quan varem començar a escriure lo present estudi en Octubre de 1907, que coincidí ab los ayguats de trist recort pera tota Catalunya, creguerem que s' hauría donat gran impuls a les obres públiques de que tan necessitat se troba aquest país, donant axí una satisfacció a les justificades quexes que exiren de tots los pobles. Han transcorregut dos anys y per lo que al nostre partit se refereix, tot continúa de igual manera ab la trista prerrogativa de figurar entre los més desatesos de Catalunya. Nos sembla es arribada la hora de que per qui correspongui se repari l' oblit en que fins ara se l' ha tingut. La carretera ja nomenada, ab un brancal des de Llavorsí cap a les valls de Cardós y Vall-Ferrera y un altre que des de Gerri, per lo plà de Corts, vagi a trobar a la Pobleta de Bellvehí, la que s' haurà de construhir Flamicell amunt des de la Pobla y Senterada, són de imprescindible necessitat. Lo ferrocarril del Noguera Pallaresa haurà de tenir estació a Gerri, Sort, Rialp, Llavorsí, Escaló y Esterri d' Aneu.

De la comparació de les altituts apuntades resulta que les produccions generals corresponen a les de les regions montanyoses, essent lo primer factor econòmich, la recría de lo bestiar pera lo quin hi han bons pasturatjes en les serres y extensos prats a la vora dels ríus. S' hi cull tota mena de grà, llegums, trumfes, verdures y fruyta, com nous, pomes, etc. La çona del cep y del oliver, queda reduida des de Sort en avall y té mólt poca importancia comparat

ab lo demés del partit. La riquesa forestal es encara d' alguna consideració en certs endrets, malgrat la forma despietada com s' han arrasat algunes boscuries, especialment quan funcionaban les fargues. Actualment beneficia una companyía extrangera lo bosch de Bonabé, en lo terme de Isil. D' anys ensà se ve parlant mólt d' explotació dels boschs, que sortosament s' han conservat en algunes montanyes y que constitueix lo séu més vell ornament, apart del bé immens que reportan a la comunitat per les rahòns que tením exposades en la descripció de la provincia. Res tindríam que dir, si se tractés d' una explotació ordenada, però com que no es aquest lo propòsit de les grans empreses, sinó trauren lo major profit en lo menys temps possible, nos creyèm en conciencia obligats a cridar la atenció dels pobles pera que no 's dexen sorpendre per falagueres promeses, que en definitiva haurían d' ésser ruinoses pera lo país. La extracció de la fusta se fà actualment aprofitant les corrents fluvials, per mija de rays passant succesivament del Noguera Pallaresa al Segre y al Ebre.

Les velles costums s' havían conservat bastant en la nostra comarca, per més que d' uns anys ensà, s' han anat modificant. Hi han influit en axò per una part, les modernes corrents que han arribat fins al més amagat llogaret; per altra, la activa relació mantinguda ab lo Mitgdía de França, vers quines regions emigran no pochs pallaresos durant l' hivern, conseguint ab lo séu treball un estalvi que no haurían pogut arreplegar sinó s' haguessin mogut de casa. En les fires, mercats y sobre tot en festes majors, es ahont pot apreciarse millor lo caràcter dels soferts montanyenchs. La nota més típica de les festes es lo ball popular que, ab tot y ésser tan escayent, la fadrinalla no li porta gayre afecte. N' hi han de caràcter general com lo ball plà, la esquerrana, lo contrapàs y la pila, etc., y de particulars o propris com la morisca de Gerri (233). La capta per les priores y la plega, per los fadrins, acostuma ferse al mitgdía. La *cambra*, es una vera institució en la majoría dels pobles mentres dura la festa: la coca y lo ví se dóna a discreció a tothom que s' hi presenti pagant-se del fondo comú; per axò se-n díu també la *comuna*.

De lo apuntat se dedueix que no es possible lo desenrotllament del séu comerç limitat a les necessitats de la comarca, ni hi ha manera d' establir-hi grans industries per la dificultat de la exportació de les produccions. Hi ha a Rialp dues fàbriques de filats y texits y altre de filats a Tirvia ahont se treballa part de la llana que se fà en lo meteix país; sal elaborada a Gerri y s' havían explotat algunes menes com les de coure de la Torre de Capdella, quals treballs s' hagueren de suspendre anys endarrera. La industria extractiva va ésser realment important en lo passat segle fins per allà l' any 1874. Les

---

(233) Mossen Vicens Bosch té publicada una bonica colecció d' aquests balls en lo «Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya», del any 1907. Dit treball va ésser premiat en la Festa de la Música Catalana del any 1906. Enrich Vigo, ne té escrits un bon aplech en la metexa Revista corresponent al any 1909

fargues a la catalana que existían a Riumadríu, Llavorsí y Alins donaban una quantitat considerable de ferre, que s' exportaba per tota Catalunya y part d' Aragò (234).

Hi han aygues ferruginoses en la Vall-Ferrera, Vilamur, Pobellar, Espuy, Isil, Vall d' Espot. En aquesta derrera, Isil y térme de Lladorre se n' hi troban també de sulfuroses.

En lo més amagat de les boscuries pyrinenques encara hi nían los óssos, vejents-hi axí meteix trascar per aquelles alteroses serres los isarts o cabrirols y volar-hi galls selvatges. També hi ha aparegut algún que altre porch cinglar.

Tenen mólt renóm entre los pallaresos les fires que se celebran a Sort, Tirvia, Esterri d' Aneu y Pobleta de Bellvehí.

Registre de la proprietat de tercera classe. Hi ha demarcades notaríes a Sort, Tirvia y Esterri d' Aneu.

Junt ab Viella forma districte electoral pera diputats a Corts.

Sort

Vila situada a uns 700 metres d' altitut sobre lo nivell de la mar; a la dreta del Noguera Pallaresa, que passa fregant les seves cases esgrahonades fins al repèu del serrat que corona lo castell de la casa de Pallars. Les runes d' aquesta mansió senyorial poden contemplar-se encara, puix que en part, los vells murs, servexen de tanca al cementiri enclavat en lo séu recinte. Dista 127 kilòmetres de Tàrrega, que es la estació de ferrocarril més propera, ab servey de carruatges fins a Gerri (carretera ab construcció) y des de dita vila servey d' automòvils, passant per la Pobla de Segur, Tremp, Artesa de Segre y Agramunt.

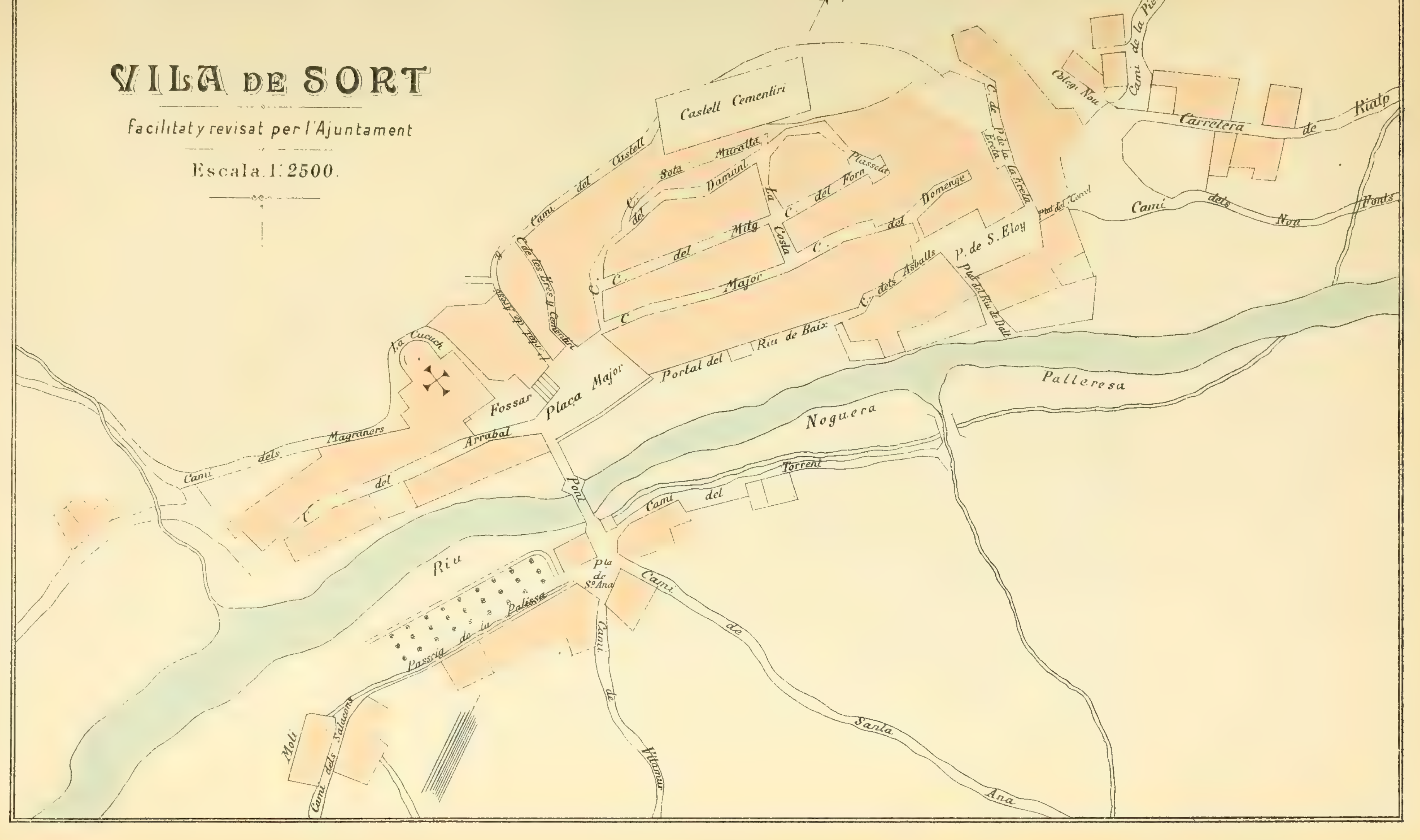

Lo districte municipal afronta al N. ab lo de Rialp y part del d' Enviny, mitjansant la Bastida; al E. y S. ab lo de Soriguera per Vilamur y al O. lo meteix d' Enviny.

Segons lo cens derrerament efectuat, hi ha en lo térme de Sort 296 edificis ab 946 habitants de fet y igual nombre de dret, repartits en la següent forma: Sort, 214 ab 823 habitants; La Bastida, 37 ab 56; Bresuy, 10 ab 32; Pernuy, 10 ab 35, havent-hi altres 25 cases y alberchs escampats. Per lo que a Sort se refereix, creyèm fundadament que lo cens peca de massa curt y que pot posar-se la seva població en més de mil ànimes.

---

(234) Segons nota obtinguda a Alins, les tres fargues que hi havía en aquell poble, fabricaban anyalment uns 9,000 quintars de dit metall. La mena donaba un 33 %, emprò se creu que era doble lo que contenía.

A. MARTIN Editor-Barcelona.

La parroquia, dedicada a Sant Felíu, es de terme y cap d' arxiprestat (235) en la diòcessis de la Sèu d' Urgell. Celebra la festa major los díes 8, 9 y 10 de Setembre.

L' any 1831, figuran en lo Corregiment de Talarn, Sort ab 990 habitants y senyoríu del marquès de Pallars; La Bastida ab 136 y senyoríu del marquès de Pallars y vescomte de Vilamur.

Clixé de Lluis Mariân Vidal

Sort.—Vista parcial

A causa de trobar-se la vila comprimida entre la montanya y lo Noguera Pallaresa, lo caseríu se veu allargat paralelament a la ribera, produhint un bon efecte la seva campinya, sempre verdejant, encara que sía d' horitzò un xich limitada per les alteroses serres que l' envoltan.

L' interior de la localitat està constituit per carrers excesivament estrets, ab la placeta de Sant Eloy a la part extrema que dóna sortida al camí de Rialp y la plaça Major en lo lloch d' intersecció del vell recinte ab l' arrabal.

(235) L' arxiprestat de Sort comprèn les següents parroquies: Sort, T.; Altròn, R. 1.ª; Arcalís, E.; Bastida de Sort, R. 2.ª; Caregue, E.; Enviny, R. 1.ª, Estach, E. ab tenencia a Mencuy; Llagunes, E. ab tenencia a Rubió; Llessuy, A.; Malmercat, E. ab tenencia a Tornafort; Montardit, E.. de la que depenjan los Hostals; Montanartró, E. ab tenencia a Riumadríu; Olp, R. 1.ª; Pujalt, R. 2.ª; Rialp, A.; Rodés, R. 2.ª ab tenencia a Sant Romà; Roní, E., Seurí, R. 1.ª; Sorre, R. 2.ª, Surp, R. 2.ª y Vilamur, E.

Aquest es lo punt més típich y lo més animat de la població, puix té vistes al ríu, en lo que hi ha una palanca de fusta en lo camí de la Sèu y comunica també ab lo passeig nomenat la Palissa, que es vora l' areny, a la esquerra del Noguera. Demunt d' alta esgrahonada se repara lo temple parroquial ab lo campanar surmontat per esbelta agulla coberta de piçarra.

La carretera de Balaguer a Tremp y frontera francesa per la Vall d' Aràn, ha restat estacionada a Sort y encara manca bastant pera quedar llesta des de Gerri, emprò l' estat actual de les obres permet lo transit rodat, que no se efectúa d' allí en amunt.

La travessía de dita carretera, degut a la especial situació de la localitat, es un veritable problema de difícil solució. Si se dirigeix pêl centre, les indemnisacions que s' haurían de produhir són considerables, perque s' ha d' arrasar part del arrabal y del carrer major y si se li dóna sortida per sol ponent, extramurs de la vila, aquesta resulta altament perjudicada.

Segons nota que tením a la vista, un ilustrat enginyer de la provincia ideà la desviació del Noguera, apartant-lo de les cases pera que quedessen aquestes defensades contra la amenaçadora corrent fluvial y al ensemps poder-se aprofitar una important partida de terra malhauradament convertida avuy en pedregal. Si aquest bell ideal obtingués pràctica realisació, lo que avuy es llit del ríu, podría convertir-se en ferma carretera y bonich passeig, beneficiant axí la capital pallaresa que, ab tot y portar lo nom de *Sort,* es digna de millor ventura.

Com a cap de comarca, hi ha bastants establiments oberts ahont van a provehir los pobles dels encontorns, vegent-se mólt concorreguts los mercats que hi tenen lloch los dimars de cada setmana y les fires de 24 de Janer y 8, 9 y 10 de Novembre. També ne té una de senyalada pera lo día 8 de Setembre.

Es punt de guardia civil, ab residencia d' un tinent. Té administració de corrèus; estació telegràfica; escoles municipals de noys y de noyes.

Hi han dos molins fariners y la illuminació pública es elèctrica. Aygua conduhida a la font pública que-s troba a la plaça Major.

Les produccions són les generals del partit, consistents en blat, llegums, verdures y bones herbes pera lo bestiar que s' hi cría.

Té una Notaría demarcada. Lo Registre de la proprietat es de tercera classe.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació que han de compendre lo catàlech d' aquesta provincia, aparexen la Costa Negra, de Sort, ab 140 hectàrees, Tres Comuns, de Sort, Rialp y Roní, ab 1,404 hectàrees y les Roques, de La Bastida, ab 1,150 hectàrees de cabuda total.

Forma districte electoral ab Viella.

Notes històriques. — S' ha dit y s' ha escrit repetides vegades, que la població de Sort correspòn a la antigua de Vilamflor, devent la seva fundació a haver aquesta desaparescut en los segles mitgevals, traslladant-se los seus

habitants al lloch ahont se troba actualment. S' ha suposat també que lo nom de Sort li ha pervingut per haver confiat a la *sort* lo punt ahont devían edificar-se les noves cases o bé per haver sigut bastides en les *assorts* u hortes que eran de Vilamflor.

D. Agustí Coy, en la obra continuada en la nota bibliogràfica, demostra la coexistencia de les dues poblacions abans y en plè segle XIV ab lo qual queda provada lo infundada d' aquella suposició. Vilamflor era a unes dues hores a solixent en la Costa Negra y de ella ne tením noves des de lo segle XI fins al segle XVII, puix que en los comptes del marquesat de Pallars, del any 1634, segons testimoni de dit autor, se pagava l' arrendament per Sort y Vilamflor; axò vol dir que se considerava com dependent de Sort. A derrers del segle XVIII estava completament arruinat aquell petit lloch.

Clixé del Autor

Sort.—Castell dels comtes de Pallars

Per altra part, no escasseja la documentació que a Sort fà referencia, posant de relléu la importancia que havía obtingut y la alta significació que tenía en lo comtat de Pallars.

Segons document publicat en la «Marca Hispànica», l' any 1069, lo comte Ramón y sa muller Valencia ab lo séu fill Pere, confirmaren la donació de la vila de *Sabort*, en lo Pallars, feta a la esglesia de la Sèu d' Urgell per la comtessa Ermesindis. En la Butlla de Urbà II, pro Urgellensis ecclesia, del any 1099, se fà esment de la vila de *Saort* que segurament se referirà a la que vením historiant. En 1064, sembla va ésser saquejada ab motíu de les diferencies hagudes entre los dos comtes de Pallars, Artal y Ramón.

En 1281, lo comte Roger prestà reconexement a D. Pere d' Aragó entre altres, del castell de Sort, per los danys ocasionats al rey durant la guerra que li feren los nobles.

La comtessa D.ª Sibila, cedí lo domini directe de Sort y lo séu castell en 1297 al rey D. Jaume II d' Aragó, qui se creu havía passat per la vila al intervenir en les rahons entre lo comte Huch y lo de Comenge; y des de dit castell, ab data 10 d' Agost de 1451, lo comte Huch de Pallars fà a saber als concellers de Barcelona la mort del séu pare, ocorreguda a Pallerols dos díes abans. Al poch temps, les diferencies entre Joan II y los seus subdits, se traduhíren en oberta lluyta, essent lo comte Huch lo capitost d' aquella revolta. Mes avant, en lo regnat de Ferràn II, esclatà nova guerra, motivant la anexió del Comtat a la Casa de Cardona, com dihèm més endevant, que es quant va crear-se lo marquesat de Pallars. La intervenció de Sort y lo séu castell en aquests fets es ben manifesta y si s' havía considerat capital del comtat, des de allavors ençà fóu lo cap de dit marquesat, ahont residí lo Procurador jurisdiccional y governador que hi tenía la Casa de Cardona, de la que obtingué valiosos privilegis.

Aquestes guerres degueren ocasionar grans perjudicis al castell de Sort, que segurament va reparar la casa de Cardona al pendre possessió del Marquesat. Per més que en lo dovellat del portal d' entrada, de cara a solixent, no s' hi veja cap escut ni data que ho comprove, ve en part a confirmar-ho lo séu estil arquitectònich d' acort ab les construccions obrades en aquell període y en lo començament del segle XVI. En lo gran pany de paret dessobre la porta, poden observar-se encara dos esbelts finestrals gòtichs, havent desaparegut les dues columnetes que aguantavan los lobulats de quiscún de ells (236). La part més antiga, quals torrellons reproduhím en l' adjunt gravat, se repara al costat que mira a mitjorn de la primerament descrita, continuant los murs vers ponent. En la primera meytat del segle XVII, s' hi féu una petita reparació en les cisternes; se sab que en aquell temps servía de presó, emprò s' ignora quan fóu completament abandonat. En 1842, lo cedí lo duch de Medinaceli pera poder-s' hi establir en lo séu clòs, lo fossar de la vila.

Lo meteix any, durant la fira, va caure lo pont de pedra, essent sustituit per altre de fusta que comunica ab lo camí de Vilamur, Santa Agna y bonich passeig de la Palissa a la vora del ríu.

La concessió del mercat data del 26 de Març de 1818.

Res dirèm de les passades lluytes civils per ésser de sobres recordades,

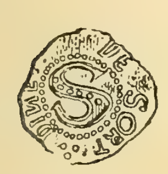
---

(236) Aquest detall no pot apreciar-se tant bé en lo que dóna més al Nort per haver-se fet servir la seva pedra pera construir-se la font pública en la plaça major. Si bé es digna de llohança la conducció de l' aygua al interior de la vila, es mólt reprovable que se fassi servir de pedrera un monument que los bons fills de Sort y en particular les autoritats haurían d' ésser los primers en procurar la seva conservació.

però si que nos creyèm obligats a consignar que ab motíu de la derrera y havent suspès les classes lo Seminari de la Sèu, se reuniren alguns professors y escolars en la present localitat podent continuar los estudis en la casa que des de allavors va conèxer-se per lo *Colegi,* qual capella fóu dedicada a la Puríssima.

Altra prova de la importancia que havía obtingut la nostra vila, es lo fet d' haver encunyat moneda, quals exemplars publicats en la obra de Mossèn Coy, nos donà a conèxer junt ab altres de la terra pallaresa, D. Mariàn Pano l' any 1890, després d' haver-los descobert en la Colegiata de Graus. La primera recorda, en los caràcters de la seva inscripció *Diner de Sort,* lo gòtich del XVI. La segona pertany provablement al alçament de Catalunya en la guerra dels Segadors, y d' ella se-n conexen dos tipus que portan una *S* gran dintre d' un cèrcol de punts, resellada ab altre *s* més petita. Són de llautó, incuses.

Entre los fills que honoran la present vila, deu comptar-s' hi en primer lloch a *Sant Oth,* fill dels comtes de Pallars, Artal y Llucia, y bisbe de la Sèu d' Urgell des de 1095 1122. Hi ha qui creu que va néxer en lo castell de Valencia d' Aneu, mes del estudi fet per Mossèn Agustí Coy en la obra anotada al final d' aquest artícle, sembla deduhir-se que té més probabilitats d' haver sigut lo castell de Sort lo lloch de sa nexensa.

També es quasi segur, y axí ho creu lo referit autor, de que va néxer en aquesta vila, puix hi queda lo recort de la seva casa, *Joseph de Moragas,* l' hèroe de la guerra de Successió, qui, per lo séu afecte a Catalunya y directa intervenció en aquella guerra, fóu executat a Barcelona lo día 27 de Març del any 1715.

Lo Dr. *Joan Vidal,* Pvre., nasqué l' any 1829. Té una obra publicada sobre los *Cantars* y altra de oportunitat política en 1873, «La revolución filosófica, moral, religiosa y social, puesta al alcance de todos». Fóu rector de Suterranya, havent representat lo districte de Sort en les Corts Constituyents.

Bonaventura Agulló y Prats, se distingí en los estudis de llegislació hipotecaria, sobre qual materia té notables treballs publicats, havent arribat als primers llochs del escalafó en lo Cos de Registradors de la Proprietat. Va néxer l' any 1846. Fóu diputat per lo districte Sort-Viella y entre les diferentes comissions de que formà part, en 1903, ho era pera la redacció de les Bases d' una nova Lley Hipotecaria. De les seves publicacions sobressurten los escrits referents al crèdit territorial y a l' Acta Torrens.

L' esmentat autor parla també de la antigua familia qui porta lo nom de Sort y de la qual ne tením noves que se remontan al segle XIII. Benet Sort, qui porta igual cognom, fóu un dels assistents a les Corts de Montçó, celebrades l' any 1542.

NOTES HISTÓRIQUES DEL COMTAT DE PALLARS

La extensa comarca pallaresa, actualment repartida entre los districtes judicials de Sort y Tremp, es una de les més importants y que més interès despertan de les que integra Catalunya.

Al parlar del partit de Sort, ja hem fet notar la divisió entre *Pallars Subirà,* alt Pallars o la montanya com vulgarment se l' anomena, y lo *Pallars Jussà,* baix Pallars, conegut també per la Conca, que correspòn a la jurisdicció de Tremp.

Los engorjats de Collegats, en lo Noguera Pallaresa y lo Congost d' Erinyà en lo Flamicell, constituexen la divisoria de abdues sub-comarques, nomenant-se a la ribera del primer ríu, la montanya Gran y a la del segón y fins a les valls tributaries de la esquerra del Ribagorçana, que ja són igualment de Tremp, la montanya Xica.

Considerat l' alt y baix Pallars, en conjunt es recorregut per lo Noguera Pallaresa de N. a S. des de la vall de Montgarri fins als Terradets al atravessar la gran serralada del Montsech passant de 125 kilòmetres de llargaría entre los punts esmentats.

La toponimia ofereix una particularitat ben remarcable en tota aquesta regió, fenòmen que se continúa més cap al Ribagorçana que no pas vers lo Segre y en les altres comarques catalanes. Molts són los noms de poble o comarcada que portan la doble *rr* entremitg de la paraula o la seva termenal es en *uy,* devent observar que abundan més a la part montanyana que en la terra baxa.

Com a exemple podèm anotar los següents: Arreu, Arrós (de Cardós), Bayarri, Berrós jussà y subirà, Biscarri, Bonastarre, Carreu, Corroncuy, Corronco de Durro, Escalarre, Esterri d' Aneu, Esterri de Cardós, Gerri, Ginestarre, Iguerri, Isabarre, Llaborre, Lladorre, Llastarre, Montgarri, Orrit, Sorre, Surri, Suterranya, Unarre, Salibarri, Noarre, Bayarri, Montiverri, etc.

Tenen termenal en *uy* Arastuy, Balastuy, Bernuy, Beranuy, Bretuy, Bressuy, Celluy, Censuy, Corroncuy, Espuy, Embonuy, Llessuy, Mencuy, Mentuy, Pernuy, Tendruy y Tercuy.

Tots aquest noms són tinguts per altres tantes fites que nos dexaren los pobles aborigens segons entenen erudits filòlechs, sense que s' haja pogut fins ara entreveure lo séu significat.

Respecte del nom de Pallars que porta la comarca, lo Dr. Balari (237), qui ha fet seriosos estudis en aquestes materies, se l' explica de la següent manera. Lo primer document que-n parla, es la acta de consagració de la Catedral de la Sèu del any 819, al donar compte de les parroquies existents en lo *comitatu paliarensis.* Descomposant aquesta paraula, trayent-li lo sufixe *ensis*

---

(237) Orígenes històricos de Cataluña.

que indica territori o regió com en *urgel-lensis* per exemple, nos queda la radical *paliar,* nom topogràfich que s' usaría en lo idioma del pahís en lo temps que fóu adoptada. Com a variant de *paliar* se troba també en vells documents la de *palear,* nom que donavan los llatins a la papada del bou o sía la pell que li penja del coll en avall fins dessota del pit. Lo *palear* pertany al meteix ordre de idees de *toçal* y *costa* y com aquestes, ab referencia al bou, donant-li significació topogràfica, podía ésser aplicada com a nom orogràfich en sentit de contrafort.

Sense admetre ni rebutjar avuy per avuy la tesis del Dr. Balari, per la nostra part devèm observar que havent-nos pervingut del *paliar* y *palear* les paraules pallars, pallers y pallerols, (que res tenen que veure ab la deesa Palas, ni menys ab la palla, com algú ha volgut suposar), de vegades no corresponen a la idea de contrafort, però si, que en la radical *pal* hi vé involucrada la idea de pedra. En lo curs de la present obra, nos hem ocupat dels *Pallers d' Aranyó* (238), nom donat a dues roques isolades que axí com pot ésser degut a la seva semblança a les palleres mirades de lluny, pot respondre a la idea abans apuntada. En la nostra metexa comarca, en los llachs de Capdella, se dóna lo nom de *Pallers d' Estany-Gento* a les roques escrostonades que dominan aquell estany; y a la banda del Ribagorçana, cap a Sopeyra, hi ha la *costa dels Pallers* (239).

Lo que hem dit al començar l' article del comtat d' Urgell, podèm aplicar-ho al de Pallars, ab millor motíu, puix són més incompletes les noves que de ell ne tením en los primers segles de la reconquesta. La documentació a ell referent fins al segle X, no s' ha subgectat fins ara a una crítica escrupulosa, per qual motíu presenten avuy caràcter dubtós certs documents que alguns escriptors han donat com a llegítims. Es per axò que les cronologíes dels comtes de Pallars, publicades, han d' ésser obgecte de notables rectificacions, sobre tot en lo període en que aparexen dos y tres comtes a la vegada firmant un meteix document.

En la acta de consagració de la catedral de la Sèu del any 819 se parla ja del comtat de Pallars, mes la seva existencia es d' abans d' aquella data y es provable que hagués constituit un estat poch menys que independent de tot altre senyoríu que s' extengué fins al Ribagorça, qual títol portaren també alguns comtes pallaresos.

En la segona meytat del segle VIII, aparexen los monestirs de Gerri (en lo Pallaresa) y Lavaix (en lo Ribagorçana) que tanta importancia varen atènyer

---

(238) Veja-s plana 377.

(239) Són nombrosos los llochs que portan lo nom de *Pal* y *Pala* en la nostra regió. *Pals* de Pedraforca s' anomenan també als dos *pollagons* o *pallagons* que caracterisan aquella serra demunt de Saldes; coll del *Pal;* font de la *Pala* (en lo portarró d' Espot); la *Pala* d' Arres a la vall d' Aràn, etc. Al ocupar-nos de Sort hem fet esment de la *Palissa,* passeig en lo meteix areny del ríu, qual nom pot-ser nos lo donarían los *palets,* nomenats en castellà *cantos rodados*, allí arramblats.

temps a venir; y en lo segle següent veyèm desenrotllar-s' hi la vida monacal en les cases novament fundades de Sant Esteve de *Petra Apilia,* en la vall d' Aneu, dessobre d' Esterri; Santa Grata a Senterada; Alahó en lo Ribagorçana (Osca); Sant Pere de Burgal (Escaló); Ovez o Oveix, prop de Rodés; y Vilanova *situs super flumen Nocariæ,* qual situació no hem pogut fixar. En lo segle X, florexen les cases de Sant Joan de Viu; Sant Pere de *Villasnica* o Vallanega, que se creu era a la vall d' Assua. Entrant lo segle XI, trobàm los de Sant Pere de Tercuy, entre la Conca y lo Ribagorçana; Santa María de Mur en la metexa Conca de Tremp. Venen en lo segle XII, Sant Miquel de Cellers, en l' estret dels Terradets; Sant Fruytós a Balastuy.

Al arribar los segles XI y XII, se coneix que adquirí gran preponderancia lo nostre comtat, a judicar per les belles obres romàniques que d' aquell período nos han quedat, com ho provan també les noves fundacions de monestirs y sobre tot los castells de Llordà y de Mur, en la Conca de Tremp.

Entre los monuments relligiosos val la pena de remarcar les esglesies, de la vall de Bohí ab los típichs campanars, havent de fer esment especial de la de Sant Climent de Tahull. En la vall d' Aneu, Sant Joan Isil, Isabarre, Alòs, Son, Santa María. Covet en la Conca; les famoses esglesies dels allavors reconstruits convents de Gerri, Escaló, Lavaix, Viu; y dintre del meteix ordre romànich, lo campanar de Ribera de Cardós; pintures murals tan interessants com les de Tahull y Bohí (en lo partit de Tremp), Sant Pere de Burgal, Santa María d' Aneu, Isabarre, Estahón, Esterri de Cardós y Ginestarre y les de la Abadía de Mur, prop del nomenat castell en la conca de Tremp y la antigua colegiata d' aquesta ciutat que conexèm per los pochs fragments que de ella restan, apart d' altres monuments que anirèm estudiant.

Entre los segles IX y X va tenir lloch en aquest comtat un fet sumament important, sobre lo qual no estàn gayre conformes los historiadors que de ell s' han ocupat: tal es la existencia del bisbat de Pallars. Lo P. Pasqual té feta una llarga disertació referent a la sèu pallaresa y preté que havía sigut Tremp lo punt de residencia, opinió que s' ha vist combatuda per crítichs tan afamats com lo P. Villanueva com dirêm al ocupar-nos d' aquella ciutat. Aquest derrer historiador, en lo séu «Viaje literario á las iglesias de España», admet lo concili celebrat a Fontcuberta l' any 911, acta que lo P. Masdéu considera apòcrifa no havent-se dit encara la derrera paraula sobre aquesta materia.

Lo nomenat concili fóu convocat per l' arquebisbe de Narbona dintre de la seva jurisdicció a instancies del bisbe d' Urgell Nantigís, qui se considerava perjudicat en los seus drets, puix que Adulf feya ja uns 23 anys que actuava com a bisbe en dit comtat. Com que la Esglesia de la Sèu, tenía adscrit lo territori pallarès, segons consta en la acta de consagració del any 819 de que hem fet esment, los PP. del concili de Fontcuberta se decantaren a favor de la nomenada esglesia, permetent emprò, que Adulf possehís lo bisbat de Pallars mentres durès la seva vida, reunint-se després de la seva mort ab lo d' Urgell·

No estàm ben segurs si axò se efectuà com s' havía decretat, al menys en tot lo comtat, puix veyèm continuar-se los bisbes Pallaresos en la Sèu de Roda, «que es tot lo més que pot pretendre lo P. Pasqual» díu en Villanueva en la obra abans anotada.

Al acabar lo segle X o en lo començament del XI, se dividí en dos comtats, lo de Pallars Subirà y lo de Pallars Jussà, com abans tením manifestat, y axí continuaren per tot lo segle XII, en que tornaren a juntar-se.

Ab la divisió del comtat, quedà lo Pallars subirà a Guillém, pare d' Artal y per lo tant avi de Sant Oth. Comprenía aquell, la part de la comarca de Sort y pobles de la banda de la vall de Bohí; y lo Pallars Jussà era del domini del comte Ramón, qui governava ademés la vall d' Aneu. Aquesta vall passà més endevant a la branca dels Artals a cambi de la vall de Bohí y altres pobles que foren englobats en lo senyoríu del Pallars Jussà en virtut de commutació feta en 1064 entre Artal y sa muller Llucia, ab Ramón y Valencia. Es mólt provable que aquests derrers y los seus succesors tinguessen la seva residencia a Mur, qual castell, junt ab altres de la Conca y de la part del Ribagorçana, foren donats per Arnàu Mir de Tost en virtut de testament otorgat en 1071, a sa filla Valencia, casada ab lo comte Ramón, quedant axís arrodonit l' estat pallarès en la baxa Conca. Aquests comtes fundaren, l' any 1069, lo cenobi de Mur, al que especialment afavorí lo séu fill Pere.

En lo segle XIII apareix la vida de la familia de Pallars, un xich accidentada, desenrotllant-s'hi importants fets que la historia no ha aclarit encara. L' entroncament ab la vehina casa de Comenge, la intervenció del comte Arnàu Roger en la coalició dels nobles contra lo rey d' Aragó ab les naturals conseqüencies, després d' haver caygut presoners a Balaguer, que en altre lloch esplicàm, y lo casament de dit comte ab la princesa grega Làscaris, són actes de gran trascendencia en lo comtat. La primogènita filla haguda d' aquest matrimoni, nomenada Sibilia, ignoràm per quin motíu no heredà lo comtat del pare, Arnàu Roger, sinó que a aquest li succehí lo séu germà o nebot Ramón Roger, mort sense successió en 1294. Allavors Arnàu de Hispania, de la casa de Comenge, pretenía possessionar-se del comtat de Pallars, entrant-hi ab gent armada, més lo rey Jaume II d' Aragò, qui amparava a la viuda y filles d' Arnàu Roger, va reconèxer per comtessa de Pallars a Sibilia, filla de la nomenada princesa Làscaris.

Lo comte de Foix, Roger Bernat, en garantía de la quantitat prestada a Blanca de Bellera, viuda de Ramón Roger, comte de Pallars, havía rebut, segons anota lo senyor Miret y Sans, los castells de Tirvia, Glorieta, Biure y Arestuy, que junt ab los de Vall-Ferrera, foren adscrits més endevant al vescomtat de Castellbó, formant lo *quarter* de Tirvia. Per més que Roger Bernat venía obligat a fer entrega de dits castells quan se li retornés la expressada quantitat, ho refusà en 1298, havent d' amparar lo propri rey d' Aragó a Blanca de Bellera devant de la expoliació de que era víctima, essent axò causa

de que lo comte de Foix intervingués a favor d' Arnàu d' Hispania en la guerra del Pallars.

Al començar lo séu govern Roger Bernat III, comte de Foix y vescomte de Castellbó (any 1265), havía adquirit la Vall-Ferrera, puix li cedí Ramón de Toralla pera disfrutar pro-indivís la possessió y los rédits, vegent-se en aquests actes l' intent ben declarat de la casa de Foix y Castellbó, de ficar-se en terra pallaresa com ho anà conseguint.

Sibilia va casar-se ab Huch de Mataplana al finalisar lo segle XIII, ab lo qui entra una nova niçaga en lo comtat de Pallars (240). Succehí lo séu fill Arnàu Roger, y mort aquest se disputaren lo comtat Ramón Roger y Roger Bernat, havent-se decidit per lo primer los àrbitres nomenats, que cediren lo honor de Mataplana al segón.

Roger Bernat, casà ab Sibilia de Berga. Per aquesta unió lo pago Bergadà passà a la casa de Pallars. Prengué possessió del comtat cap al any 1343 y en vida d' éll s' encarregà del govern lo séu fill Huch Roger, per los anys de 1350, havent estat uns quinze anys devant del comtat, fins que a la seva mort apareix lo séu fill Arnàu Roger. Aquest morí pròximament als tres anys, sense haver dexat fills. Va succehir-lo lo séu germà Huch Roger, qui governà lo comtat més de trenta anys, fins als començos del segle XV. Sembla que va estar casat ab Blanca de Foix y en segón matrimoni ab Iolant d' Orcau. Intervingué mólt directament en les disensions de la familia reyal d' Aragó, a la mort del rey D. Pere, essent un fidel servidor y acompayant de la viuda Sibila. Durant lo séu govern, se va veure pertorbada la pau del comtat ab motíu de la guerra promoguda per lo comte de Foix. Després de la seva mort, entrà en lo comtat lo séu fill Roger Bernat, qui governà fins per allà l' any 1424, havent-se trobat en lo setge de Nàpols, devant de fort exèrcit. Arnàu Roger, fill del comte abans nomenat, regí la terra pallaresa fins a la meytat de la xv^{a} centuria. Fóu nomenat virrey de Sicilia. Ab lo séu fill Huch Roger va extingir-se lo comtat en la forma que dihèm a continuació.

La idea des de temps acariciada per la casa de Foix y Castellbó, de penetrar en lo territori pallarès, la veyèm desenrotllar-se especialment durant lo govern dels dos derrers comtes, Arnàu Roger y Huch Roger.

Díu lo senyor Miret y Sans (241), que en la colecció Doat, (vol. 215) se vèu la aprovació donada per lo comte Joan I de Foix, en 27 de Maig de 1426, a la adquisició feta per los seus procuradors, dels castells y viles de Gerri y Bresca. En lo volúm 61 de la colecció de Camps, va anotar-se que dita venda, otorgada per l' abat Pasqual de Cuberes, se firmà lo 17 de Setembre

(240) Huch de Mataplana ab sa muller Sibil a y lo séu fill Arnàu Roger, otorgaren importants franqueses y llivertats a la Vall d' Aneu, contingudes en lo llibre de les Ordinacions, de que parlàm en l' article referent a Esterri.

(241) «Investigación histórica sobre el Vizcondado de Castellbó».

de 1428, y que lo expresat comte de Foix se obligà a crear a favor del monestir de Gerri una renda de 200 florins pera beneficis eclesiàstichs, devent entregar 2000 florins de capital. Com que dita venda perjudicava los drets senyorials del comte de Pallars, Arnàu Roger, va oposar-s'hi fins que, mitjansant una indemnisació, lo de Pallars aprovà lo contracte, lo día 6 d' Agost de 1435, firmant l' abat, en 15 del següent Octubre, la definitiva venda de la jurisdicció y imperi per preu de 1100 lliures barcelonines. En Novembre del meteix any, los estats del país de Foix, reunits a Pamiers, concediren al comte Joan I 4,000 escuts, pera la guerra contra lo de Pallars y al ensemps s' armava un exèrcit que entraría per lo port de Boet dirigint-se cap a Tirvia.

Altra adquisició mólt important de la casa de Foix en aquestes terres, fóu la de la vall d' Assua y Baronía de Rialp, en virtut de venda otorgada, en 25 de Juliol de 1435, per Jaume Bellera y preu de 10,000 florins. Los procuradors de Jaume de Bellera, senyor de la Baronía de Bellera, cediren al comte de Foix la alta justicia dels llochs de Carregue, Vilella, Vilanova y altres de la vall d' Assua. Nomenà procurador a Joan de Santa Coloma, pera que en nom de dit comte prengués possessió de la esmentada vall, del castell de Malavella y llochs del Tron, Rialp, Olp, Arestuy, Bíuze, Sant Romà y vall de Bayasca. No pogué allavors possessionar-se d' aquells llochs, puix no tenía lo consentiment del rey d' Aragó, senyor directe del Pallars, com tampoch havía pagat laudemi ni prestat lo corresponent homenatge, per quin motíu va ocupar-los lo subveguer del Pallars, retenint-los en poder del rey. Fins l' any 1460 no passaren al comte de Foix.

Lo derrer comte, Huch Roger, se distingí mólt particularment en les guerres de Catalunya contra Joan II, havent sigut nomenat capitost del exèrcit alçat per la Diputació. Acabada aquesta lluyta, no gayre satisfactoriament pera lo nostre comte, qui fóu excluit del perdó general otorgat per Joan II al capitular Barcelona, continuà la guerra en lo Pallars, y després d' una treva, se reproduhí en temps de Ferrán I de Catalunya y II de Castella, ab adversa sort pera lo comtat de Pallars, que va desaparèxer com a tal estat. Ja en 1488 lo comte de Cardona comanava los exèrcits que se dirigían contra Huch Roger, a qui no va poder sotsmetre may. Emprò essent impossible la resistencia contra la força que representava lo poder reyal, varen anar cayent un a un los castells pallaresos fins que arribaren al de Valencia d' Aneu, defensat per la valerosa comtessa Catarina d' Albert. Lo comte havía passat la frontera cercant un reforç que no pogué conseguir: allavors va ésser quan capitulà la comtessa (29 de Juny de 1491), imposant entre altres condicions, la de que si dintre un determinat temps lo comte se trobés més poderós que los oficials reyals pera sortir en campanya, no se entengués feta la entrega de la fortalesa; y que poguessen acullir-se a dites capitulacions los que defençaban los castells de Escaló y Gilaren. També va obtenir la confirmació de tots los privilegis, furs y immunitats y costums que s' observavan en la vall d' Aneu. Des-

prés de haver entregat la fortalesa, passà a França a reunir-se ab lo séu marit.

Lo 12 de Desembre se dictà sentencia declarant traydors als comtes de Pallars, essent-los confiscats tots los seus bens. En Abril del meteix any s' havía erigit lo títol de Marquesat de Pallars a favor de la casa de Cardona, declarada ducat, a la que se donà ademés, en 1506, la baronía d' Erill, resultant dels bens de Huch Roger, sa muller y la seva sogra Violant Albert.

Lo comte Huch continuà al servey del rey de França, y al conquerir-se, en 1503, lo castell Nou de Nàpols, va caure presoner, essent conduhit a Barcelona y d' aquí al castell de Xàtiva, ahont morí.

¡Trista coincidencia! La poderosa casa de Pallars a les derreríes del segle XV va caure en forma pareguda a la seva vehina d' Urgell en lo començament d' aquella centuria. Huch Roger y Jaume lo Desditxat, són pot ser les dues figures més semblants de la nostra historia gloriosa.

Diu lo senyor Botet y Sisó en lo séu tractat de Numismàtica, que no se té noticia documental de que los comtes de Pallars encunyessen moneda y no tindría res de particular que ho haguessen fet, com succehía en los comtats vehins. Segons en Miret y Sans, esmentat per dit autor, durant los segles IX, X y part del XI, les transaccions se feyan ab especie avaluada en moneda imaginaria o de compte; sous, unces, unciades, argenços, argençades y mancusos, *valentes* o *in rem valentem*, esmentats aquests derrers en 1051. Ademés de les transaccions fetes ab especie, que són les que més sovintejan, en los contractes del segle XI trobàm expressions que poden fer referencia a monedes efectives, com són: sous *grossos*, unces d' or *monete publice*, *novo* y *de Barchinona*, mancusos d' or *de valentia*, *auris ex moneta Barchinona* y *numos*. En lo segle XII s' hi afegexen les de sous y unces *de diners*, sous *acrimontensis* y morabatins. En lo segle XIII sous malgoresos y jaquesos, morabatins, morabatins *alfonsins*, y auris. En lo segle XIV predomina la moneda jaquesa.

L' encuny que publicàm, entén Botet y Sisó, que es una moneda que pot atribuir-se al segle XIV o XV. En l' anvers porta la inscripció *Comes Pallaresius* (petita corona) entre dos cercles de punts; al camp, creu alta ab les lletres H y R coronades distribuides una a cada costat del peu y, de les lletres per amunt, dintre de tres segments de cercle formats per dues línies ab un punt a la llur intersecció. Lo revers igual al anvers; les lletres de cada costat del peu semblan ésser RR. Poden atribuir-se, per lo tant, a Ramón Roger y millor a Huch Roger, qual govern coincidí ab les turbacions en temps de Joan II, que com hem vist, hi va tenir directa intervenció lo comte Huch y en quin període s' encunyà moneda en localitats que abans no-n tenían. Continúa dihent l' expressat escriptor que podría originar un dupte la confusió que s' observa (en l' exemplar conegut), en les RR. que podrían pendre-s per FF. gòtiques, en qual cas podría pensar-se si corres-

ponía a Ramón Folch de Cardona, empró aquest entrà en possessió del Pallars en 1491 ab lo títol de marquès y no de comte que porta la moneda de referencia.

Per altra part tením diferentes monedes encunyades en determinades localitats del comtat, com anotarem en lo séu lloch respectíu. Salat ne publica una de Talarn y derrerament D. Mariàn Pano, en lo «Butlletí de la Academia de la Historia» nos ne dona una nota detallada de les que s' encunyaren a Salars, Pobla de Segur, Sort, Vall d' Aneu y Escaló, descobertes per ell meteix en la colegiata de Graus. Fóra una de Sort, que recorda la època gòtica en los caràcters de la seva inscripció, les demés se creu varen encunyar-se durant la guerra dels Segadors, com ho feren moltes poblacions catalanes.

Bibliografía.—«Sort y Comarca Noguera y Pallaresa», per Agustí Coy, Pvre.—«Numismàtica de Urgel y Ribagorza», per Marian Pano, en lo «Butlletí de la Academia de la Historia» del any 1890.—Joaquin de Monner, Sort, en l' Album de Lleyda y sa provincia.—«Baronía y Pabordato de Mur y cronología de los Condes de Pallars», per Lluís de Cuenca.—Sampere y Miquel en la «Revista de Archivos y Bibliotecas».—J. Miret y Sans, «La princesa Làscaris.»—«El Noguera Pallaresa», tres articles ab ilustracions, per Ceferí Rocafort, en la revista «Cataluña» del any 1908.

Alins

Vila situada en un planell a la esquerra del Noguera de Vall-Ferrera, anomenat també d' Alins, després de haver-se-li ajuntat lo riberal que devalla de Tor y Norís. Altitut aproximada 1,025 metres sobre lo nivell de la mar. Axò solament ja indica que lo clima ha de ésser mólt fret al hivern, si bé se troba un xich resguardat per les altes serres que l' envoltan. Dista uns 17 kilòmetres de Llavorsí, ahont troba la carretera en construcció, axís que s' entra en la vall principal del Pallaresa y 14 kilòmetres més des de la derrera localitat a Sort pera ahont se comunica ab la estació de Tàrrega, que es la de que se serveix en la vía del Nort. Pera encaminar-se a Andorra se segueix per lo riberal de Norís y Tor, cap al port Negre, essent Pal lo primer poble que-s troba a uns 28 kilòmetres d' Alins. Tor es a uns 15 kilòmetres. Per anar a França, lo camí més dret es per la vall y port de Areu (242).

Lo terme afronta al N. ab los de Aynet de Cardós, havent-hi de per mitg una enlayrada serra que separa les dues riberes, y lo de Areu, a uns 5 kilòmetres aygues amunt, en quin camí se troba la romànica esglesia de Santa Maria en ruines, y una antiga farga enderrocada; al E. té lo de Norís y al S. y O. lo de Aynet de Besan, qual poble es a 4 kilòmetres aygues avall en la metexa Vall-Ferrera. Consta de 98 edificis reunits y 19 escampats pera los serveys agrí-

(242) Veja-s Areu.

cols, ab una població de 230 habitants de fet y 242 de dret. L' any 1831 tenía 130 ànimes en lo Corregiment de Talarn y lo senyoríu era reyalench.

La parroquia es d' ascens en l' arxiprestat de Tirvia y diòcessis de la Sèu d' Urgell. Celebra festa lo 24 de Juny. Hi han ademés dues ermites, dedicades a la Mare de Déu de Montserrat y a Sant Roch, trobant-se arruinada la de Sant Quirse a 15 minuts en un turó al S. de la vila. Entre Aynet y Alins hi ha una creu de terme.

Clixé de Lluis Marián Vidal

Alins.—Vista general ab lo puig d' Areu al demunt

Lo territori es montanyós, havent-hi algunes partides boscades. Vers sol ixent s' alça lo pich d' Alins a una altitut de 2,789 metres aproximadament sobre lo nivell de la mar. Les produccions consistexen en grans, llegums, trumfes y hortalices, aprofitant-se l' esmentat ríu pera regar la part de ribera. S' hi comptan uns 200 jornals de conrèu y pastures pera lo bestiar de tota mena que s' hi cría.

Hi havían hagut tres fargues de ferre que funcionaren fins per allà l' any 1874; actualment se troban enrunats los edificis (243). La mena s' extreya de la montanya Bosch de Virós, en lo terme d' Aynet de Besan.

---

(243) Veja-s plana 652.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació que han de compendre lo catàlech d' aquesta provincia, figuran en lo present districte Ubach y Solana, de 2,523 y 384 hectàrees respectivament de cabuda total.

Com tota la Vall-Ferrera, formava part del *Quarter* de Tirvia en lo Vescomtat de Castellbó y tenía 27 families al formar-se lo *Spill manifest* en 1519. La Vall-Ferrera sembla que era regida per un batlle general y quatre cònsols o *braços de cort* que per la diada de Sant Macià elegían lo consell de la vall. Diu lo *Spill* en la data esmentada, segons anotació d' En Miret y Sans, que Alins tenía dues parts; la una es la vila debaix en lo plà prop del Noguera, són cases sense muralla; la altra es la fortalesa la qual estava en la sumitat d' un toçalet, situada sobre roca. Era fortalesa mólt bona, les cases feyan muralla, emprò fóu esportellada y enderrocades torre y muralla per manament del Duch de Cardona, qui assetjà y cobrà dita fortalesa del poder dels gascons. Se parla de *Elíns,* ab altres pobles de la Vall-Ferrera, en la acta de consagració de la Catedral de la Sèu del any 819.

Pertocan a aquesta localitat escoles de abdós sexes. Hi ha una serradora y un molí de farina.

Es punt de guardia civil y durant l' hivern hi fan estada los carabiners de Tor.

Se parla d' Alins l' any 1163 en la Butlla de Alexandre III al monestir de Gerri, continuada en lo manuscrit Llobet.

En 1333 lo comte de Castellbó va rebre baix la seva protecció als habitants de Alins de Vall-Ferrera, donant-los seguretat pera llurs terres y bens. En cambi, aquells se obligaren a donar-li la quantitat de 2,500 sous barcelonins y una pensió anyal de 10 lliures, comprometent-se a seguir lo *sò* y *viafòs,* ab los de Vall-Ferrera allí ahont anés lo vescomte, excepció feta del bisbe d' Urgell.

Districte electoral de Sort.

Altròn

Lloch situat en lo fons d' una vall en les vessants de la dreta y bon troç apartat del Noguera Pallaresa, a uns 8 kilòmetres de Sort, per ahont se comunica ab la estació de Tàrrega, que es la més propera en la vía del Nort. Formava part del Vescomtat de Castellbó en lo *quarter* de Rialp y vall d' Assua. Altitut aproximada sobre lo nivell del mar 890 metres.

Afronta lo terme per N. ab lo de Escàs y Sorre; té al E. y S. Surp y Olp y al O. Saurí. Lo districte consta de 91 edificis ab 264 habitants de fet y 270 de dret, distribuits en la següent forma: Altròn, 43 edificis y 144 ànimes; Bernuy, 11 ab 36; Sorre, 26 ab 84 respectivament y ademés 11 cases y alberchs escampats. En lo cens de 1359 aparexen lo *loch del Torn* que segurament correspòn al actual Altròn, ab 9 fochs y Sorre, ab 6 en la sotsveguería de Pallars.

En la Butlla d' Alexandre III al monestir de Gerri del any 1163, més endevant esmentada, se parla de la esglesia de la Mare de Déu de Bernuy y d' Altròn. L' any 1831 figuran en lo Corregiment de Talarn, Altròn ab 195 habitats; Bernuy, ab 56 y Sorre ab 124. Lo senyoríu d' aquest corresponía al Marquès de Lió y lo dels dos primers al vescomte de Castellbó.

La parroquia de Altròn es rural 1.ª y la de Sorre rural 2.ª en l' arxiprestat de Sort y diòcessis de la Sèu d' Urgell.

Lo terrer es montanyós y se vèu atravessat per camins de ferradura, puix no consegueix la carretera fins a la ribera del Pallaresa entre Rialp y Sort, de quin mercat se servexen pera les seves transaccions. Les produccions consistexen en grans, llegums, patates y pastures. S' hi cría tota mena de bestiar.

En la venda que de la vall d' Assua y baronía de Rialp otorgà Jaume, senyor de la baronía de Bellera, a favor de Joan I de Foix, vescomte de Castellbó en 1435, hi venía comprès lo lloch *del Tron,* emprò com sía que s' hi presentés lo procurador del comte a pendre possessió dels llochs compresos en la venda sense haver obtingut autorisació del rey d' Aragó, senyor directe del Pallars, foren ocupats per lo subveguer d' aquest comtat y aquell no pogué obtenir-los fins l' any 1460.

Hi ha escola de abdós sexes y un molí fariner.

Districte electoral de Sort.

Areu

Lloch situat a 1,279 metres aproximadament sobre lo nivell de la mar, a la vora dreta del Noguera que per la Vall-Ferrera baxa a ajuntar-se ab lo de la vall de Cardós, dessota de Tirvia y plegats desayguan al Noguera Pallaresa, devant de Llavorsí, de quin punt dista uns 22 kilòmetres y 14 més per la carretera, en construcció, fins a Sort, d' ahont se comunica ab Tàrrega, que es la estació de ferrocarril de que se serveix. Pera dirigir-se a França se segueix ríu amunt prop de dues hores remontant després lo port d' Areu o de Boet. S' hi comptan uns 22 kilòmetres fins a la frontera y 28 més fins a Auzat, primera població francesa, a 2 kilòmetres de Vicdesòs y 14 de Tarascon, que es la més propera estació de ferrocarril. Fins al cap del port, lo camí de ferradura es bastant passable, ab pujada més o menys suàu, emprò mólt sobtada la devallada vers França. Lo camí millora axís que se troban algunes bordes 10 kilòmetres abans d' Auzat y més encara des de lo caseríu de March, a 5 kilòmetres de dita població (244).

Afronta lo terme per N. ab territori francès, mitjansant la carena pyrinen-

ca; té al E. los de Norís y Tor; al S. en la metexa ribera lo de Alins a uns 5 kilòmetres y al O. los de Esterri de Cardós y Boldís, ab la serra de Tudela de per mitg.

Consta de 112 edificis y 38 de escampats formant diferentes bordes, ab una població total de 215 habitants de fet y 274 de dret. En la relació de 1831 apareix ab 197 ànimes en lo Corregiment de Talarn y lo senyoríu era reyalench. La parroquia es de entrada en l' arxiprestat de Tirvia y diòcessis de la Sèu y celebra festa lo día primer d' Agost per Sant Felíu. De la Mare de Déu de la Torre, en ella venerada, ne parla lo P. Camós.

Les produccions consistexen en grans, llegums, trumfes y abundoses y bones pastures pera lo bestiar de tota mena que hi portan a péxer durant l' istíu y algunes partides boscades.

S' hi troban aygues ferruginoses y mena com en tota la Vall-Ferrera d' ahont li vé lo nom. Va explotar-se aquesta industria fins al derrer terç del passat segle, lo qual proporcionava profitosos rendiments a aquest poble y demés de la comarca mentres funcionaren les fargues com la que se troba al peu del riu devant de la enrunada capella romànica de Santa María, en lo camí d' Alins.

Hi correspòn una escola municipal y com a lloch frontaler, es punt de carabiners. Té un molí fariner.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació, figuran la Ubaga y Solana, d' aquest districte, ab 7,750 hectàrees de cabuda total.

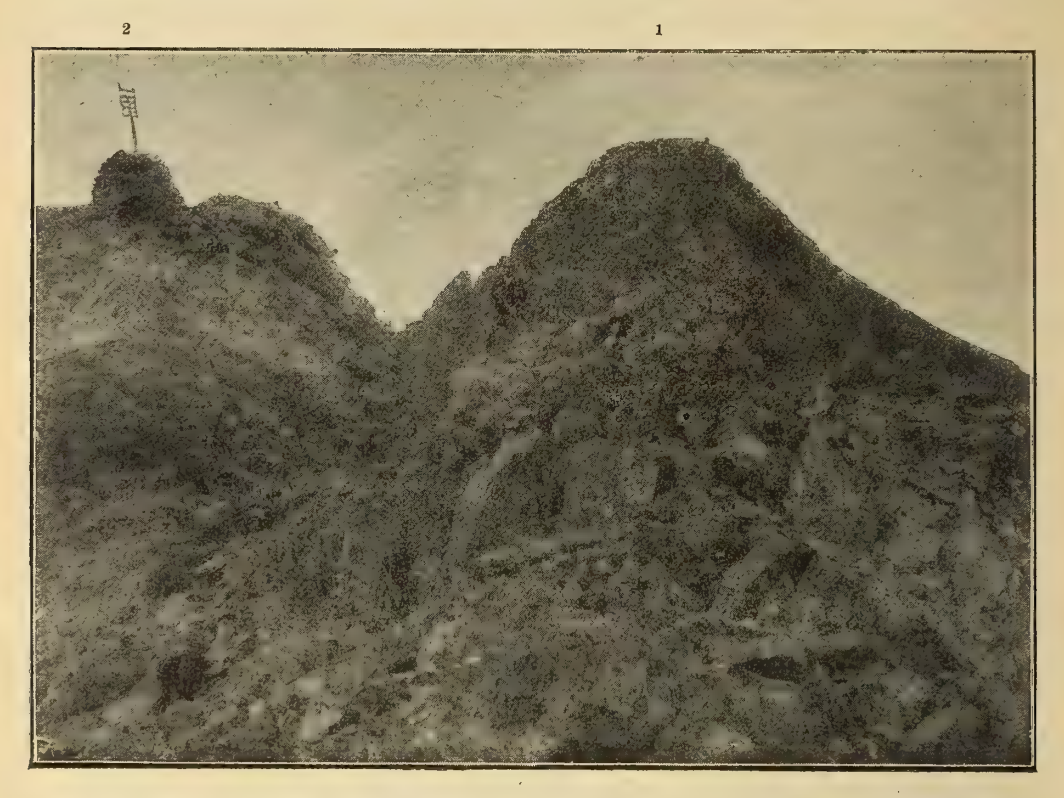
La present localitat forma dos aplechs de edificis, un de més reduhit ab una senzilla esglesia romànica y altre uns cinch cents metres més avall a la vora del ríu. Al costat del camí, D. Lluís Marian Vidal hi notà una creu de terme esculpida en una llosa de llicorella tallada cercolarment, que recorda la de Castellbó, a quin vescomtat pertanyía Areu, en lo *quarter* de Tirvía.

De les dues entitats de població de que parlavam, ne dóna compte lo *Spill manifest* esmentat en l' article de dit vescomtat, en la següent forma: «Areu es la extrema població vers lo comtat de Foix y es iuxta ribera en lo plà. En lo dit loch es la força (castell) separada de la vila. La dita força es al peu de la costa e les cases fan muralla closa e dins la fortalesa havie una torre fort quadrada la qual es estada derrocada. La vila es en lo plà baix sens muralla e hi ha altra ecclesia y casa de la rectoría.»

Des de lo punt de vista topogràfich, Areu es un dels llochs més importants de Catalunya, puix que en la seva jurisdicció s' axecan los cims mès alts de la nostra regió. La pica de Sotllo coneguda per Estats en algunes cartes geogràfiques, se troba en la metexa ratlla, afrontació de França, en l' Ariege, y ateny una altitut de 3,141 metres sobre lo nivell de la mar. Lo nom

(244) Auzat, es cap de cantó y actualment d' alguna importancia per l' aprofitament dels salts d' aygua, havent-hi fabricació d' explosius, carbur y altres materies, en quals treballs s' ocupan molts de les poblacions de Cardós y Vall-Ferrera.

de *Estats* no es conegut per los habitants del país y pot ser per axò l' Institut Geogràfich Estadístich al senyalar un dels tres cims de la serra com a vèrtix de triangulació, li donà lo nom de Sotllo y una altitut de 3,114'88

1. Pich central 3,141 m. 2. Pich Oriental 3,115 m. Clixé de Juli Soler

Pica de Sotllo dita de Estats en algunes cartes geogràfiques

metres; lat. 42° 39′ 55′, 51; long. E. 5—5—14,32. Fixa la seva distancia del poble en 28 kilòmetres. Al demunt dels estanys de Sotllo hi ha un altre pich ab lo meteix nom consignat en les cartes franceses que li senyalan una altitut de 2,953 metres. Lo cònich pich de Monteixo o Puy d' Areu, (2,904 m.) entre la Vall-Ferrera y ríu de Tor y Norís, es altre dels cims més coneguts en tota aquesta regió.

La pica de Estats ofereix un aspecte ben diferent en la vessant catalana y en la francesa. Axí com en aquesta apareix lligada en lo Mont-calm per lo collet de la Coma de Riufret, a uns 150 metres al séu dessota, per la banda d' Areu cauen les vessants rocoses fins al plà dels estanys ab un desnivell de prop de 650 metres, de difícil accés per la forta inclinació que porta.

Pera fer la ascensió, des de Areu deu seguir-se riberal amunt y encaminar-se al pletíu de Sotllo (4 hores) ahont serà convenient fer-hi nit. Des d' aquí, en quatre hores més, pot guanyar-se lo cim; s' atravessa lo ríu, quedant a mà dreta lo saltant de Sotllo; se puja als dos estanys que se dexan a mà dreta

també, y no ha de començar-se la escalada del pich fins a la barrancada del port d' Estats o de Sotllo, que se segueix fins a seguir lo collet que junyeix lo pich central o de Estats ab lo del Nort. Lo nomenat port que no ha d' atravessar-se, ha de quedar a la esquerra. Del collet al cim no s' hi posan més de cinch minuts. Degut a les grans altituts que atenyen aquestes serres, les neus no s' hi arriban a fondre ni en lo més rigurós del istíu, ab lo qual se explica lo frescal del clima en tota la comarca durant aquella estació (245).

En la Butlla de Alexandre III al monestir de Gerri del any 1163 (del manuscrit Llobet) se parla de Areu.

Segons Villanueva, en 1232 fóu cedida a B. (de Prades) Prior y Capítol Urgellès, la esglesia de Sant Feliu d' Areu y Santa María de la Torre.

En 1280 Pere III féu donació a Bernat de Toralla y al séu fill Bartoméu, de la vila de Areu y de tot lo que li correspòn en la Vall-Ferrera.

Districte electoral de Sort.

Bibliografía.—«Excursió a la Pica de Estats» per Lluís Marián Vidal, en lo Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya, any 1896.—«Noves excursions a la Pica d' Estats», per id., en la metexa revista, any 1897.—«Una ascensió a la Pica d' Estats», per Juli Soler y Santaló, en lo propri Butlletí, any 1901.—«Montagnes et Montagnards», per Martagon; y en la revista del Club Alpí francés.

Aynet de Besán

Lloch a la dreta del Noguera de Vall-Ferrera en un planet tocant a la montanya que s' axeca al séu derrera, a uns 13 kilòmetres de Llavorsí y 14 més fins a Sort des de quin punt per carretera se comunica ab Tàrrega, que es la estació de ferrocarril més propera. Lo camí de ribera aygues amunt en 4 kilòmetres porta a Alins y segueix cap a França per lo port d' Areu o bé vers Andorra, per Tor y port Negre. La altitut sobre lo nivell de la mar, arriba a uns 1,000 metres aproximadament y uns 900 en lo séu agregat Arahós, que-s vèu igualment situat a la dreta y al peu del meteix ríu, 3 kilòmetres més avall. L' altre agregat Besán, se troba demunt del cap de districte, en la part montanyana y a la distancia de uns 2 kilòmetres de forta pujada.

Les afrontacions del present districte són: per N. ab lo terme de Esterri de Cardós, entre quals pobles hi ha una alta serra que los separa; al E. té

(245) Com ja tením indicat, en lo pais no s' aplica la denominació d' Estats a cap d' aquests pichs que per trobar-se en la comarcada de Sotllo, ab aquest nom son coneguts, com també los estanys y ríu que originan, sense que puga aplicar-se a cap cim deslligat de dita serra com ho fan les cartes franceceses. Entenga-s bé que al parlar de *maciu d' Estats* es lo meteix que dir *maciu de Sotllo* no Sulló com hem vist equivocadament escrit en treballs estrangers.

Alins; al S. lo de Burch y Tirvia vers l' O. Consta de 141 edificis y 234 habitants de fet y 301 de dret, distribuits en la següent forma: Aynet, 58 ab 113; Arahós, 46 ab 93 y Besán, 11 ab 20 respectivament, havent-hi ademés 26 cases y alberchs escampats.

L' any 1831 figuran en lo Corregiment de Talarn, Aynet y Besán ab 73 ànimes y senyoríu reyalench y Arahós ab 109, del marquès de Pallars.

La parroquia de Aynet es de entrada y la de Arahós rural 2.ª abdues en l' arxiprestat de Tírvia y bisbat de la Sèu. La festa major d' Aynet se celebra per lo Roser d' Octubre o sía lo primer diumenge de dit mes. També van en romería lo día 3 de Maig a la ermita de Santes Creus, que es en lo Bosch de Virós. En aquesta comarcada d' ahont s' extreya la mena que alimentava les fargues de la Vall-Ferrera, hi han les bordes y la coneguda font de Virós quin nom portava un antich poble avuy desaparegut del qual se-n fà esment junt ab *Aravo* y *Asnet* (Arahós y Aynet), en la acta de consagració de la esglesia de la Sèu d' Urgell del any 819. Besán es anexa de Aynet. Lo P. Camós parla de la Mare de Déu de Besán y diu que aquella esglesia havía sigut convent dels Templers, segons la tradició assegura, emprò actualment poca cosa resta de la antiga construcció. Afegeix dit autor, que té concedides algunes indulgencies tots los diumenges y festes del any y que se li otorgà exprés privilegi en lo meteix lloch lo día 4 de Març de 1393.

Clixé del Autor

Aynet de Besán.—Vista general

Com los demés pobles de la Vall Ferrera, va estar comprès en lo vescomtat de Castellbó y *quarter* de Tirvia.

Respecte de Arahós hi ha qui diu que la primitiva població era als voltants de la ermita de Sant Lliser al E. de la actual, emprò no ho hem vist comprovat. Lo *Spill manifest* a que ferem referencia al parlar de Castellbó, diu que «lo castell de Arahos solíe ésser bona fortalesa, ara es tot derribat

(s' escrigué l' any 1519) e derroquat car los gascons lo derrocaren e feren grans crueltats en lo any MDXIII. Dins lo qual castell havie una torre mólt forte e dins la torre ere la presó, ara tot es desfet. En lo loch de Arahos havie dues poblacions ço es la força o fortalesa la qual de les cases fahie fortalesa eo muralla e la vila o cases baix sens muralla.»

Entre Aynet y Alins al peu del camí hi ha una creu de terme esculptúrada que sería convenient manessen fixar-la los municipis interesats pera que no desaparega lo millor día.

Les produccions més generals són: grans, llegums, patates, verdures y bones pastures pera lo bestiar que s' hi cría. Hi han algunes partides boscades com la montanya de Virós, qual conservació haurían de tenir en compte los pobles interessats. Altres boscuries varen desaparèxer quan se treballava a les fargues de ferre, mineral que hi abunda, però que actualment resta sense explotació. Brollan també diferentes fonts ferruginoses en tota la Vall Ferrera.

Districte exclusivament agrícol, sols té avuy molins fariners pera lo séu ús particular. Escola municipal de abdós sexes.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació que ha de compendre lo catàlech de la provincia, figuran: Virós de Aynet ab 1,076 hectàrees; Girós, de Arahós, ab 691; Escobet, del meteix poble, 559 y Fontllonga Garganter, Ajuda y Collador, de Besán, ab 570 hectârees de cabuda total.

No té més que camins de ferradura pera comunicar-se ab los pobles de la rodalía, essent lo de ribera y lo que puja a Tirvia los més transitats.

En la Butlla de Alexandre III al monestir de Gerri del any 1163 (manuscrit Llobet) se parla de Aynet y Arahós.

En 1280 Pere III féu donació a Bernat de Toralla y al séu fill Bartoméu, de Aynet, Besan y lo demés que li corresponía a la Vall-Ferrera.

Districte electoral de Sort.

Bahent

Lloch situat en territori rocós y accidentat en les vessants del Noguera Pallaresa, en punt apartat d' aquest ríu en los encontorns de Gerri, a uns 6 kilòmetres de dita vila y 16 aproximadament de Sort, aygues amunt del expresat ríu. La comunicació més directa fins a Tàrrega, que es la estació de ferrocarril més propera, es per Gerri, des de ahont hi ha servey d' automòvils.

DISTRITO MUNICIPAL DE BAHENT

Afronta lo terme per N. ab Enseu; al E. Useu; al S. Buseu y al O. Sant Sebastià. que igualment que los dos que se acaban de nomenar, pertanyen al districte del séu nom, que comprèn 128 edificis ab 233 habitants de fet y 257 de dret, distribuits en la següent forma: Bahent, 34 edificis y 59 habitants; Buseu, 10 ab 33; Useu, 23 ab 55 y ademés los caseríus de Sant Sebastià, Sol-

duga que havía depengut de Espluga, Cuberes, Castellnòu de Peramea y diferentes cases y alberchs escampats. Espluga, té cap a la montanya de Pentina la ermita de la Mare de Déu Des-Plà.

La parroquia de Bahent es de entrada, ab tenencia a Sant Sebastià y Useu y Cuberes rural 2.ª en la diòcessis de la Sèu y arxiprestat de Gerri, qual monestir hi havía exercít jurisdicció. En la acta de consagració de la catedral de la Sèu del any 819, se fà esment de la parroquia de *Baien* que ab tot y la semblança ab la de *Bahent,* podría ser que no fés a aquesta referencia, com algún escriptor ha suposat, puix que la primera vé continuada entre les parroquies de les valls de Tirvia, de les quals se troba mólt distant la segona.

En la relació del any 1831 figuran en lo Corregiment de Talarn y jurisdicció senyorial del Abat del monestir de Gerri; Bahent, ab 89 habitants; Sant Sebastià de Buseu ab Bahent y 99 ànimes; Useu de Bahent, ab 93 y les cases de Espluga, Solduga y montanyes de Cuberes, ab 38 persones. Castellnòu de Peramea, ab 23 habitants, lo adjudica al Marquès de Pallars.

Lo ríu Major atravessa part del present districte, en lo qui hi brollan diferentes fonts. Les produccions consistexen en grans, llegums, trumfes y bones pastures pera lo bestiar, havent-hi ademés algunes partidcs com la de Cuberes, que es mólt boscada.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació, figuran en lo present municipi, Solà de les Costes, de Useu, ab 592 hectàrees; Bagastell, de Gerri, ab 185; Solà, de Espluga y Solduga, de 854 y Estergadós y Serrat, Cardenat, de Bahent, de 1,040 hectàrees de cabuda total.

Entre los monts públichs declarats enagenables per virtut de R. O. de 21 de Novembre de 1896, aparexen en lo present districte, Costes de Sant Sebastià de Buseu, de 95 hectàrees y Collada de Mollet de Sant Sebastià, de 90 hectàrees.

Per camins de ferradura se comunica ab los pobles dels encontorns.

En la Butlla d' Alexandre III al monestir de Gerri del any 1163, més endevant esmentada, se parla de la esglesia de la Mare de Déu Des-Plà, Sant Sadurní de Cuberes, la vila de Sant Sebastià, lo castell de Bahent ab los seus boschs, lo bosch de Pentina (246).

Districte electoral de Sort.

Enviny

Lloch situat en la vessant d' una montanya encarat a mitjorn a la dreta del Noguera Pallaresa y a uns 4 kilòmetres tot pujada, des de Sort, per ahont se comunica ab Tàrrega, que es la estació de ferrocarril més propera.

Afronta lo terme per N. ab Sauri; té al E. lo de Sort y al S. y O. Montardit y Llarvent, que forman part de la seva jurisdicció.

---

(246) Entre mitg d' aquests anomena lo castell de Rocafort ab los seus pobles.

Lo districte se composa de 283 edificis ab una població de 743 habitants de fet y 729 de dret, distribuits en la següent forma, entre los seus agregats: Enviny, 43 edificis y 149 ànimes; Llarvent, 17 ab 85; Montardit (de dalt y de baix), 41 ab 144; Olp, 54 ab 212; Pujalt, 24 ab 70 y Castellviny, 8 ab 14, havent-hi ademés en tot lo terme altres 35 cases y alberchs, entre los quals hi ha la borda de Xica, que es de Castellviny y l' Hostalnòu a uns 2 kilòmetres debaix de Sort, al pèu de la carretera. Lo poble derrerament nomenat se veu dalt d' una penya coneguda per *penal* de Castellviny. Pêl costat de Montardit desaygua lo torrent que devalla de Llarvent. En la relació de 1831 figuran Castellviny ab 51 habitants; Enviny, 151; Llarvent, 77; Montardit, 207; Olp, 210 y Pujalt, 52, tots ells compresos en lo Corregiment de Talarn y senyoríu del Marquès de Pallars.

Les parroquies de Enviny y Olp són rurals de 1.ª; la de Montardit d' entrada y la de Pujalt rural de 2.ª La ermita de la Mare de Déu del Soler, mólt venerada en tota aquesta ribera, correspòn a la parroquia de Enviny; se troba demunt meteix del Hostalnòu, en un repèu de serrat, y si bé es de antiga construcció, res de particular ofereix, emprò conserva un retaule gòtich del segle XV mólt interessant. En un dels cinch requadros que forma lo bancal, hi ha la efigie de Sant Oth. En J. Monner creu que dita ermita havía pertenescut als Templers y que lo mans de Santa Creu, uns dos kilòmetres més avall, havía sigut hospital de peregrins. Un altre retaule que lo creyém degut al meteix pinzell per la semblança que guarda ab aquest, emprò de més grans dimensions, forma l' altar major de la parroquia. En lo guardapols que enquadra la part extrema d' aquest, s' hi llegeix en caràcters gòtichs la data y l' autor de tan notable obra artística. A una banda consta lo nom del qui era rector quan se construí y demés prohoms, entre los quals clarament se llegeix lo nom d' Aytés, familia y casa que encara existeix en dit poble. A la

Clixé de Ramòn Casamada

Castellviny.—Detall de la població

banda dreta, de cara al altar, continua la llegenda en los següents termes «lo qual es estat | obrat p mans de | mestre iere (Pierre?) espalargura pintor de la vila de | molis en l' any | MCCCCLXXXX» (247).

Les produccions consistexen en grans, llegums, y herbes pera tota mena de bestiar que s' hi cría. Podèm considerar que aquí comença la çona del oliver y del cep per més que té poca importancia la cullita. Hi han també algunes partides boscades. La carretera que puja a Sort, passa per la ribera, essent los demés camins de ferradura.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació figuran lo Bosch Plans y Pilagudes, de Montardit, ab 131 hectàrees de cabuda total.

Mossèn Coy anota un document del any 1087 referent a un judici hagut devant del comte de Pallars Artal, en lo castell de Enviny *in castro Envacinio*.

En la Butlla de Alexandre III al monestir de Gerri del any 1163, més endevant esmentada, se parla de la esglesia de Sant Pere de Pallars en la solaria d' Enviny.

Districte municipal de Sort.

Escaló

Lloch situat a uns 870 metres de altitut aproximada sobre lo nivell de la mar, en un petit examplament de la ribera del Noguera Pallaresa en terrer

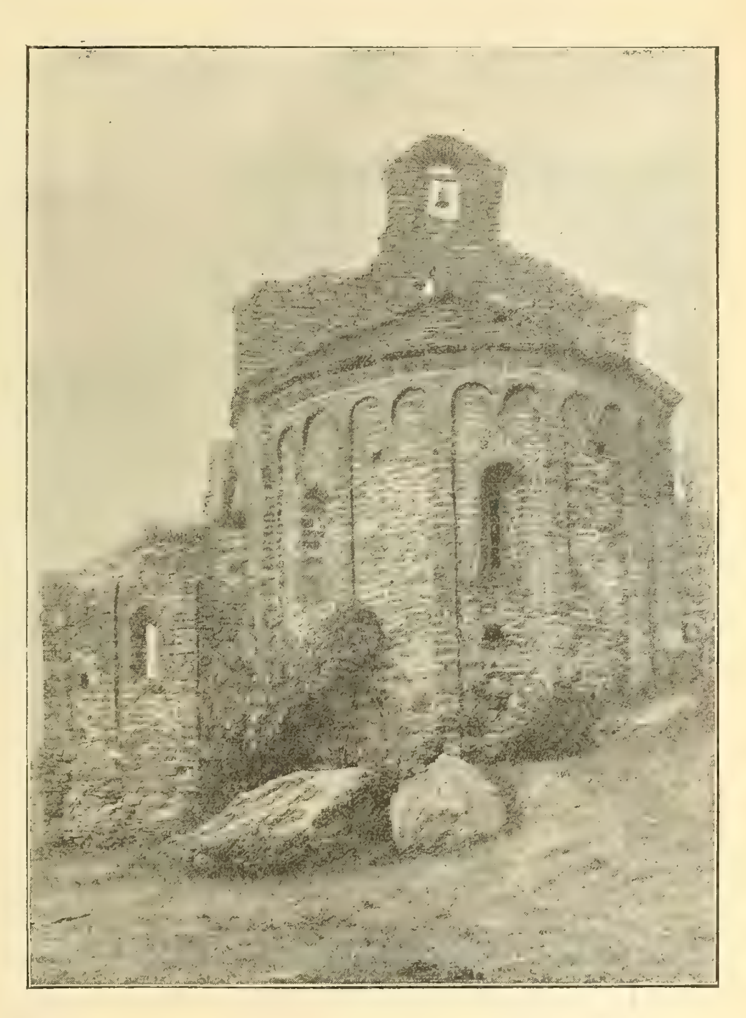
planer a la dreta del nomenat ríu, a uns 23 kilòmetres de Sort, des de quin punt se comunica per carretera ab la estació de ferrocarril de Tàrrega, que es la més propera. Afronta lo terme al N. ab Berròs y Espot; al E. té Sant Pere de Burgal y Estaron, de la seva jurisdicció; al S. Escart, agregat també al séu municipi y al O. altra vegada territori de Espot.

Consta lo districte de 126 edificis, ab una població de 277 habitants de fet y 307 de dret, dels quals ne corresponen 52 edificis y 127 ànimes a Escaló; 35 ab 70 a Escart y 28 ab 77 respectivament a Estaron. Hi ha ademés 10 cases y alberchs escampats.

En la relació de 1831 aparexen en lo Corregiment de Talarn: Escaló y

(247) Havent arribat a nostra noticia que s' havía convingut la venda d' aquests dos retaules y sabedors de la existencia de la llegenda ab lo nom del pintor y la seva data, hi ferem una visita lo día 13 de Setembre de 1909, pera pendre la nota que publicàm, De ella se deduheix que lo pintor no era català, lo qual no dexa de ésser extrany, puix en aquella època la pintura catalana no havía d' envejar res a la dels demés paissos en que se trobava més avençada. Aprofitàm aquesta ocasió pera recordar als senyors rectors, la conveniencia de conservar les obres artístiques y demés obgectes dignes de guardar-se que se troban encara en les seves respectives parroquies, o evitar que vajan a parar a mans de mercaders, puix que si continúan les coses com fins ara, d' aquí poch temps se farà impossible estudiar aquest decaygut país des de un punt de vista tan important pera la nostra historia. Moltes vegades, baix pretext de mal enteses reformes en esglesies de pochs elements econòmichs, se dexan despullar de obgectes per diferents conceptes notables, que honran en gran manera lo gust y la fè de les passades generacions que nos los llegaren.

Sant Pere de Burgal ab 217 habitants y senyoríu del marquès de Pallars; Escart ab 80 y senyoríu del Abat del monestir de Gerri y Estaron ab 50 persones, del marquès de Pallars y de N. Portolà.

Clixé de Adolf Mas

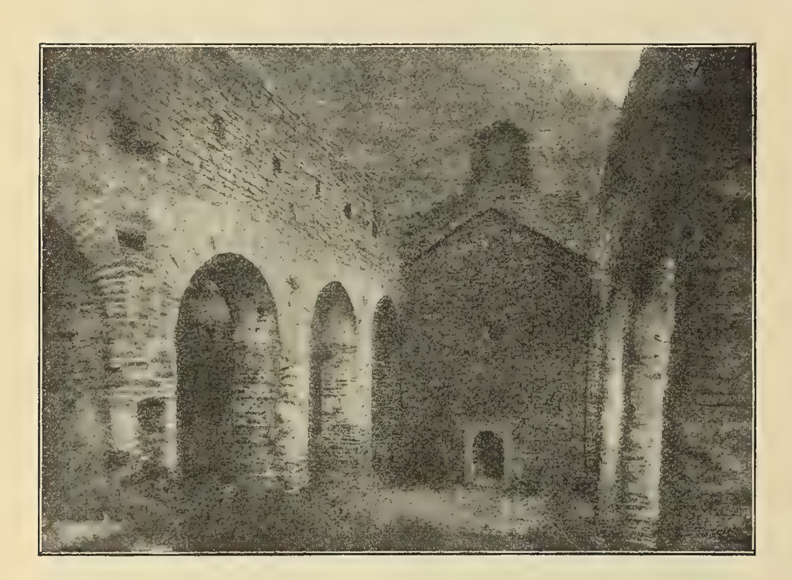
Escaló.—Absis de la esglesia de Sant Pere del Burgal

Les parroquies de Escaló y de Escart són de entrada en l' arxiprestat de Aneu y bisbat de la Sèu. Se fà festa a Escaló per Sta. Elena lo día 18 d' Agost. Lo celebrat santuari de la Mare de Déu de la Roca, correspòn a Escart y prou conegut era lo castell que portava aquest nom. Los goigs de dita Mare de Déu recordan la sagnanta guerra que en 1079 féu al Pallars, lo Comte d'Urgell sense lograr apoderar-se del esmentat castell, fet que vé confirmat per un document del comte Artal datat en 1081, retornant a la Abadía de Gerri, a la qual pertanyía, lo castell de Sant Just d' Escart, retingut en poder d' aquell des de que lo comte Ermengol d' Urgell l' hi volía pendre. Escaló havía sigut també fortificat, conservant-se encara lo portal de entrada ben defensat per robusta torre ab despulles d' altres fortificacions, entre elles una rodona torre demunt del poble. Com a nota típica de localitat de montanya, cal anotar la plaça ab les seves negrenques y porticades cases que l' envoltan. Al capitular lo castell de Valencia, lo d' Escaló estava encara en poder dels partidaris del comte Huch Roger, de Pallars, igualment que lo de Gilaren.

Passa per aquest poble la carretera en construcció que des de Sort y Rialp ha de continuar ribera amunt per Llavorsí cap a Esterri y Vall d' Aràn.

Lo territori es montanyós y trencat ab algunes partides boscades y pasturatges pera lo bestiar. S' hi cullen grans, llegums y demés produccions propries de la regió ahont se troba enclavat.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació figuran en lo catàlech de la provincia: Rosell, Fontana y Les Planes, de 200 hectàrees y Solana de Barreconsa, ab 158 que són de Escaló; Bosch Negre y Questió, de 108 y 90 respectivament pertanyen a Escart y Escaló; la Solana, de 612 y Santa Bàrbara, Montnegre y la Molina, de 835, que corresponen a Escart.

Clixé de Adolf Mas

Escaló.—Interior de la esglesia de Sant Pere del Burgal

Lo més important que se troba en aquest districte, es l' antich monestir, després Priorat de Sant Pere de Burgal, quals runes poden encara contemplar-se a curta distancia de Escaló. Se ignora quan va fundar-se dita casa, mes los escriptors qui s' han ocupat d' aquestes coses, diuen que lo comte Isarn hi posà monges l' any 945, instituint abadessa a sa filla Ermengarda; que la subgectà cinch anys després al monestir de Santa María de la Grassa, prop de Carcasona, mes no s' ha comprovat fins ara la autenticitat dels esmentats documents.

En Villanueva sospita que abans hi havía hagut monjos com en altres convents havía succehit. Funda la seva opinió en haver vist en lo arxíu de Gerri una escriptura ahont figura *Delicato* com abat d' aquell monestir, document que a tot estirar deu atribuir-se al any 923, en lo cas de referir-se a Carles lo Simple y per lo tant anterior a la data abans anotada.

Tampoch se sab lo motiu per lo qual aquesta casa va reconéxer certa subgecció a la de Gerri, puix sols se tenen noves de diferentes demandes entre aquest monestir y lo de la Grassa, que acabaren, diu En Villanueva (248), ab

(248) «Viaje literario á las iglesias de España.» Vol. XII.

una concordia en 1330, quedant-se lo monestir francès ab les rendes de la de St. Pere del Burgal y lo dret de conferir Priorat va ésser reservat pera lo de Gerri.

Clixé de Adolf Mas

Escaló.—Pintures murals en la esglesia de Sant Pere del Burgal

Per lo que resta de la esbalandrada esglesia, se véu que era una notable construcció romànica de tres naus, dividides per pilars y volta d' aresta viva, ab los corresponents absis resseguits per ayrosos arquejats, com era costúm en aquella mena de obres. Merexen especial esment les belles pintures murals que l' adornan, les quals reproduhím en l' adjunt gravat, y semblan correspondre del segle XI al XII.

Entre les localitats del Pallars que tenen moneda encunyada, figura Escaló, com abans hem fet notar.

Escola municipal. Districte electoral de Sort.

Espot

Lloch situat a uns 1,340 metres altitut aproximada sobre lo nivell de la mar, a banda y banda del ríu que porta lo séu nom que també ho es de la vall per ahont discorre y que s' ajunta per la esquerra ab lo Noguera Pallaresa, prop del pont de la torrassa en la seva metexa jurisdicció. La esglesia es a la esquerra del nomenat ríu de Espot, conegut en los mapes per ríu Escrita, en quin costat, emprò un xich més apartat, se troba lo agregat de Estahís. Es considerada com una vall o ribera secundaria de les valls d' Aneu.

Dista uns 28 kilòmetres de Sort, des d' ahont se comunica per carretera ab la estació de Tàrrega. Aygues amunt del ríu d' Espot, puja lo camí, que atravessant lo Portarró, devalla a la ribera de Sant Nicolàu y Bohí en 7 hores.

Afronta lo terme per N. ab lo de Son y Estahís; al E. lo de Escalò; al S. Escart y Caregue y al O. ab la vall de Bohí.

Consta lo districte de 161 edificis ab 310 habitants de fet y 371 de dret, dels quals 31 y 50 respectivament pertanyen a Estahís; 118 ab 254 a Espòt y los demés escampats. En la relació del any 1831 figura ab 312 ànimes y Estahís ab 65 en lo Corregiment de Talarn y jurisdicció del Marquès de Pallars.

Clixé de Ramón Casamada

Espòt. — Lo Solau

La parroquia de Espot es d' entrada y la de Estahís rural 2.ª en l' arxiprestat d' Aneu y diòcessis de la Sèu d' Urgell. Se celebra festa lo primer diumenge d' Octubre. Prop del estany esmentat a continuació hi ha la ermita de Sant Morís. Se fà esment de *Espotu,* en la acta de consagració de la catedral en la Sèu, del any 819.

Les produccions són les de les regions montanyenques; grans, llegums, herbeys y pastures pera lo bestiar. Hi han extenses partides poblades de boscuries de pins y abets, serres escabrosíssimes per ahont corren los cabirols, nombrosos estanys que alimentan les corrents fluvials de la vall principal, deventse fer especial esment per la esquerra, les aygues que devallan dels estanys y

comarcada de la Ratera, ahont se pot considerar que hi té origen lo ríu d' Espot en la frontera de la vall d' Aràn. Per la dreta hi abocan les valls secundaries que donan nom als riuets de Sobenuix y Monestero abans y després del bonich estany de Sant Morís, situat al pèu de les famoses roques dels Encantats, lo Estanyserull, lo Boteró y lo més important de Peguera, que des de sóta lo gran pich, en la trencada de Capdella (249), arreplega la comarcada llacustre y desaygua debaix de Espot, y finalment lo que vé dels Estanyets. No

Clixé de Ramón Casamada

Espòt.—Estany de Sant Morís

són menys interessants les serres que a una y altra banda de ríu desplegan los seus crestells eriçats que se-n pujan a la ratlla dels 3,000 metres d' altitut aguantant-s' hi les congestes fins en lo més rigorós del istíu. Podèm senyalar entre los més coneguts lo pich Carbonero, de 2,335 metres, lo Puy de Linya y lo Fonguera, de 2,869 y 2,884 metres respectivament, los Encantats, de 2,746 metres, la Pala d' Arexe, lo Monestero y per demunt de tots, l' agut pich de Peguera, que se-n puja a 2,988 metres sobre lo nivell de la mar. En aquesta comarca s' hi reconexen mólt sovint les petjades del ós, qui troba segur refugi en lo espessor de les boscuries.

En lo present terme s' hi han reconegut aygues minerals de excelents qualitats, com hem fet notar en la secció corresponent a la part general.

Hi ha tres molins de farina y una serradora.

(249) Los estanys d' aquesta altra regió abocan al Flamicell.

Escola municipal de abdós sexes.

Mossèn Coy, en la obra esmentada, díu que en 15 de Febrer del any 1315 los comtes Huch de Mataplana, Sibilia y lo séu fill Arnàu Roger, concediren en fèu a Berenguer de Finestres, tota la vila y vall d' Espot, ab lo mer imperi y jurisdicció que dits comtes tenían en fèu honorat del rey, ab condició de que no faça cap servey y dels rèdits percebesca 2,000 sous anyalment y lo demés sía dels comtes y que la tinga en alòu del rey.

Districte electoral de Sort.

Estach

Lloch situat a uns 10 kilòmetres de Sort, entre aquesta vila y Gerri, en les vessants de la dreta del Noguera Pallaresa, bon troç apartat d' aquest ríu y de la carretera que passa per sa vorera, la qual la comunica ab Gerri fins ahont arriba lo servey d' automòvils y Tàrrega, que es la estació més propera en la vía del Nort.

Lo séu terme té al N. lo de Enviny; al E. y S. lo de Escòs y Mencuy respectivament, que forman part del séu ajuntament, y al O. lo de Anchs, que es de Montcortès.

Lo districte municipal s' extén per les dues riberes del esmentat ríu y se composa de 173 edificis ab 383 habitants de fet y 454 de dret, distribuits en la següent forma entre los seus agregats. Arcalís, 42 ab 90; Baro, 13 ab 32; Escòs, 24 ab 39; Estach, 51 ab 133; Mencuy, 14 ab 50; Mola de Baro, 10 ab 20, apart d' altres 19 cases y alberchs escampats.

Los senyoríus de Estach pertanyían a N. de Geralt; los d' Arcalís y Mencuy al duch de Híjar y lo de Escòs a Jordana y Montaner.

Les parroquies de Arcalís y Estach, aquesta ab tenencia a Mencuy, són d' entrada en l' arxiprestat de Sort y diòcessis de la Sèu d' Urgell. La ermita de la Mare de Déu d' Arboló, mólt venerada en tota aquesta ribera, correspòn a Arcalís y se troba situada en un cingle a la esquerra del Noguera en lo congost que forma al entrar a la vall de Gerri. Lo traçat de dita capella es romànich, tota de pedra picada ab arquejats en l' absis y senzilles finestres tragallums al costat y frontispici del temple surmontat per un campaneret en forma d' espadanya. En los encontorns de la ermita se troba manganés.

Si es autèntich lo document que conté, segons en Villanueva, una donació al monestir de Gerri feta per Spanello, qui era abat en 818, tindríam que lo castell y santuari d' *Erboló,* com allí se l' anomena, existía ja l' any 781 o 782 (250). Altres documents dels segles X, XI y XII fan referencia a Arboló.

---

(250) Et supra ipso castro qui dicitur Erbolone, simul cum ille oratorio Sanctæ Mariæ quod ibidem fundatus est, et pervadit usque ad vadum anticum qui est trans ipso oratorio Sanctæ Mariæ, vel trans ipso castro Erbolone.

Lo territori que abarca la jurisdicció de Estach es tot montanyós, atravessat per lo ríu abans esmentat, al quin abocan fortes torrenteres a banda y banda, entre elles lo torrent de Baro y lo barranch Roy que prèn lo nom del color rogench del terrer comprès en los seus ayguavessants. La carretera passa per les cases de Baro, ahont hi ha un pont pera comunicar-se ab los demés pobles del altre costat de ríu.

Les produccions consistexen en grans, llegums, trumfes y bones pastures pera lo bestiar que s' hi cría; havent-hi també extenses partides arbrades com lo bosch d' Arcalís.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació que forman lo catàlech d' aquesta provincia, figuran lo Montnegre y Faringoles d' Arcalís, de 930 hectàrees; Tolsó de Escòs, de 292; y Penalta de Mencuy de 200 hectàrees de cabuda total.

Un molí fariner.

Escola municipal de abdós sexes.

Districte electoral de Sort.

Estahón

Lloch situat a la dreta del riuet que atravessa la vall del séu nom, dessobre de la penya de Sant Jaume ahont va ésser edificada en lo segle XVIII la esglesia parroquial dedicada a aquell Sant; en lo meteix punt hi havía hagut segons sembla, altre temple baix la metexa advocació. Les cases se troban encarades a mitjorn, disfrutant d' una bonica vista en tot lo riberal en lo quin se troban los seus agregats Anàs a la dreta y Bonastarre a la esquerra, a mitja hora aproximadament del cap de districte. Los altres dos poblets que corresponen a aquest municipi, estàn situats a la dreta de la ribera de Cardós. Passant per Ribera y Llavorsí, dista uns 28 kilòmetres de Sort des d' ahont se comunica per carretera ab la estació de Tàrrega, que es la de que se serveix en la vía del Nort.

Lo territori afronta per N. ab lo de Cervi (Unarre) y Tavascàn (Lladorre); al E. Lleret y terme de Esterri de Cardós; al S. mitjansant Anàs y Bonastarre ab Surri y Ribera de Cardós y al O. Berrós Subirà (Jou) y Llaborre (Unarre).

Consta lo districte de 301 edificis ab 409 habitants de fet y 470 de dret, repartits en la següent forma: Anàs, 41 ab 64; Aynet de Cardós, 28 ab 55; Bonastarre, 17 ab 33; Estahón, 72 ab 140 y Lladrós, ab 68 y 117 respectivament; ademés de 75 edificis y alberchs escampats.

La parroquia de Estahón té categoría de rural 1.ª; la de Lladrós, de entrada ab tenencia de Aynet y la de Anàs rural 2.ª, en la arxiprestat de Tirvia y diòcessis de la Sèu d' Urgell.

Ademés de la parroquia de Sant Jaume, en la que no hi ha res que cride la atenció, té Estahón una antiga esglesieta sots la advocació de Santa Eularia, en la que pot apreciar-s' hi un retaule gòtich en l' altar major y en lo derrera d' aquest en lo que actualment serveix de sagristía, unes interessantíssimes pintures murals en bastant bon estat de conservació que adornan l' interior del absis del vell y senzill temple romànich. En la part inferior, en una faxa o cenefa de uns 70 centímetres d' alt, aparexen mitg esborrades figures humanes y d' animals d' extranya factura: segueix al séu demunt fins a la arrencada de la volta una altra faxa de 1 metre 30 centímetres decorada ab diferents imatges que arriban a tenir 1 metre y 5 centímetres d' alçaria ab les respectives llegendes al séu costat; Santa Eularia, Santa Llucia, lo babtisteri de Jesús dessota la inscripció *Jordanus,* etc. Al dessobre de la estreta finestra que s' obre en lo fons del mur, apareix la divinitat ab los símbols dels quatre evangelistes a banda y banda, àngels y arcàngels. Sant Miquel porta a la mà la llegenda *postulacius,* mentres que en altra figura del estrém oposat se llegeix la de *phelicius.*

Clixé del Autor

Estahón.—Vista de la vall des del poble

Les produccions són les generals de les regions montanyoses, consistents en grans, llegums, trumfes y herbes pera lo bestiar que cría.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació que figuran en lo catàlech d' aquesta provincia, corresponen al present districte, la Ubaga de Peracals, de Estahón y Anàs, ab 340 hectàrees; Selva y Soqueda, de Estahón, de 900; Clots de Carbonera, de Aynet de Cardós, de 300; Selva y Serra, de Anàs, de 900; Coscullado y Pales del Tabaca, de Bonestarre, de 128; Solanet y Ubaga de Vinyes, de Aynet de Cardós, de 58; Costes, Solà y Barragues, de Lladrós, de 29 y Calsíus y Sellenta del poble derrerament nomenat, de 20 hectàrees de cabuda total.

Com a montanya típica deu esmentar-se lo agut puy del Tabaca ab una altitut aproximada de 1.660 metres sobre lo nivell de la mar, situat en la partió entre la ribereta de Estahón y la de Cardós, que atravessan lo terme del present municipi. La primera prové d' un estanyol, aprofitant-se una y altra pera regar alguns prats y petits hortets y pera donar força a un molí fariner y una serradora.

Los camins són tots de ferradura, essent lo tragecte esmentat abans, lo més indicat pera dirigir-s' hi. Té un altre camí que per dalt de la serra va directament a la vall d' Aneu y Esterri en quatre o cinch hores.

Estahón celebra festa lo 25 de Juliol.

Escola municipal d' abdós sexes.

Segons anotan diferents escriptors, l' any 1281 lo comte Arnàu Roger, féu entrega a Ramón de Molina, entre altres, dels llochs de Bonastarre, Estahón, Anàs, Lladrós y Aynet.

En la relació del any 1831, figuran en lo Corregiment de Talarn, Estahón ab 199 ànimes; Anàs, ab 101; Aynet, ab 93; Bonastarre, ab 68 y Lladrós, ab 187, corresponent tots al senyoríu del Marquès de Pallars.

Districte electoral de Sort.

Esterri d' Aneu

Vila capital de les valls d' Aneu, situada en l' extrém N. del plà del séu nom al peu del serrat ahont s' alçava lo fort castell de Valencia; a la vora del Noguera Pallaresa, demunt del qual hi té un antich pont de pedra que comuníca ab les cases dels dos costats de ribera y a prop de 1,000 m. d' altitut sobre lo nivell de la mar.

Dista uns 33 kilòmetres de Sort (carretera en construcció), des de ahont se comunica ab la estació de Tàrrega que es la més propera en la vía del Nort. Cap a França segueix lo camí de ferradura ríu amunt, trencant des de sobre Alós vers lo port de Salàu, entrant en la vall de Salat cap a Sant Girons. Lo camí de la Vall d' Aràn se desvía per lo port de la Bonaigua, essent Tredòs la primera població que-s troba a les sis hores de regular camí.

Afronta lo terme al N. ab los de Valencia d' Aneu y Isabarre; té al E. Escalarre y Cervi; al S. Dorbe y Jou y al O. Jou y Son.

Consta de 232 edificis aplegats y 11 fora de la vila, ab una població de 707 habitants de fet y 721 de dret. En la relació del any 1831 figura ab 627 ànimes en lo Corregiment de Talarn y senyoríu del Marquès de Pallars.

La parroquia (Sant Vicents) es d' ascens y cap d' arxiprestat (251) en la

(251) L' arxiprestat se composa de les següents parroquies: Esterri d' Aneu, A.; Alós, E.; Arreu,

diòcessis de la Sèu d' Urgell. Celebra la festa major lo día 8 de Setembre. La esglesia de *Stirri* figura en la acta de consagració de la Catedral de la Sèu del any 819.

Segons anotació del senyor Morelló, en la Monografía indicada al final del article, la primitiva població d' Esterri la constituía tota la part alta o sía la que s' assèu dessota del turó del castell de Valencia, trobant-se encara la enrunada esglesia. En lo segle XVII solsament se composava de 33 fochs.

Clixé de Joaquím Morelló

Esterri d' Aneu. — Vista parcial de la població

Al extrém del carrer major se veu una creu de terme, que segons tradició, fóu construida per los trancesos l' any 1623. Esterri es a ben segur la vila de més pintoresch aspecte de tot l' Alt Pallars, desenrotllant-se als seus peus la hermosa plana encatifada de prats que un temps deuría haver sigut estany de més de cinch kilòmetres de llargaria per dos d' amplaria en los punts extrems. De cap a cap la rega lo Noguera, quin riberal axí com los brancals secundaris que hi abocan, se veuen poblats d' espesses arbredes que contrastan ab les vessants, en alguns endrets repelades, de les serres alteroses que l' envoltan, conservant-se emprò grans boscuries en altres pobles de la vall.

Es lloch mólt visitat per los excursionistes, puix constitueix un centre d' operacions magnífich pera recórrer la vall d' Aneu, tan interessant per les belleses naturals com artístiques que-s troban en los diferents pobles que la forman. No duptàm que si s' arriban a portar a terme les desitjades vies de comunicació, actualment en progecte, serà Esterri lo punt escullit per molts estiuejants.

R. 2.ª; Berròs, R. 2.ª; Boren, R. 2.ª; Burgo, R. 2.ª; Dorbe, R. 2.ª; Escalarre, R. 1.ª; Escaló, E.; Escart, E.; Espot, E.; Estahís, R. 2.ª; Gavàs, R. 2.ª; Isavarre, R. 1.ª: Isil, E.: Jou, E.; Llaborre, R. 2.ª; Cervi, E.: Son, E.; Sorpe, E.; Unarre, R. 2.ª; Valencia d' Aneu, R. 1.ª

Per altra part, essent la present vila lo nus de comunicació entre lo Pallars y Vall d' Aràn y ademés cap de comarca, no es extrany que s' hi observen alguns establiments y petites industries y se vejan concorregudes les fires que hi tenen lloch los dies 12 d' Abril, 20 de Juny, 15 d' Octubre y 25 de Novembre. Pera celebrar mercat té assenyalat lo diumenge.

Clixé de Joaquím Morelló

Esterri d' Aneu. — Vila y plà d' Esterri

Es punt de guardia civil y de carabiners ab residencia d' un oficial. Hi ha estació telegràfica; escoles municipals de noys y de noyes y altra dirigit per monges de la Sagrada Familia. Té demarcada Notaría.

Té un molí fariner, un batà y serradora. Les produccions són les de les regions montanyoses propries de tota la vall y consistexen en grà, llegums, patates, hortalices y bones herbes pera lo bestiar de tota mena que s' hi cría.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació que han de compendre lo catàlech de la provincia, figuran d' aquest terme; Rose y Plan d' Ayres, ab 125 hectàrees y Obaga Rebollar y Sequé de 238. Entre los monts públichs enagenables segons R. O. de 21 de Novembre de 1896, apareix lo Plà de Salito, ab 96 hectàrees de cabuda total.

Dos kilòmetres més avall d' Esterri, a la esquerra del Noguera, hi ha la esglesia de Santa María d' Aneu de la qual tornarèm a ocupar-nos al parlar d' Escalarre, que es ahont correspòn. Era de la orde de Sant Agustí igualment que altre convent fundat a Esterri ab lo nom de colegi de Sant Jaume cap allà al any 1624. Al desaparèxer, dexà lo colegi esglesia y bens a la vila d' Esterri, fundant-se allavors la parroquia de Sant Vicents en lo punt ahont abans hi havía lo nomenat colegi (252).

La vall d' Aneu comprén la secció del Alt Pallars, que atravessa lo Noguera Pallaresa des de que dexa la vall de Montgarri fins debaix d' Escaló. Confronta de NO. a N. ab la Vall d' Aràn; té al N. NE. lo departament del Arie-

(252) Nota comunicada per l' actual alcalde senyor Castellarnau.

ge (França); al E. la Vall de Cardós; al S. la vall principal del Noguera y al SO. y O. la vall de Bohí, ab la que se comunica per lo Portarró d' Espot. Se considera que forman part de dita vall los districtes municipals següents: Esterri; Isil; Sorpe; Unarre; Valencia; Son; Jou; Espot y Escaló (253).

A causa del incendi de la *Casa de la Vall* (254) ocorregut al començament del segle XVII, va desaparèxer la documentació que hi havía, salvant-se tan sols lo *Llibre de Ordonacions* (255) que conté los privilegis usos y costums

---

(253) Veja-s la descripció física en la part general.

(254) Ocupava lo lloch ahont ara hi ha la rectoría d' Esterri.

(255) Mossèn Anton Riba, Ecònom d' Esterri, nos ha trasmès copia de les expressades *Ordonacions* de la que extrayèm les adjuntes notes, reservant-nos fer-ne un estudi en altre treball que estém preparant, en lo quin donarèm a conèxer íntegres aquelles disposicions tan interessants pera lo nostre dret històrich.

«Primerament com lo noble en Bringuer de Angleola en nom e en veu e per auctoritat del molt alt e illustríssim Senyor en Jacme per la gracia de Déu Rey Darago: e los molt nobles Senyors en n Uch de Mataplana Compte de Pallyars: e n Arnau Roger fil seu: e la Dona na Sibilia Comptesa: defermaren i loaren totes libertats i franqueses e inmunitats que fossen en la Vayll Daneu.»

Los habitants de la vall no havían de pagar cap cens ni usatge sinó los feudals: cinch sóus quiscún any lo día de Sant Martí.

Les viudes no devían pagar res.

Lo senyor no podía acaptar blat ni ví ni diners ni altre acapte sinó de comú acort ab los hòmens de la vall.

Aquets no venían obligats a seguir al senyor en ost ni en cavalcada, mes que fins a Sapeyra; y si han d' anar més enllà los haurà de fer portar les armes y provisionar-los emprò no podía traure-ls del comtat.

Lo Jutge y lo Notari havían d' ésser fills de la Vall.

Lo Senyor y la terra ensemps devían elegir y crear Cort, la qual havía de mudar-se cada any y devía jurar llealtat al Senyor y a la terra.

Lo senyor no devía pendre ni traure cap pres per crim comès en la terra d' Aneu.

En Bringuer de Angleola en nom del Rey, y n' Arnàu Roger, afranquí als habitants de la vall, de tota leuda y peatge de tota la terra y domini del Rey.

Que l' hom franch no devía *fermar* dret al senyor, sinó en cas de traició; ajustament o salt de vila fora la sua; y homicidi. Los hòmens feudals havían de *fermar* com de costúm.

La dona no podía ésser acusada d' adulteri sinó per lo séu marit y l' home que sía *quiti* (lliure) y franch.

Que posseescan los seus bens franchs y lliures de tot usatge y servitut questía y subgecció, exceptuant los feudals.

Que pugan fer pau ab los seus frontalers exceptuat en temps de guerra.

Que los dits hòmens quant lo senyor los manarà a vista, no vindran obligats a entrar en castells, ni viles o clausura sinó defòra en plaça comuna.

Lo senyor no podía posar pena o ban ni als habitants ni al poble sinó de comú acort, senyor y poble.

Al crear-se comte nou haurà de fer-se en lo lloch dit Segura, qui haurà de pujar a la pedra comtal a fermar y loar totes ses llibertats y franqueses y los hómens li faràn sagrament y homenatge. (Segons lo senyor Morelló, lo lloch de Segura se créu era lo repèu avançat dessota lo castell de Valencia dominant lo plà d' Esterri.)

Franquicia de tota leuda y peatge, de pernes de porch, renda de blat y fogaces de pà.

Existía una carta d' Arnàu Roger confirmant les llivertats y franqueses donades y otorgades per los seus pares Uch de Mataplana y Sibilia; y altra de la comtessa Sibilia qui afranquí als aneuenchs, de les pernes de porchs, de cens de blat, de fogaces y de leuda.

Si home o dòna sortía del comtat o fugía y se 'n anés en terra enemiga del comte sortint de la jurisdicció d' aquest, incorrerà en la confiscació de bens perdent-hi lo dret fills, filles y muller y que no pu-

donats y confirmats a les valls d' Aneu per los comtes de Pallars. La data més antiga que porta la colecció es del any 1337. En 1669 lo duch de Cardona, pera acabar les continues disensions sobre determinats usos y costums, manà obrir una informació a qual efecte se reuniren en l' areny d' Esterri o firal los caps de casa, los quals declararen, baix jurament, los pri-

---

ga perdonar-los. Pena igualment als que trobant-se en terra enemiga no la abandonan dins d' un mes y al que parlés mal del comte sia en terra enemiga o no.

A tots los hòmens y dones de la vall se los reconeix *franch* e *quiti* a *lur libertat* tots los seus bens de qualsevol classe que sian.

. . . .

«Segueix açí lo que fo transllat fidelment dels capítols, consuetuts huses, usances de la Vayll Daneu: scrites i confermades per l' egregi senyor n Arnàu Roger de bona memoria per la gracia de Déu compte de Payllars i Senyor de Cervelló: e també per l' egregi i poderós Senyor n Uch per la metexa gracia Comte de Payllars: e certament aquests capítols, consuetuts huses i usances foren tretes de les notes i prothocols d' aquels: en lo an de la navitat del Senyor mil quatrecents y vuyt. E per ordre segueix la confermació e tenor d' aquests capítols consuetuts huses y usances en la forma següent:

An del Senyor mil trescents XXX set. Venen després 47 ordinacions fetes per los Comtes ab consentiment y voluntat de la Cort y Prohoms que s' anomenan.

L' index resúm dels 47 capítols es com s' expressa a continuació:

«Lo primer capítol es: quel pare e la mare e quiscu de ells en son testament poden lexarne si volran a la hu dels fills o de les filles la millor propíetat que hauran: e semblants totes altres persones de la dita vayll Daneu ne poden fer a aquels que heretaran: posat que no sien sos fills.

Item lo segón capítol es: que negu ne neguna que sie acusat de negun crim: que no se deu scussar ab ferre calent.

Item lo tercer capítol es: que negu ne neguna per negun crim que fos acusat per fama: no deu esser posat a turment: sino que hi hagues testimonis dignes de fe.

Item lo quart capítol es: en quenya manera deu esser posat a turment.

Item lo quint capítol es: si negu en la confessio que fara en lo turment: acusara a neguna altra persona.

Item lo sien capítol es: que negu no pusque acusar la fembra de adulterii sono son marit.

Item lo seten capítol es: quin fara fals sagrament.

Item lo vuyten capítol es: d aquels que faran nafres.

Item lo nove capítol es: qui nafrara o occiura altre son cors defenent: e d aquels que penran esmena de les nafres o morts.

Item lo X capítol es: d aquels que faran mort nocientaient.

Item lo onze capítol es: que si entre universitats hi ha mescla i si fa morts.

Item XII capítol es: que si entre dues universitats ha pleyt o questio per propietat de termes o de amprius de termes: quenya prova deuhen fer.

Item lo XIII capítol es: d aquells que penran fí de nafres o de morts: o non volran penre.

Item lo XIIII capítol es: que totes coses eclisiastiques se hagen a conexer en poder del Dega e de la sua Cort.

Item lo XV capítol es: que per negunes bandes ni rancos no deuhen matar negun infant jove de XV ans aval.

Item lo XVI capítol es dels delmes de la terra.

Item lo desete capítol es: de la defencio quel Senyor Compte deu fer de la Esglesia: per raho del ters del delme que pren.

Item lo dehuyte capitol es: com n Arnau Roger promete per si e per los seus de tenir i observar los dits capitols.

Item lo denove capitol es: com la mitat de les primicies dels blats deuhen esser de les obres de les Esglesies.

Item lo vinte capitol es: que negu no façe neguna obra lo Dimenge ne les festes de sancta Maria.

Item lo XXI capitol es: qui trobe neguna persona en hort de altre.

Item lo XX i dos capitol es: qui oys so e no hi atenes.

vilegis que tenía la terra d' Aneu, ademés dels continguts en lo llibre de referencia.

Quiscún any s' elegían en la vall d' Aneu dos Braços de Cort, que ocupavan la vacant dexada per los dos qui-n sortían y governavan la vall ab los altres quatre que quedavan. La elecció se feya en lo punt nomenat Bassa Mor-

---

Item lo XX e tres capitol es si negu cridave: via fora aturat lo murtrer.

Item lo vint e quatre capitol es: d aquels que faran ladronicii en la vayll Daneu.

Item lo XXV capitol es: qui nafrara negu en la Esglesia aytant com la Missa si dira o Hores canonicals.

Item lo XXVI capitol es: que negu ne gos donar diners ni altres dinerades per beure: a aquels qui venran per fer honor al cors.

Item lo XXVII capitol es: que negu no gos tenir ni ajustar conceyll: quan seran ajustats per fer honor al cors o a les sepultures.

Item lo XXVIII capitol es: del carcelatge que deuhen pagar al castela.

Item lo XXIX capitol es: d aquels que posaran pena en bregues o en baraylles.

Item lo XXX capitol es: qui occiura o nafrara o aontara home strany que no sie de la terra Daneu.

Item lo XXXI capitol es: que sis moura brega o baraylla de part a part: o de cumu a cumu: o de una persona a altra: quel Senyor o sos Oficials hi puren posar pena de continent.

Item lo XXX dos capitol es: que la Cort Daneu tota vegada que venra pleyt a tenir: vingue stigue i torne salp y segur e sobre la fe del Senyor.

Item lo XXXIII capitol es: que quan vista general si tingue: que tot home stigue asuanadament.

Item lo XXXIIII capitol es: que sil Senyor fa neguna demanda a neguna persona civil o criminal o pecuniaria: quel dit Senyor o son castela o altre per ell la aie a fer al dit delat davant la Cort.

Item lo XXXV capitol es: que la Cort pusque condepnar lo delat.

Item lo XXXVI capitol es: qne negun punt arrapat no pusque noure a la part: e quiscu pusque parlar a sa guissa sino que dingues paraules deshonestes.

Item lo XXXVII capitol es: que totes questions i demandes ques faran en la vayll Daneu: se aien a declarar per la Cort.

Item lo XXXVIII capitol es: que en totes enquestes ques façen en la terra: hi aie esser lo Senyor o lo castela e la Cort o dos de la Cort ab lo scriba.

Item lo XXX i nou capitol es: que si la Cort no podie prou veure en los pleyts o questions: que hi pure demanar lo bon Conceyll jurat.

Item lo XL capitol es: que si lo bon Conceyll no hi pot veure que la Cort ne pure demanar de conceyll a savi: ço es al Jutge ordinari.

Item lo XL hu capitol es: que tot hom que sera pres o lo Senyor o castela volgues penre: quel aie a donar afermanses convenients: sino que fos per feyt de crim.

Item lo XL i dos capitol es: que si algu o alguna no ha fils o filles de leal matrimoni: que pusque heretar al amich o parent.

Item lo XL tres capitol es: que si lo marit ni la muller no han fils ni filles de ells: abdos quen puren heretar nebots o nebodes per via de matrimoni.

Item lo XL quatre capitol es: quels bens del fil o de la filla poden tornar al pare o a la mare: e poden fer altres lexes.

Item lo XLV capitol es: que qui allegara plaça o testimonis: enpues quel aie a donar: e que la dita plaça e testimonis aien a fer sagrament en poder del Senyor o del castela e de la Cort.

Item lo XLVI capitol es: que la dita plaça o testimonis aien a venir a manament del Senyor.

Item lo XL i set capitol es: que tot hom que pledey: pusque aleguar i produhir testimonis plaça i cartes e totes altres proves».

Són mólt importants les disposicions ordenades per lo comte Roger Bernat, la Cort y lo Bon Concell, referents als tudors y manumissors y establint la forma de pendre inventari dels bens dels menors subgectats a tudoria, etc. Los principals capitols de caràcter penal foren ordenats en 26 de Juny de 1424 en temps d' Arnàu Roger, y que no continuàm pera no allargar massa aquesta materia, devent fer constar avans d' acabar, que la vall d' Aneu axí en lo espiritual com en lo temporal se regía per costums escrites o no escrites *fora gitant tot dret civil o canònich sinó en defalliment de costums.*

ta, de Valencia, lo día de Sant Miquel de Setembre. Tenían vot los caps de casa que formavan lo Bon Concell.

S' encunyà moneda que porta la llegenda «diner de la val d' Aneu» al entorn de l' Aguila de dos caps, ab una flor al seu demunt de la qual junt ab les d' altres llochs hem parlat en les notes històriques del Pallars.

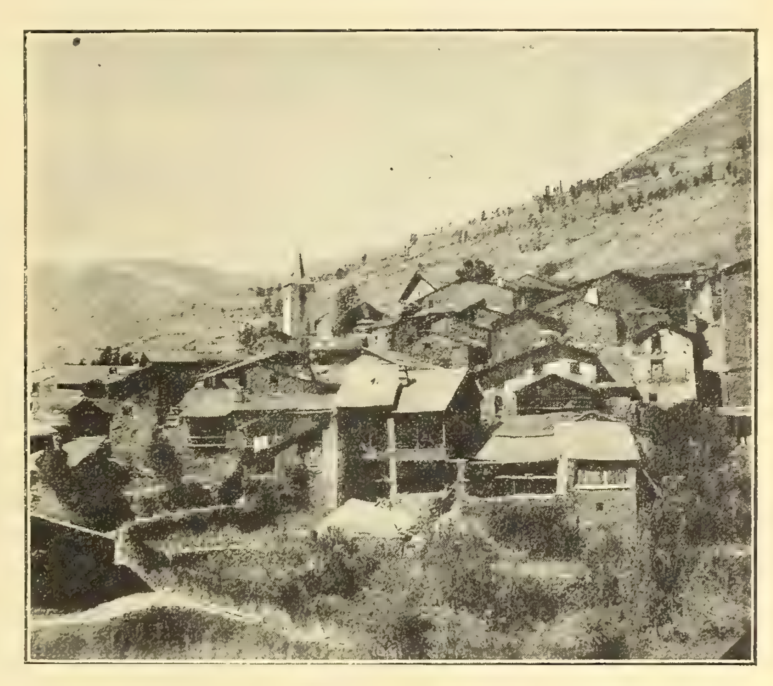
Dictricte electoral de Sort.

Bibliografía.—«La Vall d' Aneu,» per Joaquim Morelló, en lo «Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya» del any 1904.

Esterri de Cardós

Lloch situat en la vessant d' una montanya de cara a mitjorn a la dreta del riuet que forma una bonica vallada ben arbrada en la part alta y s' ajunta als dos kilòmetres per la esquerra ab la ribera principal del Noguera de Cardós. Dista uns 28 kilòmetres de Sort passant per Ribera y Llavorsi, comunicant-se des de aquella vila, per carretera ab la estació de Tàrrega en la vía del Nort. En lo meteix valliu de Esterri se troban los seus agregats Ginestarre, en lo meteix coster de serra, un xich més enlayrat y Arrós a la part de baix més proper al camí de la ribera. Al altre costat de Noguera de Cardós hi ha lo petit caseríu de Benante.

Clixé del Autor

Esterri de Cardós.—Vista general

Afronta lo terme per N. ab lo de Boldís (Lladorre); al E. y al S. los de Alíns y Besan respectivament, quals poblacions, com tením manifestat, són a la Vallferrera, y al O. hi ha Lladrós que forma part del municipi de Estahón.

Lo districte consta de 188 edificis ab 192 habitants de fet y 242 de dret,

distribuits en la següent forma: Arrós, 38 ab 60; Esterri de Cardós, 76 ab 86; Ginestarre, 26 ab 46 y ademés 48 alberchs y cases comptant-hi les 5 que forman lo caseríu de Benante. Aquesta desproporció entre la població de fet y de dret, s' explica per la constant emigració que se nota cap a França, especialment al hivern per la cruesa de la temperatura y manca de treball.

Aquests llochs formaren part del Corregiment de Talarn y lo senyoríu corresponía al Marquès de Pallars.

La parroquia de Esterri es de entrada que serveix al ensemps a Ginestarre y la de Arrós, rural 2.ª, en l' arxiprestat de Tirvia y diòcessis de la Sèu d' Urgell.

En les esglesies de Esterri y Ginestarre, de mólt sensilla factura, abdues ab campanar quadrat y agut xapitell, s' hi observan en l' absis, interessants pintures murals romàniques mólt paregudes a les de Estahón y provablement fetes de la metexa mà, trobant-se les figures en idèntica disposició que aquelles, si bé les de Ginestarre són més petites y en no tan bon estat de conservació; en dits temples hem tingut ocasió d' observar-hi dos antipendis de relléu, a ben segur de la metexa època del decorat pictòrich.

Les produccions són iguals als demés pobles de les riberes de Cardós y Vallferrera; grans, llegums, trumfes, verdures pera lo consúm y bons y abundosos herbeiys pera lo bestiar, havent-hi axí meteix extenses partides boscades.

Es recomanable lo cap de la serra de Tudela (a una hora) pera disfrutar d' un bell panorama pyrinench.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació d' aquest districte, figuran la canal de Gallinera, de Ginestarre, de 171 hectàrees; Sarredo o Monyonero (lo Bosch) de Esterri, de 970 hectàrees de cabuda total. Entre los monts públichs declarats enagenables per R. O. del any 1896, aparexía lo Faedo, de Anâs y Esterri, de 60 hectàrees.

Escola municipal.

Districte electoral de Sort.

Ferrera (256)

Lloch cap del districte municipal del séu nom, que comprèn la comarqueta nomenada Coma de Burch, ab los pobles que més endevant s' esmentan; situat en un coster de serra a uns 6 kilòmetres de Llavorsi, per quin punt se comunica ab la capital del partit y Tàrrega, que es la estació de ferrocarril més propera en la vía del Nort.

Afronta lo terme: per N. y O., ab los de Glorieta y Burch respectivament; al S., ab Montanartó, y al O., ab Mallolís, que igualment que los dos pri-

(256) Remerciém per moltes de les notes d' aquest districte, a D. Joaquím Braquer, de Tirvia.

merament nomenats, forma part del districte municipal. La totalitat del municipi ab la esmentada Coma de Burch, afronta: al N. ab montanyes y térmens de Tirvia, Arahós y Aynet de Besan; al E., térmens y monts de Civis y Os (Sèu d' Urgell); al S., térmens y montanyes de Ars, Solanell y Sant Joan del Herm, que també corresponen al partit de la Sèu, y

Clixé del Autor

Ferrera. — Vista de Burch y la Coma

al O., se troba ab Llavorsí y Tirvia altra vegada. Consta de 287 edificis ab 444 habitants de fet y 601 de dret, distribuits en la següent forma entre los seus agregats: Burch, 72 ab 107 ànimes; Ferrera, 75 ab 172; Glorieta de Montesclado, 10 ab 20; Mallolís, 25 ab 42; Montesclado, 47 ab 91 respectivament; dues cases a Alendo, y los demés, bordes y alberchs escampats. Lo més distant de Ferrera, es Montesclado, a uns 5 kilòmetres. En la relació del any 1831 figuran en lo Corregiment de Talarn, Burch, ab 65 ànimes; Mallolís, ab 15, y Ferrera y Alendo plegats, 65. Aquests eran de senyoríu reyalench. Montesclado ab Glorieta, ne tenía 172 y lo senyoríu era de N. Copons y de Cordellas. Ferrera es generalment conegut per Farrera.

Les parroquies corresponen totes al arxiprestat de Tirvia, en lo bisbat de la Sèu d' Urgell. La de Burch, es rural 1.ª, dedicada a Sant Bartoméu; la esglesia es relativament moderna y fora del poble hi ha la capella de Sant Francesch. La de Ferrera dedicada a Sant Roch, es de entrada y la capella de Nostra Senyora de la Serra, de antiga construcció, està situada dalt d' un turó, des de ahont se dominan amples horitzons. La de Montesclado es rural 2.ª, dedicada a Sant Esteve; es moderna, trobant-se la esglesia vella en estat de ruína, una mica apartada del poble ab lo fossar adjunt a ella. En los demés llochs, si bé hi ha esglesia, no hi resideix capellà. La de Glorieta té per

patró Sant Quirze, aquí anomenat Sant Quirchs, al qual se té per advocat per les criatures ploraneres. La esglesia de Alendo, de antiga construcció, es desfigurada per obres posteriors; y finalment, la de Mallolís té a Sant Martí com a titular.

Los camins són tots de ferradura y en no gayre bon estat per lo escabrós del terrer. Lo més transitat es lo que va a Tirvia, que es la població més important de la rodalía, vegent-se des de dita vila bona part del terme. Lo de la ribera de la Sèu, trenca a Ferrera cap al coll de Ossor (aquí nomenat de Só), devalla a la ermita de Santa Magdalena y per lo Ras de Conques se dirigeix a Bellestar y a la Sèu en sis o set hores; al hivern resta tancat per las neus. Lo que va per coll de Màniga des de Burch, dóna sortida al terme de Os y no es transitable per animals.

Lo ríu Glorieta es de poch cabdal, emprò sent mólt la influencia de les tronades per haver sigut arrasat bona part de bosch de les vessants que hi abocan. Comença a dir-se Glorieta des de lo caseríu d' aquest nom, situat a la vora un xich més amunt. Es format per l' ayguabarreig dels barranchs de Ferrera y de Mallolís, essent sempre més neta y constant l' aygua del segón, que no la del primer. Dessota de Glorieta aboca lo riuet de la part de Burch, que es lo més important dels tres y de més llarch recorregut y al ensemps lo més aprofitat, puix ne rega prats y horts desviant-se d' ell la cequia de Tirvia. Prop de Burch fà anar una mola farinera y l' altre molí que hi ha a Glorieta es mogut per l' aygua procedent d' aquest y dels barranchs que devallan de Ferrera y Mallolís.

Les produccions són les generals de la montanya, consistents en grà, llegums, trumfes, verdura y bones y abundants pastures pera tota mena de bestiar que s' hi cría y ab preferencia lo bestiar de llana que es lo element de riquesa més important de tot lo districte, pasturant en general cada casa independentment lo séu remat a diferencia d' altres llochs que pasturan plegats.

En molts d' aquets pobles no se nota tant la emigració com en la majoría d' aquesta comarca. Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació que han de compendre lo catàlech de la provincia, figuran en aquest districte, Balsero y Boscarró, de Burch, ab 977 hectàrees; Bosch, de Ferrera, ab 83; Ribalera, de Tirvia, Burch y Ferrera, ab 2,942; Mata de Mallolís, ab 557; Puig y Solà de Dalt, de Montesclado, ab 548 y 31 hectàrees respectivament de cabuda total.

L' acta de consagració de la catedral de la Sèu del any 819, parla de les parroquies de Alendo, Ferrera y Burch entre les de *Valle Tirbiense*. Lo castell de Glorieta es un dels que se retenía lo comte de Foix, en 1298, en garantía d' una quantitat prestada a Blanca de Bellera, com hem dit en lo comtat. Lo castell de Burch era en lo penyal dessobre del poble. Aquest lloch lo posseía en 1352 lo comte de Foix, sense lo consentiment reyal y demanà lo comte de Pallars que se li retornés. Tot lo districte formà part del *quarter de Tirvia*.

Districte electoral de Sort.

Gerri de la Sal

Vila situada en un coster a la dreta del Noguera Pallaresa, demunt del que hi té un pont d' un sol arch que la comunica ab la ribera oposada, ahont se troba lo vell monestir de Santa María. Altitud aproximada sobre lo nivell de la mar, de 600 á 650 metres.

Aygues amunt del esmentat ríu, hi ha la carretera en construcció, que va a Sort (13 kilòmetres), en la que hi té servey públich de carruatges; aygues avall del Noguera, segueix la carretera, ja acabada, cap a la Pobla de Segur y Tremp y d' aquesta ciutat a Artesa y Tàrrega. Total des de Gerri a la derrera població nomenada, que es la estació de ferrocarril més propera, 115 kilòmetres, po-

Clixé del Autor

Gerri.—Vista general de la població y ríu Noguera Pallaresa

sant-s' hi unes sis hores en lo séu recorregut si se utilisa lo servey d' automò vils que hi ha establert.

Lo terme afronta per N. ab lo de Arcalís; té al E. Solduga y Buseu y al S. y O. Pujol y Peramea a tres quarts de distancia.

Lo districte consta de 222 edificis ab 499 habitants de fet y 531 de dret,

dels quals ne corresponen 157 ab 432 ànimes a Gerri; 16 y 38 a Bresca; 17 y 26 a Enseu, tenint ademés 32 cases y alberchs escampats.

Té dues esglesies, la del antich monestir en la que s' hi venera la imatge de Santa Maria y dintre de la vila la que serveix de parroquia, dedicada a Sant Felíu. Aquesta es d' ascens y cap d' arxiprestat (257) en la diòcessis de la Sèu,

Clixé de Juli Soler
Gerri. — Vista del antich Monestir de la orde de Sant Benet

celebrant-se la festa major los díes 1, 2, y 3 d' Agost. Se veu cada any mólt animada, sobre tot quan se balla la morisca, dança exclusiva d' aquesta localitat que haurían de procurar conservar-la de totes passades, puix es la nota més típica de la festa y la més atractiva pera los forasters que hi concorren.

La població se composa de dues places y diferents carrers, la majoría estrets y costaruts, excepció feta de la entrada y sortida ahont hi ha l' arrabal de llarch a llarch de la carretera que va a Sort. Lo punt millor es la plaça que per un costat té vistes al ríu y mostra a la cara oposada la quadrada casa del magatzèm de la sal. La travessía de la carretera, de poch temps construída,

---

(257) L' arxiprestat de Gerri comprèn les següents parroquies: Gerri, A.; Anchs, E. ab tenencia de Celluy; Antist, R. 2.ª; Astell, R. 2.ª; Bahent, E. ab tenencia a Sant Sebastía y a Useu; Beranuy, R. 2.ª a la que correspòn lo santuari de la Plana; Capdella. R. 2.ª; Castellnòu de Abellanos, R. 1.ª ab tenencia a Abellanos; Cuberes, R. 2.ª, Espuy, R. 1.ª; Montcortés, E.; Montrós, E.; Obeix, R. 2.ª; Peraca's, R, 1.ª; Peramea, E.; Pobleta de Bellvehí, E.: Pujol, R. 2.ª; Torre de Capdella, R. 2.ª

passa per sota de la nomenada plaça, trencant la antiga vila en dos bocins y enfila seguidament l' arrabal.

A la vora del Noguera, dessota de les cases, brolla una abundosa font salada que constitueix la seva principal riquesa. La metexa força del ríu, per medi d' un senzill aparell, axeca l' aygua a la necessaria altura pera ésser distribuída a les *eres* o salins que guarnexen les dues riberes, quedant en aquells receptacles, en forma de safreigs, estancada fins que s' evapora. Quan són exuts los salins, se recull la sal que ha restat depositada al fons de la era y es transportada al magatzèm, anotant-se la quantitat que cadascú ha fabricada (segons les hores d' aygua de que disposa), pera repartir-se després a prorrata les ganancies. D' aquesta manera pot establir-se un sol prèu y ningú resulta perjudicat.

Clixé de Adolf Mas

Gerri.—Detall del absis de la esglesia del monestir

La producció es excessiva pera lo reduhit mercat que té actualment en les vehines comarques, puix la distancia de Gerri als grans centres consumidors impossibilita la seva exportació per no poder competir ab la que se obté en altres paíssos. Per axò se veuen obligats a treballar sols un any per altre y devegades encara n' hi ha de sobrera. La operació acostuma fer-se los meses de Juliol y Agost que lo sol es més fort y per lo tant se consegueix més depressa la evaporació. La sal obtinguda mentres duran los treballs, arriba a uns 40.000 quintars.

S' hi cull grà, llegums, un poch de ví y oli, trumfes y algunes pastures pera lo bestiar.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació que han de compendre lo catàlech d' aquesta provincia, figuran lo de Pentina, de Gerri, ab 370 hectàrees, y los Camps y Ubaga, de Gerri y Enseu, de 547 hectàrees de cabuda total.

Té senyalat lo primer diumenge de Maig pera celebrar fira y lo dissapte pera lo mercat. Hi ha estació telegràfica; illuminació elèctrica y alguns establiments; un molí fariner y escoles municipals de noys y de noyes.

Lo monestir que era de benedictins, ja hem dit se trobava situat a la altra banda de ríu y sols resta en pèu la esglesia, que té lo fossar al costat. Aquella fóu consagrada l' any 1149 per l' arquebisbe de Tarragona, havent-hi assistit ademés del bisbe d' Urgell, los de Barcelona, Ausona, Çaragoça, Gerona y Lleyda y Artal, comte de Pallars, segons se deduheix de la acta que va ésser impresa y colocat un exemplar en lo camaril de la Verge. Posteriors construccions han desfigurat la part forana de la romànica construcció. Un atri del segle XVIII tanca la porta de entrada. La forman dugues columnes ab treballats capitells, l' un historiat y l' altre ab ornamentació que vol imitar les fulles d' acant del istíl corinthi. Demunt de la robusta arcada, des dels ábachs resseguexen exteriorment lo mur tres línies de motllures seccionades, donant-los hi la apariencia de canutets encastats. A sobre, en lo meteix plà del frontispici, s' alça una espadanya de tres pisos, essent los dos primers de doble obertura, ab uns petits lòbuls que semblan anunciar la vinguda del nou istil gòtich. Aquest detall nos fà creure que malgrat haver sigut consagrat a meytat del segle XII lo temple que estudiàm, aquesta part de edifici, pot-ser estaría encara sense acabar en aquella data. Entre la espadanya y la porta s' obre una senzilla finestra que dóna llum al interior y apareix mitg tancada per la coberta del atri.

Clixé de Adolf Mas

Gerri.—Sepulcre existent en la esglesia del monestir

Los absis quedan tancats per construccions relativament modernes, com lo camaril, y solament del central poden observar-se al exterior tres arquacions amparades en treballats permòdols, entre dugues columnes que pujan arramblades a la paret de terra estant.

L' interior consta de tres naus, de mitg punt la del centre y de segment de cèrcol les laterals, servint de contrafort a aquella. Les separan tres arcades per costat que descansan sobre quatre pilars en los quals s' hi apoyan quatre columnes, pujant la que mira a la central, a major altura fins a sostenir los archs formers de la volta. Devant de cada pilar hi corresponen les naus laterals una altra columna amparada en lo mur, lo qual va resseguit demunt dels capitells per una motllura a tall de cornisa. Los tres absis més baxos que les naus, són semicircolars y de volta senzilla. La llargada de la esglesia, descomptant los absis, es de 23'20 metres; d' amplada té la nau central 6'80 metres; les laterals, 3'60 y lo basament dels pilars, 2'50 metres cada un. La altura es ben proporcionada ab les dimensions anotades. En la nau lateral esquerra, encastat en lo mur, de espatlles al frontispici, hi ha una sepultura gòtica que porta gravats dos escuts; un ab àliga d' ales desplegades y altre que porta una planta. Al dessobre se veu una estàtua jayent d' un abat ab mitra y crossa que no correspòn pas a aquella, per ésser mólt més llarga la llosa que lo sepulcre. Han desaparescut les despulles que contenía y no se troba rastre de la làpida que nos hauría donat lo nom del personatge allí enterrat.

Clixé de Adolf Mas

Gerri.—Capitell en la porta de la esglesia del monestir

Lo chor agafa bona part de la primera arcada en la nau central.

Lo camaril degué ésser construit o examplat en lo segle XVIII. En la paret del fons hi ha una tela pintada que representa la consagració de la esglesia. En diferents requadros hi han també pintures al fresch, representant una de elles lo moment de enfonzar-se lo comte de Pallars en l' estany de Montcortès, d' acort ab la tradició que explicarèm al parlar d' aquell districte.

La imatge de la Mare de Déu que s' hi venera, es de talla romànica d' uns tres palms, y té la cara emmorenida. No pot apreciar-se gayre bé la seva factura, per estar quasi tota la estàtua dintre d' una armatosta de fusta pera que

li escayga millor la indumentaria, de forma acampanada. A la sagristía s' hi conservan algunes teles no desprovehídes de mèrit artístich.

Los seus abats eran mitrats y exercían jurisdicció sobre les següuents parroquies: Gerri, Sant Felíu y Santa María ab les anexes de Enseu y Bresca; Pobleta y anexa d' Envall; Bahent y anexes de Useu y Buseu; Peramea y anexes de Pujol, Coscastell y Canals; Montcortès y anexa de Bretuy; Anchs y anexes de Celluy y Balestuy; Montsò y anexa de Socís; Cuberes; Sant Joan de Vinyafrescal; Sant Martí de Canals; Bernuy y Escart.

Se tenen noves de la existencia del monestir de Gerri en lo segle VIII. Entre les primeres donacions ne figura una de un tal Spanello, qui era abat en 818, segons observa lo P. Villanueva y anaren aumentant de tal manera les adquisicions, que fóu la principal casa que tenía la Ordre benedictina en aquestes comarques. Lo caràcter del nostre treball no-ns permet anar seguint una per una les donacions de que fóu obgecte durant la Edat mitgeval, mes no hem de dexar de constatar que a ell anaren subgectant-se altres monestirs pallaresos com lo de Ovez (de Rodés); Sant Pere de les Maleses, y tal vegada Sant Genís de Bellera per poch temps y tenía també certs drets en la de Escaló o Sant Pere del Burgal, com ja hem fet notar abans. En 1163 Alexandre III, confirmà al monertir de Gerri les possesions y bens que tenía y tingués endavant per concessió dels Sants Pares, lliberalitat dels reys, prínceps y fidels; extensament relatats en lo M. S. Llobet. En 1428 se desféu d'algunes jurisdiccions de llochs que corresponían al monestir, per venda otorgada a la casa de Foix.

En los segles IX y X, segons autorisades opinions, arribà a comptar fins a cinquanta monjos que en lo segle XVIII quedaren reduhits a cinch y l' Abat.

Sembla que en los segles XI o XII havía estat subgectat a Sant Víctor, de Marsella. En 1631 n' era fora, puix que lo trobàm ajuntat a la Congregació Benedictina Claustral de Tarragona, de la que va ésser lo cap.

En lo segle XVIII conservava la major part de les seves prerrogatives y privilegis. Lo territori, format per parroquies que depenjavan de la Abadía, constituí una jurisdicció propria, necessitant qualsevol eclesiàstich que hi volgués dir missa, encara que fós bisbe, la llicencia del Abat. Aquest usava mitra y crossa. Ab la exclaustració decretada l' any 1835, dexà de existir lo secular monestir essent lo derrer abat Fr. Antoni de Gudel, qui morí a Peramea, essent enterrat devant del presbiteri d' aquella esglesia.

Districte electoral de Sort.

Bibliografía.—Ne parla lo P. Villanueva en la seva obra «Viaje literario á las iglesias de España,» vol. XII.—M. S. del P. J. Pasqual, en la «Revista de Ciencias históricas» de Barcelona, vol. I.—A. Coy, en Sort y Comarca Noguera Pallaresa.—Ceferí Rocafort, en una excursió «Del Noguera Pallaresa al Noguera Ribagorçana,» en lo Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya, del any 1904.—En lo nomenat «Butlletí,» vol. de 1897, F. Carreras y Candi, hi publica «Algunes notes històriques modernes del monestir de Gerri» y en lo nombre 21 corresponent al any 1896, «Excursió al Pallars «Jussa» o inferior y a Gerri de la Sal».—Decreto | general | de las | Uniones | supresiones | y aplicaciones | de todos los beneficios | fundados | en las iglesias | del | territorio del real Abadiato | de Gerri.—Barcelolona | Tomàs Piferrer, 1773.

Isil

Lloch, en la vall d' Áneu de la comarca Pallaresa, situat a banda y banda del Noguera qui porta aquest derrer nom, que allí se divideix en dos braços, tenint la esglesia parroquial al mitg, ab dos ponts pera comunicar-se ab les dues riberes. Altitut aproximada sobre lo nivell de la mar, 1,192 metres. Dista uns 50

kilòmetres (ríu avall), de Sort, des de ahont hi ha servey rodat fins a la estació de ferro-carril de Tàrrega. Lo districte té com a térmens vehins los de Gessa (Vall d' Aràn) y Coflens (França) al N.; lo de Unarre al E.; lo de Sorpe al S. y part del O. y Salardú (Vall d' Aràn) al O. Consta de 297 edificis ab 530 habitants de fet y 574 de dret distribuits en la següent forma entre los seus agregats: Isil, 132 y 270 ànimes; Alós, 102 ab 217 y Arreu, 16 ab 43, ademés de 47 cases y alberchs escampats pera los serveys agrícols. En la relació del any 1831 aparexen en lo Corregiment de Talarn: Isil, ab 132 habitants; Arreu, ab 30 y Alós, ab 103, corresponent lo senyoríu de tots ells al marquès de Pallars.

Clixé de Adolf Mas

Isil. — Porta de la esglesia de Sant Joan

En los tres pobles hi ha parroquia, essent d' entrada les d' Isil y Alós y rural 2.ª la d' Arreu en l' arxiprestat d' Áneu y diòcessis de la Sèu d' Urgell,

havent-hi ademés lo antich temple de Sant Joan a mitg kilòmetre de Isil y la ermita de la Mare de Déu de les Néus a Arreu. Se celebran festes lo día 24 de Juny a Isil; lo 27 d' Agost a Alós y lo primer diumenge d' Octubre a Arreu. S' hi cull grà, llegums, trumfes y excelentes herbes pera lo bestiar de tota mena que s' hi cría y que constitueix una bona font de riquesa, com ho són les grans boscuries que cobrexen les seves montanyes, abundant-hi l' abet, pí y abedoll. Fà ja alguns anys que vé explotant-se lo bosch de Bonabé, utilisant-se motor elèctrich pera serrar les fustes, que són després transportades per medi d' un cable elèctrich cap a la frontera. Lo haver-s' hi establert anys nderrera una colonia italiana pera efectuar dits treballs, va fer que se conegués aquell lloch ab lo nom de Italia.

Clixé de Adolf Mas

Isil.—Absis de la esglesia de Sant Joan

Se troban en aquesta jurisdicció aygues solfuroses y ferruginoses ab algunes mines que no poden explotar-se per la dificultat de les víes de comunicació, consistents en mals camins de ferradura. Lo principal es lo que puja d' Esterri, ríu amunt, y passat Alós, abans de arribar a Montgarri, trenca per lo port de Salàu cap a França. Per dit port està progectada la foradada internacional del Noguera Pallaresa anant a sortir a la vall del Salat.

Clixé de Adolf Mas

Isil.—Capitells de la porta de la esglesia de Sant Joan

Lo séu territori, per trobar-se enclavat en lo Pyrinèu, ja ratllant ab França, es mólt escabrós, vegent-se atravessat per lo ríu primerament esmentat, lo d' Ayroto, que devalla dels estanys de igual nom, lo de Sant Pere y lo ríu d' Arreu. Com a montanyes, merexen nomenar-se les de Sarredo, Piles y Port d' Aulà. Lo clima es mólt fret, puix no es estrany que lo termòmetre marque — 8° al hivern, mantenint-se sobre + 25° al istíu, en quin temps ab prou feynes s' arriba a fondre la néu en les seves montanyes.

Clixé de Adolf Mas

Isil. — Interior de la Esglesia de Sant Joan

Hi ha aduana a Isil y punt de carabiners a Alós. Escola municipal. Dos molins de farina. Se fà esment de les esglesies de Alós y de Isil, en la acta de consagració de la catedral de la Sèu l'any 819, que segurament sería la metexa que poch temps després fóu donada al monestir de Sant Pere de Burgal (Escaló). Com hem dit, prop d' Isil, a la dreta del Noguera, quasi tocant al ríu, se conserva la romànica esglesia de Sant Joan, que es un dels més notables monuments que s' axecaren en lo territori pallarès. La seva construcció, apar dels segles XII y XIII puix que s' hi reparan alguns finestrals dels primers temps del gòtich, qual estil s' introduhí en aquesta regió en lo segle derrerament nomenat. La porta, de cara a mitjorn, consta de tres columnes per costat ab treballats capitells y la esglesia apareix resseguida arràn de la coberta, per una arqueació a tall de cornisa; al endret de la porta, té dos baxos relleus

que s' hi encastarıan procedents d' altre lloch y que en malhora foren repicats de mitg còs en avall pera desfigurar l' obgecte que representavan. L' interior es de tres naus ab los corresponents absis acusats al exterior. Un empostissat ha vingut a substituir la volta, que segons diuen, va caure, no havent pogut esbrinar la data en que axò va ocórrer. Si aquesta creença no fos tan general, podría creure-s si en lo traçat de la construcció ja hi entrava la coberta de fusta com trobàm en altres temples. S' hi conservan alguns retaules gòtichs que convindría la seva conservació. Lo Rt. Econom mossèn Joan Riba, a qui devèm les notes que seguexen, hi ha practicat petites reparacions en la coberta, emprò no tenint lo caràcter de parroquia y estant aquesta mólt faltada de elements, no sería estrany qne esdevingués la ruina de tan preuat monument si no s' hi posa prompte remey per qui corresponga.

Clixé del Autor

Alós.—Porta de la esglesia

La veu pública atribueix aquesta obra als templers, mes no havèm pogut comprovar aquesta opinió. Era mólt concorregut per los vehins de la comarca devots de Sant Joan, sobre tot per la diada y vetlla del 24 de Juny, de tal manera que Inocenci XI en 1656 concedí indulgencia plenaria *ad septennium* a tots los fidels que en aytal diada visitessen dita esglesia. De cinquanta anys ençà ha decaygut aquesta devoció, conservant-se emprò les tradicionals *falles* la vetlla del 24 de Juny que revestexen en aquest lloch un caràcter especialíssim per la solemnitat de que van acompanyades y la alegría que despertan entre lo jovent de la vall.

Hi havía quatre torres en los àngles del edifici, que per amenaçar caure manà enderrocar un visitador al començament del segle XVIII. Fins a la meytat del passat hi subsistí una pía germandat. Los rectors de Isil se titularen

Priors, fins l' any 1801, dignitat que sens dupte devía procedir del monestir. La comunitat de beneficiats hi anava alguns dies del any.

A uns 6 kilòmetres, ríu amunt a la dreta del Noguera, se troba Alós, lo derrer poble del Pallars, afrontant ab França. En la porta de la esglesia s' hi repara altra important mostra romànica, mólt pareguda a la de Isil y a la de Isavarre. Un baix rellèu a cada costat sembla representar Adàm y Eva, abans y després de pecar y se coneix que l' artista no tenía gayres escrúpuls al donar forma al séu pensament. Creyèm oportú recomenar la seva conservació, puix constituexen dos interessants exemplars del art romànich, quals motíus no es fàcil trobar-los reproduhits en aquesta forma. Dihèm axò pera que no-s repetesca lo sacrilegi artístich que se va cometre ab los relleus de Isil, que foren repicats. A Arreu, que es a la part montanyana, se conservan despulles del castell.

Districte electoral de Sort.

Jou

Lloch de la vall d' Aneu, a la dreta y un xich enlayrat dessobre lo Noguera Pallaresa, a una hora de Esterri, 1,345 m. alt. y uns 34 kilòmetres de Sort, per ahont se comunica per carretera ab la estació de Tàrrega, de la que se serveix en la vía del Nort.

Afronta per N. ab térmens d' Esterri d' Aneu y Sòn; té al E. Dorbe y Berròs, de la seva jurisdicció; al S. Estahís y Espot y a ponent Espot y Sòn. Lo districte municipal consta de 99 edificis ab 308 habitants de fet y 327 de dret, distribuits en la següent forma: Jou, 32 edificis y 109 ànimes; Berròs Jussà, 18 ab 66; Berròs Subirà, 13 ab 37; Dorbe, 20 ab 69, havent-hi ademés 16 cases, alberchs y bordes escampades pera los serveys agrícols, entre los quals s' hi compta la Guingueta, quasi al extrém del plà d' Esterri, lloch prou conegut per lo gran mall de ferre que-s troba clavat en lo camí. En la relació del any 1831 aparexen en lo Corregiment de Talarn, Jou ab 65 habitants, Berròs, Jussà y Subirà ab 31 y 21 ànimes respectivament y Dorbe ab 56, essent la jurisdicció de tots ells del Marquès de Pallars.

La parroquia de Jou es d' entrada y les de Berròs y Dorbe, rural 2.ª en l' arxiprestat d' Aneu y diòcessis de la Sèu d' Urgell. Les parroquies de Jou y Berròs venen continuades en la acta de consagració de la catedral de la Sèu del any 819.

Són pobles purament agrícols y les seves produccions consistexen en grà, llegums, patates y herbes pera lo bestiar de tota mena que s' hi cría.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació que ha de compendre lo catàlech de la provincia, figuran les Ubagues, de Dorbe, Escalarre, Burgo y Llavorre, ab 143 hectàrees; Comaseny, de Berròs ab 978 id. y Montjetó, Canals y Costalada, de Dorbe, ab 320 hectàrees de cabuda total.

La carretera, en construcció, des de Sort a Esterri y Vall d' Aràn passa per la part baxa del terme.

Escola municipal.

Districte electoral de Sort.

Lladorre

Lloch en la vall y a la esquerra del Noguera de Cardós, que passa al pèu de ses cases dividides en dos barris, ab la esglesia parroquial de per mitg, que res de particular ofereix artisticament considerada. Forma part del alt Pallars. Ríu avall, passant per Ribera, se fà cap a Llavorsí, en

la vall principal del Noguera Pallaresa. Dista uns 28 kilòmetres de Sort, des de ahont se comunica per carretera ab la estació del ferrocarril de Tàrrega. Les afrontacions del present municipi són per N. ab França y térmens que s' esmentan; al E. Areu y Esterri de Cardós; al S. aquest meteix y Lladrós, que es d' Estahón y al O. Estahón.

Clixé del Autor

Lladorre.—Vista parcial de la població

Lo districte consta de 301 edificis ab 592 habitants de fet y 718 de dret, diferencia que es atribuida a la constant emigració a França, especialment durant l' hivern, que restan aquí paralisats los treballs a causa de les néus. Composan lo municipi los següent llochs: Tavascan, que es lo més gran y lo més proper a la frontera, havía sigut cap de districte, té 96 edificis y 230 ànimes y se troba en l' ayguabarreig de les dues riberes que devallan del port del séu nom y del de Lladorre, que forman l' esmentat Noguera, tenint l' altívol Montcauvo entre mitg de elles. Ayneto es un petit llogaret prop del anterior

que sols té 15 edificis y 32 ànimes; Boldis Jussà y Boldis Subirà (comunment anomenats los *Boldisos)* tenen 36 y 19 edificis respectivament y 62 y 45 habitants. A Lladorre n' hi corresponen 69 y 145 y a Lleret 30 ab 71, havent-hi aytambé 39 cases y alberchs escampats; comptant-hi entre elles les bordes de Jon, Boabi, Noarre y Cuanca. Mereix esment particular la gran casa Serra ab una capella romànica, a baix a la ribera, entre Lladorre y Lladrós. A Ayneto hi ha altra esglesieta del meteix istil y de senzillíssima construcció. Lleret se troba a la dreta del Noguera, enlayrat a mitja montanya, en la que s' obre lo coll de Lleret, que es lo més dret camí pera anar a la vall d' Aneu.

Des de Tavascan al port de Lladorre s' hi comptan cinch hores y mitja a pas seguit, y tres y mitja de devallada fins a Ausat, primera població francesa; y de Tavascan al cap del port del séu nom tres hores y tres y mitja de devallada fins a Sant Llisié d' Ustou, que també pertany al departament del Ariege. Són nombrosos los estanys que 's troban en aquestes comarcades (238).

En la relació del any 1831 aparexen Lladorre, ab 258 habitants; Boldis, ab 94; Tavascan, ab 375 y corresponía la jurisdicció de tots ells al marquès de Pallars.

Les parroquies de Lladorre y Tavascan, són de entrada y les de Boldis y de Lleret rural 2.ª en l' arxiprestat de Tirvia y diòcessis de la Sèu. De les esglesies de Boldis Jussà y Subirà y de Tavascan, se-n fà esment en la acta de consagració de la catedral de la Sèu del any 819. Se celebra festa major a Lladorre, lo día 8 de Setembre.

Les produccions consistexen en grà, llegums, trumfes y bones herbes pera lo bestiar que s' hí cría.

Entre los monts exceptuats de la desamortisació que han de compondre lo catàlech de la provincia, figuran les Ubagues, ab 120 hectàrees y Selva de Noarre, de Tavascan, ab 350; Plans de Riberals, de Boldis, de 400 hectàrees; Ubaga de Montaltó, de 470 y los Malls y Solà, de 800 hectàrees, de Lladorre; Ubaga de Renyé y altra partida, de Lleret, de 340 hectàrees y Estobarres, de Lleret, Estahón y Tavascan, ab 170 hectàrees de cabuda total.

Hi ha escola de noys y de noyes; punt de carabiners a Tavascan; tres molins fariners y dues serradores.

Dístricte electoral de Sort.

Llavorsí

Vila situada al peu d' alterosa serra a la mà dreta, tocant al Noguera Pallaresa, devant per devant del ayguabarreig del Noguera, que devalla de les valls de Cardós y Vall-Ferrera. Altitut aproximada sobre lo nivell de la mar,

(258) Veja-s lo derrer apartat de la plana 647.

825 metres. Dista uns 14 kilòmetres (carretera en construcció) de Sort, des de ahont se comunica ab Tàrrega ab la que hi ha servey rodat y es la estació de ferrocarril més propera en la vía del Nort. Afronta al N. ab terme de Aydí, que es de la seva jurisdicció; al E. té lo de Roní; al S. Arestuy, que també co-

Clixé del Autor

Llavorsí. — La població

rrespòn al meteix districte y al O. Sant Romàde Taıernoles. Lo municipi se composa de 337 edificis ab 662 habitants de fet y 716 de dret, distribuits en la següent forma: Llavorsí, 108 ab 254; Arestuy, 27 ab 52; Aydí, 17 ab 36; Bayasca, 54 ab 116; Montanartró, 47 ab 84; Riumadriu, 26 ab 50; Sant Romà de Tabernoles, 15 ab 24, ademés d' altres 42 cases y alberchs, entre ells algunes bordes y los hostals d' Aydí y del Rey. Tots formaren part del Corregiment de Talarn y los senyorius corresponían: Llavorsí y Aydí, al Marquès de Pallars; Sant Romà de Tabernoles, al Seminari de la Sèu d' Urgell; Arestuy, Bayasca y Riumadriu, reyalenchs y Montanartró, al Marquès de Pallars, vescomte de Vilamur.

Són de entrada, les parroquies de Llavorsí y de Bayasca, aquesta ab tenencia a Arestuy; rural 1.ª la de Aydí, que pertanyen al arxiprestat de Tirvia. Es també d' entrada la de Montanartró, ab tenencia a Riumadriu; y Sant Romà, es tenencia de Rodés; aquestes derreres corresponen al arxiprestat de Sort y diòcessis de la Sèu d' Urgell.

A la parroquia de Montanartró pertoca lo santuari de Sant Joan del Herm, del qual nos hem ocupat en lo districte de Vall de Castellbó, per més que lo capellà administrador es nomenat per lo senyor bisbe. A Llavorsí se celebra festa lo día 26 de Juliol, per Santa Agna.

En la confirmació de les possessions y béns que lo papa Alexandre III feu al monestir de Gerri l' any 1163, entre altres llochs anomena Llavorsí.

Roger Bernat, comte de Foix, en garantía d' una quantitat prestada a Blanca de Bellera, viuda del comte de Pallars, retenía en 1298 quatre castells, y entre ells los de Biuze y Arestuy. Aquest era dalt de Llavorsí cap a la vall de Bayasca, que junt ab la d' Assua entràren més endavant en los dominis del de Foix, formant part del vescomtat de Castellbó en lo quarter de Rialp. Lo propri rey d' Aragó, segons tením apuntat del comtat de Pallars, amparà en lo dret indiscutible que tenía la comtessa viuda pera recobrar dits castells. Lo P. Camós ja parla de la Mare de Déu de Biuze prop de Llavorsí.

Respecte de Sant Romà de Tabernoles, que com hem dit anteriorment depenja en lo eclesiàstich, de Roders, devèm fer constar que lo sobrenom qui porta es degut segurament a haver-se agregat lo proper monestir de Villaniga al de Sant Sadurní de Tabernoles, que hem esmentat al ocupar-nos de Adrall. Deyam en aquell lloch, que al extingir-se lo monestir derrerament nomenat, per disposició de Clement VIII, en 1592, passà al Seminari de la Sèu part de les seves rendes y lo senyoríu de Sant Romà lo conservà dit Seminari, segons hem anotat al començar aquest article, puix lo veyèm continuat en l' estat que va publicar-se l' any 1831.

La relació que hi pugués haver entre lo vell monestir de Sant Pere de Villanega, *Villasnica* y *Villasmicha* com també se troba escrit en antichs documents observats per lo P. Villanueva, ademés de lo abans manifestat, ve a probar-ho la indicació que fà lo P. Camós, qui en la seva coneguda obra «Jardín de María plantado en Cataluña», diu que a Sant Romà s' hi venerava ja en lo séu temps, la Mare de Déu de Villaniga.

No s' ha precisat la situació del monestir de Sant Pere de Villaniga o Villanega, mes sembla fòra de dubte que era en aquests encontorns, lo qual no deu confondre-s ab lo de Sant Vicens de Ovez u Oveix que correspòn a Roders en lo districte de Surp.

Les noves que tením del monestir de Villaniga, se remontan al any 965. L' any 970 apareix Saila com Abat d' aquesta casa. Més endevant hi ha memoria del Abat Pere ab igual caràcter, ignorant-se quan governà. En 1021 ho era Ponç, a qui lo comte Sunyer y los seus fills Ramón y Guillém li feren algunes donacions pera les seues esglesies de Sant Pere, Santa María, Sant Joan y Sant Benet.

Se creu que en 1093 fóu incorporat al de Sant Sadurní de Tabernoles, prop de la Sèu d' Urgell, del qual anteriorment havía depenjat.

Des de aquella data, ja no se sab res més del monestir de Sant Pere de Villaniga, que era de la orde de Sant Benet, y ha restat ignorada la època de la seva fundació, havent-hi provabilitats d' ésser anterior al any 965, a que se referexen los primers documents abans extractats que han arribat fins a nosaltres.

Montanartró y Riumadriu se troban en lo riberal de Santa Magdalena que desaygua a la esquerra del Noguera Pallaresa; d' aquestes parroquies se-n fà esment en la acta de consagració de la catedral de la Sèu del any 819, ahont venen continuades ab los noms de *Montano Ortonæ et Riomatricæ.*

Lo riuet de Bayasca desaygua a la dreta del Noguera, part demunt de Llavorsí, trobant-s' hi en aquella metexa vall, Arestuy.

A Riumadriu y Llavorsí hi havía hagut importants fargues que funcionaren fins al derrer terç del passat segle. Actualment la industria es desconeguda en tot lo districte y solsament a Llavorsí se notan algunes botigues, per ésser punt d' unió de les riberes de Cardós y Vall-Ferrera ab la principal del Pallaresa. Té dues palanques dessobre d' aquest ríu.

Les produccions consistexen en les generals de la montanya sense tenir-ne cap de especial, grà, llegums, trumfes, verdures pera lo séu consúm y bones herbes pera lo bestiar de tota mena.

En aquest terme s' explotan algunes lloseres, de lo qual n' han fet una petita industria, treballant lo material, y venent-lo pera les cobertes de les cases en los pobles de la rodalía.

En la esglesia de Llavorsí hi hem vist una gran llamborda de marbre que serveix de pica, y segons nos han assegurat, procedeix d' aquests encontorns tan richs en minerals, emprò que no poden extraure-s per la manca de víes de comunicació.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació que han de compendre lo catàlech de la provincia, figura Ambelló y Solana de Llera, de Sant Romà de Tabernoles, ab 407 hectàrees; Clot de la Óssa y Solana, de Arestuy, de 287 y 277 hectàrees respectivament; Montmitger, d' Arestuy y Bayasca, de 257; Poleda, de Bayasca, de 489; Bosch Gran y Solanes, de Montanartró, de 1,140; Campmajor, del Estat, de 59 y Estadina, de Bayasca, de 15 hectàrees de cabuda total.

Hi ha a Llavorsí línia telegràfica; escoles municipals; 4 molins de farina en lo territori de la seva jurisdicció. Té una font dintre de la vila.

Districte electoral de Sort.

Llessuy

Lloch situat en la vessant de alta serra, a uns 1,400 metres aproximadament sobre lo nivell de la mar, donant aygues al riuet que ab lo nom de Sant Antoni, aboca al Noguera Pallaresa per la dreta, dessota meteix de Rialp. Dista uns 8 kilòmetres de Sort, per quin punt se comunica ab Tàrrega, que es la estació de ferrocarril més propera.

Afronta lo terme per N. ab Espot; té al E. lo de Caregue; al S. Saurí, del meteix municipi y Bernuy y per O. ab Capdella, que se troba ja a la vessant del Flamicell, havent-hi entre abdues localitats lo camí que passa per coll de Triador, dessota del Montseny.

Consta lo districte de 237 edificis ab 525 habitants de fet y 537 de dret, dels quals ne corresponen 155 ab 409 respectivament a Llessuy; 40 y 109 a Saurí, que té també lo caseríu de Menauri y 42 cases y alberchs o bordes escampades en l' extens territori que té una superficie de més de 4,000 jornals, la major part montanya, ahont pasturan durant l' istíu tota mena de bestiar, puix es riquíssima en herbes.

En la relació del any 1831, figuran en lo Corregiment de Talarn, Llessuy, ab 252 ànimes y Saurí ab Menauri, 128. Lo senyoríu de uns y altres corresponía al Vescomte de Castellbó. En lo cens de 1359, figuran en la Veguería de Pallars, *La Suy* ab 18 fochs y Sauri ab 17.

Clixé de Juli Soler

Llessuy.—Vista general de la població

La parroquia de Llessuy es d' ascens y la de Saurí, rural 1.ª en l' arxiprestat de Sort y diòcessis de la Sèu. Se celebran festes per Sant Pere, Sant Isidro y Sant Jaume. Hi han les ermites y santuaris de Sant Salvador, lo Remey, Sant Jaume y Sant Domingo.

S' hi cull bon blat, excelentes trumfes, mólts fesòls y abundoses herbes, utilisades pera la recría del bestiar de tota mena, que constitueix la principal riquesa. Són mólt celebrats los formatges de Llessuy. S' ha trobat en aquest terme, amiant, coure y carbó que no s' explota per la dificultat en los medis de transport, havent caducat totes les concessions de mines denunciades.

La seva altitut fà que sía mólt fret al hivern y de bon estar al istíu, abundant-hi la caça y los isarts en les seves enlayrades serres, de entre les quals merexen particular esment lo Montorroyo y lo Montseny, que ateny una altitut de 2,882'97 metres sobre lo nivell de la mar, segons l' Institut geogràfich y estadístich, qui establí una senyal geodèsica en lo cim pera la triangulació

Clixé de Juli Soler

Llessuy.—Lo Montseny de Pallars, dessobre lo Coll de Triador

del territori, fixant la situació en 42° 29′ 24″, 26 de latitut y 4-42-42,68 llongitut E. La distancia es a uns 12 kilòmetres del poble. Atravessan lo terme lo ríu que devalla de Pamano y l' Emrialbo.

S' hi celebra fira los díes 3 y 4 d' Octubre.

Escoles municipals de noys y de noyes.

Prop de Llessuy hi havía la antigua població de Torena, de qual castell ne tením noves que se remontan al segle X y continuan fins al segle XV, que dexa de figurar com a tal y al que sembla va substituir lo de Malavella o Malavila y després lo de Rialp, en la vall d' Assua.

Districte electoral de Sort.

Montcortés

Lloch en lo plà de Corts, a uns 20 kilòmetres de Sort y 8 aproximadament de Gerri, des de ahont se comunica per carretera, en la que hi ha ser-

vey d' automòvils fins a Tàrrega, que es la estació més propera en la vía del N. Passa per aquest poble lo camí de Gerri a Peramea y Pobleta de Bellvehí, quina vila se troba a sol ponent. Altitut aproximada de 1,000 a 1,045 metres sobre lo nivell de la mar.

Afronta lo terme per N. ab lo d' Envall, que es de la Pobleta; té al Est, Bretuy y lo de Peramea; y al S. y O. los de Peracals, y Mentuy respectivament que corresponen a la seva jurisdicció. Lo districte se composa de 237 edificis ab 478 habitants de fet y 474 de dret, distribuits en la següent forma entre los seus agregats que distan en los punts més extrems uns 10 kilòmetres. Montcortés 41 edificis ab 125 ànimes de població; Anchs, 27 ab 72; Bretuy, 22 ab 70; Mentuy, 10 ab 18; Peracals, 46 ab 126; Celluy, 34 ab 53, ademés de 57 cases y alberchs escampats pera los serveys agrícols, entre los quals s' hi comptan les cases de Capestany.

Clixé del Autor

Montcortés. — Vista del estany

En la relació del any 1831 figuran en lo Corregiment de Talarn, Anchs, ab 109 ànimes y senyoríu del Abat de Gerri; Bretuy, ab 73 y senyoríu del Marquès de Pallars; Celluy, ab 47 y senyoríu de N. Senaller y Marquès de Pallars; Mentuy, ab 26 y senyoríu de N. Rey; Montcortés, ab 66 y senyoríu del Marqués de Pallars; y Peracals, ab 124, corresponía a la Colegiata de canonges de Tremp.

Hi ha parroquia a Anchs, que es d' entrada, ab tenencia a Celluy de la que depenja Balastuy en lo districte de Peramea; Montcortés, també d' entrada y Peracals rural 1.ª en l' arxiprestat de Gerri y diòcessis de la Sèu d' Urgell.

Hi ha tradició de que entre Celluy y Anchs en unes costes hi va haver un

monestir del qual, diuen, se n' emportà l' Abat de Gerri, la imatge de la Mare de Déu que se venera en la esglesia d' aquell convent.

A un kilòmetre al O. de Montcortés, passat un collador, hi ha l' estany, qui té mes de dos kilòmetres de circumferencia, vegent-se en un turó, al altre costat, les cases de Capestany. Desaygua per N. al torrent de Ruxou, que se decanta vers l' O. cap al Flamicell entre la Pobleta y Senterada (259). Documents mitjevals esmentan l' *estagno Aquila* en lo *pago cortetano*.

Se contan moltes tradicions relacionades ab aquest estany essent les més conegudes la que suposa (sense cap fonament) haver existit una població en lo meteix lloch; y la de que un dels comtes de Pallars, passant-lo a cavall quan se trobava glaçat, s' hi enfonzà, salvant-lo miraculosament la Mare de Déu de Gerri, a la que féu una valiosa prometensa (260).

Lo poble de Peracals se troba fora del plà de Corts, dessota dels penyals caliços d' ahont li vé lo nom, mirant a mitjorn per la banda de Montsó (Pobla de Segur), demunt del torrent de Sant Pere de les Maleses, de qual monestir parlarèm al ocupar-nos de Montsó.

Dòlmen nomenat La Cabana de Peralba o Perauba

En aquest terme D. Lluís Mariàn Vidal hi ha reconegut dos interessants dòlmens. Al peu de la «Roca de Peralba» o Perauba existeix lo que-n diuen «La cabana de Peralba» a mitja hora del poble y a una altitut aproximada de uns 1,158 metres sobre lo nivell de la mar. Consta de quatre pedres verticals, formant una cambra rectangular de 1 metre 30 cents. × 1 metre. La coberta té dos metres de llargaria per dos d' ample y 0'45 de gruxa, inclinada cap al derrera a causa del pés dels materials que formavan lo túmulus que en part

(259) En les cartes geogràfiques fins ara publicades se-l fà desayguar equivocadament al Noguera Pallaresa, essent axí que la partió entre aquest ríu y lo Flamicell, lo determina lo collador nomenat entre lo poble de Montcortés que encara es a la vessant Pallaresa y l' estany que ja se-n va al altre ríu tributari d' aquest.

(260) Afegeix la tradició que després de passat lo perill s' oblidà lo comte de cumplir lo que tenía promès dihent que «aygua passada Mare de Déu enganyada» esdevenint-li un greu càstich que li féu cambiar ben prompte de pensar. Tan arrelada estaría aquesta tradició, que en lo decorat del camaril del convent de Gerri apareix una pintura al fresch representant al desventurat comte en lo moment d' esberlar-se lo glaç dessota les potes del cavall.

encara subsisteix. La cambra té 72 centímetres d' altura y la seva orientació es al S. 32°. Està construit ab caliça del cretaci inferior que es la formació geològica de la localitat; de manera, que com en altres documents pareguts constatats per l' esmentat autor, los materials procehían del meteix lloch ahont va axecar-se lo dòlmen, cosa fàcil de compendre per les dificultats que ofería en aquell temps, de pochs recursos mecànichs, l' acarreig de blochs de 3 y 4 tonelades, per quin motíu no té res de particular emplacessen les seves sepultures allà ahont trobavan pedres que los hi servissen pera lo seu obgecte.

Dòlmen nomenat Cabana de Castellars d' en Puy

L' altre dòlmen que anota lo senyor Vidal, es a la envista de Peracals en la cresta del «Tossal de Castellars» a un kilòmetre del poble, del qual està separat per lo torrent de Llavaneres. Hi falta la pedra de entrada y les laterals se troban un xich mogudes tancant un espay irregular de 75 centímetres de ample en la boca, 1 metre 30 en lo fons per 2 metres de llarch. La coberta es de 2 metres 40 centímetres d' ample; està rompuda en dos fragments y fortament inclinada.

La seva orientació es al N. y la constitució de la roca es caliça del cretaci inferior (261).

En lo caseríu de Mentuy que se troba ja en l' ayguavés del Flamicell al altre costat del estany, en la coneguda casa del Rey va néxer lo ilustre jurisconsult D. Joaquim Rey y Rey, catedràtich que fóu de Lleys en la Universitat de Cervera y rector de la de Barcelona des de 1845 a 1850. Dexà escrites algunes obres sobre lleys y filosofía. També era fill de dita casa lo Dr. Francesch Rey, rector de Butzenit, prop d' Agramunt, qui morí l' any 1810, havent dexat escrites unes plàtiques sobre los Evangelis.

Les produccions d' aquest districte són les generals de la comarca, consistents en grans, llegums, patates y herbes pera lo bestiar que s' hi cría. Sols té camins de ferradura pera comunicar-se ab los pobles dels encontorns.

Escola municipal de abdós sexes.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació que han de com-

(261) Tenim una nota recullida en aquesta localitat referent a la existencia d' unes *coves dels moros* que han sigut quasi destruides, havent-s' hi trobat despulles humanes. No hem pogut comprovar fins ara si se tracta dels metexos dòlmens o altres monuments ab ells relacionats y ab los quals res tenen que veure los moros encara que se-ls hi done aquest nom, com en altres llochs succeheix.

pondre lo catàlech de la provincia, figuran: Ruxou, que es de Montcortés, ab 308 hectàrees; Ubaga de Castellassos, de Anchs, ab 563; Serra Spina, de Celluy, ab 432 y Collada, del meteix, ab 380 hectàrees de cabuda total.

Districte electoral de Sort.

Mont-rós

Lloch situat en les vessants de la esquerra del Flamicell, del que se troba un xich separat y en posició més enlayrada en la Coma del séu nom; a poch

més de 20 kilòmetres de dolent camí, de Sort y 25 y 30 aproximadament de Gerri y Pobla de Segur des de quin punt per carretera ab servey d' automòvils, se comunica ab Tàrrega, que es la estació de ferrocarril més propera en la vía del Nort. Afronta per N. ab Torre de Capdella; té al E. terme de Anchs, que es de Montcortés; al S. Gramenet y Beranuy de la seva jurisdicció y al O. Astell, que correspòn a la Torre de Capdella. Lo districte se composa de 181 edificis ab 458 habitants de fet y 462 de dret, distribuits en la següent forma entre los seus agregats: Mont-

Clixé de Lluís Marián Vidal

Mont-rós. — Vista de la població

rós, 69 ab 140; Beranuy, 20 ab 72; Gramenet, 11 ab 23; Pauls, 34 ab 88; Pobellar, 35 ab 99, ademés de 12 cases y alberchs escampats, entre ells lo santuari de la Mare de Déu de la Plana o Des-Plà, que se troba baix en lo camí de la Torre de Capdella, en la ribera esquerra del Flamicell que atravessa lo

territori d' aquest municipi, tot ell mólt accidentat, ab cims demunt de la *Coma de Mont-rós,* que se-n pujan prop de 2,500 metres d' altitut sobre lo nivell de la mar.

En la relació del any 1831 figuran en lo Corregiment de Talarn, Gramenet de Beranuy ab 10 habitants y senyoríu de N. Senaller; y Mont-rós ab 181, Pauls, 113 y Pobellar ab 158 ànimes, qual jurisdicció pertanyía al Marquès de Pallars.

Hi ha parroquia a Mont-rós, que es d' entrada y a Beranuy rural 2.ª, a la que correspòn lo santuari de la Plana, en lo quin hi ha establerta una escola. Arxiprestat de Gerri y diòcessis de la Sèu.

Hi ha un molí fariner y les produccions són les generals de la montanya, consistents en grans, llegums, trumfes y bones herbes pera lo bestiar de tota mena. Entre los monts públichs enagenables d' acort ab la R. O. de 21 de Novembre de 1896, aparexen en aquest districte La Serra, de Mont-rós, ab 340 hectàrees y Tartera de Sant Quirze de Pobellar y Pauls, ab 310 hectàrees de cabuda total.

Escola municipal.

Per mals camins de ferradura se comunica ab los pobles dels encontorns.

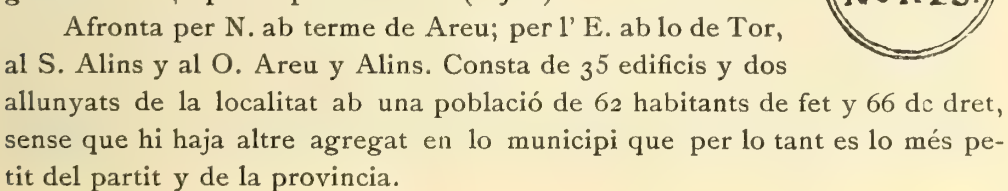
Se troba plom argentífer en la seva jurisdicció.

Districte electoral de Sort.

Norís

Lloch situat a 1,335 metres d' altitut aproximada sobre lo nivell de la mar prop del riuet que devalla de Tor y s' ajunta ab lo Noguera de Vall-Ferrera per la esquerra entre Areu y Alins, passant per dita ribera lo camí de Llavorsí y Sort, de quina vila dista uns 40 kilòmetres y per ella se comunica ab carruatge ab la estació de Tàrrega, que es la més propera en lo ferrocarril del Nort. Pera anar a Andorra se puja cap a Tor y port Negre y pera dirigir-se a França per lo port d' Areu (veja-s).

Afronta per N. ab terme de Areu; per l' E. ab lo de Tor, al S. Alins y al O. Areu y Alins. Consta de 35 edificis y dos allunyats de la localitat ab una població de 62 habitants de fet y 66 dc dret, sense que hi haja altre agregat en lo municipi que per lo tant es lo més petit del partit y de la provincia.

L' any 1831 figura en lo Corregiment de Talarn ab 54 ànimes y lo senyoríu era reyalench.

La parroquia es rural 2.ª en l' arxiprestat de Tirvia y diòcessis de la Sèu d' Urgell.

Les produccions escassejan, s' hi fà una mica de grà, llegums y herbes pera lo bestiar. Les aygues del riuet de Norís y dels seus afluents se consideran de les més fortes de la Vall-Ferrera.

Entre los monts públichs exceptuats de desamortisació, apareix en aquest districte lo conegut per la Montanya, ab una cabuda total de 1,256 hectàrees.

Lo terrer es escabrós, allunyat de tota comunicació, ab mals camins de ferradura y de lo més pobre de la montanya.

Districte electoral de Sort.

Peramea

Vila en l' extrém y dominant lo plà de Corts, estirada en un repèu de serrat trencat vers N. per una espadada penya en direcció del torrent del Comte, que se esmuny al séu dessota. Dalt d' aquexa penya d' ahont li vé lo nom, (petra media), s' alçava lo castell del qual en prou feynes se-n troba rastre. En aqueix meteix costat hi ha la esglesia y des de allí arrencan en sentit un poch divergent, dos carrers envers mitjorn ahont són altra vegada ajuntats, formant ses propries cases una ben estudiada línia de defensa completada a la part de fora, y en sentit oposat al castell, la torre dels Colomers, axecada cap al serradet per demunt de la ermita de Sant Sebastià y Sant Roch. Mol-

Clixé del Autor

Peramea.—Vista general de la població

tes de les cases tenen porxades y en los adovellats portals s' hi observan escuts y dates dels segles XVI y XVII. Altitut aproximada sobre lo nivell de la mar 900 metres. A cinch minuts a ponent de la vila té una ben arreglada font de la que se serveix pera los serveys domèstichs ab un safreig al séu costat.

La seva distancia es de uns 15 kilòmetres de Sort y 3 de Gerri, de quina població, per carretera ab servey d' automòvils, se comunica ab Tàrrega, que es la estació de ferrocarril més propera en la vía del Nort. Al costat de Peramea passa lo camí de Gerri per Plà de Corts a la Pobleta; y per lo caseríu del Comte, d' aquesta jurisdicció, puja la carretera que va a Sort.

Afronta al N. ab terme de Mencuy y Escós; té al E. Gerri; al S. lo séu agregat Pujol y al O. Bretuy que pertany a Montcortés.

Lo districte consta de 197 edificis y 352 habitants de fet y 353 de dret, distribuits en la següent forma entre los seus agregats: Peramea, 112 ab 198 ànimes; Balastuy, 11 ab 40; Canals, 10 ab 11; Comte, 19 ab 28; Cortscastell, 10 ab 19; Pujol, 11 ab 29, ademés de 24 cases y alberchs escampats pera los serveys agrícols, entre ells la coneguda casa de Morreres a la entrada de Collegats, que tan coneguda va ésser com hostal, fins que passà la carretera.

En la relació del any 1831 aparexen continuats en lo Corregiment de Talarn, Peramea, ab 389 y senyoríu del Comte d' Erill; Balastuy, 51 y senyoríu del Marquès de Pallars, al qui corresponían també lo de Pujol, qui comptava 42 ànimes de població y Corts-Castell y Masos de Canals, que ne tenían 26.

Hi ha parroquia a Peramea, que es d' entrada y la de Pujol rural 2.ª en l' arxiprestat de Gerri y diòcessis de la Sèu d' Urgell. Lo vicari de Celluy, que es d' Auchs, cuyda de la esglesia de Balastuy, dedicada a Sant Fruytós. Ab aquesta metexa advocació existí a Balastuy un antich monestir de benets, que havía sigut incorporat al de Gerri. En la parroquia de Peramea se tributa culte a dos Sants Ignocents, quins cossos, segons se creu, foren regalats per los comtes de Pallars.

Les produccions consistexen en grà, llegums, patates, herbes pera lo bestiar y un poch de ví y oli en la part baxa del terme, en lo quin s' hi troban tres prempses.

Entre los monts públichs enagenables d' acort ab la R. O. de 21 de Novembre del 1896 figura en aquest districte, La Solana, que es de Balastuy, ab 26 hectàrees de cabuda total.

Los camins són de ferradura, excepció de la petita secció de carretera que atravessa per lo Comte, al costat de quines cases y a la dreta del Noguera Pallaresa desaygua lo torrent de igual nom, de mólt fortes avingudes a causa del séu extens recorregut.

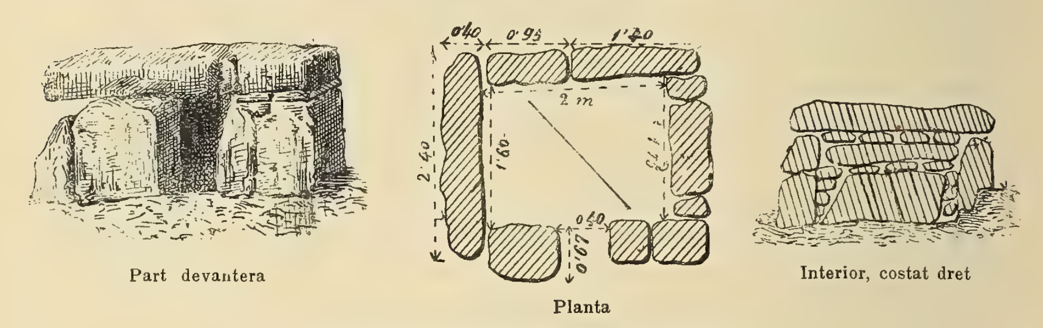
Escola municipal.

En lo terme de Pujol y partida de «Les Planes», D. Lluís Mariàn Vidal hi va reconèxer un interessant dòlmen, qual dibuix reproduhím. Se troba a uns 782 metres d' altitut sobre lo nivell de la mar y està compost de major nombre de pedres que les que solen entrar en los dòlmens, més ben disposades de lo que se acostuma en aquests monuments y de majors dimensions.

La cambra té 2 metres de llargaria per 1'75 d' amplaria en un dels extrems y 1'60 en l' altre, ab una altura de 1'45 en l' interior. La entrada es en

lo centre de un dels costats llarchs, ab una amplaria de 0'63 metres en la part alta y 0'40 arràn de terra, a la que s' hi baxa per dos esgrahons de pedra de 20 y 25 centímetres d' alt, respectivament posats en lo gruix de la paret devantera.

La paret lateral de ponent consta de una gran pedra de 2'40 metres de llarch per 1'45 d' alçaria visible y 0'40 de gruxa. En les demés hi han pedres de gran tamany omplint los buyts altres de més petites ben colocades. La coberta té dues lloses de 2'40 metres de llarch cada una y 0'76 y 1'75 respectivament d' amplaria ab un gruix, per terme mitg, de 0'45.

Part devantera

Planta

Interior, costat dret

Dòlmen nomenat «Cabana de la Mosquera»

Està orientat al SO. y los materials són podinga roja triàsica, que se troba en la localitat.

Tot plegat sobresurt un metre de terra y lo séu pis es 45 centímetres més baix. La seva proximitat ab los dòlmens de Peracals y altre, del qual nos ocuparèm al parlar de Montsó (Pobla de Segur), aumenta la importancia d' aquests monuments megalítichs puix se troban en les metexes vessants de la dreta del Noguera Pallaresa dessobre del engorjat de Collegats.

Del castell de Peramea, ne tením noves que se remontan a mitjans del segle XI, puix que en la escriptura de esponsalici ab motíu del matrimoni efectuat en 1087, lo comte Artal dóna a la que fóu sa muller Llucia, germana de Almodis, comtessa de Barcelona, entre altres castells lo de *Petra media*. Segons escriu mossèn Coy, de qui són les següents notes. L' any 1075 fóu restituit a Arnàu, Abat de Gerri, manant que los castellans possehissen dita fortalesa a nom dels Abats de Gerri, lo qual prova que ja ho havía sigut abans. Los comtes y l' Abat feren altre conveni lo meteix any referent a dit castell, en virtut del qual les causes majors, com homicidi y adulteri, serían reservades per meytat.

En 1150 los comtes Artal y Agnès donaren les penyores pertanyents a la taula de Peramea, al monestir de Gerri. També figura confirmada per lo Papa a dit monestir en 1251, entre altres donacions, la esglesia de Sant Cristòfol de Peramea. En 1278 per dita vila prestà plet homenatge Ramón de Peramea. En 1341 la tenía en fèu del rey D. Pere, lo comte Arnàu Roger.

La carlanía del repetit castell fóu venuda en 1381 per Guillém de Vilamflor y sa muller, senyor de Vilamflor y Coscastell, a Berenguer de Pahuls, senyor d' aquest lloch (Montrós).

En 1467 lo rey D. Joan II ordenà a Guillém de Bellera que entregués la vila de Peramea a D.ª Joana, filla del comte Arnàu Roger de Pallars en penyora y seguretat de 8.000 florins que lo séu pare li havía senyalat com a dot en lo séu testament.

Durant molts anys los senyors de Pahuls foren carlans del esmentat castell, que havent-ne sigut despossehits los fóu restituida la carlanía de Peramea y les de Pahuls y Montcortés.

A Pujol hi residía lo senyor de Senaller.

Districte electoral de Sort.

Pobleta de Bellvehí

Vila situada al centre de la ribera que porta lo séu nom, ab petits poblets al encontorn, a la esquerra y a mitg kilòmetre del Flamicell, en terrer planer, emprò envoltat de montanyes directament enllaçades ab les serres pyrinenques, a uns 20 kilòmetres de Sort y 10 aproximadament de Gerri, (passant per lo Plà de Corts) y uns 14 de la Pobla de Segur, ribera avall del esmentat ríu, des de quina vila se comunica ab la estació de Tàrrega, que es la més propera en la vía del Nort. Afronta al N. ab terme de Beranuy; té al E. lo de Montcortés; al S. Senterada y al O. Estavill, que es de la seva jurisdicció, en direcció a Sarroca de Bellera. Consta de 147 edificis ab 418 habitants de fet y 414 de dret, distribuits en la següent forma: Pobleta de Bellvehí, 78 ab 221; Antist, 21 ab 56; Castell, 10 ab 31; Envall, 18 ab 58; Estavill, 18 ab 39, ademés d' altres dues cases o alberchs fora de poblat. En la relació del any 1831 aparexen en lo Corregiment de Talarn, Antist, ab 20 habitants y senyoríu del bisbe de Lleyda; Castell-Estahó y Estavill, ab 15 habitants cada un y senyoríu del marquès de la Manresana; Envall, ab 54 y senyoríu del Abat del Monestir de Gerri; y Pobleta de Bellvehí, ab 223 y senyoríu de N. Bellvehí y Ortèu. En lo cens de 1359 la Pobla de Bellvehí, que sustituí al antich poble de Bellvehí, figura ab 9 fochs.

La parroquia de la Pobleta es dedicada a Sant Feliu, y es de entrada; y la de Antist, rural 2.ª Corresponen al arxiprestat de Gerri y diòcessis de la Sèu d' Urgell.

Les produccions són les generals de la montanya, grà, llegums, trumfes, verdures, alguna fruyta, especialment nous y pomes y bones pastures pera lo bestiar de tota mena que s' hi cría, devent fer particular esment dels bonichs prats que s' extenen per la baxa ribera.

Los camins, tots de ferradura, conduhexen ríu amunt a la vall de Capde-

lla y cap avall comunica vers Senterada y Pobla de Segur, com ja hem dit, y altre que se dirigeix a Peramea y Gerri, atravessant lo Plà de Corts. Sería mólt convenient que s' obrís un braç de carretera entre les indicades poblacions, pera que no quedés isolada tota la comarca del Flamicell, entre quines localitats sobressurt la Pobleta. Se celebra aquí una important fira a primers d' Octubre, que dura tres díes y altra lo 24 d' Agost. Hi ha escola municipal de abdós sexes y dos molins fariners. La font se troba fora de la vila y no es gayre recomanable, emprò es excelent l' aygua del Flamicell, conegut també per ríu de la Pobleta.

Clixé del Autor

Pobleta de Bellvehí.—Un fragment del firal

Entre Estavill y La Bastida de Bellera se troba lo barranch de Sant Genís, de molta fondaria, ab un atrevit pont d' un sol arch, conegut per *pont del diable*. Lo nom del torrent de Sant Genís provê del vell monestir, del qual nos ocuparèm al parlar de Sarroca de Bellera y ab ell va enllaçada la tradició referent a lo construcció del esmentat pont.

Diu en Madoz que a mitja hora de la Pobleta, cap a Serra-spina, hi havía hagut un convent de trinitaris.

Districte electoral de Sort.

Rialp

Vila situada al extrém d' un planell a la dreta del Noguera Pallaresa y a la esquerra del riuet de Sant Antoni, provinent de la vall d' Assua y al pèu d' un turó surmontat per les runes d' antich castell. Dista 4 kilòmetres de Sort, tenint la carretera acabada un kilòmetre enllà, fins al Noguera, demunt del qual

s' hi ha construit un bonich pont de pedra, d' una sola arcada, continuant la explanació ribera amunt cap a Llavorsí y Esterri d' Aneu, per ahont puja lo camí de la Vall d' Aràn y França. Des de Sort hi ha servey rodat fins a Gerri y des de aquí, automòvils a Tàrrega, que es la estació més propera en la vía del N. Té també camins que se dirigexen cap a Llessuy y Capdella y altre cap a Roní y Sant Joan del Herm (quatre hores) vers la banda oposada del Noguera.

Afronta al N. ab Surp y Rodés; té al E. Berani y Roní, del séu municipi; al S. la Bastida de Sort, y al O. Olp. Lo districte consta de 239 edificis ab 506 habitants de fet y 560 de dret, distribuits en la següent forma: Rialp, 145 ab 336 ànimes; Berani, 12 ab 30 y Roní, ab 64 y 140, havent-hi altres 18 cases y alberchs escampats pera los serveys agrícols.

Clixé de Lluis Marián Vidal

Rialp—Vista general

La parroquia de Rialp es d' ascens y la de Roní d' entrada en l' arxiprestat de Sort y diòcessis de la Sèu d' Urgell.

En la relació del any 1831 figuran en lo Corregiment de Talarn, Rialp y Roní, ab 351 y 25 ànimes respectivament y senyoríu d' abdós, del vescomte de Castellbó y Berani ab 48 habitants, que era del duch de Medinaceli, marquès de Pallars.

Les produccions, com les generals de la comarca, consistexen en grans, llegums, algunes fruytes, trumfes y pastures pera lo bestiar de tota mena, essent dignes de particular esment los celebrats fesols de Roní.

La part antiga de la vila formava un clòs ab ses metexes cases defensat al

ensemps per rodones torres y lo castell abans esmentat. L' interior ofereix encara un aspecte bastant típich de població de montanya, ab los seus carrers estrets y porxades indistintament sostingudes per pilars de pedra o tronchs d' arbre convenientment arreglats pera aguantar lo pès dels edificis que a copia d' anys han anat perdent la vertical.

Es població industriosa, puix té dues fàbriques, de texits, y filats de llana que se consumexen en lo meteix país. Hi ha ademés una serradora, un molí fariner y altres establiments. S' hi produeix fluit elèctrich.

Té escola municipal y altre colegi, del qual n' estavan encarregats los PP. de Sant Vicents de Paul.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació que han de compendre lo catàlech de la provincia, figuran lo Bosch y Solà, de 705 hectàrees y la Mata y la Pleta, de Roní, de 871 hectàrees de cabuda total. Hi ha ademés los Tres comuns que correspòn a Sort, Rialp y Roní, ab 1,404 hectàrees de cabuda total.

La vila de Rialp se troba històricament lligada ab tota la vall d' Assua. Hi havía en aquesta, y prop de Llessuy, lo important castell de Torena d' ahont pervengué la noble familia d' aquell nom. Consta la existencia de dita fortalesa a les derreries del segle x. A mitjans del segle XIII era de la familia de Bellera, qui tenía altres possessions en la vall d' Assua, segons pot veure-s en les anotacions fetes per mossèn Coy en la obra que en diferents llochs fèm referencia. Sembla que dexà de existir com a tal castell en lo segle XV. A la vora de Llessuy hi havía també lo castell qui donà nom al poblet de Torre, existent en 1086 y 1088, en quina data lo comte Ramón féu un conveni ab Attó y Guiu Attó de Assua sobre aquella fortalesa.

A la familia de Assua se la troba mólt sovint en la documentació dels segles XI y XII relacionats ab los afers de díta vall.

Altre dels castells que adquiriren més relléu en aquest país fóu lo de Malavilla o Malavella, del qual nos han pervingut noves des de lo segle XIII. Se creu que al caure lo de Torena, guanyà aquest en importancia, cedint després lo séu lloch al de Rialp. No hem pogut fins ara situar lo castell de Malavella.

En lo segle XI se parla ja del monestir de Rodés y en la Butlla del papa Alexandre III al monestir de Gerri del any 1163, entre altres pobles s' anomenan Surp, Escàs, Caregue y Altrón, que formavan part de la repetida vall d' Assua. Aquesta y la baronía de Rialp foren venudes al comte de Foix, per Jaume de Bellera per lo prèu de 10,000 florins, l' any 1435, emprò lo nomenat comte no pogué obtenir la posssessió fins l' any 1460, com hem fet constar en les notes històriques del comtat de Pallars.

Ab aquestes possessions y adscrit al vescomtat de Castellbó, se formà lo *quarter* de Rialp y Assua, que al escriure-s lo *Spill* manifest, comptava 243 fochs. Comprenía la vall de Bayasca o Castar, ab Arestuy y la vall d' Assua des de Rialp en amunt, vers ponent y nort, fins a trobar les valls de Capdella

y Espot. Diu lo *Spill* que la capital de la vall d' Assua havía sigut lo castell de Torena y estava enderrocat al començar lo segle XVI, al qual substituí lo de Malavella o Malavila, al que succehí al ensemps en los drets, usos y serveys lo castell de Rialp.

Districte electoral de Sort.

Ribera de Cardós

Vila situada a uns 910 metres aproximadament sobre lo nivell de la mar; a la dreta y a curta distancia del Noguera de Cardós, en lo recolze d' un planell en terrer inclinat, dessota del serradet ahont

s' assèu lo séu agregat Surri dominant la vall. Casibrós, qui també forma part d' aquest ajuntament, se troba prop de dos kilòmetres més amunt a la esquerra del esmentat ríu. Dista uns 9 kilòmetres de Llavorsí, ahont lo camí, que es de ferradura com tots los demés del present terme, embranca ab lo de la vall principal del Pallaresa, carretera en construcció fins a Sort, 14 kilòmetres y des de aquí per carretera se comunica ab Tàrrega, que es la estació més propera en la vía del Nort. Lo camí de França segueix ribera amunt cap a Tavascan (uns 10 kilòmetres) des de quin poble s' emprèn la pujada del port (262). També hi ha altre camí que va directament a la vall d' Aneu per la ribera de Estahón sense necessitat de donar

Clixé del Autor

Ribera de Cardós.—Sortint de la «Cambra» lo día de la festa major

(262) Véja-s Lladorre.

la volta per Llavorsí. Per anar a Tirvia, (uns 6 kilòmetres) se trenca passat lo Forat de Ribera de Cardós, a mitg camí de Llavorsí, en la fàbrica, prop del ayguabarreig del esmentat ríu y lo Noguera de Vall-Ferrera. Lo terme de Ribera afronta per N. ab lo de Bonestarre(Estahón) y Casibrós; té al E. lo de Besan; al S. lo de Tirvia y al O. lo de Estarón, que es de Escaló, y lo de Surri que es del séu municipi.

Clixé de Juli Soler

Ribera de Cardós.—Campanar de la esglesia parroquial

Lo districte se composa de 202 edificis ab 279 habitants de fet y 342 de dret, distribuits en la següent forma: Ribera, 101 ab 172 ànimes; Casibrós, 31 ab 46; Surri, 31 ab 59; 3 edificis prop de la vila y 36 cases y alberchs escampats. En la relació del any 1831 figuran en lo Corregiment de Talarn, Ribera ab 345 ànimes y senyoríu del marquès del Pallars, a qui corresponía també lo de Casibrós; Surri era del vescomte de Castellbó.

Hi ha parroquia a Ribera, que ès d' entrada y a Surri rural 2.ª en l' arxiprestat de Tirvia y diòcessis de la Sèu. En la de Ribera, que té per titular la Verge, se celebra lluhida festa lo día 8 de Setembre.

Les produccions consistexen en grà, llegums, verdures, trumfes y pastures pera lo bestiar de tota mena que s' hi cría.

Entre los monts públichs exceptuats de desamortisació que han de ésser compresos en lo catàlech de la provincia, figuran en aquest municipi Borente

y Estabello que són de Ribera, ab 482 y 247 hectàrees respectivament; lo Puig, de Surri, ab 700 hectàrees y la Solana, de Casibrós, ab 1,000 hectàrees de cabuda total.

A Ribera hi ha una font dintre de la població y altra a la entrada de la vila apart d' altres, d' excelents qualitats, que brollan en lo séu terme.

Hi ha escola municipal, un molí fariner y una serradora.

En la acta de consagració de la catedral de la Sèu del any 819, se fà esment entre les parroquies de la vall de Cardós, de la de Santa María de Ribera. Algunes donacions y dexes en testament fetes per los comtes de Pallars a aquesta esglesia, provan la importancia que ja tenía en los primers temps de la etat mitgeval.

La esglesia de Sant Martí de Cardós fóu consagrada l' any 1145. En la acta que va extendre-s s' anomenan tots los pobles de la vall, que són los que actualment la forman (263).

Clixé del Autor

Ribera de Cardós.—Creu de terme del segle xv, prop del Forat de Cardós

La esglesia parroquial de Ribera, bastida fora del poble, més cap al ríu, ha sofert moltes renovacions emprò conserva un petit absis cercolar, axecant-se al séu costat lo robust campanar romànich, dividit en compartiments en forma de pisos per unes arcuacions horizontalment disposades en les quatre cares com era costúm en aquell estil; les obertures superiors són bipartides per una columneta ab senzill capitell, d' ahont arrencan dos arquets de punta d' atmetlla ab un petit rosetó en lo séu demunt.

Ríu avall, abans d' entrar en lo Forat de Cardós que limita aquestes valls de les quals es capital la nostra vila, hi ha una interessant creu de terme que reproduhím en l' adjunt gravat y recomanàm en gran manera la seva conservació, actualment amenaçada, per los desprendiments de terra que s' observan al séu entorn.

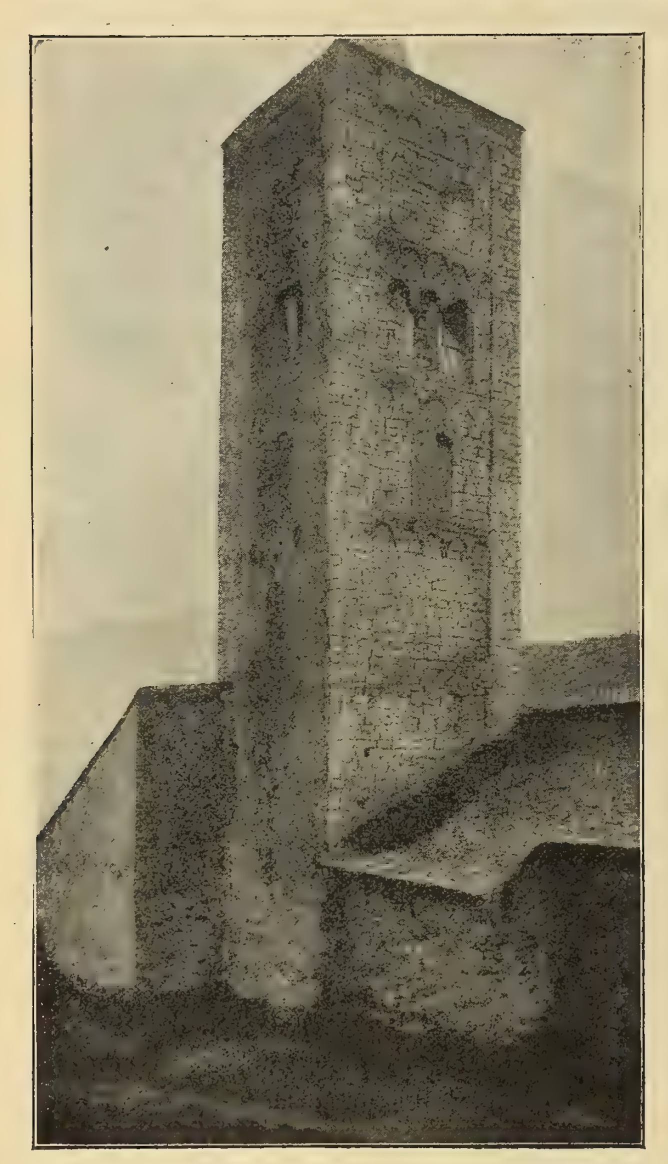
Districte electoral de Sort.

Son

Lloch de la vall d' Aneu, en la vessant de la dreta del Noguera Pallaresa,

(263) En la acta de consagració de Sant Martí de Cardós, venen continuats los pobles de la vall de Cardós per l' ordre següent: Ribera; Surri; Annas; Bonestarre; Estaon; Carcibros; Asnet (Aynet); Arós (Arrós); Esturi (Esterri); Bennetegenestarre (Benante y Genestarre); Ladros, Serraeleseret (Lleret); Lladorre, Boldìs e Boldís; Aniet (Ayneto); Tavascan.

a uns 1,390 metres aproximadament sobre lo nivell de la mar, situat en un planell enlayrat demunt d' Esterri y envoltat per alterosos cims, entre los quals se destaca lo Teso de Son que se-n puja a prop de 2,700 metres sobre lo mar. Se troba a uns 4 kilòmetres de forta pujada des d' Esterri y 36 aproxi-

Clixé de Adolf Mas

Son. — Campanar de la esglesia

madament de Sort, per ahont se comunica ab la estació de Tàrrega, que es la de que se serveix en la vía del N.

Lo terme afronta al N. ab montanyes de la Vall d' Aràn y port de la Bonaygua; té al E., Esterri d' Aneu; al S., Jou y Espot y al O., terme del derrerament nomenat. Enclavada en la Vall d' Aràn hi ha la montanya coneguda per Cendrosa que es d' aquest municipi (264).

Consta de 94 edificis, tres a fora y altres tres escampats pera los serveys agrícols, ab una població de 237 habitants de fet y 296 de dret. En la relació del any 1831, figura ab 239 ànimes en lo Corregiment de Talarn y senyoríu del marquès de Pallars.

La parroquia es d' entrada en l' arxiprestat d' Aneu y diòcessis de la Sèu

(264) Axò ha donat nom a una dita mólt popular en aquelles comarques: *Mentres lo món sía món la Cendrosa serà de Son.*

d' Urgell. En lo temple s' hi pot apreciar un notable retaule gòtich, essent també mólt interessant lo campanar romànich, si bé apareix ab los finestrals mitg trencats en los quatre o cinch estatges de que se composa. Se parla de la esglesia de *Sonne* en la acta de consagració de la catedral de la Sèu del any 819. Alguns altres detalls de menys interès se observan en aquest poble.

Les produccions consistexen en grans, llegums, trumfes y herbes pera lo bestiar de tota mena que s' hi cría.

Lo territori mólt montanyós y trencat, per extendre-s cap a les serres de la Vall d' Aràn, té sols camins de ferradura.

Té escola municipal y un molí de farina.

Districte electoral de Sort.

Soriguera

Lloch cap de districte municipal del séu nom, que se extén per les vessants de la esquerra del Noguera Pallaresa, arribant fins a la trencada entre aquest ríu y lo Segre. Altitut aproximada sobre lo nivell de la mar 1,150 m.

Clixé de Lluis Marián Vidal

Tornafort.—Vista general de la població

Les afrontacions de Soriguera són per N. y O. terme de Vilamur; al E. Llagunes y al S. Frexa. La distancia de Sort es de uns 12 kilòmetres, per quina població se comunica ab la estació de Tàrrega, de que se serveix en la vía del Nort.

Lo districte se composa de 326 edificis y 579 habitants de fet y 642 de dret, distribuits en la següent forma: Envonuy, 10 ab 19; Frexa, 30 ab 58; Llagunes, 47 ab 85; Malmercat, 31 ab 62; Puyforniu, 10 ab 17; Rubió, 13 ab 39;

Soriguera, 16 ab 28; Tornafort, 43 ab 99; Vilamur, 97 ab 153, ademés d' altres 29 cases y alberchs escampats, entre los quals hi han les conegudes per Llavaners y Saverneda, aquesta a la vora esquerra del Noguera Pallaresa y del torrent, que venint del coll de Cantó, passa per dessota de Vilamur arreplegant diferents brancals en lo séu llarch recorregut per aquest territori tot ell montanyós. Com se veu, la població més important del districte es Vilamur, per ahont passa lo camí des de Sort al coll de Cantó y Sèu d' Urgell. En la relació del any 1831 figuran en lo Corregiment de Talarn y senyoríu del Marquès de Pallars, vescomte de Vilamur. Hi ha parroquia a Llagunes, que es d' entrada, ab tenencia a Rubió; Malmercat, d' entrada, ab tenencia a Tornafort; la de Vilamur es igualment d' entrada en lo arxiprestat de Sort y diòcessis de la Sèu d' Urgell.

Clixé del Autor

Vilamur. — Antiga porta de la esglesia, del segle XIII o XIV

En la acta de consagració de la Sèu d' Urgell del any 819, al parlar de les parroquies a ella adscrites en lo comtat de Pallars, díu: *sive Siarb cum Lagunves et Serbaos et Villafuroris et ipsas parroquias de illo Obago.* Hi han camins de ferradura pera comunicar-se ab los pobles de la rodalía; la carretera que puja de Gerri a Sort passa per la ribera oposada del Noguera Pallaresa a la envista de Malmercat y Saverneda. Escoles municipals. Dos molins de farina.

Produheix grans, trumfes, llegums, bones herbes pera lo bestiar de tota mena que s' hi cría y té també algunes partides boscades.

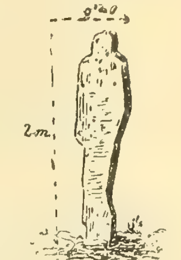
Hi ha aygua de ferre a Vilamur.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació que ha de compendre lo catàlech de la provincia, figuran lo Bosquet de Dalt, de Puyforniu, ab 306 hectàrees; Costa Oliva y Trabanat, de Tornafort y Malmercat, ab 612; Matarrodona, de Soriguera, ab 209; Fontova y Fórnols, de Vilamur, ab 654 y Boscarró de Rubió, de 152 hectàrees de cabuda total.

En aquest districte y terme de Rubió, de quin poble dista uns 12 kilòmetres, s' axeca lo cim de la Coma del Orri que serví de vèrtix de triangulació, conservant-se encara la torreta com o senyal, ab qual nom també se sol anomenar. La Torreta del Orri o de Rubió, segons l' Institut Geogràfich y Estadístich de Madrid, ateny una altitut de 2,439'93 metres sobre lo nivell de la mar y sa situació es: lat. 42° 24′ 31″,04. Long. E. 4 - 54 - 8, 19.

Lo poble de Rubió es considerat dels més alts de la provincia, puix se troba sobre 1,700 metres aproximadament demunt lo nivell de la mar, a quina cota arriba també lo de Tor.

D. Lluís Marian Vidal dóna compte d' un menhir existent en terme de Rubió, en lo coll de Cantó, prop del camí de Pallerols a Sort, a una altitut aproximada de 1,559 metres. Té 2 metres d' alçaria per o'40 de gruxa, y d' amplaria y sembla afectar barroerament la forma d' home; lo material es d' arenisca roja del trias que abunda per aquells encontorns. Lo meteix escriptor anota en terme de Malmercat, un bloch de roca caliça excavada com tantes altres *cabanes d' alarbs* que se troban en aquesta comarca y qual origen, avuy per avuy, no podèm explicar-nos; la de referencia es coneguda per *Cabana de la vinya de Coloma*.

Menhir de Rubió

A Malmercat se conserva encara la antiga casa del *Senyor*, ab la qual s' enllaça certa tradició del drach y cova de Saverneda. En la montanya propera a Malmercat, algunes nits s' hi observan fochs-follets, qual aparició ha interpretat de diferentes maneres la feconda imaginació popular (265).

La històrica Vilamur, se troba dalt a la serra a uns 1,275 metres sobre lo nivell de la mar. En aquesta vila y en lo séu castell, actualment enrunat, vegent-se tan sols algunes pedres a ell pertanyents, residiren los vescomtes d' aquell nom, que ho eran en lo comtat de Pallars. Lo primer conexement que tením dels vescomtes pallaresos ab nominació propria, era lo de *Siarbensis*, lloch que ja consta en la acta de consagració de la catedral de la Sèu del any 819, com tením dit, igualment que *Lagunves* en la metexa vall, ahont provablement tindrían la seva residencia, puix que l' any 1014 o 1015 fóu donada aquesta vila per lo comte de Pallars Guillém a sa germana Ermengardis y al séu marit lo vescomte Guillém. En repetit any ja se tenen noves del *Vice-Comite Siarbensis*.

Més endevant degueren habitar a Vilamur d' ahont va pendre lo nom lo vescomtat. No pot fixar-se la època de tal fet, mes en la documentació mitgeval ja trobàm lo cognòm de Vilamur l' any 1067 y sense interrupció des de 1110. No s' ha fet cap estudi documentat de la ilustre familia y vescomtat de Vilamur que va tenir pareguda influencia en los afers del Pallars com los de

(265) Aquests fochs són deguts a la existencia de g sos despresos de materies orgàniques o inorgàniques, que se inflaman al posar-se en contacte ab l' ayre.

Castellbó y Ager la disfrutaren en lo territori urgellès. Entrat lo segle XIV sembla que passà lo senyoríu de Vilamur a la casa de Cardona.

En lo cens de Catalunya efectuat per manament de les Corts de Cervera en 1359 figuran en la Veguería de Pallars a nom del vescomte de Vilamur los llochs de Toló ab Montlor y Sant Salvador de Toló y del meteix vescomte ne venen continuats 14 més en la següent forma, ab lo nombre de fochs a ells corresponents:

Loch de Vilamur	XXX	qui són del vescomte de Vilamur, 90
Saverneda	III	
Tornafort	V	
Soriguera	IIII	
Les Lacunes	V	
Robio	IIII	
Lo Bruch	III	
Lo Tornado	V	
Lo Frex	III	
Mesons de Junyet	III	
La Torra	III	
Pobla de Sagú	XII	
Puig de Sagú	VI	
Basturç (es de Mossèn Arnàu Dorcau)	XII	

Malmercat, qui tenía 5 fochs, pertanyía al comte de Pallars. Vilamur, ab 30 fochs, era dels llochs més grans del Pallars Subirà donant-li cert relléu entre les demés poblacions d' aquella comarca lo caràcter de cap de vescomtat.

Segons Antoni de la Sancha, esmentat per mossèn Coy, en 1787, eran del present vescomtat los següents llochs:

Vila de Vilamur	lloch de Envonuy.
» » Sant Salvador de Toló	» » Llagunes.
» » Pobla de Segur	» » Rubió.
Lloch de Montanartró	» » Soriguera.
» » Herbasabina	» » Tornafort.
» » Hortoneda	Quadra de Saverneda.
» » Junet (266)	Id. de Llavaners.
» » la Torre	lloch de Malmercat.
» » Frexa	pobles, 17.—Vehins, 510.

Portan lo nom d' aquesta familia, entre altres personatges, Bernat de Vilamur, bisbe de la Sèu d' Urgell des de 1199 a 1203. Ponç de Vilamur, qui regí també aquella diòcessis des de 1230 a 1257, havent de lluytar contra la he-

(266) ¿Serà Junyent?

retgía dels albigesos, com hem fet notar al ocupar-nos de dit bisbat. Bernat de Vilamur, bisbe de Gerona, de 1292 a 1312. Guillém de Vilamur, qui governà la metexa diòcessis al morir l' abans nomenat, des de 1312 a 1318 y finalment Ponç de Vilamur, bisbe de Lleyda en los anys 1322-1324.

La esglesia de Vilamur ha sofert moltes transformacions que han desfigurat la primitiva construcció, emprò al costat de Mitjorn apareix la porta, avuy tancada, que es un interessant exemplar del art romànich en lo període de transició ab lo gòtich, qual detall permet atribuir-la al segle XIII.

Districte electoral de Sort.

Sorpe

Lloch de la vall d' Aneu situat en les vessants y un xich enlayrat a la dreta del Noguera Pallaresa, dues hores aygues amunt d' Esterri, per ahont se comunica ab Sort, a uns 42 kilòmetres, servint-se de la estació de Tàrrega, que es

la més propera de la vía del Nort. Afronta per N. ab terme d' Arreu y Vall d' Aràn; té al E. lo de Isavarre, que forma part del séu municipi; al S., Valencia d' Aneu y al O., camí del port de la Bonaygua y Vall d' Aràn.

Lo districte se composa de 105 edificis ab 262 habitants de fet y 291 de dret, distribuits en la següent forma entre los seus agregats: Boren, 27 ab 68; Isavarre, 31 ab 75; Sorpe, 40 ab 101, ademés d' altres 18 cases y alberchs o bordes fora del poble y escampats per lo terme; entre los quals hi ha l' Hospital en lo port de la Bonaygua, per ahont passa lo camí que

Clixé de Adolf Mas

Boren.—Porta de la esglesia

des d' Esterri se dirigeix a la Vall d' Aràn, dexant-se a poca distancia lo santuari de la Mare de Déu de les Ares.

En la relació del any 1831, figuran en lo Corregiment de Talarn y senyoríu del marqués de Pallars, Sorpe, ab 182 habitants; Boren, ab 67 y Isavarre, ab 52. La parroquia de Sorpe, es d' entrada; la de Isavarre, rural 1.ª y la de Boren, rural 2.ª en l' arxiprestat d' Aneu y diòcessis de la Sèu d' Urgell.

Clixé de Adolf Mas

Isavarre.—Porta de la esglesia, del segle XII al XIII

Isavarre y Boren se troban a la esquerra del esmentat ríu en lo camí que puja a Isil, Alós y port de Salàu cap a França. A Isavarre es digna de visitar-se la esglesia parroquial romànica ab algún detall gòtich. La porta consta de doble arcada y dues columnes per banda, ab treballats capitells mólt semblants als de Sant Joan d' Isil y Alós. A la entrada hi ha una pedra adornada d' un baix relléu en forma de lleó, y sembla haver servit de sepulcre. Dessota la teulada, des de l' absis resseguexen la part forana unes mènsules o permòdols ab interessants figures esculpturades. Al interior del absis s' hi observan unes pintures murals com se veuen en altres temples del meteix estil d' aquesta comarca. Se conserva també un retaule y velles imatges axís com altres obgectes dedicats al culte, que convindría la seva conservació.

Boren es més a la vora del Noguera, a uns 1,100 metres d' altitut apròximada sobre lo nivell de la mar. Lo camí d' Isil atravessa lo ríu a poca distancia del poble per mija d' un pont de pedra d' una arcada. Com a particularitats

dignes d' esment, deuen remarcar-se en la present localitat uns finestrals gòtichs en una casa particular y la porta de la esglesia que reproduhím en lo gravat que acompanyàm a part d' algún altre detall de poch interès en lo susdit temple.

Lo territori d' aquest municipi es tot montanyós y mólt trencat, vegent-se atravessat per los ríus Noguera Pallaresa y Bonaygua entre altres corrents de menys importancia.

Produheix grà, llegums, trumfes, bones pastures pera lo bestiar de tota mena que s' hi cría y té també alguna partida boscada.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació que ha de compendre lo catàlech de la provincia, figuran lo Boscars, Solana de Boscars, Penata y Pineda, de Sorpe, Valencia y Esterri d' Aneu, ab 1,301 hectàrees; Jordà, Coma Jordà y lo Puig, de 800 y Port de la Bonaygua, 1,990 hectàrees de cabuda total.

Escola municipal y un molí fariner.

Districte electoral de Sort.

Surp

Lloch cap de districte municipal que comprèn los agregats de Roders, Escàs y Caregue, en la vall d' Assua; vessants del Noguera Pallaresa, al que hi abocan per lo riuet de Sant Antoni dessota de Rialp. Altitut aproximada sobre lo nivell de la mar a Surb es de 1,060 metres. Dista uns 6 kilòmetres de Sort, per ahont se comunica ab la estació de Tàrrega, que es la més propera en la vía del Nort. Lo terme de Surp té al N. lo de Escars; al E., lo de Roders; al S., lo de Rialp y al O., lo de Altròn.

Lo districte consta de 182 edificis ab 384 habitants de fet y 427 de dret, distribuits en la següent forma; Surp, 41 ab 102; Caregue, 72 ab 140; Escars, 26 ab 88 y Roders, 22 ab 51, ademés d' altres 21 cases y alberchs escampats. En lo cens de 1359, figuran Surp, ab 12 fochs; *Carega,* ab 10; *loch des Cars,* 4 y Roders, 4. En la relació del any 1831, figuran en lo Corregiment de Talarn: Surp, ab 102 ànimes y senyoríu reyalench; Caregue, ab 238 y senyoríu de N. Minoves; Escàs, ab 33 y senyoríu del marquès de Lió; y Surp, ab 26 y senyoríu del marquès de Pallars y N. Minoves.

Hi ha parroquia de entrada a Caregue, qui té ademés lo santuari de la Mare de Déu de la Montanya; la de Roders, es rural 2.ª ab tenencia a Sant Romà que pertany al districte de Llavorsí; y Surp, rural 2.ª en l' arxiprestat de Sort y diòcessis de la Sèu d' Urgell.

Les produccions són les generals de les regions montanyenques, consistents en grà, llegums, trumfes. herbeys pera lo bestiar de tota mena que s' hi cría.

Entre los monts públichs exceptuats de desamortisació que ha de compendre lo catàlech de la provincia, aparexen en lo present municipi, Mata Negra de Surp, ab 405 hectàrees; Bosch Negre y Baxants, de Caregue, ab 1,317; Penosa de Escars, ab 130 y Pala y Botella, de Roders, ab 402 hectàrees de cabuda total.

Escola municipal.

Té sols camins de ferradura pera comunicar-se ab los pobles de la rodalía.

En la butlla del any 1099 a favor del monestir de Sant Sadurní de Tabernoles, publicada en la «Marca Hispànica», parla de *Sancti Petri de Villanita cum castello suo, Caragio* (que se referirà segurament a Caregue), *et rocha que dicitur Sancti Romani*.

Després d' haver entrat la reyna Germana, en possessió del vescomtat de Castellbó, en lo *Spill manifest* se díu en 1519 que los comissionats de dita Senyora, feren plantar noves *forques* en los metexos llochs en que les havía colocat lo veguer Machicot o sía a Sorre, Escars y Caregue, de la vall d' Assua.

Hi haguè en aquesta jurisdicció lo monestir de Sant Vicents de Ovez o Oveix, prop del Noguera Pallaresa, *subtus castrum quod vocatur Roder*, actualment Roders, demunt de Rialp.

Les primeres noves, tal vegada apòcrifes, són del any 858, en que lo séu abat Atili agermanà aquella casa que era de monjos benedictíns ab la de Sant Vicents de Gerri y al séu abat Eliseu, als quals se donà les esglesies de Sant Andréu y Sant Pere de les Maleses que havía edificat ell ab los seus monjos. Sembla que en 1100 fóu incorporat y subgectat al de Gerri, per los comtes Artal y Eslonza. Segons notes publicades per mossèn Coy, Ramón de Galliner y Elisenda, sa muller, ab los seus germans, donaren a aquell monestir lo dret que Guillém Ramón, senyor de Galliner, tenía sobre les viles y térmens de Surp y Roders. En 1294 encara figura l' abat Bartoméu.

Diu lo P. Villanueva que era priorat del de Gerri, en los derrers temps d' aquest monestir, ahont se trobava la documentació referent al de Roders.

Districte electoral de Sort.

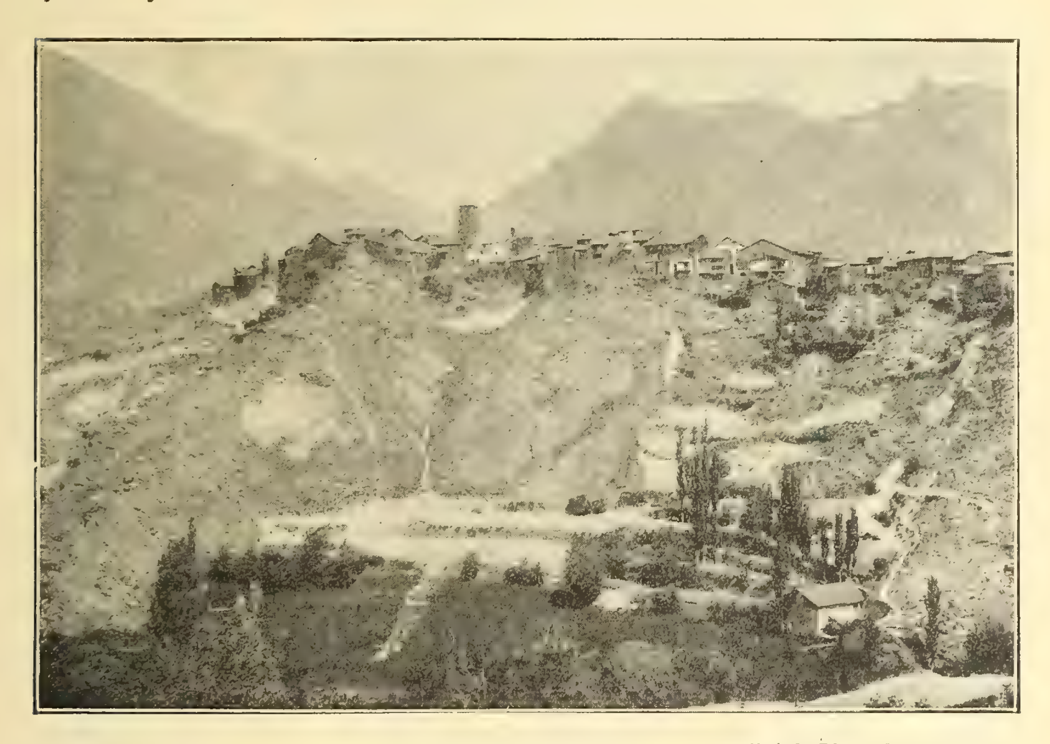
Tirvia

Vila situada a uns 990 metres d' altitut aproximada sobre lo nivell de la mar; en un repèu de serrat que s' avença entre lo ríu Glorieta a mitjorn, provinent de la Coma de Burch, y lo Noguera de Vall-Ferrera per N. poch abans d' ajuntar-se ab lo Noguera de la Vall de Cardós. L' ayguabarreig d' aquests dos ríus es a uns 823 metres de alçada sobre lo nivell de la mar, y abocan per la esquerra al Noguera Pallaresa uns quatre kilòmetres més avall, devant meteix de Llavorsi. D' aquesta vila dista Tirvia 5 kilómetres pròximament y per ella, ab 14 més de carretera en construcció, se comunica ab Sort, d' ahont arrenca lo servey rodat fins a Tàrrega, que es la estació més propera en la vía

del Nort. Pera dirigir-se a la Sèu, lo camí més dreturer es lo que va per lo districte de Ferrera (267), ab lo qual es frontaler lo de Tirvia per SE. y S. des de quines cases se ovira bona part d' aquell terme; al N. afronta ab lo de Ribera de Cardós; a sol ixent ab lo d' Arahós y per sol ponent ab lo de Llavorsí.

Pera anar a França, pot utilisar-se los ports d' Areu o de Tavascan.

Consta de 211 edificis, dels quals 154 aparexen agrupats y altres 57 cases y alberchs escampats, entre elles lo caseríu nomenat de la Bana, que es a la ribera oposada del Noguera de Cardós. En conjunt, té 405 habitants de fet y 501 de dret. En la relació del any 1831, figura en lo Corregiment de Talarn ab 210 ànimes y senyoríu reyalench.

Clixé de Lluis Marián Vidal

Tirvia.—Vista general de la vila per la banda de Mitjorn

La parroquia, dedicada a Sant Felíu, es d' ascens y cap d' arxiprestat (268) en la diòcessis de la Sêu d' Urgell. Té altres dues capelles; la de Sant

(267) Veja-s plana 694.

(268) L' arxiprestat de Tirvia comprèn les següent parroquies: Arahós, R. 2.ª; Alins, A; Aydí, R. 1.ª, Aynet, E.; Anàs, R. 2.ª; Areu, E.; Arrós de Cardós, R. 2.ª; Bayasca, E. ab tenencia a Arestuy; Boldís, R. 2.ª; Burch, R. 1.ª; Estahón, R. 1.ª; Esterri de Cardós, E.; Ferrera, E.; Lladorre, E.; Lladrós, E. ab tenencia a Aynet; Llavorsi, E.; Lleret, R. 2.ª; Montesclado, R. 2.ª, Norís, R. 2.ª; Ribera de Cardós, E.; Surri, R. 2.ª; Tavascan, E.; Tirvia, A.; Tor, R. 2.ª

Joan, en un dels extrems de la vila y la del Roser, a 10 minuts dessobre de la ribera de Vall Ferrera.

En la acta de consagració de la catedral de la Sèu, del any 819, ja se parla de les esglesies existents en les valls de Tirvia (269). Lo campanar del temple parroquial, si bè afecta lo traçat romànich, los seus finestrals, partits per columnetes, se veuen lleugerament apuntats com s' observa també en lo de Ribera, lo qual vé a demostrar que pertanyen a la derrera època d' aquell estil.

Clixé del Autor

Tirvia.—Detall de la població

Com a partides de terme, són conegudes la Bana, de la que ja hem parlat, Tervent, Roca de Sant Miquel y Farro. Les dues primeres afrontan ab Llavorsí, Aydí y Estarón, com també ab Ribera de Cardós; la tercera ab Ribera de Cardós y Arahós y la derrera ab Arahós y Burch. La partida Revedís confronta ab Montesclado y Llavorsí. La etimología de Tirvia hi ha qui la fà pervenir de *ter via* per rahó dels tres camins que se reunexen en dita vila. Durant la Etat mitgeval tenía certa importancia, sobre tot des de que entrà en los dominis del vescomtat de Castellbó formant un dels 5 *quarters* en que aquell se dividía. Al escriure-s lo *Spill manifest,* en lo primer quart del segle XVI, lo *quarter* de Tirvia comptava 210 fochs y comprenía los llochs de Tirvia, ab 51 families; Mallolís, la batllía de Burch, constituida per Burch, Ferrera y Alendo; la Ribalera, en la que hi entravan Riumadríu, Castellarnàu, Serret y Colomers y lo santuari de

(269) Ipsas parroquias de Valle Tirbiense Baien, et Alendo, cum Ferrera, et Burg, et Virós. Tirbia quoque et Tavascani, vel Asnet, sive Elins, vel Haravo. La de Baien, es provable se referesca al caseríu actualment conegut per la Bana, que es de Tirvia, malgrat la semblança d' aquell nom ab Bahent que es prop de Gerri y no en les valls de Tirvia com díu la acta.

Sant Joan del Herm; la Vall Ferrera, ab los llochs d' Alins, Norís, Tor, Areu, Aynet, Besan y Araós.

Al finalisar lo segle XIII, com dihèm en les notes del comtat de Pallars, lo castell de Tirvia havía sigut donat al comte de Foix en garantía d' una quantitat prestada a D.ª Blanca de Bellera, viuda del comte de Pallars.

Ramón Roger, a qui havía concedit lo Rey lo comtat de Pallars, en la cabrevació que feu devant dels procuradors reyals en 1352, confessà que lo castell y vila de Tirvia los tenía en feu del comte lo senyor de Bellera baix lo domini alodial y directe del Rey y que los havía donat en hipoteca al comte de Foix un Bellera, sense lo consentiment del monarca ni del comte de Pallars. Demanà que lo domini de Tirvia y de Burch, que també lo possehía lo vescomte de Castellbó sense consentiment reyal, sigués recobrat y retornat al comte de Pallars y al senyoríu directe y alodial del Rey.

Tirvia es la vila més important de la part oriental del Alt Pallars o sía dels extens territori que comprenen les valls de Cardós, Vall-Ferrera y Coma de Burch y algunes de les seves cases oferexen un típich aspecte de població pyrinenca. A la part de fora té la font que utilisa pera los serveys domèstichs essent les aygues de excelents qualitats com totes les de la seva comarca. Hi ha punt de carabiners ab resideneia de un tinent, y puesto de guardia civil manat per un cabo. Hi ha demarcada una notaría y escoles municipals.

Les produccions són les generals de la alta montanya, consistents en grà, llegums, trumfes, verdures, regant-se una partida d' hortets ab la cequia desviada del riuet de Burch, y bons herbeys pera lo bestiar de tota mena que s' hi cría. Entre los monts públichs exceptuats de desamortisació que ha de compendre lo catàlech de la provincia, figuran en aquest districte: la Bana, Tervent, Roca de Sant Miquel y Farro ab 504 hectàrees y Revedís ab 22 hectàrees de cabuda total. La Ribalera de que hem parlat en lo districte de Ferrera qui té una cabuda de 2,942 hectàrees, pertany a Tirvia Burch y Ferrera.

Les excelents fustes que s' extreyan de la Ribalera de Tirvia, obtingueren gran renòm al acabament del segle XVIII y bona part del XIX, puix eran conduhides als arsenals de Cartagena y aprofitades pera la construcció de la marina de guerra.

Hi ha una fàbrica de cardar llana y un molí fariner.

S' hi celebran fires lo 13 de Juny, 22 d' Octubre y 21 de Novembre y duran la primera, un día; la segona, que es la més important, tres y la tercera dos díes. En totes hi concórre bon nombre de bestiar vacúm, de llana, cabríu y porquí.

Districte electoral de Sort.

Tor

Lloch situat a 1,710 metres aproximadament sobre lo nivell de la mar, entre los riuets que, un pich ajuntats, prenen lo nom del poble y devalla per

Norís a reunir-se ab lo Noguera de Vall-Ferrera, entre Alins y Areu. Se troba rodejat d' altes serres en lo cor del Pyrinèu, distant uns 32 kilòmetres de

Llavorsí aygues avall de la Vall Ferrera y 14 més fins a Sort, des de ahont se comunica ab la estació de Tàrrega, que es la de que se serveix en la vía del Nort. Pera dirigir-se a Andorra, no més cal atravessar lo port Negre, essent Pal lo primer poblat, a uns 13 kilòmetres de dificultós camí per lo anomenat port. Lo camí de França segueix lo riberal emprenent després lo d' Areu (270). Afronta lo terme per N. ab lo poble que acabàm d' esmentar; per l' E. ab la Vall d' Andorra; té al S. Alins y al O. Norís.

Malgrat lo reduhit del vehinat y la proximitat ab Norís, forma districte apart degut a la escabrositat del sèu territori y lo allunyat que se troba de tota comunicació. Consta sols de 39 edificis y 8 alberchs fora poblat ab un total de 85 habitants de fet y 96 de dret segons lo derrer cens efectuat. En la relació del any 1831, figura ab 26 ànimes y jurisdicció reyalench.

La parroquia es rural 2.ª en l' arxiprestat de Tirvia y diòcessis de la Sèu d' Urgell.

En la poca terra conreuable s' hi fà grà, llegums, trumfes y pastures pera lo bestiar.

Hi ha punt de carabiners, que per la cruesa del temps, puix resulta considerable la seva alçaria, durant l' hivern s' establexen a Alins.

Al igual que lo séu vehí Norís, es dels districtes més pobres d' aquesta montanya, clima extremadament fret, quasi isolat per les neus mentres dura la hivernada y ab camins desesperats pera comunicar-se ab los pobles més propers

Formà part del quarter de Tirvia en lo vescomtat de Castellbó; y al parlar-ne lo *Spill manifest* de que abans nos hem ocupat, díu que «lo loch de Tor es situat en la sumitat de la montanya, prop lo gran port de Bohet e molt prop de Gascunya confini a la vall de Vich de sos qui es del comdat de Foix. No es vila closa sobre lo loch havía una bella torre redona (271) molt fort e dificil de expugnar, es estada derribada aprés de la apreensió del vezcomdat».

Districte electoral de Sort.

Torre de Capdella

Lloch a la esquerra tocant ab lo ríu Flamicell, a uns 1,115 metres d' altitut aproximada sobre lo nivell de la mar y a prop de 25 kilòmetres de Sort. Dista uns 30 kilòmetres de la Pobla de Segur, passant, ríu avall sempre, per

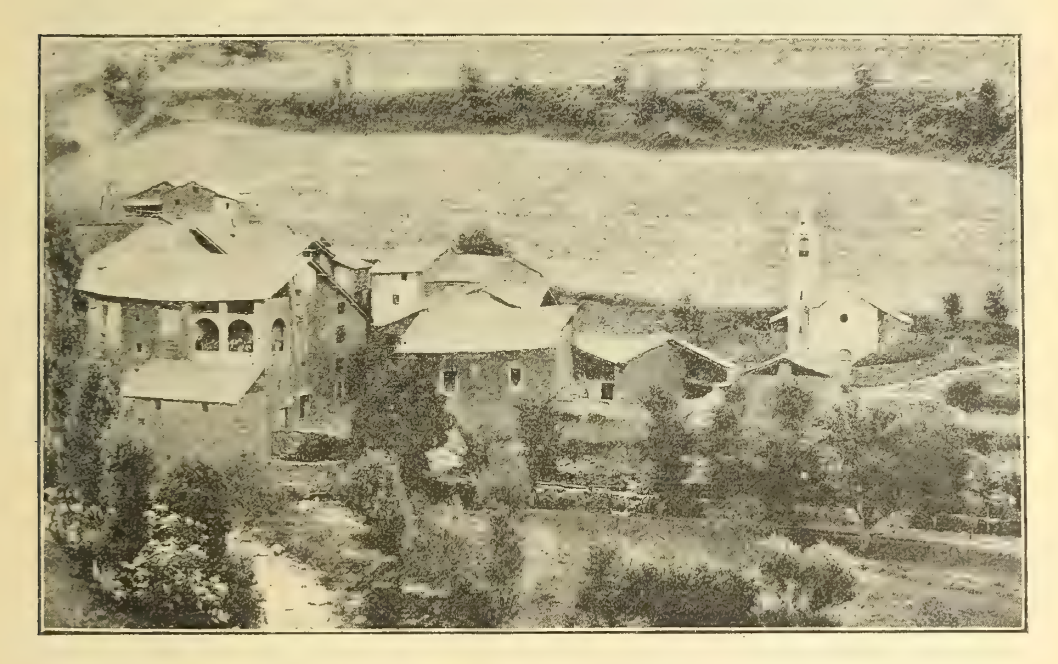
---

(270) Véja-s Areu.

(271) Aquesta torre segurament haurà donat nom a la població.

la Pobleta y Senterada y uns 25 de Gerri, per quines poblacions se comunica ab Tàrrega, que es la estació de ferrocarril més propera en la vía del Nort. Aygues amunt vers Capdella trencant a la esquerra per lo port de Rus, se va a la vall de Bohí y per la dreta y coll de Triador, per dessota del Montseny, segueix lo camí de Llessuy. Lo terme afronta per N. y O. ab lo d' Espuy y Astell respectivament, los quins forman part del séu ajuntament y per E. y S., ab lo de Mont-rós. Lo districte consta de 221 edificis ab 447 habitants de fet y 614 de dret, distribuits en la següent forma entre los seus agregats: Aguiró, 28 ab 58; Astell, 25 ab 51; Capdella, 31 ab 90; Espuy, que es lo més gran, 50 ab 103; Obeix, 25 ab 62 y Torre de Capdella, 29 ab 65; comprenent 33 cases més y

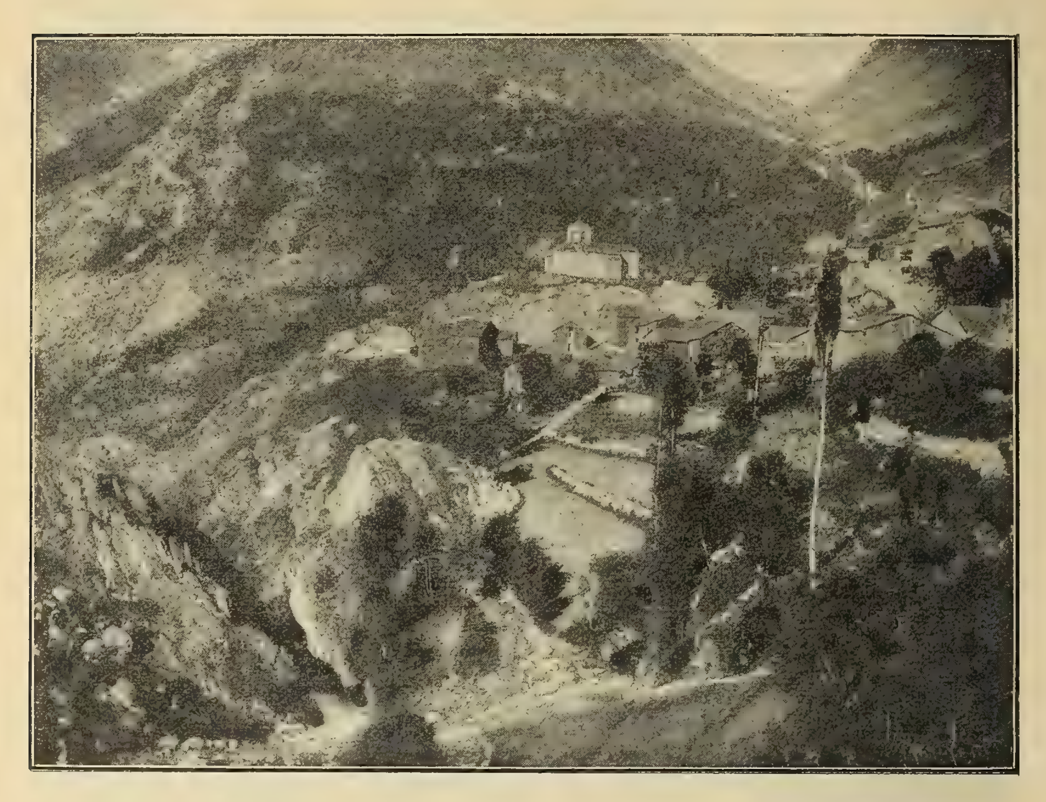
Clixé de Lluis Marián Vidal

Torre de Capdella.—La població

alberchs escampats, entre los quals hi ha les cases d' Ayguabella prop d' Espuy; y un kilòmetre més avall de la Torre, la casa de les mines y la romànica capelleta de Sant Martí, construida dessota de la torre que ha donat nom al poble. En la relació del any 1831, figuran en lo Corregiment de Talarn, essent lo senyoríu d' Aguiró y Astell, del marquès de la Manresana; Capdella, Espuy ab Ayguabella y Torre de Capdella, del comte d' Erill.

La parroquia d' Espuy, es rural 1.ª y les de Astell, Capdella, Obeix y Torre de Capdella tenen la categoría de rural 2.ª en l' arxiprestat de Gerri y diòcessis de la Sèu. Aguiró va correspondre al abadiat de Lavaix y es del

bisbat de Lleyda en l' arxiprestat de Pont de Suert y la parroquia es rural 1.ª Díu en Madoz que a mitja hora, al N. de la Torre, hi havía les runes d' un antich convent de templers.

Clixé de Juli Soler

Capdella.—Vista del poble

La parroquia d' Espuy té dues ermites; la de Santa María, prop del poble, y la de la Mare de Déu de Fa, a tres quarts lluny, imatge mólt venerada en tota la vall. Aquesta capella fóu reconstruida en 1892. En lo campanar quadrat de la parroquial d' Espuy y en l' absis de la de Capdella pot observar-se lo traçat romànich de la seva construcció, emprò de senzillíssima factura.

Se celebra festa per lo Roser de la Torre lo derrer diumenge d' Agost; hi ha un molí fariner; mines de coure que s' han vingut explotant fins fà pochs anys y la illuminació en la capital del districte es elèctrica. Hi correspòn escola de abdós sexes.

Les produccions són les generals de les altes comarques montanyeses, consistents en grà, llegums, trumfes y bones herbes pera lo bestiar de tota mena que s' hi cría. Tenen justificada fama los formatges que s' elaboran en aquests pobles.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació que han de

compendre lo catàlech de la provincia, figura la Montanya d' Aguiró, d' Aguiró, Astell y Obeix, ab una cabuda total de 1,095 hectàrees.

Estrictament considerat, encare que correspongan al meteix districte, Aguiró, Obeix y Astell no forman part de la vall de Capdella. Aquesta acaba en lo Forat de la vall per ahont té sortida lo Flamicell després d' haver-la reeorreguda y haver arreplegat les sobrexides dels estanys que li donan origen.

Clixé del Autor

Capdella.—Estany-Tort

De S. a N., cap als estanys, la vall tindrà de 25 a 30 kilòmetres d' extensió per 10 de E. a O. aproximadament. Lo terrer es aspre y trencat en la part alta, ahont domina lo granet, excessivament rocosa y sense vegetació, emprò ben arbrada la ribera, unich camí planer. Hi escassejan los conreus y hi abundan los pasturatges, sobre tot en les partides de Filià y Montseny. Des de la Torre, aygues amunt, als 5 kilòmetres se troba Espuy, a la dreta del ríu, dexant Ayguabella a la ribera oposada y 5 kilòmetres més amunt hi ha Capdella, ocupant lo cim del turó la parroquia y desenrotllant-se les poques cases que compta, al séu costat. Altitut aproximada, 1,465 metres. Aquest lloch se troba bellament situat a sobre l' ayguabarreig dels riuets d' Estany-Tort, que devalla vers mitjorn per sol ixent y los de Filià y Ricuerna que s' ajuntan per ponent, que són les tres riberetes alimentades per nombrosos estanys. Tots plegats forman lo Flamicell, per més que en lo llenguatge local, lo ríu pren

lo nom successivament dels pobles per ahont passa; Capdella, la Torre y més avall lo de Pobleta.

Afronta la vall de Capdella al N., ab riberes de Sant Nicolàu (Bohí) y d' Espot; té al E., la de Llessuy; a mitjorn, la vall principal del Flamicell, y a ponent les de Llevata (Manyanet) y Tahull (vall de Bohí). Lo pich més enlayrat que parteix aygues ab la vall d' Espot, es lo Peguera (2,988 m.), seguint la serra per Montorroyo y Montseny (2,882'97 m.), dels quals hem parlat al ocupar-nos de Llessuy; tossals de Mortés (2,451 y 2,471 m.), y serradet de Mont-rós, sortint-se ja de la vall. Donant aygues a la vall de Bohí se desenrotllan lo Mussoles (2,849 m.), Cogomella (2,876 m.), Pessó, (2,894 m.) y Crestells de Rus (2,894 m.), sobre lo port d' aquest nom. Per la banda de Llevata, lo Filià arriba a (2,769 m.); y més cap al S., lo tossal de la Costa (2,611 m.), y les Comes d' Aguiró, decantant-se vers ponent, que se-n van fora de la vall y ahont se pot considerar que acaba per aquest costat la alta çona pyrinenca, se-n pujan a 2,490 m.

Fora del camí de ribera, tots los demés que donan sortida a la vall de Capdella, són de difícil accés per les seves altituts y intransitables en lo cor del hivern. Lo coll de Triador (2,109 m.), entre lo Montseny y Mortés, en lo camí de Capdella a Llessuy (quatre hores); port de Filià (2,483 m.), comunica ab la vall de Llevata en tres o quatre hores, des de Espuy o Capdella; port de Rus (2,610 m.), en lo pas de Capdella a Tahull (5 o 6 hores), havent-hi diferents portells sols practicables a pèu a travers dels estanys vers la vall y portarró d' Espot, des de ahont pot dirigir-se, passant lo macíu de Colomers, cap a la vall d' Aràn, entrant-hi per la ribera del Ayguamoix en direcció a Tredòs o Salardú. Des de Capdella a aquestes dues poblacions, s' hi posa una llarga y pesadíssima jornada, no podent-se portar cavallería; aquest es lo viarany que seguexen los pescadors (272).

Lo riuet de Filià prové del estany que hi ha dessobre del camí que puja al port en la Coma del Estany. Ademés d' aquesta partida, se troban en dita comarcada, la Ribera, Coma Palomera, Coma de Fuses y Coma del Port.

Lo Ricuerna, contracció de ríu Cerna, devalla dels estanys situats a la part oriental del Pessó, ajuntant-se més endevant ab la ribereta que ve de la comarcada del port de Rus. Voreja per NO. lo poble de Capdella, barrejant-se ab lo Filià. En dita regió se troba l' Estany Tapat, l' estany Negre y l' estany de Fransi. Hi ha tres comarcades: la més apartada, ab tres estanys, porta lo nom de Cogomella, confrontant ab ribera de la vall de Bohí; la Coma del Mitg, ab dos estanys, en la que hi abunda la pesca; y la Coma del Port, per ahont té sortida lo camí de Tahull.

---

(272) En la major part dels estanys que s' esmentan s' hi pescan saboroses truytes, que les portan a vendre a Banyeres de Luxon durant los mesos de Juliol y Agost. S' han fet alguns estudis al obgecte d' aprofitar lo desnivell que portan aquelles aygues pera la producció de energía elèctrica.

La ribereta d' Estany Tort es la més important de les tres esmentades, escorrent-se entre lo Montseny y Capdella, debaix de quin poble se junyeix ab lo Ricuerna, que ja va engroxit ab la de Filià. Ademés del Estany Tort, de gran extensió y forma irregular com lo séu nom indica, merexen esmentar-se com a més coneguts, lo Nariolo, Aiserola, Cubeso, Castieso y Morto, que-s troban esgrahonats entre lo rocàm granítich que caracterisa aquesta tan interessant regió llacustre. Lo Foser, arredossat al peu del pich del séu nom, forma ribereta a part més cap a ponent y desaygua en lo plà de Sallente. En dit plà, a sota de la cascata que forma al aborcar-s' hi l' Estany Tort, enforca la canal de Pigolo, que porta les aygues d' Estany-Gento, qui a la vegada recull les de la Colomina, la Mar, la Frescau, lo Vidal y lo Saboró, que venen a formar la branca oriental de la ribera d' Estany Tort. Es coneguda aquesta comarcada ab lo nom de los Jous y afronta ab la serra dels Encantats, formant lo Peguera, al cap demunt, lo vèrtix d' una gegantesca piràmide encarada a la vall de Monestero y estany de Peguera (Espot) y Jous (Capdella).

Districte electoral de Sort.

Bibliografía. — Ceferí Rocafort: Ne parla en lo «Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya» dels anys 1900, 1901 y 1907.

Unarre

Lloch en la vall del séu nom, que es una de les que integran la vall d' Aneu, y desaygua a la esquerra del Noguera Pallaresa dessota d' Escalarre a uns dos kilòmetres de Esterri, per quina població se comunica ab Sort y des d' aquí per carretera ab Tàrrega, que es la estació més propera en la vía del Nort. Cap a França segueix lo camí, vall amunt d' Unarre per lo port de Cervi.

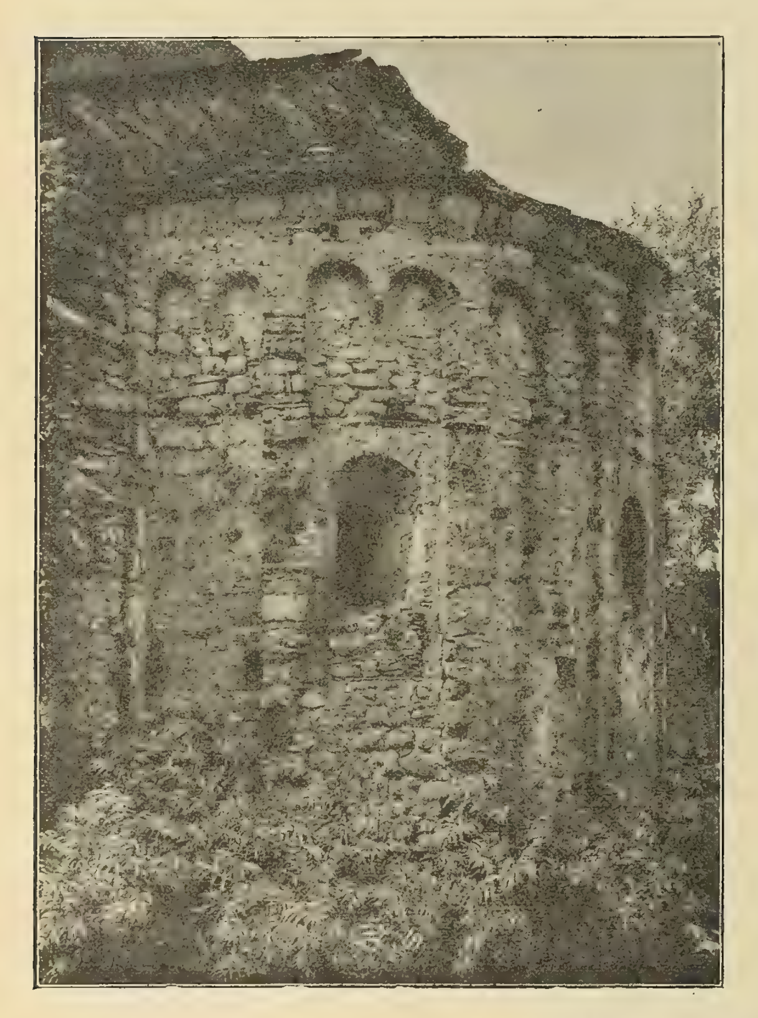

Lo terme de Unarre té al N. lo de Cervi; al E. lo d' Aurós; al S. Escalarre, que són del séu municipi y al O. lo de Esterri d' Aneu. Lo districte se composa de 229 edificis, ab 541 habitants de fet y 672 de dret, distribuits en la següent forma entre los seus agregats: Burgo, 23 ab 43; Escalarre, 42 ab 108; Gavàs, 30 ab 104; Llavorre, 25 ab 48; Cervi, 63 ab 142, y Unarre, ab 33 y 80 respectivament; comprenent ademés 13 cases y alberchs escampats, entre los quals s' hi comptan los caseríus d' Aurós y Santa María, aquest en lo plà d' Esterri, com dihèm més endevant. En la relació del any 1831 figuran en lo Corregiment de Talarn: Aurós, ab 8 habitants; Escalarre, ab 77; Gavàs, ab 49; Llavorre, ab 5 vehins; Unarre, ab 86 ànimes y lo senyoríu de tots ells corresponía al marquès de Pallars.

Hi ha parroquia rural de 1.ª a Escalarre; rural de 2.ª a Burgo, Gavàs, Llavorre y Unarre y de entrada a Cervi. Pertanyen al arxiprestat d' Aneu y diòcessis de la Sèu d' Urgell.

De les parroquies de *Burgi* y *Cervo* en la vall *Anabiensis,* ne fà esment la acta de consagració de la catedral de la Sèu del any 819.

A la esquerra del Noguera Pallaresa, entre Esterri y Escalarre, a cosa de un kilòmetre d' aquest derrer lloch, a qual parroquia pertoca, hi ha lo vell santuari nomenat de Santa María d' Aneu (273). Lo temple ha sigut obrat en diferentes èpoques. La nàu de la espayosa esglesia, se desenrotlla en ogiva, corresponent l' absis a la primera construcció, com ho demostra la senzillesa del traçat romànich, que pot mólt ben apreciar-se. En l' interior d' aquest s' hi observan unes notables pintures, segurament del segle XII, de les quals ne reproduhím un fragment.

Clixé de Adolf Mas

Santa María d' Aneu.—Absis de la esglesia

Havía pertenescut a la orde de Sant Agustí, més abans de les lleys desamortisadores va vendre la rica proprietat qui possehía, y se traslladà a altra part, emportant-se-n l' arxíu. La metexa comunitat havía fundat altre convent a Esterri.

---

(273) A ell fà referencia la Constitució XIV de les Ordinacions de la Vall d' Aneu, de que nos hem ocupat al parlar d' Esterri, quan disposà «Item stabilim i ordonam ab conseyll i ab volentat dels dits Prohomes: que negun hom ne neguna fembra de la vayll Daneu clergue ne lech per negun pleyt de part a part que haye un ab altre per negunes coses ecleysiàstiques: que deyen i hayen a fermar en poder del Degà Daneu i de la terra: e que deyen star a sentencie i a esguart de la Cort spiritual e del Degà de Sancta Maria Daneu: e que non deuen anar pus avant: salvant per matrimoni; emprò sil senyor Bisbe nol volie cometre al Degà: e açó entenem e havem trobat que es costum priviletge i usança de la vayll Daneu.»

Al arribar la primavera y en los dies que per tradició respectivament tenen senyalat, visitan dit santuari los pobles de la vall, demanant abans la clau al rector de Escalarre. Aquesta costúm se practicava també en 1657, puix lo P. Narcís Camós, al ocupar-se de la nomenada casa (274), que ja allavors era administrada per los PP. Agustins, diu que en temps de gran sequera, los d' Esterri anavan a cercar aygua a la font de Sant Lliser, en lo bisbat de Coserans (França), y des de Santa María d' Aneu l' arruxavan als quatre vents ab les corresponents rúbriques y pregaries a la Verge.

Clixé de Adolf Mas

Santa María d' Aneu.—Mostra de les pintures murals

La parroquia de Escalarre es altre exemplar romànich, senzill y pobre com pobre y senzill es lo poble. En l' interior hi ha un bon retaule gòtich, mólt digne de que sía conservat. En la esglesia d' Aurós també s' hi conserva una imatge romànica de la Mare de Déu ab lo Fill dret al genoll esquerre. La torre de Burgo era un de tants punts de defensa com hi havía en la vall d' Aneu.

Les produccions són les generals de la vall a que correspòn, consistents en grà, llegums, trumfes y bones herbes pera lo bestiar de tota mena que s' hi cría.

Per camins de ferradura se comunican los pobles del districte ab los seus vehins de les valls d' Aneu y Cardós.

Entre los monts públichs que ha de compendre lo catàlech de la provin-

(274) «Jardín de María plantado en el Principado de Cataluña», any 1657.

cia, figuran los següents: Cadins y Mascarida, de Gavàs, ab 905 hectàrees; Montanya, de Cervi, ab 1299; Montanya de Burgo, de 262; Solana de Escobedo y Ubaga, de Unarre, de 118 y 186 hectàrees respectivament; Montanya Soriguera, de Unarre, Anàs, Bonestarre y Estahón, ab 71 hectàrees; Bellera de Llavorre y Dorve, ab 92 hectàrees; Roca Gran, de Burgo y Escalarre, de 513 hectàrees; Ubaga y Solà, de Llavorre, de 270 y Camprin o Campirme, de Burgo, Escalarre y Llavorre, de 341 hectàrees de cabuda total.

Hi ha escola municipal y molins fariners.

Districte electoral de Sort.

Valencia d' Aneu

Lloch que forma ajuntament, en la Vall d' Aneu; a la dreta del Noguera Pallaresa, a uns dos kilòmetres demunt de Esterri, en lo camí que se dirigeix a la Vall d' Aràn per lo port de la Bonaygua, qual riuet atravessa lo terme axí que devalla a juntar-se ab lo nomenat Noguera. Dista uns 35 kilòmetres de Sort, des de quina població se comunica ab Tàrrega, que es la estació de que se serveix en lo ferrocarril del Nort.

Afronta per N. ab terme de Sorpe; té al E. lo de Isavarre y Esterri y al O. lo meteix de Esterri y de Son.

Consta de 46 edificis ab una població de 117 habitants de fet y 146 de dret. En la relació del any 1831, figura ab 166 ànimes y lo senyoríu correponía al marquès de Pallars.

La parroquia té categoría de rural 1.ª en l' arxiprestat d' Aneu y diòcessis de la Sèu d' Urgell. La fàbrica del temple constitueix un de tants exemplars romànichs que se troban en aquestes valls, segons es de veure del gravat que acompanyàm. També desperta algún interès la que s' anomena *casa de la Senyora,* per certs detalls esculptòrichs d' altra construcció, ignorant-se d' ahont procedexen.

En lo serrat que s' avança dominant lo plà d' Esterri, hi havía lo fort castell, del qual nos hem ocupat en les notes històriques del comtat y ajudavan la defensa de la vall, la propera Torre de Port-Aràn (275), la Torre, en lo serrat del meteix nom, Sorpe, Castellasso, les torres de Boren y la d' Alós y Isavarre, y més a mitjorn la torre de Burgo, Roca Blanca, la Torre, prop del pont, y Torre d' Escaló. En punt més sortint en lo repèu que forma lo castell de Valencia hi havía la nomenada roca comtal, des de ahont prenían possessió de la terra d' Aneu los comtes de Pallars y juravan los furs y privilegis per que

---

(275) Segons lo senyor Morelló, prop d' ella s' han trobat sepultures formades per quatre lloses iguals. Mossèn Coy diu que en 1213 Guillém de Partaran prometé donar a Guillém d' Erill, a sa muller y fills, la potestat del castell de Partaran, allavors nomenat *Portran.*

se regía la vall. Més a la vora del castell, lo serrat de Simboy o *de les forques,* era, hont hi construiren les forques jurisdiccionals. S' ha suposat que en aquest castell havía nascut Sant Oth, mes ja hem vist que té més provabilitats de ésser lo de Sort lo lloch ahont va veure la primera llum lo sant bisbe de la Sèu, fill dels comtes de Pallars. Afegeix la tradició que havía sigut educat en lo proper convent de Sant Esteve, monestir que es provable corresponga al de Petia Apilia en lo nostre comtat y del qual ne tením noves que se remontan al començament del segle X.

Clixé de Adolf Mas

Valencia d' Aneu.—Absis de la esglesia

Lo haver-se conegut per Valencia lo poble y castell, se creu que pervé d' alguna de les comtesses de Pallars, que portaren igual nom.

Se-n tenen noves del any 1281, en que lo comte Roger féu reconexement al rey D. Pere d' Aragó, del domini directe del comtat de Pallars, y entre altres llochs fà esment de Valencia, segons anotació de mossèn Coy, y en 1297 ne torna a parlar la comtessa Sibilia al fer cessió del domini directe de tot lo comtat de Pallars, a favor de D. Jaume d' Aragó.

En les lluytes civils del passat segle, també ha hagut de presenciar Valencia importants fets d' armes. Convençuts los lliberals de la importancia estratègica d' aquest lloch que tancava lo pas de la Vall d' Aneu, varen resoldre fortificar-lo, emprò tot just s' havían començat les obres lo día 21 de Maig de 1836, que les tropes encarregades de defensar-les, se varen veure atacades

per los carlins comanats per Cames Crues, cremant-se ab tal motíu algunes cases. Abdues parts tingueren pèrdues de consideració, quedant greument ferit y salvant-se quasi miraculosament dintre del ríu, lo conegut polítich, autor del «Diccionario Geográfico Estadístico de España» que militava en lo camp lliberal.

Clixé de Adolf Mas

Valencia d' Aneu. — Casa de la Senyora

Les produccions consistexen en grans, llegums, trumfes, bones herbes pera lo bestiar de tota mena que s' hi cría, observant-s' hi també grans nogueres en lo séu terme.

Té algunes partides boscades, devent-se particularment esmentar la «Mata de Valencia» que es dels millors boschs existents en lo Pyrinèu. Pertanyía a la casa de Medinaceli, successora de les de Cardona y Pallars, havent passat anys enderrera a altres particulars; mes lo poble de Valencia, té reconegudes tres quartes parts del dit bosch, emprò reservant la administració a dita casa o successors, als qui deu demanar-se permís pera fer tallades d' arbres, quedant ilimitat lo dret de llenyar-hi y d' aprofitar los pasturatges.

Los camins que atravessan lo terme són tots de ferradura, esperant que la carretera que ha de dirigir-se al port de la Bonaygua, pose en comunicació les valls d' Aneu y d' Aràn.

Per disposició de les Ordinacions de la vall (resumides en l' article d' Esterri), en lo mercat de Valencia eran passejats los reincidents de lladrocini y

en la Bassa de Valencia se elegían los Braços de Cort o sía lo Govern de la Vall.

Mr. Gourdon, en una de les seves publicacions, fà notar la existencia, en aquest terme, de nombrosos blochs erràtichs, desferres d' una *moraine* termenal de antiga gelera.

J. Morelló, en lo treball esmentat, díu que lo ríu de la Bonaygua se endinza per un estret fins que troba l' estany de la Senyora, quí acaba de cegar-se. Aquest estany fou produhit per lo desprendiment d' un troç de montanya que ab tot y haver transcorregut més de un segle des de sa cayguda, sembla com si sigués dels nostres díes. Lo camí s' anà obrint entre aquelles roques immenses que conservan la posició en que varen quedar al caure.

Districte electoral de Sort.

Bibliografía.—Parlan de Valencia: Mossèn Jacinto Verdaguer en la ressenya d' una excursió per l' Alt Pallars, publicada en l' «Anuari de la Associació Catalanista d' Excursions científiques».—Mossèn Coy y J. Morelló, en les obres esmentades.—C. Rocafort, «Excursió al Alt Pallars», etc. B. del C. E. de Catalunya, any 1901.

Partit judicial de Tremp

Idea general. — Districtes municipals: Tremp; Abella de la Conca; Alçamora; Aramunt; Barruera; Benavent; Benés; Claverol; Conques; Durro; Eroles; Espluga de Serra; Figuerola de Orcau; Guardia; Gurp; Isona; Llimiana; Llesp; Malpàs: Mur; Orcau; Ortoneda; Palàu de Noguera; Pobla de Segur; Pont de Suert; Salars; Sant Cerni; Sant Miquel de la Vall; Sant Romà d' Abella; Sant Salvador de Toló; Sarroca de Bellera; Sapeyra; Serradell; Senterada; Suterranya; Talarn; Vilaller; Vilamitjana; Viu de Llevata.

La jurisdicció de Tremp abarca los 39 dictrictes municipals que encapçalan lo present article ab una població de 22,469 habitants de fet y 23,977 de dret segons lo cens derrerament efectuat.

Afronta al N. ab lo partit judicial de Viella o Vall d' Aràn, y ab lo de Sort; té al E. los de la Sèu d' Urgell y Solsona; a mitjorn lo de Balaguer y a ponent lo de Benabarre, en la provincia de Osca.

Estava comprès dintre del comtat de Pallars Jussà, lo que avuy s' anomena la Conca, separada de la part montanyenca per los Congostos d' Erinyà y de Sopeyra, oberts en lo Flamicell y Ribagorçana respectivament.

La forma irregular de la present jurisdicció y los accidents orogràfichs que en ella se desenrotllan, marcant diferentes orientacions en la seva hydrografía, determinan clarament dues comarques distintes, que al ensemps donan lloch a altres subdivisions, les fites indestructibles de la naturalesa.

Més cap a llevant, passa lo Noguera Pallaresa de N. a S., des de Collegats en que dexa lo partit de Sort, fins als Terradets, en lo Montsech, axí que entra en lo de Balaguer, després d' un recorregut d' uns 45 kilòmetres. Los seus afluents de la esquerra, que ja tením descrits en la secció general, se troban en les nomenades Conca de la Pobla y Conca de Tremp, mentres que per la dreta hi aboca ademés lo Flamicell, que començant a formar-se en la vall de Capdella, que es de Sort, al arribar a Senterada se li ajunta la ribera de Sarroca, tota ella inclosa en lo nostre partit, des de lo séu origen en les montanyes de Llevata, demunt de Manyanet.

Des de lo Congost de Erinyà, la serra que se dirigeix cap a Ribagorçana parteix la çona dels prats ab la del cep y la olivera.

Aquestes dues regions les trobàm també ben definides en la Conca del

PARTIT JUDICIAL DE TREMP

PROVINC
PARTIT JUDICIAL DE BALAGUER
PARTIT JUDICIAL DE SOLSONA
PARTIT JUDICIAL DE LA SEU D
TREMP
SERRA DEL MONTSECH
SERRA DE BOUMORT
SERRA DE LLERES
S. DE S^T CORNELI
S. de Montllobar
S. de Comiols
Montsech d' Ares
Montsech de Rubies
Pas de Collegats
Pas dels Terradets
Portell del Montsech
R. Noguera Ribagorzana
Sopeira
Cornudella
Areny
Badias
Pont de Montanyana
Fet
Orrit
Escarlà
Espills
Tercuy
Claramunt
Castisent
N. S. de Montcorbós
Clua
Alsamora
Beniure
Alsina
Àger
Sapeira
Esplugа de Serra
Torre de Tamurcia
E. St Gervas
Serradell
Erunya
Ribert
Toralla
Reguart
Montcó
Torallola
Pobla de Segur
Gurp
Sta Engracia
S. Joan de Vinyafrescal
Soeis
Claverol
S. Martí
Ortoneda
Pessonada
Erbasabina
Aramunt
Salàrs
Talarn
St Adrià
Tendruy
Eroles
Palau de Noguera
Puigcercós
Figols
Meull
Mur
Guardia
Sellént
Gabet
Sant Cerni
Aransis
Llimiana
Fontsagrada
Suterranya
Vilamitjana
Orcau
St Corneli
Montesquiu
Boixols
Abella de la Conca
St Romà d'Abella
Figuerola d'Orcau
Isona
Conques
Biscarri
Alt del Grau de Moles
St Salvador de Toló
Benavent
St Miquel de la Vall
St Cristofol
St Martí
Cabarra
Tahús
Montanya de Sta
Sta Maria de Meyà
Vilanova de Meyà
Llussàs
Baronia de Lavansa
Coll d'Ares
1880
1719
1460
1431
1195
460
2082
1888
1804
1368
1276
1292
1305
1677
1325
1685
42° 15'
10'
5'
42°
25'
4° 38
35'
40'
4° 45'
50'
R. Martin, editor. - Barcelona

Noguera Ribagorçana, qual ríu de N. a S., en un recorregut de més de 100 kilòmetres des de lo terme de Senet, demunt de Vilaller en la vall de Barrabés, fins que troba lo Montsech, forma en sa major part lo límit occidental del partit y provincia, separant actualment Catalunya d' Aragó, divisió en tots sentits artificiosa, puix que no obeheix a cap lley natural ni mólt menys històrica. Lo principal tributari qui té lo Noguera Ribagorçana, en lo que a nosaltres pertany, es lo Noguera o Flum de Tor pervinent de la Vall de Bohí, qui troba lo séu ayguabarreig ab lo Noguera de Barrabés, abans d' arribar al Pont de Suert, la més important població d' aquelles valls axí com Tremp y la Pobla de Segur ho són en les seves respectives comarques.

Des de la ribera de Sarroca fins a la Vall de Bohí, pert tot lo que va ésser comtat d' Erill, y demés valls tributaries del Noguera Ribagorçana, en lo país se l' anomena la *montanya xica* en contraposició a la *montanya gran* que es la del Pallaresa en lo partit de Sort, y *la Conca* que agafa des de Collegats als Terradets, com ja tením manifestat.

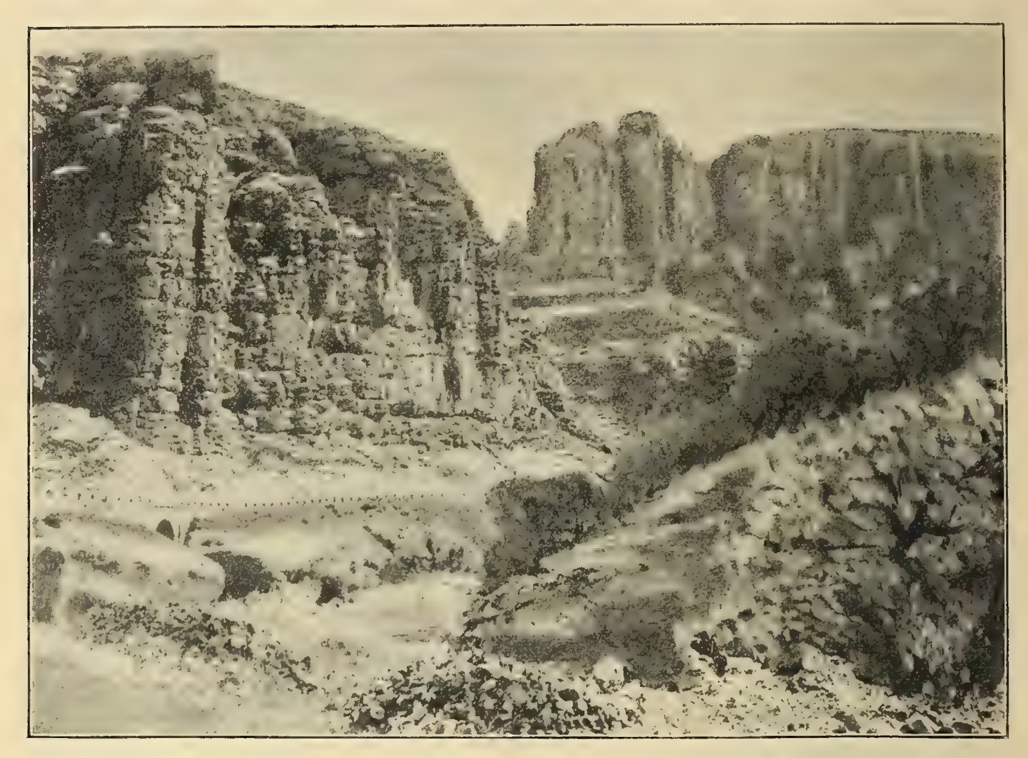
Clixé del Autor

Vall de Bohí.—Devallada del Como-lo-Forno

No devèm repetir aquí lo que havèm descrit en cada una de les seccions de la part general, emprò hem de senyalar que la jurisdicció de Tremp, per Llevant o sia a la esquerra del Noguera Pallaresa, des de la serra de Boumort demunt de Ortoneda, continúa entre los ayguavessants de dit ríu y lo Segre fins al Montsech, a Llimiana. Passa altra vegada lo Noguera en los Terradets y munta per lo districte d' Alçamora y vessant N. del Montsech central cap al Noguera Ribagorçana, que segons hem fet notar, limita la provincia quasi bé sempre, per més que algunes vegades forma reclaus a una y altra banda, com en lo Pont de Montanyana, que ab tot y radicar en la vessant de Catalunya, pertoca a Aragó. Seguint lo meteix ríu amunt, la divisoria ab lo partit de Viella, se troba entre Senet y lo Hospital de igual nom. Des d' allí cap a sol ixent, torç per demunt del Biciberri y montanyes de Caldes de Bohí, afrontació de la vall d' Aràn y en los d' Espot y Capdella torna a trobar lo partit de Sort, pera quina jurisdicció quedan les estrebacions que s' escampan vers

les altes valls del Flamicell, quedant pera lo de Tremp, des de Tahull cap a Manyanet y Castellnòu d' Abellanos, aquests dos del districte de Benés y per demunt del de Sarroca, va a trobar lo de Senterada y atravessa lo Flamicell anant a parar per Montsò y Gramuntill (de la Pobla de Segur), altra vegada al Noguera Pallaresa.

Tota aquesta circumscripció queda extensament descrita en l' estudi general de la provincia al parlar de la hydrografía y de les «serres entre lo Se-

Clixé del Autor

Collegats.—Entrada del Noguera Pallaresa en la Conca de la Pobla

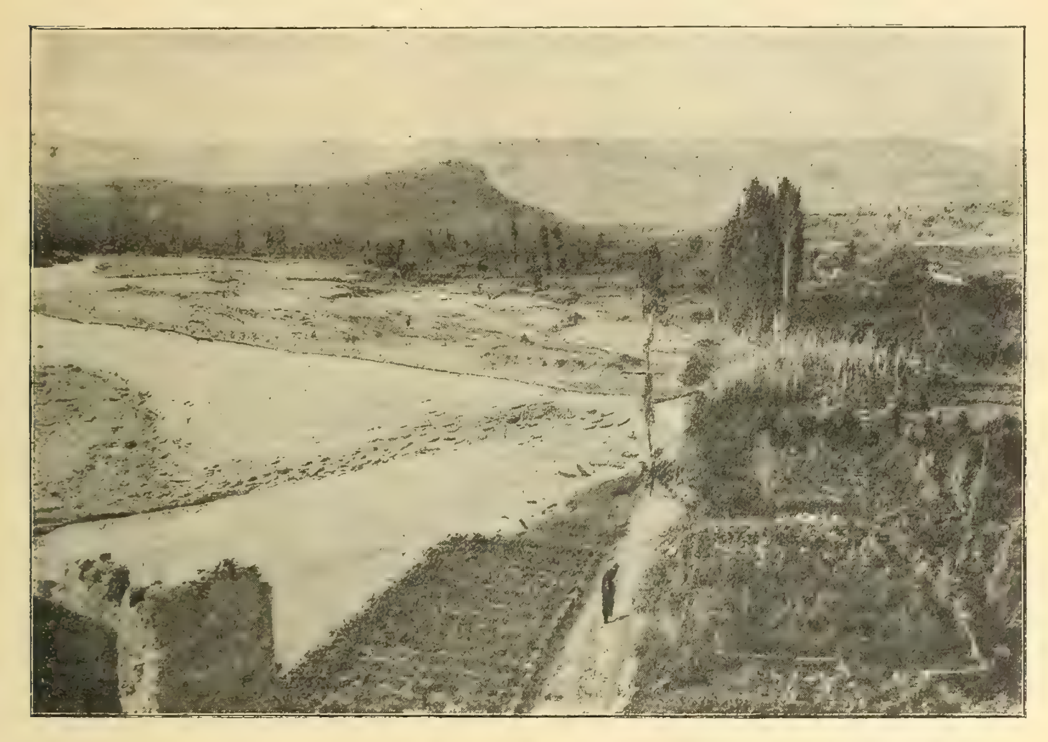
gre y Noguera Pallaresa», «serres compreses entre lo Noguera Pallaresa y Ribagorçana» y les que se desenrotllan entre lo ríu derrerament esmentat y lo Garona en la vall d' Aràn. Los cims més enlayrats se troban en la vall de Bohí, ahont lo Como-lo-Forno se-n puja a 3,032 metres aproximadament demunt lo nivell de la mar, y ocupa per lo tant lo nombre dos entre los pichs més alts de Catalunya (276).

Altres cims passan dels 3.000 metres en la metexa vall y no són pochs los que arriban a 2,800 y 2,700 en los macius pyrinenchs a que abans feyam referencia.

Com a vèrtix de triangulació en aquest districte fóren senyalats per l' Ins-

(276) Lo primer es lo de Sotllo (veja-s Areu).

titut Geogràfich y Estadístich de Madrid, lo cim de Biciberri, que pertany al municipi de Vilaller, de 2,951'56 metres; la Bedoga d' Adóns, en lo Sant Gervàs, que es de Viu de Llevata, y 1,839'41 metres, abdós en la vessant del Noguera Ribagorçana; y en la del Pallaresa entre aquest y lo Segre, lo Boumort, que es d' Ortoneda, de 2,076'48 metres sobre lo nivell de la mar.

Clixé de Lluis Marián Vidal

Serra de Santa Engracia entre la Conca de Baix y la de Dalt

A la banda del Noguera Ribagorçana són conegudes les comarques nomenades Vall de Barrabés en los encontorns de Vilaller, la vall de Bohí, per ahont discorre lo Noguera de Tor y més avall dels Congostos de Sopeyra, la Terreta. La ribera de Sarroca s' ajunta a Senterada ab la de Pobleta (Sort) en lo Flamicell, tributari del Noguera Pallaresa a la Pobla de Segur. Passat lo congost de Erinyà, en lo primer de dits rius y lo Collegats en lo segón, se troba la Conca de la Pobla o de Dalt, com allí se la anomena, naturalment ben separada de la de Baix o de Tremp propriament dita, per les serres de Santa Engracia, Puig de Galliner, coll d' Orcau y Sant Corneli, escorrent-se entre les dues primeres lo Noguera Pallaresa, que entra a la baxa Conca per lo estret de Susterris, sota de Talarn. En la segona, l' examplament que s' observa a banda y banda de ríu, es mólt més extens y desembraçat que no pas en la primera y per lo tant apareix també més poblada.

Les produccions a una y altra són iguals, mes lo ví, que tan justificada

fama té guanyada en la de Tremp, per lo general té molts més graus que no pas en la de la Pobla, distingint-se en aquella, entre altres, lo que se cull a Suterranya y Palàu de Noguera y lo moscatell de Llimiana. La producció vinícola ha disminuit bastant a causa de les malaltíes que ha sofert la vinya. S' hi fà també, oli, grà y excelentes fruytes a les hortes de la Pobla de Segur, Salars, Talarn, Vilamitjana y Palàu y axí meteix hi crexen herbes pera lo bestiar menut, emprò aquestes són més abundoses a la montanya ahont la recría del bestiar de tota lley dóna bons rendiments.

Clixé de Joseph Solé

Conca de Baix ab lo Noguera Pallaresa en lo pont de Tremp

Lo present partit se véu mólt ben representat per lo que a minerals se refereix. Lo carbó de pedra aflora en los encontorns de Benés y Erill-Castell y se-n troba a Isona y a Socis (Claverol), en quines localitats hi ha també ciment; guix a Senterada; coure a Vilaller y plom argentífer en aquest districte y en lo de Mont-rós. Però lo més notable són les aygues de Caldes de Bohí, de les quals detalladament hem parlat en la secció corresponent (277).

La altitut de les poblacions varía entre 380 metres sobre lo nivell de la mar aproximadament, al endret de Cellers, que es lo més baix, y sobre 1,550 que tenen Manyanet y Tahull, en los districtes de Benés y Barruera respectivament, lo qual demostra la diversitat de produccions que hi ha en les diferentes comarques del partit judicial que estudiàm.

En les altes valls pyrinenques, especialment en la vall de Bohí y valls tributaries de Barrabés, s' hi veuen extenses boscuries de colossals abets, abedolls, pins, etc., nombrosos estanys d' ahont pervenen les corrents fluvials

(277) Veja-s p. 55.

que les atravessan, formant escumosos sallents, y en les seves alteroses montanyes no s' hi arriba a fondre la néu en tot l' istiu; de manera que venen a constituir dites valls un dels punts més pintoreschs de la montanya catalana.

En les montanyes de la vall de Bohí y Alt Ribagorçana se hi troba sovint rastre del ós, trescan los isarts en les serres pyrinenques y se pescan truytes en los estanys y ríus que de ells procehexen, abundant-hi també la caça en totes les comarques.

Les comunicacions resultan un xich deficients y de totes passades hauría de procurar-se la seva millora, entre tant no-s construesca la desitjada vía del Noguera Pallaresa ab estacions a Cellers, Tremp, Salars y Póbla de Segur.

La carretera de Balaguer a Tremp, Sort y frontera francesa, està construída fins a Ager, en lo districte de Balaguer; ha d' entrar en la nostra jurisdicció per los Terradets, cap a Cellers, en lo districte de Guardia, des de ahont s' està construint cap a Tremp, trobant-se acabada des d' aquesta ciutat a la Pobla de Segur y Gerri, que ja es de Sort.

La d' Artesa a Tremp, que comunica ab la estació de ferrocarril de Tàrrega, entra en lo present partit al cap de la serra de Comiols, d' ahont se desvía lo camí vehinal que va per Benavent y Biscarri a Isona.

Tots los demés camins són de ferradura, y figuran entre los principals los de Tremp a Organyà; de Tremp a Aragó y Ribagorçana amunt per Sopeyra al Pont de Suert, Vilaller, Hospital de Viella y Vall d' Aràn; de la Pobla de Segur a Senterada, Sarroca, Perves y Pont de Suert, y d' aquesta vila a Caldes de Bohí; de Senterada, per la ribera de la Pobleta, en lo Flamicell, vers la Vall de Capdella; de la Pobla de Segur, per Carrèu, a Organyà, y altre, per Coll d' Orcau, a Isona, que comunica les dues conques, etc.

Entre la Pobla y Pont de Suert hi ha progectada una carretera, qual construcció sembla que entra definitivament per bon camí. També sería convenient fer la de la Conca a Organyà y altra cap a Aragó, quedant axís unit lo ríu Segre ab los dos Nogueres.

Lo comerç queda reduhit a la importació dels articles necesaris a la vida de les comarques, centralisat en les poblacions que figuran al devant d' aquelles, y exportació de ví y oli de la Conca vers la montanya. Tampoch ha adquirit gran desenrotllament la industria, limitada a les adoberíes a Tremp, ceràmica ordinaria a Salars, petites fàbriques de filats y texits de llana, del país, a Senterada y Pont de Suert, y xecolata a la Pobla de Segur, ahont hi ha altra fàbrica de filats. Se produheix electricitat a Tremp y Pobla de Segur; hi han ademés algunes serradores, fabricació de pastes pera sopa, embutits, licors y ayguardents y totes aquelles petites industries de caràcter imprescindible en les principals localitats.

Entre les fires que se celebran en lo partit, deuen esmentar-se les de Salars, Tremp, Isona, Pobla de Segur y Vilaller.

Hi han tres notaríes demarcades, que corresponen a Tremp, Pobla de Segar y Pont de Suert. Lo Registre es de 3.ª classe.

Forma districte electoral.

Tremp (278)

Ciutat situada a 432 metres d' altitut aproximadament sobre lo nivell de la mar; en un plà, en lo centre de la conca del séu nom, a la dreta y un xich enlayrada demunt lo Noguera Pallaresa, qui porta la direcció de N. a S. Assegura lo pas del esmentat ríu un magnífich pont de pedra picada, de cinch arcades, en la carretera que va a Artesa de Segre y Tàrrega, de quina població, que es la més propera en la vía del Nort, la separan 85 kilòmetres.

Passant des de Artesa cap a Balaguer y Lleyda, la distancia de la capital es de 106 kilòmetres. En dites carreteres hi ha servey públich d' automòvils. Se troban ja

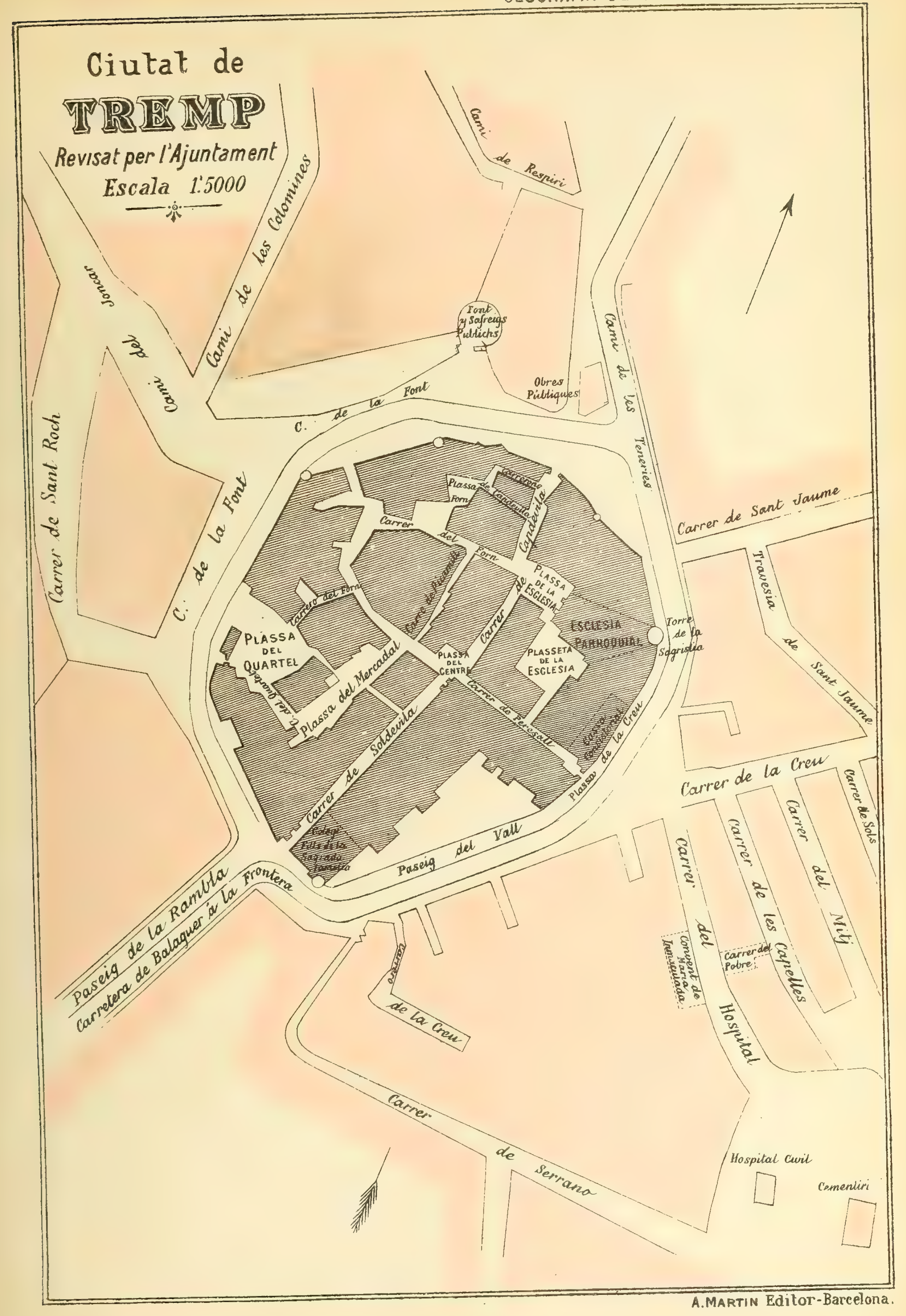

Clixé de Joseph Solé

Tremp.—Vista general de la població

mólt avençats los treballs entre Tremp y Ager, de la carretera de Balaguer a Tremp, Sort y frontera francesa. Quan estiga acabada aquesta secció, s' es-

(278) Remerciàm al Rt. D. Francesch Rocà Pbre. y a D. Enrich Solé, les notes que nos han facilitat d' aquesta població.

A. MARTIN Editor-Barcelona.

cursarà la distancia de Lleyda y sobre tot s' estalviarà la pujada de la serra de Comiols, podent anar per lo pas dels Terradets y Ager, directament a Balaguer, fins a quina ciutat hi haurà uns 65 kilòmetres, distancia que sería mólt més curta si no anés a donar la volta per la vall d' Ager. De Tremp en amunt, per la ribera del Noguera Pallaresa, ja tením dit que la esmentada carretera continúa cap a la Pobla de Segur y Gerri ab servey d' automòvils y de tartana des de la vila derrerament nomenada fins a Sort.

Clixé del Autor

Tremp.—Passeig del Vall

Lo terme afronta al N. ab lo de Talarn; té al E. lo ríu Noguera; al S. territori de Claret, que correspòn al meteix districte municipal y vers l' O. torna a trobar lo de Talarn.

Segons lo cens del any 1900, lo districte se composa de 648 edificis ab 2,054 habitants de fet y 2,023 de dret, dels quals 605 ab 1,978 ànimes, pertanyen a Tremp; 35 ab 76 a Claret, havent-hi altres 2 edificis fora de la població y 6 més d' escampats pera los serveys agrícols (279).

En lo cens del any 1888 apareix Tremp ab 564 edificis y 2,497 ànimes, y Claret ab 32 y 87 y lo caseríu de la Quadra de Margarit, ab 24 y 44 habitants respectivament. La petita baxa de població que se nota entre un y altre cens, la creyèm deguda a haver-se suprimit la Audiencia de lo Criminal y la Çona militar que no dexavan d' ésser factors mólt importants en una localitat de vehinat relativament reduhit.

En lo cens del any 1359 figuran en la veguería de Pallars, la *primo vila*

(279) Per lo que a Tremp se refereix, creyèm curta la xifra anotada, puix li atribuím sobre 2,200 habitants.

de Tremp ab 194 fochs y senyoríu del bisbe d' Urgell y Claret ab 7. Segons la relació del any 1831, Tremp tenía 1,200 ànimes y lo senyoríu era del bisbe de la Sèu d' Urgell, y Claret ab 95 pertanyía al baró de Claret; abdós corresponían al Corregiment de Talarn.

La parroquia, abans colegiata, es dedicada a la Mare de Déu Devall de Flors, es de terme y cap d' arxiprestat (280) en lo bisbat de la Sèu d' Urgell. Celebra la festa major lo día 8 de Setembre y altra per Sant Bonifaci lo día 14 de Maig. En la acta de consagració de la catedral de la Sèu, del any 819, ja se parla de la *Eclesiam sanctæ Mariæ quæ dicunt ad Trimplo,* de quin nom ha vingut a formar-se lo de Tremp.

Clixé del P. R. Arumí

Tremp.—Plaça de la Creu

Segons conta la veu popular, a la imatge que se venera en la present esglesia, primerament se li tributà culte sots la advocació de Mare de Déu de Pallars, y havent sigut amagada per los seus devots en una de les incursions dels alarbs, va ésser miraculosament trobada més endevant *devall* d' una mata, o esbarzer florit a deshora y se li donà des de allavors lo nom ab que encara es coneguda. Al nostre entendre la tradició no se refereix a *una vall de flors,* com sembla deduhir-se de la forma en que ordinariament s' escríu, comarcada que ningú coneix, sinó que atesa la significació de la tal paraula, es tant com dir que va descobrir-se la imatge a sota o debaix de les flors. L' istil de la estàtua que hi ha actualment en l' altar major, no permet fer-la recular més enllà del segle XVI.

---

(280) L' arxiprestat de Tremp, se composa de les següents parroquies: Tremp, T.; Abella, E.; Alsina, R. 2.ª; Aransís, E.; Besturç, R. 1.ª; Benavent, E., de la qual depenja Montadó; Biscarri, E.; Claret, R. 2.ª; Covet, R. 2.ª; Conques, E.: Eroles, E., ab tenencia a Figols; Figuerola, A.; Gavet, R. 2.ª; Guardia, E., ab tenencia a Cellers; Isona, A.; La Vall, E., de la que depenja Casa Roy; Llimiana, A.; Llordà, R. 1.ª; Moror, E.; Mur, R. 1.ª, ab tenencia a Meull; Orcau, R. 1,ª; Palau, E.; Puigcercós, E.; Puigvert, R. 2.ª; Sant Esteve de la Sarga, E., ab tenencia a Castellnòu de Montsech; Sant Romà, E.; Sant Salvador de Toló, E., de la que depenjan Toló y tenencia de Matasolana; Sant Cerni, E.; Santa Engracia, E., ab tenencia a Gurb; Santa Llúcia de Mur, R. 2.ª; Soterranya, E.; Talarn, A.; Tendruy, R. 2.ª; y Vilamitjana, E.

La antiga vila era closa ab diferents portals que li donavan entrada, defensats per rodones torres, de les que encara ne subsistexen quatre. Al séu entorn se desenrotlla avuy un bonich passeig junyit ab la moderna carretera, ahont s' han anat construint, des de una trentena d' anys ençà, nombroses cases, que forman l' examplament de la nova ciutat.

Clixé del P. R. Arumi

Tremp.—Colegi de Sant Joseph, dirigit per PP. de la Sagrada Familia

Es la població més gran de tota la comarca pallaresa y un dels seus centres comercials de més importancia, com ho demostran los molts establiments, ahont van a provehir los pobles de la Conca, celebrant-s' hi concorreguts mercats los dilluns de cada setmana y les fires de Sant Lluch, Sant Domingo y Sant Tomàs y per Sant Pere.

Té aygua conduhida a la font pública, que no es de gayre bona qualitat essent preferible la de la *font vella* en lo proper barri de les *Adoberíes*, que ja correspòn a la jurisdicció de Talarn, ab tot y tocar ab les cases de Tremp; demunt del torrent d' aquell nom que atravessa la carretera que puja a la Pobla, hi ha un elegant pont de pedra que realça lo bon aspecte de la ciutat que estudiàm.

Se hi troban ben arreglades fondes y cafès, un Saló-Teatre y distintes societats.

La illuminació pública es elèctrica, tenint la central en la molina de la altra part de ríu. Lo fluyt que se produheix en lo molí de Tremp, es conduhit a Talarn y Salars y a Conques, Figuerola e Isona.

Hi ha administració de Corrèus y telègrafs. Punt de guardia civil ab residencia d' un capità. Una Notaría demarcada y havia tingut çona militar. En

Clixé de Joseph Solé

Tremp.—Capitell romànich procedent de la antiga colegiata

1883, va crear-se la Audiencia de lo Criminal, que fóu suprimida en 1892; y en 1.er de Juliol de 1888, fóu inaugurada la Administració Subalterna. Jutjat de 1.a instancia e Instrucció y Registre de la Proprietat de 3.a classe.

Des de lo punt de vista artístich, deu remarcar-se la creu de pedra, gòtica, que hi ha a la plaça dita de la Creu, derrera de la esglesia, per ahont passa la carretera.

De la antiga colegiata, sols se conservan migrades despulles en les parets del costat del campanar y alguns capitells que reproduhím y que, convenientment arreglats, servexen de pica d' aygua beneyta.

Lo campanar de la vella esglesia, havía de ésser una obra d' empenta a judicar per lo fragment, de planta quadrada, que se dexà construit. Demunt d' aquest, en lo pa sat any de 1909, se n' ha bastit un altre, de cos polígonal, com pot veure-s en lo adjunt gravat, qual plan es mólt diferent del que ja era començat y encara s' allunya més del istil dominant en lo temple. Apart d' axò, la poca alçaria que se li ha donat y per lo tant la falta de esbeltesa en les seves línies, li trau la gracia que ha de caracterisar aquesta mena de obres.

La reconstrucció de la esglesia parroquial, segons anota lo Sr. Mir y Casases, data del 1638. Forma una espayosa nàu, d' uns trenta metres de llargaria, sense incloure lo presbiteri, per dotze d' amplaria, descomptat lo fons de les capelles, que ne té cinch a un costat y quatre al altre. En la primera, a mà esquerra, hi ha un notable quadro representant la vinguda del Esperit Sant sobre los Apòstols, que se li ha volgut trobar semblança ab les produc-

cions de Viladomat. Lo cor ocupa lo centre de la esglesia y la volta d' aquesta, com passava en la decadencia del art gòtich, està formada per arestes multiplicades en cada plafó, ab claus en la intersecció y entre mitg d' aquelles.

En un senzill sepulcre del presbiteri està enterrat lo bisbe de la Sèu d' Urgell, Joseph Catalán de Ocon, qui morí en aquesta localitat mentres passava la santa visita en 1762.

Se troba mólt ben atesa la instrucció pública, puix que ademés de les escoles municipals de pàrvuls y elemental pera noys y altra pera noyes, com a caràcter privat existexen dos importants colegis. En lo de Sant Joseph, creat en 1864 per lo P. Manyanet, fill de Tremp, y dirigit per PP. de la Sagrada Familia, de qual institució aquell es fundador, s' hi donan classes de pàrvuls, elemental y segona ensenyança. Pera noyes hi ha ademés lo convent de María Immaculada y Ensenyança, en lo quin hi ha classe de pàrvuls, elemental y superior. Fóu fundat aquest convent per lo bisbe Caixal y P. Claret l' any 1859.

Abans de la exclaustració del any 1835, hi havía en aquesta ciutat altre centre docent, mólt important, en lo convent de Sant Jaume de Pallars, de la orde de Sant Domingo, conegut per «Schola Christi de Tremp», essent reconeguts los seus cursos en les universitats del regne. Va ésser fundat l' any 1590, y era construit a la part de dellà del torrent que vé de les Adoberíes, demunt del qual hi construiren los frares un pont de pedra de diferentes arcades y gran alçaria, anomenat encara avuy pont de Sant Jaume. Des de que va ésser abandonat lo convent l' any 1835, ha sigut tot derrocat, quedant sols unes voltes soterranies, y alguns fragments de paret

Clixé de Joseph Solé

Tremp.—Capitell romànich procedent de la antiga colegiata

arràn de terra, indican lo punt ahont s' alçava lo temple, que era dedicat a la Mare de Déu de la Bona Sort.

Actualment ocupa part de la seva àrea, la casa de pobres fundada per Francesch Llinàs y Laboria en 1903, segons se llegeix en una inscripció posada en lo frontispici.

Lo convent de PP. Caputxins fóu fundat en 1627, per lo Rt. Antòn de Berenguer, de la Pobla de Segur, y rector de Llivia. Portava lo nom de Mare de Déu de Gracia y va ésser construit al costat de llevant, en lo lloch conegut per Peyró, ahont se suposa era la primitiva població de Tremp. Actualment existeix encara, trobant-s' hi instalat l' Hospital y junt a ell lo cementiri.

L' Hospital fóu creat en 3 de Setembre de 1521, per lo Dr. Jaume Fiella, qui costejà la fàbrica y dotà de rendes suficients pera les seves necessitats. Lo vell edifici serveix avuy de presó del partit.

Notes històriques.—Hi ha escriptor que ha suposat que la Erga dels ilergetes correspòn a Tremp, mes ni d' aquell poble ni de cap altre que hagués ocupat lo nostre territori se n' ha trobat rastre ni document que permeta fonamentar dita opinió. Les primeres noves que nos han pervingut són les que hem apuntat abans, referents a la acta de consagració de la catedral de la Sèu d' Urgell del any 819, en la que ja se parla de la esglesia de Santa María de la present ciutat, més endevant erigida en colegiata, en la qual pretén lo P. Pasqual s' hi establí la Sèu pallaresa, opinió combatuda per lo P. Villanueva, segons hem vist en les notes històriques del comtat. Des de mitjans del segle XI, continúa dihent l' esmentat escriptor, se observava en aquella esglesia la vida canònica, presidida per un Prepòsit o Arcedià, no Abat, com sembla deduhir-se del títol de casa abacial que se troba en escriptures dels segles XIII y XIV. De la vida comú que s' observava, se-n troba rastre en 1313, en les constitucions que li donà lo bisbe d' Urgell Fr. Ramón Trebaylla, manant que tots o la major part dels canonges mengessen plegats en la Abadía. Tampoch se creu en la llegenda de que la hagués fundada Carle Many.

De un document insertat en la «Marca Hispànica» ab data del any 1079, referent a unes donacions que li feren los comtes de Pallars, Ramón y Valencia, se deduheix que havía sigut destruida en una de les incursions dels alarbs y desitjavan restaurar-la.

En opinió de mossèn Vicents Bosch Pvre., a mitjans del segle XI la població de Tremp no existía com a tal, sinó que lo séu territori sería inclòs en lo del castell de Talarn, qual terme encara l' envolta y de ell lo deslligaría lo comte Ramón en una de les seves donacions a la dita esglesia de Santa María. Degut a aquesta circumstancia de ésser eclesiàstich y per lo tant lliure dels pagaments reyals, Tremp va anar crexent, mes no pugué axamplar lo reduhit terme, perque Talarn ha defençat ab constancia los seus drets.

En una de les notes de mossèn Coy, extreta del arxíu de la Corona d'Ara-

gó, se dóna compte de la existeneia d' una escriptura del any 1174 que conté la donació que lo bisbe d' Urgell, Arnàu, ab consentiment del Capítol de Tremp, va fer a favor del comte Ramón de Pallars, de la meytat dels drets de la vila de Tremp.

Lo Capítol tingué jurisdicció civil y eclesiàstica per espay de llarch temps en diferentes poblacions. Dita jurisdicció era exercida per lo canonge Ardiaca. A mitg segle XIII, segons escríu mossèn Francesch Roca Pvre., extingida aquella dignitat per una Butlla del Papa Alexandre IV, qui confirmà la Concordia entre lo Capítol de Tremp y bisbe d' Urgell, passà la tal jurisdicció a la Mitra. També sembla resultar que dit Capítol va possehir lo castell de Talarn al finalisar lo segle XIII y primera meytat del XIV, per concessió del bisbe d' Urgell, qui lo tenía empenyorat al rey d' Aragó.

De les anotacions de mossèn Coy en la obra continuada al final del article, resulta que en 1171 lo bisbe d' Urgell, Arnàu, féu donació dels plàcits, forn y altres coses de Tremp, al comte Ramón de Pallars. Se parla de la fira de Tremp en 1174. En 1280 lo rey D. Pere III d' Aragó y II de Catalunya, manà que 's pagués lo bovatge, al qui havía sigut nomenat pera tal obgecte.

L' any 1281 va ésser a Tremp l' infant D. Anfòs, ab motíu de rebre l' homenatge dels feudataris del comte de Pallars, ab motíu de la revolta de Balaguer.

En 1299 se firmà escriptura del consentiment que otorgà lo Capítol de la Sèu d' Urgell pera acceptar la fórmula convinguda entre D. Jaume II y lo bisbe, sobre les pretensions que tenían en la vila de Tremp, malgrat pertànyer aquelles a la mensa episcopal.

Mitjansant consentiment del Capítol d' Urgell, en 1303 lo rey D. Jaume II firmà un conveni ab lo senyor bisbe de dita diòcessis, sobre les diferencies de jurisdicció de la localitat que estudiàm.

En 1315 se dictà sentencia arbitral ab motíu de les diferencies hagudes sobre la present ciutat, entre lo rey D. Jaume II, lo bisbe d' Urgell y los canonges de Tremp. Lo meteix any disposà lo rey que s' observés lo convingut entre lo comte Ramón de Pallars y lo bisbe d' Urgell, respecte dels drets y sepultures de Tremp; y dintre del propri any de 1315, trobàm la absolució y remissió que lo bisbe d' Urgell y Capítol de Tremp varen fer al rey D. Jaume II, de la sepultura que en la esglesia de Santa María devía fer lo comte Ramón de Pallars.

Ab la obligació de pagar anyalment 400 sous jaquesos, Jaume II féu cessió en 1322 a favor del bisbe y esglesia d' Urgell, de la meytat dels emoluments que li corresponían en lo forn de la vila.

En 1328, noves diferencies y pretensions sobre dita vila, motivaren una concordia entre lo bisbe y capítol d' Urgell, sobre la sentencia donada per los àrbitres que ab dit obgecte foren nomenats.

Del any 1365 es una orde donada per lo rey d' Aragó als hòmens de Tremp

y altres de la junta de Pallars y Ribagorça, pera que admetessen en ella als hòmens de la Vall d' Aràn.

En 1368 los francesos qui havían entrat per lo Pallars, se possessionaren de Tremp.

Al any 1370 correspòn una venda feta per D. Pere III de Catalunya y IV d' Aragó, als cònsols de Tremp, de tots los emoluments y drets que tenía en dita vila y castells de Talarn y Orrit, de manera que aquella Universitat respongués fins a la suma de 1,333 sous 4 diners anyalment.

En 1385 hi ha la confirmació per l' infant D. Joan, d' una providencia publicada en 1370, de la que se deduheix que los hòmens de Tremp y dels castells de Talarn y Orrit havían entregat 51,000 sous, per los que lo rey redimí dels herèus d' Acart de Talarn, los esmentats castells. Incorporà D. Pere a la regia curia *hoste* et *cavalcata* y les parts que té sobre *caloniis... furnis et tertium mercatum* de Tremp y los rèdits de dita vila ab los rèdits y jurisdicció dels castells de Orrit y Talarn, quals llochs va vendre en 4 de Setembre a la Universitat de Tremp.

En 1398 l' exèrcit del comte de Foix, qui pretenía la corona aragonesa, entrà a Tremp dirigint-se cap a Ribagorça.

En virtut de les diferencies hagudes entre lo comte de Pallars y bisbe d' Urgell, aquest fóu obligat a posar la seva persona y la vila de Tremp a disposició del arquebisbe de Tarragona y los seus súbdits qui havían comès excessos en lo lloch de Eroles, fossen castigats per lo Veguer de Pallars.

Mossèn Coy dóna també compte de una escriptura del any 1426, en la que s' hi llegeix «que l' Universitat y singulars de la vila de Tremp estaban obligats *ad cœnam absentiœ...* anyal de 1,000 sous jaquesos a cert temps, de qual quantitat eran deudors al rey des de 20 anys, manant lo rey al Batlle general que los cònsols de dita vila paguen les quantitats atraçades». En altre document de 1431 se diu, desprès de fer constar que lo bisbe d' Urgell y los seus estavan obligats al pagament de 400 sous anyals al rey, que lo Batlle general manà al bisbe y Capítol d' Urgell que posessen de manifest les escriptures y documents en que se-ls haja dispensat d' aquest pagament, donant-los de temps fins a la festa de Sant Andréu, axí com també fer efectíu tot lo que degan ab motíu de dita obligació.

En 1481 lo rey cedeix a Bartoméu Font, mitjansant lo cens anyal de 70 sous, tots los drets que li pertanyían en lo forn y en la Curia reyal de la nostra localitat.

Com a prova de la estima que va merèxer Tremp als reys d' Aragó, li otorgaren diferents privilegis. En 1211 Pere I lo Catòlich li concedí franquicia de ponts y barques en tot lo regne, y de no pagar la Universitat (municipi) cap tribut al rey. D. Jaume II disposà que los qui assistissen a les fires de Tremp y mercats, ni a la anada ni a la tornada poguessen ésser presos, marcats ni penats per cap classe de deute. Pere IV en 1380 concedí un perdó ge-

neral a la vila y particulars de Tremp, per tota mena de delictes comesos excepció del de heretgía y fabricació de moneda falsa. Lo propri rey otorgà als cònsols de Tremp lo privilegi de imposar tribut per fortificacions de la vila.

En 1391 D. Joan d' Aragó posà la vila, habitants y bens baix la seva protecció y salvaguarda.

En 1397 la reyna D.ª María d' Aragó autorisà als argenters de Tremp pera que poguessen marcar los vasos d' or y plata que aquí fabriquessen.

Entrada la època moderna, la nostra població va anar aumentant cada día. Axís ho dóna a compendre la fundació dels convents de Sant Jaume y dels Caputxíns, dels quals nos hem ocupat abans; la intervenció en la guerra dels segadors, durant la qual foren restaurades les fortificacions, y la concessió del mercat l' any 1664.

Quan esclatà la guerra de Successió, se posà al costat del Arxiduch d' Austria y se li otorgà lo títol de *fidelíssima,* acompanyat d' una medalla ab la efigie del Sobirà, segons expressa lo Dr. Mir y Casases, distinció que algún escriptor equivocadament atribueix a Felip V de Castella y IV de Catalunya.

Durant lo passat segle, repetides vegades hagué de presenciar lluytes sagnants, començant per la guerra de la Independencia y acabant ab les guerres civils, entrant-hi a força d' armes los carlins.

Entre les personalitats que honoran la present ciutat, figuran lo *P. Joan Ferrer,* entrat en la Companyía de Jesús l' any 1574 y mort a Barcelona en 1636. Ab lo nom de Dr. Fructuós Bisbe Vidal, dexà escrit un «Memorial de algunos tratados espirituales» y una «Oración fúnebre de Felipe III rey de España».

Geroni Gassol. Fóu pronotari de Felip II, segons escríu lo P. Montolíu, y morí a Valladolid, ahont otorgà lo séu derrer testament en 1605. Lo séu còs es inhumat debaix del altar major de la parroquia.

Dr. Miquel May. Va ésser embaxador a Roma en temps del emperador Carles V y més endevant vicecanceller de la Corona d' Aragó.

Jaume de Sullà. Era de la noble familia de Sullà, tan coneguda a Tremp y en la comarca. Va ésser canonge de la Colegiata y dexà escrit un Diccionari y regles de Gramàtica.

Ramón Carnicer. Cèlebre músich, director del teatre Principal de Barcelona en 1818. En 1830 fóu nomenat mestre compositor del Conservatori de Madrid, en quina capital morí l' any 1855, havent dexat móltes obres escrites.

Vicents Joaquím Bastús. Nat en 1799, morí a Barcelona en 1873. Acabada la carrera de farmacia, se dedicà especialment a la literatura y a la historia, havent publicat notables treballs, especialment en la Reyal Academia de Bones Lletres.

Manuel Arnús de Ferrer. Va néxer en 1813 y morí a Madrid en 1879. Té publicats importants estudis sobre hydrología mèdica.

Rt. P. Joseph Manyanet y Vives. Nasqué lo día 7 de Janer de 1833 y

morí lo día 17 de Desembre de 1901, segons resa la inscripció posada en lo colegi que tenen a Tremp los Fills de la Sagrada Familia, de quina Congregació relligiosa va ésser fundador, havent obtingut lo decret de confirmació per la Santa Sèu lo día 22 de Juny de 1901. Ademés dexà escrites algunes obres de caràcter relligiós y pogué veure abans de morir, l' espandiment que havía obtingut la seva institucíó que té la casa payral en la ciutat de que nos hem vingut ocupant.

Encara que no sía fill de Tremp, no devèm dexar de constatar que entre los oficials eclesiàstichs compta Tremp a Sant Joseph de Calasanç, qual firma se conserva en la Confraría de la Mare de Déu Devall de Flors.

Per los anys de 1880, comença a cambiar quasi totalment la antiga vila, establint-se ab normalitat lo servey de carruatges un pich acabada la carretera. Al poch temps se creà la Audiencia de lo Criminal, que ab la çona militar donà a la població, erigida en Ciutat en 1884, un gran impuls, que se paralisà al desaparèxer aquelles. Les noves comunicacions progectades o en víes de realisació, tornaràn a ben segur a Tremp y a la Conca la vida y la prosperitat que avuy per avuy restan estroncades.

Bibliografía.—Jaume Villanueva en lo «Viaje literario á las iglesias de España», vol. XII.—Agustí Coy, Pvre., en «Sort y Comarca Noguera Pallaresa».—Antoni Mir y Casases, en «L' Album de Lleyda y sa provincia».—Joan Colomé, Pvre., «Memoria sobre la antigüedad é importancia de la Insigne Colegiata de Tremp».— P. Jaume Pascual, «El antiguo obispado de Pallars en Catalunya», 1 vol. Tremp, 1785.

Abella de la Conca

Vila situada debaix d' alterosa penya, a uns 22 kilòmetres de Tremp, per ahont se comunica ab la estació de Tàrrega, que es la més propera en la vía del Nort. Pot anar-se a trobar també la carretera entre les dues ciutats nomenades, prop de Sant Salvador de Toló, o bé al cap de la serra de Comiols passant per Isona, des de quina vila arrenca lo camí vehinal (quasi acabat) que enforca ab aquella en l' esmentat punt axí que se abandona la Conca.

Lo terme afronta al N. y E. ab lo de Bóxols, que es de la seva jurisdicció; al S. los de Sant Romà d' Abella e Isona, y al O. los de Sant Romà, Besturç y Pessonada.

Consta lo districte de 336 edificis ab 779 habitants de fet y 859 de dret, distribuits en la següent forma: Abella, 136 edificis y 294 habitants; Bóxols, 39 ab 69; Carreu, 15 ab 41; La Rua, 13 ab 38; los caseríus de camí Reyal, 16 ab 65; La Torra, 18 ab 37. Hi han també altres caseríus continuats en lo cens oficial, com lo Clot del Barranch, Coll d' Espina, Cornellar, lo Plà, lo Prat, la Serra y altres cases y alberchs escampats fins a un centenar, ademés dels primerament apuntats. En lo cens de 1359 figura Abella ab 31 fochs. En la rela-

ció del any 1831 aparexen en lo Corregiment de Talarn, Abella ab 369 habitants, Bóxols y Carreu ab 148 y senyoríu de Subirà y Codol.

La parroquia d' Abella es d' entrada en l' arxiprestat de Tremp y la de Bóxols, d' entrada també en lo arxiprestat d' Organyà, diòcessis de la Sèu de Urgell. La de Bóxols té tenencia als Prats y de ella depenja també La Rua.

Lo territori, en part atravessat per lo riuet del Forat d' Abella, qui porta les aygues per la vessant esquerra del Noguera Pallaresa, es mólt aspre y rocós, formant la serra per la banda de sol ixent la trencada de la Conca ab les aygues vessants que van al Segre mitjansant lo riuet que devalla per Gavarra cap a la Baronía de Rialp o Riaup. Per aquell costat se troba lo Forat de Bóxols y camí d' Organyà.

Dalt de la serra de Carranima (281) hi ha una capelleta dedicada a la Mare de Déu sots aquesta invocació, mólt venerada en tota la Baronía d' Abella. Segons anota lo P. Camós, va aparèxer a una pastoreta en lo lloch que era conegut per Torre d' Arberola, y ja en lo séu temps (segle XVII) se celebrava la festa lo dilluns de Pentecostès que hi pujavan en processó des de la parroquia de Sant Esteve d' Abella y donavan als concorrents pà, ví y un parell d' ous.

Lo temple parroquial es romànich y apar construit en lo segle XII.

D. Joaquím de Gispert, en la revista «Arqueológica» del any 1892, díu que s' hi llegeix la data de 1141, y forma tres naus ab altres tants pilars per costat y igual nombre de absis circolars, completant lo campanar ab ses motllures y dos ordres de finestrals lo bell traçat d' aquella construcció. La pica de batejar, del meteix istil y en l' altar major, observà un bonich retaule del segle XV. Se tenen noves del castell d' Abella en plè segle X.

La familia d' Abella la trobàm mólt sovint intervenir en los fets que se desenrotllaren a Catalunya durant los segles XIII y XIV. Berenguer d' Abella acompanyava a la reyna D.ª Sibila al sortir fugitiva de Barcelona en 1386.

En un document del any 1097, esmentat per mossèn Serra y Vilaró, en un estudi sobre la familia Miró, se senyalan al castell d' Abella, les següents afrontacions: a sol ixent ab la serra de Pyno; a mitg jorn ab los térmens del castell de Llordà; a sol ponent ab los de *Conches* y *Basturz;* y a septentrió ab lo de Vilanova y *Rocha-Spana*. Lo comte d' Urgell Ermengol, lo de Valencia, y sa muller na Dolça; Bernat Stapaniani y demés senyors d' Abella, concediren als hòmens d' Abella y als seus successors, lo terme de dit lloch, ab alguna excepció, y mitjansant lo pagament de certes prestacions, privilegi que ab lleugeres modificacions s' observà fins a les primeríes del passat segle, com axís se féu constar en una declaració dels pobles que comprèn la Baronía o sían Abella, Sant Romà, Bóxols y La Rua, quina data correspòn al 26 de Janer de 1842, obrant al arxíu particular del Baró d' Abella y publicada per l' abans esmentat escriptor (282).

---

(281) També es coneguda per Carràmia.

Hübner publicà les següents inscripcions romanes entre les de Isona indicant a Abella lo lloch de procedencia:

N.° 4.474 Abella, prop de la esglesia

D IVLIA
FECIT

N.° 4,478 En lo presbiteri de la parroquia

MARITO OPT
CARISSIMO
N.....

Les produccions consistexen en grans, llegums, ví, oli y cría també un poch de bestiar menut.

Se troba carbó de pedra en aquest districte.

Entre los monts públichs exceptuats de desamortisació que han de compendre-s en lo catàlech de la provincia, hi figuran: Carramia, d' Abella, Sant Romà y Bóxols ab 333 hectàrees; Ubagues y Fonqueres, d' Abella y Sant Romà, ab 473. Fayà, de 152 y Bosch de Fontfreda y Solana de la Teulera, ab 66 hectàrees de cabuda total, que corresponen a tots los pobles del districte. Entre los monts públichs enagenables d' acort ab la R. O. de 1896, hi ha la Gargallosa, d' Abella, ab 34 hectàrees.

Té escola municipal y un molí d' oli y farina.

Los camins són tots de ferradura y en no gayre bon estat.

Districte electoral de Tremp.

Alçamora

Lloch situat en les vessants septentrionals del Montsech, a uns 800 metres aproximadament demunt lo nivell de la mar y a prop de 22 kilòmetres de Tremp. La estació de ferrocarril de Balaguer, se troba dirigint-s' hi a travers del Montsech per coll d' Ares a Ager ahont arriba la carretera que va a aquella ciutat. Passa per aquesta jurisdicció lo camí d' Ager al Pont de Montanyana. Per Tremp pot anar-se a la estació de Tàrrega.

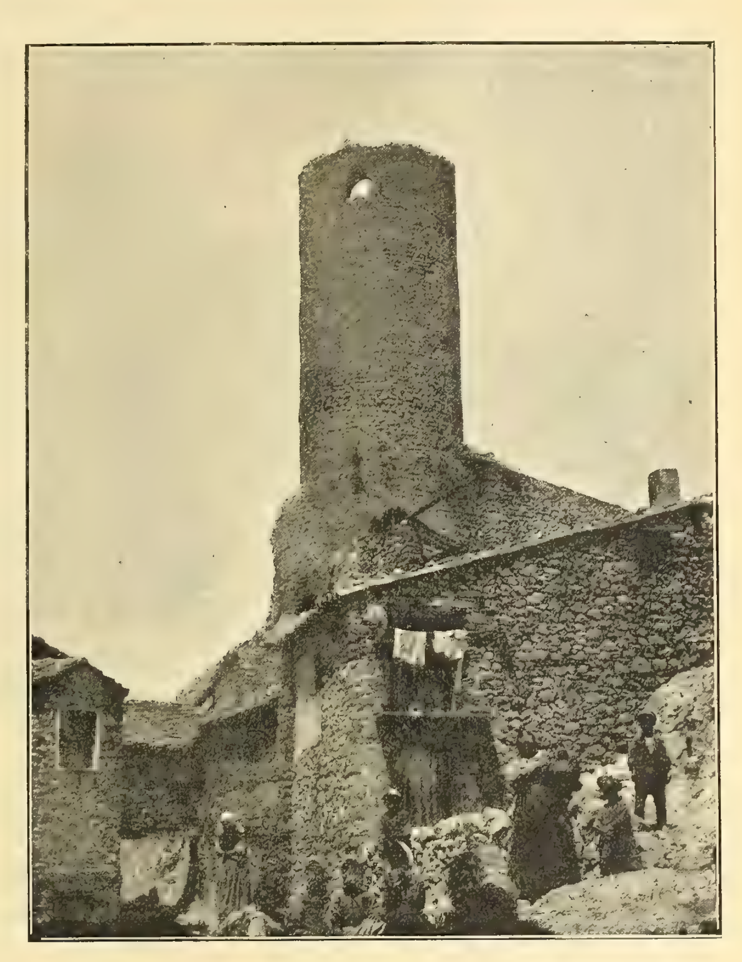
Té al N. y E., los térmens de Clua y Sant Esteve de la Sarga que forman part del municipi; al S., lo d' Ager, interposant-s' hi la serra del Montsech, y al O. hi ha lo caseríu de Montrevey y vessants del Noguera Ribagorçana.

Lo districte municipal consta de 361 edificis ab 818 habitants de fet y 935 de dret, distribuits en la següent forma: Alçamora, 57 ab 152; Alsina, 55 ab 123; Castellnòu de Montsech, 52 ab 130; La Clua, 28 ab 95, Estorm, 26 ab 44; Moror, 63 ab 123; Sant Esteve de la Sarga, 36 ab 125; La Torre de Amargós,

(282) Veja-s «Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya», Janer de 1909.

15 ab 26 y altres 29 cases y alberchs en los caseríus de Beniure y Montrevey y escampats pera los serveys agrícols.

En lo cens de 1359, figuran en la Veguería de Pallars, *Olsina* y Alçamora ab 4 fochs cada un; La Clua, 3; Castell Nou, 4; loch des Torm e de la vila Munera, 7; Moror, 13; Sant Esteve de la Sarga, 3. En la relació del any 1831, apareix en lo corregiment de Talarn, Alçamora y terme ab 117 habitants y senyoríu del Baró de Eroles; Alsina, ab 130 y jurisdicció del Duch de Híjar y N. de Oliver; Benibre, que corresponía lo senyoríu a Ferrer y de Farràs; Castellnou de Montsech, era de N. Portolà; Clua, pertanyía al Abat del monestir de Lavaix; lo senyoríu d' Estorm era també de N. Portolà; Moror, del Duch de Híjar y N. de Oliver; Sant Esteve de la Sarga, del Abat de la Sarga y N. Portolà y Torre de Amargós de N. de Esteva y Roca.

Clixé de Juli Soler

Alçamora.—Una de les torres de defensa

Hi ha parroquia a Alsina rural 2.ª; Moror, entrada; Sant Esteve de la Sarga, també es d' entrada ab tenencia a Castellnòu de Montsech que són del arxiprestat de Tremp en la diòcessis de la Sèu d' Urgell, y Alçamora ab sa filial Clua, rural 1.ª, correspòn al arxiprestat de Tolva en lo bisbat de Lleyda.

S' hi cull grà, ví, oli, llegums y s' hi cría bestiar menut.

Hi ha tres prempses d' oli y tres molins fariners. Escoles municipals.

Se conservan a Alçamora interessants torres de defensa del temps de la reconquesta.

Entre los monts públichs exceptuats de desamortisació que ha de compendre lo catàlech de la provincia, figuran lo Montsech, ab 1,170 hectàrees, d' Alçamora; 951, d' Alsina; 460, de Castellnòu; 1,129, de Moror; 531 de Sant Esteve de la Sarga. La Seuva, de Castellnòu, té 195 hectàrees y la Seuva de la Clua, ne compta 334 hectàrees de cabuda total.

Lo territori es montanyós, atravessant-lo dolents camins de ferradura y s' extén per les vessants de Noguera Pallaresa y Ribagorçana, que s' endinza en los engorjats de Montrevey axí que s' entafura per lo Montsech.

Districte electoral de Tremp.

Aramunt

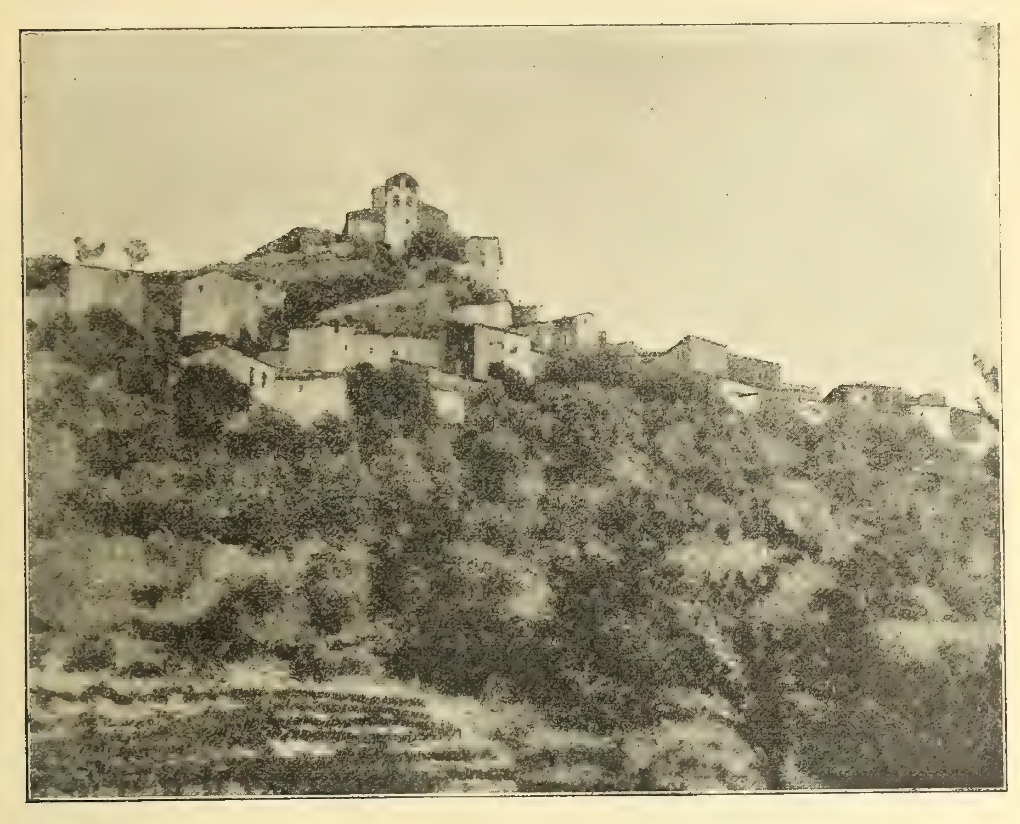
Lloch a uns 655 metres d' altitut aproximada sobre lo nivell de la mar; esgrahonat en un turó dominat per lo temple parroquial, a la dreta del ríu de Rams que-l separa de la serra de Sant Corneli y aboca per la esquerra al Noguera Pallaresa uns dos kilòmetres més avall al endret de Salars, que-s veu en la ribera oposada en lo tragecte de la carretera que puja des de Tremp cap a la Pobla de Segur. Dista uns 6 kilòmetres d' aquesta vila, a quina comarca pertany, y uns 12 kilòmetres de Tremp. Per dites poblacions se comunica ab Tàrrega, que es la estació més propera en la vía del Nort. Té al N., los térmens de Sant Martí de Canals y Pessonada; al E., aquest derrer lloch; al S., la montanya de Sant Corneli, que tanca la part extrema de la conca de Tremp, y per ponent, terme de Montesquíu y Salars.

Consta de 190 edificis ab 404 habitants de fet y 425 de dret, distribuits en la següent forma: 112 edificis y 257 ànimes forman lo poble de Aramunt propriament dit; 28 ab 105 se troban al dessota d' aquell en lo caseríu de Les Eres y 12 ab 37 en lo caseríu de Sant Miquel, en lo camí que de Isona, per coll d' Orcàu, va a la Pobla de Segur. Hi han ademés altres 38 cases y alberchs escampats pera los serveys agrícols. En lo cens del any 1359, figura Aramunt en la sotsvegería de Pallars ab 17 fochs y lo senyoríu era del vescomte de Castellbó. En la relació del any 1831, apareix en lo Corregiment de Talarn ab 165 habitants y senyoríu del marquès de Pallars.

La parroquia, que era de terme, ha quedat reduhída a la categoría d' entrada, en l' arxiprestrat de la Pobla de Segur y diòcessis de la Sèu d' Urgell. Es dedicada a Sant Fruytós. Se celebra festa lo día 16 de Setembre per Sant Corneli en quina diada se puja a visitar la ermita que corona aquella serra, des de la qual s' explaya la vista per les conques de Tremp y Pobla de Segur vegent-se també una regular extensió del Pyrinèu. Prop de la població hi ha altra ermita dedicada a la Mare de Déu y a la vora se conservan despulles d' antiga torre de defensa. Lo caseríu de Sant Miquel, es tenencia de Montesquíu.

Lo temple parroquial té lo campanar en forma d' espadanya, havent sofert diferentes reformes la vella construcció. En lo pedrís del hort de la rectoría, s' hi repara un fragment de làpida romana qual conservaciò recomanàm (283).

Clixé del Autor

Aramunt.—La població

Entre los rectors qui ha tingut aquesta parroquia s' hi compta a D. Pere Díez y Valdés, bisbe qui fóu de Barcelona y d' ell ne guarda algúns recorts dita esglesia.

Al pèu de la serra de Sant Corneli, prop del ríu de Rams, brolla la cabdalosa font de la O, qui tant renòm ha obtingut dintre y fora de la comarca.

Lo territori agafa part de montanya y una llarga extensió planera que va decayent des del poble cap al ríu Noguera. Produheix grà, ví, oli, llegums, algunes verdures y herbes pera lo bestiar menut.

Hi ha una prempsa d' oli y un molí fariner. Escola municipal.

Entre los monts públichs exceptuats de desamortisació que ha de com–

(283) Es mólt trencada y sols se conservan algunes lletres. La primera apar una M escapsada seguida de una O; en altra sílaba continua AN y una cama de I o bé de T. Dessota d' aquestes dues sílabes, clarament se llegeix ANNOR -X, llegenda que interromp la ruptura de la llosa en que apareix escrita.

pendre lo catàlech de la provincia, figura lo de Sant Corneli, d' Aramunt, ab 665 hectàrees de cabuda total.

Segons anota en Miret y Sans, lo vescomte de Castellbó, Roger Bernat, adquirí en 1366 lo castell d' Aramunt y en 1391 fóu cedit a Ramón Marquès lo castell y lloch, excepció del dret de redimir que lo rey d' Aragó va reservar-se en 1366 al vendre aquella possessió. Després d' haver sigut confiscats los bens que possehía lo comte de Foix a Catalunya per rahó de la guerra que havía fet a Martí l' Humà y firmada per aquest la restitució en 1400, entre altres, va retenir-se lo castell y lloch d' Aramunt, que havía sigut venut a carta de gracia en la data apuntada, mes com després va ésser cedit a Ramón Marquès y per aquest al comte de Pallars, en 1408 se dictà sentencia declarant que dit comte devía restituir-lo al Rey quan aquest li pagués la quantitat de 3,000 florins.

Districte electoral de Tremp.

Barruera

Lloch en la vall de Bohí, situat a uns 1,145 metres d' altitut sobre lo nivell de la mar, al pèu d' alterosa serra, en un examplament de la vall, a la dreta del Noguera de Tor. Dista uns 15 kilòmetres de Pont de

Suert, per ahont se comunica ab la Pobla de Segur (prop de 50 kilòmetres) y Tremp (60 kilòmetres aproximadament) y des de aquestes poblacions per carretera y servey d' automòvils ab Tàrrega, que es la estació de que ordinariament se serveix. Lo terme afronta al N. ab lo de Erill-la-Vall, y al O. ab lo de Cardet, del séu municipi; y al E. y S. ab Durro y Sarahís respectivament, que

Clixé del Autor

Barruera.—Esglesia parroquial

Clixé de Lluis Marián Vidal

Vall y poble de Bohí ab lo maciu del Como-lo-Forno en darrer terme

Clixé d' Artur Mora

Vall de Bohí.—Un sallent en la Ribera de Sant Nicolàu

forman un sol ajuntament. Lo districte se composa de 370 edificis y 849 habitants de fet y 923 de dret, distribuits en la següent forma entre los seus agregats: Barruera, 64 ab 210; Bohí, 62 ab 149; Cardet, 17 ab 53; Coll, 40 ab 121; Erill-la-Vall, 30 ab 81; Tahull, 117 ab 235, ademés de 40 cases, bordes o alberchs escampats.

Clixé de Adolf Mas

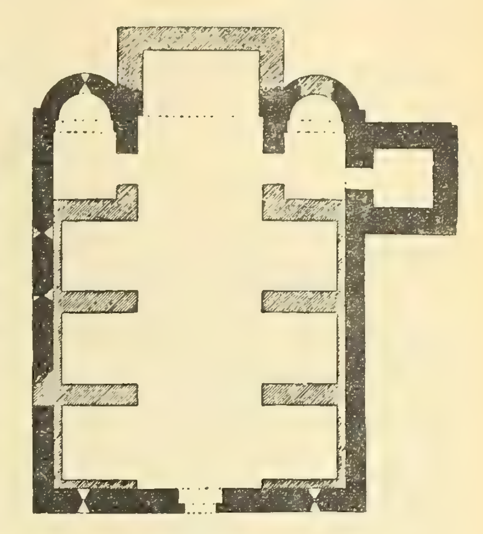
Bohí.—Pintures murals en la esglesia

En lo cens de 1359 figuran en la Veguería de Pallars, Castell de Bey (que segurament serà equivocació de Bohí), ab 12 fochs; Tahull, 16 y Barruera, 9. En la relació del any 1831 venen continuats en lo Corregiment de Talarn; Barruera ab 75 ànimes y senyoríu de N. Ascón; Bohí, 40 y senyoríu del comte de Erill; Cardet, ab 22, era del Abat del monestir de Lavaix; Coll ab 68, del bisbe de Lleyda; Erill-la-Vall, ab 30, del Abat de dit monestir y Tahull, ab 90, del nomenat comte de Erill.

Tots los pobles tenen parroquia essent d' entrada la de Tahull; rural 1.ª, la de Bohí; y rural de 2.ª les de Barruera, Cardet y Erill-la-Vall, en l' arxiprestat de Pobla de Segur y diòcessis de la Sèu d' Urgell. La de Coll es rural 1.ª y pertany al arxiprestat de Vilaller en la diòcessis de Lleyda.

En la parroquia de Bohí se tributa culte a la imatge de la Mare de Déu de Caldes, que fins als nostres dies havía sigut venerada en la seva propria capella, actualment en entredit, que hi ha en l' Establiment termal uns quatre kilòmetres més amunt, en la metexa vall, a la dreta del ríu de Caldes o Noguera de Tor, prop del lloch ahont va ésser trobada (284).

En la parroquia de Cardet se venera altra imatge sots la advocació de la Mare de Déu de les Cabanasses, per haver aparescut en aquell punt, que ve a ésser com lo portell de la Vall de Bohí, per ahont s' escorre lo ríu abans esmentat, continuant cap a Castelló de Tor y Noguera Ribagorçana al qual desaygua més amunt del Pont de Suert.

Planta de la esglesia de Santa María de Bohí

Lo poble de Bohí, ha donat nom a la interesantíssima vall que figura entre les més pintoresques de tot lo Pyrinèu y sobradament coneguda per les bones qualitats de les seves aygues, de les quals nos havèm ocupat ab la deguda extensió en l' estudi general de la Provincia (285).

Considerant que dita vall acaba en l' estret de les Cabanasses, n' hem de excloure lo poble de Coll, encara que forme part del ajuntament de Barruera

---

(284) Lo P. Narcís Camós en la seva obra «Jardín de María plantado en Cataluña» fà notar que ja en lo séu temps se celebrava la festa lo día de la Nativitat y que per la Anunciació era visitada per la seva parroquia; Santa Eularia d' Erill; Santa María y Sant Climent de Tahull; Santa María de Durro; Sant Feliu de Barruera; Sant Llorenç de Sarahis y Santa María de Cardet. Lo segón dimars de Maig, per les del Abadiat de Lavaix, del Pont, de Sant Esteve de Castelló, de Sant Blay de Llesp, de Santa María de Coll, de Sant Salvador de Irgo y de Santa Cecilia de Gotarta.

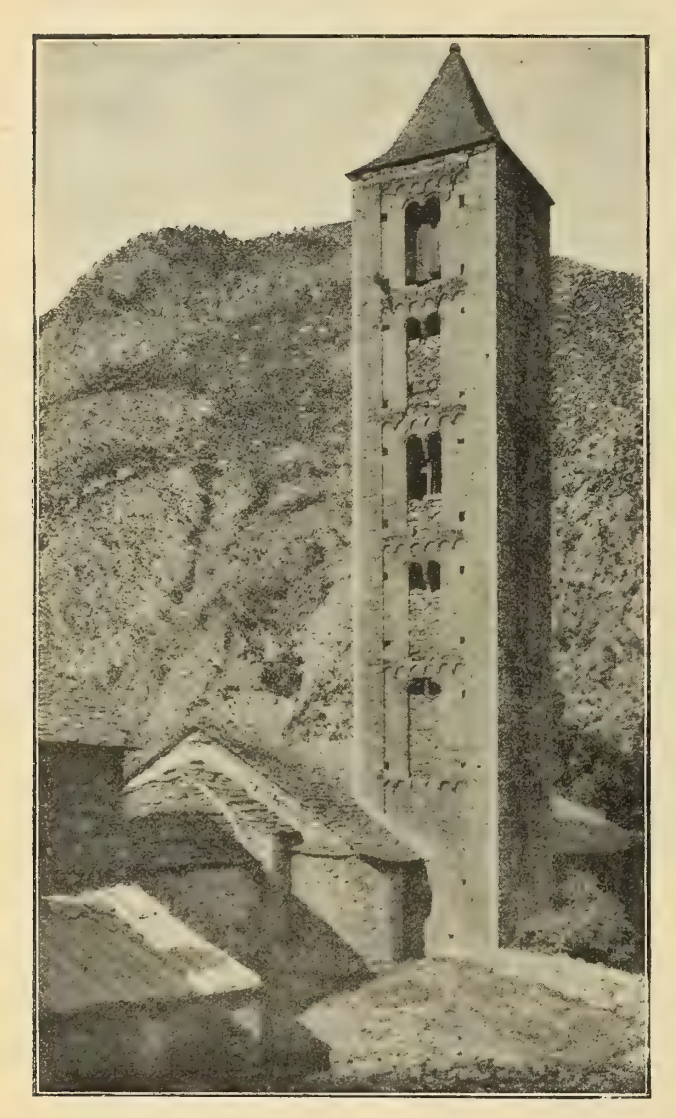
Se creu que la seva existencia data de més enllà del segle XI y era en un principi cuydada per un ermità. Mes axís que aumentà la devoció y fóu més coneguda la virtut curativa d' aquelles aygues, la concorrencia va ésser cada día més crexent y se nomenà la Junta de Sant Roch formada per los rectors més antichs de la vall y los tres proprietaris més acabalats. Reservant a dita Junta lo dret de presentació, va obtenir-se autorisació pera fundar-hi un benefici eclesiàstich, qual obtentor era al ensemps administrador del ja famós Santuari. Més endevant la dita Junta, degudament autorisada, fundà una confraría de la que sols podían formar-ne part l' amo y la mestressa de les principals cases de la vall de Bohí y Batlliu de Sas, mentres siguessen de bones costums. La junta, ab aprovació del Sr. Bisbe, invertía en caritats lo que se arreplegava, venint a ésser una casa de Beneficencia eclesiàstica.

Per concessió dels senyors de Erill, lo santuari podía llenyar y péxer lo séu bestiar en los boschs y montanyes del comtat. Perdut lo caràcter de beneficencia eclesiàstica y considerada la casa com a Beneficencia Civil, la administrà la Diputació provincial; d' aquesta passà al Estat, per los anys 1877 o 1878, fins que s' ho va vendre y anà a parar a mans particulars. Tant la administració per la Provincia com la venda per l' Estat, foren protestades per la Mitra y no havent-se conseguit arreglar-ho satisfactoriament, quedà en entredit lo temple y la imatge traslladada a la esglesia de Bohí.

(285) Veja-s p. 55.

y s' ha de incloure-hi en cambi a Durro, que forma municipi apart y tampoch s' hi deu compendre Sarahís, que figura com agregat d' aquest derrer.

Les produccions són les generals de les regions montanyenques y s' hi cull grà, llegums, trumfes y bones pastures pera lo bestiar de tota mena que s' hi cría. Hi han grans boscuries d' abet, ahont niuan los óssos y per les aspres serres s' hi veuen córrer mólt sovint los isarts o cabrirols. Hi ha també caça y abundosa pesca de truytes en los estanys y rius que recorren la vall.

Clixé de Adolf Mas

Erill-la-Vall.—Campanar de la esglesia

Té escoles municipals y molins fariners.

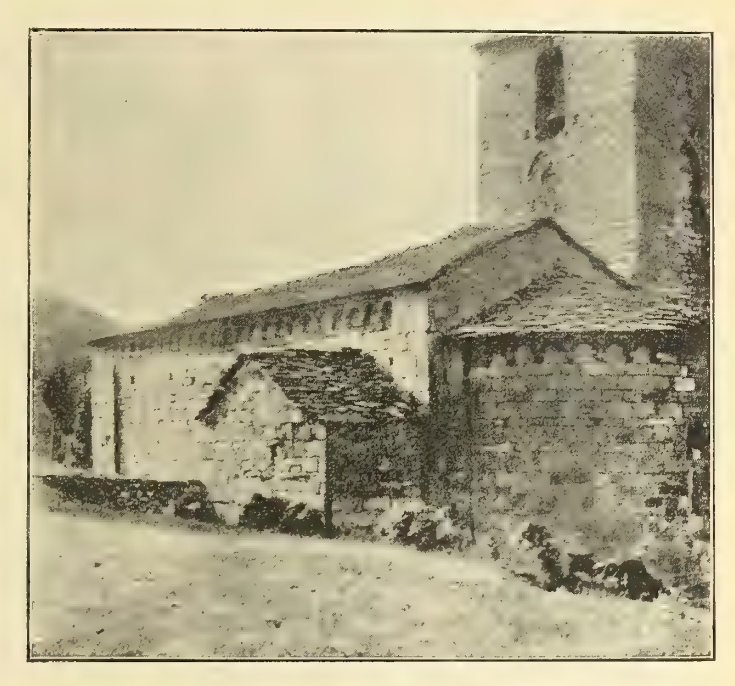
Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació que ha de compendre lo catàlech de la provincia, figuran la Montanya de Barruera, ab 1,096 hectàrees; la Montanya de Erill-la-Vall, ab 826; les Royes y Comes royes de Cardet, ab 457; Canals y altra partida de Coll, ab 331 y Serra Obach y Pinar, de Tahull, ab 269 hectàrees de cabuda total.

La vall de Bohí, que radica en aquest districte y la comprèn tota, excepció del municipi de Durro, vé determinada per les vessants, que afluexen al Noguera de Tor o ríu de Caldes des del séu origen fins al estret de les Cabanasses. Comença a formar-se en los estanys del Cap de port de Güellicrestada debaix del Montarto, afrontació de la Vall d' Aràn; comarcada desolada en la que s' hi troban, entre altres, l' estany de Monjos y lo Travessany (286).

(286) Veja-s lo gravat de la p. 22.

Les diferentes riberetes que abocan a la vall principal, procedexen també de diferents estanys, alguns d' ells alimentats per les neus perpètues que cobrexen les espatlles dels alterosos cims que los envoltan, dels quals lo Como-lo-Forno, de 3,032 metres d' altitut aproximada demunt lo nivell de la mar, ocupa lo segón lloch entre los macíus pyrinenchs de Catalunya.

En continuades cascates salta lo ríu fins al estany de Cavallers, enquadrat per una vegetació explendorosa, formada per colossals abets, continuada en les demés riberes secundaries que no acaba sinó en los conrèus y prats de la part baxa de la vall.

Clixé de Adolf Mas

Coll. — Esglesia

Per la dreta desayguan com a més importants, lo ríu Malo, abans del estany de Cavallers y després de la casa dels banys, devalla lo Sallient, dels estanys Gèmena, dessota del nomenat Como-lo-Forno. Per la esquerra, devenen la ribereta devall del Como-los-Bienes y entre l' Establiment y Bohí, la extensa ribera de Sant Nicolàu, a la que hi van a parar les aygues de nombrosos estanys donant lloch en lo séu curs al Estany-Llonch y al Estany-Llebreta. Al costat de Bohí acaba lo riberal qui vé des de Tahull, recullint lo brancal dels estanys del Pesó, lo qui surt dessota del port de Rus y altre important brancal per Mulleres y port de Ginebrell y Erta. Quasi devant de Barruera desaygua la valleta de Durro.

En la part general tením descrites les serres que envoltan tota la alta ribera del Tor, abans descrita, que se distingeix entre les més pintoresques valls del Pyrinèu Català.

Los camins que hi conduhexen són de ferradura, lo qual dificulta que sía visitada y coneguda com se mereix. Si la carretera de la Pobla de Segur a Pont de Suert, s' arriba a construir, com hi ha esperances de conseguir-ho, ab pochs sacrificis mes podrà extendre-s una branca fins al meteix establiment thermal, de que nos hem ocupat.

Dels pobles qui forman la vall de Bohí, se troban a la dreta del ríu, Erill-la-Vall, devant de Bohí, que es a la esquerra; Barruera a la ribera y Cardet, en situació més enlayrada. A la esquerra, Bohí, que conserva despulles de vella fortificació, demunt del rieral de Tahull, qual poble es uns 2 kilòmetres més amunt. Vé després Durro, que constitueix districte apart, demunt d' altra valleta, devant de Barruera.

Clixé de Adolf Mas

Tahull. — Interior de la esglesia de Sant Climent

Coll, que correspòn al municipi que descrivím, es dalt en un coster de la serra, a la dreta del esmentat ríu axí que ha sortit de la vall de Bohí. Té notable esglesia romànica ab bonica portada, absis y campanar.

Lo poble més alt es Tahull, qui ateny uns 1,550 metres d' altitut aproximadament demunt del nivell de la mar, Caldes, uns 1,500 y Bohí, se-n va cap als 1,310.

La vall se comunica vers la vall d' Aràn per lo port de Caldes; ab la ribera alta del Noguera Ribagorçana, per lo coll de la Gelada; ab la vall de Capdella, per lo port de Rus; ab la ribera de Sarroca, per lo port d' Erta, o bé per Ginebrell, y Manyanet; y al Pont de Suert en lo Ribagorçana, ribera avall del Noguera de Tor.

Se parla de la vall de Bohí en lo conveni anotat per lo Dr. Balari, entre

lo comte Ramón, fill de Ermessen y lo comte Artal fill de Estefanía. En ell se esmentan los pobles que la constituexen, en la forma y per l' ordre següent: *ipsa uall de Buin cum ipsas uillas: prima uilla de Buin et alia uilla de durro, et alia uilla de taull, et alia uilla de Erill, et alia de uall orcera* (Barruera), *et alia de Carded.*

Clixé de Lluis Marián Vidal

Tahull. — Absis y campanar de la esglesia de Sant Climent

En lo conveni celebrat en 1140 entre Pere, bisbe d' Urgell y Jofre, bisbe de Roda en Ribagorça, se fà esment de la *Vall de Bohí,* nomenant-lo *Valle Bovino.*

Hem dit abans, que forma part del districte de Barruera lo poble de Erill-la-Vall, y al descriure lo municipi de Malpàs, parlarem de Erill-Castell, qui portan lo nom de la baronía y després Comtat de Erill y de la ilustre familia de igual nom, que tant ha figurat entre la noblesa catalana y tan directament ha intervingut en los afers de nostra patria.

La antigüetat d' aquesta familia la veyèm confirmada en una donació al convent de Lavaix, feta l' any 1040 per Pere Ramón de Erill y la cessió en 1060 del castell de Talarn, per lo comte Ramón de Pallars.

En 1079, ab la divisió del comtat de Pallars, lo comte Artal cedí al comte Ramón lo castell de Erill y demés de la vall de Bohí, y en 1094, segons escríu mossèn Coy, de qui extrayèm aquestes notes, apareix la venda, feta per los comtes Artal y Eslonza, junt ab les viles de Durro, Tahull y Erill.

En 1167 lo baró Ramón casà ab Agnès, germana del comte Artal de Pallars, aportant en dot y en propri alou, lo lloch y castell de Viu.

La familia de Erill la trobàm emparentada ab les cases de Cardona, Cervelló, Urgell y Mur. En 1334 la vall de Capdella era de la casa de Erill.

En lo cens de 1359, aparexen los següents llochs a nom d' Arnàu de Erill qui suman 194 fochs.

Castell de Bey, XII
Loch de Tahull, XVI
Loch de Dorro, XII
Loch de Baruhera, VIIII
Loch del Puy, XIIII
Loch de Capdella, XIIII
La vall de Sent Sarni, VIII
Loch de Cervolles, XIIII
Loch de Boyra, I
Loch de Serrahis, VII
Mayanet, X
Lo Batllíu de Cars, VIII
Castell Germà, III
Loch de Davíu, III
Loch de Domps, VI
Loch de Pinyana, III
Loch de Ens, VIIII
Loch de Parues, VI
Loch de Torroella, II
Loch de Mal Pàs, VI
Loch de Peranera, III
Castell Darill, IIII
Loch Despills, VIIII
Loch de Sapera, XII
Loch Desplugues o de les Spones, II
Loch de Verri, I

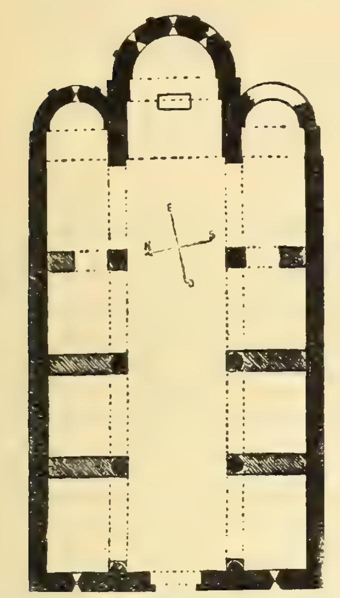
} tots aquests són del noble Narnàu Daril e són en suma 194

Joana de Erill y de Boxadors va vendre a D.ª Violant, muller de Felip Albert, senyor de la Baronía de Ponts, tots los drets qui tenía en la baronía de Erill, y aquesta donà poder pera pendre possessió al séu gendre lo comte Huch de Pallars.

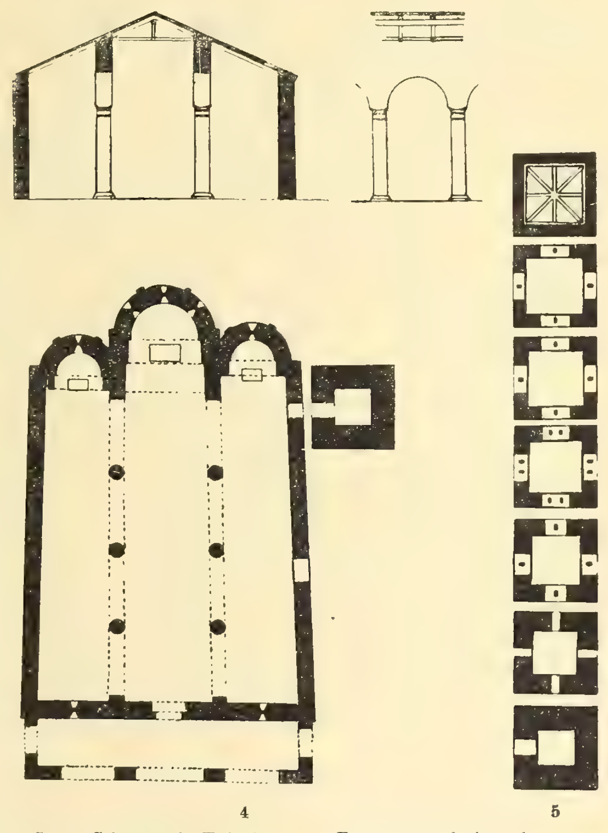
Ab motíu de la confiscació dels bens dels derrers comtes de Pallars, la ba-

ronía de Erill fóu adjudicada a Joan Ramón Folch de Cardona l' any 1506.

Portan lo nom de Erill, personatges ilustres de la nostra historia.

Planta de la esglesia de Santa María de Tahull

Sant Climent de Tahull. — 1. Estructura de la coberta. — 2. Secció de la esglesia. — 3. Arcada y esquema del envigat. —4. Planta general. — 5. Planta dels pisos del campanar.

Berenguer de Erill, de qui nos hem ocupat en lo episcopologi de Lleyda, governà aquesta diòcessis des de 1205 a 1236.

Fr. Berenguer de Erill, cardenal, essent Prior de Montserrat, fóu consagrat bisbe l' any 1369. Alguns autors suposan que primerament va estar encarregat de la Sèu barcelonina, passant als dos anys a la d' Urgell. En 1371 consta positivament que era bisbe d' aquesta diòcessis y vestí la púrpura cardenalicia, honra que no sabèm haja conseguit cap altre personatge procedent de la terra pallaresa.

En 1630 figura Francesch de Erill com Abat del monestir de Sant Cugat del Vallès.

Si interessant es la Vall de Bohí per la seva naturalesa, no ho es menys des de lo punt de vista arqueològich, puix que en les seves esglesies hi trobàm un tipo romànich en certs punts diferenciat dels exemplars coneguts en altres comarques. La més acabada mostra d' aquestes construccions, la tením en Sant Climent de Tahull y campanar d' Erill-la-Vall.

En lo poble de Tahull, la parroquia està instalada en la esglesia de Santa María, qui malgrat les transformacions que ha sofert, pot mólt bé apreciarse lo séu traçat.

D. Joseph Puig y Cadafalch ne fà un detingut estudi d' aquestes esglesies en relació ab les de la Vall d' Aràn, y publica les plantes y estructura que reproduhím. La més acabada mostra que nos ofereix, es lo esmentat temple de Sant Climent. La seva disposició es la de la basílica de tres naus, ab los tres absis orientats a Llevant, lo qual se segueix, per regla general, en les escoles romàniques, emprò té la particularitat de les tres columnes per costat que dividexen aquelles, y en lloch de volta aguantan una coberta de fusta. Un àbach de plà quadrat demunt de senzill ornament en forma de mahons posats de cayre, soluciona lo trànsit del círcol de la secció de la columna al quadrat del rasament dels archs.

Los absis acusats al exterior, són de volta esfèrica y lo central vé precedit d' un tram ab volta de canó seguit, com si volgués recordar l' arch triomfal de les basíliques llatines. Axò s' acusa al exterior, abans de la coberta del absis central, vegent-se per demunt d' aquest y dels laterals, tres obertures que illuminan les naus. Al costat s' axeca lo ayrós campanar quadrat, de forma lombarda aquí generalisada, de la qual ne tením un exemplar notabilíssim en lo d' Erill-la-Vall.

Són mólt interessants les pintures que adornan l' absis de Sant Climent. Aquest temple y lo de Santa María foren consagrats los díes 11 y 12 de Desembre del any de la Encarnació 1123, data que consta en la acta trobada en los altars y en la inscripció pintada ab caràcters de la època en una de les columnes de la primera, qual contingut es com segueix:

ANNO AB INCARNATIONE DOMINI || MILLESIMO CENTESIMO VIGESIMO TERTIO || QUARTO IDUS DESEMBRI VENIT RAIMUNDUS || EPISCOPUS BARBASTRENSIS ET CONSECRAVIT || HANC ECCLESIAM IN HONORE SANCTI CLEMENTIS MARTYRIS || ET PONENS RELIQUIAS IN ALTARE || SANCTI CORNELLI EPISCOPI ET MARTYRIS.

De tipu consemblant a la abans descrita, es la esglesia de Santa María del meteix poble qui serveix de parroquia, únicament que lo primitíu plan ha sigut alterat per murs transversals, tapiant les columnes en forma d' espatllers tal com requería lo cambi de sistema de coberta que en un principi havía sigut com la de Sant Climent.

En la de Bohí han desaparescut dos dels absis y la coberta s' ha transformat en volta. Era policromada igualment, podent-se apreciar encara alguns

dels seus detalls pictòrichs que aparexen ab més esplendidesa en l' exterior al entorn de la porta, que era soplujada per un porxo actualment desaparescut.

Districte electoral de Sort.

Bibliografía—«Les esglesies romàniques ab cobertes de fusta, de les valls de Bohí y d' Aràn», per J. Puig y Cadafalch; en l' «Anuari del Institut d' Estudis Catalans», del any 1907.

Benavent

Lloch en la conca de Tremp, situat a prop de 1,000 metres sobre lo nivell de la mar, en terrer montanyós, a uns 25 kilòmetres aproximadament de la capital del partit. A poca diferencia del kilòmetre 25, en la carretera d' Artesa a Tremp, del cap de la serra de Comiols, vers Isona, se desvía un camí vehinal que passa a la vora de Benavent, essent per lo tant aquest, lo camí més directe per anar a Tàrrega que es la estació de ferrocarril més propera en la vía del Nort.

Lo terme afronta per N. ab lo de Biscarri, que es del séu municipi; té al E. territori de la Baronía de Rialp o Riaup y part de Comiols (Anya) que respectivament corresponen als partits de Solsona y Balaguer; al S. té lo de Sant Salvador de Toló y al O. lo de Covet e Isona.

Lo districte consta de 173 edificis ab 453 habitants de fet y 478 de dret, dels quals ne pertanyen 30 ab 99 a Benavent; 47 ab 191 a Biscarri; 23 ab 20 al arrabal de Sant Gili, essent los demés escampats en altres caseríus de reduhit vehinat com Balasch, Gramenet, Montadó, Santa Eularia, etc.

En lo cens de 1359, figuran en la Veguería de Pallars, Benavent y *Vasquerri* ab 9 fochs cada un. En la relació del any 1831, aparexen en lo Corregiment de Talarn, Benavent ab 66 ànimes y senyoríu del comte d' Aranda y Biscarri ab 237 y senyoríu del Capítol de la catedral de la Sèu d' Urgell.

La parroquia de Benavent es d' entrada, ab tenencia a Montadó y la de Biscarri d' entrada també en l' arxiprestat de Tremp y diòcessis de la Sèu. Se celebra festa lo día 20 de Juliol.

Atravessa lo terme lo riuet de Sant Salvador, que va a desayguar a la esquerra del Noguera Pallaresa. Té una font un xich ferruginosa nomenada la *Lloca* y a Biscarri es mólt coneguda la font de *Renòu*.

Les produccions consistexen en grà, ví, oli, llegums y algunes pastures pera lo bestiar menut.

La altitut en que se troba Benavent y la seva situació en l' extrém de la conca, que apareix tancada en aquell endret per grans penyals, fà que domini un extens horitzó de Nort a ponent y disfrute d' ayres mólt saludables.

Escola de noys.

Lo comte d' Urgell Ermengol de Gerp, en 1079, féu donació de Biscarri

que era en lo comtat d' Urgell, a Ramón y Valencia, comtes de Pàllars y a Arnàu fill de ells (287).

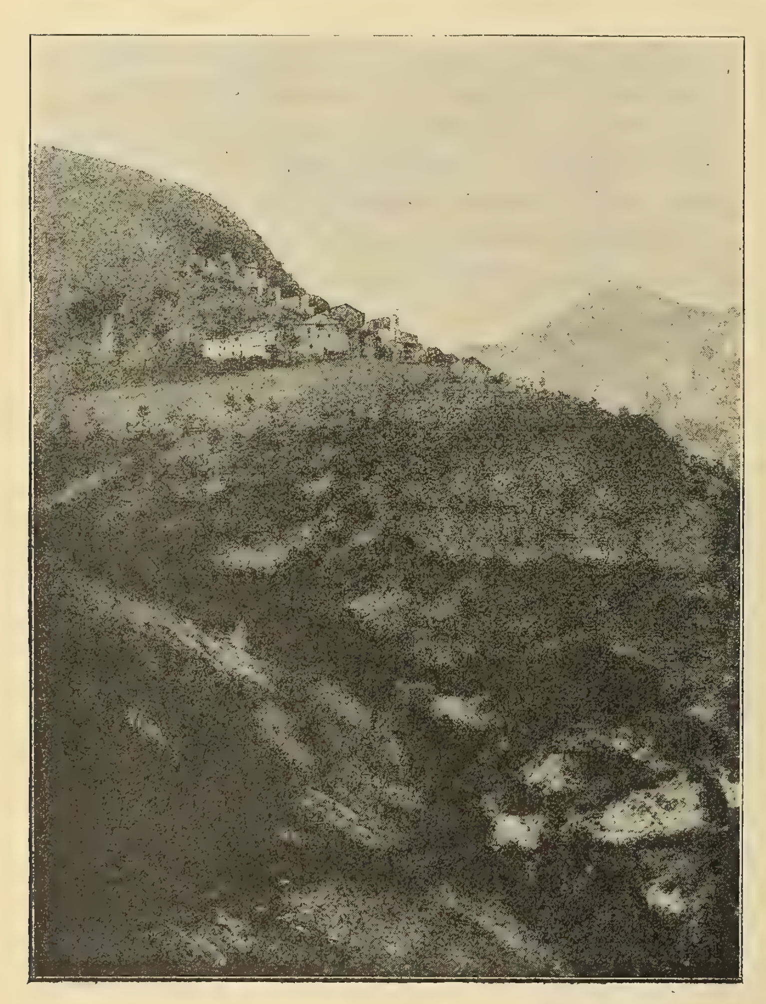
Districte electoral de Tremp.

Benés

Lloch cap del districte del séu nom, abans Batllía de Sas. Ab Sentís y Sas forman lo Batllíu de Sas, que dista uns 30 kilòmetres per la ribera de Sarroca y Senterada, fins a la Pobla de Segur, y 15 kilòmetres més pera dirigir-se a Tremp, des de quines po-

blacions continua la carretera cap a Tàrrega, que es la estació de ferrocarril de que se serveix.

Clixé de Juli Soler

Manyanet.—La població

Lo Batllíu de Sas, que era lo nom que abans portava lo municipi, té al N. Erta, del ajuntament de Malpàs; al E. Abellanos, del present districte y les Iglesies corresponent a Sarroca; al S. Viu y al O. Castellars, que també es de Malpàs. Altitut aproxi-

(287) Afrontava segons lo document ahont consta la donació, a *parte orientis in terminis de castrum Taravalli; a meridie in terminis de castrum Benavente vel in quallum sancti Egidii de occiduo in Gaveta vel in Lagunas et ascendit per termines de castrum Lordani et de Castelione usque in montem qui dicitur alto.*

mada sobre lo nivell de la mar, 1,380 metres. Ademés dels nomenats, lo districte comprèn los pobles que s' expressan a continuació, formant un total de 155 edificis ab 408 habitants de fet y 492 de dret, distribuits en la següent forma: Abellanos, 18 ab 65; Sas, 25 ab 59; Benés, 11 ab 41; Castellnòu d' Abellanos, 10 ab 41; Manyanet, 23 ab 71; Mesull, 10 ab 22; Sentís, 19 ab 64 y Castellvell de Bellera, Buira y Vilancós que ab altres cases y alberchs escampats, entre les quals hi ha la coneguda ermita de Sant Quiri, suman 39. Com se veu, lo territori es extens, puix agafa les vessants de dreta y esquerra del ríu de Manyanet fins que devalla cap a les Iglesies y Sarroca, ocupant, per lo tant, la ribera de Abellanos ab la punta de Llena, la comarcada de Llevata, d' ahont procedeix aquell ríu y la part de Cerví (2,756 metres aproximadament), qui es de Manyanet.

Puja des de les Iglesies cap al coll de Sas y port d' Erta vers Tahull, en 5 hores lo camí més directe de la vall de Bohí, emprò mólt poch recomanable, essent preferible lo qui per Manyanet va a guanyar lo port de Ginebrell, enforcant després ab lo abans esmentat.

Tots los camins són prou desesperats pera comunicar-se los pobles entre sí y ab los demés de la comarca.

Manyanet es lo lloch més gran y tal vegada lo més alt, puix se troba a uns 1,520 metres demunt lo nivell de la mar, en lo coster de la serra a la dreta del riuet del séu nom, qui devalla enfondit y remorós des de la comarcada dita Llevata. En aquesta partida hi pasturan infinitat de caps durant l' istíu. Ademés del camí que segueix per la ribera, hi abocan de sol ixent a nort y ponent, lo port de Filià, que comunica ab Espuy y Capdella; lo coll qui puja a trobar lo port de Rus; altre pas que per Mulleres va a Tahull y finalment lo port de Ginebrell esmentat, entre lo pich de igual nom y lo Cerví. Aquest ja dóna aygues a la vall d' Erta per lo costat del port.

Les produccions són les generals de la montanya, escassejant-hi bon xich com ho prova que siga tan poch poblada una extensió tan considerable. Hi ha molins fariners.

La parroquia de Sas es d' entrada y té com a filial la esglesia de Erta; Manyanet, ab sa filial Mesull y Sentís ab filial de Benés, són rurals de 2.ª en lo arxiprestat de Pont de Suert y diòcessis de Lleyda. Castellnòu de Abellanos, qui té per anexa Abellanos, es rural 1.ª en l' arxiprestat de Gerri y diòcessis de la Sèu d' Urgell.

En Villanueva dóna compte d' un document del arxíu de Lavaix, que li atribueix la data del any 847, en lo qual se parla de la institució de la vida monàstica *in Vaselica, Sancti Juliani, qui est fundata prope fluvio cujus vocabulum est Bosega subtus villa Senticeto.* Ab aquesta sola indicació, l' autor esmentat no s' atreveix a situar aquesta casa, mes no creyèm anar equivocats al atribuir-la a Sentís, que precisament se troba entre lo *Bosega* o Bosia, com era conegut lo ríu que devalla cap a Sarroca, y les vessants de la Batllía que

abocan al Noguera Ribagorçana per lo riberal del convent de Lavaix. L' Abat d' aquest derrer monestir Trasoari, va ésser lo fundador, y ell ab los seus monjos entregà la nomenada esglesia de Sant Julià a Constantí y Atilà pera que professessen en ella la vida monàstica, prometent-los obediencia durant la seva vida, quedant en llivertat pera elegir-se abat propri quan aquell morís.

En lo cens de 1359 figura lo *Batllíu de Cars* ab 8 fochs; *Mayanet* ab 10, en la Veguería de Pallars y senyoríu d' Arnàu d' Erill. En la relació del any 1831 venen continuats en lo Corregiment de Talarn, Batllía de Sas ab 45 habitants; Castellnòu d' Abellanos, cases d' Abellanos y Vilancós, ab 140 que eran del comte d' Erill, y Manyanet, ab 50 ànimes y senyoríu de N. Artés y Molas.

Se troba carbó de pedra en lo present districte, que se véu atravessat per la gran faxa d' arenisca roja que venint del Segre y Noguera, se dirigeix cap al Ribagorçana.

Les produccions són de poca consideració. S' hi fà grà, llegums, trumfes y pastures pera lo bestiar. Hi han 3 molins fariners.

Entre los monts públichs exceptuats de desamortisació que han de compendre lo catàlech de la provincia, constan la Montanya, de Manyanet, ab 2,225 hectàrees; Sell Negre, Pales y Lletàs, de Abellanos, Castellnòu y Castellvell, ab 969; Sant Quiri, Coscollar y Prat del Hort, de Sas, Benés y Sentís, ab 665; Montanya de Erta y Fogasada, de Sas, Erta, Benés y Sentís, de 445 hectàrees de cabuda total.

Escola municipal.

Districte electoral de Sort.

Claverol

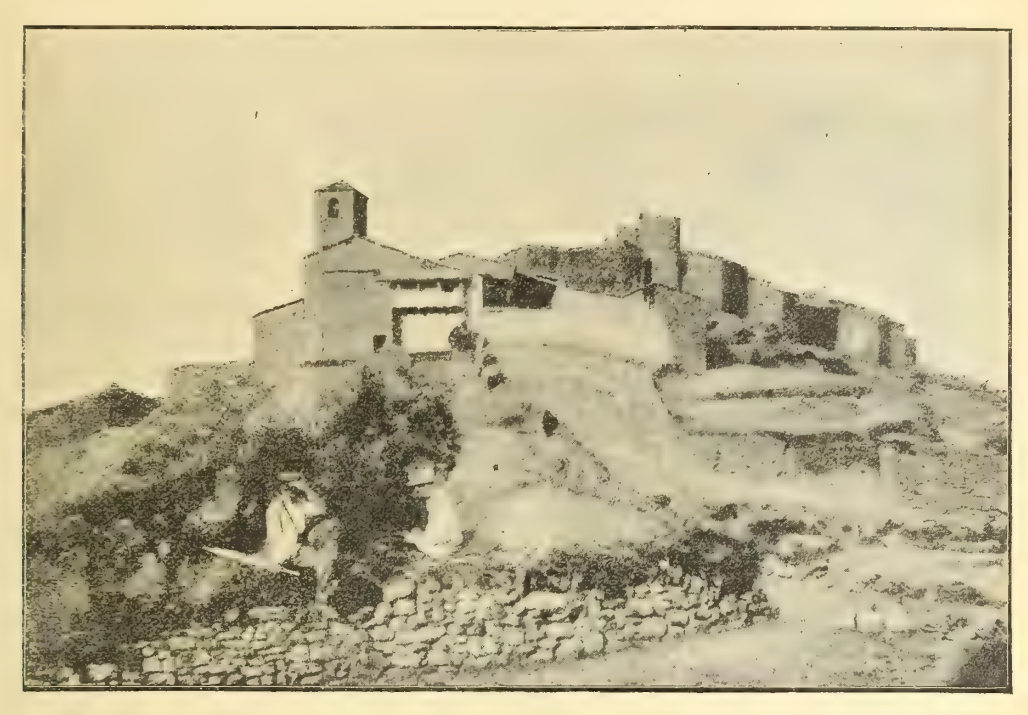
Lloch en la Conca de la Pobla de Segur, situat en lo cim d' una montanya, a la esquerra del Noguera Pallaresa, en quina ribera se troban les cases nomenades Pont de Claverol, que es l' aplech més important de tot lo distric te. En aquest lloch y demunt d' aquell ríu hi ha un pont metàlich, penjant, proprietat de la Pobla, per quina vila, a uns 200 metres, se comunica ab Tremp, (15 kilòmetres) y Tàrrega, que es la estació de ferrocarril més propera en la vía del Nort, ab servey públich d' automòvils, des de les dues poblacions derrerament nomenades.

Afronta per N. ab Socís, que es del séu ajuntament; al E. té terme de Ortonedà y Pessonada; al S. lo de Sant Martí, qui també forma part del séu municipi y al O. la Pobla de Segur.

Consta lo districte de 197 edificis ab 469 habitants de fet y 467 de dret, distribuits en la següent forma: Claverol, 40 ab 79; Pont de Claverol, 65 ab

183; Sant Martí de Canals, 38 ab 122; Socís, 26 ab 72 y altres 28 alberchs y cases escampades, entre los quals hi han lo màs Miret, Masos de Bayarri y lo Molí de Palàu ab una capella en lo camí de Sant Martí.

Clixé del Autor

Claverol. — La població

En lo cens de 1359 figuran en la Veguería de Pallars, Claverola ab 3 fochs jurisdicció del comte de Pallars y Sant Martí de Canals ab 7, era del Abat de Gerri.

En la relació del any 1831 aparexen en lo Corregiment de Talarn, Claverol, quin senyoríu pertanyía a N. de Motes, Massanes y Maranges; Sant Martí de Canals, al Abat del monestir de Gerri; y Socís, al marquès de Pallars. En alguns nomenaments de Batlles, corresponents al segle XVIII, los senyors de Motes havían usat lo títol de Barons de Claverol.

La seva casa fóu la primera que se construí en lo que avuy es poble del Pont y era nomenada la Beguda. En ella se conserva la habitació reservada a Sant Joseph de Calaçans quan era rector de Claverol.

La capella adjunta a la casa, ha sigut modernament erigida en parroquia que es de entrada en l' arxiprestat de la Pobla de Segur y diòcessis de la Sèu d' Urgell, al que també corresponen la de Claverol, que es de igual classe y la de Sant Martí de Canals rural 2.ª

En la venda y commutació feta entre los comtes de Pallars Artal y Ramón en 1094 o 1095, se parla del castrum Claverol.

En 1349 fóu consagrada la esglesia de Sant Martí de Canals.

La esglesia de Socís ab lo caràcter que havía tingut de anexa de Montçò y la de Sant Martí de Canals havían format part del Abadiat de Gerri.

Los camins que de la Conca per la part d' Isona y coll d' Orcàu y lo de Organyà que van a la Pobla, enforcan dessota de Sant Martí de Canals. Lo primer havía estat mólt concorregut abans de construir-se la carretera, puix era lo més dret pera anar a trobar la serra de Comiols, emprò actualment en prou feynes es transitat.

Clixé del Autor

Pont del Claverol. — Un carrer

La major extensió del terme es montanyós y de secà, regant-se una partida planera ab la cequia dita del molí de Palàu, que se desvía del Noguera y tà marxar un molí de farina y una prempsa d' oli.

Les produccions consistexen en grà, oli, ví, llegums, verdures pastures pera lo bestiar menut.

Entre los monts públichs exceptuats de desamortisació que han de compendre lo catàlech de la provincia, figuran lo Serrat y Solà ab 153 hectàrees y Bayarri de Socis ab 998 de cabuda total. Entre los que resultan enagenables per R. O. de 1896, hi ha l' Ubach de Socís ab 14 hectàrees.

En lo Pont de Claverol hi ha molts que se dedican al tragí de la fusta per vía de rays, de que hem parlat en la part general. En aquest lloch hi ha illuminació elèctrica. En lo terme de Socís se hi troba carbó de pedra.

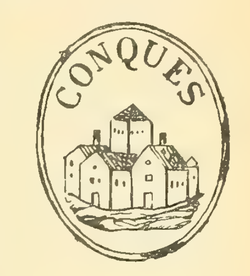
Districte electoral de Sort.

Conques

Vila de la Conca de Tremp, situada al pèu d' una montanya ab exposició a mitjorn, en l' ayguavessant esquerra del Noguera Pallaresa, mólt apartada d' aquest ríu, al que hi aboca lo ríu Gavet, fora de la nostra jurisdicció, després d' haver recorregut part del present terme. Dista uns 12 kilòmetres de

Tremp y 6 aproximadament de la carretera que per Artesa se dirigeix a Tàrrega, que es la més propera en la vía del Nort.

Afronta lo terme per N. ab lo de Figuerola d' Orcàu, Besturç y Sant Romà d' Abella; té al E. lo de Isona; al S. lo de Sant Salvador de Toló y al O. altra vegada lo de Figuerola. Consta de 222 edificis agrupats y 38 cases y alberchs escampats pera los serveys agrícols, ab una total població de 437 habitants de fet y 490 de dret. La parroquia, sots la advocació de Sant Miquel, es d' entrada en l' arxiprestat de Tremp y bisbat de la Sèu d' Urgell. Correspongué lo patronat al Duch de Híjar, Baró d' Orcàu y la comunitat se composava de quatre beneficiats. Segons anotació d' En Madoz, antigament havía tingut aquesta vila un monestir de monjos y a cosa de mitja hora, vers sol ixent, s' hi trobà la Mare de Déu de les Esplugues, ahont li fóu edificada capella. També fà constar que entre la població y montanya que la domina, hi existían les runes del antich castell.

Lo P. Camós parla de les imatges de la Mare de Déu de Flix y del Serrat, venerades en aquesta parroquia.

En lo cens de 1359 constan en la Veguería de Pallars, essent de la jurisdicció dels senyors d' Orcàu, *Conchas,* ab 57 fochs y Castell-Tallat, ab 5. Lo primer nombre demostra que ja en aquell temps era aquesta vila de les més importants de la Conca. Respecte de Castell-Tallat, creyèm que se referirà a la casa axí coneguda que se troba en aquesta jurisdicció, demunt del camí, entre la nostra vila y Figuerola. En la relació del any 1831 figura Conques en lo Corregiment de Talarn, ab 491 habitants y senyoríu del Comte d' Aranda, Duch de Híjar, a qui anaren a parar los drets que hi tenía la baronía d' Orcàu.

Brollan algunes fonts en lo terme, havent-hi una partida nomenada dels Fontanals. Les produccions són les generals de la Conca: bon ví, grà, oli, llegums, verdures, etc. Hi ha una prempsa d' oli y un molí fariner.

Entre los monts públichs declarats enagenables per la R. O. de 21 de Novembre de 1896, constan d' aquest municipi, lo Plà de Bonassella y lo Mont, de 321 y 300 hectàrees de cabuda total, respectivament.

Les festes que des de mólt temps ha vingut celebrant, són la del venerat Santchrist, lo 14 de Setembre, Sant Pere Màrtir, lo 29 d' Abril y per Sant Miquel, titular de la parroquia, lo 29 de Setembre.

Hi ha electricitat, que la reb de la central establerta en lo molí de Tremp.

Escola de noys y de noyes. Hi ha punt de guardia civil.

Mossèn Coy, en la seva obra abans esmentada, publica les següents notes. En lo segle XI va pertànyer Conques a la casa de Barcelona y d' Urgell; va ésser després un fèu de la baronía de Orcàu, passant après a la de Bellera.

En 1055 se troban noves del *castrum Concas,* que afrontava per ponent ab lo de Biscarri.

En 1277 se và vendre dit castell per 5,000 sous, y en 1281 díu que va adquirir-lo Ramón de Orcàu.

En 1309 possehía lo fèu de Conques Guillém de Montferrer, havent-lo cedit a cambi del de Pobla de Segur, al séu germà Ramón.

Los castells de Conques y Besturç se senyalan en 1097 com a límit occidental del de Abella.

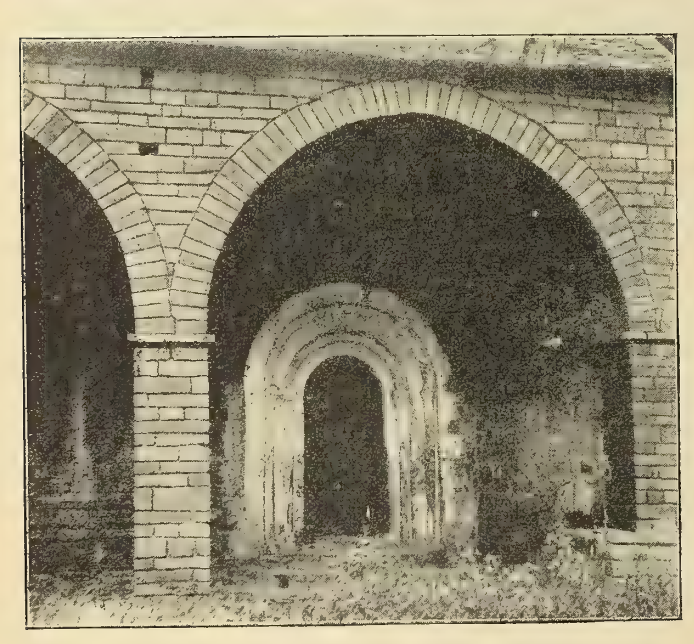
D. Joaquím de Gispert, ab referencia a Conques díu, lo célebre Santcrist que s' hi venera es gòtich y procedeix de Covet. Posseheix ademés la parroquia, richs ornaments dels segles XVII y XVIII. Lo modern temple fóu bastit demunt les despulles d' altre que era romànich.

Mólt semblant a les altres monedes de les poblacions del Pallars, de que nos hem ocupat en lo séu lloch respectíu, n' hi ha un exemplar corresponent a Conques, qui porta gravada en una cara la imatge de Sant Miquel, patró de dita vila. Es encunyada per una sola cara. Segurament se tractarà d' un *nummes misorum* o *pallofa*.

Districte electoral de Tremp.

Durro

Lloch en la vall de Bohí, situat en lo coster de la montanya nomenada de la Mosquera, a uns 20 kilòmetres del Pont de Suert, per quin punt se comunica ab la Pobla de Segur (a uns 50 kilòmetres) o Tremp, a 60

Clixé del Autor

Durro.—Porxo y porta de la esglesia

aproximadament, y des de aquelles poblacions, per carretera y servey d' automòvils, ab Tàrrega, que es la estació de que se serveix en la vía del N. Afronta lo terme, per N., ab lo de Bohí; té al E., lo de Tahull; al S., lo de Sarahís, que forma part del séu districte per més que ja se troba un xich enfora de la vall de Bohí propriament dita, y al O., ab lo de

Barruera. Lo municipi se composa de 100 edificis y 353 habitants de fet ab 452 de dret, dels quals 79 ab 297 corresponen a Durro; 12 ab 56 a Sarahís y 9 alberchs escampats pera los serveys agrícols.

En lo cens de 1359, figuran en la Veguería de Pallars, *Dorro* ab 12 fochs y *Sarahis* ab 7 y eran del noble Arnàu d' Erill.

L' any 1831, venen compresos en lo Corregiment de Talarn, Durro ab 141 ànimes y senyoríu del Comte d' Erill, y Sarahís ab 42 y senyoríu de N. Nicolàu.

La parroquia de Durro es d' entrada en l' arxiprestat de Pobla de Segur y diòcessis de la Sèu d' Urgell; Sarahís, rural 2.ª en l' arxiprestat de Vilaller y bisbat de Lleyda.

Clixé del Autor

Durro. — Campanar de la esglesia

La esglesia parroquial constitueix un bon exemplar del art romànich que caracterisa la vall de Bohí, ab lo séu quadrat y alt campanar qui recorda los de Tahull y Erill. La porta, de cara a mitjorn, ab dues columnetes per costat, està soplujada per ampla porxada, sostinguda per archs de pedra.

Les produccions, com en tota la montanya, consistexen en grà, llegums, trumfes, bones herbes pera lo bestiar de tota lley que recría y té alguna partida boscada.

Entre los monts públichs exceptuats de desamortisació que ha de compendre lo catàlech de la provincia, constan en aquest districte, Pales, de Sarahís, ab 742 hectàrees y Montanya de Durro ab 1,722 hectàrees de cabuda total.

Es mólt coneguda la montanya qui porta lo nom de Corronco de Durro.

Per camins de ferradura se comunica ab los pobles de la rodalía.

Escola municipal.

Ab motíu de les turbolencies que se desenrotllaren en aquest país, a les derreríes del comtat de Pallars, segons hem explicat en les notes històriques, los soldats del comte Huch Roger saquejaren la Vall de Bohí, y segons anota en Zurita, havent-se recullit, entre altres, algunes dones y noys en la esglesia de Durro, fóu assetjada y combatuda ab artillería y altres ingenis de guerra, y no podent-hi entrar, hi calaren foch.

En lo conveni que en 1064 celebraren los comtes Artal y Llúcia y Ramón y Valencia, en virtut del qual commutaren alguns castells y llochs del comtat, hi entrava també la vila de Durro.

Districte electoral de Sort.

Eroles

Lloch de la Conca de Tremp, en les vessants de la dreta y apartat del Noguera Pallaresa, a uns 9 kilòmetres del cap de partit, per ahont se comunica ab Tàrrega, que es la estació de ferrocarril de que se serveix en la vía del nort.

DISTRITO MUNICIPAL DE EROLES

Afronta lo terme, per N., ab Sant Adrià; per l' E., ab Tendruy y Claret; té al S., Figols y al O., Claramunt, Castisent y Espills.

Lo municipi se composa de 202 edificis ab 492 habitants de fet y 497 de dret distribuits en la següent forma entre los seus agregats: Castisent, 30 ab 75; Claramunt, 25 ab 79; Eroles, 47 ab 126; Figols, 35 ab 93; Puigvert, 21 ab 63, y ademés 44 cases y alberchs escampats, entre los quals hi ha lo santuari de la Mare de Déu del Arbull. Lo districte agafa bona part de les vessants de la esquerra del Noguera Ribagorçana, fora de la Conca de Tremp.

En lo cens de 1359, figuran en la Veguería de Pallars, Eroles, qui era de Simón d' Eroles, donzell, ab 8 fochs; *Frigols,* 6; *Castell Sent,* 11. En la relació del any 1831, constan en lo Corregiment de Talarn, Castisent, ab 95 habitants y senyoríu del marquès de Pallars; Claramunt, ab 28 y senyoríu de Joaquím Lalaing y Lacerda; Eroles, ab 116 y jurisdicció del Baró de Eroles; Figols, ab 74 y senyoríu del Baró de Claret; Puigvert, ab 46 y senyoríu de la Comanda de Susterris de la Orde de Sant Joan.

La parroquia d' Eroles es d' entrada, ab tenencia a Figols; la de Puigvert rural 2.ª en l' arxiprestat de Tremp y diòcessis de la Sèu d' Urgell; les de Castisent y Claramunt, rural 2.ª en l' arxiprestat de Tolva y bisbat de Lleyda.

S' hi cull ví, oli, grà, llegums y algunes pastures pera lo bestiar.

Té tres molins fariners.

Hi ha escoles municipals.

De la familia y castell de Eroles ne tením noves que reculan a mitjans del segle XI y continúan fins als nostres díes.

Mossèn Coy anota entre altres, un conveni del any 1149, entre Roger d' Eroles y lo comte Arnàu Miró, qui li dexà la potestat del castell de Muntllobar. En 1404 la capitulació entre los hómens de Tremp y lo rey sobre redempció de la jurisdicció dels llochs y castells de Muntllobar, Eroles y Sant Adrià; essent incorporada a la Corona dita jurisdicció en 7 de Maig del meteix any.

Més endevant entraren a Eroles les tropes del bisbe d' Urgell, com hem manifestat abans, trencant la treva convinguda.

En los temps moderns ha sobressortit lo capità general Baró de Eroles, qui tenía la seva casa a Talarn, y del qual tornarèm a ocupar-nos al parlar de aquella vila. Baix les ordres del general Mina, se distingí especialment durant la guerra de la Independencia. Arribat lo període constitucional, anà sempre al costat dels reyalistes, formant part l' any 1822 de la cèlebre Regencia de Urgell.

Districte electoral de Tremp.

Espluga de Serra

Lloch en les vessants de la esquerra del Noguera Ribagorçana, mólt apartat d' aquest ríu, a uns 24 kilòmetres de Tremp y 18 aproximadament de la Pobla de Segur, des de quins llochs se comunica ab la estació de ferrocarril de Tàrrega, ab la que hi ha servey públich d' automòvils.

Afronta lo terme, al N., ab los de Adons, Pinyana y Corroncuy; té al E., los de Salars, Ribert y Serradell; al S., los de Castellet y Aulàs y al O., lo de Torre de Tamurcia.

Lo districte consta de 153 edificis ab 362 habitants de fet y 416 de dret distribuits en la següent forma entre los seus agregats: Aulàs, 11 ab 22; Casterner de les Olles, 11 ab 22; Castellet, 20 ab 39; Espluga de Serra, 51 ab 80; Llastarre, 11 ab 30; Masos de Tamurcia, 15 ab 46; Torre de Tamurcia, 19 ab 72.

En lo cens de 1359, figuran en la Veguería de Pallars, *Casterneri* y *Starri*, qui eran del Abat d' Alaó, ab 5 fochs.

En la relació del any 1831, constan en lo Corregiment de Talarn, Aulàs, ab 15 habitants y senyoríu de N. Perucho; Casterner, ab 15 y jurisdicció del Abat de la O; Castellet, ab 25 ànimes y jurisdicció del marquès de Gironella; Espluga de Serra, ab 30, era també del marquès de Gironella; Llastarre, ab 20 y senyoríu del Abat del monestir de la O, qui tenía també los Masos de Tamurcia ab 15 habitants; Torre de Tamurcia, ab 20 ànimes, era de N. deTorres.

La parroquia de Espluga de Serra es d' entrada y filial de Castellet; la de Casterner de les Olles, R. 1.ª, ab filials de Llastarre, Eurens Trepadús; y la Torre de Tamurcia, rural 1.ª, ab filial dels Masos, en l' arxiprestat de Sopeyra y diòcessis de Lleyda.

Produheix grà, ví, olí, llegums y algunes pastures pera lo bestiar.

Entre los monts públichs exceptuats de desamortisació que ha de compendre lo catàlech de la provincia, figuran: la Montanya de Llastarre, ab 136 hectàrees; Miralles, de Tamurcia, ab 232 hectàrees; la Montanya, de Castellet, ab 359; Sala del Llosà y Corbins, de Tamurcia, ab 355; Costa y Ubach, de Castarner de les Olles y Aulet (Osca), ab 236; Solana del Llosà y Set Comelles, de Espluga de Serra, ab 905; y Les Ubagues y Fexans, de Llastarre, ab 155 y 49 hectàrees respectivament de cabuda total.

Après del setge de Balaguer, l' any 1281, lo comte de Pallars havía de posar en poder del Veguer de Ribagorça, Ramón de Molina, entre altres castells, lo de Espluga-Çassera.

Escola municipal.

Districte electoral de Tremp.

Figuerola d' Orcàu

Vila de la Conca de Tremp, situada en un turó en los ayguavessants de la esquerra del Noguera Pallaresa, emprò mólt allunyada d' aquest ríu. La distancia de Tremp es d' uns 10 kilòmetres, trobant-se quasi a poch més de mitg camí, la carretera ab servey públich d' automòvils, que se dirigeix a Artesa y Tàrrega, que es la estació més propera en la vía del Nort.

Lo terme afronta per N. ab lo d' Orcàu; al E. lo de Besturç y Conques; al S. aquest derrer y a ponent lo d' Aransís. La vila consta de 143 edificis y 441 habitants; en l' arrabal del Comte, 14 ab 14; en l' arrabal de la Faidella, 13 ab 10 y en lo tercer arrabal, nomenat lo Ferrer, 13 ab 28 respectivament, ademés d' altres alberchs més allunyats y escampats pera los serveys agrícols, que en conjunt suman 254 edificis ab 493 habitants de fet y 562 de dret.

En lo cens de 1359 vé compresa en la Veguería de Pallars, ab 31 fochs y era d' Arnàu d' Orcàu. En la relació del any 1831 consta en lo Corregiment de Talarn, ab 513 ànimes y lo senyoríu del comte d' Aranda, duch de Híjar, que succehí en la baronía d' Orcàu.

La parroquia es d' ascens en l' arxiprestat de Tremp y diòcessis de la Sèu d' Urgell. De la Mare de Déu del Prat venerada en una ermita propera a la parroquia de Santa María de Figuerola, ja ne parla lo P. Camós en lo «Jardín de María.» Se díu que la esglesia parroquial fóu bastida en 1524 y reconstruida enl' any 1692.

Les produccions consistexen en grans, bon ví, oli, verdures pera lo séu consúm y algunes pastures pera lo bestiar menut.

Té electricitat, quin fluit pervé de la central de Tremp; aygua conduhida a la font propera a la vila, de excelents qualitats y altres fonts que brollan en lo terme, y un molí fariner. Escoles de noys y de noyes.

De la vila de Figuerola ne publica mossèn Coy, en la seva obra esmentada, algunes notes històriques, de les que n' extrayèm les següents: Del any IV del rey Lluís, es un document per lo qual Terbal Ramón, senyor de Orcàu, obtingué de Pere Ramón, en fèu, la nostra vila. Quedavan dues parts de les dominicatures a favor de Terbal y la tercera del comte, y que si aquest manés construir fortalesa a Figuerola, havía de ésser confiada a Terbal, qui ne donaría potestat al comte axí que sigués requerit. No trigà en aparèxer lo castell de Figuerola, puix que a mitjans del segle XII ja lo trobàm construit.

En 1272 D. Jaume I demanà la potestat del castell de Figuerola a Ramón de Orcàu, que lo tenía en fèu. Igual demanda se repetí en 1276 per Pere III y diferentes vegades en los successíus regnats després d' haver sigut retornat a la familia de Orcàu. Durant lo regnat de Joan II va fer-se la infeudació e incorporació a la corona, del castell de Figuerola.

Districte electoral de Tremp.

Guardia

Vila en la baxa Conca de Tremp, a la dreta del Noguera Pallaresa, distant uns 8 kilòmetres, aygues amunt, de la capital del partit, pera ahont pot comunicar-se ab la estació de Tàrrega. Ha de passar per aquest terme la carretera de Balaguer a Tremp, en la que actualment se treballa. Entre tant, continua lo camí de ferradura per l' estret o congost dels Terradets, vora dreta del Noguera avall, demunt del que hi té una palanca pera passar a la esquerra, fins que troba lo pont d' Ager pera dirigir-se a aquesta vila o bé directament a Balaguer y Lleyda. Afronta lo terme, per N., ab lo de Puigcercós; té al E., lo de Llimiana, qual població se troba al altre costat de ríu; al S., Ager, a la vessant oposada del Montsech, y al O., Moror y Mur. Lo districte consta de 231 edificis, ab 517 habitants de fet y 573 de dret, dels quals 156 ab 400 ànimes corresponen a Guardia; 44 ab 104 respectivament a Cellers y 31 edificis y alberchs escampats.

En lo cens de 1359 figuran en la Veguería de Pallars, la Guardia, ab 33 fochs. En la relació del any 1831, constan en lo Corregiment de Talarn, Guardia y Cellers ab 495 habitants y senyoríu reyalench.

La parroquia es d' entrada, ab tenencia a Cellers, en l' arxiprestat de Tremp y diòcessis de la Sèu d' Urgell.

Fora de la vila, en un serradet, hi havía hagut lo castell y al séu dessota provablement la antiga població. En lo pas dels Terradets, a la dreta del Noguera Pallaresa, se reparan encara les runes del vell monestir de Sant Miquel de Cellers, anomenat també del Congost, que depenjava de Mur.

Se tenen noves a ell referents en lo segle XII essent priorat del de Mur.

En lo present terme s' hi cull ví, oli, grà, llegums, verdures y fruytes. Té dues prempses d' oli y un molí fariner.

Entre los monts públichs exceptuats de desamortisació que ha de compendre lo catàlech de la provincia, figuran en aquest districte, part del Montsech, ab 1,552 hectàrees y entre los que resultan enagenables d' acort ab la R. O. de 25 de Novembre de 1896, lo serrat del Puig ab 50 hectàrees de cabuda total.

Clixé del Autor

Guardia. — Pont en los Terradets

Escola de noys y de noyes.

De les notes publicades per mossèn Coy, se deduheix que en 1051, la vila de Guardia, que era de Miró y Gueraua, fóu permutada per Susterris, que pertanyía al comte Ramón. Passà després en poder d' Arnàu Mir de Tost, y en 1072 trobàm que lo castell de Guardia fóu donat a la seva filla Valencia, muller de dit comte.

En 1244, Bernat de Mur, Arcedià de Tremp, donà tot lo que possehía en la vila de Guardia al séu nebot Artús, a qui demanà la potestat de dit castell en 1270 lo rey Joan I.

En 1316 fóu reconegut per lo rey lo dret de tenir batlle en la esmentada vila, lo Paborde de Mur.

Per lo fèu y pertinencia de Guardia, Berenguer Artús de Mur, prestà pleyt y homenatge en 1321.

Igual prestació otorgà en 1327 lo procurador de Simón de Mur, per lo fèu de Guardia, castell de Mur y lloch de Orrit.

En 1365 lo tenía Dalmàu de Mur y li va ésser demanada la potestat del castell. En 1368 era fèu reyal y hi tenía lo séu batlle Berenguer Artús de Mur.

En 1381 lo castell de Guardia y la jurisdicció dels llochs de Palàu y Cellers, va ésser venut per l' infant D. Joan a Berenguer de Abella, per lo preu de 40,000 sous.

Corresponent al any 1384, nos dóna compte l' esmentat escriptor, de un document, del qual se deduheix «que pera evitar questions entre Berenguer de Abela y Berenguer Artús de Mur, per rahó del fèu de Guardia, quina jurisdicció, mer y mixte imperi, havía venut lo rey Pere III ab instrument a carta de gracia a Berenguer de Abela, havía venut lo rey a Berenguer Artal de Mur lo fèu propri del rey, del castell de Guardia per lo preu de 500 florins y dit monarca havía promès fer-li la venda nomenada per igual preu. En sa conseqüencia lo rey va vendre al de Mur y als seus successors lo mer y mixte imperi y qualsevol altra jurisdicció, que tenía o exercía y li pertanyía en los llochs y castells de Tercuy y Fígols, per lo preu de 500 florins que va retindre-s Berenguer de Mur en satisfacció de igual quantitat que lo rey li devía per la venda del castell de Guardia; malgrat axò, lo rey se retingué pera sí y los seus successors, que los sía lícit lo dit imperi y altres coses, poder-les redimir, restituint lo preu esmentat en moneda contant y sonant.»

«En 1387, lo rey Joan II va vendre a Lluís de Mur en franch alòu, lo castell de Guardia ab sa jurisdicció, per lo preu de 23,000 sous, ab facultat de lluhir. Dit castell havía sigut confiscat a Berenguer de Abella. Després va aparèxer una petició al Batlle general per los síndichs y procuradors dels llochs de Guardia, Espona y Cellers, en la que dits hòmens, fet esment de que a 4 de Juny de 1344, havían tornat a ésser súbdits d' Arnàu de Orcàu, en virtut de la venda feta per lo rey y per quina redempció havían entregat certa quantitat en rahó de la lley que determinava que dits llochs, térmens y jurisdiccions no se podían separar de la Corona, mitjansant privilegi pactat en les clàusules allí consignades. Que després lo infant D. Joan y procurador de dit rey, vengueren a Berenguer de Abella lo dit lloch de Guardia ab les Quadres de Espona y Cellers, cases, fortaleses, térmens, etc., per preu de 40,000 sous, lo día 30 de Març de 1381. Per axò suplicavan que declarés la nulitat de la venda, per ésser feta contra lley y que no hi havía lloch a la restitució del preu, com no podía constar que dita quantitat sigués pagada ni que cap utilitat se seguía al consentiment reyal.

Lo Batlle general decreta la citació del de Abella pera que respongués als càrrechs que se li feyan».

En una escriptura del any 1444, se fà esment de la luició que pretenían los vassalls de Guardia, Cellers y Espona, essent revocada per la reyna D.ª María, qui va concedir-los-hi salvaguardia.

En 1482, lo rey fà cessió a Arnàu Dausà, dels drets de Guardia.

La miseria s' ha ensenyorit de tanta manera, en los derrers anys del segle XIX y començament del XX, en aquestes terres baxes del Pallars ahont no-s cría bestiar com en los altres, que la gent n' emigra constantment. Comentant aquest fet, lo diari Lleydatà *El País* del 10 d' Abril de 1910, deya que, de Guardia se 'n havía anat la tercera part dels seus vehins.

Districte electoral de Tremp.

Gurp

Lloch situat debaix d' una penya, en la Conca de Tremp, en les vessants de la dreta del Noguera Pallaresa, a uns 8 kilòmetres de camí de ferradura, de la capital del partit, per ahont se comunica ab la estació de Tàrrega, que es la més propera en la vía del Nort. Altitut aproximada sobre lo nivell de la mar 935 metres. Afronta lo terme, per N., ab lo de Santa Engracia, qui forma part del séu ajuntament; té al E., lo de Talarn y Santa Engracia, al S., Sant Adrià, que es del séu municipi, y Eroles; y al O., ab los d' Espills, Esplugafreda, Sapeyra y Castellet.

Lo districte se composa de 244 edificis ab 508 habitants de fet y 525 de dret, distribuits en la següent forma entre los seus agregats: Gurp; 70 ab 162; Arrabal, 15 ab 30; Sant Adrià, 41 ab 75; Santa Engracia, 59 ab 129; Tendruy, 35 ab 94 respectivament, ab altres 24 edificis y alberchs escampats pera los serveys agrícols.

En la relació del any 1831, figuran en lo Corregiment de Talarn: Gurp, ab 40 habitants y senyoríu del baró de Claret; Sant Adrià, 38, era del baró de Eroles; Santa Engracia, ab 45, del marquès de Pallars; y Tendruy, ab 48 ànimes, de la Colegiata de canonges de Tremp. La parroquia de Santa Engracia es d' entrada, ab tenencia a Gurp, y la de Tendruy, rural 2.ª en l' arxiprestat de Tremp y diòcessis de la Sèu d' Urgell. S' hi cull grans, ví, oli, llegums, algunes pastures y té un molí de farina y una prempsa d' oli.

Entre los monts públichs exceptuats de desamortisació que ha de compenpendre lo catàlech de la provincia, figuran en aquest districte, la Serra, que es de Santa Engracia, ab 501 hectàrees, y Ordials y Graller, que es de Gurp, ab 1,100 hectàrees de cabuda total. Entre los monts públichs enagenables, d' acort ab la R. O. de 21 de Novembre de 1896, hi ha en lo present municipi l' Ubach del Castell, que es de Santa Engracia, ab 76 hectàrees; Guixera de Tendruy, ab 83; y la Costa de Corb, de Gurp, ab 5 hectàrees. Escolas municipals.

Mossèn Bosch, en la *Colecció de balls antichs del Pallars,* té anotada una típica «morisca», que se balla a Gurp per la festa major.

Tením noves del castell de Santa Engracia en la segona meytat del segle XI, puix fou un dels sis que constan en la escriptura de esponsalici feta ab motíu del matrimoni del comte Artal de Pallars ab la comtessa Llucía, germana de Almodis, comtessa de Barcelona. Són conegudes en aquest districte les gesseres de Tendruy y una font sulfurosa a Santa Engracia.

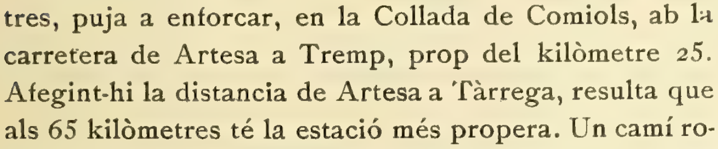
Districte electoral de Tremp.

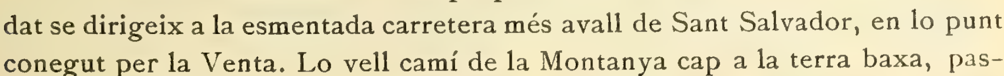
Isona

Vila de la Conca de Tremp, la més important de la anomenada Conca de Dellà, per comprendre les vessants de la esquerra del Noguera Pallaresa, del

que se troba bastant allunyada en contraposició de la Conca de Dessà o sía a la dreta del esmentat ríu, ahont està asseguda la ciutat cap del Partit y Comarca. La seva situació es al extrém del plà que va decayent vers lo riuet de Sant Salvador. Dista uns 16 kilòmetres aproximadament de Tremp. Tàrrega es la estació de ferrocarril de que se serveix, ab la que se comunica per lo camí vehinal quasi acabat que per térmens de Biscarri y Benavent, a uns 14 kilòmetres, puja a enforcar, en la Collada de Comiols, ab la carretera de Artesa a Tremp, prop del kilòmetre 25. Afegint-hi la distancia de Artesa a Tàrrega, resulta que als 65 kilòmetres té la estació més propera. Un camí rodat se dirigeix a la esmentada carretera més avall de Sant Salvador, en lo punt conegut per la Venta. Lo vell camí de la Montanya cap a la terra baxa, passava per aquell terme, emprò des de la construcció de la carretera tan sols lo transitan los pobles de la rodalía pera comunicar-se entre ells. També té camí directe cap a Tremp, passant per Conques, Figuerola y Vilamitjana. Altitut aproximada sobre lo nivell de la mar 675 metres.

Afronta lo terme: per N., ab los de Sant Romà y Abella; té al E., los de Bóxols y Abella y Baronía de Rialp o Riaup (aquest es del partit de Solsona); al S., Biscarri, que es del municipi de Benavent, Sant Salvador de Toló y Conques; y al O., altra vegada Conques.

Lo districte se composa de 496 edificis y 1,257 habitants de fet y 1,376 de dret, distribuits en la següent forma entre los seus agregats: Isona, 270 ab 952; Covet, 42 ab 99; Llordà, 31 ab 86; Masos de St. Martí, 17 ab 40; Siall, 11 ab 48, més 125 cases y alberchs escampats pera los serveys agrícols. En lo cens de 1359, figuran en la Veguería de Pallars, a nom del Capítol de la Sèu d' Urgell, Isona, ab 26 fochs, y *Lorda* y *Covit* ab 7 fochs cada un. L' any 1831, encara conservava dit Capítol lo senyoríu, puix que los

Clixé de Joseph de Romero y de G.

Isona. — Porta de la esglesia

trobàm continuats ab aquell caràcter en lo Corregiment de Talarn, Isona, ab 880 ànimes y Covet ab 49.

La parroquia de Isona, dedicada a Santa María, es d' ascens y celebra la festa major lo día 8 de Setembre; Covet, rural 2.ª, y Llordà, rural 1.ª en l' arxiprestat de Tremp y diòcessis de la Sèu d' Urgell.

Clixé de Juli Vintró

Covet. — Porta de la esglesia

A la parroquia de Isona correspòn lo santuari de la Mare de Déu de la Posa, prop del castell de Llordà. Tenía rendes bastants pera sostenir un eclesiàstich, qui era de patronat del Ajuntament. Una hora més amunt, al N. de Llordà, se troba lo petit caseríu de Siall abans nomenat.

Al SE. de Isona hi ha lo terme de Covet, lloch de sobres conegut per la interessantíssima esglesia de Santa María, que constitueix una de les més belles mostres que l' art romànich produhí a Catalunya en lo segle XII. Lo portal d' entrada, que s' obre en un cos avençat dessota del rossetó, es una joya ricament exornada, que causa tan bon efecte en lo séu conjunt ben disposat, com en los detalls de cada una de ses parts, essent mólt digne de admirar-se lo timpà que ocupa lo fons del arch. A banda y banda dues columnes, ab capitells bellament esculpturats, aguantan los dos archs, de quines motllures ressaltan en gros rellèu figures y escenes de difícil comprensió per haver-se esborrat algunes de elles, motíu ornamental que se repeteix en l' arch

Clixé de Lluis Marián Vidal

Isona. — Castell de Llordà, obrat provablement en lo segle XII

exterior, completat per les simbòliques representacions d' animals fantàstichs, que s' observan en los costats.

Corresponent al meteix ordre arquitectònich, se conserva prop de Llordà les despulles d' altre monument importantíssim, que deu ocupar un dels primers llochs entre les construccions militars, axecades en lo nostre territori pera refermar les conquestes de les armes urgelleses y pallareses en lo segle XI y que al ensemps serví de base de operacions en futures empreses vers la part occidental de Catalunya y ratlla d' Aragó. Facilment se compendrà que nos referím al cèlebre castell de Llordà, que reproduhím en l' adjunt gravat, pera que puga ben bé fer-se càrrech de la disposició de tan singular fàbrica.

Clixé de J. Romero y de G. Covet.—Capitell de la esglesia

Per lo demés, Isona té l' aspecte que oferexen les poblacions que constituexen lo centre de sub-comarques, ab alguns establiments ahont provehexen los pobles de la rodalía los dissaptes que es día de mercat, celebrant-s' hi importants fires lo 8 de Febrer y los díes 11 y 12 de Setembre.

S' hi fabrican ayguardents; hi ha dos molins fariners; una prempsa d' oli; s' hi fà ciment y hi ha carbó de pedra en lo séu terme.

Té administració de Corrèus y estació telegràfica; escoles municipals de noys y de noyes; la illuminació es elèctrica, quin fluyt li pervé de la central de Tremp y hi havía hagut notaría demarcada.

Al NO., prop de la vila, junt a la antiga capella del Roser, hi té la font considerada entre les bones que brollan a la Conca; ab un safreig, al séu costat, que podría estar més ben acondicionat.

Les produccions, com en tota la Conca, consistexen en grà, ví, oli, llegums, verdures y algunes fruytes y pastures pera lo bestiar menut. Recorren la part del terme les cequies de Centanyes y Torrent del Tall.

Entre los monts públichs exceptuats de desamortisació que ha de compendre lo catàlech de la provincia, figuran en lo present districte, Simadal, Colomera y Solà de Mullol, de Isona, ab 2,096 hectàrees de cabuda total.

Isona fóu vila murada, havent arribat fins als nostres díes les despulles d' algunes torres y lo vell portal de la vila.

Notes històriques.—Ningú dupta de que Isona sigués antigament una important ciutat, com ho demostran les moltes làpides romanes trobades en la vila y en los seus encontorns. Ab lo que no s' han posat d' acort los escriptors qui han tractat d' aquestes materies, es en la correspondencia de nom que pogués tenir en aquella apartada època.

Finestres, Marca, Masdéu y lo meteix Martínez Marina, fundant-se en dites inscripcions que algunes de elles fan referencia als *aesonenses,* tots li donan la equivalencia de Aesona, en los ilergetes, emprò Cortès y López, en lo séu «Diccionario geográfico histórico de la España antigua», refuta aquella opinió y atribueix Aesona a la actual Manresa y posa la Lisa dels lacetans en la nostra Isona, com procedent del grech *Isa* afegit lo sufixe espanyol *na* y cambiant la *a* en *o* fins a resultar lo nom actual després de suprimida la *l* inicial. Ab sòlida argumentació, lo senyor Roig y Rey impugnà la opinió sotscrita per Cortès y López y no repara en afirmar que Aesona es la metexa població que Isona, encara que s' hajan trobat en altres localitats inscripcions que parlan dels aesonenses. La majoría han sigut descobertes en la nostra vila, com pot veure-s en algunes de les que publicàm a continuació, catalogades per Hübner com a pertanyents a Aeso (Isona) que es ahont han aparegut.

La moneda ibèrica reproduhida en l' adjunt gravat, se creu fóu encunyada en la present localitat y es a la que nos referíam al parlar de Guissona. La llegenda dessota del cavall se transcríu EXE o EXO. En Delgado créu que dit nom es igual al de la llegenda IEXE o IEXO. Zobel y Hübner y ab ells En Botet y Sisó, la atribuexen a Aeso, creyent que les llegendes IEXO y EXO expressan noms distints que corresponen lo primer a *Iessos* lacetana o iacetana y la segona a *Aeso* provablement de la ilergecia. Sols se troban ab dita llegenda asos del segón període. L' anvers porta cap nú, sense barba, mirant a la dreta y dos dofins al séu devant y al derrera una *arada?* o *esquadra?* En lo revers s' hi veu genet ab palma a la espatlla y valona, volejant corrent a la dreta.

Làpides romanes catalogades per Hübner, trobades a Isona o en los encontorns de la vila, qui les fà correspondre a AESO.

4458

LUNAE
AVGVSTAE
SACRVM
IN HONOREM · ET
MEMORIAM ·
AEMILIAE · L · FIL ·
MATERNAE
L · AEMILIVS · MATERNVS
ET · FABIA · FVSCA
PARENTES
S · P · F · C

4459

PASC.:	PAL.:
	IMP · CAIO ·
D... O .. C .. A	IVLIO *vero* MAX
PIO · FELICI	PIO · FELICI · IN
VICTO · AVG · PAR	VICTO · AVG
TRIB · PO · P · P · PROC	P M T P P P
COS II	

4460 procedent de Covet.

M · AEMILIO
L · FIL · GAL
FRATERNO
PRAEF · FABRVM
TRIB · MILITVM
FRATRI
AEMILIVS
PATERNVS
P · P

4461 procedent de Perolet.

L · AEMILIO
L · FIL · GAL ·
PATERNO · P · P
PRAEF · FABR ·) · LEG · VII · G
) · LEG · I · M ·) · LEG · VII · CL
) · LEG · XIII · G ·) · COH V *urb*
) · COH · III · PR · CCC · LEG · II AV*g*
ET · P · P · TER · DONIS · DONAT°
AB · IMP · TRAIANO · TQRQVI
BVS · ARMILLIS · PHALERI*s*
CORONA · VALLARI · BIS
IN · DACIA · SEMEL · IN · PAR
THIA
ATILIA · L · FIL · VERA · BE
NE DE SE MERITO

4462

AEMILI*ae* PATERNAE
AESONENSIS
*fl*AM*ini*CAE · PERPE*tuae*.

4463

C · IVLIO · GAL
LEPIDO · IESSON
P · P · CENTVR · LEG · X*iii*
GEM · P · F · LEG · I · ADIVT ·
LEG · X · G · P · F ·
Ↄ · *leg* · XX · V · Ↄ · V · *leg* · *vii*
*ge*M · P · F ·
ADLECTO · IN NVMERVM
DECVRION · AB ORDINE
BARCINONENSIVM
HEREDES · EX TESTAMENT
CVRA · AGATHOPI
TROPHIMI · POLYCARPI
LIBERTORVM
L · D · EX · D · D ·

4464 M · LICINIO · L · F
QVIR · CELTIBERO
AED · II VIR
L · TERENTIVS
TERENTIANVS
TVTORI

4465 P · MAR · MARiANi · FILIO
CALPVRNIANO · OR
RET · DEFVNCTO · AN · XVIII
MAR · MARIANVS
COMMVNI
ADFECTIONE · MARiANAE · CALPVRNI
ANAE · VXORIS · ET · MATRIS · RE
CEPTO · IN CLIENTELAM · CIVIVM
AESONENS ET · LIBERALIBVS
STVDIIS · ERVDITO · IMPETRA
TO · LOCO · EX · D · ORD
STATVA · FOVENS · MEMO
RIAM · PIETATIS · HONOR
AVIT · DATISQVE · SPORTVLIS
DEDICAVIT

4466 L · PORCIO · L · F
QVIR
SERENO
IIII VIR · II VIR
PORC · PROCVLA · F
EX · TEST
P

4467 L · PORCIO
L · F · QVIR
PRISCO
PORCIA
PROCVLA
SOROR
EX · TEST
PORCI · SERENI

4468 L · VAL · L · FIL
GAL · FAVENTINo
IIVIRALI
QVI · ANNONA
FRVMENTARIA
EMPTA · PLEBEM
ADIVVIT · ET · OBA
LIA · MERITA · EIVS
COLLEGIA · KA
LENDARIVM
ET · IDVARIA · DVo
CIVI · GRATISSIMo
POSSVERVNT

4469

Q
FABIA · C
MATER
AEMILIA · PRES
SOROR
L · AEMILIVS · C · F
CRESCENTINVS
PATRVVS
HER · EX · TE*st*

4470

ANTONIA
SATVRNINA
LVCI
ANTONI
SILVANI
LIBERTA

4471

CORNELIO
VITELIO · PV
BLIVS · Q · F · H
I · S · D · IX · A · C

4472

MEMORIAE
L · FVLVI · L · F
QVIR · SATVR
NINI
L · FVLVIVS · L · F
QVIR · CELTIBER
PATRI

4473

FVL L · FVLVI
RESTITVTI F
CASTVLIAE
AESONENSI
ANN XL
FVLVIVS
HOMVLLVS
LIBERTVS
PATRONAE
DE SE BENE
MERITAE
FACIVNDV
M CVRAVIT

4474 y 4478 són les que hem publicat en l' article d' Abella de la Conca.

4475 LICINIO
V · C... E
FILIA...
LICINI...
LA...

4776 procedent del cementiri del poble de Covet.

PO*rciae*....
CA......
PORCIA · M · *f*
CA*t*VL*l*A
AMITAE *et*
SOCRVI
OPTIMAE

4477 IOC....
ONI....
APANV

Ademés de les làpides anotades, s' han trobat a Isona altres fragments de construcció y diverses sepultures.

Res més sabèm de la vella ciutat des de la cayguda de Roma fins al segle x. Lo primer document que de ella ne parla, es una donació dels comtes Borrell y Guifre, feta l' any 973, adjudicant al monestir de Sant Sadurní de Tabernoles la esglesia de Santa María de la ciutat de Isona qui *era destruida* y altres del territori del castell de Llordà, que com se deduheix de la escriptura publicada per Marca, de la que reproduhím lo fragment més avall anotat, dit castell era edificat en lo confí de la Marca o sía en la ratlla frontalera dels dominis alarbs (288).

---

(288) Lo document de referencia d' autenticitat sospitosa, se expressa en la següent forma: «Ecclesias qui ab antiquo tempore erant fundatas et sacris altaribus titulatas in extremas ultimas finium marchas in loco vocitato castrum Lordano vel in civitate Isauna quæ est destructa a sarracenis et Ecclesias qui ibi sunt, scilicet in castro Lordano vel in civitate jam dicta quam in eorum confinia vel in eorum omnium pertinentia qui infra sunt constructas vel adfuturæ erant construendas: quarum prima in ejus castro Lordano sancti Saturnini est nuncupata Ecclesia, alia Sanctæ Mariæ est nuncupata in ipsa civitate de Isona quæ est destructa; alii sancti Vincentii, qui fuit monasterium in capite jam dictæ villæ juxta fontem quem dicunt clara.» Hi ha qui ha pretengut que aquesta donació feya referencia a Santa María de Solsona, per la seva semblança ab Isauna, opinió que destrueix lo meteix document al senyalar les afrontacions en la següent forma: «Ponimus terminos ad ipsas Ecclesias jamdictas quæ inchoamus a parte orientis in summitate de ipsa roca quam vocant Drob, et sic vadit per sumitatem de ipsa serra usque in ipso collo de Tolo, et sic descendit per ipsam aquam qui discurrit ante Tolo, et pervadit usque in Petrafita, et ascendit per ipsum rivum de Abilia usque in collum de Abilia et usque in collum de Spina.

»Iterum damus monachis jamdictis ut faciant aprisiones ad ipsam ripam de Nogera in locum quem vocant Calcina, in ipso plano ante podium de Puigcercoso, in locum quod vocant Calcina, et ante podium de Petra, et juxta ipsa aqua qui descendit de ipsis montibus delem pariatas ad uno anno et decem ad alio; et construant Ecclesiam in honore Santæ Mariæ. Et ipsa Ecclesia habeat decimas et primitias et oblationes de ipsa Petrafita et usque in flumen Nogaria et usque in flumine Gaveto et super ipsos montes de Calcina.»

Pertanyía lo castell de Llordà al comte d' Urgell y de ell lo adquirí Arnàu Mir de Tost l' any 1032. La seva situació era «*in comitatu Orgelli, et afrontat a parte Oriente in termino de Torravallo, et de meridie in Chova... et de occiduo in termino de Chonchas; a parte vero circii in termino de Abbelia*».

En Villanueva situa equivocadament en aquest territori lo monestir de Sant Pere de Grau de Escales, sent axí que se trobava en la comarca de Lord, de la que hem parlat en lo partit de Solsona, y no en la jurisdicció de Llordà, que, malgrat la semblança de nom, son dues encontrades ben diferentes.

Va ésser ocupada la nostra vila per los partidaris del comte de Foix durant les guerres que va promoure en lo Pallars, y de les quals nos hem ocupat abans.

Districte electoral de Tremp.

Bibliografía. — Tractan de les inscripcions de Aesona, tres memories llegides en la Academia de Bones Lletres en 30 Abril de 1806, per Joaquim Albert Moner de Bardaxi; 15 Janer de 1839, per Ramón Roig y Rey, y la tercera presentada en 1860 per un acadèmich corresponsal.

Llesp

Lloch en lo coster de una serra, a la dreta un xich enlayrat demunt lo Noguera de Tor y camí de la propera vall de Bohí; dista uns 8 kilòmetres de Pont de Suert, per ahont se comunica ab la Pobla de Segur y Tremp, y des de aquestes poblacions ab la estació de Tàrrega en la vía del Nort. Pera anar a la Vall d' Aràn y França, se puja per Vilaller, Hospital y Port de Viella.

Afronta lo terme: per N., ab los de Cardet, Barruera, Coll e Iràn; al E., ab lo de Irgo; té al S., los de Iguerri, Castelló de Tor y Sarroqueta; y al O., los de Vilaller, Casos, Artiga, Senet y Quadra de Cierco.

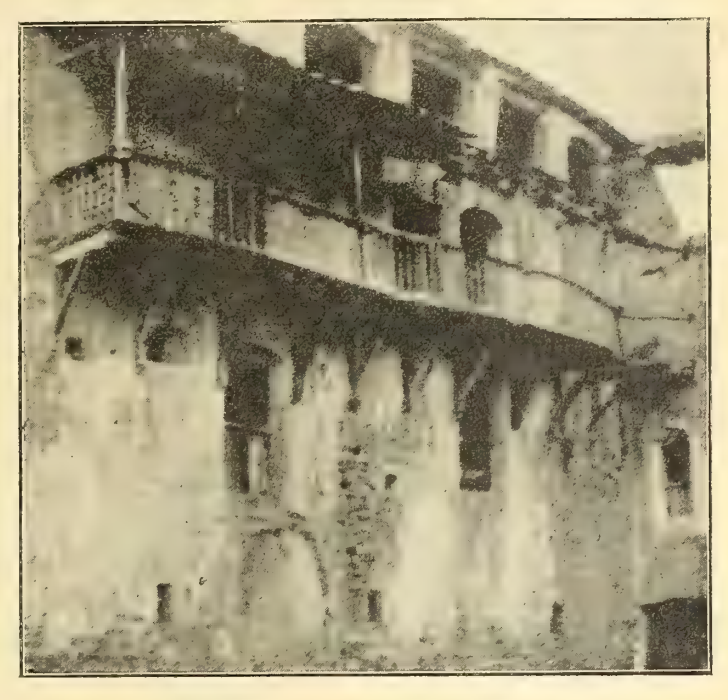
Lo districte se composa de 153 edificis ab 410 habitants de fet y 425 de dret, distribuits en la següent forma: Castelló de Tor, 14 edificis ab 38 habitants; Iràn, 13 ab 27; Gotarta, 23 ab 56; Irgo, que es lo més gran, 25 ab 74; Llesp, 21 ab 70; Sarroqueta, 13 ab 43; y Viuhet, 12 ab 48. Hi han ademés 32 edificis que forman altres caseríus, com l' Artiga, Casos, Iguerri y altres alberchs escampats.

La parroquia de Gotarta, es rural 2.ª, ab filial a Iguerri, que es del arxiprestat de Pont de Suert. Casos, es filial de Vilaller; Irgo, rural 2.ª, ab filial a Iran; Llesp, rural 2.ª, ab filial a Castelló de Tor y Viuhet, rural 2.ª; aquestes derreres pertanyen al arxiprestat de Vilaller y totes elles al bisbat de Lleyda. La esglesia de Llesp té una senzilla porta romànica.

Produheix grà, llegums, trumfes, herbes pera lo bestiar de tota mena que cría y té també algunes partides boscades.

Atravessa lo terme lo nomenat Noguera o Flum de Tor, qui s' aprofita pera regar alguns prats y fà anar un molí fariner; comprenent ademés, part de les vessants de la esquerra del Noguera Ribagorçana.

Entre los monts públichs exçeptuats de la desamortisació qne ha de compendre lo catàlech d' aquesta provincia, figuran en aquest districte Les Costes, Fontanet y Forcall, de Llesp, ab 170 hectàrees de cabuda total.

Clixé de Adolf Mas

Llesp.—Detall de la població

Es país montanyós y molt fret per la seva proximitat als Alts Pyrinèus, en quines estribacions, entre lo Noguera de Tor y Noguera Ribagorçana, se troban los diferents llochs que constituexen lo municipi. Té escola Municipal.

En lo cens de 1359, figura Llesp ab 4 fochs en la Veguería de Pallars.

En la relació del any 1831 aparexen en lo Corregiment de Talarn, y lo senyoríu de Castelló de Tor y Llesp era del bisbe de Lleyda; lo de Irgo y Gotarta, del abat del monestir de Lavaix, y Sarroqueta, del marquès de Manresana.

A les primeríes del segle XI, guanyada per los alarbs la ciutat de Roda de Ribagorça, lo bisbe se traslladà interinament a Llesp.

Districte electoral de Sort.

Llimiana

Vila en la part de mitjorn de la Conca de Tremp en punt enlayrat demunt d' una penya y a la esquerra del Noguera Pallaresa. Altitut aproximada sobre lo nivell de la mar 800 metres. Dista uns 15 kilòmetres de la capital del partit y comarca. Per camins de ferradura se comunica ab los demés pobles de la rodalía, y entre Vilamitjana y Sant Salvador de Toló ab la carretera que de Tremp va a Artesa y Tàrrega, que es la estació de ferrocarril de que se serveix en la vía del Nort.

Quan la carretera de Balaguer a Tremp, per los Terradets estiga construida, farà indispensable la construcció d' un bon pont en lo Noguera que assegure la comunicació ab Guardia y Cellers, per ahont passa lo traçat d' aquella, posant axí en relació les dues riberes de la baxa conca.

Lo terme afronta per N. ab los de Gavet y Aransís, que corresponen respectivament a Sant Cerni y Sant Miquel de la Vall; al E. Aransís, Conques y Sant Salvador de Toló; al S. Santa María de Meyà, a la banda oposada del Montsech en lo partit de Balaguer y al O. hi ha Guardia ab lo Noguera Pallaresa de per mitg.

Consta la vila de 165 edificis y 371 ànimes; 17 y 39 respectivament en los Ubachs, altres 19 edificis fora de la població y 75 escampats per lo terme, que donan lloch a diferents caseríus. En conjunt té lo districte, 276 edificis ab 448 habitants de fet y 497 de dret.

En lo cens de 1359 figuran en la Veguería de Pallars, 7 fochs, de Santa María de *Liniana* y del *Spital* en lo marquesat (de Camarasa) y 8 fochs de Bort de Pallars, qui són en terme de *Liniana*. En la relació del any 1831, Lliniana y Sant Cerni ab 806 ànimes, venen continuats en lo Corregiment de Talarn y senyoríu del marquès de Lió y M. de Pallars.

La parroquia es d' ascens en l' arxiprestat de Tremp y diòcessis de la Sèu d' Urgell. Celebra festa lo día 15 d' Agost.

Les produccions, com en tota la Conca, són grà, ví, oli, llegums, pastures per lo bestiar menut, etc. Ha adquirit justificat renòm lo ví moscatell de la vall de Llimiana.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació que ha de compendre lo catàlech de la provincia, hi ha en aquest districte, lo Montsech, ab 2,347 hectàrees de cabuda total.

Lo séu territori, per la proximitat de la serra derrerament esmentada, de la qual ne comprèn una partida, es bastant aspre y trencat.

Té escola municipal de noys y noyes.

En la documentació de la etat mitgeval se anomena *Limignana* a la present vila. L' any 1040 trobàm un conveni entre lo comte Ermengol d' Urgell y lo comte de Pallars sobre la possessió de Llimiana. En 1052 Arnàu Mir de Tost celebrà altre conveni ab lo comte de Pallars sobre los castells de Mur y Llimiana, quedant aquell lliure de donar-li potestat. Més endevant los comtes de Pallars, Ramón y Valencia, donan en penyora al séu pare Arnàu Mir los castells de Montanyana (Osca), Mur y Llimiana, ab motíu de un conveni que tenía celebrat.

Per aquest temps consta que los *castrum de Limignana et de Miro confrontant ab oriente in termino Tolo, de meridie in termino Rubios et de Ager; de occidio in collo Sarga et inde transit ad terminum de Castello novo*

et de Eroles; de circio in terminus Talarn et de castro Gallinario, sive Concas.

Arnàu Mir de Tost, en lo séu testament otorgat l' any 1071, dexà a sa filla Valencia. muller del comte de Pallars, entre altres lo castell de Llimiana.

En lo segle XII tenía aquesta vila lo dret de llenyar en lo Montsech.

En 1278, segons anota mossèn Coy, lo rey D. Pere II de Catalunya y III d' Aragó, manà a Guillém de Mediana que entreguès la potestat del castell de Llimiana, que tenía en fèu, y en 1287, Anfòs III d' Aragó y II de Catalunya, donà en fèu dit castell al comte Arnàu Roger.

En lo segle XIV passà a formar part del marquesat de Camarasa, en lo que figura en lo cens de 1359 com hem vist abans. Díu lo esmentat escriptor que més endevant fóu incorporat a la Corona, y en 1426 venut per Anfòs IV a Pere de Orcàu ab tota la jurisdicció per preu de 6,000 florins. Ferràn I, en 1481, ne féu donació a Joan de Luna, y en 1487, en virtut de la sentencia donada pera recobrar los bens alienats en temps de guerra, se encomanà a Arnàu Guillém de Pons, Batlle de la vila de Llimiana y a Gispert de Pons, que en nom del rey reban la vila y castell de Llimiana ab la seva vall, llochs y térmens, incorporant-los al reyal patrimoni y reba lo jurament de fidelitat als seus habitants.

Districte electoral de Tremp.

Malpàs

Lloch cap del districte municipal del séu nom, que comprèn ademés los qui més endevant s' anomenan, situats en les vessants de la esquerra del Noguera Ribagorçana, al que hi abocan principalment per lo torrent o rieral del Convent de Lavaix. Dista uns 6 kilòmetres del Pont de Suert, que es la població una mica important que té més propera, y per ella o bé per la vall de Adóns, agafant lo fil de la serra entre los dos Nogueres, pot comunicar-se ab Tremp, de la que se troba apartada de 50 a 60 kilòmetres aproximadament o bé ab la Pobla de Segur per Sarroca y Senterada.

Afronta lo terme: per N., ab lo de Erill-Castell; té al E., los de Masivert y Castellars, que corresponen al meteix municipi; al S., los de Gironella y Ventolà; y al O., Gotarta.

Consta lo districte de 128 edificis ab 354 habitants de fet y 378 de dret, distribuits en la següent forma entre los seus agregats: Erill-Castell, ab 12 edificis y 39 habitants; Erta, 10 ab 32; Malpàs, 37 ab 117; Masivert, 11 ab 44; y Peranera, 12 ab 42. Hi han altres 46 cases y alberchs distribuides per lo terme, formant alguns caseríus ab nom tan conegut com Castellars, Esperàn, Gironella, Montiverri y Rahons.

Hi ha parroquia a Castellars, que es rural 2.ª ab filials de Peranera, Masivert, Hostalet y cases de camp; Erill-Castell, rural 1.ª ab filials de Esperàn y Rahons; Malpàs, rural 1.ª; totes elles compreses en l' arxiprestat de Pont de Suert, en lo bisbat de Lleyda.

Malpàs. — Poble y port de Erta

Es aquest un dels districtes més pobres de tot lo partit, com se deduheix de la poca població que té, malgrat la extensió del séu territori, molt trencat y poch productíu. S' hi cull grà, patates, llegums y pastures pera lo bestiar. Lo carbó de pedra se troba a flor de terra a sota de Erill-Castell, en lo poblet de Peranera (pedra-negra), d' ahont li vé lo nom.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació que ha de compendre lo catàlech de la provincia, figuran la Fayada, del Estat, ab 403 hectàrees; Barranchs y Gessera, de Ventolà y Montiberri, de 283 hectàrees. Entre los monts públichs enagenables d' acort ab la R. O. de 21 de Novembre de 1896, se troban en aquest districte: Canals y Tosal de Erill-Castell, de 587 hectàrees; altra partida de Malpàs, de 200; Pena, de Peranera, de 236, y Serra del Bosch Roig, de Masivert, de 100 hectàrees de cabuda total.

Lo camí de la Pobla de Segur a Pont de Suert, passa per Sarroca, Viu y Montiberri, y lo qui va directament a Tahull, en la vall de Bohí, atravessa lo port de Erta per demunt d' aquell caseríu.

Districte electoral de Sort.

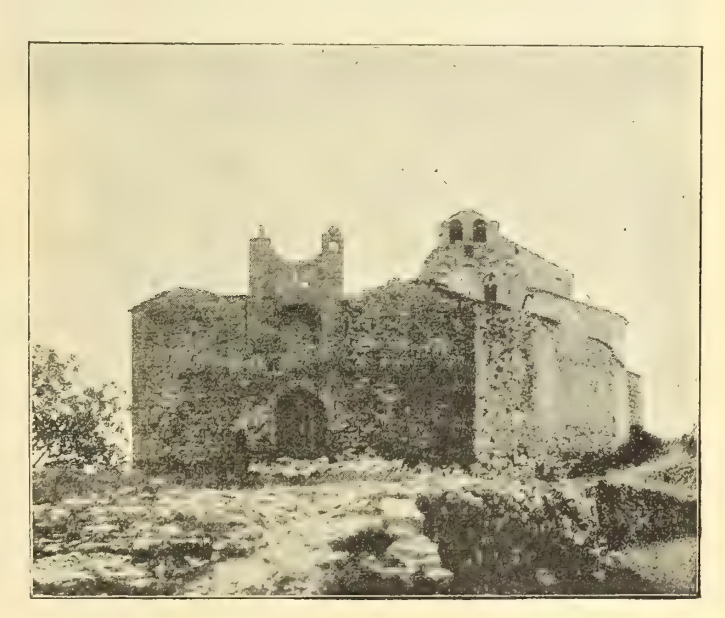
Mur

Lloch de la Conca de Tremp, cap del districte municipal y antigament de la Baronía del séu nom, a uns 10 kilòmetres, de la capital del partit, per ahont se comunica ab la estació de ferrocarril de Tàrrega, que es la de que se serveix en la vía del Nort. Se troba a la dreta y en punt enlayrat demunt del Noguera Pallaresa, en lo repèu d' una serra coronat per la antiga Abadía y macís castell, dominant una considerable extensió de la comarca.

DISTRITO MUNICIPAL DE MUR

Lo terme afronta: per N., ab lo de Puigcercós; té al E., los de Guardia y Estorn; al S., lo de Estorn, Moror y Alsina; y al O., los de Castellnòu y Meull. Lo territori municipal, traspassant la Conca, arriba fins a les primeres vessants del Noguera Ribagorçana.

Consta lo districte de 121 edificis ab 315 habitants de fet y 308 de dret, distribuits en la següent forma entre los seus agregats: Collmorter, 14 edificis ab 43 habitants; Meúll, 24 ab 54; Mur, 3 ab 8; Puigmassana, 10 ab 16; Santa Llucia, 23 ab 61 y altres 47 masíes y alberchs que estàn escampats o bé forman caseríus, com Les Esplugues, Miravet y Vilamolat. Aquest derrer es lo més cèntrich y en ell hi ha instalada la escola municipal.

Clixé del Autor

Mur. — La esglesia

En lo cens de 1359 aparexen en la Veguería de Pallars, Mur ab 5 fochs que eran del Paborde y 8 fochs de Lluis de Mur; *Mahull,* de Berenguer de Artús, ab 3 fochs; Esplugues, de la Pabordia de Mur, ab dos fochs. En la relació del any 1831 venen continuats en lo Corregiment de Talarn, Meull, quin senyoríu era de N. Serra y Sala; Mur, ab senyoríu del Duch de Híjar y N. Oliver.

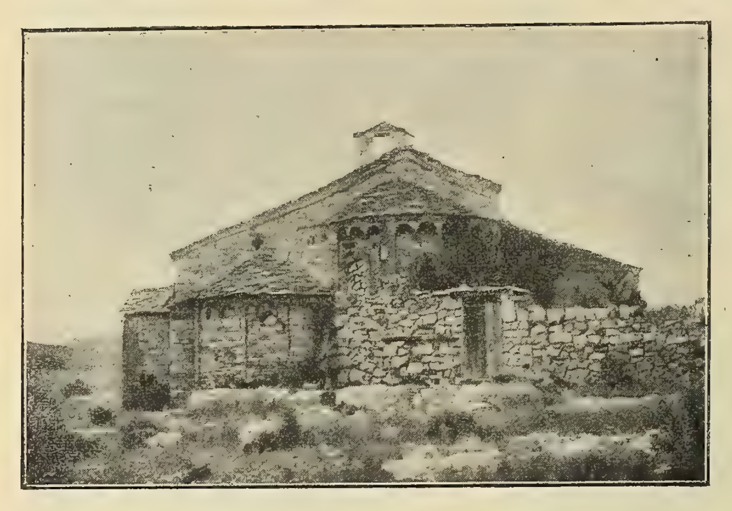
La parroquia de Mur, es rural 1.ª ab tenencia a Meull y la de Santa Llucia, rural 2.ª, en l' arxiprestat de Tremp y diòcessis de la Sèu d' Urgell.

A la esglesia de Mur, des de temps immemorial, s' hi celebra un aplech,

en lo quin hi concorren tots los pobles del antich Pabordat. S' hi venera la imatge d' un Sant Crist que inspira mólta devoció en la comarca.

Les produccions consistexen en grans, ví oli, verdures y pastures pera lo bestiar menut. Sols hi ha bosch de mata. Dues prempses d' oli.

Entre los monts públichs enagenables d' acort ab la R. O. de 21 de Novembre de 1896, figuran Serra Grossa y Carboner, ab 310 hectàrees; Puigredó, ab 54; y los Plans y lo Puig, que són de Mur, ab 470 hectàrees de cabuda. Atravessan lo present districte, los camins que van de Sant Esteve de la Sarga a Tremp; d' Alsina a Tremp y de Eroles a Guardia.

Clixé del Autor

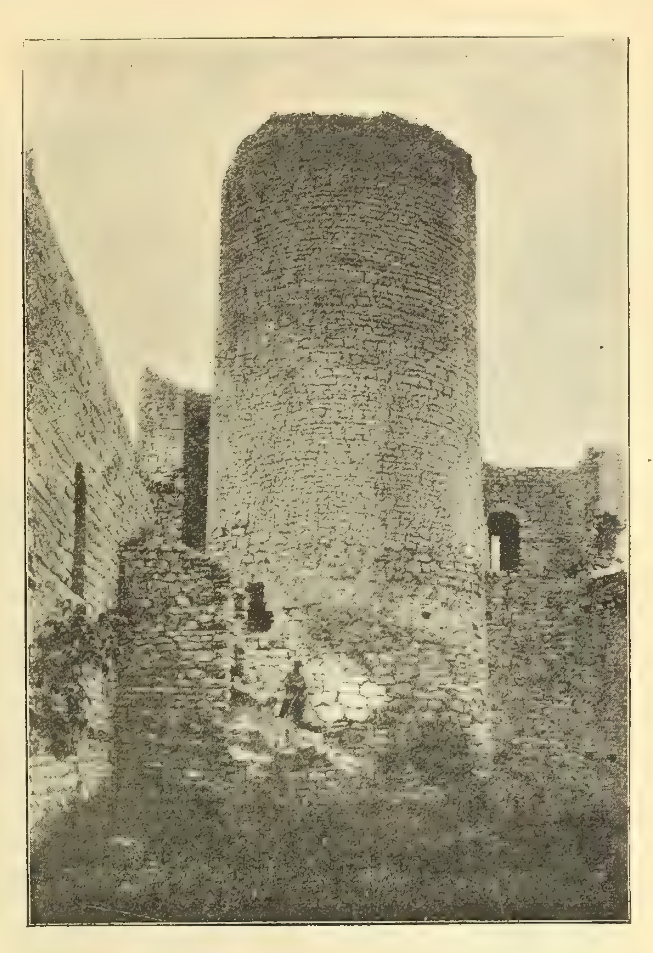
Mur. — Absis de la esglesia

Lo lloch de Mur, que ha donat origen a la noble familia y a la baronía de igual nom, conserva dos interessants monuments que testimoniejan la seva antiga importancia axís en l' ordre civil com en l' eclesiàstich. Abdues construccions se veuen a poca distancia, en la carena del serradet avençat entre llevant y mitjorn, en quina direcció se troban, més avall, les poques cases que forman lo vehinat. Entre la esglesia y lo castell se suposa que hi havían altres edificis actualment desaparescuts.

D. Lluís Mariàn Vidal, en la seva memoria «Más monumentos megalíticos en Cataluña», anota la existencia d' un fragment de mur ciclòpich dessota del castell.

Aquest, s' assèu més cap a la montanya, demunt d' un basament rocós, dominant la baxa Conca de Tremp. Per lo que resta, pot apreciar-se perfectament la disposició de tan singular obra, que constitueix un exemplar notabilíssim de la arquitectura militar que s' usava en plena reconquesta, podent atribuir la seva construcció cap al segle XI, quan aquest punt era frontaler del territori governat per los alarbs envers la vall d' Ager y enllà del Noguera Ribagorçana, per ahont varen extendre les seves conquestes Arnàu Mir de Tost y los comtes Urgellesos com tenim dit. Lo séu traçat pren la forma de colossal vexell ab ses revingudes torres en los extrems; descansant, al NO. la que podríam dir-ne de proa, demunt de robusta arcada, que junyeix los dos murs en son angle superior; la que s' axeca al SE. inclosa dintre del mur,

es rodona, arrenca des de terra y de les seves proporcions ne dóna perfecta idea lo gravat que publicàm. En los murs s' hi reparan obertures y la petita porta en un dels costats, a regular alçaria del plà de terra, omplert actualment ab les desferres que han anat cayent y que facilitan la entrada al esbalandrat interior del edifici.

Clixé del Autor

Mur. — Torra dintre del castell

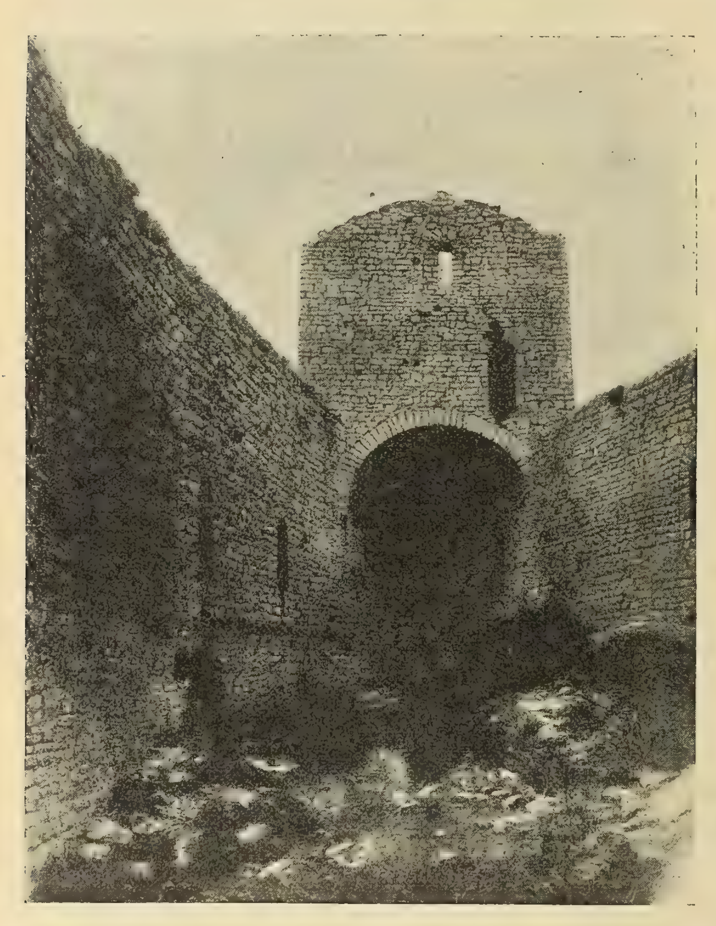
Protegit per aquesta fortalesa, encarat ab la metexa, se bastí, en la segona meytat del segle XI, lo cenobi, qual esglesia serveix actualment de parroquia. Es de ordre romànich, ab los absis al SE. y dues naus dividides per quatre pilars. Derrera del altar major s' hi observan unes pintures murals, provablement de la època en que fóu aquella construida. Entre la esglesia y la porta del monestir, defensada per tosca bubarda que mira al castell, hi ha uns petits claustres ab una de les ales cayguda y paredades les altres tres, podent-se apreciar, no obstant, la senzilla factura dels capitells y columnetes que sostenen los archs. Al fons se destaca lo frontispici de la esglesia surmontada per una espadanya ab dos obertures pera les campanes. Dóna llum al interior del temple una finestra partida per barroera columneta.

La fundació d' aquesta esglesia se deu als comtes de Pallars, Ramón y Valencia, havent-se consagrat lo temple l' any 1069, per Guillém, bisbe d' Urgell.

Dits nobles elegiren aquí sa sepultura, segons se deduheix de la acta en la que constan les donacions fetes a la esmentada esglesia en 1100, per lo séu fill Pere, qui sembla va instituir-hi la vida canònica. Era la casa de Mur de canonges reglars de Sant Agustí, governada per un Prepòsit elegit primerament per lo Capítol de canonges, a meytat del segle XIV per lo Papa y donada en

comanda un segle més tart, que són les tres èpoques, díu En Villanueva, comuns a totes les abadíes y monestirs del Principat.

Del present, depenjava lo de Sant Miquel de Cellers o del Congost, de que hem parlat en l' article de Guardia. En aquesta vila, per concessió reyal en 1316, lo Paborde de la Colegiata de Mur, hi tenía Batlle. Exercí dit Paborde, jurisdicció sobre diferents pobles, constant en lo cens efectuat en 1359, los següents: Puigcercós, ab 12 fochs; Moror 13, Olzina, 4 y Mur 5, y 8 d' aquest derrer lloch, eran de Lluís de Mur.

Clixé del Autor

Mur. — Interior del castell

La esglesia de Mur no solament va ésser especialment atesa per los comtes pallaresos, sinó per los reys d' Aragó, comptant-se entre aquests, D. Pere lo Catòlich, qui en 1210 va posar-la baix la seva reyal protecció, confirmant una donació que li féu lo séu pare D. Anfòs, y tots los privilegis que a favor séu li havían otorgat los nomenats comtes.

Gregori IX, en 1236, segons escríu lo Sr. Cuenca, confirmà també lo privilegi que tenía la esglesia de Mur de estar immediatament subordinada a la Sèu apostòlica.

Conservà la esglesia de Mur la seva regularitat fins l' any 1592, essent compresa en lo decret general de regularisació del papa Climent VIII.

Com a Patronat laical, corresponía la presentació als duchs de Híjar y a la familia Oliver com barons de Mur.

La jurisdicció del Paborde, segons anotació del Sr. Cuenca, comprenía com a dependents de Mur: Santa María de Mur, matríu; Santa Llucia, priorat y parroquia dintre del terme de Mur, ahont radicava igualment la capella de

la Mare de Déu del Roser; la capella de Sant Jaume, en les cases de Miravet; capella de Santa Catarina, en les cases del Coscó; capella de Sant Miquel, en les cases de Vilamolat y la capella de Sant Gregori. Hi havía hagut també en lo meteix terme de Mur, la de la Mare de Déu del Remey, en les cases de les Esplugues; la capella de Sant Pere; capella de Sant Cristòfol; capella de Sant Miquel en la Quadra de Torre Gavosera; altra capella de Sant Miquel; una altra del meteix titular, en les cases de Collmorter; capella del Roser, en les cases de Puigmassana; capella de Sant Valentí y capella de Sant Fruytós.

A Meull hi tenía la parroquia de Santa María; capella de Sant Joan Evangelista, en les cases del Mas del Herèu; capella de Sant Joan, en les cases de Vilaplana y capella de Santa María del Remey, en les cases de Alberola.

A Guardia hi possehía la parroquia sots advocació de la Mare de Déu del Remey; parroquia de Sant Joan de Cellers; capelles de Sant Miquel del Congost; de Sant Sebastià; de la Mare de Déu del Roser; de la Concepció; de Sant Felíu; de Sant Miquel; de Santa Fè en les cases de Espona y la de Santa María.

A Puigcercós li corresponía la parroquial de Sant Martí y les capelles de Sant Macari y de Santa María del Puig.

A Moror, la parroquia de Santa María del Remey y les capelles de Sant Sebastià; Sant Miquel; Santa Eularia y la de Sant Martí.

A Estorn, la esglesia de Sant Salvador y les capelles de Sant Salvador en les cases de Vilamolera y la de Sant Prim.

A Alsina, la parroquial de Santa Creu y les capelles de la Mare de Déu del Roser y la de Sant Salvador, en lo lloch y terme de Veniure; les capelles de Sant Martí, Sant Jaume, en lo Mas del Plà y la de Sant Aliz, en terme de Alsina.

A Soliva (Aragó), la parroquial de Santa María y la capella de la Mare de Déu del Roser.

La jurisdicció del nostre Pabordat va extendre-s als térmens de Escomú y Mallabechs, que després passaren al arxipreste d' Ager.

Ademés de la jurisdicció civil que exercí en alguns pobles, com tením manifestat, la Pabordía de Mur venía a formar com una petita diòcessis ab jurisdicció propria, independent de tot altre Prelat fora del Paborde, en la colació de beneficis, disciplina de les esglesies, erecció de nous temples, Tribunal y curia eclesiàstica, conexent de les causes sense apelació al bisbe d' Urgell, etc. y demés actes de la jurisdicció ordinaria, segons fà notar l' autor de les memories referents a dita esglesia que nos dóna a conèxer lo Sr. Cuenca, en la obra al final esmentada.

No tenía facultat pera consagrar, per ésser aquesta atribució episcopal, mes, havía de comptar-se ab la autorisació del Paborde pera fer-ho, y d' axò ne tením un exemple en les consagracions d' altar efectuades en la parroquia de Guardia los anys 1395 y 1434.

La extensió territorial era petita, puix que apart de Soliva, que era dintre d'Aragó y Escumó o Escum y Mallabechs, al altre costat de Montsech, quedava reduhida a les esglesies y capelles abans nomenades, que hi havía a Moror, Estorn, Castellnòu, Puigcercós, Alsina, Altarriba, Guardia, Espona, Cellers, Priorat de Santa Llúcia, Sant Miquel del Congost, Veniure, Meúll y Sant Miquel de les Esplugues.

Lo Paborde convocava també sínodes, y en prova de la jurisdicció exempta de que disfrutava l' escriptor nomenat, copia del «Manual de Mur» que en lo sínode celebrat en 14 d' Abril de 1310, va decretar-se: que puix no eran de cap bisbat, a cap bisbe devían obehir sinó al Papa y que concorreguessen als concilis provincials si fossen cridats.

Aquesta jurisdicció, malgrat ésser discutida en diferentes ocasions per los bisbes d' Urgell, la conservà después de la secularisació, declarant-se en 19 de Novembre del any 1600 per la Rota Romana *cum ista præpositura sit extra limites Diocessis Urgellensis et Episcopo non subjecta.* En 1768, per altra decisió de la Rota, se declara pertànyer al Pabordat de Mur, la jurisdicció ordinaria, excepció de *ea quæ sunt ordinis episcopalis.* Actualment queda reduhida a simple parroquia rural.

Per més que en lo segle x ja se tenen noves del *castro Muro,* fóu en lo segle xi quan adquirí verdadera importancia aquest històrich lloch. Sembla que Arnàu Mir de Tost, senyor de Ager, lo tenía en fèu del comte de Pallars y que quan emmaridà lo comte Ramón ab la filla d' aquell, nomenada Valencia, li donà en esponsalici lo domini directe de dit castell. Les afrontacions que se li senyalan en altre document del meteix temps, són *ab oriente in termino de Limyana. De meridie in terminis de Ager. De occiduo iterum in Collo de Sarga, et inde transit ad terminum de Castelnovo, et vadit per terminum de Eroles. Et de cirtio etiam conjungit in terminum de Talarn.*

Arnàu Mir de Tost, en lo séu testament otorgat en 1071, lo dexà a sa filla, la esmentada Valencia y al séu net Arnàu.

En la donació feta a la esglesia de Mur en 1100, figuran altres senyors y en la segona meytat del segle xii Ecart de Mur, qual cognòm no s' estronca fins entrat lo segle xv, en que esdevé lo de Carroz de Arborea y més endevant la familia Maza de Lizana, dividint-se la baronía, cap allà l' any 1576, entre D. Pere Maza de Lizana Carroz y de Arborea, per quina línia anà a parar als duchs de Híjar; y per part de Isabel Maza de Lizana Carroz de Arborea, va correspondre a la familia Cassador, de Barcelona, passant després a la de Cellarés y Cassador y en definitiva a la de Oliver, que junt ab lo Duch de Híjar, com hem anotat al començament del present article, tenían lo senyoríu de Mur.

En los nomenaments de Batlles, los senyors Oliver usavan la següent fòrmula: *Nos N. N., senyor jurisdiccional y Baró del castell y Baronía de Mur y de la vila de Aymet, Carlanía de Guardia, dels llochs de Moror, Alsina y*

Puigcercós, y de la Carlanía de Limiana, ab los seus térmens de pertenencies de dita Baronía, etc.

Districte electoral de Tremp.

Bibliografía.— Francesch Carreras y Candi, *Excursió a Isona, Mur y Meyà,* en «Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya» a. VII (1897) p. 241 y 285. — «Historia de la Baronía y Pabordato de Mur», per Lluís de Cuenca y de Pessino. — J. Villanueva, en el «Viaje literario á las iglesias de España».—Agustí Coy, en «Sort y comarca Noguera Pallaresa.—Antoni Mir, en l' «Album de Lleyda y sa provincia.»

Orcàu

Lloch de la Conca de Tremp en les vessants de la esquerra del Noguera Pallaresa del que se troba prop de 6 kilòmetres allunyat. La seva situació es al pèu del turó coronat per les runes del castell de la baronía d' Orcàu, nom que per algún temps havía sigut coneguda aquesta banda de Conca. Dista uns 8 kilòmetres de Tremp, trobant-se abans d' arribar a aquella ciutat, la carretera, ab servey públich d' automòvils, que va a Artesa y Tàrrega, que es la estació de que se serveix en la vía del Nort. Lo camí que abans de construir-se la carretera, se seguía des de la Montanya y Pobla de Segur pera anar a la part baxa de la provincia y Barcelona, passa per lo *coll* d' Orcàu, que es un punt abaxat de la serra, entre la montanya de Sant Corneli y puig de Galliner, que separa la conca d' Orcàu de la de la Pobla, o sía de la de Dalt. A la banda d' aquesta, mirant a dita vila, hi han los pobles de Montesquíu, més proper al coll, y Puy del Anell, aquest en un turó quasi isolat en l' extrém nort del districte y en les metexes vessants de la esquerra del Noguera, a la envista d' Aramunt, Salars y Pobla de Segur. Més cap al Noguera, dominant les dues Conques, de *dalt* y de *baix,* s' avança l' agut puig de Galliner, en quin cim hi havía hagut lo Castell. Les poques cases que hi ha a sota, de cara a Tremp, res de particular oferexen. Besturç es ja en plena Conca, emprò en un dels extrems de la de *Dellà.* A mitjorn del poble hi han dos estanyols de unes 60 y 200 passes de circumferencia respectivament, qual àrea aumenta en temps de pluja.

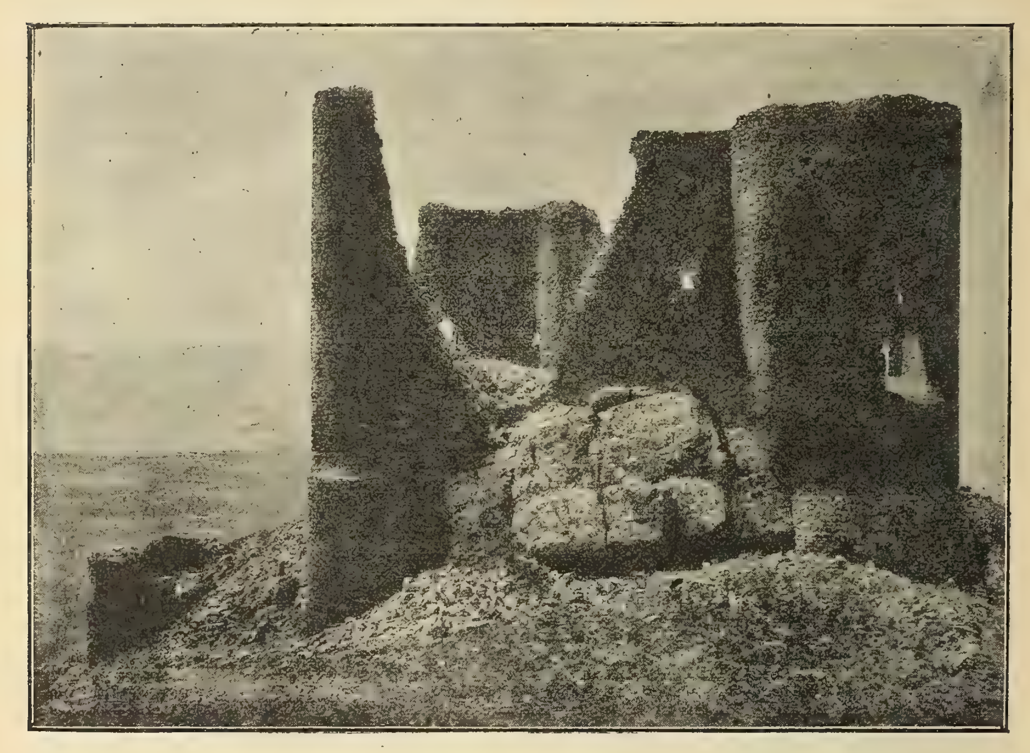

Afronta lo terme de Orcàu, per N., ab lo de Aramunt; té al E., Besturç, que es del séu municipi; al S., Figuerola y al O., Soterranya y Montesquíu, aquest de la seva jurisdicció.

Lo districte consta de 294 edificis ab 473 habitants de fet y 493 de dret, distribuits en la següent forma entre los seus agregats: Besturç, 76 edificis y 132 ànimes; caseríu de Les Eres de Sant Joan, a uns 500 metres d' Orcàu, ab 11 edificis; Galliner, 20 ab 29; Montesquíu, 56 ab 85; Orcàu, 108 ab 180; Puy del Anell, 17 ab 24 y altres 6 cases y alberchs escampats.

En lo cens de 1359, figuran en la Veguería de Pallars, *Orchau,* ab 17 ochs, y *Basturç,* ab 12, qui eran del noble Arnàu d' Orcàu; *Galliners,* ab 4;

Munt Squiu, ab 6, y *Puig del Anell,* ab 3, qui eran del bisbe d' Urgell. En la relació del any 1831, consta en lo Corregiment de Talarn, Orcàu, ab 80 ànimes y Basturç ab 122 y senyoríu del comte d' Aranda, a qui va anar a parar la baronía d' Orcàu; y Montesquíu, Puig del *Anyell* y Galliner, ab 40, qual senyoríu pertanyía al bisbe de la Sèu d' Urgell.

Clixé de J. Miret y Sans

Orcàu. — Lo castell

La parroquia d' Orcàu y Besturç són rurals de 1.ª en l' arxiprestat de Tremp. La de Montesquíu es d' entrada en l' arxiprestat de la Pobla y té com a tenencia la esglesia de Sant Miquel, que es del districte d' Aramunt. Bisbat de la Sèu d' Urgell. En lo castell d' Orcàu se venerà la Mare de Déu de la Pietat, de molta devoció en aquella rodalía.

Les produccions són les generals de la conca, consistents en grans, bon ví, oli, llegums y algunes pastures pera lo bestiar menut.

Entre los monts públichs enagenables per R. O. de 21 de Novembre de 1896, figuran lo Comunal de Orcàu, ab 280 hectàrees de cabuda total.

Un molí d' oli y altre de farina.

Escola municipal.

Les més antigues noves que los historiadors nos donan del castell d' Orcàu, se remontan al any 1045, senyalant-li com afrontacions los térmens de Abella y de Conques; Eramont y Pessonada y Roca Spana.

Lo primer personatge de qui tením memoria que porta lo nom de Orcàu, es Ramón Terball, del qui hem parlat al ocupar-nos de Figuerola. Des de allavors en endevant la familia y barons de Orcàu figuran entre les més nobles cases pallareses y tenían jurisdicció sobre diferents pobles de aquesta comarca. En lo cens efectuat l' any 1359, en la Veguería de Pallars venen englobats los següents, a nom de N' Arnàu de Orcàu:

Loch de Conchas	LVII	qui són del noble Narnàu Dorcàu e son per tot 153
Figuerola	XXXI	
Orchau	XVII	
Font Sagrada	VIII	
Benavent	VIIII	
Olient	II	
Torra Dolient	III	
Peralba	IIII	
Coll de Ven	II	
Arentis	XVIII	

Possehía ademés dit noble, Castell-Tallat ab 5 fochs; *Sotarrania,* ab 11; *Sent Lobí,* 3; *Sent Berthoméu,* 5; *loch Dortaneda,* 5 y *Dorba Savina,* 5 fochs igualment.

En 1462, segons anotació de mossèn Coy, ab motíu de la rebelió de Arnàu d' Orcàu, se fà donació a Joan d' Orcàu de tot lo domini directe y propietat de la baronía d' Orcàu y llochs que Arnàu tenía en dita baronía.

Lo rey D. Joan II en 1473 manà que tots los llochs y drets anexes a la baronía d' Orcàu, que havía sigut empenyorada, siguessen entregats a Miquel Llordà, essent restituits en 6 de Desembre del meteix any a Arnàu d' Orcàu y a sa muller Isabel.

Lo castell de Galliner era al cim del puig que s' axeca demunt d' aquell poblet, de qual construcció no-n queda rastre. Segons lo Dr. Balari, se fà esment del *castro* Galliners, en lo Pallars, en una donació otorgada l' any 1054, per lo comte Bernat y sa muller Adalgardis. Des de lo segle XII veyèm figurar la familia Galliner.

Lo castell de Besturç, ab los de Llimiana y Mur, va cedir-lo lo comte Ramón a Arnàu Mir de Tost al pendre per muller a la seva filla.

Districte electoral de Tremp.

Bibliografía. — Parla de la Baronía d' Orcàu, mossèn Agustí Coy en la seva obra «Sort y Comarca Noguera Pallaresa».

Ortoneda

Lloch a uns 1,030 metres d' altitut aproximada sobre lo nivell de la mar, situat en les vessants occidentals del Boumort, que abocan a la esquerra del Noguera Pallaresa y molt apartat d' aquest ríu dalt a la montanya. Dista uns 12 kilòmetres de camí de ferradura fins a la pobla de Segur, de quina comarca

forma part, y per carretera, des de dita vila, se comunica ab Tremp y Tàrrega, que es la població de ferrocarril de que se serveix en la vía del Nort.

Lo terme municipal afronta: per N., ab lo districte de Bahent y part de Cabó; al E., té la vall de Cabó, en la oposada vessant del Boumort, qui dóna al Segre y part ab Carrèu, que es d' Abella, que continúa per mitjorn, ahont hi té lo d' Aramunt; y al O., los de Claverol y Pobla de Segur.

Clixé del Autor

Ortoneda. — Campanar de la parroquia

Consta tot lo districte, de 256 edificis ab 482 habitants de fet y 496 de dret, distribuits en la següent forma entre los seus agregats: Herbasabina, 32 edificis y 64 ànimes; Masíes de Pessonada, 10 ab 16; Masos de La Coma, 10 ab 5; Masos de Segan, 10 ab 7; Ortoneda, 96 ab 258; Pessonada, 48 ab 107 respectivament y altres 50 cases y alberchs escampats, entre ells los de la partida de Llania. En lo cens de 1359, figuran en la Veguería de Pallars los llochs de *Passanade* y *Vilanova,* que eran de Ramón de Pallars, ab 11 fochs; Ortoneda y Herbasabina, ab 5 fochs cada un, corresponían a Arnàu de Orcàu.

En la relació del any 1831, aparexen en lo Corregiment de Talarn: Pessonada y mas de Vilanova ab 40 ànimes y senyoríu del marquès de Pallars; Ortoneda, ab 279, corresponía també al marquès de Pallars; y Herbasabina, ab 52, era del marquès de Pallars y vescomte de Vilamur.

Hi ha parroquia a Ortoneda y a Pessonada, que són de entrada, aquesta derrera ab tenencia a Herbasabina en l' arxiprestat de Pobla de Segur y diòcessis de la Sèu d' Urgell. Se celebra festa a Ortoneda lo día 15 d' Agost.

Lo temple parroquial de Ortoneda ofereix un interessant exemplar romànich en lo séu vuytavat campanar alçat demunt de la creuera.

Lo camí de la Pobla a Tahús, passa per Ortoneda, y lo de la Pobla a Organyà, per Pessonada y per sota de Herbasabina, quins llochs se troban, lo primer al pèu de la roca de igual nom, y lo segón, recolzat en la penya a mitjorn del terme de cara a la vall, qui comença a Carrèu y devalla vers Aramunt per lo ríu de Rams, tributari del Noguera Pallaresa.

S' hi cull grà, ví, oli, llegúms, verdures y pastures pera lo bestiar que s' hi cría. S' hi veuen algunes partides boscades, especialment a Llania.

Entre los monts públichs exceptuats de desamortisaciò que ha de compendre lo catàlech de la provincia, figuran en lo present districte, Espluganelles y Collades, de Pessonada, ab 478 hectàrees, y Carans, de Ortoneda, ab 135 hectàrees de cabuda total.

Entre los monts públichs declarats enagenables per R. O. de 21 de Novembre de 1896, vé continuada la Serra Solana, de Herbasabina, ab 81 hectàrees de cabuda total.

En lo cim de la serra de Boumort, ayguavès del Segre y Noguera Pallaresa, a uns 8 kilòmetres de Ortoneda y Herbasabina, l' Institut Geogràfich y Estadístich de Madrid establí una senyal geodèsica, a la qui dóna la altitut de 2,076'48 metres demunt lo nivell de la mar y lo sitúa: lat. 42° 14′ 5″,87 y longitut E. 5-16-14″,88.

Per camí de ferradura se comunica ab los pobles de la rodalía. Lo territori es molt montanyós y encinglerat en alguns punts.

Escoles municipals.

Una prempsa de oli.

Districte electoral de Sort.

Palàu de Noguera

Lloch de la Conca de Tremp, a la dreta y a poca distancia del Noguera Pallaresa. Se troba a 3 kilòmetres més avall de la capital del partit, per ahont se comunica cap a Artesa ab la estació de Tàrrega, en la vía del Nort, ab servey d' automòvils des de Tremp. Passa a la vora de la població y del séu agregat Puigcercós la carretera en construcció de Balaguer a Tremp. Afronta lo districte: per N., ab lo de Talarn; al E., té lo Noguera Pallaresa; al S. y al O., Guardia y Mur. Consta de 244 edificis ab 349 habitants de fet y 418 de dret, dels quals, 156 ab 223, corresponen a Palàu, y 44 ab 122, a Puigcercós, ademés d' altres 44 cases y alberchs escampats.

En lo cens de 1359, figuran en la Veguería de Pallars, Palàu, ab 27 fochs, qui era del Hospital de Sant Joan de Gerusalèm; y Puigcercós, ab 12, del Paborde de Mur.

En la relació del any 1831, aparexen en lo Corregiment de Talarn. Palàu,

ab 237 ànimes y senyoríu de la Comanda de Susterris de la ordre de Sant Joan de Gerusalèm; y Puigcercós, ab 134 habitants y senyoríu del duch de Híjar y N. Oliver. Hi ha parroquies en los dos pobles, qui tenen categoría de entrada en l' arxiprestat de Tremp y diòcessis de la Sèu d' Urgell.

Les produccions, com en tota la Conca, consistexen en ví, oli, grà, llegúms y verdures, y fruytes en los horts que rega per vía del Noguera. Té un molí fariner.

Escola municipal.

Se fà esment de *Palatium* en la acta de les donacions fetes a la esglesia de Mur per lo comte Pere de Pallars l' any 1100. Segons anota mossèn Coy, en 1180 Guillém de Torre y sa muller Estefania feren donació als Templers, del delme de la parroquia de Santa María.

L' infant Joan va vendre lo lloch de Palàu, a Berenguer d' Abella, en 1381. En 1471, lo rey Joan II tenía part de la jurisdicció. En 1547, los hòmens de Palàu pagavan anyalment 50 sous al rey per lo dret de quistia del que foren dispensats en 1562.

Díu D. Lluís de Cuenca que lo lloch y castell de Puigcercós foren venuts en 1200 per Ramón de Puigcercós a Ecart de Mur per prèu de 600 sous jaquesos. Devía sortir de dita familia, puix trobàm que en 1288 torna a adquirir-lo d' un tal Alamany, y en 1304 va ésser venut al Paborde de Mur.

En 1306, D. Ecart de Mur declarà lliures de host y cavalcada y demés servituts, als hòmens dels llochs de Moror, Alsina y Puigcercós.

Puigcercós, com lo séu nom indica, estava situat en un turó a la metexa mà dreta del esmentat ríu; emprò un xich apart cap a la banda de Mur. Per aquest costat, vers lo torrent, va esllaviçar-se bona part de dit turó arràn de les cases havent de ésser abandonat per los seus habitants, traslladant-se a baix al plà prop de la carretera de Balaguer, ahont se construiren les primeres cases ab los diners recullits a Barcelona en favor del poble, qui veya poch a poch obrir-se la terra als seus pèus.

Les primeres esquerdes que han donat lloch al desprendiment de terres en lo turó qui donà nom al poble de Puigcercós, se notaren l' any 1848 y se reproduhiren ab més intensitat dèu anys després.

Quan ningú se recordava d' aquell fenòmen observat feya ja 33 anys, los díes 2 y 3 de Maig de 1881, se produhí un enfonçament de molta consideració, repetint-se en los anys succesius nous moviments sense importancia.

Les grans esllaviçades esdevingudes los díes 19 de Juliol y 14 y 18 d' Agost de 1889 y lo fet de aparèxer vapors y ayre calent en les esquerdes que restaren obertes, espahordí de tal manera als pobres habitants de Puigcercós, que veyent amenaçades les primeres cases per lo costat de ponent, resolgueren abandonar-lo, y allavors se construí lo nou poble en lo punt abans indicat, comptant ab algunes quantitats que les corporacions y particulars aportaren, contribuint-hi especialment la ciutat de Barcelona.

Clixé de Lluis Marián Vidal

Puigcercós. — La esllaviçada famosa en lo turó hont s' assèu la població vella

Actualment se reparan en lo cim del cònich turó, les runes del vell poble ab la torre de la esglesia al cap demunt a punt d' ésser engullida per noves ensulciades.

Districte electoral de Tremp.

Bibliografía.—Francesch Carreras y Candi, *Excursió al Pallars Jussà o Inferior y a Gerri de la Sal,* publicat en «Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya» any VI (1896) p. 96.

Pobla de Segur

Vila cap de la comarca o conca del séu nom, en lo Pallars Jussà, situada en un replà qui domina bell horitzó en l' ayguabarreig del Flamicell ab lo Noguera Pallaresa, a la esquerra del primer y a la dreta del segón, al pèu de la montanya coneguda per Costa Pera (pedra) demunt de la qual s' axeca la estimbada roca de Sant Aventí. La altitut sobre lo nivell de la mar, que se li senyala en lo traçat del ferrocarril del Noguera Pallaresa, (en progecte) 509 metres. La població està entre 525 y 540 aproximadament. Passa per aquesta localitat la carretera de Balaguer a Tremp, Sort y frontera francesa. Aygues amunt del Noguera Pallaresa se troba Sort als 28 kilòmetres; y aygues avall del esmentat ríu Tremp, als 15 kilòmetres, per ahont se comunica ab Tàrrega, que es la estació de ferrocarril més propera en la vía del Nort, havent-hi servey públich d' automòvils entre aquesta derrera poblacíó y la nostra vila.

Ademés dels camins de ferradura que van als pobles de la rodalía, té lo de la montanya qui segueix Flamicell amunt fins a Senterada, ahont bifurca lo que puja a la Pobleta de Bellvehí y Vall de Capdella y lo que se dirigeix per Sarroca de Bellera a Perves, Viu y Pont de Suert, en lo Noguera Ribagorçana, qual recorregut se fà en 9 hores, des de ahont continúa per Vilaller y Port de Viella cap a la Vall d' Aràn, y una branca per lo Noguera de Tor y Vall de Bohí. Cap a aquesta vall, des de la Pobla y Sarroca, hi ha altre camí més directe, emprò de més mal passar per les Iglesies y Port d' Erta, envers Tahull o bé de les Iglesies y Manyanet per Llevata y Port de Ginebrell, que va a trobar l' anterior. Seguint aquest tragecte, des de la Pobla a Caldes de Bohí s' hi pot anar en una jornada, mentres que per Pont de Suert se necessita jornada y mitja. Pera comunicar-se la Pobla ab la ribera del Segre, hi ha camí directe a Organyà, que travessa la serra per Cairèu, anant a sortir a Montanicell, recorregut que se fà en 10 hores.

Lo terme de la Pobla té al N. lo de Erinyà, que es del districte de Serradell; Montsò y Gramuntell qui forman part del séu ajuntament; al E. Socís y Claverol, mitjansant lo ríu Noguera; al S. lo de Puymanyons, que afronta ab

lo de Sant Joan de Vinyafrescal, del séu meteix municipi, tocant-se aquest derrer ab lo de Salars y al O. altra vegada lo de Puymanyons y Toralla que correspón a Serradell.

Consta lo districte de 482 edificis ab 1,549 habitants de fet y 1,637 de dret, distribuits en la següent forma entre los agregats (289): Pobla de Segur, 378

Clixé de Lluis Marián Vidal

Pobla de Segur. — Vista general ab lo Flamicell al séu devant abans de construir-se lo nou pont de la carretera.

edificis y 1,357 ànimes; Montsò, 18 ab 47; Puymanyons, 10 ab 22; Sant Joan de Vinyafrescal, 34 ab 83, tenint ademés 2 edificis fora de la vila y 40 més de escampats (alberchs y bordes), pera los serveys agrícols, entre los quals hi ha lo caseríu de Gramuntill y masía de Queralt en les roques encinglerades de igual nom, que se continúan per la dreta del Noguera fins a Collegats.

En lo cens de 1359 figuran en la Veguería de Pallars *Pobla de Sagú*, ab 12 fochs y *Puig de Sagú,* ab 6 fochs, que eran del Vescomte de Vilamur.

En la relació del any 1831 aparexen en lo Corregiment de Talarn, Pobla Segur, ab 889 habitants y senyoríu del Marquès de Pallars y Vescomte de Vilamur; Puymanyons, pertanyía al Baró de Claret; y Montsó, Gramuntill y Sant

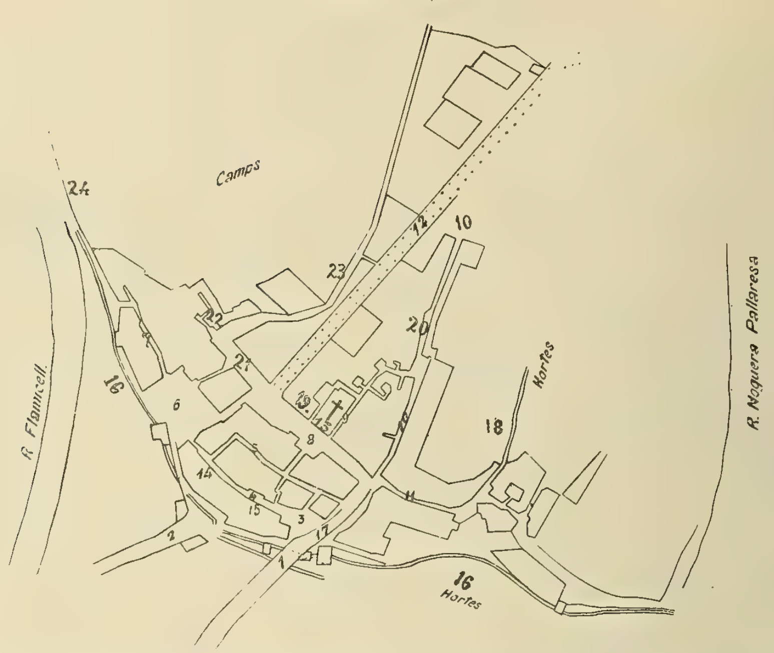
(289) Creyèm que peca de curta la població que li senyala lo cens en 1900, sobre tot per lo que a la localitat de la Pobla se refereix.

Joan de Vinyafrescal, corresponían al senyoríu del Marqués de Pallars.

La parroquia de la Pobla, sots la advocació de la Mare de Déu de Ribera, es de terme y cap d' arxiprestat, (290) en la diòcessis de la Sèu d' Urgell. Ce-

Plan y carrers de Pobla de Segur

Escala 1 : 2,000

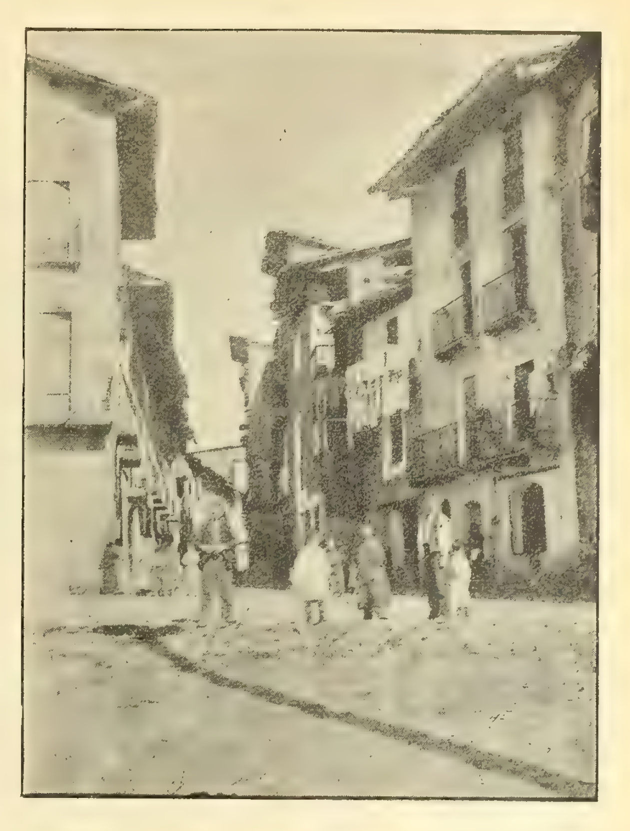
1 Travessía y pont nou de la carretera en lo Flamicell
2 Palanqueta (palanca vella sobre lo Flamicell)
3 Plaça de la Constitució
4 Carrer Major
5 » del Forn
6 Plaça de la Pedrera
7 Carrer de les Eres
8 Plaça de la Esglesia
9 Carrer derrera de la Esglesia
10 y 20 Carrer de Orán
11 Carrer del Arrabal
12 Carretera de Gerri
13 Esglesia parroquial
14 Casa de la Vila
15 Convent MM. de la Sagrada Familia
16 Cequia dels molins
17 Carrer de la Font y travessía de la carretera
18 Camí de la Ferratgeta
19 Corrèus y Telègrafs
21 Passeig del Vall
22 Carrer del Sach
23 Camí del Torricó

lebra la festa lo 18 de Juny. Se fà altra festa per Sant Miquel, lo día 29 de Setembre y per la Aparició de Sant Miquel, día 8 de Maig, té lloch un aplech en la ermita de dit Sant, situada a uns 3 kilòmetres, ahont hi havía lo primitíu poble, del qual més endevant parlarèm. Té altra capella a poch més de un kilòmetre, en lo camí de montanya, dedicada a Sant Fruytós. Durant la

(290) L' arxiprestat de la Pobla de Segur, comprèn les següents parroquies: Pobla de Segur. T.; Aramunt, E.; Barruera, R. 2.ª; Bastida de Bellera, E. ab tenencia a Santa Coloma de Erdo; Bohí, R. 1.ª, Cardet, R. 2.ª; Cérvoles, R. 2.ª; Claverol, E.; Durro, E.; Erill-la-Vall, R. 2.ª; Erinyà, E. ab tenencia a Serradell; Montsó, R. 2.ª; Montesquiu, E. ab tenencia a Sant Miquel; Ortoneda, E.; Pessonada, E. ab tenencia a Herba Sabina; Pont de Claverol, E.; Ribert, E.; Salars, A.; Sant Joan de Vinyafrescal, R. 2.ª; Sant Martí de Canals, R. 2.ª; Sarroca de Bellera, E.; Sarroqueta. R. 2.ª; Senterada, E. ab tenencia a Puigcerver; Tahull, E.; Toralla E. ab tenencia a Toralloa.

primera guerra civil foren enderrocades les ermites de Santa Magdalena, que era en la Costa del meteix nom, a la dreta del Flamicell, devant de la vila; y la de Sant Aventí, al cim de la roca, de la que hem fet esment en lo començament del present article.

Hi ha també parroquia a Montsó y Sant Joan de Vinyafrescal, qui tenen categoría rural 2.ª y havían format part del Abadiat de Gerri. La de Sant Joan té a curta distancia una capella dedicada a Santa Llúcia.

Clixé del Autor

Pobla de Segur. — Carrer Major

Lo poble de Montsó, es dalt a la serra, a espatlles de la Pobla, entre los dos ríus nomenats, donant aygues al Noguera Pallaresa, principalment per lo torrent de Vallcarca, qui comença a formarse dessota de les cases, en les cinglères de conglomerada roca, que se extenen de ríu a ríu y atenyen més gran relléu cap a les roques de Queralt y Collegats, entre les quals, venint del costat oriental de Montsó y de mitjorn de Peracals se escorre lo pregón torrent de Sant Pere. Aquest nom li pervé del antich monestir de Sant Pere de les Maleses, runes que poden encara apreciar-se en mitg d' aquell abrupte rocàm. Diu En Villanueva que aquesta casa va ésser fundada per Atili, Abat de Ovez (Roders) qui lo cedí al monestir de Gerri l' any 868, al qual devía quedar subgectat des de allavors.

Los historiadors anotan diferentes donacions fetes a dit monestir en los segles x y xi, entre elles, una dels comtes de Borrell y Ermengarda, cendintli l' any 892 lo lloch de Espluga de Bayarri; la donació del poble de Socís y castell de Claverol, la atribuexen al any 973; altra de més important des de lo castell de Odesa, a la Espluga de Censuy, se li restituí l' any 976; posan la consagració de la esglesia de les Maleses, en honor de Sant Pere, l' any 998 y finalment trobàm altra donació en 1094, deguda als comtes Artal y Ramón.

No se sab quan dexà de existir com a tal monestir, emprò la capella restà oberta fins als primers anys del segle xix, en que fóu abandonada y se tras-

lladà la imatge de Sant Pere a la parroquia de Montsó, ahont se guarda, emprò retirada del culte.

Lo rector de dita parroquia, de la qual depengué la ermita, anava a celebrar-hi lo dilluns de Pasqua de Resurrecció, assistint-hi lo poble, y no cobrava cap almoyna; y lo día primer d' Agost, festa de Sant Pere *ad vincula*, hi deya missa y cobrava del Abat de Gerri una pesseta y dinar (291).

Clixé del Autor

Pobla de Segur. — Detall de la població en la carretera de Gerri

Junt al camí qui devalla de Montsó a la Pobla, en la carena per ahont se desvía un corriol envers lo bosch de Queralt, se hi veuen les runes de un dòlmen anotat per lo Sr. Vidal en la «Memoria» en altre lloch continuada.

Puymanyons, està situat en un turó a la envista de la Pobla, enllà del Flamicell y dóna aygues al Noguera per lo torrent del séu nom, que arreplega la vessant de ponent de la Costa de Santa Magdalena, en quin punt, format per terrer argilós, se hi troba abundor de fòssils.

Després de Tremp, es la Pobla la vila més important del Pallars Subirà y Jussà y encara a aquella aventatja en algún ram industrial, malgrat no extendre les seves produccions fora de les comarques vehines. Axí meteix ha conseguit desenrotllar lo séu comerç, mercès a sa estratègica situació, essent lo punt de junció de la Montanya y la Conca. Aquesta circumstancia, com en totes les poblacions cap de comarca, se observa en lo nombre de establiments

---

(291) Axí consta en los llibres parroquials de Montsó ab referencia al any 1785, que hem consultat després d' haver escrit la Memoria que continuèm en la nota bibliogràfica.

de tota classe qui té oberts, los concorreguts mercats que s' hi celebran los dimecres y fira del 15 d' Abril.

La industria vé representada per dos molins de oli y molins fariners, fàbriques de xecolata, serradora y fàbrica de filats de llana, mogudes per força hydràulica. S' hi fan també ayguardents y altres licors, embutits, gaseoses, pastes pera sopa, elaboració de cera, etc., devent-se remarcar entre lo comerç, lo de la llana; y lo de la fusta, que se conduheix aprofitant la corrent del Noguera Pallaresa, per vía de rays. Axò constitueix una especialitat de la Pobla y del vehí, poble del Pont de Claverol, (al altre costat del Noguera), que són los únichs en tot lo Pallars, que s'hi dedican.

Clixé del Autor

Pobla de Segur. — Detall de la vila des dels Quatre Cantons abans de construir-se la travessía de la carretera

Los seus conrèus, són casi bé tots de regadíu, a qual obgecte se desvían del Flamicell quatre cequies. Per la esquerra, *la dels camps,* que té un recorregut de 5 a 6 klms., ateny un gran desnivell demunt de la vila, a la que proveheix d' aygua pera los serveys domèstichs; *la dels molins,* que ademés de regar una bona partida de horta, fà marxar los establiments industrials abans esmentats, puix passa al pèu de la població. Per la dreta del meteix ríu se pren la cequia que arriba fins al terme de Sant Joan; y quasi al finir lo séu curs lo Flamicell encara es sangrat per altra cequia que porta lo nom de Salars, a quin terme es conduhida.

Desprès de lo indicat, ja se comprèn que la campinya de la Pobla sía de

les que més renòm han obtingut en la alta provincia y particularment en terra pallaresa, essent abundosa la seva producció en fruytes, verdures, llegums, grà, oli, ví y algunes pastures pera lo bestiar menut; una partida boscada cap a Queralt y bosch de mata, especialment romaní y boix, per aquells roquerals y a Gelat.

Clixé del Autor

Pobla de Segur. — Pont penjant sobre lo Noguera Pallaresa

Entre los monts públichs exceptuats de desamortisació que ha de compendre lo catàlech de la provincia, figuran en aquest districte: Comunal, de Montsó, ab 370 hectàrees; Emprius, de Pobla de Segur y Montsó, ab 380 hectàrees; Gelat, ab 289; Sentís, ab 229 y Santa Magdalena, ab 186 hectàrees de cabuda total, que són de la Pobla.

Entre los monts públichs enagenables d' acort ab la R. O. de 21 de Novembre de 1896, aparexen lo Solà y Ubaga, de Puymanyons, ab 55 hectàrees; Vernedot, de la Pobla, ab 10, y Matacabrits, Plà de Sanahuja y Verneda, de Sant Joan, ab 5, 4 y 15 hectàrees de cabuda total respectivament.

Com a bellesa natural que pot visitar-se des de aquesta localitat, es digna de remarcar-se lo estret o pas de Collegats que-s troba a 6 kilòmetres carretera amunt de Gerri, y del qual nos hem ocupat en altre lloch (292). En lo punt més encongit nomenat «Forat dels Cornuts», hi havía lo *pont cabrer* que se suposa fóu construit per los monjos del convent de Sant Pere de les Maleses, pera comunicar-se ab la ribera oposada y partida de Bayarri. En lloch de se-

(292) Veja-s ps. 34 y 754.

guir per lo costat del ríu cap a Gerri, antigament s' havía de salvar aquell dificultós estret, fent llarga marrada per demunt de les penyes, mes en lo segle XVII sembla que la casa Berenguer de la Pobla va obtenir permís pera obrir un nou pas, qui fóu destruit al construir-se la moderna carretera per los anys de 1884.

Los qui utilisavan aquest camí, havían de satisfer un pagament per persona y animal, que se recaudava en la casa coneguda per la Barraca, ahont hi havía també hostal. Feta la carretera y declarat lliure lo pas de Collegats, aquest edifici quedà sense obgecte y enrunat, segons pot veure-s, als 2 kilòmetres pujant des de La Pobla. Los qui van per los altres tres camins que enforcan en dita vila o sían lo de Organyà, lo de Tremp y lo de la Montanya, com que abans de entrar-hi s' han de atravessar los dos rius ja esmentats, venen també subgectes al pagament de pontatge, exceptuant-se solsament alguns pobles vehins. Aquests ponts o palanques, són de fusta en lo Flamicell, y de metall, penjant, en lo Noguera Pallaresa. Les del primer, més properes a la vila, que servexen de trànsit en la carretera de Tremp, quedaràn dintre de poch temps substituides per un pont de trams metàlichs, a càrrech del Estat, en lo qual se començà a treballar l' any 1909 y s' hi continúa en lo de 1910, trobant-se mólt avençada la seva construcció y la de la travessía de dita carretera.

Encara que aquestes obres no respongan al progecte que se esperava veure realisat, contribuiràn en gran manera al embelliment de la present vila, que per altra part apareix més ben urbanisada, que no pas altres de més significació de Catalunya.

Hi ha estació telegràfica en edifici propri, construit per l' Ajuntament; aygua conduhida, ab cinch o sis fonts repartides entre la població, ademés del antich pou quina aygua extràu una bomba moguda per la cequia dels molins; té xarxa de clavegueres distribuida entre tots los carrers; maell o escorxador, safreigs públichs y la illuminació es elèctrica, produhint-se lo fluyt en la metexa localitat.

Es punt de guardia civil, comanada per un tinent quefe de línia; hi ha demarcada Notaría; escoles municipals de noys y de noyes y altres de particulars, dirigides per germans de la Doctrina Cristiana y monges de la Sagrada Familia y estudi de llatinitat, sucursal del seminari de la Sèu.

Notes històriques.—Ignoràm per quin fonament han atribuit alguns historiadors, la Celsa dels ilergetes, de que parla Ptoloméu, a la Pobla de Segur, ahont no s' han trobat fins ara documents que pugan justificar tal suposició. Han aparescut alguns enterraments prop de la població (293), que ab lo dòlmen de

(293) Quan va fer-se la explanació de la carretera, prop de la Borda del Ros, varen aparèxer unes sepultures formades per lloses, conservant un dels cadavres, al séu costat, un fragment de ferre rovellat, que ab prou feynes podía distingir-se hagués sigut arma en altre temps. No gayre lluny d' aquell se veyan restos carbonisats.

Montsó, provan haver-hi hagut antigament algún poblat per aquests voltants, mes d' axò no n' hi ha prou pera arribar a una afirmació tan categòrica.

La actual vila es relativament moderna com ho són tots los llochs qui se diuen *pobla,* que fan referencia a altres pobles, dels quals prenen lo nom, com passava aqui meteix, segons dihèm més endevant.

La tradició nos conta que en aquest punt hi havía solsament una casa dels nobles Llorenç y Torres, ab lo nom de *Mas de Segur,* tres quarts distant de Sant Miquel del Puy. Havent-se trobat una imatge de la Verge a la vora del Noguera, se li edificà capella sots advocació de la Mare de Dèu de Ribera, traslladant-se a poch a poch lo vell poble de Sant Miquel a baix al plà, fins a donar lloch a la nova Pobla.

Lo susdit temple era en la placeta que forma lo carrer del Arrabal, ahont hi va haver lo *fossar vell,* ab quin nom encara se coneix. En les parets y en l' interior de les cases edificades al séu costat, s' hi notan rastres de la antiga construcció. Serví de parroquia fins al derrer terç del segle XVIII en que se construí la que hi ha actualment, y en ella hi tenían sepultura des de temps immemorial, les families del baró de Claret, Ortéu, Serra, Berenguer, Jordana y la Comunitat.

En lo cens de Catalunya, ordenat per les Corts de Cervera del any 1359, com tenim anotat en lo començament del present article, trobàm existents los dos pobles.

Algún historiador diu que entre les donacions que en 1109 feren a la Colegiata de Tremp los comtes de Pallars Pere y Arnàu, fills de Ramón y Valencia, hi figura la esglesia de Sant Feliu, dels térmens de Segur y Toralla. No hem pogut esbrinar ahont podía ésser aquesta esglesia, mes hem de creure que lo terme de Segur a que-s refereix lo susdit document, no era lo de la Pobla ni del Mas de Segur, sinó de Sant Miquel o sía Puig de Segur, que precisament era situat devant per devant de Toralla, ab lo Flamicell de per mitg.

De aquest antich poble no-n queda més que munts de rocàm y les parets y absis de la esglesia, que té lo traçat romànich, emprò senzillíssim y sense cap detall apreciable. Un arch apuntat, denota alguna posterior reforma que degué sofrir aquell temple. Demunt de la senzilla porta de mitg punt y dessota de la espadanya qui coronava lo frontispici, la paret se veu buydada, formant una creu grega, com apareix en altres esglesies de semblant estil. Més avall hi ha la nova capella de Sant Miquel, ahont s' hi celebra l' aplech lo día 8 de Maig. Se beneheix lo terme, s' hi fan bones esmorzades y se obsequía ab un panet a cada hú dels concorrents.

La nova població anà adquirint cada día més relléu, puix axí ho vé a demostrar lo fet d' haver encunyat moneda, quals exemplars, ab altres del Pallars, nos donà a conèxer lo Sr. Pano, qui les descobrí en la colegiata de Graus. Són de llautó y encunyades per una sola cara, representant una planta ab tres flors y al entorn aquesta inscripció: ✠ *Pobla de Segur.* Hi ha prova-

bilitats de que correspongan al segle XVII per haver sigut móltes les localitats que n' encunyaren ab motíu de la guerra dels Segadors.

En los arxíus de la vila manca documentació, que ha desaparescut a causa de les guerres. Un document qui porta data del 29 de Janer del any 1772, nos ho confirma y nos demostra ademés la trista situació en que se trobavan los pobles del Principat sots la mà de ferre de Felip IV de Catalunya y V de Castella, després de vençuda Barcelona (294).

La antiga esglesia ja no bastava pera l' augment de població, de manera que en lo derrer terç del segle XVIII se-n construí una altra mólt més espayosa y en lloch més cèntrich. Lo séu traçat, ab corredors laterals, tribunes al séu demunt y cúpula en lo creuer, es lo que se usava en aquell temps y res de particular ofereix artísticament considerada. Emprò entre los altars, deu remarcar-se lo que fóu costejat per la familia de Orteu, que es un interessant exemplar de barroquisme ab la imatge de la Immaculada, portant lo Fillet als braços.

Aquest temple ha sofert mólt ab motíu de les passades lluytes civils, especialment en la derrera, que fóu cremat lo 18 de Març de 1873, enderrocant-se la volta del presbiteri, cúpula y chor, salvant-se no més que los sis altars laterals.

Los actes del culte se celebravan mentres estigué inutilisat, en la capella de la casa Bringué, actualment colegi de les monges.

D' allavors ençà s' ha anat restaurant la part d' obra y los altars; s' hi ha instalat una bona orga; s' han fet altres reparacions, emprò lo frontispici encara resta per fer.

Posseheix valiosos obgectes destinats al culte, entre ells una creu gòtica de plata sobredaurada.

Mossèn Coy nos dóna les següents notes històriques:

En 1309 Ramón de Montferrer va fer donació del fèu de la Pobla de Segur, y entre altres, del castell de Montsó, al séu germà Guillém.

En 1338 lo rey D. Pere manà al comte de Pallars que dongués potestat a Pere, vescomte de Vilamur, dels llochs y fortaleses de *Podio* (puig) *et de Popula vocata Segu et de Basturç*.

Se troba també que se manà als herèus de Pere, vescomte de Vilamur, que entreguessen a Ramón de Molina la potestat dels castells de Besturç y Pobla de Segur.

En 15 de Setembre de 1389, Huch de Anglesola, comte de Cardona, prestà al rey Joan I pleit y homenatge per lo fèu de la Pobla de Segur ab los seus térmens, de lo qual dit rey li donà la investidura.

---

(294) Es lo document de referencia, una relació jurada devant de notari, en la qual se fà constar les causes de la desaparició dels documents de la parroquia y los motíus d' haver sigut abandonada aquella esglesia per lo pàrroco y residents, havent sigut convertida en magatzèm de grans, pera satisfer les necessitats de la guerra,

Era fill de aquesta vila lo P. Joan Artal, de qui nos parla Torres Amat, indicant l' any del séu natalici en 1563, y la seva mort en 1643. Dexà inèdites les següents obres: *Comentaria in Apocalipsim, in Epistola Jacobi, in plures Psalmos, in aliquis divi Pauli epistolis.*

Ab la obertura de la carretera de Gerri en la derrera dècada del passat segle y primers anys del present, se han construit alguns edificis que han millorat considerablement lo bon aspecte de la població, y no duptàm experimentarà nou examplament, al donar-se començ a les obres de la carretera de Senterada cap a Sarroca y Pont de Suert, que hi ha esperança de veure-s prompte realisada. També sería de gran conveniencia la construcció de altra carretera per la esquerra del Noguera Pallaresa, fins a enforcar ab la que hi ha progectada de Tremp a Organyà o bé a Organyà directament; y mentres aquesta no sía feta, s' hauría de obrir un camí vehinal, que per coll d' Orcàu anés a trobar lo de Isona, posant axí en comunicació aquella bandada de conca ab la de la Pobla.

La conca de dalt o la de la Pobla, que ja hem constatat en altre lloch, es mólt més reduhida y més tancada que la de baix, emprò quedan ben determinades y separades les dugues, per diversos accidents orogràfichs, com ho provan les serres de Santa Engracia, Galliner, coll de Orcàu y montanya de Sant Corneli, desenrotllades per mitjorn en sentit transversal al ríu, qui al rómpreles, forma lo engorjat de Susterris, al endret de Talarn. Al Nort se descapdella entre Collegats y lo Congost de Erinyà en lo Flamicell, la serra de Montsó (1,490 metres aproximadament) y enllà d' aquest ríu, per demunt d' Erinyà y Serradell, la de Camporan (1,710 m., altitut aproximada) ayguavessant del Noguera Ribagorçana, vers ponent. A sol ixent, entre lo Noguera Pallaresa y Segre, s' allarga la serra de Boumort (2,076 m.), tenint en lo séu faldar lo poble de Ortoneda y en les estrebacions de la metexa fins al Noguera, Claverol, Sant Martí de Canals, Pessonada, Herbasabina y Carreu. Per mitjorn les serres primerament nomenades, de Sant Corneli, (1,353metres aproximadament sobre lo nivell de la mar) Coll d' Orcàu, Galliner, en quin costat se veuen Aramunt, Montesquíu y Puy del Anell, y atravessat lo ríu continúa la serra de Santa Engracia y munta per ponent cap a la de Lleràs, demunt de Ribert y Pleta Verda, ayguavés del Ribagorçana, anant a trobar per dalt de Toralla la ja esmentada de Camporan. Ademés dels pobles nomenats en aquesta secció, hi ha Torallola y Censuy y més cap al Noguera, a la dreta del ríu, Salars, Sant Joan de Vinyafrescal y Puymanyons. De manera que en dita comarca hi radican los districtes de Pobla de Segur, Claverol, Ortoneda, Aramunt, Salars y Serradell ab los seus respectíus agregats.

La Pobla pertoca al districte electoral de Tremp.

Bibliografía.—«Excursió a la Pobla de Segur y sa comarca», per Ceferí Rocafort, en lo «Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya» del any 1899.

Pont de Suert

Vila situada a uns 870 metres d' altitut aproximada demunt lo nivell de la mar; a la esquerra del Noguera Ribagorçana, en lo camí que de la Conca y d' Areny puja vers Caldes de Bohí o bé cap a Vilaller y Vall d' Aràn. La distancia de Tremp, es de uns 60 kilòmetres y 50 de la Pobla de Segur aproximadament, per quines poblacions se comunica ab la estació de Tàrrega, en la vía del Nort. Afronta lo terme: per N., ab la Quadra de Marquet; al E., ab lo de Gotarta; té al S., Ventolà, que es del séu districte; y al O., Cirès y Buyra al altre costat de ríu, que corresponen a la provincia de Osca. Consta de 146 edificis ab 469 ànimes y altres 12 cases y alberchs escampats, entre los quals hi ha lo caseríu de Ventolà. En conjunt, compta 511 habitants de fet y 481 de dret.

Clixé de Juli Soler

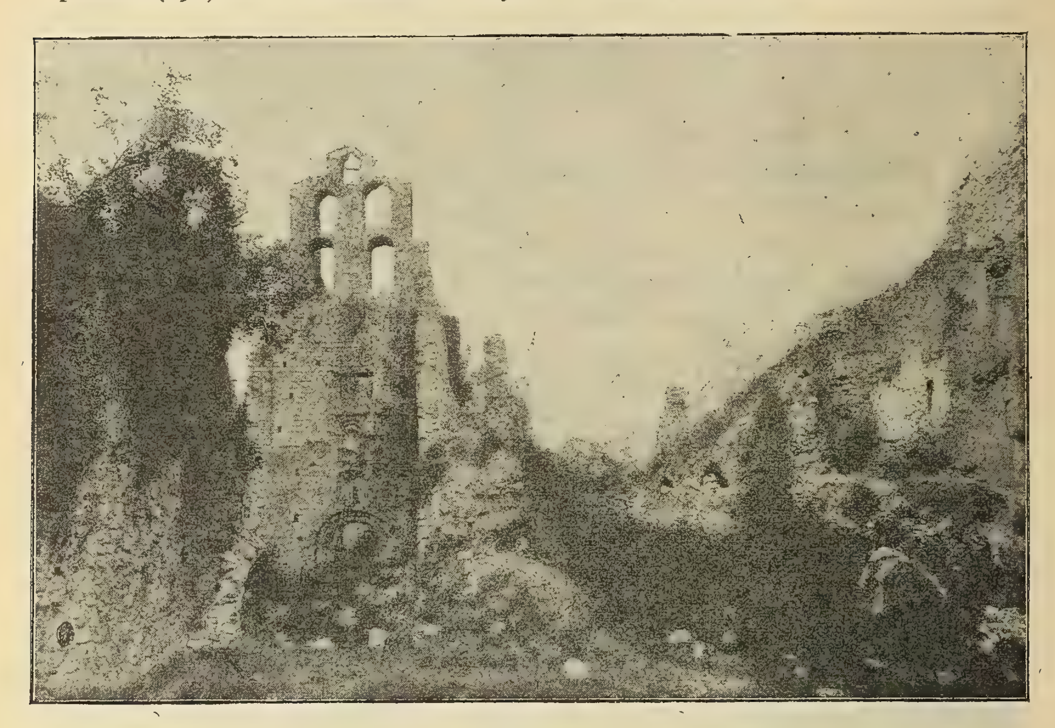
Pont de Suert. — Vista general de la població y ríu Noguera Ribagorçana

En la relació del any 1831, figuran los dos llochs en lo Corregiment de Tremp y senyoríu del Abat del proper monestir de Lavaix.

Aquesta vila es la més important de les Altes valls del Noguera Ribagorçana y se veu molt concorreguda mentres estàn oberts los banys de Caldes de Bohí. Té fondes ben arreglades y alguns establiments, com se tro-

ban en les viles, centre de comarques, devent-se fer particular esment de la fábrica de filats y texits de llana, qual producció se consúm en lo meteix país.

La parroquia del Pont, dedicada a la Assumpta, es d' ascens y cap d' arxiprestat (295) en la diòcessis de Lleyda. Celebra festa lo día 8 de Setembre.

Clixé de Lluis Marián Vidal

Pont de Suert. — Runes del convent de Lavaix

Es punt de Guardia civil. Hi ha demarcada una Notaría, y escoles municipals.

S' hi cull grà, llegums, trumfes, verdures, bones herbes pera lo bestiar de tota mena que s' hi cría.

En lo Noguera Ribagorçana hi té construit un pont metàlich penjant. Al costat del esmentat ríu s' hi veu una bona extesa de prats y horts.

Uns 4 kilòmetres més avall, per sa vorera esquerra, hi aboca lo torrent del Convent de Lavaix, trobant-se les runes de dit monestir, a la dreta d' aquell

(295) L' arxiprestat de Pont de Suert comprèn les següents parroquies: Pont de Suert, A'; Adons, R, 1.ª y filial d' Abella: Aguiró, R. 1.ª; Buyra, (en la provincia de Osca), R. 2.ª y filial de Torre de Buyra; Castellars, R. 2.ª y filials de Peranera, Masivert, Hostalet y Cases de Camp; Cirés, (de la provincia de Osca), R. 1.ª y filial de Gavarret; Erill-Castell; R. 1.ª y filials d' Esperan y Rahons; Gotarta, R. 2.ª y filial de Iguerri; Malpàs, R. 1.ª, Manyanet, R. 2.ª y filial de Mesull; Nahens, R. 1.ª y filial de Cadolla; Perves, E. y filial de Les Igleies; Pinyana, E. y filial de Corroncuy; Sas, E. y filial d' Erta; Sentís, R. 2.ª y filial de Benés y Viu, E. ab filial de Montiverri.

y esquerra del Noguera, passant per allí meteix, lo camí cap a Montiverri, Viu, Sarroca y Pobla de Segur, en qual recorregut se hi invertexen nou hores.

Los edificis que comprenía lo venerable monestir de Santa María de Lavaix, foren destruits després de la exclaustració del any 1835. Actualment sols pot apreciar-se la disposició de la esglesia, que formava una ampla y axecada nau, ab volta de mitg punt, dividida en quatre compartiments per vía de arcades que descansavan sobre revingudes columnes, ab axafat capitell, apoyades en los murs laterals.

Pont de Suert.—Capitells procedents del claustre del Monestir de Lavaix

Encara restan en pèu les de la esquerra y un fragment de volta tocant ab la del absis, qui era més baxa y apareix en part trencada. La planta era de creu llatina, ab absis al extrém de cada braç, que foren trocejats ab les restauracions dels derrers segles, puix varen ésser allargades les capelles y adornades ab motllures del més estremat barroquisme, quals mostres hem pogut observar diferentes vegades en les nostres excursions per aquelles terres. Cap detall artístich resta en la porta, puix han sigut arrencades les motllures y mólt lluny d' aquí nos han mostrat fragments esculptòrichs pertanyents a aquesta casa, arrencats sense escrúpols de cap mena. La paret del frontispici acaba ab una espadanya de tres ordres, o pisos, essent dobles los dos primers, y d' una sola obertura lo derrer, que ja està mitg cayguda.

A mitjorn del temple y derrera del absis, hi havían les dependencies y habitacions. Los claustres eran de mólt reduhides dimensions, atribuits per En Villanueva al segle XI, y que mólt bé podrían correspondre a època posterior alguns dels detalls a ells pertanyents (296).

Ademés de Santa María, tingué lo present monestir com a titulars, a Sant Pere y a Sant Llorenç. En la documentació lo trobàm escrit de diferentes maneres (297), emprò referint-se sempre al monestir de Lavaix, qui era en lo

(296) En una casa del Pont de Suert se guardan la major part dels capitells. Lo esmentat escriptor anota la següent inscripció que se llegía en un sepulcre del expressat departament. «In isto vaso requiescit Dnus. Poncius Deril, et Dna. Ermesen. uxor sua cum Petro ejusdem fratre... necne Marina... (Marina morí en 1173)... reeclae sanctæ Mariæ. Et propter hoc seniores ejusdem eclae consensere hoc opus facere: et alio die dedicationis faciant memoriam ejusdem».

comtat de Pallars, segons repetides vegades expressan les escriptures del séu desaparescut arxíu que han sigut publicades. Indican la seva situació, *in pago sovertense* (Suert) *qui est fundatus in insula qui vocant Lavagius.*

Diu en Villanueva que les primeres noves que de ell se tenen, corresponen al any 771 y que fóu de benedictins fins a mitjans del segle XI en que varen ésser sustituits per canonges aquisgranenses, mes la relaxació de la vida canonical motivà la reforma de la orde Cistercense, que va introduhir-se en aquesta casa l' any 1223.

Altre document ab referencia al any 808, de duptosa autenticitat, com lo que primerament s' esmenta, díu que Fridelo, comte y marquès, facultà al Abat Trasoalt pera que edifiqués la esglesia de Santa María de Lavaix, afegint-se després que lo comte Asnar confirmà los bens que possehía.

Los historiadors nos donan noves documentals de móltes altres donacions entre elles les que publicàm a continuació, per referir-se a llochs de la comarca.

Any 939: lo comte de Pallars, Unfrit, donà la vila de *Mancivert* al abat Atrohari.

Any 946: al meteix abat, Guillém, comte, y Ató, bisbe de Pallars, li cediren la esglesia de *Castrovivitano* (Viu) pera que hi instituís la regla de Sant Benet.

Any 958: Lo comte Ramón, al confirmar totes les possessions, hi afegeix *in pao esterritano ipsa penella gerundella et ipsum villare qui dicitur Salinas.*

Any 966: confirmació de tots los bens, feta per lo comte Arnàu.

Any 997: lo comte Guillém y sa muller Estefanía, li donaren *ipsa villa quæ dicitur Abella, quod est prope ipsum castellum de Atonze* (Adons) y en 1015 la villa de *Arabonse;* en 1016 la torre de *Buero* (Torre de Buyra?) y la vila de *Suverte* (Suert).

En 1090 lo comte Mir Ramón otorgà donació del castell de Aguilar *quod est situm in termino de Sass in comitatu Paliarensi.*

També li va ésser donada per un tal Rotllan la esglesia de Prullans *sub jussione ecclesiæ Castro Sancto.*

Finalment, trobàm que en 1265 D. Jaume I li cedeix certs drets y domini en uns mans, que eran a la Vall d' Aràn.

Malgrat la antigüetat del monestir qui nos ocupa, les construccions que se hi observavan corresponen a temps mólt posteriors. Hi ha qui atribueix la dedicació de la esglesia al any 1017.

Del present monestir depengueren los de Sant Joan de Viu, Sant Julià de Sentís y Sant Genís de Bellera.

---

(297) Lavagus; Lavavis; Lavadis; Lavadius; Lavagius; Lavags; Lavais y Lavaces, són altres tants noms ab que apareix designat.

En los derrers temps, segons anota lo Dr. Barraquer, nomenava lo rector de Malpàs, y cuydava del servey relligiós de Montiverri y la Torre de Buyra. En lo terme de Eurrens o Enreus y Trepadús, hi tenía també una esglesia y una bona extensió de terra.

Districte electoral de Sort.

Bibliografía.—«Viaje literario á las iglesias de España», per Jaume Villanueva.—«Las casas de religiosos en Cataluña», per Gayetà Barraquer.—«Sort y comarca Noguera Pallaresa», per Agustí Coy.—«Del Noguera Pallaresa al Noguera Ribagorçana», per Ceferí Rocafort.

Salars

Vila situada a uns dos kilòmetres del Noguera Pallaresa, en la ribera dreta y demunt d' un torrent, qui passa enfondit per la part de ponent. Dista 6 kilòmetres de la Pobla de Segur, a quina comarca pertany; y 9 de la capital del partit, en la carretera, ab servey d' automòvils, que la comunica ab Tàrrega, que es la estació de que se serveix en la vía del N. Afronta lo terme, per N. y O., ab los de Torallola, Ribert y Santa Engracia; té al E., lo de Sant Joan de Vinyafrescal, qui correspòn a la Pobla, y al S., lo de Talarn, vegent-se, al altre costat de Noguera, lo Puig de Galliner y Aramunt al pèu de la alta montanya de Sant Corneli.

Consta lo districte de 365 edificis ab 929 habitants de fet y 1,030 de dret, dels quals 312 ab 751 ànimes pertanyen a Salars y 46 ab 178 respectivament a Censuy, havent-hi altres 7 cases y alberchs escampats, entre ells les de Balust y lo conegut santuari de Sant Clem.

En la relació del any 1831, figuran en lo Corregiment de Talarn: Salars, ab senyoríu del marquès de Pallars, y Censuy, que corresponía a Senaller y marquès de Pallars.

La parroquia de Salars, es d' ascens en l' arxiprestat de Pobla de Segur y diòcessis de la Sèu d' Urgell; y Censuy es filial de Sant Adrià, en l' arxiprestat de Tolva y bisbat de Lleyda. A Salars se venera la Mare de Déu del Coll y la festa major se celebra lo día 5 d' Agost. Fora de la vila hi havía la esglesia de Sant Pere, d' istil romànich, de la qual sols resta l' absis y alguns capitells, havent-se utilisat part del material del antich temple en les obres del cementiri a ella adjunt. En la parroquia se conserva una hermosa creu gòtica de plata sobredaurada.

La vila era closa y conserva encara alguns dels portals que li donavan entrada, defensat per rodones torres, en una de les quals s' instalà la casa de la vila. Al pèu d' aquesta hi ha una font; y altra, que també es conduhida, en la part del Vall. Es una de les poblacions més típiques d' aquest país, que re-

cordan les viles florexens en la etat mitgeval, segons pot apreciar-se en la disposició dels seus carrers y plaça porticats y en los escuts que adornan moltes de les seves cases.

Té senyalada fira pera los díes 26 a 28 d' Octubre y 14 de Novembre, emprò la que més renòm li ha donat dintre y fora de Catalunya, es la que s' hi celebra des de lo primer al segón diumenge de quaresma.

Clixé del Autor

Salars. — Vista general

Una cequia desviada del Flamicell poch abans de juntar-se ab lo Noguera Pallaresa a la Pobla de Segur, recorre bona part del terme, convertint-lo en bonica y productiva horta, qui dóna excelents y abundoses fruytes y verdures; s' hi fà grà, ví, oli, llegums, etc. Té denunciada una prempsa d' oli y dos molins fariners.

Entre los monts públichs enagenables d' acort ab la R. O. de 21 de Novembre de 1896, aparexen en aquest districte: Garriga, de 168 hectàrees; Seix, de 316; Boixella, de 25; Feixans, de 134 y altra partida a Censuy de 37 hectàrees de cabuda total (298).

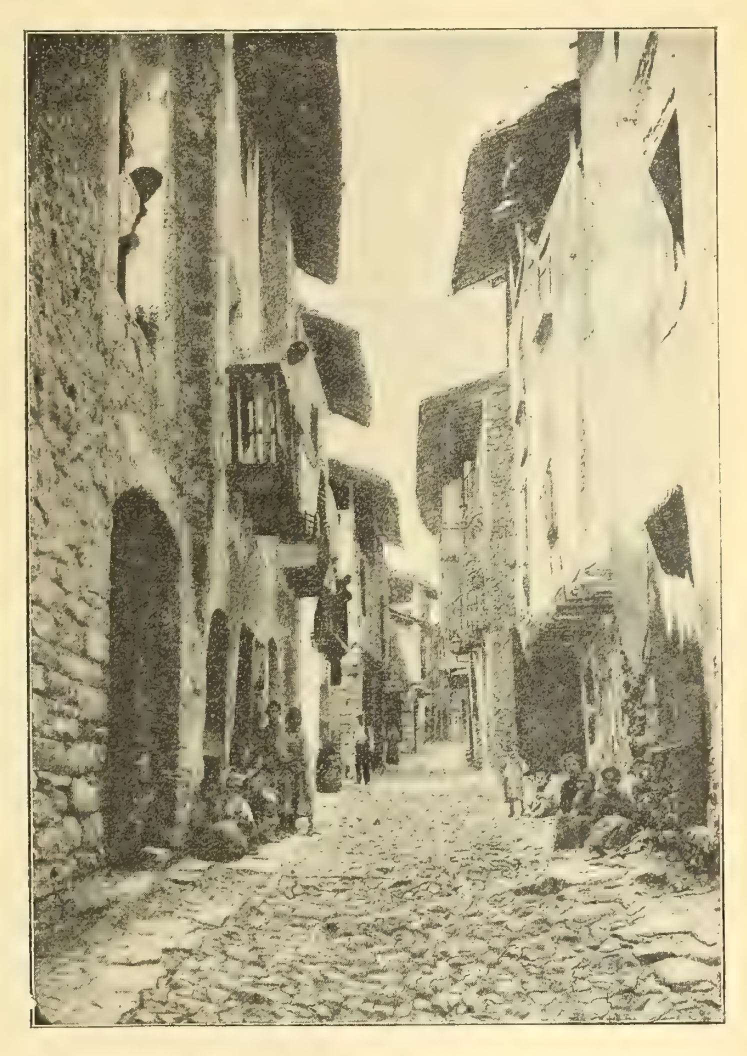
Escoles de noys y de noyes.

La més antiga nova que tením d' aquesta vila, es de les darreríes del segle X, en virtut d' un plet que los vehins de *Salasse* tingueren ab lo monestir de Sant Genís de Bellera.

---

(298) Lo diari de Lleyda «El País», del día 10 d' Abril de 1910, ocupant-se de la corrent emigratoria vers Amèrica, que se observa en lo baix Pallars y particularment de la Conca de Tremp, díu, referint-se a aquesta vila, que les cases se anavan tancant aquells díes y fins estavan a punt de marxar lo metge y lo jutge municipal. Malgrat la exageració ab que se comenta la despoblació d' aquestes comarques, semblants noves venen a indicar lo mal estar general que senten les metexes y que pot pendre alarmants proprocions si nó s' hi posa prompte remey.

En la meytat del segle XI apareix existent lo castell de Salars y fóu un dels sis que constan en la carta de esponsalici feta cap al any 1057 per lo comte Artal Mir de Pallars a la comtessa Llúcia, germana de Almodis, comtessa de Barcelona.

Clixé de Juli Soler

Salars. — Detall de un carrer

Referent a dit castell, mossèn Coy ne té coleccionades unes notes, de les que extrayèm les següents:

Sembla que va pertànyer a Arnàu Mir de Tost, qui va senyalar-lo en dot a la seva filla Valencia y en 1054 o 1055 lo cedí al comte Artal.

1056.—Concordia entre lo comte de Pallars Ramón y Arnàu Mir de Tost, prometent que si restitueix lo castell de Salars al comte Artal, donaría als seus sogres Arnàu y Arsendis y al séu fill Guillém, lo castell de Areny.

1247.—Venda de la vila y carlanía del castell per Arnàu Roger a Joan de Toralla, per preu de 12,000 sous. Ramón de Comenge otorgà carta de empenyament a Guillém d' Orcàu, de la batllía del lloch y castell de Aramunt y de la meytat del castell de Salars, per preu de 2,070 sous.

1254.—Guillém d' Orcàu y los vehins de Salars prestaren pleit y homenatge a D. Pere, vescomte de Vilamur, delegat per lo comte Roger y fill séu Arnàu.

1280.—Quedà lo castell en poder del rey, per estar lo comte compromès en la revolta dels nobles vençuts a Balaguer.

1297.—Consta aquesta vila en la donació que la comtessa Sibila féu al rey.

1380.—Lo rey D. Pere d' Aragó concedí autorisació pera celebrar una fira anyal.

1410.—En aquesta localitat va firmar lo comte de Pallars la carta trasmesa al Parlament, donant compte de les malifetes que la gent del bisbe cometeren en lo lloch de Eroles.

1467.—D. Joan II ordenà al Veguer de Pallars, entregar la vila de Salars.

1478.—Trobant-se a Salars lo derrer comte Huch de Pallars, firmà una treva per la guerra que sostenía.

1484.—Capitulà la població devant la intima del comte de Cardona, que feya la guerra al de Pallars, en nom del Rey.

En 1628 encara se troba memoria del castell de Salars.

Prova de la importancia que havía tingut la present vila, són les monedes que en ella s' hi encunyaren provablement en lo segle XVII, ab motíu de la guerra dels segadors, descobertes per lo Sr. Pano, com hem fet constar en altres llochs del Pallars. Se-n conexen cinch encunys, qui se diferencían mólt poca cosa uns dels altres.

Les seves dimensions varían entre 21 y 16 ms. La de tamany més gran, al centre de la moneda circuída per un cercle de perles trencat en lo séu extrém superior, hi ha la àguila de dos caps, qual cos es mólt petit. Del mitg del cos de la àguila ne surt una planta de tres flors y dugues fulles, ocupant, les primeres, la distancia de entre mitg dels cercles interiors y exteriors y de les flors n' arrenca la inscripció: *de la vila de Salars*. En altres exemplars aquesta inscripció va precedida de una creu o de dugues.

Districte electoral de Tremp.

Bibliografía.—Parlan de les monedes de Salars, Mariàn Pano en lo «Boletín de la Real Academia de la Historia» del any 1890 y lo Sr. Carreras y Candi en lo «Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya» del any 1896 (vol. VI, p. 173).

Sant Cerni

Lloch de la Conca de Tremp, situat en terrer que va decayent vers la esquerra del Noguera Pallaresa, al qui aboca lo ríu Gavet, que recorre des de llevant lo districte y porta lo nom d' aquest poble, que forma part del present municipi.

Dista uns 10 kilòmetres de Tremp, comunicant-se per camí ab la carretera que va a Artesa, ab servey públich d' automòvils, y la estació de Tàrrega, de la que se serveix en la vía del Nort.

Lo districte consta de 173 edificis ab 265 habitants de fet y 297 de dret, distribuits en la següent forma entre los seus agregats: Sant Cerni, 77 ànimes ab 143 edificis; Fontsagrada, 15 ab 35; Gavet, 36 ab 72; havent-hi altres 45 cases y alberchs escampats, entre ells lo caseríu de Terrassa.

En lo cens de 1359 figuran en la Veguería de Pallars, Sant Cerni, ab 8 fochs; Gavet, 6; Font-Sagrada, 8. En la relació del any 1831 aparexen en lo Corregiment de Talarn, Sant Cerni ab Llimiana y senyoríu del Marquès de Lió y M. de Pallars y lo de Gavet y Fontsagrada eran del comte d' Aranda.

La parroquia de Sant Cerni es d' entrada y la de Gavet rural 2.ª en l' arxiprestat de Tremp y diòcessis de la Sèu d' Urgell.

Los pobles de Gavet y Fontsagrada se troban a una y altra banda del ríu nomenat a curta distancia y un xich més allunyat lo de Terrassa. La poca aygua d' aquell ríu es aprofitada pera regar alguns horts. Té també terres de secà y s' hi cull grà, ví, oli, llegums y verdures.

Passa per aquest districte lo camí ral qui se dirigeix de Tremp a Llimiana.

En lo document del segle x transcrit en l' artícle de Isona, se parla del *flumine Gaveto.*

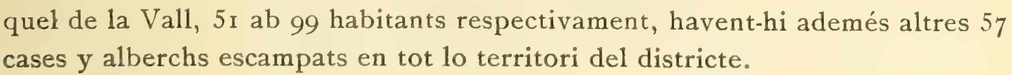
Escola municipal.

Districte electoral de Tremp.

Sant Miquel de la Vall

Lloch de la Conca de Tremp, en les vessants de la esquerra del Noguera Pallaresa, a uns 12 kilòmetres de la capital del partit, comunicant-se per la carretera que va a Artesa, en la que hi ha servey públich d' automòvils, ab la estació de ferrocarril de Tàrrega, que es la de que se serveix en la vía del Nort.

La població més important del districte es Aransís, que abans donava nom al municipi. Les afrontacions d' aquesta, són: per N., los térmens de Conques y Figuerola; al E. y S., Llimiana; y al O., Llimiana y lo de Gavet. Lo districte consta de 243 edificis ab 414 habitants de fet y 473 de dret, distribuits en la següent forma entre los seus agregats: Aransís, 87 ab 198 ànimes; Sant Cristòfol de la Vall, 26 ab 59; Sant Martí, 22 ab 46; Sant Miquel de la Vall, 51 ab 99 habitants respectivament, havent-hi ademés altres 57 cases y alberchs escampats en tot lo territori del districte.

En la relació del any 1831 venen continuats en lo Corregiment de Talarn, Aransís, ab 85 habitants y senyoríu del comte d' Aranda y Sant Miquel de la vall de Llimiana, ab 17 vehíns y senyoríu del Prior de Santa María de Meyà.

Les parroquies de Aransís y La Vall, de la que depenja Casa Roy, y la casa del Hostal Roy, ahont s' hi celebran dues fires, una de elles mólt important, de bestiar menut lo día 29 de Setembre, són de entrada en l' arxiprestat de Tremp y diòcessis de la Sèu d' Urgell.

Les produccions són les generals de la Conca y algunes pastures pera lo bestiar.

Té dues prempses d' oli y un molí de farina.

Escoles municipals de noys y de noyes.

Districte electoral de Tremp.

Sant Romà d' Abella

Lloch de la Conca de Tremp situat en lo terrer que decàu vers mitjorn; en la Conca de *Dellà,* o sía en les vessants de la esquerra del Noguera Pallaresa, emprò allunyat d' aquest ríu, al que aboca ses aygues, per lo riuet d' Abella que atravessa lo séu terme. Dista uns 18 kilòmetres de Tremp, y per la carretera d' Artesa, que pot conseguir des de Isona (a uns tres kilòmetres) se comunica ab Tàrrega, que es la estació de ferrocarril més propera en la vía del Nort. Afronta lo terme, per N., ab lo de Besturç; té al E., los d' Abella de la Conca y Isona; al S., los d' Isona y Conques y al O. los de Figuerola y Besturç. Consta de 115 edificis y 328 habitants; 28 y 44 respectivament en les Masíes de Sant Romà y altres 26 cases y alberchs escampats, sumant un total en lo districte, de 169 edificis ab 389 habitants de fet y 386 de dret.

En lo cens de 1359, figura, en la Veguería de Pallars, lo Castell de Sant Romà ab 12 fochs, que pertanyía a Berenguer d' Abella. En la relació del any 1831, Sant Romà vé continuat en lo Corregiment de Talarn, ab 320 ànimes y senyoríu de N. Subirà.

Formava part de la Baronía d' Abella y lo castell senyorial era bastit dominant la població.

La parroquia, dedicada a Sant Romà, es d' entrada en l' arxiprestat de Tremp y diòcessis de la Sèu d' Urgell.

Lo territori de la seva circumscripció té part de plà y de montanya y produheix grà, ví, oli, llegums, pastures pera lo bestiar menut, etc.

Hi ha una font conduhida al poble que utilisan pera los serveys domèstichs; un molí fariner; camins de ferradura pera comunicar-se ab les demés localitats de la rodalía, passant per lo séu terme lo camí que sortint de Isona va a Organyà.

Entre los monts públichs exceptuats de desamortisació que ha de compendre lo catàlech de la provincia, figura una partida de 453 hectàrees en aquest districte.

Escola municipal.

Districte electoral de Tremp.

Sant Salvador de Toló

Lloch a uns 815 metres d' altitut aproximada sobre lo nivell de la mar, en l' extrém SE. de la Conca de Tremp, en les vessants de la esquerra y mólt apartat del Noguera Pallaresa, al qui aboca per lo riuet de Sant Salvador, havent-se sortit ja de la seva jurisdicció. Hi passa la carretera ab servey d' automòvils de Tremp a Artesa, per la que se comunica ab Tàrrega, que es la estació més propera de la vía del Nort. Dista 20 kilòmetres de Tremp y 36 d' Artesa. Des de Sant Salvador, als 12 kilòmetres de continuats revols per les estribacions del Montsech, la nomenada carretera guanya la collada de Camiols pera devallar a la conca del Segre. Fora d' aquesta, hi ha un altre camí que es de ferradura y atravessa dita serra per lo Pas Nou, comunicant la conca de Tremp ab la de Meyà.

Lo terme afronta per N. ab los de Conques, Figuerola, Isona y Aransís, aquest del ajuntament de Sant Miquel de la Vall; al E. los de Isona ab Covet, y Benavent; al S. Vilanova y Santa María de Meyà, que se troban al altre costat de Montsech, en lo partit de Balaguer y al O. lo de Llimiana.

Lo districte consta de 244 edificis ab 590 habitants de fet y 606 de dret, distribuits en la següent forma, entre los seus agregats: Sant Salvador de Toló, 134 edificis y 315 habitants; Mas de Guillém, 10 ab 20; Matasolana, 20 ab 53; Perolet, 10 ab 26; Toló, 10 ab 32 y los restants, cases y alberchs, són escampats y altres caseríus com Castellnòu y Santuari de Bonrepòs, del qual especialment nos ocupàm més endevant.

En lo camí ja esmentat de la Conca a Vilanova de Meyà, hi ha lo conegut Hostal Roy, ahont té lloch una important fira lo día 29 de Setembre.

La parroquia de Sant Salvador de Toló es d' entrada, y s' hi fà festa lo día 6 d' Agost: de ella depenja Toló, que havía sigut antigament la parroquia. Té tenencia a Matasolana, en l' arxiprestat de Tremp y diòcessis de la Sèu d' Urgell.

En lo cens de 1359 figuran en la Veguería de Pallars, Sant Salvador de Toló, ab 16 fochs y Toló ab Montllor, ab 2, qui eran del vescomte de Vilamur. En la relació de 1831 vé continuat en lo Corregiment de Talarn, Sant Salvador de Toló, ab 624 habitants y senyoríu del comte de Pallars, vescomte de Vilamur.

En lo séu extens terme s' hi cull grà, ví, oli, llegums, verdura pera lo consúm, té alguna partida arbrada al costat de la montanya, y pastures pera lo bestiar.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació que ha de compendre lo catàlech de la provincia, hi ha en lo present municipi, lo Coscolló, ab 32 hectàrees; Costa de la Teulera, ab 7; Quadra de Bonrepòs y Ubaga de

Merea, quals aprofitaments pertanyen a D. Enrich Gironella, de 750 hectàrees y Garriga de Montsech, del Duch de Medinaceli ab aprofitament pera Sant Salvador de Toló, ab 678 hectàrees de cabuda total.

Entre los monts públichs enagenables, d' acort ab la R. O. de 21 de Novembre de 1896, hi ha les Costes del Molí ab 4 hectàrees.

Hi ha un molí fariner.

Es punt de guardia civil. Escoles de noys y de noyes.

Lo castell de Toló va ésser llegat per Arnàu Mir de Tost, a sa filla Valencia y al séu net Arnàu, en lo testament otorgat en 1071.

Lo santuari de la Mare de Déu de Bon Repòs va ésser per llarch temps Priorat del monestir de Bellpuig de les Avellanes, ab residencia de un o dos canonges encarregats des del segle XVII, de la administració dels Sagraments a la vehina parroquia de Santa Agna de Montodó. L'origen de dit ermitatge se fà recular al segle XI quan foren reconquerides aquestes terres de poder dels alarbs; mes en la actualitat ab prou feynes pot distingir-se cap detall en les seves construccions, que corresponga a aquella passada època (299). Se conserva empro la metexa imatge, de qual descobriment nos ne dóna compte lo P. Narcís Camós.

Diu aquest escriptor, que trobant-se de caça un príncep francès ab altres companys y perdut entre lo boscatge, no podent ensopegar lo camí, va ajaur-es pera reposar, quedant-se seguidament adormit. Al despertar, vegé ab sorpresa que dessota del cap hi tenía una imatge de la Mare de Déu, que per aquest motíu es coneguda ab lo sobrenòm de Bon Repòs, y se li dedicà una capella en aquell meteix lloch.

Decaygut lo poble de Montodó, al repoblar-lo lo senyor jurisdiccional D. Geroni Cornet, no pogué lograr que lo Priorat de Meyà, a qui havía pertenescut, cuydés de la administració dels Sagraments, y allavors acudí al monestir de les Avellanes pera que se encarreguessen los priors de Bon Repòs, com ho efectuaren des del any 1662. Aquest dret, que sense protesta de ningú havían exercit los canonges Premostratenses feya ja més de cent anys, lo pretenguè lo bisbe de la Sèu d'Urgell, Fr. Joseph Boltas, l'any 1786, ab ocasió de passar la visita pastoral. Mes hagué de desistir del séu propòsit devant dels rahonaments y la energía ab que D. Jaume Pasqual defensà los drets del expressat monestir, del qual fóu un dels més preclars canonges.

Després de les lleys desamortisadores, la proprietat de Bon Repòs ha passat a mans de particulars.

Districte electoral de Tremp.

Bibliografía.—«Lo priorat de Bon Repòs y les pretensions de la mitra d'Urgell l'any 1786,» per Francesch Carreras y Candi, en lo «Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya.» Any IX, nombres 52 y 53.

---

(299) En una de les parets hi ha encastada una de les làpides romanes publicada en lo article de Isona, procedent de Perolet.

Sapeyra

Lloch en les vessants del Noguera Ribagorçana, en una penya d' ahont li vé lo nom (la-pedra); dista uns 20 kilòmetres de Tremp, per ahont se comunica ab la estació de ferrocarril de Tàrrega en la vía del Nort. Afronta lo terme, per N., ab los de Torre de Tamurcia y Aulàs; té al E., lo de Castellet; al S., los de Esplugafreda y Espills y al O., lo de Orrit. Aquests tres derrers pertanyen al séu municipi.

Consta lo districte de 251 edificis ab 427 habitants de fet y 481 de dret, distribuits en la següent forma entre los seus agregats: Escarlà, 33 edificis y 43 ànimes; Espills, 45 ab 40; Esplugafreda, 13 ab 38; Orrit, 30 ab 22; Sapeyra, 81 ab 148 y Tercuy, 26 ab 37, havent-hi ademés 25 cases y alberchs escampats, entre ells lo caseríu Ribereta.

En lo cens del any 1359 vé continuat en la Veguería de Pallars, Espills, ab 9 fochs.

En la relació del any 1831, figuran en lo Corregiment de Talarn, Escarlà, ab 27 habitants y senyoríu de Torres y Santgenís; Espill, ab 58, era de N. Subirà; Esplugafreda, ab 19, de Pereç de Ager; Orrit, ab 29, de N. García; Sapeyra, ab 62 ànimes y senyoríu de N. Serra y finalment Tercuy, que corresponía al Paborde de Tercuy.

Hi ha parroquia a Sapeyra, que es d' entrada, ab filial de Aulàs; la de Orrit es rural 1.ª, ab filial de Esplugafreda; la d' Espills es d' entrada, ab filial d' Escarlà; totes elles en l' arxiprestat de Sopeyra; y Tercuy rural 2.ª en lo de Tolva. Pertanyen al bisbat de Lleyda.

Entre los monts públichs exceptuats de desamortisació qui han de compendre lo catàlech de la provincia constan, lo Bosch, de Espills, ab 1,218 hectàrees; Costa y Ubaga, de Orrit, ab 66 hectàrees y Bosch y Serra de les Escomes, de Sapeyra, ab 220 hectàrees de cabuda total.

Produheix grà, ví, oli, llegums y algunes pastures. Hi ha un molí d' oli y dos de farina.

Passa per aquest districte lo camí qui va de la Conca per Areny y se interna a Aragó o bé Noguera Ribagorçana amunt se dirigeix a Pont de Suert.

Se parla de *Horrid* en la acta de donació de la esglesia de Mur feta l' any 1100 per lo comte Pere.

Se nos assegura que la esglesia de Espills es del segle XI y reedificada en lo començament del XVIII. Per la nostra part no-ns ha sigut possible comprovar aquella afirmació.

Pera la fundació del monestir de Sant Pere de Tercuy, qual advocació encara porta la parroquia d' aquest poble, en un document se díu que los comtes Ramón y Valencia cediren, en 1061, una partida de terra herma en lo

Puig de Tercuy, als monjos Guillém y Pons ab condició de que hi edificassen una esglesia.

Sembla que en un principi tenía aquesta casa abat propri ab certa dependencia de Roda; més endevant va ésser governat per un Prepòsit o Paborde, nom que conservava lo rector de la parroquia. Consta aquella donació en la venda efectuada en 1241 a favor del monestir, d' uns alous de Vileta ab los seus térmens, qui confrontavan ab los castells de Eroles y Montllobar, Claramunt y Castisent y Espills.

Escola de abdós sexes.

Districte electoral de Tremp.

Sarroca de Bellera

Lloch situat en un serradet que s' avança a la esquerra del ríu qui porta lo séu nom o Bosía, demunt de espadada roca, ahont antigament s' axecava lo castell de la Baronía de Bellera, del qual sols restan algunes parets sense caràcter de cap mena. Altitut aproximada sobre lo nivell de la mar 1,015 metres. Dista prop de 20 kilòmetres, de camí de ferradura, ríu avall, per Senterada fins a la Pobla de Segur, per ahont se comunica ab Tremp y Tàrrega, que es la estació de ferrocarril de que se serveix en la vía del Nort. Lo meteix cami que puja de la Pobla y atravessa lo rieral per escayents ponts de pedra d' una sola arcada, se desvía per Perves, cap a Viu de Llevata y Pont de Suert, que es lo qui va a Caldes de Bohí, y per Vilaller y port de Viella a la Vall d' Aràn. Seguint ríu amunt, vers Les Iglesies y Manyanet per Llevata, o bé des de Les Iglesies per coll de Sas y Port d' Erta, pot anar-se més directament a la vall de Bohí entrant-hi per Tahull, mes aquests camins són mólt escabrosos y poch recomanables.

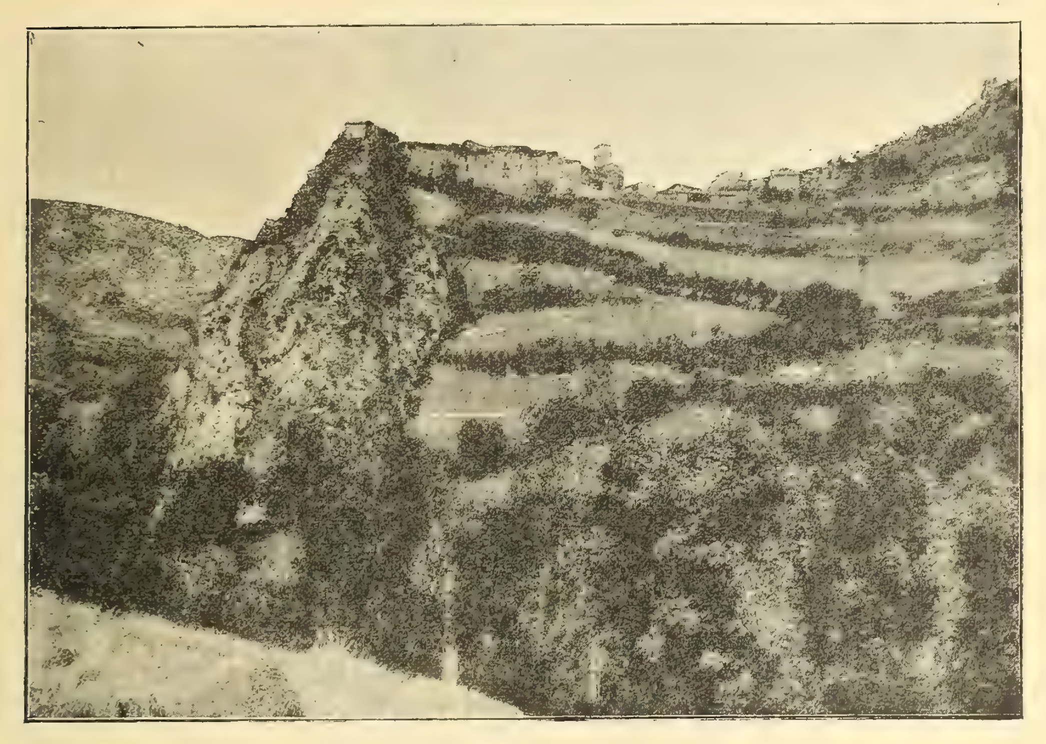
Lo terme té al N. lo de Les Iglesies y al E. los de Erdo y Bastida de Bellera, que són del séu municipi; al S. los de Pinyana y Corroncuy qui pertanyen al de Viu de Llevata; y al O. lo de Perves, qui es també del ajuntament de Viu, y altra vegada lo de Les Iglesies.

Lo districte consta de 190 edificis ab 466 habitants de fet y 483 de dret, distribuits en la següent forma entre los seus agregats: Bastida de Bellera, 22 edificis ab 50 ànimes; Xerallo, 11 ab 20; Les Iglesies, 41 ab 133; Sarroca de Bellera, 73 ab 163; Vilella, 10 ab 31, més 32 edificis escampats, entre ells los caseríus de Erdo y de Santa Coloma de Erdo, aquest, al pèu de la serra de igual nom, demunt de Sarroca.

En lo cens de 1359 aparexen en la Veguería de Pallars y eran de la casa de Bellera, los qui més endevant se expressan. En la relació del any 1831 figuran

en lo Corregiment de Talarn, Bastida de Bellera, ab 47 ànimes y senyoríu del marquès de la Manresana; Les Iglesies, ab 15, era del comte de Erill; Sarroca de Bellera y cases de Vilella, ab 180, pertanyía al bisbe de Lleyda.

Les parroquies de Sarroca y Bastida de Bellera, són d' entrada, aquesta derrera ab tenencia a Santa Coloma de Erdo en l' arxiprestat de Pobla de Segur y diòcessis de la Sêu d' Urgell. Les Iglesies, es filial de Perves en l' arxiprestat de Pont de Suert y bisbat de Lleyda.

Clixé de Juli Soler

Sarroca de Bellera. — Vista general

Se celebra festa a Sarroca lo derrer diumenge d' Agost. En la seva esglesia se venera la imatge de la Mare de Déu de Bellera, de talla romànica y se conserva un retaule gòtich.

Lo séu territori s' extén a una y altra banda de la vall, ab la ribera arbrada, herbeys y conrèus. Les produccions consistexen en grà, llegums, verdures, trumfes, etc., y recría de bestiar.

Té senyalat lo segón diumenge de Juny pera celebrar fira a Les Iglesies. Hi ha dos molins fariners.

Per camins de terradura se comunica ab los pobles de la rodalía.

Escola mnnicipal.

De la familia de Bellera ne trobàm noves des de lo segle XI endevant, intervenint en los fets més remarcables que esdevigueren en lo nostre país. Al

començar lo segle XIII possehía la vall d' Àssua. Ab motíu de les turbolencies dels nobles vençuts en lo setge de Balaguer, trobant-se entre ells Guillém de Bellera, hagué de posar en mans del rey los seus castells, que li fóren més endevant retornats, prometent al rey, valença en 28 de Maig de 1281, per los de Bellera, Antist, Santa Coloma, Oveix, Rialp, Biure, Ferrera, Arestuy y algún altre que possehía.

En lo cens de Catalunya del any 1359, figuran en la Veguería de Pallars, com a pertanyents a la casa de Bellera, los segïents:

Loch de Rialp	XXV
La Suy	XVIII
Loch de la Torra	XII
Sauri	XVII
Barnuy	VI
Loch del Torn	VIIII
Surp	XII
Vilamijanes	VII
Loch den Suy	VIIII
Arescuy	VII
Rocha Balera	VII
Vilela	V
Salmanuy	V
Santa Coloma de Belera	III
Loch Dalerent	III
Loch de la Bastida	III
Loch Darden	IIII
Tavill	I
Loch Dentist	III
Castell Asco	II
Loch Doueig	IIII
Loch de Daydiro	VII
Lestella	IIII

tots aquests són del noble en Johan de Belera, que són en suma 183

En 1435, com en altre lloch hem vist, va ésser venuda per préu de 10,000 florins, la vall d' Àssua y Baronía de Rialp al comte de Foix, qui fins l' any 1460 no pogué pendre-n possessió, sortint del domini dels Belleres.

Al ocupar-nos de Senterada, fem referencia al convent de Sant Genís, edificat a la esquerra del torrent del séu nom, que parteix los térmens de Larén, corresponent a aquell districte municipal, y lo de la Bastida de Bellera, que es a la dreta. A gratcient posàm la descripció d'aquest monestir en lo present districte, per trobar-se històricament més lligat ab Sarroca que no pas ab Senterada, al obgecte de que resulte més ordenat lo nostre treball.

Era de la orde de Sant Benet; y ademés de la advocació de Sant Genís, tenía per titulars a Sant Adrià y Sant Esteve.

Los documents examinats per lo P. Villanueva, lo situan *in comitatu Paliarensi, infra territorium castri Bellaria* y afegexen, *super alveo flumen Cello, que alio vocabulo nuncupatur Astranue,* indicació del tot conforme ab lo abans manifestat, puix que lo *Flumen Cello* no es altre que lo ríu *Flamicell*, d' ahont li ha vingut lo nom per unió de les dues paraules.

L' esmentat escriptor, fundant-se en los instruments anotats en un vell cartulari de Lavaix, que conceptuàm de duptosa autenticitat, fà recular la seva existencia als anys 807, 808 y 813, que se parla del abat *Vulgarano* del qual se-n troban també noves fins al any 840. L' any 893 apareix l' abat *Amanziolo;* en 929, *Oriolo* y en 994 *Oton* en una questió litigiosa ab los habitants de Salars (300).

Del any 1030 es una donació feta per los comtes de Pallars, Artal y Llúcia, cedint a aquest monestir una partida ab los seus edificis y demés, existent en territori de *Sasso* (Sas), y lloch antigament nomenat *Subiligas,* allavors conegut per Sant Tirs.

Des de les derreríes del segle XI figura ja com a priorat del de Santa María de Lavaix.

A ésser autèntich lo document que publicà En Villanueva ab data del any 792 o 796, apareix donat al monestir de Gerri, per Ramón, comte de Tolosa, Aneu, Pallars y Ribagorça, més no sabèm si en realitat va efectuar-se aquesta donació o com va sortir d' aquell monestir y entrar al de Lavaix, en lo cas d' haver tingut compliment.

En lo lloch que hem senyalat, se troba avuy una borda nomenada de Sant Genís, que se creu era lo meteix del enrunat monestir. Lo *pont del diable,* sobre lo torrent, lo posava en comunicació ab la Bastida de Bellera, en quina esglesia se conservan les imatges de Sant Pelegrí y del Sant Christ, procedents, segons se diu, de la capella de Sant Genís, pertanyent a la jurisdicció de Lavaix, que encara existía quan En Villanueva va escriure la seva obra al començar lo segle XIX.

Districte electoral de Sort.

Bibliografía.—Villanueva; «Viaje literario a las iglesias de España».—Ceferí Rocafort; «Del Noguera Pallaresa al Noguera Ribagorçana, Regió del Flamicell.»

Senterada

Lloch situat a 755 metres de altitut aproximada sobre lo nivell de la mar; en l' ayguabarreig del Bosia o ribera de Sarroca y lo que vé de la vall de Capdella y Pobleta de Bellvehí, qui pren lo nom de Flamicell. Seguint aygues avall d' aquest ríu, als 10 kilòmetres de camí de ferradura, se troba la Pobla

---

(300) Veja-s districtes de Salars y de Serradell.

de Segur, des de ahont, per carretera ab servey d' automòvils, se comunica ab Tremp (15 kilòmetres) y Tàrrega, que es la estació de ferrocarril més propera en la vía del Nort. Ademés dels dos rius nomenats, recorren lo territori del present municipi, lo torrent de Cadolla, qui aboca al primer y lo de Sant Genís, que des de lo terme de Larén se dirigeix al segón. Aquest nom li pervé del antich monestir de Sant Genís, que era allí a la vora, conservant-se encara un pont que hi conduhía des de La Bastida, conegut actualment per *pont del diable*, a causa de la seva atrevida construcció en lo punt que dit torrent devalla a gran fondaria. Lo terme del municipi afronta per N. ab los dels districtes de Viu, Sarroca de Bellera y Benés; té al E. lo de la Pobleta de Bellvehí y Montcortés; al S. lo de Serradell y al O. lo de Viu de Llevata.

Clixé de Lluís Marián Vidal

Senterada. — Vista general

Consta tot lo districte de 265 edificis ab 466 habitants de fet y 480 de dret, distribuits en la següent forma entre los seus agregats: Cadolla, 13 edificis y 25 habitants; Cèrvoles, 39 ab 66; Larén, 33 ab 62; Lluçà, 10 ab 19; Nahens, 30 ab 39; Puigcerver, 10 ab 26; Reguart, 19 ab 39; Senterada, 54 ab 126 respectivament, havent-hi ademés 57 cases y alberchs escampats, entre los quals s' hi comptan lo caseríu de Burguet.

Puigcerver, Lluçà y Reguart, se troban aygues avall, a la esquerra del

Flamicell, mirant a la ribera; Cèrvoles, a la dreta, en punt enlayrat; Nahens y Cadolla a la dreta de la ribera de Sarroca; y Larén per demunt de Senterada, a més de dues hores, en lloch apartat, vessant aygues a la esquerra del Flamicell sobre de Senterada, per l' esmentat torrent de Sant Genís.

Del lloch de Larén, pertanyent a Joan de Bellera, ne parla lo cens del any 1359, senyalant-li 3 fochs, y *Rigart* ab 5, del comte de Pallars.

En la relació del any 1831, venen continuats en lo Corregiment de Talarn; Cadolla y Quadra de Miravert, ab 63 habitants; Cèrvoles y Cases de Burguet, ab 50, essent lo senyoríu de abdós del comte de Erill; Larén o Llarent de Bastida de Bellera, 25 y jurisdicció del marquès de la Manresana; Nahens, ab 86 ànimes, del comte de Erill y del marquès de la Manresana; Puigcerver y Lluçà, ab 25, del marquès de Pallars; Reguart, ab 20, de N. Berenguer y Senterada, del marquès de la Manresana.

La parroquia de Cèrvoles, dedicada a Sant Aventí, es rural 2.ª, la de Senterada, sots advocació de la Mare de Déu de Gracia, es de entrada ab tenencia a Puigcerver, en l' arxiprestat de la Pobla de Segur y diòcessis de la Sèu d' Urgell. Celebra la festa lo 15 d' Agost. La de Nahens, rural 1.ª ab filial de Cadolla, es del arxiprestat de Pont de Suert en lo bisbat de Lleyda. Hi han ademés les ermites de Sant Víctor, Santa Bàrbara y Sant Roch.

Pujant de la Conca, un pich atravessat lo Congost d' Erinyà, es aquest lo primer districte que se troba de la çona montanyenca; s' acaba aquí la regió del cep y del oliver y se entra seguit a la dels prats. Produheix grà, llegums, verdures y pastures pera lo bestiar que s' hi cría.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació que ha de compendre lo catàlech de la provincia, constan en aquest districte, lo Cap del Terme, de Puigcerver, ab 185 hectàrees; Molines, Moror y Ubagues de St. Joan, de Reguart, ab 437; y la Montanya de Cèrvoles y Burguet, ab 792 hectàrees de cabuda total.

Entre los monts públichs enagenables d' acort ab la R. O. de 21 de Novembre de 1896, hi ha la Serra, de Senterada, ab 48 hectàrees y lo Tosal, de Larén, ab 50.

Com industria, deu contar-se una fàbrica de filats y texits de llana, del pais, dos molins de farina y s' explotan unes guixeres en lo séu terme.

Hi ha escoles de noys y de noyes.

Atravessan aquest territori los camins que des de la Pobla de Segur se dirigexen per Senterada y Sarroca de Bellera (carretera en progecte) a Pont de Suert; lo de Vall de Bohí y ribera de Vilaller y lo que seguint lo Flamicell porta a la Pobleta de Bellvehí y vall de Capdella.

Lo nom de Senterada sembla pervenir de Santa Grata, segons se deduheix del document més antich que conexèm, en que se parla d' aquest lloch. En la acta de consagració de la catedral de la Sèu d' Urgell del any 819 *locum Sanctæ Mariæ que dicunt Sanctæ Gratæ.*

Des de los primers anys de la reconquesta existí aquí un monestir, que a no ésser duptosos los documents en que s' apoyan l' autor de la Marca Hispànica y En Villanueva, l' any 823 va ésser restaurat per lo bisbe d' Urgell, Posedoni, qui logrà de Ludovich lo Piadós, la confirmació de les possessions, de la cellula de Sant Fruytós y de la vila de Serra, ab la facultat de elegir los seus abats.

Al any 844 fan correspondre axís meteix altre diploma de Carles lo Calvo, confirmant expressament y concedint al monestir y al séu abat Agila, tot lo que havía concedit lo séu pare, Ludovich.

L' any 847 se tornan a trobar noves de dit abat, qui firmà la acta de fundació del monestir de Sant Julià de Sentís. Fedachus era abat l' any 993; Atala, en 1013. Lo bisbe de la Sèu, Guillém Guifret, l' any 1042, restaurà y dedicà novament aquest monestir, que-s creu era de la orde de Sant Benet.

Los documents a que nos referím ne donan compte en la següent forma: *monasterium quod dicitur Sancta Grata, quod est situm super fluvium Bosegia, dicatum in honore Sanctæ Dei Genitricis Mariæ semper Virginis* etc. indican la seva situació: *in Tramasaguas in comitatu Paliarense in vocabulum Santa Grata.*

A la esquerra del torrent de Sant Genís, devallant des de Larén cap a La Bastida, hi va haver lo monestir de Sant Genís, esmentat primerament, del qual hem parlat en lo districte de Sarroca de Bellera, ab la que està més relacionat.

Districte electoral de Sort.

Serradell

Lloch situat dessota d' una cinglera, en punt enlayrat, a la esquerra del torrent que desaygua més avall d' Erinyà, a la esquerra del Flamicell. Passant per dit poble dista uns 8 kilòmetres de la Pobla de Segur, des de ahont, per carretera, ab servey d' automòvils, se comunica ab Tremp (15 kilòmetres més) y Tàrrega, que es la estació de ferrocarril de que se serveix en la vía del N. Lo terme afronta al N. ab lo de Pinyana, que es al altre costat de Serra de Camporàn, en lo districte de Viu de Llevata; té al E. y S. los d' Erinyà y Toralla respectivament, que forman part del séu municipi, y al O. lo de Espluga de Serra, poble que se troba ja en les vessants del Noguera Ribagorçana.

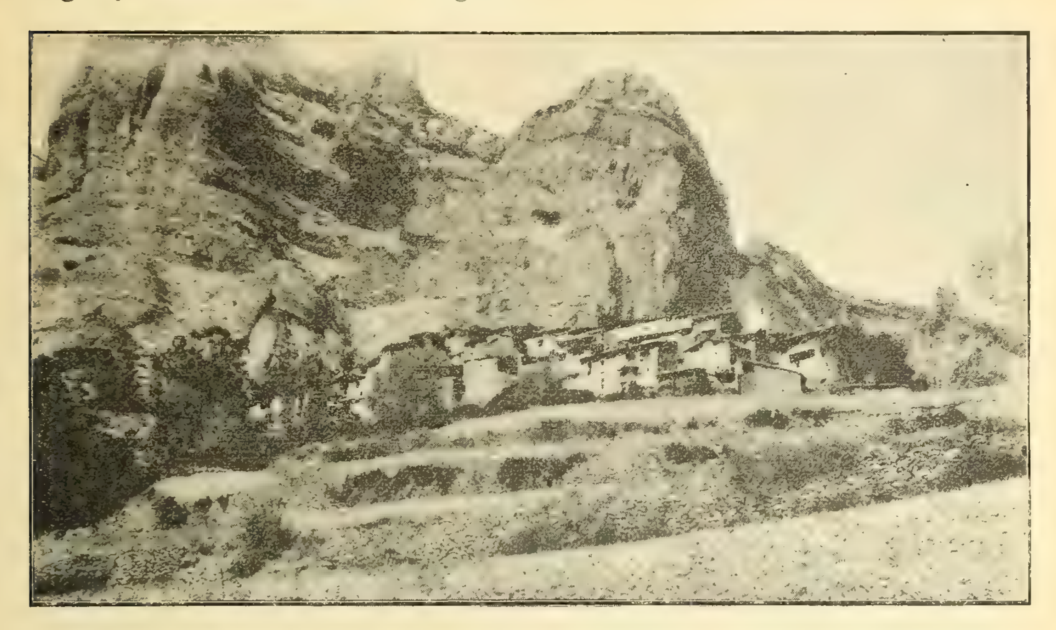

Consta lo districte de 429 edificis ab 659 habitants de fet y 658 de dret, distribuits de la següent manera entre los seus agregats: Erinyà, 68 edificis y 209 habitants; Ribert, 65 ab 192; Serradell, 67 ab 130; Toralla, 28 ab 71; Torallola, 19 ab 57 y los demés, cases y alberchs escampats.

En lo cens de 1359 figuran en la Veguería de Pallars, *Arinyà* ab 6 fochs; *Torrayla*, ab 8; *Torrelló*, ab 4, qui eran del comte de Pallars.

En la relació del any 1831, venen continuats en lo Corregiment de Tremp, Erinyà, ab 271 habitants y senyoríu de M. de Sentmanat y Clariana; Ribert, ab 194, del marquès de Gironella; Serradell, ab 198, era de N. Ortéu; Toralla, ab 73, del comte de Munter, y Torallola, ab 51, de N. Ortéu.

Hi ha parroquia a Erinyà, ab tenencia a Serradell; Ribert y Toralla, de la que depenja Torallola. Totes són d' entrada en l' arxiprestat de Pobla de Segur y diòcessis de la Sèu d' Urgell.

Clixé del Autor
Serradell. — Vista general de la població y cingles que la dominan

Serradell, té una ermita dedicada a Sant Aleix, envers la serra de Camporan; Erinyà, la capella de Santa María al altre costat de torrent, y Toralla, altra ermita dalt d' un tossal, erigida a Sant Salvador, que es visitada lo día 6 d' Agost.

Se troban a la esquerra del torrent, qui devalla de més amunt de Serradell, dit poble y més avall, lo de Erinyà, prop d' ahont fineix lo séu curs, passant a la envista d' aquest derrer, lo camí de la Pobla a la Montanya, per la vora del Flamicell. Fora de camí, se veu dit ríu atravessat per lo pontet d' Erinyà, axís que aquell surt del Congost, en altre lloch esmentat.

Toralla, es derrera del coll a la dreta de la vallada qui forma lo torrent de Erinyà, abans nomenat, èmprò les cases miran al costat de mitjorn, dessota de encinglerada penya, coronada per un vell torrelló.

L' any 994 hi va haver un plet entre los hòmens de Salasse y lo monestir de Sant Genís de Bellera, fallat a favor d' aquest, sobre uns alous *in apenditio de Castro Toralia, et in apenditio de Reverte, et in apenditio de Salasse in loco que decitur Cencui et in rio de Reverte.*

Los castells de Toralla y Rivert ab altres quatre del Pallars, constan en la carta esponsalici feta per Artal Mir, comte de Pallars, a sa muller Llúcia, germana de Almodis, comtessa de Barcelona, a mitjans del segle XI.

Porta lo nom d' aquest lloch, una antiga familia catalana, de la qual nos hem ocupat en altra ocasió.

Bernat de Toralla, cedí al comte de Foix la Vall-Ferrera, pera disfrutar proindivís la possessió y los rèdits. Segons anota Doat, Bernat de Toralla obligà als vehins de Elins? a que li prestessen homenatge; y vistes les reclamacions del bisbe d' Urgell, declarà en 1269, que havent obrat injustament, li reconexía lo dret que en dita vila pogués tenir.

Clixé del Autor

Toralla. — La població ab lo cim hont s' alça lo castell

Ab motíu de la sublevació de la noblesa catalana, qui acabà ab lo setge de Balaguer, Pere II, en les derreríes de Febrer del any 1281, concedí a Bernat de Toralla, per virtut de gracia especial, los castells y viles de Sant Genez, Mur, Hayret, Picadenuris, Areu, Besan, lo qui tenía de la Vall-Ferrera y a Vilamitjana y los castells de Torroella, Mura, Olps, Mancuy y Capdella.

Ribert tira més a ponent en l' extrém del torrent, al que aboca la cabdalosa y tan renombrada font, que brolla de dintre d' una llarga cova, tocant les cases, aygua que es aprofitada pera regar una partida de hortets. Al séu demunt hi ha la ermita de la Mare de Déu del Castell.

A ponent de Ribert s' axeca la serra de Lleràs, que ab la de Pleta Verda parteix aygues entre lo Noguera Pallaresa y Ribagorçana.

Domina en la part alta d' aquest districte la roca conglomerada, y no es extrany que s' hi troben tantes coves com poden admirar-s' hi, adornades de

belles estalactites. Són mólt conegudes entre los comarcans, les de Toralla, Serradell y Erinyà, mes no han sigut encara explorades. A poca distancia de Serradell hi ha lo *Forat negre*, la de *la Bou* coberta per estalactites de immaculada blancor. Dessobre de les cases, al pèu del cingle obre sa boca lo misteriós *Forat de Barbuxell*, de gran fondaria. La qui més crida la atenció, es la que hi ha a 5 minuts del poble, nomenada *cova de Sorta*, dividida en quatre compartiments en forma de pisos. Ha sigut utilisada com a defensa, puix conserva encara una torre a la esquerra de la entrada, relacionada per la tradició ab lo castell que s' alçava en un repèu de la penya, demunt de les cases. Al interior d' aquesta cova hi ha un forat avuy quasi obstruit, que va a sortir dalt del tossal.

Es provable que aquestes cavernes hajan sigut habitades, puix s' han trobat diferentes sepultures en los camps propers. Les derreres de que tením noticia, varen aparèxer a uns dos metres de fondaria y eran construides per diverses fileres de pedres, disposades a manera de cono.

Les produccions consistexen en grà, ví, oli, verdures, llegums, etc. y pastures pera lo bestiar menut. Com a especialitat deuen esmentar-se les cireres de Erinyà.

A Ribert hi ha establerta una petita industria, pera treure la essencia del espigol. Hi han dos molins fariners.

Escoles municipals.

Entre los monts públichs exceptuats de desamortisació que ha de compendre lo catàlech de la provincia, constan: la Coma y Sant Aleix, de Serradell y Erinyà, ab 361 hectàrees; lo Bosch, de Serradell, 910; Grau y Palomera, de Ribert, 560; Anserola y Solà de la montanya de Erinyà, 321.

Entre los monts públichs enagenables, d' acort ab la R. O. de 21 de Novembre de 1896, figura la Ubaga, de Santa María, que es de Erinyà, ab 80 hectàrees de cabuda total.

Districte electoral de Tremp.

Suterranya

Lloch de la Conca de Tremp, a uns 6 kilòmetres de la capital del partit, situat en la conca *de dellà*, o sía en les vessants de la esquerra del Noguera Pallaresa, del que se troba prop de 4 kilòmetres allunyat. Se comunica des de Tremp o Vilamitjana, per la carretera d' Artesa ab Tàrrega, que es la estació de que se serveix en la vía del Nort. Lo terme afronta per N. ab lo de Montesquiu, que es d' Orcàu; al E. té los de Figuerola y Orcàu; al S. Gavet y Fontsagrada y al O. Vilamitjana. Consta de 109 edificis, dels quals 83 són aplegats, 10 fora de la població y altres 16 escampats pera los serveys agrícols, ab un total de 297 habitants de fet y 325 de dret.

En lo cens de 1359, *Sotarrania* figura en la Veguería de Pallars, ab 11

fochs y era d' Arnàu d' Orcàu. En la relació del any 1831, pertanyía al Corregiment de Talarn y lo senyoríu al duch de Híjar, baró d' Orcàu y comptava 291 ànimes.

La parroquia es d' entrada en l' arxiprestat de Tremp y diòcessis de la Sèu d' Urgell.

Lo terme es secà, té part de montanya y de plà y produheix grà, excelent ví, oli, llegums y poques pastures pera lo bestiar menut.

Hi ha una font de la que se serveix pera los usos domèstichs y un molí fariner.

Té escola municipal de abdós sexes.

Districte electoral de Tremp.

Talarn

Vila tituada a 2 kilòmetres de Tremp, en una penya enlayrada a la dreta del Noguera Pallaresa, dessota de la qual puja la carretera de la Pobla de Segur. Per la capital del partit se comunica ab Tàrrega, que es la estació de ferrocarril més propera en la vía del Nort. Passa per aquí lo camí de Tremp per Serra Mitjana, cap al Noguera Ribagorçana y Pont de Suert. Afronta lo séu extens terme per N. ab los de Gurp, Santa Engracia y Castelló de Encús; aquest, del séu ajuntament; al E. té lo de Salars y los de Montesquíu y Galliner, que són del municipi de Orcàu, al altre costat del esmentat ríu; al S. lo de Vilamitjana, també a la esquerra del Noguera, y los de Tremp, Palàu y Guardia, a la dreta; y al O. los de Puigcercós, Claret y Tendruy.

Lo districte consta de 239 edificis ab 596 habitants de fet y 622 de dret, dels quals 197 edificis ab 543 ànimes són de Talarn y les demés, cases y alberchs escampats, forman alguns caseríus com Castelló de Encús y Les Adoberíes. Aquest derrer si bé correspòn a la nostra vila, se toca ab lo example de Tremp, de quina ciutat deu considerar-se com una perllongació.

En lo cens del any 1359 figura en la Veguería de Pallars ab 37 fochs, que tenían lo caràcter de reyals.

En la relació del any 1831 en lo Corregiment del séu nom, vé continuat Talarn, ab 787 habitants y senyoríu reyalench; Castelló de Encús, ab 15, pertanyía a la Comanda de Susterris, de la Orde de Sant Joan de Gerusalèm, Comanda qui radicava en territori de Talarn, vers sol ixent, en unes penyes a la vora del Noguera Pallaresa, paratge conegut encara per Susterris, ahont forma un bell engorjat lo expressat ríu y se hi poden observar encara les runes de la esglesia, tal com se veu en lo gravat que publicàm.

La parroquia de Talarn es de ascens en lo arxiprestat de Tremp y diòcessis de la Sèu d' Urgell.

A uns 2 kilòmetres a ponent de la vila, hi ha una ermita dedicada a Sant Sebastià. Durant la primera guerra civil foren enderrocades les del St. Christ y Sant Jacinto.

Diu En Madoz, que los dominichs establerts en la present jurisdicció, de quin convent hem parlat en lo article de Tremp, hi tenían la granja de Enorts en lo lloch ahont antigament hi va haver un poble de igual nom, y que segons tradició, ab lo de Santes Creus, situat entre lo ríu y lo camí de Salars y lo de Casals, que era al NO., se-n passaren en temps antich en aquesta vila, quan tenía lo títol y drets de Castell termenat.

Lo territori ahont era emplaçat lo susdit convent y Adoberíes ab la Quadra de Margarit, han sigut en diferentes ocasions motíu de disputes entre Tremp y Talarn.

Clixé del Autor

Talarn. — La població

La població presenta lo caràcter de les antigues viles de importancia històrica, puix axís ho mostran les despulles de velles fortificacions en lo que resta de castell y portals de la vila, y en la disposició dels seus carrers ab algunes cases de noble y revellit aspecte. Entre aquestes deu remarcar-se la del Baró de Eroles, ab escut a la porta y la consabuda llegenda *Perseguidos mas no vencidos* (301).

A extramurs de la vila, vers ponent, té la cabdalosa y ben arreglada *Font de Caps* de la que se serveix la població pera les seves necessitats, y de l' aygua sobrera encara ne rega una bona partida de terra. També aprofita la del Noguera Pallaresa pera les hortes extèses a sa vorera y dóna moviment a dues molines.

Lo terme produheix mólt ví, oli, grà, llegums, verdures, fruytes y pastures pera lo bestiar menut.

Entre los monts públichs exceptuats de desamortisació que ha de compendre lo catàlech de la provincia, figuran en aquest districte, les Costes, Fexant y Ubagues, ab 685 hectàrees y Ubagues y Neret, ab 187.

---

(301) Lo Baró de Eròles, de qui hem parlat en l' article de dita localitat, qui tant se distingí en la guerra de la Independencia y més endevant com afillat al partit reyalista, en lo període constitucional dels anys 1820 al 1823, sofrí grans persecucions y li fóu cremada la casa. Al reconstruir-la, féu gravar al pèu del escut, la llegenda constatada en lo text.

Entre los monts públichs que resultan enagenables d' acort ab la R. O. de 21 de Novembre de 1896, aparexen la Torre del Xut, ab 7 hectàrees; Ribial ab 5; y Gessera ab 77 hectàrees de cabuda total respectivament.

Té senyalada fira lo día 15 de Novembre.

Té escoles municipals de noys y de noyes y altre colegi dirigit per monges de la Sagrada Familia, que hi tingueren lo noviciat des de 1874 al 1900.

Notes històriques.—Mossèn Vicens Bosch, qui residí llarch temps a Talarn y ha pogut estudiar los seus arxíus, nos dóna les següents noves:

Sa etymología y origen són desconeguts. Alguns pretenen que era la antiga Theaso (Lafuente, Hist. de España, entre la correspondencia de noms antichs y moderns, s' hi llegeix: Theaso-Talarn-Lérida).

La primera noticia que trobàm de Talarn es del any 1060, ab motíu d' una donació del comte de Pallars a Santa María de Tremp. A mitjans del segle XI Tremp no existiría. Lo terme que actualment ocupa Tremp, era del castell de Talarn. Pera reconstruir lo temple de la Verge destruit per los alarbs, lo comte Ramón donà en dit any a Bernat, bisbe d' Urgell, tot lo territori que encara avuy constitueix la Quadra de Tremp, rodejada per lo terme de Talarn, que fóu des de allavors un mas eclesiàstich lliure de les contribucions reyals, essent axó causa de que anessen a construir allí y se poblés més que Talarn, que era poble reyalench y per lo tant subgecte als pagaments reyals. Aquest privilegi de la immunitat eclesiàstica durà fins l' any 1737, en que quedaren los pobles subgectes a les contribucions reyals.

Clixé de J. de Romero y de G.

Talarn. — Capella de Sant Antoni de Susterris

Les rivalitats entre Tremp y Talarn, que han durat fins al segle XIX, començaren en dita fundació de Tremp, puix aquesta ciutat ha volgut sempre examplar son terme esquifit, y Talarn, gelosa de sos drets, ha lluytat sempre pera mantenir a ratlla a la vila de Tremp.

1370.—D. Pere d' Aragó concedeix a Talarn que puga celebrar fira durant 14 díes, que començaràn lo día de Sant Francesch, y mercat tots los dimars.

1423.—Na María, Llochtinent del Regne, concedeix a Talarn, que ningú, originari o vehí de Tremp, puga exercir càrrech públich a Talarn.

1430.—A Lleyda lo rey Anfòs IV decretà unir la escrivanía del Veguer y sotsveguer del Pallars a la de Talarn.

1453.—5 d' Octubre.—La reina Na María, trobant-se a Barcelona, concedí al Batlle, Cònsols y universitat de Talarn... que es la més insigne y principal de les viles de dites parts pallareses, que pugan reunir-se y nombrar y elegir tres persones del cos de dita universitat, pera regir y exercir l' ofici de la sotsveguería de Pallars. La terna ha de ésser presentada al rey, qui nombrarà un d' ells Sotsveguer y servirà tres anys.

Per aquest privilegi, confirmat a 13 d' Octubre de 1455 pêl rey Anfòs, quedà constituida Talarn capital de la Sotsveguería y residencia dels sotsveguers, y sempre més exerciren dit càrrech fills de Talarn.

1496.—Dintre lo terme de Talarn s' hi troba ja lo Convent de Dominichs de Sant Jaume. Lo rey los concedeix un cabdal d' ayga.

1510.—A 6 de Març lo rey En Ferràn, convoca a les Corts de Montsó, convidant-hi a Talarn, que hi tenía vot.

1639.—Començan les obres d' engrandiment de la esglesia. Lo Dr. Joan Artús y de Mur, dexà en son testament, que atorgà a 28 d' Abril de 1617, que de llurs bens se fés la nau de la esglesia y se fundessen quatre beneficis. En 1673 encara se treballava a la esglesia.

1645.—Lo Concell de Talarn donà permís pera apatriar-se en dita vila D. Amadèu Vilanova, Baró d' Eroles, que ho havía demanat. Des de allavors Talarn fóu la residencia del Baró d' Eroles.

1678.—Lo Sotsveguer de Pallars capsava axís ses ordres: *Nos Martinus de Borrell U. J. D. Subvicarius Pallarensis et terræ marchionatus pro S. C. et R. M...* sellant-les ab les quatre barres entre una T y una A.

1685.—20 de Juny.—Lo Baró de Eroles se compromet a mantenir la canonada de l' ayga des de la font de Caps a la de la plaça, en cambi d' una ploma que li donan per sa casa.

1703.—Los nobles que residían a Talarn, eran: D. Domingo de Prior y de Ferrer, Batlle; D. Amadèu de Borrell, Baró d' Eroles; D. Joseph de Subirà Baró d' Abella; D. Martí de Pallarès, Sotsveguer; D. Joan B.ª de Boix; don Francesch de Borrell; D. Antón de Sabater; D. Joseph de Pallarès; D. Amadèu de Borrell y de Balaguer, y-l Dr. D. Roch Balaguer, qui comprà lo senyoríu d' Espills als senyors d' Erill.

1714.—Tan prompte com les tropes del Arxiduch evacuaren lo Principat, los Jurats de Talarn convocaren a tots los pobles al Convent de St. Jaume, determinant prestar obediencia a les armes de Felip IV de Catalunya y V de Castella, y per ell al Duch de Pòpuli, Capità General del Principat.

1716.—Lo rey, en son decret de Nova Planta, nombra Cap de Corregiment a Talarn, perque era la capital de la Sotsveguería del Pallars.

1719.—A 8 de Setembre entran a la Pobla de Segur y a la Conca, les tropes enemigues del marquès de Bonas.

1724.—Al fer-se la proclamació del rey Lluís I, se confeccionà la bandera del Ajuntament, que encara usa avuy.

1748.—Se construí la orga de la esglesia de Talarn, que costà 915 lliures y-s pagaren de la marmessoría de la Corregidora María Agna Omeagher.

1778.—A 26 de Febrer acudíren al *R^{l} Acuerdo* pera fer la carretera des de la Pobla de Segur a Artesa. A 1781 no havían trobat cap enginyer pera fer lo traçat. Lo R^{l} Acuerdo ne nomenà un de Barcelona.

1791.—Se construí la Font de Caps de Talarn, per los mestres de cases Gabriel Quingles, de la Pobla y Joseph Rius, de Talarn.

En aquest temps funcionavan los tercios de Talarn, guardant les fronteres.

quarenta maravedis.

SELLO QVARTO, AÑO DE MIL OCHOCIENTOS Y OCHO.

VALGA PARA EL REINADO DE S. M. EL SENYOR DON FERNANDO SEPTIMO.

Paper sellat que estampà a Talarn en 1808 la Junta d' aquell Corregiment, alçada contra França

1808.—Se féu paper sellat a Talarn, com als demés corregiments. Durant la guerra de la Independencia funcionà la Junta corregimental de Talarn, y d' allí sortí lo Baró d' Eroles, que tan bons serveys prestà a la patria.

1834.—2 de Maig.—Se traslladà lo Corregidor de Talarn a Tremp, que-l havían fet Alcaldía major, perdent Talarn la capitalitat que li havía durat vora de 400 anys, ço es, de 1453, en que la reyna María lo féu cap de la Sotsveguería.

Mossèn Agustí Coy publica també unes notes referents al castell de Talarn de les que n' extrayèm les següents:

Ab motíu de les querelles o rancunies entre los comtes de Pallars Artal y Ramón, lo primer donà l' any 1064, en penyora a Guillém Gotart lo castell de Salars, y lo segón, lo de Talarn a Pere Ramón de Erill.

En 1079 los comtes Ramón y Valencia, celebraren una concordia ab Oliver Bernat sobre lo castell de Talarn y dependencia de *Sots Terras;* y després altre conveni ab Sunyer Guillém. Folch cobra lo esmentat castell y la octava part de la parroquia *que vadit ad Graner*.

En 1087 los metexos comtes efectuaren un nou conveni ab Guileman Ug, donant-li en feu lo nomenat castell.

L' any següent passà a poder de Arnal Bernat. S' encomanaren per aquest temps los castells de Talarn y *Sots-Terris* al fill de Oliver Bernat, donant-li ademés la octava part de la parroquia abans esmentada.

La guarda del castell de que nos ocupàm va ésser concedida l' any 1210 a Gerart de Talarn.

Lo comte Ramón donà al vescomte Arnal Bernat l' any 21 del rey Felip lo castell de Talarn en fèu, la dominicatura de la octava part de la parroquia de Talarn y que Guillém Folch donés potestat del castell y de les *Esplugues de Sots-Terris* a Arnàu.

Més endevant passaría a la familia de Mur puix que en 1270 lo rey D. Pere I manà a Acart de Mur que entregués la potestat del castell de Talarn. En 1278 es demanada la potestat de Acart de Talarn.

També va estar en possessió de dit castell la familia de Vilamur; axí trobàm que en 1286 Bernat de Vilamur prestà pleit y homenatge al rey, per lo esmentat fèu, y en 1290 entregà la potestat del castell.

En 1308 Jaume de Talarn, per lo fèu del castell, presta pleit y homenatge al rey D. Jaume II, en quina possessió continuaba l' any 1334.

1338.—Pleit y homenatge prestat per Acart de Talarn, per lo castell de la vila que tenía en fèu del rey.

1348.—Per preu de 30,000 sous barcelonins, D. Pere III vengué lo castell de Talarn en franch alòu, a Acart de Talarn y als seus, qui ja lo tenía en fèu del rey; ab la jurisdicció mer y mixte imperi y lo castell de Orrit.

En 1357 apareix altra venda de D. Pere III a Arnàu Roger, comte de Pallars, dels castells y llochs de Talarn y Orrit en lliure y franch alòu ab tots los drets y jurisdiccions, per preu de 71,000 sous.

En un document del any 1358, apareix que D. Pere III fà esment de que los llochs de Talarn y Orrit primerament havían sigut venuts a Acart de Talarn a carta de gracia, per preu de 51,000 sous.

Redimit per Acart, foren venuts en la metexa forma al comte de Pallars, per 71,000 sous, dels quals, 21,000 havía entregat al rey y los restants, havía de pagar-los l' esmentat Acart, per la redempció dels nomenats, los quals no havía encara restituit. Lo rey manà a Acart que afegís al preu de 51,000 sous de la venda, 20,000 més, los que devía fer efectíus al Batlle general y que devía entregar-los al de Pallars. Per virtut del instrument de carta de gracia de la venda feta en nom séu y la renovi y possehesca per lo tant dit Acart aquells llochs, per preu de 71,000 sous. Demana lo rey que dintre de 20 díes se redimís, emprò desprès lo facultà pera que ho fés quan pogués. Prometé Acart fer la redempció a menys que lo rey lo incorporés a la Corona.

No havent pagat los successors de Acart los 20,000 sous, fóu requerida Clara de Talarn, qui possehía los bens de Acart pera que pagués dita quantitat.

Fn 1370 foren incorporats a la Corona, los castells de Talarn y Orrit.

L' any 1385 l' Infant D. Joan manà rebre la potestat del castell de Talarn y lloch de Orrit y en 1423 se fà esment de la sentencia de reducció de Talarn y Orrit a la Corona.

En 1470, Pere Dasa donà 4.000 florins al príncep D. Ferràn, per la venda dels rèdits de Talarn, castell y lloch de Guardia, ab tota jurisdicció, reservant-se lo rey tan sols lo domini directe y la facultat de lluhir. Al ensemps va vendre-s al nomenat Dasa y descendents, los rèdits y drets reyals que se percebían en lo Pallars, des de lo Montsech per amunt.

1472.—Hi ha la confirmació per lo rey D. Joan, del instrument en que lo rey D. Pere féu la incorporació a la Corona ab data de 11 d' Octubre de 1370.

1496.—Havent dexat de precebre lo rey, a causa de les turbolencies que hi hagué en aquest país, los delmes en lo terme y vila de Talarn y de Orta de Nau y volían despullar al monarca de les possessions de les metexes, manà al Batlle de Talarn que restituís en sa antiga possessió al rey.

Se fà esment de Sots-Terris en una donació dels comtes de Pallars, Ramón y Valencia a la esglesia de Tremp, feta l' any 1079, que publica la Marca Hispànica.

En lo cens de Catalunya del any 1359 figura Sots-Terres ab 7 fochs.

Poques són les noves que tením del convent de Susterris, qui era cap de la comanda del séu nom, de la orde de Sant Joan de Gerusalèm, de quin Comanador depengué des de lo segle xv lo priorat de Custoya.

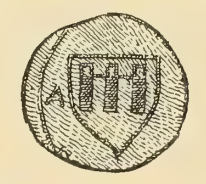
La ermita de Sant Antoni, era visitada processonalment per lo poble de Palàu, qui pertanyía també als hospitalars.

Mólt s' ha parlat dels pretinguts monuments megalítichs de Susterris, sobre los quals va escriure lo senyor Mir y Casases un llarch article en l' «Album de Lleyda y sa provincia», y una monografía estampada a Tarragona.

Lo ilustrat enginyer D. Lluis Mariàn Vidal se n' ha ocupat també, en la memoria «Más monumentos megalíticos en Cataluña», mes ho ha fet pera refutar les idees exposades per lo Dr. Mir, qui sembla va pendre per monument prehistòrich, lo que es efecte d' un accident natural en una roca que restà en posició vertical demunt d' altra, que res té que veure ab la suposada ara dels sacrificis.

Lo senyor Botet y Sisó, en la seva obra «Les Monedes catalanes,» diu que en lo 17 de Setembre de 1482, pera procurar remey a la falta de moneda,

menuda que impossibilitava les transaccions a Talarn, l' infant D. Enrich concedí als cònsols y universitat de la vila, llicencia de «fer e fabricar alguns senyals de metall, axí d' aràm, coure com plom, ab lo senyal de la dita vila fins en quantitat de vint e cinch lliures: lo qual senyal preemtar han de quatre en quatre meses, o per aquell temps que a ells ben vist los serà puguen variar e mudar en aquella forma e manera que ben vist los serà e sia més útil a la cosa pública, los quals per los hómens e habitadors de dita vila se haien de pendre.» Les que encunyà no són fins al present conegudes, emprò es atribuida a Talarn la que aquí publicàm.

Antoni Gallart. — Va compondre un mapa del Corregiment de Talarn, illuminat y dividit en sis parts, que en 1813 va presentar a la diputació com a fruyt de ses llargues investigacions, estudi y observacions que pogué efectuar per ésser fill de aquell Corregiment.

Va néxer en aquesta vila D. Antoni Mir y Casases, Dr. en medecina qui se distingí en los estudis històrichs arqueològichs en lo passat segle, havent format part de diferentes corporacions científiques.

Districte electoral de Tremp.

Vilaller

Vila situada a la esquerra del Noguera Ribagorçana, en lo camí que de Pont de Suert (a uns 10 kilòmetres) se dirigeix a la Vall d' Aràn per lo port de Viella. Altre camí conduheix a la Vall de Benasque, comunicant-se per Pont de Suert ab Tremp y Pobla de Segur, des de quines poblacions hi ha servey d' automòvils fins a Tàrrega, en la vía del Nort. Altitut sobre lo nivell de la mar, 990 metres aproximadament.

A la banda oposada del nomenat ríu, hi ha un arrabal ab lo que està junyida la vila, per un pont de tres archs. Lo terme afronta per N. ab Guaste, en la provincia de Osca; té al E. Casos y Llesp; al S. lo de Viuhet y al O. lo de Monatnuy, en la susdita provincia.

Consta lo districte de 229 edificis, ab 593 habitants de fet y 583 de dret, dels quals ne corresponen 57 edificis ab 165 ànimes al séu agregat Senet y 166 ab 428 respectivament a Vilaller, havent-hi altres 6 alberchs escampats.

En la relació del any 1831 figuran en lo Corregiment de Talarn, axí com abans pertanyía a la Veguería de Pallars. En dit any Vilaller apareix ab 196 habitants (xifra que creyèm equivocada), y Senet de Vall de Barrabés, ab 43 ànimes. Lo senyoríu de abdós era del bisbe de Lleyda.

La parroquia de Vilaller, dedicada a Sant Climent, es de terme, ab filial a Casós y cap d' arxiprestat (302) a la que correspòn la de Senet, que es de entrada. Diòcessis de Lleyda.

Vilaller es la població més important de les altes riberes del Noguera Ribagorçana y Vall de Barrabés, ab algún comerç pera provehir los poblets de la rodalía. Celebra fires los dies 3 de Maig, 5 de Juny y primer de Novembre. Té un molí fariner y escoles municipals.

(302) L' arxiprestat de Vilaller comprèn les següents parroquies: Vilaller, T. ab filial de Casòs: Aneto, R. 1.ª; Coll, R. 1.ª; Denuy, R. 2.ª; Estet, R. 2.ª; Forcat, R. 2.ª ab filial de Bono; Ginaste, R. 2.ª ab filial de Vinyals; Irgo, R. 2.ª ab filial de Iran; Llesp, R. 2.ª ab filial a Castelló de Tor; Montanuy, R. 2.ª; Neril, R. 2.ª ab filial a Aduane; Sarahís, R. 2.ª. Senet, E. y Viuhet, R. 2.ª

Les produccions són les de les regions montanyenques; grà, llegums, trumfes, algunes verdures y bones herbes pera lo bestiar de tota lley que se hi cría.

Se troba coure y plom argentífer en lo present districte, minerals que han sigut obgecte de alguna explotació.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació que ha de compendre lo catàlech de la provincia, constan en aquest districte: Penarruy, Biciberri y Gelada, que són de Senet, ab 3,499 hectàrees; Mataró y Serra, de Vilaller, ab 390, y Pinabré, Pinaret y Ubaga de Vinyal, de Vilaller y Casós, ab 587 hectàrees de cabuda total.

A 36 kilòmetres aproximadament de Senet, s' axeca lo cim de Biciberri, qui ateny 2,951'56 metres de altitut sobre lo nivell de la mar. Lo Institut geogràfich y estadístich de Madrid establí en aquest punt una senyal geodèsica, situant-la a 42° 35′ 28″, 75 de lat. y 4-29-45, 29 long. E.

Clixé de Juli Soler

Senet. — La població

Continuant des de Vilaller per la Quadra de Cierco, ríu amunt, qui forma bells sallents en lo séu pintoresch tragecte, als 10 kilòmetres s' arriba a Senet, derrer poble de la ribera y del partit, perque més amunt sols hi ha les cases del Hospital de Viella. La seva altitut serà aproximadament de 1,290 metres sobre lo nivell de la mar, trobant-se situat a la esquerra del Noguera, quasi devant de Aneto, que es a la dreta y ja pertoca a la provincia de Osca. Ofe-

reix un aspecte ben interessant, tenint les cobertes de les cases formades per costers d' abet sense polir, en lloch de piçarra com s' acostuma en les localitats montanyeses.

Senet.—Estany de Biciberri

Dintre lo terme de Senet, més amunt del poble, aboca lo rieral que vé del estany de Biciberri, dessota del pich abans esmentat, qual comarcada ab les boscuries de colossals abets exteses per les seves vessants, constitueix un dels punts més pintoreschs y menys conegut del nostre Pyrinèu.

Districte electoral de Sort.

Bibliografía. — «Excursions per l' Alt Ribagorçana», per Juli Soler y Santaló, en lo «Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya» del any 1906.

Vilamitjana

Vila en la Conca de Tremp, a 4 kilòmetres d' aquesta ciutat, al pèu de la carretera ab servey públich d' automòvils que va a Artesa y Tàrrega, que es la estació de que se serveix en la vía del Nort, de la que dista 80 kilòmetres. Se troba a la esquerra del Noguera Pallaresa, de quin ríu se desvía una cequia que se utilisa pera regar la seva renomenada horta y al ensemps dóna força a una important fàbrica de farina, ahont se produheix lo fluyt elèctrich pera la illuminació de Tremp.

Lo terme afronta per N. ab los de Montesquiu y Galliner, que són del districte d' Orcàu; al E. té lo de Suterranya; al S. lo de Fontsagrada, del municipi de Sant Cerni, y al O. ab lo de Palàu, que se troba al altre costat de ríu. Consta de 217 edificis y 6 de escampats, ab una població de 407 habitants de fet y 429 de dret.

Clixé de J. de Romero y de G.

Vilamitjana. — Frontispici de la esglesia

En lo cens de 1359 figura en la Veguería de Pallars, ab 15 fochs y corresponía al bisbe d' Urgell. En la relació del any 1831, vé continuada en lo Corregiment de Talarn, ab 417 ànimes y senyoríu del bisbe d' Urgell. La parroquia es de entrada en l' arxiprestat de Tremp y diòcessis de la Sèu d' Urgell. Celebra festa lo día 14 de Setembre y fira los díes 14 y 15 de Novembre. Les produccions consistexen en grans, ví, oli, llegums y abundoses verdures y fruytes en lo regadíu.

Entre los monts públichs enagenables d' acort ab la R. O. de 21 de Novembre de 1896, constan en aquest districte, Neret, de 356 hectàrees; la Verneda, de 1; Coma de Ríu, de 9, y Herm Gran, de 16 hectàrees de cabuda total.

Lo terme abarca una bona partida planera a la esquerra del ríu esmentat.

Escola municipal.

Districte electoral de Tremp.

Viu de Llevata

Lloch en les vessants de la esquerra del Noguera Ribagorçana, molt apartat d' aquest ríu en lo camí que va de la Pobla de Segur a Pont de Suert, distant uns 30 kilòmetres de la primera de dites poblacions y 15 de la segona. Fins a Tremp, si se passa per lo cap de la serra, se fà lo recorregut en vuyt hores de pas regular. Per Pobla y Tremp, utilisant lo servey d' automòvils, se

comunica ab Tàrrega, que es la estació de ferrocarril de que se serveix en la vía del Nort. Altitut aproximada sobre lo nivell de la mar, 1,255 metres. Lo terme té: al N., lo de Masivert; al E., lo de Perves, qui forma part del séu municipi; al S., Enreus y Trepadús; y al O., lo de Montiverri, que es de Malpàs.

Lo districte se composa de 210 edificis y 427 habitants de fet y 498 de dret, distribuits en la següent forma entre los séus agregats: Abella de Adons, 11 ab 20; Adons, 17 ab 28; Beguda de Adons, 11 ab 22; Corroncuy, 18 ab 34; Perves, 20 ab 76; Pinyana, 15 ab 53; Plà de Corroncuy, 10 ab 15; Viu de Llevata, 64 ab 149 y altres 44 cases, bordes y alberchs escampats, entre los quals s' hi comptan la Bastideta de Corroncuy, Cases de Malet, Mas de Gras y Tossal de Corroncuy.

En lo cens de 1359, aparexen los llochs *Daviu* y de Pinyana ab 3 fochs cada un en lo comtat de Erill.

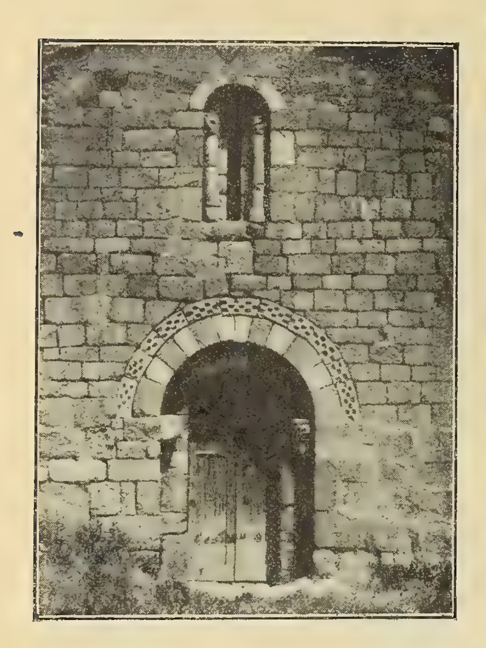

Clixé del Autor

Viu de Llevata. — La Bedoga d' Adons des de Pinyana

En la relació del any 1831, figuran en lo Corregiment de Talarn, Adóns y Abella, ab 30 habitants y senyoríu del comte de Erill; Corroncuy, ab 86, era del Baró de Claret; Viu de Llevata, ab 30, corresponía a dit comte de Erill.

Hi ha parroquia en los següents punts, que pertanyen al bisbat de Lleyda y arxiprestat de Pont de Suert: Adons, dedicada a Sant Vicents, rural 1.ª ab filial a Abella; Perves, sots advocació de Sant Fruytós, es de entrada ab filial a Les Iglesies; Pinyana, té per patró Sant Gil Abat, es també de entrada ab filials de Corroncuy y Bastideta; Viu de Llevata, dedicada a la Assumpta, es de entrada ab filial a Montiverri. S' hi fà festa lo día 15 d' Agost.

Clixé del Autor

Corroncuy. — Porta de la esglesia

Les produccions consistexen en grà, llegums, trumfes, algunes verdures pera lo séu consúm y herbes pera lo bestiar.

Entre los monts públichs exceptuats de desamortisació que ha de compendre lo catàlech de la provincia, constan en aquest municipi, lo Bosch, que es de Viu, ab 1,188 hectàrees; Comunal y Prats, de Adons y Abella, ab 1,674; part de Camporàn, de Pinyana, ab 640; Bosch de Corroncuy, ab 316 hectàrees de cabuda total. Entre los monts públichs enagenables de acort ab la R. O. de 21 de Novembre de 1896, hi ha una partida que correspòn a Pinyana, ab 64 hectàrees de cabuda total. Lo territori que comprèn es mólt extens y en ell comença a formar-se lo rieral demunt de Adons, que en direcció S. a N. per aquesta vall y envoltant després a Viu, va a desayguar ab lo torrent del Convent de Lavaix, al Noguera Ribagorçana, després de haver-seli ajuntat altres corrents y barranchs provinents del districte de Malpàs, per la banda dreta. Al extrém S. de dita vall hi ha lo poblet de Adons, arredossat al entorn d' una isolada roca, al cim del turonet que serví de fonament al castell de *Atonze,* del qual ne trobàm noves en documents del segle x en la donació que l' any 997 féren al convent de Lavaix los comtes Guillém y Estefanía, de la vila de Abella *quod est prope ipsum castellum de Atonze.*

Abella de Adons està en una penya, a uns dos kilòmetres vers l' O. cap al coll de Sant Roch, extrém de la serra de Sant Gervàs, qui també vessa aygues directament al Noguera Ribagorçana, demunt dels congostos de Sopeyra. Aquesta serra segueix des de dit coll, d' O. NO. a E. SE. en direcció quasi paralelament a la gran cadena pyrinenca, ab la que va enllaçada per altres serres secundaries y de la qual sembla independent a causa de la gran depressió que s' observa entre elles. Forma dos punts culminants: lo més occidental o sía la penya de Sant Gervàs, se-n puja a 1,880 metres de altitut sobre lo nivell de la mar, y la Bedoga de Adons, completament estimbada, s' avança

vers sol ixent, atenyent una altitut de 1,839'41 metres, segons l' Institut Geogràfich, que hi establí una senyal geodèsica, qui la situa a 8 kilòmetres de Adons y a 42° 18′ 50″, 64 lat. y 4—31—32, 36 long. E.

En la vessant de serra qui aboca cap Adons, hi havía un famós abetar que va cremar-se a mitjans del passat segle. Des de aquest poble, a uns dos kilòmetres vers sol ixent, s' obre lo coll qui dóna entrada al plà de Corroncuy y vall de Pinyana, en la vessant de la ribera de Sarroca (Flamicell).

Passades les cases del Plà, recolzat en una penya, en un extrém coronada per antiga torre nomenada del Molar, se veu Corroncuy de cara a mitjorn. Algunes de ses cases se troban dessota de la roca que les hi serveix de paret y teulada al ensemps y degut a aquesta circumstancia y a la construcció del séu nom, evidentment preromà com en altre lloch hem fet notar, no sería estrany hagués sigut aquest lloch habitat en los temps protohistòrichs. Lo frontispici de la esglesia, constitueix un senzill exemplar romànich, ab un escacat resseguint la porta d' entrada, ahont aparexen dos capitells, faltant-hi les columnetes que devían sostenir-los.

Clixé del Autor

Pinyana. — Lo dolmen conegut per «Casa encantada»

Lo camí continua per la vessant N. de la vall de Pinyana, quedant a la dreta, lo Tossal y la Bastideta de Corroncuy y lo torrent qui devalla al fons escorrent-se seguidament per la estreta gorja d' Estany-Obert, dessota del penal ahont s' alçava lo castell y poble de Pinyana. Aquest, està actualment un xich més avall, a 1,160 metres d' altitut aproximada, en una carena del serradet que tanca la vall del séu nom, dominada al cap demunt per lo penya-cegat de la esmentada Bedoga de Adons.

Vençuts los nobles en lo setge de Balaguer, lo comte de Pallars havía de posar en poder del Veguer de Ribagorça, entre altres, lo castell de Pinyana.

Dalt de la serra qui domina Pinyana, en l' ayguavés ab la ribera de Sarroca, hi ha un dòlmen, donat a conèxer l' any 1872 per lo senyor Moner. D. Lluís Mariàn Vidal, ne parla en la «Memoria sobre monuments megalítichs de Catalunya», y lo situa a 1,288 metres sobre lo nivell de la mar. Consta de cinch pedres, y la que cobreix, formant un espay rectangular de 1'80 metres per 1'30 ab una altura de 1'80. La composició de la pedra, es pudinga quarçosa del trias, que es la formació geològica de la localitat. Està orientat al NO. La coberta díu que té 3'30 metres de llarch per 2 metres d' ample y

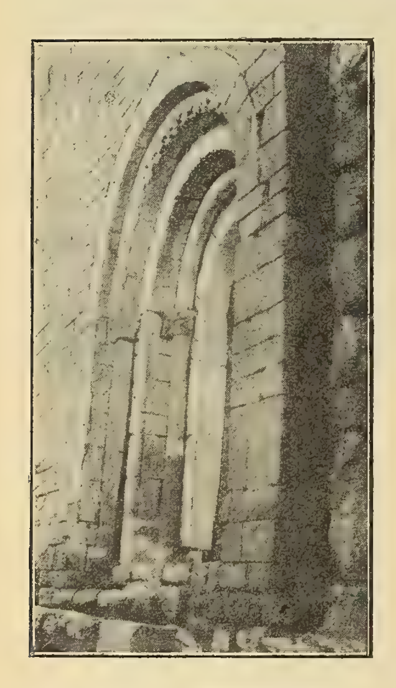
o'55 metres de gruxa. Les pedres del séu entorn, fan creure si sería recobert per un túmulus.

Secció longitudinal

Planta

A Viu hi va haver lo monestir de Sant Joan, del qual lo P. Villanueva nos ne dóna algunes noves. Se remonta la seva fundació al any 946, en que Atón, bisbe de Pallars, y lo comte Guillém, hi establiren la vida monàstica, subgectant-la a la jurisdicció del monestir de Santa María y Sant Pere de Lavaix. Es provable que acabés la vida monàstica quan se introduhí la canonical en la matríu de Lavaix a les derreríes del segle XI. Segons la documentació a ell referent, era situat *in speluncha quœ est in pago de kastro Vivitano.*

Clixé del Autor

Viu de Llevata. — Porta de la esglesia

La construcció de la esglesia que serveix de parroquia, es d' istil romànich y sembla correspondre al segle XII. Està orientada a sol ixent ab la poıta a mitjorn. Aquesta, té dues arcades ab les corresponents columnetes y capitells, resseguint lo frontispici y absis, una senzilla arquació. L' interior es d' una sola nau ab volta de mitg punt, sostinguda per dos archs que descansan demunt de dues columnes amparades en los murs. Es impossible poder apreciar cap detall dels capitells, mentres no desaparega l' emblanquinat ab que en mala hora varen empastifar-los.

Té un molí fariner. Per camins de ferradura se comunica ab los pobles de la rodalía. Escola municipal.

Districte electoral de Sort.

Bibliografía. — «Del Noguera Pallaresa al Noguera Ribagorçana», per Ceferí Rocafort. — «Dólmenes de Piñana y Vilasar», per Francesch Carreras y Candi, publicat en «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», vol. II, p. 88 y en «Miscelánea histórica catalana», serie I, p. 175.

PARTIT JUDICIAL DE VIELLA

FRANÇA
PYRINEUS
PROVª DE HOSCA
PARTIT JUDICIAL DE SORT
PARTIT JUDICL DE TREMP

Pich Bacanera
Pont de Rey
590
2032
P. Blanch
2658
Bausen
Canejan
R. Toran
Poddet
Les
St Joan
P. de Mauberme
2380
2363
Pt de Orla
Mont Vallier
2839
2801
P. Barlonguera
2237
Pt de Aulà
R. Pique
Coll dela Closa
1308
El Portillon
Bossost
P. Montludo
2510
Sa Escorxada
Barradós
2531
P. Armeros
Arres de Dalt
Arres de Baix
Vilamós
La Bordeta
Arro
Begós
Arròs
Vila
Les Bordes
Aubert
Betlan
Mont
Montcorbau
R. Garona
R. Noguera Pallaresa
Cases de Montgarri
Roca Blanca
Bagergue
Unya
Pla de Beret
1879
2674
Pich de l'Entecada
2221
Gausach
Vilach
R. Jueu
VIELLA
Garòs
Casarill
Gessa
R. Iñola
Salardú
1260
Tredós
P. Marimanya
Pt de la Picada
Casau
980
Betren
Escunyau
Arties
Isil
P. Piles
Pt de Benasque
R. Negre
Pt de Viella
P. Furcanada
Pt de Rius
Ribera de Valarties
R. Aiguamoix
2072
Pt de la Bonaygua
Sorpe
Montanyes Malehides
Llach de Rius
Port de Colomés
Port de la Ratera
Unarre
Valencia de Aneu
Esterri de Ane
Comolo Forno
Pt de Caldes
Pta Alta
P Basiero
Son
Jou
Espot de Dalt

4°15′ 20′ 25′ 4°30′ 35′ 40′ 4°45′ 50′
50′ 42° 45′ 40′ 35′

0 5 10 20 30 40

R. Martín, editor.- Barcelona

Partit judicial de Viella

(Vall d' Aràn) (303)

Idea general.—Districtes municipals: Viella, Arres, Arròs y Vila, Artíes, Bagergue, Bausen, Betlan, Les Bordes, Bossost, Canejàn, Escunyàu, Gausach, Gessa, Les, Salardú, Tredòs, Vilach, Vilamós.

Lo partit judicial que nos proposàm descriure, consta dels 18 municipis, quals noms encapsalan lo present article, tots ells compresos en la comarca coneguda per Vall d' Aràn. La seva jurisdicció agafa ademés dos petits enclaus: un, en lo començament del Noguera Pallaresa, en la vall de Montgarri y altre en la part alta del Noguera Ribagorçana, en l' Hospital de Viella.

La situació de dit partit y comarca, es al NO. de Catalunya y de la nostra provincia, essent les seves afrontacions: per N. ab França y departaments del Ariège y del Haute Garonne; té al E. lo partit judicial de Sort; al S. los de Sort y Tremp y al O. lo de Boltanya, que es de la provincia de Osca.

Les distancies en los punts extremers, venen a resultar de uns 55 kilòmetres de N. a S. per 60 de E. a O. aproximadament, ab una superficie total de 470'01 kilòmetres quadrats y una població de 6,389 habitants de fet y 7,493 de dret, segons lo derrer cens efectuat en 1900.

Resulta, donchs, una densitat de població de 13'59 habitants per kilòmetre quadrat. La població de la Vall ha sofert una baxa considerable a causa de la constant emigració cap a França, de manera que des del any 1860, que comptava ab 11,272 ànimes, n' ha perdut 4,883.

En les seccions de orografía (304), hydrografía y comarques, del estudi general de la provincia, hem descrit la vall, de la que ara particularment nos ocupàm y que no reproduhím per no incórrer en repeticions inútils, devent fer constar solsament que la jurisdicció del partit comença al NE. en lo tuch dels Tres Comtes, (2,690 m.) continuant vers NO. en la afrontació francesa,

---

(303) Pera la descripció general y particular d' aquest partit, nos hem servit principalment de la guía monogràfica de la Vall d' Aràn, escrita per D. Juli Soler y Santaló.

(304) Veja-s planes 18 y 20.

per lo Port de la Gireta, (2,635 m.) Montanya Barlonguera, (2,700 m.) Port d' Orla, (2,630 m.) tuch de Pietà, (2,750 m.) més avençat al N., tuch del Home (2,715 m.) d' ahont se desprèn vers al S. y O. la carena divisoria entre lo Garona y Noguera Pallaresa, Port de Urets, (2,545 m.) tuch de Mauberme, Port de la Hurqueta, (2,550 m.), tuch de la Serra, (2465 m.) portilló de Albi, (2,390 m.) tuchs de Canejàn (2,650 m.) y de Crabera, (2,635 m.) anant a caure a la bretxa de Pont de Rey, per ahont s' escola lo Garona.

Clixé de Juli Soler

Un vell pastor de la vall ab lo gós de remat

Aquesta secció divideix lo territori del Aràn ab los departaments del Ariège (térmens de Les Bordes-sur-Lez, Bonac y Sentein) y del Haute Garonne (térmens de Melles y de Fòs). La màxima altitut que en ella se troba, es la de Mauberme, que se-n puja a 2,880 m. Des de lo tuch dels Tres Comtes, segueix la ratlla divisoria en los partits de Viella y Sort, per la montanya del Dossal, enfront de Montgarri, Marimanya y Hurqueta d' Àrreu (qual poble es de Sort), atravessa lo port de la Bonaygua y pichs y comarcades de Saburedo, Ratera, confrontant ab terme d' Espot (Sort), seguint per Colomers, (2,935 m.) tuch de la Ribereta (2,680 m.) y Montarto d' Aràn, (2,830 m.) en les confrontacions del partit de Tremp; se allarga per Tumeneya (2,690 m.) y pich Comtessa, (2,780 m.) des de ahont devalla per dessota del Hospital de Viella, pera atravessar lo Noguera Ribagorçana en la fita

nomenada lo Santet, afrontant ab terme de Senet (Tremp) y puja per lo tuch de Fexan fins a ensopegar lo tuch de Mulleres (2,985 m.). Aquest pich se troba al angle SO. de la frontera aranesa y provincia de Osca, corrent-se al N. la carena d' Alfret fins al Mall dels Puys o Furcanada (2,875 m.), d' ahont segueix per lo Mall de la Artiga (2,740 m.), y Coll de Toro de Barranchs (2,280 m.), Tuques Blanca y de Bargàs, (2,630 m.), y port y tuch de la Picada (2,530 m.). Des de Mulleres vessa aygues al Essera y vall de Benasque.

Clixé de Juli Soler

La ribera del Valartíes y pich de Montarto

Des del cap de la Picada la frontera aranesa torna a ésser divisoria ab terra francesa en la vall de Banyeres de Luxon y s' encamina per lo cap de la Escaleta (2,475 m.), vers N. per la serra y coll de la Montjoya, (2,115 m.), tuch de Puylané y de la Entecada, (2,215 m.), Pala d' Arres, (2,450 m.), Baretges, (2,080 m.), Portilló de Bossost o de Burbe, tuch del Plan del Home, (2,100 m.), en la Bacanera, y montanya de Saplan, pera anar a caure altra vegada a Pont de Rey.

Dintre del territori aranès, lo poble de Son hi té enclavada la montanya de la Cendrosa, com en altre lloch hem constatat.

Fora dels dos enclaus esmentats de Montgarri y Hospital de Viella, que corresponen respectivament a les altes conques del Noguera Pallaresa y del Noguera Ribagorçana, la vall d' Aràn vessa aygues al Garona, al qui serveix

de breçol y l' engroxeix ab cabdaloses corrents, com tením dit al tractar de la hydrografía (305).

Quasi bé tots los rius de la Vall d' Aràn procedexen de extenses comarques llacustres que constituexen un atractíu més d' aquella pintoresca encontrada. Des de la vall de Ruda ahont abocan los estanys del cercle de Saburedo, originari del Garona, per la dreta hi desayguan lo ríu Malo, abans de Tredòs, provinent dels estanys de Rosari y de Bacibé; lo Inyola, que arreplega lo estany de Montolíu, desaygua dessota de Salardú; lo Borradòs, qui té lo séu naxement en l' estany de la Pincela, acaba lo séu curs, debaix d' Arròs y lo ríu de Toran al cap de vall, passat lo Pontaut, qui recull los estanys occidentals de la comarcada de Liat. Per la esquerra afluexen al Garona lo ríu Ayguamoix devant de Tredòs, qui devalla del cercle de Colomers, poblada de nombrosos estanys com la seva vehina de Saburedo; vé després lo Valartíes, qui recull los estanys del port de Rius, que es lo més extens de tot lo Pyrinèu, lo de Mar y ayguavessants del port de Güellicrestada y per la banda oposada del Montarto, lo barranch de Rencules, procedent dels estanys de Sesloses y de la Ribereta, desayguant dita Ribera junt a Artíes; abans del Plà de Viella encara s' hi escorre l' estanyó d' Escunyàu y en la vila de Viella, que la mitgparteix, troba lo séu terme lo ríu Nere o Negre, del estany del meteix nom y port de Viella; debaix de Les Bordes s' hi ajunta lo ríu Juhéu, qui brolla del Güell de Juhéu y pren la sobrexida dels estanys dels Puys y de Pumero y barrancades de la Montjoya, Comes Salíes y de Geles, atravessant en lo séu recorregut la boscada vall d' Artiga de Lin.

Clixé de X. Parés

Estany Ubago de Colomers

Les altituts que corresponen al territori aranès, segons acabàm de veure, varían entre 580 metres, punt més baix en lo Pont de Rey y 2,935 en lo tuch de Colomers; 2,985 en lo tuch de Mulleres; 2,875 en la Furcanada y 2830 en

(305) Veja-s p. 40.

lo Montarto. Entre los pobles, Bagergue es lo quin ateny major altitut, puix arriba a uns 1,430 metres aproximadament demunt lo nivell de la mar.

Clixé de Juli Soler

Estany de Rius

Aquesta diferencia de més de 2,400 metres, influeix, naturalment en lo clima y produccions de la vall que descrivím, en les tres seccions d' Alt, Mitg y Baix Aràn. En l' Alt Aràn y fins a la plana de Viella, l' hivern es rigorós y excessivament fret fora de la ribera ahont hi abundan les nevades des de lo mes de Setembre, restànt quasi bé tancats los ports fins que apunta la primavera, en que comença lo desglaç per efecte de la alta temperatura y del règim plujós que impera. Allavors es quant se produhexen los grans desprendiments de néu nomenats *lauets,* causant danys de consideració en l' arbrat, que per sort encara abunda en les seves montanyes. En lo Baix Aràn, cap a Bossost y Les, la temperatura se mostra més benigna y fins devegades calorosa, en lo fort del istíu.

En aquesta estació entran les boyres procedents de la part de França y se extenen per demunt de la vall, resolent-se devegades en pluja o plovisqueig, o bé invadexen la vall ab caràcter tempestuós, coincidint ab alguna depressió occeànica, quina influencia s' hi sol sentir. Segons la temperatura que regna en les altures, no es estrany que se convertescan en forta pedregada *(caumarçada)* que tan sovintejan en dit temps.

Dominan en la present comarca los vents NO. y N. o vents de França, que portan les borrasques *(burfades)* precedides generalment per vent de llevant *(d' autant)* com a dèbil influencia que exerceix lo Mediterrà en la nostra comarca. També s' hi dexa sentir algunes vegades lo vent S. o d' Espanya, conegut aquí per *balaguera*, qui per sa alta temperatura acostuma a mustigar los prats y plantes, per quin motíu no es gayre ben rebut per los aranesos. Emprò lo qui verdaderament espanta, es lo torb, ab los remolins de néu per ell esmicolada y llençada arrèu, essent causa de no poques desgracies entre los pobres vianants qui sorprèn allunyats de tot refugi.

Clixé de Juli Soler

Estany de la Pincela

Mercès a les despeses del nostre bon amich D. Juli Soler y Santaló, qui tantes proves d' afecte té donades a la Vall d' Aràn, se instalà l' any 1909 una estació meteorològica a Viella, y avuy podèm completar les notes apuntades, ab lo següent resúm, corresponent a dit any, extret del estat que mensualment publica en lo «Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya.»

Les produccions són diferentes, segons se considere les riberes principals y les seves afluents o bé los macíus montanyosos que les envoltan. En lo primer cas, se troba la primera çona inferior o montanyosa, ab les terres de conrèu y prats artificials.

ESTACIÓ METEOROLÒGICA DE VIELLA.—RESUM ANYAL DE 1909

TEMPERATURES (A LA OMBRA)

	8 MATÍ	8 TARDE
Mitja mensual major	16°.10 (Agost)	15°.80 (Agost).
» » menor	−3°.70 (Febrer)	−1°.37 (Janer).
» anyal	6°.99	7°.53.

Màxima en 24 hores major . . . . 36° 5 (15 Agost).
Mínima » 24 » menor . . . . −12°5 (27 Janer).
Oscilació màxima anyal . . . . 48°.

PRESSIÓ ATMOSFÉRICA A 0° Y AL NIVELL DE LA MAR

	8 MATÍ	8 TARDE
Altura major	783'5 mm (1 Janer).	782'0 mm (2 Janer).
» menor	750'5 » (18 Novembre)	750'3 » (6 Març).
Mitja mensual major	773'52 » (Janer)	772'71 » (Janer).
» » menor	759'30 » (Març)	758'51 » (Març).
» anyal	766'17 »	766'15 »

Oscilació màxima anyal 33'00 mm . . . . . 31'70 mm.

Pluja en 24 hores	Nombre major de dies de cayguda	23 (Juny).
	» menor » » »	6 (Febrer).
	Total de dies de cayguda a l' any.	157.
	Altura de cayguda màxima mensual	109'0 mm (Abril).
	» » » mínima »	11'5 » (Febrer).
	Total » » anyal.	842'2 »
Neu en 24 hores	Nombre de dies de cayguda mensual major	13 (Març).
	Major cayguda al any	55 cc. (Janer).
	Total de dies de cayguda anyal	35.
	» de cayguda anyal.	84 cc.
	Nota.—El 11 de Juliol s' efectuà una cayguda de néu fondenta.	
Glaç	Nombre major de dies al mes	31 (Janer).
	Total de dies al any	114.
	Nombre de dies al mes de glaçada total.	1 (Janer, Febrer).
Gebra	Nombre major de dies al mes	6 (Novembre).
	Total de dies al any	8.
Rosada	Nombre major de dies al mes	12 (Octubre).
	Total de dies al any	32.
Calamarça.	— Nombre de dies al mes	1 (Abril). 1 (Setembre).
Vent en 24 hores	Velocitat mitja mensual major.	163'20 kilòmetres (Març).
	» » » menor	15'78 » (Janer).
	» màxima al any	450'00 » (18 Març).
	» mitja anyal	114'68 »
Estat del cel	Nombre major de dies serens	16 (Novembre).
	» » » nuvolosos	17 (Juny).
	» » » coberts	15 (Març-Maig).
	» menor » serens	1 (Juny).
	» » » nuvolosos	3 (Janer).
	» » » coberts	8 (Abril-Agost).
	Total al any dels dies serens	101.
	» » » » nuvolosos	120.
	» » » » coberts	138.

Nota.—La diferencia entre los totals del any y 365, són los dies que estigueren coberts al matí y serens a la tarde o vice-versa.

Les principals sembradures venen constituídes per lo forment, ordi, fajol, blat de moro, pèsols, llentíes, guixes, besses, etc. y trumfes, y remolatxes. En lo baix y mitg Aràn, los cereals se sembran en la primera quinzena d' Octubre y la sega se fà en la primera quinzena d' Agost y algunes vegades a derrers de Juliol, y en la part més alta o sía a Bagergue y Montgarri, se retrassa a la segona quinzena d' Agost o en la primera de Setembre. Les tardaníes són plantades per l' Abril y cullides per l' Octubre. Encara que poch im-

Clixé de Juli Soler

Salt d' aygues tortes en l' Ayguamoix

portant la producció, s' hi conreuan també textils en les riberes; cànem, llí, etc. Mes la cullita que millor rendiment los hi dóna, es la herba en los prats que encatifan les riberes de la Garona, proporcionant-los' hi dues dallades anyals; una en lo mes de Juliol y altra en los mesos de Setembre y Octubre. Lo gran aplech que se fà d' herbes en aquesta temporada, serveix pera nodrir lo nombrós bestiar que se té encorralat des de Setembre a Abril.

En les vores dels ríus y cledes dels prats, s' hi nota una variada vegetació arborescent y arbustecent; pollancre, sàlzer, frexa, sauquer, vern, avellaner, olm, noguera, acàcia, boix grèbol, tell, alba, castanyer, arç, ginebre y molts altres que se veuen entre les falgueres, bruch, ginesta, maduxeres, gers y ribes.

Han desaparescut les plantacions de vinya que antigament hi havía en aquesta çona tan sols representada actualment per algunes parres que-s troban a Les, Canejàn y altres pobles del baix y mitg Aràn. També hi abundan les plantes medecinals.

Clixé de Juli Soler

Ribera de la Artiga de Lin

Des de 1,000 a 2,000 metres de altitut, se desenrotlla la segona çona o sub-alpina ab les grans boscuries d' abets, faig, pí, (silvestris y montana) teix, etc., alternats ab grans clapes de boix de Nuria y Orioles. La ampla faxa que comprèn la part boscada en tota la vall, pot calcular-se en més de 65,000 hectàrees. S' hi troban exemplars d' abet, de 25 y 30 metres d' alçaria per 1'80 d' ample. L' aprofitament dels boschs per los pobles de la vall, es regulada per l' Estat, axí com abans eran d' aprofitament lliure.

La tercera çona o alpina inferior, comprèn los grans pasturatges de montanya, arribant a confondre-s en los més alts pichs ab la derrera çona o alpina superior que en poca extensió pot observar-se en los macíus de Colomers, Montarto y Mulleres.

En lo més amagat de les boscuries, no es estrany trobar-hi l' ós; hi apareix també lo porch-senglar y abundan igualment los cabirols (en francès *isarts* y en castellà *rebecos)* en lo més abrupte de les serres, aquí nomenats *crabes* y

crabades, los remats que hi ha vegades arriban a 50 y 100 caps. Hi viuen altres mamífers, com lo *gat garié* (gat mesquer); *gatí-loup* (linx); *patux; gat martu* (marta); *lueire* (llúdriga); *gina* (geneta); *panquera* (mustela); *rat* (rata campe-rola); la *buera* (taup); *erissun* (erissó) y *rat penat* (rata pinyada), entre altres.

Clixé de Jul Soler

Cim de la Bacanera al hivern

Hi escasseja lo *paum* (gall selvatge) y s' hi conexen tres varietats de perdíus; la roja; la *xerra*, de més reduhides dimensions y la *carrascla* o perdíu dels Pyrinèus. En alguns endrets de la ribera abundan los escorsons, y en los ríus y estanys s' hi pescan saboroses truytes en les dues varietats, ordinaria y assalmonada de exquisit gust, no essent tan estimada la que anomenan *cabos* de cos esllangueit y cap més gros que les altres.

La industria té poca importancia en aquesta comarca, puix que tal nom no pot donar-se a unes quantes serradores y molins d' antich sistema, comptant entre la manafacturera una petita fàbrica de panyos de llana a Les Bordes, altra de batanar y texir llana, a Viella y alguns telers a mà pera lo llí y cànem que filan les dones durant l' hivern.

Donades les condicions especials de la vall, la fabricació de formatges feta en gran escala, podría donar excelents rendiments. Antigament no hi havía casa que no se-n fés pera lo séu ús particular, mes actualment lo que se pro-

duheix, es elaborat en les cabanes de montanya nomenades *orris* y orriayres als que s' hi dedican; avuy sols explotan aquest negoci los pastors francesos qui tenen arrendades les cabanes de Beret, Parros y Furcall; la temporada s' allarga des de Juny a Setembre y durant aquest temps en la cabana de Beret, sols la producció arriba aproximadament a 970 kilògrams, que en la major part són exportats a França.

Clixé de Juli Soler

Cap del port de Viella

La industria estractiva ab la explotació de les menes que hi ha en les comarcades de Montolíu, Güerri y Furcall, per més que sían aquestes de proprietat extrangera han proporcionat regulars ingresos als habitants de la vall, degut als nombrosos jornals empleats aquests derrers anys, tant en la extracció de la mena com en lo séu acarreig.

També s' exporta fusta cap a França, per la carretera general, emprò es en mólt petita escala.

Lo qui verdaderament dóna positíus resultats y es per lo tant la base econòmica de la vall, es la recría del bestiar de tota mena.

Lo bestiar existent en tota la Vall d' Aràn, pot calcular-se aproximadament en 2,000 eugues de ventre; 2,000 matxos y mules; 4,000 vaques de cría; 4,000 bous y vedells; de 12,000 a 15,000 caps, de llana y de 2,000 a 3,000 cabres. Lo bestiar foraster puja a uns 30,000 caps de tota mena.

La part mineral, es un factor mólt important en la vall y partit, obgecte del nostre estudi, havent-hi gran nombre de pertenencies denunciades y en víes de explotació algunes de elles, malgrat fer-se ab gran dificultat los acarreigs a causa de les males víes de comunicació de que disposa. Se troba plom, coure y ferre a Artíes; plom a Arres; plom y zench a Bagergue; plom y ferre a Bausen; plom a Betlàn; plom, zench y ferre a Bossost; coure a Escunyàu; plom a Gausàch; plom a Gessa; altre de plom, ferre y zench a Les Bordes; zench y plom a Salardú; altra de plom a Viella y diferentes pertenencies de plom y zench a Vilach.

Clixé de Juli Soler

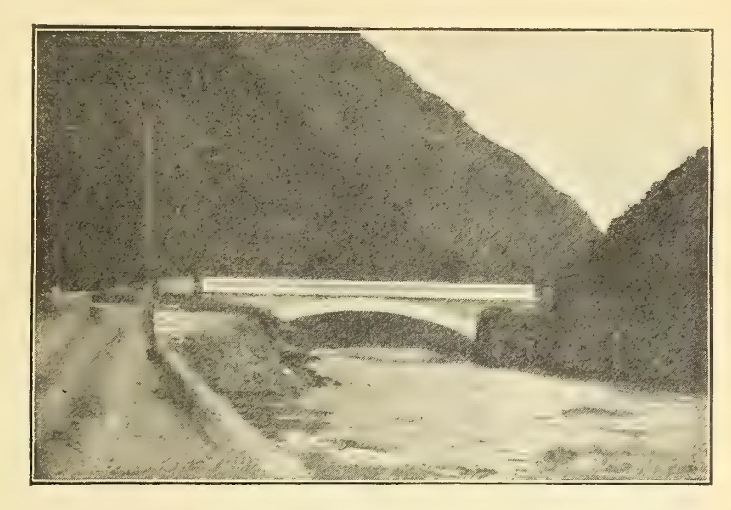
Cap del port de la Picada al hivern

Des de mólt antich temps són conegudes les aygues minerals, actualment en explotació, ab establiment apropriat, que se troban a Les, Artíes y Tredòs, les quals han sigut classificades com a sulfuroses termals (306).

Essent la Vall d' Aràn topogràficament francesa, les comunicacions resultan mólt més fàcils cap a França que no pas vers Espanya. La carretera de Balaguer a Tremp, Sort y frontera francesa, que encara manca acabar en l' Alt Pallars, des de Esterri, atravessant lo port de Bonaygua, ha de internar-se a la Vall d' Aràn per Tredòs, y es ja acabada des de Salardú, Artíes y Viella

(306) Veja-s ps. 57 y 58.

a Bossost y Les, entrant a França per Pont de Rey y continúa per Fòs y Sant Beat, fins a Marignac, primera estació de ferrocarril a la altra banda del Pyrinèu. De Viella a Pont de Rey s' hi comptan prop de 25 kilòmetres y 13'860 de Pont de Rey a Marignac, havent-hi servey públich de carruatges entre los punts extrems.

Clixé de Xavier Parés

Pont de Rey

Per lo costat d' Espanya, la comunicació de la Vall se fà mólt més dificultosa, puix que s' ha de guanyar la gran serralada pyrinenca per ports o colls oberts a gran alçaria, que restan tancats per les neus bona part del hivern. Los més importants y per lo tant los més transitats d' aquests ports, són lo de la Picada (2,460 m.) en lo camí que des de Viella a Les Bordes se dirigeix a la vall de Benasque; lo de Viella (2,435 m.) qui va al Noguera Ribagorçana, per lo Hospital de Viella, seguint lo recorregut cap a Vilaller y Pont de Suert; y lo de Bonaygua (2,072 m. de altitut aproximada) en lo tragecte vers Esterri d' Aneu y ribera pallaresa. També deu comptar-se entre los principals, lo portilló de Bossost o de Burbe (1,310 m.) que porta a Banyeres de Luxon, havent-hi carretera que permet lo trànsit rodat; y la collada de Beret (1,860 m.) que des de Salardú, per lo plà de dit nom, comunica ab la vall de Montgarri y Noguera Pallaresa avall, ab Alòs, Isil y Esterri de Aneu.

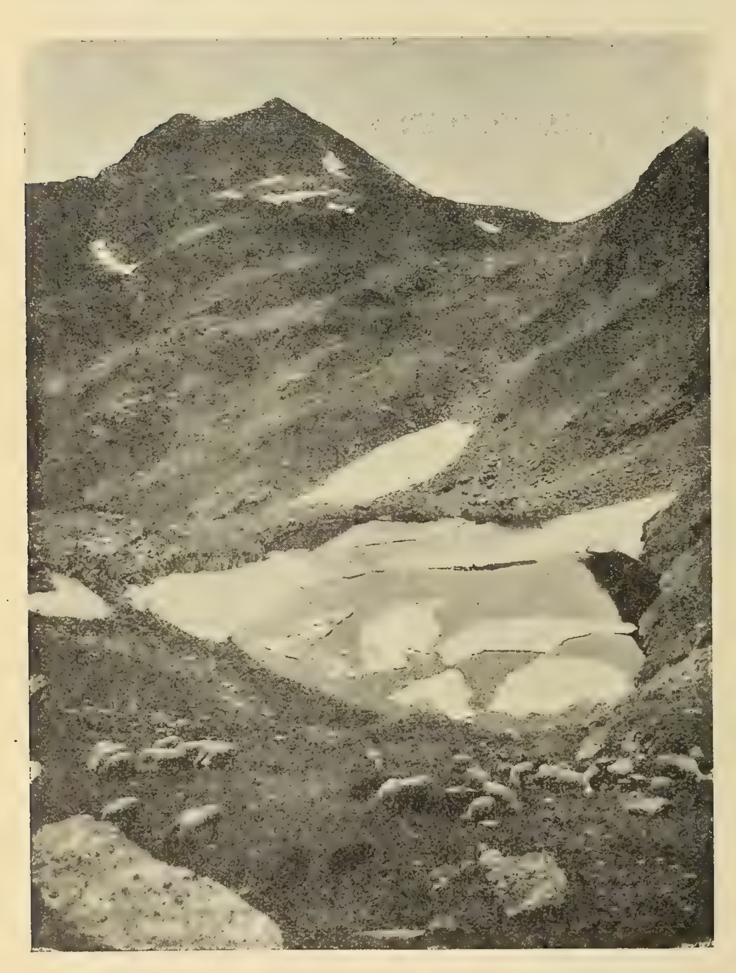
Fora d' aquests passos, n' hi han altres menys transitats, com lo de Rius, (2,280 m.) entre Artíes y Hospital de Viella; lo de Colomers (2,500) que des de Artíes o Salardú porta a la vall de Caldes de Bohí; lo de la Ratera (2,540 metres) des de Salardú o Tredòs a Espot, sols transitable per peatons, en qual cas se troban igualment lo portell de Colomers (2,690 m.) qui té sortida al Portarró de Espot; lo de Güellicrestada (2,425 m.) entre Artíes y Caldes de Bohí.

Ademés del Pont de Rey y Portilló de Bossost, la Vall d' Aràn se comunica ab territori francès, per los ports de la Montjoya (2,115 m.) y de la Escaleta (2,410 m.) que portan a Banyeres de Luxon.

A la oposada carena o sía cap al Ariège, s' obren lo port de la Gireta (2,635 m.) qui conduheix a Les Bordes-sur-Lez; lo de Orla (2,630 m.), porta a

Bonac; lo de Urets (2,545 m.) y lo de la Hurqueta (2,550 m.) a Sentein. Vers lo departament de l' Haute Garonne, té la collada de la Poterla (1,040 m.) qui va a Mèlles; y la de Penyes Males, qui va a Fòs.

Aquesta facilitat de comunicacions entre la Vall d' Aràn y la nació vehina, determina en la present encontrada una marcada influencia francesa, sobre tot en lo baix Aràn, que hi manté una relació més activa y constant. Axò no solsament se observa en los seus edificis y costums, sinó també en la manera d' ésser dels aranesos als quals, de cap manera pot aplicar-se-ls-hi aquella tan coneguda com infundada dita: «Sembla que baxis de la Vall d' Aràn.» Lo que acabàm de apuntar no vol dir que la Vall haja perdut lo séu caràcter ni mólt menys, mólt al contrari; a travers d' aquella influencia se hi veu encara un segell propri y diferencial de tot altre poble català, com nos ho demostra lo fet de mantenir ab tota sa puresa la seva parla, que si bé té punts de contacte ab la francesa y catalana, ni ab la una ni ab la altra se la pot confondre, per més que les dues sían compreses per molts aranesos, igualment que lo patuès de les properes valls franceses y lo castellà per ésser idioma oficial.

Clixé de Juli Soler

Estany de Guarbes y pich de Montludo

Ahont ressurten ab més intensitat les tradicionals costums del Aràn, es en les festes de quiscún poble y en los aplechs que se celebran en los santuaris de Montgarri, Santa Margarida de Bagergue y Sant Martí de Gessa; axí com també en determinades festivitats, com per cap d' any, Sant Joan, Semana

Santa, Sant Vicents, quina diada celebran los estudiants, Santa Geta (Agăta), que es la dels pastors y en general en los bateigs, maridatges y enterraments.

La construcció, segons abans hem fet notar, ha sigut també influída per la tendencia francesa, particularment en lo baix Aràn; emprò se poden apreciar notables edificis relligiosos que anirém descrivint en les respectives localitats, bells casals dels segles xv y xvi ab ses torres de defensa y richs detalls en alguns dels finestrals que les adornan. Les cobertes de les cases, de vessants

Clixé de Juli Soler

Bordíus, de Canejàn

mólt inclinades pera contrarestar l' efecte de les neus, són construídes ab enllosats de llicorella, en les que s' obren escayentes *lucanes* y *caputxines*. Aquestes cobertes han vingut a substituir les que antigament eran fetes ab fexos de palla de sègol lligats ab les encaballades, quals exemplars escassejan més cada día.

Les dues poblacions importants del partit y comarca, són Viella, que es la capital, y Bossost, en les quals hi ha demarcada notaría, y residencia en cada una de elles, de un oficial de la guardia civil y altre de carabiners; Aduana de primera classe a Les y subalterna a Bossost; dos capataços de monts, qui estàn de punt en la vila derrerament nomenada y a Artíes. Pera celebrar fires té senyalats los díes 18, 25 y 30 de Juny, respectivament a Salardú, Bossost y Canejàn, y lo día 18 de Setembre a Viella.

En lo eclesiàstich pertany al bisbat de la Sèu d' Urgell, y forma un sol arxiprestat (307) qual titular pertoca al rector d' Artíes, tenint en son auxili un notari eclesiàstich, qual càrrech desempenya lo rector de Betren.

Per decret de 20 d' Octubre de 1735, se concedí a la Vall d' Aràn la exempció del ús del paper sellat en tots los documents en que hi estava manat per la lley.

Hi ha registre de la proprietat de 4.ª classe.

Junt ab lo partit de Sort, forma districte electoral pera Diputats a Corts.

Notes històriqnes.—L' especial caràcter que en tots sentits ofereix la comarca que vením descrivint, acaba de veure-s demostrat, estudiant lo séu procès històrich.

Lo menhir de Mitg Aràn, del qual parlarem en l' article referent a Viella y les despulles d' altres monuments megalítichs en lo plà de Beret (308), posan de manifest, encara que d' una manera insegura, la presencia del home prehistòrich en aquesta regió pyrinenca.

Noves més precises ne tením del període romà. La tribu dels *Garumni* a la qual Cèsar atribuía procedencia vasca, ocupava la alta conca de la Garona fins a Sant Beat, ahont començava la dels *Conssorani* que més endevant formaren part de la confederació nomenada *Convenæ* tenint per metròpoli la *Lugdunum Convenarum* (Sant Bertràn de Cominges).

De la dominació romana, han arribat fins a nosaltres una munior de monuments que posan en clar la importancia de la Vall, durant aquell període. Lo Sr. Soler, en la obra esmentada, publica los següents: tres esteles de marbre, existents en la paret de la rectoría de Gausach; altra encastada en lo mur O. de la esglesia de Vilamós y la tercera se troba al costat del portal de la esglesia de Bausen. Cipo incomplet, a Casau «Crysipus. Vot lliure en reconexement de una mercè rebuda.» Fragment d' un altar votíu de marbre, trobat a Artíes «Sabinus». Làpida de marbre procedent de Escunyàu. Altar votíu, dels banys de Les. «Al déu Lexi, Cajus Sabinus? fill de Hortus?» Altre altar procedent del meteix lloch «A les Nimfes, per la salut de Lexeia. Vot lliure en reconexement de una mercè rebuda».—Secció inferior de un cipo procedent de Gessa. «A... Lucius Pompeius Paulinianus. Vot lliure en reconexement de una mercè rebuda».—Part inferior de un altar votíu de marbre, trobat al castell de Les. «A les Nimfes, Paulina, filla de Hortus. Vot lliure en reconexement de una mercè rebuda.»

---

(307) L' arxiprestat de la Vall d' Aràn comprèn les següents parroquies: Artíes, E.; Arres, E.; Arró, R. 1.ª; Arròs, E.; Aubert, R. 1.ª; Bagergue, E.; Bausen, E.; Benós, R. 1.ª; Betlan, R. 2.ª; Betren, E.; Les Bordes, E.; Bossost, A.; Canejan, A. ab tenencia de Toran y Pradet; Casarill, R. 2.ª; Casau, R. 2.ª; Escunyàu, R. 1.ª; Garòs, E.; Gausach, R. 1.ª; Gessa, E. ab tenencia a Montgarri; Les, E.; Mont, R. 2.ª; Montcorbau, R. 2.ª; Salardú, E.; Tredòs, E.; Unya, R. 1.ª; Viella, T.; Vila, R. 1.ª; Vilach, E.; Vilamós, E.

(308) Aquesta significació los hi dóna Mr. Gourdon, mes no tothóm està conforme ab la opinió d' aquest ilustre excursionista.

Ab la desfeta del imperi romà, quedà lo país d' Aràn baix lo domini dels wisigoths y més endevant formà part del comtat de Cominges (nom qui sembla pervenir de la antiga Convenarum) de quin bisbat depenjà fins època mólt recent, com veurèm més endevant.

Ab motíu del matrimoni de Girberga, neta de Roger I, comte de Carcas sona y del Alt Cominges, ab Ramir d' Aragó, passà l' Aràn a aquest estat a mitjans del segle XI, per més que hi ha provabilitats de que los monarques aragonesos havían pretengut, ja abans, alguns drets en aquests territoris pyrinenchs, essent difícil posar en clar quines eran en aquelles allunyades centuries les fites del regne aragonès y del Imperi Franch.

En 1169, Anfòs I de Aragó y Catalunya, per motíu del maridatge de sa cosina Matella ab Centul II de Bigorra, los cedí la Vall d' Aràn ab la condició de tenir-lo a perpetuitat com a feu de la casa reyal d' Aragó, a la que quedà novament reservada, al juntar-se en 1192 los comtats de Bigorra y Cominges.

En lo testament de Jaume I, datat en 1275, entre altres territoris se senyalan al séu successor Pere, la Vall d' Aràn.

En les guerres hagudes entre Pere III y Jaume de Mallorca, l' exèrcit d' aquest passà diferentes vegades per la Vall d' Aràn.

Mentres no se posessen en clar les qüestions hagudes entre los reys de França y d' Aragó, respecte de la nostra comarca, desprès del tractat de Agnania del any 1295, los embaxadors acordaren lo seqüestrament de la Vall en poder del Papa o del séu llegat.

En 1296 passaren per la Vall d' Aràn Arnàu de Espanya y Robert de Cominges, pera dirigir-se al comtat de Pallars, quins drets pretenía lo primer.

Pera tractar de la restitució que havía de fer-se al rey d' Aragó, de la Vall d' Aràn y altres castells ocupats per los francesos, en 1297 lo rey Felip de França nomenà plenipotenciaris al bisbe de Carcassona y a Pere Viterris.

Lo litigi a que abans nos referíam, penjant entre los reys de França y d' Aragó sobre la ocupació de la Vall d' Aràn, va ésser solucionat a favor del derrer y los síndichs y procuradors de la Vall se personaren a Barcelona en 1312, ab obgecte de prestar lo degut jurament de fidelitat y homenatge. L' any següent lo rey En Jaume, corresponent a la fidelitat dels aranesos, los otorgà lo famós privilegi de la Querimonia, del qual més endevant nos ocupàm. En 1322 y 1368, foren aquí derrotats los francesos, qui se dirigían al Pallars. Invadida la Vall en 1385 per lo comte de Pallars, fóu rebutjat per los aranesos, obligant-lo a retornar als seus estats.

En 1387 lo rey Joan I, entre altres privilegis, reconegué als aranesos lo dret de poder armar-se pera defensar la seva independencia y llivertats. Ells, ab les tropes catalanes, comanades per Arnàu de Cervelló, rebutjaren en 1390 al comte de Armanyac, qui havía invadit lo territori. Acabada aquesta guerra en 1392, en virtut del maridatge de Matéu de Castellbó, comte de Foix-Bearn,

ab D.ª Violant, filla de Joan I, a la mort d' aquest y en absencia del séu fill Martí, lo senyor de Foix pretengué la corona aragonesa y ab poderós exèrcit, auxiliat per lo rey de França, entrà a la Vall d' Aràn, essent-li barrat lo pas per lo comte de Pallars, Arnàu de Bellera, Francesch d' Erill, Geràu de Guimerà y lo bisbe d' Urgell, vegent-se aquell obligat a repassar la frontera.

Noves invasions franceses hagué de presenciar l' Aràn ab motíu de les revoltes que esdevingueren a la mort del rey Martí, mes fóren hàbilment rebutjades, com tampoch lograren lo séu obgecte les tentatives per part de França, quan esclataren les guerres en temps de Joan II.

Clixé de C. Mora

Viella.—Casa de la vila, (antich Concell de la Vall)

Les guerres rellígioses del segle XVI qui pertorbàren lo Mitgdía de França, motivaren en 1579 la expedició de 300 hugonaus, comanats per M. de Saint Girons, arribant fins a Salardú, essent derrotats, igualment que la no menys infortunada que se portà a terme en 1598.

Ab diferentes alternatives se desenrotllà en aquest país la guerra de Felip III de Catalunya y IV de Castella, dita dels *segadors* y una vegada fetes les paus entre los catalans y lo rey de Espanya, continuà la guerra entre aquest y los francesos, los quals se apoderaren en 1654, de Castell-lleó. Firmada la pau dels Pyrinèus, malgrat haver-se senyalat la vessant S. dels Pyrinèus pera Espanya, li fóu respectada la Vall d' Aràn, qui com sabèm, es al N., donant aygues a França.

Durant la guerra de Successió, hagué de presenciar la Vall fets sagnants, y en 1794 se vegé altra vegada ocupada per los francesos, que la abandonaren en 1795, desprès del tractat de Bale.

En 1808 va ésser incorporada a França, formant part del departament de Saint-Gaudens, per decrets de 26 de Janer de 1812 y 15 de Janer de 1813. Se retornà a Espanya en 1815.

Les lluytes civils del passat segle donaren mólt que sentir a aquest país, distingint-se D. Pasqual Madoz, del partit lliberal, com a governador de la Vall.

La organisació feudal, qui tenía encadenada a la societat mitgeval, no se extengué en la present Vall, qui sempre se distingí per lo séu caràcter lliure,

venint a constituir una veritable república. Anulat lo sequestrament en que-s trobava, segons abans hem tingut ocasió de anotar, los síndichs y procuradors del Aràn prestaren jurament de fidelitat a Jaume II d' Aragó, y d' allavors podèm dir que arrenca la seva organisació. Lo territori era dividit en municipis, cada un d' ells administrat per un concell; de la unió dels municipis resultavan los terçons (de tres, que més endevant fóren sis), que tenían també un concell. Per lo de interès general hi havía a Viella lo concell de la Vall, compost del governador, com a president, lo séu assessor, un conceller de cada terçó y lo síndich. La institució del síndich fóu mólt important, puix que una de les seves obligacions principals era defensar los privilegis de la Vall y Constitucions de Catalunya, y tenía algún punt de semblança ab lo Justicia d' Aragó.

Lo governador de la Vall, residía a Castell-lleó, que s' alçava a Les Bordes; lo séu assessor, era lo Jutge ordinari, y conexía de totes les causes civils y criminals; mes los concells municipals conexían de algunes qüestions de menor importancia. Pera fer cumplir les ordres del governador, hi havía los batlles, y en absencia de aquell, cada hú de ells exercía en lo séu terçó la jurisdicció ordinaria ab consell del jutge. Finalment, a cada poble hi havía un delegat del batlle anomenat sots-batlle.

Los terçons o sexterços en que estavan agrupats los pobles de la Vall, era com segueix:

Terçó de Viella.......	Viella, Gausach Casàu, Betrén Escunyàu, Casarill
» Artíes......	Artíes, Garòs
» Iriza.......	Vilamós, Arres Arró, Benós Begós, Les Bordes
» Puyolo....	Salardú, Tredòs, Bagergue Unya, Gessa
» Marcatosa.	Vilach, Mont, Montcorbàu Betlàn, Aubert, Vila-Arròs
» Bossost....	Bossost, Les, Canejàn Bausén.

Regían en la Vall diferentes costums jurídiques e importants privilegis otorgats per los monarques, dels quals resta encara la exempció del paper sellat. Modernament s' ha concedit als seus habitants lo lliure trànsit per les aduanes de la frontera, dels articles de primera necessitat pera la Vall.

Lo més important dels privilegis fóu lo de la Querimonia, veritable constitució del Aràn, otorgat en 1313, com teným expressat, contingut que no detallém pera no allargar massa lo present treball y per haver sigut exposat en diferents tractats de la Vall d' Aràn.

En l' ordre eclesiàstich va pertànyer al bisbat de Cominges, del qui va ésser deslligada la Vall per unir-la al de la Sèu, en recompensa de la Cerdanya francesa que havía perdut. Va pendre-n possessió lo 14 de Juliol del any 1805, D. Francesch de la Dueña y Cisneros, allavors bisbe de dita Diòcessis.

Bibliografía.—«La Vall d' Aràn», Guía Monogràfica, per Juli Soler y Santaló.—«A travers d' Aràn», per M. Gourdon.—«Promenade Archeologique dans le Val d' Aràn», per J. de Laurière.—«Derecho especial del Valle de Aran», per J. Bertrán y Musitu.—Diferentes Memories y ressenyes de excursions publicades en lo Butlletí del Club Alpí francés y en lo del Centre Excursionista de Catalunya.—«Ordinaciones pragmáticas y edictos reales del Valle de Arán» (1616), per lo Dr. Joan Francesch de Gracia, Barcelona 1752.—«El Valle de Arán», per Joseph Reig y Palau.

Viella

Vila, capital de la Vall d' Aràn, situada a 900 metres de altitut aproximada sobre lo nivell de la mar; a banda y banda del ríu Nere (Negre) qui atravessa de S. a N. al desayguar en lo Garona per sa vorera esquerra. Se troba en mitg de la plana del séu nom reclosa per les serres de Montcorbison y Garrejau, per l' O. y de la Solana al NE. La carretera de Balaguer a Tremp, Sort y frontera francesa, passa per Viella.

Falta acabar la part que ha de juntar-la ab lo Pallars y està completament llesta la secció des de aquesta vila vora del Garona avall, fins a Pont de Rey (24 kilòmetres), internant-se a França, ahont troba als 14 kilòmetres més, Marignac, que es la estació més propera en lo ferrocarril de Banyeres de Luxón a Montrejeau. Se comunica ab lo Pallars, per l' Alt Aràn y port de la Bonaygua cap a Esterri, prop de 50 kilòmetres y des de aquí ab Sort, Tremp y Tàrrega, en la vía del Nort. Vers la alta conca del Noguera Ribagorçana, atravessant lo port de Viella, en quatre hores y mitja se va al Hospital del meteix nom, y des de aquí, ríu avall, cap a Vilaller y Pont de Suert.

Afronta lo terme per N. ab los de Vilach y Gausach; per l' E. ab lo de Betren; té al S. lo partit de Tremp y terme de Senet y al O. lo partit de Boltanya en terme de Benasque y Banyeres de Luxón (França).

Consta lo districte de 319 edificis ab 705 habitants de fet y 724 de dret. Constituexen la vila 290 edificis, y los restants 29 són cases, alberchs o bordes escampades pera los serveys agrícols; entre los primers hi ha l' Hospital de Viella, en la vessant del Noguera Ribagorçana, de que hem parlat abans (309).

---

(309) Està format per diferents edificis en forma de carrer, que serveix de refugi als vianants qui han de atravessar lo port en díes de mal temps. Tant la casa com lo terme, constituit per hermosos prats y espesses boscuries, es proprietat de Viella des de mólt antich temps, segons se deduheix dels pri-

VILA DE VIELLA

per JULI SOLER

O
N
S
E

C. del Sentin
C. del Cardenal Casañas
C. del Porxo
C. de St. Nicolau
C. Estret
C. d' Anglaña
C. del Graut
P. de la Llivertat
C. de la Junta Lliberal
Riu Nere
C. de les Closes
C. Curva
C. de la Torra
Carreró Curt
Carreró de Rodés
C. de St. Esteve
C. Major
C. de Lluis de León
Carreró de Dalt
Carreró de Baix
C. d' Orient
P. de la Constitució
C. de Contreras
C. d' Arnals

Escala 1: 2.500 metres.

A. MARTIN Editor-Barcelona.

Prop de Viella, a cosa de un kilòmetre, hi ha la capella de Mitg Aràn, de la que parlàm més endevant.

En la relació del any 1831 figura aquesta vila com a cap del Corregiment de la Vall d' Aràn, ab 465 ànimes de població y lo senyoríu era reyalench.

Clixè de Juli Soler

Viella.— Vista general

La parroquia es de terme en l' arxiprestat de la Vall d' Aràn y diòcessis de la Sèu d' Urgell. Celebra la festa major lo 8 de Setembre, essent en tal diada visitada en processó la Mare de Déu de Mitg-Aràn, dihent-se missa en aquell santuari.

Antigament hi hagué a Viella tres parroquies: la de Sant Miquel, subsistent en la actualitat; la de Sant Silvestre y la de Sant Orenci, situada en lo passeig y manada enderrocar l' any 1835. En ella tenía lloch la elecció y jura-

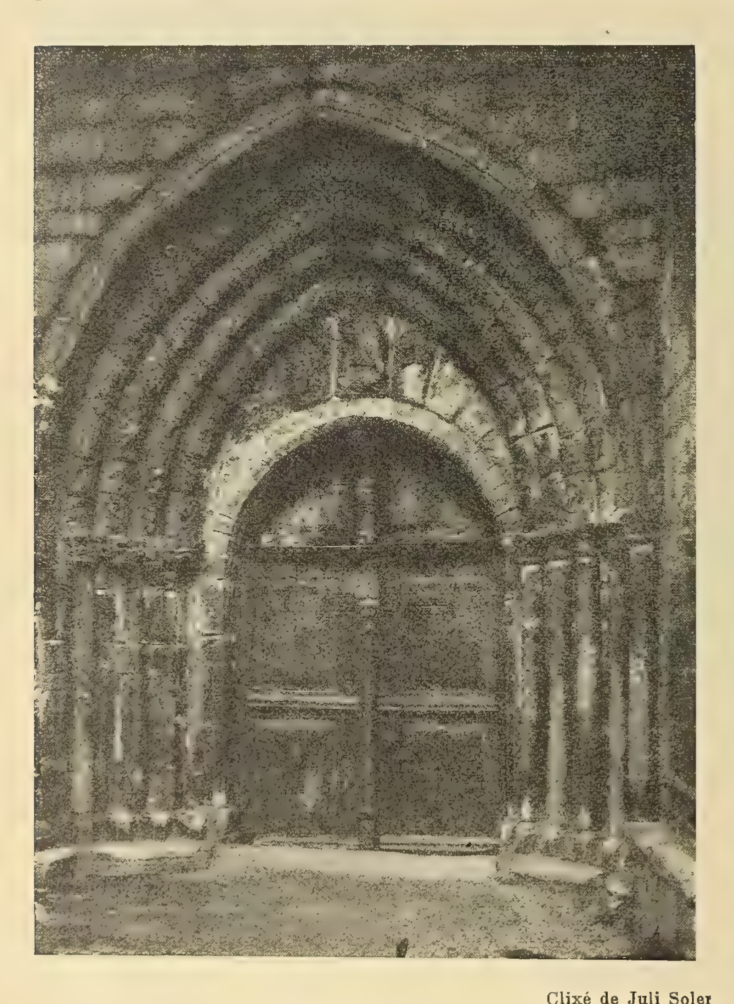
---

vilegis otorgats a dit Hospital per los reys d' Aragó Jaume I, Anfòs II y Martí l' Humà. Lo Sr. Soler en la obra esmentada y ab referencia al arxíu de Viella, anota que en 1570, a causa de una qüestió haguda de interès a dit hospital, los cònsols de Viella, a sa instancia, varen rebre un testimonial de les Corts de Benabarre, en la qual se provava que dits cònsols ne tenían la possessió y la jurisdicció civil y criminal des de temps immemorial.

A favor del nomenat hospital, baix la advocació de Sant Nicolàu dels Pontells, ab totes ses terres, foren confirmats per Felip II de Castella y I de Catalunya y per l' emperador Carles V, tots los privilegis que als cònsols de Viella havían sigut reconeguts per los reys d' Aragó.

ment dels concellers y oficis de la vall. En 1439 les tres parroquies foren reunides en una sola.

Lo temple parroquial de Sant Miquel, era primerament una esglesia de transició del romànich al gòtich, construida entre los segles xii y xiii, de la que se pot observar la porta oberta al NO., de execució mólt semblant a la de Betrén, emprò no tan ben conservada. La forman quatre arquivoltes de punta d' atmetlla en degració, decorades ab una munior de figuretes d' alt relléu y altre arch que exteriorment enquadra la portada, essent los cinch sostinguts per altres tantes columnetes a cada costat ab capitells de entrellaços y palmes los de la esquerra y historiats los de la dreta. En lo fons del arch, en lo espay qui dexa la ogiva y l' arch de punt rodó dessobre la porta, hi han tres alts relléus que representan Sant Miquel, patró de la parroquia, lo del centre; la flagellació de Jesús, a la dreta y Christ donant la absolució a un penitent, a la esquerra. En un basament quadrat, de sòlida construcció, demunt d' aquesta portalada, s' axeca lo vuytavat campanar gòtich, del segle XIV, ressortint en la part superior una mena de cornisa en forma de barbacanes, qui aguanta l' agut xapitell de llicorella.

Clixé de Juli Soler

Viella. — Porta de la esglesia

Un Christ de barruera execució, clavat ab quatre claus, se repara en lo parament de la esquerra del atri.

Part de la esglesia fóu renovada en lo segle xvi. Hi han tres capelles per costat y creuer. Les dues més properes al presbiteri, són de volta d' ares-

Clixé de Adolf Mas

Viella. — Lo campanar

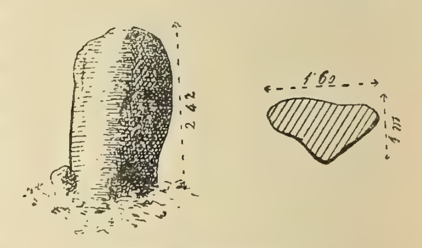
ta y espitllerats finestrals. Les voltes d' altres capelles varen ésser pintades en lo segle XVII, mostrant llegendes franceses. Les fonts baptismals són de estil romànich.

Clixé de Juli Soler

Hospital de Viella

En la capella del creuer, al costat del evangeli, hi ha lo vell retaule gòtich del altar major, que en diferents requadros representa passatges de la vida de Jesús, de la Verge y de Sant Miquel. La trona es també de gust gòtich. Posseheix aquesta esglesia richs ornaments sagrats y altres obgectes dedicats al culte. En la sagristía se conserva l' armari ahont es custodiada la documentació de la Vall, tancada ab tres panys, quines claus tenen los tres batlles que per torn los correspòn.

Peyra de Mitg Aràn

Carretera avall a mà dreta y prop de un kilòmetre de Viella, se troba la Peyra de Mitg-Aràn. D. Lluís Mariàn Vidal, en la memoria sobre «Monumentos megalíticos de Cataluña», la posa entre los menhirs existents en lo nostre territori y publica lo dibuix que reproduhím. Es de base quadrada, tenint 2'40 m. d' alçaria y 1'60 m. d' amplaria y en lo séu major gruix prop de un metre.

Quasi al séu devant, en la banda oposada de la carretera, se véu la esglesia de la Mare de Déu de Mitg-Aràn, a que abans feyam referencia. Correspongué al convent de Sant Agustí del Panyo, fundat, segons tradició, per Sant Paulí, en lo segle XIII. Al costat de la espadanya que serveix de campanar, hi ha la porta orientada a Mitjorn; té dos archs adovellats ab senzilles impor-ses, d' ahont arrenca exteriorment un guarda pols escacat, qui enclòu al cap de munt un monograma de Christ. L' interior es d' una sola nau, ab archs formers apuntats, qui sostenen la volta, constituida per un empostiçat. L' absis central té l' arch de punt rodó y apuntats los laterals. La pica d' aygua beneyta es romànica. La imatge de la Verge, es una petita escultura que sembla pertànyer al Renaxement. En aquesta capella lo governador de la Vall y lo séu assessor juravan los privilegis perque se regía lo país d' Aràn.

Clixé de Adolf Mas

Viella. — Ríu Nere o Negre

Disolta la comunitat en lo segle XVII, va desaparèxer lo convent, qui havía disfrutat de moltes prerrogatives, tenint lo Prior lo dret de ocupar lo lloch immediat al oficial ecclesiàstich de la Vall, en les processons y demés actes relligiosos.

Per lo nombre d' habitants, Viella ocupa lo segón lloch entre les demés poblacions de la Vall. En ella està establert lo jutjat de 1.ª instancia; Registre de la Proprietat de 4.ª classe y té demarcada una Notaría.

Hi ha escola municipal de noys y de noyes y altres dues de caràcter particular, dirigides per relligiosos francesos de abdós sexes.

Es punt de guardia civil y de carabiners, ab residencia de un oficial de cada còs. Administració de Corrèus y estació telegràfica de caràcter limitat.

Servey de carruatges que conduhexen a Marignac (França), y celebra concorregudes fires los díes 18 de Setembre y 8 de Octubre.

La industria consisteix en molins fariners, serradores, una petita fàbrica de batanar panyos y texir llana y alguns tallers a mà pera cànem o llí.

Los Germans de la Doctrina Cristiana estàn ademés encarregats del Observatori meteorològich «Soler» del qual nos hem ocupat al descriure lo partit judicial que comprèn la present comarca.

Les produccions són les generals de la Vall, ab bons conrèus, ahont s' hi cull grà, llegums, trumfes, etc. Té excelents pastures, especialment en la montanya de Pumero, pera lo bestiar de tota mena que se hi cría; y bones fustes y abundosa llenya en les boscuries del Hospital y Nere.

Clixé de C. Mora

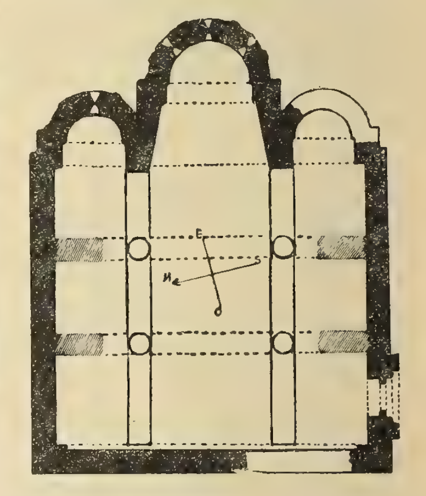
Ermita de Mitg Aràn

L' envoltan hermosos prats en la ribera y en lo séu terme se troba mena de plom.

Entre los monts públichs exceptuats de desamortisació que ha de compendre lo catàlech de la provincia, figuran en aquest municipi: Artiga y Pumero, ab 2,920 hectàrees; Hospital de Viella, 1,656; Ribera esquerra y dreta del ríu Nere, ab 3,124 y Solana ab 142 hectàrees de cabuda total. La antigüetat de Viella, contracció de *Vilavella,* en algún document nomenada Betula, vé demostrada per les troballes de restos de epigrafía y altres obgectes, efectuades en lo sèu terme. La importancia que ha tingut per demunt de les altres poblacions de la Vall, li pervé del caràcter de capitalitat que ostenta y no hi ha hagut guerra en aquest país que no haja dexat rastre en la present localitat. D. Jaume de Mallorca, ajudat per los francesos en lluyta ab D. Pere III d' Aragó, va ocupar-la, estacionat-hi una guarnició.

Un destacament de francesos, comanats per lo comte d' Armanyac, se possessionaren de dita vila en 1473.

Durant la guerra dels segadors, fóu ocupada per los castellans foragitats per l' exèrcit català, manat per En Margarit; y en la de Suc-

Mitg Aràn.—Planta de la esglesia publicada per J. Puig y Cadafalch

cessió va ésser víctima de les venjanses del Marquès d' Arpagón. Les lluytes civils del passat segle hi dexaren també greus recorts. En aquella temporada, actuant de governador D. Pasqual Madoz, se edificà un castell en dita vila que més endevant va ésser enderrocat.

Era Viella una de les tres places reyals de la Vall, ab residencia del Jutge o assessor, d' un dels tres batlles municipals y de dos cònsols. Aqui tenían lloch les cerimonies de insaculació y jurament y s' hi celebravan los concells generals. Lo antich castell del qual cap despulla ne resta, era al entorn de la esglesia de Sant Miquel.

Lo terçó de Viella comprenía los pobles de Viella, Gausach, Casàu, Betrén, Escunyàu y Casarill.

Districte electoral de Sort-Viella.

Bibliografía.—Parlá de la esglesia de Mitg Aràn, En J. Puig y Cadafalch en «Les esglesies romàniques de les valls de Bohí y d' Aràn», en l' Anuari del Institut d' Estudis Catalans del any 1907.

Artíes

Vila a uns 1,140 metres d' altitut aproximada sobre lo nivell de la mar, situada en un petit axample de la vall, a la esquerra tocant al Garona y a banda y banda del Valarties, que allí desaygua. Al S. y O. apareix dominada per les

Clixé de Adolf Mas

Artíes. — Fragment del retaule major

vessants de Sacauba y del tuch de Llobatera, per quin motíu privada de sol al hivern, lo clima es mólt fret y les glaçades persistents. Dista 6 kilòmetres de Viella per ahont se comunica ab Marignac (França) que es la estació de ferrocarril més propera. Pera dirigir-se a Caldes de Bohí, pot escullir-se lo port de Colomers, transitable pera cavalleríes, en qual recorregut se invertexen 8 hores, ribera amunt del Valartíes; y port de Güellicres-

tada, lo tragecte es més curt, emprò mólt més pesat lo camí que ha de fer-se a pèu. D' Arties per la ribera abans nomenada y port de Rius, hi ha un mal camí de ferradura fins al Hospital del port de Viella (5 hores y mitja) en lo Noguera Ribagorçana. Altres importants llochs de la comarca Aranesa poden visitar-se des de aquesta vila, quals itineraris constan especificats en la guía del Sr. Soler, a que hem fet referencia en una de les notes bibliogràfiques.

Clixé de Juli Soler

Artíes. — Vista general

Afronta lo terme per N. ab los de Garòs y Gessa; per l' E. ab los de Gessa, Salardú y Tredòs; té al S. lo port de Caldes de Bohí y terme de Viella y al O. Garòs, Escunyàu y Casarill. Com a montanya important en aquesta rodalía, deu esmentar-se lo tuch de Montarto, de 2,830 metres d' altitut sobre lo nivell de la mar, entre les riberes del Valartíes y de Caldes.

Lo districte se composa de 318 edificis, ab 424 habitants de fet y 548 de dret, dels quals 219 edificis ab 286 ànimes, pertanyen a Arties; 88 ab 138 respectivament, a Garòs y 11 alberchs y bordes escampades.

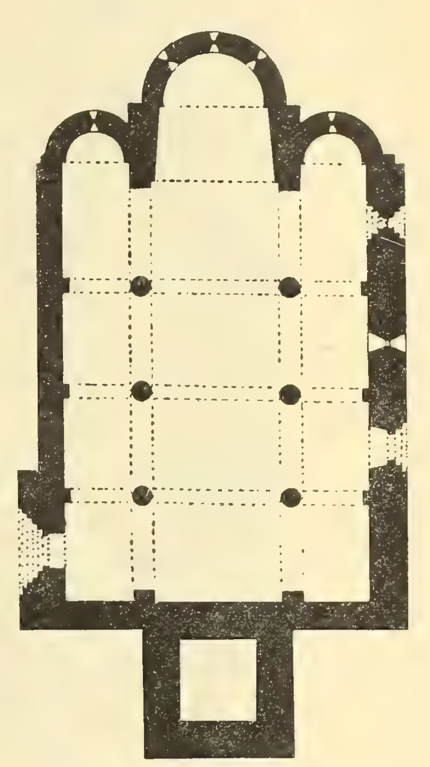
Garòs, es a la vora dreta aygues avall de Garona en les vessants de la montanya de Espiargo, y a uns 1,124 metres d' altitut.

En la relació del any 1831 figuran en lo Corregiment de la Vall d' Aràn, Arties, ab 322 ànimes y Garòs ab 146 y lo senyoríu d' abdues era reyalench.

Les parroquies de Arties y de Garòs són d' entrada en lo arxiprestat de

la Vall d' Aràn y diòcessis de la Sèu d' Urgell. A Artíes fora de la vila hi ha una altra esglesia dedicada a Sant Joan, que segons tradició, va pertànyer als Santjoanistes. Es una obra gòtica del segle XIII ab posteriors reformes. Té una sola nau ab volta d' aresta, creuer y tres absis poligonals acusats al exterior entre macissos contraforts. Antigament havía sigut parroquia, més actualment sols s' hi diu missa per la diada del Sant.

Artíes.—Secció y planta de la esglesia publicada per J. Puig y Cadafalch

Lo terme del present districte es dels millors y dels més extensos de la vall. Ademés de les produccions generals en la comarca, les pastures hi són abundoses y excelents pera tota mena de bestiar, vegent-se hermosos prats en les riberes del Valartíes y Loseron, espesses boscuries en les comarcades de Pruedo y Sacauba, d' ahont ne trau bona fusta y la llenya que necessita.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació que ha de compendre lo catàlech de la provincia, hi han los coneguts per Conques y Solana, de Garòs, ab 689 hectàrees; ribera dreta y esquerra del Valartíes, d' Arties, ab 9,849 hectàrees; lo Solà, d' Arties, ab 415, y Ticolet y Solana Boxeta, de Garòs, ab 433 hectàrees.

Se troba mena de plom, coure y ferro en aquest districte.

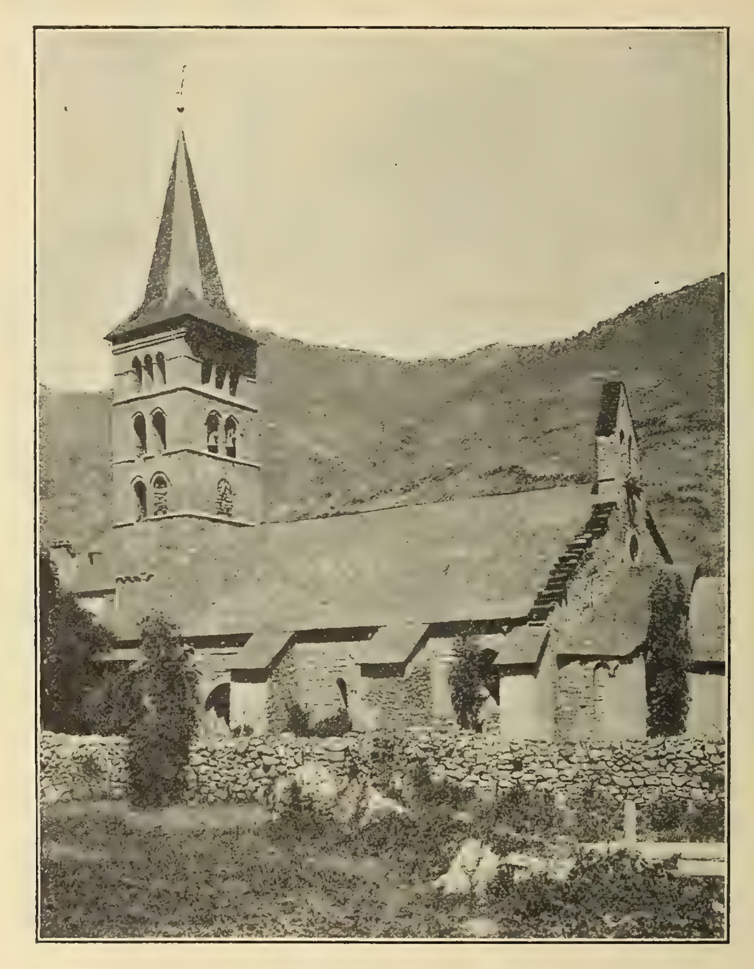
Prop de la població brollan tres fonts sulfuroses termals ab establiment apropriat com hem tingut ocasió de veure en la part general de la provincia (310).

Hi ha escola de noys y de noyes; un molí fariner y una serradora.

Lo temple parroquial fóu construit en los segles XII y XIII. De cara al N. s' obre la porta de entrada que la forman sis arquivoltes a plena cintra en degradació ab senzill decorat de mitges boles, escacats y arestes. De llarch a llarch del parament de la nau, decora lo frontispici un frís d' escachs ab arquacions sobre decorats modillons. La nau orientada de E. a O., es rectangular y dividida en tres, per pilars cercolars; essent de punt rodó la volta de la central y de quart de cercle les laterals. Los pilars han perdut l' equilibri a

(310) Veja-s plana 58.

causa de la empenta que porta la volta, lo qual ha donat a entendre si aquesta serà primariament de fusta com en altres temples de igual estil se observa. Lo campanar, de planta quadrada, constitueix una notable obra del segle XIII. Consta de diferents cossos ab dobles finestrals de punta de atmetlla, excepció dels que s' obren al cap demunt, que són triples y arch de punt rodó.

Clixé de Juli Soler

Artíes. — Vista de la esglesia

L' altar major es gòtich y consta de diferents plafons, procedents del antich altar; lo qui ocupava lloch preferent representant la imatge de la Mare de Déu, se conserva en la sagristía. En la volta del presbiteri s' hi veuen unes pintures murals que representan lo Judici final, la Gloria y l' Infern, qui portan traces de correspondre a època avançada del Renaxement.

Se conserva en dita esglesia una creu gòtica dorada y richs ornaments sagrats; y prop de la porta, una pica toscament treballada, que devía servir per batejar per immersió.

Part defora del temple hi ha la casa nomenada Comunidor, des de ahont se conjuravan les tempestats.

Dita esglesia quedava inclosa en lo antich castell dels Templers (311), qui s' axecava isolat prop del ayguabarreig del Valartíes ab lo Garona.

Clixé de Juli Soler

Artíes. — Casal de Portolà

Se sab que Pere IV facultà la construcció del esmentat castell l'any 1379, qual data nos indica que ja no eran los Templers sinó los seus successors los Santjoanistes los qui alçarían aquella fàbrica. Se autorisà també un arbitri als

(311) En aquell temps, Artíes era un xich més avall de la ribera al costat de la capella de Sant Jaume y havent sigut en part aterrat per una esllabiçada de la montanya de Llobatera, se cambià lo séu emplaçament, traslladant-lo en lo lloch ahont avuy se troba ocupat en aquell temps, per lo castell dels Templers.

vehins d' Artíes pera portar a terme dita construcció, donant-los llicencia pera dexar-hi una petita guarnició quan sortissen de la vila, autorisació que fóu ampliada per Felip II en 1586.

Donavan entrada al castell, una porta per la banda N. y altra per l' O. al costat de la torre del homenatge, havent-hi torrellons en los angles del mur y y contramur y en mitg de la plaça d' armes, la esglesia, amparada en la nomenada torre, provehida de sageteres y ab una senzilla espadanya al dessobre. Soterraniament se comunicava aquesta, ab altra torra de la ribera del Valartíes, prop de la capella de Sant Pelegrí, que es lo únich que resta en pèu de aquesta construcció.

Apart de lo que tením apuntat, en l' ordre monumental cal remarcar en aquesta vila la noble casa de Portolà, ab escayenta torre del segle XVI y una capelleta al séu costat, bastida l' any 1678.

Artíes era cap de terçó del séu nom, que comprenía també Garòs; hi residía un lloch-tinent del batlle del terçó de Puyolo y dos cònsols.

En los encontorns de la vila se trobà un fragment d' altar votíu de marbre ab la inscripció «Sabinus.»

En la antiga casa Paulet se repara una interessant finestra gòtica del segle XVI ab diferents relleus representant figures humanes encastats al séu costat, de ignorada procedencia.

Districte electoral de Sort-Viella.

Bibliografía.—Parla de la esglesia de Mitg Aràn, En J. Puig y Cadafalch en «Les esglesies romàniques de les valls de Bohí y d' Aràn», en l' Anuari del Institut d' Estudis Catalans del any 1907.

Arres

Lloch un xich enlayrat en les vessants de les montanyes de Seuba, a la dreta del Garona y a uns 12 kilòmetres aproximadament de Viella, comunicant-se per la carretera de Pont de Rey ab Marignac (França), que es la estació de ferrocarril més propera. Està format per dos pobles a poca distancia l' un del altre, nomenats de Sus o de Dalt, ahont hi ha la parroquia y de Jus o de Baix, que no ofereix res de particular. Lo terme afronta per N. ab lo de Bossost; al E. té lo de Vilamós; al S. la frontera francesa y al O. altra vegada lo de Bossost. Consta de 103 edificis ab 101 habitants de fet y 174 de dret, dels quals 40 edificis ab 45 habitants, corresponen a Arres de Sus y 51 ab 56 respectivament a Arres de Jus, havent-hi ademés 12 alberchs o bordes escampades, entre ells los Artigans.

En la relació del any 1831, figura ab 163 ànimes en lo Corregiment de la Vall d' Aràn, essent lo senyoríu reyalench.

La parroquia, dedicada a Sant Joan, es de entrada en l' arxiprestat de di-

ta vall y diòcessis de la Sèu d' Urgell. Lo temple parroquial, per rivalitats entre los dos pobles, fóu edificat entre l' un y l' altre. Es de moderna construcció y no ofereix res de particular. La parroquia vella era a Arres de dalt, trobant-se actualment en estat ruinós. Sembla haver sigut construit en lo segle XII y es de senzilla factura, presentant una espadanya de dues obertures en lo parament oposat al absis.

Clixé de Juli Soler

Arres. — La esglesia vella

Aquest, es al O. y en mólt mal estat, obrint-se al SE. la porta, que no té cap motíu decoratíu. La volta de la única nau de que consta, va ésser sustituida per un empostiçat.

Les produccions, com en tota la vall, consistexen en grà, llegums, trumfes y pastures pera lo bestiar que cría.

Hi ha menes de plom en lo territori que comprèn lo present districte municipal.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació que ha de compendre lo catàlech de la provincia, figuran en aquest municipi, Montagut, de 418 hectàrees y Saseuva y Pales, de 953 de cabuda total.

Arres corresponía al terçó de Iriza.

Té una escola incompleta.

Districte electoral de Sort-Viella.

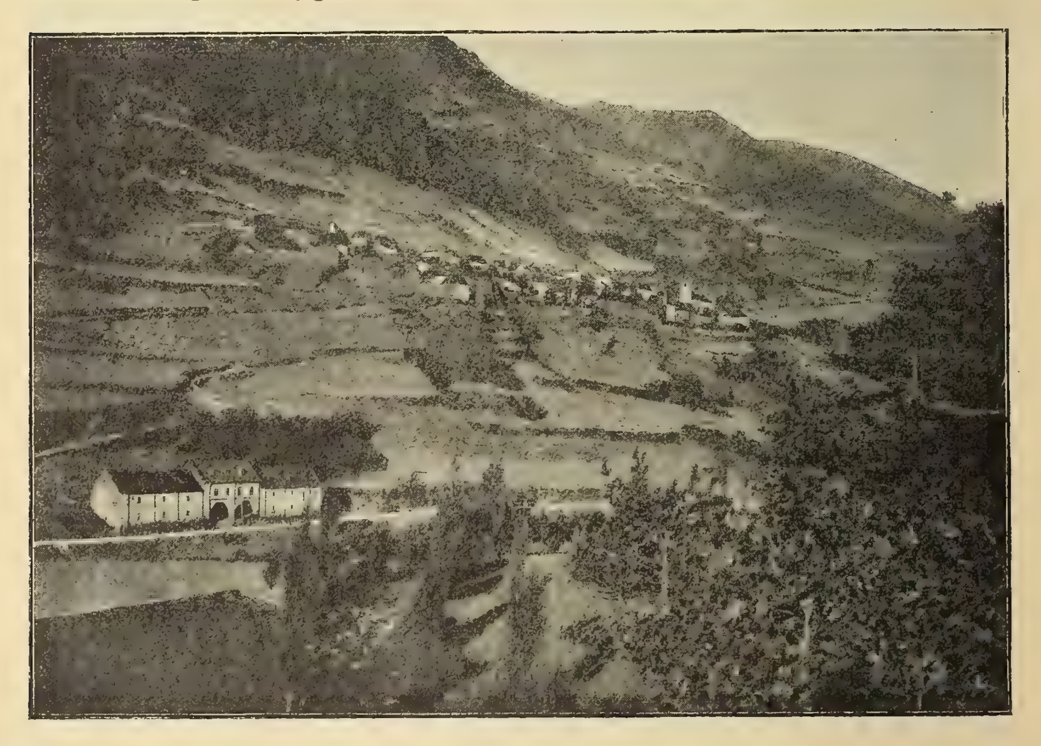
Arròs

Lloch situat a 930 metres aproximadament sobre lo nivell de la mar, en les vessants occidentals de la montanya de Mariagata, al demunt de la carretera de Pont de Rey, que passa als 6 kilòmetres de Viella, aygues avall del Garona, a la dreta de quin ríu se troba aquest poble y lo séu agregat Vila, en posició alterosa en la vessant de la nomenada montanya prop del barranch de St. Martí. Per dita carretera se comunica ab Marignac (França), que es la estació de ferrocarril més propera. Afronta lo terme per NE. y S. ab les de Vila, Vilach y Bagergue y per ponent ab lo d' Aubert.

Ademés del esmentat ríu, atravessa lo séu territori lo Barradós, bonica y extensa vall que desaygua dessota d' Arròs en lo Garona.

Clixé de Juli Soler

Arròs. — Vista general

Consta lo districte de 186 edificis ab 307 habitants de fet y 370 de dret, dels quals ne corresponen 96 edificis y 196 ànimes a Arròs; 61 y 111 a Vila, havent-hi altres 29 cases y alberchs y bordes escampades, entre elles lo caseríu de La Artiga y Sant Joan de Arròs.

En la relació del any 1831, figuran en lo Corregiment de la Vall d' Aràn, Arròs y Vila, ab 125 ànimes y senyoríu reyalench.

La parroquia de Arròs es de entrada y la de Vila, dedicada a Sant Roch, rural 1.ª en l' arxiprestat de la nomenada vall y diòcessis de la Sèu d' Urgell.

La esglesia de Arròs era gòtica, emprò les noves reparacions li feren perdre lo séu estil, presentant encara la volta d' aresta. Lo campanar es l' únich que no conserva lo caràcter que presentan los demés de la vall, apropriats al clima que domina en la metexa.

Dita parroquia posseheix una artística creu processonal de plata daurada.

Entre les construccions d' aquest lloch, deu remarcar-se la casa del senyor d' Arròs, construida en 1820, que serveix de quarter de la guardia civil.

Té una escola municipal incompleta.

Les produccions no varían dels demés pobles de la Vall d' Aràn, abundant-hi les pastures en les seves alteroses serres.

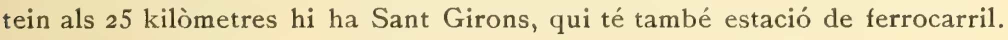
Entre los monts públichs exceptuats de desamortisació que han de compendre lo catàlech de la provincia, figuran lo Cap de la Pujada, de 49 hectàrees, que es d' Arròs, Vila y Aubert; Deserts y Cuivixich, ab 3,282 y Gotaus y Artiga-roma de 107 hectàrees de cabuda total, que corresponen a Arròs y Vila.

Arròs y Vila, corresponían al terçó de Marcatosa.

Districte electoral de Sort-Viella.

Bagergue

Lloch lo més enlayrat de la Vall d' Aràn, a uns 1,430 metres d' altitut aproximada sobre lo nivell de la mar, situat en la vall y a la esquerra del ríu Inyola, en la vessant de la montanya Roques d' en Macià. Se troba demunt de Salardú y Unya, pera hont se comunica ab Viella, a uns 14 kilòmetres y des de aquesta vila ab carruatge a Marignac (França) que hi ha estació de ferrocarril. De Bagergue als Rasos de Liat, se hi va en 4 hores y mitja y del Estany Gran de Liat a Sentein (Ariège) per lo port de la Hurqueta en 5 hores més y de Sentein als 25 kilòmetres hi ha Sant Girons, qui té també estació de ferrocarril.

Lo terme afronta per N. ab França; per l' E. Salardú y Tredòs; per S. y O. té lo de Unya.

Consta de 68 edificis, 6 fora de la població y altres 29 alberchs y bordes comptant 107 habitants de fet y 148 de dret. En la relació del any 1831 apareix Bagergue en lo Corregiment de la Vall d' Aràn, ab 105 ànimes y senyoríu reyalench.

La parroquia, dedicada a Sant Felíu, es d' entrada en l' arxiprestat de dita vall y diòcessis de la Sèu d' Urgell. A cosa de mitja hora ríu amunt, hi

ha la ermita de Santa Margarida, ahont se celebra un aplech lo día 20 de Juliol. La primitiva fàbrica de la esglesia parroquial era romànica, conservant-se encara algún detall d' aquell estil. En 1524 fóu examplat lo temple, perdent ab dites obres lo séu caràcter. Se hi guarda una interessant imatge de la Mare de Déu y una antiga creu de fusta policromada.

Clixé de Juli Soler

Bagergue. — Vista panoràmica

La enlayrada situació d' aquest poble, fà que sía mólt rigorosa la temperatura durant l' hivern que se troba quasi isolat per la néu. Té pochs conreus en la canal de la ribera, emprò excelents pastures pera lo bestiar de tota mena que s' hi cría.

Hi ha mineral d' alúm, plom y zench en lo séu terme, havent sigut obgecte de seguides explotacions.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació que ha de compendre lo catàlech de la provincia, deuen esmentar-se en lo present districte Arenyo, de Garòs, ab 357 hectàrees; Cabrè, de Bagergue, ab 251; Montolíu, Furcall, Parros, y dreta y esquerra del Inyola, de Bagergue y Unya, ab 3,951 hectàrees de cabuda total.

Escola municipal.

Bagergue, va pertànyer al terçó de Puyolo.

Districte electoral de Sort-Viella.

Bausen

Lloch a la esquerra y ben apartat del Garona, a 45 minuts de la frontera francesa, en la part baxa de la Vall d' Aràn, en situació enlayrada en les vessants orientals de la montanya de la Bacanera y a la esquerra del torrent d' Estex, que des del estany de la Cigalera devalla cap al Garona. Altitut aproximada sobre lo nivell de la mar, 945 metres. Forma part del municipi, lo petit caseríu de Pontaut (pont alt), que se troba a baix de la ribera del Garona, devant del ayguabarreig del ríu de Toràn, y a 2 kilòmetres de Pont de Rey, en la frontera francesa. Per Pontaut passa la carretera des de Viella a Marignac (França), que es la estació de ferrocarril més propera. Per ésser lo primer lloch, venint de França, hi ha punt avençat de carabiners.

Clixé de Juli Soler

Bausén. — Vista general de la població

Lo terme de Bausén afronta per N. ab França; per l' E. ab lo de Canejàn; al S. té lo de Les y al O. altra vegada França.

Consta lo districte de 355 edificis, ab 370 habitants de fet y 413 de dret, dels quals 242 y 332 ànimes respectivament, corresponen a Bausén; 19 edificis són fora la població; altres 83 alberchs y bordes escampades y 11 edificis

ab 38 habitants, a Pontaut. En la relació del any 1831, figura Bausén en l' arxiprestat de la Vall d' Aràn; ab 124 ànimes y senyoríu reyalench.

La parroquia, dedicada a Sant Pere, es de entrada en l' arxiprestat de la Vall d' Aràn y diòcessis de la Sèu d' Urgell. Lo temple es relativament de moderna construcció y en lo frontispici s' hi llegeix la data 1709. Al séu costat hi ha encastada una estela romana ab tres bustes. La vella esglesia, baix la advocació de Santa Eularia, era edificada debaix del poble y ni rastre se-n troba actualment.

Produheix grans, llegums, trumfes y bones pastures pera lo bestiar de tota mena que s' hi cría.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació que ha de compendre lo catàlech de la provincia, venen continuats en lo present districte Dos y Serrat, ab 1,038 hectàrees, y Humbré, ab 887 hectàrees de cabuda total.

Des de Bausén, se pot anar per la passada de Tres Curets, a Banyeres de Luxón, en 4 hores y mitja; al tuch del Plan del Home, en la montanya de la Bacanera, en 3 hores y mitja. Pontaut dista de Fòs, primer poble francès, sis kilòmetres de carretera.

Se troba en aquest districte mena de plom y ferre.

Hi ha escoles d' abdós sexes y un molí fariner.

Bausén, va pertànyer al terçó de Bossost.

Districte electoral de Sort-Viella.

Betlàn

Lloch situat en un coster de serra, a la dreta del Garona, a uns 4 kilòmetres de Viella, demunt de la carretera qui devalla a Bossost y Pont de Rey,

per ahont se comunica ab Marignac (França), que es la estació de ferrocarril més propera. A la vora de dita carretera, un xich més avall, hi ha Aubert, que forma part del present municipi, junt ab Mont y Montcorbau, més cap a la montanya y en les metexes vessants de la dreta del nomenat ríu. Lo terme de Betlàn té al N. los de Mont y Montcorbau; al E. los de Vilach y Aubert; al S. aquest derrer y Vila y al O. lo de Arròs. Lo districte se composa de 216 edificis ab 305 habitants de fet y 384 de dret, distribuits en la següent forma entre los seus agregats: Aubert, 79 edificis ab 127 ànimes; Betlàn, 28 ab 35; Mont, 49 ab 74; Montcorbau, 43 ab 69 respectivament, havent-hi ademés en tot lo districte, 17 alberchs y bordes escampades.

En la relació de 1831 figuran en lo Corregiment de la Vall d' Aràn, essent lo séu senyoríu reyalench; Aubert, ab 64 ànimes; Betlàn, ab 56; Mont, ab 72, y Montcorbau, 52.

La parroquia de Aubert, dedicada a Sant Martí, es rural 1.ª; la de Bet-

làn, sots advocació de Sant Pere; la de Mont, que té per patró Sant Llorenç, y la de Montcorbau erigida a Sant Esteve, tenen categoría de rurals de 2.ª en l' arxiprestat de dita vall y diòcessis de la Sèu d' Urgell.

La esglesia parroquial d' Aubert es al O. del poble, trobant-se bastant desfigurada la primitiva construcció romànica, que serví de capella al desaparescut convent de Sant Agustí. En les parets del absis s' hi veuen pintures mólt semblants a les d' Arties. Lo campanar sigué axí meteix reformat en la part superior, en que hi apareix un cos d' obra y fusta barrejat. La volta de la nau gòtica ha sigut substituida per un empostiçat. La pica baptismal es romànica y entre los obgectes del culte se conserva una artística creu gòtica de plata daurada.

Clixé de Juli Soler

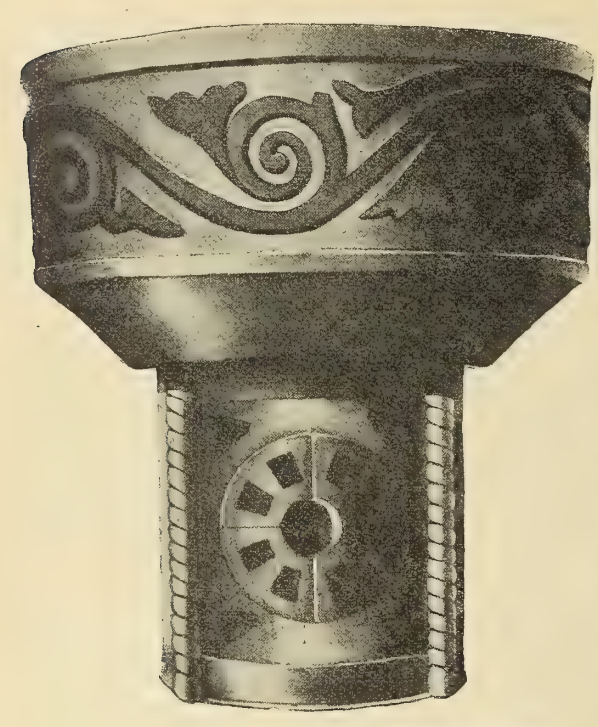
Aubert. — Vista de la població

En la plaça d' Aubert hi ha altra esglesia nomenada del Roser, que data del segle XII al XIII, havent sofert posteriors reformes. Lo campanar vuitavat, correspòn al segle XVI. En una de les parets hi ha encastada una estela romana de marbre, ab un bust de dona dintre d' un arch sostingut per columnetes. Prop de la parroquial se trobà un fragment d' altar votíu que portava escrit V. S. L. M. (Votus Solvens Liber Meritus).

Lo temple parroquial de Betlàn es relativament modern y tan sols se conserva de la primitiva fàbrica, l' absis y la pica de batejar, que lluheix rica ornamentació de fullatge. Entre los obgectes de culte val la pena de remarcar una notable creu processonal gòtica y una imatge de la Verge, de estil ro-

mànich. En aquest lloch, com a cap del districte, hi ha establerta la escola municipal.

Referent a la esglesia de Mont, sols podèm apuntar-hi com a nota artística, una beneytera romànica; y en la de Montcorbau, que ha sigut també renovada, se conserva un monograma de Christ, un petit cipo romà y la pica de batejar mólt semblant a la de Betlàn. Té també una notable creu processonal gòtica.

Clixé de Juli Soler

Betlàn.—Pica romànica en la esglesia parroquial

Les produccions, com en tota la vall, consistexen en grans, llegums, etc. y bones pastures en les seves montanyes pera lo bestiar de tota lley que s' hi cría.

Se troba mena de plom en aquest districte.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació que ha de compendre lo catàlech de la provincia, constan en aquest municipi, Bosch de Casa, Saplaya y Crodos, de Montcorbau, ab 921 hectàrees; Bosch Vedat, de Aubert y Betlàn, ab 31; Bosquet de Casa, Costes y Aubaga, de Mont, ab 1,318; y Bosquet, de Aubert, ab 64 hectàrees de cabuda total. Hi han ademés Sospodos, Coll de Roya, de Aubert, ab 426 hectàrees, y Satronca, de Aubert y Betlàn, de 115.

Los pobles que forman lo present municipi, estavan compresos en lo terçó de Marcatosa.

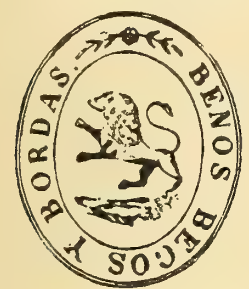
Als pobles de Betlàn, Aubert y Vilach correspòn lo santuari de la Artiga de Lin, en la vall del séu nom, per ahont s' escorre lo ríu Juhèu.

Districte electoral de Sort-Viella.

Les Bordes

Lloch cap de districte del séu nom, a la esquerra del Garona, entre dit ríu y lo Juhèu, poch abans del séu ayguabarreig ab aquell. Altitut aproximada sobre lo nivell de la mar, 885 metres. Dista uns 9 kilòmetres de Viella y se comunica per la carretera que passa al altre costat del Garona, ab Marignac

(França), que es la estació de ferrocarril més propera. En la metexa esquerra del ríu nomenat, hi ha lo caseríu de la Bordeta y a la dreta, demunt la esmentada carretera y a curta distancia uns dels altres, se troban successivament los llochs de Begós, Benós, Les Bordes de Castell-Lleó, y Arró, que tots plegats forman un sol ajuntament.

Clixé de X. Parés

Les Bordes de Castell-Lleó. — Vista de la població

Les seves afrontacions són: per N. ab lo de Arres; al E. Arròs, y al O. y S. França ab Banyeres de Luxón. Lo districte se composa de 353 edificis ab 446 habitants de fet y 475 de dret, distribuits en la següent forma: Arró, 67 edificis y 90 ànimes; Begós, 27 ab 38; Benós, 55 ab 56; Les Bordes, 147 ab 250 y altres 57 alberchs y bordes.

En la relació del any 1831, aparexen en lo Corregiment de la Vall d' Aràn, Arró ab 85 ànimes, y Benós, Begós y Bordes, ab 250 y senyoríu reyalench.

Hi ha parroquia de entrada en Les Bordes, qui té per titular la Verge del Roser; la d' Arró, dedicada a Sant Martí, es rural 1.ª, y la de Benós, rural 1.ª igualment, ab patronat també de Sant Martí, té per anexa la esglesia de Sant Roch, de Begós.

Com a notes artístiques, s' observan en la esglesia de Begós, la beneytera y la font baptismal, que són romàniques. Lo temple de Benós es romànich, ab volta de punt rodó; posseheix una artística custodia de plata, del Renaxement. La esglesia d' Arró té la volta de mitg punt y d' aresta lo presbiteri; lo campanar es vuytavat (312).

Les Bordes de Castell-Lleó, com a tal poble, es modern, puix que sols hi havía abans en lo meteix lloch, unes bordes o alberchs, d' ahont li vé lo nom, que eran dels pobles de Benós y Begós.

---

(312) En una paret s' hi llegeix la següent inscripció: TVRRIS SVPRA MONTEM SA INDISSOLVBILI BITVMINE FVT DATA VALLO.

Al NO. en lo turonet demunt del poble hi havía lo Castell-Lleó, qui guaytava bona part de les riberes del Garona y del Juhèu, venint a constituir un important punt estratègich pera la defensa de la vall. Era de planta exagonal, defensada en los angles per cilindrichs torrellons y la torre del homenatge en la plaça d' armes. Tenía la porta al costat de llevant, donant-li entrada un pont llevadiç. En un plà axecat, fora del recinte, hi havía les forques, lloch actualment conegut per Plan des Hurques.

Provablement los romans escullirían aquest punt pera emplaçar-hi un dels seus *castellum* o *casteras* com los anomenan en la comarca, dels quals se-n troban mólts recorts.

Consta ocupat per les tropes franceses a les derreríes del segle XIII lo Castell-lleò, ab motíu de les lluytes entre Jaume de Mallorca y Anfòs II.

Després d' haver otorgat Jaume II los famosos privilegis a la Vall d' Aràn, ressenyats en la part general, lo present castell fóu la residencia del governador, havent-hi la guarnició necessaria.

Durant la guerra dels segadors, trobant-se en possessió de la fortalesa les tropes castellanes, va ésser atacada per Margarit, qui logrà fer capitular la guarnició lo día 20 de Abril de 1643.

Durant la guerra de Successió, havent-lo ocupat los francesos, va ésser recobrat en 1706, tornant en possessió d' aquells, los quals varen destruir-lo al retirar-se en 1719.

Com a residencia que era del governador general de la vall, hi tenía audiencia los divendres y aquí eran conduhits los criminals, emprò a petició dels concellers en 1616, la residencia del governador y la presó varen traslladar-se al castell de Viella. Avuy no quedan més que alguns recorts de dit castell (313), entre ells una llosa sepulcral encastada al costat de la porta de la esglesia de Les Bordes, la qual representa la figura jayent d' un cavaller en trajo de guerra, rodejat per una inscripció ab caràcters gòtichs.

Lo temple actual de dit poble, data del any 1806, havent començat a actuar com a parroquia independent en 1810.

Les produccions són les generals de la vall, consistents en grà, llegums, algunes verdures y bones herbes pera lo bestiar de tota mena que s' hi cría, havent-hi algunes partides boscades.

Passa per Les Bordes lo camí a la Artiga de Lin, per la ribera del Juhèu, cap al port de la Picada y vall de Benasque.

Entre los monts públichs exceptuats de desamortisació que ha de compendre lo catàlech de la provincia, figuran en lo present districte: Bordasses

---

(313) Una làpida procedent de dit castell guardada en una casa de Les Bordes, díu textualment:

ESTA · OBRA · MĀDO · HAZER · EL · MVY · ILLE · SEÑOR · CA-
PITAN · MIGVEL · FERRER · SIENDO · CASTELLA · Y · FORTI-
FICO · ESTE · CASTILLO · Y · LE · PVSO · ARTILLERIA · ARMO-
LA · PNTE · VAL · DE · ARCABVZES · EN EL · AÑO · DE · 1589

y Bosquet, de Arró, ab 126 hectàrees; Coll de Raya y Sospodos; de Aubert, ab 412; Montanyeta y Montanya rasa, de Arró, ab 277 y 202 respectivament; Sangló, Sapertega y Solana, de Les Bordes, Benós y Begós, ab 904; Sartigón, de Vilach, Aubert y Bordes, ab 76; Les Costes y Boixeta, de Benós y Begós, ab 161; Satronca, de Aubert, Betlàn y Vilach, ab 118; y La Cometa, de Vilach, ab 128 hectàrees de cabuda total.

Se troba plom, ferre y zench en lo present districte, qui formà part del terçó de Iriza.

Hi ha una escola municipal complerta.

Districte electoral de Sort-Viella.

Bossost

Vila en lo Baix Aràn, situada en un examplament de la ribera del Garona, a la vora esquerra, ab lo cementiri a la dreta de dit ríu, comunicant-s' hi

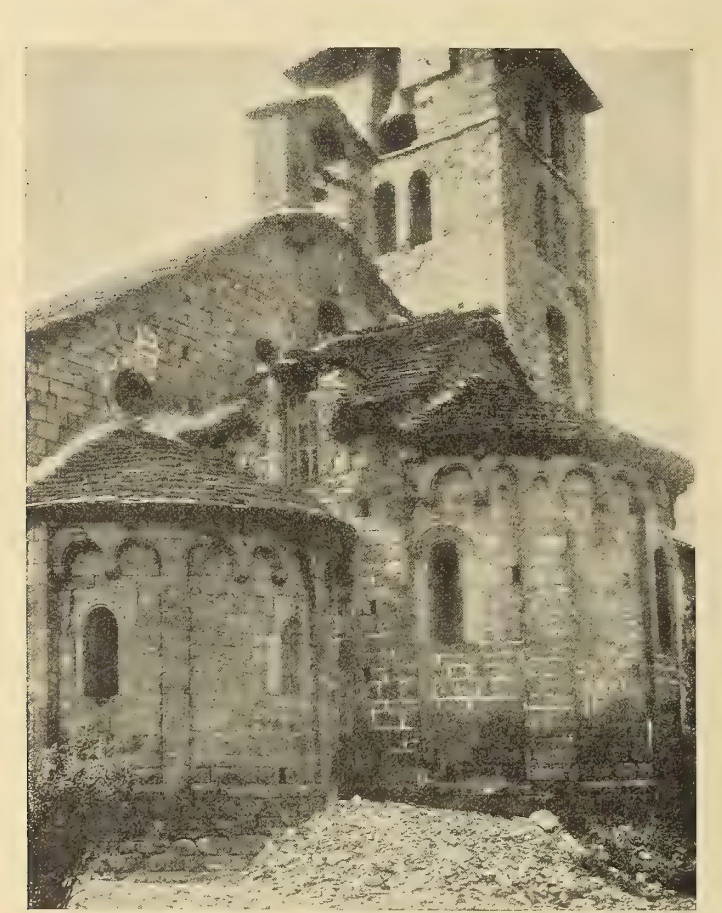
Clixè de Juli Soler

Bossost. — Vista de la població

per un vell pont de pedra d' un arch. Altitut aproximada sobre lo nivell de la mar, 720 metres. Passa per aquesta vila la carretera que va des de

Viella, de la que dista 15 kilòmetres, a Pont de Rey y Marignac (França), que es la estació de ferrocarril de que ordinariament se serveix. Hi ha una altra carretera de Bossost al Portilló (8 kilòmetres), d'ahont internant-se a França als 10 kilòmetres més, arriba a Banyeres de Luxón. Lo terme afronta per N. ab lo de Les; per l' E. altra vegada lo de Les, Vilamós y Canejàn; té al S. los de Arres y Arró y al O. territori francès. Se veu creuat per lo ríu Garona, qui a la sortida de la població passa encaxonat entre roques en lo punt nomenat les *Cledes,* podent-s' hi conseguir un salt qual força se calcula en 4,000 cavalls. Consta lo districte, de 439 edificis ab 756 habitants de fet y 921 de dret, dels quals ne corresponen 298 edificis y 709 habitants a Bossost; 17 ab 36 al arrabal de Sant Roch y 11 ab 11 al caseríu de Portillón altres 113 alberchs y bordes distribuits per lo terme y dedicats als serveys agrícols.

Clixé de Juli Soler

Bossost. — Absis de la esglesia

En la relació del any 1831, apareix en lo Corregiment de la Vall d' Aràn ab 429 ànimes y senyoríu reyalench.

La parroquia, dedicada a la Assumpta, es d' ascens en l' arxiprestat de la Vall d' Aràn y diòcessis de la Sèu d' Urgell. Té ademés la capella de Sant Roch fora la vila, celebrant-se festa per la diada del Sant, y altres ermites dedicades a Sant Fabià, Pietat, Sant Joan Crisòstom y Sant Antoni, aquesta, en lo camí de dit nom, qui va al Portilló, y ha sigut modernament restaurada.

Bossost es lo districte més poblat de tota la vall y lo més important després de Viella, vegent-se mólt concorregut durant l' estíu per la seva proximimitat ab Banyeres. Es punt de guardia civil, manada per un oficial; hi ha demarcada notaría; Aduana subalterna, que depenja de la de Les; escoles municipals de noys y de noyes y altra de particular; comunitat de relligioses y hi té residencia un capataç de monts. Estació telegràfica.

Clixé del Autor

Bossost. — Porta N. de la esglesia

Pera celebrar fira, té senyalats los díes 25 de Juny y 20 d' Octubre y per Pasqua de Resurrecció y per Carnaval.

Hi ha serradora y molins de farina; bones fondes y alguns establiments.

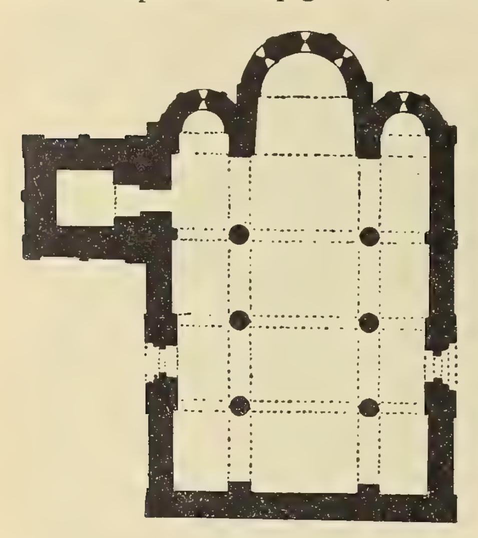
La vila ofereix un bonich aspecte ab ses cases influides per la construcció francesa, espayosa plaça ombrejada per típich olm, sortidor de marbre al centre y la casa consistorial en un dels costats, que fóu adornada ab una petita estàtua de marbre, donada l' any 1842 per lo general Van-Halen, més endevant desaparescuda. A la vora del Garona s' extén lo passeig del Graué.

Lo séu terme es constituit per bons conreus, en los que s' hi cull grà, llegums, trumfes, etc. y s' hi fan bones herbes pera lo bestiar de tota mena que s' hi cría. Té també algunes partides boscades.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació que ha de compendre lo catàlech de la provincia, figuran en lo present districte Aubàs y Portillón, ab 2,005 hectàrees; Humbrer y Puypelat, de 1,189 y Maduran y Rauera, 572 de cabuda total. Estàn fets los estudis de ordenació dels metexos.

Hi ha en aquest districte, mena de plom, ferre y zench, havent-hi dues importants societats que la explotan y tenen instalades dues vies aèrees de transport.

Aquesta vila provablement ja existía en temps dels romans, del qual s' han trobat despulles de epigrafía y altres obgectes en los voltants de la metexa. En un replà de la serra, demunt del arrabal de Sant Roch, s' hi veuen enderrochs en lo punt nomenat la Castera, provablement utilisada com a defensa des de apartada època.

Bossost.—Planta de la esglesia publicada per J. Puig y Cadafalch

Bossost era considerat en la etat mitgeval, plaça reyal y cap del terçó del séu nom, qui ademés comprenía Les, Canejàn y Bausen. Era residencia del batlle y de dos cònsols.

La hermosa campinya de la plana de Bossost, envoltada per boscades montanyes, la bondat del séu clima y lo trobar-se tan propera de Banyeres de Luxón, fà que sía la present vila mólt concorreguda durant l'estíu y s' hi observe més moviment que en les demés de la vall.

Lo temple parroquial, de estil romànich, es un dels més notables edificis de la comarca. La primitiva construcció se-n va al segle XII y guarda bastanta uniformitat malgrat les reformes de que ha sigut obgecte. La seva orientació es de E. a O., ab dues portes que miran respectivament al N. y a mitjorn. Al costat de llevant se desenrotllan los tres absis semicircolars, adornats d' arquacions y vanos espillerats ab senzilla decoració. Al séu demunt, tres òculs donan llum a les tres naus en que apareix dividit l' interior, separades per tres pilars cercolars a cada costat. La volta de la central, que en un principi podía haver sigut de fusta, es ara de mitg punt y de quart de cercle les demés.

La porta que mira al N., constitueix una de les pàgines més lluhides del art relligiós aranês. Dues columnes per banda ab capitells historiats y ab entrellaços, sostenen dos archs, qual fons ocupa un ben treballat timpà, en lo qual se repara la figura de Christ donant la benedicció, envoltat per los simbols dels evangelistes, ab la representació del sol y de la lluna a la part de demunt. La llinda ab ornamentació d' escachs, té al centre un monograma de Christ. Al costat de fora, se desplega un tercer arch que reposa sobre impostes llises, resseguit al extrém, per un guarda pols escacat y adornat de semiesferes.

La porta de mitgdía es de construcció més avençada, puix acusa ja l' arch

de punta d' atmetlla y pertany segurament al segle XIII. No té columnes, emprò la disposició de la metexa guarda certa semblança ab la abans descrita, ab la diferencia ja anotada y ésser la llinda decorada ab graciós fullatge y contenir lo timpà un monograma de Christ.

Lo campanar, de planta quadrada y dividit en tres cossos, es al NE. junt als absis.

Districte electoral de Sort-Viella.

Canejàn

Lloch a uns 930 metres de altitut aproximada sobre lo nivell de la mar, situat en posició enlayrada a la dreta del Garona y del Toràn a prop de 2 kilòmetres distant del ayguabarreig d' abdós ríus vegent-se ademés atravessat lo terme per los ríus de Bordius y Comatroja. Dista uns 24 kilòmetres de Viella comunicant-se des de Pontaut per la carretera qui devalla vers Pont de Rey y Fòs, ab Marignac (França) que es la estació de ferrocarril més propera.

La seua possició alterosa en la vessant de la montanya del séu nom, per qual cim passa la ratlla frontalera ab França, fà que gaudesca d' un extens panorama en lo baix Aràn dominant les planes de Les y Bossost enrondades per altes serres derrera de les quals sobressurten los nevats pichs de les Malehides.

Afronta lo terme per N. vers E. ab los de Fòs, Melles y Sentein que corresponen a França; té al E. los de Arròs y Vila; al S. lo de Les y al O. lo de Bausén, a la oposada ribera del Garona.

Lo districte municipal consta de 416 edificis ab 637 habitants de fet y 701 de dret distribuits en la següent forma entre los seus agregats: Bordius, Tell y Cabamunt, 37 edificis y 46 habitants; Campespín y Pierra, 49 ab 39; Canejàn, 142 ab 250; Carrera y Mola, 23 ab 21; Casenyau y Carrech, 18 ab 47; Pradet y Sant Joan de Toràn, 40 ab 120 y Portcingles y Sesclada, ab 46 edificis y 88 habitants respectivaments, havent-hi los restants cases, alberchs y bordes escampades comptant-s' hi los caseríus de Costa, Puyola-mel-letg, Sestré, etc.

En la relació del any 1831 figura Canejàn ab 207 ànimes en lo Corregiment de Viella y senyoríu reyalench.

La parroquia, dedicada a Sant Sadurní de Tolosa es d' ascens en l' arxiprestat de la Vall d' Aràn y diòcessis de la Sèu d' Urgell y té una tenencia a Sant Joan de Toràn ab Pradet.

Lo temple de Canejàn es de moderna construcció; en la porta se llegeix la data de 1818 y s' hi conserva una beneytera del segle XVI.

En los seus estrets y costaruts carrers s' hi veuen algunes cases de senyo-

rial aspecte com la de Sirat ab quadrada torre del segle XVI y la de Benosa qui té una romànica capella al costat.

En aquesta localitat se conservan encara les tradicionals costums del Aràn en los antichs balls y demés actes que s' hi celebran per Sant Joan d' Agost. Lo día de la festa, al matí surten los fadrins a fer lo cerca-vila acompanyats de la cobla tocant *aubades* y recullint especies y diners que destinan a una caxa comuna. Per la tarda tornan a fer aubades a les noyes anant-les a cercar a les seves respectives cases obsequiant-les a la plaça ab unes quantes ballades.

Clixé de Juli Soler

Canejàn.—Vista parcial de la població

Hi ha un ball especial conegut per *soun trencat* que-s balla a compàs de galop.

Lo carnestoltes en aquest lloch va precedit de lo que ne diuen *barbacàs,* mascarada composta de jovent del poble grotescament disfreçat y ajudat per los pastors que hi acuden.

Entre les produccions, ademés de les generals de la vall com grà, llegums, trumfes y herbes pera lo bestiar de tota mena que cría, s' hi troban hortalices de çona calenta y algunes parres.

Entre los monts públichs exceptuats de desamortisació que ha de compendre lo catàlech de la provincia, figuran en aquest districte la ribera dreta

y esquerra del ríu de Toran, ab 5,389 hectàrees de cabuda total. Hi ha una escola elemental complerta.

Celebra fira lo día 30 de Juny.

Formà part del terçó de Bossost.

Districte electoral de Sort-Viella.

Escunyàu

Lloch cap de districte, situat al pèu de la emboscada montanya del séu nom, en la carretera entre Artíes y Viella, per quina vila, ab servey rodat, se comunica ab Marignac (França), que es la estació de ferrocarril més

propera. Altitut aproximada sobre lo nivell de la mar, 1,046 metres.

Afronta lo terme per N. ab lo de Vilach; al E. té los de Garòs y Artíes; al S. Artíes altra vegada y a ponent lo de Betrén, qui es del séu municipi. Lo districte consta de 198 edificis ab 318 habitants de fet y 369 de dret, distribuits en la següent forma entre los seus agregats: Betrén, 72 edificis ab 138 ànimes; Casarill, 33 ab 45; Escunyàu, 79 ab 135 y altres 14 alberchs y bordes escampades pera los serveys agrícols. En la relació del any 1831 figuran Betrén, ab 125 habitants y Escunyàu de Casarill, 239 y lo senyoríu dels tres era reyalench en lo Corregiment de la vall d' Aràn.

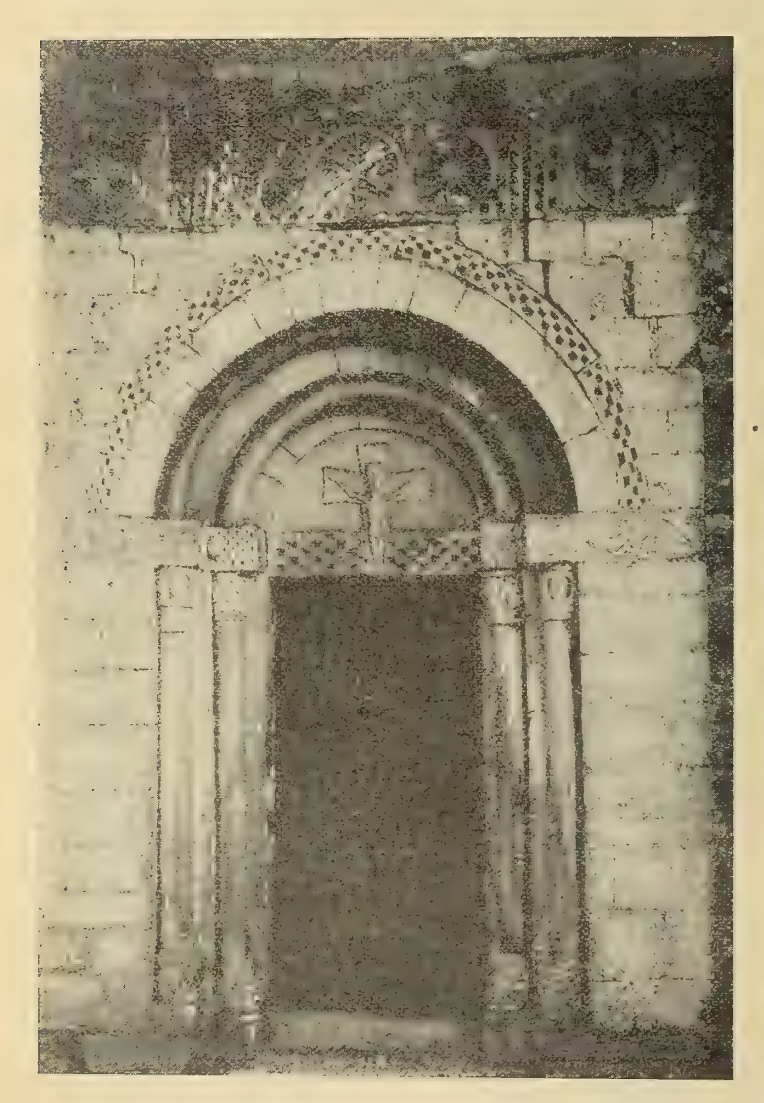

Clixé de Juli Soler

Betrén. — Frontis de la esglesia

La parroquia de Betrén es de entrada, la de Casarill, rural 2.ª y la d' Escunyàu, dedicada a Sant Martí, rural 1.ª en l' arxiprestat de dita vall y diòcessis de la Sèu d' Urgell.

A Escunyàu s' hi veuen algunes cases ab finestrals del segle XVI y escut nobiliari. La construcció de la esglesia parroquial es del segle XII, havent sofert diferentes transformacions ab posterioritat. Pot contemplar-se encara ab tota sa integritat, la porta de la primitiva fàbrica en un cos avençat del mur, ab dues columnes per costat y treballats capitells, qui aguantan les impostes exornades ab ramatges y demunt d' elles dues arquivoltes. En lo timpà hi ha esculpit un Christ de senzilla factura, que s' allarga sobre de la llinda adornada ab escacats, decorat que segueix a la part de fora dels archs sobre l' adovellat. Al cap de munt, en baix relléu, apareix l' anagrama de Christ entre dues estrelles y una creu a cada extrém, circumscrites en un cèrcol igual que los altres motíus de decoració de que feyam esment. En l' interior, la volta es d' aresta en lo presbiteri y en lo restant de la esglesia ha sigut sustituída per un empostissat. Té dos finestrals gòtichs y unes pintures murals en lo parament, devant de la porta, que representan escenes de la Passió y semblan obrades en lo segle XVI. La font baptismal es

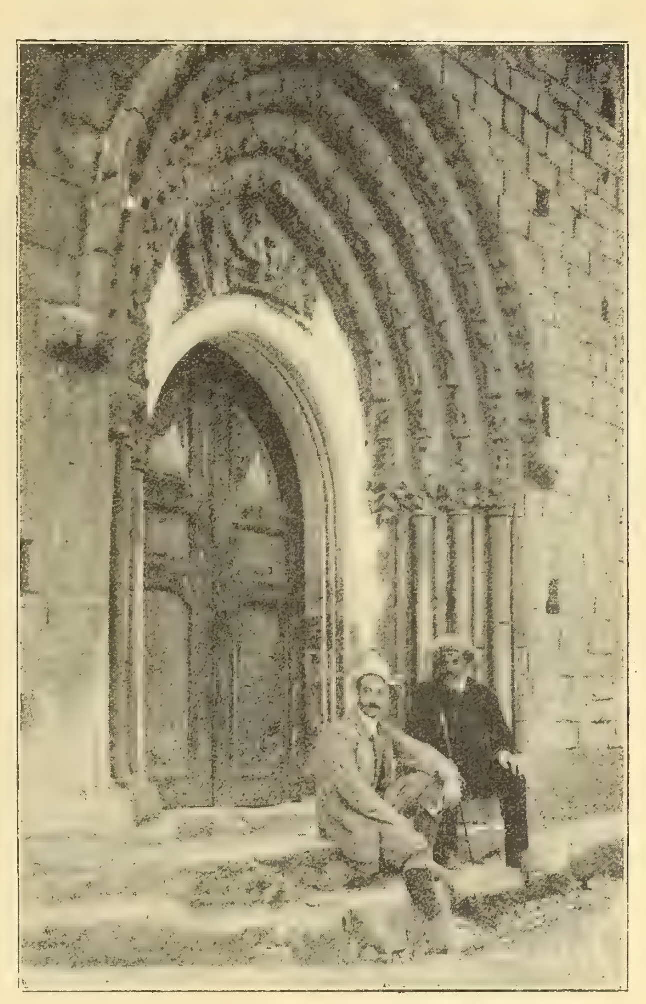

Clixé de Juli Soler

Escunyàu. — Porta de la esglesia

romànica. Conserva ornaments sagrats de bastant mèrit y una creu gòtica de plata sobredaurada. En aquesta esglesia hi havía encastat un fragment de làpida romana.

En la metexa ribera del Garona, emprò més amunt de Escunyàu, hi ha Casarill. De la vella esglesia romànica, sols ha quedat una llinda ab lo monograma de Christ, entre una estrella de quatre puntes y creu grega, envoltats per una circumferencia.

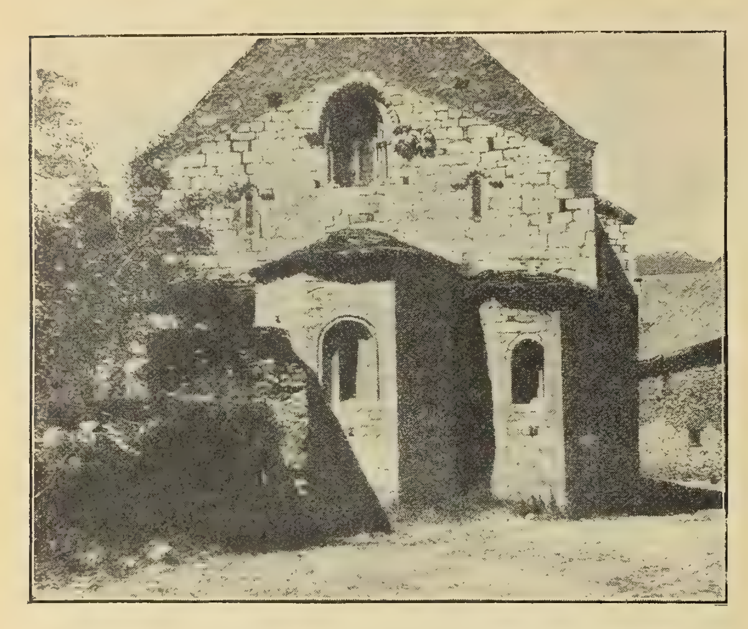

Clixé de Arthur Mora

Betrén. — Porta de la esglesia

Betrén se troba situat més cap al plà de Viella, a la esquerra del Garona en la vessant del Humbré, qui porta lo séu nom, ben boscat d' abets. La esglesia, dedicada a Sant Esteve, era primerament una construcció romànica de transició ab l' estil gòtich, renovada provablement en lo segle XIV. Té absis poligonals a la part de sol ixent, ab tres finestrals de punt rodó en lo central, y de punta d' atmetlla, ab columnetes los laterals. Al séu demunt s' obra altre finestral gòtich partit per una columneta, d' ahont arrencan dos arquets que aguantan un calat rosetó. A cada banda altres dues columnetes y un guardapols adornat de mitges esferes a la part de fora. Alcostat se veu un alt relléu qui representa un genet passant per sobre de una figura havent-ne altre al séu devant que per lo séu aspecte femení hi ha qui creu que aquella representa a Sant Jordi, y no manca qui suposa vol significar l' apòstol Sant Jaume. Lo frontispici, encarat a ponent, lluheix en lo centre un rich finestral gòtich, tripartit per dues columnetes y calat rosetó dintre del arch de punta d' ametlla, que es enfondit en lo mur, tenint tres columnetes a cada costat. Al seu demunt s' axeca una doble espadanya ab mitges esferes en les impostes y

guardapols que ressegueix los archs ahont se apoyan les campanes. La porta s' obre en lo pany de paret que mira al N. y està formada per quatre arquivoltes en degradació, profusament adornades ab figures de relléu. Los archs de punta d' ametlla descansan sobre quatre columnes per costat ab treballats capitells. Per defora corre un guardapols ab mitges esferes aparellades, qui arrenca de dos permòdols historiats. En lo fons del arch, dessobre altre de punt rodó que forma la entrada, s' hi reparan en alt relléu la Verge ab lo Fillet y altres figures al séu costat. L' interior es de una sola nàu ab volta apuntada. Se conservan richs ornaments sagrats, una creu processonal de plata sobredaurada y uns encensers de dibuix romànich. Hi ha escola imcompleta a Betrén y Escunyàu.

Clixé del Autor

Betrén. — Absis de la esglesia

Les produccions són les generals de la vall, ab bones partides boscades y pastures pera la recría de bestiar.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació que ha de compendre lo catàlech de la provincia, figuran: Artó, Costa y Montanya de Escunyàu y Casarill, ab 1,336 hectàrees; Faldes de Soto y Solanes, de Betrén, ab 835; Solana de Betrén, ab 62 y Solana de Escunyàu, ab 221 hectàrees de cabuda total.

Hi ha mena de coure en lo districte del present municipi.

Districte electoral de Sort-Viella.

Gausàch

Lloch situat a un kilòmetre aproximadament de Viella, situat en les vessants de la montanya de Baricauba, de cara a mitjorn. Des de Viella, per carretera ab servey rodat, se comunica ab Marignac (França), que es la estació de ferrocarril més propera.

Afronta lo terme per N. ab los d' Aubert, Vilach y Bordes; per l' E. y S.

ab lo de Viella; y al O. lo de Casàu, que correspòn al séu municipi. Lo districte se composa de 135 edificis ab 202 habitants de fet y 219 de dret, dels quals 60 edificis y 114 ànimes pertanyen a Gausàch y 47 ab 83 a Casàu, qui té ademés lo caseríu de Sant Pe (Pere). Les altres són al-

berchs y bordes escampades per lo terme. En la relació del any 1831, figuran en lo Corregiment de la Vall d' Aràn, Gausàch ab 99 habitants y Casàu 100, essent los senyoríus reyalenchs.

Formaren part del terçó de Viella.

La parroquia de Gausàch, dedicada a Sant Martí, es rural 1.ª y la de Casàu, baix la advocació de Sant Andréu, rural 2.ª en l' arxiprestat de dita vall y diòcessis de la Sèu d'Urgell.

Clixé de Juli Soler

Gausàch. — Vista de la esglesia

Lo temple parroquial de Gausàch, es gòtich y correspòn a diferentes èpoques la seva construcció. La porta orientada a mitjorn, s' obre al fons d' un petit atri qui forma lo basament del fexuch campanar y es constituída per cinch arquivoltes en degradació que descansan sobre altres tantes columnetes ab senzills capitells. La volta de dit porxo es formada per quatre nervatures que arrencan de petites mènsules en los angles y pujan a reunir-se en la clau del centre. En lo mur de la esquerra hi ha esculpit un Christ, de barruera factura.

Lo vuytavat campanar, encara que de més reduhides dimensions, té certa semblança ab lo de Viella y està provehit de sageteres en los paraments.

L' interior de la esglesia té tres archs apuntants. Són remarcables les fonts baptismals y una beneytera de gust romànich. També s' hi observa un altar gòtich ab passatges de la vida de Sant Martí y se conserva entre los obgectes del culte una rica creu daurada, del segle XVI.

La antiguetat d' aquest poble vé demostrada per una estela romana existent en la paret de la rectoría adornada ab dos bustes (home y dona) dessota de una arcada sostinguda per columnetes y adornada ab semicercles y roses.

Lo nom d' aquest lloch llatinisat en los documents de la etat mitgeval, era Gausacus y ha sofert bastant ab les guerres havent sigut saquejat en diferentes ocasions.

La situació de Casàu es en les vessants de Montcorbisson, demunt de Gausàch, dominant amples horitzons sobre la plana de Viella y Alt Aràn.

La esglesia de Casàu ofereix també alguna cosa digna de remarcar-se. La porta, encarada a mitjorn es formada per dos archs apuntants sostinguts per columnetes vegent-se al séu demunt un relléu representant un Christ ab un àngel a cada costat. Les piques de batejar y d' aygua beneyta són romàniques y semblan correspondre al segle XII. Se conservan notables ornaments sagrats y una creu gòtica daurada del segle XVI. S' han trobat a Casàu, algunes monedes y un cipo romà ab la inscripció crysippus V-S-L.M (vot lliure en reconexement de una mercè rebuda).

Les produccions de un y altre són les metexes, tenint bons conreus y herbes pera lo bestiar y algunes partides boscades.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació que ha de compendre lo catàlech de la provincia, constan en lo present municipi: Baricauba, que es de Gausàch, Vilach, Aubert y Betlan, ab 295 hectàrees; Comasera, de Gausàch, ab 38; Comasera y Cortià, de Casàu, ab 164; Gelers, Montpius y Soberado, de Gausàch, ab 1,103 hectàrees; Seuba, Sapilguilla y Saplan, de Casàu, ab 675; Soquero, Pinsa, Porteró y Vedat, de Gausàch, ab 509; y Montanya de Delà, de Gausàch y Casàu, ab 100 hectàrees de cabuda total.

Se troba mena de plom en lo territori d' aquest municipi.

Districte electoral de Sort-Viella.

Gessa

Lloch situat a la dreta del Garona en lo faldar de mitjorn de la montanya de Corilla, entre Salardú y Artíes, en la carretera que ha de junyir lo Pallars ab Viella, comunicant-se des de aquesta vila ab Marignac (França), que es la estació de ferrocarril que té més propera.

Afronta lo terme per N. ab lo de Garòs y Artíes; té al E. lo de Salardú, y al S. y O. lo de Artíes.

Consta de 90 edificis y 5 fora de la població, qui compta 159 habitants de fet ab 198 de dret.

En la relació del any 1831 figura en lo Corregiment de la Vall d' Aràn ab 140 ànimes y senyoríu reyalench. Formà part del terçó de Puyolo.

La parroquia, dedicada a Sant Pere, es de entrada, ab tenencia en lo Santuari de Montgarri, en l' arxiprestat de la Vall d' Aràn y diòcessis de la Sèu d' Urgell. Té ademés la ermita de St. Martí, en la que s' hi celebra un aplech per la diada del Sant. Lo rector antigament nomenat arxipreste, havía tingut algunes prerrogatives y jurisdicció sobre altres clergues de la vall.

La parroquia era antigament una capella qui apareix a poca distancia, enderrocada en lo lloch ahont abans existía lo poble, que segons tradició fóu destruit per una allàu. Lo campanar, de la relativament moderna esglesia, se creu va ésser construit ab les despulles d' antiga fortificació, que s' axecava al N. del poble. En dita esglesia se conserva una pica de batejar per immersió, segons se creu, y algunes robes ab brodats del segle XVI. Se coneix la secció inferior d' un cipo romà procedent de Gessa, qui porta la següent inscripció: A..... L(ucius) Pom(peius) Paulinianus V · S · L · M (vot lliure en reconexement d' una mercè rebuda).

Clixé de Juli Soler

Gessa. — Detall de la població

En lo carrer major, se véu la antiga casa de Rosa ab una torre cilíndrica.

Lo Santuari de Montgarri, ja se troba en lo Noguera Pallaresa, a la esquerra tocant a aquest ríu en la verdosa vall que forman les vessants de les montanyes dels Bandolers y del Trau de la Esca. La seva altitut es de uns 1,642 metres sobre lo nivell de la mar. Ademés de la esglesia, que es bastant espayosa, y vuytavat campanar ab agudíssim xapitell, a la plaça hi ha la casa que serveix d' hostal y altres dependencies. S' hi celebra un lluhit aplech lo día 15 d' Agost, vegent-se mólt concorregut per los aranesos, aneuenchs y comarcans de Betmale (Ariège) ab sa típica indumentaria.

Clixé de Juli Soler

Gessa. — Santuari de Montgarri

Al igual que Nuria, Montgarri es dels santuaris més renomenats del Pyrinèu Català. Lo culte de la Mare de Déu baix aquesta invocació, se fà remontar al primer terç del segle XII en que fóu descoberta per lo brau de la vacada, la imatge que se venera en l' altar major de la esglesia.

Primerament se bastí una petita capella, mes quan en lo segle XVI Gessa va vendre al comú de Salardú y Tredòs lo terme de Montgarri, se reservà la proprietat del Santuari. Allavors lo comprador hi construí los edificis necessaris pera la explotació d' aquell territori que ha sigut arrendat, ab la facultat pera lo arrendatari de tenir-hi establert un hostal, perque allí conduhexen los ports d' Orla, Gireta y Aulà, que comunican ab França, y lo de Beret que va a la vall d' Aràn y lo camí d' Alòs y vall d' Aneu per la vora del Noguera Pallaresa. De la antiga construcció de la esglesia de Montgarri, resta una sen-

zilla porta romànica que se veu montada en l' interior del actual temple a mà esquerra, dessota del cor.

Durant l' hivern tota la vall resta coberta per la néu, mes al estíu constitueix un excelent punt d' estiueig y centre importantíssim d' excursions per aquells bonichs encontorns.

Clixé de Juli Soler

Pastors francesos de la vall de Betmale (Ariège) en l' aplech de Montgarri

De Montgarri a Esterri d' Aneu s' hi comptan 6 hores; als estanys de Marinyana, 4 y mitja; al tuch de Bacibé, 3 y mitja; per lo port de la Gireta al poble de Les Bordes-sur-Lez (Ariège), 8'15; per lo port d' Orla a Bonac (Ariège), 6 hores; al port d' Urets, 4 hores.

Produheix grà, llegums, trumfes y bones herbes pera la recría de bestiar.

Se troba mena de plom en aquest districte municipal.

Entre los monts públichs exceptuats de la desamortisació que ha de compendre lo catàlech de la provincia, aparexen Corilla, ab 740 hectàrees, y lo Bosquet y Monterromies, que es de Gessa, Bagergue y Unya, de 497 hectàrees de cabuda total.

Districte electoral de Sort-Viella.

Les

Vila situada en la plana del séu nom, atravessada per lo Garona; a una y altra banda d' aquest ríu, demunt del que hi té un vell pont de fusta pera comunicar la part vella, que es a la dreta, ab la més moderna, que-s troba a la esquerra, vora de la carretera de Viella a Pont de Rey, distant poch més de 5 kilòmetres d' aquest y 19 de la capital del partit. Altitut aproximada sobre lo nivell de la mar, 65o metres.

Lo terme afronta per N. ab los de Bausen y Canejàn; al E. Canejàn, Arres y Bossost; al S. aquest derrer, y al O. Bausen y territori francès. Consta de 396 edificis ab 681 habitants de fet y 761 de dret; 137 edificis són alberchs o bordes escampades pera los serveys agrícols.

En la relació del any 1831, figura en lo Corregiment de la Vall d' Aràn, ab 604 ànimes y lo senyoríu era reyalench. Formà part del terçó de Bossost.

La parroquia es de entrada en l' arxiprestat y diòcessis de la Sèu d' Urgell. Lo temple es de construcció relativament moderna, y res de particular ofereix artísticament considerat.

Al extrém de la població hi ha una capella de planta semicircolar dedicada a Sant Blay, qui pertanyía als barons de Les, qual castell era proper, alçant-se demunt d' un repèu de serrat, dessobre de la vila. Sols una quadrada torre y alguns enderrochs restan d' aquella mansió senyorial, ab la que va junyida la historia de la present localitat.

La distancia de Les a Fos, primera població francesa, seguint la carretera abans esmentada, es sols de 9 kilòmetres. Aquesta proximitat ab la nació vehina y la contínua relació que manté ab ella, se traduheix en una influencia francesa marcadíssima en la seva manera de ésser, y especialment en la disposició de molts dels seus moderns edificis. Axò pot veure-s, més que en cap altra part, en lo passeig dels banys, ombrejat per bonica arbreda, ahont hi va estar instalat lo gran cassino de Les, qui després d' haver sigut privat lo joch, d' ordre governativa, va ésser venut a una comunitat francesa que hi té establert un bon colegi.

Al acabament de dit passeig hi ha l' establiment de banys, del qual nos hem ocupat en la secció d' aygues minerals (314), com també férem observar que havían sigut conegudes ja en temps dels romans, segons se deduheix de les inscripcions y monuments dedicats a les nimfes, que allí s' han descobert.

Entre aquests monuments epigràfichs hi ha un fragment d' altar votíu al déu Lex qui segurament ho era de la font y del qual hi ha qui suposa n' ha

(314) Veja-s p. 57.

pogut pervindre lo nom qui porta la població; diu axí la inscripció qui porta: LEXI DEO C. SABI HORT. F (al déu Lexi, Cayus Sabinus? fill de Hortus?). Altre altar del meteix lloch, diu: NIMPHIS PRO SALUT LEXEIAE V· S· L· M (A les Nimfes per la salut de Lexeia, Vot lliure en reconexement de una mercè rebuda). En lo castell se trobà la part inferior de un altar votíu de marbre que completada la llegenda ab les lletres que faltan s' ha interpretat «A les

Clixé de Juli Soler

Les. — Vista de la població

Nimfes, Paulina, filla de Hortus. Vot lliure en reconexement de una mercè rebuda».

Ab motíu de les guerres hagudes entre Joan II y los francesos que acabaren per invadir la vall d' Aràn, Benet de Marc se distingí particularment a favor del rey d' Aragó fins a conseguir la pacificació del territori entornant-se-n a França l' invasor. En remuneració dels serveys prestats, Ferràn II llavors infant primogènit d' Aragó ab data 15 d' Abril de 1478 concedí a dit capità lo lloch y castell ab títol de baró de Les otorgant-li la jurisdicció civil y criminal; privilegi confirmat per l' emperador Carles V en 1528 reservant-se emprò la jurisdicció criminal.

En les Corts de Montçó del any 1702, hi figurà lo baró ab títol de governador militar de la vall.

Lo castell va ésser destruit en la guerra dels Segadors y los barons habitaren la finca qui tenían en la plana, emprò sols temporalment perque residían a França fins que modernament va ésser venut lo patrimoni havent per lo

tant desaparegut lo rastre d' aquella familia que exercí la jurisdicció de la nostra vila.

Hi ha aduana de 1.ª classe; punt de carabiners; estació telegràfica; escola municipal de noys y de noyes y altre de particular.

Produheix grà, llegums, verdures, bonichs prats en la ribera y en la montanya, bones pastures pera lo bestiar de tota mena que s' hi cría.

Entre los monts públichs exceptuats de desamortisació que ha de compendre lo catàlech de la provincia, figuran la Coma y Pales, ab 1,217 hectàrees y la Seuva Casteret, ab 1,421 hectàrees de cabuda total.

Districte electoral de Sort-Viella.

Salardú

Vila situada en lloch un xich enlayrat, a la dreta del Garona poch abans de ajuntar-se-li lo Inyola que l' envolta per N. y E. Altitut aproximada sobre lo nivell de la mar, 1,260 metres. Dista 10 y mitg kilòmetres, carretera acabada fins a Viella per la vora del Garona, utilisant lo servey rodat des de aquesta vila pera comunicar-se ab Marignac (França), que es la estació de ferrocarril més propera. Pera dirigir-se cap al Pallars per anar a buscar la estació de Tàrrega, se segueix des de Tredós, lo camí del port de la Bonaygua vers Esterri d' Aneu. Pera anar a Montgarri, se puja per lo port de Beret y Güell de Garona, (315) continuant per l' extens plà de Beret y voreres del Noguera Pallaresa, des de ahont se devalla cap a Alós, Isil y Esterri d' Aneu.

Clixé del Autor

Salardú. — Vista parcial de la població

(315) Per més que es coneguda per Güell de Garona la petita font que se troba banda ençà del port de Beret, lo veritable origen d' aquell ríu l' hem d' anar a cercar en los estanys de Saburedo que donan lloch a la ribera de la vall de Ruda, de més extens recorregut y de més cabdal, que no pas lo que surt del repetit y mal anomenat Güell de Garona.

Afronta lo terme per N. ab lo de Unya, que es del séu districte; té al E. lo de Tredòs; al S. los de Arties y Gessa y al O. aquest derrer.

Lo municipi se composa de 220 edificis ab 313 habitants de fet y 399 de dret, distribuits en la següent forma: Salardú, 135 edificis ab 177 ànimes; Unya, 49 ab 90; y cases del Dosal, 15 ab 38; caseríu de Puyo y altres 13 cases, alberchs y bordes escampades.

Clixé de Juli Soler

Salardú. — Detall de la plaça

En la relació del any 1831 figura en lo Corregiment de la Vall d' Aràn, Salardú, ab 211 ànimes y Unya ab 83 y senyoríu reyalench. Formaren part del terçó de Puyolo.

La parroquia de Salardú dedicada a Sant Andréu es de entrada y la de Unya sots advocació de Santa Eulalia, rural 1.ª en l' arxiprestat de dita vall y diòcessis de la Sèu d' Urgell. Lo día 2 de Juliol va en processó al santuari de la Mare de Déu de Montgarri. Les produccions, com en tota la vall, consistexen en grà, llegums, trumfes, algunes verdures, bones herbes pera lo bestiar de tota mena que s' hi cría y espesses boscuries en algunes montanyes.

Entre los monts públichs exceptuats de desamortisació que han de compendre lo catàlech de la provincia, figuran en aquest districte, Bandolérs, Dosal, Beret, Ruda y Ayguamoix, de Salardú y Tredòs, ab 8,943 hectàrees de cabuda total; Beret de Arre, que es de Salardú, Unya, Tredòs, Gessa y Ba-

gergue, de 893 hectàrees; Marimanya, de Gessa, ab 834 hectàrees; Sendrosa, que es de Son (Sort), ab 360 hectàrees; Seuva y Ubaga, de Unya, ab 199 hectàrees y Trenas de Salardú, de 94 hectàrees de cabuda total.

Escola municipal incomplerta a Salardú y altra a Unya.

Se troba mena de zenc y plom en lo territori d' aquest municipi.

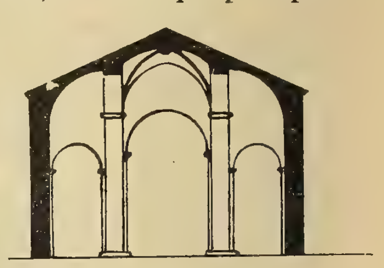
Celebra fires los díes 16 y 17 de Juny.

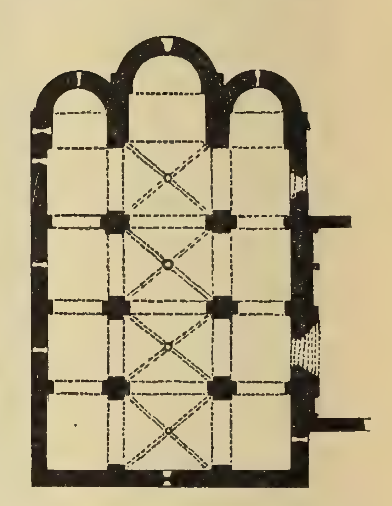
Salardú es una de les més típiques viles araneses, observant-se en los seus costaruts carrers algunes cases d' antiga construcció, caràcter que pot apreciar-se més que en altre lloch, en la plaça ab ben arreglada font al costat, destacant-se al fons lo macís campanar surmontat per atrevit xapitell

Clixé de X. Parés

Salardú. — Frontispici S. de la esglesia

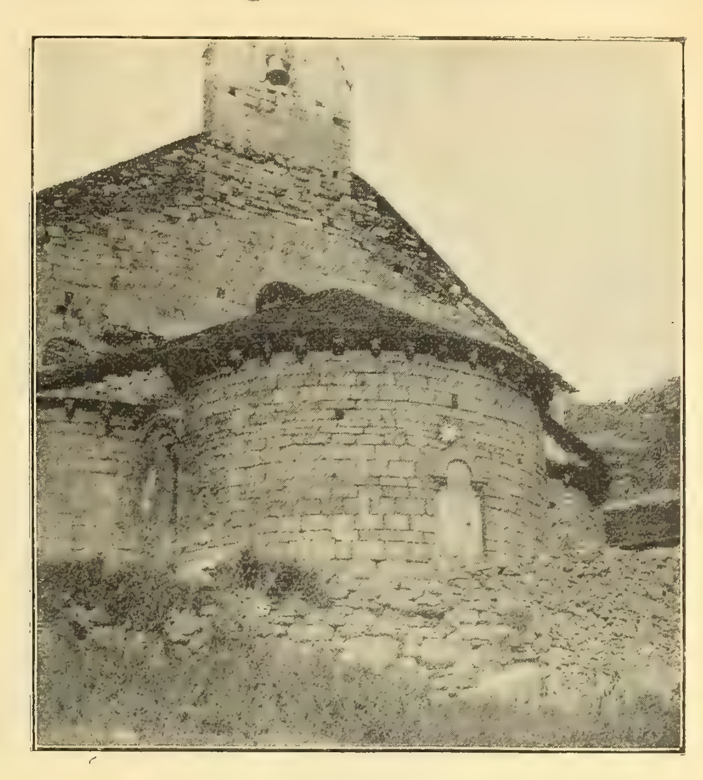

Salardú.—Secció y planta de la esglesia, publicada per J. Puig y Cadafalch.

cobert de llicorella. Havía sigut fortificada y conserva encara lo portal nomenat del Pallars, format per un senzill arch de punta d' ametlla. Era aquesta porta defensada per groxuda muralla ab baluarts y torrellons. Lo castell y la esglesia s' axecavan al capdemunt de la població, en lo cayre que dóna al ríu Inyola. Lo castell era de planta quadrada ab mur y contra mur y dues portes, una a sol ixent y altra a mitgdía, defensades per torrellons que se repetían en los flanchs de la muralla. Al extrém NE., tocant al absis de la esglesia, se veuen encara los enderrochs de un d' ells, qui era de forma semicircular. En lo punt més enlayrat de la vila hi ha lo temple parroquial, ab un ample clòs al séu devant, en quin costat E. s' hi véu la casa dels Conjurs o Comunidor, des de ahont se conjuravan les tempestats y serví al ensemps pera emmagatzemar los fruyts que produhían los delmes.

La esglesia es una construcció dels segles XII al XIII, orientada del NO. al SO. ab lo frontispici a la cara de mitjorn, reforçat per revingut contrafort en lo primer terç, qui apareix alleugerit per un arch de punt rodó. A la seua dreta, en lo pany de paret cap al absis, s' obre un elegant finestral gòtich ab archs apuntats, sostinguts per columnetes y capitells de fullatge y entrellaços y a la esquerra d' aquell, fins a la porta, aparexen rebaxats en lo mur, dos archs amparats per una columna ab ben treballat capitell. A la esquerra de la entrada, altre arch sense ornamentació, resseguint de llarch a llarch del parament del mur al cap demunt, una curiosa corniseta ab esculpturats permòdols. Un porxo, actualment desaparescut, soplujava lo portal de entrada, de ordre romànich, format per quatre arquivoltes en degradació, ab columnes y capitells de senzilla factura, qui les sostenen, essent la primera, decorada ab fullatges y aguantada per mènsules decorades. Al demunt s' hi veu un monograma de Christ.

Clixé del Autor

Salardú. — Absis de la esglesia

Lo triple absis circolar va també resseguit per una renglera de permòdols esculpturats y en lo parament del mur que tanca exteriorment la nau central, al demunt d' aquells s' obra un lobulat ull de bou ab vidres de colors, en los quals hi ha representat lo Calvari. Acaba aquesta part de edifici ab una petita espadanya. En lo mur oposat al absis o sía a la part de devant, de cara al presbiteri, s' obre un bonich finestral gòtich ab archs apuntats y columnetes al séu costat, que mostran treballats capitells. En la vidriera s' hi veuen representades les quatre barres catalanes, que aparexien igualment esculpides dessobre la porta del campanar. Aquest forma un cos apart al angle SO. del edifici que descrivím; es de planta octogonal, axecat en lo segle XV y està provehit de sageteres figurant entre los més remarcables de la Vall.

L' interior de la esglesia es de tres naus, separades per tres pilars a cada banda, essent apuntada la volta de la central y de segment de cercle les laterals. Tanca lo presbiteri un rexat gòtich construit, segons tradició, ab les espases y llances que los de Salardú varen pendre al exèrcit comanat per lo comte de Saint-Girons.

Clixé de Juli Soler

Salardú. — Imatge del Sant Crist

En un petit camaril y en lloch preferent del abarrocat altar major, hi ha exposada la imatge del famós Sant Christ de Salardú, que es mólt venerat per los aranesos. Té uns o'65 metres d' alçaria; es de talla, ab corona de metall y està disposat en la forma que pot apreciar-se en lo gravat que publicàm. En la creu s' hi nota rastre de dibuxos policromats y sembla correspondre entre los segles XII y XIII. Es portat en processó lo día de Santa Creu y per la festa major.

Salardú figura entre les més importants poblacions del Alt Aràn y va ésser cap del terçó de Puyolo, qui comprenía ademés Tredòs, Bagergue, Unya y Gessa. Era la segona de les tres places reyals ab residencia de un dels batlles y dos cònsols. Lo conseller qui comanava dit terçó, era conegut per prior de Puyolo.

Degut a la seva situació en la part alta de la Vall, han tingut lloch a Salardú importants fets de armes en les diferentes invasions que se registran en la Vall d' Aràn. En 1385, lo comte de Pallars, no podent-se possessionar d' aquesta plaça, hagué de retrocedir als seus estats, sense veure lograts los seus intents.

Més endevant conseguí entrar-hi lo Baró de Taurignac, emprò ne va ésser foragitat mercès als auxilis rebuts per los de Salardú. En 1579, ab motíu de les incursions dels hugonaus, va ésser assetjada la vila per lo comte de Saint-Girons, qui hagué de entornar-se-n després d' haver experimentat sensibles

baxes y apoderant-se los de Salardú de moltes armes, ab les quals se construí la rexa del presbiteri, segons hem manifestat abans, per creure que la victoria era deguda a la intercessió del Sant Crist que se venera en dita esglesia, al que oferiren trofèus de guerra, que se-n portaren los francesos durant les guerres del Imperi.

Clixé de Juli Soler

Salardú. — Panorama de Unya

En la guerra de Successió hi entrà a viva força lo Marquès de Arpagón, qui imposà crescuts pagaments als seus valents y soferts vehins.

En lo segle XVI Montgarri fóu venut als comuns de Salardú y Tredòs, reservant-se lo Santuari lo poble de Gessa, del qual nos hem ocupat al parlar d'aquell districte y parroquia.

Una de les cases del vehinat de Montgarri pertany a Unya. Aquest lloch, qui forma part del municipi de Salardú, se troba situat en les vessants de mitjorn del puy de Unya. Per sol ixent, mitgdía y ponent es envoltat per lo ríu Inyola, del que lo separa un fort desnivell, dominant un dilatat horitzó des de lo port de la Bonaygua fins prop de Viella, destacant-se al fons les nevades montanyes Malehides. Altitut sobre lo nivell de la mar, 1,320 metres aproximadament.

Al cim del turó ahont s'assenta lo poble, hi ha bastida la esglesia romànica, que sembla pertànyer al segle XII. Vé orientada de E. a O. y frontispici al mitgdía. Arràn de la teulada se descapdella un rengle de permòdols esculp-

turats y demunt de la porta s' observa un monograma de Crist. Senzilles arquacions adornan l' absis, y en lo punt termenal del mur hi ha una petita espadanya. En l' extrém oposat, lo campanar forma un cos independent, construit l' any 1775. Tres naus dividides per tres pilars cercolars a cada banda, forman lo interior, essent de volta de canó seguit en la central y de quart de cercle les laterals. La pica de batejar apareix ab ornamentació romànica. Conserva una bonica creu processonal gòtica de plata daurada.

Entre les construccions de caràcter particular, mereix remarcar-se la casa Brastete, provehida de guaytes en los angles. Fóu axecada l' any 1580.

Districte electoral de Sort-Viella.

Tredòs

Lloch a la vora dreta del Garona, demunt del que hi té un pont que comunica ab lo petit vehinat de la Capela, en la part oposada d' aquell ríu, debaix del ayguabarreig del Ayguamoix, provinent de la comarcada y estanys de Colomers. Se veu situat en les vessants occidentals del Lavetg de Salardú, a uns 1,295 metres d' altitut aproximada sobre lo nivell de la mar. Entrant a la vall d' Aràn, per lo camí de Pallars y port de la Bonaygua, es la primera població que se troba. Seguint ríu avall per Salardú, Gessa y Artíes, dista 11 kilòmetres de Viella, des de ahont hi ha servey rodat fins a Marignac (França), que es la estació de ferrocarril més propera.

Afronta lo terme per N. ab lo de Bagergue; per l' E. ab lo de Esterri d' Aneu, Valencia, Sorpe y Son a la altra banda de port de la Bonaygua, en la vall d' Aneu; al S. té los términs de Gessa y Artíes y al O. lo de Salardú.

Lo municipi se composa de 129 edificis ab 166 habitants de fet y 242 de dret, dels quals 97 edificis y 145 ànimes corresponen a Tredòs; 11 ab 10, al arrabal de Cap d' Aràn, a curta distancia, y altres 21 alberchs y bordes, entre elles lo Dossal a la part de Montgarri.

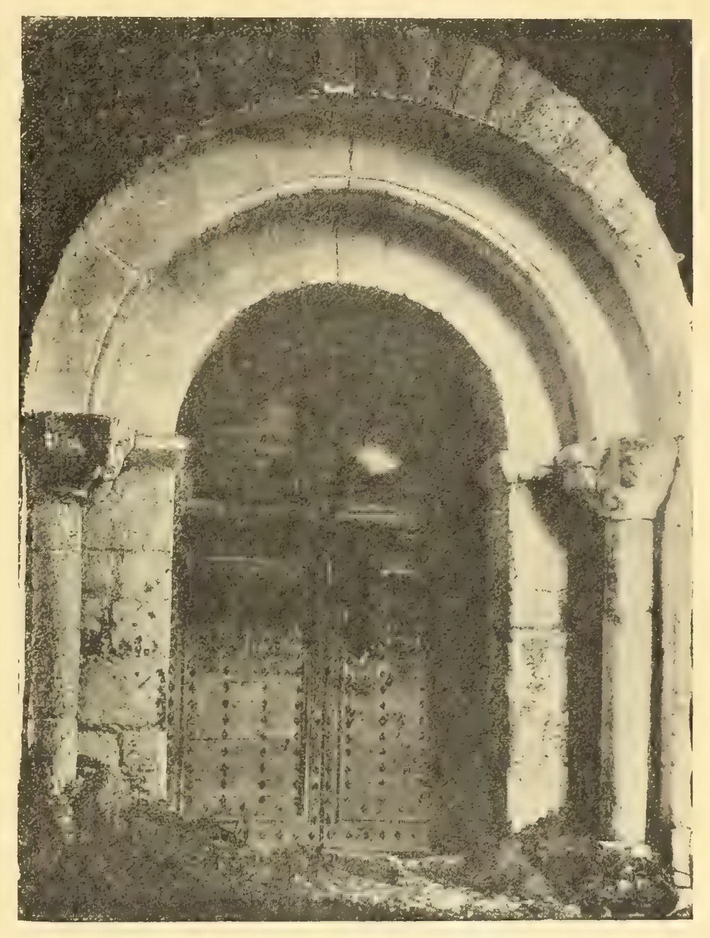
En la relació del any 1831 figura en lo Corregiment de la Vall d' Aràn, ab 150 habitants y senyoríu reyalench. Formà part del terçó de Puyolo.

La parroquia es de entrada en l' arxiprestat de dita vall y diòcessis de la Sèu d' Urgell. Celebra la festa major lo día 27 de Setembre. La capella de Sant Esteve, a la esquerra del Garona, era la antiga esglesia de Tredòs; mes actualment, la parroquia es instalada en lo temple de la Mare de Déu de Cap d' Aràn, demunt del poble. L' edifici apar del segle XII, ab algunes posteriors reformes, y se creu serví de convent als Templers.

Es de forma rectangular, de tres naus dividides per pilars quadrats, ab un perllongat absis en l' extrém de la nau, en mitg de dues absidioles que en sa part exterior oferexen la ornamentació propria del estil romànich. Hi han dues

portes: la que mira al O. té dues arquivoltes sostingudes per una columna per banda, ab treballats capitells. En lo parament encarat a mitjorn, s' obre altra senzilla porta, resseguit l' arch per una motllura dentellada y un monograma de Crist en lo timpà.

La reduhida cripta semicircolar del presbiteri, ocupa lo lloch ahont fóu trobada la venerada imatge, titular de la esglesia, que no té més enllà de o'40 m. de alçaria. Conserva una notable creu processonal, gòtica, del segle xvi, de plata sobredaurada y ricament cisellada.

Clixé de Juli Soler

Tredòs. — Porta N. de la esglesia de Cap d' Aràn

Degut als especials serveys prestats a la Corona, Tredòs fóu exceptuat de pagar lo galin del rey, en virtut de privilegi de Jaume II.

En lo séu terme s' han trobat recorts de la dominació romana, entre ells, un bust de Isis, que se guarda en lo musèu de Tolosa.

En 1579 hi entraren los francesos comanats per M. Saint-Girons, qui més endevant fóu derrotat per los de Salardú.

En la ribera del Aiguamoix hi ha l' establiment d' aygues sulfurades sòdiques, de que nos hem ocupat en la part general de la provincia (315).

Des de Tredòs, en 6 hores per lo port de Bonaygua, se pot anar a Esterri d' Aneu; en 5 hores, al Cercle de Saburedo, per la vall de Ruda, y en poch més de 9 hores, a Espot (vessant pallaresa), passant per lo port o coll de la Ratera.

(315) Veja-s p. 58.

Les produccions són les generals de la vall d' Aràn, consistents en grà, llegums, bones herbes pera lo bestiar de tota mena, abundosa pesca y hermoses boscuries en les seves montanyes.

Entre los monts públichs exceptuats de desamortisació que ha de compendre lo catàlech de la provincia, figura lo Sauvet, de Tredòs, ab 59 hectàrees. Bandolers, Dossal, Beret, Ruda y Ayguamoix, ab 8,943 hectàrees, són de Salardú y Tredòs; y Beret d' Arre, ab 893 hectàrees, correspòn a Salardú, Unya, Tredòs, Gessa y Bagergue.

Té escola de noys y noyes regentada per un sol mestre.

Districte electoral de Sort-Viella.

Vilach

Vila situada en lloch enlayrat, en les vessants de la montanya Plan del Mont, dominant la plana de Viella, de quina vila dista uns 3 kilòmetres, trobant-se en la banda oposada del Garona y a la dreta del Saliente. Altitut aproximada sobre lo nivell de la mar, 1,065 metres.

Clixé de C. Mora

Vilach. — Vista panoràmica

Per la carretera que devalla a Bossost y Pont de Rey, se comunica ab Marignach (França), que es la estació de ferrocarril més propera.

Afronta lo terme per N. ab los de Betlàn y Mont; al E. té lo de Bagergue, Garòs y Escunyàu; al S. Viella y al O. Aubert y Betlàn. Lo districte, que sols comprèn la present població ab les cases de la Artiga de Lin y lo Pont y algunes bordes, compta 107 edificis y 158 habitants de fet y 180 de dret.

En la relació del any 1831, figura en lo Corregiment de la Vall d' Aràn, ab 149 ànimes y senyoríu reyalench. Formà part del terçó de Marcatosa.

La parroquia, dedicada a Sant Felíu, es d' entrada en l' arxiprestat de dita vall y diòcessis de la Sèu d' Urgell. Té una escola municipal incompleta.

Les produccions són com en tota la vall d' Aràn, havent-hi en les seves montanyes, algunes boscades, bones pastures pera lo bestiar de tota lley que s' hi cría.

Entre los monts públichs exceptuats de desamortisació que ha de compendre lo catàlech de la provincia, figuran en aquest municipi: Escalomillera y Vensa, de Vilach y Betlàn, ab 121 hectàrees; Esterés y Safusta, de Vilach, ab 3,736; y Socascarro, de Vilach y Gausach, ab 49 hectàrees de cabuda total.

Se troba mena de plom y zench en lo territori d' aquest municipi.

Prop de la vila, en lo lloch conegut per borda d' en Jan, s' han descobert les runes de una capella, creyent-se que allí va estar edificada la primitiva població y lo casal dels barons de Santagema.

Va tenir certa importancia durant la etat mitgeval, puix era cap del terçó de Marcatosa, qui, ademés, comprenía: Betlàn, Mont, Montcorbàu, Aubert, Vila y Arròs. Hi residía lo llochtinent del batlle de Viella y dos cònsols. Entorn de la esglesia, qui ocupava la plaça de armes, hi va haver lo castell, del qual res ne queda actualment, emprò conservan lo nom de *Casterassos* uns prats que hi ha prop de la vila.

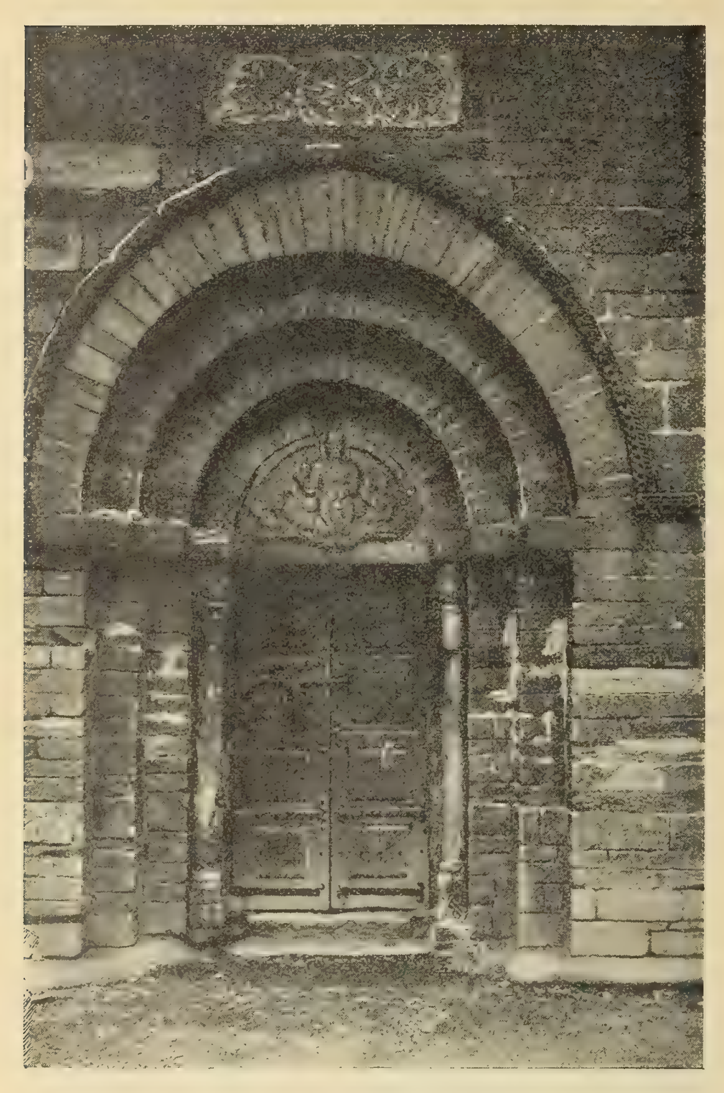

Clixé de Juli Soler

Vilach. — Lo campanar

Dita fortalesa era de planta quadrada, ab murs, contramurs y fossos, to-

rrellons y baluarts, alçant-se dues torres en lo parament de llevant, que hi tenía una porta y una barbacana en lo de mitg jorn, en lo que s' hi obría altra entrada. Entre les notables construccions de la Vall, pot comptar-s' hi igualment lo temple parroquial de Vilach, obra romànica dels segles XII al XIII, que ha sofert moltes transformacions.

Clixé de Juli Soler

Vilach. — Porta de la esglesia

A la part de mitgdía s' obre la porta formada per quatre archs adovellats, en degradació y a plena cintra ab les impostes sense ornamentació. Té una columna a cada banda del arch del fons, apoyat sobre capitells que tenen esculpits uns caparrons, los de la esquerra y los de la dreta, entrellaçats, decorat mòlt correnten aquell estil; servexen de bases dos capitells invertits. En lo timpà, s' hi veu representat lo Redemptor donant la benedicció, y al séu entorn, los símbols dels Evangelistes. L' arch exterior va resseguit per un guardapols adornat de cables y escachs y al demunt un monograma de Crist en mitg de dues estrelles.

Al extrém de la nàu, mirant a ponent, s' axeca lo quadrat campanar ab un finestral a cada cara, de punta d' atmetlla y columnetes als costats, que semblan correspondre al segle XIII; y altres finestres aparellades y sense decorar en lo derrer cos, coronat per agut xapitell ab coberta de llicorella.

L' interior de la esglesia es de tres nàus dividides per tres pilans circulars a cada costat, ahont reposan los archs formers y les nervatures de la volta, que

es de canó seguit en la central y de quart de cercle en las laterals. L' any 1824, s' hi afegí lo creuer, desnaturalisant la unitat d' estil del temple descrit.

Deuen també remarcar-se, les fonts baptismals y la pica d'aygua beneyta, que són romàniques; una imatge de la Verge, de talla, que apar obra del segle XIII, un retaule gòtich del XV en l' altar del Sant Crist, y la trona de gust gòtich igualment, a qual estil pertanyen les despulles d' altre retaule que se guardan en la sagristía y una creu processonal de plata daurada. Se conservan richs obgectes pera lo culte, entre ells un càlzer del any 1771. Lo santuari de la Mare de Déu de la Artiga de Lin, a la esquerra del Juhéu, es proprietat de Vilach, Aubert y Betlàn, qui arrendan l' hostal y prats del séu entorn. S' hi celebra la festa lo 8 de Setembre. La casa resta oberta tot l' any y serveix de refugi als vianants qui fan lo tragecte de Benasque a la Vall d' Aràn per lo port de la Picada y del Hospital de Banyeres de Luxón per lo port de la Montjoya.

Districte electoral de Sort-Viella.

Vilamós

Vila situada a uns 1,250 metres de altitut aproximada sobre lo nivell de la mar, en les vessants de la dreta y un xich apartada del Garona, en lo Baix Aràn. Se troba asseguda en un planell que forman los costers de la montanya d' Uxera, molt enlayrada demunt del Garona, dominant extens horitzó des de lo pedronet de Santa Llucia. La distancia de la capital del partit, aygues amunt del esmentat ríu, es de uns 10 kilòmetres y aygues avall per la carretera de Pont de Rey, se comunica ab Marignac (França), que es la estació de ferrocarril més propera. Lo territori afronta per N. ab los de Arres y Bossost; al E. ab lo de Arròs; al S. lo de les Bordes y al O. Arres altra vegada. Lo districte se composa de 149 edificis ab 234 habitants de fet y 267 de dret, dels quals 107 edificis ab 215 ànimes corresponen a Vilamós; 10 ab 19 respectivament, al caseríu de la Bordeta, y 32 alberchs y bordes escampades pera los serveys agrícoles.

En la relació de 1831, figura en lo Corregiment de la Vall d' Aràn, ab 146 ànimes y senyoríu reyalench. Era cap del terçó d' Iriza, ab residencia del lloch tinent del batlle de Bossost y dos cònsols. La parroquia, dedicada a la Verge, es d' entrada en l' arxiprestat de dita vall y diòcessis de la Sèu d' Urgell.

Lo temple parroquial, antich establiment de templers segons se creu, fou construit en lo segle XII y reformat en lo segle XVI. Apar dividit en tres naus per tres pilars cercolars. Es de punt rodó la volta de la central, y de quart de cercle la de les laterals. Ha desaparegut l' absis y lo presbiteri es cobert per tres trams ab volta d' aresta. Ab les obres practicades en lo segle XIX, se construí la porta al extrém O. de la nàu, essent paredada la antiga entrada.

Es digne de remarcar-se lo campanar, de tres cossos y planta quadrada, independent del restant edifici, ab los finestrals d' arch de mitg punt. Part en-

fora de la nàu, hi ha encastada una estela romana de marbre ab tres busts y una petita làpida ab altra figura de cos sencer y despullada. Dèu també fer-se esment de la pica de aygua beneyta ab ornamentació romànica y la trona que

Clixé de Juli Soler

Vilamós. — Vista de la població

es d' estil gòtich. Se conservan valiosos obgectes dedicats al culte, entre ells una notable creu gòtica de plata daurada y una custodia del any 1768.

La primitiva població era a uns 10 minuts al E. junt a la romànica capella de Sant Miquel, que segons tradició fóu la primera esglesia de la vall y serví de parroquia a la vila.

Los conreus són los generals de la Vall, bones pastures pera lo bestiar y grans boscuries d' abets en lo terme.

Entre los monts públichs exceptuats de desamortisació que han de compendre lo catàlech de la provincia, venen continuats en aquest districte, Montanyeta, ab 559 hectàrees, y Peguera y Sodereda, ab 1,345 hectàrees de cabuda total.

Escola municipal incompleta.

Districte electoral de Sort-Viella.

Divisió electoral pera diputats a Corts

Districte electoral de Lleyda

Alamurs.
Albatàrrech.
Alcarràç.
Alcoletge.
Arbeca.
Artesa de Lleyda.
Belianes.
Bell-lloch.
Benavent de Lleyda.
Fondarella.
Golmers.
Juneda.
Lleyda.
Miralcamp.
Montolíu de Lleyda.
Mollerussa.
Palàu de Anglesola.
Puig-gròs.
Puigvert de Lleyda.
Sidamunt.
Sudanell.
Sunyer.
Vilanova de la Barca.

Districte electoral de Balaguer

Albesa.
Alfarràs.
Algerri.
Alguayre.
Almacelles.
Almenar.
Balaguer.
Baldomar.
Barbens.
Baronía de Lavança.
Bellcayre.
Bellmunt.
Bellvís.
Castelló de Farfanya.
Castellserà.
Corbins.
Cubells.
Fuliola.
Ivars d' Urgell.
Linyola.
Menàrguens.
Montgay.
Penelles.
Portella.
Rosselló.
Santa María de Meyà.
Térmens.
Tornabous.
Torrefarrera.
Torrelameo.
Torreserona.
Vallfogona.
Vilanova de Alpicat.
Vilanova de Meyà.
Vilanova de Segrià.

Districte electoral de Borges Blanques

Aytona.
Albagés.
Albi.
Alcanó.
Alfèç.
Almatret.
Aspa.
Bovera.
Borges Blanques.
Castelldasens.
Castellnòu de Seana.
Cervià.
Cogul.
Espluga Calva.
Floresta.
Fulleda.
Granadella.
Granja l' Escarp.
Granyena de les Garrigues.
Juncosa.
Llardecans.
Masalcoreig.
Mayals.
Olmellons.
Pobla de la Granadella.
Pobla de Cèrvoles.
Sarroca de Lleyda.
Seròs.
Soleràç.
Sòses.
Tarrés.
Torms.
Torrebesses.
Torregrossa.
Torres de Segre.
Vilosell.
Vinaxa.

Districte electoral de Cervera

Anglesola.
Aranyó.
Bellpuig.
Cervera.
Ciutadilla.
Claravalls.
Estaràs.
Figuerosa.
Frexanet.
Granyena de Cervera.
Granyenella.
Guimerà.
Maldà.
Massoteres.
Montolíu de Cervera.
Montornés.
Nalech.
Oluges.
Olmells de Na-Gaya.
Ossor.
Pallargues.
Prexana.
Prenyanosa.
Rocafort de Vallbona.
Sant Antolí.
Sant Martí de Maldà.
Sant Pere dels Arquells.
Talavera.
Talladell.
Tàrrega.
Torroja.
Torrefreta.
Vallbona de les Monges.
Verdú.
Vilagrassa.
Vilanova de Bellpuig.

Districte electoral de la Sèu d' Urgell

Alàs.
Alinyà.
Anserall.
Arabell.
Arfa.
Arcabell.
Aristot.
Ars.
Arseguel.
Bellver.
Bescaràn.
Cabó.
Castellàs.
Castellbó.
Castellciutat.
Cava.
Civís.
Coll de Nargó.
Ellar.
Estamaríu.
Fígols.
Fórnols.
Gòsol.
Guardia de la Sèu d' Urgell.
Guils.
Guixers.
Josa.
Lladurs.
Lavança.
Llés.
Montanicell.
Montellà.
Musa y Aransa.
Noves.
Odén.
Organyà.
Pallerols.
Plà de Sant Tirs.
Parroquia de Ortó.
Pedra y Coma.
Prats y Sampsor.
Prullans.
Ríu.
St. Llorenç dels Morunys
Sèu d' Urgell.
Serch.
Talltendre y Orden.
Tahús.
Toloríu.
Tost.
Tuxent.
Vall de Castellbó.
Vilech y Estana.

Districte electoral de Solsona

Agramunt.
Anya.
Artesa de Segre.
Baronía de Rialp.
Bacella.
Biosca.
Cabanabona.
Castellar.
Clariana.
Donsell.
Florejachs.
Gavarra.
Guissona.
Ivorra.
Llanera.
Llovera.
Manresana.
Molsosa.
Navés.
Oliana.
Oliola.
Olíus.
Peramola.
Pinell.
Pinós.
Ponts.
Portell.
Prexens.
Puigvert de Agramunt.
Riner o Riuner.
Sanahuja.
Sant Guim de la Plana.
Solsona.
Tiurana.
Torà.
Tossal.
Tudela.
Vilanova de la Aguda

Districte electoral de Sort-Viella

Alins.
Altròn.
Areu.
Arres.
Arròs y Vila.
Arties.
Aynet de Besàn.
Bagergue.
Bahent.
Barruera.
Batllíu de Sas.
Bausen.
Betlán.
Bordes (Les).
Bossost.
Canejàn.
Claverol.
Durro.
Enviny.
Espot.
Escaló.
Escunyàu.
Estach.
Estahón.
Esterri de Aneu.
Esterri de Cardós.
Ferrera.
Gausàch.
Gerri.
Gessa.
Isil.
Jou.
Lés.
Llavorsí.
Lladorre.
Llesp.
Llessuy.
Malpás.
Montcortés.
Montrós.
Norís.
Ortoneda.
Peramea.
Pobleta de Bellvehí.
Pont de Suert.
Rialp.
Ribera de Cardós.
Salardú.
Sarroca de Bellera.
Senterada.
Son.
Soriguera.
Sorpe.
Sort.
Surp.
Tirvia.
Tor.
Torre de Capdella.
Tredòs.
Unarre.
Valencia d' Aneu.
Viella.
Vilach.
Vilaller.
Vilamós.
Viu de Llebata.

Districte electoral de Tremp

Abella de la Conca.
Abellanes.
Ager.
Alòs.
Alçamora.
Aramunt.
Aransís.
Benavent de Tremp.
Camarasa.
Conques.
Eroles.
Espluga de Serra.
Figuerola de Orcàu.
Fontllonga.
Foradada.
Guardia de Tremp.
Gurp.
Ivars de Noguera.
Isona.
Llimiana.
Mur.
Orcàu.
Os.
Palàu de Noguera.
Pobla de Segur.
Salars.
Sant Cerni.
Sant Romà de Abella.
Sant Salvador de Toló.
Santalinya.
Sapeyra.
Serradell.
Suterranya.
Talarn.
Tragó de Noguera.
Tremp.
Vilamitjana.

INDEX PER CAPÍTOLS

Generalitats. 6
Orografía. 11
Hydrografía. 27
Les Comarques. 44
Meners y Aygues minerals. . . . 50
Agricultura, Industria y Comerç. . 59
Víes de comunicació. 71
Administració, demarcació judicial, militar y eclesiàstica. 77

Partit judicial de Lleyda . . 79
Lleyda.. 81
Alamurs 141
Albatàrrech. 142
Alcanó.. 143
Alcarràç. 144
Alcoletge. 145
Alfèç. 147
Almacelles. 150
Almatret. 152
Artesa de Lleyda. 153
Aspa. 154
Aytona.. 155
Bell-lloch. 157
Benavent. 158
Castellnòu de Seana. 159
Corbins. 160
Fondarella. 161
Golmés. 163
Granja d' Escarp. 163
Granyena de les Garrigues. . . . 165
Llardecans. 166
Masalcoreig. 168
Mayals.. 168
Miralcamp. 171
Mollerussa. 171
Montoliu de Lleyda.. 174
Palàu de Anglesola.. 175
Puigvert. 175
Rosselló. 176
Sarroca. 177
Ceròs o Seròs. 180
Sidamunt. 183
Sòses. 183
Sudanell. 184
Sunyer. 185
Torrebesses. 185
Torrefarrera. 187
Torres de Segre. 188
Torreserona. 191
Vilanova de Alpicat. 191
Vilanova de la Barca. 192

Partit judicial de Balaguer. . 194
Balaguer. 196
Notes històriques del Comtat d' Urgell. 210
Ager. 219
Agramunt.. 231
Albesa.. 238
Alfarràs. 240
Algerri. 242
Alguayre. 244
Almenar. 249
Alòs. 252
Anya. 254
Artesa de Segre.. 255
Avellanes. 257
Baldomar. 258
Barbens. 259
Baronía de Lavança. 261
Bellcayre. 261
Bellmunt. 262
Bellvís. 263
Cabanabona. 265
Camarasa. 266
Castelló de Farfanya. 272
Castellserà. 276
Cubells. 276
Donsell. 278

Fontllonga. 279
Foradada. 281
Fuliola.. 283
Ivars de Noguera. 284
Ivars d' Urgell. 284
Linyola. 285
Menàrguens. 287
Montgay. 289
Oliola. 289
Os. 290
Penelles. 297
Portella. 298
Prexens. 299
Puigvert d' Agramunt 299
Santalinya. 300
Santa María de Meyà. 301
Térmens. 302
Tornabous. 304
Torrelameu. 305
Tossal. 306
Tragó de Noguera. 308
Tudela de Segre. 309
Vallfogona. 310
Vilanova de Meyà. 311
Vilanova de Segrià. 312

Partit judicial de Les Borges. 313
Borges Blanques o d' Urgell. . . . 314
Albagés. 318
Albi. 319
Arbeca.. 322
Belianes. 324
Bovera.. 325
Castelldàsens.. 326
Cervià 328
Cogul. 329
Espluga Calva. 332
Floresta. 333
Fulleda. 333
Granadella. 334
Juncosa. 336
Juneda. 337
Olmellons. 339
Pobla de Cèrvoles. 340
Pobla de Granadella. 340
Puig-gròs. 341
Soleràç. 342
Tarrés. 343
Torms 343
Torregrossa. 344
Vilosell. 345
Vinaxa.. 346

Partit judicial de Cervera. . 348
Cervera. 350
Anglesola. 373
Aranyó. 376
Bellpuig. 379
Ciutadilla. 391
Claravalls. 393
Estaràs. 394
Figuerosa.. 395
Florejachs. 396
Frexanet. 398
Granyenella. 399
Granyena. 401
Guimerà. 403
Guissona. 405
Ivorra. 413
Maldà. 415
Manresana 417
Massoteres. 418
Montoliu. 419
Montornès. 420
Nalech. 421
Oluges.. 421
Olmells de Na-Gaya. 424
Ossó. 425
Pallargues. 425
Portell. 427
Prexana. 429
Prenyanosa. 430
Rocafort de Vallbona 430
Sant Antolí y Vilanova. 431
Sant Guim de la Plana 432
Sant Martí de Maldà. 432
Sant Pere dels Arquells. 433
Talavera. 434
Talladell. 435
Tàrrega. 436
Torrefreta. 445
Torroja. 446
Vallbona de les Monges. 447
Verdú. 459
Vilagrassa. 463
Vilanova de Bellpuig. 465

Partit judicial de la Sèu d' Urgell. 466
Sèu d' Urgell. 469
Alàs. 491
Alinyà. 492
Anserall. 493
Arabell. 495
Arcabell. 496
Arfa. 497
Aristot.. 498
Ars. 499
Arseguel. 500
Bellver. 501
Bescaràn. 504
Cabó. 506
Castellàs 508
Castellbó. 509
Castellciutat. 516
Cava. 519
Civís. 520
Coll de Nargó. 521
Ellar. 523
Estamaríu.. 524
Fígols. 526

Fornols. 528
La Guardia. 529
Guils. 530
Lles. 530
Lavança. 532
Montanicell. 533
Montellà. 534
Musa y Aransa. 535
Noves. 537
Organyà. 538
Pallerols. 541
Parroquia de Ortó. 542
Plà de Sant Tirs. 544
Prats y Sampsor. 545
Prullans. 546
Riu. 547
Serch o Cerch. 547
Tahús. 548
Talltendre. 549
Toloríu. 550
Tòst. 552
Tuxent. 553
Vall de Castellbó. 555
Vilech o Villech y Estana. 557

Partit judicial de Solsona. . . 559
Solsona. 562
Baronía de Rialp o Riaup. . . . 585
Bacella. 588
Biosca. 590
Castellar. 591
Clariana. 593
Gavarra. 594
Gòsol. 595
Guixers. 598
Jossa. 600
Lladurs. 600
Llanera. 602
Llovera. 603
Molsosa. 605
Navés. 605
Odén. 609
Oliana. 611
Olius. 614
Pedra y Coma. 617
Peramola. 619
Pinell. 620
Pinós. 621
Ponts. 623
Riner o Riuner. 628
Sanahuja. 632
Sant Llorenç dels Morunys o dels Pitèus. 636
Tiurana. 640
Torà. 641
Vilanova de la Aguda. 644

Partit judicial de Sort. . . . 646
Sort. 652
Notes històriques del Comtat de Pallars. 658
Alins. 665
Altròn. 667
Areu. 668
Aynet de Besán 671
Bahent. 673
Enviny. 674
Escaló. 676
Espot. 679
Estach. 682
Estahón. 683
Esterri d' Aneu. 685
Esterri de Cardós. 691
Ferrera. 692
Gerri de la Sal. 695
Isil. 701
Jou. 705
Lladorre. 706
Llavorsí. 707
Llessuy. 710
Montcortés. 712
Montrós. 716
Norís. 717
Peramea. 718
Pobleta de Bellvehí. 721
Rialp. 722
Ribera de Cardós. 725
Son. 727
Soriguera. 729
Sorpe. 733
Surp. 735
Tirvia. 736
Tor. 739
Torre de Capdella. 740
Unarre. 745
Valencia d' Aneu. 748

Partit judicial de Tremp. . . 752
Tremp. 758
Abella de la Conca. 768
Alçamora. 770
Aramunt. 772
Barruera. 774
Benavent. 785
Benés. 786
Claverol. 788
Conques. 790
Durro. 792
Eroles. 794
Espluga de Serra. 795
Figuerola d' Orcàu. 796
Guardia. 797
Gurp. 800
Isona. 800
Llesp. 810
Llimiana. 811
Malpàs. 813
Mur. 815
Orcàu. 821
Ortoneda. 823
Palàu de Noguera. 825
Pobla de Segur. 828

Pont de Suert. 839
Salars. 843
Sant Cerni. 846
Sant Miquel de la Vall.. 847
Sant Romà d' Abella. 848
Sant Salvador de Toló.. 849
Sapeyra. 851
Sarroca de Bellera. 852
Senterada. 855
Serradell. 858
Suterranya. 861
Talarn. 862
Vilaller. 869
Vilamitjana. 871
Viu de Llevata. 872

Partit judicial de Viella. . . 877
Viella. 896
Artíes. 903
Arres. 908
Arròs. 910
Bagergue. 911
Bausén. 913
Betlàn. 914
Les Bordes. 916
Bossost. 919
Canejàn. 923
Escunyàu. 925
Gausàch. 928
Gessa. 930
Les. 934
Salardú. 936
Tredòs.. 942
Vilàch. 944
Vilamós. 947
Divisió electoral pera Diputats a Corts. 949

INDEX DE GRAVATS

Detall de la serra de Cadí, en lo pas del Cabirol. 13
Cap de Boumort (vessant E. corresponent a la vall de Cabó). . . . 16
Serra de Montsech. Des de St. Mamet (Meyà-Terradets). 17
Tuch de Mauberme (2,880 m. alt.).. 19
Agulles de Saburedo. 20
Como-lo-Forno (3,032 m. alt.)—Biciverri (3,004 m. alt.)—Des de los estanys del Cap de Port de Caldes. 22
1. Pich de Peguera, 2,988 m. alt.; 2. Coll oriental. Des de los estanys de Capdella. 24
Pas o estret dels Tres Ponts en lo ríu Segre. 29
L' estret de Collegats en lo Noguera Pallaresa. 34
Congost d' Erinyà en lo ríu Flamicell. 35
Congost dels Terradets.—Pont d' Ager en lo Noguera Pallaresa. . 36
Pas de Escales (Sapeyra). . . . 38
Pagès de la vall de Bohí. 49
Situació del Establiment de Sant Vicents. 52
Cenillers. 54
Caldes de Bohí. 55
Banys de Les. 57
Lo Canal d' Urgell, prop d' Artesa de Segre. 64
Pas del Segre. 68
Rays en lo Noguera Pallaresa, passant per la Pobla de Segur. . . 69
Pescayre en lo baix Segre. . . . 80
Segell de la ciutat de Lleyda en 1288 82
Lleyda.-Vista panoràmica de la Ciutat y fort de Gardeny, a mitjans del segle XVII, segons dibuix del enginyer francès Beaulieu.. . . 83
Lleyda.—Plan topogràfich de la ciutat y fort de Gardeny a mitjans del segle XVII, alçat per Beaulieu. . 84
Lleyda.—Plan del castell y catedral vella en lo segle XVII, dibuix de Beaulieu. 84
Lleyda.—Porta principal.. . . . 85
Lleyda.—Rambla de Fernando. . . 86
Lleyda.—Los Camps Elísseus.—La paret de tanca s' ha reformat en l' any 1908.. 87
Lleyda.—Runes del monestir de St. Ruf. 89
Lleyda.—La Çuda o antigua fortificació sarrahina. 91
Lleyda.—Antiga Sèu, vista per la banda que mira a la Ciutat. . . 92
Catedral vella de Lleyda.—Planta per Emili Llatas, arquitecte. . . 93
Lleyda.—Vista panoràmica de la catedral antiga dintre l'actual castell. 94
Lleyda.—Porta dels Apòstols en la catedral vella.. 95
Lleyda.—Claustres de la Sèu antiga. 96
Lleyda. —Capitells del Claustre de la catedral vella. 97
Lleyda.—Porta de la Anunciata (Catedral vella). 98
Lleyda.—Porta dels Infants o dels Fillols de la Catedral vella. . . 99
Lleyda.—Frontispici de la Catedral nova.. 101
Lleyda.—Esglesia y plaça de Sant Joan.. 103
Lleyda.—Esglesia de Sant Llorenç. 104
Gardeny.—Esglesia y castell dels Templers. 106
Gardeny.—La nau de la esglesia partida modernament per un sostre a la meytat de la seva altura.. . . 107

Lleyda.—Hospital de Santa María.. 109
Lleyda —La Pahería (Cases Consistorials). 110
Lleyda.—Presó model. 111
Lleyda.—Seminari Conciliar. . . . 112
Monedes ilergetes (segle III abans de J. C. al segle I de J. C.) . . 126
Moneda alarb de Lleyda. 129
Plan del terme de Lleyda en lo temps dels alarbs. (Segle XII). 130
Monedes pugeses de Lleyda. . . . 134
Moneda de plata batuda de 1462 a 1466.. 135
Vista general del fort de Gardeny y de Lleyda, en les operacions del setge de 1644, feta per Beaulieu. . 135
Paper sellat que estampà a Lleyda en 1808 la Junta d' aquell Corregiment, alçada contra França. . 136
Paper sellat francès estampat a Lleyda en 1813 per ús del Departament de les Boques del Ebre. . . 136
Segells de arbitris municipals que circulan actualment. 137
Albatàrrech. — Vista parcial de la població. 143
Alcarràç.—Detall de la població. . 145
Plan y carrers de Alcoletge. . . . 146
Alfèç.—Creu de terme y Absis de la esglesia.. 147
Binfaro.—Escut del castell. . . . 148
Binfaro.—Creu de terme. 149
Miliari romà trobat prop de Almacelles. 150
Almatret.—Vista general. 152
Almatret.—Detall de la plaça. . . 153
Aytona.—Vista parcial. 155
Aytona.—Frontispici de la esglesia. 156
Corbins.—Pont sobre lo Noguera Ribagorçana. 161
Granja d' Escarp.—Mines de carbó en la vora esquerra del ríu Segre. 164
Granyena de les Garrigues. . . . 165
Llardecans.—Detall de la població. 166
Plan y carrers de Llardecans. . . 167
Mayals.—Vista general. 169
Mayals.—Un carrer de la població moderna. 170
Mayals.—Carrer en la *Víla-closa*. . 170
Mollerussa.—Una nota de la vila. . 172
Mollerussa.—Plaça Major. . . . 172
Plan y carrers de Mollerussa. . . 173
Puigvert.—Detall de la població. . 176
Rosselló.—Plaça de la esglesia. . . 177
Sarroca.—Portada de la esglesia. . 178
Plan y carrers de Sarroca. . . . 178
Sarroca.—Vista parcial de la vila ab les runes del castell que la domina. 179
Seròs.—Detall de la població. . . 180
Avinganya.—Detall de la esglesia. . 182
Sudanell.—Detall de la població. . 184
Torrebesses.—Detall de la població. 186
Torrefarrera.—Creu de terme. . . 187
Torres de Segre.—Pas del ríu Segre devant de la vila. 189
Vilanova de la Barca.—Creu de terme. 193
Balaguer.—Pagesos dels voltants. . 195
Balaguer.—Plaça del Mercadal. . . 197
Balaguer.—Enderrocada porta del Pont.. 199
Balaguer.—Una de les creus de terme. 200
Balaguer.—Esglesia de Sta. María. 201
Balaguer.—Interior de Sta. María.. 202
Balaguer.—Lo pont del Segre ab la esglesia del Sant Christ. . . . 203
Balaguer.—Claustres de Sant Domingo. 206
Balaguer.—Vista de la població, en lo segle XVII. 207
Balaguer.—Plan topogràfich de la Ciutat, a mitjans del segle XVII. . 207
Encunyacions de moneda d' argent fetes a Balaguer en 1641. . . . 209
Diner de billò, pes 0'98 grams. . . 212
Diner de billò, pes 0'76 grams. . . 212
Obol de billò, pes 0'48 grams. . . 213
Segell de Gueràu de Cabrera (1223). 213
Diner de billò, pes 0'70 grams. . . 213
Segell de Cecilia de Foix, comtessa d' Urgell (1265). 214
Diner de billò, pes 0'66 grams . . 214
Obol de billò, pes 0'40 grams. . . 214
Segell de Ermengol X (1282). . . 215
Monedes de llautó. 215
Monedes de billò de Pere d' Aragó. 216
Vista general de Balaguer feta per los enginyers francesos en 1645, ab motíu del setge de dit any. . . 217
Monedes.—Epoca indeterminada. . 218
Ager.—Vista general de la població. 220
Ager.—Sarcòfach en la esglesia parroquial. 222
Ager.—Crossa del abat. 223
Ager.—Colegiata de Sant Pere. . . 223
Ager.—Absis interior de la Colegiata. 224
Ager.—Capitells de la Colegiata existents en lo Musèu arqueològich del Seminari de Lleyda. . . . 225
Ager.—Claustres de Sant Pere. . . 226
Ager.—Vista de la població en lo segle XVII. 227
Ager.—Plan topogràfich de la vila a mitjans del segle XVII. 227
Joch d' escachs de crestall de roca del segle XII al XIII, que fóu dels abats d' Ager. 228
Agramunt.—Vista general. . . . 231
Plan y carrers d' Agramunt. . . . 232
Agramunt.—Vista de la població y

del castell en lo segle XVII.. . . . 234
Agramunt.—Porta de la esglesia parroquial. 235
Moneda de Agramunt. 236
Monedes encunyades a Agramunt durant la guerra dels Segadors . 236
Lo Pilar de Almenara. 237
Albesa.—Pont sobre lo Noguera Ribagorçana. 239
Alfarràs.—Esglesia y detall de la població. 241
Algerri.—Vista de la població y del castell. 242
Algerri.—Los tossals. 243
Alguayre.—Vista parcial de la població. 244
Alguayre.—Vista de la Abadía fortificada ab la població al pèu, segons era en lo segle XVII. 247
Alguayre.—Plan topogràfich de la població a mitjans del segle XVII.. 247
Atach del Monestir d' Alguayre per lo comte d' Urgell. 248
Almenar.—Vista general de la població. 250
Almenar.—Un recó de la vila. . . 251
Alòs.—Vista general de la població. 253
Artesa de Segre.—Pont de la carretera demunt lo Segre. 255
Plan y carrers de Baldomar. . . . 258
Baldomar.—Vista general de la població. 259
Barbens.—Vista de un carrer. . . 260
Bellvís.—Vista parcial de la població. 263
Plan de Bellvís. 264
Camarasa.—Vista general des de lo Planell. 267
Plan y carrers de Camarasa. . . . 268
Camarasa.—Absis de la esglesia vella. 269
Camarasa.—Entrada de la cova del tabaco. 270
Camarasa.—Vista de la fortificació ab la població al pèu, segons era en lo segle XVII. 272
Castelló de Farfanya.—Vista general de la població.. 273
Castelló de Farfanya.—Vista de la fortificació y població, segle XVII. 273
Castelló de Farfanya.—Porta de la parroquia de Santa María. . . . 274
Castelló de Farfanya.—Portada de la esglesia de Sant Miquel. . . . 275
Cubells.—Portada de la esglesia del Castell. 277
Montclar.—Vista general de la població. 279
La Baronía de Sant Hoisme, vista des de Oroners. 280
Foradada (Montsonís).—Pas del Segre a Salgar. 282
Foradada (Montsonís).—Esglesia de Nostra Senyora de Salgar.. . . 282
Plan y carrers de Fuliola.. . . . 283
Ivars d' Urgell.—Vista general de la població.. 285
Linyola.—Esglesia parroquial. . . 286
Linyola.—Vista general de la població. 286
Menàrguens.—«Sucrera del Segre.» 288
Convent de les Avellanes.—Creu de terme. 291
Bellpuig de les Avellanes.—Porta de la esglesia. 292
Bellpuig de les Avellanes.—Claustre 293
Bellpuig de les Avellanes.—Absis de la esglesia. 294
Bellpuig de les Avellanes.—Sepulcre de Ermengol VII. 295
Bellpuig de les Avellanes.—Sepulcres d' Ermengol X y Na Dolça. . 296
Portella.—Esglesia parroquial. . . 298
Santa María de Meyà.—Vista general de la població. 302
Térmens.—Vista general de la població. 303
Plan y carrers de Térmens. . . . 303
Plan de Tornabous.. 304
Plan de Tarrós. 305
Plan de Boldú. 305
Torrelameu—Vista general de la població. 306
Tossal.—Començament del Canal d' Urgell. 307
Tossal.—«Les Comportes» del Canal d' Urgell. 307
Plan de Tragó. 308
Vilanova de Segrià.—Vista general de la població.. 312
Borges Blanques.—Vista general de la població.. 315
Borges Blanques.—Plaça de la Constitució. 316
Vista del campament de Les Borges del any 1644. 316
Borges Blanques.—Detall de la Ciutat. 317
Albagés.—Vista general. 318
Albi.—Pati del castell.. 320
Albi.—Creu de terme. 321
Arbeca.—Plaça de la esglesia. . . 322
Arbeca.—Vista general de la població. 323
Monedes de Arbeca. 323
Arbeca.—Vista de la fortificació y població, segle XVII.. 324
Castelldàsens.—Vista de la fortificació, en lo segle XVII.. 327
Castelldàsens.—Plan topogràfich de la fortificació a mitjans del segle XVII. 327

Plan y carrers de Cogul. 330
Cogul.—Detall de la població. . . 331
Granadella.—Vista general de la població. 334
Granadella.—Plaça de la esglesia. . 335
Juncosa.—Vista general de la població. 336
Plan y carrers de Juneda.. . . . 338
Juneda.—Vista general de la població. 339
Puig-Gròs.—Vista general de la població. 342
Soleràç.—Detall de la població.. . 342
Torms.—Detall de la població. . . 344
Torregrossa.—Vista general de la població. 345
Vinaxa.—Porta de la esglesia. . . 347
Lo ríu Cervera sota de Vergós.. . 349
Cervera.—Vista general. 351
Cervera.—Plaça de Madoz. . . . 353
Cervera.—Antiga esglesia de Sant Pere «Lo Gros». 354
Cervera.—Exterior de Santa María, des del Castell. 355
Cervera.—Interior de la parroquia de Santa María. 356
Santa María de Cervera.—Sepulcre de Berenguer de Castelltort, fundador del Hospital. 357
Cervera.—Casa de la ciutat y torre de Santa María. 358
Cervera.—Frontispici de la Universitat.. 359
Cervera.—Vista general de la Universitat.. 360
Cervera.—Frontispici interior de la Universitat. 361
Cervera.—Santa Magdalena.. . . 365
Monedes de plata y coure encunyades a Cervera.. 370
Cervera.—Vista de la població en lo segle xvii. 371
Cervera. — Plan topogràfich de la Ciutat a mitjans del segle xvii. . 371
Paper sellat que estampà a Cervera en 1808 la Junta d' aquell Corregiment alçada contra França. . . 372
Plan y carrers de Anglesola.. . . 374
Anglesola.—Creu gòtica de Sta. Agna. (Segle xv al xvi). 375
Aranyó.—Lo castell. 377
Aranyó.—Grans roques que reben lo nom de «Los Pallers». . . . 377
Concabella.—Lo molí. (Ex-castell senyorial situat a 100 m. del Ció). . 378
Montcortés.—Castell antich senyorial. 379
Plan y carrers de Bellpuig. . . . 380
Bellpuig.—Vista general. 381
Bellpuig.—Font en lo exconvent de Franciscans. 382
Bellpuig.—Mausolèu de Ramón III Folch de Cardona. 383
Bellpuig.—Claustre del convent de Franciscans. 384
Bellpuig.—Detall del Claustre. . . 387
Bellpuig.—Runes del Castell. . . 388
Bellpuig.—Antich portal de la vila . 389
Monedes encunyades a Bellpuig en 1642.. 390
Moneda d' època indeterminada, encunyada a Bellpuig. 390
Ciutadilla.—Vista exterior del castell. 391
Ciutadilla.—Vista del pati abans d' ensorrar-se una de les galeries. . 392
Claravalls.—Vista del castell. . . 393
Claravalls.—Creu de terme. . . . 394
Figuerosa.—Detall de la població. . 396
Florejachs.—Castell de Les Sitges.. 397
Plan de Granyenella. 399
Plan de Fonolleres. 399
Granyenella.—Vista general de la població. 400
Granyenella.—Castell y parroquia de la Curullada. 400
Granyena.—Vista general de la població al hivern. 402
Guimerà.—Vista general de la població. 403
Guimerà.—Portada de la esglesia. . 404
Plan y carrers de Guissona. . . . 406
Guissona.—Lo portal del Angel. . 406
Guissona.—Vista general de la població. 407
Guissona.—Frontispici de la ex-colegiata. 408
Guissona.—La obra de Fluvià. . . 409
Moneda ibèrica de Guissona.. . . 410
Monedes ibèriques atribuides a Guissona.. 411
Ivorra.—Vista general de la població. 414
Maldà.—Lo castell.. 416
Manresana.—Vista parcial de la població. 417
La Ametlla.—La plaça de la esglesia. 419
Les Oluges altes y baxes. — Vista general.. 422
Montfalcó Murallat.—Vista general. 422
Montfalcó Murallat.—Un carrer del interior de la població-fortalesa. . 423
Olmells de Na-Gaya.—Vista general de la població.. 424
Pallargues.—Frontispici del castell. 426
Pelagalls.—Portada de la esglesia. . 427
Portell.—Sant Ramón, vista del convent.. 428
Sant Pere dels Arquells.—Plaça Major. 434
Plan de Talladell. 435
Plan y carrers de Tàrrega. . . . 437

Tàrrega.—Vista general de la població. 438
Tàrrega.—Passeig del Carme. . . 439
Tàrrega.—Casa derrerament ocupada per la familia Sobíes. . . . 440
Tàrrega.—Antiga casa de la familia Sobíes (segle XIII) existent en lo carrer del Carme.. 441
Tàrrega.—Fragment de la creu de terme (segle XV) que se conserva en lo Musèu provincial de Lleyda. 442
Tàrrega.—Sant Christ trobat, atribuit al segle XIII. 443
Monedes encunyades a Tàrrega durant la guerra dels Segadors. . . 444
Torrefreta.—Detall de població. . 445
Torroja.—Vista general de la població. 447
Vallbona de les Monges.—Lo Monestir. 449
Blanca de Anglesola, † 1328. . . 451
Blanca de Caldes, † 1446.. . . . 451
Làpida sepulcral desconeguda . . 451
Elionor de Vilafranca, † 1547. . . 451
Magdalena de Areny y de Toralla † 1683. 452
María Roger de Lluria y de Magarola, † 1701. 452
María Ignacia de Castellví, † 1806. 454
María Josefa de Moxó y Francolí, † 1817. 454
Vallbona.—Porta de la esglesia del Monestir. 455
Vallbona.—Galería romànica (transició) en lo claustre del Monestir. 456
Vallbona.—Galería gòtica del claustre. 457
Galería gòtica del Priorat del Tallat, tal com apareix en lo castell de Santa Florentina de Canet de Mar. 458
Verdú.—Castell y torre del homenatge. : 460
Verdú.—Portada de la esglesia.. . 461
Vilagrassa.—Portada de la esglesia. 464
Plan y carrers de Vilagrassa.. . . 464
Encontorns de Bellver.—Garbejant. 467
Sèu d' Urgell.—Vista general. . . 470
Sèu d' Urgell.—Passeig de Tetuàn. 471
Sèu d' Urgell.—Vista de la Catedral. 472
Sèu d' Urgell.—Interior de la Catedral. 473
Sèu d' Urgell.—Secció central del frontispici de la catedral. . . . 474
Sèu d' Urgell.—Claustres y Absis de la catedral. 475
Sèu d' Urgell.—Restauració de la catedral; Frontispici y Absis. . . 476
Sèu d' Urgell.—Restauració de la catedral; Estat actual de la planta general y de la planta baxa restaurada. 477
Capitells del claustre de la catedral de la Sèu d' Urgell. 478
Sèu d' Urgell.—Absis de la esglesia de Sant Miquel. 479
Sèu d' Urgell.—Vista general del Seminari y Palàu del Bisbe-Príncep. 489
Moneda de la Sèu. 490
Anserall.—Vista general. 493
Sant Sadurní de Tabernoles.. . . 494
Plan de Montferrer.. 495
Plan de Arfa. 497
Panorama de Adrall a Arfa y Montferrer. 498
Bellver.—Vista general de la població. 501
Bellver.—Detall de la població. . . 502
Bellver (Pedra).—Detall de la esglesia. 503
Dólmen de Bescaràn. 505
Bescaràn.—Campanar romànich de la enderrocada esglesia. . . . 505
Bescaràn.—Vista de la població. . 506
Vall de Cabó.. 507
Castellbó.—Vista general de la vila. 510
Castellbó.—Porta de la ex-colegiata. 515
Castellciutat.—Vista general de la població. 516
Plan y carrers de Castellciutat. . . 517
Plan de Coll de Nargó.. 521
Coll de Nargó. 522
Estamaríu.–Antiga esglesia romànica 525
Plan y carrers de Fígols. 526
Fígols.—Pont d' Espí o d' Espía. . 527
Martinet.—Vista general de la població. 535
Musa.—Vista general de la població. 536
Plan y carrers de Noves. 537
Plan de Organyà. 538
Organyà.—Detall de la població. Penyal de Santa Fè en segón terme. 539
Organyà.—Frontispici de la ex-colegiata. 540
Plan de Adrall. 543
Plan de Plà de Sant Tirs. 544
Plà de Sant Tirs.—Vista general. . 545
Tahús.—Vista general de la població. 549
Toloríu.—Pont de Bar. 551
Tost.—Vista general de la població. 552
Tuxent.—Vista de la població. . . 554
Santuari de Sant Joan del Herm. . 556
Pí de la Torregassa, prop del firal.. 560
Solsona.—Firal del Camp. . . . 561
Solsona.—Vista de la població. . 563
Solsona.—Aqüeducte de la Afrau. . 564
Solsona. — Absis de la catedral y portal del pont. 565
Solsona.—Plaça Major. 566
Solsona.—Plaça de Sant Joan. . . 567

Solsona.—Secció central del palàu episcopal. 568
Solsona. – Frontispici de la catedral. 569
Solsona.—Porta de Sant Agustí en la catedral. 570
Solsona.—Mare de Déu del Claustre. 571
Solsona.—Colegi de Sant Ramón o Seminari menor. 579
Solsona.—Vista de la població, segons dibuix del segle XVII. . . . 581
Gualter.—Porta de la esglesia del monestir. 585
Gualter.—Absis de la esglesia del monestir. 586
Gualter.—Sepulcres romànichs existents en la esglesia. 587
Gualter.—Capitells del claustre.. . 588
Plan de Bacella. 589
Ceuró.—Absis de la esglesia y castell. 592
Gòsol.—Detall de la població. . . 595
Gòsol.—Vista parcial de la població. 596
Llanera. — Esglesia y rectoría de Vallferosa. 602
Llovera.—Vista de la rectoría. . . 603
Llovera.—Vista de Peracamps. . . 604
Medalla de la batalla de Peracamps. 604
Navés.—Vista general de Valldora. 606
Pas del Cardener en l' estret de Vall-llonga. 607
Odén.—Vista general de Canalda y Salt d' aygua a Cambrils. . . . 610
Oliana.—Vista de la població. . . 612
Plan de Oliana. 613
Moneda de Oliana. 614
Olius.—Castellvell. 615
Olius.—Cripta de la esglesia. . . 616
La Coma.—Vista general de la població. 618
Plan de Peramola. 619
Peramola.—Esglesia romànica en lo fossar. 620
Plan y carrers de Ponts. 624
Ponts.—Vista parcial. 625
Ponts.—Detall de la població ab la cequia al séu devant.. 626
Ponts.—Esglesia de Sant Pere. . . 627
Ponts.—Sepulcre existent en la esglesia de Sant Pere. 628
Riner o Riuner.—Santuari de la Mare de Déu del Miracle. 629
Riner.—Altar major en la esglesia de la Mare de Déu del Miracle. . 630
Riner.—Santuari del Miracle. Lo Pedró o Roch de la Mare de Déu. . 631
Sanahuja.—Vista general.. . . . 633
Sanahuja.—Detall de la població. . 634
Sant Llorenç de Morunys o dels Pitèus.—Vista general. 637
Sant Llorenç de Morunys.—Santuari de la Mare de Déu de Lort. . 638
Sant Llorenç de Morunys.—Fragment central del retaule en la capella de la Pietat.. 639
Plan de Tiurana.. 640
Tiurana—Detall de la població. . . 641
Torà.—Vista general de la població. 642
Torà.—Creu de terme.. 643
Ribelles.—Esglesia y castell restaurat. 645
Estany Gervé. 647
La capta de les priores, per lo Roser de la Torre de Capdella. . . 649
Sort.—Vista parcial. 653
Sort.—Castell dels comtes de Pallars. 655
Monedes de Sort. 657
Moneda del Comtat de Pallars. . 664
Alins.—Vista general ab lo puig d' Areu al demunt. 666
Pica de Sotllo, dita de Estats en algunes cartes geogràfiques.. . . 670
Aynet de Besàn.—Vista general. . 672
Castellviny.—Detall de la població.. 675
Escaló. — Absis de la esglesia de Sant Pere del Burgal. 677
Escaló.—Interior de la esglesia de Sant Pere del Burgal. 678
Escaló.—Pintures murals en la esglesia de Sant Pere del Burgal. . . 679
Espòt.—Lo Solàu. 680
Espòt.—Estany de Sant Morís. . . 681
Estahón.—Vista de la vall des del poble. 684
Esterri d' Aneu.—Vista parcial de la població. 686
Esterri d' Aneu.—Vila y plà d' Esterri.. 687
Esterri de Cardós.—Vista general. . 691
Ferrera.—Vista de Burch y la Coma. 693
Gerri.—Vista general de la població y ríu Noguera Pallaresa. . . . 695
Gerri.—Vista del antich Monestir de la orde de Sant Benet. 696
Gerri.—Detall del absis de la esglesia del Monestir. 697
Gerri.—Sepulcre existent en la esglesia del Monestir. 698
Gerri.—Capitell en la porta de la esglesia del Monestir. 699
Isil.—Porta de la esglesia de Sant Joan.. 701
Isil.—Absis de la esglesia de Sant Joan.. 702
Isil.—Capitells de la porta de la esglesia de Sant Joan. 702
Isil.—Interior de la esglesia de Sant Joan.. 703
Alòs.—Porta de la esglesia. . . . 704
Lladorre.—Vista parcial de la població. 706
Llavorsí.—La població. 708
Llessuy.—Vista de la població. . 711

Llessuy.—Lo Montseny de Pallars, dessobre lo Coll de Triador. . . 712
Montcortés.—Vista del estany. . . 713
Dolmen nomenat La Cabana de Peralba o Perauba. 714
Dolmen nomenat Cabana de Castellars d' En Puy. 715
Mont-rós.—Vista de la població. . 716
Peramea.—Vista general de la població. 718
Dolmen nomenat «Cabana de la Mosquera». 720
Pobleta de Bellvehí.—Un fragment del firal.. 722
Rialp.—Vista general. 723
Ribera de Cardós.—Sortint de la «Cambra» lo día de la festa major. 725
Ribera de Cardós.—Campanar de la esglesia parroquial. 726
Ribera de Cardós.—Creu de terme del segle XIV, prop del Forat de Cardós. 727
Son.—Campanar de la esglesia. . . 728
Tornafort.—Vista de la població. . 729
Vilamur.—Antiga porta de la esglesia, del segle XIII o XIV.. . . . 730
Menhir de Rubió. 731
Boren.—Porta de la esglesia.. . . 733
Isavarre.—Porta de la esglesia, del segle XII al XIII. 734
Tirvia.—Vista general de la vila per la banda de Mitjorn. 737
Tirvia.—Detall de la població. . . 738
Torre de Capdella.—La població. . 741
Capdella.—Vista del poble. . . . 742
Capdella.—Estany Tort. 743
Santa María d' Aneu.—Absis de la esglesia.. 746
Santa María d' Aneu.—Mostra de les pintures murals. 747
Valencia d' Aneu.—Absis de la esglesia. 749
Valencia d' Aneu.—Casa de la Senyora. 750
Vall de Bohí.—Devallada del Comolo-Forno. 753
Collegats.—Entrada del Noguera Pallaresa en la Conca de la Pobla. . 754
Serra de Santa Engracia entre la Conca de Baix y la de Dalt. . . 755
Conca de Baix ab lo Noguera Pallaresa en lo pont de Tremp. . . . 756
Tremp.—Vista general de la població 758
Tremp.—Passeig del Vall. . . . 759
Tremp.—Plaça de la Creu. . . . 760
Tremp.—Colegi de Sant Joseph, dirigit per PP. de la Sagrada Familia. 761
Tremp.—Capitell romànich, procedent de la antiga colegiata.. . . 762
Tremp.—Capitell romànich, procedent de la antiga colegiata. . . 763
Alçamora.—Una de les torres de defensa. 771
Aramunt.—La població. 773
Barruera.—Esglesia parroquial.. . 774
Vall y poble de Bohí ab lo macíu de Como-lo-Forno en derrer terme. . 775
Vall de Bohí.—Un sallent en la ribera de Sant Nicolàu. 775
Bohí.—Pintures murals en la esglesia. 776
Planta de la esglesia de Santa María de Bohí.. 777
Erill-la-Vall.—Campanar de la esglesia. 778
Coll.—Esglesia. 779
Tahull.—Interior de la esglesia de Sant Climent. 780
Tahull.—Absis y campanar de la esglesia de Sant Climent. 781
Planta de la esglesia de Santa María de Tahull. 783
Sant Climent de Tahull.—Planta general de la esglesia; estructura de la coberta; secció; arcada y esquema del envigat; planta dels pisos del campanar. 783
Manyanet.—La població. 786
Claverol.—La població. 789
Pont de Claverol.—Un carrer. . . 790
Durro.—Porxo y porta de la esglesia 792
Durro.—Campanar de la esglesia. . 793
Guardia.—Pont en los Terradets. . 798
Isona.—Porta de la esglesia. . . . 801
Covet.—Porta de la esglesia.. . . 802
Isona.—Castell de Llordà, obrat provablement en lo segle XII. . . . 803
Covet.—Capitell de la esglesia. . . 804
Llesp.—Detall de la població. . . 811
Malpàs.—Poble y port de Erta. . . 814
Mur.—La esglesia. 815
Mur.—Absis de la esglesia. . . . 816
Mur.—Torre dintre del castell. . . 817
Mur.—Interior del castell. . . . 818
Orcàu.—Lo castell.. 822
Ortoneda.—Campanar de la parroquia. 824
Puigcercós.—La esllaviçada famosa en lo turó hont s' assèu la població vella.. 827
Pobla de Segur.—Vista general ab lo Flamicell al séu devant abans de construir-se lo nou pont. . . . 829
Plan y carrers de Pobla de Segur. . 830
Pobla de Segur.—Carrer Major. . 831
Pobla de Segur.—Detall de la població en la carretera de Gerri. . . 832
Pobla de Segur.—Detall de la vila, des dels Quatre Cantons abans de construir-se la travessía de la ca-

rretera. 833
Pobla de Segur.—Pont penjant sobre lo Noguera Pallaresa. . . . 834
Pont de Suert.—Vista general de la població y ríu Noguera Ribagorçana. 839
Pont de Suert.—Runes del convent de Lavaix. 840
Pont de Suert.—Capitells procedents del claustre del Monestir de Lavaix. 841
Salars.—Vista general. 844
Salars.—Detall de un carrer. . . 845
Sarroca de Bellera.—Vista general. 853
Senterada.—Vista general. . . . 856
Serradell.—Vista general de la població y cingles que la dominan. . 859
Toralla.—La població ab lo cim hont s' alça lo castell. 860
Talarn.—La població. 863
Talarn.—Capella de Sant Antoni de Susterris. 864
Paper sellat que estampà a Talarn en 1808 la Junta d' aquell Corregiment, alçada contra França. . . 866
Moneda de Talarn. 868
Senet.—La població. 870
Senet.—Estany de Biciverri. . . . 871
Vilamitjana.—Frontispici de la esglesia. 872
Viu de Llevata.—La Bedoga d' Adons des de Pinyana. 873
Corroncuy.—Porta de la esglesia. . 874
Pinyana.—Lo dolmen conegut per «Casa encantada». 875
Viu de Llevata.—Porta de la esglesia. 876
Vall d' Aràn.—Un vell pastor de la vall ab lo gós de remat. 878
La Ribera del Valartíes y pich de Montarto. 879
Estany Ubago de Colomers. . . . 880
Estany de Rius. 881
Estany de la Pincela. 882
Salt d' Ayguestortes en l' Ayguamoix.. 884
Ribera de la Artiga de Lin. . . . 885
Cim de la Bacanera al hivern. . . 886
Cap del port de Viella.. 887
Cap del port de la Picada al hivern. 888
Pont de Rey. 889
Estany de Guarbes y pich de Montludo. 890
Bordius, de Canejàn. 891
Viella.—Casa de la vila, (antich Concell de la Vall). 894
Viella.—Vista general.. 897
Viella.—Porta de la esglesia. . . 898
Viella.—Lo campanar.. 899
Hospital de Viella. 900
Peyra de Mitg Aràn. 900
Viella.—Ríu Nere o Negre. . . . 901
Ermita de Mitg Aràn. 902
Mitg Aràn.—Planta de la esglesia. . 902
Artíes.-Fragment del retaule major. 903
Artíes.—Vista general. 904
Artíes.—Secció y planta de la esglesia. 905
Artíes.—Vista general de la esglesia. 906
Artíes.—Casal de Portolà. . . . 907
Arres.—La esglesia vella. . . . 909
Arròs.—Vista general.. 910
Bagergue.—Vista panoràmica. . . 912
Bausén.—Vista general de la població. 913
Aubert.—Vista de la població. . . 915
Betlàn.—Pica romànica en la esglesia parroquial.. 916
Les Bordes.—Vista de la població. . 917
Bossost.—Vista de la població. . . 919
Bossost.—Absis de la esglesia. . . 920
Bossost.—Porta N. de la esglesia. . 921
Bossost.—Planta de la esglesia. . . 922
Canejàn—Vista parcial de la població. 924
Betrèn.—Frontis de la esglesia.. . 925
Encunyàu.—Porta de la esglesia. . 926
Betrèn.—Porta de la esglesia. . . 927
Betrèn.—Absis de la esglesia. . . 928
Gausàch.—Vista de la esglesia. . . 929
Gessa.—Detall de la població. . . 931
Gessa.—Santuari de Montgarri.. . 932
Pastors francesos de la vall de Betmale, en la aplech de Montgarri, (Ariège). 933
Les.—Vista de la població. . . . 935
Salardú.—Vista parcial de la població. 936
Salardú.—Detall de la plaça.. . . 937
Salardú.—Frontispici S. de la esglesia. 938
Salardú.—Secció y planta de la esglesia. 938
Salardú.—Absis de la esglesia. . . 939
Salardú.—Imatge del Sant Christ. . 940
Salardú.—Panorama de Unya. . . 941
Tredòs.—Porta N. de la esglesia de Cap d' Aràn. 943
Vilach.—Vista panoràmica. . . . 944
Vilach.—Lo campanar. 945
Vilach.—Porta de la esglesia. . . 946
Vilamós.—Vista de la població. . . 948

Plantilla pera la colocació de les làmines soltes

	Plana
Mapa General de la provincia de Lleyda	5
Taula general del mohiment de població	8
Id. del Canal d' Urgell	62
Id. del Partit judicial de Lleyda y Les Borges	78
Vista general de Lleyda	84
Plan de la ciutat de Lleyda	92
Mapa del bisbat de Lleyda	113
Id. del partit de Balaguer	194
Plan de la ciutat de Balaguer	198
Vista general de Balaguer	200
Mapa del partit de les Borges Blanques	313
Id. de la ciutat de les Borges Blanques	315
Pintures rupestres de Cogul	331
Mapa del partit judicial de Cervera	348
Plan de la ciutat de Cervera	352
Mapa del partit de la Sèu	466
Plan de la ciutat de la Sèu	469
Mapa del bisbat de la Sèu d' Urgell	480
Id. del partit judicial de Solsona	559
Plan de la ciutat de Solsona	562
Mapa del bisbat de Solsona	573
Id. del partit de Sort	646
Plan de la vila de Sort	652
Mapa del partit de Tremp	752
Plan de la ciutat de Tremp	758
Mapa del partit de Viella	877
Plan de la vila de Viella	896

INDEX TOPONIMICH

PER ORDRE ALFABETICH

Lo primer nombre indica la plana en que especialment se parla del lloch de referencia. La *c.* significa comarca; la *p.* població; la *r.* ríu, torrent o barranch; *mont.* montanya; *part.* partida o comarcada; *p. ant.* nom antich de població; *sant.* santuari; *v.* veja-s.

A

Abadiat de les Avellanes *c.* 48 194-290-293.
Abdagag, *v.* D. *torre,* 131.
Abdalaçíç, *v.* D. 131.
Abella de Adons, *p.* 873, 842.
Abella de la Conca, *p.* 768, 792-822.
Abella, baronía, 769.
Abella, St. Romà d' *p.* 848.
Abellanes, *p. v.* Avellanes.
Abellanos, *p.* 787.
Abellanos, *r.* 24-787.
Abellanosa, *mont.* 531.
Abihumet, *lloch,* 129.
Abilia, *coll* y *r.* 809.
Abinavit, *v.* D. *torre,* 130.
Açlen, *v.* D. *torre,* 131.
Achaid, *lloch,* 129.
Ad Novas, *p. ant.* 125-128.
Ad Nucem, *p. ant.* 125.
Ad Septimum, *p. ant.* 128.
Adoberíes, *arrabal,* 862-761
Adons, *p. r. vall,* 873-874-39-813.
Adou, *r.* 28.
Adrahent, *p.* 528-518.
Adrall, *p.* 542-30-46.
Aeso y Aessona, *p. ant.* 805-125-410.
Aetosca, *p. ant.* 125.
Afesta, *p.* 129.
Afrau, *aqüeducte,* 563.
Ager, *p. vall,* 219-25-36-48-50-74-194-213 214-759-812-820.
Ager, *vescomtat,* 222-196-216.
Ager, *abadiat,* 224.
Agerenses, *montes,* 221.
Agramunt, *p.* 231-25-31-64-70-74-75-196 212-214-218.
Agramunt, (Quadres de) 65.
Agramuntell, *v. Gramuntell, p.* 433.
Agremunt, *puig,* 401.
Agrevolet, *r.* 560-638.
Aguda, *castell,* 447.
Aguda de Torà, *p.* 642.
Aguda, (Vilanova de la) *p.* 644.
Aguilar, *p.* 589.
Aguilar, *vall,* 589.
Aguilar, *castell,* (Sas) 842.
Aguilar, *cas. santuari,* 290.
Aguilella, (La) *part.* 65.
Aguilenyar, *part.* 609.
Aguiló, *serra,* 8.
Aguiló, *coll* de Prat, 13.
Aguiró, *p.* 741.
Aguiró, (Comes d') 24-35-744.
Agulló, *p.* 219.
Ahós, *v.* Ós *p.* 520-518.
Airoto, *estanys,* 21.
Aiserola, *estany,* 745.
Aitona o Aytona, *cast.* 129.
Aladrell, *p.* 231-65.
Alamurs, *p.* 141-132-65.
Alàs, *p.* 491-29.
Albagés, *p.* 318-31-313.
Albatàrrech, *p.* 142-132-65
Albareda o Aubareda, *lloch, castell,* 608.
Albaxig, *v.* D. *torre,* 130.
Albens, *part. mont,* 522-533.
Alberchs, 163.
Alberola, *p.* 308.
Alberola, *cases,* 819.
Albesa, *p.* 238-62-129-131-213.
Albet, *p.* 555.
Albi, *p.* 319-46.
Albi, *portilló,* 7-19-878.
Albulei, *v.* D. *torre,* 129.
Alcanó, *p.* 143-79.
Alcarràç, *p.* 144-51-66 73-79-31.
Alcoletge, *p.* 145-65-72-73.
Alcholea, *castell,* 129.
Alçalicames, *molí,* 617.
Alçamora, *p.* 770-753.
Alendir, *lloch,* 159.
Alendo, *p.* 693-738.
Alentorn, *p,* 254-60.
Alfar, *p. v. Far,* 445.
Alfarràs, *p.* 240-9-39-66-68-80-196.
Alféç, *p.* 147-31-79-80-144.
Alfedi, *vall,* 420.
Alfret, *carena,* 10-22-879.

Algar, *v.* D. *torre,* 129.
Algerri, *p.* 242-196-212.
Alguayre, *p.* 244-39-66-68-75-81-196-131.
Alins, *p.* 665-648-652.
Alins, *mont.* 15.
Alinyà, *p.* 492-70
Almacelles, *p.* 150-9-72-73.
Almacelletes, *p.* 150.
Almasor, *p.* 297-65.
Almatà, (Mare de Déu de) 202.
Almateylles, *p. ant.* 150.
Almatret, *p.* 152-9-50-79.
Almeda, *r.* 562.
Almenar, *p.* 249-9-39-48-66-75-196-81.
Almenara Alta y Baxa, *p.* 65-231.
Almenara, *serra,* 238-25-46-64-195.
Almenara la Veylla, *terme,* 131.
Alós, *p.* 701-32-748-649-932.
Alòs, *p.* 252-31.
Alpicat, *v.* Vilanova, *p. part.* 90-151.
Alpicat, (Vilanova de) 191.
Alroge, *torre,* 131.
Alsina, *p.* (Alinyà) 492.
Alsina, *p.* (Vilanova de la Aguda) 644-31.
Alsina, *p.* (Alçamora) de la pabordía de Mur, 770-819-826.
Alt Aràn, 821.
Alta, *serra,* 625.
Altarriba, *p.* 394.
Altarriba, pabordía de Mur, 820.
Altés, *p.* 589-621.
Altet, *p.* 395-64-439.
Altròn, *p.* 667.
Alts Pyrinèus, *monts.* 11.
Alvaç, *v.* D. *torre,* 131.
Alvarés, *part.* 88-89-132.
Alvella, *v.* D. *via,* 131.
Amaldanellus, *p. ant.* 416.
Amaldanus, *p. ant.* 416.
Amargós, (Torre de) 770.
Ambiure, *part.* 152.
Ambret, *part.* 546.
Ametlla, *p.* (Fontllonga) 280
Ametlla, *p.* (Montoliu de Cervera) 419.
Amigdala, *vila ant.* 541.
Amorós, *ermita,* 399.
An o Han, *serra,* 593.
Anabiensis, *vall,* 746.
Anàs, *p.* 683-648-748.
Anchs, *p.* 713-700.
Andaní, *p.* 240-9-66.
Andorra, *com. monts.* 30-45 466.
Aneu, *vall,* 687-47-41-646-932.
Aneu, (Santa María de) *santuari,* 746 687.
Aneto, *p.* y *mont.* (Osca) 22 37-870.
Anfesta, *p.* 605 8-31.
Anglesola, *p.* 873-64-65-72-162-348.
Anglos, *estany, r.* 37.
Aniet, *p. ant.* 727.
Annàs, (Anàs) *p.* 727.
Anoves, *v.* Lesanoves, *p.* 611.
Anserall, *p.* 493-30.
Anseresa, *part.* 617.
Anserola, *part. r.* 861.
Ansobell, *p. r.* 519-29.
Antigues, *part.* 608.
Antist, *p.* 721-854.
Anya, *p.* 254-31.
Aothes, (Altés) *p.* 589.
Apilia, Petra, *monestir,* 660.
Aquilar, *vila ant.* 129.
Arabell, *p.* 495-518.
Aragó y Catalunya, *canal,* 66.
Arahós, *p.* 671-648.
Aramunt, *p.* 772-17 35-43 838-845.
Aràn, (Vall de) 877-7-19-20-40-47-48-50-56-60-74-480-750-753-757-766-780.
Aràn, (Mare de Déu de Cap d') 942.
Aransa, *p. r.* 536-15-28 52-41-467-531-536.
Aransís, *p.* 847.
Aranyó, *p.* 376.
Aranyó, *part.* (Juneda) 339.
Aravo, *p. ant.* 672.
Arayres, *r.* 40.
Arbeca, *p.* 322-32-64-65.
Arboló, *sant.* 682-34-51.
Arbull, *sant.* 794.
Arcabell, *p.* 496.
Arcalís, *p.* 682.
Archas, (Torre de les) 131.
Arche, (Coll de) 420.
Archels, *vila, terme,* 412-433.
Archs, *p.* 263-65.
Archs, (Torre dels) 130.
Arden, *part.* 854.
Ardevol, *lloch, partida,* 481.
Ardevol o Ardovol, *p.* 546.
Ardevol o Erdevol *p.* 622-572.
Arduix, *p.* 520.
Areny, *p.* (Osca) 39-48.
Arenyo, *mont. coma,* 20-40-912.
Arenys, *r. cas.* 28-551.
Arentís, *lloch ant.* 823.
Ares, *serra,* 13-16-29.
Ares, *p.* 507.
Ares, *sant.* 734-32.
Ares, *coll,* 770.
Arescuy, *p. ant.* 854.
Arestuy, *p.* 708-658-724-854.
Areu, *p. port.* 668-18-648-649.
Arexe, (Pala d') *mont.* 681.
Arfa, *p.* 497-46.
Argentera, *p.* 261.
Argentería, *cascata,* 35.
Argestues, *p.* 537-514.
Argolell, *p.* 520-30.
Arillo, *castell,* 554,
Arinsal, *r.* (Andorra) 15.
Arinyà, *p.* (Erinyà) 859.
Aris, (Ares) *p.* 541.
Aristot, *p. r.* 498 28-52.
Armeros, *mont.* 19.
Arnars, (Vall d') 271.
Arquells, *part.* 278.
Arquells, (Sant Pere dels) *p.* 433.
Arques, (Vall d') *p.* 533.
Arres, (Pala d') *mont.* 7-19.
Arres de Jus y de Sus, *p. r.* 908-40.
Arreu, *p.* 701-32-47 658.
Arreu, *estanys,* 21-32-648.
Arró, *p.* 917.
Arrós, *p.* 692-648-658 727.
Arròs, *p.* 910-40.
Ars, *p.* 499-518.
Ars, *v.* (Bancal del) 621.
Arseguel, *p. aygues,* 500-29-58-468.
Arseguel, *pont. r.* 28.
Artesa de Lleyda, *p.* 153-64-65.
Artesa de Segre, *p.* 255-29-31-60-62-64-68-73-74-196.
Artesa, (Vall d') *partida,* 278
Artíes, *p.* 903-21-40-880.
Artíes, (Banys d') 58.
Artíes, (Terçó d') 895.
Artiga, *cas.* 810.
Artíga, (La) 910.
Artiga, (Port de la) 18.
Artiga de Lin, *santuari,*

vall, 947-944-40 880-885-918.
Artiga roma, *part.* 911.
Artigans, *bordes,* 908.
Artó, *part.* 928.
Ascerris, *p. ant.* 366.
Asnet, *p. ant.* 727-672.
Asnurri, *p. coll.* 520-499-8.
Asp, (Clot del) *part.* 554.
Aspa, *p.* 154.
Aspre, Asperum, *lloch,* 226.
Aspres, *part.* 220.
Assentíu, (La) *p.* 262-31-65.
Assua, (Vall d') 23-34-47-646-663-712-724-736-854.
Astell, *p.* 741-35.
Astes, (Cequia de les) 439.
Astranue, *r.* 855.
Atalaya, *part.* 547.
Athanagia, *p. ant.* 634-125.
Atonze, *p. ant.* 874-842.
Auba, *mont.* 22.
Aubach, *p.* 526.
Aubareda o Albareda, *c.* 608.
Aubàs, *p.* 521.
Aubens o Albens, *serra.* 619 14-17-30.
Aubert, *p.* 914-546-947.
Aubets o Albets, *cases,* 601.
Aulà, (Port d') 8-18-32-932.
Aulàs, *p.* 795.
Aurós, *p.* 745.
Ausas, *p.* 529.
Auvins, *part.* 337.
Avacanicelas, *v.* D. *torre,* 131.
Avacariça, *v.* D. *torre,* 131.
Avalachin, *v. D. torre,* 131.
Avellanes, *monestir,* 290-850
Avellanes, *p.* 257-74.
Avellanes, (Çes) *p.* 301.
Avellanet, *p.* 555.
Avellanos, *p. v.* Abellanos.
Avinaçalon, *v.* D. *torre,* 131.
Avinavita, *v.* D. *torre,* 131.
Avinbaxir, *v.* D. *torre,* 131.
Avinfaro o Binfaro, *castell,* 148.
Avinferri o Vinferri, *p.* 337.
Avinfiig, *v.* D. *terme,* 131.
Avinfortunyols, *v.* D. *terme,* 131.
Avinganya, *monestir,* 181-79
Avinpelach, *v.* D. *torre,* 131.
Avinumiç, *v.* D. *torre,* 131.
Aydí, *p.* 708-33.
Ayguabella, *p.* 741-35.
Ayguadevalls, *r.* 27-8-12-42-45-559-640.
Ayguadora, *r.* 8-28-559.
Ayguamoix, *r. part.* 880-884-40-58-937-942-943.
Aynet o Ridolanya. *r.* 28.
Aynet de Besàn, *p.* 671-51-648.
Aynet de Cardós, *p.* 683-648
Ayneto, *p.* 706-648.
Ayres, (Plan d') *part.* 687.
Ayroto, *estany, r.* 32-648-703.
Aytona, *p.* 155-9-31.
Azró, (Ceuró) *p.* 592.

B

Baborta, *cercle,* 18.
Bacanera, *mont.* 886-7-879 913-74.
Bacella, *p.* 588-30-62-561-562-74.
Bacella, (Castellnòu de) *p.* 589-73.
Bacibé, *mont.* y *estanys,* 21-32-40-42-880-933.
Baciero, *mont.* 21.
Badés, *p.* 502.
Bagastell, *part.* 674.
Bagergue, *p.* 911-881.
Bahent, *p.* 673-700.
Baien, *p. ant.* 738.
Baix Aràn, 881.
Baixa, *serra,* 625.
Balafia, 89.
Balagarium, *p. ant.* 125-413.
Balaguer, *partit judicial,* 194.
Balaguer, *p.* 196-60-62-65-70-72-73-74-759.
Balasch, *p.* 785.
Balastuy, *p.* 719.
Balç, (Cap de) *mont.* 12.
Baldiós de Torrelles, *part.* 504.
Baldomar o Valdomar, *p.* 258 17-31-700.
Baliera, *r.* (Osca) 37.
Balsacans, *part.* 529.
Ballestar, *p.* 297-65.
Balltarga o Valltarga, *p.* 502.
Bana, (La) *p. part.* 737.
Bancal dels Ars, *mont.* 621-14-561.
Bandoler, *cova,* 283.
Bandolers, *mont. part.* 932-937-944.
Banyeres, *p.* 532.
Baquera, *part.* 90.
Bar, *p.* 550-28-45.
Barbens, *p.* 259-65.
Barber, *casa,* 521.
Barberà, (Conca de) (Tarragona) 26.
Barbuxell, (Forat de) 861.
Baresta, *r.* 40.
Baretges, *mont.* 7-23-879.
Bareytes, (Port de les) 8.
Bargàs, *mont.* 10-23-879.
Barguja, *p.* 550-28.
Barhene, *p. ant.* 260.
Baricauba, *mont.* 928 930.
Baridà, *c.* 45-13-28-60.
Baridana, *puig de la Canal,* 13-45.
Barlonguera, *mont.* 878-8.
Barnola, *cases,* 531.
Barnuy, *lloch,* 854.
Baro, *p.* 682.
Baro, *p. r.* 682-34-683.
Baronía de Lavança, 261.
Baronía de Rialp o Riaup, *p.* 585-17-46.
Baronía de Riaup, *r.* 30-46.
Baronía de Sant Hoisme, *p.* 281.
Barrabés, *vall,* 48-869-37-60-753-755.
Barradòs, *r.* 910-19-40-42-880.
Barradòs, *coll,* 19.
Barruera, *p.* 774-38.
Barrulla, *part.* 30.
Barrús, *part.* 152.
Bas, *part.* 339.
Basco de Erill, *mont.* 38.
Bassadoria, *part.* 629.
Bassanova, *part.* 339.
Basses, *r.* 35.
Basseta, (Port de la) 30-467.
Bassotes, *mont. coll,* 13-30.
Bastanist, Cabiscol o Rovillech, *r.* 13-28.
Bastanist, (Canal de) 13.
Bastanist o Bastenist, *sant.* 558.
Bastets, *mont.* 12-27-560-640
Bastida, *r.* 28-29 495.
Bastida de Bellera, *p.* 852-25
Bastida de Ortons, *p.* 548.
Bastida de Sort, *p.* 652.
Bastida de Tost, *p.* 552.
Bastideta de Corroncuy, *p.* 873.
Basturç o Besturç, *castell,* 769-837.
Bataylla de Fraga, *terme ant.* 131.

Batllía, (La) *c.* 45-60-466.
Batlliu de Sas, *p.* 786.
Bausen, *p.* 913-40-51.
Bayarri, *masos,* 789.
Bayarri, (Espluga de) 831.
Bayasca, *p.* 708.
Bayasca, *r.* 23-33.
Bayllà, *part.* 503.
Beces, (Les) *p. ant.* 328-319.
Bedoga de Adons, *tossal, mont.* 875-755-16-25.
Bedollera, *part.* 548.
Begós, *p.* 917.
Beguda de Adons, *p.* 873.
Beguda de Claverol, *ant. casa,* 789.
Beixach, *p.* 558.
Belianes, *p.* 324-32-75.
Belianes, *mont.* 12.
Belveder, *p. ant.* 425.
Belvis, *lloch ant.* 130.
Bellcayre, *p.* 261–65–293.
Bellera, (Sarroca de) *p.* 852-854.
Bellera, Baronía, (Mare de Déu de) 853.
Bellera, (Sant Genís de) *monestir,* 854.
Bellera, *v.* (Bastida de)
Bellestar, *p.* 495.
Bellfort, *p.* 585.
Bell-lloch, *p.* 157-65-72.
Bellmunt, *p.* 262-65.
Bellmunt, *p.* (Talavera) 434
Bellog, *castell,* 626.
Bellpuig de les Avellanes, *monestir,* 291–850.
Bellpuig de Lleyda, *p.* 379-59-65–72–75.
Bellpuy, *p.* 537-514.
Bellvehí, *p.* 445–405.
Bellver, *p.* (Ossor) 425.
Bellver, *p.* 501-8-28-42-45-52-70-73-468.
Bellvís, *p.* 263-65-72.
Bena, *part.* 590.
Benante, *p.* 692 648.
Benavent de Lleyda, *p.* 158.
Benavent de Tremp, *p.* 785-757.
Bencillò o Vencillò, *p.* 142.
Bennetegenestarre, *p. ant.* 727.
Benés, *p.* 786-754-756.
Beniure o Benibre, *p.* 771.
Benós, *p.* 917.
Bensa o Vensa, *cases,* 262.
Berani, *p.* 723.
Beranuy, *p.* 716-35.
Beren, *p.* 537-514.
Beret, *mont. plà y port.* 18-20-32-40-47-889-932-936–944.
Bergidum, *p. ant.* 125-488.
Bergusia, *p. ant.* 125.
Bernat, *castell,* 159.
Bernuy, *p.* 667-700.
Berròs Jussà, *p.* 705.
Berròs Subirà, *p.* 705.
Besàn, *p.* 671–648.
Besàn, (Aynet de) *p.* 671-58.
Bescaràn, *p.* 504.
Bescaràn, *mont.* y *r.* 8–15–28–467.
Besero, *mont.* 647.
Besora, *p.* 606-28-572-615-639.
Besturç o Basturç, *p.* 821-792-823.
Besturç, (Estanys de) 41.
Betlàn, *p.* 914–947.
Betmale, *c. francesa,* 933.
Betren, *p.* 925.
Biciverri, *mont.* 870-755-21-22-753.
Biciverri, *part.. estany* y *r.* 37-870-871.
Binfaro o Avinfaro, *casa* y *castell,* 148.
Binferri o Vinferri, *part.* 175
Biosca, *p.* 590–31.
Bisauram, *p. ant.* 607.
Biscarbó, *p.* 508.
Biscarri, *p.* 785 757–791.
Biscarri; *mont.* 17.
Biure, *castell,* 854.
Biuze, (Mare de Déu de) *sant.* 709.
Blanca, *tuca, mont.* 23.
Blancafort, *p.* 308.
Blancafort, *congost,* 9-39.
Boabi, (Bordes de) 707.
Boada, *p.* 261.
Bobinar, *mont.* 8-15-467.
Bocanella y Jobaga, *part.* 529.
Boet, (Port de) 8-18-650-668.
Bofia, (Mont. de la) 14-13-43-46-560.
Bohí, *p.* 776.
Bohí, (Caldes de) 55.
Bohí, (Vall de) 776–48–21–23-37-47-60-646-753-755.
Boix, *congost,* 39
Boix, *p.* 308.
Boix, *r.* 17–31.
Boixader, *part.* 528.
Boixadors, *part.* 89
Boixols, *p.* 768.
Boixols, *mont.* 17.
Boldís, (Jussà y Subirà) *p.* 707–648.
Boldú, *p.* 304-65.
Boloriu, *p.* 526.
Boltrera, *p.* 526.
Bonabé, *mont., bosch,* 21–32-651..
Bonaygua, *mont.* 21.
Bonaygua, (Port de la) 20–40–74-650–685–878–889.
Bonaygua, (Hospital de la) 733.
Bonaygua, *r.* 21-32.
Bonestarre, *p.* 683-648.
Bono, *ribera* (Osca) 37.
Bonrepòs, (Priorat de) 850.
Bonrepòs, (Tarragona) 454.
Bonrevey, 18.
Boques del Ebre, (Departament de les) 136.
Bor, *p.* 502.
Bor, (La Fou de) 42.
Borda, (Serra de la) 562.
Bordell, *puig,* 90.
Bordell, *font,* 348.
Bordes, (Les) *p.* 916-23-40-880.
Bordeta, (de les Bordes) *p.* 917.
Bordeta, (de Vilamós), *p.* 947.
Bordeta, (La) (Lleyda).
Bordius, *r.* 923-891.
Bordius, Tell y Cabamunt, *p.* 923-891.
Bordonera, *font,* 42–540.
Borén, *p.* 733-32.
Borges, (Partit judicial de Les) 313.
Borges Blanques o d'Urgell, 314-59-64-65-72.
Borrells, *p.* 601.
Boscal, *sant.* 519.
Bosega o Bosia, *r.* 787.
Bossost, *p.* 919–40.
Bossost, *terçó,* 895.
Boteró, *r.* 33–681.
Bovera, *p.* 325–9.
Bovera, (Mare de Déu de la) *Sant., monestir* 404–454.
Bovà, *part.* 89.
Bovera, *vall,* 131.
Bou, (Cova de la) 861.
Boumort, *mont.* 755-16-23-30-34-43-46-753-838.
Bregós o Llobregós, *r.* 8–30-46.
Bresca, *p.* 696-34.
Bressuy, *p.* 652.
Bretuy, *p.* 713–700.
Briansó, *p.* 431.
Brichs, *p.* 614.

Broate, *mont.* 647
Brugat, *mont.* 18.
Buira, *p.* 787.
Bulart, (Mall de) o Tuch de la Pietà, 8.
Bullidor, *p.* 260-65.
Bullidor, *font*, 348.
Burbe, (Portilló de) 78-79-889
Burch, (Coma de) 693-648.
Burch, *p.* 693-738.
Burch, *r.* 694.
Burgo, *p.* 745.
Burgo, *r.* 32.
Burguet, *p.* 856.
Burrugat, 39.
Burtina, *p. ant.* 125.
Busa, *p. mont.* 606-12-27-560-572.
Buseu, *p.* 673-700.
Butsenit, *sant.* 90.
Butsenit o Burcenich, *p.* 289 65.
Buydasachs, *quadra*, 8.

C

Cabalcadó, *part.* 339.
Cabamunt, *cases, v.* Bordius, 923.
Cabanabona, *p.* 265.
Cabanasses, (Mare de Déu de) 777.
Cabanasses, *estret*, 777-38.
Cabanotes, (Penyals de) *estret*, 28-42-45-468.
Cabirolera, *costa*, 13.
Cabiscol, Bastanist o Rovillech, *r.* 13-28.
Cabó, *p.* 506.
Cabó, *r. vall*, 46-13-16-30-506.
Caboch, *part. mont.* 528.
Caborriu, *riu, mont.* 28.
Caborríu de Bellver, *p.* 502-28.
Cabrahí, *part.* 339.
Cabré, *pont.* 35.
Cabrera, *mont.* 302.
Cabrirols, (Cap de la Escaleta) *mont.* 7-23.
Cabús, (Port de) 15.
Cadí, (Serra de) 12-529-8-16 12-28-30-43-45-50-467-559-597.
Cadinell, *part.* 554.
Cadolla, *p.* 856.
Calagurrís, *p. ant.* 125.
Calaterra, *castell*, 129.
Calcina, *lloch ant.* 809.
Caldes, *vall, r.* 21-37-42.
Caldes de Bohí, *banys*, 55-32-756 *sant.* 777.
Caldes de Bohí, *monts.* 21-37-753.
Caldes de Musa, *aygues*, 54.
Calonge, *castell*, 447.
Calpitíniano, *p. ant.* 495.
Calvinyà, *p.* 493.
Calvinyà, *serra*, 15.
Camarasa, *p.* 266-31-36-65.
Camarasa, (Marquesat de) 271-48-46-194.
Cambrils, *p.* 609-572.
Cambrils, *monts.* 30.
Cambrils, (Salt de) 42.
Camí, (Mare de Déu del) *sant.* 402.
Camí reyal, *p.* 768.
Campana, (La) *partida*, 89.
Campells, (Serra de) 9.
Campespin y Pierra, *p.* 923.
Campirme, *serra*, 18.
Camplans de la Guardia, *part.* 529.
Campmajor, *p.* 495.
Campo, (Puntes de) 20.
Camporàn, *serra*, 859-16-25-838.
Camporàn, *partida*, 874.
Camporrells, 238.
Camporrells, (Osca) *p.* 9.
Camprodó, *part.* 89.
Canal Baridana, (Puig de la) 13-467.
Canalbona, *mont.* 8-18.
Canalda, *p.* 609-572-639.
Canalda, (Punta de) 14-30 560
Canaletes, (Tres) *cim.* 13-554.
Canals, *p* (Riu) 547.
Canals, *p.* 700-719.
Canals, (Les) *part.* 88.
Canals de Roger, *part.* 547.
Canals o Canaletas, *mont.* 18-33-648.
Canejàn, *p.* 923-7-19.
Canejàn, *mont.* 878.
Canelles, *cases*, 308.
Canelles, *p.* 526-492.
Canelles o Perles, *r.* 30-527.
Caners, (Coma dels) 597.
Canet, *part.* 89.
Canolich, (Coll de) 8 15.
Canós, *p.* 376.
Cantó, (Coll de) 16-30-467-650-730.
Canturri, *p.* 542.
Cap de la Vall, *p.* 507.
Cap de Balç, *serra*, 12.
Cap de Querol, *cim*, 14.
Cap de la Picada, *mont.* 7-22-879.
Cap del Port de la Picada, 10-23-879-888-947.
Caparrella, *part.* 90.
Capdella, *p.* 741-619.
Capdella, *vall, mont.* 23-646-21-38-753.
Capdella, *estanys*, 35-41-618.
Capela, (Vehinat de la) 942.
Capestany, *p.* (Montolíu), 419.
Capestany, *p.* (Montcortés), 713.
Capolat, *mont. frontalera*, 615.
Capolatell de Busa, *mont.* 607.
Caps, (Font de) 863-43.
Caput-Eizo, *p. ant.* 507.
Caragol, (Hostal del) 33.
Caragol, *cequia*, 291.
Carans, *part.* 825.
Carbonera, *part.* 253.
Carbonera, *serra*, 268.
Carbonero, *pich*, 681.
Cardener, (Fonts del) 42-617*r* . 27-8-12-559-640.
Cardener, *c.* 45.
Cardet, *p.* 776-38.
Cardolze, (Castellnòu de) *p. ant.* 499.
Cardós, (Vall de) *c.* 47-646.
Cardós, (Forat de) 727.
Cardosa, *p.* 430.
Carmeníu, *p.* 555.
Caregue, *p.* 735.
Carraçumada, (Morral de) 130.
Carraçumada, *sant.* 188.
Carranima o Carramia, *mont.* 17.
Carranima o Carramia, *sant.* 769.
Carras, *cases*, 430.
Carrech, *p. v.* Casenyàu, 923.
Carrera y Mola, *p.* 923
Carreu, (cases de) 768-838.
Carreu o *coll* de Llivia, 757-*mont.* 17-540.
Casals, *p. ant.* 863.
Casall, *mont.* 30.
Casarill, *p.* 925.
Casau, *p.* 929-930.

Caselam, *terme,* 420.
Casenyàu y Carrech, *p.* 923.
Cases, (Les) *p.* 639.
Cases de Posada, 606.
Casetes, *arrabal,* 642.
Casibrós, *p.* 726-648.
Casós, *p.* 810.
Casovall, *p.* 542.
Casteillon, 131.
Castell, *p.* 721.
Castell, Asco, *lloch,* 854.
Castellar, (Tòst) *p.* 552.
Castellar, *p.* 591-30-561-590.
Castellarnàu, *p.* 738.
Castellars, *p.* 508.
Castellars, *p.* (Malpàs) 813.
Castellasso, *torre,* 748.
Castellbó, *p.* 509.
Castellbó, *vescomtat,* 510-485.
Castellbó, *vall,* 46-15.
Castellbó, *ríu,* 30.
Castellciutat, *p.* 516-29-30-49.
Castellciutat, *forts.* 472.
Castelldàsens, *p.* 326-64-65-129.
Castell de la Aguda, 644.
Castell de Oliana, *p.* 611.
Castell de Sta. María, *p.* 398.
Castell de Termes, (Tossal de) *part.* 597-14.
Castell Estahó, *p.* 35-721
Castellet, 795.
Castellefraumir, *terme, p.* 27.
Castell-llebre, *cas.* 619.
Castell-lleó, (Castellbó) *p.* 510.
Castell-lleó, (Les Bordes) 917.
Castellnòu, *lloch,* (Santalinya) 301.
Castellnòu, *p.* (Ossor), 425.
Castellnòu de Abellanos, *p.* 787-24.
Castellnòu de Abellanos, *mont.* 754.
Castellnòu de Bacella, *p.* 589-29.
Castellnòu de Carcolse, *p.* 498-28.
Castellnòu de Montsech, *p.* 770.
Castellnòu de Oluges, *p.* 430
Castellnòu de Peramea, *p.* 674.
Castellnòu de Seana, *p.* 159. 65.
Castellnòu de Toló, 849.
Castello novo, *ant.* 813-820.
Castelló, *terme,* (Arbeca), 322.
Castelló, *lloch,* (Castellbó), 514.
Castelló de Busa, *p.* 609-28-639.
Castelló d' Encús, *p.* 862.
Castellóde Farfanya, *p.* 272-31-224.
Castelló de Tor, *p.* 810-38.
Castellots, *term.* 315.
Castell-Pagès, *part.* 189.
Castells, *p.* (Tahús), 548, *monts,* 16.
Castell Salvà, 325.
Castellserà, *p.* 276-65.
Castell-Tallat, 791.
Castelltort, *p.* 598-639.
Castellvell, *p.* 614-562-570-572.
Castellvell de Bellera, *p.* 787.
Castellvill, *p.* 24.
Castellviny, *p.* 675-34.
Casterasos, *part.* 945.
Casterner de les Olles, *p.* 795.
Castieso, *estany,* 745.
Castisent, *p.* 794-9.
Castrovivitano, *v.* Viu de Llevata, 842.
Caten, *lloch,* 130.
Cauva, *mont.* 21.
Caum, *p. ant.* 125-128.
Cauvera, *part. mont.* 520.
Cava, *p.* 519.
Cavallers, (Estany de) 37-42-779.
Cedó, *p.* 445-405.
Cegdi, *castell,* 129.
Celsa, *p. ant.* 579-125.
Cellent o Sallent, (Pinell), *p.* 620.
Cellers, *p.* (Guardia), 797-757-819.
Cellers, *cas.* (Llanera), 602-8.
Cello, *r. v.* Flamicell, 855.
Celluy, *p.* 713-700.
Cendrosa o Sendrosa de Son, *mont.* 728-879.
Cenillers o Senillers, banys de 531.
Censuy, *p.* 843-838.
Centanyes, *cequia,* 802.
Centelles, (Sant Andréu de) o de Tres Ponts, *monestir,* 590.
Cercavins, *r.* 439.
Cercedol o Sarcedol, 555.
Cerch o Serch, 547.
Cerco, *p. ant.* 617.
Cerdanya, *com.* 45-28-480.
Cerdera, (La) *serra,* 31-151-*part.* 90.
Cerneda, (Vall de) 14-30-597.
Ceró, *p.* 310.
Certascan, *mont.* 18.
Certascan, *estany,* 647.
Cervellar, *mont.* 15.
Cervera, *part. jud.* 348.
Cervera, *p.* 350-46-50.
Cervera, *r.* 31-348-26-64.
Cerverar, (Costes de) *part.* 495.
Cervi, *p.* 745.
Cervi, (Port de) 8-650 745.
Cervi, *estanys,* 32.
Cerví, *mont.* 787-25.
Cervià, *p.* 328-31.
Cèrvoles, *p.* 856.
Cèrvoles, (Torre de) 309.
Cèrvoles, *p.* 856.
Cèrvoles, (Pobla de) *p.* 340.
Cestardit, *lloch,* 301.
Ceuró, *p.* 592-590.
Cierco, (Quadra de) 37-870.
Cièrvoles, *sant.* 290.
Cigalera, *estany,* 913.
Cijà, Serra d' En, (Barcelona) 14.
Cinca, *casa,* 601.
Cinca, *r.* 9-67-31.
Cinca y Segre, *depart.* 5.
Cincense, *p. ant.* 125.
Ció, (Ribera de) 11-25-31-60-64-194-348.
Cirera, *cases,* 601.
Cirosa, *mas,* 629.
Cissa, *p. ant.* 411-125.
Cisquella, *p.* (Sant Pere dels Arquells) 433.
Cisquella o Sisquella, *p. ant.* (Juncosa), 337.
Cisquer o Sisquer, (Guixers) *p.* 598-8-27.
Cisquer o Sisquer, (Lavança) *p.* 532.
Cisteró, *p.* 426-405.
Ciutadilla, *p.* 391.
Ciutadilla, *terme,* (Castellar) 593.
Civís, *p.* 520-518-468.
Civit, *p.* 8-434-348.
Clamor, *terme,* 131.
Clamor d'Almacelles, *r.* 150.
Clarà, *p.* 592-572.
Claramunt, *p.* 794.
Claramunt, *mont.* 25.
Claravalls, *p.* 393-439-64-65.
Claret, *p.* (Llanera), 602.
Claret, *p.* (Tremp), 759.
Clariana, *p.* 593-28-8-572.

Clavera, (Pala de la) 18.
Claverol, *p.* 788-831-838.
Claverol, (Pont de) *p.* 788.
Claverol, (Beguda de) 789.
Cledes, *estr.* 920.
Clot de Cava, 13.
Clot del Barranch, *cases,* 768.
Clotarons, *mont.* 14.
Clotes, (Les) y la Mata, *part.* 500.
Clua, (Baldomar), *p.* 258.
Clua, (La) *p.* (Bacella), 589.
Clua, (La) *p.* (Alçamora), 770.
Cluella, *porroq.* 641.
Clusa, *r.* 638.
Coborríu de la Llosa, *p.*531.
Codinell, *part.* 528.
Cogomella, *part. mont.* 744, *pich,* 23.
Cogul, *p.* 329-31.
Cogulló, (Lo) *mont.* 311.
Collell, 13.
Colobó, *santuari,* 220.
Colobres, *part.* 448.
Colomera, *part.* 804.
Colomers, *p.* 738.
Colomers, *estany;* 880-40-42-880-942.
Colomers, *mont.* 21-23-38-878-880.
Colomers, (Port y portell de) 889.
Colomina, *estany,* 745.
Coll, *p.* 776-38.
Coll de Arnat, *p.* 532.
Coll de la Basseta, I5.
Coll de Boix, 492.
Coll de Nargó, *p.* 521-29-70-467.
Coll de Queralt, *part.* 536.
Coll del Rat, *p.* 310.
Colls, (Mare de Déu dels) 639, (Sant Llorenç).
Colls, *part.* (Juneda), 339.
Collatarat, *term.* 420.
Collegats, *estret,* 34-834-12-16-23-47-646-719-752-754.
Collfret, *p.* y *terme,* 256-31-64-65.
Collmorter, *p.* 815.
Collpau, *part.* 547.
Coma, *part.* (Lleyda), 90.
Coma, *cas.* (Arfa) 497.
Coma, *Pedra,* y *p. aygues,* 618-58.
Coma, (La) *masos,* (Ortoneda), 824.
Coma y Pales, *part.* 936.
Comabella, *p.* 432-405.
Comabona, *mont.* 13.
Coma de Burch, 693-23-33-736.
Coma de Montrós, 717-35, *mont.* 23.
Coma del Orri o de Rubió, *mont.* 15-731-556.
Comamala, *r.* 32.
Coma Pedrosa, *mont.* 8-15.
Comasera y Cortià, *part. mont.* 930.
Comatroja, *r.* 923.
Comella Ampla, 8.
Comellar del Infern, 326.
Comes, (Les) *cases, p.* 614.
Comes Salíes, 880, *serra,* 22, *estany,* 40.
Comiols, *p.* 254.
Comiols, *serra,* 17-31-757.
Como-los-Altes, 21.
Como-lòs-Bienes, 21, *r.* 37, *pich,* 779.
Como-lo-Forno, *mont.* 22-753-754-779-21-42.
Comtals, *p.* 350.
Comte, *p. r.* 719, *r.* 34.
Comte, (Engorjat del) 647.
Comte, *arrabal,* (Figuerola), 796.
Comtes, (Tuch dels tres) 8.
Comtessa, *mont.* 21-22-878.
Conangles, *r.* 37.
Concabella, *mas,* (Les Borges), 314.
Concabella, *part.* (Juneda), 339
Concabella, *p.* (Aranyó), 376-405.
Congost, (Gòsol), 598.
Congost, *part.* (Fontllonga) 281.
Congost d' Erinyà, 23.
Conill, *p.* 395.
Conillar, *part.* 89.
Conques, *p.* 790-822-769.
Conques, (Ras de) 33.
Convent de Lavaix, *r.* 39-874.
Copa d' Or, *part.* 88.
Corb, *r.* 31-9 26-64-348.
Corbella, *mas,* 314.
Corbins, *p.* 160-48-31-39-131.
Corbins. (Sot de) 129.
Corcobite, *p. ant.* 499.
Cordas, (Serra de) *part. ant.* 638.
Corilla, *mont.* 20-930-933.
Cornasses d' Aulet, 39.
Cornellana, *p.* 528-532.
Cornellar, *cases,* 768.
Corner, *r.* 550.
Cornuts, (Forat) 35-834.
Coronals, *part,* 547.
Corríu, (La) *p.* 598-27-639.
Corronco de Durro, *mont.* 25-793.
Corroncuy, *p.* 873.
Corroncuy, (Bastideta de) 873.
Corroncuy, (Plà de) 873.
Corroncuy, (Tossal de) *p.* 873.
Corsà, *p.* 219-39.
Cort, (La) *part.* 89.
Cortaríu, *cases, p,* 502.
Cortàs, o Cortalb, *p.* 523.
Cortingles, *r.* 945.
Cortiuda, *p.* 619.
Corts, (Plà de) *c.* 47-34-647.
Cortscastell. *p.* 719-700.
Cós, *part.* 339.
Coscò, *p.* 290, 819.
Coscollet, *cim,* 619-17.
Costa, 923.
Costa, (Tossal de la) 744.
Cortada de Cogoll, *mont.* 15.
Costafreda, *mont.* 13-14, *parl.* 596.
Costasses, *part. mont.* 554.
Costes d' Ambret, *partida, mont.* 531.
Costes de Vinyoles, de Cornellana, *part.* 529.
Cotineto, *p. ant.* 515.
Cova, (Pont de la) *part.* 339.
Covet, *p.* 801.
Crabera, *mont.* 7, *tuch,* 19-878.
Crestall, (Canal del) 13.
Crestell, (Font del) 43.
Crestells de Rus, *mont.* y *port,* 744.
Creu del Hostal del Batlle, 90.
Creu de Minort, *part.* 643.
Creus (Coll de) 13.
Crodos, *part.* 916.
Cruillada, (Ça) *p.* 400.
Cuanca, *bordes,* 707.
Cubells, *p.* 276.
Cuberes, *p.* 674-700, *mont.* de 16.
Cubeso, *estany,* 745.
Cuguylada, *p. ant.* 132.
Cuivixich, *serra,* 20, *part.* 911.
Curiola, *part.* 339.
Curtizda, *p. ant.* 619.
Curullada, *p.* 399.
Curvumus, *castell,* 413.

Custoya, 868.
Ça Vila, 593.
Çaharig, (Torre de) 129.
Çaidi, *p.* 131.
Çalamnera, *castell,* 129.
Çalmedina, *torre,* 131.
Çidamón, *terme,* 130.
Çuda, La, (Lleyda), *castell* 91.
Çuda, La, (Balaguer), 200.

D

Dabdagag, *v.* A. *torre,* 131.
Dabdalaçic, *v.* A. 131.
Dabinavit, *v.* A. o de Pedrillons, *torre,* 130.
Daçlen, *v.* A. *torre,* 131.
Dalada, *vall,* 413.
Dalbaxig, *v.* A. *torre,* 130.
Dalbulei, *v.* A. *torre,* 129.
Dalgar, *v.* A. *torre,* 129.
Dalvaç, *v.* A. *torre,* 131.
Dalvella, *v.* A. *vía,* 131.
Damania, *p. ant.* 125.
Davacanicelas, *v.* A. *torre,* 131.
Davacariça, *v.* A. *torre,* 131.
Davalachin, *v.* A. *torre,* 131.
Davinaçalon, *v.* A. *torre,* 131.
Davinavita, *v.* A. *torre,* 131.
Davinbaxir, *v.* A. *torre,* 131.
Davinfiig, *v.* A. *terme,* 131.
Davinfortunyols, *v.* A. *torre,* 131.
Davinpelach, *v.* A. *torre,* 131.
Davinumiç, *v.* A. *torre,* 131.
Des-Plà, *sant.* (Bahent) 674.
Des-Plà, (Plana) *sant.* 716.
Diable, (Pont del Segre) 29.
Dondara, *font,* 348.
Donzell, *p.* 278.
Donzell, (La) *p.* (Baronía), 586.
Dorbe, *p.* 705.
Dossal, *cases, part.* 944-937.
Dossal, *mont.* 878.
Drob, *roca, de,* 809.
Durro, *p.* 792-778-780.
Durro, (Valleta de) 38.

E

Ebellinum, *p. ant.* 125.
Ebre, *r.* 9-31.
Eixalà, (Plà de) 339.
Elasso calvo, *mont* 492.
Elinna, *p. ant.* (Alinyà), 493.
Elins, *p. ant.* 667.
Elins, (Santa Cecilia de) 667.
Ellar, *p.* 523.
Ellar, *mont.* 467.
Emborts, (Carena de) 8.
Encantats, *mont.* 23-33.
Encantats, (Roques dels) 681.
Encús, (Castelló de) *p.* 862.
Engleola, *p.* (Anglesola), 373.
Enorts, *p. ant.* 863.
Enseu, *p.* 696.
Entecada, *mont.* 7-23-879.
Envall, *p.* 721-700.
Envonuy, *p.* 729.
Enviny, *p.* 674.
Eramont, *p.* (Aramunt), 822.
Erbolò, *sant.* (Arboló), 682.
Erculls (Montanya dels) 20.
Erdevol, Ardevol, (Pinós), 622.
Erdo, *p.* 852.
Ereosca o Ileosca, *p. ant.* 125.
Erga, *p. ant. dels ilergetes,* 125-221-540.
Erill, (Basco de) *mont.* 38.
Erill, (Comtat de) 48-781-753.
Erill-Castell, *p.* 813-50-756.
Erill-la-Vall, *p.* 776-37.
Erinyà, *p.* o Arinyà, 858.
Erinyà, (Congost) *p.* 838-35-47.
Erinyà, (Montanya y congost de) 16-35-47-752.
Eroles, *p.* 794-813-820-846.
Eres, *p. v.* Aramunt, 772.
Eres de Sant Joan, *p.* 821.
Erta, *p* 813.
Erta, (Port de) *r.* 23-38-56-779-25-780-787.
Escalarre, *p.* 745-32.
Escales, (Pas de) 38.
Escaleta o Cabrirols, *tuch* (o montanya de la) 7-23-879-889.
Escaló, *p.* 676-33-72.
Escalomillera, *part.* 945.
Escarabat, *part.* 175-339.
Escarlà, *p.* 851.
Escarb, (Granja de) *p.* 163-31-79-194.
Escarp, *monestir,* 163-168-75.
Escarp, *part.* 59-67.
Escarps, *castell,* 129.
Escars, *p.* 735.
Escart, *p.* 676-700.
Escart, *r.* 23-33.
Escomú, Escumó o Escum, *lloch,* 819.
Escorbes, *mont.* 18.
Escòs, *p.* 682.
Escoza o Escocia, *castell,* 608.
Escrita o *r.* d' Espot, 21-32-679.
Escunyàu, *p.* 925.
Escunyàu, (Estanyó de) 40-880.
Escunyàu, *mont.* 22.
Espada, *pich,* 24.
Espahent, *p.* 529-514.
Espaylargues, (Pallargues), *p. ant.* 426.
Esperàn, *p.* 813-39.
Espí, (Pont d') 523.
Espígol, *p.* 65.
Espills, *p.* 851.
Espina, *alou,* 447.
Espina, (Coll d') 768.
Espinal, *part. mont.* 529.
Espluga, *p.* 674.
Espluga Calva, *p.* 332.
Espluga de Bayarri, 831.
Espluga de Censuy, 831.
Esplugafreda, *p.* 851.
Espluga de Serra, *terme, p.* 795-39.
Esplugues, (Les) *p.* 815.
Esplugues, (Mare de Déu de les) 791.
Esplugues de Sots-terris, 867.
Espluvins, *casa,* 822.
Espona, (Quadres de) 799.
Espona, *cases,* 819.
Espot, *p.* 679-649-652.
Espot, *monts.* 753.
Espot, *vall, r. estanys,* 41-32-58-23-47-646-648.
Espot, (Portarró d') 21-23-650.

Espuy, *p. r.* 741-35-58 *aygues*, 652.
Éssera, *r.* (Osca), 20-22-67.
Estabella, *cim.* 554.
Estació, (La) *p.* 398.
Estach, *p.* 682.
Estach, *mont.* 23.
Estahón, *p.* 683.
Estabón, *vall, ríu.* 648-685.
Estahís, *p.* 679.
Estall, *cap.* 25.
Estamarice, *p. ant.* 525.
Estamaríu, *p. r.* 524 28.
Estana, *p.* 557-28.
Estanserull, *vall, r.* 681-33.
Estany, *font,* 407.
Estany-gento, 745.
Estany-llonch, 38-42-779.
Estany-obert, *r.* 875.
Estany-tort, *estany, r.* 745-24-35.
Estaràs, *p.* 394.
Estarón, *p.* 676-33.
Estats, (Pica de) o de Sotllo, 670-33.
Estavill, *p.* 721.
Estelareny, *p.* 493.
Estemaló, *part.* 558.
Esterés, *part.* 945.
Estergardós, *part.* 674.
Esterri, (Plà de) 21-32.
Esterri d' Aneu, *p.* 685-32-47-72-652.
Esterri de Cardós, *p.* 691-648.
Esterritano, *pago,* 842.
Estex, *r.* 913.
Estibella, *cim.* 14.
Estorm o Torm, *p.* 770.
Estorn, (Estorm) *p.* 819.
Estremós, *p.* 533.
Etosca, *p. ant.* 156.
Ezerret, *p. ant.* 532.
Exaders, *terme,* 325.

F

Fà, (Mare de Déu) 742.
Fàbrega, *cases,* 601.
Faidella, (Arrabal de la) 796.
Falcons, (Los) *p.* 297-65.
Faldes de Soto, *part.* 928.
Far, *v.* Alfar.
Farandella, *v.* Fondarella, *p.* 162.
Farfanya, *v.* Castelló de, *p.* 272.
Farfanya, *c.* 48-194.
Farfanya, *r.* 25-31-48.
Farga de Moles, *cases.* 496-8-30.
Farga vella, *r.* 550.
Farràn, *p.* 394-8.
Farro, *part.* 738.
Farrera, *castell,* 854.
Farrería, (La) *arrabal,* 544.
Femosa, *part.* 88-130-132-339.
Fenerals, *plana,* 554.
Ferrer, *arrabal,* 796.
Ferrera, *v. Vall, c.* 47.
Ferrera, *p.* 692-338-694-499.
Ferrera, *r.* 694.
Ferrera, *p.* (Ars), 499.
Fexa Fonda, *part.* 253.
Fexan o Tallada, *mont.* 9-22-37-879.
Fígols, *p.* 526.
Fígols, *p.* (Eroles), 794-799.
Figuera, (La) *p.* 242.
Figuerola, *p.* (Fontllonga), 280.
Figuerola d' Orcàu, *p.* 796.
Figuerosa, *p.* 395.
Filella, 65.
Filià; *vall, r. estany,* 24-35-743.
Filià, *port.* y *mont.* 744.
Finestres, (Trencats de) 39.
Fita y Prat, *part. mont.* 554.
Fitorel, *terme*, 420.
Flamicell, *r.* 35-16-23-41-47-60-62-648-714-743-752-755-855.
Flamicella, *estany*, 647.
Flix, (Mare de Déu de) 791.
Flix, *cas.* 262.
Floresta, *p.* 333-50.
Florejachs, *p.* 396-405.
Fluvià, *p. ant.* (Guissona), 409.
Fluvià, *r.* 412.
Folquer, *cases.* 254-561.
Folquer, (carretera a Jorba), 623.
Fondarella, *p.* 161-65.
Fonguera, (Pich de) 681.
Fonolleres, *p.* 400.
Fontana, *part.* 678
Fontanella, *part.* 527.
Fontanet, (lo Curt) *part.* 90-88.
Fontanet, *p.* 602.
Fontdepou, *p.* 219.
Fontllonga, *p.* 279-36.
Fontsagrada, *p.* 846.
Font-Tarrès, (Coll de) 597-14.
Foradada, *p.* 281-51-64.
Forat d' Abella, *r.* 769.
Forat de la Vall, 743.
Forat Negre, *cova*, 861.
Forcall, *r.* 32.
Forcall de Llesp, *part.* 811.
Forcallo, (Plà de) 37.
Forcalls, *part.* 80.
Forcat, *estret,* 37.
Forcats, *pichs,* 21.
Força, (La) *mont.* 625.
Força d' Estany, *p.* 306.
Forn, *p.* 492.
Fornols, *p.* 528.
Forques, (Les) *part.* 278-339.
Forques, (Plana de les) *part.* 326.
Fortesa, *lloch, terme,* 322
Forum Gallorum, *p. ant.* 125.
Foser, (Cap de) 24.
Fou de Bor, 42.
Frares, part. dels, 65.
Fraga, (Osca) 87-131.
Francolí, *mont.* 8-15.
Franquesa, *part.* 339.
Franqueses, (Santa María de les) 454.
Frescàu, (La) *estany,* 745.
Freita, *cas.* 497.
Frexa, *p.* (Lavança) 532.
Frexa, *terme,* 590.
Frexa, *p.* (Soriguera) 729.
Frexanet, *p.* 398-302.
Frexinet, *p.* 628.
Fuliola, *p.* 283-65.
Fulleda, *p.* 333.
Fumada, (La) *cases,* 340.
Furcall, *r.* 19.
Furcall, *part.* 887-912.
Furcanada o Mall dels Puys, *mont.* 22-10-880.
Fuses, (Coma de) 744.
Fuxans, *part. mont.* 527.

G

Galten, *p. ant.* 608.
Gallica Flavia, *p. ant.* 125.
Gallicum, *p. ant.* 125.
Gallitàs, *part.* 65.
Gallinario, *castell,* 813.
Galliner, *p. puig,* 821–823–17–25–36–755–838.
Gardeny, *puig, castell,* 107-81.
Gargallar, *p.* 572.
Garona, *r.* 48-40-41-11-18-19-20-879-936.
Garòs, *p.* 904.
Garosos, *estanys,* 647.
Garrejàu, *mont.* 896.
Garriga, *part.* 268.
Garrigues, (Les) *c.* 47-9-26-31-48-60-79-313-334.
Gàrsola, *p.* 261.
Gatmullat, *lloch ant.* 246.
Gausàch, *p.* 928.
Gavarra, *p. monts.* 594-17-30.
Gavarret, *part.* (Ós de Civis) 520.
Gavarret, *part.* (Tahús) 549.
Gavàs, *p.* 745.
Gaver, *p.* 394.
Gavet, *p. r.* 846–17–36.
Gaveto, *r.* (Gavet) 809.
Gebut o Agebut, *part.* 156-189.
Gelada, (Port de la) 38-780-870.
Gelat, *part.* 834.
Geles, *mont.* 23-40-880-930.
Gémena, *estanys,* 38-42-779.
Genestarre, *p.* 692-648.
Geresí, *part.* 520.
Gerp, *p.* 290-62.
Gerri de la Sal, *p.* 695-16-34-47–49-50-51-61-68-651-698–757–759
Gerri, (Santa María de) *monestir,* 698.
Gervé, *estany,* 32.
Ges, *p.* 548.
Gessa, *p.* 930–40.
Gilabert, *torre,* 131.
Gimenells, *part.* 191.
Gindabols, *part.* 89.
Ginebrell, *mont. part.* 25-38-779-780.
Ginebrosa, *mont.* 17–30.
Gireta, (Port de la) 8-32-878-889-932-933.
Girgosa, (Carena de la) 22.
Gironella, *p. r.* 813-39.
Glorieta, *r.* 693-694-648-736.
Golmers, *p.* 163-65.
Gos, *p.* 290.
Gòsol, *p.* 595-51-560-636-27
Gòsol, *vall,* 8-12-27-42-45-559.
Gotarta, *p.* 810–39.
Gra, *p.* 396–405.
Grada, *p. ant.* 398.
Gradum de Terrariis, 638.
Grallera, *terme,* 159.
Gramenet, *p.* (Mont-rós) 716.
Gramenet, *p.* (Benavent) 785.
Gramós, *p.* 542.
Gramuntell, *p.* 433.
Gramuntill, (Pobla de Segur) (cases de) 829-754.
Granadella, *p.* 334.
Granja de Escarp, *p.* 163-31–50.
Grannana, *p.* 402.
Granyena, *p.* 401.
Granyena de les Garrigues, *p.* 165.
Granyenella, *p.* 993.
Granollers, *p.* 396.
Grau, *cequia,* 291.
Grau, *part.* 861.
Grau de Moles, 17.
Grau d' Oliana, *estret.* 12-612.
Grealó, *part.* 89.
Grenyana, *sant.* 88.
Gresolet, (Barcelona) *vall, sant.* 12.
Gualda, *part.* 89.
Gualter, *p. monestir,* 585-17-30.
Guaibes, (Estany de) 890.
Guardasivenes, *p.* 405.
Guarda si veniunt, (Guardasivenes) *p. ant.* 413. 304-65.
Guardia Grossa, *lloch termenal,* 412.
Guardia de Sadaone, *lloch,* 412.
Guardia, (La) *p.* 529–514.
Guardia, (Lavança) *p.* 532.
Guardia, (La) (Baronía de Rialp) *p.* 586.
Guardia, (Tremp) *p.* 797-36–62–757–818–819.
Guardia, (Serrat de la) 597.
Guardia d' Urgell, (La) *p.* 304-65.
Guardia-Lada, (Guardiolada) *p. ant.* 419.
Guardiola, *p.* (Bacella) 589.
Guardiola, *p.* (Vilanova de la Aguda) 644.
Guardiolada, *p.* 419.
Guart, *r.* 39.
Guils, *p.* 530-514.
Guils, *monts.* 16.
Guilella, *p.* 260.
Guimerà, *p.* 403-9 32-46.
Guimerans, *tèrme,* 420.
Guingueta, *part.* 705-32.
Guissona, *p* 405-25-486.
Guissona, (Plana de) *c.* 405-348.
Gurp, *p.* 800-49-51.
Guspí, *p.* 427-590.
Guixers, *p.* 598-27.
Guixers, (Serra de) 14.
Güell de Garona, 936-40-43.
Güell de Juhéu, 40-43-880.
Güellicrestada, *port.* 37-40-778-880-889.
Güerri, *pich,* (Partida de) 19–887.

H

Han o An, *vall,* 609.
Herbasabina, *p.* 824-838.
Heres, o Eres, (Les) (vall de Castellbó), *p.* 555.
Heres o Eres, (Aramunt), *p.* 772.
Hins Dhervera, *p. ant.* 366.
Home, (Pich del) 7-20-878.
Home, (Plan del) 879-19.
Hort, (Mare de Déu de) *v.* Lort.
Hortes, (Mare de Déu de les) *sant.* 429.
Horrid, *p. antiga.* (Orrit), 851.
Hospital del port de la Bonaygua, *casa,* 733.
Hospital del port de Viella, *cases,* 896-847-757-900-37-40-48-878.
Hostafranchs, *p.* 376-405.
Hostal, *cases,* (Biosca), 591.
Hostalets, *p.* (Sant Antolí), 431-348.
Hostalets, (Tost), *p.* 552-30.
Hostalnòu, (Martinet) *casa,* 28-467.

Hostal-Roy, 847-70-301.
Humbré, *part.* (Bausen), 914.
Humbré, *part.* (Bossost), 921.
Hurqueta, (Port de la), 7-19-878.
Hurqueta d' Arreu, *mont.* 878.

I

Iacetania, *c. ant.* 124.
Iessos, Iessonenses, *p. ant.* 410-805.
Iglesies, (Les) *població,* 852-24-35.
Iguerri, *p.* 810.
Ileosca o Ereosca, *p. ant.* 124-125.
Ilerda, *p. ant.* 124-125-128.
Ilergetes, *p. ant.* 124.
Iliturgi, *p. ant.* 125.
Ilsinellam curvuam, *lloch ant.* 412.
Infern, *r.* 35.
Ingla, *p.* y *r.* 502-28.
Inyola, *r.* 19-40-42-880-936.
Iran, *p.* 810.
Irgo, *p.* 810.
Iriza, *terçó,* 947-895.
Isa, *p. ant.* 805.
Isanta, *p.* 601.
Isavarre, *p.* 733-32.
Isil, *p.* 701-32-58-652.
Isona, *p.* 800-17-50-51-411-756-757-761-768.
Ivars, d' Urgell, *p.* 284-39-65.
Ivars, (Estany de) 41.
Ivars de Noguera, *p.* 284-9.
Ivorra, *p.* 413-8-58-405.
Ivorres, (Les) (Ivorra,) 415.

J

Jacetans, *p. ant.* 580.
Jebut o Gebut, *població ant.* 129.
Jesuset, *part.* 89.
Joch de la Bola, *part.* 90.
Jon, (Bordes de) 707.
Jossa, *p.* 600-30-42.
Jossa, (Coll de) 14-597.
Jou, *p.* 705-32.
Jou, (Coll de) (Gòsol,) 14-597.
Jou, (Coll de) (serra de la Bofia,) 14-560-640.
Jou. (Coll de) *part.* (Anserall,) 495.
Jous, *part,* 24-745.
Joval, *p.* 593-28 572-615-617.
Jovals, *part.* (Juneda, 339.
Jovell, (Coll de) 554.
Jovell, *part.* (Jossa) 600.
Juhéu, *r.* 7-23-40-880-947.
Juncosa, *p.* 336.
Juneda, *p.* 337-65-87-131.
Junset, *r.* 613.
Junyent, *p.* 508.

K

Kanelas, *terme ant.* 638.
Kissa o Cissa, *p. ant.,* 411.

L

Lareda o Lerita, (Lleyda) *p. ant.* 128.
Larén o Llarén, *p.* 856.
Lausa, (Vall de Lavança) *p.* 532.
Lavagius, *v.* Lavaix, 849.
Lavaix, (Santa María de) *convent, r.* 841-25-39.
Lavança, (Baronía de) 261.
Lavança. (Vall de) 532-30-51
Lavança, *r.* 13-30-46-527-559-597.
Laveig de Salardú, *mont.* 942.
Lecitano, *mont.* 580.
Leda, (Lleyda) 134.
Lerita, (Lleyda) 128-412.
Les, *p.* 934.
Les, (Banys de) 57.
Lesanoves, *p.* 611-609.
Lestella, *lloch,* 854.
Lez, *r.* (França) 19.
Liat, *part.* 19-40.
Liat, (Estanys, Rasos de) 40 42-50-911.
Limignana, *castell,* (L'imiana) 812.
Lin, (Artiga de, *v.*) *ermita,* 944-947.
Linerola, *p. ant.* (Linyola) 626.
Linzirt, *p. ant.* 495.
Linya, (Quadra de) 8-28.
Linya, *p.* 606-572.
Linya, (Puig de) 681.
Lymiana, *terme,* (Llimiana) 820.
Linyola, *p.* 285-65.
Lisa. *p. ant.* 805.
Litera, *c.* (Osca) 82.
Loseron, *r.* 905.
Lugdunum convenarum, *p. ant.* (França) 892.
Lurdo, (Lort) *c.* 838.
Lort, *c.* (Vall de) 637-560.
Lort, (Mare de Déu de) *sant.* 638-560-577.
Lladorre, *p.* 706-648.
Lladorre, (Port de) 647-648-650-707.
Lladrós, *p.* 683-648.
Lladurs, *p.* 600-14-570-570-572-615-639.
Lladurs, (Serrats de) 28.
Llagunes, *p.* 729-16-34.
Llança, (Tuch o mont de la) 20-21.
Llanera, *p.* 602-572.
Llanera, *r.* 30-604.
Llanes, *part.* 281.
Llanía, *part.* 824.
Llantia, *(part. de la)* 339.
Llardecans, *p.* 166.
Llarent o Laren, *p.* 856-854-858.
Llarvent, *p. r.* 675-34.
Llastarre, *p.* 795.
Llavaneres, *r.* 715.
Llavaners, *cases,* 730.
Llavorsí, *població,* 707-33-47-652.
Llavorre, *p.* 645-32.
Llebreta, *estany,* 38-42-779.
Llena, (La) *p.* 600-572.
Llena, (Punta de) 24-787.

Llena, (Serra de la) 9-26-47-313.
Llerars, *mont.* 17-25-338.
Lleret, *p.* y Coll, 707-648.
Lles, *monts.* 28-467.
Lles, *p.* 530-52-468.
Llesp, *p.* 810-38.
Llessuy, *p.* 710-23.
Llessuy, *monts.* 34.
Lletó, *p.* 548.
Llevata, *v.* Viu de Llevata.
Llevata, *vall, monts., r.* de, 24-25-35-744-752-787.
Lleyda, *prov.* 5.
Lleyda, (Plà de) 88-47-66.
Lleyda, *partit judicial,* 79.
Lleyda, *bisbat,* 113.
Lleyda, *p.* 81-8-11-31-47-65-72.
Llimiana, *p.* 811-36-753-756.
Llirt, 493.
Llivia, *part.* 89.
Llobatera, *mont.* 903.
Llobateres, *part.* 558.
Llobregós, *r. c.* 30-46-8-11-559-604.
Lloca, (Font de la) 785.
Llor, *p.* 445-405-412.
Llordà, *p. castell,* 801-769.
Llorens, *p.* 430.
Llosa, *p.* 531.
Llosa, (Riu de la) 28-15-531.
Llovera, *p.* (Solsona), 603-570-572.
Llovera, *p.* (Alinyà), 492.
Lloverola, *p.* 591-572.
Llumenar, *cequia,* 291.
Lluçà, *p.* 856.
Lluçars, *p.* 261.

M

Madrona, *p.* 620.
Madrona, *r.* 30.
Maduran, *part.* 921.
Mafet, *p.* 231-65.
Major, *r.* 16-34.
Malacara, *cases,* 394.
Malagarriga, *cases, r.* 622.
Malavella, o Malavila, *castell,* 712-724.
Malberch, *r.* 514.
Maldà, *p.* 415.
Maldanell, *p. ant.* 416
Malehides, *mont.* 9-22-36-43
Malesa, *part.* 558.
Maleses de Montant, *part.* 558.
Maleses, (Sant Pere de les) *monestir,* 831.
Malet, (Cases de) 873.
Malgovern, *part.* 90.
Malgrat, *p.* (Prenyanosa) 430
Malgrat, *p.* (Noves) 537-514.
Malmercat, *p.* 729.
Malo, *r.* (Aràn) 21-40-42-880.
Malo, *r.* (Bohí) 38-779.
Malpartit, *p.* 187-192.
Malpartit, *part.* 281.
Malpàs, *p.* 813-874.
Mall de la Artiga, *mont.* 10-23-879.
Mall de Bulart o de la Pietà, *mont.* 8-19.
Mall dels Puys o Furcanada, *mont.* 879-22.
Mallabech, *lloch,* 819.
Malloia, (Serreta de la) *part.* 278.
Mallolís, *p.* 693-738.
Mallolís, *r.* 694.
Mancivert, *p. ant.* 842.
Màniga, (Coll de) 694.
Manresana, *p.* 417-46.
Manresana, *part.* 339.
Manxa, (La) *terme,* 148.
Mantallí d' Ardèvol, *r.* 622.
Manyanet, *p.* 787-35-752-756 780.
Manyanet, *r.* 24.
Manyera, *mont.* 23.
Mar, (Estany de) (Aràn) 40-42-880.
Mar, (Estany de) (Capdella) 475.
Maranges, *pich,* 8.
Marcatosa, *terçó,* 895-945.
Marcobàu, *p.* 281-65.
Mare de Déu de Lort, *monts.* 12.
Mare de la Font, (Solsona) 563.
Margalef, *població,* 344-175-65.
Margalida, *r.* 40.
Margarit, (Quadra de) 863.
Margarita, *mont.* 910.
Marimanya, *estany* y *r.* 32-933.
Marimanya, *mont.* 21-878.
Marimunt, *part.* 89.
Mariola, *partida,* 90.
Mariola, *estany,* 647.
Marlet, *partida,* 175.
Martinet, *p.* 534-52-28-46-467.
Mas de Bondía, *p.* 420.
Mas de Colóm, 438.
Mas d' Estadella, *p. cases,* 463.
Mas de Gras, 873.
Mas de Guillém, *p.* 849.
Mas del Herèu, *cases,* 819.
Mas del Plà, 819.
Masroig, *terme,* (Borges) 314-65.
Masroig, (Lavança) 532.
Mas d' En Vall, (Costa del) 266.
Masalcoreig, *p.* 168-9-87-131.
Mascaró, *part.* 528.
Masos de Sant Martí, 801.
Masies, (Les) *cases,* 521.
Masivert, *p.* 813-39.
Masos de Pessonada, 824.
Massana, *p.* y *serra,* 280-268.
Massana, (La) *serra,* 268.
Massana, (La) *cases,* (Coll de Nargó) 521.
Massoteres, *p.* 418-405.
Mata de Valencia, *bosch,* 751
Matamargó, *p.* y *r.* 622-8-572.
Matana, *lloch,* 252.
Matasolana, *p.* 849.
Matella, *part.* 596.
Mauberme, (Tuch de) 19-878-7.
Mayals, *p.* 168.
Meca de Banyeres, *part.* 529
Meca de Solanelles, *part.* 529.
Meda, *castell,* 608.
Menàrguens, *població,* 287-62-68.
Menauri, *p.* 711.
Mencuy, *p.* 682.
Mendiculeya, *p. ant.* 125-128-151.
Mentuy, *p.* 713.
Mequinença, *p.* (Aragó) 31.
Merana, (Torre de) 129.
Merea, *partida,* 850.
Merita, *despoblat,* 271.
Merlí, (Mare de Déu de) 245
Merlius y Montsech, 531.
Mesull, *p.* 787.
Meull, *p.* 815.
Meyà, *c.* 17-46-48-194.
Meyà, (Priorat de) 301-850.
Meyà, (Mare de Déu de) 311

Meyà, (Santa María de) *p.* 301.
Meyà, (Vilanova de) *p.* 311.
Millà, *p.* 219.
Mina, (La) 339.
Ministrell, *p.* 499–518.
Miracle, *sant.* 629–581.
Miralcamp, *p.* 171-65-130.
Miralpeix, *p.* 641.
Mirambell, *p.* 589.
Mirapol o Moripol, *p.* 595.
Miravall, *term.* 314.
Miravall, *p.* 537–514.
Miravalls, *part.* 339.
Miravall, *cases,* 64.
Miravella, *p.* 290.
Miraver, *p.* 620-572.
Miraver, (Quadra de) 857.
Miravet, (Tosal de) 37.
Miravet, *p.* 815-819.
Miret, *mas,* 789.
Miró, *castell,* 812.
Mitg-Aràn, *sant.* 900–902–881.
Mola, *cases,* 923.
Mola, *r.* 30.
Mola, *serra,* 640.
Mola de Baro, *p.* 682.
Mola, (Coll de la) 14-27-596.
Mola, (La) *mont.* 12-560.
Molar, (Torre del) 875.
Moles, (Torre de les) 131.
Moleta de Roní, 33.
Molí de Palau, 789.
Molsosa, *p.* 605-8-30.
Moller, *p.* (Aranyó) 376.
Moller, *cases,* 262.
Moller, *part.* 198.
Mollerussa, *p.* 171-59-65.
Mollet, (Collada de) *part.* 674.
Mollet, *estret,* 28.
Mollet o Malet, *mont.* 292.
Mollet, *part.* 531.
Monebuy, *mont.* 25.
Monestero, *vall, r.* 681-24. 33.
Montfredel, *term.* 131.
Monjos, *estany,* 778 37-42.
Mont, *p.* 914.
Mont, *serra,* 20.
Montadó, *cases,* 785.
Montagut, (Terme de) 144.
Montagut, *part.* 909.
Montalegre, *serra, sant.* 257
Montaler, *lloch,* 285-65.
Montant, *p.* 552.
Montanartró, *p.* 708-34-555.
Montanicell, *p.* 533-42-17-30
Montanya, (Mare de Déu de la) 735.
Montanyeta, *part.* 948.
Montardit de dalt y de baix, *p.* 675-34-51.
Montargull, *p.* 254.
Montargull, *p.* (vall de Lavança) 532.
Montarròs, *puig,* 504.
Montartó, *mont.* 879-21-37-43-778-878-880-881-904.
Montassor, *castell,* 292-309.
Montblanquet, *p.* 447.
Montcada, *part.* 89.
Montcalp, *p.* 598–27.
Montcauvo, *pich,* 706-648.
Montclar, *p.* 278–65–224.
Montclar, (Serra de) 25-64-195.
Montclús, (Serra de) 25-36-195.
Montclús, *p. ant.* 301.
Montcorbàu, *p.* 914.
Montcorbison, *pich,* 22-896.
Montcortés, *p.* (Aranyó) 376
Montcortés, *p.* (Plà de Corts) 712–700.
Montcortés, *estany,* 23–34–41–47–714.
Montçó, (Plà de) *part.* 90.
Montdeví, *mont.* 309.
Monte Accuto, *lloch. ant.* 129.
Monteixo, *mont.* 18–670.
Monteliano, 535.
Montellà, *p. mont.* 534–28–13.
Montellà, *r.* 28
Monteró, *part.* 268.
Monterromies, *part.* 933.
Montesclado, *p.* 693.
Montesquíu, *p.* 821-449-838.
Montfalcó murallat, *p.* 421.
Montfalcó de Agramunt, *p.* 425.
Montfar, *p.* 431.
Montferrer, p. 495-46.
Montgarri, *sant.* 932-32-941
Montgarri, *cas.* 941.
Montgarri, *vall,* 18-32-40-41-47-48-648-687-702-877.
Montgay, *p.* 289-31-65.
Montgay, (Sant Llorenç de) p. 266.
Montiverri, *cas.* 813–841.
Montiverri, *mont.* 25–39.
Montjoya, (mont y port de la) 7-23-879-880-889-947.
Montjoya, (Estanys de la) 40
Montludo, *pich,* 19-40-890.
Montlleó, *p.* 431.
Montllobar, *serra,* 25.
Montllor, *p. ant.* 849.
Montmagastre, *p.* 254–214–627.
Montmagastrell, *p.* 394.
Montmajor, Coll de 560-638
Montmeneç, *terme,* 131.
Montmeneu, *serra,* 131.
Montnàs, *mont.* 20.
Montniar, (Quadra de) *part.* 281–278.
Montodó, *p.* 850.
Montolíu, *part.* 887–912.
Montolíu, *mont.* 20-32-50.
Montolíu, (Estanys de) 40–42–880.
Montolíu de Cervera, *p.* 419
Montolíu de Lleyda, *p.* 174-65.
Montoriet, *tuch,* 22.
Montornés, *p.* 420.
Montorroyo, *mont.* 744-23.
Montpabà, *serra,* 20.
Montpalàu, *p.* 431.
Montpins, *mont.* 930.
Montpol, *p. ter.* 600–572–590–593.
Montrevey, *cases, estret,* 18-39-771.
Montroig, *p.* 426–405.
Montroig, *mont.* 8-18-25-32-33-36-195.
Montroig, (Serra de) 268.
Montroig, *part. mont.* 540
Mont-rós, (Coma de) *p.* 716-35-51-756.
Mont-rós, *mont.* 23.
Montsech, (Serra de) 11-17-18-25-31-36-39-48-195-221-281-302-753.
Montsech, *part.* 772–798.
Montsech de Tost, *serra,* 13–532.
Montseny de Pallars, 23-47-50-649-711-743.
Montsó, *p.* 829-700-754.
Montsó, (Serra de) 16–23–838.
Montsonís, p. 281-31-65.
Montsuar, *part.* 65.
Mont-turull, *mont.* 8-15-467
Mor, *terme.* 386.
Mora, (La) *p.* 400–348.
Mora, *r.* 613.
Mora, (Condal) *p.* 609.
Moragues, *lloch,* 301.
Morana, (La) *p.* 396–405.
Moratel, 447.
Morral, *part. mont.* 496.
Moreillón, *torre,* 131.
Moror, *p.* 770-818-819.
Morreres, *cas. r.* 719–34.
Morters (Tossal dels) 744-23

Morters, *cases,* (Anserall) 493.
Morto, *estany,* 745.
Morunys, (Priorat de) 574.
Morunys o dels Pitèus, *v.* (Sant Llorens dels)
Moscart, (Canal del) 13.
Mosquera, *cabana*, 720.
Mu, *part.* 253.
Muga, (Tossal de la) 8.
Mulleres, (Pich y canal de) 9–22–36-879-880.
Mulleres, *r.* y *part.* 38-779.
Múnera, *vila ant.* 771.
Muntada, *terme,* 231.
Muntllobar, *castell,* 795.
Mur, *p.* 815.
Mur, (Baronía de) 820.
Mur, *pabordía,* 818.
Mur, *pabordat,* 820
Musa y Aransa, *p.* 535
Musa, *p.* 28–468–744.
Musa (Caldes de) 54.
Mussoles, *pich,* 23-744

N

Nahens, *p.* 856.
Nalech, *p.* 421–32.
Naorte, *estany,* 647.
Nargó, *r.* 30.
Nargó, *v.* (Coll de) *p.*
Nariolo, *estany,* 745.
Nas, *p.* 502.
Navés, *p.* 605-8-28-561-572-639.
Navés, (Plans de) 607.
Naviners, *p.* 497–58.
Naviners, *r.* 30.
Naviral, *v. prat*, *mont.* 14.
Nèfol, *p.* 502.
Negra, *cova,* 309.
Negre, *estany* y *r.* (Aràn), 42-880.
Negre, *port.* 467–650.
Negre, *r.* (Solsona) 8-28.
Nere, o Negre, *r.* (Aràn) 40–901.
Ner o Runer, *r.* 8.
Nera, collada, 20.
Neres, (Serra dels) 22.
Neret, *part.* 863–872.
Niumur o de la Ràbipa, *castell,* 212.
Noarre, (Bordes de) 707.
Noarre, *r.* 647.
Nogairola, *r.* 484.
Nogaria, *r.* 809.
Noguera de Cardós, *r.* 647-8–18–33–41.
Noguera Pallaresa, *r.* 32-8-11–15–17-18-20-23-31-40-47-60-194-648-752-756.
Noguera Pallaresa, (ferrocarril, en progecte), 757.
Noguera Ribagorçana, *r.* 36–9–11–20–21–22-23-31-40–41–47–48-60 131-194-752.
Noguera de Tor, *r.* 37-23-41–753–778.
Noguera, de Vall-Ferrera, *r.* 33-18–41–648.
Noguereta, (Font de la) 32-42.
Noguerola, *r.* 31.
Norieda, *part.* 527.
Norís, *monts.* 18.
Norís, *p.* 717–648.
Norís, *r.* 15–18–717.
Nou, (La) *lloch,* 252.
Novas, *v.* Ad Novas, *p. ant.* 125-128.
Novella, *p., part.* 160-171-175.
Noves, *p.* 537–514.
Noves, *r.* 16–30.
Nucem, *v.* Ad Nucem, *p. ant.* 125.

O

O o Laò, (Font de) 42-773.
Obeix, *p.* 741–854.
Octogesa, *p. ant.* 125.
Oden, *p.* 609–51–572-636-639.
Oden, *mont.* 30.
Odesa, *castell,* 831.
Ofegat, *part.* 436.
Ohador, *coll,* 590.
Olià, *p.* 502.
Oliana, (Grau de) 29.
Oliana, *p.* 611-29-30-60-62-561.
Olient, *lloch ant.* 823.
Oliola, *p.* 289.
Olius, *p.* 614–570–572–639–28.
Oliva, (La) *p.* 586.
Olmells de Na Gaya, *p.* 424-449.
Olmellons, *p.* 339.
Olp, *p.* 675.
Oluges, *p.* 421.
Olzina, *p. ant.* 818.
Olzina, (Coll de) 615.
Ollafracta, (La Freyta) 497.
Or, (Forat del) *font,* 36-43.
Orcàu, (Serra y coll de) 17-755-838.
Orcàu, (Baronía de) 823.
Orcàu, *p.* 821.
Orçó, (Ossor) *p.* 425.
Ordén, *p.* 550.
Ordiguer, (Canal del) 13.
Organyà, *p.* 538–17–29–42–46-50–70–466-467–757.
Orgia, *p. ant.* 125–488.
Orla, (Port de) 8-19-32-878-889–932–933.
Ornalls, (Ubaga de) *part.* 556.
Oroners, *p.* 280-36.
Orri, (Torre del) o Coma de Rubió, *mont,* 731–15–34.
Orrit, *p.* 851-766-798-867.
Orsera, *castell,* 608.
Orsó, *p.* 425.
Ortodó, *p.* 548.
Ortoneda, *p.* 823–753–755-838.
Ortoneda, *p.* (Clariana) 593.
Ortons, *v.* (Bastida de) *p.*
Os, *p.* 290–31.
Os de Civís, *p.* 520-50-51.
Os, (Portell del) 14.
Osca, *p. ant.* 125–128.
Osicerda, *p. ant.* 125.
Ossa, (Torrent de la) *part.* 495.
Ossea, *capella,* 608.
Ossera o Orsera, *p.* 532.
Ossó o Orçó, *p.* 425–405-420.
Ossor, (Coll de) 694.
Overri, (Coll de) *part.* 500.
Ovez o Oveix. (Sant Vicent de) *monestir,* 736.
Ozoró o Ceuró, *p.* 592.

P

Pala d' Arres, *mont.* 23-879-7.
Pala de la Clavera, *pích*, 18.
Palamors, (Cases de) 398
Palàu d' Anglesola, *p.* 175.
Palàu, *lloch*, 132-65.
Palàu, *cas.* (Baronía) 586.
Palàu de Noguera, *p.* 825-36-756-798.
Pales, *part.* 909.
Palissa, *areny*, 654.
Palmerola, 744.
Palomera, *part.* 861.
Palou de Sanahuja, *p.* 396-405.
Palou de Torà, *p.* 418-405.
Palous, *desp.* 271.
Pallarès, *serra*, 14.
Pallargues, *p.* 425-405.
Pallars, *com.* 47-49-47-47-646.
Pallerols, *p.* 434-348.
Pallerols, *p.* 541-468-514-515.
Pallerols, *serra*, 30.
Pallerols, *p.* (Baronía) 586.
Pallol, *p.* 633.
Pamano, *r. part.* 712.
Pampa, *p.* 592-590.
Panadella, *serra*, 31.
Paradell, *part.* 344 339.
Pardines, *part.* 89.
Parelles, *part.* 339.
Parroquia d' Ortó, *p.* 542-468.
Pas del Cabirol, 13.
Pas Nou, 301.
Pas del Ticó, 13.
Pasassames, *part.* 89.
Passanada *v.* Pessonada, 824.
Pauls, *p.* 716.
Pavía, *p.* 434.
Paylagalls, *p. ant.* (Pelagalls), 426.
Pedescals, *mont.* 20.
Pedra, *p.* 502.
Pedra, (*sant.* de la Mare de Déu de la) 220.
Pedraforca, *mont.* 8-13-12-596-560.
Pedra y Coma, *p.* 617-27-42-560-639.
Pedregal, (Santa María del) 454.
Pedriç, *part.* 131.
Pedrillons o Davinavit, 130.
Pedris-Orella, *cas.* 262-65.
Pedrís, *sant.* 262.
Pedriça, *part.* 267.
Peguera, *mont.* 24 649-681-745-744.
Peguera, *estany*, 33-41.
Peguera, *part.* 948.
Pegueroles, (Quadra de) 8-606-572.
Pelagalls, *p.* 426-405.
Pena, *part.* 814.
Penarruy, *r. part.* 37-870.
Penatella, *part.* 558.
Pendis, (Coll de) 8-12-28.
Penella Gerundella, 842.
Penelles, *p.* 297-129-65.
Pentina, *mont.* 16-698-674.
Penyes Males, 890.
Pera, *costa*, 828.
Pera, *estany*, *part.* y *mont.* 536-28-41.
Peracals, *p.* 713-831.
Peracals, *serra*, 16-35-649.
Peracamps, *p.* 603.
Peracamps, *serra*, 14-560.
Peracolls, *cases.* 586.
Perafita, *port.* 8-15-467.
Perafita, *part. mont.* 536.
Peralba, *p.* 301.
Peralba o Perauba, 714.
Peraltes, *p.* 425.
Peramea, *p.* 718-47-647-700.
Peramea (Castellnou de) 674.
Peramola, *p.* 619.
Peranera, *p.* 813-50.
Peranera, *r.* 39.
Perdiguers, 542-593.
Perles, *p.* 492.
Perles, *r.* 14-30.
Pernuy, *p.* 652.
Perolet, *p.* 849.
Pertusa, *p. ant.* 125-128.
Perves, *p.* 873-757.
Pessó, *mont.* 24.
Pessó, (Estanys del) 38-42-779.
Pessó, (Pich del) 744.
Pessonada, *p.* 824-17-838, *terme*, 822.
Petra, (Puig de) 809.
Petra Apilia, *monestir.*
Petrosam, (serram) 131.
Pèu de Mur, 90.
Peyrafita, *mont.* 18.
Peyró, 764.
Pi, *p.* 502.
Pía, *p.* 28.
Picabay, (Torre de) 129.
Picada, *cap de la mont.* 7-22-879.
Picada, (Port de la) 10-888-889-879-947.
Pica d' Estats, 670-8-18-41.
Pica Palomera, 19.
Pica Roja, *mont.* 8-18.
Pierra, (Cases de) *v.* Campespín, 923.
Pietà, (Tuch de la) o Mall de Bulart, 8-878.
Pigolo, (Canal de) 745.
Pinar, *mont. part.* 778.
Pinaret, *part.* 870.
Pincela, (Mont. de la) 20.
Pincela, *estany*, 42-882-40.
Pinell, *p.* 620-339.
Pinjat, *serra*, 26.
Pinós, *p.* 621-8-572.
Pinós, *serra*, 622-14-560.
Pinsa, *mont.* 930.
Pinyana, (Canal de) 66-39-9.
Pinyana, *p.* 873.
Pinyana, *vall*, 16-25.
Pique, (o vall de Banyeres de Luxón), 7-23-20.
Plà de Corroncuy, 873.
Plà de Sant Tirs, *p.* 544-29-46.
Plà, *cas.* (Abella) 768.
Plà de Corts, *c.* 34.
Plà de Sanahuja, (Mare de Déu del) 635.
Plana, (La) *sant.* 35.
Plana, (La) *part.* 267.
Plana del Bisbe, *part.* 89.
Plana Cervellar, 520.
Plana Jussana, *part.* 90.
Plan del Mont, *mont.* 944.
Plan del Home, *mont.* 23.
Plandogàu, *p* 290.
Planes, (Les) *part.* 339.
Plans, (Tossal dels) 18.
Poal, *p.* 263-65.
Pobla, (La) 65.
Pobellar, *p.* 716-652-58.
Pobla de Bella Guarda, o de la Granadella, *p.* 341.
Pobla de Cièrvoles, *p.* 340-8.
Pobla de Granadella, *p.* 340-9.
Pobla de Segur, *p.* 828-16-23-35-47-56-60-62-68-70-755-756-757-758.
Pobla de Segur, (Conca de) 838-25-17-47-752-755.
Pobleta de Bellvehí, *p.* 721-35-70-652-700.
Pobleta, (La) o Pobla de la Granadella, 340.
Politg, *p.* 585.
Pomar, *p.* 431.

Pont, (Lo) 944.
Pont de Bar, *p.* 550-28.
Pont de Claverol, *p.* 788-70.
Pont d' Espí, 30.
Pont de Montanyana (Osca), *p.* 9-39-48-753.
Pont de Rey, 880-7-19-23-41-878-889.
Pont de Suert, *p.* 839-9-21-39-47-48-56-68-757-758.
Ponts, *p.* 623-29-30-60-62-64-468-561.
Pontaut, *cas. p.* 913-40-880.
Port-Aràn, (Torre de) 32-748.
Port-Bell, 15.
Port de Comte, (Serra de) 12-16-27-30-42-532-560-617-640.
Port de Viella, 887-889.
Port Negre, 8-15.
Portarró d' Emport, 38.
Portel Roig, *terme*, 131.
Portel, *serra,* 131-130.
Portcingles, *cas.* 923.
Portell, *p.* 427-8.
Portella, *p.* 298-39.
Portella Blanca d' Andorra, 8-14.
Porteró, *mont.* 930.
Portillo de Burbe o Bossost, 7-23-40.
Portillón, 920.
Posa, (Mare de Déu de la) 802.
Poterla, *collada,* 890-7-19.
Pou del Gel, *font,* 43.
Puelles, *p.* 278.
Pugaltell, *part. ant.* 638.
Puig de la canal Baridana, 13.
Pugios rotundos, 412.
Puigcercós, *p.* 825-36-819-818.
Puigcercoso, 809.
Puigcerdà, 52.
Puiggrós, *p.* 341-64.
Puig-Melós, 608.
Puig Massot, *serrat, part.* 547.
Puigmassana, *p.* 815.
Puig Montaner, *mont.* 8.
Puig Tarrés, *mont.* 13.
Puigvert d' Agramunt, *p.* 299.
Puigvert, (Eroles) *p.* 794.
Puigvert de Lleyda, *p.* 175-64-65.
Puioli, 541.
Pujalt, (Cabó) *p.* 507.
Pujalt, (Enviny) *p.* 675.
Pujepult, *p. ant.* 593.
Pujol, *p.* 492.
Pujol de Planers, 572.
Pujol de Navés, 608.
Pujol, *p.* 719-700.
Pulchripodium, 386.
Pumero, (Estanys de) *pich,* 40-880.
Puiali, *v.* 541.
Pradell, *p.* 299-65.
Prades, *p.* 605.
Pradet y Sant Joan de Toran, 923.
Pradines, *p.* 532.
Prat, *cas.* 768.
Prat d' Agulló, *part. mont.* 535-13.
Prat, (Mare de Déu del) 796
Prat Naviral, *mont.* 14-560.
Prato de Albes, 638
Prats y Samsor, *p.* 545-8 28-468.
Prats, *p.* 533.
Prenyanosa, *p.* 430.
Prexana, *p. ter.* 429-64-65.
Prexana, *castell, ant.* 608.
Prexens, *p.* 299-65.
Prinnonosam, (Prenyanosa) 412.
Privà, *castell,* 301.
Privadano, 297.
Pruedo, *mont.* 21-905.
Prullans, *p.* 546-45.
Puigcerver, *p.* 856.
Punta alta, *pich,* 21.
Puntes d' Erill, 21-38.
Purera, *mont.* 21.
Puy, *p.* (Baronía) 586.
Puy del Anell, *p.* 821-838.
Puy de Sagú, *p. ant.* 829.
Puylaner, *mont.* 879-7.
Puyforníu, *c. p.* 729.
Puymanyons, *p.* 829-838.
Puyo, *cases,* 937.
Puyola, *mel-letg p.* 923.
Puyolo, *terçó,* 895.
Puys, (Estanys dels) 40-880.
Puys, (Mall dels) *mont. v.*
Pyno, *serra ant.* 769.

Q

Quadra del Calvari, 278.
Quadra de Margarit, 759.
Quadrats, 339.
Quadrells, 605.
Quatre pilans, 88.
Quer, *r.* 13-28.
Quer, (Canal del) 13.
Quera, (La) 524.
Queralt, 829.
Queralt, *serra,* 12.
Querforadat, *p.* 519.
Querol, (Cap de) 640.

R

Rabassa, (La) *p.* 398.
Rabatholam, *part.* 420.
Rabita, 212.
Radell, *part. mont.* 554.
Rahons, *r.* 23-39.
Rahons, *p.* 813.
Ramàs, *part.* 339.
Rams, *r.* 17-35-43-773.
Rápita, (La) 310-65.
Rauera, 921.
Ras de Conques, 15-33-694.
Rat, (Coll del) *p.* 310.
Ratera, (La) *p.* (Aranyó) 376
Ratera, *lloch,* 246.
Ratera d'Espot, 21-881-878.
Ratera, (Estanys de la) 32-41
Ratera, (Port de la) 889.
Raymat, *part.* 191.
Rebollar, *part. mont.* 497.
Rebullosa, *masía,* 617.
Régola, *p.* 219.
Reguer, o *r.* Cervera, 348-31.
Reguart, *p.* 856.
Rejolar, *part.* 89.
Remolins, *part.* 188.
Renant, *p.* 290.
Rencules, *r.* 40-880.
Renòu, (Font de) 785.
Revedís, *part.* 738.
Rexà, *r.* 30-613.
Rialp o Riaup, (Baronía de) *p.* 585-30-559.
Rialp, *p.* 722-33-47-68.
Rialp, *cast.* 854.
Riart, (Plà de) *població,* 14-601.
Riart, *p.* 601.
Ribagorça, 115-128.
Ribalera de Tivia, *part.* 694-738.
Ribalta, *r.* 562.

Ribelles, *p.* 644-31.
Riber, *p.* 445-405.
Ribera de Cardós, *p.* 725-648-33.
Ribera de Ció, *c.* 46.
Ribera, *part.* 268.
Ribera, (Mare de Déu de) 830.
Ribera de la Pobleta, *c.* 646.
Ribera Salada, *r. c.* 30-46-590-592.
Ribera de la Sèu. *c.* 46.
Ribera de Sarroca, 47.
Ribera de Sort, 47-646.
Ribereta, *cases,* 851.
Ribereta, (Tuch de la) 21.
Ribereta, (Mont de la) 878.
Ribereta, *estanys,* 40-880.
Ribert, *p.* 858.
Ricuerna, *r.* 744.
Ricuerna, *r.* 24-35.
Ridolanya o Aynet, *r.* 28.
Riner o Riuner, *p.* 628-615.
Riner, *p.* 572.
Rioles, *part. mont.* 495.
Riu, *p.* 547.
Riu de Santa María, *p.* 502.
Riuner o ríu Negre, 559.
Rius, (Port de) 37-889.
Rius, *estanys,* 881-40-42-22-880.
Riucós, *r.* 36.
Riudovelles, *p.* 395.
Riumadriu, *p.* 708-34-51-556-738-652.
Roca, (Font de la) 600.
Roca alba, *mont.* 22.
Rocha Balera, *lloch ant.* 854.
Rocabertí, *cases,* 278.
Roca Entrevessada, *mont.* 8-15-18.
Roca foradada, 640.
Rocafort de Vallbona, *p.* 430-449.
Roca, (Mare de Déu de la) 677.
Rocallaura, *p.* 447-9.
Rocamora, 8.
Roca Plana, 13.
Roca Roja, 598.
Rocha Spana, 769-822.
Roda, *p.* 115-128.
Rodell, *part. mont.* 528.
Roders, *p.* 735.
Rogera, *part.* 339.
Romanius, *p.* 526.
Roní, *p.* 723.
Roques, (Les) *mont.* 12-27.
Roquerals, *part.* 556.
Roqueta, (La) *p.* 555-523.
Rosari, *estanys,* 21-40-42-880
Rose, *part.* 687.
Rosell, *part.* 678.
Rosselló, *p.* 176-66.
Rosinyol, *part.* 90.
Rovillech, *r.* (Bastanist o Cabiscol) 28.
Roya de Mollars, *r.* 647.
Rua, (La) *cases, p.* 768.
Rubareda, *torrent,* 28.
Rubíes, *p.* 280.
Rubíes, (Montsech de) 195.
Rubió, *p.* 281.
Rubió, *p.* (Soriguera) 729.
Rubió, (Coma de) 34.
Rubiol, *p. ant.* 413.
Rubinat, *aygues,* 51.
Rubinat, *p.* 433.
Rubios, *term.* 812.
Ruda, *vall,* 21-880-40-42-936-943-945.
Rufea, *p. ant.* 132-90.
Rugueno, *r.* 37.
Runer, *r.* 8.
Rus, *mont. part.* 24-38-650-744-779-780.
Ruxou, *r. part.* 34-41.

S

Sabanya, *p.* 552.
Sabines, (Coll de les) 352.
Saboró, (Agulles de) *estany,* 23-745.
Sabort, *p. ant.* 655.
Saburedo, *mont.* 20-32.
Saburedo, *cercle* y *estanys,* 40-42-943-878-880.
Sacauba, *part. mont.* 905-903.
Sadao, *v.* Sedó, *p.* 446.
Safrà, *part.* 339.
Sagarra, *c.* 25-348-313.
Sagars, (Torre de) 129.
Salada, (La) *cases,* 601.
Salada, *ribera, r.* 30-14.
Saladar, *part.* 332.
Salado, *r.* 9.
Salana, *mont.* 21.
Salardú, *p.* 936-40.
Salars, *p.* 843-35-50-69-70-756-757-838.
Salasse, *p. ant.* (Salars), 859.
Salat, *r.* (Ariège), 8-18-19.
Salat, *part.* 339.
Salat, *torrent,* 433.
Salàu, (Port de) 8-18-650-685-702.
Salàu, *port.* 32.
Salavert, 65.
Saldes, 12.
Salenques, *r.* 9-37.
Sales, *part.* 253.
Salgar, *sant.* 282.
Salgar, *estret,* 12-31-282.
Salibarri, *mont.* 647.
Saliente, *r.* 20-40-944.
Salinas, *p. ant.* 842.
Salines, *part.* 270.
Sallent o Cellent, *p.* 533.
Sallent, *p.* (Vall de Castellbó), 555.
Sallient, *r.* 38-779.
Salmanuy, *lloch,* 854.
Salo, *p.* 572.
Salo, *r.* 8.
Saloria, *pich.* 15.
Salsa, (La) 589.
Saltus Liciniæ, *p. ant.* 125-300.
Salut, (Font de la) 407.
Sanahuja, *p.* 632-31-486-487.
Sanahuja, (Plà de) 834.
Sanaugiam, *p. ant.* 412-413.
Sanfons, *pich.* 15.
Sanuy, (Torre de) 90.
Sant Adrià, *p.* 800-795.
» Andréu, *p.* 555.
» Andréu, (Mas de) 39.
Sant Andréu de Tresponts, *monestir,* 514.
Sant Antolí y Vilanova, *p. mont.* 431-348.
Sant Antoni, *r.* 23.
Sant Aventí, *roca* y *mont.* 828-16.
Sant Bertran de Cominges (França), 892.
Sant Cerni, *p.* 846.
Sant Corneli, *mont.* 25-17-43-755-772-838.
Sant Climent de Codinet, 515.
Sant Climens, *p.* (Pinell), 620.
Sant Cristòtol, *p.* 585.
Sant Cristòfol de la Vall de Llimiana. *p.* 847.
Sant Domí, *p.* 398.
Sant Donat de Sadaó, 401-446.
Sant Esteve de la Sarga, *p.* 770 484.
Sant Felíu, *torrent,* 28.
Sant Felíu de Lluelles, *p.* 572.

Sant Genís, *torrent,* 722-855.
Sant Genís de Bellera, *monestir,* 842-854.
Sant Gervàs, *serra,* 874-755-16-25-39.
Sant Gili, (Arrabal), 785.
» Girons (França), *p.* 19.
Sant Guim de la Plana, *p.* 432-405.
Sant Guim de la Rabassa, *p.* 398-46.
Sant Hoisme, *p.* 281.
Sant Joan del Herm, 556-15-30-33-46-739.
Sant Joan de Toran, *p.* 923.
Sant Joan de Vinyafrescal, *p.* 829-700.
Sant Joan de Viu, *monestir,* 876-842.
Sant Joan Fumat, *p.* 499-15-518-30.
Sant Jordi, *mont,* 268.
» Julià de Sentís, 787-842
» Just, *part.* 90.
» Just, *p.* 281.
» Just (Clariana), *p.* 593.
Sant Llorenç dels Pitèus o dels Morunys, *p.* 636-12-27-68-60-639-559.
Sant Llorenç de Montgay, *p.* 266.
Sant Mamet, *serra,* 18-36-195.
Sant Martí, *p.* 847.
Sant Martí de Canals, *p.* 789-700-838.
Sant Martí de la Morana, *p.* 396.
Sant Martí de la Plana, *p.* 405.
Sant Martí dels Castells, 9-28-45.
Sant Martí de Maldà, *p.* 432-32.
Sant Miquel, *cas. sant.* 521.
Sant Miquel de Aramunt, *p.* 772.
Sant Miquel de Cellers, 818.
Sant Miquel de la Vall, *p.* 847.
Sant Miquel del Corb, 199.
Sant Moris, (Estany de) 680
Sant Nicolàu, *r.* 21-23-38-42-779.
Sant Pere, *p.* 532.
Sant Pere dels Arquells, *p.* 433-348.
Sant Pere del Burgal, 677.
Sant Pere de les Maleses, 831-714-35.
Sant Pere Sasserra, 591.
Sant Pere de Vellanega, 515
» Pons, *cas.* 615-638.
Sant Ramón de Portell, *p.* 427.
Sant Roch, (Arrabal), 920.
Sant Romà d' Abella, *p.* y Masíes de, 848.
Sant Romà de Tabernoles, *p.* 708.
Sant Ruf, *part.* 89.
Sant Sadurní de Tabernoles, 514.
Sant Salvador, *serra,* 268.
» Salvador, *mont.* 17.
» Sebastià, *p.* 673.
Sant Vicents, (Banys de) 52-28-46-468-498.
Santa Cecilia de Elins 515.
» Coloma, *serra,* 24.
Santa Coloma de Erdo, *p.* 852-854.
Santa Creu, *p.* 555.
» Eularia, *cas.* 785.
» Engracia, *p.* 800.
Santa Engracia, *serra,* 17-25-36-755-838.
Santa Engracia, *aygua,* 58.
» Eugenia, *p.* 502.
» Fè, *p.* 421.
» Fè, *mont.* 17-42.
» Grata, *monestir,* 858.
Santalinya, *p.* 300-36.
Santa Llogaya, *part. mont.* 499.
Santa Llucia, *p.* 815.
Santa Magdalena, (Costa de) 831-502.
Santa Magdalena, *r.* 15-33-556.
Santa María, *p.* 65.
Santa María d' Aneu, 746-687.
Santa María de Costoya, 515
Santa María de Meyà, *p.* 301-31.
Santa María de Valls, *p*, 598.
Santa Susagna, *p.* 628-572.
Santes Creus, *p. ant.* 863.
Santesmasses, 446.
Santet, *fita,* 879.
Saort, *vila ant.* 655.
Sapeyra, *p.* 851.
Sapilguilla, *mont.* 930.
Saplaya, *part.* 916.
Saplan, *mont.* 879-930.
Sarahís, *p.* 793-38.
Saranyana, *p.* 589.
Sarga, *v.* (Sant Esteve de la).
Sarga, (Coll de la) 812-820.
Sarraera, *tuch,* 22.
Sarroca, *r.* 35-752.
Sarroca de Bellera, o Çarroca, *p.* 852-24-754.
Sarroca o Çarroca de les Garrigues, *p.* 177.
Sarroqueta, *p.* 810.
Sas, *p.* 787.
Sas, *v.* (Batlliu de) *p.* 786.
Sas, (Coll de) 787.
Sas, *terme,* 131.
Saseuva, *mont. part.* 19-909.
Saulet, *p.* 542.
Saurí, *p.* 711.
Saverneda, *casa, r.* 730-34.
Saydía, (Castell de la) 151.
Seca, *serra,* 496.
Secà de Sant Pere, 89.
Segan, (Masos de) 824.
Segarra, 46-31.
Segienses, *p. ant.* 125.
Segre, *com. r.* 28-45 8-9-14-25-60-65 67-80-194-466-561.
Segrià, *c.* 47-48 39-66-68-79-194.
Segura, 688.
Sellers o Cellers, *p.* 757.
Selva, (La) *cases,* 606-572.
Selvanera, *p.* 396-405.
Sendes, *p.* 555.
Sendrosa, o Cendrosa, (La) *p.* 285-21, *part.* 938.
Senet, *p.* 869-9-37-37-58-753-879.
Senill o Cenill, *r.* 64-31.
Sentanyes o Centanyes, 262.
Sent Berthoméu, 823.
Senterada, *p.* 855-754-25-35-47-51-68-752-756-757.
Sentís, *p.* 787.
Sentís, *part.* 834.
Sent Lobí, 823.
Senillers o Cenillers, *banys,* 54-46.
Senyús, *p.* 507.
Septimum, *v.* Ad. *p. ant.* 128.
Serbaos, *p. ant.* 730.
Serch o Cerch, *p.* 547.
Seròs o Ceròs, *p.* 180-9-31-50-129.
Serra, *cases,* (Abella) 768.
Serra, *colonia,* (Alguayre) 244.
Serra, (villa) 541.
Serra, La, (Baronía) 585.
Serra, (Mare de Déu de la) *sant.* (Ferrera) 693.
Serra, (Tuch de la) 7-878.
Serradana, *font,* 28-42.

Serradell, *p.* 858 16-25-838.
Serraeleseret, 727.
Serra grossa, *part.* 268.
Serrallonga, *part.* 89.
Serra mitjana, 25.
Serra pedregosa, 13.
Serra seca, 14.
Serra Spina, 23-722.
Serrat, (Mare de Déu del) 791.
Serrat Cardenat, 674.
Serrats, *cases,* 532.
Serret, *p.* 738.
Sesclada, *cases,* 923.
Sesloses, *estanys,* 40-880.
Sestre, *cases,* 923.
Set, *r.* 31-313-131.
Set, (Riberetes) *r.* 27.
Setelsis, *p. ant.* 580.
Setelisona, *p. ant.* 580.
Seturia, (Coma de) 8-15.
Sèu, (Plà de la) *c.* 15-28-42-62-466-467.
Seuba, *mont.* 930-936.
Seubadíes, *serra,* 21.
Seubassembrada, *p. ant.* 608
Sèu d' Urgell, *part.* 466.
Sèu d' Urgell, *p.* 469-29-30-50-52-68-70.
Sex, *p.* 555.
Siall, *p.* 801.
Siarp, *p. ant.* 730.
Sidamunt, *p.* 183-65.
Silvam Seminatam, *p. ant.* 638.
Simadal o Cimadal, *port.* 804.
Simboy, (Serrat de) 479.
Sisquella o Cisquella, (Juncosa) *port.* 337-318.
Sisquer o Cisquer, *p.* 8-639.
Sitges, *castell,* 398.
Sobeix, *cases,* 550.
Sobenuix, *vall, r.* 681.
Soberado, *mont. port.* 930.
Socarrada, *part.* 500.
Socarrada, *mont.* 499.
Socascarro, *part.* 945.
Socís, *p.* 831-756-700.
Sodereda, *part.* 948.
Sodorbano, (Sorba) *p.* 615.
Sogues, (Mare de Déu de les) 265.
Solà, *torrent* 35.
Solà, *mont.* 13.
Solà de Mullol, *part.* 804.
Solana de Robal, *part.* 528.
Solana de Viella, 20-555.
Solans, *p.* 530.
Solanell, *p.* 555.
Solduga, *p.* 674.
Soleraç, *p.* 342.
Soliva, *p.* (Aragó) 819.
Solivella, *p.* (Tarragona) 9.
Sols de Ríu, 30.
Solsona, (Partit de y C.) 559-45.
Solsona, *p.* 562-14 561-615-28.
Son, *p.* 727-32.
Sonya, *part.* 543.
Sopeyra, 16-39-48-752.
Soquero, 930.
Sorba, *p.* 572.
Soriguera, *p.* 729.
Sorpe, *p.* 733-32.
Sorre, *p.* 667.
Sort, 646-652-70.
Sorta, *cova,* 861.
Sorts, *p.* 492.
Sorribes, *p.* (Lavança), 532.
Sorribes, *p.* (Gosol), 8 595.
Soses, *p.* 183-9-31-66-129.
Sotllo o Estats, (Pica de) *estanys*, 670-18-41-648.
Sovortense, *(pago)*, 842.
Spelunca, *p. ant.* 532.
Spina, 809.
Spodilia, (Sant Martí) 541.
Sponda, 413.
Stirri, *p. ant.* 686.
Su, *cases,* 628-572.
Subenuix, 23-32-24.
Sucarrada, *part.* 495.
Suciats, (Santa María de) 617.
Succinglos, *part. ant.* 638.
Succosa, *p. ant.* 125.
Sudanell, *p.* 184-31-65-131.
Sunyer, *p.* 185.
Surri, *p.* 726-648.
Surp, *p.* 735.
Susterris, *estret, lloch*, 862-36-755-838.
Suterranya, *p.* 861-756.
Suy, (La y *lloch* d' en) *p.* 854

T

Tabaca, (Pales del) 684.
Tabach, *part.* 131.
Tabach, (Cova del) 268.
Tabernoles, Sant Cerní o Sadurní, 494.
Tahull, *p.* 776-754-756.
Tahull, *vall* y *r.* 25-779-24-38.
Tahús, *p.* 548-16-514 468-34.
Talarn, *p.* 862-36-43-62-755-756-764-820-766-813.
Talavera, *p.* 434.
Taltahull, *p.* 418-412-31.
Tall, (Torrent del) *part.* 556-804.
Tallada, *p.* 398.
Tallada o Fexan, *mont.* 8-9-22-37.
Talladell, *p.* 435-348.
Tallat, (Priorat del) *serra,* 458-9-25.
Talló, 502.
Talltendre, *p.* 549-28-467.
Tamarit, (Osca), 87.
Tamurcia, (Masos de) 795.
Tamurcia, (Torre de) 795-48.
Tancalaporta, (Coll de) 8-12.
Tapioles, *lloch ant.* y *r.* 408.
Tarascó, 608.
Tarrassa, *part.* 267.
Tàrrega, *p.* 436-31-348-350.
Tarrés, *p.* 343-9.
Tarròs, *p.* 304-356-65.
Tarroges, *p.* 263-287.
Tartarèu, *p.* 257 31-50.
Tartarroys, *mont.* 25.
Tarter gros, *mont.* 8.
Tarters, (Los) *part.* 599.
Taules de Parros, *mont.* 20.
Taurani, 412.
Tavascan, *p.* y *port.* 706-647-18-41-649 650-33.
Tell, *cases,* 923.
Tendruy, *p.* 800.
Tercuy, *p.* 851-799.
Terme, (Barranch del) 7.
Térmens, *p.* 302-87-31-129.
Terradets, (Estret dels) 798-12-36-43-752.
Terrassa, *p.* 846.
Terrassola, *p.* 601-572.
Terrers, *part.* 608.
Terreta, (La) *c.* 755-39-48.
Tervent, *part.* 738.
Teso de Son, *mont.* 21-728.
Ticó, (Pas del) 13.
Timoneda, *p.* 601-639-572.
Tirvia, 736-18-33-47-646-648-652.
Tirbiense, *vall,* 738.
Tiurana, *p.* 640-29-62.
Toló *p.* 849-809-812.
Toloces, *p. ant.* 125.
Toloriu, *p.* 550-51.
Tolous, *p. ant,* 128-151.
Tor, *p.* 739-648-18.

Tor (Noguera de) *r.* 37-48.
Torà, *p.* 641-8-31.
Torà, *p.* (Tost) 552.
Toralla, *p.* 858-860-836.
Torallola, *p.* 858-838.
Toran, *r.* 19-40-42-880.
Tordera, *p.* 400.
Torena, *p. ant.* 712-724.
Torms, *p.* 343.
Torms, *lloch,* (Castellar), 593.
Tornabous, *p.* 304-65.
Tornafort, *p. mont.* 730-16.
Toro, (Coll de) 37.
Toro de Barranch, (Coll de) 10-23-37-879.
Torrada o Torredó, *part.* 273.
Torragassa, *serra,* 561-562.
Torrassa, (Pont de la) 32.
Torravallo, 810.
Torre, (La) *p.* (Abella) 768.
Torre, (La) *p.* (Baronía), 585.
Torre, (La) *p.* (Castellàs), 508.
Torre, (Llessuy), 724.
Torre, (Pont de la) 29.
Torre de Amargós, *p.* 770.
Torre de Arberola, *part.* 769.
Torre, (Mare de Déu de la) 669-671.
Torre de Capdella, *p.* 740-50-35-651.
Torre Dolient, *lloch ant.* 823.
Torre de Fluvià, *p.* 277.
Torre de Mora, *cases* 325.
Torre de Nagó, *p.* 603 572.
Torre del Remey, *p.* 297.
Torre de Santa María, *part.* 249.
Torre de Santa María, 344.
Torre Neral, *p.* 297.
Torrebesses, *p.* 185-50.
Torreblanca, *p.* 306-31.
Tórrech, *p.* 261.
Torredelgada, 159.
Torreferrera, *p.* 187-66.
Torrefeta, *p.* 445-405.
Torregassa, 70-14.
Torregavosera, *quadra* 819
Torregrossa, *p.* 344-65.
Torrelameo, *p.* 305.
Torrelles, *part.* 546.
Torrents, (Los) *p.* 601-572-639.
Torrentsenta, 72 42-598.
Torrepicona, *despoblat* 148.
Torres de Segre, *p.* 188-31-62.
Torres, (Les) *p.* 254.
Torres, *p.* (Alàs), 492.
Torres, (Castell), 525.
Torres-Sala, *cas.* 262.
Torreserona, *p.* 191.
Torrodà, *part.* 198.
Torroja, *p.* 446-405.
Tosca, (Sant Miquel de la) 346.
Toscarre, *part.* 548.
Toses, (Collada de les) 14.
Tossa Pelada, 14-532-554.
Tossa Plana, *mont.* 467-15.
Tossal, *p.* 306-64-31.
Tossal Bovinar, 15.
Tossal de Corroncuy, *p.* 873.
Tossal dels moros, *part.* 261
Tossal de la Muga, 8-15-467.
Tossals, 8-12-242.
Tosses d' Embort, 15.
Tost, *p.* 552.
Tost, (Arnàu Mir de) 222.
Tost, *r.* y *serra,* 30-13.
Toxén, 532.
Tragó, (Peramola), *p.* 619.
Tragó de Noguera, *p.* y *congosts.* 308-9-39.
Trapa, (Coll de la) 14-597.
Trau de la Esca, *mont.* 932.
Travesany, *estany,* 42-778.
Travesseres, *p.* 531-52-28-468.
Travesset, 563.
Tredòs, *p.* 942-21-40-58.
Trejubell, *p.* 529-514.
Tremp, *partit judicial,* 752.
Tremp, *p.* 752-758-36-69-486-756-757.
Tremp, *conca,* 47-17-25-41-46-60-752-755.
Trenas, *part.* 938.
Tres Batlles, (Turó dels) 9.
Tres Canaletes, *puig,* 13.
Tres Comtes, *mont.* 8-18-877.
Tresponts, *monestir,* (Estret dels) 526-29-12-16-30-46.468-508.
Triador, *coll,* 650-744.
Trimplo, *p. ant.* 760.
Trobada, *sant.* 495.
Tron, *p. ant.* (Altron), 667.
Tuca Blanca, 10-879.
Tudela de Segre, *p.* 309.
Tudela, *cases,* 430.
Tudela, (Serra de) 18-669.
Tumeneya, *mont.* 878-21-37.
Tuqueta, (Cap de la) 7.
Turbias, *p.* 555.
Turp, *mont.* 522-14.
Turrefracta, *p.* 446.
Turris, *p.* 131.
Turrisgrossa, 131.
Tuta, (Forat de la) 28.
Tuxent, *p.* 553-30-46-636-42-638.
Tuxent, (Coll de) 560.
Tzurda, *p. ant.* 125.

U

Ubachs, *cases,* 812.
Ugern, *p.* 589.
Unarre, *p. vall,* 745-18-32-47.
Unilla, 131.
Unya, *p.* 937-941.
Urdet, (Cap de) 14-560.
Urets, *port.* de 7-19-878-890-933.
Urgell, (comtat d') 210.
Urgell, (Plà d') 46-11-60-194-348-313-41-48-79.
Urgell, *canal,* 62-31 307.
Urgellet, 46-60.
Urqueta, (Port de la) 890.
Useu, *p.* 673 34-700.
Ustou, (França) 707.
Utxafaba, *p.* 160-65.
Uxera, *mont.* 947.

V

Valartíes, *r.* 879-21-22-40-880-905.
Valdellòu, (Osca), *p.* 224.
Valdosei, *r.* 420.
Valencia d' Aneu, *p.* 748-32
Valira, *r.* 30-8-41-14-4-66.
Vall, (La) 847.
Vall, (La) *part.* 267.
Vallach, 129.
Vall baxa, 492.
Vallbona de les Monges, *p.* 447-46.
Vall Calent, *part.* 90.
Vall de Castellbó, *districte,* 555.
Valldan, *p.* 609.
Valldarques, 533-619.
Vallderey, *part.* 319.

Valldora, *p.* 606-28-572.
Vall d' Eriet, *p.* 258.
Valldelort, *lloch, c.* 615-607-608.
Valldelluch, *part. mont.* 527.
Vallferosa, *p.* 602-572.
Vall-Ferrera, *c. r.* 8-15-646-670-739.
Vallfogona, *p.* 310-31-302.
Vall-llebrera, *p.* 254-31.
Vall-llebrerola, *p.* 254.
Vall-llonga, *estret,* 27-12-607.
Vall Major, *r.* 337.
Vallmanya, *cases, part.* 144
Vallmanya, *p. r.* (Pinós), 622-8-572.
Valls, (Les) *cases*, 534.
Vallsanta, *monestir,* 404-454.
Valltarga, o Balltarga, *p. r.* 502-28.
Valltova, *r.* 28-8.
Vallvert, *p.* 285.
Vallvert, (Santa María de) *monestir,* 454.
Vedat, *mont.* 930.
Velosel, 131.
Vells, (sera dels) 257.
Vencilló, o Bencilló, *part.* 142.
Veniure, o Beniure, *cases,* 819.
Vensa, *part.* 945.
Ventafarines, *despoblat,* 151
Ventoda, *part.* 608.
Ventolar, *p.* 839.
Ventoses, (Les) *p.* 299.
Verdrenya, *p.* 254.
Verdú, *p.* 459-50-69-70-350.
Vergós, *p.* 350-348.
Vergós Garrejat, 394-352.
Vernet, *p.* 258.
Vert, (Serra del) 12-14-560.
Vescetania, *p. ant.* 125.
Vicus Urgelli, *p. ant.* 473.
Vichdesós, (França), 18.
Vichfret, *p.* 432-405.
Vidal, (Lo) *estany,* 432.
Vidal, *part.* 339.
Viella, *partit judicial,* 877.
Viella, *p. port.* 896-70-40-22-40-887.
Viella, (Hospital de) 900-37.
Viella, (Terçó de) 895.
Vila, *p.* 910.
Vilà, *part. mont.* 503.
Vilacires, *p.* 595-27.
Vilach, *p.* 944.
Vilach, (Collada de) 20.
Vilagrassa, *p.* 463-64-348.
Vilagrasseta, *p.* 419.
Vilalta, *p.* 644.
Vilaller, *p.* 869-9-48-50-51-70-756-753-755-37-757.
Vilamajor, *p.* 266.
Vilamanyanó, *p. ant.* 449.
Vilamflor, *p. ant.* 654.
Vilamitjana, *p.* 871-36-62-756.
Vilamitjana, *p.* 555.
Vilamolat, *p* 815.
Vilamolera, 819.
Vilamós, *p.* 947.
Vilamur, *p.* 730-16-34-58-652.
Vilamur, *vescomtat,* 731.
Vilamur, *p. ant.* (Guissona) 409.
Vilafiria, *part. mont.* 520.
Vilancòs, *cases,* 787.
Vilanova, (Ortoneda), 824.
Vilanova, *lloch,* (Abella), 769.
Vilanova, *p. ant.* 132.
Vilanova, *r.* 29.
Vilanova de la Aguda, *p.* 644-31-51.
Vilanova de Alpicat, *p.* 191.
Vilanova de les Avellanes o de la Sal, *p.* 257-301.
Vilanova de la Barca, *p.* 192-62-31.
Vilanova del Banat, *p.* 548.
Vilanova de Bellpuig, *p.* 465-64.
Vilanova de Meyà, *p. r.* 311.
Vilanova de Sagrià, *p.* 312-66.
Vilanoveta, *despoblat,* 89.
Vilaplana, *p.* 585.
Vilaplana, *part.* 344.
Vilaplana, *cases,* 819.
Vilar, *p.* (Cabó), 507.
Vilar, *p.* (Lles), 531.
Vilar, *terme,* 420.
Vilardeny, *casa,* 606-8.
Vilaris, (San Miquel) 541.
Vilarrubla, *p*, 530.
Vilech, *p.* 557-28.
Vilella, *p.* (Bellver), 502.
Vilella, *p.* (Sarroca), 852.
Vilet, *p.* 431.
Viliella, *p. monts.* 531-467.
Viliella, (Afraus de) 28.
Vilosell, *p.* 345.
Vilves, *p.* 256-31-64.
Villafuroris, *p. ant.* 730.
Villanega, (Sant Pere de) *monestir,* 709.
Vimpeli, *part.* 344.
Vinaixa, *p.* 346-9-46-50.
Vinatesa, *part. casa,* 153.
Vinferri, o Avinferri, *despoblat,* 337-175.
Virós, *mont. p. ant.* 666.
Virós, (Bosch de) 672.
Viu de Llevata, *p.* 872-39-755.
Víu, (Vall de) 25.
Viuhet, *p.* 810.
Vivel de David, *part. ant.* 638.
Viver, *p.* 427.
Volcianos, *p. ant.* 125.

X

Xerallo, *p.* 852.
Xut, torre del, *part.* 864.

Z

Zodró, *p. ant.* (Ceuró), 590.
Zouró (Ceuró), *p.* 592.

Errades més notables y adicions

Plana	Ratlla	Díu	Ha de dir
8	8	Buet	Boet.
8	31	Vilandeny	Vilardeny o Viladondeny.
9	2	Savellar	Solivella (Tarragona).
12	9	Bonremey	Bonremey o Montrevey.
12	32	ríu Bregós	Llobregós.
13	33	no presenta cap contrafort	presenta pochs contraforts.
14	18	N.	NE.
14	33	dreta del Segre	esquerra del Segre.
16	7	desaygua al Pallaresa prop de Montardit	desaygua a la esquerra del Pallaresa debaix de Saverneda, entre Sort y Montardit.
17	4	Lleres	Lleràs.
17	7	la primera dintre de la segona	la segona dintre de la primera.
17	17	comarca del Rialp	comarca de la Baronía de Rialp o Riaup.
18	16	Noris	Norís.
18	18	Areo	Areu.
18	30	Certescans	Certascan.
18	31	Serra de Canals	o de les Canaletes.
18	32	Tabescan	Tavascan.
23	40	Mussolers	Mussoles.
24	9	Id.	Id.
25	6	Corroncó	Corronco.
25	19	Lleres	Lleràs.
25	32	Bregós	Llobregós.
31	2	Biosca, Ribelles	Biosca, Sanahuja ahont arreplega l' afluent d' aquest nom.
31	18	per térmens Agramunt, Montgay y La Sentíu	entre altres per los térmens de Agramunt, Montgay y La Assentíu.
31	22	Ós	Òs.
31	28	rega los importants	rega los térmens dels importants.
31	36 y 37	porta aygua en temps de pluges	resta gayrebé sech fora los temps de pluges.
32	18	Alòs	Alós.
33		Noguera de Cardós	(entenga-s rectificat tal com s' expressa en les planes 647 y 648.
33		Noguera de Vall Ferrera	(entenga-s rectificat tal com s' expressa en les planes 647 y 648.
34	42	Ruxol	Ruxou.
35		Flemicell	Flamicell.
38	13	al NO.	dessota.
39	1	desaygua lo torrent	desaygua en lo Ribagorçana.
41	22	Tabescan	Tavascan.
41	35	Ruxol	Ruxou.
42	6	Como-lo-Formo	Como-lo-Forno.
45	2	Cerdanya se-n baxava	Cendanya, segons Aparici se-n baxava.
45	3	rodalíes de Organyà	rodalíes de Organyà, ahont arribà després lo Corregiment de Puigcerdà.
45	5	y ribera	y la de Agramunt per la.
48	28	Garrigues y part de Segrià	Garrigues, Sagarra y part de Segrià.
51	28	8 kilòmetres	11 kilòmetres.

Plana	Ratlla	Diu	Ha de dir
60	15	modernes prempses hydràuliques	modernes prempses hydràuliques que s' observan en los grans centres de producció com Les Borgès y en altres llochs.
63	4	Ferràn VII	Ferràn VI.
70	10	La Pobleta, Bellvehí,	La Pobleta de Bellvehí.
70	10	Pont de Suert	Pobla de Segur.
72	14-15	Raymat 18 Lleyda »	Raymat 18. Montagut-Alcarràç 8 Lleyda »
73	18	88 kilòmetres	86 kilòmetres.
73	20-21-22		Alcarraç a 454 kilòmetres de Madrid. Lleyda, 465; Bell-lloch, 479; Mollerusa, 489; Golmers, 492; Bellpuig, 499; Vilagrasa, 507; Tàrrega. 510; Cervera, 522.
73	22	Cervera 195	Cervera 195; Sant Pere dels Arquells y Sant Antolí y Vilanova.
73	23	1.er ordre	La de Lleyda a Osca passant per Almacelles.
73	25-26	44 kilòmetres	40 kilòmetres y mitg.
73	27	19 kilòmetres	16 kilòmetres.
73	28	d' Urgell 25; Vinaixa 39 y Tarrés 43	Borges d' Urgell, 21; Vinaixa, 35; atravessant seguidament terme de Tarrés abans d' entrar a la provincia de Tarragona.
73	35	7 kilòmetres	5 kilòmetres.
73	36	13; 17; 27; 42;	11; 15; 25; 39.
73	37	53;... Pons 68	49;... Ponts, 64;
73	38	78; Castellnòu de Bacella, 84;	72; Castellnòu de Bacella, 78; passat lo kilòmetre 80 ha d' arrancar la de Bacella a Manresa.
73	39	95 kilòmetres	88 kilòmetres.
73	40	113; Organyà, 119; Arfa, 140; Castellciutat, 144:	104; Organyà, 109; Plà de Sant Tirs, 124; Adrall, 127; Castellciutat, 130.
73	41	146; 172; 180	132; 156; 164.
74	7	23	24.
74	8	8	9 a 10.
74	9	13; 28; 41; 45; 56; 64	15; 31; 43, 48; 58; 67.
74	10	74	77.
74	15	32	38.
74	27	seguidament	als 2 kilòmetres.
74	28	36 kilòmetres; Claravalls, 42	38 kilòmetres; Claravalls, 43;
74	29	67	66.
74	33	Sant Salvador de Toló y Vilamitjana	Sant Salvador de Toló 103 kms. y Vilamitjana, 118. D' Artesa a Montblanch, 66 kms. y d' Artesa á Tremp, 57.
74	35	La de Tàrrega a Balaguer etc.	La de *Balaguer a Tàrrega,* als 9 kilòmetres dexa a mà dreta Bellcayre; als 20 Fuliola, y als 30 y mitg a Vilagrasa troba la general de Madrid a França per la Junquera.
74	38	Tarroja, sols arriba a Guisona, 9 ktres.	Torroja, sols arriba a Guissona, 14 kilòmetres.
75	4-5	y en estudi la de Tamarit de Litera a Balaguer	la de Tamarit de Litera a Balaguer construída des de aquesta derrera població a Castelló de Farfanya.

Plana	Ratlla	Diu	Ha de dir
75	10	25 kilòmetres	14 kilòmetres construits fins a Seròs (des de la carretera de Madrid).
75	15	Meyà	Vilanova de Meyà.
75	19 y 20	enllà de Ciutadilla	construida de Ciutadilla a Guimerà en la carretera de la Floresta a Cervera. Carretera de Bellver a Escadars quatre kilòmetres fins a Prats. De Mollerussa per Linyola a la de Balaguer a Tàrrega per Bellcayre.
82	2	es enllaçada per ferrocarril	es enllaçada per ferrocarril. Per la carretera general, la distancia de Madrid, es de 465 kilòmetres y 160 de Barcelona.
90	17	figura ab 14 fochs y ab lo nom de Burcenich	figura ab 14 fochs y ab lo nom de Burcenich que se refereix a altra localitat de igual nominació en lo districte de Montgay.
93	3	arts	estils.
142	26	5 kilòmetres	6 kilòmetres.
144	27	8 kilòmetres	11 kilòmetres.
146	1	7 kilòmetres	5 kilòmetres.
155	6	19 kilòmetres	23 kilòmetres.
155	18	aglevats	edificis.
157	26	12 kilòmetres	13 kilòmetres.
158	9	Celebra fires lo 28 de Janer, etc.	Celebra fires.
158	18	aglevats	aplegats
160	18	dues prempses de oli	dues prempses de oli y una fàbrica de farines y magnífica casa pera escoles. Bona part del estany de Ivars queda enclòs en aquest districte.
160	40	Celebra fira lo 22 de Maig, etc.	Celebra fires.
163	10	25 kilòmetres	26 kilòmetres.
165	8	sis hores	cinch hores aproxímadament.
171	26	Mollerusa	Mollerussa.
172	41	y Utxafaba	Utxafaba y Vilanova de Bellpuig.
177	13	25 kilòmetres	23 kilòmetres.
180	8	27 kilòmetres	30 kilòmetres.
183	9	16 kilòmetres	18 kilòmetres.
183	29	14 kilòmetres	18 kilòmetres.
184	11	8 kilòmetres	10 kilòmetres.
196	23	occidental	meridional.
222	15	vescomtat	senyoríu.
222	30	dos vescomtes més	dos més ab nom de Ponç de Cabrera, lo segón obtingué Ager y Cabrera. En 1145 trobàm Guerau de Cabrera. En 1152 per primera vegada veyèm usat lo títol *vicecomes Ageris*.
231	14	17	16
240	20	20	21
244	9	14	13
245	3	ha establert la colonia	s' hi establí la colonia.
245	5	dues prempses de oli	quatre prempses de oli y llum elèctrica.
245	8	llegums, cànem y cria	llegums y cria.
245	23	Nostra Senyora de Merlí	Nostra Senyora de Merli.
249	23	més propera	més propera y 18 kilòmetres de Lleyda ab carretera y servey rodat.
255	2	29 kilòmetres	24 kilòmetres

Plana	Ratlla	Diu	Ha de dir
255	3	31 de Tàrrega y 48 de Tremp.	28 de Tàrrega y 57 de Tremp,
261	31	12 ktres.	14 ktres.
276	15	de ferrocarril	de ferrocarril o de Anglesòla.
283	17	8 de Bellpuig	8 de Bellpuig y Anglesòla.
285	25	12...... 8	14...... 9 kilòmetres.
299	20	per lo terme	per lo terme, entre elles Gorgo o Güergo, filial de Preixens.
302	1	creu de terme.	creu de terme. En aquest districte lo Sr. Vidal hi reconegué un dòlmen.
302	15	16	15.
305	14	Torrelameu	Torrelameo.
306	18	35	41.
311	2	43	40.
313	2	Districtes municipals: Albagés	Districtes municipals: Borges; Albagés.
324	22	9	7.
343	11	Granadella	Granyena.
378	6	segle XVI	segle XVI o XVII.
378	24	Del castell d' Aranyó, etc.	(Aquest pàrraf se refereix no a Aranyó sinó Areny y Claravalls, en la ratlla d' Aragó.)
398	19	18 kilòmetres	22 kilòmetres.
398	26	Tallada	Tallada 27 ab 74, Altadill y altres caserius.
398	40	extremadament freda la temperatura etc.	temperatura variable.
399	16	Sant Pere Màrtir	Sant Pere Màrtir y Sant Martí
403	16	12 de Tàrrega	15 de Tàrrega per la carretera qui va a Vallfogona de Riucorb.
405	22 y 23	Consta de	Segons l' Institut Geogràfich y Estadístich, consta de.
405	24	pera los serveys agrícols	pera los serveys agrícols. Segons noticies particulars, 402 edificis en la vila y 12 cases escampades, apart d' altres alberchs.
406	25	carrer del Corral	Carrer Carral.
406	29	ermites de Sant Pere, Sant Atanasi	Sant Pere, Sant Antoni.
408	6	1699	1653.
409	16	Figueres	Figuera.
412	18	vila que es dessota lo castell del Llor	vila que es dessota lo castell del Llor, actualment desaparescuda.
418	18 y 18	Buxons y N. Martí	Bojons y E. Martí.
425	4	Ossó	Ossor.
427	6	2 kilòmetres	uns 13 kilòmetres.
427	9	Guspi	Guspí.
432	35	Arquebisbat de Tarragona	Arquebisbat de Tarragona y arxiprestat del séu nom, qui comprèn les següents parroquies: Sant Martí de Maldà, A.; Albi, A.; Arbeca, A.; Belianes, A.; Cervià, A.; Ciutadilla, A.; Espluga Calva, A.; Fulleda, E.; Guimerà, A.; Llorenç E.; Maldá, A.; Montblanquet, A.; Nalech, E.; Olmellons, E.; Olmells, E.; Pobla de Cièrvoles, A.; Rocafort de Vallbona, E.; Rocallaura, E.; Tarrès, E.; Vallbona de les Monges, E.; Vilet, A.; Vilosell, E.; Vinaxa, A.
435		Talladell	En los seus encontorns hi hagué lo monestir del Pedregal.

Plana	Ratlla	Diu	Ha de dir
446	14	Belveder	Belveder, que se refereix a Bellver (Ossor).
469	17	146	132
469	19	78...... 32	64 (des de Lleyda)...... 38.
470	17	vi, oli, llegums	poch vi en los encontorns, llegums.
471	12	juntes	reunides.
480	37	respectives categoríes	respectives categoríes. També radican fora de la provincia los arxiprestats de Andorra, Cerdanya y Ribes que ab lo de la Sèu comprenen les següents parroquies: *Arxiprestat de Andorra.*—Andorra, E. y *Escaldes;* Canillo, E. y *Santuari de Miritxell* y *Soldeu;* Encamp, E.; Massana, E. y *Pal* y *Syspony;* Ordino, E.; Sant Julià de Loria, E. *Arxiprestat major.* — Sèu d' Urgell T.: Adrahent, R. 1.ª y *Banyeres;* Adrall, E. y *Arabell;* Alàs, E. y *Torres;* Anserall, R. 1.ª; Ansovell, E. y *Cava;* Arcabell, E.; Arfa, E.; Argolell, R. 2.ª: Ars, R. 1.ª; Arseguel, E.; Asnurri, R. 1.ª y *Sant Joan Fumat;* Bellestar, R. 1.ª; Bastida de Ortons, R. 1.ª; Berén, R. 2.ª; Bescaràn, E.; Calvinyà, R. 2.ª; Castellàs, E. y *Espahent;* Castellbò, A.; Castellciutat, E.; Castellnòu de Carcolse, R. 1.ª; Civís, R, 1.ª; Estamariu, E.; Fórnols, E. y *Cornellana;* Freita, R. 2.ª; Gòsol, A.; Gramós, R. 2.ª, Guils del Cantò, E. y *Vilarrubla;* Os, R. 2.ª; Josa, E. y *Cerneres;* Junyent, E.; Lavança, E. y *Ossera;* Montferrer, R. 2.ª Naviners, R. 2.ª; Noves, A.; Ortodó, R. 2.ª; Pallerols, E.; Parroquia de Ortò, E.; Plà de Sant Tirs, E.; Santa Creu, E. y *Albet;* Sendes, R. 2.ª; Serch o Cerch, R. 1.ª y *Ges;* Solanell, R. 2.ª, Tahús, E. y *Guardia;* Tost, E. y *Muntant* y *Torà;* Tuxent, A.; Turbiàs, R. 2.ª; Vilamitjana, R. 2.ª; Vilanova de Banat, E. *Arxiprestat de Cerdanya.*—Puigcerdà, T.; Aja, R. 2.ª; Alp, A.; All, R. 1.ª; Bolvir, E.; Caxans, E.; Das, E.; Estoll, R. 2.ª; Ger, E.; Guils de Cerdanya E.; Isòbol, R. 2.ª; Llivia, A.; Maranges, E.; Mossoll, R. 2.ª; Olopte, R. 1.ª; Pereres, R. 2.ª; Saga, R. 2.ª; Sanabastra, R. 2.ª; Saneja, R. 2.ª; Talltorta, R. 2.ª; Urtj, E.; Urús, E.; Ventajola, R. 2.ª; Vilallovent, R. 1.ª. *Arxiprestat de Ribes.* — Ribes, T.; Bruguera, E.; Campelles, E. y *Baell;* Queralps, E. y *Santuari de Nuria;* Dorria, E. y *Fornells;* Fustanyà, E.; Navà, E.; Pardines, A.; Planoles, E.; Toses, E.; Ventolà, R. 1.ª.

Plana	Ratlla	Diu	Ha de dir
500	1	Guitart de Calvet	Guitart de Càboet.
501	23	110	106.
502	14	Coborríu	Caborríu.
517	1	asseguda	dominan.
521	20	33	28.
531	13	La parroquia de Caborriu	Lo poble de Caborriu de Bellver no deu confondre-s ab Coborriu de la Llosa.
538	26	27	23.
592	5 y 6	Gibert y Auguirot	Gispert y Augirot.
594	26	12 kilòmetres	20 kilòmetres.
595	31	Pinos y Mataplana	Pinós y Mataplana y duch d' Alba.
609	5	Sant Pere de Grau d' Escala	Sant Pere de Grau d' Escales.
636	1	Pitéus	Pitèus.
647	9	accidental	accidentat.
648	16	sol ixent	mitjorn.
649	32 y 33	y 1,700 Rubió que es	y sobre 1,700 Rubió y Tor que són.
651	34	dues fàbriques...... filats	fabricació..... de cardar llana.
652	16	700 metres	700 a 730 metres aproximadament.
669	19	Té un molí fariner	Té un molí fariner y es punt de carabiners.
673	19	Girós	Virós.
676	16	Districte municipal de Sort	Districte electoral de Sort. De Castellviny era fill lo Dr. Roig y Rey, qui sobresortí en los estudis històrichs.
676	17	Escalo	Escaló.
679	17	esquerra ab lo Noguera	dreta ab lo Noguera.
683	36	Bonastarre	Bonestarre.
692	2	Ginestarre	Genestarre.
719	20	Auchs	Anchs.
727	24	segle XV	segle XIV.
776	5	alberchs escampats	alberchs escampats, entre ells los banys de Caldes.
908	22	Mitg Aràn	Arties.
970	4	Cerneda	Cerneda o Cerneres.

Al senyalar lo nombre de habitants y edificis hem tingut en compte les publicacions del Institut Geogràfich y Estadístich de Madrid.

En lo tiratge dels mapes s' ha escapat alguna errada que facilment subsanarà lo lector consultant los capítols del text corresponent a quisqún de ells.

Lo present volúm ha sigut redactat de conformitat ab les instruccións rebudes, donant a la secció històrica la extensió estrictament necessaria, complementaria de la part geogràfica. Abans de imprimir-se, s' ha enviat a cada ajuntament les probes dels respectíus pobles pera que hi fessin les observacions oportunes, que han sigut ateses, en aquelles localitats que les han retornades, consignant en la fè de errades les que han arribat després de la publicació.

